

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**BİR PADİŞAHA YAKINDAN BAKMAK:
GÜNLÜK YAŞAM VE YAKIN ÇEVRE ÖZELİNDE
SULTAN III. AHMED'İN HAYATI**

ŞADUMAN TUNCER

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. YUSUF ALPEREN AYDIN

İSTANBUL 2022

ÖZ

BİR PADİŞAHA YAKINDAN BAKMAK: GÜNLÜK YAŞAM VE YAKIN ÇEVRE ÖZELİNDE SULTAN III. AHMED’İN HAYATI ŞADUMAN TUNCER

Bu tez, 18. yüzyıl başında 27 yılı aşkın saltanat süren Sultan III. Ahmed’in (1703-1730) hayatını, şahsî dünyası, günlük yaşantısı, aile ve siyasî çevresi, yani muhitini öne çıkararak ele almaktadır. Böylelikle ana akım Osmanlı tarih yazıcılığının henüz marjında olan Osmanlı padişahlarının “kişi” eksenli ele alındığı müstakil çalışmalara ait literatüre katkı sağlamak hedeflenmektedir.

III. Ahmed’in yaşam tarzı ve muhitinin etraflıca incelenmesi, literatürde saltanatının son 12 yılına denk gelen Nevşehirli Damad İbrahim Paşa sadaretine “Lale Devri” adı altında yüklenen büyük anlamları sorgulamaya da zemin oluşturacaktır. Zira III. Ahmed’in şehzadelik ve saltanat yılları, yani kabaca 17. yüzyılın son ve 18. yüzyılın ilk 30 yılı olmak üzere yarım asrı aşan bir zaman diliminde Osmanlı sarayındaki padişah merkezli günlük hayat ve patronaj ilişkileri konu edilip değişim ve devamlılık trendlerinin peşine düşüldüğünde, “Lale Devri”ne has sayılan birçok hususun hakikaten öyle olup olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı padişahı, III. Ahmed, Osmanlı sarayı, siyasî muhit, hanedan çevresi, gündelik saray yaşantısı, Lale Devri

ABSTRACT

A CLOSER LOOK ON THE DAILY LIFE AND MILIEU OF AN OTTOMAN SULTAN: AHMED III ŞADUMAN TUNCER

This thesis covers the life of an Ottoman Sultan, Ahmed III (1703-1730), who reigned more than twenty-seven years at the beginning of the 18th century, with a special focus on his private and daily life, his relations with the members of his family and Ottoman ruling elite as well as his favourites and courtiers.

Examining Ahmed III's lifestyle and milieu also facilitates to question the great meanings attributed to the last twelve years of his long reign under the name of so-called "Tulip Age" which is the grand vezirate period of Nevsehirli Damad Ibrahim Pasha. Because the study incorporates the entire reign of Ahmed III and his *şehzadelik* year, it gives a chance to pursue the sultan-centred daily life and the patronage relations in the Ottoman court roughly for the last thirty years of the 17th century and the first thirty years of the 18th centuries and to reveal the trends of change and continuity. Thus, the mainstream Ottoman historiography in which many issues regarded as unique to the "Tulip Age" might be questioned and whether are really like that or not revealed spontaneously.

Keywords: Ottoman sultan, Ahmed III, Ottoman court, courtiers, Ottoman Royal family, court daily life, Tulip Age

ÖNSÖZ

Bir Padişaha Yakından Bakmak: Günlük Yaşam ve Yakın Çevre Özelinde Sultan

III. Ahmed'in Hayatı adlı bu çalışma, 1703 ile 1730 arasında 27 yıl saltanat süren Sultan III. Ahmed'i ve etrafındaki dünyayı konu edinmektedir. Amaç, padişahın gerek devrinin belli başlı siyasî olaylarında üstlendiği rolü gerekse etrafındaki siyasî güç odakları ve hanedanının mensuplarıyla ilişkilerini ortaya çıkarmak, diğer taraftan da günlük yaşantısı ve şahsî dünyasını değişik veçheleriyle ele alarak yaşam tarzı ve muhitini belirlemektir.

İşin gerçeği, tez konusunun bu hale evrilmesi hayli sancılı bir sürecin sonunda gerçekleşti. Aslında başlangıçta niyetim, III. Ahmed'in on üçüncü ve son sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718-1730) hakkında biyografik bir çalışma yapmaktı. Fakat mevcut literatürde, "Lale devri" adı altında Nevşehirli'nin 12 yıllık sadaretine yüklenen büyük anlamların -bunları sorgulayan umut verici çalışmalara rağmen- kemikleşmiş yargılar halinde hâlâ devir daim ettirildiği gerçeğiyle yüzleştiğimde araştırmamın eksenini değiştirdim. Zira III. Ahmed'in tüm saltanatındaki durumu derinlemesine bilmeden Nevşehirli devrinin hadiselerini, yönetici kesiminin günlük yaşantısını ve daha önemlisi paşanın padişahla ve muhalifleriyle ilişkilerini doğru anlamlandırabilmem pek mümkün değildi. O nedenle odağımı sadrazamdan devrin padişahına kaydırdım. "Kişi" eksenli bir bakış açısıyla padişahın hayatına yakından bakma gayretine girdim ve kendisinin hemen hemen her konudaki tutumunda, yönelim ve tercihlerinde değişim ve devamlılık unsurlarının izlerini sürdüm. Hiç şüphesiz bu gayet yerinde bir karardı; fakat konunun kapsamının genişlemesi kaçınılmaz olarak çok daha uzun soluklu ve meşakkatli bir tez araştırma ve yazım sürecini de beraberinde getirdi.

Elinizdeki çalışmanın birinci bölümünde III. Ahmed'in yetiştiği muhit yani şehzadelik yılları ve ona taht yolunu açan olaylar konu edildi. İkinci bölümde 1703'te kanlı bir isyanla başlayan 27 yıllık saltanatının başlıca siyasî olaylarında üstlendiği rol ve siyaseti yönlendirici güce sahip yakın çevresindeki figürler ele alındı. Üçüncü ve dördüncü bölümler, III. Ahmed'in yaşam tarzına hasredildi. Padişahın günlük hayat pratikleri, yaşam alanları, eğlence dinamikleri, bireysel ilgileri, rutinleri, devlet protokolü ve merasimlere katılımı incelendi ve bu alanlardaki tercihlerinin ve

tercihlerindeki devamlılık yahut değişimin izleri sürüldü. III. Ahmed'in "aile" çevresinin konu edildiği, beşinci ve son bölümde ise öncelikle padişahın kalabalık haremindeki kadın ve çocuklarının tespiti yapıldı; ardından kendisinin gerek bu fertlerle gerekse validesi ve yeğenleri gibi diğer hanedan üyeleriyle ilişkilerine yönelik saptamalarda bulunuldu.

Metin içinde, arşiv belgelerinden yapılan alıntılarda, basit transkripsiyon usulü takip edildi. Belgelerdeki Hicri tarihin, Miladi karşılığıyla birlikte verilmesine gayret edildi. İngiliz arşiv belgelerinde ise devrin Jülyen Takvimi ve arasında 11 gün fark bulunan günümüzün Gregoryen Takvimi birlikte verildi (örn. 7/18 Haziran 1710).

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı olan kişi ve kurumlara teşekkür etmeden olmazdı. İlk teşekkürüm, tezin yazım aşamasındaki yapıcı ve cesaretlendirici tutumuyla, tıkağım noktalarda önüme yeni ufuklar açan, bıkmadan usanmadan okuduğu metnimin, yönelttiği doğru ve yerinde sorularla olgunlaşıp elinizdeki hale evrilme serüveninde büyük katkıya sahip danışmanım, Doç. Dr. Yusuf Alperen AYDIN hocamadır. Ardından hem araştırma hem yazım aşamasında âdeta gönüllü danışmanlığımlı üstlenerek bana yol gösteren, yoğun mesailerine rağmen her dara düştüğümde kapılarını rahatlıkla çalabildiğim ve okuma nezaketinde bulundukları tez metnime mühim katkılarda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Ali AKYILDIZ ve Prof. Dr. Feridun EMECEN'e çok teşekkür ederim.

Uzun doktora sürecinde maişetimi kazandığımlı, Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki araştırma görevliliği yıllarımda, arşiv ve kütüphane araştırmalarım için mesai şartlarında gösterdiği esneklik ve anlayışın yanında, zengin tarih kitaplığını benimle cömertçe paylaşan Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Arif BİLGİN hocama teşekkürü borç bilirim. Aynı kürsüdeki Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ ve Prof. Dr. Ümit EKİN'e tez konuma ilişkin ufuk açıcı sohbetleri ve birincil kaynak temininde esirgemedikleri yardımları için teşekkür ederim.

Öğrencisi olmaktan onur duyduğum ve aynı zamanda geçici görevlendirmeyeyle 4 yıl çalıştığım İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'nın başta, başkanı Prof. Dr. Mahmut AK, Prof. Dr. İdris Bostan ve diğer tüm öğretim üyelerine, bana gösterdikleri yüksek anlayış ve sıcak ev sahipliği için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Hayli meşakkatli geçen tez yazım aşamasında varlıklarını ve maddi manevi desteklerini hep yanımda hissettiğim Doç. Dr. Özgür KOLÇAK, Dr. Özgür ORAL, Dr. Miraç TOSUN, Dr. Sait TÜRKHAN, Dr. Esen SALARCI BAYDAR, Dr. Seyfullah ASLAN, Dr. Lale UÇAN, Dr. Cem GÖRÜR, Ahmet TEKİN, İsmail Emre PAMUK, Fatma ERDİM, Merve ÇAKIR, Emel SOYER KOLÇAK, Efe YEŞİLDURAK, Nagihan GÖKTAŞ ve Hâcer KILIÇASLAN'a sonsuz teşekkürler.

Araştırmalarımı yaptığım, Kâğıthane'deki Osmanlı Arşivi ile Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki arşivin çalışanlarına, Bağlarbaşı'ndaki Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'ne (İSAM), 10 ay kaldığım Londra'daki çalışmalarına verdiği destekten dolayı University of London School of Oriental and African Studies (SOAS) hocalarından Prof. Dr. Benjamin Fortna'ya, bu şehirdeki İngiliz milli arşivi olan The National Archives ve milli kütüphanesi, British Library çalışanlarına teşekkür ederim. Daha önemlisi İngiltere'deki araştırma sürecimi, 10 aylık olarak tahsis ettiği 2214-A Doktora Öğrencileri İçin Yurtdışı Araştırma Bursu ile finanse eden TÜBİTAK'A sonsuz teşekkürler.

Son olarak gösterdikleri emsalsiz sabır ve özveriye çok şey borçlu olduğum aileme teşekkür etmek isterim. Tezi savunduğumu göremeyen rahmetli babam Yüksel TOPCU ve canım annem Necla TOPCU'ya, kardeşlerime, bilhassa da Gülbahar ARSLAN'a, değerli eşim Kasım TUNCER ve tezimle büyüyen biricik kızım Zeynep TUNCER'e sonsuz teşekkürler. Bu uzun süreçte verdikleri koşulsuz destek ve üzerimden yüksünmeden aldıkları tüm yükler için onlara minnettarım.

Şaduman TUNCER

Sakarya, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar.....	x
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ

PROBLEMLER ve KAYNAKLAR	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHZADELİĞİ ve TAHTA CÜLÛSU	14
1.1. Doğumu.....	15
1.2. Sünnet Düğünü	17
1.3. Babasının Yanında Geçen Çocukluk Yılları.....	19
1.3.1. Seferlere Gidişi	21
1.3.2. İstanbul'a Göçleri	23
1.4. Eğitimi ve Yetiştigi İlim Çevresi	27
1.5. Gözetim Altındaki Gençlik Yılları (1687-1703)	34
1.6. Taht Yolunu Açan Olaylar.....	41
1.7. Tahta Çıkışı ve İlk İcraatları (1703).....	45

İKİNCİ BÖLÜM

YAKIN SİYASİ ÇEVRESİ	54
2.1. İlk Üç Yılda Beş Sadrazam Değişikliği ve Süreçte Etkin Yakın Çevre Figürleri	56
2.2. Aranan Asayiş Sağlayıcı: Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	63
2.3. İki Ayda Saray Çevresini Ürküten Sadrazam: Köprülüzâde Numan Paşa ...	70
2.4. Baltacı Mehmed Paşa'nın İkinci Sadareti ve Prut Seferi	73
2.5. Prut Sonrasının Üç Sadrazamı, Dış Siyasette Yılan Hikâyesine Dönen Meseleler	81

2.6. Yakın Çevreden Sadarete (Şehid) Ali Paşa, Mora'da Zafer, Varadin'de Hezimet ve Şehadet	89
2.7. Yakın Çevrenin Yeni Gözdesi Nevşehirli İbrahim, Toprak Kayıpları, Kamuoyu Hoşnutsuzluğu ve Pasarofça Barışı	100
2.8. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın 12 Yıllık Sadaret Başarısı ve Yoğun İran Gündemi	115
2.9. 1730 İsyanı, Nevşehirli'nin Hazin Sonu ve III. Ahmed'in Hal'i	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAŞAM ALANLARI ve DÜZENLENEN ETKİNLİKLER	149
3.1. Yaşam Alanları, Bunlar Arasındaki Göç ve Binişler	151
3.1.1. Kışlık Mekânlar	152
3.1.2. Yazlık Mekânlar	158
3.1.3. Göçlerin Mahiyeti	170
3.1.4. Binişler	184
3.1.5. Davetli Katıldığı Ziyafetler	194
3.2. Tertip Edilen Eğlenceler	201
3.2.1. Yaptığı Sporlar	201
3.2.2. Seyr ü Temâşâlar	204
3.2.3. Edirne'deki Mekânlar ve Etkinlikler	213
3.2.4. Lale Donanmaları / Çırağanları	215
3.2.5. Helva Sohbetleri	228
3.2.6. Bahçe Halvetleri	233

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUTİNLERİ, İLGİLERİ ve MİZACI	240
4.1. Devlet Protokolü ve Merasimleri	242
4.1.1. Arz Odası'nda Yaptığı Kabuller	242
4.1.2. Donanmanın Sefere Çıkış ve Seferden Dönüş Merasimleri	251
4.1.3. Denize Gemi İndirme Merasimleri	251
4.1.4. Cuma Selâmlıkları	253
4.1.5. Bayram Alayları	258
4.1.6. Surre-i Hümayun Törenleri	263

4.1.7.	Hırka-i Saâdet Ziyaretleri.....	264
4.1.8.	Mevlid-i Şerîfe Gidişler	267
4.2.	Mübarek Gün-Geceleri İhyası ve Tasavvufla İlişkisi	269
4.2.1.	Mübarek Gün-Geceler.....	269
4.2.2.	Tasavvufla İlişkisi	275
4.3.	Bireysel Uğraşları.....	282
4.3.1.	Hat Sanatı.....	282
4.3.2.	Şiir ve Lugaz.....	287
4.3.3.	Kitap	296
4.3.3.1.	İlgi Duyduğu Kitaplar.....	296
4.3.3.2.	Kütüphaneciliği	317
4.4.	Mizacı.....	323
4.4.1.	Geçirdiği Hastalıklar ve Ölümü.....	323
4.4.2.	Dış Görünüşü ve Karakteri	334
BEŞİNCİ BÖLÜM		
AİLE ÇEVRESİ		346
5.1.	Kadınları.....	346
5.2.	Çocukları.....	360
5.2.1.	Çocuklarının Doğum-Ölümlerine Dair	360
5.2.2.	Çocuklarıyla İlişkileri ve Onların Hayatındaki Yeri	374
5.2.2.1.	Çocuklarının Eğitimi.....	374
5.2.2.2.	Çocuklarının Düğünleri	378
5.2.2.3.	Çocuklarına Sunduğu Maddi Olanaklar	384
5.2.2.4.	Çocuklarının Günlük Yaşantıları	388
5.2.2.5.	Çocuklarının Hastalandığı Durumlar.....	391
5.2.2.6.	Evli Kızlarıyla İletişimi	394
SONUÇ		398
KAYNAKÇA		407

TABLÖLAR

TABLO-1: 1117/1705, 1119/1707, 1133/1721 ve 1142/1729 Yıllarındaki Göç-i hümayunlar	175
TABLO-2: Padişahın Saltanatı Boyunca Biniş İçin Kullandığı Mahaller	187
TABLO-3: Padişahın Davetli Katıldığı Yemek Ziyafetleri	194
TABLO-4: Padişahın, Nevşehirli Öncesinde Katıldığı Lale Donanmaları / Çırağanları	216
TABLO-5: Padişahın, Nevşehirli Devrinde Katıldığı Lale Donanmaları / Çırağanları	221
TABLO-6: Padişahın Davetli Katıldığı Helva Sohbetleri	231
TABLO-7: Padişahın Kullanımına Tahsis Edilmiş Kitaplar	301
TABLO-8: Padişahın Çocukları ve Doğum-Ölüm Tarihleri	360

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.t.	adı geçen tez
BOA	Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
bkz.	bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren
ed.	editör
d.	defter
der.	derleyen
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
f.	folyo
haz.	hazırlayan
H.	Hicri
İA	İslam Ansiklopedisi (MEB)
NA	The National Archives
no.	numara
s.	sayfa
sy.	sayı
SP	State Papers
TRveZ	Târîh-i Râşid ve Zeyli
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vr.	varak
vb.	ve benzeri
vs.	vesaire
yay. haz.	yayına hazırlayan

GİRİŞ

PROBLEMLER ve KAYNAKLAR

Bu tez, Sultan III. Ahmed'i (1703-1730) ve etrafındaki dünyayı konu edinmektedir. "Kişi" eksenli bir bakış açısıyla padişaha, şahsî dünyası, günlük yaşantısı ve yakın çevresindeki devlet adamları ve hanedan mensupları gibi etkin figürlerle ilişkisinin odağa alındığı bir anlatının başrolü verilecek, dönemin öne çıkan siyasî hadiseleri dışındaki siyasî, ekonomik ve sosyal olaylara yeri geldikçe, gereği kadar değinilecektir. Dolayısıyla ortaya çıkacak metin, "tarihi biyografi" yazıcılığında örneklerine sıkça rastlanan "Filan Kişi ve Dönemi"¹ tarzındaki başlıklarla, ilgili tarihi şahsiyetin, daha ziyade devrinin siyasî-askerî gelişmeleri çerçevesinde ele alındığı çalışmalardan hayli farklı bir mecranın ürünü olacaktır.

Son zamanlarda sayıları giderek artsa da Osmanlı padişahlarının "kişi" eksenli ele alındığı müstakil çalışmalar, ana akım Osmanlı tarih yazıcılığının henüz marjındadırlar. Bunun bir nedeni, eldeki kaynakların tahdit edici mahiyetidir. Padişahların devlet yönetimi ve kamusal imajı üzerinde yazıp çizmeye nispeten izin veren kaynak çeşitliliği, hususî yaşantıları mevzu edildiğinde hayli daralır. Örneğin, Asyalı hükümdarlardan Bâbü'r'ün (ö. 1530) samimi bir dille kaleme aldığı 1.000 sayfayı bulan hacimli hatıratı gibi arkasında kendisiyle ilgili ilk ağızdan derli toplu anlatılar bırakan bir Osmanlı padişahı yoktur². Dolayısıyla, Osmanlı hükümdarlarının günlük yaşamlarında iradelerinin izlerini sürmenin yolu, büyük ölçüde devlet iş ve işleyişine dair mevzuların yer aldığı vekayinâmeler, bürokratik yazışmalar ve malî kayıtlar gibi sayısız birincil kaynağın münderecatından, amaca uygun verileri cımbızla toplamaktan geçer ki bu oldukça meşakkatli bir araştırma süreci demektir.

Bu anlamda, bazı padişahların önemli-önemsiz her faaliyetinin *sır kâtiplerince* günbegün kayda alındığı *rûznâme* denilen saray günlüklerinin varlığı büyük bir şanstır³. Böyle bir diğeri, *hatt-ı hümayun*ları yani el yazısıyla yaptığı yazışmaları

¹ İfade şuradan alındı: Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", **Cogito, Selçuklular Özel Sayısı**, YKY, sayı 29, 2001, s. 284.

² Çağatayca aslından pek çok dile çevrilen bu hatıratın Türkçe tercümesi için bkz. Gazi Zahiraddin Muhammed Babur, **Baburnâme**, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabalcı Yay., 2006.

³ *Rûznâme* ve *Rûzmerre* türü ve örneklerine dair bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Rûznâme", **DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)**, İstanbul 2008, XXXV, 278-281.

günümüze ulaşan padişahların bulunmasıdır⁴. Bu belgeler, ilgili hükümdarın yönetim anlayışı ve idarecilik yönü yanında, özel yaşantısı, duygu durumu, kişiliği, yaşam tarzı, ilişkileri gibi pek çok hususta içerdikleri ipuçlarıyla eşsizdirler.

Hasılı *rûznâme* ve *hatt-ı hümayun*ların padişahların hususî yaşantılarına ışık tutmaya en elverişli kaynakların başında geldiği rahatlıkla söylenebilir. Henüz az padişah için bu imkâna sahip olursa da bu iki kaynak türünün varlığı, ilgili kişinin portresini ortaya koymayı hayli kolaylaştıracaktır. Bu kaynaklarla metnin ana iskeleti oluşturulduktan sonra tamamlayıcı bilgiler için dönemin diğer yerli-yabancı gözlemci anlatıları ve resmî kayıtları yeterli gelecektir.

Fikret Sarıcaoğlu'nun, yukarıda zikredilen her iki kaynak türünü efektif kullandığı *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*⁵ isimli çalışması, bu türün en bilindik ve ayağı yere basan örneklerindendir. Benzer şekilde Feridun Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II* adlı kitapta, 16. ve 17. yüzyıldan toplamda 8 Osmanlı padişahının hayat hikâyesini bu tarihi şahsiyetlerin “olayların örgüsü dâhilinde kaybolmasına”, “metnin siyasî-askerî tarih anlatımına dönüşmesine izin vermeden”, şahsî dünyalarını ve “muhit faktörünü” ön plana çıkararak anlatmıştır⁶. Devre ait vekayinâme kayıtları ve yabancı gözlemcilerin yazdıklarına ek olarak, o dönem *Filori Defteri* şeklinde anılan padişahların özel hazinesi İç Hazine/Enderun Hazinesi'ne ait kayıtlara başvurarak veri azlığı sıkıntısının üstesinden ustaca gelen yazar, *rûznâmelerin* eksikliğini gidermiştir. Diğer taraftan, Uğur Kurtaran'ın yazdığı, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*⁷ ile *Sultan II. Mustafa (1695-1703)*⁸ adlı eserler, söz konusu padişahların kişisel özellikleri ve günlük faaliyetlerine ilişkin başlıklar içerseler de ağırlıklı konu dağılımı açısından, “tarihî biyografi” yazımındaki hâkim anlayışın ürünü gibidirler.

III. Ahmed'in hayatına büyüteç tutulacak olan bu tezde ise en büyük şans, *hatt-ı hümayun*ların çokluğudur. Daha önemlisi bu yazışmalarında III. Ahmed'in, örneğine

⁴ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul, 1994, s. 172-183.

⁵ Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.

⁶ Feridun Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II*, İstanbul, İSAM Yay., 2016, s. 11.

⁷ Uğur Kurtaran, *Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Ankara, Atıf Yayınları, 2014. Kitap hakkında bir değerlendirme için bkz. Sadık Müfit Bilge, “Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)”, *Tarih Kritik Dergisi*, (4) 2, Nisan/April 2018, s. 87-98.

⁸ Uğur Kurtaran, *Sultan II. Mustafa (1695-1703)*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2017.

az rastlanır bir rahatlıkla her türlü hissini muhatabı sadrazamıyla -ki bu çoğunlukla Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'dır- samimiyetle paylaşmasıdır. Böylelikle ondan günümüze “tercüme-i hal” mahiyetinde kıymetli bir evrak yığını kalmıştır. Şanssızlık ise III. Ahmed'in günlük faaliyetlerinin derli toplu kaydedildiği *rûznâme* türü bir esere maalesef henüz rast gelinememesidir. O nedenle Emecen ile aynı yöntem izlenerek padişahın özel hazinesinin gelir-giderlerini gösteren *Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa Defteri* şeklinde anılan evrak grubundan yararlanmak ve sunî bir III. Ahmed dönemi *rûznâmesi* oluşturmak gerekti⁹.

Üzerinde kalem oynatılacak tarihî şahsiyetin bir padişah olması, onun hususî hayatı ile devlet adamı kimliğinin beraberinde getirdiği yükümlülükleri birbirinden ayırmayı iyice zorlaştırır. Bu iki hususun iç içe geçmişliğinin farkında olmak; bir hükümdarın hayatının muhtelif kesitlerindeki tercihlerinin salt bireysel zevk ve arzularının tezahüründen ibaret olamayacağını hatırd tutmak mühimdir. Zira makamının gerekliliklerinin ağır bastığı durumların varlığı kaçınılmazdır. Her padişah gibi III. Ahmed'in de hareket alanını kısıtlayan sorumluluk ve zorunluluklarının bulunduğunu akıldan çıkarmadan, hatta tüm bu tahdit edici unsurlara rağmen bu tezde onun hayatına günlük yaşamı ve yakın çevresi bağlamında yakından bakmak, onu o yapan hususiyetleri belirlemek hedeflendi.

Bu kapsamda birinci bölümde, III. Ahmed'in yetiştiği muhit yani şehzadelik yılları ve ona taht yolunu açan olaylar konu edildi. Çocukluğunda babası IV. Mehmed'in (1648-1687) sayesinde sürdüğü hareketli yaşam, aldığı eğitim, babasının ölümü sonrası gözetim altında bir nevi “mahpus” geçen gençlik yıllarında yaşadıkları ve şahit oldukları yani kısaca kişilik inşa süreci ele alındı.

İkinci bölümde, III. Ahmed'in 1703'te kanlı bir isyanla başlayan 27 yıllık saltanatının belli başlı siyasî olaylarında üstlendiği rol ve etrafındaki siyasî güç odakları ele alındı. Padişahın, devrinin hadiselerine dahlinin derecesi ortaya konurken “ayrıntılarda boğulup bireyi iskalamamaya”¹⁰ özen gösterildi. Bir yandan da siyasî muhitiyle, yani ara ara lafta kalsa da hükümet etme yetkisinin asıl sahibi

⁹ Osmanlı padişahlarının özel hazinesi olan Enderun/İç Hazine hakkında bkz. Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Devleti'nin İç Hazinesi”, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, I, 2006, s. 51-56.

¹⁰ Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak, 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, sayı 50, 2017, s. 234, 238.

sadrazamlarıyla ve bu sadrazamları gölgede bırakacak kadar siyaseti yönlendirici güce sahip olabilen yakın çevresindeki kimi “gözde” figürlerle ilişkisi incelendi. Hanedan üyesi, vüzerâ ve ulema; ama en çok da saray çalışanları arasından çıkan bu figürler, güven ve muhabbetini kazandıkları III. Ahmed’i fikirleriyle yönlendirebilmiş isimlerdi. Bölüm boyunca bu “gözdelerin” padişahın üzerinde kurdukları nüfuz, devlet işlerine perde arkasından yön verme becerileri ve merkezi hükümet üzerindeki baskıları ele alındı. Bu şahısların arasından kulvar değiştirerek sadarete yükselenlerin yani fiilî iktidardan mutlak iktidar sahipliğine geçenlerin alttan gelen “potansiyel gözdelere” karşı verdikleri benzer mücadeleler ve III. Ahmed’in etrafında değişik düzlemlerde süregelen bu güç savaşlarında takındığı tutum irdelendi.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ana odak, III. Ahmed’in yaşam tarzı oldu. Padişahın günlük hayat pratikleri, yaşam alanları, eğlence dinamikleri, bireysel ilgileri, rutinleri, devlet protokolü ve merasimlere katılımı konu edildi. Bu hususlardaki tercihlerinin, eğilimleri ve vazgeçilmezlerinin belirlenmesi, tercihlerindeki devamlılık yahut değişimin hem geçmiş dönemlere kıyasla hem de kendi saltanat süresi içinde sorgulanması, varsa kırılma noktaları ve değişimin arkasında yatan faktörlerin tespiti amaçlandı. Bu pratiklerin şekillenmesinde yakın çevresindeki siyasî figürlerin payının açığa çıkarılması önemsendi. Bir yandan da padişahın mizacı, dış görünüşü, karakter yapısı ve sağlık problemleri ele alınarak devlet adamlığı ve yönetim anlayışı hakkında değerlendirmelerde bulunuldu.

Beşinci ve son bölüm, III. Ahmed’in “aile” çevresine ve onlarla ilişkilerine ayrıldı. Bilinen 50 civarında çocuğu ve 15’in üstünde kadınıyla en kalabalık harem dairesine sahip padişahların başında gelen bu ismin gerek haremindeki fertler gerekse validesi ve yeğenleri gibi diğer hanedan üyelerinin yaşamlarına nasıl ve ne ölçüde dokunduğuna yönelik saptamalarda bulunuldu.

III. Ahmed’in yaşam tarzı ve muhiti üzerine böylesine kapsamlı bir çalışmayı gerekli kılan faktörlerin başında, 27 yılı aşan saltanatının Nevşehirli Damad İbrahim Paşa sadaretine denk gelen son 12 yılına (1718-1730), “Lale Devri” adı altında literatürde yüklenen anlamların büyüklüğü, Emecen’in ifadeleriyle “*yerleşmiş ve sorgulanmadan aktarılmış bilgilerden oluşan genel kabullerin*”¹¹ çokluğu gelir.

¹¹ Feridun Emecen, “Matruşka’nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve “Lale Devri” Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, sayı 52, 2018, s. 84.

Hakikaten Nevşehirli'nin sadaret yılları, 1915 basımlı *Lale Devri* kitabıyla üzerine yapışan algıdan ve kitabın yazarı Ahmed Refik'in (ö. 1937) "ustaca kurgusunun" ürünü zevk ü safa temelli anlatılardan ve Osmanlı modernleşmesinin/Batılılaşmasının başlangıcı addedilmekten bir daha kurtulamadı¹². Eğlence ve lükse düşkünlük, lale çılgınlığı, israf, ahlaki yozlaşma, dünyevileşme, "sekülerleşme" gibi devamı kolaylıkla getirilebilecek olumsuz ton atfedilmiş türlü kavramlarla özdeşleştirildi; bir yandan da gelenekten kopuşun ve Osmanlı Batılılaşmasının/modernleşmesinin başlangıcı sayılarak Batı tarzında bir terakkinin sembolü haline getirildi¹³.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'ya elçi gönderilişi, Kâğıthane'de inşa edilen Sadâbâd Kasrı ve çevresindeki yeni yapılaşmalar gibi olgular üzerinden geliştirilen, bu devirde sanat ve mimaride Avrupa'yla müthiş bir etkileşime girildiği, özellikle Fransa'dan çok etkilenildiği, yüzünü Batı'ya dönen Osmanlı elitinin Avrupalıların sadece saraylarını değil, "eğlence ve haz" dolu yaşamlarını da örnek almaya başladığı yönünde Refik'in ortaya attığı görüşler, zamanla kalıplaşmış yargılara dönüştü¹⁴. "Lale Devri'ni bitiren isyan" olarak kodlanan 1730 Patrona İsyanı'nın söz konusu ahlaki çöküşten ve modernleşme temayülünden duyulan rahatsızlığın dışı vurumu şeklinde yorumlandığı yahut "vaktinden önce gelmiş" modernleşmenin hazin sonu olarak görüldüğü çalışmalar da aynı bakış açısının ürünüdür¹⁵.

¹² Can Erimtan, "Ahmed Refik'in Lâle Devri'ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve 'Lâle Devri' Paradigması: Bir Teolojik İma", **Doğu Batı**, 2018, s. 17; Selim Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı", **Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, 14-17 Aralık 2010**, İstanbul, 2010, s. 428. Aslında "Lale Devri" ifadesini ilk kullananın Nevşehirli'nin sadaretini bir şiirinde bu şekilde tavsif eden Yahya Kemal (ö. 1958) olduğu bilinmektedir. Ahmed Refik'in Paris'te görüştüğü Yahya Kemal'den etkilenecek devre bu nitelermeyi yakıştırdığı düşünülür. Refik, Nevşehirli'nin sadareti üzerine önce *İkdam Gazetesi*'nde bir yazı dizisi yayınlamış; sonra bunları *Lale Devri* adıyla kitaplaştırmıştır (Ahmed Refik, **Lale Devri: 1130-1143**, İstanbul, Teshil-i Tabaat Matbaası, 1331). Eserin sadeleştirilmiş bir basımı için bkz. Ahmed Refik, **Lale Devri**, İstanbul, Timaş Yay., 1997.

¹³ Erimtan, "Ahmed Refik'in", s. 12-13; Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı Tarih Yazımında "Lale Devri": Eleştirel Bir Değerlendirme", **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, sayı 7, Bahar-Yaz 2008, s. 131 vd. Devrin en az üçte ikisini kapsayan İran meselesi ve külfetli İran seferlerinin yok sayıldığı ve barışın hâkim olduğu bir ortam izlenimi verildiği Refik'in anlatısında, Nevşehirli, iyi tanıdığı, gönlünü hoş tutmayı bildiği, "sükûnet ve ahenk içinde kafasını dinlemek" arzusundaki III. Ahmed'i lale çırağını, helva sohbeti gibi eğlencelerle ve Sadâbâd'daki debdebeli organizasyonlarla "zevk ve sanat" içinde yaşatmakta ve bir yandan da "memlekette medeniyet fikrinin" yerleşmesine, "taassup hislerinin" ortadan kaldırılmasına uğraşmaktadır (Refik, **Lale Devri**, s. 27, 32, 69, 85 vb.).

¹⁴ Can Erimtan, "Sadâbad Algısı: "Lale Devri" ve Osmanlı-Safevi Rekabeti", **Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri, On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri**, der. Dana Sajdi, çev. Aylin Onocak, İstanbul, Koç Ü. Yayınları, 2014, s. 69-75; Ahmed Refik, **Lale Devri**, s. 66.

¹⁵ Karahasanoğlu, "Osmanlı Tarih Yazımında", s. 135-138.

Mevcut “Lale Devri” literatürünü ciddi argümanlarla sorgulayan Can Erimtan ve Selim Karahasanoğlu’nun ortaya koyduğu üzere, Refik’in fikirlerinin klişeleşip âdeta “tarihsel gerçekliğe” dönüşerek günümüze ulaşmasında, ideolojilerine uygun buldukları bu kurguyu sorgulamadan devridaim ettiren Cumhuriyet Türkiye’si yazarlarının payı büyüktür¹⁶. Nitekim gelinen noktada, Türkiye modernleşmesinin menşesine “Lale Devri”ni yerleştirmenin “dayanılmaz cazibesine” karşı koyamayıp savlarını bu yönde ön kabuller üzerinde temellendiren, farklı disiplinlerden (modern Türkiye tarihi, sosyoloji, edebiyat, güzel sanatlar, mimarlık vb.) hatırı sayılır bir araştırmacı kitlesi oluştu. Daha da ilginç bu kitlenin, son 20 yıldır giderek artan aksi yönde görüşlere rağmen, devre yüklenen anlamları tartışmaya açma gereksinimi bile duymadan hâlâ aynı şablonların tekrarlandığı metinler ortaya koymaya devam etmeleridir. Bu noktada, Kasım 2017 gibi yakın bir tarihte düzenlenen uluslararası bir sempozyumun bildirilerinin kitaplaştırıldığı, *Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir* adlı eser örnek verilebilir¹⁷. 50’den fazla bildirinin yer aldığı kitapta, “Lale Devri” klişelerini sorgulamaya açan, aşağıda değinilecek araştırmacılara ait görüşlerin dikkate alındığı metin sayısı çok azdır. Diğerlerinde, Nevşehirli’nin sadrazamlık yıllarının aynı alışıldık klişelerle (“eğlence”, “israf”, “şavaşlı hayatlar”, “modernleşme hareketi”, “Batılılaşma süreci”) tavsifi söz konusudur. Hatta gerekli-gereksiz her bağlamda konuyu, bu türden ifadeler içeren kısa girişlerle başlatmak âdetten olmuş gibidir.

Klişeleşmiş “Lale Devri” söylemlerine itiraz eden araştırmacıların başında, devrin hanedan ve devlet ricalinin gelir-giderleri ile tüketim biçimlerinin tespiti ve ulaşılan rakamların farklı dönemlerle kıyası yapılmaksızın, lüks ve sefahat temelli tavsiflerin abesle iştigal olduğunu dile getiren Tülay Artan gelir¹⁸. Bu yolda ilerleyen Selim Karahasanoğlu, Nevşehirli’nin sadrazam sarayına ait masraf kayıtlarını, halefi ve selefi birer sadrazamın benzer kayıtlarıyla karşılaştırarak devrin tüketim alışkanlıklarını incelediği doktora tezinde, İbrahim Paşa’nın sadaret yıllarına “bir lüks

¹⁶ Karahasanoğlu, “Osmanlı Tarih Yazımında”, s. 428; Erimtan, “Ahmed Refik’in” s. 13-16.

¹⁷ *Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan, Kayseri, Laçın, 2018.

¹⁸ Tülay Artan, “18. yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, *Toplum ve Bilim*, sayı 83, Kış 1999/2000, s. 304. İngilizce versiyonu için bkz. Aynı yazar, “From Charismatic Leadership to Collective Rule: Introducing Materials on the wealth and Power of Ottoman Princesses in the Eighteenth Century”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 4: 1993, s. 53-94.

tüketim dönemi” denemeyeceği dolayısıyla “Lale Devri” argümanının “efsane”den ibaret olduğu sonucuna varmıştır¹⁹. Ahmet Refik’ten sonra kemikleşen “Lale Devri” paradigmasının sorunlu yönlerini ortaya koyan Can Erimtan ise bu temel üstünde yükselen literatürü tarih yazımı açısından esaslı bir kritikten geçirdi²⁰. Yazar ayrıca Sadâbâd Kasrı-Versay Sarayı benzerliğine dair literatürdeki ön kabulleri alt üst eden tespitlerde bulundu. Sadâbâd Kasrı’nı, Safevi mimarisini andıran yönlerini öne çıkararak Sünni Osmanlı ile Şii Safevi arasındaki yerleşik rekabet ve husumette Osmanlı tarafının kendini üstün görme durumunun görsel bir dış vurumu olarak konumlandırı²¹.

Yerleşik “Lale Devri” algısına yöneltilen bu türden haklı itirazların bir adım ileriye taşınması, artık “ampirik ölçekli sorgulamaların” ötesine geçilmesi yönündeki öneri ise yakın bir zamanda Feridun Emecen’den geldi. Yazar, 1718-1730 arasındaki zaman dilimini metaforik olarak, aslında birbirinin farklı ölçülerdeki prototiplerinden ibaret olan matruşka bebeklerinin küçük parçasına benzeterek, devri, önce 18. yüzyılın “kendi gerçekleri çerçevesine”, ardından Osmanlı klasik sistemindeki asıl değişimin habercisi addettiği Tanzimat dönemine kadarki 4-5 asırlık “ana omurga” üzerindeki yerine oturarak okumanın gerekliliğini gündeme taşıdı²². Tanzimat dönemine kadarki bu uzun süreçte, “sıçrayan vakıalara ait” diğer gelişmelerde olduğu gibi söz konusu devrin hadiselerini de “kendi istikameti içerisinde” anlamlandırmanın, devrin olgularına Batılılaşma yolunda döşenen taşlar gibi afaki mülahazalarla yaklaşmaktan çok daha doğru olacağını ifade etti²³.

Benzer bir devamlılık vurgusunu 18. yüzyılın geneli için yapan Edhem Eldem, bu asrın kendi iç dinamikleriyle değerlendirilmekten ziyade, dışarıdan anlamlar kazandırılarak yani 19. ve 20. yüzyılın “Avrupa ilhamlı reformlar” ve “değişim” gibi söylem ve problematikleri üzerinden “geriye yönelik kurguların hedefi” haline getirildiğini ifade etti. Yazara göre, 18. yüzyılda değişim temayülünün diğer dönemlere kıyasla daha fazla belirgin olduğunu öne sürmek de devre “sistemin gerçek

¹⁹ Selim Karahasanoğlu, “Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in Ottoman Empire (1718-1730), **Binghamton University PhD Thesis**, 2009.

²⁰ Can Erimtan, **Ottoman Looking West?: The Origins of the Tulip Age and its Development in Modern Turkey**, London and New York: I. B.Tauris, 2008.

²¹ Erimtan, “Sadâbad Algısı”, s. 61-88.

²² Emecen, “Matruşka’nın Küçük Parçası”, s. 81, 85.

²³ Emecen, **a.g.m.**, s. 86.

manada sorgulandığı”, insicam bozukluğu şeklinde kendini göstermiş bir değişim isnadında bulunmak da pek mümkün değildir²⁴. Kemal Beydilli’ye göre ise “*yeni bir devrin ve idrakin tam bir teslimiyet ile kabul edildiği dönemecin başlangıcı*” olarak, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasındaki süreç öne çıkarılmalıdır²⁵.

Sözün özü, Osmanlı tarihi çalışmalarında kısa bir “kesitin”, içinden çıkarıldığı “bütün”ün genel hususiyetleriyle birlikte değerlendirildiği, daha geniş bakış açılarına duyulan ihtiyaç ortadadır²⁶. Bu da ancak, bir Osmanlı kurum ve müessesesinin -kastedilen illa mücessem bir yapı değildir- uzun zaman aralıklarında geçirdiği devinime vakıf olmakla mümkündür. Böyle bir biliş halinin gerektirdiği bütüncül bakış becerisi, tarihçinin uzmanlaştığı döneme/çağa ait olgularla yetinmeyip üzerinde kalem oynatacağı mevzunun önceki asırlardaki durumu ve sonrasında aldığı hale dair kafa yorma ameliyesi ile gelişecektir. Aksi halde, yani kısa “kesit” incelemeleriyle varılan sonuçlarda, hata payının artması kaçınılmazdır. Bu arada, tam tersi bir yöntemsel yaklaşım da aynı derecede sorunludur. Yani tarihsel olgulara bütüncül bakma telaşıyla insanlığın doğasındaki değişim ve dönüşüm temayülü gözden kaçırılır, “bütün” tamamen yekpare sayılırsa, yukarıda belirtilen “sıçrayan vakıaların”, “atlama taşlarının” ıskalanması ve beraberinde gelen “aşırı genelleştirme” hali de yanlış çıkarım riskini aynı şekilde artırır.

Tüm bu hususlar muvacehesinde, bu tezin hem “Lale Devri”nin Osmanlı tarihi içinde yerleştirildiği fazlasıyla ayrıksı pozisyondan hem de 18. yüzyılın, kuşatıldığı paradigmalardan etkisinden çekip çıkarılması sürecinde önemli işlevler göreceği söylenebilir. Nitekim III. Ahmed’in tüm saltanatı, hatta şehzadelik yılları da araştırmaya dâhil edildiği için kabaca 17. yüzyılın son ve 18. yüzyılın ilk 30 yılı olmak üzere yarım asrı aşan bir zaman diliminde Osmanlı sarayındaki padişah merkezli günlük hayat ve patronaj ilişkileri konu edilip değişim ve devamlılık unsurlarının peşine düşüleceğinden -tezin temel amacı bu olmamakla birlikte- Damad İbrahim

²⁴ Edhem Eldem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, **Cogito Osmanlılar Özel Sayısı**, İstanbul, YKY, sayı 19, Yaz 1999, s. 193-5.

²⁵ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islâhât Düşünceleri”, **İlmî Araştırmalar**, I, sayı 8, 1999, s. 26. Genel Osmanlı tarihi içinde 18. yüzyılın nasıl konumlandırılacağına dair benzer sorgulamalar için bkz. Ali Yaycıoğlu, “Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, 18, Güz 2021, s. 8.

²⁶ Özlem Çaykent & Sinan Kaya, “Ali Akyıldız ile “Padişah-ı Mecâzi” Kadınlar, Harem ve Tarih Üzerine” (söyleşi), **Toplumsal Tarih**, Mart 2018, sayı 291, s. 63.

Paşa'nın sadrazamlık yıllarına has addedilen pek çok hususun hakikaten “nev-zuhûr” olup olmadığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Yani, Emecen'in önerisi doğrultusunda matruşka oyunağının küçük parçası, önce bir büyüğünün, III. Ahmed döneminin kendi gerçekleri içine ve ardından daha da büyüğününe yerleştirilmiş olacaktır. Böylece “Lale Devri”nde Osmanlı sarayında günlük hayatı tanzim eden dinamikler, “klâsik hanedan sistemi” algısında 17. yüzyıl başında meydana gelen kırılmayla²⁷ eş zamanlı olarak bir yandan saray çevresindeki güç ve iktidar odaklarının etkisine daha açık hale gelen ve diğer yandan günlük faaliyetlerini gittikçe fazlalaşan oranlarda saray dışına taşıyan Osmanlı padişahlarının yaşam tarzlarına kıyasla bir değerlendirmeye tabi tutulmuş olacaktır²⁸.

Tez çalışmasının ana kaynağını oluşturan arşiv belgeleri, İstanbul'daki *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)* ve *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)* ile Londra'daki İngiliz milli arşivi (*The National Archives*) ve milli kütüphanesinden (*British Library*) temin edildi. Bu şekilde istifade edilen sayısız belgenin bilgisi dipnotlarda verilecektir; ancak hacimsel genişlik, kıymetli içerik ve kullanım sıklığı açısından diğerlerinden ayrışan 3 grup belgeden burada bahsetmek gerekebilir. İlk ikisi, metnin ana iskeletini oluşturmadaki önemlerine yukarıda vurgu yapılan, *hatt-ı hümayunlar* ile *Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa defterleridir*. Üçüncüsü, İstanbul'daki İngiliz elçilerinin devrin gelişmelerini düzenli olarak ülkelerine rapor ettikleri mektuplardan oluşan geniş külliyattır.

Hatt-ı hümayunlar, Osmanlı padişahlarının kendi el yazılarıyla verdikleri emirleri veya yaptıkları değerlendirmeleri içeren arşiv belgeleridir. İyi bir hattat olarak III. Ahmed, okunaklı ve güzel bir hat ile devlet işleri ve kendi şahsî yaşamıyla ilgili hususlarda, bilhassa sadrazamlarıyla mütemadiyen yazışmıştır. Bu yazışmaların büyük bir yekûnunu, *telhîs üzerine hatt-ı hümayunlar*, yani sadrazamı tarafından herhangi bir konuda bilgilendirildiği ya da onayının istendiği telhis kâğıdının üst kısmına yazdığı cevaplar teşkil eder. Yine de *beyaz üzerine* olanlar, yani doğrudan muhatabına hitapla boş bir kâğıda yazdıkları da azımsanmayacak kadar çoktur.

²⁷ Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 11.

²⁸ 17. yüzyıl başlarındaki kırılmayı müteakip Osmanlı padişahlarının yaşam tarzlarında beliren bu değişimin ayrıntıları, ilerleyen sayfalarda (birinci ve ikinci bölümlerinin giriş kısımlarında) konu edilecektir.

III. Ahmed'e ait tespit edilen 2.000'i aşkın *hatt-ı hümayun*daki konu ve olay çeşitliliği araştırmacıya, siyasetten ekonomiye, dış politikadan askerî meselelere, toplumsal düzenden şehir ve saray yaşantısına kadar çok farklı konularda padişah ve dönemine ilişkin orijinal tespitlerde bulunma imkânı verir. Dîvân-ı Hümayun'da görüşülen meseleler, elçi kabulleri, devletler arası münasebetler, hudut konuları, sefer hazırlıkları, asker ve iâşe sarfiyatı, lojistik, Yeniçeri Ocağı ve Tersane-i Âmire gibi kurumlara dair meseleler, merkez ve taşrada ortaya çıkan asayiş problemleri, devlet hazinesinin gelirleri, hac yolları, hacıların güvenliği, doğal afetler, yangınlar, imar çalışmaları, yalancı şahitlik, kalpazanlık, define arayıcıları gibi sosyal yaşama dair meseleler, kitaplar ve kütüphanelerin durumu, bayram tebrikleri, padişahın çocuk ve kadınlarının gelirleri, sağlık durumları, şehzade ve sultan doğumları ve düğünleri, fetih haberleri, önemli günlerde düzenlenen şenlik, merasim ve alaylar, hediyeleşmeler, padişahın ilgi alanları, boş zaman aktiviteleri, günü birlik gezintileri ve mevsimlik taşınmaları, akla ilk gelen konu başlıklarındandır.

Araştırmacının iştahını kabartacak tüm bu özelliklerine karşın en büyük dezavantajları, kahir ekseriyetinin tarihsiz oluşu ve hangi bağlamda yazıldığıнын yahut muhatabının belirsizliğidir. O yüzden arşiv tasnifçisinin kurşun kalemle belge üzerine parantez içinde attığı tahmini tarihe ihtiyatla yaklaşmak, doğruluğu denetlenmeden bunları kullanmanın, büyük yanılgıları beraberinde getireceğinin farkında olmak mühimdir. Nitekim alana ait çalışmalarda, bu türden hatalarla sıkça karşılaşilmektedir. Bir başka mesele, aynı olay üzerine yazılan bir dizi hatt-ı hümayunu kendi içinde yazılış sırasına sokma zorluğudur. Öyle ki muhtevalarının elverişsizliği nedeniyle bazı belgeler için bu işlem imkansıza yakın bir hal alır.

Tez çalışmasında, muhtevastaki kişi ve olaylardan hareketle mümkün mertebe her belgeye, devrin kronikleri veya mühimme defterleri gibi diğer arşiv belgelerinin yardımıyla tahmini tarihlendirme işlemi yapıldı. Bu işlemin ortaya koyduğu önemli bir bulgu, yazışmaların büyük çoğunluğunun III. Ahmed ile 13. ve son sadrazamı olan Nevşehirli Damad İbrahim Paşa arasında geçtiğidir. Birkaç mecmuada rastlanan *hatt-ı hümayun sûretleri* yani belgenin aslı değil kâtiplerin temize çektikleri arasında

saltanatının ilk yıllarına ait olanlar varsa da²⁹ günümüze bizatihi yazıldığı orijinal kâğıdı ve hükümdarın hattı ile ulaşan belgelerin neredeyse hepsi Nevşehirli'ye hitaben olanlardır³⁰. İlk sadrazamlardan Baltacı Mehmed Paşa'ya 1711'deki Prut Seferi'nde yazılanlar gibi kaideyi bozanlara nadiren rastlanır.

Büyük çoğunluğu Osmanlı Arşivi'nin Ali Emiri fonu Sultan III. Ahmed tasnifinde bulunan bu belgeleri kuvvetle muhtemel arşiv tasnifçisi, Nevşehirli'den kalma evrak sandıklarından çıkarıp yakın numaralı envantere kaydetti³¹. Belgelerin arasında Nevşehirli'nin rikâb kaymakamlığı döneminden yazışmalarının da varlığı, bu evrak yığınının onun muhafaza ettiği kayıtların günümüze ulaşmış hali olduğu kanısını kuvvetlendirir³². III. Ahmed'in diğer sadrazamlarıyla, bilhassa da en muktedirlerinden Çorlulu Ali Paşa ve (Şehid) Ali Paşa'yla yazışmalarının henüz gün yüzüne çıkmamış oluşu büyük talihsizliktir³³. Özellikle, Nevşehirli'den evvelki damadı, gözdesi ve en yakınındaki isim olması hasebiyle (Şehid) Ali Paşa'yla arasındakiler bilinebilseydi, padişahın mevcut yazışmalarında göze çarpan şaşılacak derecedeki samimi üslubun salt Nevşehirli'ye gösterdiği teveccühten mi yoksa en azından belli bir ölçüye kadarının fitratından mı kaynaklandığını belirlemek çok kolaylaşır. Döneminde tuttuğu düzenli ve detaylı malî kayıtlarla bilinen Ali Paşa, padişahın gelen hatt-ı hümayunları titizlikle muhafaza etmiş olmalıdır. Bu belgeler -eğer günümüze

²⁹ Bu şekildeki bir mecmuada (İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094) yer alan III. Ahmed'e ait hatt-ı hümayun sûretleri için bkz. Veysel Sekmen, "III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayunları", **Selçuk Ü. Yeniçağ Tarihi YL Tezi**, Konya, 2019. Benzer bir diğer mecmua için bkz. TSMA.d, nr. 9573.

³⁰ Afyoncu'nun, muhatabının Nevşehirli'nin selefi Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa olduğunu öne sürdüğü hatt-ı hümayunlar da aslında Nevşehirli'ye sadaretinin ilk günlerinde yazılanlardır (Erhan Afyoncu, "Sultan III. Ahmed'in Gözünden Pasarofça Barışı", **Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri**, yay. haz. Gültekin Yıldız, İstanbul, MSÜ Yay., 2019, s. 2-5). Örneğin bunlardan birisinde Edirne'deki III. Ahmed, Sofya'ya doğru yol alan Osmanlı ordusunun başındaki sadrazama, Hakkâri taifesinden istenen askerin Edirne'ye ulaştığını ve orduya mülaki olmak üzere yola koyulduğunu haber verir (BOA, AE.SAMD.III, 229/22015). Bu olayın, sadaret mührünü alan Nevşehirli'nin, Edirne'den Sofya'ya orduyla hareketini müteakip gerçekleştirdiği dönem kroniğinde açıktır (Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Klasik Yay., 2013, II, 1095). Bir diğerinde III. Ahmed, sefer yolundaki sadrazamına, Diyarbakır Valisi Abdullah Paşa ve Halep Valisi Osman Paşa'nın Edirne'den askeriyle geçip gittiğini ve 10 gün içinde Sofya'ya varacağını haber verir (AE.SAMD.III, 221/21371). Adı geçen valilerin, Sadrazam Nevşehirli ve ordu yola çıktıktan 10 gün sonra Edirne'ye ulaştıkları yine aynı kronikten bellidir (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1096).

³¹ Bu belgelerin ufak bir kısmı da İbnül Emin, Cevdet, Hatt-ı Hümayun tasnifleri ile Amedî Kalemî dosya tasnifi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin evrak tasnifindedir.

³² Paşanın rikâb kaymakamlığına ait yazışma örnekleri için bkz. AE.SAMD.III, 215/20797; AE.SAMD.III, 228/21935, A.AMD, 03/36 ve benzeri.

³³ Gerçi (Şehid) Ali Paşa'ya Mora seferindeki fetihler üzerine yazdığı birkaç hatt-ı hümayun sûreti bulunmaktadır (İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094, vr. 25b-28b; Sekmen, "Sultan III. Ahmed'in", s. 76-81).

ulaşmayı başarabildilerse- ya Osmanlı Arşivi'nin açılmayan sandıklarında keşfi bekliyorlardır yahut Petervaradin Savaşı'nda şehit düştüğünden Belgrad'a gömülen paşayla beraber resmî belgeleri de civar coğrafyada kalmıştır. Hasılı, III. Ahmed'in diğer sadrazamlarıyla iletişiminin mahiyetini gösteren örnek azlığı, hatta yokluğu nedeniyle Nevşehirli ile ilişkisinin boyutları hakkında fikir yürütürken ihtiyatı elden bırakmamak en doğrusu olacaktır.

Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa defterlerine gelince, belirtildiği gibi III. Ahmed'in günlük faaliyetlerini gösteren *rûznâme* türü müstakil bir eser henüz tespit edilemediğinden özel hazinesi İç Hazine'den attığı her adımda verilen paranın kaydının tutulduğu defterlerden yararlanıldı. Bunlar ya hazine kethüdasının kendine tuttuğu geniş hacimli defterler yahut aynı kayıtların aylık olarak temize çekilip padişahın onayına sunulduğu daha küçük ölçeklileriydi. III. Ahmed'in tüm saltanatına ait kayıtlar sistematik olarak taranıp toplanan verilerle değişik konulardaki tercihlerine ilişkin istatistikler oluşturulunca, padişahın günlük yaşamındaki değişim yahut devamlılık eğilimlerini tespiti imkân doğdu.

III. Ahmed devrinde İstanbul'da görev yapan İngiliz elçileri Robert Sutton (1700-1717), Edward Wortley Montague (1716-1718), Abraham Stanyan (1717-1729) ve Earl of Kinnoul'a (1729-1736) ait 3.000 sayfayı aşan hacimdeki raporların ise Sutton'un görevinin 4 yıllık bir kesiti (1710-1714) hariç³⁴ basılı versiyonları yoktur. Bunların büyük çoğunluğu İngiliz milli arşivinde ve az bir kısmı da milli kütüphanesinde, el yazması mektuplar şeklinde mahfuzdur. Adı geçen İngiliz elçileri, geçici görevle gelen Montague hariç, İstanbul'da 10 yılı aşan sürelerle kaldıkları için Osmanlı devlet ve toplum yapısı ile kurumların işleyişine vakıftılar. Osmanlı Devleti'nin 1710'lu yıllarda önce Ruslar ve sonra Habsburglarla yaşadığı anlaşmazlıklarda üstlendikleri ara buluculuk misyonu da devlet ahvaline aşinalık düzeylerini artmıştı. Hatta 1718 Pasarofça Antlaşması'na giden barış görüşmeleri sürecini, 3 farklı İngiliz diplomat, 3 farklı şehirden koordineli yürüttü (biri İstanbul'da, biri Edirne'de padişahın yanında ve bir diğeri de Avusturya başkenti Viyana'da).

³⁴ Akdes Nimet Kurat, *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710-1714)*, London, Office of Royal History Society, 1953. Bu sefirler hakkında bkz. David Bayne Horn, *British Diplomatic Representatives 1689-1789*, London, Offices of the Society, 1932, s. 151-153.

Bunların haricinde kaynak olarak kullanılan, diğ er Batılı devlet elçilerini yahut raporlarını konu edinen yayınlar, türlü vesilelerle Osmanlı memleketine gelen diğ er yabancılara ait anlatılar ve daha önemlisi devrin Osmanlı müelliflerinin *Nusretn  me*, *T  r  h-i R    id ve Zeyli* gibi vekayin  melerinin bilgisi yeri geldikçe dipnotlarda verilecektir. Aynı Ő ekilde, birincil kaynakların desteklendiğ i literatürün bilgisi de dipnotlarda yer almaktadır. Son olarak, tez metninin inŐ asında kaynakların imk  n ölçüsünde çapraz kontrollere tabi tutulduğ u ve bir kaynak çeşidi ya da bakış a  ısına angaje olmaktan ka  ınıldığ ı belirtilmelidir. Yani, söz gelimi bir Fransız seyyahın anlattıkları ya da bir İngiliz sefirin raporu, Venedik ve Fransız gibi diğ er diplomatların aktardıkları yahut devre ait kroniklerde geçen malumatla veya sadrazam-padiŐ ah yazıŐ malarıyla birlikte değ erlendirildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEHZADELİĞİ ve TAHTA CÜLÜSU

Klâsik hanedan sisteminde 17. yüzyılın başında yaşanan kırım, Osmanlı tahtının yegâne varisleri olan şehzadelerin, yani padişahların erkek çocuklarının yaşantılarını kökten değiştirdi¹. Şehzadelerin artık sancaklara yönetim tecrübesi kazanmaya yollanmamaları bir yana, tahtın intikalinde benimsenen *ekberiyet* usulüyle taht hanedanının en büyük erkek üyesinin hakkı sayılınca babasının saltanatı sonlanan her şehzade, taht sırası gelene değin kapatıldığı bir saray dairesinde gözetim altında yaşamaya mecbur kaldı². Yeni hükümdara rakiplik potansiyelleri yüzünden maruz kaldıkları bu kısıtlılık, hatta “tutsaklık” hali ve bu halin beraberinde getirdiği fiziksel ve ruhsal tahribat, dahası iyi bir eğitim, dolayısıyla entelektüel birikim ve askerî ve idarî tecrübeden mahrumiyet, şehzadelerin karakter gelişimlerini şüphesiz olumsuz etkiledi³.

5-6 yaşlarında başlayan gözetim hayatları, 39 yıl süren II. Süleyman (1687-1691) ve 43 yıl süren kardeşi II. Ahmed (1691-1695), tam 51 yılı bu şekilde tüketen III. Osman (1754-1757) ve 5 yaşından itibaren 43 yıl Şimşirlik’te tutulan I. Abdülhamid (1774-1789) bu durumun en uç örneklerindendir⁴. Bu kişilerin koca bir ömrü kapatıldıkları odalarda sıkı kontrol altında geçirip ciddi sağlık problemleriyle

¹ Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 11.

² Osmanlı Devleti’ndeki klasik saltanat ve veraset usulü ile 17. yüzyılda geçirdiği dönüşüm için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, 3. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 39-145; Halil İnalcık, “Osmanlılarda Saltanat Veraset Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, sayı 14, 1959, s. 69-94; Leslie Peirce, **Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümlerlik ve Kadınlar**, çev. Ayşe Berktaş, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996, s. 23-34, 134-144; Ali Akyıldız, **Kral Öldü Yaşasın Kral Osmanlı’da Cülus, Veraset ve Meşruiyet**, İstanbul, Timaş, 2021, s. 17-25.

³ Şimşirlik psikolojisi hakkında bkz. Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 85-88.

⁴ Babasının saltanatı sonunda, küçük yaşta gözetim hayatı yaşamaya mecbur kalan padişahların ilki, I. Mustafa’dır (1617-18 ve 1622-23). III. Mehmed (1595-1603) erken yaşta vefat edip henüz 13-14 yaşında tahta geçen büyük şehzadesi I. Ahmed’in (1603-1617) hanedana varis verememe ihtimaline binaen geride kalan tek erkek üye, 3-4 yaşlarındaki kardeşi Şehzade Mustafa (I. Mustafa), alışılmışın dışında bir uygulamayla katledilmeyerek hayatta bırakıldı ve tahta çıkacağı 1617’e kadar sıkı bir gözetim hayatı yaşadı. Psikolojisinin, bundan olumsuz etkilendiği bilinmektedir (Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 187-191). Diğer padişahlarda durum şu şekildedir: IV. Murad, kısıtlanmış bir yaşam sürmeye başladığında 5 yaşındaydı ve bu hali 6 yıl sürdü. Sultan İbrahim 6 yaşında (22 yıl), I. Mahmud 7 yaşında (27 yıl), III. Selim 12 yaşında (15 yıl), IV. Mustafa 10 yaşında (18 yıl), II. Mahmud 4 yaşında (19 yıl) başladıkları gözetim hayatını yaşamaya parantez içinde verilen yıl kadar mecbur bırakıldı (A.D. Alderson, **The Structure of Ottoman Dynasty**, Oxford, 1956, s. 36).

malûl olarak tahta çıktıklarında, devlet idaresi ve sarayın işleyişine ne derece yabancılaştıklarının tahayyülü zor değildir.

Söz konusu gözetimin şartlarında gözle görülür bir gevşemenin yaşanması ve şehzadelere tanınan özgürlüğün artması 18. yüzyılın sonunu bulacaktır⁵. Anlatılanlar açısından III. Ahmed bir ölçüde talihliydi; zira babası IV. Mehmed'in saltanat yıllarına denk gelen çocukluğunda bahsedilen gözetimin bunaltıcı kısıtlamalarından uzakta nispeten sağlıklı bir büyüme ve gelişme evresi geçirdi. Fakat gençlik yılları için aynısı söylenemezdi. IV. Mehmed'in hal' edildiği 1687'den 1703'teki kendi cülûsuna kadar yani 14 yaşından 30 yaşına dek 16 yıl taht sırasını gözetim altında bekledi. Bu süreçte babasını ve ağabeyi II. Mustafa'yı (1695-1703) tahtından eden isyanlara tanıklık edişi ve "kapatılma" halinin getirisi buhranlar ve zaman zaman da olsa benliğini saran gelecek endişesi, hatta zehirlenme ve ölüm korkusu, şehzadenin karakterinde dolu dolu yaşadığı çocukluk yılları kadar derin izler bırakmış olmalıdır.

1.1. Doğumu

III. Ahmed, Lehistan üzerine çıkılan Hotin Seferi sırasında 22 Ramazan 1084/31 Aralık 1673'te günümüzde Bulgaristan sınırlarında kalan Hacıoğlupazarı/Pazarcık kasabasında doğdu⁶. Bu anlamda, ilk yolculuğuna anne karnında çıktığı söylenebilir.

Annesi Emetullah Gülnuş Sultan (ö. 1715), Girit Savaşı sırasında -bir kayda göre 1647'de- esir alınarak saraya gönderilen Giritli bir Rum kızıdır⁷. IV. Mehmed'e ne zaman sunulduğu belirsizdir; fakat sunanın Hatice Turhan Valide Sultan olduğu düşünülmektedir⁸. Padişahın gönlünde kısa sürede özel bir yer edinerek "hasekisi" olan Gülnuş, ilk çocuğu Hatice ve ilk şehzadesi Mustafa'dan (II. Mustafa) sonra

⁵ Tülay Artan, "Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki Bir Grup Mimari Çizimin Düşündürdükleri", **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-5**, İstanbul, 1992, s. 7-55.

⁶ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK Basımevi, 1995, s. 43; Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008, s. 419; TSMA. E. 39/20. Hotin Seferi için bkz. Halime Doğru, **Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı: IV. Mehmed'in Kamanıçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.

⁷ De La Guillaudiere, **An Account of Late Voyage to Athens**, London, Printed by J.M. for H. Herringman at the Blew Anchor in the Lower Walk of the New Exchange MDCLXXVI, s. 351-2. Gülnuş Sultan hakkında kapsamlı bir monografi için bkz. Betül İpşirli Argit, **Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

⁸ Argit, **a.g.e.**, s. 33.

Ahmed'i dünyaya getirdi⁹. Ahmed'e hamileyken yola koyulduğu Hotin Seferi, Gülnuş'un ilk yolculuğu değildi. 1672'deki Kamanice Seferi'nde¹⁰ de 1665'teki Dimetoka seyahatinde de padişaha eşlik etmişti¹¹.

Ağustos-Eylül 1673 arası 40 gün süren sefer yolculuğunu müteakip İsakçı sahrasına varıldığında önce diğer harem fertleri gibi otağ-ı hümayunda kalan Gülnuş, mevsim kışa döndüğünde özel bir tahtirevanla 7 menzil gerideki Hacıoğlupazarı'nda bulunan kışlık saraya nakledildi¹². Şehzade Ahmed'i, Edirne'den gelen özel bir sağlık ekibinin nezaretinde bir gece vakti bu sarayda dünyaya getirdi¹³. IV. Mehmed görmeye geldiği bebeğe ve annesine kıymetli hediyeler getirmiş; bebeğin adını kulağına padişahın hocası Vanî Mehmed Efendi (ö. 1685) okumuştur¹⁴.

Şehzadenin doğumu münasebetiyle, padişahın kışladığı Hacıoğlupazarı ile ordunun kışladığı Babadağı kasabalarında ve de Bilâd-ı Selâse'de 3 gün 3 gece *şehir donanması* yapılması, yani cadde ve dükkânların süslenip geceleri ışıklandırılması kararlaştırıldı¹⁵. Bu kapsamda ışıklandırılan Hacıoğlupazarı'nda havai fişek gösterileri de düzenlendi. Müjdenin arife günü ulaştığı İstanbul'da 3 gün 3 gece süren eğlenceler Ramazan Bayramı ile birleşti¹⁶. Kutlama süresince şehirde dükkânların defne dallarıyla süslendiği; gölge ve kukla oyunları ile akrobatik gösterilerin sahnelendiği

⁹ IV. Mehmed'in Gülnuş'a düşkünlüğü ve bağlılığına dair bkz. Argıt, **a.g.e.**, s. 34-37. Uluçay, Hadice Sultan'ın annesi hakkında bilgi vermese (Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, Ankara, TTK Basımevi, 2001, s. 68) de Argıt, dönem kroniğindeki ifadeden hareketle annesinin Gülnuş olduğuna kanaat eder (Argıt, **a.g.e.**, s. 34; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme İnceleme Metin (1106-1133/1695-1721)**, haz. Mehmet Topal, Ankara, TUBA, 2018, s. 556.) Şehzade Mustafa'nın Haziran 1664'teki doğumu üzerine 21 yıl sonra ilk kez erkek çocuk sevinci yaşanan Osmanlı sarayında kapsamlı kutlamalar yapıldı ("Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695)", haz. Nazire Karaçay Türkal, **Marmara Ü. TAE Doktora Tezi**, 2012, s. 378).

¹⁰ Doğru, **a.g.e.**, s. 7.

¹¹ Argıt, **a.g.e.**, s. 35.

¹² **Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, s. 410-1, 418.

¹³ Kethüda kadın ile doğumu yaptıracak baş ve yardımcı ebelerin bulunduğu bu sağlık ekibiyle, Edirne Sarayı'ndan doğum sandalyesi, bebek beşiği ve bebek eşyaları da gönderilmişti (Doğru, **a.g.e.**, s. 52-3).

¹⁴ Doğru, **a.g.e.**, s. 53-4. Dönemin etkin ve önemli figürlerinden Vanî Efendi, Şehzade Ahmed'in sünnetinde duasını da yapacak ve eğitime başlama merasiminde de ilk dersini o verecekti.

¹⁵ "Zeyl-i Fezleke", s. 654; Doğru, **a.g.e.**, s. 95. *Vilâdet-i hümayun* eğlencelerin süresi ve içeriğini, bebeğin cinsiyeti ve ilk çocuk olması gibi ayrıntılar belirlerdi. İlk şehzade Mustafa'da 7 gün 7 gece süren şenlikler, Ahmed'de 3 gün 3 gece ile sınırlı tutuldu (Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 108).

¹⁶ **İsâzâde Tarihi (Metin ve Tahlili)**, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, Fetih Cemiyeti, 1996, s. 126.

anlatılır¹⁷. Alışlageldiği üzere dönemin şairleri, şehzadenin doğum yılına ebced hesabıyla tarih düşürdükleri manzumeler kaleme aldılar¹⁸.

Bir kış mevsiminde doğan ve Edirne Sarayı'na geri dönüş uzun sürünce (Kasım 1674)¹⁹ bebekliğinin ilk yılını saray dışında geçiren Ahmed, sefer şartları gereği kalınan farklı menzillerde harem-i hümayun için kurulan ahşap konak veya çadırlarda büyütüldü. Sağlık kontrollerini ve gerektiğinde tedavisini sefer kafilesindeki hassa hekimleri üstlenmiş olmalıdır²⁰.

1.2. Sünnet Düğünü

Hotin Seferi dönüşü şehzadelerinin sünneti için düğün hazırlıklarına girişen IV. Mehmed'in, 1669'dan beri büyük oğlu Mustafa'nın sünnetine niyetlendiği fakat uygun vakti bulamadığı için planlarını ertelediği söylenmektedir²¹. Yine de düğünün zamanlamasını garipseyen bazı yabancı gözlemciler, padişahın sefer sonrası Lehistan'la tam bir mutabakata varmadan, "antlaşma gibi ciddi işlerle uğraşacağına" bu yılı "kızını çok sevdiği veziriyle evlendireceği ve iki oğlunu sünnet ettireceği törene ayırmasını"²² ve "vaktini kutlamalarla geçirmesini"²³ eleştirirler.

6 aylık bir hazırlık sürecini müteakip Edirne Sarayı'nın önündeki Sırık Meydanı önce 26 Mayıs-9 Haziran 1675 tarihleri arasında 2 yaşındaki Ahmed ve 12 yaşındaki Mustafa için düzenlenen alabildiğine görkemli bir sünnet şenliğine; 10 gün sonra da şehzadelerin ablası Hatice Sultan ile Vezir Musahip Mustafa Paşa'nın daha küçük çaplı düğün eğlencelerine ev sahipliği yaptı. 15 gün süren sünnet düğünü boyunca

¹⁷ **Early Voyages and Travels in the Levant. I. The Diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600. II. Extracts from the diaries of Dr. John Covell, 1670-1679. With some Account of the Levant Company of Turkey Merchants**, ed. J. Theodore Bent, London, 1893, s. 152-3.

¹⁸ "*Nâbî-i dâ'î bu sevk ile didi târihini / Kıldı le-rîz-i safâ âfâkı nûr-ı Ahmedî (H. 1084)*". Nâbî'ye ait bu ve başka iki manzume için bkz. Ali Fuat Bilkan, **Nâbî Dîvânı**, I, İstanbul, M.E.B. 1997, s. 203-5.

¹⁹ **Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, s. 439.

²⁰ Kafiledaki hassa hekim ve cerrahlar sefer masraf defterinde kayıtlıdır (**MAD.d**, nr. 3671; Doğru, **a.g.e.**, s. 76, 107). Bunlardan Hassa Cerrahı Nuh, ileride III. Ahmed'in sünneti yapan, hükümdarlığında da hekimbaşılığını üstlenen kişidir.

²¹ G. F. Abbott, **Under the Turk in Constantinople: A Record of Sir John Finch's Embassy, 1674-1681**, London, Macmillan, 1920, s. 68.

²² **The National Archives (NA). State Papers (SP) 97/19**, f. 222b, 223a (İzmir İngiliz konsolosu Paul Rycout, 3/13 Temmuz 1675).

²³ Pétis de La Croix, **An Account of the Turks Wars with Poland, Muscovy and Hungary, containing a very particular relation of several material transactions**, omitted both in Mr. Knolles's and Sir P. Ricaut's History, and Mr. Savage's, and Mr. Jones's Abridgments, which may therefore serve as an appendix to either. ... Translated by A. Chaves, London, 1711, I, 48.

yemek davetleri verildi; meydana kurulan padişah ve vüzera çadırlarının önünde türlü türlü geçit törenleri, esnaf alayları, musiki dinletileri, danslar, seyirlik oyunlar, hüner ve tiyatro gösterileri, sportif oyun ve yarışmalar tertip edildi; akşamları havai fişekli, ı ışıklı gösteriler yapıldı²⁴. Bu düğünün, III. Murad'ın 1582'de şehzadesi Mehmed (III. Mehmed) için düzenlediği 52 günlük sünnet düğününden sonra Osmanlı sarayının gördüğü en görkemli kutlama olduğu söylenir²⁵.

O sıra çok küçük olan Ahmed'in adına düğün anlatılarında pek rastlanmaz. Nitekim meydanda gösterileri izleyen Mustafa'nın aksine o şenliklere katılmamıştır²⁶. Düğünün 10. günü düzenlenen sünnet alayında da sadece Mustafa vardır²⁷. Şenliğin 12. günü Edirne Sarayı'nın Has Oda'sında ikinci vakti gerçekleştirilen sünnetin²⁸ Hz. Muhammed'in doğum gününe özellikle denk getirildiği söylenir²⁹.

Sadrazam, şehzade hocası ve diğer devlet erkânının hazır bulunduğu operasyonu Cerrah Nuh Efendi yapar³⁰. Sünnet anında Şehzade Ahmed'i Darüssaade Ağası Yusuf (1671-1687) kucağında tutar; kesilen parça konulduğu murassa bir leğenle padişaha

²⁴ Sünnet düğünü Hicri takvime göre 1-15 Rebiülevvel 1086 arasında gerçekleşti. Her iki düğünün anlatısı için bkz. Özdemir Nutku, **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği**, 2. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1987; Şaduman Tuncer, "The Ottoman Imperial Festival of 1675: an Attempt at Historical Contextualization" **Fatih Ü. Tarih YL Tezi**, 2011; **Zübde-i Vekayiât**, s. 59-68; **Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, s. 439-446; "Zeyl-i Fezleke", s. 668-670; Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âli Osmân**, haz. Sevim İlğürel, Ankara, TTK Basımevi, 1998, s. 207-248; **Nabi'nin Surnamesi: Vakayi-i Hitan-i Şehzadegan-ı Hazret-i Sultan Muhammed-i Gazi Li Nabi Efendi/Yusuf Nabi**, haz. Agah Sırrı Levend, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1944; Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri 4-5:Lebib Sûrnâmesi-Hazin Mehmed Efendi (Hazin) Sûrnâmesi-Abdi Sûrnâmesi, Telhîsü'l-Beyân'ın Sûrnâme Kısmı**, İstanbul, Çamlıca Basım Yayınevi, 2011, s. 487-656; Salih Zorlutuna, "Edirne'nin Sünnet ve Evlenme Düğünleri", **Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara, TTK, 1965, s. 281; Abbott, **Under the Turk in Costantinople**, s. 105-115; **Early Voyages and Travels**, s. 198-241; Merve Çakır, "Edirne'de Saltanat Düğünü: Şehzâdelerin Sünnet Merasimi ve Hadice Sultân'ın İzdivâc Töreni", **Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011 Bildiriler Kitabı**, Edirne, Trakya Ü. Edeb. Fak. Yay., 2012, s. 111-129.

²⁵ **Early Voyages and Travels**, s. 194. 1582 Sünnet düğünü için bkz. Nurhan Atasoy, **1582 Surname-i Hümayun: Imperial Celebration**, İstanbul, Koçbank, 1997.

²⁶ De La Croix, **Memoires du Sieur de La Croix**, II, 95; **Early Voyages and Travels**, s. 208; Nutku, **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği**, s. 48.

²⁷ Dr. Covell izlediği sünnet alayını tasvir eder (**Early Voyages and Travels**, s. 198-205). Alayın, düğünün 11. günü gerçekleştiği de öne sürülür (**İsâzâde Tarihi**, s. 140; Arslan, **a.g.e.**, s. 505).

²⁸ Sünnetin tarihi 12 Rebiülevvel 1086/26 Mayıs 1675'tir (**Zübde-i Vekayiât**, s. 64; **Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, s. 442; "Zeyl-i Fezleke", s. 669). Sünnetin vaktini, şenliğin 13. ama aynı zamanda Mevlid günü olarak veren (Arslan, **a.g.e.**, s. 508; Zorlutuna, **a.g.m.**, s. 281) yahut Mevlid'i düğünün 13. günü olarak verip sünnetin vaktini belirtmeyen (**İsâzâde Tarihi**, s. 140) kaynaklar da vardır.

²⁹ Richard Knolles, **The Turkish History, Comprehending the Origin of that Nation, and the Growth of the Othoman Empire, with the Lives and Conquests of their Several Kings and Emperors**, London, 1704, II, 212. Sünnetten önce IV. Mehmed, şehzadesi Mustafa ile Edirne Selimiye Camii'ndeki Mevlid-i Şerif kıraatine iştirak etti (**Early Voyages and Travels**, s. 207).

³⁰ Arslan, **a.g.e.**, s. 509; Zorlutuna, **a.g.m.**, s. 283.

sunulur³¹. Padişahın ihsanda bulunduğu cerrahı, valide sultan da yüklü miktarda altınla taltif eder³². Sünnetin gerçekleştiğinin ilanıyla girilen kutlama havasında *tabl* ve *kûs* çalınır ve top atışları yapılır³³; günün ehemmiyetine binaen padişaha sunulan pek çok arzuhal kabul edilir ve hapisteki mahkûmlara af çıkarılır³⁴. Akşam gösterileri izlemeye dışarı çıkmayarak şehzadeleriyle kalan IV. Mehmed, onları Has Oda’da sergilenen musiki fasılları ve teatral performanslarla eğlendirir³⁵.

Her düğünün vazgeçilmezi olan *pîşkeş*, yani devlet ricali, yabancı misafir ve çeşitli esnaf loncalarının hediye sunumları kapsamında Şehzade Ahmed için gelenler, büyük oranda kumaş ve sarık çeşitleridir; bunları gümüş kap kakaklar takip eder³⁶. Hediyeler arasında altın murassa 1 hançer ile 1 kılıç, 1 murassa sorguç, 1 saat, 5 kutu *nebat şekeri* ve 2 *gulâm*, yani erkek köle de vardır³⁷. Bunlardan farklı olarak dini kitap hediye eden şeyhülislamı ise şehzadelerin ikisine de birer tane Kur’an-ı Kerim ve sırasıyla tefsir ve fıkıh alanında devrin en bilindik eserlerinden olan *Tefsîr-i Kādî* ve *Kitâb-ı Hidâye* verir³⁸.

1.3. Babasının Yanında Geçen Çocukluk Yılları

IV. Mehmed, saltanat süresinin büyük kısmını Edirne’de geçiren bir padişattı. Kuşkusuz bu tercihinde, İstanbul yıllarının hafızasında bıraktığı olumsuz izlerin etkisi oldu³⁹. 7 gibi küçük bir yaşta tahta çıktığı için devlet idaresini bir süre büyük annesi Kösem Sultan ve annesi Turhan Sultan yürütmüş; iç karışıklıklardan kurtulamayan payitaht İstanbul 1656’da Çınar Vak’ası (Vak’a-ı Vakvakiye) denen kanlı bir

³¹ Ahmet Nezihi Turan, “Mahremiyetin Muhafızları Darüssaade Ağaları”, **Osmanlı Araştırmaları**, XIX, İstanbul 1999, s. 145.

³² **Early Voyages and Travels**, s. 207.

³³ Arslan, **a.g.e.**, s. 510; **Telhîsü’l-Beyân**, s. 234.

³⁴ **Zübde-i Vekayiât**, s. 64; **Early Voyages and Travels**, s. 207.

³⁵ Arslan, **a.g.e.**, s. 510. Sünnet gününün gecesinde padişahın, hasekisi yahut valide sultanla birlikte şehzadeleriyle kaldığı söylenir (**Early Voyages and Travels**, s. 209).

³⁶ Düğün boyunca padişaha ve şehzadelere hediye sunanların ve hediyelerinin tam listesi için bkz. **TSMA.d**, nr. 154; **Telhîsü’l-Beyân**, s. 208-236 ve 243-246.

³⁷ **Telhîsü’l-Beyân**, s. 245-6.

³⁸ **TSMA.d**, nr. 154, vr. 4a. Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, **DİA**, İstanbul 1997, XVII, 471-3; Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, **DİA**, İstanbul 1992, VI, 100-103. Şehzadelerin hediyeleri karşılaştırıldığında, Mustafa’ya ayrıca *Hâfız Dîvânı*, *Gülistân* ve *Bostân* gibi edebî kitaplar ile 5 adet at da hediye edildiği ve ona gelen “gulâm” sayısının Ahmed’e gelenlerden hayli fazla olduğu görülür (**Telhîsü’l-Beyân**, s. 245). Şair Nâbi, sünnet düğünü için tarih manzumesi yazmıştır (Bilkan, **Nâbi Divânı**, I, 206).

³⁹ Abdülkadir Özcan, “Mehmed IV”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVIII, 415.

kalkışmaya sahne olmuştu⁴⁰. Hadiseyi müteakip Edirne'ye giden hükümdar, bu tarihten itibaren sık sık geldiği şehirde gittikçe daha uzun sürelerle ikamet etti⁴¹. Çoğunlukla Edirne çevresinde avlandı, İstanbul'a yıllarca uğramadı. Knolles, durumu "İstanbul fobisi" olarak algılar ve 1675'teki düğün eğlenceleri sırasında padişahın konuşulmasını yasakladığı 3 konudan birinin İstanbul'a dönüş olduğunu aktarır⁴². IV. Mehmed'in İstanbul'la "barışması" saltanatının sonlarına doğrudur.

Sadaret makamına getirdiği Köprülü Mehmed Paşa (1656-1661) ve oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın (1661-1676) yerinde uygulamalarıyla yoluna konan devlet işlerine fazla karışmayan padişah, Edirne'de vaktini daha ziyade avlanarak geçirdi⁴³. Ava düşkünlüğü kadar öne çıkarılmasa da inşaata ve imara meraklıydı; imar faaliyetleriyle şehresini değiştirdiği Edirne'yi eski ihtişamına kavuşturmuştu⁴⁴.

Hem Edirne'de hem de son yıllarında sık gelmeye başladığı İstanbul'da durağan bir hayatı değil hareket halinde olmayı yeğleyen IV. Mehmed'in saraya kapanmayarak sık sık gezi ve binişe çıktığı ve sayfiyedeki saray ve yalılara taşındığı göze çarpar⁴⁵. Padişah, dönemindeki seferlerin çoğunda bir miktar eşlik ettiği orduyu sadrazamla sefere yolladı, kendisi yerleştiği bir menzil civarında avlandı. Gittiği yerlere harem ahalisini, özellikle de hasekisi Gülnuş ile şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'i beraberinde getirdi. Örneğin 1680-1687 arasındaki gezilerinin büyük çoğunluğunda ve mevsimsel göçlerin hepsinde Gülnuş yanındaydı ve şehzadeler de anneleriyleydi⁴⁶. Fransız seyyah Le Bruyn, padişahın haremde kadınlarla geçirdiği vakitlerin dışında oğullarını daima yanında tuttuğunu anlatır ve şehzadeleri şöyle tavsif eder: 15-16 yaşlarındaki Mustafa iri yapılı ve kuvvetlidir; Ahmed ise yumuşak mizaçlı fakat henüz çok küçüktür⁴⁷.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III/I, 8. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 2011, 290-3.

⁴¹ İstanbul'dan Edirne'ye ilk gidiş, Ekim 1657 tarihindedir (**Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, s. 113).

⁴² Yazara göre diğer ikisi, IV. Mehmed'in hasekisine ve ava düşkünlüğüydü (Knolles, **The Turkish History**, II, 212). İstanbul sakinlerinin, terk edilen şehrin âdeti köye dönmesinden yakındığına dair bkz. Mehmed Halife, **Tarih-i Gilmânî**, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser: 74, İstanbul, 1976, s. 145. Ayrıca bkz. Özcan, "Mehmed IV", s. 416.

⁴³ Özcan, "Mehmed IV", s. 415.

⁴⁴ Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, yay. Süheyl Ünver, Ankara, TTK Yayınları, 1989, s. 7.

⁴⁵ Dönem vekayinâmeleri ve Enderun/İç Hazine masraf defterlerinde, IV. Mehmed'in bu yönünü gözler önüne seren yeterince kayıt vardır. İlerleyen sayfalarda bunların örnekleri verilecektir.

⁴⁶ **TSM.A.d.**, nr. 1997 değişik varakları (1091-1099/1680-1688 arası Enderun Hazinesi giderlerini içerir).

⁴⁷ M. Cornellie Le Bruyn, **A voyage to the Levant, or, Travels in the principal parts of Asia Minor, the islands of Scio, Rhodes, Cyprus & c.**, done into English by W.J. London, Printed for Jacob Tonson

Dolayısıyla saray dışına çıkabilen bir şehzade olarak Ahmed, çocukluğunun en az yarısını Edirne dışında geçirdi. Babasının gittiği sürekl avları, seferler, Edirne sayfiyesindeki yazlık saraylar, İstanbul'a mevsimlik taşınmalar ve hasbahçe, köşk ve yalılara gününbirlik gezintiler vesilesiyle Trakya ve Balkanlar'daki değişik yerleri gördü ve İstanbul yolculuklarında şehrin en gözde bahçe ve yalılarında ikamet etti.

Şehzade, Edirne günlerinde ya hanedanın şehirdeki ana ikametgâhı Edirne Sarayı'nda yahut sayfiyedeki Akpınar Sarayı ve Hıdırlık Kasrı gibi mekânlarda yaşadı⁴⁸. Örneğin 1675'te sünnet düğününün hemen akabinde, veba salgını nedeniyle "şehrin 10 mil kuzeyindeki" Akpınar Sarayı'na taşınılmıştı⁴⁹. Bu saraya bir diğer göç 1685 Haziran'ında yapıldı⁵⁰. Şehzade, Edirne Sarayı'nın harem kısmındaki Şehzadeler Mektebi'nde ders talim ediyor⁵¹, saraydaki köşklere, babası ve ağabeyiyle kimi zaman spor müsabakası kimi zaman alay ve merasim seyrediyordu.

1.3.1. Seferlere Gidişi

Babasıyla 2 defa sefere katılan Şehzade Ahmed, 1089/1678'de Ruslara karşı çıkılan Çehrin Seferi'ne katıldığında 5 ve II. Viyana Kuşatması olarak bilinen Üngürüs Seferi'ne katıldığı 1094/1683'te 10 yaşındaydı.

Sıcak hava ve tozlu yolların zorlaştırdığı Çehrin Seferi yolculuğunda Ahmed'in doğum yeri Hacıoğlupazarı kasabasında da konaklandı; birkaç gün de Karadeniz kıyısındaki bir kasabada kiraz bahçelerinde zevk ü safa üzere geçirildi⁵². Çok sevdiği kiraz bahçelerinde vakit geçirmeyi âdet edinen IV. Mehmed, İstanbul'a gelişlerinde de satın aldığı kiraz bahçelerinde birkaç gün harem ahalisiyle eğlenirdi⁵³. Sefer için

within Gray's Inn-Gate in Gray's Inn-Lane; and Thomas Bennet, at the Half-Moon in St. Paul's Church-Yard, 1702, s. 106.

⁴⁸ Akpınar Sarayı ve Hıdırlık Kasrı hakkında bkz. Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, s. 105-6, 108-9; **Early Voyages and Travels**, s. 248.

⁴⁹ **Early Voyages and Travels**, s. 248.

⁵⁰ Öncesinde Haseki Gülnuş Sultan ve diğer kadınlara göç ihsanı verildi (TSMA.d, nr. 1997, vr. 41a).

⁵¹ Şehzadeler Mektebi hakkında bkz. Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, s. 88-9.

⁵² Yolculuk 1678 Nisan sonu Edirne'den başladı ve Haziran ortasında Silistre'ye varıldı ("Zeyl-i Fezleke", s. 699, 741-2). Padişahın sefer öncesinde Davudpaşa sahrasındaki geçit alayını Elçi Finch tasvir eder (Abbott, **Under the Turk in Constantinople**, s. 256-8). Ukrayna Kazakları üzerindeki hâkimiyet mücadelesi kapsamında Kiev yakınlarındaki Çehrin'e yapılan bu ilk Osmanlı-Rus seferi hakkında bkz. Abdülkadir Özcan, "Çehrin Seferi", **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 249-251.

⁵³ Padişah bu amaçla bilhassa İstavroz, Çengelköy ve Tersane Bahçesi civarındaki kiraz bahçelerini kullanırdı (Volkan Ertürk, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi", **Tarih Okulu Dergisi**, Eylül 2013, yıl 6, sayı XV, s. 105-6).

Silistre'ye kadar eşlik ettiği orduyu Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla (ö. 1683) Çehrin'e yollayan IV. Mehmed, geceleri Silistre Kalesi'nin taşra hisarı bitişiğindeki saraya yerleştirdiği şehzadeleri ve anneleriyle kalıyor, gündüzleri ise Tuna kaptanının kayığıyla Silistre'ye kurulan otağ-ı hümayuna geçiyordu⁵⁴. Genelde avlandığı 90 günün sonunda Çehrin'in fethi müjdesi gelince dönüşe geçti⁵⁵.

Şehzadenin katıldığı diğer sefer, 1683'te Avusturya üzerine çıkılan ve sonuçları itibariyle sadece IV. Mehmed'in saltanatında değil, tüm Osmanlı tarihinde mühim bir dönüm noktası teşkil eden Üngürüs Seferi'ydı. Aslında Avusturya ile sulhu bozmaya pek sıcak bakmayan IV. Mehmed, sadrazamının kışkırtması ve Fransızların kulis faaliyetleriyle sefere ikna edilmişti⁵⁶. Yine bir miktar eşlik ettiği orduyu, Yanıkkale üzerine Sadrazam Merzifonlu'yla yollayarak kendisi Belgrad'da kaldı⁵⁷. Şehzadeleri ve annelerini şehirde belirlenen bir saraya yerleştirdi⁵⁸.

Bu sefer esnasında Ahmed'in de içinde bulunduğu kalabalık harem kafilesi ve eşyaları *koçi* denen 80 civarında binek arabasıyla taşınmıştı⁵⁹. Bu amaçla tahsis edilen hayvanların iâşe ve zahire gibi ihtiyaçlarının ordu hazinesinin yükünü ciddi manada artırdığı söylenir⁶⁰. Aralıksız yağın yağmurun çamur deryasına döndürdüğü yollar, çadır kuracak kuru alan sıkıntısı ve köprülerin yetersizliği gibi sorunlar nedeniyle zor geçen yolculukta, müellife göre taşın bir dere tarihte benzeri görülmeyen sıkıntılar yaşattı⁶¹. Nitekim birçok hayvanın sele kapılarak telef olduğu hadisede, arabasını sel sularının sürüklediği Şeyhülislam Ali Efendi son anda güç bela kurtarılabildi⁶². Sefer boyunca yaşanan bu türden sorunların, ordu erkânı tarafından uğursuzluktan sayılması ve aynı olumsuz anlamın harem dairesinin sefere iştirakine de yüklenmesi kayda değerdir⁶³.

⁵⁴ Padişahın otağı için Tuna Nehri kenarına kazık üzerine 2 kasır inşa edildi ("Zeyl-i Fezleke", s. 742).

⁵⁵ 1678 Eylül ortasında çıkılan yolda, Edirne'ye Ekim ortasında varıldı ("Zeyl-i Fezleke", s. 745-6).

⁵⁶ Kahraman Şakul, **II. Viyana Kuşatması Yedi Başlı Ejderin Fendi**, Timaş, 2021, s. 65, 121-2.

⁵⁷ Edirne Çukurçayırı sahrasından 1683 Nisan başı hareket edildi; Filibe, Niş ve Sofya üzerinden Mayıs başında Belgrad'a varıldı (**Zübde-i Vekayiât**, s. 139). Padişah kadınlarına İç Hazine'den başlangıçta harcırah; dönüşte ihsan verildi (**TSMA.d**, nr. 1997, vr. 20b, 26a).

⁵⁸ "Zeyl-i Fezleke", s. 799. Vezir Musahip Mustafa Paşa'nın nezaret ettiği haseki ve şehzadeler, çalınan *tablhâne* eşliğinde Belgrad'daki bir saraya nakledildi (Mehtap Yılmaz, **a.g.t.**, s. 38).

⁵⁹ "Zeyl-i Fezleke", s. 796.

⁶⁰ Şakul, **a.g.e.**, s. 136.

⁶¹ "Zeyl-i Fezleke", s. 795.

⁶² "Zeyl-i Fezleke", s. 796-7; Mehtap Yılmaz, "Vekayi'ne (Vekayi-i Bec)", **Marmara Ü. YL Tezi**, 2006, s. 31.

⁶³ Şakul, **a.g.e.**, s. 133.

Belgrad günlerinde Ahmed ve ağabeyi, otağ-ı hümâyunda babalarının yanında önemli merasimlere katıldı. Devlet protokolünün işleyişini öğrenme fırsatı buldukları böyle bir merasimde Orta Macar Kralı Tökeli İmre'nin elçisi ve Dubrovnik elçisinin arza kabulünü izlediler⁶⁴. Bir diğerinde sancak-ı şerîfin sefere uğurlanacak sadrazama teslimini, baş çadırda tahtında oturan babaları IV. Mehmed'in iki yanında ayakta "omuzları beraberinde tahta dayanmış" vaziyette seyrettiler⁶⁵.

5 aydan fazla kalınan⁶⁶ Belgrad'dan dönüş kararı alındığında ortamda büyük bir hezimet duygusu hâkimdi. Zira, kararlaştırıldığı gibi Yanıkkale'ye yürüyeceğine son anda seferin yönünü değiştirerek Bec (Viyana) Kalesi'ni kuşatan Sadrazam Merzifonlu, 2 ay muhasara ettiği Viyana'yı ele geçiremediği gibi Leh destekli Habsburg ordusunun hezimetine uğradı⁶⁷. Merzifonlu'nun kellesine mal olmakla kalmayan bu ağır yenilgiyle birlikte Köprülü Mehmed ve oğlu Fazıl Ahmed paşaların canlandırdığı çeyrek asırlık fetih ruhu, yerini ciddi bir buhran dönemine bıraktı. Avusturya, Lehistan ve Venedik'in başlattığı ve sonra Rusların da eklendiği ittifakın saldırılarıyla dört bir yandan ateş çemberine alınan Osmanlı Devleti, 16 yıllık çok cepheli savaşlar sürecinde hayli yıprandı; kuzeyde ve güneyde ciddi toprak kayıpları verdi. Nitekim sürecin hemen başında 1685 ve 1686'da Uyvar ve Budin kaleleri ile Mora Yarımadası'nın elden çıkışı IV. Mehmed'in iktidarını zora soktu⁶⁸.

1.3.2. İstanbul'a Göçleri

Şehzade Ahmed doğduktan sonra İstanbul'a 5 göç-i hümâyun gerçekleştirildi, yani IV. Mehmed yanında haremindeki fertler ve geniş bir hizmetli grubuyla birlikte belirli süreliğine Edirne'den İstanbul'a 5 kez taşındı⁶⁹. Hasekisi Gülnuş ve şehzadeleri

⁶⁴ "Zeyl-i Fezleke", s. 800; Mehtap Yılmaz, **a.g.t.**, s. 39-40.

⁶⁵ "Zeyl-i Fezleke", s. 803.

⁶⁶ 163 gün ("Zeyl-i Fezleke", s. 912). Dönüş yolculuğu da yağmur ve çamurlu yollar yüzünden hayli zor geçti. Edirne'ye varıldığında 1683 Kasım sonuydu.

⁶⁷ II. Viyana Kuşatması hakkında bkz. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III/I, 434-459; Şakul, **II. Viyana Kuşatması**; Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Viyana Muhasarası", **Marmara Ü. TAE Doktora Tezi**, İstanbul, 2001.

⁶⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III/I, 461-489.

⁶⁹ Bu 5 göç-i hümâyunun her birinde İstanbul'da kalınan zaman dilimleri şöyledir: 1087/1676'daki birincide yaklaşık 5 ay, 1088-1089/1677-1678 yıllarındaki ikincide yaklaşık 1 yıl, 1090-1091/1679-1680'deki üçüncüde yaklaşık 19 ay, 1092-1093/1681-1682'deki dördüncüde yaklaşık 17 ay. Beşinci ve son göç-i hümâyunda Cemaziyelahir 1097/Nisan-Mayıs 1686'da geline İstanbul'da IV. Mehmed'in hal'ine değin, yani yaklaşık 1,5 sene kalındı. Sırasıyla bkz. "Zeyl-i Fezleke", 675, 676; 685, 699; 754, 761; 766, 788; 1036.

bunların hepsinde yanındaydı⁷⁰. Dolayısıyla her gelişte ortalama 1 veya 1,5 yıl kalınan İstanbul, Ahmed'in çocukluğunun neredeyse yarısının geçtiği şehir oldu. Babasının seçtiği ikamet mekânları ve günü birlik gezinti güzergâhları, şehzadenin zihninde yer etmiş olmalı ki padişahlık dönemindeki mekân tercihlerinde çocukken gezdiği-gördüğü yerlerin baskınlığı fark edilir düzeydedir.

Taşınmalar esnasında Burgos-Çatalca hattındaki ava elverişli bölgelerde⁷¹ kimi zaman harem dairesiyle kimi zaman onları Çatalca Sarayı'na bırakarak avlanan IV. Mehmed, İstanbul'da karşıladığı kış mevsimlerinde de haremiyle birlikte bölgeye birkaç aylığına avlanmaya geçerdi⁷². İstanbul göçlerinin bir diğer ortak noktası, devletin idarî merkezi ve hanedan konutu işlevi gören Topkapı Sarayı'nda ikamet edilmeyip Haliç ve Boğaz kıyısındaki hasbahçelerin bünyesinde bulunan saraylarda ve su kenarlarındaki yalılarda kalınmasıydı, İstanbul'a 10 yıllık bir aradan sonra ilk kez gelinen 1676'da bile -ki bu Şehzade Ahmed'in ilk İstanbul göçüdür- ikamet için Topkapı Sarayı değil Haliç, Üsküdar ve İstavroz'daki saraylar ile sair yalılar tercih edildi⁷³.

Topkapı Sarayı'nın tercih dışı kalmasını garipseyen yabancı bir gözlemci, IV. Mehmed'in "düşman gibi" şehrin dışına kamp kurduğunu, şehre sadece camiye gitmek için indiğini ve bir yerden bir yere daha ziyade su üzerinden geçtiğini anlatır⁷⁴. İngiliz elçisi Finch de yaklaşık 2 aydır İstanbul'da bulunan padişahın vaktini avlanmak ve kadirga üzerinde balık tutmak gibi eğlencelerle geçirdiğini söyler⁷⁵. Benzer bir

⁷⁰ Fakat 1092/1681'deki dördüncü göçte padişah önden gitti ve hasekisi ve şehzadelerinin gelişini Eyüp'teki sadrazam yalısında bekledi ("Zeyl-i Fezleke", s. 765-6). Göç-i hümayun olgusu ve mahiyeti ileride konu edilecektir.

⁷¹ Bunlar Hasköy, Baba-ı Atık, Burgos, Karye-i Karışdıran, Çorlu, Yapağcı, Çatalca menzilleridir ("Zeyl-i Fezleke", s. 685-687, 688, 693, 695, 761, 762, 777-779, 788-789, 984, 1023, 1041 vb.; **Zübde-i Vekayiât**, s. 106).

⁷² Bunlar ikinci, dördüncü ve beşinci göçlerdir. Padişah 1677'de Kurban Bayramı'nı 3 aylığına avlanmaya geçtiği bölgede karşılayıp Tersane Bahçesi'ne döndü ("Zeyl-i Fezleke", s. 688, 695). Benzer şekilde 1681'de Kurban Bayramı'nı av gezisindeyken Karışdıran Köyü'nde karşıladı hatta hasekisini burada bırakarak Edirne'ye validesi Turhan Sultan'ı ziyarete gitti (**Aynı eser**, s. 777-8).

⁷³ **Zübde-i Vekayiât**, s. 73; **Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, s. 399. Padişahın bu tarihten önce İstanbul'a son gelişi Ekim 1665'teydi. Şehirde Nisan 1666'da ayrılmıştı (**Aynı eser**, s. 199 ve 222).

⁷⁴ Abbott, **Under the Turk in Constantinople**, s. 182.

⁷⁵ **NA. SP 97/19**, f. 227a-b (31 Mayıs/10 Haziran 1676). Ebat açısından Boğaz'ın sığ sularında balık tutmaya elverişli olmadığı için bahsedilen kadirga normal bir savaş kadirgası olmasa gerektir. Bu durum akla şu an Beşiktaş'ta Deniz Müzesi'nde sergilenen (**Db. 221**) ve üzerindeki levhadan hareketle "Sultan Mehmed" isimli padişahlardan birine ait olduğu düşünülen fakat ilk yaptırının hangi Mehmed olduğu

garipseme, beşinci göç esnasında İstanbul'da bulunan Elçi Chandos'un ifadelerinde de vardır. Elçi, padişahın haremi ve oğullarıyla geldiği İstanbul'da deniz kıyısındaki bir saraydan diğerine gezerek eğlendiğini rapor eder⁷⁶.

Göç kafilesinin İstanbul'a her gelişte muhakkak ikamet ettiği ve mevsime göre birinde bir süre kalıp diğerine geçtiği gözde mekânlar, Haliç'teki Tersane ve Karaağaç hasbahçeleri, Eyüp'teki Valide Sultan Yalısı, Boğaz'daki Beşiktaş Köşkü ve Anadolu yakasındaki Üsküdar Sarayı ile İstavroz ve Kandilli hasbahçeleri oldu⁷⁷. Örneğin dördüncü göçün 1682 yılı programı şöyle gerçekleşti: İstanbul girişindeki Davudpaşa Sarayı'nda birkaç gün konaklanıp doğruca Tersane Bahçesi'ndeki saraya taşındı; burada bir müddet ikametinin ardından Karaağaç Bahçesi'ndekine, buradan 40 gün sonra İstavroz Bahçesi'ndekine, buradan 1 ay sonra Kandilli'ye geçildi; bir müddet sonra İstavroz'a geri dönüldü; sonrasında Tersane Bahçesi'ne geçilerek burada 40 günlük ikametinin ardından Davudpaşa Sarayı'na intikal edildi ve avlana avlana Edirne'ye geri dönüldü⁷⁸.

Uzun süreli ikamet edilmese de İstanbul'a her gelişte birkaç günlüğüne uğranan Topkapı Sarayı'nda, çoğunlukla Sarayburnu sahilindeki Yalı Köşkü'nde kalındı ve köşk bahçesinde düzenlenen *bahçe halveti* eğlenceleriyle hoşça vakit geçirirdi⁷⁹. Yalı Köşkü, padişahın İstanbul'da karşıladığı Kurban ve Ramazan bayramlarında güreş müsabakası ve kol oyunu gibi bayram eğlencelerini izlediği mekândı⁸⁰.

kesinleştirilemeyen, "tarihi kadirga" şeklinde anılsa da aslında tipi ve kürek sayısı itibarıyla "gezinti kayığı" sınıfına daha uygun özelliklere sahip bir tekneyi getirir. İlgili müzenin demirbaş defterindeki, bu kadirganın IV. Mehmed'e mahsus olduğu ve kendisinin Boğaziçi, Eyüp ve adalara çıktığı meşhur gezintilerini bununla yaptığı şeklindeki bilgilendirme kaydından hareketle, IV. Mehmed'in İstanbul'a gelişlerinde aktif kullandığı, boyutu itibarıyla kayık ile kadirga arasında bir yerde duran bu teknenin geçirdiği türlü tamiratlarla günümüze ulaştığı ve Deniz Müzesi'nde sergilendiği rahatlıkla söylenebilir (Nalan Dönmez Yakarçelik, "Deniz Müzesi'nde Sergilenen Tarihi Kadirga", **Vakıflar Dergisi**, 2018, sayı 49, s. 167-185).

⁷⁶ **NA. SP 97/20**, f. 39a (12/22 Mayıs 1686). Topkapı Sarayı'na uğranmadan hasbahçelere geçişi, vekayinâme müellifi de mevzu eder ("Zeyl-i Fezleke", s. 1037).

⁷⁷ "Zeyl-i Fezleke", s. 685, 686, 687, 754, 755, 758, 760, 767, 776, 779, 786, 787, 788, 1037, 1039, 1041.

⁷⁸ Sırasıyla bkz. **TSM.A.d.**, nr. 1997, vr. 11b, 12b, 14a, 15a, 15b-16a, 16b-17a, 17b-18a.

⁷⁹ **TSM.A.d.**, nr. 2344/146 ve 147 (Nisan-Mayıs 1681). Örneğin dördüncü göçün 8 aylık kısmında Yalı Köşkü'nde kalınan günler için bkz. **TSM.A.d.**, nr. 2344/145-151 (Mart-Kasım 1681). Harem üyelerinin hanedan bahçelerinde yiyip içerek eğlendikleri bahçe halvetinin mahiyeti ileride konu edilecektir.

⁸⁰ "Zeyl-i Fezleke", s. 777; **TSM.A.d.**, nr. 2344/151 (Şevval 1092/Ekim 1681).

IV. Mehmed, yanına hareminden yahut devlet ricalinden 1-2 kişiyi alarak çıktığı günü birlik gezintilerinde (*biniş-i hümayun*)⁸¹ ise hanedana ait bahçeleri yahut devlet adamlarına ait mekânları tercih etti. Binişleri için en sık kullandığı hasbahçeler, Anadolu yakasındaki Kandilli, İstavroz, Ayazma, Fenerbahçe, Kuleli ve Tokat ile Avrupa yakasındaki Tersane, Dolmabahçe, Defterdar Efendi, Şah Huban, Veli Efendi ve Florya'dır; devlet erkânına ait mekânlardan ise Fındıklı'daki Gümrük Emini Hüseyin Ağa Yalısı, Eyüp'teki Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Yalısı ile Karaağaç'taki İbrahim Hanzâde Yalısı, Kâğıthane'deki Mirahur Köşkü ve Üsküdar'daki Mehmed Paşa Köşkü'dür⁸².

Padişahın göçe katılan kadınlarına verdiği *göç bahşişi* listelerinden şehzadelerin annesi Gülnuş'un İstanbul içi tüm göçlere bulunduğu anlaşılır⁸³. Ahmed de annesiyle olmalıdır; fakat o dönem *göç bahşişi* listelerinde şehzadeler yer almadığı için şimdilik bu ihtimalin teyidi ancak gidilen bir mekânda şehzade için yapılan herhangi bir harcamanın kaydına ulaşmakla ancak mümkündür. Örneğin burada kendisine İç Hazine'den verilen mefruşatın kaydı, Şehzade Ahmed'in dördüncü göçte Beşiktaş Sarayı'na götürüldüğünü gösterir⁸⁴. Bu tarz kayıtlara göre, Şehzade Ahmed'in değişik vakitlerde babasının yanında kesin bulunduğu mekânlar şunlardı: Topkapı Sarayı kompleksi içindeki Alay, Cirit, Çadır ve Yalı köşkleri, Karaağaç Bahçesi, Karaağaç İbrahim Hanzâde Yalısı, Okmeydanı, Kâğıthane, Mirahur Köşkü (Kâğıthane), Musahip Paşa Bahçesi (Kâğıthane), Musahip Paşa Köşkü (Okmeydanı), Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Yalısı (Eyüp), Mustafa Efendi Yalısı, Kaymakam İbrahim Paşa Yalısı, Gümrük Emini Hüseyin Ağa Yalısı (Fındıklı), Matbah Emini

⁸¹ *Biniş-i hümayun* kavramı üçüncü bölümde ele alınacaktır.

⁸² Diğer uğrak yerleri: Defterdar Efendi Yalısı (Eyüp), Matbah Emini Mehmed Efendi Yalısı, Kaya Sultanzâde Hanım Sultan Yalısı, Bali Çelebi Yalısı, Emirgûnoğlu Yalısı (Kâğıthane), Musahip Paşa Köşkü (Okmeydanı), Mehmed Paşa Köşkü (Davudpaşa), Gümrük Emini Hüseyin Efendi'nin Çiftliği (Küçükçekmece) ve Kaymakam İbrahim Paşa Yalısı. Tüm bu mekânların isimleri, dönemin en ayrıntılı kroniği *Zeyl-i Fezleke* ve şu masraf defterlerinden çıkarıldı: **TSM.A.d**, nr. 4946; nr. 1997; nr. 2344/145-151; nr. 2344/168-171. Bahçelerle ilgili bkz. Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", **Vakıflar Dergisi**, IV, Ankara, 1958, s. 149-182.

⁸³ Örneğin dördüncü ve beşinci göçte İstanbul içinde yapılan tüm taşınmalarında Haseki Gülnuş padişahın yanındaydı (**TSM.A.d**, nr. 1997 (1092-1099/1681-1688)). Baş kadının göç kfilesinden ayrılarak Eyüp Valide Sultan Yalısı'na geçişi (**aynı defter**, vr. 15a) gibi durumlar, haseki için söz konusu olmuyordu.

⁸⁴ **MAD.d**, nr. 5065 (Şaban 1092/Eylül 1681).

Mehmed Efendi Yalısı, Mustafa Paşa Yalısı (Ortaköy), Beşiktaş Yalısı, Dolmabahçe, Bali Çelebi Yalısı ve Kuyumcubaşı Yalısı⁸⁵.

Bu mekânlarda yanındakilerle bazen cirid ve güreş gibi spor müsabakaları bazen de teatral kol oyunları temâşâ eden Şehzade Ahmed⁸⁶, Yalı Köşkü'ndeki bahçe halvetlerine katılır⁸⁷ ve Balikhane'ye gezmeye götürülürdü⁸⁸. Belli bir yaşa geldiğinde ağabeyi gibi o da cuma namazı alaylarına dâhil edildi ve babasıyla selâtin camilerinde namaz kıldı. Kayıtlara bu şekilde, 7 yaşındayken Yenicami'ye düzenlenen iki cuma selâmlığına iştiraki yansır⁸⁹.

Babasının peşinde hasbahçeler arasında gerçekleşen sayısız göçün ve birbirini aratmayan güzellikteki yalılara düzenlenen binişlerin şehzadede İstanbul'un gözde mekânlarına dair bir algı oluşturduğu kesindir. Bu yerler ile ileride padişahlığı sürecindeki mekân tercihlerinin büyük oranda örtüşmesi, onun zihninde İstanbul için oluşan "su kenarında yaşanan şehir" imajında babasının yadsınamaz katkısına işaretir.

1.4. Eğitimi ve Yetiştği İlim Çevresi

Şehzade Ahmed'in eğitim sürecini başlatan *bed'-i besmele* merasimi, üçüncü İstanbul göçü sırasında dönemin gözde mekânlarından İstavroz Bahçesi'nde yapıldı⁹⁰. Osmanlı sarayında yerleşik bir uygulama olan bu merasimle, tahsil çağı gelen 5-6 yaşındaki şehzadeler bir hoca eşliğinde talime başlatılıyordu⁹¹.

Merasim günü olan 2 Receb 1090/9 Ağustos 1679'da İstavroz Bahçesi'ndeki sarayın harem kapısından alınarak padişah ve davetliler çadırların kurulduğu alana getirilen Ahmed'e, hoca olarak babası ve devlet erkânının huzurunda ağabeyinin de hocası Seyyid Feyzullah Efendi (ö. 1703) tayin edildi, fakat şehzadeye ilk dersini

⁸⁵ Bu yer adlarının tespit edildiği defter sayfaları için bkz. **T SMA.d**, nr. 4946, vr. 4b, 18a, 15b ve 25b, 38b ve 42b, 4b, 4b ve 15b ve 25b, 57b, 39b, 28a, 53b, 15b, 15a, 29a, 29a ve 39b, 29b, 30a, 39a, 43a, 41b, 53b. (Zilkade 1088-Zilkade 1093/Aralık 1677-Kasım 1682).

⁸⁶ Sırasıyla bkz. **T SMA.d**, nr. 4946, vr. 57a, 43a, 30a.

⁸⁷ **T SMA.d**, nr. 2344/147 (Cemaziyelevvel 1092/Mayıs 1681).

⁸⁸ **T SMA.d**, nr. 4946, vr. 38b.

⁸⁹ **T SMA.d**, nr. 4946, vr. 25a, 31a (Safer ve Şaban 1091/Mart ve Ağustos 1680).

⁹⁰ Beylerbeyi sahilinden tepelere Çengelköy sırtlarına doğru uzanan ve içine I. Ahmed ve IV. Murad'ın binalar yaptırdığı İstavroz Bahçesi için bkz. Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 14; Erdoğan, "İstanbul Bahçeleri", s. 175; Metin Sözen, "Beylerbeyi Sarayı", **DİA**, İstanbul 1992, VI, 77-8.

⁹¹ Merasim için bkz. Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 110; Dündar Alikılıç, **İmparatorluk Seremonisi: Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler**, İstanbul, Tarih Düşünce Kitapları, 2004, s. 181-184.

padişahın hocası Vanî Mehmed Efendi verdi⁹². Dersin sonundaki duayı müteakip vüzera ve ulemaya yemek ikramında bulunuldu ve kürk giydirildi⁹³. Feyzullah Efendi, hal tercümesinde “*öğretmen, yetiştirici ve bir yakını*” olarak okutmaya başladığı ve hayli muvaffak olduğu Ahmed’in hocalığından ötürü Rumeli kazaskerliği rütbesi ile taltif edildiğini anlatır⁹⁴.

Feyzullah Efendi, sarayda ve IV. Mehmed üzerinde oldukça etkili bir figür olan Vanî Mehmed Efendi’nin damadı ve önde gelen talebelerindendi. Yani şehzade hocası ile padişah hocası arasında güçlü bir bağ vardı. Bu duruma vurgu yapmak gerekebilir, çünkü 1665’ten beri “hâce-i sultanî” vazifesini yürüten Vanî, aynı zamanda o sıralar toplumda yaşanan dini tartışmaların merkezinde tanınmış bir vaizdi. 17. yüzyılın ilk yarısında Selefî bir oluşum olarak ortaya çıkan Kadızâdeliler hareketinin üçüncü kuşak lideri olarak kabul ediliyordu⁹⁵. Talebesi Feyzullah Efendi de onunla benzer bir zihniyete sahipti. Nitekim dönemin sonlarına doğru Nakşibendî-Müceddidîliği İstanbul’a taşıyan Murad Buharî (ö. 1720) adındaki şeyhe, ilk intisap edenlerden yahut en azından ilk destek çıkanlardan biri o olacaktı⁹⁶.

Kadızâdeli hareketinin ajandasında, Müslümanlığı dini ve içtimaî hayatta Hz. Muhammed’den sonra beliren âdet ve uygulamalardan yani bidatlerden arındırarak aslına döndürmek vardı. Bidat sayılanlar arasında, tekkelerdeki semâ, devran, zikir ve musiki icrası, matematik gibi aklî ilimlerin tahsili, ezan, Mevlid ve Kur’an’ın makamla okunması, tasliye ve tarziye, kandil gibi mübarek gecelerde cemaatle nafile namazı kılma, türbe ve kabir ziyareti, tütün ve kahve gibi keyif verici içeceklerin tüketimi

⁹² Törenin ayrıntıları için bkz. **Zübde-i Vekayiât**, s. 109; **Abdi Paşa Vekâyi’-nâmesi**, s. 420; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, 210. İlk dersi ve duayı yine Vanî Mehmed’in yaptığı Şehzade Mustafa’nın 1669’daki merasiminde şehzade hocalığına atanan Emir Çelebi birkaç ay sonra ölünce yerine kayınpederi Vanî Mehmed’in aracılığıyla Feyzullah Efendi getirilmişti (“Zeyl-i Fezleke”, s. 573, 577).

⁹³ Etrafa saçmak ve ihsan için 4 kese çil akçe ile 300 altın verildi (**TSM.A.d**, nr. 4946, vr. 18b).

⁹⁴ Ahmet Türek-F. Çetin Derin, “Feyzullah Efendi’nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, XXIV, 1970, s. 71.

⁹⁵ Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”, **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 102; Erdoğan Pazarbaşı, “Mehmed Efendi, Vanî”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVIII, 458.

⁹⁶ Nakşibendîliğin alt kolu Müceddidîlik, şeriati merkeze yerleştiren bir yaklaşımla İslam’ın ilk haline dönüşü ve hadislere eksiksiz uymayı salık veren reformcu bir anlayışa sahipti. Feyzullah Efendi’nin Murad Buharî’ye ilk intisap edenlerden biri olduğu iddiası için bkz. Halil İbrahim Şimşek, **18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik, Anadolu’daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri**, İstanbul, Litera Yay., 2016, s. 93. İntisabın değil, desteğin söz konusu olduğu iddiası için bkz. Butrus Abu-Manneh, “Sheikh Murād al-Bukhārī and the Expansion of the Naqshbandī-Mujaddidī Order in Istanbul”, **Die Welt des Islams**, 53/1, 2013, s. 12.

sayılabilir⁹⁷. Bu tarz meseleler üzerinden yaşanan tasavvuf-fıkıh çekişmesinde, fakihlerin tarafını tutan Vanî, tarikat ve tekkelere karşı yasakçı bir hareketin liderliğini üstlendi.

Vanî ile benzer düşünce çizgisindeki Feyzullah'ın Sûfilik karşıtı görüşlerinin şehzade üzerinde iz bırakıp bırakmadığı, Ahmed'in hükümdarlığındaki hayat pratikleri üzerinden sorgulanabilir. Bu pratiklerin incelendiği ilerleyen bölümler, böyle bir etkiden bahsetmenin güçlüğüne ortaya koyacaktır. Kaldı ki Kadızâdeli fikirlerinin savunucusu Vanî Efendi'nin IV. Mehmed nezdinde en etkin olduğu dönemlerde bile toplum önünde şiddetle savunduğu öğretilerin hangisini sarayda uygulatabildiği veya bidat saydığı hangi âdeti menedebildiği, daha önemlisi böyle bir gaye güdüp gütmmediği çok tartışmalıdır. Şu kadarı var ki Şehzade Ahmed'in 1675'teki sünnet düğününde bu hareketin etkisi doğrultusunda gerçekleşen herhangi bir kısıtlamaya rastlanmaz⁹⁸.

Dönem ulemasına kıyasla, iyi eğitilmiş, şiir yazacak kadar Arapçaya hâkim bir âlim ve iyi bir hattat olan Feyzullah Efendi, çağdaşları tarafından üstün zekâlı, acelecî, hırslı, kıskanç, kolay sinirlenen, dogmatik mizaçlı ve en önemlisi de oğullarına düşkün biri olarak tavsif edilir⁹⁹. İki şehzadenin hocalığını uzun yıllar yürüten Feyzullah'ın

⁹⁷ Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 1573) fikir babalığını yaptığı bu hareketin ilk kuşak lideri, Kadızâdeli Mehmed Efendi (ö. 1635), IV. Murad (1623-1640) devrinde Fatih ve Ayasofya camilerinde verdiği cuma vaazlarında tasavvuf ve tarikatlara karşıtlığını ilan etti. Karşısındaki Halvetî post-nişini Sultanahmet Camii Vaizi Abdülmecid Sivasî Efendi ise tasavvufun gerekliliğini savunuyordu. Sonraki yıllarda da devam eden bu tartışma, Kadızâdeli-Sivasî tartışması şeklinde anıla geldi. Kadızâdeli hareketinin, Sultan İbrahim döneminin sonları ile IV. Mehmed döneminin ilk yıllarına rastlayan ikinci safhasında liderliği Ayasofya Camii Vaizi Üstuvanî Mehmed Efendi üstlendi. 1656 Çınar Vak'ası ile etkinliklerini yitiren grubun fikirlerini üçüncü safhada Vaiz Vanî Mehmed Efendi canlandırdı. 1663'te İstanbul'a gelen Vanî, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ve padişah IV. Mehmed'den kabul gömüştü. Ayrıntılar için bkz. Semiramis Çavuşoğlu, "The Kadızâdeli Movement: an Attempt of Şeriat-minded Reform in the Ottoman Empire", **Princeton University PhD Thesis**, 1990; Derin Terzioğlu, "Sufi and Dissident in the Ottoman Empire: Niyazi-i Mısri (1618-1694)", **Harvard University PhD Thesis**, 1999; Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 100-102; Pazarbaşı, "Mehmed Efendi, Vanî", s. 458-459; Cengiz Gündoğdu, "Sivasî, Abdülmecid", **DİA**, İstanbul 2009, XXXVII, 286-287.

⁹⁸ 1675 düğünündeki sanatsal performans ve eğlencelerin, 1582 ve 1720 düğünlerinden aşağı kalır yanı yoktu. Müslüman, gayrimüslim, kadın, erkek, çocuk gibi değişik sosyal tabakalardan çok sayıda kişinin sanatçı ve izleyici olarak katıldığı düğünde, dini kaygılarla gerilmiş bir ortamdan ziyade rahat bir atmosfer hâkimdi. Hz. Muhammed'in doğum gününe denk gelen sünnet günü Kadızâdelilerce bidat sayılan naat-ı şerif okundu hatta öncesinde Vanî Efendi kürsüde vaaz verdi. Düğünde davetlilere sık sık kahve ikramı yapıldı (Şaduman Tuncer, **a.g.t.**, s. 80-1; Arslan, **a.g.e.**, s. 508).

⁹⁹ Sabra Meserve, "Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam", **Princeton University PhD Thesis**, 1966, s. 158-160; Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", **DİA**, İstanbul 1995, XII, 528. Feyzullah Efendi hakkında ayrıca bkz. Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasib Efendi, **Ravzatü'l-Küberâ Tahlil ve Metin**, haz. Mesut Aydın, Ankara, TTK Basımevi, 2003; Ahmet Türek-F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", **İ.Ü. Tarih Dergisi**, XXIII, 1969, s. 205-218; XXIV, 1970, s. 69-92.

1686’da görevden alınışı, görünüşte Üsküdar’da padişahın çayırına atını bağlayarak “haddini” aşmasındandı¹⁰⁰. Bu kararda, saraydaki etkinliği teşvik ettiği başarısız II. Viyana kuşatması sonrasında zaten kırılan hocası ve kayınpederi Vanî Efendi’nin 1685’teki vefatının da etkisi olmalıdır.

Hocasının Şehzade Ahmed üzerindeki tesirine ilişkin sorulması gereken diğer bir soru, Şehzade Mustafa’yı haddinden fazla etkilediği ve onun saltanatında devlet idaresine fazlaca karıştığı bilinen Feyzullah’ın, ideal hükümdar ve devlet idaresi konusundaki fikirleriyle benzer bir etkiyi Ahmed üzerinde de bırakıp bırakmadığıdır. Nitekim II. Mustafa tahta çıkar çıkmaz bir numaralı müttefiki ve dayanağı addettiği Feyzullah Efendi’yi şeyhülislamlık makamına getirmiş ve onun devlet idaresinde söz sahibi olmasına ve her alanda nüfuz kazanmasına izin vermişti¹⁰¹.

Konu üzerinde çalışmaları bulunan Rifaat Ali Abou-El-Haj, II. Mustafa’nın hocasına karşı düşkünlüğünün, şehzadelik yıllarından gelen bir “bağlılık ve bağımlılık” olduğu kanaatindedir¹⁰². Tahta çıkar çıkmaz devlet idaresinde kapsamlı bir değişime girişen II. Mustafa, babası gibi orduyu uzak ve güvenli bir mahalden yönetmeyi değil, savaş meydanında askerin başında durmayı yeğleyerek uzun süredir terk edilen bir uygulamayı yeniden başlattı; ordunun başında Avusturya seferlerine bizzat gitti. En az yarım yüzyıldır devlet işlerini hanedan ve saray adına yürütmeyi başaran “ekâbir kapılarının”, özellikle Köprülü kapısının egemenliğinin önüne geçmeyi kendine iş edindi¹⁰³. Abou-El-Haj, II. Mustafa’nın cülûsunu müteakip başlattığı bu türden radikal uygulamalarla ideal bir hükümdarda bulunması gereken vasıflara dair şehzadelğinde dinlediği derslerin, hocası Feyzullah Efendi’nin ona kazandırdığı idarecilik vizyonunun hakkını verdiğini düşünür¹⁰⁴.

¹⁰⁰ “Zeyl-i Fezleke”, s. 1038. Bu ayrılığa kederlenen Feyzullah Efendi’ye göre öğrencilerinin kederi çok daha fazlaydı (Türek-Derin, **a.g.m.**, XXIV, s. 73). Feyzullah Efendi’nin fazlaca gösterişli alaylar eşliğinde camiye gidişlerinden padişahın duyduğu rahatsızlık da azille ilişkilendirilir (Na’îma Mustafa Efendi, **Târih-i Na’îmâ**, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, TTK Basımevi, 2007, IV, 1859).

¹⁰¹ Rus elçi Tolstoy, II. Mustafa’nın Feyzullah Efendi’ye bağlılık ve güveninin geldiği noktayı ve ona sağladığı gücü anlatır (**Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu**, çev. İbrahim Allahverdi, İstanbul, Yeditepe Yay., 2009, s. 17).

¹⁰² Abou-El-Haj, **1703 İsyanı**, s. 80-81.

¹⁰³ Abou-El-Haj, **1703 İsyanı**, s. 23 ve 68. Nitekim bu döneme gelindiğinde, Osmanlı Devleti’nin merkez ve taşra yönetimindeki önemli makamların neredeyse yarısı, bir vezir yahut paşa kapısına intisabı bulunan kişilerin elindeydi (**aynı eser**, s. 21).

¹⁰⁴ Abou-El-Haj, **1703 İsyanı**, s. 84-85.

Şehzade Ahmed de eğitim sürecinde Feyzullah'tan benzer nasihatleri dinlemiş ve uzun gözetim sürecinde de bu nasihatlere kafa yoracak boş zamanı bulmuş olmalıdır. Ancak kardeşlerin karakterlerindeki farklılıklar bir yana, aralarındaki 9 yıllık yaş farkı önemlidir. Zira Feyzullah onların hocalığından alındığında Mustafa'nın 22 Ahmed'in ise 13 yaşında oluşu, Mustafa'nın olgun bir genç olarak sindirdiği dersleri Ahmed'in çocuk dimağında anlamlandırmaya çalıştığını düşündürür.

Mustafa muhtemelen yeterince gözlemlene fırsatı yakaladığı babasına ve onun idarecilik yönüne daha eleştirel bakıyor; Ahmed ise babasına öykünüyordu. Aynı şekilde Ahmed'e kıyasla Mustafa, devletin son yıllarda içine düştüğü kötü gidişatın, kuzeyde Avusturya ve Lehistan, güneyde Venedik ile verilen başarısız mücadelelerin ve yitirilen toprakların kamuoyunda oluşturduğu rahatsızlığın çok daha farkındaydı. İki kardeşin, sınır bölgelerinden gelen kötü haberlere kayıtsız kalıp av tutkusundan hâlâ vazgeçmemekle suçlanan babalarının 1687'de açıkça kendisini hedef alan bir isyanla hal' edilmesini idrak seviyesi aynı olmasa gerektir¹⁰⁵.

Kısacası karakter ve yaş farkı beraberinde ciddi bir anlayış ve algılayış farkı getirmiş olmalıdır. Yine de ayrı birer birey olduklarını da göz önünde bulundurarak III. Ahmed'in saltanatı II. Mustafa'nınkiyle kıyaslanabilir. III. Ahmed'in özellikle tahta çıktığı ilk yıllarda ağabeyi gibi "gazi padişah" olmaya öykünüp öykünmediği, vezir ve paşa kapılarının merkez ve taşra yönetimlerindeki etkinliğini kırmaya meyli sorgulanabilir. II. Mustafa'nın 1699 Karlofça Antlaşması sonrası saldırgan dış siyasetten vazgeçip devlet işlerini sadrazama bırakarak kendini avlanmaya vermesi şeklinde özetlenebilecek tutum değişikliğinin¹⁰⁶ bir benzerinin III. Ahmed döneminde yaşanıp yaşanmadığı irdelenebilir, hatta benzer kırılma noktalarının peşine düşülebilir. Bu sorulara, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde cevap aranacaktır; fakat Ahmed'in saltanatı boyunca böyle önemli konularda takındığı tavır incelenirken Feyzullah Efendi'nin 1703'te katledildiği unutulmamalıdır. Cesaret isteyen uygulamalara

¹⁰⁵ Venedik'in 1685'te Mora'yı ve 2 yıl sonra Atina'yı, Avusturya'nın ise 1686'da Budin'i işgal ettiği süreçte İstanbul'daki padişahın, avla uğraşmayı sürdürüp toprak kayıplarına kayıtsız kalması sıkıntı yarattı. Ağustos 1687'deki Mohaç yenilgisini müteakip maaşları ödenmediği gerekçesiyle başkaldıran ordu, padişahı hal' için İstanbul'a doğru yola çıktı. Bu aşamada avlanmaya tövbe ettiğini ilan eden IV. Mehmed, tahtını elinde tutmak için bazı girişimlerde bulunsada neticeyi değiştiremedi ve 2 Muharrem 1099/8 Kasım 1687'de tahttan indirildi (Özcan, "Mehmed IV", s. 416-417). Hal'i hazırlayan şartlar için bkz. "Zeyl-i Fezleke", s. 1042-1044, 1092-1095; NA. SP 97/20, f. 108a-118b.

¹⁰⁶ Abdülkadir Özcan, "Mustafa II", **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 278-9; Tolstoy'un **Gizli Raporlarında**, s. 31-32.

devamlı surette hocasının onayını alarak girişen II. Mustafa'nın aksine onun Feyzullah Efendi'yle teşrik-i mesaiye pek tabii imkânı olmayacaktır.

Şehzade Ahmed'in bir diğer hocası, 1686'da Feyzullah Efendi'nin yerine atanan Edirnevî Hafız İbrahim Efendi (ö. 1691) oldu. 1663'ten beri IV. Mehmed'in hünkâr imamlığını yürüten İbrahim Efendi, "*musikide ilmî ve amelî üstad*" kabul edilen bir isimdi¹⁰⁷; güzel ve tiz sesiyle tanınır, eser besteler, Arapça ve Türkçe şiirler yazardı¹⁰⁸. Mayıs 1686'da başladığı ve sırasıyla Anadolu ve Rumeli kazaskerliğiyle birlikte yürüttüğü hocalık görevi 8 Kasım 1687'de IV. Mehmed tahtan indirilince son buldu¹⁰⁹.

Şehzadenin eğitiminde büyük katkı sahibi bir başka isim, Osmanlı hat sanatının Şeyh Hamdullah'tan (ö. 1526) sonra ikinci dehası sayılan ünlü hat üstadı Hafız Osman (ö. 1698) oldu. Şehzadenin Hafız Osman'dan ders aldığı kesindir¹¹⁰; fakat dersleri babasının saltanatında mı II. Mustafa devrindeki gözetim sürecinde mi aldığı, yoksa birincide başlayıp ikincide devam mı ettirdiği hususu belirsizdir. Gelecekte, zamanının en iyi hattatlarından sayılacak olan Ahmed, sülüs-nesih ve celi sülüs meşk ettiği Hafız Osman'ın üslubundan hayli etkilenir.

Şehzadenin uğraş olarak hat sanatına meylinde o sıra sarayda hüsn-i hatta verilen ehemmiyet kadar, ağabeyi Mustafa'nın hat düşkünlüğü ve hat eğitimi alıyor olması da etkendi¹¹¹. Hatırı sayılır bir hattat olan II. Mustafa, şehzadelğinde Hocazade Mehmed Enverî'den (ö. 1695) hat dersi almış ve tahta geçer geçmez de Hafız Osman'ı kendisine hat hocası olarak atamıştı¹¹².

¹⁰⁷ "Zeyl-i Fezleke", s. 287, 1038-9; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", **Belleten**, Ankara, TTK Basımevi, XLI, Ocak 1977, sayı 161, s. 90.

¹⁰⁸ **Sicill-i Osmanî**, III, 748; Nutku, **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği**, s. 37.

¹⁰⁹ "Zeyl-i Fezleke", s. 1038 ve 1084. Adı, ileride II. Süleyman'a karşı bir komplo girişimine karışan İbrahim Efendi, hastalığı yüzünden tahta liyakati bulunmadığı iddiasıyla II. Süleyman'ın yerine tekrar IV. Mehmed yahut oğullarından birinin geçirilmesi gerektiğini dillendiren ve planları ortaya çıkınca sürgün edilen gruptandı. Sürgün yeri Kıbrıs'ta Mayıs 1691'de vefat etti (**aynı eser**, s. 1355-1357, 1387).

¹¹⁰ Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, haz. Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yay., 2014, s. 74, 275-278; Mirza Habib Efendi, **Hat ve Hattatan**, 1312/1894, Kostantiniye, Matbaa-i Ebüzziya, 1306, s. 121; Suyolcuzâde Mehmed Necib, **Devhatü'l-Küttâb**, tertip ve tashih Kilisli Muallim Rifat, GSA Neşriyatı, İstanbul, 1942, s. 36-37; M. Uğur Derman, "Hafız Osman", **DİA**, İstanbul 1997, XV, 98.

¹¹¹ Philippe Bora Keskiner, "Sultan Ahmed III (r. 1703-1730) as a Calligrapher and Patron of Calligraphy", **University of London SOAS PhD Thesis**, 2012, s. 47, 90.

¹¹² **Tuhfe-i Hattâtîn**, s. 481; Özcan, "Mustafa II", s. 279; Hasan Aksoy, "Mehmed Enverî, Hocazâde", **DİA**, İstanbul 2003, XXVIII, 469; Derman, "Hafız Osman", s. 98.

Bu arada Ahmed'in 10 yaşında ata bindiği, babasıyla beraber ava gittiği, silah ve ok talimleri yaptığı şeklindeki rivayetler kayda değerdir¹¹³. Nitekim nişancılıktaki üstün yeteneğini tahta çıkar çıkmaz ispat edecektir.

Son olarak Ahmed'in yetiştiği entelektüel ortama dair; babası IV. Mehmed'in çok yönlü şahsiyeti ile eğlence, oyun ve sanata düşkünlüğü sayesinde o ve ağabeyinin renkli bir atmosferde, iyi bir sanat ve edebiyat çevresinde büyüdüğü söylenebilir. Zira babaları, sık sık düzenlediği güreş-cirid müsabakaları, at yarışları, ok-tüfek atışları, tiyatro (kol oyunu)-akrobasi gösterileri, dahası şaşaalı hanedan düğünü ve türlü alay ve merasimlerle Edirne'nin saray ve şehir hayatına canlılık getirmiş bir hükümdardı¹¹⁴.

Ayrıca sarayında, azımsanmayacak sayıda sanatçı ve sanatçı cariyeye yetişmiş olan IV. Mehmed, musiki aşığı biri olarak sıkça hânende ve sâzende fasılları düzenletir, müptelası olduğu ney enstrümanını Neyzen Derviş Fennî'den dinlemeyi çok sever, hanendeliği yahut besteciliğiyle öne çıkan Buhurîzâde Mustafa İtrî (ö.1711), Hafız Post lakaplı Mehmed Efendi (ö. 1694) ve Ali Ufkî Bey gibi musiki simalarını himaye ederdi¹¹⁵. Himaye ettikleri arasında ünlü portre ve fresko ressamı Mehmed Fennî ile saray nakkaşhanesinde yetişen 18. yüzyılın ünlü minyatür ustası Levnî (ö. 1732) de vardı. 1675'te Edirne'de gerçekleştirdiği çok yönlü bir sanat olayı olan sünnet şenliğinin bir benzerini, 45 yıl sonra 1720'de oğlu III. Ahmed düzenlediğinde bu düğünün minyatürlerini Levnî çizecekti¹¹⁶. Tarih merakı nedeniyle devrin önemli âlim ve tarihçisi Hezarfen Hüseyin Efendi'den tarih dersi alan IV. Mehmed, Sır Kâtibi Abdi Ağa'ya dönem vekayiini yazdırmıştı¹¹⁷. İmara, özellikle bahçe tezyini ve çiçeğe

¹¹³ Zuhuri Danışman, **Osmanlı Padişahları**, III, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1946, s. 965.

¹¹⁴ Nutku, **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği**, s. 36; Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, s. 32.

¹¹⁵ Uzunçarşılı, "Osmanlı Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", s. 95. Bu ünlü bestekarların başında Yahya Nazım, Ali Ufkî Bey (ö. 1675 veya 1680), Koca Osman, Müneccimbaşı Ahmed Dede (ö.1702) sayılabilir. İtrî, Fennî, Hafız Mehmed Efendi, Müneccimbaşı Ahmed Dede aynı zamanda iyi birer ozandılar. Padişahın haremde Afife Kadın adında bir de ozan kadını vardı. Musiki ve şiirde en çok sevdiği kişinin, yanından ayırmadığı ikinci veziri ve damadı Musahip Mustafa Paşa (ö. 1686) olduğu söylenir (Nutku, **a.g.e.**, s. 36-41). Ayrıca bkz. Gülnaz Özmütlu, "IV. Mehmed Dönemi Osmanlı Saray Hareminde Sanatçı Cariyeler (1677-1687)", **Süleyman Demirel Ü. Tarih Doktora Tezi**, Isparta, 2012.

¹¹⁶ Nutku, **a.g.e.**, s. 36-41. IV. Mehmed'in çeşitli sanat dallarına düşkünlüğünü benzer şekilde anlatan Özcan, Batı resmi ve müziğine merakı konusunda Nutku'nun yazdıklarına ihtiyatla yaklaşmak gerektiği şerhini düşer (Özcan, "Mehmed IV", s. 417).

¹¹⁷ Özcan, "Mehmed IV", s. 417. Dönem sanatı ve sanatçıları hakkında ayrıca bkz. Tülay Artan, "Arts and Architecture", **The Cambridge History of Turkey, volume III: The Later Ottoman Empire, 1683-1829**, ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, s. 408-480.

düşkündü. Bağ, bahçe, kasır, havuz ve çağlayanlarıyla Edirne şehrine en şaşaalı günlerini o yaşatmıştı¹¹⁸.

Hasılı Şehzade Ahmed ve ağabeyinin, müzik, resim, edebiyat ve şiire büyük ilgisi olan babalarının dönemin sanatsal ve edebî faaliyetlerinin merkezi haline getirdiği Edirne Sarayı'nda yüksek bir sanat ve kültür ortamında yetiştiği söylenebilir.

1.5. Gözetim Altındaki Gençlik Yılları (1687-1703)

17. yüzyılın başından beri uygulanan veraset sistemiyle, babasının saltanatı sonlanan her Osmanlı şehzadesi, hükümdarlık sırasını kapatıldığı saray dairesinde bir nevi “kafes hayatı” yaşayarak bekliyor, hizmetini gören cariyeler ve kara harem ağaları dışında kimseyle iletişimine izin verilmiyordu, aksi ancak tahttaki padişahın izniyle mümkündü. Hastalandığında hekim çağırılması yahut Eski Saray'daki validesini ziyareti de aynı şekilde izni tabiydi. Eğitimlerini cariyelerin takip ettiği şehzadelerin maruz kaldıkları bu sıkı kontrol, padişaha karşı herhangi bir komploya karışma ihtimallerindendi. Bu süreçte can sıkıntısından belli zanaatlarda ustalaşanlar oldu¹¹⁹.

Şehzadelerin Topkapı Sarayı'nda kapatıldıkları daireler, etraflarını çevreleyen şimşir ağaçlarından ötürü Şimşirlik diye anılagelmiştir¹²⁰. Benzer bir müstakil ada rastlanmayan Edirne Sarayı'ndakiler ise “şehzade dairesi”, “büyük/küçük efendi dairesi” şeklinde yahut orada kalan şehzadenin ismiyle kayıtlara geçmiştir¹²¹.

Şehzade Ahmed, 8 Kasım 1687'de tahttan indirilen babası IV. Mehmed ve ağabeyi Mustafa'yla beraber Topkapı Sarayı'nın Harem bölümündeki bir Şimşirlik dairesine kapatıldığında 14 yaşındaydı¹²². 40 yıla yakındır burada tutulan diğer amcası, adaşı Şehzade Ahmed'e (II. Ahmed) komşu olmuş; görkemli zamanlarına tanıklık ettiği babasının bu kez devlet işlerine sahip çıkmamakla itham edilip yıkılışına ve

¹¹⁸ Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, s. 7, 31-32.

¹¹⁹ Hizmetine ortalama 10-12 cariye tahsis edilen şehzadelerin işlerini kendileriyle konuşmalarına izin verilmeyen Enderun ağaları takip ederdi. Bunların özgürlüklerinin kısıtlanmasından kinaye kafesteki kuşa benzetilerek “kafes hayatı” yaşadıkları tanımlaması mecazî manadadır ((Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 113-114; Alderson, **a.g.e.**, s. 32-36). Elçi Sutton, bu durumu “*who is shut up in an apartment at the Seraglio as usual*” şeklinde ifade eder (**NA. SP 97/21**, f. 141b).

¹²⁰ Sarayın harem kısmında yüksek duvarlarla çevrili Şimşirlik mevkiinde, her birinin içinde odalar bulunan 12 daire ile küçük 1 bahçenin yer aldığı anlatılır (Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 113-6).

¹²¹ Murat Kocaaslan-H. Ahmet Arslantürk, “Sultan II. Mustafa Saltanatında Edirne Sarayı: 1696-1698 Harem Tamirâtları”, **Turkish Studies**, volume 9/1 Winter 2014, Ankara, s. 290, 291, 293, 294 ve 300.

¹²² “Zeyl-i Fezleke”, s. 1094.

hareminin dağılışına şahitlik ediyordu. Babası da artık diğer Şimşirlik sakinleri gibi yeni padişah II. Süleyman'ın insafına kalmış durumdaydı¹²³; annesi Gülnuş ise eski padişah kadınlarının yaşadığı Eski Saray'a gönderilmişti¹²⁴.

16 yıl sürecek gözetiminin ilk yıllarını Topkapı Sarayı'ndaki bir Şimşirlik dairesinde geçiren Şehzade Ahmed, yeni padişah II. Süleyman tarafından Macaristan seferleri için 2 defa Edirne'ye götürüldü. Fransız seyyaha göre bu uygulama, yani bir padişahın sefere giderken tahtın diğer varislerini şehirde bırakmaması, yokluğunda çıkabilecek bir isyanda şehzadelerden birinin tahta oturtulması yahut düşman eline düşmesi ihtimaline karşı alınan bir önlemdi¹²⁵. Nitekim daha saltanatının ilk aylarında II. Süleyman'ı tahttan indirmek ve yerine kardeşi Şehzade Büyük Ahmed yahut yeğeni Şehzade Mustafa'yı getirmek için akim kalacak planlar yapan Yeniçeri zorbaları oldu¹²⁶.

Şehzade Ahmed'in, yan dairelerde tutulan babası, amcası ve ağabeyiyle birlikte "mahbûsen" Edirne'ye ilk götürülüşü Eylül 1688'dedir¹²⁷. O ve diğerleri, Topkapı Sarayı'ndan 200 bostancının nezaretinde Davudpaşa sahrasına götürüldükten ve buradaki sarayın önündeki çadırlarda 1 hafta bekletildikten sonra Edirne'ye doğru yola çıkarıldılar¹²⁸. Sefer için Sofya'ya giden II. Süleyman'ın dönüşünü Edirne Sarayı'nda Vezir Kıncı Ali Paşa ve Edirne bostancıbaşı gözetiminde beklediler¹²⁹. Seferin sonunda kışlamak amacıyla Kasım 1690'da İstanbul'a dönen kafiye onlar da dâhil edildi¹³⁰. Mayıs 1691'de ikinci sefer için yola çıkışla onların da ikinci Edirne serüveni başladı¹³¹. Yolculuk başında zaten hasta olan II. Süleyman Edirne'de vefat edip tahtın yeni sahibi II. Ahmed cülûs ettiği Edirne şehrinde ikameti tercih edince, geçici göçülen

¹²³ Yeni padişah II. Süleyman, Şimşirlik'teki eski padişah IV. Mehmed ve şehzadeler Büyük Ahmed, Küçük Ahmed ve Mustafa'ya 1688'de Ramazan ayı ihsanı verir (TSMA.d, nr. 2345/9). Aynı padişah 1101 (1689) yılbaşında ve nevrüzünde da aynı Şimşirlik ahalisine ihsan verir (TSMA. E. 262/13, vr. 3-4). Benzer bir ihsanı 1691'de tahta çıktığı ilk aylarda II. Ahmed de yapar (TSMA.d, nr. 2345/49)

¹²⁴ IV. Mehmed'in hareminden 200 cariye'nin taşraya çıkarıldığı belirtilir ve durum "israfâtın külliyyetle tenzil"i olarak yorumlanır ("Zeyl-i Fezleke", s. 1095).

¹²⁵ Aubry de La Motraye, **A. De La Motraye's Travels Through Europe, Asia and into parts of Africa, etc.** (Translated from the French.), London, 1723-32, II, 132.

¹²⁶ Abdülkadir Özcan, "Süleyman II", **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 75-80.

¹²⁷ "Zeyl-i Fezleke", s. 1165.

¹²⁸ Şimşirlik ahalisinin Edirne göçünü, İngiliz elçisi Trumbull da anlatılır (**BL. Add MS 72555**, f. 5b).

¹²⁹ "Zeyl-i Fezleke", s. 1229.

¹³⁰ **Târih-i Râşid ve Zeyli**, I, 394.

¹³¹ "Zeyl-i Fezleke", s. 1354-5, 1358. II. Süleyman yola çıkarken Şehzade Ahmed ve diğer Şimşirlik ahalisinin her birine 1 kese 100 kuruşluk göç ihsanı verdi (TSMA. E. 0779/9, vr. 1 (Mayıs 1691)).

Edirne Sarayı Şehzade Ahmed ve diğerleri için kalıcı ikametgâha dönüştü¹³². İstanbul'dayken Eski Saray'daki annelerini nadir de olsa ziyaret edebilen şehzadelerin artık buna imkânı yoktu¹³³.

Şehzade Ahmed'in bu şekilde başlayan Edirne Sarayı günleri, önce II. Ahmed'in ve ardından II. Mustafa'nın devlet işlerini Edirne'den yürütmesi neticesinde tahta çıkacağı Ağustos 1703'e kadar sürdü. Edirne Sarayı'nın harem kısmındaki bir odada tutulan şehzadenin buradaki ilk yılları hakkında pek malumat yoktur¹³⁴. Kendisi gibi 6 yıldır kapalı hayat süren babasının 1693'teki ölümüyle sarsılmış olmalıdır¹³⁵. 15 gün hastalıkla boğuşan babasını ziyarete imkân bulup bulmadığı belirsizdir¹³⁶. Şubat 1695'te vefat eden II. Ahmed'in yerine tahta öz kardeşi II. Mustafa geçtiğinde maruz kaldığı gözetimin şartlarında belirgin bir esneklik yaşandı¹³⁷. Gösterilen toleransta, valide sultan sıfatıyla İstanbul'dan Edirne'ye getirilen anneleri Gülnuş Emetullah Sultan'ın payı büyüktü¹³⁸.

“*Karındaşım*”¹³⁹ dediği Ahmed'i ve amcaoğlu 3 yaşındaki İbrahim'i nispeten serbest bırakan II. Mustafa, onları harem fertlerinin saray bahçesinde eğlendikleri bahçe halvetlerine dâhil etti¹⁴⁰. Mevsimlik yer değiştirmeler olan göç-i hümayunlara

¹³² II. Süleyman'ın 26 Ramazan 1102/23 Haziran 1691'deki vefatı ve yerine geçen II. Ahmed'in cülusunun ayrıntıları için bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, I, 406, 409; Abdülkadir Özcan, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-III*, İstanbul, İSAM yayınları, 2017, s. 95-98.

¹³³ II. Süleyman'ın izniyle yapılan böyle bir ziyarette, harem kethüdası kadının nezaret ettiği şehzadeler Ahmed ve Mustafa'ya 400 kuruş ihsan verildi (TSMA. E. 779/8, vr. 6 (Ocak 1691)).

¹³⁴ Kaldığı oda “Sultan Ahmed Odası” diye anılır (*D.BŞM.d*, nr. 862, vr. 6 (Mayıs-Haziran 1698); Kocaaslan-Arslantürk, *a.g.m.*, s. 291). II. Ahmed'in özel hazinesinden Şehzade Ahmed'e verdiği ihsan örnekleri için bkz. *TSMA.d*, nr. 2346; nr. 2348/2; nr. 2345/50 ve 51 ve 52).

¹³⁵ 28 Rebiülahir 1104/6 Ocak 1693'te Edirne Sarayı'nda vefat eden IV. Mehmed'in İstanbul'a nakledilen cenazesi, annesi Turhan Sultan'ın Yenice mi yakınındaki türbesine defnedildi (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, I, 434; Özcan, “Mehmed IV”, s. 417).

¹³⁶ “*Sû-i kinyeden ve hummâ-yı nevâzilden*” hasta olan IV. Mehmed'in son günlerinde kılamadığı namazlarının *ıskâtı* için 200 altın fidye verildi (*TSMA.d*, nr. 2348/6). İskat, hasta ve yaşlının tutamadığı oruç veya kılamadığı namazları için ölümünün ardından bu borçlarından kurtulması temennisiyle fakirlere verilen fidyedir (Ali Bardakoğlu, “İskat”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 37-143).

¹³⁷ 21 Cemaziyelahir 1106/6 Şubat 1695'te tahta çıkan II. Mustafa, kuvvetli ve aktif bir at binicisi olarak at binmede ve avcılıkta maharetiyle öne çıkarılır (*NA. SP 97/20*, f. 285a-b).

¹³⁸ Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, İstanbul, Ana Yayınevi, 1981, s. 287. Gülnuş, İstanbul'daki Eski Saray'dan “valide sultan” sıfatıyla davet edildiği Edirne'ye Receb 1106/Mart 1695'te vardı (*Nusretnâme*, s. 88).

¹³⁹ TSMA. E. 531/1, vr. 1, 6. Ahmed'e verilen diğer ihsanlara örnek (TSMA. E. 33/76, vr. 2).

¹⁴⁰ *TSMA.d*, nr. 2350/7 (İlkbahar 1696, İstanbul). 1698 sonbaharındaki bahçe halvetinde Şehzade Ahmed'e “bahçe akçesi” İbrahim'e ise “harçlık” verildi (*TSMA.d*, nr. 2352/891). Benzer başka bir örnek için bkz. TSMA. E. 531/1, vr. 6. Tahta çıktığında II. Mustafa, yaşı çok küçük olan Şehzade İbrahim'i büyütmesi için Gülnuş Valide Sultan'a teslim etmişti (*Nusretnâme*, s. 89).

götürdü. Örneğin Edirne Sarayı'ndan sayfiyedeki Akpınar Sarayı'na 1699 ilkbaharı ve 1701 sonbaharında yapılan göçlerde Ahmed ve İbrahim de vardı¹⁴¹.

Ahmed'in İstanbul'a ilk götürülüşü ise ağabeyi II. Mustafa'nın muvaffakiyetle döndüğü birinci Avusturya Seferi akabinde Kasım 1695'tedir. Babasının göçlerinden farklı olarak bu kez “muzaffer ve gazi” bir padişahı şehrin girişinde karşılayan coşkun kalabalığın nümayişine şahit olan Ahmed, yine babası dönemindeki göçlerin tersine doğruca taşınılan Topkapı Sarayı'nda ikameti tecrübe etti¹⁴².

Ecdadı Kanunî Sultan Süleyman'a (1520-1566) öykünen II. Mustafa, babası zamanında kaybedilen toprakları geri alma niyetiyle cülusunun hemen akabinde 2 sene üst üste ordunun başında bizzat gittiği Avusturya seferlerinde (Haziran 1695 ve Nisan 1696) başarılar elde etmiş; fakat üçüncüde Zenta'da ağır bir şekilde bozguna uğramıştı (Eylül 1697)¹⁴³. Şehzade Ahmed'in İstanbul'a ikinci getirilişi, bu hezimetin müteakip imzalanan ve düşmana bırakılan toprak genişliği açısından Osmanlı tarihinde dönüm noktası kabul edilen 1699 Karlofça Antlaşması sonrasında¹⁴⁴. Dolayısıyla bu kez şehre kutlama amacıyla değil, antlaşmaya taraf devletlerin elçilerinin kabulü için gelinmişti¹⁴⁵. Karlofça Antlaşması, II. Mustafa'nın saltanatında da bir dönüm noktası olacak ve dış siyasette takip ettiği atak politikadan vazgeçen hükümdar, çağdaşı müelliflerce kaybedilen Müslüman topraklarını geri almaya odaklanacağına, gittikçe babasına benzeme ve eğlenceye, özellikle de ava düşmekle suçlanacaktı¹⁴⁶.

Şehzade Ahmed bu ikinci gelişte İstanbul göçlerinin babası devrindeki özlerine nasıl döndüğüne tanık oldu. Zira Eylül 1699-Nisan 1701 tarih aralığında 1,5 yıl kaldığı şehirde, Tersane Bahçesi, Üsküdar ve Davudpaşa sarayları arasında gidip gelen ve Çatalca-Karıştıran bölgesinde avlanan II. Mustafa, Topkapı Sarayı'nda ikamet etmedi

¹⁴¹ Akpınar'a gidiş-dönüş için sırasıyla bkz. **Nusretname**, s. 548 ve 554; 637 ve 639; 681-5. Bu esnada Ahmed ve İbrahim'e verilen ihsanlar için bkz. **TSMA.d**, nr. 2350/17; nr. 2352/612 ve 613 ve 614.

¹⁴² Ahmed'e İstanbul'da verilen ihsan için bkz. **TSMA.d**, nr. 2350/5. İstanbul'da Kasım 1695-Nisan 1696 (Rebiülahir-Ramazan 1107) tarih aralığında 3 ay kaldı (Nusretname, s. 193-4 ve 222). Bir ara 40 günlüğüne Tersane Bahçesi'ne geçildiğini söylemek gerekir (aynı eser, s. 222 ve 225).

¹⁴³ Özcan, “Mustafa II”, s. 277-8.

¹⁴⁴ Karlofça Antlaşması için bkz. Abdülkadir Özcan, “Karlofça, Karlofça Antlaşması”, **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 504-507; Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, “The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, **Princeton University PhD Thesis**, 1963.

¹⁴⁵ Fransız seyyah, II. Mustafa'nın İstanbul'a giriş alayında “tutsak” şehzadeler Ahmed ve İbrahim ile II. Mustafa'nın 2 oğlunun taşındığı 4 arabayı tasvir eder (**De La Motraye's Travels**, I, 182).

¹⁴⁶ Özcan, “Mustafa II”, 278-9.

ve buraya gerektiğinde gündüzleri uğramakla yetindi¹⁴⁷. Şehzade Ahmed de şehir içindeki bu göçlerin her birine dâhil edildiği için saraylar arasında gezindi¹⁴⁸. O sıra vefat eden kardeşi Fatma Sultan'ın muhallefatından hisse aldı¹⁴⁹. John Richards adındaki askerî bir gözlemci, II. Mustafa'nın “şehirdeki disiplinsiz asker güruhundan çekindiği” ve “kendisine karşı bir küstahlıktan korktuğu” için Topkapı Sarayı'nda “kalamadığını” öne sürer. Bu çekingenlik halinin, babası IV. Mehmed ile dedesi I. İbrahim'in Yeniçeriler tarafından tahttan indirilişinin onun zihninde bıraktığı derin izden kaynaklandığını belirtir¹⁵⁰.

Neticede Ahmed'in çocukluğunda olduğu gibi gözetim hayatının en azından II. Mustafa saltanatı kısmında da tek bir sarayda kapalı kalmadığı rahatlıkla söylenebilir. Yolculuklarında ve yaşam alanlarında kendisine tanınan olanakların yahut özgürlüğün derecesini kestirmek güçse de en azından tebdîl-i hava ve tebdîl-i mekâna fırsat bulduğu açıktır ki bu kadarı bile psikolojisini olumlu etkilemiş olmalıdır. Hayatının bu safhasında hat sanatıyla uğraşan şehzade¹⁵¹ için II. Mustafa'nın birkaç defa büyük yazı tahtası satın aldırıldığı göze çarpar¹⁵². Nitekim III. Ahmed'in yazdığı bilinen 4 adet Kur'an-ı Kerim'in şehzadelik yıllarının ürünü olduğu düşünülmektedir¹⁵³.

Şehzade, ileride hükümdarlığı sırasında önemli görevlere getirdiği bazı kişilerle II. Mustafa'nın sarayında ünsiyet geliştirdi. Saltanatının başlarında iki defa sadarete getirdiği Baltacı Mehmed Paşa ile gözde sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa bunlardandı. İkisinin de II. Mustafa sarayında darüssaade ağası yazıcı halifelîği

¹⁴⁷ İstanbul'da Evâsıt-ı Rebiülevvel 1111-Evahir-i Şevval 1112 arasında sırasıyla Tersane Bahçesi, Davudpaşa Sarayı, tekrar Tersane Bahçesi, Üsküdar Sarayı ve tekrar Tersane Bahçesi'nde ikamet edildi (**Nusretnâme**, s. 557, 560, 568, 449, 570, 575, 578; Hans Georg Majer, “Sultan Mustafa II in Istanbul”, **Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016**, ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2016, s. 349-361).

¹⁴⁸ Edirne-Davudpaşa Sarayı-Tersane Bahçesi-Davudpaşa-Çatalca-Edirne hattında Şehzade Ahmed'e verilen göç bahşişleri için sırasıyla bkz. **TSMA.d**, nr. 2350/16; **TSMA. E.** 33/76, vr. 1; **TSMA.d**, nr. 2352/610; nr. 2350/18; **TSMA. E.** 809/41.

¹⁴⁹ Aralık 1700'de (**Nusretnâme**, s. 581) vefat eden Fatma Sultan'ın muhallefatından Ahmed'e düşen pay 8.609 kuruş 1 zolota ve mihr-i muaccesinden düşen pay 18.750 kuruştur (**TSMA.d**, nr. 7818).

¹⁵⁰ **BL. Stowe MS 462**, f. 50b, 59b (İngiliz asıllı topçu subayı General John Richards'ın Eylül 1699-Ağustos 1700 arasında kaldığı İstanbul'a ve yolculukta gördüğü diğer yerlere ait gözlemlerini içerir).

¹⁵¹ Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 48.

¹⁵² **D.BŞM.d**, nr. 862, vr. 6, 2, 14; Kocaaslan-Arslantürk, **a.g.m.**, s. 291, 293, 300. Benzer şekilde IV. Mehmed, gözetim altındaki kardeşi Şehzade Süleyman'a (II. Süleyman) dönemin hattatlarından Tokatlı Ahmed Efendi'den ders aldırıştı (Müstakimzade, **Tuhfe-i Hattâtin**, s. 195; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 7. Baskı, Ankara, TTK, 2011, III/II, 590).

¹⁵³ M. Uğur Derman, “Sultan III. Ahmed İçin Hazırlanan Bir Tefsir Kitabı”, **Filiz Çağman'a Armağan**, İstanbul, 2018, s. 265.

görevindeyken Şehzade Ahmed'in muhabbetini kazandıkları söylenir¹⁵⁴. Aynı şekilde sadrazamlarından Moralı Damad Hasan Paşa ve Çorlulu Ali Paşa da II. Mustafa sarayının önemli simalarındandı. Hasan Paşa bu dönemde ikinci vezirlikle rikâb kaymakamlığı görevini yürütüyordu; silahdar ağa olan Çorlulu ise II. Mustafa'nın en güvendiği gözde adamlarından biriydi¹⁵⁵.

Şehzadenin bu yıllarına dair çağdaşı Dimitrie Cantemir'in kitabında yer verdiği bir rivayete göre II. Mustafa'nın harem dairesinde rahatça dolaşmasına izin verdiği Ahmed, validesi Gülnuş Sultan'ın kutucusu Çerkes bir cariyeye âşık olur. Valide sultan bu yasak eylemi sonlandırmak amacıyla kızı saraydan çıkarıp oğluyla evlendirmesi için Hekimbaşı Nuh Efendi'ye yollar; fakat Şehzade Ahmed'in arkadan yolladığı gizli emre uyan hekimbaşı nikahı görünüşte bırakarak cariyeyi korumasına alır. III. Ahmed cülûsu sonrası cariyeyi saraya geri getirmek isterse de validesinin vetosuyla karşılaşır ve çözümü şehzadelikten beri gizli işlerini gördürdüğü dönemin mirahur-ı evveli Baltacı Mehmed ile kızı "sözde" nikahlatmakta bulur. Böylece Baltacı'nın evine taşınan cariyeyi ziyaret edebilecektir¹⁵⁶.

Anlatıdaki gerçeklik payını tespit etmek şimdilik mümkün değilse de hikâyenin en genel hatlarıyla doğruluğunu ihsas eden bazı ufak ipuçları vardır. Öncelikle III. Ahmed'in, tahta geçtiğinde hekimbaşılıkta bıraktığı Nuh Efendi'nin oğullarıyla sık sık irtibata geçtiği ve bunları her defasında yüklü miktarda ihsanla taltif ettiği göze çarpar ki bu sonraki hekimbaşılar için rastlanmayan bir iltimastır¹⁵⁷. Ayrıca dönemin bilindik kroniğinde, adı geçen Baltacı Mehmed'in 1706'daki ilk sadrazamlığının sonunda sürgünden III. Ahmed'in kendisine verdiği "makbûle bir cariyeye olan karısının" ricasıyla kurtulduğu öne sürülür¹⁵⁸.

¹⁵⁴ Baltacı ile ünsiyetine dair bkz. **Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK, 2000, s. 270; TSMA. E. 562/2, vr. 1; M. Münir Aktepe, "Baltacı Mehmed Paşa", **DİA**, İstanbul 1992, V, 35. Nevşehirli ile ünsiyeti için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1025; **İstanbul'da Fransız Elçiliği, Marki de Bonnac'ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri**, çev. Ali Şevket Bizer, yay. haz. Mustafa Daş, Ankara, TTK, 2017, s. 168; M. Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli", **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 441. Bu iki şahsın sarayda çalıştığı Darüssaade Ağası Odası, harem kısmında şehzadelerin ikamet ettiği odaların yakınında konumlandığından (Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, s. 53-54, 87-88) böyle bir ünsiyet olanak dâhilindedir.

¹⁵⁵ M. Münir Aktepe, "Hasan Paşa, Damad", **DİA**, İstanbul 1997, XVI, 336; M. Münir Aktepe, "Çorlulu Ali Paşa", **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 370.

¹⁵⁶ Dimitrie Cantemir, **The History of The Growth and Decay of The Othman Empire**, London, J.J. and P. Knapton, 1734-35, s. 443.

¹⁵⁷ **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 42a (Şubat-Mart 1704), 50b (Mayıs-Haziran 1704), 65a (Şubat-Mart 1705).

¹⁵⁸ **Nusretnâme**, s. 839.

II. Mustafa döneminin sonlarına doğru Mirahur-ı evvel Kiblelizâde Ali Bey'in gözetim altındaki Şehzade Ahmed'le gizlice görüşme teşebbüsü sarayda tansiyonu yükseltti. Mayıs 1702'de hadise duyulunca görevden alınan ve katledilen Kiblelizâde'nin Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın yeğeni oluşu¹⁵⁹ ve aynı günlerde sadrazamın kethüdası Şehrizorlu Nalbandzade Hasan Ağa'nın da ölüm fermanının çıkarılması¹⁶⁰, şehzadeyle görüşme girişiminin arkasında sadrazamın olduğunu gösteriyordu. Nitekim canını şeyhülislam ve valide sultanın iltimasıyla bağışlatabilen Amcazâde, kapıldığı korkuyla onu ölüme götürecek bir hastalığa yakalandı¹⁶¹. Bu girişimine destek verdiği iddia edilen bir diğer kişi, hadiseden kısa bir süre sonra görevden alınan Rumeli Kazaskeri Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'ydi¹⁶². III. Ahmed cülûsunu müteakip şeyhülislam tayin ettiği bu şahsa büyük teveccüh gösterdi.

Abou-El-Haj, olaya adı karışanların gördüğü acımasız muameleden hareketle yaşananların saltanat değişikliğinin hedeflendiği bir komplo girişimi olduğu kanısındadır. Buna göre, Şeyhülislam Feyzullah'ın devlet işlerine müdahalesinin önünü bir türlü alamayan ve padişahı onun gücünü sınırlandırmaya ikna edemeyen Sadrazam Amcazâde Hüseyin, Şehzade Ahmed'i başa getirerek müftü ve padişahı bertaraf etmeye niyetlenmiş ve şehzadenin ağzını araması için hareme adam sokmuştu¹⁶³. Şehzade Ahmed'le irtibat kurulup kurulamadığı ve kurulduysa şehzadenin teklifi nasıl karşıladığı maalesef tespit edilemedi. Fakat devrin vakanüvisi

¹⁵⁹ Ali Bey Mayıs 1702'de azil ve Haziran 1702'de katledildi (**Nusretnâme**, s. 644, 679). Râşid, Ali Bey'in başına gelenleri iletişim kurmaya çalıştığı kişiyi belirtmeden üstü kapalı anlatır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, 609). Defterdar, padişahın gazabını çekmek şeklinde bir açıklamayla yetinir (**Zübde-i Vekayiât**, s. 729). **Anonim Osmanlı Tarihi**'nde (sayfa 277-8) Ali Bey'in Mısır'dan getirdiği bir takvimin içinden, Şehzade Ahmed'in cülûsu, Şeyhülislam Feyzullah'ın ve Sadrazam Amcazâde Hüseyin'in azil ve ölümleri gibi geleceğe ait havadislerin haberi çıktığı için cezalandırıldığı söylenir.

¹⁶⁰ Mayıs 1702'de azledilen ve Eylül-Ekim 1702'de ölüm fermanı verilen sadrazam kethüdası, firar edince karar uygulanamadı (**Nusretnâme**, s. 684, 752 (neden belirtilmez)). Hasan Ağa, 1703 İsyanı'nın önemli bir figürü olarak ortaya çıkacaktır (Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 89, 104).

¹⁶¹ 1702 Eylül başı sağlık sorunları nedeniyle sadareten affını isteyen ve yerine Feyzullah Efendi'nin seçimiyle Daltaban Mustafa Paşa'nın atandığı Amcazâde Hüseyin, azlinden 15 gün sonra Silivri'deki çiftliğinde vefat etti (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 163, 165; **Zübde-i Vekayiât**, s. 735-6). Sadrazamın 2 adamının başlarına gelenleri rapor eden İngiliz elçi, daha büyük gelişmelerin yaşanacağı fikrindeydi (**NA. SP 97/21**, f. 98b (30 Mayıs/10 Haziran 1702)).

¹⁶² Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 46. Çağdaş Osmanlı kaynakları, Kethüda Şehrizorlu Hasan Ağa'nın gibi Paşmakçızâde'nin azil sebepleri hususunda da sessizdir (**Nusretnâme**, s. 648; **Zübde-i Vekayiât**, s. 728; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, I, 608).

¹⁶³ Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 88.

şehzadenin, II. Mustafa'nın hocasına aşırı teveccühünden duyulan rahatsızlığın farkında olduğunu, hatta onu itidal üzere davranması için uyardığını kaydeder¹⁶⁴.

Amcazâde Hüseyin Paşa'dan sonra şeyhülislamı yerinden etme girişimleri devam etti. Halefi Daltaban Mustafa Paşa, bu yönde sonuçsuz kalacak girişimlerini başlattığında daha 4 aylık sadrazamdı¹⁶⁵. Bundan 7 ay sonra patlak veren 1703 İsyanı'nda aynı amaçla komplo düzenleyenlerin, sonraki Sadrazam Rami Mehmed Paşa ve ikinci veziri Damad Moralı Hasan Paşa olduğu söylenir¹⁶⁶. Bu kez amaca ulaşılacak ve tarihe Edirne Vak'ası şeklinde geçen bu hadisenin sonunda Feyzullah Efendi canından ve II. Mustafa tahtından olacaktır.

1.6. Taht Yolunu Açan Olaylar

Şehzade Ahmed'e hükümdarlık kapısını açan olaylar, 1703 Temmuz ortalarında Gürcistan Seferi'ne görevlendirilen birkaç yüz Cebecinin ödenmeyen ulûfeleri bahane ederek İstanbul'da ayaklanmasıyla başladı. Dönemin sadrazamı Rami Mehmed Paşa'nın el altından desteklediği söylenen isyanın çapı birkaç gün içinde büyüyünce âsiler İstanbul'a hâkim oldu¹⁶⁷. Olayın öne çıkan 3 nedeni, Şeyhülislam Feyzullah'ın devlet idaresi üzerindeki fiili hakimiyetinin vardığı boyut ile mal biriktirme ve önemli ulema rütbelerine akrabalarını yerleştirmedeki hırsı ve II. Mustafa'nın devlet merkezini Edirne'den İstanbul'a geri taşımadaki isteksizliğidir¹⁶⁸.

İsyan anlatılarındaki hâkim kanı, başlangıçta sadece Şeyhülislam Feyzullah ve yakınlarının hedefe konduğu ve taht değişikliği fikrinin isyanın ileri safhasında ortaya

¹⁶⁴ **Târih-i Na'îmâ**, IV, 1873.

¹⁶⁵ Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 90-91; Hrand Andreasyan, "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası," **İÜ Edebiyat Fak Tarih Dergisi**, 1960, sayı 15, s. 49.

¹⁶⁶ **Nusretname**, s. 713; Meservey, "Feyzullah Efendi", s. 127; Özcan, "Edirne Vakası", 445.

¹⁶⁷ **Nusretname**, s. 711-716; **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, 640; Özcan, "Mustafa II", 279; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/I, 6. Baskı, Ankara, TTK, 2007, s. 23-4.

¹⁶⁸ Kaynaklardaki isyan anlatısı için bkz. **Nusretname**, s. 711-774; **Zübde-i Vekayiât**, s. 783-814; **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, 640-690; **Târih-i Na'îmâ**, IV, 1858-1872; **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 223-249; Mü'minzâde, **Ravzatü'l-Küberâ**; Andreasyan, "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası," s. 47-64; Turgut Koçoğlu, "Şefik-nâme, Şefik-nâme Şerhi ve Edhem ü Hümâ Mecmuası (İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük-Tıpkı Basım)", **Erciyes Ü. Eski Türk Edebiyatı YL Tezi**, 2004; **De La Motraye's Travels**, I, 230-246; **Voyage du Sieur Paul Lucas Au Levant**, Paris, DCCIV, II, 390-409; **NA. SP 97/21**, f. 133-138b; **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 151; **Tolstoy'un Gizli Raporlarında**, s. 130-138. İsyan hakkındaki kapsamlı monografi için bkz. Rifaat Ali Abou El Haj, **1703 İsyanı**. Edirne'ye 15 sene sonra gelen Lady Montagu'ya göre, padişahın Edirne'de yaşaması isyanın nedenlerinden saraydı (Halsband (ed.), **The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu**, I, Oxford, Oxford University Press, 1956, I, 354).

atıldığı şeklindeyse de bir grup kaynaktaki II. Mustafa'nın da en başında gözden çıkarıldığı iddiası mühimdir¹⁶⁹. Buna göre, geniş Müslüman topraklarının düşmana terk edildiği Karlofça Antlaşması'nı imzalamakla meşruiyetini sorgulatan II. Mustafa'nın da hal'i çoktan gündeme alınmış; ancak hareket genişleyene kadar her kesimin üzerinde ittifak ettiği Feyzullah Efendi ismi üzerinden ilerlenmişti¹⁷⁰.

Bu arada Feyzullah Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa hemen yeni birini atayan İstanbul'daki âsi elebaşıları, düzenledikleri bir *mahzar* ile padişah'tan Feyzullah'ı ve yakınlarını azledip yargılanmaları için İstanbul'a göndermesini ve kendisinin de en kısa zamanda İstanbul'a taşınmasını talep ettiler¹⁷¹. İlerleyen günlerde II. Mustafa, Feyzullah Efendi'yi azletse de İstanbul'a değil de Edirne dışına âsilerin ulaşamayacağı bir yere nakledip isyan sonlanmadıkça İstanbul'a dönmeyi reddedince, olaylar yatışınca Feyzullah'ın gönderildiği güvenli yerden geri getirileceğine kesin gözüyle bakan âsi ileri gelenleri, önemli devlet kademelerine yaptıkları yeni atamalarla Edirne hükümetini artık tanımadıklarını ilan ettiler¹⁷². II. Mustafa, isyancı grupların Edirne üzerine yürüyüşe geçişine engel olamayınca Edirne Sarayı'nda savunma amaçlı birlikler oluşturmaya başladı¹⁷³.

Bu süreçte II. Mustafa'nın yerine kimin geçeceği noktasında isyancılar arasında fikir ayrılığı önemlidir. Nitekim taht yaşça en büyük varis Şehzade Ahmed'in hakkı iken ihtilalin son günlerine kadar çoğunluk, eski padişah II. Ahmed'in oğlu 11 yaşındaki Şehzade İbrahim'in cülûsundan yana oldu¹⁷⁴. Şehzade Ahmed'e mesafeli

¹⁶⁹ NA. SP 97/21, f. 133; Anonim Osmanlı Tarihi, s. 238-9, 241-2; Abou-El-Haj, 1703 İsyani, s. 58; De La Motraye's Travels, I, 242.

¹⁷⁰ Abou-El-Haj, 1703 İsyani, s. 40, 110, 104; Özcan, "Mustafa II", 279. Âsilerin şeyhülislamı İmam Mehmed Efendi'nin valide sultana yazdığı mektupta, II. Mustafa'nın hal'i mevzusunun Edirne yürüyüşünün Silivri menziline gündeme geldiği, o zamana kadar taleplerini bizzat padişaha ulaştırmaktan başka niyetleri olmayan isyancıların, burada "*derûnlarında bulunan murâdların izhâr ve Sultân Mustafa Hân'ı hal' edip yerine Sultân Ahmed'i nasb u ta'yîn*" eyledikleri söylenir (TSMA. E. 39/19; İ.H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve Bu Hususa Dair Vesikalar", Belleten, sayı 163, 1977, s. 532-3).

¹⁷¹ Âsiler önce Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'yi ve o görevden affını isteyince de İmam Mehmed Efendi'yi şeyhülislam seçti (Nusretname, s. 725, 733). Mahzarın sûreti için bkz. Aynı eser, s. 669. Mahzar Atmeydanı'ndaki kalabalığa okunurken padişahın İstanbul'a dönüşünün istendiği kısımda kalabalıktan yükselen sedayı, Sutton, dönüşün çok istendiğine yormuş ve kullanılan dilden ahalinin hâlâ padişaha hürmet ettiğine kanaat etmişti (NA. SP 97/21, f. 136b).

¹⁷² Anonim Osmanlı Tarihi, s. 238; Abou-El-Haj, a.g.e., s. 97, 114; Özcan, "Edirne Vakası", s. 445.

¹⁷³ Anonim Osmanlı Tarihi, s. 238, 240, 244-5. Edirne'ye yürüyen grubun 60-70 bin kişi civarında olduğu söylenir (Andreasyan, "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası", s. 58; De La Motraye's Travels, I, 241; Özcan, "Edirne Vakası", s. 445).

¹⁷⁴ Nusretname, s. 762-763; Zübde-i Vekayiât, s. 807-810; Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 678-9; De La Motraye's Travels, I, 242.

duruşun arkasında anne ve babasının bıraktığı “kötü intiba” vardı. IV. Mehmed’in soyundan birisinin hükümdarlığı istenmiyor ve Gülnuş Valide Sultan’ın II. Mustafa’nın üstündeki nüfuzunu Ahmed’de de sürdüreceğinden çekiniliyordu¹⁷⁵. İsyanda parmağı olduğu düşünülen Sadrazam Rami Mehmed de sonsuz yetki sahibi olacağı düşüncesiyle yaşı küçük bir padişahı yeğlerdi¹⁷⁶.

O günlerde Âl-i Osman aleyhine birtakım mülahazalar öne sürerek meseleyi daha ileri götürenler ve Osmanlı hanedanından artık hükümdar istemediklerini dile getirerek alternatif arayışlara girişenler oldu. Osmanlı hanedanına karşı 5 defa yaşandığı bilinen alternatif hanedan arayışının dördüncüsü olan bu hadise, II. Viyana Kuşatması’ndan Karlofça Antlaşması’na kadarki savaşlardaki başarısızlıklar ve toprak kayıplarının bir sonucu olarak görülmektedir¹⁷⁷. Saltanatın başka bir aileye verilmesi yollu laflar edenlerin aklında, Kırım Hanzâdesi’nden yahut Sokullu Mehmed Paşa’nın torunları İbrahim Hanzâde ailesinden bir kişinin tahta çıkarılması vardı¹⁷⁸. Ortaya atılan alternatiflerin bir diğeri “Ocaklı saltanatı” fikriydi. Âsilerin atadığı Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed, arkasına aldığı kapıkullarının desteğiyle saltanat rejimine son verip Cezayir ve Tunus ocaklarındaki gibi askerlerin doğrudan yönetime katıldığı “*cumhur cemiyeti ve tecemmu devleti*” şeklinde bir idare tarzı hayaline kapılmıştı¹⁷⁹. Baltacı Mehmed’in o günleri anlattığı mektubuna göre, tahtın sahibi tartışmaları 30 günü aşkın sürdü; sonunda Şehzade Ahmed’de değil, İbrahim’de mutabık kalındı¹⁸⁰.

¹⁷⁵ Baltacı Mehmed, âsilerin “II. Mustafa’dan ne hayır gördük ki kardeşi Ahmed’den görelim” diyerek “*Merhûm Sultân Mehmed Hân Efendimizin silsilelerinden iclâs olunmamak üzere cümle ittifâkıyla karâr*” verdiklerini anlatır (TSMA. E. 562/2, vr. 1; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 33). Âsilerin, daha İstanbul Orta Camii’ndeki toplantılarında “*Sultân Ahmed, Sultân Mustafa’nın birâderi ve bu validenin oğludur*” diyerek Şehzade İbrahim’den yana kanaat bildirdikleri söylenir (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 238-9).

¹⁷⁶ Tolstoy’un **Gizli Raporlarında**, s. 132-3.

¹⁷⁷ Feridun Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, İstanbul, Timaş Yay., 2011, s. 37-60.

¹⁷⁸ Emecen, **a.g.m.**, s. 53-54; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 33-4. İddianın dayanak noktası, Baltacı Mehmed’in mektubudur (TSMA. E. 562/2, vr. 1). İbrahim Hanzâdeler, Sokullu Mehmed Paşa ile II. Selim’in kızı İsmihan Sultan’ın çocuğu İbrahim Han’ın torunlarıdır. Devlet kademesinde çok yüksek görevlere getirilmeseler de dönemlerinin en varlıklı ve itibarlı kişileriydiler (Feridun Emecen, “İbrâhim Han”, **DİA**, İstanbul 2000, XXI, 316-317).

¹⁷⁹ **Târih-i Na’ümâ**, IV, 1877; Emecen, **a.g.m.**, s. 72. Çalık Ahmed’in kısa biyografisi için bkz. **Sicill-i Osmanî**, I, 205.

¹⁸⁰ Müşaverelerde Şehzade İbrahim’in yaşının küçüklüğüne çözüm olarak, Eski Saray’daki annesine biat fikri ortaya atıldı (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 239; TSMA. E. 562/2, vr. 1). İsyancıların şeyhülislamı İmam Mehmed Efendi’nin Valide Gülnuş’a yazdığı mektup (TSMA. E. 39/19), yukarıda bahsedilen tartışmaların hiç yaşanmadığı ve doğrudan III. Ahmed’in seçildiği hissini uyandırır.

Bu karar ancak Edirne yürüyüşünün son kısmında, yani Silivri’de saltanatın geleceğinin tartışıldığı son meşveret meclisinde değiştirilebildi. Başını Yeniçeri Ağası Çalık’ın çektiği bir grubun Şehzade İbrahim üzerinde ısrarı burada da sürdürdüğü; fakat sonunda “*tertib-i nevbet-i istihkak üzere taht-ı hilâfete vâris olanın*” Şehzade Ahmed olduğu ve Şehzade İbrahim’in “*henüz nisâb-ı şebâba bâliğ*” olmadığı hususunun kabul ettirildiği anlatılır¹⁸¹. Varılan mutabakatla birlikte 4 haftadır kılınamayan cuma namazı o hafta kılındı; Çorlu menziline kılınan bu namaz sırasında hutbede Ahmed’in adı ilk kez okundu¹⁸². Durumu öğrendiğinde Edirne Sarayı’ndaki Şehzade Ahmed’in bir suikasta kurban gitmemek için teyakkuza geçtiği söylenir¹⁸³.

İsyanın son aşamasında Edirne yakınlarına ulaşan âsi gruplarını karşılamaya Havsa’ya gelen II. Mustafa, beraberinde getirdiği birlikler de isyancıların safına geçince iyice yalnız kalmıştı¹⁸⁴. Kalabalıktaki taht değişikliği kararlığı karşısında yapabileceği pek bir şeyi kalmayan padişah, Edirne Sarayı’na döndüğünde saltanatından ümidini kesmiş bir vaziyetteydi. Nitekim sadrazamı, yeniçeri ağası ve bazı vezirleri o gece kaçarak ortadan kayboldular¹⁸⁵. II. Mustafa’nın, âsi elebaşlarının arkasından yolladığı ve Şehzade Ahmed’in bir an evvel tahta oturtulmasını istedikleri *mazhar* karşısında çaresizliğini validesine “*kul beni tahttan indirmişler. Yerime karındaşımı padişah eylemişler*”¹⁸⁶ sözleriyle ifade ettiği ve “*birâder, kul seni padişah istemişler*” diyerek tahtı rızasıyla Ahmed’e bıraktığı anlatılır (9 Rebiülahir 1115/22 Ağustos 1703)¹⁸⁷.

¹⁸¹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 678-9. Kararda, Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi’nin Şehzade Ahmed yanlısı tavrı etkili oldu (**Nusretnâme**, s. 762-763). Bu kişi, zamanında IV. Mehmed’in padişah imamlığını ve şehzadelerin hocalığını yürütmüş; II. Mustafa’nın saltanatı başında getirildiği meşihat makamını Feyzullah Efendi lehine bırakmak zorunda kalmıştı.

¹⁸² **Nusretnâme**, s. 763; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 679. Cuma namazı İstanbul’da o hafta da kılınmadı (**Zübde-i Vekayiât**, s. 810). Cuma namazının terkinin Anadolu’ya da sirayet ettiği ve “*cemî’ memâlik-i mahrûsenin halkının*” hocası yüzünden II. Mustafa’dan “nefret” ettiği anlatılır (TSMA. E. 39/19; Uzunçarşılı, “Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış” s. 533).

¹⁸³ **Târîh-i Na’îmâ**, IV, 1873.

¹⁸⁴ **Nusretnâme**, s. 770-4; **Târîh-i Na’îmâ**, IV, 1872. II. Mustafa’nın tahttan indirilmesi fikrine meşruiyet kazandırma amaçlı fetvaların içeriği ve sûretleri için bkz. **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 241-2; Abou-El-Haj, **a.g.e.**, s. 109-111. Fındıklılı, çukadarı olarak yanında bulunduğu II. Mustafa’nın hissiyatını anlatırken Sadrazam Rami Mehmed’in padişahı Havsa’ya çağırarak “rusvâ-yı âlem” ettiğini söyler. (**Zübde-i Vekayiât**, s. 813).

¹⁸⁵ **Zübde-i Vekayiât**, s. 813.

¹⁸⁶ **NA. SP 97/21**, f. 138a; **Nusretnâme**, s. 773, 774 II. Mustafa sözlerini şöyle bitirir: “*Allah mübarek eyleye. Evlâdlarım ve hassa cariyelerim kendüye Allah’ın emâneti olsun*”.

¹⁸⁷ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 248. Ağabeyinin teklifini reddeden III. Ahmed’in “*ben senin sözünle tahta çıkacak ve askerler gelince de aşağı indirilip rezil olacak kadar akılsız değilim*” dediği söylenir (Andreasyan, “Balatlı Georg’a Göre Edirne Vakası”, s. 61).

1.7. Tahta Çıkışı ve İlk İcraatları (1703)

III. Ahmed, İstanbul'da başlayıp yaklaşık 35 gün sonra Edirne'de son bulan geniş katılımlı bir isyanın neticesinde II. Mustafa'nın yerine tahta geçti. Tahta çıkışı, Edirne'ye yaklaşan âsiler adına sadrazamları Kavanoz Ahmed Paşa'nın Gülnuş Valide Sultan'a yolladığı bir *mahzar* doğrultusunda¹⁸⁸ 9 Rebiülahir 1115/22 Ağustos 1703 Çarşamba günü gerçekleşti; toplu biat merasimi 10 Rebiülahir 1115/23 Ağustos 1703 Perşembe günü düzenlendi¹⁸⁹.

22 Ağustos Çarşamba günü Edirne Sarayı'nın Hırka-i Saâdet Odası'nda güneşin doğuşundan 2,5 saat sonra vuku bulan cülûsta, silahdar ağa ve beraberindekilerin Harem kapısında karşılayıp koltuğuna girerek Hırka-i Saâdet Odası'na götürdükleri III. Ahmed, kıldığı 2 rekât nafilâ namazı ve yapılan duayı müteakip oturduğu tahtta silahdar ağadan başlayarak Enderun mensuplarının biatlerini kabul etti¹⁹⁰. O andan itibaren hükümdarlık alametlerinden sayılan sakal için tıraş olmayı bıraktı¹⁹¹. Yaklaşık 4 hafta sonra onu gören seyyah De La Motraye'ye sakalları çok kısa gelmişti¹⁹². Devrik padişah II. Mustafa ve oğullarını gözetim altında yaşayacakları odalarına yolladı¹⁹³.

İsyancıların önemli mevkilere yaptığı tayin ve atamaları aynı gün onaylayan III. Ahmed¹⁹⁴ Feyzullah Efendi'nin sürgün yolundan geri döndürülmesi için de emir

¹⁸⁸ İhtilalcilerin atadığı 6 kişinin mührünü taşıyan *mahzar* ve Gülnuş'un cevabî mektubu için sırasıyla bkz. TSMA. E. 566/42; TSMA. E. 39/21. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış", s. 534-5; Argıt, *a.g.e.*, s. 111. Nişancılıktan mütekait Söhrablı Kavanoz Ahmed Paşa, eski Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın kayın biraderiydi (Abou-El-Haj, *a.g.e.*, s. 50, 104). Kısa biyografisi için bkz. *Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeyleri Osmanlı Sadrazamları*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, Kitabevi Yay., 2013, s. 158-159.

¹⁸⁹ *Târîh-i Na'imâ*, IV, 1871-2; *Nusretname*, s. 774, 776; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 2014, s. 73; *NA. EXT 7/10*, f. 35. Nâme-i hümayun sûretlerinde cülûs tarihi çok açıktır (*A.DVNSNMH.d*, nr. 6, vr. 25-36 vd.; *NA. SP 97/21*, f. 170). Sadece biat merasimi günü yani 23 Ağustos 1703'e yer veren kaynaklar, merasimden 1 gün önce âsilerin atadığı kişilerin görevlerinin tasdik edildiği ayrıntısını muhakkak belirtirler (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 686; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 248; *NA. SP 97/21*, f. 138a). Yalnız bir kaynakta biat merasiminin tarihi 27 Ağustos 1703'tür (*Zübde-i Vekayiât*, s. 814). Tarihlerinin sehven birer gün oynadığı *Nusretname*'de, cülûs tarihi 23 Ağustos 1703 şeklindeyse de günü Çarşamba olarak doğru verilir; biat merasimi 24 Ağustos 1703 olarak verilse de eklenen Rumî 12 Ağustos 1114/23 Ağustos 1703 tarihi doğrudur. İç Hazine defterlerinde III. Ahmed dönemi masrafı, 10 Rebiülahir 1115/23 Ağustos 1703 itibarıyla başlar (*TSMA.d*, nr. 2352/129 ve 302 ve 577).

¹⁹⁰ Sonra Has Oda'da Moralı Damad Hasan Paşa'nın tebriklerini kabul etti (*Nusretname*, s. 774).

¹⁹¹ *Nusretname*, s. 630.

¹⁹² *De La Motraye's Travels*, I, 247 (Padişahın İstanbul'a giriş alayı sırasında).

¹⁹³ *Nusretname*, s. 774; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 248. Bu naklin toplu biat günü gerçekleşmesi de olasıdır (*Zübde-i Vekayiât*, s. 815).

¹⁹⁴ Âsilerin seçtiği Sadrazam Söhrablı Kavanoz Ahmed Paşa, Şeyhülislam İmam Mehmed Efendi, Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed ve sadreyn efendiler ile nakibüleşraf görevlerinde bırakıldı. Aynı şekilde

verdi¹⁹⁵. O sıra ihtilal ordusu Edirne dışında Tunca Nehri kenarında karargâh kurmuş bekliyordu¹⁹⁶. Tayinlerini onayladığı isimlerin ve diğer erkân-ı devletin III. Ahmed’e sadakatlerini sunacağı “umumî” biat merasimi, 23 Ağustos Perşembe günü sabahın erken saatlerinde bir “*vakt-i sa’îd ve mübârekde*” icra edildi. Hırka-i Saâdet Odası’na yaptığı ziyareti müteakip Bâbüssaade önünde kurulan tahta üzerinde Osmanlı padişahlarına has samur kapaniçe kürk ve başında 3 sorguçlu Yusufî destarla oturan padişah, cümle vüzera ve ulemanın biatlerini kabul etti¹⁹⁷. Mührünü de aynı gün kazıttı¹⁹⁸.

23. padişah olarak 27 yılı aşacak saltanatı bu şekilde başlayan III. Ahmed, hemen ertesi gün ilk cuma selâmlığı alayına çıktı. Edirne’de Sultan Bayezid Camii’nde kıldığı namaz sırasında hutbede ismini ilk kez duydu; cami içinde ve yol boyunca çok sayıda arzuhâli kabul etti¹⁹⁹. Cülûs İstanbul’da haftalar sonra okunan cuma salâsıyla duyurulmuştu²⁰⁰. Padişahın Has Oda Hazinesi’ne ilk ziyareti, cülûsundan 2 ve İstanbul’a taşınmasından 1 ay sonradır²⁰¹.

III. Ahmed’in acilen çözüme kavuşturması gereken iki mesele vardı: sarayın İstanbul’a taşınması, askerin cülûs bahşişi ve geciken maaş ödemelerinin yapılması²⁰². Zaten taşınmanın göstergesi olarak tuğları daha biat günü saray kapısı önüne çıkarttırmıştı²⁰³. 4 gün sonra da alayla Tunca Nehri kenarındaki Paşa Çayırı’nda kurulan otağa geçti²⁰⁴. Bu esnada ödemeleri yapılmadıkça otağa geçiş alayına çıkmayı reddeden askerden, hazineyi boş devraldığı gerekçesiyle mühlet istemesi gerekti²⁰⁵. Zor geçen para tedariki sürecinde, İç Hazine’den yapılan takviye ve Feyzullah Efendi ve yakınları ile Rami Mehmed Paşa’nın el konulan mallarından gelen miktar kifayet

II. Mustafa dönemi ricalinden İkinci Vezir Moralı Damad Hasan Paşa, Üçüncü Vezir Çorlulu Ali Paşa, Valide Sultan Kethüdası Kürd Mehmed Efendi, Hekimbaşı Nuh Efendi, Reisülküttap Abdülkerim Efendi görevlerinde bırakılarak asayiş sağlamaya memur edildiler (**Nusretnâme**, s. 775).

¹⁹⁵ Meservey, “Feyzullah Efendi”, s. 141.

¹⁹⁶ **Nusretnâme**, s. 775.

¹⁹⁷ **Nusretnâme**, s. 776 (“*tulû’-ı şemsden 3 sâ’at tamâmında*”); **Târih-i Na’îmâ**, IV, 1872; **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 248; **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, 686.

¹⁹⁸ Nitekim hakkakbaşına bu hizmeti için 300 kuruşluk ihsanda bulundu (**TSMA.d**, nr. 2352/302).

¹⁹⁹ **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, 688; **Nusretnâme**, s. 777. Toplam 120 arzuhal sahibine ihsan verildi (**TSMA.d**, nr. 2352/302.)

²⁰⁰ **De La Motraye’s Travels**, I, 243.

²⁰¹ **TSMA.d**, nr. 2402/11 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1115/Kasım sonu 1703).

²⁰² **NA. SP 97/21**, f. 138a.

²⁰³ **Nusretnâme**, s. 778.

²⁰⁴ Geçiş tarihi 14 Rebiülahir 1115/27 Ağustos 1703’tür (**TSMA.d**, nr. 2352/302).

²⁰⁵ **Târih-i Na’îmâ**, IV, 1874-5; **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, 689-690.

etmeyince devlet ricalinden ve rehin mal bırakılarak Edirne bedesteninden borç para alındı²⁰⁶.

Zorluklara rağmen askere verilen söze “sadık” kalındı ve 3 gün içinde 3.688 keselik cülûs bahşişi ile Edirne Vak‘ası’nı başlatan isyancı Cebecilerin 250 keselik maaş borçları ödendi; 1.000 keseden fazla akçe de serhatteki muhafızlara gönderildi; fakat Yeniçerilerin 2 maaşlık alacakları İstanbul’a bırakıldı²⁰⁷. İsyana karıştıkları için cezalandırılmaktan korkan âsi grupları, şer‘ ve kanuna muhalif hareket etmedikçe kendilerine dokunulmayacağına dair padişah’tan taahhüt aldılar²⁰⁸.

İstanbul’a taşınma hazırlıklarının görüldüğü günlerde vaktini Paşa Çayırı’ndaki otağ-ı hümayunda geçiren III. Ahmed, bilhassa askerlerin ödemesini yapınca rahatlayarak hareket alanını genişletti. Yeni padişahın bu günlerde otağda yapılan bir ikinci dîvânına katıldığı, yakındaki Buçuktepe Sarayı’na binişe gittiği, tebdil-i kıyafet Edirne Sarayı’na geçerek validesinin hayır duasını aldığı, ablası Hadice Sultan ile eşi İkinci Vezir Moralı Hasan Paşa’yı saraylarında ziyaret ettiği ve Selimiye Camii’ne cuma selâmlığına çıktığı göze çarpar²⁰⁹. Validesinin yanına giderken kılık değiştirme gereksinimi duyması, âsilerdeki Gülnuş Sultan karşıtlığından olsa gerektir.

Bu arada III. Ahmed’in, sürgün yolundan döndürdüğü Feyzullah Efendi’nin katli sürecinde nasıl bir tavır takındığı açık değildir. Önce ulema sınıfından çıkarılan Feyzullah Efendi, bu yönde alınan bir fetvayla 3 Eylül 1703’te idam edildi ve âsilerin Edirne sokaklarında dolaştırdıkları cesedi Tunca Nehri’ne atıldı²¹⁰. Yapabileceği başka pek bir şey de olmayan III. Ahmed, gönüllü yahut gönülsüz olarak onayladığı idam kararıyla Osmanlı tarihinde bilinen 3 şeyhülislam katlinden birine imza atmış

²⁰⁶ Borç alınan rical arasında Valide Sultan Kethüdası Mehmed Ağa, Muhsinzâde Mehmed Efendi ve Kasapbaşı Mehmed Ağa vardı. Mîrî mukataa toplama zamanı olmadığı için bu kadar kısa sürede zor olan para toplama sürecinde Baş Defterdar Sarı Mehmed Efendi’nin gayreti çoktu (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 250-1). İç Hazine’den verilen miktar 1.501 kese akçe idi (**TSMA.d**, nr. 2352/577).

²⁰⁷ **Nusretnâme**, s. 780; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 690-1; **Zübde-i Vekayîât**, s. 819-820; **NA. SP 97/21**, f. 141a.

²⁰⁸ **Târîh-i Na‘îmâ**, IV, 1875. İlgili taahhüdün III. Ahmed’in şu hatt-ı hümayunu olması kuvvetle muhtemeldir: “*Mâdâm ki hilâf-ı şer‘ u kânûn kendülerden bir vaz‘-ı nâ-hemvâr sâdır olmadıkça taraf-ı hümayûnumdan ihsân ü in‘âmdan gayrı nesne sudûr etmemeğe ahd-i hümayûnum semâhat-makrûmun olmuştur.*” (İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094, vr. 3b; Sekmen, “Sultan III. Ahmed’in”, s. 39).

²⁰⁹ **TSMA.d**, nr. 2352/302. Cülûs tebriki için İkinci Vezir Moralı Hasan Paşa, biri kendi diğeri zevcesi Hadice Sultan adına 2 donanmış at hediye etti (**Nusretnâme**, s. 785).

²¹⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 691-2. Feyzullah Efendi’nin oğlu Fethullah Efendi orduyla beraber getirildiği İstanbul’da idam edildi. Diğer oğulları ve akrabaları, bir süre Yedikule Zindanı’nda alıkonulduktan sonra Kıbrıs’a sürgün edildi (Tayşi, “Feyzullah Efendi”, s. 527).

oldu²¹¹. Bu süreçte ağabeyi II. Mustafa'nın hocasının katline müsaade etmemesi için III. Ahmed'den ricada bulunduğu rivayet edilir²¹².

Cülûsundan 2 hafta sonra 8 Eylül 1703'te Edirne'den İstanbul'a doğru yola çıkan III. Ahmed, şehrin girişindeki Davudpaşa Sarayı'na 15 Eylül 1703'te vardı²¹³. Eski padişah II. Mustafa ve 4 şehzadeyi, yanlarına validesi Gülnuş'u katarak deniz yoluyla önden Topkapı Sarayı'na gönderdi; kendisi şehre giriş alayı ve kılıç kuşanma merasimi için Davudpaşa'da bekledi²¹⁴. Bazı kaynaklarda, isyan sürecinde takındığı Feyzullah Efendi lehine tutum nedeniyle Gülnuş'un, âsilerin talepleri doğrultusunda Topkapı Sarayı'na değil de eski padişahın haremiyle Eski Saray'a yerleştirildiği ve olaylar yatışınca kadar sabredip burada ikametinin istendiği öne sürülür²¹⁵. III. Ahmed'in harem halkı ise Topkapı Sarayı'na yerleştirildi²¹⁶.

Hükûmdarlık alametlerinden biri olan kılıç kuşanma merasimi âdet üzere Eyüb el-Ensârî türbesinde gerçekleştirildi. Bu amaçla Davudpaşa'da bekleyen III. Ahmed, 6 Cemaziyelevvel 1115/17 Eylül 1703 Pazartesi günü görkemli bir alay eşliğinde şehre girerek doğruca Eyüp'e gitti. Türbe ziyaretinin ardından nakibüleşraf, yeniçeri ağası ve silahdar ağa eliyle beline Hz. Muhammed'e atfedilen kılıcı kuşandı. Etrafa ihsan dağıttığı merasimin bitiminde yine büyük bir alayla Edirnekapı'dan İstanbul'a giriş yaptı ve yol kenarında toplaşan şehir ahalisi ve askerleri selamlayarak Topkapı Sarayı'na geçti²¹⁷. Cülûs o gün Tophane'den ve Sarayburnu'ndan atılan toplarla kutlandı²¹⁸. Alayı seyredenlerden Elçi Sutton, yeni padişahın şehre girişini çok

²¹¹ Kaynaklar III. Ahmed'in tutumu hususunda ya yorumsuzdur yahut çaresizliğini vurgularlar (Mü'minzâde, **Ravzatü'l-Küberâ**, s. 152-4; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 690; **Nusretnâme**, s. 784).

²¹² Mü'minzâde, **Ravzatü'l-Küberâ**, s. 152-4. Benzer bir rivayete göre eski padişah, III. Ahmed'e, "Kardeşim hocamızı askerlerin elinden kurtarsın. Ondan bir satır yazı da mı öğrenmedi? Hocamız değil midir?" diye haber gönderdi (Andreasyan, "Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası", s. 62).

²¹³ Tarihlerin hicri karşılığı, 26 Rebiülahir 1115 ve 4 Cemaziyelevvel 1115 şeklindedir (TSMA.d, nr. 2352/302; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 692; **Zübde-i Vekayiât**, s. 821).

²¹⁴ Eski padişah II. Mustafa'nın şehzadeleri Mahmud, Hasan ve Osman ile II. Ahmed'in şehzadesi İbrahim'dir (**Nusretnâme**, s. 786). İstanbul'daki yabancı ve elçiler Davudpaşa'ya alayı seyre gittiler (Knolles, **The Turkish History**, II, 448).

²¹⁵ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 253; **De La Motraye's Travels**, I, 246; Argıt, a.g.e., s. 111.

²¹⁶ Yeni padişaha, Edirne'deki cülûsundan İstanbul girişindeki Davudpaşa Sarayı'na gelene dek âdet gereği çoğunluğu Çerkez asıllı 100'ü aşkın cariyeye hediye edildiği, ayrıca hatırı sayılır miktarda iyi cins at verildiği söylenir (**De La Motraye's Travels**, I, 247).

²¹⁷ Kılıç kuşanma merasiminin ayrıntıları için bkz. **Nusretnâme**, s. 786-7; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 694-5; **Zübde-i Vekayiât**, s. 822. Merasimde türbenin hizmetkârlarına 333 kuruşluk ihsan verildi (TSMA.d, nr. 2352/889).

²¹⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 695.

görmekli bulur²¹⁹; De La Motraye ise III. Ahmed'in at üzerinde duruşunu "çok hantalca" diye niteler ve durumu şehzadeyken mahpus yaşadığı yıllara bağlar²²⁰.

III. Ahmed'in kılıç alayı ve kılıç kuşanma merasimi bazı yönleriyle alışlagelmişin dışındadır. Öncelikle Edirne'den gelindiğinden dolayı padişahın şehre giriş alayı ile kılıç alayı birlikte tertip edildi. Bu yüzden alay çoğunlukla olduğu gibi Topkapı Sarayı'ndan değil, İstanbul'un girişindeki Davudpaşa'dan başladı. Böylece III. Ahmed hem gidiş hem dönüşte kara yolunu kullanarak uzun bir güzergâh boyunca şehir halkını selamladı. Padişahın şartlar gereği başvurduğu bu uygulama, önceki alaylarda rastlanan Eyüp'e denizden gidiş karadan dönüş teamülünü tersine çevirecek, kendisi gibi hem gidiş hem dönüşte kara yolunu kullanan halefi I. Mahmud'dan (1730-1754) sonraki padişahlar Sultan Abdülmecid'e (1839-1861) kadar, kılıç alaylarında Eyüp'e karadan gidip denizden döneceklerdi²²¹.

Bir diğer husus, III. Ahmed'e kılıcı kuşatan 3 kişiden birinin yeniçeri ağası olmasıdır. Eyüp'teki kılıç kuşanma merasimlerinde bu görevi, büyük çoğunlukla dönemin şeyhülislamı veya nakibüleşrafi bazen de bir tarikat şeyhi, yani dini kimliğiyle öne çıkan kişiler yerine getirmişken²²² bu kez yeniçeri ağasının merasimde kendine yer bulması konjonktürel olmalıdır. Nitekim bu konuyla ilgili yapılan açıklamada durum, III. Ahmed'in askerî bir ayaklanma sonrasında tahta geçmesine bağlanır²²³. Benzer şekilde isyan sonrası tahta geçen amcası II. Süleyman da kılıcı şeyhülislam ve yeniçeri ağasının elinden kuşandı²²⁴. Fakat saltanatı yine isyanla başlayan ama nakibüleşrafın elinden kılıç kuşanan halefi I. Mahmud örneğinde²²⁵ olduğu gibi bu açıklamanın her devre uymadığını da belirtmek gerekir.

²¹⁹ NA. SP 97/21, f. 141b.

²²⁰ De La Motraye's Travels, I, 246-7. Seyyaha göre yeni padişahın alayı, ağabeyi II. Mustafa'nın 3 yıl önceki İstanbul'a giriş alayından daha az kalabalık değilse de daha gösterişli de değildi.

²²¹ Akyıldız, Kral Öldü, s. 303.

²²² Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı", DİA, İstanbul 2002, XXV, 408-410; Cemal Kafadar, "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri", Eyüp: Dün/Bugün, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 50-62.

²²³ Özcan, "Kılıç Alayı", s. 409.

²²⁴ Akyıldız, Kral Öldü, s. 301.

²²⁵ Akyıldız, Kral Öldü, s. 304.

Gelenek olduğu üzere tahta çıkış süreci şiirlere konu edilen III. Ahmed'in de cülûsuna tarihler düşürüldü²²⁶, cülûsiyeler kaleme alındı²²⁷. Cülûs haberi, Mekke şerifi ve Kırım hanına nâme-i hümayunla bildirildi²²⁸. Aynı şekilde Fransa kralı²²⁹, Avusturya imparatoru²³⁰, Venedik doçu²³¹, Rus çarı²³², İngiltere kraliçesi²³³, Leh kralı²³⁴ ve Özbek hanına²³⁵ nâme-i hümayun gönderildi. İlerleyen günlerde nâmelerin muhataplarından cülûs tebrik mektupları geldi²³⁶. İstanbul'daki yabancı devlet temsilcileri cülûs tebriki için III. Ahmed'in huzuruna çıktılar.

Bir isyan sonucunda tahta geçen yeni padişahın önünde hayli yoğun bir ajanda vardı. Kendisinden 1699'da Karlofça'da verilen toprak kayıplarına rıza göstermemesi ve istirdat yollu politikalar izlemesi bekleniyordu. Fakat iç siyasette ivedilikle halledilmesi gereken meseleler mevcuttu. Örneğin askerin gecikmiş 2 dönemlik maaş borcu ödenmeli, bunun için para bulunmalı ve İstanbul ödemeleri yapılmadıkça yurtlarına dönmeyen askerden bir an önce arındırılarak asayiş temin edilmeliydi. Ayrıca, görevleri saray ve hanedanı korumak olan bostancıların birkaç vakittir alamadıkları ulûfeleri için çıkardıkları yeni fitnenin önü alınmalıydı. Edirne Vak'ası bakiyelerinin tepkisini çekmeden onların göreve getirdiği üst düzey devlet ricalinin

²²⁶ Şair Dürri'ninki şöyledir: "*Didi târih-i sâlini Dürri, Padişâh-ı zaman Ahmed Hân*" (H.1115)" (M. Ziya Bağrıaçık, "Dürri'nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2001, sayı 10, s. 337. Nâbî'nin yazdığı 2 farklı tarih manzumesi için bkz. Bilkan, **Nâbî Divânı**, I, 253. Sıddık'a ait bir başkası için bkz. İsmail Yakıt, **Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme**, İstanbul, Ötüken Yay., 1992, s. 67. Bir diğer tarih manzumesi için bkz. TSMA. E. 445/43, vr. 9.

²²⁷ Şairler Nahîfi, Lebîb ve Dürri'nin yazdığı cülûsiyeler için bkz. Mesut Bayram Düzenli, "XVIII. Yüzyıl Divan Şâirlerinin Gözüyle Padişahlar ve Saltanat Dönemleri", **Turkish Studies**, vol 7/3, Summer 2012, s. 1083-1084. Şair Osmanzâde Tâib'in cülûsiyesi için bkz. Mustafa Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1989, s. 384-385.

²²⁸ Mekke Şerifi Said bin Said'e gönderilen nâmede cülûsun merasimle Haremeyn sakinlerine tebliği ve yeni padişah adına hutbe okunması istenerek şerife görevinde kalması yönünde hilat gönderildiği bildirilir. Kırım Hanı el-Hac Selim Giray'a bir hilat ile gönderilen nâmede cülûsun Kırım ahalisine duyurulması, kutlama tertibi alınıp kalelerden top atılması istenir (**A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 25-28).

²²⁹ **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 30-32.

²³⁰ **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 32-34; **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 279; **NA. SP 97/21**, f. 176a.

²³¹ **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 34-36 ve 60-1; **NA. SP 97/21**, f. 147a-147b.

²³² **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 36-39.

²³³ İngiltere'ye gönderilen nâme-i hümayunun aslı: **NA. EXT 7/10**, f. 35. Sadrazam tarafından İngiltere kraliçesine cülûsun bildirildiği mektup: **NA. EXT 6/94**, f. 22.

²³⁴ **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 62-64.

²³⁵ **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 56-58.

²³⁶ Fransa kralı, Venedik cumhuru, Avusturya imparatoru, Rus çarı, Leh kralı ve Özbek hanından gelen cevabî cülûs tebriklerinin sûretleri için bkz. **A.DVNSNMH.d, nr. 6** değişik sayfalar. İngiltere kraliçesinin tebrik mektubu için bkz. **NA. SP 97/21**, f. 145a-146b. Padişah ve sadrazamın cevabî mektubu için bkz. **BL. Add MS. 46542**, f. 85b-86a. Hazırlanan cevap mektuplarını İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçilerine Baş Dragoman Mavrokordota teslim etmişti (**aynı yer**).

tasfiyesi ve güvenilir kişilerden yeni bir kadronun oluşturulması da elzemdi. Yapılacak temizlikte isyanın elebaşları da unutulmamalıydı. Ayrıca devlet yönetiminin Edirne’de bulunması hasebiyle yarım yüzyıla yakındır ihmal edilen İstanbul’un sosyoekonomik, imar ve bayındırlık alanlarında çözümü bekleyen pek çok sorunu vardı.

Öncelikle âsi bostancılar bertaraf edildi²³⁷. Para tedariki uzayınca ilk Dîvân-ı Hümâyûn toplantısı ve ulûfe dağıtımı cülûstan ancak 3 ay sonra 13 Kasım 1703’te gerçekleştirilebildi²³⁸. Uzun süredir Dîvân toplanamadığı için ulûfe dağıtımı günü karışıklık çıkacağından endişelenilse de her şey intizam içinde gerçekleşti²³⁹. Bu arada isyan hükümetinin tasfiyesine de başlandı. Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed’in azliyle 10 Kasım 1703’te başlayan süreçte²⁴⁰, her birinin azline gerekçeler üretilerek sırasıyla Sadrazam Kavanoz Ahmed Paşa (17 Kasım 1703), Şeyhülislam Mehmed Efendi (25-26 Ocak 1704), Padişah İmamı Seyyid Mustafa Efendi ve İstanbul Kadısı Ahmed Efendi, cumartesi günleri tefsir dersi için geldikleri Topkapı Sarayı’nda görevden el çektiler²⁴¹. Yeniçeri ağalığına Çelebi Mehmed Ağa, sadarete Moralı Damad Hasan Paşa, meşihat makamına ise Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi getirildi. Yeniçeri ağası ve sadrazamın azlini kabullenmeyen bu ikisinin isyancı taraftarları, “padişahın ahdi, bizim iznimiz olmadan kimsenin mansıbından alınmayacağı” şeklindeydi diyerek Sipahiler Ağası Salih Ağa’nın önderliğinde şehirde eşkıyalığa giriştiler. Fındıklılı’ya göre asayişin temini sürecinde 3.000’den fazla kişinin kılıçtan geçirilmesi gerekti²⁴². Sükûnetin sağlanmasının ardından Edirne Vak‘ası nedeniyle icra edilemeyen Mevlid-

²³⁷ Artık bunlara itimat edilemeyeceği için 700-800 kişilik yaşlı bir grup haricindeki bostancılar Yeniçeri Ocağı’na kaydırıldı. Devşirme usulüyle saraya yeni bostancı alımına karar verildi. 19 Cemaziyelevvel 1115/30 Eylül 1703’te kalkışma başlatan bostancılara karşı alınan tedbirler hakkında bkz. *Nusretnâme*, s. 789-79; *Zübde-i Vekayiât*, s. 825-6.

²³⁸ *BL. Add MS 46542*, f. 79 (Elçi Sutton, 19/30 Ekim 1703).

²³⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 265.

²⁴⁰ Çalık ile Sadrazam Kavanoz Ahmed Paşa isyan sürecinde aynı yola baş koymuşlarsa da Ahmed Paşa ikbali için “mühür sevdalısı” Çalık Ahmed’in bertarafına destek verdi (*Nusretnâme*, s. 647-8).

²⁴¹ Bu kişilerin azil tarihleri ve gerekçeleri hakkında bkz. *Nusretnâme*, s. 796, 799, 807; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 264, 266; *Zübde-i Vekayiât*, s. 830, 832, 833; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, 703, 708, 718. İstanbul kadısının azlinin ardından misyonunu tamamladığı gerekçesiyle tefsir dersleri nihayete erdirildi (*aynı eser*, s. 719, Evâhir-i Ramazan 1115/1704 Ocak sonları). İsyanı karıştırmış diğer devlet adamlarının azilleri bu tarihten sonra da sürdürüldü. Kaptanıderya ve defterdar azledilen son kişilerdi.

²⁴² *Nusretnâme*, s. 802-6 (Evail-i Receb 1115/1703 Aralık başı). Ayrıca bkz. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, 712-4; *NA. SP 97/21*, f. 162a (28 Kasım/9 Aralık 1703); Bosscha Erdbrink, *At the Threshold of Felicity: Ottoman-Dutch Relations During the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte 1726-1744*, Ankara, 1975, s. 89).

i Nebevî kıraati padişah ve tüm devlet erkânının katılımıyla Şaban 1115/Aralık 1703'te Sultanahmet Camii'nde gerçekleşti²⁴³.

Bu arada 40'ına ancak gelen eski padişah II. Mustafa kapatıldığı Şimşirlik dairesinde 29 Ocak 1704'te vefat etti²⁴⁴. Olayların yakın tanığı Fındıklılı Mehmed Ağa, II. Mustafa'nın üzüntüden hastalandığını ve yakalandığı istiska marazının ve tıkanan mesanesinin onu ölüme götürdüğünü kaydeder²⁴⁵. İngiliz elçisi de ölüm sebebini istiska ("*dropsy*") olarak verir²⁴⁶. Ancak en geç III. Ahmed devrinin ortalarında, eski padişahın zehirlenerek öldürüldüğü iddiasının dolaşıma girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1717'de Edirne'ye gelen Lady Montagu ve 1729'da İstanbul'a gelen yeni İngiliz elçisi Earl of Kinnoul'un yazdıkları bu minvaldedir²⁴⁷. Zamanında çukadarlığını yaptığı II. Mustafa'ya düşkünlüğüyle bilinen ve yeni dönemin başındaki silahdarlık vazifesiyle onun cenazesinin teçhiz ve tekfin işlerini takip eden Fındıklılı'nın böyle bir imada bulunmayışı, zehirlenme iddialarına temkinli bakmayı gerektirir²⁴⁸.

Zaten isyan süreci göz önünde bulundurulduğunda III. Ahmed'in II. Mustafa'yı değil, Şimşirlik'teki Şehzade İbrahim'in varlığını potansiyel tehlike addetmesi beklenirdi. Hatırlanacağı üzere âsiler, son ana kadar "II. Mustafa'dan ne hayır gördük ki kardeşinden görelim" diyerek taht onun hakkıyken III. Ahmed'in yerine Şehzade İbrahim'in hükümdarlığı için ısrar etmişlerdi. Kamuoyundaki Şehzade İbrahim sevgisini, 1710'a kadar İstanbul'da Fransız elçiliği yapan De Ferriol de konu eder ve "yasal varis gözüyle" bakılan şehzadeye büyük ümitler bağlandığını anlatır²⁴⁹. Ancak İbrahim cülûstan sonra 11 yıl daha, yani 1714'e kadar yaşadı²⁵⁰.

²⁴³ Nusretnâme, s. 657; Anonim Osmanlı Tarihi, s. 273.

²⁴⁴ Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 716. Ölüm tarihi 31 Aralık 1703 olarak da geçer (Anonim Osmanlı Tarihi, s. 275).

²⁴⁵ Nusretnâme, s. 805. İstiska, vücudun sıvı toplaması, ödem, hydropsie olarak da bilinir (Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü, haz. Ekrem Kadri Unat, Ankara, TTK, 2004, s. 10).

²⁴⁶ BL. Add MS. 46542, f. 85a.

²⁴⁷ Letters of Lady Montagu, I, 380; NA. SP 97/26 Part 1, f. 148a (Elçi Earl of Kinnoul, İstanbul, 27 Eylül/8 Ekim 1730).

²⁴⁸ Fındıklılı'nın zehirlenme iddiasını yeni yönetime yaranmak maksadıyla dillendirmeme ihtimali varsa da saraydaki hizmetinden 1704'te emekliye ayrılıp vekayinâmesini müstakil bir yaşam sürerken yazmayı sürdürmesi bu ihtimali boşa çıkarır. Fındıklılı ile II. Mustafa arasında tesis edilen "sırdaşlık" nev'inden ilişkinin ayrıntıları için bkz. Nusretnâme, s. 23-4.

²⁴⁹ İstanbul'da Fransız Elçiliği, s. 160.

²⁵⁰ Nusretnâme, s. 994.

Cülûsu müteakip yapılan işlerden biri piyasaya yeni sikke sürülmesi oldu ve üzerinde III. Ahmed'in tuğrasını taşıyan sikkeler basıldı²⁵¹. Piyasadaki paraların çoğu “kırpık ve züyûf”, yani ayarı düşük olduğu için rayici koruma amacıyla yeni para basımına girildi. Basımına Mayıs 1704'te başlanan “cedîd pâre” ve “çil akçelerin” dağıtımıyla eş zamanlı olarak tedavülden kalkan “kesik pâre” ve “züyûf akçelerin” geri toplanmasına başlandı, böylece 20 yıla yakındır karışık durumda olan sikke ahvali bir düzene sokulacaktı²⁵².

Sağlanan sükûnetin ilerleyen zamanlarda bizzat padişahı hedef alan komplo girişimleri ile bozulduğu süreçler yaşandı. İleride detaylandırılacağı üzere yeni padişahın ilk yıllarını asayiş ve otorite teminine sarf ettiği ve mümkün mertebe dış devletlerle sorun yaşamaktan uzak durduğu söylenebilir²⁵³.

²⁵¹ Şevki Nezihi Aykut, “Osmanlı Sikkeleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, X, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 823-842.

²⁵² **Nusretnâme**, s. 815-6. III. Ahmed, yeni para nizamına uyulup uyulmadığını tebdîl-i kıyafet gezerek teftiş ediyordu (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 283-4).

²⁵³ Kurat, **Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)**, I, Ankara, TTK, 1951, s. 78.

İKİNCİ BÖLÜM

YAKIN SİYASİ ÇEVRESİ

16. yüzyıl sonlarına doğru açığa çıkan ve 17. yüzyılda iyice belirginleşen Osmanlı siyasî düzeninin geçirdiği dönüşümle padişahların “yerleşik” tarzda saltanat sürmeye başladığı ve eş zamanlı olarak her devirde gözlemlenen Topkapı Sarayı etrafında sıkışmış iktidar ve hizip savaşlarının varlığını daha fazla hissettirdiği bilinmektedir¹. Bilinen bir diğer husus, padişahların artık “musahip” veya “gözde” diye nitelenen yakın çevrelerindeki kimi şahısların etki ve yönlendirmelerine daha açık hale geldikleridir. Hanedan üyesi, saray çalışanı yahut vüzera ve ulema takımından bazı figürler, padişahlardan gördükleri teveccühle doğru orantılı olarak devlet işleri ve sarayın işleyişine dair mevzularda daha fazla söz sahibi olabildiler².

Bunda, “klasik hanedan” sisteminde yaşandığı belirtilen kırılmayla çocuk denecek yaşlarda ya da kısıtlı hareket alanlarında bir nevi “mahpus” geçen uzun şehzadelik süreçlerini müteakip tahta çıkılmasının payı büyüktü. Zira her iki halde de Osmanlı tahtı, idarî ve askerî tecrübeden yoksun, kişilik gelişimlerini büyük ölçüde tamamlayamamış, hatta çoğu zaman “kapatılma” halinin getirdiği fiziksel ve ruhsal tahribatla devlet idaresine ve sarayın işleyişine iyice yabancılaşmış bireylere emanet ediliyordu. Şehzadeliğinde sancaklarda yöneticilik yapan seleflerinin aksine yeni düzende tahta çıkan padişahların ne sancaktan getirdikleri güvenilir ekipleri vardı ne de kurdukları “haneleri”. Yani fazlasıyla yalnızlaştırılmış durumdaydılar.

Bir diğer husus, padişahların yakın çevresindeki bu gözde figürlerin hatta kimi zaman ortak çıkarlarda birleşen birkaç figürden müteşekkil hiziplerin iktidardaki sadrazam ve ekibi üzerinde icra ettiği denetleyici ve otorite dizginleyici fonksiyonu. Bunların arasından gözünü iktidara dikenlerin çıkması olağandı. Bu amaçla muktedir tabakaya savaş açanlar, savaşı kazanıp gözdelikten sadrazamlığa terfi ettiklerinde makamlarını koruma adına benzer bir mücadeleyi alttan gelen potansiyel gözdelere karşı veriyorlardı. Yani Osmanlı padişahları, şartları ve aktörleri kolay değişen iktidar

¹ Akyıldız, **Kral Öldü Yaşamın Kral**, s. 72; Günhan Börekçi, “İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Krizi”, **Divan Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi**, 14 sayı 26, 2009/1, s. 50-52, 56.

² Aslında hizipleşme ve gerek iktidar ve hiziplerin mücadelesi gerekse musahip/gözdelere arası rekabet, ilk devirlerden beri süregelen olgulardandı. Fakat bahsi geçen siyasî dönüşüm sonrası bu durum ağırlığını daha fazla hissettirir oldu.

kavgalarının ortasında artık daha sık kalıyordu. Saray içindeki ve siyasî arenadaki bu mücadelelere, bazen baş etme mecburiyetiyle bazen de bizzat yürütücü/oyun kurucu olarak dâhil oluyorlardı³.

Çalışmanın bu bölümünde yeni siyasî düzenin padişahlarından biri olarak III. Ahmed'in etrafındaki siyasî figürlerle ilişkisi ve devrin başlıca siyasî hadiselerinde üstlendiği rol konu edildi. "Gözde" mesabesine çıkararak yakın dairesine kattığı kişilerin padişahın üzerindeki nüfuz ve siyasî meselelere dahilileri; bu kişilerin hem birbirleri hem de hükümet edenlerle yani iktidardakilerle giriştikleri mücadeleler ve padişahın bu mücadelelerde takındığı tutum irdelendi.

Bu yapılırken olay örgüsü kronolojik bir çizgide sürdürülse ve alt başlıklar bu doğrultuda belirlense de amaç, III. Ahmed dönemi hadiselerinin eksiksiz bir aktarımını yapmak; politik, ekonomik, askerî, mimarî, hatta sosyal meseleleri, uygulamaya konan yenilikleri, doğal afet, yangın ve asayiş sorunlarını etraflıca ele almak değildir. Dönemdeki her bir sefer (Rus, Mora, Avusturya, İran), Kırım ve Mısır gibi uzak bölgelerle İzmir gibi çeşitli Anadolu vilayetlerinde beliren asayiş problemleri, isyanlar ve eşkıyalık hareketleri ya da matbaa, küçük ölçekli sanayi kuruluşları ve tulumba gibi yeniliklerin her biri başlı başına bir teze konu olmuş yahut olabilecek hacimdeyken bunların anlatımını bir bölüme sığdırmak, var olan literatürün kısa bir özetinden öteye geçemezdi. Burada asıl hedef, padişahın devrin başlıca siyasî olaylarında üstlendiği rolü ve etrafında örülen ve âdeta devri şekillendiren çeşitli iktidar ağlarını ve güç odaklarını gün yüzüne çıkarmaktır. O nedenle dönem boyunca öne çıkan başat siyasî gelişmeler haricindeki diğer siyasî, ekonomik ve sosyal hadiselerle yeri geldikçe gereği kadar değinilecektir.

III. Ahmed'in "gözde" mesabesine çıkardığı ve siyasî meselelerde tesirinde kaldığı şahıslar, görevleri gereği kendisiyle yakınlık kuran ve güvenini kazanan isimlerdi. Aralarında valide sultan ve şeyhülislam gibi hanedandan yahut ulemadan

³ Örnek bir olay incelemesi için bkz. Günhan Börekçi, "Factions and Favorites at the Court of Sultan Ahmed I (r. 1603-17) and His Immediate Predecessors", **The Ohio State University PhD Thesis**, 2010. Benzer başlıkları için bkz. Fikri Çiçek, "An Examination of Daily Politics and Factionalism at the Ottoman Imperial Court in Relation to the Regicide of Osman II (r.1618-1622)", **İstanbul Şehir Ü. Tarih Bölümü YL Tezi**, 2014; Tülin Değirmenci, **İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.

önemli figürlere denk gelirse de bunlar çoğunlukla, darüssaade ağası, yazıcı, baltacı, silahdar ve bostancıbaşı gibi saray çalışanları arasından çıktı.

Birçok konuda olduğu gibi bu hususta da II. Mustafa'dan farklılaşan III. Ahmed, kendisine yol gösterici seçtiği hocası Feyzullah Efendi'yi şeyhülislamı yapıp sonuna kadar onunla yola devam eden ağabeyinin aksine, yakın çevresine dâhil ettiği birden fazla ismin tesirinde kaldı. Ağabeyinin sadrazam atamaları dâhil tüm devlet işlerini perde arkasından idaresine göz yumduğu Feyzullah Efendi'ye verdiği sonsuz güç ve nüfuzu III. Ahmed hem bölüştürdü hem de bir kişiden diğerine gezdirdi. “Gözde” payesi verdiği kişilerin üzerini çabuk çizip yeni arayışlara yönelmesinde, etrafından kolay etkilenen müteredit mizacının ve benliğini saran “akıbet kaygısının” etkisi büyüktü.

2.1. İlk Üç Yılda Beş Sadrazam Değişikliği ve Süreçte Etkin Yakın Çevre Figürleri

Cülûsunu müteakip isyancıların seçtiği kadroları tasfiyeye girişen III. Ahmed, yönetime getirdiği yeni isimleri şahsen tanıyıp itimat ettiği kişiler arasından seçti. Askerî isyanlarla tahtından edilen babası IV. Mehmed ve ağabeyi II. Mustafa ile hocası Feyzullah Efendi'nin hazin sonlarına tanıklık edişi ve benzer bir akıbetle maruz kalma kaygısı onu, hayatını ve tahtını güvence altına alma telaşına düşürmüştü. Asayişin ve devlet işlerinde düzenin temini adına ihtiyaç duyduğu becerikli veziri ararken yönetici kadroda çok sık değişiklik yaptı; cülûsunu takip eden 3 yılda 5 sadrazam değiştirdi ve sonuncusunda karar kıldı. Bunlar, âsilerin atadığı Kavanoz Ahmed Paşa (sadaret süresi yaklaşık 3 ay), Damad/Enişte Moralı Hasan Paşa (10 ay), Kalaylıkoz Ahmed Paşa (3 ay), Baltacı Mehmed Paşa (1,5 yıl) ve Çorlulu Ali Paşa'dır (4 yıl).

Her sadrazam değişikliğinde neredeyse tüm devlet kadroları yukarıdan aşağıya değiştiği için müellifin tabiriyle, süreçte “*niceleri küllî zarara*”⁴ uğradı. Nitekim vekayinâme kayıtlarının atama ve azil kararlarıyla dolu olduğu o yıllar için Fransız elçisinde oluşan intiba, “*Babâli'nin bir kararsızlık sahnesi olduğu*” yönündedir⁵. Bu hale gelinmesinde, III. Ahmed'in yakın çevresindekilerin nüfuz ve tesirine fazlaca izin

⁴ Anonim Osmanlı Tarihi, s. 292.

⁵ İstanbul'da Fransız Elçiliği, s. 151, 162.

veren mizacı ve komploculuk potansiyeli gördüğü yöneticilerden kolay vazgeçişinin payı büyüktü. Etrafındaki figürler, evhamlı karakteriyle hadiseler karşısında serinkanlılığını çabuk yitiren ve heyecanına teslim olan padişahı kolaylıkla yönlendirebildiler.

Padişahın üzerinde nüfuza sahip yakın çevre figürleri arasında kronolojik olarak göze ilk çarpan isim Gülnuş Valide Sultan'dır. Büyük oğlu II. Mustafa devrinde devlet işlerine müdahalesiyle şöhret bulan Gülnuş⁶, Ahmed'in üzerinde de aynı etkinliği kuracağı inancıyla isyancıların Topkapı Sarayı'nda ikametini istemedikleri bir figürdü⁷. Doğrusu valide, âsileri haklı çıkarırcasına siyasî meselelere dahlini ve kararlarda belirleyici pozisyonunu Kasım 1715'teki vefatına değin sürdürdü⁸. Devrin hemen başında Şimşirlik'teki II. Mustafa'nın isteklerini III. Ahmed'e iletme vazifesini üstlenmesi bir yana⁹, yeni dönem kadrolarının belirlenmesinde ciddi inisiyatifler aldı. Nitekim 17 Kasım 1703'te sadrazam atanan Moralı Hasan Paşa, kızı Hadice Sultan'ın eşi ve Mayıs 1704'te darüssaade ağalığına getirilen Uzun Süleyman, kendisinin baş ağasıydı.

Rum asıllı Hasan Paşa, İngiliz elçisi Sutton'a göre bu sürpriz terfii padişahın kız kardeşiyle evli oluşu ve valide sultana borçluydu, dahası herkeste bu imtiyazlı halin uzun sürmeyeceği kanaati hakimdi¹⁰. Fındıklılı'ya göre de III. Ahmed mührü verirken eniştesini "*ihânetin zâhir olur ise dâmâdlığın fâ'ide vermez, bunun [eski sadrazamın] yoluna gidersin*" diye uyarmıştı¹¹.

Uzun Süleyman ise şehzadeliğinde lalalığını yaptığı III. Ahmed'in cülûsunu müteakip Valide Gülnuş'a baş ağa tayin edilmişti. Yeni Sadrazam Moralı Hasan Paşa,

⁶ Argıt, **a.g.e.**, s. 97-112. Fransız seyyaha göre, devlet işlerinde "çok mahir" olan valide, "inanılmaz bir saygınlığa" sahipti (Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyahatnamesi**, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, 2. Kitap, s. 25).

⁷ Knolles, **The Turkish History**, II, 448. Âsilerin dönemin başında Gülnuş'un saraydan uzaklaştırılmasını istediklerine dair bkz. **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 271.

⁸ Bu noktaya dikkat çeken yabancı anlatılara dair bkz. Argıt, **a.g.e.**, s. 112-3.

⁹ Örneğin II. Mustafa, silahdarı Çorlulu Ali Ağa'nın tayin yeri Halep'e gönderilmeyip sarayda bırakılmasını annesi aracılığıyla rica etti (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 270; Argıt, **a.g.e.**, s. 114).

¹⁰ **NA. SP 97/21**, f. 160b (18/29 Kasım 1703). Edirne Vak'ası'na karıştığı iddia edilen ve isyan sonrasında ikinci vezirlik görevinde bırakılan Hasan Paşa, IV. Mehmed döneminde silahdardı. 1690'da IV. Mehmed'in dul kızı Hadice Sultan'la evlendirildi. Değişik şehirlerde valilik yapan bu devlet adamının kısa biyografisi için bkz. **Aynı eser**, s. 284-5; **Târih-i Na'îmâ**, IV, 1879; **Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeyleri**, s. 159-160; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 273.

¹¹ **Nusretnâme**, s. 801. Tamamen zıt bir başka görüş ise padişahın cülûsunu müteakip "*senden gayra i'timâdım yokdur*" diyerek Hasan Paşa'ya birkaç defa sadaret teklifinde bulunduğu fakat paşanın teklifi kabul etmek için ortalığın yatışmasını beklediği şeklindedir (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 267).

bu şahsın kızlar ağalığına tayinini, muktedir bir ağa olup iktidarına ortak çıkacağı endişesiyle engellemeyi denemiş ama başaramamıştı¹². Hakikaten de Uzun Süleyman göreve geldiği Mayıs 1704'ten azledilip Kıbrıs'a yollandığı 1713'e kadar dönem siyasetinde belirleyiciliği tartışmasız kişilerin başında geldi¹³.

Şeyhülislam Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi, yakın çevrede en başından beri etkin üçüncü isimdi¹⁴. Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın onu meşihattan uzaklaştırmayı başardığı Şubat 1707-Temmuz 1710 tarih aralığı hariç tutulursa göreve atandığı Ocak 1704'ten Şubat 1712'deki vefatına dek siyasette mühim roller üstlendi¹⁵. Uzun yıllar Bayramî-Melâmî hareketinin kutupluğunu da yürüten Ali Efendi'ye¹⁶ padişahın gösterdiği teveccüh ve hastayken ziyaretine gidişleri çağdaşı anlatılara yansır¹⁷.

Hasılı devrin başlarında III. Ahmed'in üzerinde etkinliğiyle malum yakın çevre figürleri, Gülnuş Valide Sultan, Kızlar Ağası Uzun Süleyman ve Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi'dir. Bunlara 1709'da padişahın kendisine damat ve rikâb kaymakamı yaptığı 5 yıllık silahdarı (Şehid) Ali Paşa eklenecektir. Her ne kadar çıkar ortaklığı gereği aralarında valide sultan-kızlar ağası veya şeyhülislam-silahdar ağa şeklinde ikişerli kliklerin oluştuğu, hatta hepsinin aynı safı tuttuğu durumlara rastlansa da nüfuz mücadeleleri büyük ölçüde bireysel olan bu figürleri hizipleşmiş güç odakları şeklinde kodlamak yanıltıcı olur. Yine de örneğin valide sultan-kızlar ağası ikilisinden birinin dostluğu yahut düşmanlığını kazanmanın diğerinden de benzer muamele görme olasılığını hayli arttırdığı görülecektir. Aynı şekilde yakın çevre figürleri arasında rekabet yaşanması da (Şehid) Ali Paşa-Uzun Süleyman ikilisinde olduğu gibi çok olasıdır.

¹² Ahmed Resmî Efendi, **Hamîletü'l-Küberâ**, haz. Ahmet Nezih Turan, İstanbul, Kitapevi, 2000, s. 62; **Zübde-i Vekayiât**, s. 843; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 727; Midhat Sertoğlu, **Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı**, Ankara, TTK Basımevi, 2011, V, 2377. **Nusretname**'de (sayfa 664) ağanın terfii hususuna sadrazamın ihtilafı konu edilmez.

¹³ **Zübde-i Vekayiât**, s. 843. Kısa hayat hikâyesi için bkz. **Hamîletü'l-Küberâ**, s. 62.

¹⁴ Paşmakçızâde'nin, II. Mustafa'nın devrinde Kiblelîzâde Ali Bey'in katliyle neticelenen Şehzade Ahmed'i tahta çıkarma amaçlı komploya karıştığı iddiasına daha önce yer verildi.

¹⁵ Mehmet İpşirli, "Paşmakçızâde Ali Efendi", **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 185-186; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 865; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 455-458.

¹⁶ **DİA**, "Melâmiyye", **DİA**, İstanbul 2004, XXIX, 32; Haşim Şahin, "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 812.

¹⁷ Selim Karahasanoğlu, **Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme**, İstanbul, İş Bankası Yay., 2013, s. 89. Padişah Eylül 1711'deki ziyaretinde hasta şeyhülislama 1.000 altın ve 1 samur erkân kürk hediye etti (**Nusretname**, s. 920). 1 ay sonra bir Ramazan günü ziyareti tekrarladı (**Uşşâkizâde Târîhi**, II, 1085, Ekim 1711).

Bu isimlerden Uzun Süleyman, Sadrazam Moralı Hasan Paşa'nın azlinde büyük rol oynadı. Kızlar ağalığına atanırken ki muhalif tavrı nedeniyle düşman bellediği sadrazamı, aleyhte söylemleriyle yıprattı ve valide sultana damadından desteğini çektirmeyi başardı¹⁸. Sadarete getirilecek yeni ismin belirlenmesinde de o devredeydi; bu amaçla Kandiye Valisi Kalaylıkoz Ahmed Paşa'yı İstanbul'a getirtmesi için padişahı ikna etmişti¹⁹. Kandiye'den gelen Kalaylıkoz'u sarayda saklayan III. Ahmed, her şeyden habersiz burada Dîvân-ı Hümâyûn'u yöneten Sadrazam Moralı Hasan'a azledildiğini, toplantı sonrasında evine yolladığı bir görevliyle bildirdi ve Ahmed Paşa'yı sadrazam ilan etti²⁰. Hasan Paşa'nın hal ve tavırlarındaki rahatlık, gözden çıkarıldığının farkında olmadığını; zira III. Ahmed'in süreci büyük bir gizlilik içinde yürüttüğünü gösteriyordu²¹.

28 Eylül 1704'te bu şekilde bir oldubittiyle görevinden alınan Hasan Paşa'nın 10 aylık sadareti isyan bakiyelerini bertaraf ve para sistemini düzenlemekle geçti²². Fransız elçisi De Ferriol Hasan Paşa'nın hem “*yetenek ve liyakatinden hem de padişahla akrabalığından*” yeterince faydalanamadığı kanısındadır²³. Ancak, paşa çoğu halefinin azil sonrası maruz kaldığı mal müsaderesi, hapis, hatta belki idam cezasından bu sıhriyet bağı sayesinde kurtulmuş olmalıdır. Keza, yollandığı İzmit'e eşi Hadice Sultan'ı da götürmesine alışılmadık bir şekilde izin verilmiştir²⁴.

Yeni sadrazam Kayserili Kalaylıkoz Ahmed Paşa, Eski Saray'ın Baltacılar Ocağı'ndan yetişmeydi. Belirtildiği gibi sadarete getirilişinde Kızlar Ağası Uzun Süleyman'ın payı büyüktü. Kalaylıkoz, hasekilik döneminde hizmetini gördüğü

¹⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 731, 743; **Hamîletü'l-Küberâ**, s. 62; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 274-5.

¹⁹ Üsttekilere ek olarak bkz. **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 285.

²⁰ **Nusretname**, s. 817; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 731-2.

²¹ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 285. Azline gösterilen diğer sebepler, kendi kethüdasına ve kapısındaki kişilere fazlaca salahiyet verdiği dedikoduları (**aynı yer**) ile hırs ve tamahıdır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 731). Paşanın “fezâhati ve gâvurluğuna” vurgu yapılan **Nusretname**'de (s. 818) azlin sebebi padişahın hilafına hareketlerde bulunmak gibi yuvarlak ifadelerle geçiştirilir.

²² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 275.

²³ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 151.

²⁴ İzmit'ten 1707'de Mısır valiliğine yollanan paşa, ömrünün geri kalanını uzak vilayetlerde valilikle geçirdi. Son görev yeri Rakka'da 1713'te vefat etti. Hasan Paşa'nın karakteri ve sadarete yetkinliği hakkında ikiye bölünen çağdaş kaynaklar arasında yukarıda zikredilen Fransız kaynak ile **Nusretname** (s. 665-6) ve **Târîh-i Râşid ve Zeyli** (II, 731-2) hariç diğerleri, onun iyi bir vezir olduğunda mutabıktırlar (örneğin; **Zübde-i Vekayiât**, s. 832). Hatta, azli gerektirecek bir sebep olmadığını düşünenler (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 284), Hasan Paşa'ya övgü düzenler (**Târîh-i Na'imâ**, IV, 1879-1883), paşayı “çok akıllı ve zeki” bulanlar (**Tolstoy'un Gizli Raporlarında**, s. 142) vardır. Benzer olumlu görüşler için bkz. **NA. SP 97/21**, f. 212a; **Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri**, s. 159-160; Tayyar-zâde Atâ, **Osmanlı Saray Tarihi**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, Kitabevi, 2010, II, 91-2.

Gülnuş Valide Sultan'ın da himayesini kazanmış durumdaydı²⁵. Cantemir'e göre III. Ahmed de tebdîl-i kıyafet sokakları gezerken şehir halkının paşayı 10 yıl önceki İstanbul kaymakamlığı görevinden ne kadar olumlu hatırladıklarını fark etmişti²⁶. Ancak tüm bu hususlara rağmen padişah, sadece 3 ay sonra, yani 25 Aralık 1704'te onu görevden alıp Limni'ye sürdü; yerine şehzadelikten tanıdığı ve kısa süre önce kaptanıderya yaptığı Baltacı Mehmed Paşa'yı getirdi²⁷.

Yabancı gözlemcilerin Frenklere karşı önyargılı ve acımasız tavırlarıyla andıkları Kalaylıkoz Ahmed Paşa²⁸, çağdaşı Osmanlı müellifleri tarafından safdil, cahil, çok konuşan, mübalağa etmeye meyyal, sır tutmayı bilmeyen ve giyim kuşamda fazlasıyla gösterişe düşkün karakteriyle sadaret makamına yakıştırılmaz²⁹. III. Ahmed'in durumun hemen farkına vardığı; fakat sık sadrazam değiştirmenin sıkıntılarını hesaba katarak³⁰ ya da paşanın gerçek yüzünü İstanbul halkına gösterebilmek gibi nedenlerle³¹ ona 3 ay "sabrettiği" düşünülür³². Râşid, Kalaylıkoz'un ıskatında en büyük payı padişahı, kızlar ağası ve şeyhülislamı onun aleyhine döndüren Kaptanıderya Baltacı Mehmed Paşa'nın entrikalarına verir³³.

Kalaylıkoz gibi Eski Saray'ın Baltacılar Ocağı'nda yetişen Baltacı Mehmed, III. Ahmed ve Valide Gülnuş'un teveccühünü daha şehzadelik yıllarından kazanmış bir isimdi³⁴. Yazdıklarına inanmak gerekirse Edirne Vak'ası esnasında da III. Ahmed'in

²⁵ Argıt, **a.g.e.**, s. 115. Bu kişi, Gülnuş Sultan'ın hasekiler devrinde haremde kahvecibaşılık yaptı. Sonraki yıllarda Cidde valiliği, kaptanıderyalık, İstanbul kaymakamlığı, Diyarbakır, Bağdat, Adana ve Trabzon valiliklerinde bulundu. Azak Kalesi'ndeki Rus işgalini engelleyemediği son görevinden azledildiğinde idam korkusuyla firarı ve Valide Gülnuş'un şefaatiyle affı söz konusu edilir (**Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeyli**, s. 160-161; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 276-280).

²⁶ Cantemir, **a.g.e.**, s. 441. Paşanın İstanbul kaymakamlığı döneminde halk üzerinde olumlu intiba bıraktığına dair bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 731; Sertoğlu, **a.g.e.**, V, s. 2377.

²⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, s. 277.

²⁸ Cantemir, **a.g.e.**, s. 441; **NA. SP 97/21**, f. 212a (11/22 Ekim 1704); **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 152; **De La Motraye's Travels**, I, 260-1.

²⁹ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 291; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 740, 745; **Nusretnâme**, s. 823. Paşanın altın dokumalı gösterişli kıyafetler içinde arz-ı endam edişi, hatta III. Ahmed'in huzuruna bu şekilde çıkışı şurada da konu edilir (Cantemir, **a.g.e.**, s. 441).

³⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 737; **Nusretnâme**, s. 823.

³¹ Cantemir, **a.g.e.**, s. 442.

³² Azline gösterilen sebepler: asker ve ulema atamalarında silsileyi yok sayması, Edirne Vak'ası'na karışanların İstanbul'a dönüşüne izin vermesi, Dîvân'da seleflerinden farklı giyiniş tarzı, israfa ifradı ve hazinenin geliri kadar borç etmesidir. (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 290-1; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 740-745; **Nusretnâme**, s. 823). Sürgün edilen paşa 1 ay sonra Hanya sancağı muhafazasına getirildi.

³³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 740-5. Ayrıca bkz. Sertoğlu, **a.g.e.**, V, 2378. **Nusretnâme** ve **Anonim Osmanlı Tarihi**'nde azil sürecinde Baltacı Mehmed'in dahline dair bir ima yoktur.

³⁴ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 270; Cantemir, **a.g.e.**, s. 443; **TSMA. E. 562/2**, vr. 1.

tahta geçişi için cansiperane uğraşmıştı³⁵. Cülûsu müteakip mirahur-ı evvelliğe getirilmiş; fakat kısa süre sonra padişahla irtibatından işkillenen Sadrazam Moralı Hasan Paşa tarafından Halep'e tahsildarlığa yollanarak saraydan uzaklaştırılmıştı³⁶.

Râşid'e göre, saraya ocak arkadaşı Kalaylıkoz'un sadaretiyle geri dönebilen Baltacı'ya vezirlikle birlikte kaptanıderyalık nasbı kendisine çok güvenen sadrazama "hayır-hâhlık" etmesi ve onu hareketlerinde itidale sevk etmesi karşılığında verildi³⁷. Fakat gözünü sadarete diken Baltacı, yol yordam öğreteceğine kasten yanlış yönlendirip üst üste hatalar yaptırdığı Kalaylıkoz'u padişahın gözünden düşürdü ve kızlar ağasından gördüğü koşulsuz desteği de onun başka birini ağalığa getireceği şeklinde asılsız söylentiler yayarak kesmeyi başardı. Benzer yöntemlerle şeyhülislamı da sadrazamın aleyhine döndürdü ki bir yandan da Mirahur-ı evvel Antalyalı Osman Ağa'nın aracılığıyla sadarete kendisinden uygununun bulunamayacağı fikrini yayıyordu³⁸. Nihayetinde 25 Aralık 1704'te sadaret mührünü Kalaylıkoz Ahmed'den alan padişah, "*hidmeti sebkât etmiş emekdârımdır, cırâğım olur ve dilediğim gibi kullanırım*" diyerek Baltacı'ya verdi³⁹.

Güzel yüzü ve sesinin yanı sıra musikiye yatkınlığından ötürü "pakçe müezzin" diye anılan Baltacı Mehmed Paşa, ok atıcılıktaki maharetiyle de öne çıkar⁴⁰. İnce bir zekaya sahip olan paşanın entrikaya meyli, 1,5 yıllık sadaretindeki rakipleriyle mücadele yöntemlerinde de kendini gösterir. Nitekim padişahın teveccühünü kazanmış tecrübeli bir devlet adamı olan İkinci Vezir Nişancı Kandilci Hüseyin

³⁵ TSMA. E. 562/2, vr. 1; Akdes Nimet Kurat, "Baltacı", **İA**, İstanbul 1961, MEB, II, 288. Paşanın 1711 Prut Seferi sonrasında canının derdine düştüğü bir anda yazdığı bu mektupta söylediklerini destekler malumata çağdaşı kaynaklarda rastlanmadı.

³⁶ Baltacı'nın, eskiye dayanan hukukuna güvenerek cülûsunun akabinde III. Ahmed'den darüssaade ağası yazıcı halifeliği görevinden yazıcılığa terfi talep ettiği; olumlu yanıt alamayınca üzüntüden hastalandığı ve Kasım 1703'te mirahur-ı evvel olarak atandığı söylenir (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 712, 737; **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 270). Kısa biyografisi için bkz. **Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri**, s. 162-164; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 286; Aktepe, "Baltacı Mehmed Paşa", s. 35-36.

³⁷ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 737, 741. Bu iddia eğer doğruysa devlet idaresinin böylesine yol yordam bilmeyen bir şahsa teslim nedenini sorgulamak gerekir ki yukarıda belirtildiği gibi padişahın kızlar ağasının tesiriyle yahut sokağın sesini dinleyerek yaptığı kötü seçimden kısa sürede pişman olması, ama sık sadrazam değiştirmemek için işi ağırdan alarak Kalaylıkoz'un yanına birini koyması olasıdır.

³⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 740-5. Halep'ten tanıştığı Osman Ağa'yı entrikalarında kullanan Baltacı, vaadini yerine getirerek sadrazam olduğunda bu kişiyi sadaret kethüdası ve yardımcısı gördüğü bir diğer kişi olan Zağarcıbaşı Tortumlu Ali Ağa'yı da yeniçeri ağası atadı.

³⁹ **Nusretnâme**, s. 839. Râşid'e göre Baltacı'nın Sadrazam Kalaylıkoz'a karşı çevirdiği entrikalardan haberdar olan III. Ahmed, etrafta sadaret makamına uygun vasıflarda birinin yokluğundan mührü Baltacı'ya "geçici" verdi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 761).

⁴⁰ Sırasıyla bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 280; Atif Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor**, Ankara, 1995, s. 317, 319.

Paşa'yı düzmece bir isyan hazırlığıyla saraydan uzaklaştırdığı hususunda çağdaşı iki müellif hemfikirdir⁴¹. Selefleri Moralı ve Kalaylıkoz'un da saraydan uzaklaştırmaya uğraştığı Hüseyin Paşa'yı, Ağustos 1705'te hedefe padişahın konduğu sözde bir isyan hazırlığının baş tertipçilerindenmiş gibi göstererek sürdürdüğü iddia edilir⁴².

Bir diğer iddia, sadrazamın benzer ayak oyunlarına padişahın silahdarı (Şehid) Ali Ağa ve şehzadelikten ünsiyet geliştirdiği kızlar ağasının yazıcısı Nevşehirli İbrahim Efendi'yi bertaraf için de başvurduğu yönündedir. Yakın çevre figürlerinden sırasıyla şeyhülislam ve kızlar ağasıyla uyum içinde çalışan ve padişaha sürekli laf taşıyan bu ikiliden kurtulma niyetiyle şikâyet içerikli sahte arzuhaller hazırlattığı; fakat meselenin iç yüzü çabuk ortaya çıkınca amacına ulaşamadığı anlatılır⁴³. Râşid, bu mevzuyu Baltacı Mehmed Paşa'nın 3 Mayıs 1706'daki azlinin sebepleri arasında gösterir ki bir diğer sebebin zikredilen sahte isyan tertibi olduğu ortak kabuldür⁴⁴. Baltacı'nın bahsi geçen sahte isyan tertibinden 9 ay sonra azledilmesi, III. Ahmed'in hadiselerin gerçek mahiyetine geç vakıf olduğuna yorulabilir. Bir diğer ihtimal, Baltacı'nın araya hatırlı kişiler koyarak kendini affettirmesi; ama sahte arzuhal mevzusunun bardağı taşırmasıdır. Zaten paşa azli sonrası Sakız Adası'na sürgünden bu şekilde kurtuldu ve sürgün yolunun yarısından döndürülerek Erzurum'a vali olarak atandı. Paşanın affı için bu noktada araya giren Fındıklılı'ya göre, padişahın ona verdiği "makbûle bir cârîye" olan zevcesiydi⁴⁵. Bu kadın, III. Ahmed'in şehzadelik aşkı olduğu ve Baltacı'yla göstermelik nikâhlattığı iddia edilen kişi olabilir⁴⁶. Râşid ise paşanın kurtuluşunu ayağını kaydırmaya uğraştığı Nevşehirli'nin merhametine

⁴¹ Darendeli Kandilci Hüseyin Paşa, IV. Mehmed döneminde Edirne bostancıbaşısıydı. Diğer görevleri arasında İstanbul bostancıbaşılığı, İstanbul kaymakamlığı, Sofya, Temeşvar, Selanik, Özi, Niş gibi önemli merkezlerin muhafızlığı, Sivas ve Rumeli valiliği vardır (**Sicill-i Osmanî**, III, s. 722 (II, 204).

⁴² Güya isyan hazırlığındaki bir grubun Bayezid Camii civarındaki toplantısını basıp "âsilerden" birinin elinde (yine kendi adamları tarafından hazırlanan) bir defter ele geçiren Baltacı, kalkışma sonrası yeni hükümte yer alacakların listesinin bulunduğu (sadrızamlığa Kandilci Hüseyin, şeyhülislamığa Sadık Mehmed gibi) bu defteri dayanak göstererek 40-50 kişiyi ikametlerinde derdest edip hapsetti. Akabinde söz konusu tertipçilerin azil, sürgün yahut idamları için padişahın onay aldı (**Nusretnâme**, s. 831-834; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 753, 761; Sertoğlu, **a.g.e.**, V, 2378). Sutton'ın, geniş bir isyan hazırlığının vaktinde deşifre edildiğini anlatırken verdiği ayrıntılar yukarıdaki anlatıyla örtüşür fakat hadisenin düzmece olduğu ve sadrazamın dahli konu edilmez (**NA. SP 97/21**, f. 204a, 2/13 Ağustos 1705).

⁴³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 762-763.

⁴⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 761-763; **Nusretnâme**, s. 839. Râşid'e göre azlin diğer sebeplerin, paşanın adamlarına tımar ve zeamet dağıtarak hazineyi zarara uğratması, tayinlerden aldığı rüşvetlerin bir kısmını padişaha verdiğini ima edişi ve para hırsıydı. Fındıklılı ise III. Ahmed'in Baltacı'dan umduğunu bulamamasını ve sahte fitne hadisesini gösterir, sahte arzuhal meselesinden bahsetmez.

⁴⁵ **Nusretnâme**, s. 839; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 282. Benzer görüş için; Cantemir, **a.g.e.**, s. 444.

⁴⁶ Cantemir, **a.g.e.**, s. 443.

vermektedir⁴⁷. Çağdaşı Osmanlı müelliflerinin hilekârlığıyla öne çıkardıkları Baltacı, Batılı elçilere göre ılımlı ve dostane tavırlarıyla eski sadrazamlara nazaran çok daha insaniydi⁴⁸. Benzer şekilde bir başka yabancı gözlemci de onun insaniyetiyle halkın ve askerin kalbini kazandığını anlatır⁴⁹.

2.2. Aranan Asayiş Sağlayıcı: Sadrazam Çorlulu Ali Paşa

III. Ahmed'in tahttaki üçüncü yılında sadrazam olarak şans verdiği beşinci isim Çorlulu Ali Paşa oldu. Enderun'da yetişen Çorlulu, zamanında II. Mustafa'nın silahdarı ve gözdesiydi; kızı Emine Sultan'la da nişanlıydı. III. Ahmed tahta çıktığında II. Mustafa'nın ricası üzerine onu taşraya yollamayıp Kubbealtı'nda vezir yaptı⁵⁰. Paşa, 1704'te 3 aylık kısa sadareti sırasında Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed Paşa tarafından Trablusşam valiliği göreviyle saraydan uzaklaştırıldıysa da bu ismin azli sonrası saraya geri çağrıldı. En son Kubbealtı'nda üçüncü vezirken 3 Mayıs 1706'da Baltacı Mehmed'in yerine sadrazam atandı⁵¹.

Elçi Sutton'a göre 35 yaşlarında tecrübesiz fakat zeki bir devlet adamı olan Çorlulu, mağrur ve kibirli bir kişiliğe sahipti⁵². Diğer yabancı gözlemciler ondan bahsederken vazifesine düşkünlüğü, çalışkanlığı, olayları kavrayış hızı ve yeteneği ile üstün zekâsı gibi iyi hasletlerinin karşısına kindarlığını ve intikam almaya meylini koyarlar⁵³. Çorlulu'nun garazkâr karakterini Osmanlı müellifi de konu eder⁵⁴. Hayır

⁴⁷ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 763.

⁴⁸ De Ferriol, paşayı "*kendisinden talep ettiğim şeylerden hiçbirisini reddettiğini hatırlamıyorum*" diye anlatır (**İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 152, 161). Paşanın diğer sadrazamlara kıyasla kendilerine çok daha nazikâne muamelesi Sutton'a göre, yabancılarla iyi geçinen yakın dostu Fransız dönmesi Kaptanıderya Frenk Abdurrahman Paşa'yla ilgilidir (**NA. SP 97/21**, f. 184a, 199a, 206a).

⁴⁹ Cantemir, **a.g.e.**, s. 445.

⁵⁰ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 270; Argıt, **a.g.e.**, s. 114.

⁵¹ Çorlulu Ali Paşa'nın kısa biyografisi için bkz. **Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri**, s. 164-5; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 286-290; Aktepe, "Çorlulu Ali Paşa", s. 370-371.

⁵² **NA. SP 97/21**, f. 206a (26 Nisan/7 Mayıs 1706).

⁵³ Akdes Nimet Kurat, **İsveç Kırâlı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, Rıza Coşkun Matbaası, 1943, s. 24; Aktepe, "Çorlulu Ali Paşa", **DİA**, s. 371. De Ferriol için Çorlulu, zalimliği ile meşhur, zulüm ve gaddarlığı ileri raddelere varmış ama hayran olunacak seviyede zekâ ve olayları kavrayış yeteneğine sahip bir vezirdi (**İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 152). Çorlulu'nun bu elçiyle hiç geçinemediği, hatta Fransa'dan onun geri çağrılmasını istediği bilinir.

⁵⁴ Fındıklılı, Çorlulu'nun 1703 İsyanı'na katılan Fırafî Hasan Paşa'yı babalığının kanını yere bırakmamak için "haksız" yere katlettiğini; padişahın "devlete yarar bir adamdır" diyerek onu vazgeçirme gayretinin sonuç vermediğini anlatır (**Nusretnâme**, s. 852-3).

işleriyle tanınan paşa, 4 yıllık sadaretine Simkeşhâne’de bir külliye ve Tersane’de bir cami gibi birçok eser inşası sığdırabilmiş bir şahsiyettir⁵⁵.

Yönetime geldiğinde otorite temini ve ekip oluşturma adı altında önemli atamalar yapan Çorlulu⁵⁶, bir yandan da III. Ahmed’i çevreleyen etkin zümrenin gücünü kırmaya girişti ve Şubat 1707’de beklenmedik bir şekilde Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi’nin azlini ve Sinop’a sürgününü sağladı. Çağdaşı iki müellif de onun, seleflerinin azlinden sorumlu tuttuğu ve “istiklâlini” hazmedemediği için Ali Efendi’yi türlü ithamlarla gözden düşürmeye uğraştığını kaydeder⁵⁷. Hatta Râşid’e göre paşa, “ya onu ya beni” gibisinden bir seçime zorlayarak III. Ahmed’i ancak Paşmakçızâde’den vazgeçirebilmiştir çünkü padişah kendisinin sadaret performansını beğenmektedir⁵⁸. Bu aşamada paşanın, ileride yaşanacak “istiklal” problemlerine karşı şeyhülislamların yetkilerini de sınırlandırması mühimdir; fakat uygulamada karışıklığa sebebiyet veren bu tasarısını birkaç aya geri çekmesi gerekecektir⁵⁹.

III. Ahmed’e benzer bir seçimi kendisi ile İkinci Vezir Eski Kaptanıderya Veli Paşa arasında da yaptıran Çorlulu, padişahla yakın irtibatı ve sadarete getirileceği yönündeki söylentilerden işkillendiği bu kişiyi de görevden ve şehirden uzaklaştırdı⁶⁰. Sutton, Çorlulu’nun henüz 8 aylık sadrazam olmasına karşın otoritesini tesiste seleflerine kıyasla çok fazla yol kat ettiğini ve sırtını Valide Gülnuş’a dayayan Uzun Süleyman Ağa hariç gücü ve nüfuzunun önündeki tüm engelleri kaldırdığını anlatır⁶¹. Paşanın kredi ve otoritesini her geçen gün biraz daha artırmasında⁶², devlet işlerini düzene koyma ve asayiş temindeki başarısının etkisi büyüktür.

Devlet işleri düzene girip mali durum ve askeriye hali iyileştirilmeden agresif bir dış politika izlemesi imkânsız olan III. Ahmed, tam istediği becerikli ve dirayetli

⁵⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., IV/II, 290; Dilek Seniha Cenez, “18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706-1710)”, *İstanbul Ü. Yeniçağ Tarihi YL Tezi*, 2017, s. 54-67.

⁵⁶ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 768, 771-773.

⁵⁷ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 774; *Nusretnâme*, s. 845-6. Fındıklılı, sadrazamın Paşmakçızâde’yi Edirne Vak’ası’nda iki yüzlü davranmakla, Hamzavî, dinin akaidini birbirine karıştıran “hulûlî mezhep” bir zorba olmakla suçladığını söyler.

⁵⁸ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 774.

⁵⁹ Sadrazamın yeni başlattığı uygulamayla, şeyhülislamların tekelindeki ulema tayinlerinin karar sürecine Anadolu ve Rumeli kazaskerleri de dâhil edildi (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 776, 784).

⁶⁰ Önce Bosna valiliğine atanan Veli Paşa birkaç gün sonra emekli edildi ve Dimetoka’ya ikamete yollandı (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 774; *Nusretnâme*, s. 846 (Şubat 1707)).

⁶¹ *BL. Add MS 61535*, f. 5a (26 Ocak/6 Şubat 1707).

⁶² *BL. Add MS 61535*, f. 17b (17/28 Ekim 1707).

veziri bulmuştu⁶³. Nitekim yenilenen asker yoklamaları, harcamalardaki sıkı tahkikat, tasarruf tedbirleri ve vergi toplamadaki ciddiyet gibi politikalarıyla hazine gelirlerini artıran Çorlulu, askerî mühimmat ve teçhizat ikmaliyle Karadeniz kıyısındaki kalelerin tahkimi gibi faaliyetlere hız vermiş, yeni kalyon inşasına ve top dökümüne ivme kazandırmıştı. Akdeniz’de korsanlara karşı yürütülen başarılı mücadele ve Cezayir’de İspanyol varlığına son verilmesi de bu kabildendi⁶⁴.

Çorlulu’nun bir diğer başarısı, III. Ahmed’i hedef alan bir grup Edirne Vak‘ası bakiyesinin gizlice yürüttüğü isyan hazırlığını Haziran 1707’de deşifre etmesiydi. İçerik itibariyle önceki sadrazam Baltacı’nın tertibi “sahte fitne” ile çok benzese de bu olayda, Çorlulu’nun dahline işaret eden bir bulguya rastlanmadı⁶⁵. Hadiseyi yürürlüğe konan ekonomik tedbirlerin piyasada yarattığı durgunluğa bağlayan Sutton, İstanbul halkının III. Ahmed nezdinde makbul olan bu tedbirleri aynı iştiyakla karşılamadığını söyler. Hatta ona göre halk, “para hırsından” bıktıkları padişahın 1708 Mayıs’ında yakalandığı çiçek hastalığı nedeniyle ölümle burun buruna gelişine pek de üzülmez⁶⁶. III. Ahmed’in paraya düşkünlüğü ve devlet hazinesini dolduran politikalardan duyduğu memnuniyet, Fransız elçilik raporlarında da konu edilir⁶⁷. Aynı raporlarda vurgulandığı üzere kurduğu hafiye teşkilatıyla şehirde olup bitene vâkıf olan Çorlulu, iyi bir zamanlamayla isyan tehlikesini bertaraf etmişe benzemektedir.

Çorlulu, 7 yıllık nişanlısı Emine Sultan’la nihayet evlendiği Nisan 1708’de hanedana damat da oldu⁶⁸. Fakat yükselen prestijini endişeyle izlediği Silahdar (Şehid) Ali Ağa’nın da III. Ahmed’in damadı ve biricik gözdesi olmasının önünü alamadı. Zira onun aksi yöndeki uğraşlarına rağmen III. Ahmed, ilk kızı Fatma Sultan ile Ali Ağa’yı

⁶³ Akdes Nimet Kurat, “The Retreat of The Turks, 1683-1730”, **Makaleler**, II, haz. Nihat Yazılıtaş, Ahmet Vurgun, TTK, Ankara, 2015, s. 162.

⁶⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 771, 779, 784, 800; **BL. Add MS 61535**, f. 7b; Kurat, “The Retreat of the Turks”, s. 162; Aktepe, “Çorlulu Ali Paşa”, **DİA**, 370; Cenez, “18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı” s. 30. Sadareti döneminde donanmayla ilgili yaşanan diğer gelişmeler için bkz. Yusuf Alperen Aydın, **Sultanın Kalyonları**, İstanbul, Küre Yayınları, 2011, s. 36-40.

⁶⁵ Eyüp’teki Eski Cebecibaşı Kiremitçioğlu Mehmed Ağa’nın yalısına düzenlenen bir baskında, Eski Kul Kethüdası Div Ali liderliğinde isyan hazırlığı yapan bir gruba ait isyan sonrası hükümetinde yer alacak isimlerin listelendiği bir defter ele geçirildi. Deftere göre bu işe dâhil olanlar yakalanarak elebaşları Kara Mustafa Paşa ile birkaçının idamı ve gerisinin sürgünü kararlaştırıldı. Askerine mukayyet olamamakla suçlanan Yeniçeri Ağası Ballı Mehmed görevden alındı (**Nusretnâme**, s. 850-1; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 780; **De La Motraye’s Travels**, I, 270).

⁶⁶ **BL. Add MS 61535**, f. 13b (17/28 Haziran 1707), f. 21b (26 Mayıs/6 Haziran 1708). Padişahın geçirdiği çok ağır seyreden çiçek hastalığı ileride konu edilecektir.

⁶⁷ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 152.

⁶⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 791.

Mayıs 1709'da evlendirdi⁶⁹. Çorlulu'nun bu izdivaca mesafeli bakması, 5 yıllık silahdarı olarak padişahın güvenini çoktan kazanmış olan bu şahsın, damatlık statüsüyle yerini iyice sağlama alıp sadaret işlerine karışması hatta kendisine rakip olması ihtimalindendi⁷⁰. Hakikaten de III. Ahmed, hiçbir vezaret tecrübesi yokken doğrudan ikinci vezirlik payesiyle rikâb kaymakamlığı gibi kritik bir pozisyona getirdiği damadını, sadrazamın öngörülerini doğrular bir hızla “gözde vezir” mesabesine çıkardı. Artık paşa olan ve daha düğünden birkaç ay sonra III. Ahmed'in “*sıhr-i mükerremleri*”⁷¹ diye anılan Ali, saray ve devlet idaresindeki etkinliğini her geçen gün artırdı. Damatlığını önlemeye çalıştığı bu ismin düşmanlığını kazanan Çorlulu ise padişahın yakın çevresinde güçlü bir muhalif edinmiş oldu⁷².

Çorlulu'nun uzun süredir iyi anlaştığı bir diğer yakın çevre figürü Kızlar Ağası Uzun Süleyman'la arasının bozulması da aynı günlerdedir. Paşa, gözdelik potansiyeli gördüğü bir diğer saray görevlisi olan Nevşehirli İbrahim'i Nisan 1709'da taşra göreviyle saraydan uzaklaştırınca 6 yıllık tecrübeli yazıcısını kaybeden kızlar ağasının kızgınlığı ve husumetini kazandı⁷³. Ağayla arasındaki simbiyotik ilişki, Gülnuş Valide Sultan'ı da her an sadrazam aleyhine döndürebilirdi. Yılın sonunda bu muhalif halkaya, Temmuz 1709'da Ruslara yenildiği Poltava Savaşı sonrası Osmanlı himayesine sığınan ve bir grup askeriyle Boğdan sınırındaki Bender'e yerleştirilen İsveç Kralı XII. Karl (1697-1718) da eklendi⁷⁴.

⁶⁹ Silahdarın yerine damat namzedi olarak kendi adamlarından Eski Sadaret Kethüdası Dördüncü Vezir Abdurrahman Paşa'yı öneren ve bu kişiye alelacele nişan tedariki gördüren Çorlulu, adayı adına Fatma Sultan'ın ikameti için bir de ev satın alıp tamir ettirdi ve bu yapıda padişaha ziyafet verdi. Fakat tüm çabalarını boşa çıkaran bir kararla III. Ahmed damatlık hilatini Ocak 1709'da silahdarına giydirdi. Çorlulu'nun gönlünü de diğer kızı 2,5 yaşındaki Ümmügülsüm Sultan'ı onun adayıyla nişanlayarak aldı fakat bu evlilik gerçekleşmedi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 801-803). Fatma Sultan-Ali Ağa çiftinin düğünleri yapılsa, hatta nikahları kıyılsa da kızın 4,5 yaşında oluşundan ötürü bu şekilde kalacak bir evlilikti; kız bulûğa erene kadar ikili arasında gerçek bir karı-koca ilişkisi yaşanmayacaktı. Sadece sembolik değere sahip olan ve siyasî çıkarlar gereği aceleye getirilen bu izdivacın mahiyeti hakkında bkz. Şaduman Tuncer, “Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şekli Evlilikler: III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan Örneği”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, yıl 21, sayı 43, 2020, s. 67-108.

⁷⁰ Tuncer, “Şekli Evlilikler”, s. 75-6.

⁷¹ **Uşşâkizâde Târîhi**, II, 987; Tuncer, “Şekyeli Evlilikler”, s. 80, dipnot no 55.

⁷² **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 802. Çorlulu ile (Şehid) Ali Paşa'nın birbirlerine duydukları antipati ve kıskançlıktan Fransız seyyah da söz eder (**De La Motraye's Travels**, I, 299).

⁷³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 806, 836.

⁷⁴ “Kuzey Harbi” denen bu İsveç-Rus mücadelesi Baltık sahilleri üzerinde 1700-1721 arasında verildi. Poltava Savaşı'na kadarki kısmı başarılı geçen mücadelede XII. Karl, Doğu Avrupa'da önemli kazanımlar elde etmiş; Rusların da üzerinde emelleri bulunan Lehistan'a Kral II. August'un yerine kendine bağlı Stanislaus Leşçinski adında yeni bir kral yerleştirmeyi ve Osmanlı sınırına yakın yerlere kadar Rus toprakları üzerinde ilerlemeyi başarmıştı (Kurat, **Prut Seferi**, I, 54-62).

Bir çağdaşının Osmanlı ricalinin o ana adar belki hiç görmediği özgünlükte bir misafir diye nitelediği ve bir diğerinin inatçı fitratına vurgu yaptığı mülteci kral, Ruslara karşı Poltava yenilgisiyle zorunlu ara verdiği 10 yıllık mücadelesini sürdürmeye kararlıydı ve Osmanlı Devleti’ni yanına çekmek için her yolu deneyecekti⁷⁵. Kırım Hanı Devlet Giray ve İstanbul’daki Fransız elçisinin desteği⁷⁶ ve başarılı kulis faaliyetleri sayesinde kral ve adamları, İsveçlilerin daha önce birkaç ufak temas haricinde pek boy göstermedikleri hatta elçi bulundurma izinleri bile olmayan İstanbul’da birden gündeme oturdular ve uzun yıllar gündemde kaldılar.

Bilhassa ilk yıllarda yakın çevresi üzerinden III. Ahmed’e uyguladıkları “sıkı markaj” ve Rus karşıtı bir dış politika takibi için oluşturdukları baskı kayda değerdir. Fakat uzadıkça uzayan misafirliklerinin Osmanlı tarafına verdiği yılgınlık ve mali külfet bir yana, Kurat’a göre devlet meselelerine pervasızca müdahil oluşları ciddi krizler üretti⁷⁷. Nitekim kralın Osmanlı topraklarını terk edeceği Ekim 1714’e kadarki 5 yılda, ilki Çorlulu olmak üzere yapılan 6 sadrazam değişikliğinin hepsinde ya İsveçlilerin Osmanlı sarayında yürüttüğü entrikaların yahut bizatihi kralın varlığından kaynaklı problemlerin belirleyiciliği ilerleyen sayfalarda görülecektir.

Çorlulu’nun, XII. Karl tarafından düşman ilan edilmesi, Osmanlı-Rus barışının dayandığı 1700 tarihli İstanbul Antlaşması’nı Rusların talebi üzerine yenilemesi, yani Ruslarla sulhun devamından yana tavır almasıyla alakalıydı⁷⁸. 1710 Ocak ortalarında yenilenen bu antlaşma gereği kendisinden İsveç’e dönüş rotasını ve vaktini hemen bildirmesi istediğinde Lehistan üzerinden dönmek için direten XII. Karl, Leh toprakları Ruslardan arındırılıp yol güvenliği sağlanmadıkça gitmeyi reddettiği gibi padişahın yolladığı hediyeleri kabul edip Çorlulu’nunkileri geri çevirmekle antlaşmanın tecdidinden sadrazamı sorumlu tuttuğunu ilan etti⁷⁹. Akabinde İstanbul’a

⁷⁵ Sırasıyla bkz. Cantemir, **a.g.e.**, s. 446; İsmail E. Erünsal, “Lehistan Kralı II. Ogüst’e Gönderilen Bir Elçinin Raporu (1713)”, **Yücel Dağlı Anısına**, haz. Evangelia Balta, İstanbul, Turkuaz Yay., 2011, s. 204, 209; Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, IV, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kontrol Kemal Beydilli, İstanbul, Yeditepe, 2009, s. 252.

⁷⁶ Kurat, **İsveç Kıralları**, s. 45-49.

⁷⁷ Kurat, **İsveç Kıralları**, s. 598.

⁷⁸ **The Despatches of Sutton**, s. 13-14. Rus elçisine sulh tecdidi nâme-i hümayunu 14 Ocak 1710’da III. Ahmed’in huzuruna çıktığında teslim edildi (**Nusretnâme**, s. 888). Nâmenin sûreti için bkz. **A.DVNSNMH.d**, nr. 6, vr. 189-190. Sulh tecdidinin (Şehid) Ali Paşa’nın çabalarıyla temin edildiği söylenir (Jorga, **a.g.e.**, s. 254).

⁷⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 831. Kral, yolculuğunun Leh sınırına kadarki kısmında kendisine eskortluk etmeye 500 Osmanlı askerini yeterli bulmamış ve Rusların verdiği tacizde bulunmama

gönderdiği temsilcisi General Poniatowski aracılığıyla “Rus dostu” ve “sulhçu” nitelemelerini yakıştırdığı Çorlulu aleyhinde kamuoyu oluşturmayı ve ondan şikâyet ettiği bir muhtırayı padişaha ulaştırmayı başardı⁸⁰. Bir yandan da dönüşüyle ilgili her önerisini geri çevirerek Çorlulu’yu, padişahın nezdinde aylardır bu meselede mesafe kat edemeyen bir beceriksiz konumuna düşürdü⁸¹.

Nihayetinde İsveçlilerin ve saraydaki muhaliflerinin imajını hayli yıprattığı Çorlulu Ali Paşa 16 Haziran 1710’da görevden alındı⁸². Râşid’e göre azlin sebebi paşanın yanlış politikaları yüzünden XII. Karl’ın Osmanlı Devleti’nin üzerinde kalışı ve bir türlü geri gönderilemeyişi idi; ayrıca Damad (Şehid) Ali Paşa ile Kızlar Ağası Uzun Süleyman’ın olumsuz söylemleri de onu III. Ahmed’in gözünden düşürmüştü⁸³. Nitekim padişah, (Şehid) Ali Paşa’nın “*kafâdârı*” olan Paşmakçızâde Ali Efendi’yi Çorlulu’dan habersiz bir şekilde onun sürgün ettiği Sinop’tan geri çağırdı⁸⁴. III. Ahmed’in, Çorlulu’nun azlini müteakip Temmuz 1710’da tekrar şeyhülislam ataması da Kaymakam (Şehid) Ali Paşa’nın telkiniyle oldu⁸⁵.

De La Motraye, Çorlulu’nun azlinin arkasında Rikâb Kaymakamı (Şehid) Ali Paşa’nın olduğunu ifade eder⁸⁶. Fındıklılı da aynı görüştedir, hatta Çorlulu’nun katlini de kaymakamdan bilir⁸⁷. Hadisede dahil olanlar yelpazesini daha geniş tutan Sutton, başta (Şehid) Ali Paşa olmak üzere İsveç Kralı XII. Karl, İsveç kralına hayranlığıyla bilinen Bender Valisi Yusuf Paşa ve Ruslara had bildirme arzusunadaki Kırım Hanı

garantisine de itimat etmemişti (Kurat, **Prut Seferi**, s. 134; **BL. Add MS 61535**, f. 62a-b, 64a (4/14 Şubat 1710)). Canım Hoca kaptanlığında bir gemiyle deniz yoluyla gönderilmeye de yanaşmadı (f. 66b).

⁸⁰ Poniatowski tarafından III. Ahmed’e 17 Nisan 1710’daki cuma selâmlığı esnasında ulaştırıldığı düşünülen muhtıradan Çorlulu, 1700 Antlaşması’nın tecdidinde Osmanlı çıkarlarını korumama, Rusların sınır boylarına yaptığı tecavüzleri padişahın saklama ve Ruslardan rüşvet almakla suçlanıyordu (Kurat, **İsveç Kırkı**, s. 197-8, 200-1, 224; Jorga, **a.g.e.**, s. 254). Muhtıra, başından beri İsveç lehine faaliyet yürüten İstanbul’daki Fransız elçiliğinde tercüme edildi (Kurat, **Prut Seferi**, I, 134-138). Fransız elçi De Ferriol’a göre İsveç kralı, Çorlulu’nun Rus çarından çok büyük rakamlarda rüşvet aldığını padişaha kanıtlamıştı (**İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 152). Bu bilgiyi değerlendirirken o sırada bu elçinin İsveç’in yararına çalıştığı hatırdan tutulmalıdır. İngiliz elçisi Sutton, İsveç kralının muhtırasından bahsetse de içeriği hakkında ayrıntı vermez ve rüşvet imasında bulunmaz (**NA. SP 97/22**, f. 4b (13/24 Mayıs 1710)). Osmanlı vekayinâmelerinde böyle bir muhtıradan bahis yoktur.

⁸¹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 834-5.

⁸² **Nusretnâme**, s. 894-5. Müellif, azil için bu kişinin “*zulm ve bazı nâ-şâyeste ahvâl ve akvâlinde*” padişahın hoşnutsuzluğu gibi genel bir ifadeyle yetinir.

⁸³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 835-6.

⁸⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 838.

⁸⁵ **Nusretnâme**, s. 896.

⁸⁶ **De La Motraye's Travels**, I, 299.

⁸⁷ **Nusretnâme**, s. 1054.

Devlet Giray'ın III. Ahmed'i paşaya karşı kışkırttığını kaydeder⁸⁸. Payitahttaki İsveç temsilcisi Poniatowski'nin bu süreçte Topkapı Sarayı'ndaki "mahrem dostları" üzerinden padişahı yönlendirebilmesi de önemlidir. Bu "dostların" arasında, İsveç taraftarlığı ve kralla mektuplaştığı bilinen Gülnuş Valide Sultan, ileride 1716-1717 arasında sadrazamlık yapacak olan Haseki Halil Ağa, padişahın sağlık sorunlarında bilgisine başvurulmuş Fransız elçiliğinde görevli Musevi Hekim Fonseca ve Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın ismi zikredilir⁸⁹. Öte yandan Çorlulu'nun azlinde, III. Ahmed'i tahttan indirmeyi tasarladığı yönündeki iddialarının da payı olduğu söylenmektedir⁹⁰.

Râşid, Çorlulu'nun yerine gelece isim belirlenirken yine Kızlar Ağası Uzun Süleyman'ın devreye girdiğini belirtir. Ağanın o sıra nişanlısı Ayşe Sultan'la zifaf için İstanbul'a gelen Eğriboz Muhafızı Köprülüzâde Numan Paşa'nın halktan gördüğü teveccühü ve sadarete Çorlulu'dan daha fazla layık görüldüğünü padişaha uzun uzun anlattığını kaydeder⁹¹.

Azledilen Çorlulu Ali Paşa önce Kefe muhafazasında görevlendirildi; fakat yolun yarısından döndürülerek Midilli'ye hapse götürüldü. Paşa, ileride değinileceği üzere Prut Seferi'ni müteakip Aralık 1711'de padişahı yanıltarak Rus seferini ötelemekten sorumlu tutulacak ve tekrar şeyhülislamlığa atanan Paşmakçızâde Ali Efendi'den alınan bir fetvayla idam edilecektir⁹². Çorlulu'nun idamını büyük bir kayıp addeden çağdaşı Cantemir'e göre, onun gibi zeki, iş bitirici, hikmet sahibi ve yetenekli birini değil Osmanlı memleketinde dünyada bile bulmak zordu. Ayrıca paşa aslında cevval tabiatıyla devlet sınırlarını genişletmeye gayet hevesliydi; ancak mevcut halin küçük kazanımlar için tehlikeye atılmaması gerektiği dersini yakın geçmişteki ağır mağlubiyetlerden çıkardığı için barış yanlısı bir politika izlemişti⁹³. Böylece ilk 5 sadrazamından 3'ünü hanedan damatları arasından seçen III. Ahmed, henüz kendi damadı olmadığı için ablası Hatice Sultan'ın ve yeğenleri Emine ve Ayşe sultanların

⁸⁸ *The Despatches of Sutton*, s. 17-18 (3/14 Temmuz 1710).

⁸⁹ Kurat, *İsveç Kırâhı*, s. 197-8, 483. Nitekim azilde Valide Gülnuş'un payı bulunduğu iddia edilir. Validenin İsveç taraftarlığı hakkında bkz. Argıt, *a.g.e.*, s. 116.

⁹⁰ Kurat, *İsveç Kırâhı*, s. 229. Bu rivayet, Poniatowski'nin mülakatından mülhemdir.

⁹¹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 836. Zifafın bahane olduğu ve Numan Paşa'nın İstanbul'a aslında sadaret için çağrıldığı düşünülür (*Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri*, s. 165; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/II, 291). 14 Mart 1710'daki zifafın ertesi günü III. Ahmed, Ayşe Sultan'ın evine giderek Numan Paşa'ya damatlık kürkü giydirdi (*Nusretnâme*, s. 891). O sıra zifaf için çağrılan bir başka isim, II. Mustafa'nın diğer kızı Safiye Sultan'ın nişanlısı Adana Mutasarrıfı Maktulzâde Ali Paşa'ydı.

⁹² *Nusretnâme*, s. 935.

⁹³ Yazar, Çorlulu Ali Paşa'nın şahsiyetini uzun uzadıya anlatır (Cantemir, *a.g.e.*, s. 445-7).

eşleri olan Moralı, Çorlulu ve Köprülüzâde'ye sadarete şans vermiş oldu. Eğer şehzadelik aşkını onunla evlendirdiği iddiası doğruysa Baltacı ile de bir şekilde bağ kurmuş durumdaydı.

2.3. İki Ayda Saray Çevresini Ürküten Sadrazam: Köprülüzâde Numan Paşa

Köprülü ailesinden Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1691) oğlu olan 35 yaşındaki Numan Paşa, Kubbealtı vezirliği ve valiliklerde bulunmuş, tecrübeli ve iyi eğitilmiş bir devlet adamıydı⁹⁴. İlme ve okumaya düşkünlüğü, kelimeler ve hadis alanlarındaki telifleri, evinde topladığı ilim meclisleri ve şer'î hukuk bilgisi bir yana, adaletli yönetimi ve reayayı gözetmesiyle tanınırdı⁹⁵. II. Mustafa'nın kızlarından Ayşe Sultan'la evlenerek hanedana damat da olan paşanın sadrazamlığı 16 Haziran-18 Ağustos 1710 arasında sadece 2 ay sürdü.

Çağdaşı yerli ve yabancı anlatıların çoğunda, onun sadaretini fazlasıyla isteyen bir toplum, III. Ahmed'in kulağına gelen bu yöndeki beklentiler, sadarete gelişle halk arasında yaşanan umumi sevinç ve XII. Karl'ın durumdan duyduğu memnuniyet resmedilir⁹⁶. Hal böyleyken paşanın ikinci ayın sonunda apar topar görevden alınmasında, nevi şahsına münhasır karakteri, iç-dış politikada takip ettiği yöntemler ve III. Ahmed'in tahrik edilen isyan korkularının etkisi olmalıdır.

De Ferriol, sorunun sadaret gibi gayet “dünyevî” bir makamın onun gibi şer'î ahkama vakıf ve “fazlasıyla” bağlı birine tesliminden kaynaklandığını savunur. Daha ilk icraatından paşanın yönetim anlayışını yadırgayanların, onu daha ziyade müftülüğe yakıştıranların ve sonunun yakınlığından dem vuranların belirlediğini söyler⁹⁷. Diğer taraftan 20-30 yıllık davalarını adaletiyle nam salan bu isme yeniden gördürmek isteyen çok sayıda taşralı İstanbul'a akın etmiş; bu kadar çok arzuhalî işleme koymaya

⁹⁴ II. Mustafa zamanında vezir olan Numan Paşa, Erzurum ve Anadolu valilikleri, Eğriboz muhafızlığı ve Kandiye valiliği yaptı (Abdülkadir Özcan, “Köprülüzâde Numan Paşa”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 265-267; *Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeyli*, s. 165-6).

⁹⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/II, 294; Özcan, “Köprülüzâde Numan”, s. 267. Babadan kalma hatırı sayılır bir mal varlığı olduğu, maaş almadığı, ihtiyaçlarını bu malların gelirinden karşıladığı söylenir.

⁹⁶ *Nusretname*, s. 897; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 839; *The Despatches of Sutton*, s. 17-18; *NA. SP 97/22*, f. 8a (7/18 Haziran 1710) ve f. 110a (3/14 Temmuz 1710); Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/II, 292; Kurat, *İsveç Kıralları*, s. 184, 220, 225, 233.

⁹⁷ *İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 154. Karşılaştırmız; Özcan, “Köprülüzâde Numan”, s. 267.

güç yetiremeyecek olan Dîvân görevlilerini dehşete düşüren bir insan yığını Topkapı Sarayı önünde birikmiş durumdadır⁹⁸. Kontrolü gittikçe zorlaşan bu kalabalığın İstanbul'un gayrimemnun zümresiyle birleşip fitne çıkarabileceği söylentileri, tebdîl-i kıyafet gezilerinde III. Ahmed'in de kulağına gelmiştir⁹⁹. De Ferriol, bu aşamada etrafındakilerin padişahın evhamını nasıl tahrik ettiklerini, Numan Paşa'nın babası Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa'nın padişahın babası IV. Mehmed'in azil sürecindeki etkinliğini hatırlatarak halk ve ulemanın saygısını böylesine kazanmış bir şahsiyetin, onun saltanatını tehlikeye sokabileceğine padişahı ikna ettiklerini anlatır¹⁰⁰.

Sadrazamın isyan hazırlığıyla suçlanması, işin tuzu biberi oldu. Rivayete göre Köprülüzâde'ye fitne ithamında bulunan kişi, Yeniçeri Ağası Koca Mustafa'ydı ve sadrazamın Mısır'dan çağırdığı Gürcü Yusuf Ağa'yı onun yerine yeniçeri ağası atayacağı söylentileri yüzünden böyle bir yola tevessül etmişti¹⁰¹. Padişahın, Numan Paşa'nın azlini müteakip İstanbul'da birkaç gece sokağa çıkma yasağı koyması fitne söylentilerini ciddiye aldığına işarettir¹⁰². Fakat onu tedirgin edenin yeniçeri ağasının iddiaları mı yoksa şehirdeki kontrolü zorlaşan taşralı kalabalık mı olduğu açığa kavuşturulamadı. Bu arada azil sonrasında İstanbul'a ulaşan Gürcü Yusuf Ağa hakikaten yeniçeri ağalığına atandı¹⁰³. Hatta aşağıda konu edileceği üzere Prut Seferi'nde ordunun başında o gitti ve sefer dönüşü sadaret makamına getirildi.

Köprülüzâde'nin görevden alınışında dış politikadaki tutumu da etkili oldu. Râşid, onun dış politikadan anlamadığı için görevden alındığını öne sürer¹⁰⁴. Fakat diplomatik arenadaki İngiliz ve İsveçli muhatapları, Numan Paşa için devletlerarası münasebetlerin mahiyetine hâkim ve devletin çıkarlarını korumada mahir bir vezir

⁹⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 839. Paşa, kendini daha çok bilimsel ve hukukî konularda geliştirmiş, “*aziz ve makbul bir ilahiyatçı*” olarak görülüyordu (Jorga, **a.g.e.**, s. 255; Cantemir, **a.g.e.**, s. 449).

⁹⁹ **Nusretnâme**, s. 897).

¹⁰⁰ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 154; Kurat, **İsveç Kıraltı**, s. 246. Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın IV. Mehmed'in hal' edilme sürecindeki etkinliğine dair bkz. Abdülkadir Özcan, “Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa”, **DİA**, İstanbul 2002, XXVI, 263-5.

¹⁰¹ Numan Paşa'nın olası bir Rus seferi için daha kabiliyetli bir yeniçeri ağasına duyduğu ihtiyaçla bu ismi çağırdığı söylenir (Kurat, **İsveç Kıraltı**, s. 247). Ansiklopedi maddesinde, mevcut yeniçeri ağasının ismi sehven Gürcü Yusuf Ağa şeklinde yazılmış olmalıdır (Özcan, “Köprülüzâde Numan”, s. 266) çünkü o an ağalık görevi Koca Mustafa Ağa'daydı. Yusuf Ağa yerine getirilecek olan kişiydi.

¹⁰² **Uşşâkîzâde Tarihi**, II, 1028.

¹⁰³ **Nusretnâme**, s. 901. Azledilip Gelibolu'ya yollanan Koca Mustafa Ağa, 1712 sonlarında tekrar yeniçeri ağası atandı (**aynı eser**, s. 949).

¹⁰⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 839. Fındıklılı ise azli paşanın devlet yönetimini becerememesine bağlar (**Nusretnâme**, s. 897). Müelliflere göre, paşanın beceriksizliğinin hep farkında olan III. Ahmed sırf halkın gönlünü hoş tutmak ve paşaya beslenen “hüsni zanların izâlesi” için onu sadarete getirmişti.

portresi çizerler ve azli onun iş bilmezliğinden ziyade İsveç-Rus sürtüşmesinde takındığı tutumla ilişkilendirirler¹⁰⁵. Paşanın görevden alınışının sefer yanlılığı kadar karşıtlığına da bağlanabilmesi, enteresan bir kafa karışıklığı yaratır ki bu karışıklıkta III. Ahmed'in de aynı konudaki tutumunun tam belirlenememesinin payı büyüktür.

III. Ahmed ve etrafındaki ekibin son ana kadar Ruslarla sulhun devamı eğiliminde olduğunu düşünen İstanbul'daki çoğu Batılı diplomat, Numan Paşa'nın savaşı kaçınılmaz kılacak politikaları yüzünden azledildiğini savunur¹⁰⁶. Tam tersinin iddia edildiği bazı kaynaklarda ise paşa fazlasıyla "suluhsever" bulunur ve hukuka riayet hassasiyetiyle yakın zaman önce barış teçdidi yapılan bir devlete savaş açmayı, dahası sefer masraflarını vergi artırımıyla karşılamayı doğru bulmadığı için azledildiği öne sürülür¹⁰⁷. Ayrıca yerine düşünülen Baltacı Mehmed'in, ilk sadaretinde "yeteneksizliğinin yanında" Fransız dostluğu ve İsveç kralına yakın duruşuyla Rus seferi için çekinik davranmayacağını da ispatladığı söylenir¹⁰⁸. Lâkin Köprülüzâde'nin ileride Bosna valiliği esnasında başarıyla bastıracağı Karadağ İsyanı'nı başarıyla bastırışı (1714) ve Avusturya ordusunu Bosna serhaddinden geri püskürtüşü (1717) gibi eylemleri, en azından "savaşa uygun olmayan fitrat" söylemini boşa çıkarır¹⁰⁹.

Yerli-yabancı anlatılardaki bir diğer tespit, (Şehid) Ali Paşa'nın padişaha telkinlerinin azilde etkinliğidir¹¹⁰. Sadrazamın, gözde vezirin düşmanlığını hangi ara kazandığı sorusunun cevabı, bir anekdotta karşılaşılan reaya yanlısı tutumunda aranabilir. Buna göre Köprülüzâde, Ali Paşa'nın mutasarrıflığındaki Niğde sancağı reayasından gelen haksız vergi zulmü şikâyetlerinden ötürü karşısına aldığı bu isme, "*Allah'ın şeriatında vezarete itibar yoktur*" diye çıkmıştı¹¹¹.

¹⁰⁵ *The Despatches of Sutton*, s. 17; Kurat, *İsveç Kırılı*, s. 230.

¹⁰⁶ Kurat, *İsveç Kırılı*, s. 247; Özcan, "Köprülüzâde Numan", s. 266. Bu politikalar arasında, Rus elçisi Tolstoy'a kullandığı sert üslup, İsveç kralını yanına 40.000 gibi savaş sebebi sayılabilecek çoklukta asker vererek Lehistan üzerinden memleketine gönderme çabası ve bu amaçla krala yüksek bir meblağ borç verme taahhüdü vardı (*The Despatches of Sutton*, s. 18, 20; Kurat, *İsveç Kırılı*, s. 234-7, 239-40, 242; Jorga, *a.g.e.*, s. 255; Özcan, "Köprülüzâde Numan", s. 266).

¹⁰⁷ Cantemir, *a.g.e.*, s. 450; Jorga, *a.g.e.*, s. 255; Hammer, *a.g.e.*, XIII, 141.

¹⁰⁸ *De La Motraye's Travel*, I, 336; Jorga, *a.g.e.*, s. 255.

¹⁰⁹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/II, 293-4. Paşanın asker maaşını öderken padişahın özel hazinesinden alınılmadık bir şekilde para talep etmesi (Kurat, *İsveç Kırılı*, s. 246; Özcan, "Köprülüzâde Numan", s. 266) ve üst mevkideki adamlarının devlet malını zimmetine geçirdikleri yönünde gelen şikâyetler (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 839) diğer azil sebepleri idi.

¹¹⁰ *Nusretname*, s. 1054; Jorga, *a.g.e.*, s. 255 (Fransız seyyah De La Motraye'den naklen).

¹¹¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/II, 293.

Bir başka husus, III. Ahmed'in bu aşamada sadaret mührünü (Şehid) Ali Paşa'ya teklif etmesidir. Mührü kabul etmemek için âdeta yalvardığı nakledilen paşa hakkında Fransız gözlemcide oluşan intiba, "gözdelikte" kalıp hükümdarı bu şekilde yönetmeyi yeğlediği şeklindedir¹¹². Mührün o sıra Halep'te valilik yapan ilk sadrazamlardan Baltacı Mehmed'e yollanışı da söz konusu edileceği üzere (Şehid) Ali Paşa'nın müdahalesiyledir. Teamül gereği sadrazam azillerinde yeni adayın hazır edilmesi beklenirken bu süreçte, Baltacı'nın Halep'ten dönmesi beklenmeden Numan Paşa'nın alelacele görevden alınması, kendisinin veya icraatlarının saray çevresinde yarattığı tedirginliğe işaret eder¹¹³. Sadaret makamına (sonradan Sadrazam) Nişancı Abaza Süleyman Paşa'nın vekâlet ettiği 40 günü bulan bekleme sürecinde, mührün kime yollandığının son ana kadar sır gibi saklanması¹¹⁴, halkın vereceği tepkiden çekinildiğinden olsa gerektir.

Onun yerine neden tekrar Baltacı'nın tercih edildiği açıklanırken kullanılan; *"taşra vüzerâsından biri dahi getirülse yine bunun gibi [Numan Paşa] tavr-ı devletten hâriç harekete başlasa gerekir, bârî bir ecnebîyi getirüp umûr-ı dîn u devlete pâ-mâl-i ihtilâl etmekden ise..."*¹¹⁵ şeklindeki ifadeler, Köprülüzâde'nin yönetim şeklinin payitahttakilere oldukça yabancı ("ecnebî") ve sıra dışı geldiğini gösterir. Azli sonrası eski görev yeri Eğriboz'a tayin edilen paşa, Bosna valiliği yaptığı 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan önceki süreçte de savaş yanlısı ve barış karşıtı tutumuyla saray çevresinde yukarıdakine benzer bir rahatsızlığı yeniden uyandıracaktı.

2.4. Baltacı Mehmed Paşa'nın İkinci Sadareti ve Prut Seferi

Râşid'e göre Baltacı'ya sadarete ikinci bir şansın verilmesi, kethüdası Antakyalı Osman Ağa ile Kaymakam (Şehid) Ali Paşa'nın arasındaki bir pazarlıkla ilintilidir ve sadaret işlerinde sözünden çıkılmayacağını garantisini alan kaymakam, III. Ahmed'i devlet usulünü bilmeyen Köprülüzâde gibi bir taşra vezirindense "kendi çırağımızdır,

¹¹² De La Motraye's Travel, II, 3.

¹¹³ Morali Hasan Paşa'nın azlinden evvel, yerine düşünülen Kalaylıkoz Ahmed Paşa Kandiye'den planlı bir şekilde getirtilerek Topkapı Sarayı'nda hazır edilmişti.

¹¹⁴ Nusretnâme, s. 897.

¹¹⁵ Târih-i Râşid ve Zeyli, II, 840-1.

kabahati ve kusuru varsa da terbiye edilir” diyerek Baltacı’ya razı etmiştir¹¹⁶. Yani, düzene uymayan bir vezirdense söz dinleyeceği düşünülen bir isim yeğlenmiştir.

Halep’ten gelerek 26-27 Eylül 1710’da görevi devralan Baltacı’nın, 1 yıldan fazla sürecek olan bu sadareti 20 Kasım 1710’da kesinleşen ve tarihte Prut Seferi diye anılan Rus seferiyle geçti¹¹⁷. “Müsamahakârlık, komplo, ihanet ve rüşvet”¹¹⁸ yollu savların hayli kabul gördüğü bu sefer sonrasında bir türlü İstanbul’a dönemeyen paşa, 20 Kasım 1711’de Edirne’de görevden el çektilirdi.

Prut Seferi kararının olgunlaşma sürecine dair iki farklı görüş öne çıkar. İlkinde sürecin lokomotifliği görevi, Baltacı’nın sadrazamlığı devralışından 1 ay sonra 1710 Kasım başı İstanbul’a gelen Kırım Hanı Devlet Giray’a verilir. Devlet Giray’ın, Rus çarının Ortodoks Osmanlı tebaası üzerindeki nüfuzu ve yürüttüğü savaş hazırlıklarına ilişkin anlattıklarıyla Rusların cesaretleri hemen kırılmazsa tüm Rumeli hatta İstanbul’un elden gidebileceği yönündeki ikazları şehirde karşılık bulup kamuoyu nezdinde savaşı kaçınılmaz kılan dek¹¹⁹ III. Ahmed ve yeni sadrazamı Baltacı’nın hâlâ barışı korumaya meyilli ve savaşa pek sıcak bakmadıkları düşünülür ki payitahttaki çoğu yabancı temsilci bu düşüncededir¹²⁰. Keza Baltacı’nın ilk dış politika icraatları da bu kanaati pekiştirecek cinstendir¹²¹. Hatta Sutton’a kalırsa III. Ahmed’in, sefer meşveretini toplaması, sefer yanlısı söylemleri beklenenden fazla ilgi gören Kırım hanının asker tarafından baş addedilmeye başlanmasıyla; zira aleyhine bir kalkışma ihtimali oluşmuştur¹²².

İkinci görüş ise Baltacı Mehmed’in sadareti devraldığında III. Ahmed’in sefer kararını çoktan verdiği şeklindedir ve paşanın, “[Halep’ten] *geldiğim gibi Moskov’a*

¹¹⁶ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 840-1. Elçi raporlarında da aynı iddia geçer (Kurat, **İsveç Kırallı**, s. 270).

¹¹⁷ Tarihler için bkz. **Nusretname**, s. 900, 903; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 842, 844-5.

¹¹⁸ Virginia H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870)**, 3. Basım, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İş Bankası Yay., 2017, s. 96.

¹¹⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 843; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 67. Devlet Giray, III. Ahmed’e de sınır boylarındaki durum ve Rusların ihlalleri hakkında bilgi verir (**Uşşâkizâde Târihi**, II, 1040), temasa geçtiği Fransız elçisinden destek ister (Kurat, **Prut Seferi**, I, 179-180).

¹²⁰ İstanbul’daki yabancı temsilcilerin bu yöndeki görüşlerinin bir özeti için bkz. Kurat, **İsveç Kırallı**, s. 272-3. De La Motraye ve onu kaynak gösteren Jorga’nın bu fikirde olmadığı yukarıda belirtildi.

¹²¹ Örnek olarak, İsveç kralının Lehistan içinden kalabalık bir asker grubuyla gönderilmesi fikrine ters bakan Avusturya’ya güvence verildi. İsveç temsilcisi Poniatowski’ye Ruslarla sulhu bozacak herhangi bir icraata dâhil olunmayacağı bildirildi. Bender muhafızı ile Kırım hanına barışa ters davranışlardan sakınma emirleri yollandı (**The Despatches of Sutton**, s. 22 (5/16 Ekim 1710)).

¹²² **The Despatches of Sutton**, s. 25 (16/27 Kasım 1710), 28, 30 (8/19 Aralık 1710). Nitekim o aralar eski Sadrazam Köprülüzâde Numan Paşa’nın babalığı, kardeşi ve Dîvân kâtibi, savaş lehine propaganda yapıp şehirde huzursuzluk çıkarmakla suçlanarak sürgün edildi.

*sefer eylemelisin deyü fermân-ı hümâyûn buyuruldukda*¹²³ şeklindeki ifadelerine dayandırılır¹²⁴. Görüşün savunucularından Kurat, Kırım hanının propagandasının payitahttaki Rus düşmanlığını katbekat artırdığı noktasında tamamen katıldığı Batılı elçilerin padişahın niyetine tam vakıf olamadıklarına ve onun ketum karakterini göz ardı ettiklerine hükmeder. Süreçteki rolü abartılan hanın gelişinin sadece seferi çoktan göze almış padişah ve yanındakilerin tereddütlerinin izalesine ve savaş kararının katileşmesine yaradığını belirtir¹²⁵.

Bu arada Sutton'ın gündeme getirdiği bir iddiaya göre, Ruslarla sulh tezdidi hata sayılmaya başlanıp harp temayülü artınca III. Ahmed, tüm sorumluluğu eski sadrazamı Çorlulu'ya yıkıvermiş ve onu gelişmeleri kendisine farklı aktararak harp ihtimalini ortadan kaldırmakla suçlamaya başlamıştı¹²⁶. Gerçekten de o sıralar payitahta bir söylem değişikliği söz konusuydu. III. Ahmed, Rus seferinin meşveret meclisinde önceki beyanlarından farklı olarak Çorlulu tarafından kandırıldığını öne sürmüştü¹²⁷ ve yine o günlerde Çorlulu'nun Ruslardan rüşvet aldığı söylentileri dolaşıma sokulmuştu¹²⁸. Benzer şekilde Fındıklılı da Çorlulu'nun azli bahsinde imasında bile bulunmadığı bir suçlamayı 1,5 yıl sonrasının vekayiini anlattığı kısımda paşaya yöneltmiş; onu III. Ahmed'in tüm ikazlarına rağmen Rusların "sulhunda sâbit-kadem" olduklarında ısrar ederek olayları bu raddeye getirmekle suçlamıştır¹²⁹.

III. Ahmed, ağabeyi II. Mustafa'nın aksine ordunun başında sefere gitmedi. 1715 Mora ve 1716 Avusturya seferlerinde babası IV. Mehmed gibi orduya bir miktar eşlik edip gelişmeleri yerleştiği bir menzilden yahut Edirne'den takip edecekse de bu ilk seferinde İstanbul'dan ayrılmadı. Sadrazam Baltacı'yı serdar-ı ekrem olarak atadı. Fakat paşaya kendi başına hareket etmemesini ve sefer ahvalini Kırım hanıyla

¹²³ TSMA, E. 562/2, vr. 1a-b.

¹²⁴ Kurat, *İsveç Kırkı*, s. 273, 285, dipnot no 1, s. 290.

¹²⁵ Kurat, *İsveç Kırkı*, s. 273, 290. Harp kararını gayet yerinde bulan Kurat, seferi ötelemenin er ya da geç karşılaşılabilecek olan Ruslara, İsveç'le mücadelesini bitirmeye vakit tanımaktan ve var gücüyle tek bir hedefe yönelip Karadeniz'e inişini kolaylaştırmaktan başka bir anlamı olmadığını ifade eder.

¹²⁶ *The Despatches of Sutton*, s. 28 (20 Kasım/1 Aralık 1710). Elçiye göre bu durum, Çorlulu'nun başına mal olacaktı.

¹²⁷ III. Ahmed, meşverette Çorlulu devrinin şeyhülislamı Ebezâde Abdullah Efendi'ye serzenişte bulunarak, "Yâ Abdullah Efendi ne var idi [Çorlulu] Ali Paşa'ya tâbi' olup bizi iğfâl edüp, Moskovun bizimle seferi yokdur, anın hemân derdi İsveç kâfiridir diyecek!" ifadeleriyle kandırıldığını ima etti. Karşılığında şu cevabı aldı: "Padişâhım ben ne bileyim Ali Paşa senin sâhib-i mühr vezîrin idi, ol-ne der ise biz öyle ederdik" (*Uşşâkizâde Târîhi*, II, 1043).

¹²⁸ *The Despatches of Sutton*, s. 28 (20 Kasım/1 Aralık 1710).

¹²⁹ *Nusretnâme*, s. 894-5; s. 935 (Aralık 1711).

koordineli yürütmesini buyurmasından¹³⁰, seferin kaderini bölge coğrafyası ile Rus ordusunu iyi bilen Kırım Hanı Devlet Giray’a bıraktığı anlaşılmaktadır¹³¹. Sefere katılan Esirî Mustafa’ya göre ise hem “*ben bu işin raculî değilim*” diyen Baltacı hem de “*cenk görmemiş mübtedî bir vezîre*” orduyu teslimi uygun bulmayan bazı rical padişahıtan başka birinin serdar atanmasını istemişse de III. Ahmed, kararını değiştirmeyerek Baltacı’ya sefer ahvalini iyi bilen Defterdar Mehmed Paşa’nın sözünü ikiletmemesini tembihle yetinmiştir¹³².

Baltacı Mehmed Paşa’nın harp konusundaki tecrübesizliği Fransız seyyah tarafından alay konusu edilir¹³³. Kendisiyle kurduğu dostlukla bilinen Fransız elçisi De Ferriol da paşanın büyük bir ordunun sorumluluğunu üstlendiğinde problem yaşayacağına inanır ve savaş durumunda kendisine “*akıllı bir adam olan*” kethüdası Antakyalı Osman Ağa’nın yardım edeceği tahmininde bulunur¹³⁴. Nitekim padişah bu misyonu Kırım hanına yüklese de harbin gidişatını gerçekten sadrazamın halihazırda devlet idaresini de uhdesine bıraktığı bu kethüdanın belirlediği aşağıda görülecektir¹³⁵.

Osmanlı ordusunun, Boğdan’da Prut Nehri kenarında Çar I. Petro komutasındaki Rus ordusuna karşı verdiği çetin mücadele, muhasara ve 2 gün içinde ateşkese mecbur ettiği düşmana 23 Temmuz 1711’de Prut Antlaşması’nı imzalatışı, III. Ahmed ve halk nezdinde başlangıçta zafer addedilerek sevinçle karşılandı¹³⁶. Zira hayli tatminkâr maddelere sahip bu antlaşma, Osmanlı tarafının sefere çıkış amacına¹³⁷ ve padişahın Ruslardan intikam alma isteğine¹³⁸ karşılık geliyordu. Nitekim başta Azak Kalesi

¹³⁰ Padişahın paşayı sefere uğurlarken yaptığı tembihler hakkında bkz. **Nusretname**, s. 914; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 850. Padişah paşanın ardından şu tembih hatt-ı hümayunu yolladı: “*Hemân yanında olan asker-i İslâm ile ve Kırım hânı ile gönül birliği edüp beyninizde zerre kadar bürûdet olmayup ve bu husûsa rızâ-yı hümayûnum dahi olmadığı ma’lûmudur. Kırım hânı ile mülâkât olmağa sa’y eylesin!*” (TSMA. E. 801/05). Sefer boyunca pek çok husus için sadrazama “*Hân ile bu ahvâl bir hoş müzâkere ve müşâvere olunup*” tarzında bulunduğu ihtarlar örnek olarak bkz. TSMA. E. 801/07, vr. 2.

¹³¹ **The Despatches of Sutton**, s. 28.

¹³² Göker İnan, “Hasan Esirî’nin Mi’yârü’l-düvel ve Misbârü’l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon), **Marmara Ü. TAE Yeniçağ Tarihi Doktora Tezi**, 2017, s. 1452-1453.

¹³³ **De La Motraye’s Travel**, II, 4.

¹³⁴ Kâhya ayrıca “*fevkalade zekidir. İdare ve kumandaya mukteditir. Girişken ve kararlı olup, büyük bir nazır için gereken bütün vasıflara sahiptir*” (**İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 161).

¹³⁵ Kurat, **Prut Seferi**, I, 149, 152.

¹³⁶ **The Despatches of Sutton**, s. 67; Kurat, **İsveç Kırakı**, s. 486. Zafer havasını ve kutlamaları günlüğüne kaydeden Sadreddinzâde, ilerleyen günlerde Rusların antlaşma şartlarına uymadığı notunu düşer (Karahasanoglu, **a.g.e.**, s. 86, 87).

¹³⁷ Aksan, **Osmanlı Harpleri**, s. 105..

¹³⁸ “*Cân ve baş havfına düşmeyüp düşmandan ahz u intikâm alup nâm-ı hümayûnumu irtifâ’a sa’y eylesin!*” şeklindeki hatt-ı hümayunu (TSMA. E. 801/05). Sefer ehli, padişahıtan gelen ve ordugâhta Dîvân’da yüksek sesle okunan benzer bir hatt-ı hümayunu nakleder (**Târîh-i Göynüklü**, s. 51).

olmak üzere 1700 İstanbul Antlaşması'yla Ruslara bırakılan yerler ve tanınan imtiyazlar geri alınıyor, ayrıca Ruslar Lehistan toprakları ve Ukrayna Kazakları üzerindeki emellerinden vazgeçmeyi ve İsveç kralına memleketine dönüşü için gerekli güvenli ortamı sağlamayı taahhüt ediyorlardı¹³⁹.

Hatta Baltacı'ya göre, III. Ahmed'in bu süreçte kendisinden “*ibtidâ seferimdir. Göreyim seni. Adûdan intikâm almağla şân ve şevketime bir halel getürmeye*” demekten başka emri olmamıştı. Nitekim padişah, zafer müjdesi karşısında duyduğu memnuniyeti sadrazama, “*yüzün ak olsun! 14 seneden berü ümmet-i Muhammed'in Moskov keferesi sebebiyle mütekeddir olan kalpleri inşirâh ve sürûra mütebeddel olup Elhamdülillah ve'l-minne İstanbul bizim ve henüz pâdişâh oldum*” diye ifade etmişti¹⁴⁰. III. Ahmed sulh akdinden memnundu. Çar Petro'nun esir alınıp İstanbul'a getirilme fırsatının heba edildiği lakırtılarına canı sıkılsa da¹⁴¹ zafer kazanan bir sadrazamı hemen harcamayı doğru bulmadığı¹⁴² ve şehirde 5 günlük zafer kutlaması yaptırdığı bilinmektedir¹⁴³. Yakın çevresindeki şeyhülislam, kızlar ağası ve kaymakam üçlüsü de Baltacı'nın imzaladığı barışı yerinde bulmuştu¹⁴⁴.

Padişahın memnuniyetinin göstergesi olarak, aksi için uğraşan İsveç elçisine rağmen muahede temessükünü hızlıca onaylayıp Prut'taki Baltacı'ya geri göndermesi ve özel hazinesinden Baltacı, Kırım hanı ve diğer ordu erkânına zafer ödülü hediyeler ile savaşın gazilerine turna telinden çelenkler yollaması sayılabilir¹⁴⁵. Ayrıca müjdeyi

¹³⁹ Seferin, savaşın ve barış görüşmeleri ile antlaşma maddelerinin ayrıntıları için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 848, 850, 852, 853, 855-862; **Nusretnâme**, s. 903-919; **Târîh-i Göynüklü, Osmanlı Tarihi (1123-1172/1711-1759) İnceleme-Metin**, haz. Songül Çolak, Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019, s. 42-124; **Uşşâkîzâde Târihi**, II, 1062, 1074-5; Yeniçeri Kâtibi Hasan, **Prut Seferi'ni Beyanımdır**, 2. Baskı, haz. Hakan Yıldız, İstanbul, İş Bankası Yay., 2011; **The Despatches of Sutton**, s. 59, 60, 61, 65-68; Kurat, **Prut Seferi**, I, 224-491; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 76-86; B.H. Sumner, **Peter the Great and the Ottoman Empire**, Oxford, B. Blackwell, 1949, s. 37-44.; Kemal Beydilli, “Prut Antlaşması”, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 359-362.

¹⁴⁰ TSMA. E. 562/2, vr. 1b (Paşanın 3 Receb 1123/17 Ağustos 1711 tarihli Valide Gülnuş'a mektubu). III. Ahmed'in sefer yolculuğundaki Baltacı'ya cesaret verici hatt-ı hümayunlarına örnek olarak bkz. TSMA. E. 801/04. Tehditkâr içerikte yazmaya başladığı sürece örnek olarak bkz. TSMA. E. 801/09.

¹⁴¹ **The Despatches of Sutton**, s. 60 (25 Temmuz/5 Ağustos 1711), 62, 63 (27 Temmuz/7 Ağustos), s. 67 (10/21 Ağustos); Kurat, **İsveç Kırâhı**, s. 497-499.

¹⁴² **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 861.

¹⁴³ **Nusretnâme**, s. 919; **Uşşâkîzâde Târihi**, II, 1075-6; **The Despatches of Sutton**, s. 60.

¹⁴⁴ **The Despatches of Sutton**, s. 67 (10/21 Ağustos 1711). Kethüdası Mehmed'in kendisine müjdelediği bu “*gazâ-ı ekber ve fütûhât-ı azîmeden*” Gülnuş Valide Sultan da hoşnut olmalıydı (TSMA. E. 101/2).

¹⁴⁵ Temessük sûreti için bkz. **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 217-219. Onaylı nüsha ordugâha 3 veya 6-7 Ağustos 1711'de yollandı (**The Despatches of Sutton**, s. 62 veya Kurat, **İsveç Kırâhı**, s. 516). Padişahın ordu mensuplarına yolladığı hediyeler hakkında bkz. **TSMA.d, nr. 2353/11** (Temmuz-Ağustos 1711);

takip eden ilk cuma hutbesinde hiç vakit kaybetmeden adının “gazi” sıfatıyla anılmaya başlanması, padişahın zaferi payitaht ahalisi nezdinde meşruiyet artırıcı araç olarak başarıyla kullandığını gösterir¹⁴⁶. 7 Ağustos 1711’deki bu ilk cuma için “Ebu’l-feth” yani “fethin babası” olarak anılan Fatih Camii’ni seçmesi ve 3 gün sonra zafere şükür babında Fatih semtindeki Hırka-i Şerîf’i ziyaret edişi¹⁴⁷ mühimdir.

Ancak bu zafer havasının yerini hayal kırıklığına bırakması uzun sürmedi; çünkü savaş alanından ayrılınca ağız değiştiren Rus çarı, Osmanlı Devleti mülteci İsveç kralını geri göndermedikçe antlaşmayı yürürlüğe koymayı reddetti¹⁴⁸. Böyle olunca Baltacı, bölgede 2 ay oyalanarak İsveç kralını göndermeye ve muahedenin tatbikine uğraştı; fakat iki meselede de hiç yol kat edemedi oysa padişaha 6 hafta içinde Azak’ın anahtarını İstanbul’a getirme sözü vermişti¹⁴⁹. Orduyu ve sancağı hemen geri getirmesi yönündeki padişah buyrukları¹⁵⁰ ve gittikçe dozunu artıran hakkındaki şaibeli haberlere¹⁵¹ rağmen İsakçı civarında oyalanmayı sürdürdü. Nihayet 1711 Ekim sonu Edirne’ye kadar gelse de çekindiği için bir türlü İstanbul’a geçemedi¹⁵². Zaten en geç Ekim ortalarında İstanbul’da onu bekleyen feci sonun dillere dolanmış, padişah dâhil kimsede antlaşmanın uygulanacağına dair inanç kalmamıştı¹⁵³.

Baltacı, Prut barışının karar aşamasında Kırım hanının ihtarlarını yok saymakla suçlanıyordu¹⁵⁴. Kısıklarak sıkıştırılan Rus çarının taahhütlerine kolay inanması, muahede maddeleri hayata geçinceye dek çarı alıkoyacağına 2 Rus rehineyle yetinerek çarın savaş alanını terkine izin vermesi ve fırsattan istifade İsveç-Rus barışını temine

Târîh-i Göynüklü, s. 102-106. İsveçlilerin kulis faaliyetlerinin etkisiyle padişah, sadrazama İsveç-Rus sulhunu tesise uğraşmasını emretse de önceliğin kraldan kurtulmak olduğunu ve sulha imkân yoksa kralı bekletmeden “*bir gün ve bir sâ’at mukaddem*” yollamasını bildirmişti (TSMA. E. 801/07, vr. 1).

¹⁴⁶ **Uşşâkîzâde Târihi**, II, 1076. Zafer müjdesi İstanbul’a en erken 3 Ağustos’ta ulaştı (**aynı eser**, 1075; **Nusretnâme**, s. 919).

¹⁴⁷ **Uşşâkîzâde Târihi**, II, 1076; **TSMA.d**, nr. 2353/58.

¹⁴⁸ Beydilli, “Pрут”, s. 360. Antlaşmada böyle bir madde yoksa da anlaşılan bu, Rus tarafının taahhütleri yerine getirmek için sözlü olarak koştuğu bir ön şarttı (Kurat, **İsveç Kırâlı**, s. 478). Padişah da temessükte böyle bir madde olmamasına rağmen çarın bunu şart koşmasına şaşırır (TSMA. E. 753/56).

¹⁴⁹ **De La Motraye’s Travel**, II, 20. Paşa, gitmeye mecbur bırakmak için XII. Karl’ın “yevmiyesini” kesti fakat kral padişaha ulaştırdığı bir muhtıra ile paşayı şikâyet ederek uygulanan ekonomik kısıtlama kararlarını kısa sürede kaldırttı (Kurat, **İsveç Kırâlı**, s. 528, 533, 534-9). Muhtıra, İsveç elçisi kâtibi Celsing tarafından 1711 Eylül sonu bir cuma selâmlığında verilmişti.

¹⁵⁰ Kurat, **İsveç Kırâlı**, s. 528. Bu yöndeki hatt-ı hümayunlardan biri ordugâha 1711 Ekim’in ilk haftasında ulaştı (**Târîh-i Göynüklü**, s. 118).

¹⁵¹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 861-2; **The Despatches of Sutton**, s. 83 (21 Kasım/2 Aralık 1711).

¹⁵² **Târîh-i Göynüklü**, s. 122-3. Askerin, kuvvetli rüzgâr ve yağmur gibi olumsuz hava olayları ve su taşkınlarının zorluğundan homurdanmaya başladığı söylenir (Aksan, **Osmanlı Harpleri**, s. 106).

¹⁵³ **The Despatches of Sutton**, s. 74 (1/12 Ekim 1711).

¹⁵⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 859-60.

çabalamaması sorun olmuştu¹⁵⁵. Bir diğer sorun, barış müzakerelerinin 24 saat gibi olağanüstü bir hızda neticelenmesiydi. Rusların bunu, müzakere heyetindeki Baltacı'nın kethüdası Osman Ağa ve Mektupçu Ömer Efendi'ye rüşvet vererek sağladığı konuşuluyordu¹⁵⁶. Osman Ağa'nın müzakere gecesi birkaç kişiyle Rus ordugâhına gittiği rivayeti¹⁵⁷ ve muahedenin imzalanacağı sabah Rusların Osmanlı ordugâhına yüklü miktarda para ve Çar Petro'nun zevcesi Katarina'nın gayretiyle toplanan çokça mücevher getirdiği bilgisi¹⁵⁸ bu iddiaları güçlendirmişti.

Baltacı'nın rüşvet aldığına duyulan inancın giderek artması bir yana, koca bir orduyla 4 ay yollarda oylanması İstanbul'daki "ihtiyatlı ve şüpheli" III. Ahmed'i fazlasıyla işkillendirdi¹⁵⁹. Paşanın Prut şartları hayata geçmezse başına geleceklerin korkusuyla askeri arkasına almak gibi tehlikeli yollara sapması çok olasıydı ki yanındaki kaymakam, şeyhülislam ve kızlar ağası üçlüsü de bu yöndeki uyarılarıyla padişahın evhamını tahrik ediyordu¹⁶⁰. Öyle ki III. Ahmed, "*İmdi bir hoş mülâhaza edüp encâmından gâyetü'l-gâye hazer eylesin!*" diye bitirdiği bir hatt-ı hümayunla Baltacı'yı ihtara ve askerin arasında çıkacak her türlü fesattan onu sorumlu tutacağını bildirmeye gerek duydu¹⁶¹. En önemli saltanat alametlerinden sancak-ı şerîfin bu karışık günlerde ondan uzakta ve sadrazamın yanında oluşunun, padişahın tedirginliğini iyice artırdığı söylenir¹⁶². De La Motraye'ye göre Baltacı'yı ordunun gücünden yararlanması için kışkırtan, sadrazamın İstanbul'daki kethüdası Antakyalı Osman Ağa'ydı. Ağa, paşaya Azak'ın anahtarı ve diğer kalelerin yıkım haberi gelmedikçe onun için III. Ahmed'in hal'inden başka kurtuluş yolu bulunmadığı şeklinde mektuplar yazıyordu¹⁶³.

¹⁵⁵ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 860, 863; **Nusretnâme**, s. 930; Kurat, **İsveç Kırâlı**, s. 504-510.

¹⁵⁶ Kurat, **İsveç Kırâlı**, s. 450-1. Sefer sonrası katledilen kethüdanın el konulan malları arasında Ruslardan aldığı değerli hediyeler ve yüklü miktarda para çıkmıştı (**De La Motraye's Travel**, II, s. 20).

¹⁵⁷ Kurat, **İsveç Kırâlı**, s. 452-3; **Prut Seferi'ni Beyanımdır**, s. 64-5.

¹⁵⁸ Kurat, **İsveç Kırâlı**, s. 457; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 860. Katarina'nın Baltacı'nın çadırına bizzat geldiği rivayetinin zayıflığı ve yolladıklarının rüşvet değil, eskiden uygulanan sulh fidyesi olduğuna dair bkz. Fatih Ünal, **XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüjev**, Gece Kitaplığı, 2015, s. 12; Sertoğlu, **a.g.e.**, V, 2403. Sürecin bu derece hızlı neticelenmesinde, Rusların yolladığı hediyelerin katkısının kesin olduğu düşünülür (Beydilli, "Prut", s. 360).

¹⁵⁹ **The Despatches of Sutton**, s. 83 (21 Kasım/2 Aralık 1711); İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, İstanbul, Türkiye Yay., 1972, IV, 5.

¹⁶⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 861-2; Cantemir, **a.g.e.**, s. 444; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 283.

¹⁶¹ TSMA. E. 753/56; Sertoğlu, **a.g.e.**, s. 2406-7.

¹⁶² Cantemir, **a.g.e.**, s. 444.

¹⁶³ Seyyaha göre mektuplarında ağa, padişahın, en ufak bir şüphede kendilerinden en büyük hizmetleri gördüğü en sadık kullarını bile ölüme yollamaktan hiç çekinmediğini yazar. 1703 İsyanı'ndaki aktif

Nihayetinde padişah, Edirne'ye görevli yollayarak sadaret mührünü Baltacı'dan aldı ve beraberindeki ordunun problem çıkarmaması gibi anlık bir stratejiyle “ocağı tarafından hürmet edilen”¹⁶⁴ Yeniçeri Ağası Gürcü Yusuf'a verdi (20 Kasım 1711)¹⁶⁵. Sutton, ona askerin gönlünü bu şekilde almasını (Şehid) Ali Paşa ile Paşmakçızâde'nin tavsiye ettiğini; zaten Baltacı'nın görevden alınışının arkasında da bu ikilinin ve Kırım Hanı Devlet Giray'ın bulunduğunu belirtir¹⁶⁶. Aynı ikilinin azle dahlini Râşid de söz konusu eder ve bunların, muzaffer bir şekilde şehre döndüğünde onlardan ilk sadaretinden azlinin intikamını alacağı korkusuyla Baltacı'nın ayağını kaydırdıklarını anlatır¹⁶⁷. Bu arada yeni Sadrazam Gürcü Yusuf Paşa ve Kırım hanı orduyu İstanbul'a getirince sancak-ı şerîf güvenceye alınmış olur¹⁶⁸.

Azledilen Baltacı, kalebent olarak önce Midilli'ye ardından Limni'ye sürüldü ve Eylül 1712'de burada vefat etti¹⁶⁹. Barış müzakerelerinde süreci kötü yönetme töhmetiyle katledilen kethüdası Osman Ağa ve diğer Prut müzakerecisi Mektupçu Ömer Efendi'nin¹⁷⁰ aksine onun sadece sürgün yemesi, Gülnuş Valide Sultan'ın etkisiyle izah edilir¹⁷¹. Gülnuş'un, paşanın katline engel olsa da azline karışmaması İsveç yanlılığından olsa gerektir. Bu arada Baltacı'nın sürecin en başında Prut'tan yolladığı bir mektupla¹⁷² Gülnuş'tan aleyhindeki söylentilere itibar edilmemesi için yardımını istemesi, valide sultanın padişah nezdindeki etkinliğinin bilinirliği açısından mühimdir.

Baltacı Mehmed'in ateşkese bu kadar çabuk yeşil ışık yakmasında, Yeniçerilerin Ruslarla ilk karşılaşmada verdiği 6.000-7.000 civarındaki zayıatın ve geri kalanlarda

rolüyle tahta geçişinde payı olan Firarî Hasan Paşa'ya layık gördüğü hazin sonu (idam) ve 1707'deki isyanı bastırdığından tahtını borçlu olduğu Çorlulu'ya Midilli'de yaşattığı hapis hayatını örnek verir (*De La Motraye's Travel*, II, s. 20).

¹⁶⁴ *İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 161.

¹⁶⁵ Azle sebep, Rus çarının muharebe meydanından ayrılınca taahhüt ettiği kalelerin tesliminde ağır davranmasında Baltacı'nın ihmali gösterilir (*Uşşâkîzâde Târihi*, II, 1086). Fındıklı, Baltacı'nın o seneki hizmetinden memnun kalınmaması gibi yine yuvarlak bir ifadeyle yetinir (*Nusretnâme*, s. 921).

¹⁶⁶ *The Despatches of Sutton*, s. 83 (21 Kasım/2 Aralık 1711).

¹⁶⁷ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 859-860.

¹⁶⁸ *Prut Seferi'ni Beyanımdır*, s. 84-85.

¹⁶⁹ Aktepe, “Baltacı Mehmed Paşa”, *DİA*, 36; *Nusretnâme*, s. 944.

¹⁷⁰ *Nusretnâme*, s. 930; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 863.

¹⁷¹ Kurat, “Baltacı”, s. 290; Argit, *a.g.e.*, s. 120. Cantemir'e göre paşa bir yıl sonra Limni'de eceliyle değil, padişahın emriyle öldürüldü (Cantemir, *a.g.e.*, s. 445).

¹⁷² TSMA. E. 562/2, vr. 1.

azalan mücadele azmi ile yorgunluk ve moralsizliğin hatta firara meylin etkisi vardı¹⁷³. Sefer katılan kâtibin gözlemi, kaybın büyüklüğünden yakınan yanındaki erkânın Baltacı'yı ciddi manada bunalttığı yönündedir¹⁷⁴. Öte yandan daha seferin hazırlık safhasında III. Ahmed'i tedirgin eden askerin durumu ve özellikle eyalet askerinin bozuk nizamı hiç güven vermiyordu¹⁷⁵. Baltacı'nın tecrübesizliği, barış görüşmelerini soğukkanlı bir şekilde yönetemeyişi ve etrafındakilerin tesirinde fazlaca kalarak aceleci davranması da olayların bu raddeye gelmesinde etkendi.

Baltacı'nın ve karar verici pozisyonundaki diğer ricalin o anki psikolojilerini ve çeyrek asırdır önü alınamayan yenilgi ve toprak kayıplarının yol açtığı korkularla mı yoksa mevcut başarıdan duydukları sevinçle mi hareket ettiklerini belirlemek kolay değildir. Örneğin Sutton, savaş hususunda başından beri zaten kaygılı bulunduğu Baltacı için; “ummadığı bir başarıyı yakalamışken şansını daha fazlası için zorlaması ona kariyerini riske atmaktan başka bir şey ifade etmezdi” yorumunda bulunur¹⁷⁶. 6 yıl sonra İstanbul'a gelen Kelemen Mikes ise onu akıllı davranmamakla, çarı esir etme imkânını değerlendirememekle ve çarın karısının hediyelerine tav olmakla suçlar¹⁷⁷. Bu tür ifadeler Baltacı'nın Osmanlı kamuoyunda oluşmuş/oluşturulmuş imajı hakkında fikir vermesi bakımından mühimdir.

2.5. Prut Sonrasının Üç Sadrazamı, Dış Siyasette Yılan Hikâyesine Dönen Meseleler

Prut sonrası III. Ahmed'in en önemli gündemi, Rus çarına antlaşma hükümlerini uygulamak ve İsveç kralının emniyet içinde memleketine dönüşünü sağlamaktı¹⁷⁸. Fakat ne yeni Sadrazam Gürcü Yusuf Paşa ne de halefleri Abaza Süleyman Paşa ve Hoca İbrahim Paşa bu meselelerde ilerleme kaydedebildi. Bu isimlerin gittikçe kısalan

¹⁷³ 7.000 ölü 10.000 kadar yaralı olduğu (*The Despatches of Sutton*, s. 59 (25 Temmuz/5 Ağustos 1711); Özcan, *Osmanlı Sultanları-III*, s. 147). 6.000 rakamı da telaffuz edilir (*De La Motraye's Travel*, II, 11, 13). Osmanlı ordusunun lojistik, iâşe kabiliyeti ve diğer hususlarda üstünlüğüne rağmen kumanda heyeti ve seferi idare edenlerin “kabiliyetsizlikleri” ve “meslekten yetişmemeleri” nedeniyle bu noktaya gelindiği (Kurat, *İsveç Kralı*, s. 440-1). Rus ordusunun ise iâşe ve lojistik organizasyonları ve istihbarat sistemleri yetersiz olduğu halde kumanda heyetindekilerin akıllıca yönettikleri süreci lehlerine çevirdikleri (Aksan, *Osmanlı Harpleri*, s. 101) kanaati yaygındır.

¹⁷⁴ *Târîh-i Göynüklü*, s. 77-78.

¹⁷⁵ TSMA. E. 801/05; *The Despatches of Sutton*, s. 48-49 (29 Mayıs/9 Haziran 1711).

¹⁷⁶ *Aynı eser*, s. 60 (27 Temmuz/7 Ağustos 1711).

¹⁷⁷ Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları*, çev. Sadrettin Karatay, Ankara, TTK, 2014, s. 7.

¹⁷⁸ Çar Petro'nun sulha mugayir hareketine dair bkz. *Nusretnâme*, s. 925-6.

sadaret süreleri (sırasıyla 1 yıl, 5 ay ve 22 gün) III. Ahmed'in yılan hikâyesine dönen mevzu hakkında tahammülsüzlüğünü göstermeye yeterlidir. Meselelerin çözüme kavuşacağı 1713 ortalarına kadar geçen 2 senelik bu yerinde sayma süreci kabaca, denenen 3 sadrazam, ilan edilip çıkılmayan 2 Rus seferi ve defalarca yenilenip bir türlü gerçekleşmeyen İsveç kralını yollama planlarıyla özetlenebilir. Bu badireden çıkış yolunda kurban vermekten çekinmeyen padişahın tabiatındaki hiddet ve acımasızlık bu süreçte fazlasıyla açığa çıkacaktır.

21 Aralık 1711'de Rusları sulh tatbikine zorlama gayesiyle sefer ilan ettiğinde uygulamaya koyduğu idam cezaları buna örnektir¹⁷⁹. Sefer konusundaki ciddiyet ve kararlılığını vaziyetten sorumlu tuttuğu iki Prut müzakerecisi ile Midilli'de mahpus eski Sadrazam Çorlulu'yu idam ettirerek gösteren (25-26 Aralık)¹⁸⁰ padişah, Çorlulu'nun ve müzakerecilerden Baltacı'nın kethüdası Osman Ağa'nın kesik başını Topkapı Sarayı önünde yan yana sergiletti¹⁸¹. Benzer uygulamalar ve bazı elçiliklerin savaş yanlısı propagandasından¹⁸² telaşlanan Ruslar, Azak'ı boşaltıp diğer kalelerin yıkımını başlatınca sefer ertelendi ve Prut şartlarında tekrar sağlanan yeni bir uzlaşım metni 1712 Nisan ortalarında imzalandı¹⁸³. Fakat bu sükûnet hali birkaç ay sonra bozuldu; çünkü yenilenen antlaşmaya rağmen Rus askeri Lehistan'dan çekilmediği gibi güvenliği sağlanmadığı gerekçesiyle XII. Karl da dönmeyi yine reddetti¹⁸⁴.

Kralın dönüşü kapsamında gördürdüğü hazırlıklar ve krala yolladığı para ve asker desteği bir kez daha boşa giden III. Ahmed, çözümü geçen kış ertelenen Rus seferini tekrar ilanda bulduğunda faturayı 1 yıllık sadrazamı Gürcü Yusuf Paşa'ya

¹⁷⁹ **Nusretnâme**, s. 927. Avusturya kapı kethüdası Talman'a göre padişahın yakın çevresindeki etkin zümre de harp ilanından yanaydı (Kurat, **İsveç Kırılı**, s. 555).

¹⁸⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 863; **Nusretnâme**, s. 924, 935.

¹⁸¹ **Nusretnâme**, s. 935; Cantemir, **a.g.e.**, s. 446. Prut sonrası süreçte Baltacı'nın kethüdası Osman Ağa'nın Midilli'deki Çorlulu ile mektupla iletişim kurduğu iddiası (**De La Motraye's Travel**, II, 20), düşük bir ihtimalse de Çorlulu'nun katlinin bu muhabereyle bağlantılı olabileceğini akla getirir.

¹⁸² Özellikle şehirdeki İsveç, Venedik ve Fransa temsilcileri: Kurat, **İsveç Kırılı**, s. 555.

¹⁸³ **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 236-239, vr. 244; **The Despatches of Sutton**, s. 106; **De La Motraye's Travel**, II, 82, 86-7. Müzakereler, İngiliz elçi Sutton ve Hollanda elçisi Colyer'in ara buluculuğunda Rus rehineri ve Osmanlı murahhasları arasında gerçekleşti.

¹⁸⁴ **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 261-4; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 870; **The Despatches of Sutton**, s. 142 (24 Eylül/5 Ekim 1712). III. Ahmed, Bender'deki krala o yaz muhakkak gitmesini, Kırım hanı ve Bender muhafızını bu işle görevlendirdiğini üzerinde hatt-ı hümayunu bulunan 1712 Nisan sonu-Mayıs başı tarihli nâme ile bildirmişti (**A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 244). Kırım hanını ve kralın topraklarından geçeceği Leh hatmanını da durumdan haberdar etmişti (**aynı defter**, vr. 240-3, 245-6).

kesti¹⁸⁵. Kendisini “iğfâl” edip oyalayarak Rus seferinden alıkoymakla suçladığı sadrazamı, sefer fetvası için topladığı ve orduyu hiç vakit kaybetmeden Edirne’ye geçireceğini ilan ettiği büyük meşveretin ertesi günü 12 Kasım 1712’de azletti¹⁸⁶. Yusuf Paşa bu meşverette kış şartlarında yola çıkmanın eziyetinden dem vurup sefer için yazı beklemeyi önermekle kaçınılmaz olduğu anlaşılan sonunu getirmiş; yetmezmiş gibi kıtlık ve pahalılığın eyaletten asker getirecek paşalarda ve reayada güç bırakmadığından ve intizamsız askeri zaptta zorlanıldığından dert yanıyordu¹⁸⁷. Azledilerek Rodos’a sürüldü ve 1 yıl sonra Aralık 1713’te idam edildi¹⁸⁸.

Yeniçeri Ocağı’nda yetişen ve yaşı 60’a varan Yusuf Paşa, ocak dışında görev almadığı için devlet protokolü ve idaresinde iyi değilse de cesaret ve celâdet sahibi iyi bir askerdi¹⁸⁹. Böyle olduğu halde harbe soğuk bakmasını Râşid, yeniçeri ağalığı yaptığı Prut Seferi’nde askerin halini görmesine verir ve paşanın, az bir menfaat için ikinci harbi göze alıp işler yolunda gitmezse devleti daha büyük zarara uğratmaktan ve padişahın gazabından çekindiğini ifade eder¹⁹⁰. Sutton, Yusuf Paşa’nın bu sefer karşısı duruşunun bireysel olmaktan çoktan çıktığını kaydeder. Buna göre, sadrazamın etrafında Ruslarla uzlaşma fikrinde birleşen ulema ve askeriye den geniş bir kitle toplanmıştı ve kitlede başı Çorlulu devri sulh politikalarının koyu taraftarı olan bir ikili, yani Paşmakçızâde’nin ölümünden sonra tekrar şeyhülislam atanan Ebezâde Abdullah ile yine tekrar reisülküttaplığa atanan Abdülkerim efendiler çekiyordu¹⁹¹.

III. Ahmed ise her ne kadar Batılı elçiler tarafından samimiyeti sorgulansa da bir süredir harp yanlısı bir duruş sergiliyordu. İster taktik ister gerçek olsun padişahın bu duruşu her halükârda endişeli ve kaygılı bir ruh halinin ürünüydü. Zira gerek onun taktik yaptığına ve sulhu çok arzuladığı halde haklı gerekçelerle tersi davrandığına

¹⁸⁵ Krala yol masrafları ve Bender’deki borçlarını kapatması için yüklü miktarda para yollandı, yolda ona refakat edecek çok sayıda Türk-Tatar askeri Bender’de hazır edildi (Kurat, **İsveç Kıralları**, s. 591; **Nusretnâme**, s. 944).

¹⁸⁶ **Nusretnâme**, s. 947-8; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 871.

¹⁸⁷ **Nusretnâme**, s. 948.

¹⁸⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 296.

¹⁸⁹ **Hadîkatü’l-Vüzerâ ve Zeylleri**, s. 166; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 295.

¹⁹⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 871. Râşid’in anlattıkları, Cantemir’in Çorlulu Ali Paşa’nın götüğü barışçıl siyasetin nedenine dair anlattıklarıyla hayli paraleldir (Cantemir, **a.g.e.**, s. 445).

¹⁹¹ **The Despatches of Sutton**, s. 133-4 (10/21 Mayıs 1712), s. 145 (1/12 Kasım 1712); Kurat, **İsveç Kıralları**, s. 565-6, 572.

inanan Sutton'ın sıraladığı gerekçelerde¹⁹² gerekse sefere meylini samimi bulan Poniatowski'nin onun sulh yönünde oluşan yaygın kanaat ve tahttan indirilme korkusuyla harekete geçemediği yönündeki mütalaasında¹⁹³ ortak vurgu, üzerindeki baskının III. Ahmed'e tahtını güvende hissettirmedir. Dolayısıyla sefer ilanının arkasındaki gerçek niyet bir yana, III. Ahmed ve etrafındakilerin, böyle sıkıntılı bir süreçte gizli-açık planlarına mukavemet edecek ve etrafına muhalifleri toplayacak müstakil bir vezire değil de itaat kültürüyle işleri görececek birine duydukları ihtiyaçla sadrazam değişikliğine gitmeleri olasıdır. Nitekim Râşid, Yusuf Paşa'nın azlinin mimarı olan Kaymakam (Şehid) Ali Paşa'nın, onun yerine Paşa'yı "*re'yimize muhalefet edemez*" diyerek Nişancı Abaza Süleyman yaptığını kaydeder¹⁹⁴.

Benzer görüşteki De La Motraye için de bu yeni sadrazam, (Şehid) Ali Paşa'nın padişahı ve devleti arkasından daha rahat yönetebileceği iyi bir paravan vazifesi görecektir¹⁹⁵. Onun ve İngiliz çağdaşının, muhakeme yeteneği ve tecrübeden yoksun buldukları Abaza Süleyman Paşa¹⁹⁶, Osmanlı müellifleri tarafından da vasatın altında bir Kubbealtı veziri olarak nitelenir ve dış işlerine dair bilgisi ve devlet idaresine istidadı yetersiz görülür¹⁹⁷. Dolayısıyla zamanında sadareten azledilen Köprülüzâde'nin yerine getirilecek olan Baltacı Mehmed Paşa Halep'ten dönene kadar sadarete vekil atanışında olduğu gibi, sefer ilanının ertesi günü sadrazam yapılışı da "sadık" bir vezir oluşuna¹⁹⁸ ve söz dinler fitratına duyulan güvenden olsa gerektir.

Zaten III. Ahmed, Aralık 1712'de Edirne'ye geçerken İsveç Kralı XII. Karl'ı o kış memleketine göndermeyi aklına koymuş durumdadır ve baharı beklemeyip kış şartlarında orduyu yola çıkarmakla maksadı savaş hazırlığıyla göz dağı vereceği Ruslara kralın yolu üzerindeki Leh topraklarını boşalttırmaktır¹⁹⁹. Nitekim

¹⁹² Müzakerelerde Ruslardan fazlasını koparabilme, Rusların sulhu yine tatbik etmemeleri durumunda kamuoyunun tepkisini üzerine çekmeme, savaş yönünde umutlandığı İsveç kralı ve Kırım hanına kendini kolay affettirme gibi sebepler (**The Despatches of Sutton**, s. 117).

¹⁹³ Kurat, **İsveç Kralı**, s. 566, 569, 573 (İsveç temsilcisi Poniatowski'nin mektuplarından naklen).

¹⁹⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 871.

¹⁹⁵ **De La Motraye's Travel**, II, 90.

¹⁹⁶ **De La Motraye's Travel**, II, 90; **The Despatches of Sutton**, s. 146, 148.

¹⁹⁷ **Nusretname**, s. 958-9; **Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeyleri**, s. 167. Evvelki görevlerinden (silahdarlık, Halep valiliği, Eğriboz muhafızlığı, Kıbrıs valiliği ve nişancılık) Süleyman Paşa'nın tecrübeli bir devlet adamı olarak anılması beklenirken kaynaklar, devlet yönetimine istidadının yetersizliğinde ısrarcıdır. Kısa biyografisi için bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 296-7.

¹⁹⁸ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 154.

¹⁹⁹ **Nusretname**, s. 948-9. Devlet Giray'a bu minvalde yazdığı hatt-ı hümayunların sûretleri için bkz. **TSMA.d, nr. 9573**, vr. 16a-b, 25a-b. Bender'deki Fransız gözlemci, padişahın bu husustaki kararlılığını

yazışmalarında kralı o kış götürmeyi taahhüt eden Kırım hanına desteğini izhar için handan gelen talep doğrultusunda yola çıktığını açıkça belirtir²⁰⁰. Ayrıca kralın yolculuğu için gereken hazırlıkları daha İstanbul'dayken gördürür ve krala, Leh beyleri ve Kırım hanına göndereceği para keselerini de sefer tuğlarından önce yola çıkarttırır²⁰¹. Ancak sergilediği bu kararlı tutum Rusları telaşlandırdığı kadar XII. Karl'ı kendi mücadelesi adına ümitlendirince²⁰² ultimatoma mahiyetindeki bir nâme ve hatt-ı hümayunuyla gitmesini salık verdiği halde²⁰³ kralı yine yerinden kıpırdatamaz.

Böyle olunca çareyi, rahat durmayarak çevreden asker ve para yardımı toplayan kralı en azından sınır hattından uzaklaştırmakta bulur ve bu yönde bir fetvayla onu Bender yakınındaki kampından kaldırtır²⁰⁴. Bu işle görevlendirdiği Kırım Hanı Devlet Giray ve Bender Muhafızı Mustafa Paşa'nın nezaretinde yanında az sayıda hizmetlisiyle önce Dimetoka'ya ve 1 ay sonra 1713 Nisan ortalarında Edirne yakınlarındaki Demirtaş'ta bir çiftliğe yerleştirilen XII. Karl artık mülteci değil, "esir kral" statüsüne inmiştir²⁰⁵.

Bender'deki kampından ayrılmaya razı gelmeyen kralın Osmanlı kuvvetlerine direnmesi neticesinde çıkan arbedede hafif de olsa yaralanıp maiyetinden birkaç kişinin ölmesi, kamuoyu ve yabancı devletler nezdinde hoş karşılanmayınca III. Ahmed bilindik yöntemine başvurdu²⁰⁶. Hadisede dahil olanları karar aşamasında kendisini "yanlış yönlendirdikleri" gerekçesiyle görevden aldı ve kimisini idam kimisini müsadere ile cezalandırdı. Bu kapsamda 1713 Mart sonu görevlerine son

kaydeder (**De La Motraye's Travel**, II, s. 91). Aralık başında başlayan yolculuk benzersiz soğuklar ve yağışlarla zor geçmiştir (**Târîh-i Göynüklü**, s. 218; **Nusretnâme**, s. 950)

²⁰⁰ Hanın bu yöndeki taahhüdü ve padişahın ona gereğini yapmasını emrettiği cevabı için bkz. **İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094**, vr. 25a; Sekmen, "Sultan III. Ahmed'in", s. 75. Padişahın karda kışta Edime'ye İsveç kralının gönderilmesi için Kırım hanına "takvîyet" amaçlı geldiğini belirtmesi: **aynı tez**, s. 84-85.

²⁰¹ **The Despatches of Sutton**, s. 146 (5/16 Kasım 1712). Krala 1.000 kese akçe, Leh beylerine 20.000 kuruş, Kırım hanına 40.000 kuruş gönderildi (**Nusretnâme**, s. 948).

²⁰² Kurat, **İsveç Kıralları**, s. 610-1, 619; **De La Motraye's Travel**, II, 95.

²⁰³ **A.DVNSNMH.d, nr. 6**, vr. 267-268. Krala bu minvalde bir de hatt-ı hümayun yazdı (**aynı defter**, vr. 276). Sutton, nâmenin tercümesini Londra'ya göndermiştir (**NA. SP 97/23**, f. 10a, 12a).

²⁰⁴ Kırım hanı ve Benzer muhafızına bu minvalde emirler yazıldı (**Nusretnâme**, s. 952-4). Kralın cebren kaldırılıp Dimetoka'ya getirilmesi hususunda 1 Şubat 1713'te fetva alındı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 874). Fetvada kralın direnirse öldürülmesine de izin verildiği iddia edilir (**De La Motraye's Travel**, II, 100, 103). Kralın öldürülmesine izin verilen bu fetvayı içine sindiremeyen padişahın hemen ertesi gün Bender muhafızına yolladığı yeni bir hatt-ı hümayunla fetvadaki öldürme izninin uygulanmamasını bildirdiği rivayet edilir (**Târîh-i Göynüklü**, s. 129-130).

²⁰⁵ **Nusretnâme**, s. 954; Kurat, **İsveç Kıralları**, s. 654.

²⁰⁶ Kurat, **İsveç Kıralları**, s. 777-9. "Kalabalık" hadisesi denen bu olay ve sonuçları hakkında bkz. Kurat, **İsveç Kıralları**, s. 626-650. İngiliz ve Fransız elçiler, olayı kınama mahiyetinde Devlet-i Aliyye'ye birer protesto notası verdiler (Kurat, **İsveç Kıralları**, s. 643- 644; **Nusretnâme**, s. 954-5).

verilenler, Kırım Hanı Devlet Giray, Bender Muhafızı İsmail Paşa, Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi, Kızlar Ağası Uzun Süleyman ve kralla muhabereyi sağlayan Mirahur-ı evvel Mehmed Ağa ile Çavuşbaşı Türk Ahmed Ağa oldu²⁰⁷. Gelişmeleri yakından takip eden De La Motraye, özellikle emirleri tatbikten başka suçları olmadığını söylediği Kırım hanı ile Bender paşasının cezalandırılışını devletin sözünden dönmesi olarak yorumlar²⁰⁸. Nitekim III. Ahmed, Kırım hanına 4 farklı hatt-ı hümayunda kralın o kış içinde gerekirse zor kullanılarak muhakkak memleketine gönderilmesini açıkça emretmiş (“*eğer rızâsı ile gitmezse, bi-eyyi-hâl cebr ile getirüp*”), Leh topraklarından geçişi sorunluysa en azından Selanik’e nakledilmesini kati bir dille bildirmişti²⁰⁹. Alınan fetvada da kralın söz dinlemezse “muharebeyle” de olsa kaldırılma vurgusu vardı.

Bu arada Kızlar Ağası Uzun Süleyman’ı listeye (Şehid) Ali Paşa’nın eklettiği ve kralın gönlünü alma maksatlı bu azilleri fırsata çevirerek padişahın yakın çevresindeki en büyük rakibini saf dışı bıraktığı söylenir²¹⁰. Daimî hamisi Valide Gülnuş’un bu kez kızlar ağasına sahip çıkmayışı, validedeki İsveç taraftarlığıyla izah edilebilir; nitekim kendisi krala hadisenin müsebbiplerini cezalandırma sözü vermiştir²¹¹.

III. Ahmed, XII. Karl’ı savuşturma adına büyük ümitlerle geldiği Edirne’de amacına yine ulaşamayınca bu kez söz dinleyen sadrazam profiline duyduğu ihtiyaçla 5 ay önce göreve getirdiği Abaza Süleyman Paşa’dan da vazgeçer. Bu kez kralı sağ salim memleketine götürmeye talip olan eskiden tanıdığı Hoca İbrahim adlı bir denizciye yönelir²¹². Zamanında bir tebdîl gezisinde kayığına binerek tanıştığı ve cesaretinden etkilenererek önce kalyon kaptanı, ardından kaptanıderya yaptığı Hoca İbrahim Paşa’yı 4 Nisan 1713’te sadrazam atar ve ondan boşalan kaptanıderyalığa azlettiği Sadrazam Süleyman Paşa’yı getirir²¹³. Padişahın tamamen kendi inisiyatifıyla

²⁰⁷ Nusretnâme, s. 955-958; Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 875.

²⁰⁸ De La Motraye’s Travel, II, 116.

²⁰⁹ İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094, vr. 13a-14a, 30a-32a; Sekmen, “Sultan III. Ahmed’in”, s. 56-8, 83-86.

²¹⁰ Hamîletü’l-Küberâ, s. 62. Uzun Süleyman, 1713 Mart sonu görevden alındı, önce Akdeniz Boğazhisarı, sonra Kıbrıs’a sürüldü. Yerine Anber Mehmed Ağa getirildi (Nusretnâme, s. 958, 975).

²¹¹ Kurat, İsveç Kırallığı, s. 645, 647. Mektuplarda “Derviş Efendi” mahlasını kullanan Valide Gülnuş’un kralla irtibatı ve irtibatın araçları hakkında bkz. Argıt, a.g.e., s. 126-130.

²¹² Hoca İbrahim’in aklına bu işi Fransız elçisinin soktuğu (De La Motraye’s Travel, II, 114), amacının Akdeniz’de korsanlara göz açtırmayan bu kaptandan kurtulmak olduğu (Nusretnâme s. 959) söylenir.

²¹³ Amacın, Kalabalık Vak’ası konusunda devletin namusunu kurtarmak olduğu da söylenir (Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 875). III. Ahmed, yıllar önce bu kalyoncuya Kalaylıkoz Ahmed Paşa’yı Kandiye’den İstanbul’a gizlice getirme görevi vermişti.

“bir umut” yaptığı bu atamadan ne kadar hızlı pişman olduğunu anlamaya, Hoca İbrahim’i sadaretinin 22. gününde azil ve katletmesi yetecektir (26 veya 27 Nisan 1713)²¹⁴.

“Kel” ve “deli” gibi lakaplarla anılan Hoca İbrahim Paşa, zamanında karıştığı suçlardan ötürü Bostancı Ocağı’ndan firar etmiş, Cezayir taraflarında gemilerde çalışmış, sonra tekrar döndüğü İstanbul’da balıkçılık ve kayıkçılık yaparken yolu padişahla kesişmişti²¹⁵. Denizlerde korsanlara göz açtırmayan şecaat ve cesaret sahibi mizacına rağmen sadaret makamının gerekliliklerine sahip değildi; çünkü hiçbir yönetim tecrübesi, devlet işleyişi ve saltanat adabından haberi yoktu²¹⁶. Yabancı bir gözlemcinin, denizlerden başka bir şeyden anlamaz, şedit mizaçlı, sözünü esirgemez ve nezaket bilmez bir gemici olarak nitelediği bu ismin sadaretiyle kamuoyunda oluşan “*hayret ü ta ‘accübü*” Osmanlı müellifleri de konu eder²¹⁷.

III. Ahmed’i, Hoca İbrahim’den vazgeçirmeye, paşanın hakkında çıkan dedikodular ve dış politikadaki tutumu yetecekti. Yeni sadrazamın, İsveç kralını götürme hazırlıklarıyla uğraşacağına cariyelerle ve çiçek dikimiyle ilgilendiği ve yetmezmiş gibi “istiklali” üzerindeki gölgesinden hazzetmediği (Şehid) Ali Paşa’yı öldürmeyi tasarladığı konuşuluyordu²¹⁸. Ayrıca o da selefleri gibi İsveç kralını savaş sebebi sayılabilecek büyüklükte bir orduyla Lehistan üzerinden götürmeye niyetlenmiş ve sefer için askerin desteğini sağladığını övünerek padişaha anlatmıştı²¹⁹. Bu aşamada paşanın savaş hazırlığına giriştiği ve evinde meşveret meclisi toplayıp padişahın emri olmaksızın sefer duası yaptırdığı da iddia edilir²²⁰.

III. Ahmed, sadaretinin 22. gününde görevden alıp katline emir verdiği Hoca İbrahim’in yerine mührü, Köprülüzâde’nin azlini müteakip yaptığı gibi bir kez daha biricik damadı ve gözdesi Rikâb Kaymakamı Damad (Şehid) Ali Paşa’ya teklif etti. Kaynaklardaki anlatı, devlet işlerinin sorumluluğu, şöhret ve kalabalıktan kaçan

²¹⁴ *Nusretnâme*, s. 961 veya *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 875. 22 günlük sadaret vurgusu hepsinde vardır.

²¹⁵ *Hadîkatü’l-Vüzerâ ve Zeyli*, s. 168-9; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/II, 298.

²¹⁶ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 875; *The Despatches of Sutton*, s. 172 (28 Mart/8 Nisan 1713).

²¹⁷ *De La Motraye’s Travel*, II, 116; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 875; *Nusretnâme*, s. 960.

²¹⁸ *Nusretnâme*, s. 784; *Hadîkatü’l-Vüzerâ ve Zeyli*, s. 168. Bu planı onun azline sebep gösterilir (Danışmend, *a.g.e.*, IV, 6).

²¹⁹ *Nusretnâme*, s. 961.

²²⁰ *The Despatches of Sutton*, s. 174. Sadrazamın sefer hazırlığı emirleri verdiğiine dair ayrıca bkz. *De La Motraye’s Travel*, II, 119. Bir kaynakta meşverette padişaha ait sefer hatt-ı hümayununun okunduğu belirtilerek sürece III. Ahmed de dâhil edilir (*Târîh-i Göynüklü*, s. 134-135).

karakteriyle Ali Paşa'nın affını isteyerek sadrazamlığı yine kabul etmediği²²¹, birkaç ay işleri “vekîl” sıfatıyla yürüttüğü²²² ve durumu kabullenmesi için padişahın baskı gördüğü şeklindedir²²³. Paşanın sadaret mührünü kullanmaya ne zaman başladığı kesin değildir. Ancak Hoca İbrahim'in azlini müteakip başlattığı Osmanlı-Rus barış görüşmelerinde hâlâ rikâb kaymakamı mührünü kullandığı²²⁴ ve azlin üzerinden 40 günün geçtiği 6 Haziran tarihinde her konuda sadrazam gibi hareket etse de makama hâlen vekalet ettiği²²⁵ kaynaklara yansımıştır.

Ali Paşa'nın mührü kabulü ağırdan alışı belki de bir geçiş dönemine duyduğu ihtiyaçtı. 2 yıldır sürüncemede kalan dış meselelerin tedirginliğiyle 4 sadrazamı harcayan III. Ahmed'in olası bir başarısızlıkta onu da aynı hızla gözden çıkaracağı gerçeği, paşayı tez elden başlattığı müzakerelerin seyrini netleştirmeye ve Rus çarı ile İsveç kralının yine yan çizmeyeceğinden emin olmaya itmiş olabilir. Nitekim Ali Paşa, 2 aylık müzakere süreci akabinde 1713 Haziran sonu Ruslarla Prut Antlaşması temelinde 25 yıl geçerli olan Edirne Antlaşması'nı imzalamaya muvaffak oldu²²⁶. Memleketine dönüş sürecini başlattığı İsveç kralı XII. Karl'ı yola çıkacağı Dimetoka'ya naklettirdi ve Rus seferi ihtimali ortadan kalktığından Edirne'deki askerî birliklerin bir kısmını geri eyaletlerine ve bir kısmını da Hotin Kalesi'nin inşasına gönderdikten sonra 1713 Aralık başı III. Ahmed ile İstanbul'a döndü²²⁷. Gelişmelerin yıllardır beklediği bir Osmanlı-Rus-Leh anlaşmazlığından fayda devşirme siyasetini boşa çıkardığı XII. Karl, İsveç'teki kız kardeşi ve senatodan gelen acilen dönmesinin

²²¹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 876; *İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 161.

²²² Birkaç aydır sadrazamlık otoritesini kullansa da unvanını kabul etmediği: *De La Motraye's Travel*, II, 119. “*Ben asıl vezîr değilim vekîlim*” dediği: *Târîh-i Göynüklü*, s. 135. Rikâb kaymakamı mührünü kullanmayı sürdürse de görünürde başka bir sadrazam adayının da olmadığı: *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 876. Vekâleti hiç gündem etmeyen Fındıklılı, Ali Paşa'nın sadrazamlığını selefinin azlini müteakip hemen başlatır (*Nusretnâme*, s. 962).

²²³ *The Despatches of Sutton*, s. 175 (12/23 Mayıs 1713).

²²⁴ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 876.

²²⁵ “*Damat Ali Pashaw is not declared Vizir Azem, tho' in all respects he acts as such and is to remain with Grand Signior at Adrianople*” (*The Despatches of Sutton*, s. 176 (26 Mayıs/6 Haziran 1713)). Literatürde, onun sadareti çoğunlukla Hoca İbrahim'in azil günü başlatılır (*Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeyli*, s. 170; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/II, 302; Danişmend, *a.g.e.*, IV, 6; Jorga, *a.g.e.*, s. 271). Resmen mührü almasa da tüm işleri o yürüttüğünden bu tarihleme pek sakıncalı olmasa gerektir.

²²⁶ İngiliz ve Felemenk elçilerin ara buluculuğunda imzalanan Edirne Antlaşması maddeleri için bkz. *A.DVNSNMH.d*, nr. 6, vr. 280-288, vr. 301-310; Kurat, *İsveç Kralı*, s. 661. Rus çarı bu kez sözünü tutarak muahedeyi onayladı ve elçisi 3 ay dolmadan Edirne'ye getirdiği tasdiknameyi Eylül 1713'te teslim etti (*aynı defter*, vr. 299-300; *Nusretnâme*, s. 978). Bölgedeki nihai sınırların tayini neticelenince Eylül 1714'te tutsak Rus rehinelere İstanbul'dan ayrılmasına izin verildi (s. 981, 1002).

²²⁷ *Nusretnâme*, s. 974-5, 978, 980-3.

istendiği mektupların da etkisiyle bu kez işi yokuşa sürmeyerek 1714 Ekim sonunda Osmanlı topraklarından ayrıldı²²⁸.

2.6. Yakın Çevreden Sadarete (Şehid) Ali Paşa, Mora'da Zafer, Varadin'de Hezimet ve Şehadet

III. Ahmed, 10 yılda 9 sadrazam denedikten sonra mührü biricik damadı ve gözdesi (Şehid) Ali Paşa'ya tevdi etti²²⁹. 1704'ten beri padişahın silahdarlığını yürüten bu isim, özellikle Fatma Sultan'la evlenerek "padişah damadı" olduğu ve ikinci vezirlikle rikâb kaymakamlığı gibi kritik bir göreve getirildiği 1709 sonrası saray ve devlet idaresinde etkin rol oynamış ve işleri perde arkasından yöneten asıl aktör konumuna yükselmişti²³⁰. Ali Paşa'nın bu yıllarda padişahın üzerindeki tesiri ve siyaseti yönlendirmesi önceki başlıklarda yeterince konu edildiğinden burada sadece selefi 9 sadrazamın son 6'sının göreve gelişi ve/veya azlinde en büyük rolü onun oynadığını hatırlatmak yeterlidir²³¹. Paşa, bu süreçte aralarında baba-oğul ilişkisi olduğu ve onun etkisiyle Bayramî-Melâmî meşrebini benimsediği söylenen²³² yakın çevre figürü Paşmakçızâde ile hep dirsek teması içinde olmuştu.

30 yaşında sadarete gelen Ali Paşa, "feylesof ve okumaya düşkün"²³³, kitaplara ve tasavvufa meraklı²³⁴, "Râsim" mahlasıyla şiirler yazan bir şair²³⁵, ilm-i nücûma ve sihre müptela bir devlet adamıydı²³⁶. Güzel ve vakur çehresiyle ve kan dökmeye meyyal tabiatıyla bilinen paşanın sadaretinde türlü suçlarla idam ettirdiği asker ve

²²⁸ **De La Motraye's Travel**, II, 165. Yıllardır Lehistan üzerinden dönüş, kalabalık bir asker eskortluğu, yüklü para desteği gibi isteklerle gidişini yokuşa süren kral, şansını bir kez de Ali Paşa üzerinde denediyse de hiçbir talebi gerçekleştirilmeden yola çıktı. 1714 Ekim sonu Erdel sınırını geçti, güvenlik amacıyla kılık değiştirerek Macaristan ve Habsburg toprakları üzerinden memleketine döndü. Yolculuk bitimine kadar İstanbul'daki Rus rehinelerin tutsaklıkları devam etti (**aynı eser**, s. 167; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 887). Kralın dönüşte 1718'deki vefatına kadar sürdürdüğü Ruslarla mücadelesi, 1721 tarihli Nystadt Antlaşması ile İsveç aleyhine son buldu.

²²⁹ Bir tanesi (Baltacı Mehmed Paşa) sadarete 2 kez getirildi.

²³⁰ İznikli olan paşa, II. Ahmed devrinde küçük yaşta girdiği sarayın Enderun'unda eğitim gördü, II. Mustafa saltanatında Silahdar Çorlulu Ali'ye intisap etti, III. Ahmed dönemi başlarında rikâbdarlık ve çukadarlık yapıp Aralık 1704'te silahdarlığa getirildi (**Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeyli**, s. 169-174).

²³¹ Bu sadrazamların ilk 3'ünün, yani Çorlulu, Köprülüzâde ve Baltacı'nın azlinde telkinleriyle padişahı o yönlendirdi. Sonraki 3'ü olan Yusuf Paşa, Süleyman Paşa ve Hoca İbrahim'in seçilmesinde ve/veya azlinde karar veren pozisyonunda yine o vardı (**Nusretnâme**, s. 1055; Uzunçarşılı, **a.ge.**, IV/II, 302).

²³² **Nusretnâme**, s. 1054; Abdülkadir Özcan, "Şehid Ali Paşa", **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 433.

²³³ Jorga, **a.ge.**, s. 303.

²³⁴ "Bu kadar taklîb-i evrâk-ı kütüb-i tasavvuf ederken" diye anlatır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1020).

²³⁵ **Sâmiha Ayverdi Külliyyâtı 18- Türk Tarihinde Osmanlı Asırları**, IV. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1999, s. 444.

²³⁶ **Nusretnâme**, s. 1054.

bürokratin ve sürgüne yolladığı ulemanın çokluğu dikkat çeker²³⁷. Şedit ve kan dökücü yönünün öne çıkarıldığı bir başka eserde, “*aldığı tek şey Allah’ın selamıydı*” denerek rüşvete hatta hediyeye karşı mesafeli duruşuna da dikkat çekilir²³⁸. Paşanın gururlu yapısına vurgu yapan Fındıklılı, onu “*yüzü gülmez, kimse ile sohbet etmez ve hastalıktan baş kaldırmaz bir oğlan*” diye tanımlar²³⁹. Fransız elçisi, çok zeki, mağrur, zalim ve hasis bulduğu paşanın, Hristiyanlara tahammülsüzlüğünden ve gayrimüslim tebaayı her daim isyana hazır bilmesinden yakını²⁴⁰. İnşa ettirdiği kütüphaneye büyük bir kitap yekûnunu vakfeden paşa, kitap koleksiyonculuğuyla²⁴¹ ve alim ve şairleri himaye ve taltifiyle öne çıkar²⁴².

III. Ahmed, Ali Paşa’yı sadarete getirmekle ilk kez gözde veya musahip statüsündeki bir isme hükümet etme yetkisi vermiş oldu. O güne kadar yakın çevrenin en kudretlisi olarak²⁴³ iktidardaki sadrazam ve ekibi üzerinde müthiş bir baskı kurmuş ve işleri istediği doğrultuda yönlendirmiş birinin iktidarı ilk defa tecrübe edilecekti. Devrin Fransız ve İngiliz elçileri, Ali Paşa’nın III. Ahmed’in “*aklına ve fikrine tamamen hâkim*” ve onun itimat ve güvenini tam anlamıyla kazanan ilk sadrazam olduğunu söylerler²⁴⁴. Sutton, paşanın yine de eski yönetim kadrolarını değiştirmekten geri durmadığını ve görevdeki 4. ayının sonunda İstanbul’da kendisinden başka kredi ve nüfuz sahibi paşa bırakmadığını da ekler²⁴⁵.

Aslında o sıralar padişahın etrafında Ali Paşa ve valide sultandan başka kimse kalmamıştı; zira Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi Şubat 1712’de vefat etmiş ve Kızlar Ağası Uzun Süleyman Mart 1713’te sürgüne yollanmıştı²⁴⁶. Ali Paşa’nın azami bir gayretle bu halin devamına uğraştığı ve “liyakat, meziyet veya şöretleriyle

²³⁷ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1022.

²³⁸ **Hadîkatü’l-Vüzerâ ve Zeyli**, s. 174. Rüşvet kapılarını kapattığı (**Târîh-i Göynüklü**, s. 194); payitahttaki yabancı elçilerin hediyelerini geri çevirdiği (**The Despatches of Sutton**, s. 191).

²³⁹ **Nusretname**, s. 1054-5.

²⁴⁰ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 166, 176. Önceki elçi De Ferriol, paşanın gururu yanında cimriliğini konu eder (**Aynı eser**, s. 161).

²⁴¹ İsmail E. Erünsal, “Şehid Ali Paşa Kütüphanesi”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 435-6. Sadareti döneminde Osmanlı memleketi dışına kitap ihracını yasaklaması, kitaplara verdiği önemin bir başka göstergesidir (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1005).

²⁴² **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1022. Paragraf boyunca Ali Paşa’nın karakteri hakkında verilen malumat için ayrıca bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 300; Özcan, “Şehid Ali Paşa”, s. 434.

²⁴³ En geç 1711 başları, “padişahın en makbul ve gözdesi” o idi (**İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 161).

²⁴⁴ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 166; **The Despatches of Sutton**, s. 191 (20/31 Ekim 1713).

²⁴⁵ **The Despatches of Sutton**, s. 178-9 (10/21 Ağustos 1713).

²⁴⁶ Bir süredir hasta olan Paşmakçızâde, Şubat 1712’de vefat etti (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 865). Valide sultan da Mora Seferi sonrası 1715 Kasım’ında Edirne’de vefat edecektir (**aynı eser**, s. 965).

kendisini gölgede”²⁴⁷ bırakabilecek kişileri özenle yarış dışı bıraktığı söylenebilir. Bunun en güzel örneği, padişahın güvenini mahrem işlerde görevlendirilecek kadar kazanan İstanbul Bostancıbaşı Arnavut Hacı Halil Ağa’yı Ocak 1716’da Niş Kalesi tamiri ve Belgrad muhafızlığı göreviyle saraydan uzaklaştırmasıdır²⁴⁸. Fındıklılı’ya göre sadrazamın bu kararı almasında, yıldız ilmiyle uğraşanların ona verdikleri, “[Senin] yerine Halil nâmında bir kimesne vezîriazam olacaktır” haberi etkili oldu²⁴⁹. Bu arada Ali Paşa’nın şehadetini müteakip hakikaten yerine, artık “paşa” olan Halil geçti.

Ali Paşa’nın 1713 Nisan sonu Edirne’de vekâletle başlayan 3 yılı aşkın sadareti, ilmiye, maliye ve merkez teşkilatına dair yürürlüğe koyduğu önemli düzenlemelerle²⁵⁰ ama en çok da Venedik ve Avusturya seferleriyle geçti. 1715’teki Mora seferi, Kaptanıderya Canım Hoca kumandasındaki Osmanlı donanması ile Ali Paşa’nın kendisinin komuta ettiği kara ordusunun müşterek başarısıydı. Sonucunda Karlofça Antlaşması’yla Venedik hâkimiyetine bırakılan Mora Yarımadası’ndaki tüm kaleler geri alındı ve Girit’teki Venedik varlığına son verildi²⁵¹.

Mora’nın istirdadına azmedenin Ali Paşa olduğu bilgisi literatürde hayli yaygındır. Kaynağı, yıldız ilmine düşkünlüğüyle bilinen paşaya ehl-i nücûmun, “*Sen fâtih-i Mora’sın!*” müjdesi verdiği yönünde *Târîh-i Râşid*’de geçen bir anekdottur²⁵². Sutton ise edindiği bir istihbarattan hareketle seferin aktörünün bizzat padişahın kendisi olduğunu savunur; mutemet insanlara teyit ettirdiğini belirttiği bu istihbarata

²⁴⁷ *İstanbul’da Fransız Elçiliği*, s. 166.

²⁴⁸ Padişah, Halil Ağa’yı uzun süredir Ruslar ve İsveçlilerle ilgili gizli işlerde kullanıyordu (NA. SP 97/23, f. 174a). İsveçliler, Sadrazam Çorlulu ile yaşadıkları sıkıntıları III. Ahmed’e o sıra hasekilik görevindeki Halil Ağa aracılığıyla iletiler (Kurat, *İsveç Kırakı*, s. 197). Padişah, yine Halil’i Sadrazam Yusuf Paşa’dan habersiz İsveç temsilcisi Poniatowski ile gizli görüşmeye yolladı (aynı eser, s. 604).

²⁴⁹ *Nusretnâme*, s. 1031.

²⁵⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., IV/II, 304; Özcan, “Şehid Ali Paşa”, s. 434; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 893, 891, 901, 902, 967, 971, 974, 904, 981).

²⁵¹ Mora Seferi hakkında bkz. *Nusretnâme*, s. 1005-1021; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 915-956; *Târîh-i Göynüklü*, s. 149-217; M. Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*, 2. Baskı, İstanbul, Kronik, 2018, s. 26-30; Uzunçarşılı, a.g.e., IV/I, 102-108; 2; Güner Doğan, *Venediklî ile Dahi Sulh Oluna 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri*, İstanbul, İletişim Yay., 2017, s. 232-248; Sevim Üngün, “Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetih-nâmesi”, *Tarih Dergisi*, sayı 20, İstanbul, 1965, s. 101-116; sayı 21, 1966, s. 63-76; sayı 22, 1967, s. 169-180; Veysel Göger-Hüseyin Sarıkaya, “Mora’nın İstirdâdına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir’in Vâkı’ât-ı Gazavât’ı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 20, İstanbul, 2009, s. 1-32; Hüseyin Sarıkaya-Veysel Göger, “Mora’nın Yeniden Fethine Dair Osmanlıların Hazırladıkları Fetihname”, *Tarih Dergisi*, sayı 67, İstanbul, 2018/I, s. 101-124.

²⁵² Bu müjdeyi “*Cifr ve nücûm ilmiyle uğraşan*” Sadrazam Kethüdası İbrahim Ağa ile Lâlîzâde Abdülbâkî Efendi vermişti (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1021; Uzunçarşılı, a.g.e., IV/I, 97).

göre Ali Paşa ve devlet ricalinin kahir ekseriyeti sefer fikrine sıcak bakmıyordur ancak padişahın iradesine karşı koyamamışlardır²⁵³. Elçi, Ali Paşa'nın başlangıçta istekli olmadığı sefer kararının arkasında durduğunu ve kellesini muhafazanın bu muharebeden zaferle dönmeye bağlı olduğunun bilinciyle hazırlıkları var gücüyle gördüğünü rapor eder²⁵⁴. Göynüklü Ahmed Efendi ise III. Ahmed'in, daha evvel de Mora'ya sefere azmettiğini ama her defasında devrin sadrazamının henüz zamanı değildir diyerek onu vazgeçirdiğini öne sürer²⁵⁵. Yabancı bir çağdaşı gözlemciye göre de padişah, 1713'te Rus seferi için Edirne'de topladığı orduyla Lehistan'a sefere niyetlenmiş; fakat Habsburglar veya Rusların Lehlere destek çıkma ihtimalini yüksek bulan Ali Paşa onu Mora'nın yahut diğer Karlofça kayıplarının telafisine yönlendirmiştir²⁵⁶.

Bu bilgiler ışığında sefer kararının olgunlaşma sürecini şöyle yorumlamak daha doğru olabilir. Rus çarı ve İsveç kralına söz geçiremediği uzun süreçte 2 kez sefer ilan edip uzak-yakın eyaletlerden askeri boşu boşuna Edirne'ye toplayan III. Ahmed, zedelenen itibarını ve sorgulanan meşruiyetini bir sefer tertibiyle tekrar tesise azmetmiş durumdadır. Ondaki bu kararlılık, Ali Paşa'ya Mora seçeneğini gündeme getirir.

Padişahın daha Edirne'deyken Mora Yarımadası'nın eskiye ait kamu gelirleri hakkında malumat isteyişi²⁵⁷, yine daha buradayken emirlerini verdiği anlaşılan sefer gelirlerini artırmaya yönelik ekonomik tedbirler ve sıklaşan mal müsadereleri²⁵⁸ ve

²⁵³ NA. SP 97/23, f. 121a (28 Kasım/9 Aralık 1714), f. 117b (26 Kasım/7 Aralık 1714). Sadrazamın, Osmanlı-Venedik ilişkilerinde bir kırılma istemediğini, 1,5 ay önceki mektubunda da dile getiren elçi (**aynı defter**, f. 124a (7/18 Ekim 1714)) yukarıda ikinci mektupta, önceki bu bilgiyi teyit ettirdiğini özellikle vurgular.

²⁵⁴ NA. SP 97/23, f. 125b (9/20 Ocak 1715), f. 149a (29 Ocak/9 Şubat 1715), f. 161b (8/19 Nisan 1715).

²⁵⁵ Bu anlamda, Moralı Hasan Paşa, Baltacı ve Çorlulu'nun ismi zikredilir (**Târîh-i Göynüklü**, s. 194).

²⁵⁶ Muhtemelen Karlofça'yla kaybedilen Kamanice'yi geri almak amacıyla (Jorga, **a.g.e.**, s. 272).

²⁵⁷ **The Despatches of Sutton**, s. 196.

²⁵⁸ Ekonomik tedbirler arasında, devlet giderlerinde kısıtlama, saraydaki üst düzey görevlilerin gelir kalemlerini azaltma, zengin kesimin ödediği vergi miktarını artırma ve ticaret kapasitesini artırma adına yabancı tüccardan ithalatı asgariye indirme sayılabilir (**The Despatches of Sutton**, s. 194 (18/29 Aralık 1713)). Ali Paşa, gelir-gider dengesini sağlamak için alışılmadık bir şekilde sarayın giderlerini kısma yönelmişti (Artan, "18. yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin", s. 303). Paşa, memleketten zahire ihracını yasaklayarak Fransız tüccarını sıkıntıya soktu (**İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 190). En yüksek gelir elde eden mal müsadereleri, eski sadrazamlardan Yusuf Paşa ve Baltacı Mehmed Paşa, Prut Savaşı öncesinde ihaneti malum Eflak Voyvodası Konstantin Brancoveanu, Kızlar Ağası Uzun Süleyman ve Hac Emiri Nasuh Paşa'ninkiler oldu (Ertuş, **Sultanın Ordusu**, s. 319). Yusuf Paşa, Nasuh Paşa ve Voyvoda Konstantin, müsadereyle kurtulamayıp katledildi (**Nusretname**, s. 983, 987, 1001). Ali Paşa'nın 1716'da Petervaradin'de alacağı hezimet, mallarına el koyduğu ve haksız yere katlettiği bu kimselerin inkisarına bağlanır (**Târîh-i Göynüklü**, s. 256).

İstanbul'a döner dönmez donanmayla ilgili başlattığı şehirdeki elçilikleri teyakkuza geçiren kapsamlı program²⁵⁹, Mora seferi fikrinin Edirne günlerinde olgunlaştığına işaret eder. Nitekim uygulanan sıkı ekonomik tedbirler, İstanbul'a döneli daha 20 günün ancak olduğu 1713 Aralık sonu şehir ahalisinin tepkisini çekmiş durumdadır²⁶⁰.

İstanbullu arasında Mora'nın istirdadı fikrine heveslenenler kadar²⁶¹, Venedik'e koltuk çıkacağına kesin gözüyle baktıkları Avusturya'yla barışın bozulmasına itiraza edenler de vardı²⁶². Seferin resmen ilan edileceği 8 Aralık 1714'teki meşveretten 2 hafta önce şehirdeki barış yanlısı ve oldukça nüfuzlu eski şeyhülislamlardan Ebezâde Abdullah Efendi'nin Trabzon'a ve Ataullah Efendi'nin Sinop'a alelacele sürgün edilmesi örneğinde olduğu gibi Ali Paşa, süreç boyunca savaş karşıtlığını körükleyen yahut körükleyeceği düşünülen şahısları benzer yöntemlerle bertaraf edecekti²⁶³. Fakat bindirildikleri gemiler şiddetli fırtınaya yakalanan bu ikiliden Abdullah Efendi'nin feci ölümü ve ulemanın hadiseye verdiği ciddi tepki olayların seyrini kökten değiştirdi²⁶⁴.

Yükselen tansiyonu düşürmek için bir günah keçisi bulmak gerekince, sürgünün ve Mora seferinin fetvasını veren Şeyhülislam Mahmud Efendi azledildi (15 veya 16 Aralık 1714)²⁶⁵. Yerine sefer karşıtlığıyla bilindiği halde²⁶⁶ Mirzâ Mustafa Efendi büyük ihtimalle mecburen getirildi; çünkü 3 kez Rumeli kazaskerliği yaptığı için onda olan atama önceliğini yok saymak ulemayla yeni bir krize davetiye çıkarmaktı²⁶⁷. Yani Sadrazam Ali Paşa, 2 mazul barış yanlısı şeyhülislamı susturmayı tasarlarken barış yanlısı bir şeyhülislam edinivermiş oldu. Sefer karşıtlarının bilhassa bu şeyhülislam değişikliği sonrasında itirazlarını cesurca dillendirdikleri, ama III. Ahmed ve Ali

²⁵⁹ Kalyon tamirleri, Mısır'dan tüccar kalyonlarının getirilmesi ve levant listelerinin oluşturulması yönünde emirler verilmişti (*The Despatches of Sutton*, s. 196-197 (14/25 Ocak 1714)).

²⁶⁰ *The Despatches of Sutton*, s. 194 (18/29 Aralık 1713).

²⁶¹ Güner Doğan, *a.g.e.*, s. 233.

²⁶² *NA. SP 97/23*, f. 117b.

²⁶³ *NA. SP 97/23*, f. 119b. Osmanlı müellifleri 22 Kasım 1714 tarihli bu sürgünlere sebep olarak bu kişilerin devlet ve vüzera aleyhine ortalıkta laf etmeleri ve vakıf oldukları devlet sırlarını ulu orta ifşa etmelerini gösterir (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 886; *Târîh-i Göynüklü*, s. 140).

²⁶⁴ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 950-1. Gemisi zarar görse de karaya çıkmayı başaran diğer isim Ataullah Efendi, ikametine izin verilen Bolu'da 1 yıla kalmadan vefat etti.

²⁶⁵ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 888-9 veya *Sadaret Defter*. nr. 360, vr. 47b; *Nusretnâme*, s. 1007.

²⁶⁶ *NA. SP 97/23*, f. 125b (9/20 Ocak 1715), f. 149a.

²⁶⁷ İlim ve fazilet sahibi kişiliğiyle tanınan Mirzâ Mustafa Efendi'nin biyografisi için bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1305-6; Mehmet İpşirli, "Mirza Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 167-8.

Paşa'daki sefer kararlılığıyla yüzleştiklerinde sessiz kalma kararı aldıkları öne sürülür²⁶⁸.

Bu “barış grubunda” Zinkeisen’e göre şeyhülislamdan başka Gülnuş Valide Sultan da vardı, hatta başı o çekiyordu²⁶⁹. Bu iddiayı destekler raporunda Sutton, Gülnuş’un neticesi müphem bir sefer için orduyla yollara düşüp meşruiyetini riske atmasını istemediği oğlunu İstanbul’da tutmak için sarf ettiği ciddi çabayı anlatır²⁷⁰. Fakat padişah, Gülnuş ve diğer harem fertleriyle birlikte orduyla Edirne’ye kadar gidecektir (Mart-Nisan 1715)²⁷¹.

Yine de III. Ahmed hem validesinin telkinleri hem de o sıra baş gösteren veba salgınının sefere hevesli havayı dağıtmasıyla olsa gerek, seferin akıbeti noktasında temkini elden bırakmadı²⁷². Nitekim planlandığı gibi sefer ahvalini takibe Filibe’deki Despot Yaylağı’na gitmek yerine orduyu Edirne’den uğurladı ve yola ancak ilk fetih olan İstendil Adası’nın müjdesinin geldiği 25 Haziran 1715’ten sonra 27 veya 29 Haziran’da çıkabildi²⁷³.

Bu ilk fethin coşkusu ve padişah nezdinde artan kredisini fırsata çeviren Sadrazam Ali Paşa, 6 ay önce şeyhülislamlığına mecburen razı olduğu Mirzâ Efendi’yi azlettirip Trabzon’a sürdü (25 veya 27 Haziran 1715)²⁷⁴. Paşanın, sefer güzergâhındaki bir başka Venedik toprağı olan İstendil Adası fethedilse bile Mora Yarımadası üzerine henüz taarruza geçilmediği için, yani aslında seferin akıbeti tamamen belirsizliğini korurken attığı bu adım, başarısızlık durumunda önemi anlaşılabilecek bir hamleydi²⁷⁵. Zira şeyhülislamı azlettirerek hem gördüğü ilgi ve şöhretiyle kendisine rakip bellediği bir kişiden kurtulmuş hem de savaş karşıtlarını bu aşamada lidersiz bırakmış oldu²⁷⁶.

²⁶⁸ NA. SP 97/23, f. 125a (9/19 Ocak 1715), f. 149 a-b (29 Ocak/9 Şubat), f. 154a, f. 161b (8/19 Nisan).

²⁶⁹ Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)**, V, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kontrol Kemal Beydilli, İstanbul, Yeditepe, 2011, s. 324.

²⁷⁰ NA. SP 97/23, f. 161a-b (8/19 Nisan 1715).

²⁷¹ **Nusretname**, s. 1014-5.

²⁷² Salgın, deniz seferinin başarısız olacağına yorulmuştu (Güner Doğan, **a.g.e.**, s. 233, dipnot no 14).

²⁷³ Edirne’deki padişaha İstendil Adası’nın fetih haberi, 25 Haziran 1715’te ulaştı (**TSMA.d**, nr. 2358/6, vr. 2b). Padişah, Edirne’den Despot Yaylağı için yola, 27 veya 29 Haziran 1715’te çıktı (**Nusretname**, s. 1018 veya **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 917).

²⁷⁴ NA. SP 97/23, f. 177b (15/26 Temmuz 1715). Kroniklerde şeyhülislamın azline gösterilen gerekçeler farklıdır: kendisinin rüşvet yemesi ve Galata Kadısı olan oğlu Salim Mehmed’in kötü hali (**Nusretname**, s. 1018); sahte arzuahaller hazırlatarak kazaskerlerin azlini sağlaması (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 917).

²⁷⁵ İstendil Adası (Tinos) 6 Haziran 1715’te ele geçirildi; Mora Yarımadası’ndaki ilk fetih 3 Temmuz 1715’teki Gördös Kalesi fethidir (Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 104).

²⁷⁶ NA. SP 97/23, f. 177b.

Neyse ki olaylar onun öngördüğü doğrultuda gelişti ve Avrupa’da süregiden mücadeleleri yüzünden yeni bir savaşı göze alamayan Avusturya, tüm esip gürlemelerine rağmen Venedik’e yardıma gelmeyince Mora’nın fethi sıkıntısız tamamlandı²⁷⁷.

III. Ahmed’in Venedik’ten geri alınan her bir kalenin müjdesiyle yaşadığı sevincin tahayyülü zor değildir²⁷⁸. Padişahın her fethin akabinde düzenlediği kutlamalar, sadrazam ve diğer ordu erkânına yolladığı ihsan ve tebrik yazılarının ayrıntısı *Târîh-i Râşid*’de bulunmaktadır²⁷⁹. Seferden dönen Sadrazam Ali Paşa’yı ve muzaffer orduyu Edirne girişinde alayla karşılayan hükümdar, kışı geçirmeye İstanbul’a geçtiğinde de Canım Hoca kumandasında şehre dönen muzaffer donanmayı şenlikler eşliğinde karşılayıp zaferi bir haftalık *şehir donanması* tertibiyle kutlattı (1715 Aralık başı)²⁸⁰.

O kış bu başarıyı taçlandırmak için Venedik üzerine karar verilen ikinci seferin hazırlığıyla geçti. Bu kez hedefte bir diğer Karlofça kaybı olan Dalmaçya kıyıları ile Adriyatik girişindeki kritik konumuyla zamanında Kanunî’nin de gözüne kestirdiği Korfu Adası vardı²⁸¹. Süreçteki diplomatik gelişmelerin, Mora seferi öncesindekilerle benzer seyri, kötümser öngörülerin yine gerçekleşmeyeceği noktasında yanıltıcı oldu. Zira Avusturya, Nisan 1716 gibi geç bir tarihte, yani Osmanlı donanması ve kara ordusu ikinci Venedik seferi için yola çıkmak üzereyken savunma ittifakı antlaşması imzaladığı Venedik lehine sürece resmen dâhil olarak hesapları alt üst etti²⁸². Nitekim Nisan’ın son haftası İstanbul’a ulaşan manifesto niteliğindeki bir mektupla Karlofça şartlarına bağlı kalınmazsa gereğinin yapılacağı hususunda sert bir dille ihtar edilen Osmanlı Devleti’nden 1 ay içinde Mora’yı boşaltması ve Venedik’in savaş zararının karşılanması istendi²⁸³.

²⁷⁷ NA. SP 97/23, f. 125b, 151a, 153a; Zinkeisen, a.g.e., V, 324, 326-8, 356.

²⁷⁸ Mora’da Gördös, Anaboli, Moton, Koron, Navarin, Benefşe, Ayamavra, İğne ve Çuka, Girit’te Suda, Granbusa ve Spinalonga.

²⁷⁹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 915-956.

²⁸⁰ *Nusretname*, s. 1022, 1028-9; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 964, 969, 970.

²⁸¹ *Nusretname*, s. 1024; NA. SP 97/23, f. 210b-211a (9/20 Aralık 1715).

²⁸² Şubat 1716’da hazırlanan Avusturya-Venedik ittifakının vekâletnameleri, 1716 Nisan ortasında Viyana’da imzalandı (Zinkeisen, a.g.e., V, 357; Hakan Karagöz, “Pasarofça Barışı’na Giden Süreçte Osmanlı-Habsburg Rekabeti (1716-1717)”, *Harp ve Sulh*, s. 56).

²⁸³ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 985-7; Zinkeisen, a.g.e., V, 359.

Hal böyle olunca son anda açılan Avusturya cephesi için mecburen sefer planı değiştirildi ve yola çıkış ertelendi. Venedik seferi için toplanan askerî kuvvetler ikiye bölündü. Bir kısmının şeyhülislamdan fetvası alınan Avusturya seferi için Sadrazam Ali Paşa komutasında Belgrad'a ve geri kalanının Kara Mustafa Paşa komutasında Korfu'ya yönelmesi, Kaptanıderya Canım Hoca komutasındaki donanmanın Korfu'ya hareketi ve hazır edilen Tuna Nehri'ne uygun donanmanın da Karadeniz üzerinden Tuna'ya yola çıkarılması kararlaştırıldı²⁸⁴.

Her türlü planın sadece Venedik'le kara ve deniz savaşına uygun yapılması, yeni açılan Avusturya cephesinde kara ve su üzerindeki mücadeleler için gerekli hazırlıklara süratle girilse de eksiklerin kaçınılmazlığı, düşmanın çok daha hazırlıklı oluşu ve savunmanın değil hücumun tercih edilmesi gibi yanlış stratejiler sadece Ali Paşa'nın sonu olmayacaktı. Paşanın yaralandığı ve aynı gün vefat ettiği 5 Ağustos 1716 tarihli Petervaradin Savaşı'nda, başında bulunduğu ordunun aldığı ağır hezimet, Balkanlardaki geniş Osmanlı topraklarının Avusturya'ya terkiyle sonuçlanan zorlu Pasarofça sürecini de beraberinde getirecekti²⁸⁵.

Bu süreçte Avusturya'nın yine tehdit savurmaktan öteye geçemeyeceği gibi yanlış bir inanca kapılan Ali Paşa'nın, Başvekil Eugene'in yaptığı savaş hazırlıklarının ciddiyetini geç kavradığı ve serhat güvenliği için "ihtiyaten" birtakım önlemler alsa da Mora zaferinin de rahatlığıyla harbin hazırlıklarını zamanında görmede ihmalkâr davrandığı düşünülür²⁸⁶. Halbuki Avusturya geçen yıl savaş halinde olduğu Fransa ve Hollanda'yla sorunlarının çoğunu çözerek elini rahatlatmıştı²⁸⁷. Daha önemlisi, Korfu Adası ve Dalmaçya kıyıları bölgedeki Avusturya topraklarının güvenliği açısından büyük stratejik öneme sahipti²⁸⁸. Tampon bölge işlevi gören buralar Osmanlı

²⁸⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 993; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 114.

²⁸⁵ Petervaradin Savaşı için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 981-1019; **Nusretnâme**, s. 1036-1046; **Târîh-i Göynüklü**, s. 218-253; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 109-124; Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 372-373; Bekir Gökpinar, **Tuna Ötesinde Son Sefer Varadin 1716**, İstanbul, İdeal Kültür Yay., 2019; Hakan Karagöz, "Petervaradin Muharebesinde (1716) Habsburgların Osmanlılardan Ele Geçirdiği Silahlar ve Harp Teçhizatı", **İ. Ü. Tarih Dergisi**, sayı 59, 2014/1, s. 79-112.

²⁸⁶ **NA. SP 97/23**, f. 217b, f. 233a-b, f. 235a-b (27 Mart/7 Nisan 1716), f. 239b, f. 249b. Ali Paşa'nın bunun için niyeti tam belli olmayan Habsburgları huylandırmamak ve İstanbul'da Avusturya ile sulhun bozulması yönündeki endişelerini başından beri ileten muhalif grubun eline malzeme vermemek gibi haklı nedenleri olduğu söylenir.

²⁸⁷ Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 356-7; Jovan Pešalj, "The Peace of Passarowitz and the Habsburg-Ottoman Relations", **Harp ve Sulh**, s. 26-27).

²⁸⁸ Jorga, **a.g.e.**, s. 282.

hâkimiyetine girerse sıranın Avusturya topraklarına geleceği²⁸⁹ ve Venedik'in bunu tek başına önleyemeyeceği biliniyordu²⁹⁰.

Benzer mülahazalarla, İstanbul'da bu ikinci Venedik seferini tasvip etmeyen kitlede yer alan Fındıklılı, konumlarının öneminden ötürü buraların fethinin Mora gibi kolay olmayacağı, zira “*Venedüklü ile sulh ile cenkte müttefiktir*” dediği Avusturya'nın buna izin vermeyeceği noktasında Ali Paşa'yı uyardığını anlatır. Fakat “*Mora zaferiyle gururu okşanmış*” ve çevresinin tesirinde kalan paşaya söz geçiremediğini söyler²⁹¹. Nisan 1716'da korkulan başa gelip Avusturya sürece dâhil olunca bu kez böyle bir “*hasm-ı kavî*” ile savaşa etraflıca hazırlanmak gerektiği mülahazasıyla seferin aceleye getirilmesine itirazlar yükselecektir.

Ali Paşa'nın bu aşamada sefer aleyhinde ulu orta konuşanların katli için şeyhülislamdan cevaz istemesi mühimdir²⁹²; çünkü muhaliflere sergilediği acımasız tutumun yanı sıra ancak bu şekilde susturulabileceğini düşündüğü sefer karşısı ciddi bir kitlenin varlığını da gösterir. Nitekim daha sefer fetvası için 27 Nisan 1716'da toplanan büyük meşverette, Avusturya'yla sulh akdini bozmayı gerektirecek şartlar henüz oluşmadığı için sadece hudut müdafaasına gidilebileceği yönünde görüş beyan ederek seferin meşruiyetini sorgulamaya açan Eski Anadolu Kazaskeri Mirzâzâde Şeyh Mehmed Efendi'ye bunun bedelini Prevadi sürgünü ile ödetir²⁹³.

Böyle bir diğer örnek, Osmanlı hariciyesinin bazı mühim işlerinde yararlılık göstermiş Benjamin Brué adındaki Fransız elçilik tercümanının benzer düşünceleri yüzünden sürüklendiği öne sürülen vahim akıbetidir. Tercümanın, Avusturya'yla savaşın gelecek yıla tehir edilip o sene eksiklerin giderilmesinin lüzumu yönündeki görüşleri yüzünden sefer yolunda bir suikasta kurban gittiği iddia edilir²⁹⁴. Payitahtta

²⁸⁹ **Nusretname**, s. 1036; Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 356. Habsburgları ürküten noktaların benzer bir anlatısı için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 981-2.

²⁹⁰ Güner Doğan, **a.g.e.**, s. 248 (77 numaralı dipnot).

²⁹¹ Sadrazamın, Kaptanıderya Canım Hoca, Sadaret Kethüdası İbrahim, Başdefterdar Sarı Mehmed, Reisülküttap Sarı Deli Mustafa ve Lâlîzâde Abdülbâkî'nin telkinlerinden etkilendiği söylenir (**Nusretname**, s. 1024-6, 1033). Râşid de Venedik'in eskiden beri Avusturya himayesinde olduğunu ve Ali Paşa'nın gururunun hadiseleri bu aşamaya getirdiğini söyler (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 981, 1020).

²⁹² **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 989; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 113. Cevaz talebinin karşılığı belirsizdir.

²⁹³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 991; **Nusretname**, s. 1037. Ayasofya Şeyhi Süleyman Efendi'nin de savaşa itiraz ettiği ve sürgün yediği şeklinde asılsız bir söylenti de çıktı (Karahasanoglu, **a.g.e.**, s. 94).

²⁹⁴ Uğur Demir, “1716'de Avusturya'ya Savaş İlanı ve Fransa Elçilik Tercümanı Benjamin Brué Suikastının Perde Arkası”, **Mustafa Çetin Varlık Armağanı**, İstanbul, KTP Yay., 2013, s. 422, 427.

sefere mesafeli duruşun diğeri bir sebebi de Hollandalı diplomatın dikkati çektiğı üzere yükselen fiyatlarla gelen ekonomik sıkıntıdır²⁹⁵.

Kamuoyundaki bu sefer karşıtı havaya ve sadrazamın acımasız tedbirlerine III. Ahmed'in nasıl baktığı henüz belirlenemedi. Ancak Mora zaferiyle daha yeni güven tazeleyen Ali Paşa'nın, üzerindeki tesir gücü de hesaba katıldığında padişahı aldığı inisiyatiflerin gerekliliğı noktasında iknada zorlanmadığı varsayılabilir. Fakat III. Ahmed, başlangıçta orduya belli bir menzile kadar eşlik edip gidişatı buradan koordine etmesi planlandığı halde temkinli kişilik yapısının bir gereğı olarak Edirne'den öteye gitmeyecektir²⁹⁶.

Sadrazam Ali Paşa'nın sürecin başındaki beyanları sınır müdafaasına gidildiğı ve düşman taciz etmedikçe saldırıya geçilmeyeceğı şeklindeyse de²⁹⁷ sefer yolundan İstanbul'daki dostlarına yolladığı mektuplar, niyetinin Avusturya ordusunun peşine düşüp denk geldiğı yerde savaşmak olduğunu ele veriyordu²⁹⁸. Keza orduyu Belgrad'a getirdiğinde de savunmada kalınmasını öneren yeniçeri ağasını değil düşmanın üzerine Petervaradin'e yürümeyi teklif eden Rumeli Valisi Sarı Ahmed Paşa'yı dinleyerek bu yönde harekât emri verdi (23 Temmuz 1716)²⁹⁹.

Belgrad'daki bu meşverette, kendisine ordugâha henüz ulaşmamış cephaneye ve askerî birliklerin varlığını hatırlatanlara “*evvelâ nusret verici Allâhu Azîmü 'ş-şân 'dur ve mühimmâtımız dahi gerüden gelür yetişür*” diye çıktığı rivayet edilmektedir³⁰⁰. Fakat Petervaradin'e varıldığında bir yandan siper kazmakla diğeri yandan top ve cephaneye eksikliklerini gidermekle uğraşan ordusu, tam tekmil hazır bekleyen Prens Eugene komutasındaki Avusturya ordusu karşısında 5 Ağustos 1716'da ağır bir hezimete uğradı. Kendisi de 5 saat içinde dağılan orduyu toparlamaya çalışırken alnından yediğı kurşunla ağır yaralandı ve aynı gün Belgrad yolunda vefat etti. Belgrad'daki Kanunî Sultan Süleyman Türbesi'ne defnedilen sadrazam, bundan sonra

²⁹⁵ Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 360.

²⁹⁶ **Nusretnâme**, s. 1035, 1038.

²⁹⁷ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 990.

²⁹⁸ **NA. SP 97/23**, f. 272a (25 Temmuz/5 Ağustos 1716).

²⁹⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1011-2; Özcan, “Şehid Ali Paşa”, s. 433. Sadrazamın onun fikirlerini bu kadar önemsemesi, Sarı Ahmed Paşa'nın Mora seferinde imza attığı önemli başarılarla bağlanır (**NA. SP 97/23**, f. 245a).

³⁰⁰ **Târîh-i Göynüklü**, s. 237.

tarikhlerde “Şehid Ali Paşa” olarak anılır³⁰¹. Yenilgi haberi Edirne’ye ulaşınca Korfu kuşatması da kaldırıldı³⁰².

Ali Paşa’nın o sene bir şekilde savuşturulabilecekken tüm eksikliklere ve bu yöndeki eleştirilere rağmen Avusturya’yla savaşta ısrarı, etrafındaki küçük ama etkin bir grubun onu yüreklendirmesine verilir³⁰³. Kaynaklarda bu hususta öne çıkanlar, kethüdası Sarı İbrahim Ağa³⁰⁴, Reisülküttap Sarı Deli Mustafa Paşa³⁰⁵ ve Mora seferinde de yanında getirdiği manevi danışmanı kendisi gibi Melâmiye ricalinden Lâlîzâde Abdülbâkî Efendi’dir³⁰⁶. Özellikle kethüdası Sarı İbrahim ve hocası Lâlîzâde’nin “*cifr ve nücûm delâletiyle*” zaferin görüldüğü ve tedirginliğe mahal bir durumun olmadığı telkinleriyle sadrazama cesaret verdikleri söylenir³⁰⁷.

Ali Paşa yaralandıktan sonra hızlı bir şekilde geri çekilen ve sancağı zor kurtaran Osmanlı ordusu, bozuk nizam Belgrad’a döndüğünde Edirne’deki padişah’tan emir gelinceye kadar seraskerlik geçici olarak Rumeli Valisi Sarı Ahmed Paşa’ya verildi³⁰⁸. 22 Ağustos 1716’da ordugâha ulaşan ve sadaret mührü beklentisindeki 3 kişiyi hayal kırıklığına uğratan bir padişah buyruğuyla³⁰⁹, askerin çekildiği Belgrad’ın muhafızı Arnavut Hacı Halil Paşa sadrazam atandı³¹⁰. Hatırlanacağı üzere Şehid Ali Paşa bu ismi birkaç ay önce padişah’tan gördüğü teveccüh nedeniyle saraydan uzaklaştırmıştı. Bu arada Ali Paşa’yı sefer konusunda galeyana getirmekle suçlanan Sadaret Kethüdası İbrahim Ağa idam ve Reisülküttap Sarı Deli Mustafa Efendi sürgün edildi ve Lâlîzâde

³⁰¹ Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 372; Özcan, “Şehid Ali Paşa”, s. 434. Elinde dürbünü savaşın gidişatını izleyen sadrazama “*henüz binilmenin dahi vakti var efendim sabreyleyin!*” diyen Lâlîzâde Efendi’nin, eşref saati bekletirken harekâtı geciktirdiği söylenir (**Nusretname**, s. 1044). Ekser halkın, paşanın kendi adamlarınca öldürüldüğüne inandığı iddia edilir (Karahasanoğlu, **a.g.e.**, s. 95).

³⁰² İdris Bostan, “Korfu”, **DİA**, İstanbul 2002, XXVI, 202; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 122-4.

³⁰³ “*Hazret-i Vezîr-i A’zam hazretlerin nüdemâsı cânib-i erba’asın ihâta edüp zabt eylemişlerdi*” (**Târîh-i Göynüklü**, s. 239).

³⁰⁴ **Nusretname**, s. 1027; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1021; **Târîh-i Göynüklü**, s. 248; **NA. SP 97/23**, f. 235a (27 Mart/7 Nisan 1716).

³⁰⁵ **Nusretname**, s. 1027; **Târîh-i Göynüklü**, s. 247-8; **NA. SP 97/23**, f. 235a.

³⁰⁶ **Nusretname**, s. 1033; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 972, 1021; **Târîh-i Göynüklü**, s. 247. Sadrazamı yanıltanlar arasında ilginç bir şekilde Râşid’in ismi de anılır (**Târîh-i Göynüklü**, s. 247).

³⁰⁷ Aynı kişiler, Mora seferi öncesinde de sadrazama Mora fatihi olacağı müjdesini vermiş ve iddiaları doğru çıkmıştı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1021).

³⁰⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1023.

³⁰⁹ Bu 3 isim Rumeli Valisi ve Serasker Vekili Sarı Ahmed Paşa, Defterdar Sarı Mehmed Paşa ile Sadaret Kethüdası Sarı İbrahim Ağa’yı (**Zübde-i Vekayiât**, s. XXVI; **Nusretname**, s. 1047).

³¹⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1029.

Abdülbâkî Efendi kehanet töhmetiyle önce Belgrad Kalesi'ne hapis ardından Limni'ye sürgün edildi³¹¹.

2.7. Yakın Çevrenin Yeni Gözdesi Nevşehirli İbrahim, Toprak Kayıpları, Kamuoyu Hoşnutsuzluğu ve Pasarofça Barışı

Petervaradin'de sadece sadrazamını değil, damadını, gözdesini, hatta en yakın adamını kaybeden III. Ahmed, Ali Paşa'dan doğan boşluğu kısa sürede Nevşehirli İbrahim Efendi ile doldurdu. Padişahın şehzadelik yıllarından itimadını kazanmış ve cülûsunu müteakip darüssaade ağası yazıcılığına getirilmiş bu isim, gözdelik potansiyeli yüzünden Çorlulu tarafından taşra görevine yollandığı 1709'dan beri saraydan ve padişahdan uzaktaydı³¹². Avusturya seferine *mevkufatçı* olarak katılmıştı; Petervaradin hezimetinin nedenlerinin açıklandığı bir *mahzarı* ordunun çekildiği Belgrad'dan Edirne'deki padişaha ulaştırma görevi ona verilince III. Ahmed'le yolları tekrar kesişmiş oldu³¹³.

Getirdiği *mahzarda* tüm suç Şehid Ali Paşa'ya yüklenerek asker temize çıkarılrsa da İbrahim Efendi, yenilginin ordunun mevcut durumu ve bilhassa sipahilerin bozuk nizamından kaynaklandığını padişaha anlattı³¹⁴. III. Ahmed, fikirlerini beğendiğinden olsa gerek İbrahim'i ordugâha geri yollamadı. Edirne'de yanında tutarak 3 ay içinde üst üste terfilerle ikinci vezirlikle rikâb kaymakamlığı gibi kritik bir pozisyona kadar yükseltti (3 veya 4 Ekim 1716)³¹⁵. Ayrıca Şehid Ali Paşa'dan “dul kalan” 13 yaşındaki kızı Fatma Sultan'la Şubat 1717'de evlendirdi³¹⁶. Avusturya'yla süre giden sıkıntılar nedeniyle düğün eğlencesini uygun bulmayıp nikah akdiyle yetindiği³¹⁷ bu izdivacı, daha müsait bir vakte pekâlâ bırakabilecekken aceleye getirişi, damatlık payesi vererek

³¹¹ *Nusretnâme*, s. 1048; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1030, 1033. Râşid, kethüda ile reisülküttabın bir tutulmamasını zira onların sefer ahvali hakkında münakaşa halinde olduğunu söyler (*aynı eser*, s. 1031).

³¹² Haremeyn muhasebeciliği vazifesiyle (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1025-6).

³¹³ *Nusretnâme*, s. 1047.

³¹⁴ Râşid'e göre aslında *mahzarın* ilk halinde de *sipâh ve silâhdâr* tayfası kusurlu bulunmuş, ancak birliklerden yükselen itirazlar yüzünden yazılanlar değiştirilmişti (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1024). İngiliz elçiye göre ise Nevşehirli, askerinin sayıca yetersizliği ve maaşları ödenmediğinden gönülsüz savaşan sipahilerin çabuk çözülmesinin mağlubiyeti getirdiğini padişaha anlattı (*NA. SP 97/24 Part 1*, f. 15b (Edirne, Edward Montague, 10/21 Nisan 1717)).

³¹⁵ Önce ruznamçe-i evvelik, akabinde mirahur-ı evvelik ve akabinde kaymakamlık nasbı (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1027, 1034; *Nusretnâme*, s. 1048, 1050).

³¹⁶ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1055; Aktepe, “Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli”, s. 441.

³¹⁷ *NA. SP 97/24 Part 1*, f. 17a.

Nevşehirli'nin serhat ahvaline daha cesaretle sahip çıkmasını sağlamak için olsa gerekti. Yani, güvenilebileceği bir danışmana fazlasıyla ihtiyaç duyduğu böyle kritik bir dönemde, yanında kimsenin kalmayışının da etkisiyle biricik gözdesi ve damadı Ali Paşa'nın yerine her manada hızlıca Nevşehirli'yi koyuvermişti.

İngiliz elçi Montague, daha Nisan 1717'de "musahip" ve "gözde" diye nitelediği Nevşehirli'nin III. Ahmed'in güvenini tamamen kazandığından ve devletin tüm işlerini elinde tuttuğundan bahseder; Belgrad Muhafızı Arnavut Hacı Halil Paşa'nın sadrazamlığı dâhil yeni yönetimin onun önerileriyle şekillendiğini anlatır³¹⁸. Fransız elçi De Bonnac'a göre ise paşa bu etkinliğini rikâb kaymakamlığının tamamında koruyacaktır; nitekim yönetim kadroları belirlenirken de Avusturya'yla barış teatisinde de siyasete yön veren oydu; yabancı temsilciler sadrazamla "usulen" görüşüyordu³¹⁹.

Nevşehirli'nin, Belgrad Muhafızı Arnavut Hacı Halil Paşa'nın sadarete atamasındaki rolü, *Nusretnâme*'de de konu edilir. Şehit damadının vasiyetine uyarak Sadaret Kethüdası Sarı İbrahim'i sadrazam yapacak olan padişahın fikrini Edirne'ye gelir gelmez nasıl değiştirdiği ve kısa kadar serhaddi koruyacağına inandığı ve söz dinler ve uysal bulduğu Halil Paşa'nın daha iyi bir tercih olacağı konusunda padişahı nasıl ikna ettiği anlatılır³²⁰. Neticede Halil Paşa, 22 Ağustos 1716'da Belgrad'da sadaret mührünü alarak ordunun başına geçer ancak bu seçimin yerindeliği tartışmalıdır. Zira yeni sadrazamdan bozgun yemiş motivasyonu düşük bir ordunun başına geçip serhaddi yeni Avusturya tecavüzlerine karşı koruması beklenmektedir³²¹.

Oysa yumuşak tabiatı ve derviş meşrep mizacıyla öne çıkan Halil Paşa, hanedan yapılarının güvenliğiyle zabıta işlerinden sorumlu Bostancı Ocağı'nda yetişmiş, kariyerinde zirveyi bostancıbaşılık yıllarında görmüş ve yaşı 60'a varsa da birkaç ay önce başladığı Belgrad muhafızlığı haricinde yönetim tecrübesi olmayan, devlet

³¹⁸ Nişancı, reisülküttap ve defterdarı da Nevşehirli'nin seçtiği ve bu kişilerin paşadan habersiz padişaha herhangi bir şey söylemeye kalkışmadıkları öne sürülür (NA, SP 97/24 Part 1, f. 14a, 16b (10/21 Nisan 1717)). Nevşehirli, III. Ahmed'in "*sevgili adamı*" olarak nitelenir (Mikes, *Türkiye Mektupları*, s. 4).

³¹⁹ *İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 169.

³²⁰ Nevşehirli, Belgrad'dan Edirne'ye gelirken yolda III. Ahmed'in ordugâhtaki Kethüda Sarı İbrahim'e yolladığı sadaret mührünü götüren görevliyle karşılaşır, adamı geri döndürür ve Edirne'ye vardığında ordugâhta kethüdaya duyulan nefreti anlatarak padişahın fikrini değiştirir (*Nusretnâme*, s. 1047). Râşid'in anlatışında, bu hadisenin çok benzeri hezimet sonrası sadarete vekâlet edecek isim belirlenirken yaşanır; vekalet için Kethüda Sarı İbrahim'in adı geçtiğinde Nevşehirli, buna engel olur ve Rumeli Valisi Sarı Ahmed'in seçilmesini sağlar (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1023, 1029).

³²¹ *Târîh-i Göynüklü*, s. 255.

idaresi ve savaş yönetiminde acemi biriydi³²². Zaten sadaretinin başlarında 1716 Ağustos sonu Avusturya'nın kuşattığı Macaristan'daki son Osmanlı kalesi Temeşvar'ı kurtarma adına pek yararlılık gösteremedi.

Padişahın bu süreçte Belgrad'a yolladığı bir hatt-ı hümayunda Halil Paşa'dan Temeşvar'ı kurtarmasını isterken “*muhibbin*” dediği Nevşehirli'den bahis açması önemlidir. Paşaya “*öteden beri sana dostluk üzere olup her husûsda ziyâde tarafına müsâ'ade ve i'ânet üzere*”dir diyerek sadaretinin mimarının Nevşehirli olduğunu ima etmiş ve lafı “göreyim seni, onu da beni de hayal kırıklığına uğratma” demeye getirmiştir³²³. Fakat sadrazamın Belgrad'dan yardıma yolladığı kuvvetler daha kaleye ulaşmadan geri püskürtülecek ve hanlarının “gevşekliği” nedeniyle Kırım askeri de zamanında sahaya intikal etmeyince iyice yalnız kalan Temeşvar halkı, Edirne'deki padişahın “*mümkün olsa kendim uçar varırdım lâkin imkânı ve zamânı yok*”³²⁴ dediği kalelerini birkaç gün içinde Avusturya'ya teslim edecektir (1716 Ekim ortaları)³²⁵.

Temeşvar düşünce Avusturyalı çetelerin saldırılarına açık hale gelen Eflak ve Boğdan toprakları baskınlara maruz kaldı. 1716 Kasım sonundaki böyle bir baskında Eflak Voyvodası Nikola Mavrokordato Bükreş'teki sarayından esir alındı³²⁶; birkaç ay sonra Boğdan'ın başkenti Yaş'a düzenlenen benzer bir saldırı Kırım askerinin yardımıyla geri püskürtülebildi³²⁷. Gelişmelerin dehşete düşürdüğü Tuna boyundaki ahalinin emniyeti için III. Ahmed'in Ruscuk tarafına bizzat gitmesi gündeme gelse de kış şartları nedeniyle bu fikir uygulanabilir bulunmadı³²⁸. Sınır hattındaki çözülmenin

³²² **Hadîkatül-Vüzerâ ve Zeyleri**, s. 176; Abdülkadir Özcan, “Halil Paşa, Arnavut”, **DİA**, İstanbul 1997, XV, 323.

³²³ **İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094**, vr. 39a; Sekmen, “Sultan III. Ahmed'in”, s. 97.

³²⁴ **İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094**, vr. 41b; Sekmen, “Sultan III. Ahmed'in”, s. 101.

³²⁵ Kırım askerinin zamanında sahaya intikal etmeyişi, Belgrad'dan yardıma yollanan Osmanlı ordusunun düşman askerinin çokluğundan ötürü Pançova'dan öteye geçişte zorlanması, geçenlerin de Varadin hezimetinin yılgınlığıyla isteksiz savaşarak firar etmesi kalenin düşüşünü hızlandırdı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1034-1035; **Târîh-i Göynüklü**, s. 257-277, 280-283; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 126-8; Bekir Gökpinar, “Osmanlı Macaristan'ında Son Kale: Temeşvar'ın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkması (1716)”, **Osmanlı Araştırmaları**, 2019, sayı 54, s. 199-240;). Padişahın, Kırım hanına acilen Temeşvar'a intikalini salık verdiği hatt-ı hümayun için bkz. **İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094**, vr. 18a; Sekmen, “Sultan III. Ahmed'in”, s. 65. Padişahın, hanın iflah olmaz tavrından yakındığı yazışma için bkz. **aynı tez**, s. 102. Han bu sorumsuzluğu nedeniyle azledilir (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1044, 1047).

³²⁶ **Târîh-i Göynüklü**, s. 285; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1041. Bu arada merkezden hemen yeni bir voyvoda (İskerletzâde Yanaki) tayin edildi ve bölge muhafazasına bir miktar asker yollandı (**aynı eser**, s. 1043). Bu şahıs esaretten, Pasarofça sonrasında Yedikule'deki bir Avusturyalı asilzâde ile mübadele edilerek kurtarıldı (AE.SAMD.III, 230/22060; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 47-8).

³²⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 129.

³²⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1043; Özcan, **Osmanlı Sultanları-III**, s. 159).

bölge halkında yarattığı derin kaygıyı göstermesi açısından Belgrad Kalesi halkının, Avusturyalılarla gizlice görüşmekle ve kaleyi onlara vermeyi planlamakla suçladıkları muhafızları Vezir Sarı Ahmed Paşa'yı katletmeleri³²⁹ kayda değerdir ki korktukları kısa süre sonra başlarına gelecektir.

Edirne'de padişahın sağ kolu olarak süreci yürüten Kaymakam Nevşehirli, toprak kayıplarına son vermek için Avusturya'yla barış masası kurulması gerektiğine çoktan kani olmuş ve bu yönde girişimleri başlatmıştı³³⁰. Fakat bu girişimleri duyan ordugâhtaki erkân ve ocak ağalarının verdiği, “*Temeşvar, dest-i düşmende iken sulh demek ne demektir!*”³³¹ tepkisinden de anlaşıldığı üzere Eflak ve Boğdan'ın giriş kapısı mahiyetindeki Temeşvar geri alınmadan barışta ısrar, III. Ahmed'in tahtını tehlikeye sokacaktı³³². O yüzden padişah, Avusturya üzerine yeni bir sefer niyetiyle 1717 ilkbaharında Edirne'de öncekilerden de kalabalık bir ordu topladı³³³. Fakat o günlerde Belgrad'ın Avusturya tarafından kuşatıldığı haberi gelip de bu orduyu Belgrad'a yardıma yönlendirdiğinde tam anlamıyla hüsrana uğradı. Zira Sadrazam Halil Paşa'nın seraskerliğindeki Osmanlı birlikleri, Belgrad'ı kuşatan Prens Eugene komutasındaki Avusturya askeriyle savaşta mukavemet gösteremeyerek 16 Ağustos 1717'de Niş'e geri çekildi ve iki asırlık Osmanlı toprağı Belgrad 1-2 güne Avusturya'nın eline geçti³³⁴.

³²⁹ Osmanlı ordusu yaklaşık 3 aydır bulunduğu Belgrad'dan 1716 Ekim sonu ayrılınca korumasız kaldıkları hissine kapılan şehir halkının, muhafızlarına yönelttikleri suçlamaları öğrenen Edirne'deki padişah, Belgrad için yeni bir muhafız (Eski Defterdar Vezir Sarı Mustafa Paşa) atadı ancak bu kişi şehre ulaşip görevi devralmadan Sarı Ahmed katledildi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1036-7; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 1287). 2 ay sonra şehre gelen Lady Montagu, Belgrad halkının III. Ahmed'e Sarı Ahmed'in düşmanla muhaberesini bildirdiğini, ancak cevap gecikince kadı efendinin önüne çıkardıkları ve “kafirlerle” yardım sebebinden başlayarak türlü sorular sordukları paşanın bedenini kadının hükmünü beklemeden parçalara ayırarak katlettiklerini anlatır (**Letters of Lady Montagu**, I, 306-7). III. Ahmed'in, Belgrad ahalisinin Ahmed Paşa'ya karşı besledikleri nefretten haberdar olduğu kesindir (**İ.Ü. Ktp.**, **TY**, **nr. 6094**, vr. 39a; Sekmen, “Sultan III. Ahmed'in”, s. 97). Diğer çağdaşı iki kaynakta anlatı farklıdır (**Nusretname**, s. 1057; **Târîh-i Göynüklü**, s. 283-4).

³³⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1098-9; **NA. SP 97/24 Part 1**, f. 63a.

³³¹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1098-9.

³³² **NA. SP 97/24 Part 1**, f. 37a, 38a (8/19 Haziran 1717), f. 51a (21 Mayıs/1 Haziran 1717), f. 57a, 63a; **NA. SP 97/59**, f. 47a, 10/21 Nisan 1717; Jorga, **a.g.e.**, s. 286.

³³³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1051, 1058, 1100; **NA. SP 97/59**, f. 48a, 56a-b.

³³⁴ Belgrad muhasarasının ayrıntıları için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1063-1071; **Nusretname**, s. 1067-1078; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 132-6; Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 382-5; Hakan Karagöz, “Pasarofça Barışı'na Giden Süreçte Osmanlı-Habsburg Rekabeti (1716-1717)”, **Harp ve Sulh**, s. 69-76.

O sırada gelişmeleri takip için ordunun peşinden geldiği Sofya’da bulunan III. Ahmed, her zamanki gibi mağlubiyetin mesuliyetini sadrazamına yükledi³³⁵. Askerle birlikte Niş’e çekilen Sadrazam Hacı Halil Paşa’yı 25 Ağustos 1717’de azledip Selanik muhafızlığına görevlendirdi³³⁶; arkasından katli için emir yolladıysa da paşa kaçmayı başardı³³⁷. Râşid, padişahın bu aşamada mührü Rikâb Kaymakamı Nevşehirli’ye teklif ettiğini; fakat böyle kritik günlerde III. Ahmed’in yanından ayrılmaya yanaşmayan Nevşehirli’nin, eskiden beri tanıyıp dostluk kurduğu Nişancı Kayserili Mehmed Paşa’nın sadarete getirilmesini sağladığını anlatır³³⁸. Yeni sadrazamın kısa kadar serhat muhafazası için Niş ve Sofya’da tuttuğu ordusu, 1717 Aralık başı Edirne’ye dönecektir³³⁹.

Temeşvar, Belgrad ve civardaki başka birkaç küçük kalenin yitirilişiyle, bölgede yaşanan panik halinin, Müslüman nüfusun geriye doğru göçünün ortaya çıkardığı hazin manzaraların tahayyülü zor değildir³⁴⁰. Bilhassa Belgrad’ın kaybindan duyulan derin üzüntü ve kaygı, bu süreçte Edirne sakinlerinin bile kendilerini güvende hissetmeyip kaçmaya niyetlenmeleri ve göçün önünü almak için üst üste yayınlanan fermanlar, yabancı gözlemcilerin anlatılarına yansır³⁴¹.

Osmanlı-Avusturya sulhuna ara buluculuk edecek İngilizlerin, 2 ay önceden öngördükleri üzere Osmanlı tarafının sulhu reel zemine çekmesi, Belgrad’ın kaybıyla oldu³⁴². Bu kaybın III. Ahmed’i tahtından edebileceği tahminini de yürüten elçiler, yeni padişahın savaşı sürdüreceğini kaçınılmaz bulduklarından barış masasını çabuk kurmaya uğraştılar³⁴³. Nitekim raporlarına yansıdığı kadarıyla Belgrad düşmeden 1-2

³³⁵ Sofya, Tatarpazarı ve Filibe havalisinde 3 ay vakit geçiren padişahın, Edirne’den yola çıkış ve Edirne Sarayı’na geri dönüş tarih aralığı, 11 Temmuz 1717-15 Ekim 1717 şeklindedir. Sofya’dan dönüşte 4 Eylül’de Tatarpazarı’na, buradan 1 Ekim’de Filibe’ye, buradan 10 Ekim’de hareket edip 4 gün içinde Edirne’ye vardı (**Nusretnâme**, s. 1068, 1078, 1080; **TSMA.d**, nr. 2360/8-11).

³³⁶ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1072. Sadrazam Arnavut Hacı Halil Paşa’nın kısa biyografisi için bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 306-8; **Hadîkatül-Vüzerâ ve Zeyleri**, s. 174-6.

³³⁷ **Nusretnâme**, s. 1069.

³³⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1072.

³³⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1078.

³⁴⁰ Balkanlardaki halkın telaşı, Belgrad ahalisinin Niş, Sofya, Filibe, Gelibolu ve Tekirdağ’a ve Tuna havalisindekilerin Dobruca ve Anadolu’ya göç halinin tasviri için bkz. **Nusretnâme**, s. 1068-9.

³⁴¹ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 168; **NA. SP 97/24 Part 1**, f. 112b (Elçi Montague, 30 Kasım/11 Aralık 1717). Panik halini Mikes şöyle anlatır: “*Belgrad’da Türkleri yenmişler, halk buradan Anadolu’ya kaçmaya başladı, sanki Nemçeli Edirne’ye gelmiş gibi, halbuki oradan daha 150 fersah uzakta.*” (Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 2, Gelibolu, 21 İlkteşrin 1717).

³⁴² **NA. SP 97/24 Part 1**, f. 37a-b (Elçi Montague, İstanbul, 8/19 Haziran 1717). Benzer bir tahminde, Edirne’deki Mikes de bulunur (Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 10).

³⁴³ **NA. SP 97/24 Part 1**, f. 37b.

hafta önce düştüğü yönünde çıkan haberler İstanbul'da büyük patırtı koparmış; halk başarısızlığın faturasını III. Ahmed'e keserek II. Mustafa'nın şehzadesi Mahmud'un tahta çıkarılıp harbin onunla sürdürülmesinden yana tavır almıştı³⁴⁴.

10 ay önce Temeşvar muhasara altındayken de Fransız elçi Des Alleurs'un aynı şekilde İstanbul'da padişahın tahttan indirileceği söylentilerinin ayyuka çıktığını rapor etmesi³⁴⁵, her toprak kaybına benzer tepki verildiğini göstermenin yanında, III. Ahmed'in meşruiyetinin çoktan sorgulanmaya başladığının da işaretidir.

Kamuoyu tepkisinden hâlâ çekinse de III. Ahmed, Belgrad da düşünce sulhun gerekliliğine kani oldu. Bu kararında, Osmanlı ordusunun üst üste yenilmesinden cesaretle yeni hedefler belirleyen Avusturya'nın Niş'i ve Venedik'in tüm Bosna'yı gözüne kestirdiği yönündeki istihbaratların³⁴⁶ ve durumdan istifade Rusların Edirne Antlaşması'nı ihlal edip Lehistan'a asker soktuğu haberlerinin payı büyüktü³⁴⁷. Avusturya da İtalya'daki topraklarında beliren yeni bir İspanya saldırısı ihtimali nedeniyle Osmanlı Devleti'yle bir an önce barış yapmak durumundaydı³⁴⁸. Bu şekilde başlayan sulh sürecinde arabuluculuğu İngiltere'den özel olarak bu misyonla gönderilen Edward Montague ile Hollanda elçisi Colyer üstlendi.

Aslında III. Ahmed Belgrad'ın düşüşünün üzerinden daha 2 hafta geçtiğinde sulhun tesisi için harekete geçmiş durumdaydı. Bu amaçla ara bulucu İngiltere elçisi Montague'yu İstanbul'dan yanına Filibe'ye getirtmiş, burada Rikâb Kaymakamı Nevşehirli'yle görüşürmüş ve sonra Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa'yla görüşmesi için Sofya'daki ordugâha yollamıştı; nihayetinde sadrazamın 19 Ekim 1717 tarihli

³⁴⁴ NA. SP 97/24 Part 1, f. 61a, 64a-b (Elçi Montague, İstanbul, 2/13 Ağustos 1717). İstanbul ahalisinin, 1717 sonlarına doğru III. Ahmed'i hal' etmeye niyetlendiğine dair ayrıca bkz. Jorga, **a.g.e.**, s. 307.

³⁴⁵ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 190, 191 (7 Ekim 1716). Belgrad'ın düşüş haberiyle eş zamanlı olarak İstanbul'a ulaşan ordugâhtaki şeyhülislamın yolladığı bir mektupta, Mısır askeri ile Cebecilerin düşmana mukavemet etmeyip firarının, yenilgiye gerekçe gösterilmesi ve Niş'te bekletilen büyük bir orduyla Belgrad için tekrar çarpışılacağı söylenerek dua istenmesi ya kayıp haberinin başkentte yaratacağı öfkeyi yatıştırmaya yönelikti ya da kayıpların telafisi için savaşın sürdürüleceğine ordugâhta duyulan inanca işaretti (Karahasanoğlu, **a.g.e.**, s. 96-7). Yenilgi gerekçeleri şurada da aynıdır (**Nusretnâme**, s. 1068).

³⁴⁶ Güner Doğan, **a.g.e.**, s. 253-4.

³⁴⁷ Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 410-3. Bu ihlale ancak Avusturya'yla barış imzalanınca ses çıkarıldı ve Rus askerinin Lehistan'dan derhal çekilmesi istendi (NA. SP 97/24, f. 312a (16/27 Mart 1719)).

³⁴⁸ NA. SP 97/24, f. 66a, f. 86a (Robert Sutton, Viyana, 2/13 Ekim 1717); M.S. Anderson, **Europe in the Eighteenth Century, 1713-1783**, 2nd Edition, New York, Longman, 1976, s. 421.

barış teklifi ve elçinin itimatnamesi Belgrad'daki Prens Eugene'e ulaştırılmış ve prensten olumlu dönüt alınmıştı³⁴⁹.

Böyle olduğu halde barışın aylarca imzalanamaması öncelikle Elçi Montague'nun "kötü" süreç yönetimine verilir. Avusturya'nın Karlofça'daki gibi tarafların elindekilerin elinde kaldığı (*uti possidetis/alâ hâlihî*) bir mutabakat zemini şartı koşmasına rağmen Montague'nun Belgrad'a karşılık tazminat alabilecekleri (*quid pro quo*) noktasında Osmanlı tarafını "boşa" ümitlendirerek süreci uzattığı söylenir³⁵⁰. Hatta Avusturya hükümeti Osmanlıları kayırmakla suçladıkları bu elçiyi İngiltere'ye şikâyet ederek ara buluculuğun diğer İngiliz elçi Sutton'a devrini sağlamıştır³⁵¹.

Barış sürecinin uzamasının bir diğer nedeni, III. Ahmed'in aldığı barış kararının huduttaki askerî kesimde pek karşılık bulmayışıdır. Zaten Belgrad'ın tazmini noktasındaki ısrarın bir nedeninin bu olduğu, zira aksinin III. Ahmed'in sonunu getireceğinden korkulduğu aktarılır³⁵². Hatta o sırada Viyana'da bulunan Sutton, serhadde canlılığını koruyan yeni padişahla savaşa devam inancı yüzünden Avusturya hükümetinin bir ara III. Ahmed'den gelen sulh teklifinin ciddiyetini sorguladığını rapor eder³⁵³. Harbin sürdürülmesini isteyen askerî kesimin sadrazamlığa uygun gördükleri kişi, Bosna havalisine düzenlenen Avusturya saldırılarını başarıyla püskürten eski sadrazamlardan Bosna Valisi Köprülüzâde Numan Paşa'ydı³⁵⁴.

³⁴⁹ III. Ahmed ve yanındaki Nevşehirli'nin talebiyle İngiliz elçilik tercümanı Dr. Timone, 28 Ağustos'ta Tatarpazarı'ndan yola çıkarak İstanbul'a sulh için ara buluculuk yapacak İngiliz elçisi Montague'yu almaya geldi ve 3 Ekim'de elçiyi Filibe'ye getirdi. Elçi Montague, 6 Ekim'de burada Nevşehirli'yle görüştü, sonra Sofya'ya geçerek 16 Ekim'de sadrazamla görüştü. Bu görüşme neticesinde sadrazamın sulh mektubunu prense ulaştırmak üzere elçilik sekreteri Heffermen'i 19 Ekim'de Belgrad'a yolladı. 29 Ekim'de Belgrad'a ulaşan sekreter, sadrazamın ve elçinin mektuplarını başvekile teslim etti. Diğer taraftan ordu daha Niş'e ilk çekildiğinde Belgrad'ın son muhafızı ordugâhtaki Vezir Mustafa Paşa ve 29 Eylül'de de Sadrazam Mehmed Paşa, Prens Eugene'e sulh teklifinde bulunmuş ve prensten olumlu yanıt alınmıştı. 19 Ekim'deki sulh teklifinin özelliği, arabulucu elçinin itimatnamesini de içermesiydi (NA. SP 97/24, f. 151 a-b). Mektupların Türkçe ve Almanca asılları hakkında bkz. Hüseyin Onur Ercan, **Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diploması**, Ankara, TTK, 2022, s. 51 ve sonrası. İngilizce çevirileri için bkz. NA. SP 97/24, f. 69a-84b.

³⁵⁰ NA. SP 97/24 Part 1, f. 121a (Sutton, Viyana, 27 Kasım/8 Aralık 1717), f. 151b (Sutton, Viyana, 15/26 Ocak 1718); Hüseyin Onur Ercan, **a.g.e.**, s. 66-73.

³⁵¹ Rhoads Murphey, "Twists and Turns in the Diplomatic Dialogue: The Politics of Peacemaking in the Early Eighteenth Century", **The Peace of Passarowitz, 1718**, eds. Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Indiana, Purdue University Press, 2011, s. 88.

³⁵² Hüseyin Onur Ercan, **a.g.e.**, s. 67.

³⁵³ NA. SP 97/24 Part 1, f. 101a (Sutton, Viyana, 3/14 Kasım 1717).

³⁵⁴ Numan'ın giderek artan şöhreti ve ordu erkânının ona inancı ve güveni, Nevşehirli'yi rahatsız ediyordu (NA. SP 97/24, f. 137a (Sutton, Viyana, 11/22 Aralık 1717)). Paşa 1717'de Bosna eyaleti, Novi, Akpalanka ve İzvornik kalelerine yönelik saldırıları geri püskürtmüştü (**Nusretnâme**, s. 1086-9).

Nitekim Viyana'daki Sutton'ın kulağına kadar giden havadislere göre, daha Belgrad'ın düştüğü günlerde ordu uleması Sadrazam Halil Paşa'nın yerine mührün Numan Paşa'ya verilmesi yönündeki talepleri III. Ahmed'e iletmisti³⁵⁵. Fakat Kaymakam Nevşehirli o aşamada sulh sürecini kolay işletebileceğini düşündüğü, dostluğuna ve hemşeriliğine güvendiği Mehmed Paşa'yı âdeta “kukla sadrazam” olarak tayin ettirmisti³⁵⁶.

Bununla birlikte Nevşehirli, üzerinden 8 ay geçmeden Mehmed Paşa'yı barış için gerekli performansı göstermediği gerekçesiyle azlettirdi ve sadaret mührünü 9 Mayıs 1718'de kendisi aldı³⁵⁷. Dolayısıyla Pasarofça kentindeki barış görüşmelerini takip için Sofya'ya gitmek üzere olan Mehmed Paşa'nın yerine o gitti.

Nevşehirli'nin önceki tekliflerde yanaşmadığı sadarete bu kez istekli oluşunu Fransa elçisi, sulh görüşmelerinde katedilen ciddi mesafeye bağlayarak paşanın sulhu nihayete erdirebileceğine artık gözünün kestiğini belirtir³⁵⁸. İngiltere elçilerinin hadise bakışı ise çok farklıdır. Pasarofça kentinde barış görüşmelerine ara buluculuk eden Sutton'ın Edirne'den gelen Osmanlı murahhası Nişli Mehmed Ağa'dan öğrendiklerinden ve padişahın yanında Edirne'de bulunan Stanyan'ın yaptığı tahkikattan vardıkları sonuç benzerdir.

İki elçiye göre de Kaymakam Nevşehirli'nin telaşı, sadrazamlığı Köprülüzâde'ye kaptırma, dolayısıyla da barışın zora düşme, hatta III. Ahmed'in tahtını kaybetme riskinin gittikçe artmasındandı. Zira Sadrazam Mehmed Paşa ve Şeyhülislam Kara İsmail Efendi liderliğinde barış karşıtı bir ekip kurulmuş; bu ekibin Sofya yolculuğu başlar başlamaz kendisinin ayağını kaydırmak için harekete geçeceği

³⁵⁵ NA. SP 97/24 Part 1, f. 97b (Sutton, Viyana, 20/21 Ekim 1717). Numan'a duyulan güven ve sevgide geldiği ailenin pozitif imajının payı olmalıdır. Nitekim bazı yabancı gözlemcilere göre, sadrazamlık makamının miras bırakılması gereken yegâne sülale Köprülülerdi (Jorga, a.g.e., s. 306).

³⁵⁶ NA. SP 97/24 Part 1, f. 149a (Montague, Pazarcık, 23 Aralık 1717/3 Ocak 1718). Nevşehirli, Avusturya seferinde arkadaşlık kurduğu Mehmed Paşa'ya nişancılık verilmesini sağladı (Uzunçarşılı, a.g.e., IV/II, 309). İkisinin arasında dostluk ve hemşerilik hukuku vardı (*Hadikatül-Vüzerâ ve Zeyli*, s. 176-7; *İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 169). Kayseri Erkiletli olan Mehmed Paşa “Ermeni” sıfatıyla tavsif edilirdi (*Nusretname*, s. 1076, 1094, 1144).

³⁵⁷ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1087, 1091, 1092; *Nusretname*, s. 1092; NA. SP 97/24, f. 209b (Stanyan, Edirne, 29 Nisan/10 Mayıs 1718, f. 227b (Sutton, Pasarofça, 22 Mayıs/2 Haziran 1718). Azli müteakip Narda seraskerliğine atanan Sadrazam Mehmed Paşa, son görev yeri Cidde'de 1728'de vefat etti. Hakkında bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., IV/II, 308-310; Mikes, *Türkiye Mektupları*, s. 6-10.

³⁵⁸ *İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 168, 169. “*The favourite minister, son in law to the Grand Signor, has “at last” thought fit to accept of the office of Vizier Azem*” (NA. SP 97/24, f. 221a (Montague, Edirne, 11/22 Mayıs 1718)). Mikes de Kaymakam Nevşehirli'yi sadrazamlığa hevesli bulur ve sadaret makamına gelince sulhu muhakkak sağlayacağını söyler (Mikes, *Türkiye Mektupları*, s. 10, 11).

istihbaratını alan Nevşehirli, önce şeyhülislamı azledip Sinop'a sürgününü, ardından sadrazamın azlini sağlamıştı³⁵⁹.

Elçilerin iddialarından, Sadrazam Mehmed Paşa hakkındakileri teyit edecek işaretlere henüz rastlanmasa da Şeyhülislam Kara İsmail Efendi hakkındakileri doğrular mahiyette malumat kroniklerde vardır. Nitekim şeyhülislamın azli *Târîh-i Râşid*'de kendisinin sadrazam tayinine karışacak kadar "istiklale" sahip oluşuna ve *Nusretnâme*'de padişaha Köprülüzâde Numan Paşa'yı sadarete getirmesi için telkinde bulunuşuna bağlanır³⁶⁰.

Ortamdaki bu gerginlik ve telaşlı hal, yeni Sadrazam Nevşehirli'nin Pasarofça barış görüşmelerini takip için Sofya'da bulunduğu süreçte de devam edecektir. Paşa, sulh kararı daha o Edirne'deyken alındığı ve Sofya'ya barışın teatisi için tam yetkiyle yollandığı halde, III. Ahmed'e sulhun lüzumunu hatırlatan telhisler yollamaktan kendini alamaz. "*Askerimizin hâli ma'lûm. Defa'âtıyle tecrübe de olundular. Düşman mevcûd olan askeriyle Niş ve Vidin üzerine gelmek lâzım gelse bizim mahsûr olan halkımız üçer gün müdâfa'aya kâdir olmayup iyâzen bi'llâhi te'âlâ Rumili umûmen yerlerinden oynarlardı*" gibi ifadelerle mevcut şartlarda en akıllıca hamlenin barış olduğunu sürekli tekrarlama ihtiyacı hisseder³⁶¹. Edirne'deki III. Ahmed ise ona kararından caymadığını "*sulh cümleden ma'kûl ve münâsib olduğunu kat'î sana hatt-ı hümayûnum ile ruhsat-ı kâmile verdim. Bundan sonra bu kadar yazmağa hâcet yokdur. Ve bu sözümden rücû' dahi idenlerden değilim. Niçün i'timâd etmezsin. İ'timâd eylesin!*" diyerek mütemadiyen yinelediği cevaplar yollar³⁶².

Nevşehirli'nin bu tutumu, fitratındaki kolay fikir değiştirme potansiyelini iyi bildiği III. Ahmed'in barış konusunda bıraktığı yerde durup durmadığını ölçme

³⁵⁹ NA. SP 97/24, f. 210a (Stanyan, Edirne, 29 Nisan/10 Mayıs 1718), f. 227a-b (Sutton, Pasarofça, 22 Mayıs/2 Haziran 1718).

³⁶⁰ Fındıklılı, şeyhülislamın 2 Mayıs 1718'de sulha rıza vermediği ve Köprülüzâde'nin sadareti için padişaha telkinlerinden ötürü görevden alındığını; sadrazamın ise 10 Mayıs 1718'de sulha rıza vermediğinden azledildiği söyler (*Nusretnâme*, s. 1092). Râşid, şeyhülislamın azlini, edindiği istiklal ile vezir tayinlerine karışma cüretine bağlar fakat Köprülüzâde'nin ismini geçirmez; Nevşehirli'nin sadarete getirilişini ise 9 Mayıs 1718 olarak kaydeder (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1087, 1091-2). Göynüklü Ahmed, sadrazamın azil tarihi için 9 Mayıs'ı verir. Şeyhülislamın, ondan 2 gün önce, oğlu Esad Efendi'nin "şekâveti" nedeniyle görevden alındığını belirtir (*Târîh-i Göynüklü*, s. 302).

³⁶¹ Sulh kararının Nevşehirli Edirne'deyken verildiği çok nettir (AE.SAMD.III, 228/21932). Sulh sonrası İstanbul'a dönüş vakti bile o zamandan müzakere edilmişti (AE.SAMD.III, 223/21471).

³⁶² AE.SAMD.III, 230/22051. Ayrıca bkz. Afyoncu, "Sultan III. Ahmed'in Gözünden", s. 10. Benzer içerikteki yazışmalar: AE.SAMD.III, 229/22016; AE.SAMD.III, 224/21599; A.AMD, 02/80 ve benzeri.

gayretine yorulabilir. Bir başka neden ise o sıralar İspanya'yla savaş ihtimali beliren Avusturya'nın Osmanlı sınırındaki askerinin bir kısmını İtalya'ya kaydırmak zorunda kalmasıdır. Osmanlı sınırında ne kadar Avusturya askeri kaldığını soran padişahın intikam adına bu yeni seyirden ümitlendiği hissine kapıldığından olsa gerek paşa, telhislerinde düşmanın sayıca azlığına değil Osmanlı ordusunun nizamsız ve disiplinsizliğine odaklanmanın gerekliliğini vurgulamaya ve askerinin mevcut halinin barışı en iyi seçenek kıldığını yinelemeye ihtiyaç duyar³⁶³.

Paşanın aynı konuyla ilgili bir başka telhisindeki ifadeleri, padişahın akıbet kaygısını bilinçli bir şekilde tahrik ettiği hissini uyandırır. Nitekim İspanya'yla hazır başı dertteyken Avusturya'nın üzerine pekâlâ yürünebileceği halde onun elini kolunu bağlayanın, başarısızlık durumunda kamuoyunun padişahın aleyhine dönme ihtimali olduğunu belirtir: *“şevketlü kudretlü efendime râhat vermeyüp bir dâmâdı sulhu bozdu, âlemi bu kıyâfete kodu. Biri dahi sûret bulmuş musâlahayı cenk ü harbe tebdîl eyleyüp ortalığı bu hâle getürdiler deyü ne güne sözler peydâ edeceklerdir”*³⁶⁴.

Nevşehirli'nin padişaha hatırlatmadan edemediği bir diğer husus, Avusturya'nın yine başka bir cephede savaştayken -Fransa'yla- Zenta'da II. Mustafa'yı bozguna uğratabilmesidir. Bu hatırlatma karşısında III. Ahmed şu cevabı verir: *“bu su'âlden murâdım, düşmen az ise üzerine varılmak fikri değildir. Tafsil olan Mustafa Hân ahvâlini bir hoş bilürüm ve askerinin bu nizâmsızlığı ile cenk ederler diyemem. Mücerred ne mikdâr Nemçe olduğunu bilmek için yazılmış idi. Ma'lûmun oldukda bir dürlü fikre düşmeyesin hemân sulh edesin benim cânım”*³⁶⁵. Padişah, yine benzer bir cevabında *“sulh olunmayup böyle vakitte fırsattır cenk olunmak münâsibdir”* mülahazasında olmadığına dair Allah'ı ve peygamberi şahit tutarak yemin ettiği sadrazama *“kemâl mertebe rüşdünüz ve aklınız çok olduğundan buna zâhib olmuşsuz”* diyerek sulhu tamamlamasını emreder³⁶⁶.

³⁶³ AE.SAMD.III, 223/21494; AE.SAMD.III, 224/21599.

³⁶⁴ III. Ahmed, “sulhtan vazgeçtiğim yönünde bu vesvese sana nereden geldi?” mealindeki cevabında damadına, “bunu sana herhalde İşperlonka Kalesi'ni düşmana verme konusunda isteksizliğim düşündürdü, belki vermeden sulhu edebiliriz diye öyle demiştim” mealinde ifadeleriyle başka yolu yoksa o kaleyi de vererek, hiç şüphe etmeden sulhu tamamlamasını emretti (AE.SAMD.III, 227/21864. Karşılaştırınız; Afyoncu, “Sultan III. Ahmed'in Gözünden”, s. 7-8).

³⁶⁵ AE.SAMD.III, 224/21599; Afyoncu, “Sultan III. Ahmed'in Gözünden”, s. 8.

³⁶⁶ AE.SAMD.III, 223/21494.

III. Ahmed'in bu düşüncelerinde ne derece samimi olduğunu kestirmek güçtür. Aslında sulh inisiyatifini, askerî kesimdeki ve İstanbul ahalisindeki hoşnutsuzluğa ve yeni bir padişahla savaşa devam beklentisine rağmen aldığı düşünülürse, Avusturya cephesinde oluşan bu yeni seyrin kayıpların telafisi adına ne ifade ettiğini sorgulaması gayet doğaldır. Fakat konuyu her gündeme getirdiğinde, sadrazamdan gelen olumsuz dönüşler, ikna edici gerekçeler, hatta “tehditkâr” ifadeler, bu mütereddit kişiliğe tekrar sulhta karar kıldırmış olabilir³⁶⁷.

Nevşehirli'nin Sofya'dan sulhun gerekliliğini yinelediği telhisler yazmasının bir başka nedeni, barış müzakerelerinin tıkanma ihtimaline karşı yanında getirdiği orduda yürütülen barış karşıtı propagandadır. Başî Köprülüzâde kardeşlerin, yani Bosna Valisi Numan Paşa ve Diyarbekir Beylerbeyi Abdullah Paşa'nın çektiği anlaşılan barış karşıtı bir grup savaşa devamda ısrarcıdır³⁶⁸. Nevşehirli durumu III. Ahmed'e haber verirken barışın gerekliliğini yineleyerek hem padişahın karşıt odaklara rağmen sulha destek verip vermediğini teyit etmeyi hem de muhaliflere karşı elini güçlendirmeyi planlıyor olmalıdır.

III. Ahmed'den gelen cevaplar ise tam istediği doğrultudadır. Bu “mübârek” sulhun devlet için hayırlı olduğunu “âkıl ve dâna olanların” bilmesini yeterli gören padişah, “esâfil sözüne ne amel olunur” diyerek Köprülüzâdeleri önemsememesini ve sulhu hızlıca tamamlamasını salık verir³⁶⁹. Fakat yine de kardeşlerden Abdullah Paşa'yı Vidin'e yollayarak ordugâhtan uzaklaştırma fikrine sıcak bakmaz. “Bir Köprülü oğlu var idi. Anı da gönderdiler dirler!”³⁷⁰ ifadesinden askerin tepkisinden çekindiği anlaşılır. Padişahın askerin fikrini nasıl önemseydiğini o sıralar Edirne'de bulunan Lady Montagu da konu eder³⁷¹.

³⁶⁷ Paşanın sulh yanlısı telhisleri çoğaltılabilir (AE.SAMD.III, 229/22016; AE.SAMD.III, 230/22049).

³⁶⁸ Abdülkadir Özcan, “Pasarofça Antlaşması”, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 178.

³⁶⁹ AE.SAMD.III, 228/21932. Bir başkasında sadrazama, Köprülüzâde kardeşlerin söylemlerini dikkate almamasını şöyle buyurur: “Bosna vâlisinin ve Diyarbekir vâlisinin sözlerine amel etmeyesin. Sulhu alâ hâlihî edebilürsen hemân sa'y edesin. Bilâd-ı küffârı Rabbu'l-âlemîn ihsân ederse yine karîbü'l-vakitde ihsân eder. Hemân sulh etmeğe sa'y eyle!” (AE.SAMD.III, 225/21688. Karşılaştırmız; Afyoncu, “Sultan III. Ahmed'in Gözünden”, s. 5).

³⁷⁰ AE.SAMD.III, 232/22199.

³⁷¹ **Letters of Lady Montagu**, I, 317, 322. Nevşehirli'nin, padişaha Abdullah Paşa'yı Vidin'e göndermeyi teklif ettiği diğer yazışmalar için bkz. AE.SAMD.III, 226/21774; AE.SAMD.III, 224/21564. Bu kişi Vidin'e ancak Pasarofça barış görüşmelerin sonuna yaklaşıp ordugâhta yapılacak iş kalmayınca, Vidin Kalesi'nin tamirine görevlendirilen askere başbuğ olarak gönderilebildi (AE.SAMD.III, 223/21515; AE.SAMD.III, 232/22198; **Târîh-i Göynüklü**, s. 306 (22 Şaban 1130/21 Temmuz 1718).

III. Ahmed'in kendini güvende hissetmesi ancak barışın bir an evvel imzalanıp askerî birliklerin eyaletlerine yollanması ve hayatın normale dönmesiyle mümkündü. Böylece taht değişikliği peşindekiler emellerini gerçekleştirecek vakti bulamayacaktı. “*Sulh ahvâlini elden bırakma. Ziyâde sa’y eyle!*”³⁷², “*Elbetde sulhu bir gün evvel vücûda getürdesiz!... Gayrı sulha murâd-ı şâhânem olduğun bildiniz. Bundan sonra halk şöyle derler böyle dirler deyü bî-ma’nâ fikr-i fâside düşmeyesiz. Hemân sulh eyleyesiz!*”³⁷³ gibi ifadelerle barışı hızlıca sağlamasını Nevşehirli’ye ihtarı ve “*bu güne sözü iki sene cenk içinde bulunanlar söylemezler. Zirâ askerin ahvâlini görmüşlerdir. Cenk içinde bulunmayup taşrada bulunanlar bu makûle sözü söylerler ve anların sözleri beyhûdedirler. Kimesne ısgâ eylemez!*”³⁷⁴ diyerek askerin halinin farkında olduğunu vurgulaması bundandı. Bu arada muhalif Köprülüzâde kardeşler, Pasarofça sonrası devlet merkezinden daima uzak tutuldular³⁷⁵.

1718 Haziran’ının ilk günlerinde Pasarofça’da başlayan barış görüşmeleri, Osmanlı tarafının Temeşvar ve Belgrad’ın iadesi³⁷⁶ ve Avusturya’nın Niş ve Vidin’e kadarki bölgenin hâkimiyetlerine bırakılması ısrarından ötürü³⁷⁷ başlangıçta oldukça çetin geçti, hatta bir ara tıkanıp. Fakat sonuçta, Avusturya ve Venedik ile 21 Temmuz 1718’de *alâ hâlihî* prensibi üzere 24 yıl geçerli Pasarofça Antlaşması imzalandı. Fransız elçinin Osmanlı tarafı için “*utanç verici fakat tamamen gerekli*” bulduğu³⁷⁸ bu antlaşma ile Karlofça’yla kaybedilen Mora Yarımadası geri alınarak Venedik’e karşı

³⁷² A.AMD, 03/57.

³⁷³ AE.SAMD.III, 221/21365; Afyoncu, “Sultan III. Ahmed’in Gözünden”, s. 12. Padişahın sulh konusunda acele edilmesini emretti diğer hatt-ı hümayunları: AE.SAMD.III, 226/21810; AE.SAMD.III, 227/21864; AE.SAMD.III, 225/21697; AE.SAMD.III, 225/21698; AE.SAMD.III, 224/21599; AE.SAMD.III, 223/21494.

³⁷⁴ AE.SAMD.III, 223/21471.

³⁷⁵ Zaten Numan Paşa’yı ünlendiği Bosna’dan alıp uzaklara Kandiye’ye göndermeyi, Edirne’ye dönmeden kafasına koyan Nevşehirli, yerine Bosna valiliğine atanacak ismi bile ordugâha çağırmişti (A.AMD, 01/70). Kandiye muhafızlığına giden Numan Paşa bir daha merkeze dönmeden vefat etti (**Sicill-i Osmanî**, IV, 1265). Abdullah Paşa ise eyaletlerde vali olarak gezdi, Tebriz seraskerliği yaptı ama hiç merkeze geri çağırılmadı (**aynı eser**, I, 81). Paşanın, 1730 İsyanı sonunda sadrazamlık makamı için İstanbul’a davet edildiği söylenir (**NA. SP 97/26 Part 1**, f. 148b, 156a, 164b).

³⁷⁶ Padişahın başlangıçta Temeşvar ve Belgrad’ın iadesi hususunda kararlı ve ısrarcı tutumunu gösterir hatt-ı hümayun süreti için bkz. Afyoncu, “Sultan III. Ahmed’in Gözünden”, s. 11 (**İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094**, vr. 29b-30a’dan naklen).

³⁷⁷ O nedenle Nevşehirli ve III. Ahmed arasındaki yazışmalarda, Avusturya ordusunun Niş veya Vidin’e saldırma ihtimaline karşı önlemler ve buralara asker ve teçhizat tahkimatı yapılması gibi meseleler sürekli gündemdeydi (AE.SAMD.III, 229/22038; AE.SAMD.III, 175/17075; AE.SAMD.III, 221/21371; AE.SAMD.III, 225/21688; AE.SAMD.III, 225/21691; AE.SAMD.III, 232/22199).

³⁷⁸ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 169. Zamanında Fransız elçisi M. De Chateaufneuf benzer şekilde Karlofça Antlaşması’nı “utanç verici” şeklinde nitelemişti (**aynı eser**, s. 132).

önemli bir başarı kazanıldı; ama diğer tarafta başta Temeşvar ve “darü’l-cihâd” Belgrad olmak üzere çok geniş topraklar Avusturya’ya bırakılarak Karlofça’da başlayan Macaristan’dan çekilme süreci nihayete ermiş oldu³⁷⁹.

Savaşa yeni bir hükümdarla devam söyleminin bir türlü sönümlenmemesinden olsa gerek III. Ahmed, Pasarofça sonrası kışı Edirne’de geçirmekle İstanbul’a dönmek arasında kararsız kaldı. Dönüş için acele edilmemesini salık verirken Nevşehirli’ye yazdıkları, İstanbul’da nasıl karşılanacağına dair tedirginliğini gözler önüne serer: “*Bunlar [İstanbul’a hareketten önce yapılması gerektiğini sıraladığı işler] görülmeden acele üzere âsitâneye nakl olunmak âkıl kârı değildir. Her nice olursa olsun sulh eylediler de yahılara zevk eylemeğe geldiler didirmenin münâsebeti yok. [Âsitâne askerinin] İki kıst mevâcibleri tevzî’ olduktan sonra anlar kendüleri varmamıza tâlib olurlar. Ol-zamân dahi rengîn olur*”³⁸⁰. Padişahın dönüş tereddüdünü duyan İstanbul’daki Stanyan, sulh akdine verilmesinden korkulan tepkiyi kastederek başkentte karışıklık emaresi görülmediğini rapor etmişti³⁸¹.

III. Ahmed benzer bir ruh haliyle barış antlaşmasının mübadelesi için gelecek Avusturya elçisini ağırlama “*gā’ilesini*” de Edirne’deyken halletmeye uğraştı³⁸². Yine Avusturya’yla hudut tespiti sürecini İstanbul’a dönmeden hızlıca başlatmak istedi; çünkü sınır belirlenirken yaşanacak olası bir tıkanmada İstanbul halkının huzursuzluk çıkarmasından endişe duyuyordu³⁸³. Antlaşmanın üzerinden 3 ayın geçtiği 1718 Ekim sonu bu kaygılarla İstanbul’a döndüğünde, şehre giriş alayında gördüğü teveccüh

³⁷⁹ Aksan, **Osmanlı Harpleri**, s. 111. Zorlu geçen sulh müzakerelerinin ayrıntısı ve antlaşma maddeleri için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1111-1136; **BOA, A.DVNS.DVE. d.**, nr. 57/1, vr. 55-61; **NA. SP 97/24**, f. 237a-296a; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 138-146; Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 397-401; Jorga, **a.g.e.**, s. 292-298; Güner Doğan, **a.g.e.**, s. 254-271; Hüseyin Onur Ercan, **a.g.e.**, değişik sayfalar; Nikola Samardžić, “The Peace of Passarowitz, 1718: An Introduction”, **The Peace of Passarowitz**, s. 9-37; Özcan, “Pasarofça Antlaşması”, s. 180.

³⁸⁰ Baş kısmında, İstanbul’a gitmeden yapılacak işleri sıralar: “*Âsitâne’nin iki kıst mevâcibi verilip tevzî’ olunursa Edirne’de meksin lüzûmu kalmaz. Lâkin acele dahi pek lâzım değildir. Serhadd-i İslâmiyye olan kılâ’ ve palankalara metânet ve ta’mîrleri muktezî. Ve cümle Edirne’de görülmelüdür*” (AE.SAMD.III, 228/21974; Afyoncu, “Sultan III. Ahmed’in Gözünden”, s. 14). Bu arada, padişahın sürecin başında yazdıklarından, barış haberinin, Rumeli havalisinde ve padişahın bulunduğu Edirne’de olumlu karşılandığı anlaşılır (A.AMD, 03/29; AE.SAMD.III, 225/21698).

³⁸¹ **NA. SP 97/26**, f. 296b (10/21 Eylül 1718).

³⁸² A.AMD, 01/67. Benzer içerikte bir başkası için bkz. AE.SAMD.III, 196/18972. Fakat bu elçi, ileride konu edileceği üzere, Ağustos 1719’da İstanbul’da ağırlandı.

³⁸³ AE.SAMD.III, 227/21882.

yüreğine su serpiti: “*Âsitâne halkının ve askerinin du‘âları ve meyl ü rağbetleri müşâhede oldu. Hakk te‘âlâ ziyâde eyleye! Âmîn!*”³⁸⁴.

Stanyan, payitaht ahalisinin korkulanın aksine padişahı umumi bir sevinçle karşılamasını seferler nedeniyle merkezi hükümetin yokluğunda çekilen sıkıntılara ve devlet yönetiminin şehre dönüşünden duyulan memnuniyete bağlar³⁸⁵. Nitekim daha Pasarofça Barışı’ndan birkaç gün evvel yaşanan büyük bir yangın felaketinde 30 saati aşkın teskin edilemeyen alevler şehrin üçte birini kül etmiş, III. Ahmed’in ifadeleriyle İstanbul halkı “*mütekeddir, perîşân ve bî-şu ‘ûr*” olmuştu³⁸⁶. Zaten Nevşehirli padişaha İstanbul’a erken dönüş için gerekçe olarak bu felaketi sundu³⁸⁷.

III. Ahmed’in bir kaç ay sonra 1719 başında sınır tahdidi meselesi zora düştüğünde “*hudûd kat’ı bir gün evvel vücûda gelmesi lâzım*” dediği sadrazama aksi halde olacakları anlatırken kullandığı “*halkımızın hâli ma‘lûm. Dürlü dürlü ma‘nâ vermeğe başlarlar*”³⁸⁸ ifadeleri de gösterir ki padişah Pasarofça’nın yarattığı travmanın etkisinden kolay çıkamayacaktı.

Toprak kayıplarının telafisine gelince; Pasarofça sürecinde Nevşehirli’nin bu hususta padişaha taahhüdü, bozuk askerî düzen ve boşalan devlet hazinesi gibi sorunları çözüp bu arada İspanya’yla mücadelesinde yorgun düşeceğini varsaydığı Avusturya’nın zayıf bir anında istirdada azmetmekti³⁸⁹. İstanbul’daki Batılı

³⁸⁴ AE.SAMD.III, 228/21939 (İçerikten yazışmanın padişahın İstanbul’a gelip Topkapı Sarayı’na geçtiği gün yapıldığı anlaşılır). 20 Ekim 1718’deki İstanbul’a giriş alayı için bkz. **Nusretnâme**, s. 1095; **TSMA.d**, nr. 2361/11. Geçit “debdebeli” bulunur (Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 21-2).

³⁸⁵ **NA. SP 97/26**, f. 302a, f. 306a (19/30 Kasım 1718).

³⁸⁶ AE.SAMD.III, 225/21747. 18 Şaban 1130/17 Temmuz 1718 gecesı Cibalikapısı’nda bir Yahudi hanesinde çıkan yangında Unkapanı’na kadarki sahil şeridi, Zeyrek, At pazarı, Horhor, Altımermer, Kocamustafa Paşa ve civardaki bazı mahalleler yanıp kül oldu (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1097; **Nusretnâme**, s. 1093; Karahasanoğlu, **a.g.e.**, s. 169).

³⁸⁷ Meselenin konu edildiği yazışmalar için bkz. AE.SAMD.III, 228/21974; AE.SAMD.III, 227/21868. Nevşehirli’nin “*Mürûr-ı eyyâmdır Âsitâne’de bulunmadığınızdan nâşi...*” diyerek söze başladığı telhisi, birkaç yıldır devlet yönetiminin İstanbul’da bulunmaması nedeniyle baş gösteren diğer sorunları aktaran güzel bir örnektir (AE.SAMD.III, 222/21414).

³⁸⁸ A.AMD, 02/06. Bu işle görevli Niğbolu Mutasarrıfı Arif Ahmed Paşa, Avusturyalılar ağırdan aldığı için tahdidinin neticelenemediğini bildirince, Nevşehirli Avusturya başvekiline mektup yazıp durumu anlatır, başvekiliden gelen gerekli yerlere sürecin hızlandırılması emirlerinin yollandığı cevabına ilişkin de Arif Ahmed Paşa’yı bilgilendirir (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1148-9).

³⁸⁹ “*İnşâ’allahu te‘âlâ askere nizâm vermekle kuvvet ve hazîne-i amîrelerine vüs‘at gelince düşmana dahi sâ’irleriyle cenk ü cidâlden zayf-ı tâmm gelüp fırsat oluverdiği gibi himmet-i şâhâneleri berâkatıyla...*” (AE.SAMD.III, 223/21494). Avusturya’dan intikamın bu padişah devrinde muhakkak alınacağına dair inancını Nevşehirli, “*inşâ’allahu te‘âlâ eyyâm-ı saltanatımızda memâlik-i Engürüs fütûhâtıyla kâim-rân ve şâdân olacağınızda kat’an istibâh yokdur. Husûl-i maksadın eyyâmı vardır. Her işin vakti ve hengâmı vardır*” şeklinde ifade ediyordu (AE.SAMD.III, 230/22051).

diplomatlar ise yaşanan sıkıntılı ricat tecrübesinin devletin başındakilere agresif bir dış politika uygulatmayacağını düşünür. Bu noktada Nevşehirli'yi öne çıkaran İngiliz ve Venedikli diplomatlara göre sadrazam, Osmanlı askerinin Avusturya ordusunun disiplini karşısında duramayacağını anladığından kazanmayı garantilemedikçe Avusturya'yla barışı bozmayacak ve uzlaşmacı bir dış politika takip edecekti³⁹⁰. Hatta Stanyan, paşanın bu tercihinde rahata ve keyfine düşkün karakterinin etkisinin de olduğunu söyler³⁹¹.

Fransa elçisi De Bonnac ise benzer ifadeleri III. Ahmed için kullanır: “*Sultan Ahmet, savaşın talihinin kendisi için yaver gitmediğini tecrübeyle öğrenmesi üzerine, bütün hırslarını huzur ve sükûn içinde saltanat sürmek için dizginledi, savaşın korkutucu ve çalkantılı gelişmelerinden kendisini kurtarmaya çabaladı*”³⁹². Fakat Pasarofça sürecinde Nevşehirli'ye yazdığı “*zamân-ı devletimizde bu düşmandan intikâm alınmak rü'yâmızda müşâhede olundu ve şüphemiz kalmadı lâkin vakti ta'yîn olmaduğundan ne vakit olduğı ma'lûmum değil*”³⁹³ şeklindeki ifadeler, III. Ahmed'in geri alınacağı umudu hatta belki inancıyla Müslüman topraklarının düşmana terki fikrini kabullenebildiği; “*bârî bu sene yâhud 2 sene hazîne cem' edelim*”³⁹⁴ deyişinden devletin durumunu toparlamak için zamana ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

Neticede Petervaradin ile başlayan ricat sürecinin hem Nevşehirli hem de III. Ahmed'de savaşa karşı bir çekingenlik yarattığı açıktır. Ordunun vaziyetinden ötürü bilhassa Nevşehirli'nin başından beri sulha meyli de ortadadır. Fakat yine de padişahın istirdat temennilerinde olduğu gibi paşanın da bu yöndeki taahhütlerinde samimi olmadığını iddia etmek güçtür³⁹⁵. Zira Osmanlı tarafının zayıf bir anını kolladığı

³⁹⁰ NA. SP 97/24, f. 326a (25 Ağustos/5 Eylül 1719); Mary L. Shay, *The Ottoman Empire from 1720 to 1734: as Revealed in Despatches of the Venetian Baili*, Westport, Greenwood Press, 1978, s. 90.

³⁹¹ NA. SP 97/24, f. 399a-b (16/27 Eylül 1721). Elçi, rahata ve keyfe düşkün bulduğu Nevşehirli'nin devleti savaştan alıkoymak için her yolu deneyeceğini sonra da sık sık söyler (“*a great lover of ease and pleasure*”, “*a man of pleasure and a coward, not brave enough*) (aynı defter, f. 444a (15/26 Ekim 1722), f. 456a, 459a (19 Şubat/2 Mart 1723)). Savaşta başarısızlığın sadrazamın kellesine mal olduğunu belirten Mikes, Nevşehirli'nin anlamadığı için harpten nefret ettiğini ve “*savaş sözü edilmesin de o her şeye razı*” ifadeleriyle anlatır (Mikes, *Türkiye Mektupları*, s. 31).

³⁹² *İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 181.

³⁹³ A.AMD, 02/80.

³⁹⁴ AE.SAMD.III, 227/21882.

³⁹⁵ 1721'de bu mesele en azından padişah için canlılığını koruyordu. Nitekim Hasan Paşa Bahçesi'nde kırdığı zor bir silah atış rekoru öncesinde, “*Âyâ düşmen-i dinden ahz-ı intikâm etmek müyesser olur mu?*” şeklinde tefe'ül etmişti. Müellife göre padişahın başarılı atışı, tefe'ül buyurduğu nusretin yakınlığına Allah'ın bir cevabıydı (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1225).

Avusturya, Avrupa’da 1718 sonrası öne çıkan “güçler dengesi” siyasetiyle değişik ittifak örüntülerine katılarak gücüne güç kattı³⁹⁶. Pasarofça Antlaşması akabinde savaşa tutuştuğu İspanya’yı, sadrazamın ifadeleriyle “*ittifâkında olan müttefikleri i’ânetiyle*”³⁹⁷ yenilgiye uğrattı ve sonra kendi ittifak grubuna dâhil etti. Mesela 1720’de İngiltere, Fransa ve İspanya gibi 3 güçlü müttefike sahipti³⁹⁸. Payitahttakiler bir Avusturya-Rus anlaşmazlığının çıkmasını bekleyedursun 1726’da bu ikilinin arasında bir ittifak kuruldu. 1729’da Osmanlı bürokratları arasında hâlâ bu ikisinden biriyle savaş durumunda diğerinin onu kollayacağı kaygısı hakimdi³⁹⁹. Diğer taraftan 1722 sonrası İran coğrafyasında oluşan yeni konjonktür, aşağıda söz konusu edilecek olan uzun soluklu İran seferleri ve Ruslarla bölgede verilen diplomatik mücadele nedeniyle Batı’da istirdat politikası takibine elverişli zemin de pek oluşmadı.

2.8. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’nın 12 Yıllık Sadaret Başarısı ve Yoğun İran Gündemi

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, III. Ahmed’in 15. saltanat yılında 13. sadrazamı olarak vazifeye layık gördüğü isimdi. Muşkara, yani Nevşehir doğumluydu⁴⁰⁰. Eski Saray’da önce Helvacılar ve sonra Baltacılar Ocağı’na intisapla başlayan kariyerinde “*keskin zekâsı ve yazı yazmakta gösterdiği yetenek*”⁴⁰¹ sayesinde darüssaade ağası kâtipliğine yükselmiş ve şehzadeligi döneminde irtibat kurduğu III. Ahmed’in iltifatına mazhar olmuştu⁴⁰². Sadarete geldiğinde yaşı 55 civarındaydı ve yukarıda belirtildiği gibi daha rikâb kaymakamlığı yaptığı dönemde her işi takibine ve “nüfuz ve iktidarı eline” almıştı⁴⁰³.

³⁹⁶ Avrupa’daki ittifaklar için bkz. Anderson, **Europe in the Eighteenth Century**, s. 208-213.

³⁹⁷ AE.SAMD.III, 222/21393.

³⁹⁸ “*İmparatorla [Avusturya], Fransa, İspanya ve İngiltere arasında ittifak kurulduktan sonra bunlara kim el kaldırabilir?*” (Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 49).

³⁹⁹ NA. SP 97/24, f. 356a (24 Kasım/5 Aralık 1729).

⁴⁰⁰ Büyük babasının Ermeni milletinden olduğu iddia edilir (**İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 176).

⁴⁰¹ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 168.

⁴⁰² Kariyerinin ilk yılları hakkında bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1025-7. Kısa hayat hikâyesi için bkz. **Hadîkatül-Vüzerâ ve Zeylleri**, s. 177-182; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 310-316.

⁴⁰³ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 169. Nevşehirli’nin doğum tarihi net değilse de 1730’da öldüğünde yaşının 70’e yaklaştığı rivayetinden hareketle tahminen 1662’de doğduğu söylenir (Aktepe, “Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli”, s. 441). 1717 tarihli mektubunda Lady Montagu, Nevşehirli’nin en az 50, III. Ahmed’in ise 40 yaş civarında olduğunu kaydeder (**Letters of Lady Montagu**, I, 321, 323).

Onunla belli seviyede dostluk kurduğu bilinen Fransız elçisi De Bonnac, Nevşehirli'yi yumuşak huylu, yabancılara karşı ılımlı, hatırşinas, eli açık, müthiş derecede zeki, sabırlı ve dirayetli bir vezir olarak tanımlar⁴⁰⁴. O ve İngiltere elçisi Stanyan, paşadaki yüksek anlayış kabiliyetine vurgu yapar⁴⁰⁵. Paşa, şiir yazmaya meraklı⁴⁰⁶, kalemi güzel ve ifadesi dolgun bir hattat⁴⁰⁷, mükemmel bir bestekâr⁴⁰⁸ ve iyi bir silahşordu⁴⁰⁹. İlim meclisleri toplamayı, musiki alemleri düzenlemeyi ve edebî şahsiyetler ve sanatçılarla vakit geçirmeyi sever; ilim ve sanat erbabını himaye eder ve cömertçe ödüllendirirdi⁴¹⁰.

İleride, devrin şair ve uleması tarafından velinimetini gördükleri paşaya ithafen yazılan edebî eserlerin bulunduğu büyük yekûn konu edilecektir. Oluşturduğu kalabalık bir tercüme heyetiyle III. Ahmed dönemi boyunca yapılan küçük çaplı bireysel tercüme faaliyetlerine ivme getiren paşa, Batı ve Doğu dillerinden tarih, coğrafya ve tıp gibi alanlarda değerli eserleri Türkçeye veya Arapçaya kazandırdı⁴¹¹. Ayrıca Türkçe harfli ilk matbaanın faaliyete geçişi de (1727) onun sadaretindedir⁴¹². Bahçe tezyinatına ve çiçeklere düşkün olan paşanın adı, devrin lale yetiştiricileri arasında zikredilir⁴¹³. Arkasında bıraktığı hayır eserleri arasında köyden şehre dönüştürdüğü memleketi Muşkara, yeni adıyla Nevşehir'de yaptırdığı cami, medrese, han, hamam gibi yapılarla Ürgüp'teki çeşmeler; zevcesi Fatma Sultan'la İstanbul Şehzadebaşı'nda yaptırdığı bir külliye, Sadâbâd'daki bir cami ve Üsküdar, Ortaköy, Çubuklu gibi

⁴⁰⁴ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 169, 176, 181, 183.

⁴⁰⁵ Aynı eser, s. 169. "*He is a Man of Wit and Learning*" (**Letters of Lady Montagu**, I, 333-4).

⁴⁰⁶ İbrahim Paşa'nın, Fatma Sultan için yazdığı söylenen bir şiiri vardır (**Letters of Wortley Montagu**, I, 334-5); III. Ahmed'e yazdığı bir dörtlük için bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 316.

⁴⁰⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 316. Nevşehirli, Hafız Osman'dan sülûs ve nesih dersi aldı (Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, 1928, s. 301-4).

⁴⁰⁸ Uzunçarşılı, "Osmanlı Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", s. 94.

⁴⁰⁹ Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor**, s. 525-6, 537.

⁴¹⁰ **Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri**, s. 180; Aktepe, "Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli", **DİA**, s. 442.

⁴¹¹ Ramazan Şeşen, "Lale Devrinde Yenileşme Hareketleri ve Tercüme Edilen Eserler", **Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları**, vol. 28/II, 2004, Harvard University, s. 48-47; Mehmet İpşirli, "Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", **I. Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987**, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987, s. 33-42.

⁴¹² Fikret Sarıcaoğlu & Coşkun Yılmaz, **Müteferrika Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası**, İstanbul, Esen Ofset, 2008.

⁴¹³ Sadece kendisi değil, ekibindeki pek çok kişi, damatları Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa ve Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi ve Reisülküttap Üçanbarlı Mehmed Efendi de lale yetiştirmeye merak salmıştı (Özlem Kumbar, "Lale Devri'nin Lalesi: Çiçek Üzerinden Bir Dönem Sorgulaması", **Medeniyet Ü. Yeniçağ Tarihi YL Tezi**, 2016, s. 139).

semtlerdeki 10’u aşkın çeşme sayılabilir⁴¹⁴. İstanbul’un su ihtiyacının giderilmesine önem veren paşa, 10 yılda inşa edilen bir su yoluyla Üsküdar’ın su sıkıntısını çözmüştü⁴¹⁵.

İbrahim Paşa 12 yıllık görev süresiyle Osmanlı tarihinde bu kadar uzun sadarete kalan az sayıdaki isimdendir. III. Ahmed’in devlet yönetimini elinde tutmayı, iktidarın tam manasıyla sahibi olmayı başaran nadir veziriazamlarındandır (bu kategorideki diğerleri Şehid Ali Paşa ve sadaretteki son yılı hariç Çorlulu Ali Paşa’dır). Daha ziyade kâtiplik ve maliye işlerinde uzmanlaştığı⁴¹⁶ ve herhangi bir yönetsel ve askerî tecrübesi bulunmadığı halde uzun yıllar muktedir vezir kalabilme başarısını kıvrak zekasına, hükümet etme becerisine ve manevra kabiliyetine borçlu olsa gerektir. Fransız elçisinin gözlemi, Nevşehirli’nin padişahı çok iyi tanıdığı, onun hem zaaf ve korkularını bertarafı hem de sevdiği ve vakit geçirmekten zevk aldığı şeyleri önüne sermeyi iyi bildiği yönündedir⁴¹⁷.

Kritik siyasî meselelere büyük bir ustalıkla kendi istediği şekli verebilen Nevşehirli, bunu her defasında mevzuları padişahın kabul edeceği bir şekle sokup sunarak yaptı ve kaygılarına kolay teslim olan hükümdarın kıvama gelmesini sabırla bekledi. Bu konudaki eşine az rastlanır becerisi ve sebatı yeri geldikçe örneklendirilecektir. III. Ahmed’i devlet işlerini güvenerek bırakabileceği yegâne ismin kendisi olduğuna inandırması bir yana, her yolu mubah görerek bu inancı canlı tutmayı başardı. Padişahla arasında tesis ettiği kuvvetli bağ, oluşturduğu güçlü çalışma ekibi, ekibindekiler ve hanedanla kurduğu nepotik ilişkiler ve konumunu muhafaza adına yaptığı doğru zamanlı stratejik hamleler gibi faktörlerin etkisiyle 12 yıl gibi uzun bir süre sadareti elinde tuttu.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile Şehid Ali Paşa’nın siyasî kariyeri birbirine ziyadesiyle benzer. İkisi de kariyerlerinin hayli erken evresinde III. Ahmed’in yakın dairesine girerek “gözdesi” olmayı başaran, sadaret mührünü almada isteksiz davransalar da padişahın üzerindeki kuvvetli nüfuzları sayesinde devlet yönetimine

⁴¹⁴ Aktepe, “Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli”, s. 442; Semavi Eyice “Damad İbrahim Paşa Külliyesi”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 443-447; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 314.

⁴¹⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi**, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul, s. 206-208. Kazım Çeçen, “Üsküdar Suları”, **DİA**, İstanbul 2012, XLII, 375.

⁴¹⁶ Yazıcılık, Haremeyn muhasebeciliği, Mora Seferi sırasında *mevkufatçılığa* ek olarak fethedilen bazı adaların tahriri ve Niş defterdarlığı (Aktepe, “Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli”, s. 441).

⁴¹⁷ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 182.

uzun süre perde arkasından şekil veren ve iktidardaki sadrazam üzerinde ciddi yaptırım gücü bulunan şahsiyetlerdi. III. Ahmed'in damatları arasından sadece bu ikisi -hem de aynı kızıyla izdivaç suretiyle- sadrazam oldu. Yine her ikisi de sefer döneminde Edirne'de en son yürüttükleri rikâb kaymakamlığını müteakip sadaret makamına yükseldi. İkisi de sadrazamlıklarında III. Ahmed'in kendilerine verdiği kıymet ve değeri korumayı ve yerlerini "potansiyel gözdelere" kaptırmamayı başardı. Dönemin en güçlü iki veziriazamı olarak hem kendi çalışma ekiplerini oluşturmada hem de kendilerine karşı zaman içinde beliren muhalefeti bertaraf etmede başarılı oldular.

Nevşehirli, çalışma ekibini kurmak için rikâb kaymakamıyken bilinçli bir şekilde başlattığı ve sadarete gelince kapsamını genişlettiği kadrolaşma faaliyetleriyle en önemli mevkilere akrabalarını yahut yakın çevresinden kişileri yerleştirdi. Rikâb kaymakamıyken, meşihata getirdiği Yenişehirli Abdullah Efendi ile riyaset makamına getirdiği Üçanbarlı Mehmed Efendi örneğindeki gibi bunlar daha ziyade geçmişte bir şekilde yolunun kesiştiği isimlerdi⁴¹⁸. Damatları Kaymak Mustafa Paşa ve Mehmed Ağa da böyleydi⁴¹⁹. İlkine önce nişancılık ve sonra kaptanıderyalık verdi⁴²⁰. Eski hazinedarı ve hemşerisi de olan ikincisini ise sadaret kethüdalığına getirerek sağ kolu yaptı⁴²¹. 1721'de Tersane-i Âmire eminliği göreviyle dönem ricali arasına giren Kiblelizâde Mehmed Ağa da paşanın "adamları" arasındaydı⁴²². Bu isimler, paşanın sadaretinin sonuna dek, yani 12-13 yıl makamlarını korudu.

Nevşehirli'nin nepotizmi akrabalarını hanedana damat yapma gayretinde de açıkça görülür. 1717'de Fatma Sultan'la evlenerek padişahın zaten damadı olan paşa, III. Ahmed'in diğer 6 kızından 4'ü için de kendi çevresinden damatlar seçtirerek hanedanla kurduğu sıhriyet bağıını iyice pekiştirdi⁴²³. Düğünleri Şubat 1724'te art arda yapılan Atike, Ümmügülsüm ve Hadice sultanlar, sırasıyla onun eski eşinden olma oğlu Genç Musahip Mehmed Paşa, kardeşinin oğlu Nevşehirli Tevkii Ali Paşa ve sevdiği bir paşanın oğlu Vezir Küçük Osman Paşazade Hafız Ahmed Paşa ile

⁴¹⁸ M. Münir Aktepe, **Patrona İsyanı (1730)**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958, s. 113. Yenişehirli Abdullah ile Mora seferinden, Üçanbarlı ile Haremeyn muhasebeciliği döneminden tanıştı.

⁴¹⁹ Kızı Fatma Hanım'ı 1714'te Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunu Kaymak Mustafa Paşa ile evlendirerek hayli erken bir tarihte Köprülü ailesiyle sıhriyet bağı kurdu. Diğer kızı, Hibetullah Hanım'ı 1716'da Mehmed Ağa ile evlendirdi (Artan, "18. yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin", s. 294-5).

⁴²⁰ Paşanın denizcilikle alakası olmadığı vurgulanır (NA. SP 97/24, f. 398b (16/27 Eylül 1721)).

⁴²¹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1155.

⁴²² Aktepe, **Patrona İsyanı**, s. 117.

⁴²³ Bu hususu, Fransız elçi De Bonnac da vurgular (**İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 251-2).

evlendirildiler⁴²⁴. 1728'deki toplu düğünde ise Nevşehirli'nin diğer yeğeni Mirahur-ı sani Küçük Sinek Mustafa Paşa, Zeynep Sultan'la evlenerek damatlar halkasına girdi⁴²⁵. Damatların isimleri önündeki mansıp bilgilerinden her birine devlet kademesinde görevler ve vezirlik payesi verildiği ortadadır⁴²⁶.

Nevşehirli'nin kendisine güçlü bir iktidar halkası ihdas ederken bir taraftan da iktidarına muhalif yahut makamında gözü olduğunu düşündüğü kişileri, zamanında saf dışı bırakmaya muvaffakiyeti kayda değerdir. Rikâb kaymakamıyken kendisine karşı kurulan bir komplo ve bunun iştirakçilerini bertaraf edip son derece hızlı verilmiş bir kararla sadaret mührünü alışı ve Köprülüzâde Numan Paşa'nın sadaret adaylığını boşa çıkarışı yukarıda konu edildi. Doğru zamanlamalı hamleleriyle rakiplerini pasifize ederek sadaret ömrünü de uzattı. Bu anlamda onun gazabına uğrayanların başında III. Ahmed'in damadı ve kuvvetle muhtemel sadrazamı olmayı Nevşehirli'nin yerinde müdahaleleriyle sırasıyla 1721 ve 1724'te kıl payı kaçırın ve İstanbul'dan uzaklaştırılan Bostancıbaşı Sivaslı Mehmed Ağa ile Silahdar Boşnak Mehmed Ağa gelir⁴²⁷. Ancak paşa, Boşnak Mehmed'in yerine silahdarlığa gelen Kunduracıâde İstanbullu Mehmed Ağa'nın 1728'de padişah damadı oluşunu engelleyemez. Hatta Patrona İsyanı sonunda kendisinden alınan sadaret mührü bu kişiye verilir.

Devrin iki silahdarıyla ilgili bu hususiyetler ve Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın da silahdarlıktan geldiği bilgisinden hareketle III. Ahmed'in silahdarlığını yürüten saray görevlileriyle yakınlık kurmaya ve onlarla sıhriyet bağı oluşturmaya yatkın olduğu söylenebilir. Benzer bir çıkarım bostancıbaşılar için de yapılabilir. Nitekim yukarıda bahsi geçen Bostancıbaşı Sivaslı Mehmed Ağa, Şehid Ali Paşa zamanındaki (sonradan

⁴²⁴ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1345-6, 1349-1354. Hadice Sultan'ın Ahmed Paşa ile izdivacının gerçekleşmediği ve sultanın, aynı yıl Ali Paşa'yla evlendirildiği iddia edilse de (Alderson, *a.g.e.*, Table XLI) Râşid'in düğün anlatısı ve arşiv belgeleri bu iddiayı çürütür. Nitekim Aralık 1729'da Hafız Ahmed Paşa hâlâ Hadice Sultan'ın zevcidir (*TSMA.d*, nr. 2373/6; *TSMA.d*, nr. 2184, vr. 199b).

⁴²⁵ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1596.

⁴²⁶ Sadrazamın nepotizminin vardığı boyutu, görgü tanığı garipser (Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s. 108).

⁴²⁷ Bostancıbaşı Sivaslı Mehmed Ağa'nın sadrazamla giriştiği rekabet, Nevşehirli'nin onu saf dışı bırakmak için uyguladığı stratejiler ve amacına ulaşması gibi ayrıntılar için bkz. Aktepe, *a.g.e.*, s. 114-116; *NA. SP 97/24*, f. 389b (30 Nisan/11 Mayıs 1721); *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1218-20; *Nusretnâme*, s. 1138-41). Silahdar Boşnak Mehmed Ağa'nın III. Ahmed nezdinde gördüğü iltifatın Nevşehirli'yi rahatsız edışı, padişahın kızlarından birini bu kişiyle evlendirmek üzereyken kararından caydırılışı ve Nevşehirli'nin kendi yakınına hanedana damat yapışı, sonrasında silahdarın Anadolu valiliği göreviyle Tebriz seferine gönderilmek suretiyle merkezden uzaklaştırılışı hakkında bkz. *NA. SP 97/25*, f. 17b-18a (5/16 Ocak 1724), f. 144a (21 Ağustos/1 Eylül 1725), f. 148b (3/14 Ekim 1725); Shay, *the Ottoman Empire from 1720 to 1734*, s. 21, 22, 95.

Sadrazam) Bostancıbaşı Halil Ağa'dan sonra padişahla yakınlığı nedeniyle saraydan uzaklaştırılan ikinci bostancıbaşıdır.

Nevşehirli aleyhine bir başka muhalif oluşum, ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere 1726'dan sonra belirdi ve 1730'daki isyanın tertibinde etkili oldu. Paşanın sadareti uzadıkça onun iktidar halkasının dışında kalan ve atama ve terfi bekleyen bürokrat ve ulema sınıfından çok sayıda kişinin geride birikmesi, paşaya karşı belki yavaş, fakat sağlam zeminde ilerleyen bir muhalefeti ortaya çıkardı. Bu muhalefet, 12 yıllık uzun sadaretindeki türlü icraatlarından kaynaklanan yıpranmışlıkla ve aşağıda konu edileceği üzere maliyeti yüksek seferlerle 5-6 yılda fethedilen İran'daki şehirlerin 1730'da bir anda yitirilişine duyulan öfkeyle birleşince paşa, çabuk sonuçlanan bir isyan neticesinde 1730'da katledildi.

Güçlü çalışma ekibi ve gerek ekibindekilerle gerekse hanedanla kurduğu nepotik ilişkiler, vakit ilerledikçe aleyhine dönecekse de başlangıçta Nevşehirli'nin sadaret ömrünü uzatan faktörlerdendi. Böyle bir diğeri paşanın, birkaç yıldır seferler nedeniyle Edirne'de kaldığından başkent İstanbul'un sosyoekonomik konularla, imar ve bayındırlık alanlarında biriken sorunlarının çözümünde, savaşların boşalttığı devlet hazinesinin doldurulmasında ve Anadolu'da ve imparatorluğun değişik bölgelerindeki eşkıyalık faaliyetleri ile ayaklanma girişimlerinin önünü alınmasında gösterdiği gayret ve başarıydı. Ekonomik iyileşme için yürürlüğe konan tasarruf tedbirleri, yenilenen Yeniçeri yoklamaları, vergi miktarlarında gidilen artış yahut yeni vergi ihdasları bu kapsamda değerlendirilmelidir⁴²⁸. Sefer yıllarındaki yangınlar ve 1719 Depremi'nin yarattığı büyük tahribat nedeniyle girişilen İstanbul'daki hanedan yapıları, şehir surları, bent, çeşme ve su yolları, cami ve minareler ve Tophane, Baruthane, Tersane gibi kamu binalarının elden geçirildiği kapsamlı yapım ve onarım faaliyetleri de böyledir⁴²⁹. Keza yangınlarla mücadele için kurulan Tulumbacı Ocağı da aynıdır⁴³⁰.

⁴²⁸ M. Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar", s. 18; M. Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA*, İstanbul 1989, II, 236; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1174-75, 1229-1231.

⁴²⁹ Merkezi hükümetin olmadığı 1714-1718 arasında irili ufaklı 40'a yakın yangının kaydedildiği İstanbul için özellikle 1126 (1714/1715) âdeti yangın yılıdır. (Karahasanoglu, *a.g.e.*, s. 163, 165-169). Bu tarih aralığında İstanbul'da meydana gelen depremler için bkz. *aynı eser*, s. 133-4.

⁴³⁰ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1428. Padişahın konu için hatt-ı hümayunu: AE.SAMD.III, 223/21491.

Halledilecek ciddi asayiş problemleri, Niş ve Vidin kalelerindeki Yeniçeri isyanı (1719)⁴³¹, 1720’de Van Kalesi askerlerinin isyan girişimi⁴³², ayaklanmalar nedeniyle bir ara beliren Mısır’ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkma ihtimali (1721)⁴³³, değişik bölgelerdeki eşkıyalık faaliyetleri⁴³⁴, bazı yöre idarecilerinin reayaya zulmüne dair şikâyetler⁴³⁵, Kırım Tatarları arasında mevcut Kırım hanına karşı çıkan uzun soluklu isyan (1725-1729)⁴³⁶, 1727-28’de İzmir’de etkin bir başka isyan hareketi⁴³⁷ hükümet gündemini hayli yordu.

1722’de beliren Şark meselesi, aşağıda görüleceği üzere, dönemin sonuna kadar gündemi meşgul etti. Afganların Safevi Devleti’ni ortadan kaldırmasıyla belirsiz bir akıbete sürüklenen geniş Safevi toprakları ve aralarındaki eski Osmanlı mülkü çok sayıda şehir için nasıl bir yol izleneceğinden, bölgeye düzenlenen seferlere, ele geçirilen İran şehirlerinin güvenliği ve tahririnden vergilendirmeye kadar sayısız mevzuyla uğraşıldı. Yine de 1730 yılına gelindiğinde Osmanlı tarafı bölgede sükuneti sağlamaktan çok uzaktı. Hatta iç karışıklıklar sürdüğü ve muhatap alınacak meşru lider hızlı değiştiği için İran meselesinde tam bir çıkmaza girilmiş durumdaydı.

Nevşehirli’nin sadaretinde dış siyaset, devletlerarası güç dengelerini gözetmek ve savaştan kaçınmak üzerine kuruldu. Uluslararası meselelerin harp meydanından

⁴³¹ Nusretnâme, s. 1100-1102; NA. SP 97/24, f. 398b (16/27 Eylül 1721).

⁴³² Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1175; AE.SAMD.III, 222/21394.

⁴³³ Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1122-4; aynı eser, III, s. 1341-1343, 1504-5, 1576; NA. SP 97/24, f. 334b (18/29 Ocak 1721), f. 385a (13/24 Mart 1721), f. 389a-b, f. 398b (16/27 Eylül 1721).

⁴³⁴ 1721’de Halep civarında (Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1217), 1722’de Medine’de (aynı eser, III, 1288), 1726’da Bağdat havalisinde (aynı eser, III, 1502-3), 1726’da Basra civarında (aynı eser, III, 1513), 1727’de Anadolu eyaletlerinin valileri Şark seferindeyken ortalığı boş bulan şakilerin yol kesip mal gaspları (aynı eser, III, 1556). Mora’daki eşkıyanın tedibi (A.AMD, 02/13), Aydın civarında eşkıyalığın bastırılması (A.AMD, 02/28), Avlonya’daki Arnavut eşkıyayla mücadele (A.AMD, 02/44), Canik tarafındaki eşkıyanın def’i (AE.SAMD.III, 222/21394), Kayseri-Ürgüp arasında yol kesen eşkıyanın yakalanması (AE.SAMD.III, 221/21381), Manisa civarında 31 nefer eşkıyanın ele geçirilişi (AE.SAMD.III, 224/21602), eşkıyanın Hacılarını yollarını kesmesi (AE.SAMD.III, 222/21465), Kütahya tarafının eşkıyadan temizlenişi (AE.SAMD.III, 228/21960), Malatya, Çemişgezek ve Arapgir’de serseri gezen eşkıyanın tedibi (AE.SAMD.III, 229/22002), Diyarbakir Kürd eşkıyasının Rakka’ya nakli (AE.SAMD.III, 222/21466), Rakka’dan 20 Levendat eşkıyasının kesik başının gelmesi (AE.SAMD.III, 228/21960) vb.

⁴³⁵ Ahaliye zulmünden ötürü Kıbrıs’a sürülecek paşalar: A.AMD, 03/45. Eğriboz Muhafızı Ali Paşa’nın ahaliye zulmü: AE.SAMD.III, 221/21315. Anabolu paşasının reayaya zulmünden ötürü adadan gönderilişi: AE.SAMD.III, 226/21821. Erzurum valisinin ahaliden fazla “izdiyâd” alışı: AE.SAMD.III, 225/21667. Sofya mubayaacısının reayadan zorla fazla arpa ve un alması: AE.SAMD.III, 226/21811. Eski Sivas valisinin reaya zulmünden ötürü cezalandırılması: AE.SAMD.III, 228/21934 vb.

⁴³⁶ Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1446-7, 1451-2, 1453; NA. SP 97/25, f. 148b (3/14 Ekim 1725), f. 243b, f. 315b, f. 320a, f. 323b-324a, f. 347a, f. 353b (18/29 Ekim 1729).

⁴³⁷ Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1585-6; M. Münir Aktepe, “1727-1728 İzmir İsyanına Dair Bazı Vesikalar”, Tarih Dergisi, VIII, sayı 1-12, 1955, s. 71-98.

ziyade devletlerin İstanbul'daki elçileriyle diplomasi zemininde çözümü öncelendi. Avrupalı devletlerin kurdukları fazlasıyla geçişken ve dolayısıyla değişken ittifak grupları karşısında Nevşehirli, Osmanlı Devleti'ni hiçbir ittifaka doğrudan dâhil etmeme ve pastada büyük paya sahip devletlerle sıcak temastan veya buna sebebiyet verecek eylemden kaçınma stratejisi güttü⁴³⁸. Örneğin 1720'de imzalanan "ebedî barış" antlaşmasıyla Çar Petro'nun Lehistan'a asker sokmasına göz yumuldu. Bu adım Lehistan'ın toprak bütünlüğünü koruma gerekçesiyle sınırlı tutulsa da yıllardır verilen Leh topraklarını Ruslardan arındırma mücadelesinin rağmenaydı ve bölgedeki güç dengesini Avusturya aleyhine bozmak için atılmıştı⁴³⁹.

Benzer bir uzlaşmacı tutum, 1721'de Ülgünlü⁴⁴⁰ bir ticaret gemisinin Venedik limanında tüm mürettebatıyla yakılarak batırılması hadisesi karşısında da sergilendi⁴⁴¹. Ülgünlülerin kanlarını ve zarar gören mallarını Venedik'ten tazminle yetinilen, Pasarofça Antlaşması'na açıktan aykırı olan bu hadisenin Avusturya'nın Venedik'i himaye etmediği bir konjonktürde yahut daha savaş yanlısı bir veziriazam yönetiminde savaş sebebi sayılacağına kesin gözüyle bakılır⁴⁴². III. Ahmed'in sulh ihlaline karşılık Venedik'ten sadece para değil toprak da istediği bir yazışmasına rağmen⁴⁴³ varılan uzlaşıda toprak devrine ilişkin bir maddenin bulunmayışı, akla padişahın yine Nevşehirli tarafından vazgeçirildiği ihtimalini getirir.

⁴³⁸ Stanyan'ın mektuplarında bu temayül sık sık belirtilir (NA. SP 97/24, f. 356a (2/13 Haziran 1720), f. 377b, 378a (20/31 Aralık 1720)). Ayrıca bkz. **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 180.

⁴³⁹ Sumner, **Peter the Great and the Ottoman Empire**, s. 73. Antlaşmanın tam imza tarihine dair literatürde değişik bilgiler varsa da 16 Kasım 1720 tarihi öne çıkar (Ünal, **Neplüeyev**, s. 17; Shay, **The Ottoman Empire**, s. 86; Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 414). Aldıkları imtiyazların coşkusıyla Rusların, "ebedî barışa" gizli bir madde ekletmek için antlaşmanın çar tarafından onaylı nüshasının İstanbul'a getirilişini ve padişaha sunuluşunu III. Ahmed'in tepkisini çekecek kadar (A.AMD, 02/66) ağırdan aldıkları fakat bu kadarına muvaffak olamadıkları anlaşılır (Shay, **The Ottoman Empire**, s. 86-88).

⁴⁴⁰ Ülgün, Adriyatik Denizi kıyısındaki Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetinde bir liman kentidir.

⁴⁴¹ 15 mürettebatlı bir Ülgün gemisi Venedik limanına yanaştığında birkaç mürettebatıyla Venedikliler arasında kavga çıkar ve gemiden açılan ateşle 2 veya 3 Venedikli ölünce toplaşan Venedikli kalabalık gemiyi içindeki tüm mürettebatıyla birlikte yakarak batırır (NA. SP 97/24, f. 391a-b (28 Haziran/9 Temmuz 1721)). Farklı ölü sayıları dışında anlatı şuralarda da genel hatlarıyla aynıdır (Shay, **The Ottoman Empire**, s. 56-61; AE.SAMD.III, 226/21816). Vekayinâmede ifadeler çok daha yumuşaktır ve kaza vurgusu çok baskındır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1255).

⁴⁴² Shay, **The Ottoman Empire**, s. 89; NA. SP 97/24, f. 391b, 401b (16/27 Eylül 1721).

⁴⁴³ "Benim Vezîrim, Ülgünlü'nün yağma olunan malları ve sefineleri 43.216 guriş etmiş. Tamâmen bunda olan balyosundan tahsil olunup eshâbına verülüp nakz-ı ahd eyledikleriçün taleb olunan yerleri almak için söyleşmek yine der-kârdır" (AE.SAMD.III, 228/21907). III. Ahmed'in bu bağlamda istediği yerler, Butrinto ve Vonitsa adında iki kaleydi (Shay, **The Ottoman Empire**, s. 56). Venedik'le varılan uzlaşının maddeleri ve istenen tazminat için bkz. NA. SP 97/24, f. 403a-b (21 Ekim/1 Kasım 1721); **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1255.

Nevşehirli'nin dış siyasette takip ettiği bu ılımlı ve uzlaşmacı çizgi, Avrupa'daki değişken ittifakları ve diğer parametreleri iyi okuma becerisi açısından başarılı bulunabilir⁴⁴⁴. Avusturya'nın kuvvetli müttefikler edinmesi ve sefer durumunda bölgede büyük öneme sahip Tatar askerinden Kırım'daki isyandan ötürü yeterli desteğin gelmeyeceği gibi hususlar hesaba katıldığında Batı'da istirdat yollu adımlar atılmaması da yerinde bulunabilir. Fakat aynı uzlaşmacı ve savaş karşıtı tutumun, Şark politikasında pek olumlu sonuçlar doğurduğu söylenemez. Nitekim Safevi toprakları için zamanında inisiyatif alınmayışın, Rus yayılcılığının önünü açtığı ve fırsattan istifade Gürcistan bölgesindeki Müslüman ve Acem topraklarını ele geçiren Rusların tarihlerinde ilk kez Kafkaslara ayak bastığı şeklindeki değerlendirmeler önemlidir⁴⁴⁵.

Aslında Safevi Devleti'nin hakimiyetindeki iki Sünni grubun isyan hareketleriyle toprak bütünlüğünü yitirme raddesine geldiği İstanbul'da biliniyordu⁴⁴⁶. Yine de bölgede inisiyatif almak için önce muhasara altındaki Safevi başkenti İsfahan'ın isyancı Afganların eline geçmesi (Ekim 1722) ve sonra da Safevi Şahı Hüseyin'i indirip yönetimi devralan Afgan lider Mir Mahmud'un niyetinin anlaşılması beklendi⁴⁴⁷. Bu arada diğer isyancı grup olan Dağıstanlı Lezgilerden Mayıs 1722'de gelen himaye talebi, Osmanlı-Safevi barışına halel gelir endişesiyle olumlu cevap verilmeden geçiştirildi⁴⁴⁸. Kaldı ki Dîvân'da ulema, bu iki konuda da tam aksi yönde

⁴⁴⁴ Nevşehirli dönemi dış politikasını, Avrupa'da öne çıkan "güçler dengesi" kavramının Osmanlı'daki izdüşümü görerek dönem olaylarını bu düzlemde ele alan ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki güçler dengesinin neresinde durduğunu tespiti hedefleyen bir çalışma için bkz. Mehmet Yılmaz Akbulut, **The Scramble for Iran: Ottoman Military and Diplomatic Engagements During the Afghan Occupation of Iran, 1722-1729**, İstanbul, Libra Kitap, 2017, s. 35-69.

⁴⁴⁵ İlker Külbilge, "18. yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İran Siyasi İlişkileri (1703-1747), **Ege Ü. Tarih Doktora Tezi**, İzmir, 2010, s. 303.

⁴⁴⁶ Zira hem son durumu öğrenmeye İran'a yollanan Elçi Ahmed Dürri Efendi, Aralık 1721'de döndüğünde bu yönde bir rapor sundu (M. Münir Aktepe, "Dürri Ahmed Efendi'nin İran Sefareti I-V", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 1, Ekim 1967, sayfa 56-61; sayı 2, Kasım 1967, s. 60-64; sayı 4, Ocak 1968, s. 60-63; sayı 5, Şubat 1968, s. 53-57; sayı 6, Mart 1768, s. 82-85). Hem de sınır valilerinden Safevi Devleti'nin yıkılışının kaçınılmazlığına dair haberler en geç Nisan 1722'de İstanbul'a ulaşmıştı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1287; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 173-4; İlker Külbilge, **a.g.t.**, s. 52).

⁴⁴⁷ Afganlar, Şah Hüseyin'i ve ailesini esir alıp kendi liderleri Mir Mahmud'u yönetime getirdiklerinde, şahın oğullarından kaçmayı başaran tek kişi olarak kuvvet toplayarak Afganlarla savaşmayı amaçlayan Şehzade II. Tahmasb, kendisini Safevi Devleti'nin yeni şahı olarak takdim etse de Osmanlı Devleti için mevcut şah henüz hayatta iken bir başkasının hükümdarlık iddiası kabul edilemez, bu kişi muhatap alınmazdı. O sebeple mevcut şahı esir alan irade, bölgenin yeni hâkimi kabul edilecekti (İlker Külbilge, **a.g.t.**, s. 26-28, 41-44, 63, 87; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1287; Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 415-418).

⁴⁴⁸ **NA. SP 97/24**, f. 423a-b (23 Nisan/4 Mayıs 1722), f. 427a; Ünal, **Neplüjev**, s.35; Shay, **The Ottoman Empire**, s. 91.

kanaat bildirmişti⁴⁴⁹. Rus Çarı Petro ise Safevi Devleti'ndeki iç karışıklıklardan istifade Hazar Denizi'ne inme projesini çoktan hayata geçirmiş ve Güney Kafkasya'daki Safevi topraklarını istilaya başlamıştı. Hatta Kafkasların kuzeyinden güneyine tek geçit olan Derbend'i daha İsfahan düşmeden, yani Safevi Devleti ortadan kalkmadan 1722 Ağustos sonu işgal etmişti⁴⁵⁰.

Bu süreçte Rus çarının Hazar Denizi'ne inme niyetiyle Astrahan'da büyük bir donanma inşa ettirdiği istihbaratlarının aylar öncesinden ve bölge valileri, Kırım hanı ve İngiliz elçisi gibi birkaç farklı kanaldan Nevşehirli ve ekibine geldiği⁴⁵¹; fakat payitahttaki Rus elçisinin verdiği aksi yöndeki teminatına güvenmekle yetinildiği anlaşılmaktadır⁴⁵². Nitekim barışçıl politika, 1722 Eylül başında Rusların Derbend'i işgal ettiği haberi İstanbul'a ulaşınca Rus yayılmacılığının önünü alma lüzumuyla rafa kaldırılacaktı⁴⁵³.

Bu aşamada pasif bekleyişi sonlandıran III. Ahmed olur. Nevşehirli'ye, “*Gayrı sefer görünür. Hânın yazdığı cümle zuhûr eyledi*” diyerek⁴⁵⁴ Kırım hanından başka İngiliz elçisinin de uyarılarında haklı ve Rus elçisinin ise yalancı çıktığını⁴⁵⁵; Rus çarının maksadının Hazar Denizi yakınındaki Sünni Şirvan topraklarını ele geçirmek olduğunun kesinleştiğini yazar⁴⁵⁶. Amacına ulaşırsa çarın yakınlaşacağı Osmanlı

⁴⁴⁹ Mayıs 1722'deki müşaverede, Osmanlı sınırına ulaşmadan İran'daki karışıklıklara müdahalenin ve bölgedeki Sünni nüfusun haklarının korunması elzem görülmüştü (Özer Küpeli & İlker Külbilge, “III. Ahmed Devri'nde Osmanlı İran İlişkileri”, **Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir**, ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan, Kayseri, Laçın, 2018, s. 686-7).

⁴⁵⁰ İlker Külbilge, **a.g.t.**, s. 49-50.

⁴⁵¹ **NA. SP 97/24**, f. 418a (8/19 Mart 1722), f. 419b (2/13 Nisan 1722), f. 427b (12/23 Mayıs 1722); Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 418. Hatta bu yöndeki raporları abartılı bulunan Kırım hanının görevden alınmakla tehdit edildiği (Shay, **The Ottoman Empire**, s. 91, 92) ve Rusların donanmayı Avusturya'ya sefer için hazırladıklarına inanıldığı söylenir (aynı eser, s. 88; **NA. SP 97/24**, f. 430a (16/27 Haziran 1722)).

⁴⁵² Ünal, **Neplüev**, s. 33-4, 35, 37; Shay, **The Ottoman Empire**, s. 93; Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 420.

⁴⁵³ Külbilge, **a.g.t.**, s. 599; Shay, **the Ottoman Empire**, s. 93-95; **NA. SP 97/24**, f. 437a (22 Ağustos/2 Eylül 1722). İstanbul'a, Gürcistan bölgesinde Müslüman ve Acem topraklarının Rusların eline geçtiği, binlerce Müslüman'ın esir alındığı haberleri geliyor, kamuoyu hükümeti İran konusunda uyuşuklukla suçluyordu (**NA. SP 97/24**, f. 443a-444a (15/26 Ekim 1722), f. 446ab (21 Kasım/2 Aralık 1722)).

⁴⁵⁴ AE.SAMD.III, 221/21301. Kırım hanının Rus çarının planlarına dair son mektubunun içeriği hakkında bkz. **NA. SP 97/24**, f. 439a (1/12 Ekim 1722).

⁴⁵⁵ “Benim Vezîrim, İngiltere'nin kâğıdı mefhûmu ma'lûmum oldu. Moskov'un fikr-i fâsidi ve bu kış içinde hareket ne olduğu beyhûde olmayup sevda-yı hâmu ne olduğu ma'lûm oldu. Ve bunda olan elçisi kâzib olduğu zâhir oldu. Erzurum vâlisine kışlamak emr-i şerîfi hemân gönderilmek münâsibdir. Fırsata müterakkıb olup Tiflis'e varmak üzere sipâriş edersiz. Ve bu İngiltere'den gelen kâğıdın sûretini yazdırup ırsâl eylesiz!” (HAT, 1447/21). İngiltere elçisi, Rus çarının gerçek niyetleri hakkında Osmanlı hükûmetine, etkili bir memoryal sunmuştu (Ünal, **Neplüev**, s. 41).

⁴⁵⁶ “Keyfiyyet-i ahvâl bu kâğıdlardan fehîm olundu. Gayrı Moskov keferesinin memleket-i Şirvân'a mâlik olmak kasdı nümâyân olmuştur. Tiflis hânı üzerine sefer oldukda Moskov sâhib çıkar mı? Çıkar ise nakz-ı ahd eder. Gayrı sefer görünür. Hânın yazdığı cümle zuhûr eyledi. Pek cevânib-i erba'ası

topraklarına ilk fırsatta saldıracağını; aksini taahhüt etse de ona güvenilmeyeceğinin tecrübeyle sabit olduğunu anlatır: “*Memâlik-i İran’a sû’-i kasdı ve devlet-i aliyyeye ol-tarafdan kurbiyyet hâsıl edüp vaktini gözetmek sevdâsında olduğu katı vâzıhdır. Moskov çarı öteden beri ahdine sâbit olmadığı âlemin ma’lûmudur*”⁴⁵⁷.

Padişahın aklında çardan hızlı davranarak Tiflis’i hatta Revan’ı Osmanlı hâkimiyetine katmak vardır⁴⁵⁸. Nitekim Erzurum Valisi İbrahim Paşa’nın bu amaçla hemen Tiflis’e doğru harekete geçmesini sadrazama emreder⁴⁵⁹ ve valinin Ruslarla irtibatı kesin olan Tiflis hanı⁴⁶⁰ karşısında nasıl bir yol izlemesi gerektiğini uzun uzun anlatır⁴⁶¹. Osmanlı sınırındaki Batı İran şehirleri için de geçerli olan pasif bekleyişi⁴⁶² yine o sonlandırır. “*Acemin, gayrı mukâvemete kudreti olmadığı tahkik olmak derecesine varmışdır*” diyerek harekât hazırlığı için Bağdad, Van ve Erzurum valilerine emirlerin hızlıca yazılıp yollanmasını Nevşehirli’ye salık verir⁴⁶³.

Bu şekilde üç koldan atanan seraskerlerle Kafkaslarda henüz Rusların ve Batı İran’da henüz Afganlı Mir Mahmud’un eline geçmeyen Safevi toprakları üzerine harekât kararı alındı⁴⁶⁴. 6 ay önce savuşturulan Dağıstanlı Sünnilerin himaye talepleri

mülâhazaya muhtâc oldu. İbrahim Paşa ne mikdâr asker ile gidebilir bildiresin!” (AE.SAMD.III, 221/21301).

⁴⁵⁷ AE.SAMD.III, 226/21756.

⁴⁵⁸ “*Eğer Dağıstanlılar Çar-ı mezkûr bozup beri taraflara geçürmezlerse belâsın bulur ve illâ geçüp Tiflis hânı ile mülâkî olursa Gence ve Şemâhî şehirlerini zabt edüp doğru Tiflis üzerine gelir. Geldüğünde Tiflis’i devlet-i aliyyeden zabt olunmuş bulursa ve sulha ri’âyet ederse geçüp doğru Revân’a varup ol-tarafları zabt eder. Revân şimdi dahi çar ve askeri gelmezden mukaddem zabt olunmağa muhtâc oldu*” (AE.SAMD.III, 226/21756).

⁴⁵⁹ “*Ba’de’l-yevm Erzurum vâlisinin meksi iktizâ etmez. Bir gün evvel hareket ve Tiflis’e doğru varmak için yazasın. Varmadıkca ne olacağı ma’lûm olmaz*” (AE.SAMD.III, 223/21531).

⁴⁶⁰ “*Tiflis hânı ile birlik ve müttehid olduğu sahîh olduğuna iştibâh kalmadı*” (AE.SAMD.III, 226/21756).

⁴⁶¹ “*Erzurum vâlisinden Tiflis hânına gidecek mektûbun [Osmanlı himayesine geçme teklifi] cevâbı ne vakit geleceği mübhem. Ta’vîk edüp Moskov çarına şöyle haber geldi, acelelen gelesin deyü âdem göndereceği vâzıhdır. Böyle oldukça fâ’ide müşâhede olunmaz. Hemân İbrahim Paşa yerinden hareket ve Kars’a vardıkda bâlâda zikr olunan mektûbu irsâl eder ve şu kadar güne dek cevâbını gönder, göndermezsen hâzır ve âmâdeyim, varırım deyü cevâb verir ve emirler de bu siyâk üzere yazılıp gönderilmesi münâsib midir bildiresiz!*” (AE.SAMD.III, 225/21684). Paşa, Aralık 1722’te Tiflis Hanı VI. Vahtang’ı Osmanlı himayesini kabule davet etti (Külbilge, **a.g.t.**, s. 62). Serasker Ahmed Paşa da Revan üzerine yola çıkarılacaktı (AE.SAMD.III, 215/20806).

⁴⁶² **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1330-1; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 175; Küpeli & Külbilge, “III. Ahmed Devri’nde Osmanlı İran İlişkileri”, s. 686-7.

⁴⁶³ A.AMD, 02/65.

⁴⁶⁴ Kararı müteakip Eylül-Ekim 1722’den itibaren ilgili sınır valilerine emirler yollandı ve sınırlara askerî tahkimata ilişkin yoğun yazışmalar yapıldı (Külbilge, **a.g.t.**, s. 62-65). Elçi Stanyan hâlâ Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesinin ancak sadrazamın değişikliğiyle mümkün olacağı görüşündedir (**NA. SP 97/24**, f. 444a (15/26 Ekim 1722)).

Eylül 1722’de kabul edildi⁴⁶⁵; durumu bildirmesi ve anlaşma zemini araması için Ekim 1722’de Nişli Mehmed Ağa Rusya’ya elçi gönderildi⁴⁶⁶. Osmanlı tarafının İran siyasetini henüz kesinleştirdiği günlerde Kafkaslarda çoktan ulaştığı hedeflerini Osmanlı’yla çatışmadan korumak isteyen Rus Çarı Petro’dan Safevi topraklarını konumsal yakınlık gözeterek paylaşma teklifi geldi (1723 Mart başı)⁴⁶⁷.

Nevşehirli’nin başlangıçta reddetse de bu teklife kerhen razı geldiği anlatılır. Çarın Derbend ve Hazar sahillerindeki fetihlerinden vazgeçmeyeceği gibi seneye Safevi topraklarındaki ilerleyişini sürdüreceğini bildirdiği nâmesinin onu, Ruslarla savaş ile paylaşım arasında bir tercihe zorladığı öne sürülür⁴⁶⁸. Paşa, aksi düşüncedeki hayli kalabalık bir gruba rağmen bölüşüm fikrini Dîvân-ı Hümâyûn’da kabul ettirince Fransız Elçi De Bonnac’ın ara buluculuğunda Osmanlı ve Rus delegeleri arasında bölüşüm görüşmeleri başladı⁴⁶⁹. İlki Temmuz 1723’te gerçekleşen ve bir yılı bulan bu paylaşım konferansları esnasında III. Ahmed yine seyri değiştirecek müdahalelerde bulundu⁴⁷⁰.

Öncelikle Rus elçisinin ilk konferansta şart koştuğu “*terk-i cidâl*”, yani tarafların İran’daki harekâtına ara vermesi şartına kesinlikle yanaşmayan padişah, kendisine bu şartı haber veren Nevşehirli’ye, konferansların arasına mümkün mertebe fasıla koyup süreci uzatmasını ve bu arada Kafkaslarda henüz Rusların eline geçmeyen eski Osmanlı mülkleri olan “*mevrus*” toprakların imzalar atılmadan fethine gayreti salık verdi⁴⁷¹. İngiliz elçi raporlarında, ilk konferansın da aynı gerekçeyle geciktirildiği ve stratejik önemi büyük olan Tiflis’in fethinin (Haziran 1723) beklendiği sık sık

⁴⁶⁵ Dağıstanlıların başlarına önderleri Hacı Davud’un han tayin edildiği beratı Ocak 1723’te verildi (*Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, 1311; Külbilge, *a.g.t.*, s. 57). Berat gönderilmeden evvel III. Ahmed’in onayına sunuldu (AE.SAMD.III, 228/21957).

⁴⁶⁶ Nişli Mehmed Ağa’nın sefaretnâmesi için bkz. Faik Reşit Unat, “Kapıcıbaşı Niş’li Mehmed Ağa’nın Moskova Sefaretnamesi I-III”, *Tarih Vesikaları*, sayı 10, İlkkanun 1942, s. 284-299; sayı 11, Şubat 1943, s. 352-371; sayı 12, Nisan 1943, s. 462-472; Aydın Mertarak, “Nişli Mehmed Ağa’nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1822-1723)”, *Gaziosmanpaşa Ü. SBE YL Tezi*, Tokat, 2005.

⁴⁶⁷ Zinkeisen, *a.g.e.*, V, 421. Resmî olarak paylaşım teklifi ilk Ruslardan geldi, İstanbul’daki elçi Neplüeyev çarı adına sadrazama teklif sundu (NA. SP 97/24, f. 456a-b (19 Şubat/2 Mart 1723); *İstanbul’da Fransız Elçiliği*, s. 228). Çar, kendisine elçi gönderilen Nişli Mehmed Ağa’dan da paylaşım hususunda bir nâme gönderdi (NA. SP 97/24, f. 469a (27 Mayıs/7 Haziran 1723); Zinkeisen, *a.g.e.*, V, 422).

⁴⁶⁸ Nâmeyi Nişli Mehmed Ağa getirmişti (NA. SP 97/24, f. 457b, 469a-b; Zinkeisen, *a.g.e.*, V, 423).

⁴⁶⁹ Zinkeisen, *a.g.e.*, V, 423.

⁴⁷⁰ Konferanslarda tartışılan mevzuların ayrıntıları için bkz. *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, 1369-1379; Külbilge, *a.g.t.*, s. 84-97; *İstanbul’da Fransız Elçiliği*, s. 229-300; NA. SP 97/24, f. 477a, 484a-b, 494a, 506a; Ünal, *Neplüeyev*, s. 44-52.

⁴⁷¹ AE.SAMD.III, 232/22231.

yinelenir⁴⁷². Nitekim Kirmanşah (Ekim 1723) ve Tebriz yolu üzerindeki Hoy ve Çors (Mayıs 1724) kentleri bu şekilde Osmanlı hâkimiyetine girdi; fakat aynı süreçte Ruslar da Hazar Denizi'nin en önemli limanı Bakü'yü ele geçirdiler (Eylül 1723)⁴⁷³.

Bir ara beliren Osmanlı-Rus savaşı ihtimaliyle konferans süreci sekteye uğradı. Zira Çar Petro'nun firarî Safevi şehzadesi II. Tahmasb ile Afganlarla mücadele zemininde anlaşmaya vardığı yönünde İstanbul'a gelen havadisler, III. Ahmed ve çoğu Dîvân üyesine bu anlaşmayı kabuldense Ruslar üzerine seferi tercih ettirmişti⁴⁷⁴. Zaten Safevi şehzadesinin dolayısıyla da bölgedeki baskın Şii nüfusun desteğini alan Rus çarının yüzünü Osmanlı topraklarına çevirme olasılığını yok saymak hiç padişahın fitratına uygun değildi⁴⁷⁵. De Bonnac'a göre, bu aşamada sefer kararı için toplanıp çoğunluğun seferden yana fikir beyan ettiği meşverette herkesin fikrini değiştirerek sefer ihtimalini ortadan kaldıran Nevşehirli oldu. Paşa, elçiden getirttiği mükemmel zamanlamalı bir mektubu okutarak onun tavsiyesi doğrultusunda Osmanlı-Rus barışını bozan tarafın kendileri olmaması gerektiği hususunda meclistekileri ikna etti⁴⁷⁶. Nevşehirli'yle kurduğu dostlukla bilinen De Bonnac, Nevşehirli'nin uzlaşısı için her çareye başvurmasını, İstanbul'dan ayrılmak istemeyişine bağlar⁴⁷⁷. Stanyan, zaten sadrazamın başından beri Ruslarla sıcak temasa girmektense çarın istediği tüm tavizleri vereceği kanaatindedir⁴⁷⁸.

⁴⁷² NA. SP 97/24, f. 473b, 476b, 477a, 485a, 490b.

⁴⁷³ Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1322-4, 1339-1140, 1361-1365; Külbilge, a.g.t., s. 72, 79, 78.

⁴⁷⁴ Küpeli&Külbilge, "III. Ahmed Devri'nde Osmanlı İran İlişkileri", s. 690. Konferansların tıkandığı süreçte bir Osmanlı-Rus savaşının belirdiğine dair bkz. **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 245 (14 Ocak 1724). Sefer hazırlığı için valilere emirler yollandığına dair bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., IV/I, 192. Safevi şehzadesi, Afganları geri püskürtme yardımı karşılığında Rus çarına Gilan, Mazenderan ve Esterabad'ı verecekti (Ünal, Neplüjev, s. 46). Şehzade Tahmasb'ın, Rusya'ya gönderdiği elçisi İsmail Bey'in Eylül 1723'te Rus yetkililerle yaptığı bu antlaşmayı kesinlikle onaylamadığı hatta İsmail Bey'i hain ilan ettiği; dolayısıyla bu antlaşmanın geçerliliğinin olmadığı, fakat antlaşmanın tasdik edilmediğini asla açıklamayan Rusların İran toprakları üzerindeki hak iddiasını bu antlaşmaya dayandırdığı söylenir (Külbilge, a.g.t., s. 82-3). Stanyan'ın, antlaşma metnini İngiltere'ye gönderip Osmanlı Devleti'yle alakalı olduğundan beşinci maddenin feshine çabalandığını bildirişi (NA. SP 97/25, f. 1a-2b) ve Aralık 1723 tarihli bir Viyana gazetesinde antlaşma metninin yayınlandığı bilgisi (**İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 245), şehzadenin antlaşmayı onaylamadığının uluslararası arenada bilinmediğini gösterir.

⁴⁷⁵ Nevşehirli, bu endişesini yersiz bularak padişahı sakinleştirmeye şöyle çalışır: "*Moskov'un Acem ile ittîfâkı var ise dahi mücerred kendü fâ'idesin mülâhaza iledir. Ve Tahmasb'ın Moskov'dan mürâca 'atı Mahmud Hân'ı ve Lezgileri def' için olmak gerekdir. Devlet-i aliyye için olmamak mülâhaza olunur. İnşâ'allahu te'âlâ eyyâm-ı devletinizde Moskov, Acem için beynimizde olan sulhu bozmağa cesâret idemez. İderse herşeyimiz hâzırdır. İnşâ'allahu te'âlâ belâsın bulur*" (AE.SAMD.III, 214/20700).

⁴⁷⁶ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 257-8, 260-265.

⁴⁷⁷ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 270-1.

⁴⁷⁸ NA. SP 97/24, f. 458a-b (19 Şubat/2 Mart 1723), f.469b, f.508b (2/23 Aralık 1723).

Konferansların bitiminde 24 Haziran 1724'te imzalanan İran Mukasemesi Osmanlı tarafının çıkarlarına pek uygun değildi. Zira payına Dağıstan ve Hazar Denizi civarında ele geçirdiği bölgelerle Şirvan'ın bir kısmı, yani zaten zaptındaki yerlerin düştüğü çarın aksine III. Ahmed, kâğıt üzerinde aldığı Batı İran'daki çok sayıda Safevi şehrini fiilen ele geçirmek için bir dizi sefer düzenlemek zorundaydı⁴⁷⁹. Sünni nüfusun ağırlıklı bölgeler Ruslara ve Şii olanlar Osmanlılara bırakıldığı için seferler olumlu neticelense bile bölgenin halkının Şii oluşu ve sıkıntılı coğrafyası gibi hususlar, Osmanlı Devleti'nin uzun vadede buralarda tutunmasını zorlaştıracaktı⁴⁸⁰.

Lakin sınır valilerinin seraskerliğinde başlatılan seferlerden artarda gelen fetih müjdeleri, III. Ahmed'e bu kötü ihtimalleri yok saydırdı. Nitekim Bağdat Valisi Hasan Paşa bu şekilde Hemedan'ı (Eylül 1724), Diyarbekir Valisi Arifî Ahmed Paşa Revan'ı (Ekim 1724), Van Valisi Köprülüzâde Abdullah Paşa Tebriz (ikinci kuşatmasında) ile Rumiye ve Erdebil'i (Ağustos 1725), Erzurum Valisi Mustafa Paşa Lori Kalesi ve ardından Gence'yi (Ağustos ve Eylül 1725) ele geçirdi⁴⁸¹. Dolayısıyla 1724 ve 1725 yılları, İstanbul'da üst üste fetih kutlamalarının düzenlendiği ve şairlerin fetihnameler kaleme aldığı zamanlar oldu⁴⁸². Her fetih haberiyle güven tazeleyen Nevşehirli, padişah nezdinde konumunu ve sadaret makamını sağlamlaştırdı⁴⁸³. Ancak sonrasında, Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın Mora fethini müteakip yaşadığı zafer sarhoşluğunun bir benzeri yaşandı. İran'da hızla evirilen iç dinamikler karşısında gerekli tedbirler zamanında alınmadı.

Bu dinamiklerin ilki, İran tahtına Nisan 1725'te Mir Mahmud'un yerine yeğeni Mir Eşref'in geçmesidir. Eşref, III. Ahmed'den zapt ettiği tüm İran şehirlerini iade etmesini ve kendisinin de Osmanlı padişahıyla birlikte Müslümanların ikinci halifesi

⁴⁷⁹ NA. SP 97/24, f. 491a; *İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 327. Paylaşımın Rusların ummadıkları kadar kârlı çıktıkları düşünülür (Ünal, *Neplüye*, s. 56). Osmanlı'ya kalan şehirler, Hoy, Çors, Merend, Merega, Urmiye, Ordubad, Tebriz, Selmas, Gence, Berda, Karabağ, Nahçıvan, Revan, Üçkilise, Hemedan, Kirmanşah ve Erdelan'dı. Ayrıca Şirvan eyaletinin başkenti Şemahi'nin, Hacı Davud Han yönetiminde yine Osmanlı himayesinde kalması kararlaştırıldı (*A.DVNSNMH.d, nr. 7*, s. 78-82; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1379-1385; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, 193-4; Külbilge, *a.g.t.*, s. 93-7).

⁴⁸⁰ Külbilge, *a.g.t.*, s. 97. Bu husus şurada da vurgulanır: *İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 241.

⁴⁸¹ Fetihlerin ayrıntıları için bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, 178-182; Külbilge, *a.g.t.*, s. 98-111.

⁴⁸² *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1324 (Gori ve Tiflis fethi kutlamaları), s. 1395 (Hemedan), s. 1410-11 (Revan), s. 1444 (Tebriz) ve benzeri. Hemedan, Revan ve Nihavend fetihlerinin kutlamalarına Sadreddinzâde'nin günlüğünde de yer verilir (Karahasanoglu, *a.g.e.*, s. 80-1).

⁴⁸³ NA. SP 97/25, f. 144a (21 Ağustos/1 Eylül 1725), f. 148a (3/14 Ekim 1725), f. 159a (3/14 Aralık 1725), f. 172a-173a (4/15 Ocak 1726), f. 195a-b (19 Şubat/2 Mart 1726).

olarak tanınmasını isteyince İran meselesini farklı bir düzleme taşıdı⁴⁸⁴. Önce bir fetvayla Eşref Şah’a arada Hint Okyanusu gibi büyük bir engel olmadıkça Müslüman toplumlarda *asr-ı vâhidde* iki halifenin kabul edilemeyeceği ve halifelik iddiasıyla ortaya çıkanın iddiasından vazgeçmezse katlinin gerektiği bildirildi⁴⁸⁵. Eşref geri adım atmayınca bu kez üzerine Bağdad Valisi ve Irak cephesi seraskeri Ahmed Paşa komutasında bir ordu yollandı; fakat Kasım 1726’da Anducan’da gerçekleşen savaşı son kertede Eşref’in askerleri kazandı⁴⁸⁶.

Ordusuna toparlanma fırsatı vermeden Eşref’in üzerine ikinci bir seferin düzenlenmesine kararlaştırıldı⁴⁸⁷. Bu kez, dindaş Eşref’e karşı savaşa gönülsüz Osmanlı askerine motivasyon için sefere bizzat Nevşehirli’nin iştiraki söz konusu edildi ancak sadrazam bu fikre yanaşmadı⁴⁸⁸. Stanyan, paşanın bu fikre yanaşmamasını İstanbul’dan ayrıldığında ayağının kaydırılacağından ve muhalif bir ekibin veya yokluğunda türeyecek yeni gözdelerin komplosuna kurban gideceğinden çekinmesine verir⁴⁸⁹. Nitekim paşa, bir ara sefere illa da katılacaksa III. Ahmed’i arkasında İstanbul’da bırakmamak için Bursa’ya geçirme fikrini ortaya atacaktır⁴⁹⁰. Neyse ki yürütülen uzlaşma arayışları netice verir ve Eşref Şah anlaşmaya yanaşınca sefer ihtimali ortadan kalkar⁴⁹¹.

⁴⁸⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1447-1482; Külbilge, **a.g.t.**, s. 112. Eşref’in elçisi İstanbul’a Ocak 1726’da ulaştı. Eşref Şah ile ilgili gelişmelerin ayrıntısı için bkz. M. Münir Aktepe, “Vak’anüvis Mehmed Raşid Efendi’nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muhabereleler”, **Türkiyat Mecmuası**, XII, sayı 11, 1955, s. 155-178.

⁴⁸⁵ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1482; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 183; Külbilge, **a.g.t.**, s. 115-6.

⁴⁸⁶ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1524-1529; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 184-5. Kamuoyunu Müslüman’ın Müslüman’la savaşı fikrine ısındırmak için cami şeyhlerine Eşref aleyhine vaazlar verdirildiği, Eşref Şah’ın Şiiliği seçerek heretik olduğu gibi yalan haberlerin yayıldığı iddia edilmektedir (**NA. SP 97/25**, f. 194b (19 Şubat/2 Mart 1726), f. 240b-241a (27 Aralık 1726/7 Ocak 1727)).

⁴⁸⁷ Aktepe, “Vak’anüvis Mehmed Raşid Efendi’nin”, s. 163.

⁴⁸⁸ Bölge askerinden gelen haberlerin arasında, Müslümanların ikinci halifesi iddiasındaki Eşref’in ordusuna katılanların çıktığı ve Hristiyan Ruslarla ittifak yapan Osmanlı’dansa Şiilere karşı savaşan Eşref’in emrine girmeyi yeğleyenlerin bulunduğu iddiası: **NA. SP 97/25**, f. 287b-288a, 290a-b, 299a.

⁴⁸⁹ **NA. SP 97/25**, f. 243a-b (27 Aralık 1726/7 Ocak 1727), f. 288b, f. 298b (6/17 Ekim 1727).

⁴⁹⁰ **Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleriyle Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)**, haz. Mesut Aydın, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 15-6; **1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi**, haz. Faik Reşit Unat, 2. Baskı, Ankara, TTK, 1999, s. 19; **NA. SP 97/25**, f. 243a-b (27 Aralık 1726/7 Ocak 1727). Sadrazamın seraskerlik ihtimali de III. Ahmed’in Bursa’ya geçme durumu da bir ay sonra ortadan kalkmıştı (**NA. SP 97/25**, f. 262b (24 Ocak/4 Şubat 1727)).

⁴⁹¹ Eşref’in mutabakata yanaşmasının bir sebebi, Anducan sonrası Tebriz’e yönelen ordusunu, Tebriz Seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa’nın ağır zayıata uğratıp geri püskürtmesiydi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1535; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 185). Bir diğeri, aynı anda Safevi şehzadesi Tahmasb’ın saldırılarıyla uğraşıyor oluşuydu (**NA. SP 97/25**, f. 268a-b (6/17 Mart 1727); Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 432).

Ekim 1727’de imzalanan Hemedan/Ahmed Paşa Antlaşması’yla Eşref’e Müslümanların tek halifesinin Osmanlı padişahı olduğu ve ona itaati kabul ettirildi; Osmanlı Devleti de onu İran’ın meşru yöneticisi olarak tanıdı⁴⁹². Bu antlaşma hem son birkaç yıldaki İran seferlerinin büyük harcamalarıyla dara düşen devlet hazinesini hem de iâşe sıkıntısı çekmeye başlayan bölge askerini rahatlatması adına önemlidir⁴⁹³. Nitekim III. Ahmed, bölge askerinin maaş ödemelerinde sıkıntı yaşanan bir dönemde özel hazinesinden takviye olarak gereken meblağın ancak yarısını çıkarabilmişti⁴⁹⁴.

Gel gelelim Eşref Şah’la yapılan antlaşma da İran’da sükûneti sağlayamadı. Çünkü Safevi Şehzadesi Tahmasb iş birliği yaptığı Horasan hâkimi Avşarlı Nadir Ali Han’ın desteğiyle bir süredir mücadele ettiği Eşref’i İsfahan’dan çıkarttı ve Aralık 1729’da Safevi Devleti’ni yeniden ihdas etti⁴⁹⁵. İran’da yönetim Sünni Afganlardan Şii Safevi hanedanına geri geçince Şii nüfuslu şehirler şaha meyledecekleri için Osmanlı Devleti’nin buralarda tutunması zorlaştı⁴⁹⁶. Nitekim şahın adına savaşan Nadir’in ordularının, son Osmanlı fetihleri Luristan ve Hüveyze’yi ele geçirdiği ve buralardaki Osmanlı askerlerini katlettiği haberi 1730 Mayıs başında İstanbul’a ulaşmış durumdaydı⁴⁹⁷. Şah, bir elçisiyle de tüm Safevi şehirlerinin iadesini istediği III. Ahmed’e aksi takdirde bunu kan dökerek temin edeceğini bildirmişti⁴⁹⁸.

Gelişmeler karşısında bir yandan sınır valilerine İran’a sefer hazırlığı için teyakkuz emirleri yollayan Nevşehirli, bir yandan da savaşız çözüm için İstanbul’daki İran elçisiyle görüşmeler yaptırdı. Sonunda 1730 Haziran sonu-Temmuz başı Osmanlı tarafının yeni fetihleri Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Luristan, Huveyze ve

⁴⁹² *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1568-9; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, 186; Külbilge, *a.g.t.*, s. 1132-3.

⁴⁹³ Külbilge, *a.g.t.*, s. 129, 132; *NA. SP 97/25*, f. 124a, 147a, 274b, 281b, 285a-b. İran seferlerinin büyük harcamalarını karşılamak amacıyla III. Ahmed, eski İsveç Kralı XII. Karl’ın misafir edildiği yıllardan Osmanlı Devleti’ne olan borcunun tahsili için İsveç’e heyet yolladı (*Aynı defter*, f. 224b-225a).

⁴⁹⁴ “*Benim Vezîrim, Şark seferinde olan kapu kullarımın mevâcibleri 600 kîseye bâliğ olduğın arz eyledin. Zolota olmak üzere 300 kîse Enderûn-ı Hümâyûnum hazînesinden verilmek üzere tenbih eyledim. 600? (yırtık kısım) verilmeğe bir vecihle imkân yokdur*” (AE.SAMD.III, 1/3).

⁴⁹⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/I, 197; Külbilge, *a.g.t.*, s. 135-138. Nevşehirli’nin, Eşref’le anlaştıktan sonra bölgede olan bitenle yeterince ilgilenmemesinin ve Nadir-Tahmasb ikilisine karşı iki yıldır mücadele eden Eşref’e destek çıkmamasının büyük hata olduğu değerlendirilmesi kayda değerdir (Küpelî&Külbilge, “III. Ahmed Devri’nde Osmanlı İran İlişkileri”, s. 696).

⁴⁹⁶ *Abdi Tarihi*, s. 11-2.

⁴⁹⁷ *NA. SP 97/26 Part 1*, f. 30b (22 Nisan/3 Mayıs 1730).

⁴⁹⁸ Külbilge, *a.g.t.*, s. 145. Tahmasb’ın elçisi Rıza Kulu Han Şamlu 1730 Haziran ortası gibi İstanbul’a ulaştı, ay sonunda III. Ahmed’in huzuruna kabul edildi (sayfa 147).

Tebriz'den vazgeçtiği oldukça ağır koşullara sahip bir taslakta mutabakatı sağladı⁴⁹⁹. Ordularının Hemedan'ı tacize çoktan başladığı Şah Tahmasb'ın, elçisiyle varılan bu mutabakatı onaylayıp onaylamayacağını belirsizliği bir yana, III. Ahmed'in de Nevşehirli ile yine ayrı düştüğü ve bu ağır koşullar içeren taslağı tasdik için İran seferlerinin maddi zararının Safevi Devleti'nce tazminini şart koştuğu anlaşılır⁵⁰⁰.

Neticede Temmuz ayının ortasına gelindiğinde Safevi ordusu, bir meydan muharebesi dışında direnişle karşılaşmadan, Nihavend, Hemedan ve Kirmanşah'ı Osmanlı askerinden temizlemiş ve valilerinin savaşmadan terk ettiği bu şehirlerdeki Osmanlı asker ve tebaasını katletmişti⁵⁰¹. Bu arada 1730 Temmuz başı Dîvân-ı Hümâyûn'da İran'a sefer kararı alındı⁵⁰². Fakat Nevşehirli'nin hâlâ barışçıl yöntemlerle çözümde ısrar ettiği iddiasındaki bazı kaynaklarda bu kararın ciddiyeti sorgulanır. Hatta onun ve padişahın Üsküdar'daki ordugâha geçtiği 3 Ağustos'taki gösterişli alay da aynı kapsamda değerlendirilerek amacın İstanbul'daki İran elçisinin ürkütülerek Safevi şahının varılan antlaşmaya sadakatini sağlamak olduğu söylenir⁵⁰³.

Bir diğer mesele, III. Ahmed'in İran seferine katılıp katılmayacağıdır. Yerli kaynaklardaki anlatı, başlangıçta orduya bizzat eşlik edeceği duyurulan III. Ahmed'in

⁴⁹⁹ Taslağa göre sadece Tiflis, Revan ve Kahet Osmanlı'da kalacak; Tiflis ile Şirvan, Kırım Hanlığı gibi iç işlerinde bağımsız yönetilecekti (**Abdi Tarihi**, s. 7, 25; **Subhî Tarihi**, s. 17; Külbilge, **a.g.t.**, s. 147-8). İlgili valilere sefer hazırlığı için yollanan emirlerin sûretleri için bkz. Zeynep Kurt, "13 Numaralı ve 1727-1730 Tarihli Mühimme Zeyli Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)", **Fırat Ü. Tarih YL Tezi**, 2005, s. 200-230.

⁵⁰⁰ **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 81a (2/13 Temmuz 1730). Venedik balyosuna göre tazminat olarak istenen miktar yıllık 500.000 *reali* idi (Shay, **The Ottoman Empire**, s. 134).

⁵⁰¹ **Abdi Tarihi**, s. 19-25; Külbilge, **a.g.t.**, s. 148-153. Muhafazasından sorumlu vezirlerin şehirleri savaşmadan terkini, Nevşehirli'den gelen bu yönde emirlere dayandıran Osmanlı kaynakları varsa da (**Abdi Tarihi**, s. 14-15, 25-26; **Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, Mür'î't-Tevârih**, I, haz. Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976, s. 2) bu iddialara temkinli yaklaşılması gerektiğine dair bkz. Külbilge, **a.g.t.**, s. 151, 153.

⁵⁰² Venedik balyosuna göre Dîvân toplantısı 7 Temmuz 1730'da oldu (Shay, **The Ottoman Empire**, s. 133). İngiliz elçisi 13 Temmuz tarihli mektubunda toplantıdan haber verir (**NA. SP 97/26 Part 1**, f. 82a). Sefer kararına dair ilgili bölge idarecilerine yollanan hükümler ise 7-16 Temmuz 1730 tarih aralığındadır (Külbilge, **a.g.t.**, s. 154).

⁵⁰³ **A Particular Account of the Two Rebellions which happen'd at Constantinople in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI. At the Deposition of Achmet the Third, and the Elevation of Mahomet the Fifth: Composed from the Original Memorials drawn up in Constantinople: With Remarks, Explaining the Names, Offices, Dignities of the Port, London, 1737**, s. 3; **Mür'î't-Tevârih**, I, 21. Nevşehirli'nin onu yıkıma götüreceği kesinleşen bu savaşı engellemek için her yolu deneyeceği iddia edilir (**NA. SP 97/26 Part 1**, f. 87a). Ordugâha geçiş alayını, Üsküdar'da kiraladığı bir mekândan izleyen İngiliz elçisi, 3-4 saat süren geçidi çok görkemli bulur ve keyifsiz görünen Nevşehirli'nin yüzünde o güne kadar eksik olmayan tebessümden eser kalmadığını aktarır (**aynı defter**, f. 86a, 87a (24 Temmuz/4 Ağustos 1730), f. 90a). Alay için bkz. **TSM.A.d**, nr. 2374/1, vr. 2a; Charles Perry, **A View of the Levant: Particularly of Constantinople, Syria, Egypt, and Greece**, London: T. Woodward, 1743, s. 61-63.

ilerleyen günlerde Üsküdar'a geçmeye bile zor ikna edildiği şeklindedir⁵⁰⁴. İngiltere ve Venedik diplomatlarına göre ise en başından beri planlanan, orduyla Nevşehirli'nin gidip padişahın ona Üsküdar'a kadar eşlik etmesidir⁵⁰⁵. Mühimme defterlerindeki emirlerden anlaşıldığı kadarıyla başlangıçta III. Ahmed'in sefere iştiraki gündeme geldiyse de en geç 8 Eylül 1730'da Üsküdar'da yapılan müşaverede sadrazamın yalnız gitmesi ve padişahın Üsküdar'da kalması karara bağlanmıştı⁵⁰⁶. Ancak hâlâ anlaşma zemini arayan ve Şah Tahmasb'a gönderdiği adamından cevap bekleyen Nevşehirli yola çıkışı sürekli erteliyordu⁵⁰⁷.

Takvimler 24 Eylül 1730'u gösterdiğinde, yani Patrona İsyanı'nın patlak vermesine 4 gün kala hâlâ İsfahan'daki görüşmelerin neticesi bekleniyordu⁵⁰⁸. Fakat bu arada Hemedan ve Kirmanşah'ı zaten ele geçiren şahın ordusunun, Tebriz'i de savaştan aldığı ve kentteki çok sayıda Müslüman'ı katlettiği haberleri İstanbul'da yayıldı⁵⁰⁹. Hatta Gence ve Tiflis'e doğru ilerlendiği söyleniyordu⁵¹⁰. Bu bekleme halinden rahatsızlık duyanların başında, şehirde işlettikleri dükkânları 2 ay önce kapatarak ordugâha geçmekle uğradıkları zarara içerleyen esnaf Yeniçerileri geliyordu⁵¹¹. Ayrıca 6-7 yıllık külfetli bir mücadeleyle fethedilen İran şehirlerinin kolayca elden çıkışı kamuoyunda genel bir rahatsızlık yarattı. Bölgede kalan Osmanlı asker ve tebaasının Safevilerden gördüğü kötü muamele, bilhassa Tebriz'dekilerin

⁵⁰⁴ **Subhî Tarihi**, s. 18-9; **Mür'i't-Tevârih**, I, 2; Yalçın Gezer, "Yazma Eserler Işığında Patrona Halil İsyanı Hakkında Bir Değerlendirme", **Osmanlı İstanbulu III**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İBB Kültür A.Ş., 2015, s. 337.

⁵⁰⁵ **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 82a (2/13 Temmuz 1730); Shay, **The Ottoman Empire**, s. 133).

⁵⁰⁶ 24 Safer 1143 (8 Eylül 1730) tarihinde Üsküdar'da otağda yapılan büyük müşaverede sadrazamın sefere yalnız gitmesi ve padişahın İstanbul'da kalması karara bağlandı (**Destârî Sâlih Tarihi**, s. 7). Mühimme defterindeki 1730 Temmuz'un ilk günlerinden Eylül başına kadarki emirlerde, padişahın sefere bizzat iştiraki vurgulanır. Fakat Eylül'ün ilk haftasında, ordunun başında Nevşehirli'nin gideceği ve padişahın Üsküdar'da kalıp baharda Şark'a geçeceği şeklinde değişir (Kurt, "13 Numaralı", s. 225-226, hüküm no 250 ve 257, s. 236-238, hüküm no 277 ve 279).

⁵⁰⁷ **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 87a, f. 106a-b (31 Temmuz/11 Ağustos 1730), f. 147a.

⁵⁰⁸ **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 143b-144a (13/24 Eylül 1730).

⁵⁰⁹ Külbilge, **a.g.t.**, s. 155. Muhafızı Mustafa Paşa'nın kaderine terk ettiği Tebriz'e Nadir'in ordusu 12 Ağustos 1730'da girdi (**Aynı tez**, s. 152-3, 155). Tebriz'in düşüş haberi padişaha, 5 Eylül 1730'da ulaşmıştı (**Ankara Milli Ktp. Yz. Nr.: A. 1902**, vr. 308b; Hakan Yılmaz, "Patrona Halil Vak'ası Hakkında Yeni Bir Kaynak", **HAİD**, XVI/189, Haziran 2009, s. 42-4). Nevşehirli'nin yolladığı gizle emre binaen Tebriz muhafızı Mustafa Paşa'nın hazinesini Van'a taşıtıp Tebriz'i gizlice terk ettiği ve şehirdeki askeri kaderine bıraktığı iddia edilir (**Abdi Tarihi**, s. 26-27; **Subhî Tarihi**, s. 20).

⁵¹⁰ **Ankara Milli Ktp. Yz. Nr.: A. 1902**, vr. 308b; Hakan Yılmaz, "Patrona Halil Vak'ası Hakkında", s. 42-44; **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 144a-b (13/24 Eylül 1730).

⁵¹¹ **A Particular Account of**, s. 3; **Subhî Tarihi**, s. 19.

katledilmeleri hazmedilemedi⁵¹². Tebriz'den kaçan bir grup Osmanlı askerinin Erzurum'da ayaklanarak İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiği haberi de ortalığı hareketlendirdi. Askerlerin hedefinde onları bölgede İranlıların gazabıyla baş başa bırakmakla suçladıkları Nevşehirli'nin olduğu konuşuluyordu⁵¹³.

Önceki elçi Stanyan gibi yeni İngiliz elçisi Earl of Kinnoul da sadrazamın tüm bu kötü gidişata rağmen sefer yolculuğunu tehir edişini aleyhine faaliyet yürüten muhalif bir ekibin varlığına bağlar. Elçiye göre bu muhalif grubun başını, İstanbul kaymakamı olarak sefer sırasında şehirde kalacak olan Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa çekiyordu. Sadrazam, bu grubun ordu yola çıkar çıkmaz Üsküdar'daki padişahı onun aleyhine döndüreceğinden ve İran seferlerinin “utanç verici sonunun” sorumluluğunun ona yüklenerek ölüm fermanının çıkarılacağından korkuyordu⁵¹⁴.

Kesinleştirilemese de III. Ahmed'in bu süreçte yazdığı hissini uyandıran bir hatt-ı hümayunu, Nevşehirli'nin padişahı arkasında bırakıp yola çıkmak istemeyişine delil sayılabilir. Nitekim III. Ahmed, sefer yolculuğuna birkaç konak da olsa iştiraki için telhisinde ısrar eden sadrazamı, “*birkaç konak hareket etmekle bir dürlü halkın ağzı kapanmaz. Tezvîrât misâli bir işdir. Bunu halk ağnamaz değildir*” diyerek reddeder⁵¹⁵. Neticede ortamda müthiş bir güvensizliğin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

2.9. 1730 İsyanı, Nevşehirli'nin Hazin Sonu ve III. Ahmed'in Hal'i

⁵¹² NA. SP 97/26 Part 1, f. 144a-b (13/24 Eylül 1730); A Particular Account of, s. 4; Subhî Tarihi, s. 20; Mür'i't-Tevârih, I, 2-3.

⁵¹³ Alınacak tedbirler için gizli toplantılar yapan sadrazamın, önlerine bir paşa yollayarak askerleri para gibi vaatlerle yatıştırmaya çalıştığı söylenir (NA. SP 97/26 Part 1, f. 144b-145a (13/24 Eylül 1730)). Ayrıca bkz. Abdi Tarihi, s. 25; Subhî Tarihi, s. 20.

⁵¹⁴ “He [the Capitan Pasha] has a good interest with the Grand Signior So that it is believed if the Vezir marches to Aleppo and that the Grand Signior continues at Scutari, there will soon be some changes in the great employments in favour of the Capitan Pasha and his Party and in that case it is probable that (according to the custom of this country) he will not have much regard to his old father in law” (NA. SP 97/26 Part 1, f. 88b (24 Temmuz/4 Ağustos 1730)). “The party that oppose the Vezir use all their interest with the Grand Signior to persuade him to stay and to order the Vezir to march with the army, that in his absence they may have an opportunity to lay the blame of the Persian War and and of this shameful end that is like to be made of it upon him, and have him cut off. In the first part they have succeeded, but the Vezir is a very artfull man, and it is thought, and I believe with reason that, he has got the better, as to their design against himself, and that the army will not march this year into Persia” (aynı defter, f. 144b (13/24 Eylül 1730)).

⁵¹⁵ TSMA. E. 801/8.

III. Ahmed'in 27 yıllık saltanatı ve Nevşehirli'nin 12 yıllık sadareti, 15 Rebiülevvel 1143/28 Eylül 1730 Perşembe sabahı İstanbul'da patlak verip 4 gün içinde devlet idaresindeki tüm dengeleri alt üst eden bir isyanla bitti. 19 Rebiülevvel 1143/2 Ekim 1730 Pazartesi sabahı tahta I. Mahmud cülûs etti.

Nevşehirli'nin pasif mizacının kendi sununu getirdiğini düşünen İngiltere elçisi Earl of Kinnoul, sadrazamın İran'dan gelen kötü haberlere rağmen yola çıkışı erteleyerek ve orduyu Üsküdar sahrasında 2 ay boşuna bekleterek kendini çok müşkil bir duruma soktuğunu belirtir⁵¹⁶. Mevcut şartlarda paşanın makamını uzun süre koruyacağına zaten ihtimal vermese de bu kadar ani ve daha önemlisi padişahı içine alacak bir değişimi de beklemediğini kaydeder⁵¹⁷. Hadisenin cereyan hızını ve isyan sonrası sükûnetin çabuk sağlandığı şehirde hayatın süratle normale dönüşünü, büyük bir şaşkınlıkla karşılayarak padişah dâhil koca bir imparatorluk yönetiminin 4 gün içinde değişmesine duyduğu hayreti, "İngiltere'de bir kasabanın belediye başkanı seçiminde bile daha çok gürültü patırtı kopardı" diyerek belirtir⁵¹⁸. Mikes de isyan sırasında intizamın bu derece gözetilmesini ve yağma ve zararın azlığını garipser⁵¹⁹.

İngiltere elçisi, isyanın patlak verişini ani bulsa da çağdaşı Osmanlı müellifine göre fitne için 8 aydır müşavere yapılıyordu⁵²⁰. Hatta rivayetlere göre, fitnenin planlayıcıları niyetlerini Şeyhülislam Abdullah Efendi ve Ayasofya Şeyhi İspirizâde Ahmed Efendi'ye tezkire yollayarak ve Yeniçeri kışlalarındaki Orta Camii'ne kâğıt bırakarak açık etmişler; bir grup basiret sahibi Sadaret Kethüdası Mehmed aracılığıyla durumdan Nevşehirli'yi haberdar etmiş; fakat sadrazam uyarıları ciddiye almamıştı⁵²¹.

Âsilerin lideri Patrona Halil'in isminden ötürü tarihe "Patrona İsyanı" diye geçen bu hadisenin saiklerini değişik bakış açılarıyla ele alan çalışmalar mevcuttur⁵²². Fakat

⁵¹⁶ NA. SP 97/26 Part 1, f. 147a (27 Eylül/8 Ekim 1730).

⁵¹⁷ NA. SP 97/26 Part 1, f. 147a.

⁵¹⁸ NA. SP 97/26 Part 1, f. 150b (27 Eylül/8 Ekim 1730).

⁵¹⁹ Mikes, *Türkiye Mektupları*, s. 143.

⁵²⁰ Abdi Tarihi, s. 29.

⁵²¹ Subhî Tarihi, s. 20-1; Mür'i't-Tevârih, I, 6-7; John Montague, *A Voyage Performed by the Late Earl of Sandwich Round the Mediterranean in the Years 1738 and 1739*, London, 1799, s. 234-5).

⁵²² Çağdaş kaynaklarda "1143 senesinde vukû' bulan ihtilâl", "fitne", "vak'a" gibi ifadelerle anılan isyanın 20. yüzyıldan itibaren âsi elebaşısı üzerinden "Patrona İsyanı" diye adlandırıldığı görüşü: Selim Karahasanoğlu, *Politics and Governance in the Ottoman Empire: The Rebellion of 1730- An Account of the Revolution that Took Place in Constantinople in the Year 1143 of Hegira/Vâkıa Tahrîri Bin Yüz Kırk Üçte Terkîb Olunmuştur*, Harvard University, 2009, s. 10). Çağdaş belgelerde de isyana "Patrona Vakı'ası" tanımlamasının yapılabildiği görüşü: Hakan Yılmaz, "İsyânın

birincil kaynakların çoğunun gözden geçirildiği en kapsamlı monografi hâlâ Münir Aktepe'nin 1958 basımlı *Patrona İsyanı (1730)* adlı eseridir⁵²³. Yazarının perspektifinde yer yer beliren problemler ve isyana neden olan iktisadî ve içtimaî amilleri anlatırken yaptığı alışıldık “Lale Devri” algısıyla paralel abartılı yorumları⁵²⁴ bir tarafa konulacak olursa bu çalışma, isyan sürecine dair çizdiği çok yönlü panorama ve siyasî amiller ile iktidar mücadelesinin isyana etkisi gibi hususlarda içerdiği yerinde tespitleriyle değerlidir⁵²⁵.

Gayet yerinde bir zamanlamayla isyancılar, devlet dairelerinin tatil olduğu 28 Eylül 1730 Perşembe günü sabah saatlerinde Bayezid Camii önünde toplanmaya başladılar. Yanlarında en fazla 25-30 kişiyle başlattıkları ayaklanmada sokakları üç koldan gezen Patrona Halil⁵²⁶ ve arkadaşları Muslu Beşe ile Emir Ali Kapalıçarşı'daki

Gölgesindeki İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyanı”, **Osmanlı İstanbulu IV**, ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İBB Kültür A.Ş. 2016, s. 428).

⁵²³ M. Münir Aktepe, **Patrona İsyanı (1730)**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958.

⁵²⁴ Benzer bir eleştiri için bkz. Karahasanoğlu, “İstanbul’un Lale Devri mi?”, s. 444-5 (dipnot no 98).

⁵²⁵ İsyanı anlatan yeni bir kaynağı (**Vâkıa Tahrîri Bin Yüz Kırk Üçte Terkîb Olunmuştur**) ilim dünyasına kazandırırken Selim Karahasanoğlu, çoğunluğu Münir Aktepe'nin de yararlandığı kaynaklar olmak üzere yerli ve yabancı isyan anlatılarını ve isyan tertipçileri için çizilen imajları karşılaştırmalı şekilde inceler (Karahasanoğlu, **Politics and Governance in the Ottoman Empire**, değişik sayfalar.) İsyan anlatıları şunlardır: **Subhî Tarihi**, s. 22-34; **Destârî Sâlih Tarihi**; **Abdi Tarihi**; **Târîh-i Hıfzî (TSMK.R.nr. 1977)**, vr. 37b-68b; **Târîh-i Göynüklü**, s. 393-404; **Vak‘a-i Patrona Halil**, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, A 1902/3, vr. 308b, 311a; **Patrona Halil İsyanı**, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, nr. 479/1, vr. 1b, 7b; **Mür‘î‘t-Tevârih**, I, 6-19; **A Particular Account of the Two Rebellions**; Perry, **A View of the Levant**; Montague, **A Voyage Performed**, s. 225-284; Albert Vandal, **Une Ambassade Française en Orient sous Louis XV; la Mission du Marquis de Villeneuve 1728-1741**, Paris, E. Plan, 1887, Chapitre III, s. 147; Sir de Crouzenac, **Historie De La Dernière Révolution Arrivée Dans L’Empire Ottoman Le 28. Septembre de l’année 1730**, Paris, Cailleau, 1740, s. 1-41; Francesco Dadich, “Denkwürdigkeiten von Constantinopel vom Jahr 1710-1751”, **Allgemeine Historische Bibliothek**, 13, 1770, s. 273-284. Bunlara ek olarak İngiliz elçi Earl of Kinnoul ile Venedik Balyosu Angelo Emo’nun ve Kelemen Mikes’in isyanı ele aldıkları rapor ve mektuplarına dikkat çekilebilir (NA. SP 97/26 Part 1, f. 147-165a; Shay, **The Ottoman Empire**, s. 27-30; Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 140-146). İsyanı anlatan makalelere örnek olarak bkz. Selim Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi”, **OTAM**, 2008, sayı 24, s. 97-128; Robert Olson, “The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?”, **Journal of Economics and Social History of Orient**, 17:3, 1974, s. 329-344; Felix Konrad, “Coping with ‘the Riff-Raff and Mob’: Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)”, **Die Welt Des Islam**, Brill, 54, 2014, s. 363-398; Gezer, “Yazma Eserler Işığında”, s. 331-351; Hakan Yılmaz, “Patrona Halil Vak‘ası Hakkında”, s. 42-44; Hakan Yılmaz, “İsyanın Gölgesindeki İstanbul”, s. 411-452.

⁵²⁶ Arnavut asıllı Patrona Halil, donanmada levantlık yapmış, asker olarak bulunduğu Rumeli’de Pasarofça Antlaşması sonrası Niş’te çıkan Yeniçeri isyanında aktif rol almış, İstanbul’da eskilikle ve sokaklarda giysi satıcılığıyla işgal etmektedir. Hakkında bilgi için bkz. Aktepe, **a.g.e.**, s. 131-2; Shay, **The Ottoman Empire**, s. 27; **A Particular Account of**, s. 4-5.

dükkânları kapattırdı ve “şer‘ ile da‘vâımız vardır” naraları atarak esnaf ve ahaliyi yanlarına çağırdı⁵²⁷. Etmeydanı’na geldiklerinde gördükleri destekle sayıları artmıştı.

Padişah, sadrazam ve çoğu erkân, isyan günü Şark seferi kapsamında bir süredir olduğu gibi şehir merkezinde değil Üsküdar’daydı. Hadiseyi ilk öğrenen, kızının düğünü için İstanbul’a inen Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa oldu. Ancak bu aşamada isyancıların özellikle onu ve sadrazamı hedefe koyduğunu öğrenen paşanın, Yeniçeri Ağası Hasan ve İstanbul Kaymakamı Kaymak Mustafa Paşa’ya haber yollayıp ortadan kaybolduğu anlatılır⁵²⁸. Haberi alır almaz alana intikal etseler de kaynaklarda isyancıları dağıtma noktasındaki samimiyetleri sorgulanan⁵²⁹ bu iki isimden bilhassa Kaymak Mustafa, âsileri görmezden gelmek, ortalıkta sadrazam ve kethüdası bertaraf edilmedikçe isyanın bitmeyeceği gibisinden laflar etmek ve âsi elebaşlarıyla gizlice görüşmekle itham edilir⁵³⁰.

Üsküdar’daki III. Ahmed ve Nevşehirli’nin, meselenin vahametini idraki ikinci vaktini buldu⁵³¹. Haremiyle birlikte aynı gece Topkapı Sarayı’na geri dönen padişah, sadrazam, şeyhülislam ve bir kısım ilmiye ricalini de yanına alarak saraya kapandı ve tüm kapıları kilitletti⁵³². Earl of Kinnoul, güç kullanarak kolayca dağıtılabilecekleri halde kendileriyle saray duvarlarının arkasından iletişim kurularak âsilerin cesaretlendirdiğini; o gece en fazla 400 kişiden müteşekkil fitneci takımının sayısının

⁵²⁷ Aktepe, **Patrona İsyanı**, s. 133-135; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 204-5. İsyanın başlangıcında Patrona ve arkadaşlarının sadece 12 kişi olduğu da iddia edilir (Shay, **The Ottoman Empire**, s. 27; **A Particular Account of**, s. 5). İhtilali başlatmak için önce 12 Rebiülevvel 1143/25 Eylül 1730 Pazartesi günü düşünülse de o gün Mevlid kıraati için toplanacak devlet erkânı, hızlıca koordine olup büyümeden isyana müdahale edebileceğinden tatil günü Perşembe’de karar kılınmıştı (**Abdi Tarihi**, s. 26).

⁵²⁸ Aktepe, **a.g.e.**, s. 136; **A Particular Account of**, s. 7.

⁵²⁹ Aktepe, **a.g.e.**, s. 124, 136, 137; Montague, **A Voyage Performed**, s. 237-9; **A Particular Account of**, s. 7, 9; **Ankara Milli Ktp. Yz. Nr.: A. 1902**, vr. 309b; Hakan Yılmaz, “Patrona Halil Vak’ası Hakkında”, s. 42-4. Kaymak Mustafa ile Hasan Ağa arasında güven esasına dayalı iyi bir ilişki bulunduğu iddia edilir (Montague, **A Voyage Performed**, s. 228). 300 kişiyle âsilerin tenkiline uğraşan Yeniçeri ağasının muvaffak olamayınca tebdil-i kıyafet Üsküdar’a geçtiği söylenir (**Abdi Tarihi**, s. 29).

⁵³⁰ Kaymak Mustafa’nın, vak’a günü sabahı Boğaz’daki (Çengelköy) yalısında lale dikmekle meşgul olduğuna dair bkz. **Abdi Tarihi**, s. 29; **Vâkı‘a Takrîri**, s. 140; **Mür’i‘t-Tevârih**, I, 7; **A Particular Account of**, s. 7; Perry, **A View of the Levant**, s. 65. Paşanın isyan başlangıcında ortalıkta olmamak için o sabah şehri bilinçli terk ettiği iddia edilir (Montague, **A Voyage Performed**, s. 237).

⁵³¹ **Subhî Tarihi**, s. 23-4. Sabah üzeri gelen haberler, önemsiz bir fitne girişiminin vuku bulunduğu ama yeniçeri ağasının fitnecileri başarıyla dağıttığı yönündeydi (Perry, **A View of the Levant**, s. 66).

⁵³² Sarayda bekletilenler arasında, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah, Rumeli Kazaskeri Paşmakçızâde Abdullah, Eski İstanbul Kadısı Zülâli Hasan ve Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed efendiler öne çıkar. Zülâli, isyanın başında Florya’daki evinden inzivadan getirtilir (Aktepe, **Patrona İsyanı**, s. 143).

ertesı cuma günü 3.000'e ulaştığını rapor eder⁵³³. Nitekim toplanan kalabalık “*hilâfet bâtil oldu*” diyerek camilerde cuma namazı kıldırılmaz⁵³⁴. Bu elçi ve bazı yerli ve yabancı çağdaşları, o gece veya cuma sabahı yani henüz sayıları çok artmadan saraydan üzerlerine yollanacak 1.000 kişi gibi bir kuvvetle âsilerin rahatlıkla dağıtabileceği ancak bu fırsatın heba edildiğini düşünür⁵³⁵.

Aslında garipsenen bu pasif bekleyiş, iç siyasetteki güvensizlik atmosferindendi. Son dönemde artan gizli ekleşmeler, devletin tepesindekilerde birbirlerine güven bırakmamıştı. Bu anlamda, ablası Hadice Sultan'ın isyan günü Üsküdar'dan Topkapı Sarayı'na uğurlarken kardeşi III. Ahmed'e, sadrazam dâhil hiçbir vezirine güvenmeyip onları yanından ayırmamasını ve gerekirse fedaya hazır olmasını tembihlediği rivayeti kayda değerdir⁵³⁶. Padişahı, büyük şehzadesi Süleyman'ın da Nevşehirli'nin isyancıları dağıtma bahanesiyle kaçacağı hususunda uyardığı söylenir⁵³⁷. Nitekim III. Ahmed bu tür telkinlerin de etkisiyle isyanı büyümeden silahla bastırmak için saraydan dışarı çıkmak isteyen Nevşehirli'ye müsaade etmedi⁵³⁸. Aynı şüpheli tutumu başından beri Kaymak Mustafa Paşa'ya karşı sergileyen Nevşehirli ise olan bitenin ardında bu şahsın olduğunu ima ediyordu⁵³⁹. Hakeza Yenişehirli Abdullah Efendi de son zamanlarda 13 yıllık şeyhülislamlığını borçlu olduğu velinimetini Nevşehirli aleyhine konuşmaya başlamıştı⁵⁴⁰.

Pazarlık yaparak tahtını kurtarabileceğine duyduğu inançla olsa gerek cuma günü Etmeydanı'na gönderdiği haseki ağa aracılığıyla zorbarın arzularını öğrenen III. Ahmed, âsilerin canlı teslimi istedikleri 37 kişilik listeyi öğrenince sarsılacaktır. Bu ilk listedekiler arasında Sadrazam Nevşehirli, kethüdası Mehmed ve Şeyhülislam

⁵³³ NA. SP 97/26 Part 1, f. 147a-b (27 Eylül/8 Ekim 1730), f. 158a-b (30 Eylül/11 Ekim 1730), Zorbarın sayısını en az 2.000 olarak veren kaynaklar mevcuttur (Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 143).

⁵³⁴ Ankara Milli Ktp. Yz. Nr.: A. 1902, vr. 310a; Yılmaz, “Patrona Halil Vak‘ası Hakkında”, s. 42-4. Ayrıca bkz. Abdi Tarihi, s. 35.

⁵³⁵ NA. SP 97/26 Part 1, f. 150a-b (27 Eylül/8 Ekim 1730); Shay, *The Ottoman Empire*, s. 27; Mikes, *Türkiye Mektupları*, s. 140; Abdi Tarihi, s. 32.

⁵³⁶ A Particular Account of, s. 9; Aktepe, a.g.e., s. 139.

⁵³⁷ Aktepe, a.g.e., s. 126.

⁵³⁸ A Particular Account of, s. 11; Târîh-i Göynüklü, s. 395. Padişahın sadrazamın teklifini kabul etmemesinin bir diğer nedeni, isyancıların üzerine silahla gidilmesi fikrinin, Rumeli Kazaskeri Paşmakçızâde Abdullah tarafından Müslüman kanı akıtmak manasına gelip daha büyük infiale sebebiyet vereceğinden uygun bulunmamasıdır (Aktepe, a.g.e., s. 139). Bu zatın, isyanın gizli destekçisi olduğu iddia edilir (Montague, *A Voyage Performed*, s. 241).

⁵³⁹ Aktepe, a.g.e., s. 124, 138; A Particular Account of, s. 11; Perry, *A View of the Levant*, s. 67.

⁵⁴⁰ Aktepe, a.g.e., s. 125; Ayrıca bkz. Mür‘î-t-Tevârih, I, 8.

Yenişehirli Abdullah'ın isimlerinin varlığı kesindir; ancak Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa'nın durumu ihtilaflıdır⁵⁴¹. Padişah, liste karşısında kapıldığı dehşetle isyancıları zor kullanarak dağıtma fikrini uygulamaya koysa da artık iş işten geçmiştir. Bu amaçla yaptığı sancak-ı şerîfin altına toplanma çağrısı, para taahhüdüne rağmen pek rağbet görmez⁵⁴². Kararsız mizacına vurgu yaptığı III. Ahmed'in bu aşamada isyancılara isteklerini sormasını zaaf olarak gören Fransız elçi De Villeuneve, bu tutumuyla padişahın isyancıları yüreklendirdiği yorumunda bulunur⁵⁴³.

Cuma akşamı olduğunda İstanbul kadılığına atadıkları Deli İbrahim Efendi'den aldıkları bir fetvayla vezir ve ulema konaklarını yağmalayan, zindanlardaki ve Tersane'deki mahkûm ve esirleri serbest bırakan âsiler, İstanbul sokaklarını tam bir kaosa sürüklemişlerdi; topçu, cebeci, sipahi ve silahdar gibi askerî grupların katılımıyla gittikçe kalabalıklaşan isyancıların önünün alınması bu aşamadan sonra zordu⁵⁴⁴. Cumartesi günü sarayı korumakla görevli bostancılar da sarayı terk edip âsilerin safına geçince iyice dara düşen padişah ve sadrazam, Tersane'den asker temini yoluna gitti. Bu aşamada isyancılarla bağlantılı olma ihtimali nedeniyle Kaymak Mustafa Paşa kaptanıderyalıktan azledilerek yerine atanan Abdi Paşa'ya asker toplama görevi verildi. Fakat o da hadisenin bir aşamasında isteyerek yahut zorla saf değiştirecek ve gereken asker gücünü temin etmeyecekti⁵⁴⁵.

Birkaç kez daha uzlaşî zemini arayışıyla isyancılara heyet yollayan ve özellikle Nevşehirli'yi listeden çıkartmaya uğraşan III. Ahmed, nihayetinde cumartesi akşamı âsilerin taleplerini yerine getirmek zorunda kaldı. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah'ı

⁵⁴¹ Aktepe, **a.g.e.**, s. 147-8. Aslında bir-ikisi dışında (Montague, **A Voyage Performed**, s. 242, 245; Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 140) isyan anlatılarının çoğunda Kaymak Mustafa Paşa da listedeki isimler arasında zikredilir. Fakat bu istisnaî anlatıları referans alarak Kaymak Mustafa'nın ilk listede bulunmadığını öne süren Aktepe, bunu paşanın isyanla alakasına delil sayar, listeye sonradan eklenişini kontrolü kaybedişine verir (Aktepe, **a.g.e.**, s. 144, 145, 149). Kaymak Mustafa'nın listede varlığını açıktan yahut dolaylı gösteren kaynaklar şunlardır: **Subhî Tarihi**, s. 25 (isimleri verilmeksizin 4 kişi mevzu edilir); Shay, **The Ottoman Empire**, s. 28; **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 147b; **Târîh-i Göynüklü**, s. 395; **Destârî Sâlih Tarihi**, s. 13 (listede sadrazam yoksa da âsiler onu da istediklerini Zülâli Hasan aracılığıyla saraya iletmışlerdi); **Abdi Tarihi**, s. 37-39; **Vâkı'a Takrîri**, s. 141; **A Particular Account of**, s. 13-14; Perry, **A View of the Levant**, s. 69.

⁵⁴² **Abdi Tarihi**, s. 37; **Destârî Sâlih Tarihi**, s. 11.

⁵⁴³ Aktepe, **a.g.e.**, s. 140.

⁵⁴⁴ **Abdi Tarihi**, s. 33, 35; Shay, **The Ottoman Empire**, s. 27; Aktepe, **a.g.e.**, s. 141-2.

⁵⁴⁵ **Subhî Tarihi**, s. 27; Aktepe, **a.g.e.**, s. 145, 146. Sadreddinzâde'nin günlüğündeki nottan hareketle Kaymak Mustafa'nın kaptanıderyalıktan azlinin çok önceden, İstanbul kaymakamlığına atanırken gerçekleştiği iddiasının (Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lale Devri mi?", s. 443, dipnot 91) aksine, diğer kaynaklarda azlin isyanın sonlarında gerçekleştiği kesindir (Aktepe, **a.g.e.**, s. 145; **Subhî Tarihi**, s. 27).

Bozcaada'ya sürgün etti; Sadrazam Nevşehirli ile damatları Sadaret Kethüdası Mehmed ve İstanbul Kaymakamı Kaymak Mustafa'yı mal beyanlarını müteakip idam ettirdi ve öküz arabalarına konulan cesetlerini pazar sabahı zorbalara teslim ettirdi⁵⁴⁶.

Önce sokaklarda sürükledikleri 3 cesede akla hayale gelmez eziyetler eden âsiler, ardından kandırıldıkları ve Nevşehirli diye kendilerine başka bir naaş verildiği iddiasıyla huzursuzluk çıkarıp olayları farklı bir boyuta taşıdılar⁵⁴⁷. İsyanın elebaşları, kendilerinden intikam alacağı düşüncesiyle III. Ahmed'in tahtan indirilmesi gerektiğine inanıyorlardı⁵⁴⁸. Bu aşamada padişahın kendileriyle müzakereye yolladığı heyetteki Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed ve Eski İstanbul Kadısı Zülâli Hasan efendilerin de yatıştıracakları yerde isyancıları hal' fikrini yüksek sesle dillendirmeleri için yüreklendirdikleri söylenir⁵⁴⁹. Bazı kaynaklara göreyse bu, yeni bir fikir değildi çünkü fitne planlayıcıları yola Şimşirlik'teki Şehzade Mahmud ile devam kararını en başından almışlardı⁵⁵⁰.

Âsilerin artık onu tahtta istemediğini III. Ahmed'e, pazarı pazartesiye bağlayan gece yarısı müzakere heyetindeki İspirizâde Ahmed bildirdi⁵⁵¹. Bunun üzerine hemen Şimşirlik Dairesi'ndeki yeğeni Şehzade Mahmud'u Hırka-i Saâdet Odası'na getiren padişah, ondan kendisi ve şehzadelerinin canlarının muhafazası için söz aldı, yaptığı nasihat içerikli bir konuşmanın akabinde kendi isteğiyle onu tahta cülûs ettirdi ve ilk biati kendisi yaptı (19 Rebiülevvel 1143/2 Ekim 1730)⁵⁵².

⁵⁴⁶ **Abdi Tarihi**, s. 37-38; **Destârî Sâlih Tarihi**, s. 15-6. **Subhî Tarihi**, s. 30-1; **Vâkı'a Takrîri**, s. 141; Aktepe, **a.g.e.**, s. 150-152. Bu arada öldürülmeden Nevşehirli'den sadaret mührü alındı, padişahın bir diğer damadı Silahdar Kunduracızâde Mehmed'e verildi (**Subhî Tarihi**, s. 30).

⁵⁴⁷ **Abdi Tarihi**, s. 39-40. Âsilerin daha sonrasında cesedin ağzındaki altın telle sarılı 2 diş, kolundaki yakı yerleri ve sünnetli oluşunu delil sayarak na'sın Nevşehirli'nin olduğuna inandıkları ve durumu kabullendikleri iddia edilir (Hakan Yılmaz, "1730 Patrona İsyanı ile İlgili Kroniklerden Rûz-nâme Yazarı "Ahmed" Kimdir?", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, I, sayı 2, s. 111-112).

⁵⁴⁸ **A Particular Account of**, s. 19; Perry, **A View of the Levant**, s. 72; Montague, **A Voyage Performed**, s. 256.

⁵⁴⁹ **A Particular Account of**, s. 20; Perry, **A View of the Levant**, s. 73. Önceki müzakereye yollanan İspirizâde'nin yanına bu kez Zülâli'nin de katılması, III. Ahmed'in hal'i fikrini ilk öne sürenin İspirizâde olduğu ve bu ismin yüreklendirici laflarıyla zorbalara arasında ikilik çıkardığına yorumlmuştur (**Abdi Tarihi**, s. 40). Fakat Zülâli de askerleri yüreklendirmişti (**aynı eser**, s. 41).

⁵⁵⁰ İsyan öncesinde şeyhülislama yollanan tezkirelerde "*biz Mahmûdu'l-fi'âl bir imâm isteriz!*" yazıldığı öne sürülür (**Subhî Tarihi**, s. 25; **Mür'î't-Tevârih**, I, 6). Âsilerin, I. Mahmud'la İran seferine çıkmaya niyetlendikleri söylenir (**Ankara Milli Ktp. Yz. Nr. A 1902**, vr. 309a, 310a; Yılmaz, **a.g.m.**, s. 42-4).

⁵⁵¹ **A Particular Account of**, s. 21; Montague, **A Voyage Performed**, s. 257 (İspirizâde ve ailesinin ilahi adaletin bir tecellisi aynı hafta onları mezara götürecek vebaya yakalandıkları söylenir).

⁵⁵² **Subhî Tarihi**, s. 33 (saat gece 3.30); **Abdi Tarihi**, s. 40-42; **Destârî Sâlih Tarihi**, s. 18-19; **A Particular Account of**, s. 22.

Yeğenine, kendisini körü körüne bir sadrazamın idaresine bırakmamasını ve sadrazamlarını 2 yılda bir muhakkak değiştirmesini öğütledi. Devlet idaresini uzun süre bir kişiye, yani Feyzullah Efendi'ye teslim eden babası II. Mustafa'nın acı sonu ile amcası, yani kendisinin sonunu hatırdan çıkarmamasını tembihledi⁵⁵³. Böylece 4 günlük bir ihtilal sonunda Nevşehirli ve 2 damadı Mehmed ile Kaymak Mustafa katledildi. III. Ahmed'in 27 yıl, 1 ay 17 günlük saltanatı son buldu. Nitekim 2 Ekim Pazartesi sabahı kapıları açılan Topkapı Sarayı'nda âsilerin huzurunda yeni hükümdar I. Mahmud'a toplu biat merasimi yapıldı⁵⁵⁴. Yerleştirildiği Şimşirlik dairesinde gözetim altında 6 yıl daha yaşayan III. Ahmed, 14 Safer 1149/24 Haziran 1736 tarihinde "*ale's-seher*" yani gün doğmadan vefat etti⁵⁵⁵.

Aktepe, isyanın nedenleri olarak siyasî, ekonomik ve sosyal meseleler ile iktidar mücadelesini öne çıkarmaktadır. İran politikasında geline son nokta ve bütçeye ağır yük bindiren uzun seferlere rağmen bu bölgede tam bir başarı elde edilememesi, seferlerin finansmanının halka vergi yükü olarak yansması ve paranın değeriyle oynamalar, iş bulma ümidiyle kırsal kesimden İstanbul'a göçün artması, yeni gelenlerin şehir esnaf ve zanaatkarının oturmuş arz-talep dengesini alt üst etmesi gibi nedenlerle İstanbul'da genel bir rahatsızlık hali oluşmuştu⁵⁵⁶. Ayrıca bahsi geçtiği üzere seferler haricinde çoğunlukla esnafılık yapan ve ticaretle uğraşan geniş bir Yeniçeri güruhu, ilan edilen İran seferine hazırlık amacıyla dükkânlarını kapatıp Üsküdar'daki ordugâha geçtikleri halde bir türlü yola çıkılmamasından rahatsızdı⁵⁵⁷. Ne var ki asker ve reyanın hoşnutsuzluğuna sebep olan bu ve benzeri durumlar isyanı başlatan lokomotif güç değil, ancak isyana verilen kitlesel desteğin çapını artıran ve âsilerin işini kolaylaştırarak amaçlarına ulaşmalarını hızlandıran faktörler olsa gerekti.

Yarattığı hoşnutsuzluk nedeniyle isyanın neticeye ulaşma hızını artıran bir diğer unsurun da başta Nevşehirli olmak üzere devlet erkânının sürdüğü "yalı merkezli lüks

⁵⁵³ NA. SP 97/26 Part 1, f. 148b (27 Eylül/8 Ekim 1730). III. Ahmed'in nasihatı, aynı ana fikir ve farklı ifadelerle isyan anlatılarının çoğunda vardır (Abdi Tarihi, s. 41; Destârî Sâlih Tarihi, s. 18-9; A Particular Account of, s. 22; Perry, A View of the Levant, s. 74; Montague, A Voyage Performed, s. 257; Aktepe, Patrona İsyanı, s. 156). Dönem müverrihi, III. Ahmed'in her işi Nevşehirli'nin uhdesine bıraktığını şöyle anlatır: "*Padişah hazretleri Sadrazam İbrahim Paşa'ya bigayetini teslim idiler. Vezarette müstakil ve murahhas olduğundan her nice ister ise öylece ederdî*" (Abdi Tarihi, s. 7).

⁵⁵⁴ Özcan, Osmanlı Sultanları-III, s. 175.

⁵⁵⁵ TSMA.d, nr. 2066, vr. 1a; Özcan, Osmanlı Sultanları-III, s. 176.

⁵⁵⁶ Karahasanoğlu, "Tulip Age Legend", s. 182-5.

⁵⁵⁷ A Particular Account of, s. 3; Subhî Tarihi, s. 19.

yaşamlar” olduğu sıkça ifade edilir. “Lale Devri”ni yani Nevşehirli’nin sadaret yıllarını tüketim çılgınlığı ve zevk ü safa anlatılarıyla özdeşleştiren tarih yazımının etkisiyle, “yönetici elitin lüks ve debdebeli yaşam biçimi” ve “ahlakî bozulma” isyanının başlıca sebepleri arasında zikredilir⁵⁵⁸. Fakat sadece “Lale Devri”ne münhasırmış algısı yaratılan “yalı merkezli eğlence hayatının” bu tarihten önce de sonra da kalburüstü kesimin yaşam biçiminin bir parçası olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir⁵⁵⁹. Aynı şekilde bu yaşam biçiminin genel olarak kamuoyunda hâlâ kanıksanmadığı ve toplumun özellikle işler yolunda değilken yalılarda eğlenen idareci profilinden pek hoşlaşmadığı da ortadadır.

III. Ahmed’in Pasarofça sonrası Edirne’den İstanbul’a dönüş tereddüdünü dile getirirken kullandığı, “*her nice olursa olsun sulh eylediler de yalılara zevk eylemeğe geldiler didirmenin münâsebeti yok!*” ifadeleri, bu hoşlaşmama halinin Nevşehirli dönemine has olduğunu zannedenleri boşa çıkarır⁵⁶⁰. Çünkü o tarihte henüz birkaç aylık sadrazam olan Nevşehirli yalı eğlencesi düzenlemek bir yana daha İstanbul’a bile gitmemiş; aynı şekilde ilgili literatürde “Lale Devri” eğlencelerinin simgesi haline getirilen Sadâbâd Kasrı da etrafındaki imara açılan arazilere devlet ricalinin köşkleri de henüz inşa edilmemişti⁵⁶¹.

III. Ahmed’in çok büyük ihtimalle Haziran 1721’de yazdığı bir hatt-ı hümayunda, yani Nevşehirli’nin sadaretinin hayli erken bir evresinde ve Sadâbâd henüz ortada yokken söyledikleri, yalı kavramının o dönemin zihin dünyasında nasıl olumsuz imgelendiğinin göstergesidir. Padişah, son bir yıldır belli aralıklarla tekrar eden depremlerle zina ve livatanın çokluğu arasında kitaplarda kurulan doğru orantıyı hatırlattığı Nevşehirli’den bu türden günahlara girişenlerin bulunup cezalandırılmasını ve “*yalılarda dahi fisk ve buna dâ’ir kebâ’ir var ise*” önüne geçilmesini istemektedir⁵⁶². Bir diğer açıdan bu yazışma, genel olarak kötü olayların dine gerektiği kadar sahip çıkılmayıp dinden uzaklaşmaya yorulmasının da bir örneğidir.

⁵⁵⁸ Kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Karahasanoğlu, “Osmanlı Tarih Yazımında”, s. 129-144.

⁵⁵⁹ Karahasanoğlu, “İstanbul’un Lale Devri mi?”, s. 439.

⁵⁶⁰ AE.SAMD.III, 228/21974.

⁵⁶¹ Sadâbâd Kasrı, 2 aylık inşa süreci sonrası, Şevval 1134/Ağustos 1722’de tamamlandı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1293-6). Bu dönemdeki yalı merkezli hayat, Sadâbâd ve diğer göзде mekânların ayrıntıları üçüncü bölümde III. Ahmed’in yazlık ikamet mekânları ele alınırken konu edilecektir.

⁵⁶² “*Sen ki Vezîrim, mevâcib, Şa’bân-ı Şerîf’de ihrâc olur mu yoksa Kadir Gecesi’ne te’hîr olur mu? Moskov ile mükâlemeye bed’ oldu mu? Ricâl-i devlet-i aliyyeden kimi ta’yîn eyledin? Bu gece sa’ât altında zelzele vâkı’ oldu. Haberdâr oldun mu? Bi-emri’llahi te’âlâ bir seneye karîbirdir mütemâdiyyen*

Bu noktada Nevşehirli'nin sadaret sarayının yıllık masraflarını kendinden önceki (Şehid Ali Paşa) ve sonraki (Hekimoğlu Ali Paşa) sadrazamların harcamalarıyla mukayese eden Karahasanoğlu'nun, Nevşehirli'nin gündelik hayattaki tüketim alışkanlıkları açısından diğer ikisinden daha mütevazî bile olabileceği tespiti önemlidir⁵⁶³. Diğer taraftan, Nevşehirli ve etrafındakilerin sürdüğü lüks yaşantının bazı kesimlerin nefretini en geç 1727 başı itibarıyla celp ettiği yönünde elçi raporlarında yer alan tespitler de yok sayılamaz⁵⁶⁴.

Hasılı, Nevşehirli'nin başı çektiği öne sürülen yalı merkezli yaşama toplumun verdiği muhtemel tepkiyi yok saymak kadar, bu tepkiyi Patrona İsyanı'nın lokomotif gücü olarak görmek de sorunludur. Bu reaksiyon olsa olsa yukarıda zikredilen sosyo-ekonomik problemler gibi isyanın amacına ulaşma hızına katkıda bulunmuştur.

Tarihte isyanların çoğunun aslında bizzat devlet adamlarınca organize edildiği ve yönlendirildiği tespitiyle ilintili olarak⁵⁶⁵ 1730 İsyanı'nı da ayak takımının çıkardığı bir fitneden ziyade “bürokratik çekişme”⁵⁶⁶, yani iktidar mücadelesinin bir ürünü kabul etmek daha makul görünmektedir. Nitekim III. Ahmed'i tahta çıkaran 1703 Edirne Vak'ası'nın arkasında da Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin nüfuzunu bir türlü kıramayan dönemin sadrazamı Rami Mehmed Paşa ile İkinci Vezir Moralı Enişte Hasan Paşa'nın olduğu değerlendirmelerine daha önce yer verildi. Bu anlamda Patrona

oldu. Ekserî zinâ ve livâtının kesretinden olur deyü kitâblarda musarrahdır. Mümkün mertebe ahz oldukca ta'zîr ve nefy olunalar ve yalılarda dahi fisk ve buna dâ'ir kebâ'ir var ise def' olunsu. Ümidizdir ki def' ola. Ma'lûmun oldukda bi-hasebi's-şer' def'i lâzım olmağın mûcib-i şer'iyyesini icrâya himmet ve sa'y etmeniz sevâb-ı azîmdir. Bir dahi bî-namâz olanları tefâhhus edüp şer'an lâzım gelen cezâları verilmek üzere tekayyüd eylesiz. İndi'llah makbûl olur” (AE.SAMD.III, 228/21931). Belgeye tahmini tarih vermek için içerikteki, Ruslarla görüşmelerin başlaması, Şaban ayında askere mevâcib ihsanı, Şaban ayında gece saat 6'da yaşanan gibi ipuçları önemlidir. Envantere göre, Şaban ayında gece saat 6'da deprem 16 Şaban 1133/12 Haziran 1721'de yaşandı (Karahasanoğlu, **a.g.e.**, s. 134). 6 gün sonra, yani 22 Şaban 1133/18 Haziran 1721'de padişahın sorduğu asker mevâciblerinin dağıtımı için Dîvân toplandı, hatta toplantı akabinde Rus elçisi arza kabul edildi (**Nusretnâme**, s. 1146).

⁵⁶³ Karahasanoğlu, “İstanbul'un Lale Devri mi?”, s. 438. Bahsi geçen sadrazamların masraf kayıtlarının ayrıntılı mukayesesi için bkz. Karahasanoğlu, “Tulip Age Legend”, değişik sayfalar.

⁵⁶⁴ **NA. SP 97/25**, f. 241b (27 Aralık 1726/7 Ocak 1727). Aktepe ise İstanbul'da veba salgınının hüküm sürdüğü 1726 yazında yaşanan bir olaya benzer anlamı yükler. Ayrıntılarına bir sonraki bölümde padişahın yazlık mekân tercihleri ele alınırken değinilecek olan hadisede III. Ahmed, haremiyle birlikte hanedana ait Beşiktaş Sarayı'nda ikamet üzereyken bu sarayın harem dairesine bakan arka kısımlarına etraftan günlerce taş atılmasından rahatsız olunca Karaağaç Bahçesi'ne taşınmak mecburiyetinde kalır. Yazar, hadiseyi halkın giderek kötüleşen sosyo-ekonomik şartlar ile uğraşırken padişah, sadrazam ve vüzeranın hâlâ konaklarında eğlenmesinden duyduğu rahatsızlığın dışı vurumu şeklinde algılar (Aktepe, **a.g.e.**, s. 68). Fakat ileriki sayfalarda tartışmaya açılacak bazı noktalar, bunu ihsas ettiren ek kaynaklara ulaşmaksızın, meseleye böyle büyük anlamlar yüklemenin doğru olmayacağını düşündürür.

⁵⁶⁵ Karahasanoğlu, “İstanbul'un Lale Devri mi?”, s. 441.

⁵⁶⁶ Karahasanoğlu, “İstanbul'un Lale Devri mi?”, s. 443, dipnot no 91.

İsyanı'nın elitist yönüne dikkat çekilmesi ve hadisenin “*bürokrasi ve ulema destekli bir Yeniçeri isyanı*” olarak formüle edilmesi değerlidir⁵⁶⁷.

Bu formülasyonda isyan, basit bir ayak takımının işi yahut bir halk hareketinden ziyade “*yıpranmış yönetici elitin, yönetime talip bir başka ekip tarafından asker/bürokrasi/ulema iş birliği ile alaşağı edilmesi*” şeklinde tavsif edilir⁵⁶⁸. Karlofça Antlaşması sırasında İstanbul'da bulunan Fransız sefir De Chateauneuf'un İstanbul isyanlarının doğasıyla ilgili yaptığı “*bu tür ihtilaller ancak veziriazamlık makamını ele geçirmek amacıyla olan, harisi ruhlu bir kimsenin kışkırtmasıyla meydana geleceğinden*”⁵⁶⁹ diye devam eden tespiti de bu manada kayda değerdir. Zira Nevşehirli'nin iktidarını, ekonomik ve sosyal dinamikler kadar, hatta belki onlardan daha çok kapsamlı kadrolaşma faaliyetleri ve nepotizmi yıpratmıştı.

Uzun yıllar sadaret, şeyhülislamlık, reisülküttaplık, nişancılık, defterdarlık ve kaptanıderyalık gibi pek çok mansıbın aynı kişilerin uhdesinde kalması, geride atama ve terfi bekleyen çokça ismin birikmesine neden oldu⁵⁷⁰. Mesela tam 13 yıldır şeyhülislam değişikliği yapılmadığından Rumeli kazaskerliğinden sonra meşihata çıkmayı bekleyen isimler tekrar tekrar kazaskerliğe atanıyor, dolayısıyla daha alt kademedeki ulemanın terfii de imkânsızlaşıyordu⁵⁷¹. Öte yandan III. Ahmed, 5'i Nevşehirli ve etrafındaki isimlerle olmak üzere kızlarından 7 tanesini ve eski padişah II. Mustafa'nın kızlarından 4'ünü evlendirmek suretiyle geniş bir damat vezir zümresi oluşturmuştu ki bazı mevkiler de bunların elindeydi.

Bu iktidar halkasının içinde kendisine yer bulamayanlar günden güne sayısı artan bir hoşnutsuzlar zümresi oluşturdular. Aslında iktidar halkasının içinde de çıkar çatışması ve makam hırsı gibi nedenlerle Nevşehirli'ye muhalefete veya birbirleriyle rekabete girişenler yok değildi⁵⁷². Bizzat kendisinin en yüksek mevkilere getirdiği bazı kimseler, paşaya karşı muhalif odakların çıkışına neden oldular. Nitekim bahsedildiği üzere sadrazama karşı muhalif bir ekibin en geç 1726'da belirdiği⁵⁷³ ve en azından

⁵⁶⁷ Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair”, s. 112.

⁵⁶⁸ Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair”, s. 111-2.

⁵⁶⁹ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 132.

⁵⁷⁰ Artan, “18. yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin”, s. 293.

⁵⁷¹ Durumun örnekleri için bkz. Aktepe, **a.g.e.**, s. 118-121.

⁵⁷² Aktepe, **a.g.e.**, s. 122; Artan, “18. yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin”, s. 293-4.

⁵⁷³ **NA. SP 97/25**, f. 243a-b (27 Aralık 1726/7 Ocak 1727); f. 288b (17/28 Temmuz 1727).

1730'da bu ekibin öncülüğünü damadı Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa'nın yaptığı kesindir⁵⁷⁴.

Yıllardır süregiden Şark seferlerinin hazineye ve yeni vergi ihdaslarının reayaya yüklediği mali külfet bir yana, İran'da verilen uğraşın boşa çıktığı hissi ve ricat edilen topraklardaki Müslümanların katledilmesiyle hükümete karşı bir infial oluşunca, muhalif odaklar Nevşehirli ve ekibinin tasfiyesi için şartların olgunlaştığı ve aksiyon alma vaktinin geldiğini düşünmüş olmalıdır.

Görünüşte isyanın fitilini Patrona Halil ve arkadaşları yaksa da isyanın gerek oluşum gerekse harekât safhasında muhalif ekibin etkinliği kesindir. Fakat zor olan, muhalif dairedekilerin eksiksiz tespiti ve bunların isyanın hangi aşamasında ne kadar aktif olduğunu belirlemektir. Zira kaynaklarda bu konuda bir fikir birliği olmadığı gibi hayli farklı anlatılar bulunmaktadır. Vak'anın arka plan organizatörleri olarak Kaymak Mustafa Paşa, Eski İstanbul Kadısı Zülâli Hasan Efendi ve Ayasofya Şeyhi İspirizâde Ahmed Efendi isimleri öne çıkarılır; fakat bunların isyanın hangi aşamasında varlık gösterdiğini ve aralarında bir mutabakat ve iletişimin bulunup bulunmadığını tam olarak açıklığa kavuşturmak hâlâ mümkün gözüküyor.

Söz gelimi John Montague fitnenin baş planlayıcısının Kaymak Mustafa olduğunu iddia eder⁵⁷⁵. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın torunu olarak Köprülü ailesinden gelmenin verdiği övünç ve gururla kendini daha yüksek mansıplara layık gören ve yüksek bir kavrayışa ve hırslı bir karaktere sahip olan bu ismin, Nevşehirli ve kethüdası Mehmed Paşa'yı ikbalinin önünde engel olarak gördüğünü anlatır⁵⁷⁶. Aslında Kaymak Mustafa ile kethüda arasındaki rekabet hayli eskiye dayanmaktadır, hatta Nevşehirli bu ikisini dünür yaparak çekişmelerini sonlandırmaya çalışmıştır⁵⁷⁷.

Yine de Nevşehirli'nin bu iki damadından Kethüda Mehmed'i ayrı bir yere koyduğu ve olağanüstü yetkilerle donattığı açıktır. Nitekim John Montague, Mehmed'in selefi sadaret kethüdalarına bahşedilmeyen bir imtiyazla üç tuğlu paşalık verilerek diğer paşaların önüne geçirildiğini kaydeder; Venedik Balyosu Emo ise

⁵⁷⁴ NA. SP 97/26 Part 1, f. 88b (24 Temmuz/4 Ağustos 1730), f. 144b (13/24 Eylül 1730).

⁵⁷⁵ Kaymak Mustafa Paşa'nın geçmişte işlediği ciddi bir suç nedeniyle hapse giren Patrona Halil'i kurtararak onu kendine borçlu kıldığı, ayrıca Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'yla arasında gizli bir ortaklığın söz konusu olduğu söylenir (Montague, *A Voyage Performed*, s. 225-227, 229-230, 234, 237).

⁵⁷⁶ Montague, *A Voyage Performed*, s. 226.

⁵⁷⁷ Aktepe, *a.g.e.*, s. 122-3; NA. SP 97/26 Part 1, f. 88b (24 Temmuz/4 Ağustos 1730); Artan, "18. yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin", s. 295.

kethüdanın “*Prince of the Empire*” diye nitelendirilmesine vurgu yapar⁵⁷⁸. İngiliz elçi Earl of Kinnoul’a göre Nevşehirli’yle iyi geçinmenin yolu “onun gözdesi” kethüdasıyla iyi ilişkiler kurmaktan geçmektedir⁵⁷⁹. Sadreddinzâde ise “*bu yakınlarda bu kadar müstakil kethüdâ görülmedi, bilmem hazmedebilir mi?*” diyerek paşaya tanınan ayrıcalıkları garipser⁵⁸⁰. Yani, Nevşehirli’nin Kethüda Mehmed’e gösterdiği iltimas arttıkça Kaymak Mustafa’nın ona ve sadrazama bilenmesi gayet olasıdır⁵⁸¹.

Nevşehirli’nin kethüdasına düşkünlüğünün tersine III. Ahmed’in, Kaymak Mustafa’ya daha fazla değer verdiği ve iltifat ettiği anlaşılmaktadır⁵⁸². Yazışmalarında durumun örneği çoktur. Kaymak Mustafa’yla güzel yazı yazma hususunda girdiği tatlı yarış⁵⁸³, Rumeli sahilinde Salıpazarı diye anılan bir sahilhâne’yi kendisine hediye edişi⁵⁸⁴, Sadâbâd’da mehtap seyrine davet ettiği Nevşehirli’ye yanında Kaymak Mustafa’yı da getirmesini özellikle tembihi⁵⁸⁵ ve farklı bir tarifile yaptırdığı aşûreyi onun da denemesi noktasındaki ısrarı⁵⁸⁶ ilk akla gelenlerdendir.

Kaymak Mustafa’nın, Kethüda Mehmed’e gösterilen iltimaslara ve hatta daha fazlasına kendisini layık buluşu, padişah’tan gördüğü teveccüh ve sadrazama karşı teşekkül eden muhalif kanadın en azından 1730’da öncülüğünü yaptığı bilgisinden hareketle, isyanın arkasındaki ismin Kaymak Mustafa olduğu tezi ileri sürülebilir. Fakat diğer birincil kaynaklardaki anlatı bu ihtimali teyit etmez.

Başka bir grup birincil kaynakta, isyanın baş organizatörlerinden olarak Ayasofya Şeyhi İspirizâde Ahmed Efendi’nin ismi zikredilir ve kendisi “ikiyüzlü” bulunur⁵⁸⁷. Hatta *Vâkı‘a Takrîri* adlı eserde İspirizâde’nin el altından isyancıları desteklediği düşüncesi hâkimdir⁵⁸⁸. Öte yandan âsilerin onun da evini yağmaladığı

⁵⁷⁸ Montague, *A Voyage Performed*, s. 225-6 (“*The second preferment of the Empire*”); Shay, *The Ottoman Empire*, s. 58.

⁵⁷⁹ NA. SP 97/26 Part 1, f.88b (24 Temmuz/4 Ağustos 1730), f. 65b.

⁵⁸⁰ Kethüdanın öldüğünde tespit edilen mal varlığı Nevşehirli’ninkinin 8,5 katıydı (Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü*, s. 107).

⁵⁸¹ Aktepe, *a.g.e.*, s. 122; Montague, *A Voyage Performed*, s. 226.

⁵⁸² NA. SP 97/26 Part 1, f. 88b.

⁵⁸³ BOA, İE.HAT, 4/386. Kaymak Mustafa Paşa’nın hat sanatıyla ilgilendiğine ve güzel yazı çalışmaları yaptığına dair bkz. Bora Keskiner, *a.g.t.*, s. 79, 84.

⁵⁸⁴ A.AMD, 02/71.

⁵⁸⁵ AE.SAMD.III, 222/21416.

⁵⁸⁶ AE.SAMD.III, 229/22033.

⁵⁸⁷ *A Particular Account of*, s. 73.

⁵⁸⁸ Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair”, s. 108. Aynı kaynak, başka anlatılardan farklı olarak Niğdeli Ali Ağa’yı da Nevşehirli yönetiminin karşısında konumlandırır

bilgisini dayanak göstererek⁵⁸⁹ İspirizâde ile isyancılar arasında varsayılan türden bir ilişkinin varlığını reddeden çalışmalar da mevcuttur⁵⁹⁰.

İspirizâde'nin isyanda etkin olduğu varsayımı doğru kabul edilirse, mevcut yönetimle yaşadığı birtakım sürtüşmelerin onu buna mecbur ettiği düşünülebilir. Öncelikle 1718'de İstanbul'daki bazı camilerde Kur'an kıraatinde "dâd" harfinin telaffuzu üzerine başlayan bir tartışmaya, o sıra Sultanahmet Camii vaizliğini yürüten İspirizâde de katılmış ve Sadrazam Nevşehirli olayları yatıştırmak için yolladığı bir mektupla konu hakkında kelam etmemesi için onu uyarmıştı⁵⁹¹. İspirizâde ayrıca her Ramazan Topkapı Sarayı'nda icrası gelenekleşen hırka-i saadetin 1726'daki açılış merasimine vakanüvise göre kasıtsız da olsa⁵⁹² davet edilmeyerek küstürülmüştü.

Târih-i Hıfzî, Destârî Tarihi ve *Mür'î't-Tevârih*'de ise isyana Eski İstanbul Kadısı Zülâli Hasan Efendi'nin ön ayak olduğu söylenir⁵⁹³. Aslına bakılırsa Zülâli'nin Nevşehirli'ye kini epey eskiye dayanmaktadır. Nitekim Bursa kadılığından mazul Zülâli 1718'de mevzunun ne olduğu açığa kavuşturulamasa da rahatsızlık yaratan bir fiili yüzünden Mekke kadılığına yollanarak merkezden uzaklaştırılmıştı⁵⁹⁴. Uzun yıllar boşta bekletildikten sonra Aralık 1728'de İstanbul kadılığına atanmış⁵⁹⁵; ama görev süresi dolmadan 8 ay içinde azledilmişti⁵⁹⁶. Nitekim *Destârî Tarihi*'ne göre Zülâli'nin isyana ön ayak oluşu, İstanbul kadılığından alelacele azledilişinin öfkesindendi⁵⁹⁷. O

(Karahasanoğlu, *Politics and Governance in the Ottoman Empire*, s. 8). Bu isim, isyan başarıya ulaşp Silahdar Mehmed Paşa sadrazam atanınca sadaret kethüdası yapıldı (Aktepe, *a.g.e.*, s. 158).

⁵⁸⁹ *Dişarbakır İl Halk Kütüphanesi*, 479/1, vr. 3b.

⁵⁹⁰ Hakan Yılmaz, "Rüz-nâme Yazarı "Ahmed" Kimdir?", s. 111-2.

⁵⁹¹ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, 1137.

⁵⁹² III. Ahmed, merasimde şeyhin yokluğunu fark edince davet pusulasını ona ulaştırmakta görevli Çavuşlar Kâtibi Mustafa Efendi'yi azletti (*Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, 1490).

⁵⁹³ Karahasanoğlu, *Politics and Governance in the Ottoman Empire*, s. 4 (TMSK. R. 1997, vr. 48a'dan naklen); *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 9; *Mür'î't-Tevârih*, I, 6.

⁵⁹⁴ Nevşehirli, Pasarofça akabinde Edirne'den İstanbul'a dönerken bir telhisinde ne olduğunu açıklamadığı işlerin failinin, Zülâli olduğunu Yahyazâde Abdullah Molla'dan öğrendiğini yazar. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin de Zülâli için kendisine önce "bir boş boğaz âdemdir" dediğini fakat Sofya dönüşünde Silivri menziline gördüğü Zülâli'yi uslanmış bulduğunu aktarır ve "amma yaramaz eyü olmak muhâldir" diye ekler. III. Ahmed'in bu yazılanlara cevabı Zülâli'nin görevle şehirden yollanması olur: "Mevâliden olmağla terakkî üzere mansıb verilüp gönderilmek münâsib" (AE.SAMD.III, 228/21975). Zülâli'ye Mekke mansıbı verilir (*Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, 1368).

⁵⁹⁵ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, 1616. Zülâli'nin İstanbul kadılığına tevcihi hususunu padişaha ilettiği telhisinde Nevşehirli, mevcut İstanbul kadısının görev süresinin dolduğunu kaydederek bekleyenlerin içinde en kıdemlisinin Mekke kadısı Zülâli Hasan olduğuna vurgu yapar: "Mekke-i Mükerrreme Kādısı Zülâli Hasan Efendi hem-mertebelerinin akdemi olmağla" (AE.SAMD.III, 229/22023).

⁵⁹⁶ *Târih-i Râşid ve Zeyli*, III, 1624.

⁵⁹⁷ *Destârî Sâlih Tarihi*, s. 9.

ara Rumeli kazaskerliğine atanmayı beklerken azledilerek Florya'daki çiftliğinde ikamete mecbur edilişi, gözden düştüğüne delil sayılmaktadır⁵⁹⁸.

Şem'dânîzâde, orada da rahat bırakılmayacağı düşüncesiyle Zülâli'nin başının çaresine bakmaya karar verdiğini ve gizlice çağırttığı Arnavut hemşehrisi Patrona Halil'le fitne tertibine kalkıştığını öne sürer⁵⁹⁹. Daha geç döneme ait bir kaynakta, Zülâli'nin gerekçeleri arasına zevcesine yönelik Nevşehirli'nin bulunduğu öne sürülen uygunsuz hareketler de eklenir⁶⁰⁰. John Montague ise Zülâli'nin Kaymak Mustafa Paşa'nın adamı olduğuna inanmaktadır⁶⁰¹. Benzer şekilde Zülâli'nin isyanın başında sadrazamın emriyle Florya'dan Topkapı Sarayı'na getirilmesi, zorbalarla irtibatından şüphelenildiğine yorulur⁶⁰². İsyân sonrası hükümetinde Zülâli'ye Anadolu kazaskerliği görevinin tevdi bu anlamda manidardır⁶⁰³. Âsilere gizli destek verdiği düşünülen Rumeli Kazaskeri Paşmakçızâde Abdullah Efendi de yeni yönetimde makamını koruyacaktı⁶⁰⁴.

Francesco Dadich ise diğer kaynaklardan farklı olarak Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'yı (1717-1746) iktidar mücadelesinin merkezine oturtur⁶⁰⁵. Dadich, aynı zamanda oldukça radikal bir iddia ortaya atar. Hadiseyi Sadrazam Nevşehirli'nin bizzat tasarladığını, lâkin “kontrollü” ayaklanma sırasında işlerin çığırından çıkmasıyla hesabı tutmayarak canından olduğunu öne sürer⁶⁰⁶ ki III. Ahmed döneminin başlarında benzer “sahte fitne” girişimlerinin yaşandığı konu edildi.

Bu farklı varsayımlardan oluşan kanaat, Kaymak Mustafa Paşa'nın isyanın planlama ve başlangıç aşamasında bulunduğu ve kendilerine ara buluculuk misyonu yüklense de İspirizâde ve Zülâli efendilerin âsilere saraydaki isyancı sempatizanları olarak koltuk çıktıkları şeklindedir. Ayrıca Zülâli kuvvetle muhtemel isyanın tertibinde de etkindir. Fakat bu hususta hissin ötesine geçerek Patrona İsyanı'nın arkasında kim/kimlerin olduğu konusunda göreceli daha kesin yargılara varabilmek,

⁵⁹⁸ Aktepe, **a.g.e.**, s. 127.

⁵⁹⁹ **Mür'i't-Tevârih**, I, 6.

⁶⁰⁰ Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukû'ât I-IV**, İndeksli Tıpkıbasım, haz. Yılmaz Kurt, Ankara, TTK, 2014, s. 293; Aktepe, **a.g.e.**, s. 128.

⁶⁰¹ Montague, **A Voyage Performed**, s. 235.

⁶⁰² **Subhî Tarihi**, s. 24.

⁶⁰³ Aktepe, **a.g.e.**, s. 158.

⁶⁰⁴ Aktepe, **a.g.e.**, s. 158.

⁶⁰⁵ Karahasanoğlu, **Politics and Governance in the Ottoman Empire**, s. 7.

⁶⁰⁶ Karahasanoğlu, “İstanbul'un Lale Devri mi”, s. 443 (91 numaralı dipnot).

ancak çok daha kapsamlı bir çalışmanın ortaya koyacağı yeni bulgularla mümkündür. Şimdilik uzun Nevşehirli sadaretinin oluşturduğu değişik sınıflardan geniş bir gayr-i memnunlar zümresine, Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik ve sosyal alanlarda içinde bulunduğu açmazlar da eklenince oldukça küçük bir grupla başlayan Patrona İsyanı'nda dengelerin 4 gün içinde değiştiğini söylemek yeterli görülebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAŞAM ALANLARI ve DÜZENLENEN ETKİNLİKLER

Gülru Necipoğlu, Topkapı Sarayı üzerine çalışmasında Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) inşa ettirdiği bu yapının iki tarafı deniz ve üçüncüsü yüksek duvarlarla çevrili üçgen mimarisiyle âdeta padişahların ulaşılmazlığı için tasarlandığını ve Fatih'in yürürlüğe koyduğu *kanunnâme* ile saray protokolünü de belirleyerek bir "inzivâ-yı şâhâne" vücuda getirdiğini anlatır¹. Yazar, uygulamasını Fatih'in başlattığı bu "inziva ilkesini" devam ettiren ardılı padişahların, Kanunî Sultan Süleyman'ın uzun saltanatının bir bölümünde olduğu gibi kısa aralıklarla ihlal etseler de 16. asrın sonuna kadar sarayı çevreleyen müstahkem duvarların ardında büyük ölçüde inziva kuralına bağlı hayatlar yaşadıklarını belirtir². Devamında, bu uygulamanın beraberinde getirdiği kısıtlamalardan kurtulma isteğinin gittikçe belirginleştiği 17. yüzyılda inzivaya çekilme âdetine eskisi kadar sıkı uyulmaz olduğunu ve yüzyılın ikinci yarısında padişahların zamanlarının çoğunu Edirne'de geçirmeleriyle gevşemenin derecesi iyiden iyiye arttığını ekler³.

Yarım asra yaklaşan uzun saltanat süresiyle IV. Mehmed, devlet yönetimi ve saray maiyetini Edirne'ye taşımakla bir anlamda lokomotiflik ettiği bu gevşemenin "yeni normal" halini alışında büyük paya sahipti. Zira sarayın kapalı duvarları arasına bir türlü sığamayan hareketli mizacıyla çoğu Edirne ve Balkan şehirlerinde olmak üzere 50'e yakın köşk yaptırdı⁴. Gerek Edirne'de gerekse saltanatının sonlarına doğru barıştığı İstanbul'da sabit bir mekânda kalamayıp değişik hasbahçelerin sarayları ile yalı ve köşkler arasında âdeta mekik dokudu. Buralarda ya avlandı ya da güreş, cirid gibi sportif müsabakalar izledi, tüfek atışları yaptı veya yaptırdı. II. Mustafa'nın saltanatının son 2-3 yılı hariç, ardılı padişahlarda aynı yaşam biçimini görmek zordur; II. Süleyman ve II. Ahmed'in hasta ve yaşlı mizaçları, onlardan sonra gelen II. Mustafa'nın mareşal padişah olma yönündeki çabaları, süregiden Avusturya seferleri ve kısa saltanat süreleri gibi hususlar onun bu anlayışının devamlılığını önledi.

¹ Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı**, YKY, İstanbul, 2007, s. 39.

² Necipoğlu, **a.g.e.**, s. 39-40.

³ Necipoğlu, **a.g.e.**, s. 298, 320.

⁴ Sedat Hakkı Eldem, **Köşkler ve Kasırlar I**, XIV.

Tahta çıktığı 1703'te saray ve devlet erkânını İstanbul'a geri taşıyan III. Ahmed, Osmanlı hanedanı için yeniden Topkapı Sarayı merkezli bir yaşantı ihdas etti. Sefer mecburiyeti dışında şehirden ayrılmayan ve avla uğraşmayan padişah, avlanmanın yerine başka etkinlikleri koydu. Mizaç olarak çok benzediği babası IV. Mehmed'in Edirne'de sürdürdüğü hareketli yaşam tarzını İstanbul'da tekrar canlandırdı. Gerek Topkapı Sarayı içinde gerekse dışında bir mekânda sabit duramayıp sıklıkla yer değiştirdi. Gittiği yerlerde bir yandan devlet işlerini takip ederken bir yandan düzenlettirdiği türlü etkinliklerle vakit geçirdi. Detayları ilerleyen sayfalarda verilecek Topkapı Sarayı'nın köşkleri arasında yaptığı gidiş-gelişler, Boğaz ve Haliç kıyısındaki sahilsaraylara gerçekleştirdiği mevsimsel taşınmalar/göçler, çıktığı günübirlik geziler/binişler, katıldığı ekâbir takımına ait ziyafet davetleri, buralarda hoşça vakit geçirmek için düzenlettirdiği türlü sportif aktivite, teatral performans ve lale çırağını gibi eğlencelerin aslında hiçbiri onun keşfi değildi ya da ilk defa onun tarafından uygulanmıyordu. Bu ve benzeri etkinlik ve faaliyetlerle ecdadı da belli düzeylerde iştigal etmişti. Fakat selefleri gibi avlanmaya gitmeyişi, III. Ahmed'in söz konusu faaliyetleri daha sık yapmasını netice verdi. Bu sıklık, günlük hayat pratiklerinin belli bir rutine oturmasını ve yaşam tarzına dönüşmesini beraberinde getirince saray hayatına daha bir canlılık geldi.

III. Ahmed'in benimsediği hayat tarzı kendinden sonraki padişahlar tarafından farklı seviyelerde de olsa kabul gördü. Böylece her devrin en gözde padişah sporu olan avcılık gözden düştü⁵. Padişahların eğlence anlayışları başka yönlerle kaydı. Edirne Sarayı ve şehri 50 yıllık popülaritesini yitirerek ilgisizliğe terk edildi. Payitahtlık vasfını geri kazanan İstanbul, devletin yıkılışına kadar Osmanlı hanedanına ve saray maiyetine ev sahipliği yapmayı sürdürdü. O nedenle ilk nüvelerine 16. yüzyılın farklı zaman dilimlerinde kısa aralıklarla rastlanan ve 17. yüzyılın ikinci yarısında IV. Mehmed döneminde temellenen, Osmanlı hükümdarlarının yeni günlük hayat biçiminin III. Ahmed'in saltanatında yerleşik hale geldiği söylenebilir. Bu hususiyet III. Ahmed'in günlük hayat rutinlerini anlama çabasını daha anlamlı kılar.

Tezin girişinde belirtildiği gibi III. Ahmed dönemine ait *rûznâme* türü müstakil bir esere henüz rastlanmadığı için padişahın günlük hayatına dair sağlıklı tespitler

⁵ II. Mustafa, ava çıkan son Osmanlı padişahı olarak bilinir. Sonraki süreçte avcılık sarayda popülaritesini yitirir (Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor**, s. 200).

yapabilmek amacıyla özel hazinesine ait aylık gelir-giderleri gösteren Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa defterlerinden istifade edildi. Bölüm boyunca farklı alt başlıklar altında ele alınacak pek çok konudaki tespit ve çıkarımların padişahın tüm saltanatını kapsayan bu defterlerden elde edilen istatistiksel verilere dayandırıldığını şimdiden belirtmek ve dipnot kalabalığının önlenmesi maksadıyla böyle bir uyarının her defasında yapılmayacağını kaydetmek gerekir⁶.

3.1. Yaşam Alanları, Bunlar Arasındaki Göç ve Binişler

III. Ahmed, yarım asırdır Edirne’de saltanat süren IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa’nın aksine, 30 yıla yaklaşan saltanatında İstanbul’da ikamet etti. Kendisini tahta çıkaran isyancıların bu yöndeki talepleri doğrultusunda devlet merkezini İstanbul’a geri taşıdıktan sonra, seferler sebebiyle Edirne’ye 3 gidişi hariç şehirden ayrılmadı⁷. İstanbul’daki asıl ikamet yeri, devletin idare merkezi olma vasfını 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdüren Topkapı Sarayı oldu. Sonbaharın bir kısmı ile kış aylarında burada kaldı; yılın geri kalanını kalabalık maiyetiyle birlikte hava değişimi için göçtüğü Haliç ve Boğaziçi’ndeki hanedan sarayları ve yalılarda geçirdi.

⁶ Bu amaçla taranan defterler Hicri takvimdeki sırasıyla şöyledir: **TSMA.d**, nr. 2352/302-307 arası (Rebiülahir-Ramazan 1115); nr. 1058, vr. 41a-48ba (Şevval-Zilhicce 1115); nr. 1058, vr. 48b-68a (Muharrem-Zilhicce 1116); nr. 2352/308-311 (Muharrem-Rebiülahir 1117); nr. 1058, vr. 74b-77a (Cemaziyelevvel-Cemaziyelahir 1117); nr. 2352/312-313 (Receb-Şaban 1117); nr. 1058, vr. 80a-83b (Ramazan-Zilhicce 1117); nr. 1058, vr. 84a-94a (Muharrem-Şevval 1118); nr. 2352/315-316 (Zilkade-Zilhicce 1118); nr. 2352/317-327 (Muharrem-Zilhicce 1119, Cemaziyelevvel eksik); nr. 2352/328-331, nr. 2352/333-338, nr. 2352/348 (Muharrem-Zilhicce 1120, Rebiülevvel eksik); nr. 2352/339-345, nr. 2353/42, nr. 2352/346-347, nr. 2352/349, nr. 2353/43 (Muharrem-Zilhicce 1121); nr. 2354/12-22, nr. 2353/44 (M-Z 1122); nr. 2353/45-48, nr. 2353/309, nr. 2353/58, nr. 2353/60, nr. 2353/49-53 (M-Z 1123); nr. 2355/5, nr. 2353/54-57, nr. 2353/59, nr. 2353/61-66 (M-Z 1124, Cemaziyelahir eksik); nr. 2353/67-78 (M-Z 1125); nr. 2353/79-80, nr. 2357/7-8, nr. 2353/81-83, nr. 2357/9, nr. 3112, nr. 2357/10 (M-Z 1126, Muharrem eksik); nr. 2358/1-12 (M-Z 1127); nr. 2359/1-12 (M-Z 1128); nr. 2360/1-12 (M-Z 1129); nr. 2361/1-12 (M-Z 1130); nr. 2362/1-12 (M-Z 1131); nr. 2363/1-12 (M-Z 1132); nr. 2364/1-12 (M-Z 1133); nr. 2365/1-12 (M-Z 1134); nr. 2366/1-12 (M-Z 1135); nr. 2367/1-12 (M-Z 1136); nr. 2368/1-12 (M-Z 1137); nr. 2369/1-12 (M-Z 1138); nr. 2370/1-12 (M-Z 1139); nr. 2371/1-12 (M-Z 1140); nr. 2372/1-12 (M-Z 1141); nr. 2373/1-12 (M-Z 1142); nr. 2374/1-3 (Muharrem-Rebiülevvel 1143). Yukarıdakiler, hazine kethüdasının aylık temize çekerek padişahın onayına sunduğu defterlerdir. Bir de her kethüdanın görev süresi boyunca tuttuğu aynı içerikli lâkin daha uzun dönem aralıklarını kapsayan dolayısıyla daha geniş hacimli defterler vardır: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 30b-94a (Rebiülevvel 1115-Şevval 1118); nr. 51 (Muharrem 1116-Zilhicce 1118); nr. 16 (Şevval 1118-Cemaziyelahir 1126); nr. 32 (Şevval 1118-Ramazan 1122); nr. 1996 (Ramazan 1122-Receb 1131); nr. 2184 (Receb 1131-Cemaziyelahir 1143); nr. 1101 (Receb 1121-Şaban 1133); nr. 1048 (1133-1140); nr. 1113 (Cemaziyelahir 1131-Zilhicce 1149); nr. 15.

⁷ Edirne’de bulunuşları: Aralık 1712-Aralık 1713, Nisan-Aralık 1715 ve Mayıs 1716-Ekim 1718.

Göç-i hümayun padişahların Topkapı Sarayı'ndan harem halkıyla sayfiyedeki saray veya yalılara mevsimlik taşınmalarına denmektedir⁸. Devlet merkezi İstanbul iken Edirne'ye, Edirne iken İstanbul'a muayyen bir vakit için gerçekleştirilen taşınmalar da aynı kapsamdadır. 3-4 kişi gibi az bir maiyetle çıkılan günübürlük gezintiler ise *biniş-i hümayun* olarak adlandırılır⁹. Genellikle at üstünde yahut saltanat kayığıyla çıkılan bu binişlerde dinlenme ve eğlenme amacı güdüldüğü kadar; devlet ricalini, hanedan üyelerini ziyaret ya da kamu müesseselerini teftiş gibi maksatlarla yapılan binişler de çoktur¹⁰.

Günlük yaşantısında babasıyla aynı hareketli yaşam tarzını benimsediği ilk bakışta fark edilen III. Ahmed'in saltanatında hanedana ait yazlık-kışlık mekânlar arasında gidiş-gelişler o kadar sıktır ki dönemin saray yaşantısına dair zihinlerde “yürüyen bir saray”¹¹ imgesi oluşur. Zira birkaç aylığına da olsa göçülen her mekânda alışılan standart ve konforun sağlanması ve padişaha hem mevsim ve mekânın nimetlerinden en üst seviyede yararlanacağı hem de devlet işlerini takip edeceği bir ortamın hazırlanması mühimdi. Göç mekânının bakım ve tamirinin önden yapılıp hazır edilmesi ve güvenlik önlemlerinin artırılması gibi hususlar bir yana, her göçe hanedan üyeleri dışında değişik uzmanlıklardan kalabalık bir hizmetli grubu ile yiyecek, içecek, giyim eşyası gibi çok çeşitli göç mühimmatının nakli gerekirdi ki bu da en küçük ayrıntının hesaba katıldığı müthiş bir göç organizasyonunu zorunlu kılardı¹².

3.1.1. Kışlık Mekânlar

Kış aylarında Topkapı Sarayı ya da o dönemki adıyla Yeni Saray'da devlet işlerini takip eden ve günlük yaşantısını sürdüren III. Ahmed, buranın merkez binaları ile iç ve dış bahçe köşklerini hem idare merkezi hem de özel yaşam alanı olarak

⁸ Cahit Telci, “Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği: Göç-i Hümayûn”, **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir, 1999, s. 491-2.

⁹ Haluk Şehsuvaroğlu, “Biniş, Binişi Hümayun”, **İstanbul Ansiklopedisi**, V, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay Neşriyatı, İstanbul, 1961, s. 2798-9. Göç-i hümayun ve biniş-i hümayun kavramları hakkında literatürde farklı görüşler varsa da III. Ahmed dönemi evrakında bu iki kavramın kullanılış şekli yukarıdaki tanımlara uyar.

¹⁰ Abdülkadir Özcan, “Biniş”, **DİA**, İstanbul 1992, VI, 184-185.

¹¹ Emine Dinceç, “Osmanlı Padişahlarının Yazlık Saray Kültürü: Göç-i Hümayun (18. yüzyıl)”, **XVI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, IV. cilt I. Kısım, Ankara, 2015, s. 244.

¹² Göç organizasyonu hakkında bilgi için bkz. Telci, “Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği”, s. 491-513; Dinceç, “Osmanlı Padişahlarının Yazlık Saray Kültürü”, s. 229-252.

kullandı. Sarayın ikinci ve üçüncü avlusunun sol tarafına müstakil bir yapı şeklinde konuşlanan Harem-i Hümayun Dairesi ise validesi Gülnuş, kadınları, çocukları ve cariyeleriyle birlikte kaldığı konutuydu. Cülûsunu müteakip burada kendi kullanımına bir kasır ve yanına bir oda yaptırmıştı¹³. 1705'te de I. Ahmed Kitaplığı ile Hünkâr Sofası'nın arasına Yemiş Odası adı verilen bir yemek ve dinlenme odası inşa ettirdi¹⁴.

Devlet işlerini takip ettiği ve kabul ve görüşmelerini yaptığı, yani çalışma ofisi olarak kullandığı alana gelince; bu amaçla sabit bir mekânın tahsisi ve Osmanlı padişahlarının mesailerinin çoğunu burada geçirmesi, 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bir olgudur. Klasik dönemde padişahlar, çalışma ofisi olarak daha ziyade sarayın ikinci avlusundaki kafesli Dîvân-hâne, üçüncü avludaki Arz Odası, Has Oda ve Alay Köşkü'nü kullandılar. Yeni düzenin tesisinde Harem Dairesi'nde yer alan Hünkâr Sofası'nı Mâbeyn'e dönüştürerek devlet işlerini çoğunlukla buradan yürüten III. Ahmed'in oğlu I. Abdülhamid'in payı büyüktür¹⁵. Böyle bir ayırımın henüz gerçekleşmediği III. Ahmed döneminde Topkapı Sarayı'ndaki pek çok oda ve köşk hem eğlence ve istirahat hem de ofis amaçlı kullanıldı.

Yine de resmî kabullerin yapılış sıklığı açısından, inşa tarihi Fatih devrine kadar giden üçüncü avludaki Arz Odası diğerlerinden ayrılmaktadır¹⁶. Birçok selefi gibi III. Ahmed de Dîvân-ı Hümayun toplantıları akabinde sadrazam ve Dîvân üyelerini¹⁷ veya yabancı devlet temsilcilerini¹⁸ burada kabul etti ve zaman zaman yeni atanan Eflak-Boğdan voyvodalarına burada hilat giydirdi¹⁹. Edirne Sarayı'ndaki Arz Odası'nı da aynı amaçlarla kullandı²⁰.

¹³ Validesi Gülnuş'un yaşadığı kısımdaki tek katlı bir odanın üzerine yapıldı ve Nisan 1704'te tamamlandı (**Zübde-i Vekayiât**, s. 841; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 729). Harem Dairesi hakkında bkz. Mualla Anhegger-Eyüboğlu, **Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem)**, İstanbul, 1986; N.M. Penzer, **Harem**, İstanbul, Alfa Yay., 2014; Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 208-233; Necdet Sakaoğlu, **Tarihi, Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun Topkapı Sarayı**, İstanbul, Denizbank Yayınları, 2002, s. 307-401.

¹⁴ Penzer, **Harem**, s. 277; Sakaoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 380-382; Deniz Esemeli, "Harem, Türk, İslam Mimarisinde Harem", **DİA**, İstanbul 1997, XVI, 145.

¹⁵ Sarıcaoğlu, **Sultan I. Abdülhamid**, s. 38; Ali Akyıldız, "Mâbeyn-i Hümayun", **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 284.

¹⁶ Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 135-149; Semavi Eyice, "Arz Odası", **DİA**, İstanbul 1991, III, 445.

¹⁷ **Nusretnâme**, s. 824, 838, 896, 903, 1029 vb.

¹⁸ Acem, Özbek, Hint, Avusturyalı, İsveç, Rus, Dubrovnik, Venedik, Felemenk, Fransız, İngiliz gibi çok sayıda elçi/balyos/kapıkethüdası burada kabul edildi (**Nusretnâme**, s. 819, 820, 838, 843, 882, 885, 888, 941, 942, 957, 978, 981, 997, 998, 1105, 1107, 1112, 1134, 1145).

¹⁹ **Nusretnâme**, s. 855, 887, 909, 920.

²⁰ **Nusretnâme**, s. 1053, 1063, 1081, 1085 vb.

Harem Dairesi'nden de geçiş imkânı bulunan üçüncü avludaki Has Oda'yı selefleri gibi o da çok fonksiyonlu olarak kullandı²¹. Özel hizmetlerini gören kendisine en yakın pozisyonundaki 40 kişilik iç oğlanı mevcuduyla Has Oda²², bazen tiyatro kolu seyri gibi etkinliklerle hoşça vakit geçirdiği²³ ve kitap okuduğu²⁴ bazen de resmî-yarı resmî görüşmelerini yaptığı bir mekândı. Bazı meseleleri müzakere amacıyla huzuruna çıkmak isteyen sadrazamına verdiği “*Şimdi Hâs Oda'ya gelesin!*” cevabı, burayı idarî işlerinde ve kabul ve görüşmelerinde aktif olarak kullandığının çok sayıda örneğinden biridir²⁵. Yine devrin başında Morali Hasan Paşa'ya sadaret mührünü bu odada verdi²⁶; Eflak'a voyvoda tayini mevzusunu görüşmek üzere Nevşehirli'yi burada kabul etti²⁷. Mekânda ulema ve vüzera katılımıyla merasim tertibi²⁸, Mısır'a yollanacak mirahur ağanın²⁹ ve Kırım hanının³⁰ kabulü de söz konusu oldu. Edirne Sarayı'ndaki Has Oda da aynı amaçlarla kullanıldı³¹.

Padişahın ciddi sağlık sorunlarıyla boğuştuğu anlarda rahat edemeyeceği gerekçesiyle Has Oda'ya çıkmadığı oluyordu³². *Hummâ* nöbetleri yüzünden takatten düştüğü ve Harem'de istirahat çekildiği bir dönemde, vücudu yormayacak kadar hareket “*bâ'is-i sıhhattir*” diyerek en azından Has Oda'ya çıkmasını öneren vezirine, “*Hâs Oda'ya çıkayım. 40 Hâs Odalı dizilir. Ayağımda çakşır, kat'an râhat olmaz!*”

²¹ 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar aynı zamanda padişahların iç oğlanlarıyla birlikte uyuduğu bir yatak odası işlevi gören Has Oda, Harem Dairesi'ne inşa ettirdiği yeni odasında geceleme âdet edinen III. Murad'la farklı bir hüviyete büründü. Artık ev sahipliği yaptığı kutsal emanetler ile hırka-i saâdetin yüklediği sembolik değer dışında padişahların hem yeme-içme, okuma, fasıl dinleme gibi çeşitli etkinliklerle vakit geçirip dinlendikleri hem de idarî işlerinde, kabul ve görüşmelerinde kullandıkları bir birimdi (Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 186-203).

²² III. Ahmed 1705'te hamama teşrif ettiğinde Has Oda başına 10, berberbaşına 10 ve 6 tane tellağa 5'er altın ihsan verildi (**TSMA.d, nr. 1058**, vr. 80b). Has Oda başı, silahdar, rikâbdar, çukadar ağa, tülbind ve miftah gulanı gibi ağaların zabıtlığında padişahın her türlü hizmetini gören hünkâr müezzini, sır kâtibi, sarıkçıbaşı, tüfenkçibaşı, kahvecibaşı, berberbaşı gibi görevlilerin bulunduğu Has Oda hakkında bkz. Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 322-329; Sevgi Ağca Diker, **Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2021.

²³ Bayramda Has Oda'da teatral kol oyunu seyri örnek olarak bkz. AE.SAMD.III, 1/01.

²⁴ İlgi duyduğu kitaplarla ilgili kısmında örnekleri verilecektir.

²⁵ AE.SAMD.III, 232/22209.

²⁶ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 268.

²⁷ 1719'da ölen Voyvoda İskeretizâde Yanaki'nin yerine atama yapılırken (AE.SAMD.III, 223/21529).

²⁸ AE.SAMD.III, 221/21334.

²⁹ A.AMD, 03/09.

³⁰ “*Hân-ı âlî-şân dahi cum'a günü rû-mâl eder. Hâs Oda'da mı Alay Kasrı'nda mı ne mahalde buluşu[lu]r ise bildiresiz!*” (AE.SAMD.III, 224/21593).

³¹ Edirne Sarayı'nda, Pasarofça murahhası İbrahim Ağa'nın mektubunu sunacak vezire, “*Bu sâ'at Hâs Oda'ya gelesin!*” cevabını vermişti (AE.SAMD.III, 227/21863).

³² AE.SAMD.III, 221/21343.

demişti³³. Yazışmadaki şiddetli hastalık halini gözden kaçırarak bazı yazarların³⁴, bu ifadeleri padişahın Topkapı Sarayı'nın katı teşrifat kurallarına karşı hissettiği toptan bir bıkkınlık ve rahatsızlık olarak yorumlamaları problemlidir ve gerçeği yansıtmaz.

İstanbul'a taşındığı ilk ay Topkapı Sarayı'nın merkez binaları ile iç ve dış bahçe köşklarinin neredeyse tamamını gezen III. Ahmed, buralarda devlet adamlarını kabul etti veya seyrinden büyük haz duyduğu güreş müsabakaları düzenletti³⁵. Saltanatı boyunca aynı gezici tavrı sürdüren padişahın, bu köşklere çok fonksiyonlu kullanması ve onlara hem devlet işlerini yürüttüğü birer ofis hem de çeşitli sportif ve teatral aktiviteler ile geçit alaylarını seyrettiği birer *temâşâgâh* işlevi yüklemesi önemlidir.

Köşklere sadece seyir terası olarak kullanmadığının çok sayıda örneğinden biri, “*kādîaskerliğe müte‘allik müzâkere*” için huzuruna çıkmak isteyen Nevşehirli'ye verdiği “*mûcebince öğleden bir sâ‘at sonra Sepetçiler Köşkü'ne gelüp rikâb-ı hümayûnuma yüz süresin!*” cevabıdır³⁶. Benzer şekilde bazı hususları müzakere talep eden bir sadrazamına “*Alay Köşkü'ne çıkdım. Cirîd seyri dahi var. Gelüp seyr ü temâşâ eyleyesiz ve eğlenmeyesiz!*” dediği yazışma, bir yandan spor müsabakası takip ederken bir yandan da veziriyle devlet meselelerini görüştüğüne örnektir³⁷.

Saray kompleksi içindeki merkezî konumlarından olsa gerek III. Ahmed'in vaktini en çok Alay Köşkü ve Sofa Köşkü'nde geçirdiği; bunları Yalı, Sepetçiler, İncili, Gülhane (Cirid), Topkapı ve Kozbekçiler köşklarinin izlediği saptanır³⁸. Sarayın

³³ Zaten çıkmayı tamamen reddetmeyerek birtakım düzenlemeler yapılmasını istedi: “*Silahdâr anları def‘ edüp 3-4 âdem alıkomağa muhtâc ve küçük odada oturmalıyım. Bakalım ilâc olsun.* [Harâret] *Böyle kalursa bir yere hareket olmaz. Ba‘de‘l-ilâc görelim*” (AE.SAMD.III, 229/21976).

³⁴ Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 321; Shirine Hamadeh, **Şehr-i Sefa, 18. Yüzyılda İstanbul**, çev. İlknur Güzel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 121.

³⁵ 5 Cemaziyelevvel 1115/16 Eylül 1703'te İstanbul'a gelen ve Topkapı Sarayı'na yerleşen padişah o ay şuralara gitti: Hicri ayın 6. günü: Alay Köşkü ve Yalı Köşkü; 10. gün: Ayasofya Camii ve Alay Köşkü (veziriazam *pîşkeş* sundu); 11. gün: Yalı Köşkü ve Balıkhane Köşkü; 12. gün: Alay Köşkü; 13. gün: Sepetçiler Köşkü; 14. gün: Sofa Köşkü (güreş seyretti); 15. gün: Alay Köşkü; 16. gün: Alay Köşkü (yeniçeri ağası *pîşkeş* sundu); 17. gün: Yenicami; 19. gün: Alay Köşkü; 22. gün: Alay Köşkü (bostancıbaşı *pîşkeş* sundu); 23. gün: [Moralı] Hasan Paşa Yalısı [Ayvansaray] ve camiye gidiş; 24. gün: Alay Köşkü (T.SMA.d, nr. 2352/303).

³⁶ AE.SAMD.III, 226/21760.

³⁷ AE.SAMD.III, 229/22009. Avusturya'ya elçi gönderilecek İbrahim Ağa'ya nâme teslimi için bu şahsı ve Sadrazam Nevşehirli'yi yine Alay Köşkü'nde kabul etti: “*Alay Kasrı'nda sana müterakkıbm.* *Gelüp rikâb-ı hümayûnuma yüz süresin!*” (A.AMD, 01/73). Benzer bir başka yazışma için bkz. HAT, 1447/42.

³⁸ Yapılar hakkında bkz. Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 242-252, 267-303; Sakaoglu, **Topkapı Sarayı**, s. 32-53, 241-248; Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, **DİA**, İstanbul 2012, XLI, 256-261; Semavi Eyice, “Alay Köşkü”, **DİA**, İstanbul 1999, II, 349-350; Tuğba Erzincan, “Sepetçiler Kasrı”, **DİA**, İstanbul 2009, XXXVI, 538-539. Bu çalışmalarda rastlanmayan fakat evrakta “Kozbekçiler Köşkü” şeklinde geçen yapı, sarayın Kozbekçiler Kapısı'nın üzerine inşa edilmiş küçük bir köşk olsa gerektir.

Divanyolu Caddesi'ne bakan köşesindeki Alay Köşkü, adından da anlaşılacağı üzere bu dönemde de padişahın askerî ve esnaf alaylarını³⁹, tüfek atışı ve güreş müsabakası gibi faaliyetleri seyrettiği bir mekândı⁴⁰. III. Ahmed burada ayrıca devlet erkânını ve Kırım hanlarını huzuruna kabul eder ve meşveret meclisleri toplardı⁴¹.

Dördüncü avludaki Sofa Köşkü'nü de benzer şekilde sefer meşveretleri ve Kırım hanlarının kabulünde, hatta sadrazam ve şeyhülislam azillerinde kullandı⁴². Bazı senelerde hırka-i saadetin açılış merasimini bu köşkte düzenledi⁴³. Tahta çıktığında baştan aşağı tamir ettirip yeni bir çehreye kavuşturduğu bu köşkü ve vakit geçirmeyi çok sevdiği önündeki bahçede lale çırağanı ve bahçe halveti eğlenceleri düzenledi⁴⁴. Önünde sergilenen çeşitli sportif ve teatral performansları da seyrettiği köşkten kartopu dövüşü yapan iç oğlanları izlediği de kayıtlara yansır⁴⁵.

Sarayburnu sahiline III. Murad döneminde inşa edilen Yalı Köşkü ve yanı başındaki Sepetçiler Köşkü, çalışma ofisi olmanın yanı sıra tam anlamıyla birer *temâşâgâhtılar*. Selefleri gibi III. Ahmed de donanmanın denize açılış ve geri dönüş şenliklerini⁴⁶ ve Ramazan ve Kurban bayramı eğlencelerini⁴⁷ Yalı Köşkü'nden izledi.

³⁹ 1711 Prut Seferi ve 1715 Avusturya Seferi öncesinde asker alaylarını seyir (**Nusretnâme**, s. 913 ve 1011). Fatma Sultan'ın doğum kutlamalarında esnaf alayını seyir (**TSMA.d.**, nr. 1058, vr. 59a). Babü's-saade üzerindeki odadan alay seyrettiği de olurdu (AE.SAMD.III, 228/21927).

⁴⁰ Örneğin Şubat-Mart 1711'in değişik günlerinde seyrettiği tüfek atışları: **TSMA.d.**, nr. 2353/517. Ocak 1713'te seyrettiği güreş müsabakaları: **TSMA.d.**, nr. 2353/66.

⁴¹ Devlet ricalini kabule örnek olarak bkz. **TSMA.d.**, nr. 2352/303.

⁴² Prut Seferi'nin meşvereti (**Nusretnâme**, s. 903). 1708, 1710 ve 1712'de Kırım hanları burada kabul edildi (**aynı eser**, s. 873, 902, 924, 930). Genellikle azlettiği şahsı burada bekletirdi (**aynı eser**, s. 800, 823, 846, 895, 897).

⁴³ **Nusretnâme**, s. 807, 824, 902, 944; **TSMA.d.**, nr. 2353/62; nr. 2363/9.

⁴⁴ Köşkün 1116/1704-1705'ta yenilenmesine Şair Dürri tarih düşürür (Bağrıaçık, "Dürri'nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri", s. 341-3) Köşke 1708'de kasır ilave edildi (**TSMA. E.** 802/10, vr. 6). Buradaki lale çırağanlarının listesi aşağıda verilecektir. Bahçe halvetlerine örnek olarak bkz. **TSMA.d.**, nr. 2353/302 (Haziran 1710); nr. 1058, vr. 84b-85a (Ocak 1716).

⁴⁵ Güreş müsabakaları seyri (**TSMA.d.**, nr. 2352/347; nr. 2353/55). Kale oyunu seyri (**TSMA.d.**, nr. 2353/80). Teatral oyun kolları seyri (**TSMA.d.**, nr. 2352/314; nr. 2363/10). Kartopu oyunu seyri (**TSMA.d.**, nr. 2352/306 (Aralık 1703). Kartopu oynayan iç oğlanlarını Has Oda ağalarından çukadar ağasının odasından da izlemişti (**TSMA.d.**, nr. 2363/2 (Ocak 1720).

⁴⁶ 1707, 1714 ve 1721 baharlarından seçilen örnekler için bkz. **Nusretnâme**, s. 849, 994, 1145.

⁴⁷ Saltanatındaki 56 dini bayramın İstanbul dışında geçirdiği 8'i, kaynaklarda net bilgi bulunmayan 11'i ve farklı mekânın tercih edildiği 1719 Ramazan ve 1728 Kurban bayramları hariç diğerlerinde bayram eğlencelerini Yalı Köşkü'nden izledi (**TSMA.d.**, nr. 1058, vr. 41b, 47b, 64a, 67b; 2353/44/51; 2367/10; 2369/10; 2371/10 vb.).

Bazen *kayık koşusu* denilen kayık yarışları yahut ve fetih kutlamalarını seyre geldiği⁴⁸ bu mekânda, yeni atanan Boğdan voyvodasına hilat giydirdiği de oldu⁴⁹.

Kayık koşusu seyrettiği bir diğer mekân, sarayın en dış bahçesinde Marmara kıyısında III. Murad döneminde inşa edilen ve Batılı gezginlerin özgün görünümüne hayran kaldıkları Sinan Paşa Köşkü veya Çayır Köşkü diye de anılabilen İncili Köşk'tü⁵⁰. Padişahın, meydanında güreş ve cirid müsabakaları ile nişan atışları düzenlediği bu mekân, çoğu şehzadesinin *bed'-i besmele* merasimine de ev sahipliği yaptı⁵¹.

Sur dışı köşklerinden olan Gülhane meydanındaki Cirid Köşkü bazen Enderunlunun bazen paşalının yani bir vezirin adamlarının yarıştırdığı cirid ve mızrak oyunlarının seyriyle öne çıktı⁵². Özellikle Ramazan bayramlarının ikinci ve Kurban bayramlarının ikinci veya üçüncü günü Cirid Köşkü'nde cirid izlemeyi rutin haline getiren padişah⁵³ bir bayramda Kırım Hanı II. Devlet Giray'ı da yanına almıştı⁵⁴. Kozbekçiler Köşkü'nde ise sık sık güreş müsabakası tertip ettirirdi⁵⁵.

Sarayın en görkemli sahil kapılarından Topkapı'nın üstüne ve yanına 1709'da inşa ettirdiği, harika bir Üsküdar ve Boğaziçi manzarasına sahip Topkapusu/Topkapı Köşkü'nde⁵⁶ bahçedeki laleleri temâşâ eder ve güreş müsabakaları düzenletir⁵⁷, burayı harem üyelerinin bahçe halveti eğlenceleri için de kullanırdı⁵⁸. Bu yapı 1863'te bir

⁴⁸ Kayık koşusu (TSMA.d, nr. 2352/319 (1707); nr. 2352/341 (1709); nr. 2353/60 (1711)). Ekim 1724'te Revan'ın fethi kutlamaları (Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1410-1).

⁴⁹ Zübde-i Vekayât, s. 828.

⁵⁰ Kayık yarışı seyrine örnek için bkz. TSMA.d, nr. 2352/328; nr. 2353/56; nr. 2362/7. İncili Köşk'e Sinan Paşa Köşkü ve Çayır Köşkü de denirdi: Necipoğlu, Topkapı Sarayı, s. 283.

⁵¹ Güreş seyri (TSMA.d, nr. 2353/80), tüfek atışları seyri (TSMA.d, nr. 2358/2), cirid oyunu seyri (TSMA.d, nr. 2352/308). Süleyman dışındaki şehzadelerinin *bed'-i besmele* merasimleri burada yapıldı. Referans bilgilerine padişahın çocuklarıyla ilgili bölümden bakılabilir.

⁵² Sayısız cirid müsabakası seyrinden 1719, 1720 ve 1721'den seçilen birer örnek için bkz. TSMA.d, nr. 2362/2; nr. 2363/5; nr. 2364/3.

⁵³ Örneğin 1122/1710'un her iki bayramının ikinci gününde (TSMA.d, nr. 2354/21; nr. 2353/44).

⁵⁴ Nusretnâme, s. 908 (Kasım 1710).

⁵⁵ Mesela, Muharrem 1124/Şubat-Mart 1712'de burada 1 ayda toplam 7 farklı günde güreş seyretti (TSMA.d, nr. 2355/5).

⁵⁶ III. Ahmed'in yapımı tamamlanan köşke ilk ziyareti, Kasım 1709'dadır. Bahçesinde haremiyle halvet eğlencesi yapar (Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 826; TSMA. E. 523/2, vr. 13). Padişah köşke zamanla yeni odalar ekletecektir (AE.SAMD.III, 226/21752). I. Mahmud döneminde ilaveler yapılan köşk, özellikle III. Selim devrinde aktif kullanıldı, II. Mahmud zamanında büyütülerek tekrar yenilendi fakat sonra yanarak yok oldu (Sakaoğlu, Topkapı Sarayı, s. 40-44).

⁵⁷ Güreş seyri (TSMA.d, nr. 2352/341; nr. 1996, vr. 30b; nr. 2357/8). Topkapı Köşkü'nün bahçesindeki lalelerin güzelliği bir hatt-ı hümayunda konu edilir (A.AMD, 02/55).

⁵⁸ TSMA. E. 523/2, vr.13 (1709); nr. 2353/354 (1714) TSMA.d, nr. 2184, vr. 182a (1729).

yangında yanıp kül olunca adını, o zaman Yeni Saray diye anılan bugünkü Topkapı Sarayı'na bıraktı. Revan ve Bağdat köşkleri de sık olmasa da benzer amaçlarla kullanıldı⁵⁹.

Sonuç olarak III. Ahmed'in tüm saltanatı boyunca genellikle kış mevsimi ile sonbaharın bir kısmında kaldığı Topkapı Sarayı günlerini tekdüzelikten uzak geçirdiği söylenebilir. Padişah, idarî merkez fonksiyonu görecek müstakil bir veya birkaç oda belirleyip devlet işlerini buralardan yürütmek yerine, sarayın iç ve dış bahçesindeki köşk ve kasırlar arasında gidiş-gelişleri yeğledi. Topkapı Köşkü hariç önceki padişahların inşası olan bu yapılarda hem temâşâsından yahut bizzat icrasından haz duyduğu aktivite ve eğlencelerle vakit geçirdi hem de devlet işlerini yürüttü yani mekânları çok işlevli kullandı.

Padişahların dinlence yeri olarak tasarlanan Topkapı Sarayı'ndaki bazı yapıların, şenlik türü etkinliklere ve toplantı, kabul, diplomatik görüşme gibi resmî işlere ev sahipliği yapması yeni değildir. Fakat bu dönemde uygulamanın çok sıklaştığı ve sarayda “özel ve devlet alanları arasındaki sınırın”⁶⁰ iyice belirsizleştiği göze çarpar. O nedenle daha ziyade her dönem “hem alay kasrı hem arz odası”⁶¹ işlevi gören Yalı Köşkü'ne yüklenen bu çok işlevliliği, III. Ahmed'in saraydaki neredeyse tüm köşklere teşmil ettiğini söylemek yanlış olmaz.

3.1.2. Yazlık Mekânlar

Osmanlı geleneğinde yeni bir kavram olmayan “yazlık saray” en azından 15. yüzyıldan beri dolaşımdaydı⁶². 1453'te İstanbul'daki Bizans varlığına son veren Fatih'ten itibaren padişahlar, Topkapı Sarayı ve Anadolu yakasını önceleyerek şehrin değişik yerlerinde bahçeler oluşturdular. Hanedana ait olduklarından “hasbahçe” diye anılan bu geniş yeşil alanlar ve içlerine inşa edilen saray, kasır, köşk gibi yapılar başlangıçta daha ziyade kısa süreli konaklama, dinlenme ve eğlenme amacına uygun

⁵⁹ Prut sonrasındaki Rus seferinin meşvereti 1712'de Revan Köşkü'nde toplandı (**Nusretnâme**, s. 947). 1720'de şehzadelerin sünnet düğününde Bağdat Köşkü'ne cebinlik kuruldu (**TSMA.d**, nr. 2363/12).

⁶⁰ Hamadeh, **Şehr-i Sefa**, s. 96-7.

⁶¹ Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 298.

⁶² Hamadeh, **Şehr-i Sefa**, s. 48.

tasarlandılarsa da Kanunî devrinde ortaya çıkan “sayfiye” kavramıyla birlikte mevsimlik ikamet yeri yani “yazlık konut” fonksiyonu da üstlendiler⁶³.

İstanbul’daki hasbahçelerin gelişimi noktasında 4 padişahı öne çıkaran Mehmed Zeki, Fatih’le oluşturulmaya başlanan bahçelerin Kanunî devrinde zenginleştiğini, IV. Murad’la daha da geliştiğini ve III. Ahmed döneminde kemalini bulduğunu söyler⁶⁴. Fatih’in kurduğu Topkapı Sarayı’nı çevreleyen Hasbahçe, Beykoz’daki Tokat Bahçesi ve Haliç’teki Tersane Bahçesi İstanbul’un bilinen en eski hasbahçeleridir⁶⁵. Kanunî döneminde bunlara çoğunluğu Anadolu yakasında olmak üzere en az 20 hasbahçe⁶⁶; II. Selim (1566-1574) ve III. Murad (1574-1595) dönemlerinde de çoğunluğu sur dışı bölgesinde olmak üzere yenileri eklenmiştir⁶⁷.

Dolayısıyla İstanbul’un bilindik hasbahçeleri 16. yüzyıl sonu itibariyle büyük oranda oluşmuş durumdaydı. Yeni mimari birimler eklenerek zamanla genişletilen bu alanlar gerektiğinde bakımdan geçirilerek yenilendiler. Örneğin, Kanunî’nin Anadolu yakasında Harem ile Salacak arasında oluşturduğu Üsküdar Bahçesi ve içine yaptırdığı yazlık saray, II. Selim ve özellikle de III. Murad devrinde kapsamlı onarımlardan geçti; I. Ahmed ve IV. Murad dönemlerinde buraya yeni köşkler ilave edildi⁶⁸.

Topkapı Sarayı’nın tam karşı kıyısına denk gelen konumuyla taşınması kolay ve içindeki saray ve köşklerle kalabalık grupların ikametine elverişli olan bu bahçe, 16. ve 17. yüzyıl padişahlarının mevsimlik konaklamalar için rağbet ettikleri yerlerin başında geldi⁶⁹. Dîvân-ı Hümayun toplantılarını orada icra edecek kadar bu bahçeye düşkün olan I. Ahmed, geleneğe aykırı görüldüğü için bu düşüncesini hayata

⁶³ Gülru Necipoğlu, “Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul As a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture”, **Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design**, ed. Attilio Petruccioli, Leiden, Brill, 1997, s. 38; Hamadeh, **Şehr-i Sefa**, s. 49. Osmanlı İstanbul’unda hasbahçelerin genel özellikleri için bkz. Erdoğan, “İstanbul Bahçeleri”, s. 149-192; Gönül Aslan Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski Osmanlı Bahçeleri**, Ankara, ODTÜ, 1972; Nurhan Atasoy, **Hasbahçe-Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek**, Koç Kültür Sanat Tanıtım, İstanbul, 2003.

⁶⁴ Mehmed Zeki, “On Birinci ve On İkinci Asırlarda İstanbul’da Bahçeler ve Mesireler”, **Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası**, 30, İstanbul 1335, s. 76.

⁶⁵ Eş zamanlı olarak Edirne’deki Yeni Saray’da da bahçe kuruldu (Murat Yıldız, “Padişahların Dinlenme ve Eğlenme Mekânları: İstanbul Bahçeleri”, **Osmanlı İstanbulu II**, İstanbul, 2014, s. 648).

⁶⁶ Bu hasbahçeler, Sultaniye, Göksu, Bebek Çelebi, Emin, Hoca/Havace, Çengel/Kule, Çubuklu, İbrahim Paşa/Paşabahçe, İstavroz, Üsküdar, Haydarpaşa, Kiremidlik, Fener, Harmankaya, Büyükdere, Haramideresi, Vidos ve Halkalı idi (Necipoğlu, “Suburban Landscape”, s. 47, dipnot no 9).

⁶⁷ Bu hasbahçeler Karabali, Rumeli hasbahçeleri; Beşiktaş, Davudpaşa, Maslak, Mehmed Paşa, Piyale Paşa, Mahmutpaşa ve Miri Mandıra idi (Necipoğlu, “Suburban Landscape”, s. 47, dipnot no 10).

⁶⁸ Necipoğlu, “Suburban Landscape”, s. 35; Erdoğan, “İstanbul Bahçeleri”, s. 171.

⁶⁹ Murat Yıldız, “Bahçeden Kışlaya Üsküdar Bahçesi”, **Osmanlı İstanbulu III**, İstanbul, 2015, s. 396.

geçiremediyse de bahçede ikamet ettiği vakitlerde, 1613'teki Felemenk elçisini kabulü gibi birtakım resmî toplantılarını burada tertipten geri durmadı⁷⁰.

III. Ahmed ise göç, biniş vesaire için büyük oranda seleflerinin asırlar önce oluşturduğu hasbahçeleri kullandı. Yeni bahçe kurmaktan ziyade mevcutların durumunda iyileştirmelere gitti. Bahçelerin peyzajı, içlerindeki köşk ve kasır gibi yapıların bakımı, tamiri ve bina ilaveleri açısından etkin çalışmalar yürüttü. Bu çalışmalar, devlet yönetiminin Edirne'de bulunması hasebiyle İstanbul'un, dolayısıyla bahçelerin ihmal edildiği iki farklı zaman aralığında yoğunlaşır. İlki, 50 yıla yakındır Edirne başkent ittihaz edildiği için İstanbul'un bakımsız kaldığı ve her anlamda elden geçirilmesinin gerektiği III. Ahmed'in cülûsunu takip eden ilk birkaç senedir. İkincisi, seferler nedeniyle sık sık Edirne'ye taşınıldığından İstanbul'un yine terk edildiği 1713-1718 yılları arasında yaşanan ciddi yangın ve deprem felaketlerinin kapsamlı bir imar faaliyetini zorunlu kıldığı Pasarofça sulhunun akdi sonrası süreçtir⁷¹.

Cülûsunu müteakip önce bir sayımla İstanbul'daki hasbahçelerde durum tespiti yaptıran III. Ahmed, her bahçe bünyesindeki bina ve diğer mimarî birimlerde mevcut mobilya ve mefruşatın envanterini çıkarttırdı⁷². Sonra, Topkapı Sarayı'nı çevreleyen Hasbahçe ile dönem boyunca en fazla kullanacağı Haliç'teki Tersane ve Karaağaç bahçelerinde yenileme ve genişletme faaliyetlerine girişti.

Haliç'teki Tersane Bahçesi, Kasımpaşa-Sütlüce yolu üzerindeki sahil şeridinde kıyıyla Okmeydanı arasında geniş bir alana yayılıydı. Bünyesinde bir saray, kasırlar (biri Aynalıkavak Kasrı), has oda, hazine odası, hareme ait binalar, hamam, mutfak, ambar, hasahır ve koğuş gibi yapıları barındırıyordu⁷³. 1678'de çıkan bir yangında ciddi hasar alan sarayını IV. Mehmed tamir ettirmişti⁷⁴. III. Ahmed, babası gibi çok rağbet gösterdiği ve bayındırlık işlerini yakından takip ettiği bu bahçeye tahta çıktığı

⁷⁰ Yıldız, "Üsküdar Bahçesi", s. 415; Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 164.

⁷¹ Tülay Artan, "Forms and Forums of Expressions: Istanbul and Beyond, 1600-1800", **Ottoman World**, ed. Christine Woodhead, London, Roudledge, 2011, s. 393.

⁷² 1705'te tamamlanan bu sayımın defteri (**MAD.d**, nr. 4763) İstanbul bahçelerinin konu edildiği pek çok araştırma çalışmasına dayanak teşkil eder (Volkan Ertürk, **XVIII. Yüzyılda Sultanların Mekânları**, İstanbul, Akademi Titiz Yay., 2013).

⁷³ Erdoğan, "İstanbul Bahçeleri", s. 163; Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 48-9; Atasoy, **Hasbahçe**, s. 286-289; Ertürk, "Tersane Bahçesi", s. 91-125.

⁷⁴ Erdoğan, "İstanbul Bahçeleri", s. 163.

yıl bir kasır yaptırdı⁷⁵. Bahçede tamiri gereken yapılar için 1719'da başlattığı onarım⁷⁶ sırasında Aynalıkavak Kasrı'nın duvarlarını Venedik'ten gelen aynalarla süsletti⁷⁷. Saltanatının sonlarında (1729) bahçedeki sarayın dışına bir kasır daha inşa ettirdi⁷⁸.

Yine Haliç'te bulunan Karaağaç Bahçesi, Kâğıthane Deresi'nin Haliç'e ulaştığı noktaya yakın bir mevkide Sütlüce sahilindeydi; karaağaçlarla çevrili bir bağ ve bir sarayı vardı. Manzarasıyla ilk olarak IV. Murad'ın ilgisini çektiği söylenen alanı IV. Mehmed, III. Ahmed'in annesi olan hasekisi Gülnuş Emetullah Sultan'a 1665'te içindeki yapılarıyla birlikte hibe ve temlik etmiş⁷⁹; aynı yıl bahçedeki haram durumdaki yapılar onarıma alınmıştı⁸⁰. Bahçenin hak ettiği ilgiyi yapılarının tamamını elden geçirip ilave ettirdiği yeni binalarla burayı kalabalık haremiyle yaşamaya elverişli hale getiren III. Ahmed devrinde gördüğü söylenir⁸¹. Cülûsu müteakip 5-6 yılda ancak tamamlanan ve hayli pahaliya mal olan tamirat sürecinde peyzajı da yenileten padişah, bahçedeki ağaç sayısını da artırdı⁸².

III. Ahmed'in Haliç'teki bir diğer favori mekânı, zamanında babası IV. Mehmed'in Turhan Valide Sultan için yaptırdı yine hasekisi Gülnuş'a hediye ettiği Eyüp sahilindeki Valide Sultan Yalısı'ydı. Cülûsunu müteakip 1705'te tamirden geçirdiği⁸³ bu yalıyı III. Ahmed, ileri bir vakitte kızı Fatma Sultan'a hediye ettiyse de aynı adla anılmaya devam eden mekâna gidip gelmeyi ve mevsimsel göçleri hep

⁷⁵ Bu kasrın 1115 (1703-4) olan yapım yılına Dürri'nin düşürdüğü tarih manzumesi için bkz. Bağrıaçık, "Dürri ve Divanındaki Tarih Manzûmeleri", s. 33.

⁷⁶ Ertürk, "Tersane Bahçesi", s. 120. Padişahın bahçenin bazı birimlerini tamire verdiği emir: AE.SAMD.III, 222/21418. Tamirlere ek yeni bir gasil hane de inşasını emri: AE.SAMD.III, 221/21372.

⁷⁷ Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 49. Bu kasır, en geç 1640'lardan beri Ayna Saray olarak anılıyordu (Semavi Eyice, "Aynalıkavak Sarayı", **DİA**, İstanbul 1991, IV,264).

⁷⁸ **T SMA.d**, nr. 2372/10, vr. 3a (Şevval 1141/Mayıs 1729).

⁷⁹ **T SMA.d**, nr. 7356 (Temlik beratı sûreti).

⁸⁰ **T SMA**, E. 1254/19; **T SMA.d**, nr. 10118 (107).

⁸¹ Erdoğan, "İstanbul Bahçeleri", s. 163-166.

⁸² Bahçeye ıhlamur, karaağaç, meşe, dişbudak, gürgen, çınar fidanları dikildi (Atasoy, **Hasbahçe**, s. 289 (1708)). 1116-1120/1704-1709 arasında süren tamiratın masrafları hakkında bkz. Erdoğan, "İstanbul Bahçeleri", s. 164-6; **T SMA.d**, n r. 2352/601.

⁸³ **T SMA.d**, nr. 2352/766 (Ramazan 1117/Aralık 1705); Mehmet Nermi Haskan, **Eyüpsultan Tarihi**, İstanbul, Eyüp Belediyesi, 1996, s. 365.

sürdürdü⁸⁴. Hatta 23 oda ve Dîvânîhâneye sahip bu yapının⁸⁵ yakınına 1135 (1722-1723) yılında bir yalı daha inşa ettirdi⁸⁶. Bu yalının adı ve akıbeti henüz netleştirilemese de aynı yıl satın alınan civardaki Şah Sultan vakfına ait küçük bir hane ve arsalar buranın inşasıyla ilintili olabilir⁸⁷. Padişahın, Ağustos 1724'te 5.000 kuruş ödeyerek hanedan mülkleri arasına kattığı bir diğer yapı yine yakınlardaki Desterecizâde Mehmed Efendi Yalısı'ydı⁸⁸.

Bu sahil şeridine ilgisi yeni olmayan ve satın alma yahut inşa yoluyla civarda yeni mülkler edinmeye çok erken başlayan III. Ahmed, böylece hem evlendirdiği kızları ve yeğenlerine hediye edeceği hem de Valide Sultan Yalısı göçlerinde yıldan yıla kalabalıklaşan hanedanını yerleştirebileceği mekân alternatiflerini çoğaltmıştı.

Bu anlamda 1-2 ay arayla bölgedeki Balçık ve Defterdar iskelelerinin etrafından, biri yeğeni Ayşe Sultan'a hediye olmak üzere⁸⁹ irili ufaklı en az 4 yalı satın aldığı⁹⁰ ve yine bölgedeki Defterdar İskelesi'nde en az 27.500 kuruş harcayarak yeni bir yalı inşa ettirdiği⁹¹ 1712 senesi kayda değerdir. İnşaat bitimi Eylül 1712'de haremiyle görmeye gittiği bu yalı⁹² o tarihten itibaren biniş ve göç kayıtlarında "Eyüp'teki Yeni Yalı" şeklinde geçen yapı olmalıdır⁹³. Padişah, Eyüp Bahariye sahilindeki Bahariye Kasrı'nı

⁸⁴ Mülknâme müsveddesi (İE.SM, 31/3289) tarihsiz olduğundan III. Ahmed'in yalıyı Fatma Sultan'a ihsan tarihi net değildir. Akla, validesi Gülnuş Emetullah'ın 1715'teki vefatından sonra vermiş olabileceği gelse de daha Fatma Sultan'ın ilk evliliğine denk düşen 1711'de bu yapı, bir vekayinâmede "Valide Sultan Yalısı" şeklinde (**Nusretname**, s. 923) ve diğerinde "Fatma Sultan Yalısı" şeklinde (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 862) anılır.

⁸⁵ Selma Kuşu, "18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Eyüp'te Sosyal ve Ekonomik Hayat", **Trakya Ü. Tarih Doktora Tezi**, 2019, s. 52 (1709 senesi).

⁸⁶ Yalının inşasına harcanan malzeme ve ödenen miktar için bkz. **T SMA.d**, nr. 5000.

⁸⁷ **T SMA.d**, nr. 2366/7 (Receb 1135/Mayıs 1723).

⁸⁸ **T SMA.d**, nr. 2367/11 (Zilkade 1136/Ağustos 1724); Selma Kuşu, **a.g.t.**, s. 53.

⁸⁹ **T SMA.d**, nr. 2353/556.

⁹⁰ Muharrem 1124/Şubat 1712'de Defterdar İskelesi bitişinde 7.500 kuruşa bir yalı aldı (Selma Kuşu, **a.g.t.**, s. 49). Rebiülahir 1124/Haziran 1712'de Balçık İskelesi'ne bitişik bir yalıyı yanındaki hadîka-i hümayûna dâhil etme maksadıyla Saraylı Halime Hatun'dan 1.000 kuruşa aldı (**aynı yer**). Cemaziyelahir 1124/Temmuz 1712'de Balçık İskelesi civarındaki Bâkîzâde Yalısı'nı 3.700 kuruşa aldı (**T SMA.d**, nr. 2353/533; Selma Kuşu, **a.g.t.**, s. 48-9).

⁹¹ Bu yalının yapımı için bir defasında 5.000 kuruş, başka birinde 22.500 kuruş verildi (**T SMA.d**, nr. 2353/536 (Receb 1124/Ağustos 1712); nr. 2353/540 ve 554 (Şevval 1124/Kasım 1712).

⁹² **T SMA.d**, nr. 2353/254; nr. 2353/61 (Şaban 1124/Eylül 1712).

⁹³ En geç Eylül 1712'de kullanıma geçtiği halde yakın zaman sonra Edirne'ye gidildiğinden arşiv evrakında, Rebiülahir 1126/Nisan-Mayıs 1714'ten itibaren rastlanan "Eyüp'teki Yeni Yalı'ya" gidişler belli aralıklarla sürdü (**T SMA.d**, nr. 2357/7; nr. 2353/357; nr. 2362/8; nr. 2365/8 ve 11). Yalı, hatt-ı hümayunlarda da aynı adla anılır (AE.SAMD.III, 215/20803 ve 225/21737 ve 228/21940). Yeni Yalı'nın su yollarının yapımı meselesi hakkındaki hatt-ı hümayun için bkz. AE.SAMD.III, 231/22232.

da 1728 yazında ciddi bir tamirle âdeta yeni baştan inşa ettirdi⁹⁴. İlk yapım tarihi kesin olmayan kasrın popülaritesi bu tamirattan sonra artmış olacak ki adı I. Mahmud'un çok sevdiği ve sık gittiği yerler arasında zikredilir⁹⁵.

Pasarofça sonrası süreçte ise yakın zamanda şehre gelecek Batılı elçilerin birkaç yıldır bakımsız kalan hallerini görmeleri istenmediği için Boğaz'ın iki yakasındaki hasbahçelerin ihyasına öncelik verildi⁹⁶. 1719'da bu şekilde elden geçirilen harap haldeki Kandilli Sarayı ve Hasbahçesi'ne III. Ahmed'in kullanımı için Ferahâbâd adı verilen bir kasır inşa edildi⁹⁷.

Aynı kapsamda Beşiktaş Sahilsarayı ile Dolmabahçe, aradaki Arap İskeleyi kaldırılarak birleştirildi⁹⁸. Böylece o anki şekline IV. Mehmed devri onarımlarıyla gelen Beşiktaş Sahilsarayı, Dolmabahçe'deki 17. yüzyıldan kalma hanedana ait köşkler birleştirilerek daha şümüllü bir yapılar topluluğu oluşturuldu ve örülen yüksek duvarlarla Beşiktaş Sarayı şeklinde anılacak olan bu yapılar bütünüünün sınırları belirlendi⁹⁹.

Beşiktaş sahilini şenlendiren bir diğer yapı, yine 1719'da inşa edilen ve lale çırağanı eğlencelerinin vazgeçilmez mekânı olarak dönemin sonlarına doğru -en geç Mayıs 1729'da- Çırağan Yalısı şeklinde anılmaya başlanan yalıydı¹⁰⁰. Sadrazam

⁹⁴ Kasrın “müceddeden binâsına”, yanına yapılan odaların, darüssaade ağası dairesi ile bazı mahallerin tamiri ve yenilenmesine toplam 17.480 kuruş harcandı (TSMA.d, nr. 2371/10). III. Ahmed o yıl Kurban bayramı şenliklerini Bahariye'den izledi (TSMA.d, nr. 2371/12).

⁹⁵ II. Mahmud döneminde metruk hale gelen yapı günümüze ulaşmadı. Haliç'in bitiminde Eyüp Bostan İskeleyi-Silâhtarağa arasındaki kıyı şeridinde, yani Bahariye semtindeki bu kasrın Haliç sahilindeki son yapı olduğu söylenir (Reşad Ekrem Koçu, “Bahâriye”, *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 1853, 1844).

⁹⁶ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1163.

⁹⁷ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1163; Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri*, s. 46.

⁹⁸ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1166. Beşiktaş Sahilsarayı, mîrîye geçtiği II. Bayezid zamanında Kaptan Paşa ve sonraları ise Cağaloğlu Yalısı denilen yapının IV. Mehmed döneminde büyük bir kısmının yıkılıp yeniden inşasıyla oluşturuldu. İçine saraydan başka 1 kasır ile Enderunluya daireler yapıldı (Erdoğan, “İstanbul Bahçeleri”, s. 167-8; Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri*, s. 25). Dolmabahçe ise Beşiktaş ve Karabali hasbahçelerinin aralarındaki körfezin doldurulması ve birleştirilmesiyle oluşturuldu. I. Ahmed döneminde başlayan inşaatı II. Osman tamamladı. I. Ahmed ve IV. Mehmed buraya köşkler inşa ettiler (Metin Sözen, “Dolmabahçe Sarayı”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 504).

⁹⁹ Dolmabahçe Sarayı'nın yerindeki Beşiktaş Sarayı'na, I. Mahmud binalar ekletti, I. Abdülhamid gibi padişahlar yapıyı genişletmeyi sürdürdüler. Bugünkü Dolmabahçe Sarayı'nı, II. Mahmud'un ahşap köşkünün yerinde 1853-54'te Sultan Abdülmecid inşa ettirdi (Atasoy, *Hasbahçe*, s. 294-301).

¹⁰⁰ İç Hazine defterlerinde en geç Mayıs 1729'da *Çerâğân Yalısı* şeklinde geçer (TSMA.d, nr. 2372/10 (Şevval 1141/Mayıs 1729)). Daha öncesinde “Beşiktaş'taki sadrazam yalısı” diye anılmaktadır.

Nevşehirli tarafından eşi Fatma Sultan için yaptırılan yalının arazisi III. Ahmed tarafından kızına hediye edilmişti¹⁰¹.

Sonraki süreçte Haliç havzasına kayan imar faaliyetleri kapsamında Haliç'e dökülen paralel uzantıdaki Alibeyköy ve Kâğıthane derelerinin etrafındaki mesirelik alanlar ihya edildi. Daha 17. yüzyılda 40 hanelik bir köyü ve sıcak havalarda serinlemeye birebir küçük bir çınar ormanı olan Alibeyköy mesiresi, III. Ahmed'in isteğiyle yeniden tanzim edildi. Bahçe düzenlemesini yaptıran Nevşehirli, eklettiği 3 yeni havuzla genişlettiği mesireyi 1721 yazında Hüsrevâbâd adıyla halkın istifadesine açtı¹⁰². III. Ahmed Ramazan ayına denk gelen düzenlemenin sonunda burada birkaç akşam üst üste iftar etti¹⁰³. Mesirelik alandaki IV. Mehmed'e ait av köşkü de yenilenerek Hürremâbâd ismiyle padişahın kullanımına açıldı¹⁰⁴.

Bir sene sonra devreye sokulan benzer bir iyileştirme projesiyle Kanunî döneminden beri revaç gören bir dinlenme mekânı, İstanbul halkının ve esnafının çadır kurup eğlendiği at koşullarıyla ünlü Kâğıthane mesiresi ve etrafı canlandırıldı¹⁰⁵. Padişahların buraya ilgisinin hayli eskiye dayandığına, Kanunî devrinden kalma İmrahor/Mirahur Köşkü, III. Murad döneminde yanına eklenen İmrahor/Mirahur Çeşmesi ile IV. Murad'ın Mirgûne Yusuf Han için yaptırdığı bir köşk tanıklık ediyordu¹⁰⁶. Daha 17. yüzyıl başında, arkada 200 hanelik bir köyü, dükkân, hamam, cami gibi yapıları bulunan Kâğıthane Deresi'ni çevreleyen bu mesireliğin Evliya Çelebi (ö. 1685) tarafından "Lâlezâr Mesiresi" olarak nitelendirilmesi, Kâğıthane lalesinin hayli zamandır buradaki bahçeleri süslediğinin göstergesiydi¹⁰⁷.

¹⁰¹ Bugünkü Çırağan Sarayı'nın yerindeki bu yalının, eskiden Kazancıoğlu Bahçesi diye bilinen arazisi IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın kullanımındaydı. 1730 İsyanı'ndan sonra da vefatına dek Fatma Sultan'ın ikamet ettiği bu yalı, önce I. Mahmud ve sonra III. Selim tarafından genişletildi. Sultan Abdülaziz tarafından yıktırılıp yerine bugünkü Çırağan Sarayı'nı yapıldı (Eldem, **Köşkler ve Kasırlar-II**, s. 213-214; Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 26, 28; Atasoy, **Hasbahçe**, s. 301- 302).

¹⁰² **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1227; Reşad Ekrem Koçu, "Alibey Köyü", **İstanbul Ansiklopedisi**, II, 639-640.

¹⁰³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1227.

¹⁰⁴ Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 50.

¹⁰⁵ Semavi Eyice, "Dünden Bugüne Kâğıthane", **Masaldan Gerçeğe Lale Devri**, 2. Baskı, haz. Mustafa Armağan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 130; Banu Bilgicioğlu, "Sâdâbâd", **DİA**, İstanbul 2008, XXXV, 380.

¹⁰⁶ Kâğıthane Deresi kenarında pehlivan güreştiren I. Ahmed ve bölgede sık sık avlanan IV. Mehmed de unutulmamalıdır (M. Münir Aktepe, "Kâğıdâne'ye Dair Bâzı Bilgiler", **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, 2. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 340-342).

¹⁰⁷ Aktepe, "Kâğıdâne'ye Dair", s. 341; Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 50.

1722 Mayıs sonu-Haziran başı başlayan projeyle temizlenen ve yatağının bir kısmı değiştirilen Kâğıthane Deresi'nde *Cedvel-i Sîm* denilen iki tarafı mermer kaplı yapay bir kanal oluşturuldu; içine yerleştirilen mermer çanaklarla su çağlayanları elde edildi. Kanalin hemen kenarına 30 sütun üzerine bir kasır inşa edildi; önündeki geniş yansıtma havuzuyla kasra 60 sütunlu havası kazandırıldı¹⁰⁸. Nevşehirli, 2 ay içinde Ağustos 1722'de tamamlanan ve Sadâbâd adı verilen bu kasırda şenlik havasında bir ziyafetle padişahı ağırladı¹⁰⁹. Fakat projenin tamamı 7 ayda ancak tamamlanabildi¹¹⁰.

Kasrın bahçesine Fransa kralının gönderdiği 40 ağaç dikildi¹¹¹; kanal boyu da iki sıra halinde dikilen ıhlamur, dişbudak ve karaağaç fidanlarıyla ağaçlandırıldı¹¹². Kanalin üzerine köprüler, kasrın yanına cami ve önüne 1723'te çeşme inşa edildi. Kanalin iki tarafındaki araziler parsellenerek buralara kasır tarzı binalar ve bahçeler yapmaları şartıyla devlet ileri gelenlerine ihsan ve temlik edildi. Amaç, muhiti şenlendirmekti nitekim Râşid'e göre üzerinden bir senenin geçtiği Temmuz 1723'te bu şekilde oluşturulan kasır ve bahçe sayısı 170'i bulmuştu¹¹³. Bölge zamanla kanalın kenarına yapılan kasra verilen Sadâbâd adıyla anılır oldu.

Patrona İsyanı sürecinde kanal boyundaki ricale ait kasır ve bahçeler yıkılırken ciddi tahribata uğrayan III. Ahmed'in bu kısa ömürlü kasrını gösteren bir görsel yoktur. Bilinenlerin en eskisi olan Gudenus'a ait 1740 tarihli Sadâbâd panoraması, yapının I. Mahmud'un esaslı bir tamirattan geçirdiği ve önemli eklemeler yaptırdığı halinin tasviridir¹¹⁴. Kasrın karşısındaki mesirede eğlenen bir grup kadının resmedildiği Enderunlu Fazıl'ın *Zenannâme* adlı eserindeki ünlü Sadâbâd minyatürü

¹⁰⁸ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1293-6; Sedat Hakkı Eldem, *Sa'dabad*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1977, s. 6-62; Seda Coşkun, "H. 29 RA 1136/27.12.1723 Tarihli BOA HAT 1447 No'lu Muhasebe Defteri Işığında Sa'dâbâd Sarayı'nın İncelemesi", *Yıldız Teknik Ü. Mimarlık YL Tezi*, 2014.

¹⁰⁹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1294-6

¹¹⁰ Muhasebe kayıtlarına göre yapım işleri 3 Ocak 1723'te bitti (Seda Coşkun, *a.g.t.*, s. 31). Nitekim Sadâbâd'ın etrafını tezyin için Şile ve İznikmid'den ağaç getirilmesi yönündeki ferman 7 Aralık 1722 gibi oldukça geç bir tarihe aittir (İE.DH, 35/3062).

¹¹¹ Bunların portakal ya da limon ağacı olduğu söylenir (Seda Coşkun, *a.g.t.*, s. 39).

¹¹² İE.DH, 35/3062.

¹¹³ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1321; Aktepe, "Kâğıdhâne'ye Dair", s. 352.

¹¹⁴ Sadâbâd'ın yerinde II. Mahmud'un inşa ettirdiği daha geniş ve görkemli yapı İkinci Sadâbâd, bu yıktırılıp Sultan Abdülaziz tarafından üçüncü defa yaptırılan Çağlayan Kasrı şeklinde anıldı. Çağlayan Kasrı yıkılıp yerine 1950'lerin başında bir askerî okul dikildi (Eldem, *Sa'dabad*, s. 7).

ise 18. yüzyıl sonlarına aittir. O nedenle III. Ahmed dönemi Sadâbâd'ını anakronik bir biçimde *Zenannâme*'deki minyatür üzerinden değerlendirmek problemlidir¹¹⁵.

Kasrın mimarisinde Batı'dan mı Doğu'dan mı esinlendiği hususu, bir başka problemli noktadır. Literatürde oldukça kabul gören binanın yapım aşamasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Ekim 1721'de Fransa'dan getirdiği saray tasvirlerinden etkilendiği argümanı¹¹⁶, yakın tarihli çalışmalarda ciddi kritiğe tabi tutuldu. Sadâbâd'ın *Cedvel-i Sîm* denilen sunî kanalının dışında Fransız saray modellerine benzer bir tarafının bulunmadığı yönündeki tespitler¹¹⁷, bu yerleşik kanının revize edilmesinin gerekliliğini gösterdiğinde yapıdaki Safevi etkisine odaklanıldı. Önündeki yansıtma havuzuyla 60 sütunlu görünen kasrın, Safevi Şahı Abbas'ın İsfahan'daki Çehel Sütun Sarayı'nı (Kırk Sütun Sarayı) andıran mimarisine dikkat çekilerek Sadâbâd'ın Sünni Osmanlı ile Şii Safevi devletleri arasındaki yerleşik rekabet ve husumette Osmanlı tarafının kendini üstün görme çabasının görsel bir dışa vurumu olabileceği üzerinde durulmaya başlandı¹¹⁸.

Benzer şenlendirme projelerinin yürürlüğe konduğu Boğaziçi köylerindeki hasbahçelerde de padişahın kullanımı için kasır ve köşkler inşa edildi. IV. Murad'dan beri hanedana ait olan ve harap vaziyetiyle serseri yatağı haline gelen Rumelihisarı yakınındaki Bebek Hasbahçesi 1726'da yenilenince buraya inşa edilen Hümâyûnâbâd Kasrı¹¹⁹, yine Bebek sahilindeki Nüzhetiye Kasrı¹²⁰, Yeniköy'le Tarabya arasındaki Kalender Bahçesi'ne biniş köşkü olarak yapılan Kalender Köşkü¹²¹ ve 1726'da 3 ayda tamamlanan Defterdarburnu'ndaki Neşetâbâd Sarayı¹²² bunlardandır. Aynı şekilde

¹¹⁵ Artan, "Forms and Forums of Expressions", s. 399. Choiseul Gouffier tarafından yayınlayan Sadâbâd resmi ve D'Ohson'un yayınladığı Espinasse gravürü 18. yüzyıl sonlarında çizilmiştir (Eldem, **Sa'abad**, s. 17-18, 40-43).

¹¹⁶ Bu yöndeki görüşlerin bir özeti için bkz. Seda Coşkun, **a.g.t.**, s. 37-50.

¹¹⁷ Bu görüşün şiddetli savunucularının başında mimarlık tarihçisi Sedat Hakkı Eldem gelir (Eldem, **Sa'dabad**, s. 6).

¹¹⁸ Safevi mimarisini andıran yönleri üzerinde durarak geliştirilen alternatif bir anlatı için bkz. Erimtan, "Sadâbad Algısı", s. 61-88.

¹¹⁹ Tenha muhit, hamam, cami, dükkân gibi yapıların inşası ve Kayalar ile Hasan Halife Yalısı'na kadar ki arazinin imara açılmasıyla hızlıca oluşturulan bir köyle canlandırıldı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1494; Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", **DİA**, İstanbul 1992, VI, 254). İleride çok hızlı harap olan Hümâyûnâbâd'ı tamir ettiren Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa I. Abdülhamid'e hediye etti (H. Göktürk, "Bebek, Hümâyûnâbâd Kasrı", **İstanbul Ansiklopedisi**, V, 2337-8).

¹²⁰ Sonraki dönemde III. Selim'in buraya sık geldiği söylenir (Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 32).

¹²¹ Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 35.

¹²² III. Ahmed Hürremâbâd Kasrı'ndan dönerken gördüğü Defterdarburnu'ndaki Defterdar Camii yakınındaki Mollacı Hasan Paşa'ya nispetle bilinen Şehid Ali Paşa'nın vefatından sonra mîriye geçen

bakımdan geçirilen Anadolu yakasında Paşabahçe-Kanlıca arasındaki Çubuklu Hasbahçesi'ne yapılan Feyzâbâd¹²³ ile Üsküdar Şemşi Paşa sahilinde 16. yüzyıldan kalma Şemsi Paşa Kasrı'nın yerine dikilen Şerefâbâd Kasrı¹²⁴ Nevşehirli'nin III. Ahmed'in kullanımı için yaptırdığı diğer kıyı yapılarıdır.

Yönetici elitin ve bilhassa sadrazamların padişahların kullanımı için köşk-kasır gibi yapılar inşa ettirmeleri sık rastlanan olgulardandır. 16. yüzyıl sadrazamlarından Koca Sinan Paşa'nın III. Murad için yaptırdığı İncili Köşk ve Sokullu Mehmed Paşa'nın II. Selim için Üsküdar Bahçesi'ne konurduğu Mehmed Paşa Kasrı, bu konuda verilebilecek çok sayıda örnekten sadece ikisidir¹²⁵. 3,5 yıllık kısa sadareti, çoğunlukla İstanbul dışında seferlerde geçen Sadrazam (Şehid) Ali Paşa bile III. Ahmed'i böylesi jestlerle etkilemeyi bildi. Galata'daki Kurşunlu Mahzen'in bir köşesine padişah için bir köşk inşa ettirdi ve Nisan 1716'da Avusturya seferine çıkmaya günler kala da olsa tamamlattığı mekânda bir ziyafetle III. Ahmed'i ağırladı¹²⁶. Devrin sonlarında Nevşehirli'ye muhalefeti belirginleşen Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa da Akıntıburnu'ndaki yalısının bahçesinde Haziran 1727'de 3 günde onun adına inşa ettirdiği Kasr-ı Süreyya'da III. Ahmed'i ağırladı¹²⁷. Fakat Nevşehirli'nin bu hususta açık ara önde olduğu, yukarıda sayılan örneklerle ortadadır. Bunda, hiç sefere katılmadığı 12 yıllık uzun sadaret süresi ve padişahın gönlünü hoş tutma ihtirasının payı yadsınamaz.

III. Ahmed de bu iki sadrazamına ve ikisinin de zevcesi olan Fatma Sultan'a mülk temlikinden geri durmadı. Örneğin Fatma'ya 1709'da (Şehid) Ali Paşa ile evliliğinde ikamet için Paşa Kapısı'ndaki Bıyıklı Mustafa Paşa Sarayı'nı baştan aşağı yenileterek ihsan etti¹²⁸. Yine kızına yukarıda belirtilen Eyüp'teki Valide Sultan Yalısı

sahilsarayın mevkiinin eşsiz manzarasından çok hoşlanınca Nevşehirli burada onun için hızlıca bir kasır inşa ettirdi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1498; Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 30).

¹²³ Gökbilgin, "Boğaziçi", s. 258.

¹²⁴ Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 46.

¹²⁵ Necipoğlu, "Suburban Landscape", s. 36.

¹²⁶ Mora Seferi dönüşü Ocak 1714'te başlayan köşk inşaatı 4 ay içinde tamamlandı (**Nusretname**, s. 1031, 1034). Galata'da Yeraltı Camii'nin yanında Bizans'tan kalma hisarın büyük burcunun üzerine yapılan bu köşk, 19. yüzyıl başında bir yangında hasar görünce onarılıp gümrük emniyeti binasına çevrildi (Baha Tanman, "Kurşunlu Mahzen Köşkü", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları Ortak Yayını, İstanbul, 1994, 126-7).

¹²⁷ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1551.

¹²⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 801; **D.BŞM.d**, nr. 1444; Tuncer, "Şekli Evlilikler", s. 78-9, 84.

haricinde en geç 1714'te ihsan ettiği Vidos Bahçesi¹²⁹ ve Ali Paşa'ya 1710'da ihsan ettiği Ortaköy Defterdarburnu'ndaki yalı da bu minvaldedir¹³⁰. Fatma Sultan'ın Nevşehirli'yle evliliğinde de ikameti sürdürdüğü Paşa Kapısı'ndaki sarayın 1719'da genişletilen selâmlık kısmı, uzun yıllar sadrazam sarayı olarak kullanıldı¹³¹. Belirtildiği gibi Çırağan Yalısı'nın arazisini de Fatma Sultan'a hediye eden III. Ahmed, bununla yetinmeyerek yalının bitişiğindeki Gülşenâbâd Yalısı'nı da Nevşehirli'ye bahşetti¹³². Tophane Salıpzararı'nda 1725'te yeniden yaptırdığı Emnâbâd denilen sahilsarayını da bu kızına temlik etti¹³³.

Sonuç olarak toparlamak gerekirse, devlet yönetimi Edirne'de bulunduğu dönemde ihmal edilen İstanbul'un hasbahçelerinde yürütülen hummalı yenileme faaliyetleri, III. Ahmed'in cülûsunu müteakip birkaç yılda ve Pasarofça sonrasında yoğunlaşır. Aslında bu iki zaman diliminde de sadece hanedana ait bahçe ve yapılarda değil şehrin genelinde bir imar hareketliliği söz konusudur. Özellikle Pasarofça sonrası süreçte şehir surları, su yolları, bentler ve çeşmeler, cami ve minareler ile Tophane, Baruthane ve Tersane gibi kamu binalarının tek tek elden geçirilmesi gerekmiştir. Zira şehrin üçte birini kül eden Temmuz 1718'deki 30 saatlik büyük yangın, Osmanlı İstanbul'unun gördüğü en şiddetli 4 depremden biri kabul edilen ve tahminî şiddeti 9'u bulan Mayıs 1719'daki deprem ve kapsam ve tahribat açısından en az önceki kadar büyük olan Temmuz 1719 yangınıyla şehirde oluşan geniş çaplı tahribat kapsamlı imar faaliyetlerini zorunlu kılmıştır¹³⁴.

¹²⁹ Burası sultana Aralık 1713 itibarıyla verilmiş durumdaydı (**Nusretnâme**, s. 983).

¹³⁰ Gümrükçü Ahmed Ağa Yalısı olarak bilinen yapının Ocak 1710 tarihli mülknâmesi için bkz. C.DH, 271/13515. Yalının Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'ya hediye edildiği bilgisi (Cenez, "18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı", s. 54) yanlıştır. İsim karışıklığı yapılmış olmalıdır.

¹³¹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1146; Tuncer, "Şekli Evlilikler", s. 85.

¹³² "*Benim Vezîr-i azamım ve vekil-i mutlağımın. Avâtıf-ı aliyye-i hüsvânemden Çerâğân Yalısı ittisâlinde vâkı' Gülşen-âbâd demekle arîf yalı cenâb-ı âsafânene ihsân-ı hümayûnum olmuştur. Mülknâmesini kaleminden tahrîr ve hatt-ı hümayûn keşide kılınmak için...*" (HAT, 1445/59417). Bu ihsanın tarihi henüz netleştirilemedi. Fakat muhallefat kaydından Nevşehirli'nin katledildiği 1730 senesinde Çırağan gibi Gülşenâbâd Yalısı'nın da ona ait olduğu kesindir (**TSMA.d**, nr. 2333, vr. 7a).

¹³³ BOA, MFB, 72 (temlik beratı). Kara İbrahim Paşa'nın yeğeni Osman Bey'den mîriye geçen bir sahilsarayın, etrafından arsa satın alarak yeniden inşa edilmiş halidir. Gümrükçü Hüseyin Paşa Yalısı'ndan da bir miktar toprak ilhak edildiğine göre bu 2 yalı yan yana olmalıdır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1424). 19. yüzyılda yıktırılan yalının yerine II. Mahmud, yeğenleri için Çifte Sultan Sarayları denilen 2 yalı inşa ettirdi (Evyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 24).

¹³⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1097, 1164, 1165; Karahasanoğlu, **a.g.e.**, s. 169. Mikes, İstanbul'da bizzat yaşadığı depremin büyüklüğünü anlatır (Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 28). Depremin 3 dakika sürdüğü söylenir. Diğer 3 büyük deprem 1509, 1766 ve 1894'te yaşananlardı (Orhan Sakin, **Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri**, İstanbul, Kitapevi, 2002, s. 14, 34, 50).

1719'daki Kandilli Sarayı ve Beşiktaş Hasbahçesi onarım faaliyetleriyle eş zamanlı olarak örneğin son yangınlarda zarar gören cami ve mescitlere el atıldı ve her yapının onarım ve yenileme sorumluluğu bir devlet adamına verildi¹³⁵. Yine 1722'de Sadâbâd Kasrı'nı inşa edilirken III. Ahmed, bir yandan da masraflarını özel hazinesinden karşılayarak Kanunî döneminden kalma Kırkçeşme su yolu üzerine 2 bent yaptıırıyordu¹³⁶. Benzer şekilde Nevşehirli, inşası 1718-1728 arasında 10 yıl süren ve kendi adıyla anılan bir su yoluyla Üsküdar'ın su sıkıntısını çözdü¹³⁷. İleride değinileceği üzere 1141 (1728-1729) yılında III. Ahmed, kendisi, validesi ve çocukları adına, kadınları da kendi adlarına Nevşehirli'nin su yolu üzerine çok sayıda çeşme yaptıırarak Üsküdar'ı âdeta bezediler. Dönem boyunca kamu yararına sürdürülen bu türden çok sayıda imar ve bayındırlık faaliyetinden bahsetmek mümkündür¹³⁸.

Bahçe bakımlarını yakından takip eden ve devamlı kullanılan mekânların tamirini önceleyen¹³⁹ III. Ahmed, sadece Tersane ve Karaağaç bahçelerindekilerle Beşiktaş ve Eyüp semtindeki hanedan yapılarını uzun süreli ikamette kullandı. Bunların haricindeki kasır ve köşklerin tamamı, binişlerinde ancak bir gün yahut birkaç saat vakit geçirmeye elverecek genişlikte tasarlanmış yapılarıdır. Sadece harem dairesi bulunan¹⁴⁰ Sadâbâd'da nadiren de olsa gece konaklandı. Haliç havzası ve Boğaziçi köylerinde inşa edilen kasır ve köşklerin büyük çoğunluğu mevcut yapıların restorasyonu şeklindeki projelerin ürünüydü. İran'la rekabet ortamının tezahürü olarak yeni yapıların Farsça kökenli isimleri, devrin şairlerince konu edildikleri manzumelerde de anıldıkları haliyle kaldı¹⁴¹. Yapılara Farsça isimler verme yönündeki

¹³⁵ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1163.

¹³⁶ Kırkçeşme su yolunun doğu kolu üzerine civardaki derelerin suyunu toplaması için yapılan Büyük Bent ve Cebeciköy Deresi üzerine yapılan Cebeci Bendi 1724 sonu tamamlandı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1401). İç Hazine'den Kemerler'in su yolu tamir ve termimine 10.000 kuruş (**TSMA.d**, nr. 2366/1 (Ekim 1722)), Kemerler'de su bendi yapımına 5.000 kuruş (**TSMA.d**, nr. 2366/12 (Eylül 1723)), Kemerler'de su bendi inşasına 8.120 kuruş verdi (**TSMA.d**, nr. 2367/5 (Şubat 1724)).

¹³⁷ Tabakoğlu, **Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi**, s. 206-8; Çeçen, "Üsküdar Suları", 2012, s. 375.

¹³⁸ Artan, "Arts and Architecture", s. 467-8.

¹³⁹ "Kandilli ve İstavroz yalıları bir şeye yaramaz fakat Hünkâr Köşkü kalmış. Dâ'imâ varılmayan yalılarda ta'mîrin iktizâsı yok. Lüzûmu olan mahallerin ta'mîrinde dahi mehmâ-emken görüyoruz (AE.SAMD.III, 1/1). Sık gittiği yapıların tamir emirleri: Eyüp'teki Yeni Yalı, Beşiktaş Kara Mehmed Paşa Yalısı ve Valide Sultan Yalısı "kurbundaki" Beyhan Sultan Yalısı (AE.SAMD.III, 225/21737). Padişahın yazışmalarına yansıyan diğer tamir işlerine örnek: Beşiktaş'ta havuz mermerlerinin iyi oturtulması (HAT, 1654/73), Beşiktaş'ın havâle duvarı (AE.SAMD.III, 223/21500). Hasbahçe'deki dolma setlerin 3 yerinde çökme (AE.SAMD.III, 224/21554), Yalı tamiri (A.AMD, 01/60).

¹⁴⁰ Eldem, **Sa'dabad**, s. 19, 22, 27.

¹⁴¹ Yunus Kaplan, "Lale Devri İstanbul'unda Padişah Bahçelerini Anlatan Manzum Bir eser: Hıfzî ve Mesâir'i", **MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 15, sayı 1, Mart 2017, s. 307-330.

bu temayül, sonraki dönemlerde devam etti. III. Ahmed döneminin ahşap malzemeden yapılan köşk ve kasırları, çok kısa sürelerde inşa edildikleri için eski örneklerine kıyasla hafif, ucuz, inşası kolay, ama bir o kadar da dayanıksızdılar.

Eski örnekler, yani Fatih'ten IV. Murad'a kadarki dönemde kesme taş ve tuğla kullanılarak inşa edilenler, yapımları nispeten ağır ilerlediğinden ötürü sayıca az ama yıkıp yenilemeye nadir rastlanan daha yüksek maliyetlerle daha dayanıklı ve uzun ömürlü olan, kârgîr yapılarıydı¹⁴². Mimarlık tarihçisi Eldem'e göre köşk yapımında yeni bir çığır açtığı bilinen IV. Mehmed, aceleciliği ve sabırsızlığının dışa vurumu olarak kârgîr yerine daha ziyade "dolma ve çatma tekniği" ile hızlıca oluşturulan hafif yapıda 50'ye yakın köşk yaptırdı¹⁴³. Babasının inşa tarzını benimseyen III. Ahmed, saltanatı boyunca aynı şekilde hafif yapı tekniğiyle İstanbul'daki köşk sayısını ikiye katladı; fakat bunların arasından yapıldıkları asrın sonunu görebilenler bile çok azdır¹⁴⁴. "Muammir-i bilâd"¹⁴⁵ diye nitelenen halefi I. Mahmud, aynı hararetle sürdürdüğü imar faaliyetleri kapsamında Nevşehirli devriyle özdeşleşen Çırağan, Sadâbâd, Neşetâbâd ve Emnâbâd gibi yapıları onartarak aktif olarak kullanmaya devam etti. Nitekim Patrona İsyanı'ndan en fazla 2 ay sonra bunlar arasında gidiş-gelişlere başlamıştı¹⁴⁶.

3.1.3. Göçlerin Mahiyeti

Edirne'deki cülûsunu müteakip İstanbul'a taşınarak 17 Eylül 1703'te Topkapı Sarayı'na yerleşen III. Ahmed, saltanatının başından itibaren neredeyse her ilkbahar veya yaz başı Topkapı Sarayı'ndan sayfiyedeki saray ve yalılara kalabalık haremiyle birlikte göçtü; mevsim sonbahara hatta bazen kışa dönene kadar devlet işlerini yönetim merkezi haline getirdiği bu alanlarda yürüttü. Bunun istisnası, saltanatının ilk yarısındaki seferlerdi. İlk seferi olan Prut'u ve devamında Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın azliyle sonuçlanan sıkıntılı süreci Topkapı Sarayı'ndan takibi seçerek 1711 ve 1712 yıllarında sayfiyeye göçmedi. 1713'te ikinci olası Rus seferi için, 1715'te Mora ve 1716'da Avusturya seferleri için haremiyle Edirne'ye taşındı; İstanbul'a geri

¹⁴² Eldem, **Köşkler ve Kasırlar I**, XIV; Erimtan, "Sadâbad Algısı", s. 83.

¹⁴³ Eldem, **Köşkler ve Kasırlar I**, XIV.

¹⁴⁴ Eldem, **Sa'dabad**, s. 7.

¹⁴⁵ Özcan, **Osmanlı Sultanları-III**, s. 195.

¹⁴⁶ "Şayet, 'Lâle Devri', Sadabad ve Çırağan eğlencelerine işaret ediyorsa 1730'dan sonra değişenin ancak aktörler olduğunu belirtmeliyiz" denerek durumdaki ironi vurgulanır (Karahasanoğlu, "İstanbul'un Lâle Devri'mi? Tarih ve Tarih Yazımı", **Masaldan Gerçeğe Lâle Devri**, s. 74).

dönüşü Pasarofça Antlaşması sonrasını Ekim 1718'i buldu. 1723'te başlayan ve hal' edildiği 1730'a kadar aralıklarla devam eden İran seferleri sırasında ise sayfiyeye göç rutinini bozmadığı ve gelişmeleri yazlık konutundan takip ettiği göze çarpar. Bunda, Nevşehirli'nin seferlerde ordunun başında giden selefi sadrazamların aksine İran seferlerine katılmayıp İstanbul'da sefer koordinasyonunu üstlenmesinin payı olabilir.

Sayfiye mekânı tercihlerine gelince; müellifin ifadesiyle padişah, “*bil kadrini vakt-i hoş-güzârın; ver hükmünü fasl-ı nev-bahârın*” mazmununu düstur edinerek “*tebdil-i âb u havâ*” amaçlı yer değiştirmelerinde “*fasl u mevsimin muktezâsına göre hareket*” ediyor; sıcaklar bastırdığında güzelliğiyle ağır basan sahil kesimlerini ve bilhassa “*Karadeniz Boğazı'nın seyr ü temâşâsını*”, yaz sonunda ise havası daha “*mu'tedil ü latîf*” olan yerleri yeğliyordu¹⁴⁷. Saltanatının ilk yarısında yegâne göç alanları, şehzadelikten iyi bildiği ve cülûsu akabinde bakımdan geçirip genişlettiği Haliç sahilindeki Tersane ve Karaağaç bahçeleri oldu.

İlk göçünü cülûsundan 9 ay sonra Mayıs 1704'te Tersane Bahçesi'ne yapan padişah, bahçedeki saray ve diğer binalara yerleştirdiği göç kafilesiyle birlikte 3,5 ay kaldığı alandan Ağustos sonu 20 günlüğüne Karaağaç Bahçesi'ne göçtü; buradan 10 Eylül 1704'te Topkapı Sarayı'na geri taşındı¹⁴⁸. Sonraki yıl, 12 Mayıs-29 Ağustos 1705 tarihleri arasında 3,5 ay süren göç mevsiminin, 2 ay 1 haftasını Tersane Bahçesi'nde ve 40 gününü Karaağaç Bahçesi'nde geçirdi¹⁴⁹. 1707'deki gibi göç mevsimini Karaağaç ile açtığı da oluyordu. Nitekim o yıl 24 Mayıs-3 Kasım arasında 5,5 ay süren göç mevsiminin ilk 4 ayında Karaağaç'ta ve sonraki 1,5 ayında Tersane'de ikamet etti¹⁵⁰. Diğer yıllarda da yukarıda belirtilen sefer durumları hariç süreç benzer şekilde işledi¹⁵¹. Bunun istisnası, yine şehzadelikten aşına olduğu Beşiktaş'a

¹⁴⁷ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1487; *aynı eser*, II, 779; *aynı eser*, III, 1435, 1549, 1612. Padişahın İstanbul dışında olduğu zaman dilimleri şu şekildedir: Aralık 1712-Aralık 1713, Nisan-Aralık 1715 ve Mayıs 1716-Ekim 1718.

¹⁴⁸ Tersane Bahçesi'ne göç: *Nusretnâme*, s. 815; *TSMA.d*, nr. 2352/618; *Zübde-i Vekayiât*, s. 843 (12-13 Muharrem 1116/17-18 Mayıs 1704). Karaağaç Bahçesi'ne geçiş: *TSMA.d*, nr. 2352/619; *Nusretnâme*, s. 816; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 730 (23-26 Rebiülahir 1116/25-28 Ağustos 1704). Topkapı Sarayı'na dönüş: *Nusretnâme*, s. 816; *TSMA.d*, nr. 1058, vr. 57b.

¹⁴⁹ Tersane: *TSMA.d*, nr. 2352/852 ve 621. Karaağaç: *TSMA.d*, nr. 2352/620. Topkapı Sarayı: *TSMA.d*, nr. 1058, vr. 75a.

¹⁵⁰ Karaağaç: *TSMA.d*, nr. 2352/623 ve 877. Tersane: *TSMA.d*, nr. 2352/624. Topkapı Sarayı: *TSMA.d*, nr. 2352/323.

¹⁵¹ 1706'da 6 Mayıs-14 Eylül arasında 4 ay 1 hafta süren göç mevsimindeki göçler; Tersane: *TSMA.d*, nr. 2352/865, Karaağaç: *Nusretnâme*, s. 839, Topkapı Sarayı: *aynı eser*, s. 835. 1708'de 10 Mayıs-18 Ekim arasında 5 ay 1 hafta süren göç mevsimindeki göçler; Karaağaç: *TSMA.d*, nr. 2352/625 ve 626.

göçtüğü 1121/1709 yazıydı. O yıl, Beşiktaş sahilinde Kara Mehmed Paşa'dan mîrîye kalan yalıyı tamir ettirmiş ve yeni oda ve kasır ilaveleriyle bile hareminin tamamına yetecek kapasiteye ulaşmayan mekâna ancak *nısfî/yarım göç* üzere taşınabilmişti¹⁵². Şehzadeliğinden iyi bildiği Anadolu yakasındaki saraylar ise yazlık konut olarak babasının aksine onu cezbetmedi.

Saltanatının ikinci yarısında ise Tersane ve Karaağaç bahçeleri yegâne göç mahalli olma vasfını kaybettiler; çünkü Beşiktaş sahilindeki Beşiktaş Sarayı ve Çırağan Yalısı ile Eyüp sahilindeki Valide Sultan Yalısı da yazlık konut işlevi görmeye başladı.

Aslına bakılırsa ileride binişler başlığında görüleceği üzere Beşiktaş da Eyüp de padişahın saltanatının başından beri rağbet gösterdiği ve gününbirlik gezintilerinde çok sık gittiği mahallerdendi. Hatta padişah cülûsunu müteakip İstanbul'daki ilk binişini şehirdeki 22. gününde Beşiktaş'a yapmış¹⁵³; belirtildiği 1709 yazını Beşiktaş Kara Mehmed Paşa Yalısı'nda geçirmek istediğinde mekânın fiziksel yetersizliklerinden ötürü buraya hareminin bir kısmını getirebilmişti. O nedenle Beşiktaş'ın mevsimsel ikamette iyi bir alternatif olarak belirmesi, 1719'daki geniş çaplı bakım, onarım ve genişletme faaliyetleriyle Beşiktaş Sarayı'nın konaklama kapasitesinin ciddi şekilde artırılmasının ve az ilerisindeki arsaya yine aynı yıl Çırağan Yalısı'nın inşasının doğal bir sonucu olsa gerektir.

Aynı hususiyet Valide Sultan Yalısı için de geçerlidir; çünkü yazlık konut fonksiyonunu geç üstlense de burası padişahın cülûsunu müteakip hemen tamir ettirdiği ve binişlerinde sık geldiği yapılardandı, hatta 1709'da kızı Fatma Sultan'ın düğünü için de burayı kullanmıştı. Padişah, hummalı bir şekilde Eyüp sahilinden mülk edindiği 1712'de buranın etrafından irili ufaklı 4 yalı satın alarak ve yakınına Yeni Yalı'yı inşa ettirerek mekânı kalabalık göç kafilesinin ikametine elverişli hale getirdi. 1713-1718 arasında seferler nedeniyle Edirne'de kaldığı için buraya ilk göçünü 1719'da düzenlese de bu tarihten sonra müdavimi olduğu mekâna her göç mevsiminde

Tersane: **TSMA.d**, nr. 2352/627, Topkapı Sarayı: **TSMA.d**, nr. 2352/628. 1710'da göç mevsiminin başlangıç kısmı belirlenemese de 20 Haziran-16 Ekim arası 4 ay Tersane'de kalındığı ve sonra Topkapı Sarayı'na başlamak üzere olan Ramazan ayı için erken dönüldüğü kesindir (**TSMA.d**, nr. 2353/200 ve 279; **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, 813). 1714'te de göç mevsiminin başlangıç kısmı belirlenemedi fakat 13 Temmuz-7 Eylül arası 2 aya yakın Tersane'de kalındıktan sonra Topkapı Sarayı'na başlamak üzere olan Ramazan ayı için dönüldüğü kesindir (**Nusretnâme**, s. 996; **TSMA.d**, nr. 2353/299 ve 429).

¹⁵² **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, 813; **Uşşâkîzâde Târihi**, II, 980.

¹⁵³ 27 Cemaziyelevvel 1115/8 Ekim 1703 Pazartesi günü (**TSMA.d**, nr. 2352/303).

geldi. 1715'te Mora Seferi dönüşü kışlamak üzere orduyu İstanbul'a getirdiğinde haremiyle birlikte bu yalıda kalması ve Sadrazam (Şehid) Ali Paşa ile diğer erkânı da civardaki yalılara yerleştirmesi, Eyüp sahilindeki hanedan konutlarının konaklama kapasitesinin ne kadar arttığına ilişkin fikir verebilir¹⁵⁴.

Bir başka nokta, 1719 sonrası tüm haremın katılımıyla gerçekleşen *bütün göç* usulünden ziyade *nisfî/yarım göç* usulüne rağbetin artmasıydı. Taşınmanın maddi külfeti, mekânsal yetersizlikler¹⁵⁵ ve padişahın küçük çocuklarının yolculuk esnasında “*olur olmaz sadâdan dehşete düşüp*” ağlamaları¹⁵⁶ gibi nedenlerden ötürü her mekâna haremın tamamını taşımak güçleşince *yarım göç* usulü cazip hale geldi. Göç mevsimine *bütün göç* üzere başlansa bile artık kafilenin büyük kısmı Tersane yahut Beşiktaş Sarayı'nda bırakılıyor; sonraki mekânlara küçük gruplarla geçiliyordu¹⁵⁷. Taşınan kişi sayısındaki görece azalmayla, mekân seçeneği ve dolayısıyla da hareket kabiliyeti artmış oldu.

Yeni düzende Tersane Bahçesi'nde¹⁵⁸ eskisi gibi aylarca kalmayan padişah, 15-20 gün içinde -hatta bazı yıllar buraya hiç uğramadan- doğrudan Beşiktaş'a göçüyordu¹⁵⁹. Kalabalık haremini Beşiktaş ya da Tersane sarayına yerleştirdikten sonra birkaç kadını ve çocuğuyla beraber Çırağan Yalısı'na geçiyor; lalelerin açma vaktine denk gelecek şekilde burada birkaç hafta kaldıktan sonra Beşiktaş

¹⁵⁴ **Nusretname**, s. 1028.

¹⁵⁵ “...Ne mahalle gidelim? Sizin yalıya [Eyüp'teki] varılır ise câriyelerin birazı Sarây-ı hümayûna gönderilir. Karaağaç'a varılır ise gönderilmez. Cümle giderler” (A.AMD, 03/34).

¹⁵⁶ *Bütün göç* ile gidilmenin zorluğunu küçük yaştaki çocukları için “*olur olmaz sadâdan dehşet edüp ağlarlar*” diye ifade eden padişah, büyüklerin götürülüp “*sabî olanların*” haremde bırakılmasını uygun görmüştü (AE.SAMD.III, 224/21551).

¹⁵⁷ Dönem boyunca genellikle Tersane Bahçesi (Örn. **Nusretname**, s. 901; **Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, 842 (Şaban 1122/Ekim 1710)) ve Beşiktaş Sarayı'na (Örn. **TSMA.d**, nr. 2369/10 (Şevval 1138/Haziran 1726)) *bütün göç* üzere gidildi. *Bütün göç* usulü bir hatt-ı hümayunda konu edilir (AE.SAMD.III, 229/22031). Zilkade 1137/Ağustos 1725 tarihindeki göç örneğinde (**TSMA.d**, nr. 2368/11) olduğu gibi Beşiktaş Sarayı'ndan Çırağan Yalısı'na geçişler yahut 1727'de olduğu gibi kimi Eyüp Valide Sultan Yalısı gidişler (**TSMA.d**, nr. 2184, vr. 153a) *yarım göç* üzereydi.

¹⁵⁸ Nevşehirli'nin sadareti boyunca da göç mevsimi, 1723-1727 arası ve 1730 hariç Tersane Sarayı'na nakil ile başladı (**TSMA.d**, nr. 2362/7 (Receb 1131/Haziran 1719); nr. 2363/8 (Şaban 1132/Haziran 1720); **Nusretname**, s. 1144 (Cemaziyelahir 1133/Nisan 1721); **TSMA.d**, nr. 2365/6 (Cemaziyelahir 1134/Nisan 1722); nr. 2371/10 (Şevval 1140/Mayıs 1728); nr. 2372/10 (Şevval 1141/Mayıs 1729)).

¹⁵⁹ Beşiktaş tarafına göçler: **TSMA.d**, nr. 2362/8 (Şaban 1131/Temmuz 1719); **Nusretname**, s. 1114 (Şaban 1132/Haziran 1720); **TSMA.d**, nr. 2364/7 (Receb 1133/Mayıs 1721); nr. 2365/6 (Cemaziyelahir 1134/Nisan 1722); nr. 2184, vr. 86b (Receb 1135/Nisan 1723); nr. 2367/7 (Receb 1136/Nisan 1724); nr. 2368/8 (Şaban 1137/Nisan 1725); **Târih-i Râşid ve Zeyli (TRveZ)**, III, 1487 (Receb 1138/Mart 1726); **TRveZ**, III, 1549 (Zilkade 1139/Haziran 1727); **TSMA.d**, nr. 2371/12 (Zilhicce 1140/Temmuz 1728); nr. 2372/10 (Şevval 1141/Mayıs 1729); nr. 2373/12 (Zilhicce 1142/Temmuz 1730).

Sarayı'ndaki kafilenin yanına geri dönüyordu¹⁶⁰. Bu rutine bir defalığına eklenen Sadâbâd Kasrı, 1726 yazında padişah ve haremının bir kısmına 1 hafta ev sahipliği yaptı¹⁶¹. Karaağaç Bahçesi'ne göç alışkanlığı ise 3 yıl hariç (1724-1726) terk edildi¹⁶².

Yaz mevsimi için Beşiktaş'ı neyin cazip kıldığını Nevşehirli bir telhisinde açıklar. Buna göre, paşanın “bahar yalısı” dediği Tersane Bahçesi'nde civardaki kiremithanelerden gelen kötü koku ve duman yazın yaşamı zorlaştırmaktadır; yaz aylarında duyulan açık ve havadar alan ihtiyacı için en iyi seçenek Beşiktaş'tır¹⁶³.

Yaz sonunda Beşiktaş'ın havası soğuduğunda ise padişah için Eyüp'e taşınma vakti gelirdi: “*Eylül'e 9 gün var. Gayrı Beşiktaş'ın havâsı dahi soğudu. 1-2 gün var hâtıra dahi Eyyüb'e göçmek sevdâsı geldi*”¹⁶⁴. Kahir ekseriyetini Valide Sultan Yalısı'na nadiren de Yeni Yalı'ya yaptığı Eyüp göçlerinin sıcak mevsimlere denk gelenleri de az değildir, hatta ilkbahar ve sonbahar olmak üzere buraya yılda 2 kez göçüldüğü vakidir¹⁶⁵. Padişah, Valide Sultan Yalısı'nda kalmadığı 1724 ve 1725 sonbaharlarında ise tercihini yine Haliç'ten yana yaparak Karaağaç Bahçesi'nde kaldı¹⁶⁶. Mevsim ilerleyip Eyüp de cazibesini yitirince havası daha “*mu'tedil*”¹⁶⁷ olduğu için Topkapı Sarayı'na geri tanıştırdı.

Kısa aralıklarla yer değiştirmenin hayli kolaylaştığı bu yeni usulde, mekânlar arasında gidiş gelişin ve hareketliliğin artması normaldir. 1720-1726 arasındaki 7 yılda oruç ayı Ramazan'ın ve 1727 ile 1728'de Kurban bayramının göç mevsiminin ortasına denk gelmesi, göç trafiğini iyice artırmıştır. Zira bayramları ve Ramazan ayını Topkapı

¹⁶⁰ 1720'den itibaren her yıl baharın bir kısmını muhakkak Beşiktaş'taki Çırağan Yalısı'nda geçiren padişahın bu yalıya gidiş-dönüş tarihleri “Lale Donanmaları/Çırağanları” başlıklı kısımda verilecektir.

¹⁶¹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1495, 1498 (6-14 Şevval 1138/7-15 Haziran 1726); **TSMA.d**, nr. 2184, vr.138b. Sadâbâd'a Nevşehirli'nin bayram ziyafeti için gidilmişti. Buradan Çırağan'a geçildi.

¹⁶² **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1388 (Zilkade 1136/Ağustos 1724); **aynı eser**, III, 1439 (Zilhicce 1137/Ağustos 1725); **aynı eser**, III, 1506 (Zilhicce 1138/Ağustos 1726).

¹⁶³ A.AMD, 02/58.

¹⁶⁴ AE.SAMD.III, 225/21715 (kuvvetle muhtemel 1719 yazının sonuydu).

¹⁶⁵ Eyüp göçleri: **TSMA.d**, nr. 2362/11 (Şevval-Zilkade 1131/Eylül 1719); nr. 2363/6 (Evahir-i Cemaziyelahir 1132/Mayıs 1720); **Nusretname**, s. 1145 (Evahir-i Receb 1133/Mayıs 1721) ve **TSMA.d**, nr. 2364/10 (Şevval 1133/Ağustos 1721); nr. 2365/8 (Evahir-i Şaban 1134/Haziran 1722, Yeni Yalı); nr. 2366/8 (Evahir-i Şaban 1135/Haziran 1723); nr. 2184, vr. 91b (Şevval 1135/Temmuz 1723); nr. 2367/7 ve 8 (Receb ve Şaban 1136/Nisan ve Mayıs 1724); **TRveZ**, III, 1424 (Receb 1137/Nisan 1725); **TSMA.d**, nr. 2369/7 (Evâsıt-ı Receb 1138/Mart 1726); **TRveZ**, III, 1510 (Zilhicce 1138/Ağustos 1726); **TSMA.d**, nr. 2184, vr. 153a (Şevval 1139/Mayıs 1727); **TRveZ**, III, 1553 (Zilhicce 1139/Ağustos 1727); **TRveZ**, III, 1595 (Şevval 1140/Mayıs 1728); **TSMA.d**, nr. 2372/3 (Rebiülevvel 1141/Ekim 1728); nr. 2373/1 (Muharrem 1142/Ağustos 1729).

¹⁶⁶ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1388, 1439.

¹⁶⁷ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1562.

Sarayı'nda karşılamada hassas olan padişah, Ramazan'a girmeden sayfiyeden geri taşınır, orucu burada tutar ve bayram alayı ve eğlencelerine iştirak ettikten sonra yazlık konuta tekrar göçerdi. Bu dönem göç-i hümayun uygulamasının geçirdiği dönüşümün daha iyi anlaşılması için aşağıdaki tabloda devin ilk ve ikinci yarısından seçilen 2'şer yıla, yani 1705 ve 1707 ile 1721 ve 1729'a ait göçler listelendi.

TABLO-1: 1117/1705, 1119/1707, 1133/1721 ve 1142/1729 Yıllarındaki Göç-i hümayunlar

Yıl	Göç tarihi ve mekânı	Yıllık toplam
1705/ 1117	18-20-24 Muharrem/12-14-18 Mayıs- Tersane Bahçesi (2 ay) 23-24 Rebiülevvel/15-16 Temmuz- Karaağaç Bahçesi (40 gün) 2 Cemaziyelevvel/22 Ağustos- Tersane Bahçesi (1 hafta) 9 Cemaziyelevvel/29 Ağustos- Topkapı Sarayı	3,5 ay ¹⁶⁸
1707/ 1119	21 Safer/24 Mayıs- Karaağaç Bahçesi (4 ay) 27 Cemaziyelahir/25 Eylül- Tersane Bahçesi (1,5 ay) 7-8 Şaban/3-4 Kasım- Topkapı Sarayı	5,5 ay ¹⁶⁹
1721/ 1133	28 Cemaziyelahir/26 Nisan- Tersane Bahçesi (2 gün) 1 Receb/28 Nisan- Çırağan Yalısı (25 gün) 25 Receb/22 Mayıs- Valide Sultan Yalısı (1 ay) 27-28 Şaban/23-24 Haziran- Topkapı Sarayı (2 aya yakın, oruç ve bayram) 24 Şevval/18 Ağustos- Valide Sultan Yalısı (1,5 ay) Evâsıt-ı Zilhicce/Eylül sonu- Topkapı Sarayı	5 ay ¹⁷⁰ (2 aya yakını Topkapı' da geçti)
1729/ 1142 1143	Ramazan ayı ve bayramı Topkapı Sarayı 'nda geçirilip göç mevsimi başlatıldı 3-4-5 Şevval/2-3-4 Mayıs- Tersane Bahçesi (bütün göç) Aynı gün- Çırağan Yalısı (2 hafta, yarım göç) 18 Şevval/17 Mayıs- Tersane Bahçesi (2 ay 1 hafta) 26 Zilhicce/23 Temmuz- Beşiktaş Sarayı (1 ay) 29 Muharrem/24 Ağustos- Valide Sultan Yalısı (3 aya yakın) 18 Rebiülahir/10 Kasım- Topkapı Sarayı	6 ay 1 hafta ¹⁷¹

Göç mevsiminde III. Ahmed'in kalabalık ailesi ve bunların hizmetindeki çok sayıda görevliyi sokaklara dökmeden sayfiyeye taşımının en kolay ve dolayısıyla en sık baş vurulan yolu deniz taşımacılığıydı. Bir mekândan diğerine geçilirken şartlar

¹⁶⁸ Tersane: **TSMA.d**, nr. 2352/852; nr. 2352/308; **Nusretnâme**, s. 828. Karaağaç: **TSMA.d**, nr. 2352/620; **Nusretnâme**, s. 829. Tersane: **TSMA.d**, nr. 2352/621. Topkapı: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 74b; **Nusretnâme**, s. 834.

¹⁶⁹ Karaağaç: **TSMA.d**, nr. 2352/623 ve 877. Tersane: **TSMA.d**, nr. 2352/624. Topkapı: **TSMA.d**, nr. 2352/323; **Nusretnâme**, s. 855.

¹⁷⁰ Tersane: **Nusretnâme**, s.1144. Çırağan: **Nusretnâme**, s.1144; **TSMA.d**, nr. 2364/7. Valide Sultan Yalısı: **Nusretnâme**, s.1145. Topkapı Sarayı: **TSMA.d**, nr. 2364/8; **Nusretnâme**, s.1146. Valide Sultan Yalısı: **TSMA.d**, nr. 2364/10. Topkapı Sarayı: **TSMA.d**, nr. 2364/12.

¹⁷¹ Çırağan (TSMA. E. 1281/43, vr. 1; Karahasanoğlu, **a.g.e.**, s. 109; **TSMA.d**, nr. 2372/10). Tersane (TSMA.d, nr. 2372/10; TSMA. E.1281/43, vr. 1). Beşiktaş (TSMA.d, nr. 2372/12; nr. 2184, vr. 192b). Valide Sultan Yalısı (TSMA.d, nr. 2373/1; TSMA. E. 1281/42, vr. 1). Topkapı (TSMA.d, nr. 2373/4).

elverdiği ölçüde yine deniz yolu¹⁷², mecbur kalındığında kara yolu kullanılır, nakil arabalarla gerçekleştirilirdi¹⁷³. Mayıs 1721'deki Tersane Bahçesi-Çırağan Yalısı *yarım göçünde* olduğu gibi padişahın çalınan sade nakkare ve top-tüfek atışları eşliğinde denizden gittiği ve harem halkının karadan götürüldüğü de oluyordu¹⁷⁴. Çırağan Yalısı'na Topkapı Sarayı'ndan göçüldüğü 1729'da ise önce deniz yoluyla Tersane'ye oradan kara yoluyla Beşiktaş'a geçildi¹⁷⁵. Padişahın, “*kapudan paşa gelmez. Tersâne kethüdâsı ve Çekdiri beyi kâfidir*” dediği bir yazışmasından böyle durumlarda bindiği deniz aracını kumanda edecek kişiyi mesafeyi göre belirlediği anlaşılır. Uzak yerlerde hazır bulunmasını istediği kaptanıderyaya yakın mesafede gerek duymuyordu¹⁷⁶.

Oruç ayı Ramazan'ı da burada geçirmeye ve Ramazan ve Kurban bayramlarını Topkapı Sarayı'nda karşılamaya büyük özen gösteren padişah, bu özel günlerde göç mahallinden muhakkak geri dönerdi. Hırka-i saâdeti gittiği yere taşıması¹⁷⁷ ve göçe katılan harem fertlerine *göç ihsânı* dağıtması¹⁷⁸ mutat göç uygulamalarındandı. Göç kafilesine zaman zaman eski padişahların kızları ile Şimşirlik'teki şehzadelerini, hatta bunların Eski Saray'daki anneleri de dâhil ederdi¹⁷⁹. Her bir taşınma ameliyesinde katılımcılara yeniden göç ihsanı verdiği için -buna bayramlar için kısa süreliğine Topkapı Sarayı'na dönüşler dâhildir- göçlerin İç Hazine'ye külfeti taşınılan mekân

¹⁷² Nisan 1725'te Eyüp'ten Çırağan Yalısı'na nakilde saltanat kayıklarına ek 220 adet mavna ve orta kayığı kiralandı (Dingeç, “Osmanlı Padişahlarının Yazlık Saray Kültürü”, s. 237; Necdet Ertuğ, **Osmanlı Döneminde Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 255).

¹⁷³ 1705'te Topkapı Sarayı'ndan Tersane Bahçesi'ne, buradan Karaağaç Bahçesi'ne, buradan Topkapı Sarayı'na dönüşte yapılan yol masrafları için bkz. **TSM.A.d, nr. 3143**, vr. 2.

¹⁷⁴ Padişah, yeni inşa edilen bir baştardaya binmişti (**Nusretnâme**, s. 1144 (Nisan 1721)).

¹⁷⁵ **TSM.A.d, nr. 2184**, vr. 190a.

¹⁷⁶ Göç mekânından Kurban bayramı için Topkapı Sarayı'na dönüş (AE.SAMD.III, 221/21350).

¹⁷⁷ Mayıs 1704'teki ilk göçünde Tersane Bahçesi'ne hırka-i saâdet ve sancak-ı şerîfi götürüşünü müellif “*hırka-i mübâreke ve sancak-ı şerîf bile götürüldü*” diye anlatır (**Nusretnâme**, s. 815). 1705'te hırka-i saâdet yine Tersane'ye götürüldü (**TSM.A.d, nr. 1058**, vr. 74b). 1719'da Topkapı Sarayı'ndan Tersane Sarayı'na (**TSM.A.d, nr. 2184**, vr. 3b) ve buradan Beşiktaş Sarayı'na kara yoluyla taşındı (**TSM.A.d, nr. 2362/8**). O yılki açılma merasimi Beşiktaş Sarayı Has Odası'nda yapıldı (**Nusretnâme**, s. 1104).

¹⁷⁸ Örneğin Receb 1133/Nisan 1721'deki Çırağan Yalısı göçünün ihsanları şöyleydi: başkadın ve beşinci kadına 500'er kuruş, ikinci, üçüncü ve dördüncü kadınlara 250'er krş, Şehzade Mehmed validesi kadına 250 krş, Merhum Şehzade Selim validesi, Merhume Reyhane/Rihane Sultan validesi, Merhume Emine Sultan validesi ve Merhume Rukiye Sultan validesi kadınlara 100'er krş, Ayşe, Saliha ve Rabia sultanlara 100'er krş, şehzadeler Mustafa ve Bayezid'e 40'ar krş, sultanlar Ümmügülsüm, Hadice, Atike ve Zeynep'e 40'ar krş ve harem görevlilerine verilenlerle toplamda 3.030 kuruş (**TSM.A.d, nr. 2364/7**).

¹⁷⁹ Daha ilk göçünde Tersane Bahçesi'ne götürülenler; şehzadeler Mahmud, Osman, Hasan ve İbrahim ile kızlar Emine, Ayşe, Safiye, Zeynep ve Emetullah'tı (**TSM.A. E. 523/2**, vr. 3). 1729'un göç kafilesinde bulunan Şehzade Mahmud ve validesi, Osman ve validesi ile Hasan önce Tersane Bahçesi'ne (**TSM.A.d, nr. 2372/10**) ve buradan Beşiktaş Sarayı'na geçirildiler (**TSM.A.d, nr. 2372/12**). Benzer bir başka örnek için bkz. **TSM.A.d, nr. 2368/10** (Temmuz 1725'te Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sarayı'na göç).

sayısıyla doğru orantılı olarak arttı. Örneğin 1721'deki 6 göçün ihsan kaydı belgesine rastlanan 4'ünden ortaya çıkan yekûn, 9.200 kuruştur ki bu bile oldukça yüksek bir meblağdır¹⁸⁰.

Özellikle Nevşehirli'nin sadaretinde yönetici elit kesiminde padişah merkezli bir göç hareketliliğinin yaşandığı ve başta damat sadrazam, diğer damatlar ve bazı devlet ricalinin baharın gelişiyiyle birlikte III. Ahmed'in tercihlerini benimseyerek yakın mahallere taşındıkları göze çarpar¹⁸¹. Vakanüvisin "*pâdişeh kande ise bendeleri anda olur*" diye ifade ettiği üzere göç mevsiminin sonunda Topkapı Sarayı'na nakl-i hümâyun, devlet ricalinin de sur içindeki kışlık saraylarına geri dönüşü anlamına geliyordu¹⁸².

Otoriteye fiziksel ve mekânsal yakınlık anlamına geldiğinden bu durumun ekâbir takımına devlet iş ve işleyişini kolaylaştırma ve otoriteyle ilişkiyi sıkılaştırma gibi olanaklar sunduğu kesindir. Başka bir açıdan da iktidar sahibinin güç ve zenginliğinin bir tezahürü sayılması gereken göç uygulamasını örnek almak, pekâlâ, yönetici elitin 18. yüzyıl tarzı meşruiyet arayışına ortak olma çabası şeklinde yorumlanabilir¹⁸³.

III. Ahmed âdeta yukarıdan aşağıya doğru uzayan bu göç olgusunda sultan kızların dolayısıyla da damat vezirlerin göçeceği mekânlara karar verir ve yazlıkların eksik gedikleriyle ilgilenirdi. Fatma Sultan'a temlik etse de kullanmayı sürdürdüğü Eyüp Valide Sultan Yalısı'na bir göçü öncesinde Nevşehirli'ye yazdıkları, yönetici elitteki padişah merkezli göç olgusuna ve padişahın karar verici pozisyonuna emsal teşkil eder. Fatma Sultan ve Nevşehirli'ye taşınmaları için hamamı çok kötü koktuğundan Eyüp'teki Yeni Yalı'yı değil de Emine Sultan Yalısı'nı önermiş; Vezir Hafız Ahmed Paşa'yla evli kızı Hadice Sultan için Genç Mehmed Paşa-oğlu Yalısı'nı

¹⁸⁰ 1721'in ilk göçünün ihsanı üstteki dipnotta belirtildiği gibi 3.030 kuruştur. Devamında Valide Sultan Yalısı'ndan Âsitane'ye göçte 2.020 kuruş (TSMA.d, nr. 2364/8), Âsitane'den Ramazan sonrası tekrar Eyüp'e göçte aynı şekilde 2.020 kuruş (TSMA.d, nr. 2364/10) ve Eyüp'ten tekrar Âsitane'ye dönüşte 2.130 kuruş (TSMA.d, nr. 2364/12) toplamda 9.200 kuruşluk göç ihsanı verildi.

¹⁸¹ Örneğin 1726'da padişah Beşiktaş Sarayı'na göçtüğünde Nevşehirli Salıpazarı'ndaki Emnâbâd'a taşındı (TSMA.d, nr. 2184, vr. 140a). Farklı örnekler için bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1384 (sadrâzam ve vüzera ol havalideki yalılara), 1435 (sadrâzam ve vüzera Beşiktaş havalisindeki yalılara), 1498 (sadrâzam Emnâbâd'a ve vüzera Boğaziçi'ndeki yalılara), 1549 vb. Padişahın Valide Sultan Yalısı'nda olduğu günlerde Nevşehirli Emnâbâd'daydı (*aynı eser*, III, 1424, 1558).

¹⁸² *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1510, 1563.

¹⁸³ Bu dönem yönetici elitin saltanatın meşruiyet arayışına katılımı yönünde attığı adımların kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Tülay Artan, "18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin", s. 292-323.

uygun bulup buranın harem kısmının yola bakıp bakmadığını öğrenmesi ve gerekirse bazı pencerelerini kapattırması için Nevşehirli'ye tembihte bulunmuştu:

“İnşâ’allahü te’âlâ yarın Eyyüb’e [Valide Sultan Yalısı’na] göçerim. Cenâbınız, Emine Sultân Yalısı’na göçesiz. Yeni Yalı müte’affindir. Göçün diyemem. Hammâmına bir vecihle girilmez. Hadice Sultân, [Beşiktaş’ta] Genç Mehmed Paşa-oğlu Yalısı’na göçmesi el verir mi? Haremi taşra bakarsa nice olur? Mazbût ise göçer değil ise İstanbul’a gönderirsiniz. Yalı-yı mezkûrı varup göresiz. El verirse göçmek üzere ısmarlarsız. Edepsiz olan pencereleri kapanup mazbût olmak mümkün ise kapadırsız. Olmazsa bâlâda yazdığım gibi edersiz”¹⁸⁴.

Padişahın Hadice Sultan’a düşündüğü yalı, yukarıda bahsi geçen Beşiktaş’ta Kara Mehmed Paşa’dan mîrîye kalan ve 1709 yazını burada geçirdiği yalıdır. Büyük ihtimalle Ağustos 1729’da gerçekleşen bu yazışmayı müteakip sözü edilen yalıya taşınan Hatice’nin ortamını görmeden rahat edemeyen padişah, kızının hal ve hatırlarını sormaya ziyaretine gidecektir¹⁸⁵.

III. Ahmed’in, Fatma Sultan-İbrahim Paşa çiftinin kullanımındaki Çırağan Yalısı’na veya Valide Sultan Yalısı’na göçleri öncesinde buradaki kızı ve damadına taşınmaları için yer önerisinde bulunduğu yazışmaları önemlidir; çünkü padişah ve haremının Nevşehirli’yle aynı mekânda kalmadığını gösterirler. *“Kızım yalya ne göçmeyüp gündüzlerde bizde eğlenüp gecelerde yukarı yalya gitmek münâsib görüldü”* şeklindeki ifadeleri, Fatma Sultan için esnetilse bile kuralın Nevşehirli için daima işletildiğine delalet eder¹⁸⁶.

Padişah, Ağustos 1719’da Valide Sultan Yalısı’na göçeceği zaman buradaki Nevşehirli ve kızına önerisi şöyle olur: *“Ben Eyyüb’de olan kızımın yalısına nakl ve kızım dahi sizinle ma’ân Ümmügülsüm kızımın yalısına nakl ederler”¹⁸⁷.* Çırağan

¹⁸⁴ AE.SAMD.III, 228/21940. Başka bir zaman, sarayları temiz olmadığından Ümmügülsüm Sultan ve eşinin Eyüp’te kalmasını istemişti: *“Ümmügülsüm Sultân’ın sarâyı pâk değil imiş. Eyyüb’de meksleri için paşaya haber!”* (AE.SAMD.III, 221/21386).

¹⁸⁵ III. Ahmed kızını görmeye 10 Ağustos 1729’da geldi (TSMA.d, nr. 2184, vr. 194a). Valide Sultan Yalısı’na 24 Ağustos 1729 tarihinde taşındı (TSMA.d, nr. 2373/1).

¹⁸⁶ III. Ahmed sözlerini şöyle sürdürür: *“[Göç için] Bir vakt ihtiyâr olmadı. Vâlidelerinin şimdilik sözü bu minvâl üzeredir. Ne günü hareket olunursa bir gün evvel haber irsâl ederim. Ma’lûmun oldukça kızıma böylece ifâde edersiz ve dîdelerin bûs edersiz!”* (AE.SAMD.III, 224/21551).

¹⁸⁷ AE.SAMD.III, 225/21715. Benzer bir başkasında şöyle bir düzenlemeyi uygun gördü: *“İnşâ’allahu te’âlâ Muharrem’in sekizinci yâhûd on birinci isneyn günü harem-i hümayûn ile Eyyüb’e ve ertesi erkence Sa’d-âbâd’a varup seyr ü temâşâ ederim ve bir kaç gün Eyyüb’de kalırım. Kızım dahi Yeni*

Yalısı'nda haremiyle ikameti ise o kadar kanıksanmış bir uygulamadır ki 1730 yılına ait yalının bölümlerini gösteren bir kayıta buranın bazı odaları “kadın odası”, “başkadın odası”, “Sultan Süleyman odası”, “Sultan Bayezid odası” ve “Sultan Mehmed odası” şeklinde padişahın kadınları ve buralarda anneleriyle kalan şehzadelerinin adlarıyla anılır¹⁸⁸.

Padişahın, yine bir Valide Sultan Yalısı göçü öncesinde kızı ve damadına mekân önerirken Nevşehirli'nin devlet işlerini takip için şehir merkezine kolay ulaşımını önlemesi mühimdir. Nitekim bu maksatla önerdiği Eyüp'teki Niğdeli Ali Ağa Yalısı'nı beğenmeyen ve “*bir gün oturmak ihtimâlim yokdur*” diyerek buraya taşınmayı reddeden kızının Çalık Ahmed Paşa Yalısı'na taşınma talebine zoraki razı gelir ve paşaya gerekirse onun Sultanahmet'teki sadrazam sarayında kalmasını salık verir: “*Sana varup gelmeğe ziyâde zahmet var. Eyyüb 'de olmaları bundan münâsibdir. Hâsılı [kızım] senin râhatını bilmezler. Böyle nice olur? İktizâ hasebiyle gâhice sarâyda kalursız. [Kızımın] Her sözüne amel müşkildir. Mehmâ-emken amel olunmak cümleden evlâdır!*”¹⁸⁹.

Devrin vakanüvisi, Sadrazam Nevşehirli'nin tatil günleri hariç her gün yazlık konutundan şehre indiğini, Sultanahmet'teki sadrazam sarayında ikindiye kadar devlet işlerini gördüğünü ve olası yangınlara zamanında müdahale için şehirde muhakkak nöbetçi bıraktığını belirtir. III. Ahmed'in 1725'te kızı ve damadına yazlık konut olarak Emnâbâd gibi şehre deniz yolu ulaşımı kolay bir mekânı tahsisle amacının, Nevşehirli'nin şehre gidiş gelişlerini kolaylaştırmak olduğunu ekler¹⁹⁰. Padişahın

Yalı 'da yâhûd bize ta 'yîn olan Hanım Sultân Yalısı 'nda olurlar. Siz dahi karadan yâhûd denizden gelür anda böylece olursuz” (AE.SAMD.III, 225/21717).

¹⁸⁸ TSMA.d, nr. 2333, vr. 4b, 5a-5b. Tülay Artan'ın bu konudaki değerlendirmesine ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Nitekim yazar, bu belgede geçen “Sultan Süleyman odası”, “Sultan Bayezid odası” ve “Sultan Mehmed odası” diye anılan birimlerin adlarını Nevşehirli'nin koyduğunu varsayarak paşanın, “en muzaffer ve görkemli 3 Osmanlı padişahının ismini” yeni yaptırdığı yalısındaki bazı bölümlere vermekle benzer girişimleriyle bilinen Osmanlı padişahlarına “öykündüğü” ve “iktidarına meşru bir alan açmaya” çabaladığı çıkarımında bulunur (Artan, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin”, s. 307). Fakat belgenin hemen üst satırlarındaki “kadın odası”, “baş kadın odası” şeklindeki ifadeler de gösterir ki bu odalar Emetullah Başkadın, Şehzade Bayezid ve validesi ikinci kadın, Şehzade Süleyman (ve de Mustafa) ve validesi üçüncü kadın ile Şehzade Mehmed ve validesine tahsis edilen alanlardır. Zaten Artan'ın teorisiyle belgedeki kadın odaları açıklanamaz; çünkü o dönem “kadın” ifadesi, padişahın haremdeki cariyelerden sadece ona çocuk verenler için kullanılırdı. Kaldı ki Nevşehirli'nin Fatma Sultan'la evliyen kendine harem oluşturmaya ve başka bir cariyeye ile münasebeti, hanedanın izzetinin korunması bunu gerektirdiğinden söz konusu olamazdı. Bu yasağa rağmen paşa böyle bir yola tevessül etse bile bunu Fatma Sultan'la yaşadığı mekânda onlara açıktan odalar tahsis ederek yapamazdı.

¹⁸⁹ AE.SAMD.III, 229/22031.

¹⁹⁰ Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1384, 1424.

yukarıdaki yazışmasında da göze çarpan bu hassasiyeti, salt devlet işlerinin aksamamasına gösterdiği özenden kaynaklanabileceği gibi Nevşehirli'yi bu konuda gevşek bulmasıyla da ilgili olabilir. Yahut halk nezdinde kötü bir intiba oluşmasından çekindiği düşünülebilir.

Paşa, şehre inip işleri takip ettiği, padişahla yazışmalarında da sık sık vurgulamıştır¹⁹¹. Haddizatında göç uygulaması tatil değil, sıcağın bulanan bürokrasinin daha uygun mahallere taşınıp devlet işlerini buralardan yürütmesidir. Nitekim gerek Nevşehirli gerek selefi sadrazamlar göç mevsimlerinde de mutat Dîvân-ı Hümayun toplantılarını Topkapı Sarayı'nda yapmaya ve haftanın diğer günlerinde de sadrazam sarayında devlet işlerini görmeye devam ettiler¹⁹².

Padişah da özellikle saltanatının ilk yıllarında Salı Dîvânları için en azından ayda bir sayfiyeden Topkapı Sarayı'na gününbirlik geldi¹⁹³. Zaten göçtüğü her mekânı yönetim merkezine dönüştürerek görüşme ve kabullerini buralarda yapmayı sürdürdü. Alt yapı anlamında böyle bir uygulamaya elverişli olan göç mekânlarının her birinde, harem üyelerinin kaldığı bölümler ve padişaha ait hususi odaların yanında, devlet işlerinin görüldüğü “Dîvân-hâne” ve “Has Oda” birimleri de mevcuttu¹⁹⁴.

Padişahın, 1716'da Avusturya seferi meşveretini o anki konutu Valide Sultan Yalısı'nda toplaması¹⁹⁵, Ağustos 1723'te Rusların Kafkas harekâtıyla ilgili müzakereyi Çırağan Yalısı'nda yapması¹⁹⁶, İran'a gidecek Râşid Efendi'nin elçi alayını Ağustos 1728'te Beşiktaş Sarayı'ndan izlemesi¹⁹⁷ ve 1729 yazında Kırım Hanı II. Mengli Giray'ı Tersane Bahçesi'ndeki Has Oda Köşkü'nde kabul edişi¹⁹⁸ bu

¹⁹¹ AE.SAMD.III, 226/21779; AE.SAMD.III, 228/21970; AE.SAMD.III, 229/22031.

¹⁹² Örneğin 1714'ün göç mevsiminde Tersane Bahçesi'nde kalınan 13 Temmuz-7 Eylül 1714 tarih aralığında (**Nusretname**, s. 996, 1002), dönemin sadrazamı (Şehid) Ali Paşa'nın toplantıları yukarıda kaydedilen minval üzere aksatmadan yaptığı kesindir (**KK.d**, nr. 7430, vr. 18-23). Konuya ait daha fazla örnek dördüncü bölümde verilecektir.

¹⁹³ **TSMA.d**, nr. 2984, vr. 5a, 5b (Tersane Sarayı'ndan 1705 Haziran ve Temmuz aylarında ve Karaağaç Bahçesi'nden 1707 Ağustos ayında).

¹⁹⁴ Karaağaç Bahçesi'ndeki sarayda, Valide Sultan Yalısı'nda ve Beşiktaş Sarayı'nda “Dîvân-hâne” şeklinde adlandırılan bölümler vardı (Ertürk, **a.g.e.**, s. 61, 65 ve 68, 76). Yine Karaağaç Bahçesi (**TSMA.d**, nr. 2352/329), Tersane Bahçesi (**TSMA.d**, nr. 2352/82), Beşiktaş Sarayı (Ertürk, **a.g.e.**, s. 77), Sadâbâd Kasrı (Eldem, **Sa'dabad**, s. 22, 26) “Has Oda” birimine sahipti.

¹⁹⁵ **Nusretname**, s. 1037 (Nisan 1716).

¹⁹⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 190; Ünal, **Neplüyev**, s. 44.

¹⁹⁷ Cavid Baysun, “Müverrih Râşid Efendi'nin İran Elçiliğine Dair”, **İ.Ü. Türkiyat Mecmuası**, IX, 1951, s. 146.

¹⁹⁸ **TSMA.d**, nr. 2372/11 (Haziran 1729). İran'da fethedilen Lor Kalesi'nin anahtarlarını Ağustos 1725'te bulunduğu Valide Sultan Yalısı'nda teslim aldı (**TSMA.d**, nr. 2368/12).

konuda verilebilecek çok sayıda örnekten sadece bir kaçıdır. Haziran 1723'te İran'da yaşanan gelişmelerle ilgili müşavere meclisini Ramazan Bayramı'nın dördüncü günü Sadâbâd Kasrı'nda onuruna düzenlenen mutat bayram ziyafeti eğlencelerinin akabinde topladığı bilgisi¹⁹⁹, literatürde "Lale Devri" eğlenceliyle ün salmış Sadâbâd söz konusu olduğunda bile Topkapı Sarayı'ndaki köşklere yüklenen çok işlevselliğin yazlık konutlar için de aynı derecede geçerli olduğunu göstermesi açısından mühimdir.

Padişahın, Rus elçisinin arza kabulü için Dîvân'ın göçten önce toplanmasını emredişi örneğindeki gibi göçe çıkmadan ajandasındaki işleri hızlandırması ve önemli meselelerin halline özen göstermesi de olağandı²⁰⁰. Fakat şehirdeki yabancı elçilerin gösterilen hassasiyeti yeterli buldukları söylenemez. Nitekim 1730 baharında göreve başlayan yeni İngiliz elçisi, Nevşehirli'yle ilk görüşmesi için günlerce beklemek zorunda kaldığını; çünkü paşanın Çırağan Yalısı'nda padişahı ağırlamakla meşgul olduğunu rapor eder²⁰¹. Benzer bir yakınmaya daha önceki senelerde bir Fransız elçisinin yazdıklarında da rastlanır²⁰².

1726 yazında padişah ve ailesinin bulunduğu Beşiktaş Sarayı'nın harem kısmına birkaç gün üst üste civardan taş atılmasıyla oluşan güvenlik zaafı ve hanedanın buradan taşınmak zorunda kalışı, III. Ahmed'in yaşam tarzının İstanbul sakinlerinde de benzer bir hoşnutsuzluğu doğurup doğurmadığı sorusunu akla getirir.

Bu kayda değer hadise, 1726 Temmuz sonu veya Ağustos başında İstanbullu veba salgınıyla boğuşurken yaşandı²⁰³. Vakanüvis Âsım'a göre, veba salgını yüzünden şehir halkını can korkusu sarmış ve yersiz kuruntu ve vehim had safhaya ulaşmıştı. Beşiktaş Sarayı'nda hizmetliler, sarayın harem kısmında hayalet dolaştığını gördüklerini iddia ediyorlardı. Buna ilaveten 3-4 gece artarda yine harem tarafına

¹⁹⁹ **Târîh-i Göynüklü**, s. 338. Bahsi geçen müşaverenin Rus Çarı Petro ile şahlık iddia eden Safevi Şehzadesi II. Tahmasb arasında ittifak yapıldığı haberleri üzerine gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (AE.SAMD.III, 214/20700). Padişah yine aynı mevzuyla alakalı İstanbul'daki Rus elçisine sorulacak soruları sadrazamıyla müzakere etmek istediğinde Nevşehirli'yle yalıda buluşmayı uygun gördü (A.AMD, 02/21). Nevşehirli'nin Ruslarla müzakerelere ilişkin Mayıs 1724'te yalısında Fransız elçisiyle yaptığı görüşmeyi padişah yan odadan takip etti (**İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 283).

²⁰⁰ AE.SAMD.III, 228/21908.

²⁰¹ **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 44a-b (Earl of Kinnoul, 4/15 Mayıs 1730).

²⁰² **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 282 (De Bonnac, 19 Nisan 1724).

²⁰³ İstanbul'da baş gösteren veba salgını hakkında Stanyan, salgından kaçmak için İstanbul'un 10 mil dışındaki Belgrad Köyü'ne taşındığını ve çok sayıda yabancı temsilci ve tüccarın da geçici süreliğine buraya geldiğini yazar (**NA. SP 97/25**, f. 216a-b (5/16 Temmuz 1726)). Sonraki mektuplardan anlaşılan, en geç Kasım ayı başında İstanbul'a geri taşınmıştır (**aynı defter**, f. 231a (26 Ekim/6 Kasım 1726)).

kaynağı belirsiz taş parçaları düşmüş, ama ilginçtir ki taşların değdiği camlar kırılmamıştı. Sarayda tedirginlik baş göstermişti. Garip bir şekilde sur içi ve sur dışındaki bazı ekâbir konaklarında da geceleri aynı durum yaşanıyordu²⁰⁴.

III. Ahmed, birkaç adamını civardaki evlerin sakinleriyle sohbet edip ağızlarından laf almaları için tebdîl-i kıyafet halkın arasına yolladı; fakat atılan taşların sırrını çözemedi²⁰⁵. Taşların etraftaki çoluk çocuk yahut mecnun tayfası tarafından sapanla atılma ihtimaline binaen sarayı görece yakınlıkta olan haneler boşaltıldıysa da olayın önü alınamadı²⁰⁶. Hadise bu şekilde birkaç gün devam edince padişah, haremdeki çocuklarının korkularını izale ve rahatları için bu mekândan taşınmaya karar verdi²⁰⁷. Veba salgını nedeniyle hastalığın görülmediği bir yere taşınmayı isteyerek²⁰⁸ haremiyle birlikte Karaağaç Bahçesi'ne göçtü²⁰⁹. Taşınmadan sonra sarayda koruma amaçlı bırakılan görevlilere göre, durum, 1 hafta 10 gün daha aynı şekilde devam etmişti²¹⁰.

Padişahın konutuna taş atılması gibi nadirattan rastlanan bu olayı, münferit bir vaka olarak mı yoksa halk veba salgınıyla uğraşırken padişah ve sadrazamı Nevşehirli'nin sahil kenarlarında eğlenmesine verilen tepki olarak mı değerlendirmek gerektiğine karar vermek güçtür. Aktepe, durumu 1730 Patrona İsyanı'na giden süreçte kötüleşen sosyoekonomik şartlara rağmen padişah, sadrazam ve vüzerâ sınıfının hâlâ konaklarda eğlenmeye devam etmelerinden oluşan rahatsızlığın dışa vurumu olarak görür²¹¹. Yukarıda aktarıldığı üzere dönemin vakanüvisi yaşananları

²⁰⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1505-6.

²⁰⁵ “Benim Vezîrim, çukadârlardan ve sâ’irlerden 5-10 âdem tebdîl edüp Sarây-ı hümayûn dâ’iresinde olan muhallâya ve bayırlar üzerinde olan evlere gezdürüp avratlardan ve uşaklardan ve recüllerden gözleri kesdikleri âdemlere atılan taşın musâhabeti yollu sözler ile su’âl ederek ve ba’zı tahvîf yollu sözler ile musâhabet olunarak belki bir söz alalar tarîki hâtırına geldi. Fâ’ideden hâlî değildir. Bir güzelce? (bozuk yazı) gezsünler bakalım ne cevâb alurlar. Harem nicedir. Selâm ederim. Erkence sıhhat-i haber ile beni mesrûr eylesiniz. Dîde-güşâlarımı yola bakdırmayasız!” (AE.SAMD.III, 222/21404).

²⁰⁶ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1505-6.

²⁰⁷ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1505-6.

²⁰⁸ “Benim Vezîrim, taşlar ber-kâ’ide atılır. Gayrı buradan hareket münâsibdir. Ne mahalle gidelim? Sizin yalıya [Eyüp] varılır ise câriyelerin birazı Sarây-ı hümayûna gönderilir. Karaağaç’a varılır ise gönderilmez. Cümle giderler. Bu husûsda re’yinize muvâfakat ederim. Eğer Eyyüb taraflarında hastalık var ise Karaağaç olmaz mı? Ma’lûmunuz oldukda şimdi cevâbı gönderesiz” (A.AMD, 03/34).

²⁰⁹ Karaağaç’a 8 Zilhicce 1138/7 Ağustos 1726’da taşınıldı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1506).

²¹⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1505.

²¹¹ Yazar, şehirdeki veba salgını gerçeğine değinmez (Aktepe, **Patrona İsyanı**, s. 68).

veba kaynaklı can korkusundan ortaya çıkan vehim haline bağlar²¹². Ancak vekayinâmesini parça parça sunduğu Nevşehirli'den atıye alan ve o nedenle netameli konulara genel olarak temastan kaçınan bir müelliften²¹³ hadisenin protesto yönünü öne çıkarmasını ummak da fazlasıyla iyimser bir beklenti olurdu.

III. Ahmed'in ortadaki bilinmezlik durumundan az çok tedirgin olduğu bellidir. Taş atanların bulunmasını salık verirken Nevşehirli'ye "*Erkençe sıhhat-i haber ile beni mesrûr eyleyesiz. Dîde-güşâlarımı yola bakdırmayasız!*" deyişinden telaşı hissedilir. Araştırmaların sonucunda kendisinde oluşan hissiyat da taşların bilinçli atıldığıdır: "*Taşlar ber-kâ'ide atılır*". Fakat aynı yazışmalar, padişahın olayı Aktepe'nin düşündüğü gibi topyekûn bir sosyal hadiseye yormadığının da göstergesidir. Nevşehirli'yle her durumu ve duygusunu içtenlikte paylaşabildiği sayısız yazışması bulunan III. Ahmed'in, konuyla ilgili yukarıdaki dipnotlarda alıntılanan iki hatt-ı hümayunda da böyle bir ihtimali hiç dile getirmemesi onun şüpheci ve kaygılı mizacına pek uymaz²¹⁴. Yani böyle bir ihtimal aklına düşmüş yahut çevresinden o yönde bir duyum almış olsaydı bunu muhakkak sadrazamına sorardı. Aksi bir davranış şekli hiç de onun karakterine göre değildir.

Bu noktada, olayın perde arkasına dair birden fazla ihtimal üzerinde durulabilir. İlki, olayın gerçekten vakanüvisin aktardığından ibaret olması ve III. Ahmed'in hayli düşkün olup duygu durumlarını önemseydiği çocuklarının endişelerini izale amacıyla mekân değiştirmeyi gerekli bulduğudur. Yukarıda evli kızlarının konaklayacağı yalıları bizzat gidip teftişi ve "*olur olmaz sadâdan dehşet edüp ağlarlar*" dediği çok küçük çocuklarını göçlere getirmek istemeyişi gibi örnekler ve beşinci bölümde ailesi anlatılırken verilecek benzeri çok daha fazla örnekten ortaya çıkan, çocuklarına karşı şefkatli, koruyucu ve onlar için fazlasıyla kaygılanan bir baba portresinden böylesi bir tavrın beklenmesi aslında pek abesle iştigal değildir.

İkinci ihtimal, Aktepe'nin iddia ettiği gibi kötüleşen ekonomik ve sosyal şartlara karşı halkın tepkisinin bir dışa vurumu söz konusuysa bile III. Ahmed, bunun farkında değildir. Hadiselerin üstünü örtmekte oldukça başarılı olan Nevşehirli, olayları farklı

²¹² "*Bîm-i cân ile herkesde perişânlık ayân ve kuvvet-i vâhimenin tamâm mertebe hükmünü verdiği zamân olmakla*" (Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1505).

²¹³ Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, s. VIII, XIV.

²¹⁴ Şu iki hatt-ı hümayun: AE.SAMD.III, 222/21404; A.AMD, 03/34.

aksettirerek padişahın olup bitenin aslını öğrenmesini engellemiş olabilir. Paşanın bu konudaki yeteneği ve teşebbüsleri ileride örneklendirilecektir. Üçüncü ise bu vakanın sınırlı bir protesto olma ihtimalidir. Çıkış noktası, Aktepe'nin dediği gibi toplumun içinde bulunduğu kötüleşen ekonomik ve sosyal şartlardan ziyade vebayla boğuşan bir grubun devletin tepesindekilerin yaşam konforlarına karşı gösterdikleri kızgınlık olabilir. Hasılı hadiseye, daha büyük anlamlar yüklemek için bunları ihsas eden ek kaynakların tespitini beklemek makul görülebilir.

Bu arada III. Ahmed, olayın akabinde mekân değiştirse de Topkapı Sarayı'na geri dönmedi ve yazlık konut uygulamasını normalinde sürdürdü. Fakat sonraki sene yani 1727 yazında, 1719'dan beri her yıl düzenli olarak göçtüğü Beşiktaş Sarayı'na göçmedi; ama yine aynı muhitteki Çırağan Yalısı'na göçtü²¹⁵. Göçler esnasında yaşanan bu gibi olumsuzlukların tersine, kalınan mekânın havasının beğenilmesi gibi nedenlerle dönüş vaktinin uzatıldığı da oluyordu²¹⁶. III. Ahmed'in hastalanması gibi bazı olağan dışı durumlarda ise göç planlarında, yola çıkış tarihinin tehiri veya Topkapı Sarayı'na erken dönüş gibi değişikliklere de başvurulabiliyordu²¹⁷.

3.1.4. Binişler²¹⁸

III. Ahmed ilk binişinde Edirne'deki cülusunun ikinci haftası şehrin doğusundaki Buçuktepe Sarayı'na gitti²¹⁹. İstanbul'a taşındığı ilk ayda daha ziyade Topkapı Sarayı'nın iç ve dış bahçe köşkleri arasında gezindi; saray dışına ilk binişini 22 gün sonra Beşiktaş'a yaptı²²⁰. Şehirdeki ikinci ayında *biniş tarikiyle* dışarıya 3 çıkışı

²¹⁵ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1549, 1553 (8 Zilkade-26 Zilhicce 1139/27 Haziran-14 Ağustos 1727 tarihleri arasında Kurban Bayramı için Topkapı Sarayı'na geçilip geri gelinerek). Bundan sonra Beşiktaş Sarayı'na ilk göç Ağustos 1728'dedir (**aynı eser**, III, 1606). Sonrasında rutine geri dönüldü (**TSMA.d**, nr. 2373/12 (Ağustos 1729); nr. 8863, vr. 4a (Mayıs 1730)).

²¹⁶ “*Eyyüb Yalısı'nın havâsı dahi ziyâde latîf. Bu penç-şenbih günü biz dahi sarâyâ gitmek için tasmîm oldu lâkin tahvîl olmak ihtimâli dahi muhtemeldir*” (AE.SAMD.III, 224/21630). Olumsuz durumlara örnek olarak; 1723'te Sadâbâd temâşâsından Valide Sultan Yalısı'na döndüğü bir gece muhtemelen sarhoş bir grubun yalının karşısında attığı naralardan rahatsız olan padişah, sahil güvenliğinden sorumlu Bostancıbaşı Ahmed Ağa'yı azletmişti (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1330).

²¹⁷ Bir göç tehiri: “*Sen ki Vezîrim, yarın hareket-i hümayûnı te'hîr etdim. Umûmen cum'a-ertesi günü teşrîf ederim. Ma'lûmun oldukda mücebince amel eylesin!*” (A.AMD, 03/40). Padişah hastalanınca, Eylül 1706'da Karaağaç Bahçesi'nden (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 770) ve Temmuz 1720'de Beşiktaş Sarayı'ndan (**Nusretnâme**, s. 1114-5) Topkapı Sarayı'na erken dönüldü.

²¹⁸ III. Ahmed'in binişlerinden kasıt, daha evvel künyeleri verilen İç Hazine defterlerinde “*biniş*” şeklinde kaydı yapılmış durumlardır.

²¹⁹ **TSMA.d**, nr. 2352/302; **Nusretnâme**, s. 785). Buçuktepe Kasrı, Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından 1110 (1698-9) yılında II. Mustafa için inşa edilmişti (Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, s. 106).

²²⁰ 27 Cemaziyelevvel 1115/8 Ekim 1703 Pazartesi günü (**TSMA.d**, nr. 2352/303).

da Tersane-i Âmire'ye oldu²²¹. Yılın geri kalan 5 ayında aylık biniş ortalaması 4'tü ve kamu kurumlarından Baruthane ve Tersane ile Üsküdar, Beşiktaş, Haliç, Eyüp, Okmeydanı, Kâğıthane ve Kemerler'deki mesirelere, saray ve yalılara gitmişti²²².

Padişahın göç mevsimini nispeten kısa tuttuğu 1719 öncesi yıllarda her ayın 6-8 gününü *biniş tarikiyle* gittiği yerlerde geçirdiği²²³; fakat *yarım göç* uygulamasına sık başvurduğu 1719 sonrasında biniş sayısını ayda 2-3'e kadar indirdiği saptanır²²⁴. Saltanatının sonlarına doğru bu şekilde birkaç gün konaklamayı gününbirlik gezilere yeğlemesinde artık 50'yi aşan yaşı da etkendi. Biniş günleri genelde pazartesi ve perşembeye rastlasa da gün hassasiyetinin tam olduğu söylenemez.

Binişe fazla maiyet getirmekten hoşlanmayan padişah, “*iki âdem ile bârgîre sūvâr olup*” gitmeyi kalabalığa yeğlediğini, “*tâkımla gitmeden bana böyle râhatdır*” diye ifade eder²²⁵. Gezintilere daha sade ve gösterişsiz çıktığı için 1719'da *biniş tarikiyle* Vidos Bahçesi'ne gitmek istediğinde yakındaki Haznedar Çiftliği'nde misafir edilen Avusturya büyükelçisinin Galata'ya geçip geçmediğini sormuş ve “*elçi anda iken gitsem etbâ'ı seyre gelür. Men' olmaları münâsib değil*” diyerek çekincesini dile getirmişti²²⁶.

Biniş için onu cezbeden bazen havanın veya gideceği yerin güzelliği bazen de orada yapacağı etkinlik olurdu²²⁷. Bu şekilde gittiği bir yalının kasrında müthiş bir

²²¹ TSMA.d, nr. 2352/304 (Cemaziyelahir 1115/Ekim-Kasım 1703).

²²² Recep 1115/Kasım-Aralık 1703'teki binişleri: Üsküdar, Okmeydanı (2 kez), Beşiktaş Sarayı (TSMA.d, nr. 2352/305). Şaban 1115/Aralık 1704-Ocak 1704: Kız Kulesi, Maktul Ali Paşa Yalısı, Ayvansaray Moralı Hasan Paşa Yalısı, Baruthane (2 kez), Karaağaç İbrahim Hanzâde Yalısı (TSMA.d, nr. 2352/306). Ramazan 1115/Ocak-Şubat 1704: Beşiktaş, Okmeydanı, Valide Sultan Yalısı (TSMA.d, nr. 2352/307). Şevval 1115/Şubat-Mart 1704: Moralı Damad Hasan Paşa Yalısı, Karaağaç, Paşa Çiftliği (TSMA.d, nr. 1058, vr. 41a-43b). Zilkade 1115/Mart-Nisan 1704: Baruthane, Kemerler, Tersane-i Âmire, Veli Efendizâde Bahçesi, Kâğıthane (aynı defter, vr. 44a-46b). Zilhicce 1115/Nisan-Mayıs 1704: Baruthane, Beşiktaş, Yalı Köşkü (2 kez), İbrahim Hanzâde Yalısı (aynı defter, vr. 46b-48b).

²²³ TSMA.d, nr. 2352/304 (Cemaziyelahir 1115/Ekim 1703); nr. 2352/319 (Rebiülevvel 1119/Haziran 1707); nr. 2353/517 (Muharrem 1123/Şubat-Mart 1711); nr. 2357/7 (Rebiülahir 1126/Nisan-Mayıs 1714).

²²⁴ TSMA.d, nr. 2365/4 (Rebiülahir 1134/Ocak-Şubat 1722); nr. 2366/10 (Şevval 1135/Temmuz 1723); nr. 2370/2 (Safer 1139/Eylül-Ekim 1726) vb.

²²⁵ A.AMD, 02/42.

²²⁶ AE.SAMD.III, 225/21730. Haziran 1719'da İstanbul'a geldiğinde “*tâ'ûn vakti*” olduğu için Galata'ya geçirilmeyen elçi, Davudpaşa'daki Hazinedar Çiftliği'ne yerleştirildi (Nusretnâme, s. 1104). II. Osman'ın Bakırköy civarındaki Lityos köyü yakınında yaptırdığı rivayet edilen ve bir havuzu olan Vidos Bahçesi, Davudpaşa'ya konum olarak yakındı (Erdoğan, “İstanbul Bahçeleri”, s. 160).

²²⁷ Sırasıyla: “*Ben dahi inşâ'allahü te'âlâ havâ böyle kalursa Davudpaşa'ya gide[rim]*” (AE.SAMD.III, 229/22017). “*Topkapu gâyet bî-misil oldu*” (A.AMD, 02/55). “*Ben dahi Alibey Karyesi'ne doğru gidüp Doğancılar ile geyik avlasam gerekdir. Ma'lûmun ola!*” (AE.SAMD.III, 227/21849).

manzara eşliğinde ettiği kahvaltıdan aldığı hazzı şöyle anlatır: “Benim Vezîrim, Sarây’dan Yalı’ya geldim. Kasr-ı zerrîn-tâkda kahve-altı etdim. Sabâhlığı bî-misl. Kayıklar seyrek. Hâsılı letâfetde misli yok. Bir biniş günü erken gelüp kahve-altı etmen tasmîm oldu”²²⁸.

Binişlerinde eğlenmeyi öncelediğine, “Sarây’da [Topkapı Sarayı] dahi eğlenmek müşkil” diyerek biniş için yalının ne zaman hazır edileceğini sorduğu yahut “eğlenmek için piyâde ile Karaağaç Bahçesi’ne gitmek murâd” ettiğini söylediği hattı hümayunları örnektir²²⁹. Aynı eğlenme vurgusu, Fransa’nın Kamame Kilisesi’nin tamir hakkına karşılık *ıtlâk* taahhüdünde bulunduğu 150 Müslüman esirin 85’inin İstanbul’a ulaştığı müjdesi karşısında 1720’de Nevşehirli’ye yazdığı memnuniyet dolu şu cevapta da vardır: “Kadırga Limânı’nda eğlenürken zevk [ü] şevkim dahi teyâzüd olmuşdur”²³⁰. Diğer taraftan hava muhalefeti²³¹ yahut sağlık sorunları nedeniyle “seyr [ü] seyrân cânım ister velâkin vücûdum illetli. Varsam bile zevk edüp eğlenemem” diyerek biniş planını tehir ettiği de oluyordu²³².

Deniz üzerinden gittiği binişlerde çoğunlukla filikaya²³³ bazen de büyük hassa kayığı, sandal yahut çekdiriye binerdi²³⁴. Tersane Bahçesi’nden akşam namazı sonrası Eyüp’e geçtiği 1706’da *piyâde* kayığı kullanmıştı²³⁵. Tahta çıktığı yıl binişlerde kullanmak amacıyla özel bir de sandal yaptırdı²³⁶. Literatürdeki deniz korkusundan ötürü sandal gibi küçük deniz araçlarına binemediği iddiaları mesnetsiz gibidir²³⁷. Zaten, sıklığı net olmasa da küçük deniz araçlarına binebildiği örneklerden açıktır.

²²⁸ AE.SAMD.III, 227/21890.

²²⁹ Sırasıyla bkz. AE.SAMD.III, 222/21430; AE.SAMD.III, 225/21705.

²³⁰ İstanbul’a ulaşan 85 Müslüman esirin yolda ölen 3’ü dışında 82’sinin iyi olduğunu müjdeleyen Nevşehirli’ye padişahın verdiği övgü ve sevinç dolu cevap için bkz. AE.SAMD.III, 186/18002. Olayın ayrıntıları için bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1181.

²³¹ “Bugün binişe gitmek üzere yazmış idim. Havânın gâyet şiddeti var. Bir vecihle mümkün değil” (AE.SAMD.III, 225/21718). Soğuk havadan ötürü vazgeçtiği bir başka biniş: AE.SAMD.III, 222/21430.

²³² AE.SAMD.III, 132/12955. Sadrazamın yazdığı cevabî telhis için bkz. AE.SAMD.III, 228/21969.

²³³ Sadrazam Çorlulu’nun yalısına “kebîr filika” ile (TSMA.d, nr. 32, vr. 43b); Beşiktaş Sarayı’ndan Defterdarburnu’ndaki yalıya “filika-i cedîd” ile (TSMA.d, nr. 2367/10); Eyüp’teki sadrazam yalısından Tersane Sarayı’na “filika-i cedîd” ile (TSMA.d, nr. 2371/11).

²³⁴ Kayığa örnek: Çorlulu’nun Arnavutköyü’ndeki yalısına 2 farklı zamanda (Nusretnâme, s. 880, 893). Sandal: Tersane-i Âmire’den Fındıklı’daki Gümrük Emni Hüseyin Paşa Yalısı’na (aynı eser, s. 829). Çekdiri: Fener Bahçesi’ne (TSMA.d, nr. 1070, vr. 3b), Kemerler’e (TSMA.d, nr. 15, vr. 127a).

²³⁵ TSMA.d, nr. 1058, vr. 85b.

²³⁶ Şair Dürri, bu sandalın yapım yılına (1116/1704-5) tarih düşürdü (Bağrıaçık, “Dürri’nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri”, s. 347). Bu sandalın ve padişahın bindiği piyâde kayığının içindeki eşya ve mefruşatın envanteri için bkz. MAD.d, nr. 4763, vr. 7; Ertürk, a.g.e., s. 51-52.

²³⁷ İddiaların kaynağı için bkz. G. V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfileri*, İstanbul, Eren Yay., 2000, s. 80.

Fakat bir yazışmasında kuvvetli lodos nedeniyle hava sakinleşmedikçe karşıya geçmeyi reddettiği göze çarpar²³⁸.

Aşağıda, daha önce oluşturulduğu söylenen sunî III. Ahmed *rûznâmesi* ışığında padişahın biniş mahalleri gidiliş sıklığı göz önünde bulundurularak 3 grupta listelendi.

TABLO-2: Padişahın Saltanatı Boyunca Biniş İçin Kullandığı Mahaller

Her dönem Rağbet Gören Mahaller	Dönemsel Öne Çıkanlar	Nadiren Gidilenler
<u>Topkapı Sarayı Civarında:</u> -Yalı Köşkü -İncili Köşk -Eski Saray -Sepetçiler Kasrı -Gülhane/Cirid Kasrı -Balikhane -Topkapı Köşkü <u>Sur dışında:</u> -Eyüp Maktul Mustafa Paşa Yalısı -Eyüp Valide Sultan Yalısı -Eyüp Yeni Yalı -Alibeyköy -Vidos Bahçesi -Karaağaç Bahçesi -Tersane Bahçesi -Okmeydanı -Kâğıthane -Tersane-i Âmire -Baruthane -Davudpaşa -Beşiktaş Sarayı -Beşiktaş Kara Mehmed Paşa Yalısı -Dolmabahçe -Kemerler Sultan Osman Havuzu -Galata Sarayı -Tophane	-Ayvansaray Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa Yalısı (bu şahsın sadareti boyunca) -Kuruçeşme (Çorlulu Ali Paşa sadaretinde) -Karaağaç İbrahim Hanzâde Yalısı (1715 yılına dek) -Kâğıthane Mirahur Köşkü (1704-1707 yılları arası) -Bostancıbaşı Çayırı (1708'de 3 ay içerisinde 8 kez) -Paşa Kapısı'nda Kaymakam (Şehid) Ali Paşa Sarayı yahut Fatma Sultan Sarayı yahut Sadrazam Sarayı olarak anılan yapı -Üsküdar Ayazma Bahçesi (1709-1711 arası) -Edirne'de Saatçibaşı Abdurrahman Çelebi'nin bağı (1713-1718) -Beşiktaş Sadrazam Yalısı (Çırağan) -Sadâbâd -Emnâbâd -Yenibahçe-Eyüp'te Kehhalbaşı Pir Hasan Efendi'nin bağı (1722-1729)	-Üsküdar'da Rikâbdar Ağa'nın bağı (1705) -Kandilli (1705) -Arnavutköy (1705) -Çamlıca (1705) -İsmail Paşa Yalısı (1705) -Fener Bahçesi (1118/1706-7) -Cendere Köyü/Boğazı (1706, 1707, 1719) -Çukadar Ağa'nın bağı (1706) -Süleyman Efendi Çiftliği (1706) -Bebek Bahçesi (1706, 1709) -Baltalimanı (1707) -Davudpaşa'da İbrahim Ağa Çiftliği (1707) -Topçular Hasan Paşa Çiftliği (1709) -Bostancıbaşı Yalısı (1710) -Taşlıburun (Eyüp'e bağlı) (1710) -Cedid Çeşme (1710) -Yanıkburgaz (1710) -Rumeli Kavağı (1711) -Çırpıcı Çayırı (1714) -Silahdar Çeşmesi (1714) -İsmail Paşa Bahçesi (1714) -Beşiktaş Yahya Efendi Türbesi (1719) -Hasan Paşa Bahçesi (1721) -Çekmece Gölü'nde Gümrük Emmini Çiftliği (1725) -Rami Paşa Çiftliği (1727) -Rumeli Hisarı Mutfak Emmini Halil Efendi Bahçesi (1728) -Üsküdar Feyzullah Efendi bağı (1730)

²³⁸ TSMA. E. 801/8, vr. 1.

Listedeki her dönem rağbet gören biniş mahalleri, padişahın kışlık ve yazlık ikamet mahalli tercihleriyle büyük oranda örtüşür. Tabi, Balıkhane²³⁹ ve Kemerler²⁴⁰ gibi istisnalar vardır. Kemerler'deki Sultan Osman Havuzu'nun bulunduğu bölgede çadır kurup cirid-güreş müsabakaları ve tüfek atışları seyriyle vakit geçirmek III. Ahmed'in sevdiği etkinliklerdendi²⁴¹. Ağustos 1705'te "sahte fitne" hadisesi o buradayken yaşandı. Haremi ve validesi Gülnuş ile birkaç günlüğüne geldiği alanda eğlenirken İstanbul'da bir isyan hazırlığının zamanında deşifre edildiği haberi gelince şehre inip Sadrazam Baltacı'dan bilgi aldı ve olayda dahli olmakla suçlanan kişilerin sürgün veya idam emirlerini verdikten sonra geri döndüğü alanda programına devam etmişti²⁴². Tophane, Baruthane, Tersane-i Âmire ve Galata Sarayı gibi kamu kurumlarına binişleri ise daha ziyade devlet işleri kapsamındaydı.

Dönemsel olarak öne çıkan biniş mahallerinde III. Ahmed'in yakın çevresi belirleyici faktördü. Onun güven ve sevgisini kazanan bazı şahısların saray ve yalıları belirli dönemlerde tabiri yerindeyse "ayakaltı mekânlar" oldu. Karaağaç Bahçesi'nin hemen yanındaki İbrahim Hanzâde Yalısı böyledir²⁴³. İbrahim Hanzâde ailesinin üçüncü kuşak lideri Ali Bey'le iyi ilişkiler kuran III. Ahmed, bu şahsın 1715'teki vefatına dek mekâna çok sık geldi²⁴⁴. Burada Ali Bey'in ev sahipliğinde düzenlenen lale çırağanı, pehlivan güreşi ve silah atışı gibi etkinlikleri seyr ü temâşâ etti²⁴⁵. İsmihan Sultan-Sokullu Mehmed Paşa çiftinin oğlu İbrahim Han'ın torunları olan İbrahim Hanzâdeler, devirlerinin varlıklı ve itibarlı ailelerindendi²⁴⁶. Hanedanla yakın

²³⁹ Balıkhane Kasrı, Topkapı Sarayı'nı çevreleyen surun Bizans surlarıyla birleştiği noktasında Marmara denizine açılan Balıkhane Kapısı'nın üstündeki kasırdır (Sakaoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 51).

²⁴⁰ Günümüzde Sarıyer ilçesi sınırlarındaki Belgrad Ormanları'nda bulunan bölge, yabancı literatürde Belgrad Köyü (**De La Motraye's Travels**, I, 264-5), Osmanlı kaynaklarında Kemerler veya Çiftelhavuzlar diye anılıyordu (**TSM.A.d**, nr. 2352/311; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 753).

²⁴¹ Örneğin; burada tüfek atışı seyri (**TSM.A.d**, nr. 1058, vr. 44b (Zilkade 1115/Mart-Nisan 1704); **aynı defter**, vr. 54b (Rebiülevvel 1116/Temmuz-Ağustos 1704); cirid ve pehlivan güreşi seyri (**TSM.A.d**, nr. 2352/311 (Rebiülahir 1117/Temmuz-Ağustos 1705)).

²⁴² Kemerler'de birkaç gün daha kaldıktan sonra ikamet üzere olduğu Karaağaç Bahçesi'ndeki yazlık saraya geri döndü (**Nusretnâme**, s. 829, 831, 834; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 753; **NA. SP 97/21**, f. 204a).

²⁴³ Yalı hakkında bkz. Haluk Şehsuvaroğlu, "Karaağaç Yalısı", **Tarihten Sahifeler**, 13.12.1949, TT-500508, sayfa 5, **Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği, Taha Toros Arşivi**.

²⁴⁴ Temmuz 1715'te 63 yaşında ölen İbrahim Hanzâde Ali Bey, ilim, fazilet ve takva sahibi bir şahsiyet olarak bilinir. Yerine büyük oğlu İsmail oturmuştur (**Nusretnâme**, s. 1020).

²⁴⁵ Buraya yapılan binişlere örnek olarak bkz. **TSM.A.d**, nr. 2352/306; nr. 1058, vr. 48b, 56b, 68a, 84b; nr. 2352/313 ve 328 ve 330 ve 341; nr. 2357/7.

²⁴⁶ İbrahim Hanzâdeler, devlet kademesinde çok yüksek görevlere getirilmeler de dönemlerinin en varlıklı ve itibarlı kişilerindendiler (Feridun Emecen, "İbrâhim Han", **DİA**, İstanbul 2000, XXI, 316-7).

irtibatlı oldukları IV. Mehmed döneminde de yalılarında bu padişahı ağırlıyorlardı²⁴⁷. Dolayısıyla III. Ahmed'in mekâna şehzadelik yıllarından aşinalığı çok olasıdır.

Siyasî muhit açınsındansa devrin başlarında çok sık sadrazam değıştirilmesi bazı mekânların hızla gözden düşüp başkalarının aynı hızla revaç bulmasını netice verdi. Örneğin Moralı Hasan Paşa'nın sadaretinde onun sarayı ve Ayvansaray'daki yalısı gözde biniş mekânıyken, Çorlulu sadaretinde bu ismin sarayı ile Kuruçeşme'deki yalısına sık gidildi²⁴⁸. Rotanın değışen siyasî yakın çevreye göre şekillendiğinin en bariz örneğı, padişah damadı ve rikâb kaymakamı olarak yıldızının parladığı 1709'dan 1713'teki sadaretine dek en fazla binişin (Şehid) Ali Paşa'nın sarayına düzenlenişidir. III. Ahmed, Çorlulu karşıtlığı ve onun azlinde etkinliğıyle bilinen kaymakamının sarayına Çorlulu'nun Haziran 1710'daki azlinden önceki 10 ayda en az 15 defa *biniş tarikiyle* gitmiş; çoğunlukla onuruna güreştirilen pehlivanları izleyerek eğlenmişti²⁴⁹.

Kaymakam paşa sarayına binişlerin, Baltacı Mehmed'in ikinci sadaretindeki zamanlamaları da hayli manidardır. Zira ya Prut Seferi'nin kesinleştirildiğı 20 Kasım 1710 civarında yahut Prut Antlaşması'nı Rus çarına uygulatamayan Baltacı aleyhine başlayan ve azliyle neticelenen propaganda dönemine (Eylül-Kasım 1711) yığılırlar. İlk gruptakiler Ali Paşa'nın Prut Seferi'nin karar ve hazırlık sürecindeki etkinliğine; ikincidekiler paşanın aynı etkinliğı sadrazamın azlinde devam ettirdiğine işaret eder²⁵⁰. Nitekim kaymakamın da içinde bulunduğı bir ekibin Baltacı'yı yıprattığı kampanya günlerine denk düşen en az 4 biniş kaydı vardır; hatta sadrazamın azli fikri, görevden alındığı 20 Kasım'dan sadece 1 hafta öncesine denk gelen son binişte olgunlaştırılmış olmalıdır²⁵¹. Zira birkaç gün içinde kararı Baltacı'ya tebliğ için Edirne'ye görevli

²⁴⁷ Seyit Ali Kahraman, **Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2014, s. 63.

²⁴⁸ Referanslar ileride padişahın davetli katıldığı ziyafetler anlatılırken verilecektir.

²⁴⁹ Kaymakam Ali Paşa Sarayı'na binişler, kaymakamın Fatma Sultan'la evlenip hanedan damadı olmasından 2 ay sonra yani Fatma Sultan'ın ikamet edeceği sarayın onarımı bitip sultan buraya taşınır taşınmaz başlar. Cemaziyelevvel 1121/Temmuz-Ağustos 1709 tarihli ilk biniş ile Çorlulu'nun Haziran 1710'daki azline kadar buraya yapılan diğer binişler için bkz. **T SMA.d**, nr. 2352/343-346; nr. 2352/349; nr. 2353/42 ve 51 ve 55 ve 67; nr. 2354/13 ve 14.

²⁵⁰ İlk gruptaki ilk biniş büyük sefer meşveretinin hemen ertesi günüdür. İkincisi seferin gerekliliğı yönünde İstanbul'da propaganda yürüten Kırım hanının padişah tarafından kabulünden birkaç gün sonradır. Sırasıyla bkz. **T SMA.d**, nr. 2354/20 (29 Ramazan 1122/21 Kasım 1710); nr. 2354/21 (21 Şevval 1122/13 Aralık 1710); nr. 2353/44 (8 Zilhicce 1122/28 Ocak 1711).

²⁵¹ Sırasıyla bkz. **T SMA.d**, nr. 2353/60 (22 Receb 1123/5 Eylül 1711); **Uşşâkizâde Târîhi**, II, 1084 (10 Ramazan 1123/22 Ekim Kasım 1711); **aynı eser**, s. 1085 (24 Ramazan 1123/5 Kasım 1711); **T SMA.d**, nr. 2353/51 (2 Şevval 1123/13 Kasım 1711).

yollanmıştır²⁵². Baltacı sonrası dönemde nüfuzunu daha da artıran Ali Paşa'nın sarayı, Yusuf Paşa ve Süleyman Paşa'nın sadaretleri sırasında da III. Ahmed'in en sık gittiği biniş mahallerinden olma vasfını sürdürdü²⁵³.

1718 sonrasında öne çıkan biniş rotaları ise muhitin yeni dinamikleriyle paralel olarak Nevşehirli'nin etrafında şekillendi. Paşanın ve eşi Fatma Sultan'ın Beşiktaş (Çırağan), Eyüp ve Salıpazarı'ndaki (Emnâbâd) yalılarıyla döneminde inşa edilen Sadâbâd Kasrı böyledir. Özellikle Sadâbâd, Nevşehirli'nin hem padişah hem de yabancı elçiler onuruna türlü eğlenceler eşliğinde düzenlediği unutulmaz ziyaretlerinin mekânı oluverdi²⁵⁴.

III. Ahmed, mevsimlik ikamet için tercih etmediği Anadolu yakasına, özellikle Üsküdar ve çevresindeki saray ve yalılara hatta mandıraya saltanatının ilk yarısında mütemadiyen günü birlik gezintiye gitti²⁵⁵. Validesi Gülnuş Sultan adına Üsküdar'da başlayan cami inşaatının temel atma töreni ve ilk cuma namazına iştirak gibi vesilelerle semtteki Ayazma Bahçesi'ne gelişleri bir ara sıklaştı²⁵⁶. 1711'de tamamlanan caminin ilk cuma namazı için Üsküdar'a validesiyle birlikte bir gün önceden geçtiğinde Eski Bostancıbaşı Mustafa Ağa'nın hanesini de ziyaret etmişti²⁵⁷.

III. Ahmed, benzer bir yakınlığı onlara ait bağlara sık binişe gittiği Saatçibaşı Abdurahman Çelebi ve Kehhalbaşı Pir Hasan Efendi'yle de kurdu. Diğer bir yönden bu durum padişahdaki bağ-bahçe düşkünlüğüne işarettir. Nitekim başka birçok isme ait bağ, bahçe ve çiftlik binişlerine ve buralardan meyve satın alışlarına sıkça rastlanır²⁵⁸. Beşiktaş'ta ferah bir bağa eğlenmeye gideceğinde sadrazamını “*ben dahi Beşiktaş'ın üstünde bir müfferihce bağa varup eğlenmek için çadırları gönderdim. Ma'lûmun*

²⁵² Kararın Edirne'deki sadrazama tebliği için Kapıcılar Kethüdası Mehmed Ağa 7 Şevval 1123/18 Kasım 1711'de yollandı (*Uşşâkizâde Târihi*, II, 1086).

²⁵³ Bu iki kişinin sadareti süresince, yani toplamda 1,5 yılda Kaymakam Ali Paşa Sarayı ve Yalısı'na yapılan 12 binişin kaydı için sırasıyla bkz. **TSMA.d**, nr. 2353/51 ve 52 ve 53 ve 18 ve 66 ve 54 ve 55 ve 56 ve 57 ve 67 ve 28.

²⁵⁴ Buralara binişler ileride konu edilecektir.

²⁵⁵ **TSMA.d**, nr. 2352/305 (Receb 1115/Kasım-Aralık 1703); nr. 2352/309 (Safer 117/Mayıs-Haziran 1705); nr. 2352/344 (Cemaziyelahir 1121/Ağustos-Eylül 1709); nr. 2354/14 (Rebiülevvel 1122/Mayıs 1710); nr. 2353/45 (Muharrem 1123/Şubat-Mart 1711). Üsküdar'da mandıraya binişi (**TSMA.d**, nr. 2353/45 (1123/1711). Değişik mandıralara biniş örnekleri (**TSMA.d**, nr. 1058, vr. 50b; nr. 2353/56). 1730'da Patrona İsyanı'ndan 2 ay evvel planlanan İran seferinin hazırlıkları için Üsküdar'a zorunlu göçtü (**TSMA.d**, nr. 2374/1).

²⁵⁶ Temel atma (*Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, 797); ilk cuma namazı (**TSMA.d**, nr. 2353/45).

²⁵⁷ **Nusretnâme**, s. 912.

²⁵⁸ Nitekim yukarıdaki tabloda nadiren gidilen biniş mahalleri arasında bağ, bahçe ve çiftlikler ağırlıktadır. Bir bağ ziyaretinde 54 kıyye incir için 2 kuruş ödemişti (**TSMA.d**, nr. 2363/11 (1132/1720).

ola!” diye haberdar etmişti²⁵⁹. Miller de III. Ahmed’deki kır yaşantısı sevgisine dikkat çeker²⁶⁰. Devrin ricali, padişahdaki bu tabiat sevgisinin erken tarihlerden beri farkındadır. Onu derinden sarsan bir şehzadesinin ölümü sonrası Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi, validesi Gülnuş’a “bağ ve bahçeler seyrine” yollanarak teskinini önermişti²⁶¹. Son olarak bilhassa İncili Köşk, Yalı Köşkü, Tersane, Balıkhane ve Mehmed Paşa Yalısı’na binişlerinde balık tutturmayı sevdiği söylenebilir²⁶².

Tebdîl-i kıyafet halkın arasına karıştığı teftiş amaçlı binişlerine ise saltanatının ilk 8-10 yılında daha sık rastlanır²⁶³. Onu tahta çıkaran isyancıların İstanbul’daki etkinliği henüz tam kırılmadığından ilk zamanlarında tebdîl-i kıyafet sokakları teftişe ihtiyaç duyuyordu²⁶⁴. “*Ahvâl-ı âleme ittılâ*” niyetiyle “*tebdîlen*” Esir Pazarı’na gidişi; Fatih’ten Edirnekapı tarafına kadar gezmesi böyledir²⁶⁵. Bu karışık zamanlarda yeniçeri ağasına yolladığı bir hatt-ı hümayunda da sokakları gezdiğini vurgular: “*ocaklarınız kâ’idesi üzere cezâların verdi[ği]niz, tebdîl gezdiğim mahallerde sem’-i hümayûnuma ilkâ olunmuştur*”²⁶⁶. Mayıs 1704’te başlayan sikke tashihi sürecini teftiş ve sokaklarda para nizamına uyulup uyulmadığını kontrol, onu kıyafet değiştirip dolaştıran bir diğer nedendi²⁶⁷.

De La Motraye, III. Ahmed’in yanına güvendiği 2-3 kişiyi alarak genelde derviş kıyafetleri içinde dolaştığını anlatır²⁶⁸. 1711 tarihli raporunda De Ferriol, padişahın düzen ve intizamın kontrolü ve arkasından konuşulanları öğrenme gibi mülahazalarla sokaklarda kıyafet değiştirerek gezdiğini kaydeder²⁶⁹. Bir başka yabancı gözlemci,

²⁵⁹ AE.SAMD.III, 225/21720.

²⁶⁰ Barnette Miller, **Beyond The Sublime Porte, The Grand Seraglio of Stambul**, New Haven, Yale University Press, 1931, s. 122.

²⁶¹ TSMA. E. 39/22. Bu kişi, 1708-1710 ve 1712-1713 arasında 2 kez şeyhülislamlık yaptı.

²⁶² Sırasıyla bkz. TSMA.d, nr. 1058, vr. 57b, 76a; vr. 81b; vr. 89b; vr. 67b; vr. 84b.

²⁶³ İlk tebdîl binişini, tahta çıktığı Edirne’de gerçekleştiren padişah, İstanbul’a yola çıkıştan birkaç gün önce otağ-ı hümayundan Edirne Sarayı’na validesi Gülnuş’un elini öpüp hayır duasını almaya gitti (TSMA.d, nr. 2352/302; **Nusretnâme**, s. 785).

²⁶⁴ **Târih-i Na’îmâ**, IV, 1877.

²⁶⁵ **Uşşâkîzâde Târihi**, II, 693 ve 699 (Kasım-Aralık 1703). İlk aylarında çıktığı diğer tebdîl binişlerine örnek için bkz. **Nusretnâme**, s. 800; **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 265, 267, 284. Daha sonraki yıllarında nadiren vekayinâmeye yansıyan tebdîl gezilerine örnek için bkz. **Nusretnâme**, s. 897 (1710 yılı).

²⁶⁶ **İ.Ü. Ktp.**, TY, nr. 6094, vr. 4b; Sekmen, “Sultan III. Ahmed’in”, s. 40.

²⁶⁷ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 283-4.

²⁶⁸ **De La Motraye’s Travel**, II, 116.

²⁶⁹ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 160.

padişahın 1704'te Kalaylıkoz Ahmed'i sadarete getirmeden önce payitaht ahalisinin bu isme duyduğu hüsn-i zannı yine böyle bir tebdilde fark ettiğini belirtir²⁷⁰.

Benzer şekilde 1710'daki bir tebdilinde, adaletiyle nam salan yeni Sadrazam Köprülüzâde Numan Paşa'ya eski davalarını tekrar gördürmek için payitahtı dolduran kalabalığın birkaç güne fitne çıkarabileceği lakırtıları kulağına gelmişti²⁷¹. 1713'te 22 günlüğüne sadarete getirdiği Hoca İbrahim Paşa ile yine bir tebdil gezisinde tanıştı ve kayığına bindiği bu denizciyle irtibatını devam ettirerek onu veziriazamlığa kadar yükseltti²⁷².

Biniş tarzı kısa süreli gezintilere çıkışının bir diğer nedeni de sultan kızlarının saraylarını ziyarette. Buralarda yemek ikramı ve türlü müsabaka ve hüner gösterilerini seyirle vakit geçirirdi. Aslında bu ziyaretlerin odağına sultan kızın mı vezir damadın mı konduğuna dair kesin bir kanaat bildirmek, cevabı durumdan duruma değiştiğinden hayli zordur.

Kız kardeşi Hadice Sultan'ı ve kocası o sıra ikinci vezir olan Morali Hasan Paşa'yı ziyarete cülûsundan itibaren başlayan padişah²⁷³, Hasan Paşa'nın sadareti sırasında sıklaştırdığı ziyaretlerini paşanın azli sonrası seyrek de olsa sürdürdü²⁷⁴. Yeğeni Safiye Sultan'ı İstanbul'daki ikametgâhı Şah Huban Sarayı'nın yanı sıra²⁷⁵ dönemin rikâb kaymakamı eşi Vezir Maktulzâde Ali Paşa ile Edirne'de kaldığı meskende de ziyaret etti²⁷⁶.

Bu çiftin evine 1718'deki bir gidişine dair kaynaklara yansıyanlar, III. Ahmed'in bu tür ziyafetlerden ne beklediğini -tabi diğer bir açıdan ev sahibine yüklenen külfeti- ortaya koyması açısından mühimdir. Çiftin hediye takdimindeki muamelesinden hiç hoşlanmayan padişah, Ali Paşa'nın kendisine bir *donanmış* bir de *çıplak* at vermesine,

²⁷⁰ Cantemir, *a.g.e.*, s. 441.

²⁷¹ *Nusretname*, s. 897.

²⁷² *Nusretname*, s. 665, 782; *De La Motraye's Travel*, II, 116.

²⁷³ *TSMA.d*, nr. 2352/302; *Nusretname*, s. 785.

²⁷⁴ Hasan Paşa'nın sadaretinde Hadice Sultan'ın Ayvansaray'daki yalısına ayda en az 1 kez gidildi (*Uşşâkizâde Târihi*, II, 690 (Receb 1115/Aralık 1703); *TSMA.d*, nr. 2352/306 ve *Uşşâkizâde Târihi*, II, 712 (Şaban 1115/Aralık 1703-Ocak 1704 boyunca 3 kez); *TSMA.d*, nr. 2352/307 (Ramazan 1115/Ocak-Şubat 1704); nr. 1058, vr. 42a (Şevval 1115/Şubat-Mart 1704). Morali'nin sadareti öncesine buraya gidişe örnek: *TSMA.d*, nr. 2352/303 (Cemaziyelevvel 1115/Ekim 1703). Sadaret sonrasına örnek: *TSMA.d*, nr. 2358/3 (Rebiülevvel 1127/Mart 1715); nr. 2365/11 (Zilkade 1134/Ağustos 1724).

²⁷⁵ *TSMA.d*, nr. 2353/49 (Şaban 1123/Ekim 1711); nr. 2184, vr. 56b (Şevval 1133/Ağustos 1721); nr. 2371/8 (Şaban 1140/Nisan 1728).

²⁷⁶ Eski sadrazamlardan Merzifonlu (Maktul) Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Maktulzâde Ali Paşa'nın kısa biyografisi için bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1306-7; *Sicill-i Osmanî*, I, 291-2.

donanmışın üzerine giydirilenlerin “*gāyet ednâ*” olmasına ve Safiye Sultan’ın “*bir na ‘lın/na ‘leyn*”, yani bir çift takunya bile vermemesine şaşırıp kaldığını anlatır. “*Da ‘vetlerine binâen vardım. Ne kadar ise ırz-ı saltanat var. Nakîse getirmemek evlâ imiş. Bilmedim*” diyerek gittiğine bin pişman olduğunu ve kısa tuttuğunu belirttiği (5 saat) ziyaret sonunda teşrifat kaideleri gereği ev sahibine kürkü ve hademelerine hilati istemeye istemeye giydirdiğini söyler: “*olmasın dedim lâkin ağa pek niyâz eyledi*”²⁷⁷.

Kuvvetle muhtemel aynı gün, yanında getirdiği şehzadesi Süleyman’ın “*bir çıplak midilliye nâ ‘il*” olmamasına içerlediğini, “*ziyâdesine biz de rızâ vermezdik. Bu kadar da olsa bârî neleri eksilür? Kasden midir yoksa ziyâde züğürtlüklerinden midir? Hayretde kaldım*” diyerek belirtir. Haberli gittiği halde ikram için meyve tedarikinin o vardıktan sonra yapılmasına kızar. Altında kasıt arasa da son kertede durumu, Ali Paşa’nın hazırlıkları seri bir şekilde görmeyi becerememesine verir²⁷⁸.

Çoğunluğu sultan kızların ziyaretlerinde olmak üzere bazı binişlerinde 1-2 şehzadesi ve kadının da yanına alan III. Ahmed’e, zaman zaman ise sadrazamı ve devlet ricali eşlik ederdi²⁷⁹. Bir Sadâbâd binişine davet ettiği Nevşehirli’ye ısrarcı görünmemek adına uzun uzadıya izahatta bulunuşu hassas mizacını ele verir²⁸⁰. Padişahın sadrazamının biniş programına eklendiği de olurdu: “*Benim muhibb-i müşfikim, sabâhın hayr ola. Ne âlemdesiz? Bugün ne tarafa gidersiz? Biz de çokdan bir mahalle gitmedik. Eğer teşrîfiniz musammem ise biz de bir mahall-i dil-güşâya teşrîf ederiz*”²⁸¹.

Bilhassa (Şehid) Ali Paşa ve Nevşehirli’nin kendi başlarına binişe sık çıktığı göze çarpar²⁸². Özellikle Nevşehirli’nin gezintileri oldukça kanıksanmış olmalı ki

²⁷⁷ AE.SAMD.III, 228/21921.

²⁷⁸ A.AMD, 03/54. Bu ve bir önceki belge, arşivde farklı fonlar altında tasnif edilmişse de kâğıtların tutuluşu, yazıların benzerliği ve metinlerin içeriğinden konuyu ilkinde anlatmaya başlayan padişahın, ikincisinde devam ettiği çok bellidir.

²⁷⁹ Ailesiyle ilgili örnekler beşinci bölümde verilecektir. Yanına sadrazam ve sair vüzerayı aldıklarına örnek: Topçular’da Gümrük Emni Çiftliği binişi (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1434, Haziran 1725); Kemerler’deki Sultan Osman Havuzu’na binişi (*aynı eser*, s. 1559, Ekim 1727); Mutfak Emni Halil Efendi’nin yapımını yeni bitirdiği Rumeli Hisarı’ndaki bahçesine binişi (*aynı eser*, s. 1600, Haziran 1728); Davudpaşa’ya sadrazam ve vüzerayla birlikte ava gidişi (*aynı eser*, s. 1615, Kasım 1728).

²⁸⁰ “*Eğer vücûdunda za ‘f var ise gelmeyüp râhat üzere olasız. Gelürseniz sâ ‘at üçde dörtde gelürsüz. Elbetde ibrâm etmem. Râhatını isterim. Ma ‘lûmun oldukda bildirirsiz*” (AE.SAMD.III, 225/21746).

²⁸¹ AE.SAMD.III, 225/21675. Padişahın, sadrazamına nereye binişe gideceğini sorduğu başka hatt-ı hümayunları da vardır (A.AMD, 02/70; AE.SAMD.III, 228/21906; AE.SAMD.III, 119/11739).

²⁸² (Şehid) Ali Paşa, örneğin 1714 boyunca özellikle Ortaköy, İstavroz ve Eyüp semtlerindeki yalıları ile Kâğıthane, Alibeyköy ve Tersane’ye belli aralıklarla binişe gitti (*KK.d*, nr. 7430 değişik varaklar). Nevşehirli’nin ise Kandilli ve Küçüksu’ya (AE.SAMD.III, 230/22061), Sadâbâd ve Hüsrevâbâd’a

paşa, III. Ahmed hastayken bile halkın arasında söylenti çıkmaması için binişe gitme ihtiyacı duyar yahut gerekçesini bu şekilde temellendirir: “*Dünyâ gözümde dâne-i hardal kadar değildir. Akl u fikrim hep taraf-ı hümayûnunuzdadır. Lâkin halka serrişte vermemek için bir mikdâr Beşiktaş’a doğru giderim. Zîrâ bir tarafa hareket olunmasa halk ma’nâ verirler*”²⁸³.

3.1.5. Davetli Katıldığı Ziyafetler

III. Ahmed’in muhitini anlamak için onu ziyafet sofralarında ağırlayanların tespiti önem arz ettiğinden aşağıdaki tabloda saltanatının ilk günlerinden itibaren katıldığı ziyafetlerin tertipçileri listelendi²⁸⁴.

TABLO-3: Padişahın Davetli Katıldığı Yemek Ziyafetleri

Tarih	Yer	Ziyafeti Veren	Kaynak
Evail-i Cemaziyelahir 1115/Eylül 1703	Tersane-i Âmire	Kaptanıderya Aşçı Mehmed Paşa	TSMA.d, nr. 15, vr. 104a
21 veya 23 Cemaziyelahir 1115/ 2 veya 4 Ekim 1703	Yeniçeri Ağası Sarayı	Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed	TSMA.d, nr. 2352/305 veya Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 701; Nusretnâme, s. 794
26 Şaban 1115/ 4 Ocak 1704	Ayvansaray/ Kendi Yalısı	Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa	TSMA.d, nr. 15, vr. 101b TSMA.d, nr. 51, vr. 35a
4 Şevval 1115/ 10 Şubat 1704	Ayvansaray/ Kendi Yalısı	Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa	TSMA.d, nr. 15, vr. 103b
8 Zilkade 1115/ 14 Mart 1704	Eski Saray	Valide Sultan Kethüdası Mehmed	Uşşâkizâde, II, 728
16 Zilhicce 1115/ 21 Nisan 1704	Baruthane	Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa	TSMA.d, nr. 15, vr. 111b
21 Zilhicce 1115/ 26 Nisan 1704	Kapudane’de	Kaptanıderya Osman Paşa	TSMA.d, nr. 15, vr. 112a
22 Muharrem 1116/ 27 Mayıs 1704	Ayvansaray/ Kendi Yalısı	Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa	TSMA.d, nr. 15, vr. 115a

gidişleri (AE.SAMD.III, 228/21973 ve 228/21971) fark edilir. Paşa tebdil üzere “*bir mikdâr gezmek murâd*” eylediğini arz ederek padişaktan izin istemişti (HAT, 1447/49). Paşanın, 1719 ve 1721’de 2 farklı ayda çıktığı binişlerin listesi için bkz. C.SM, 121/6100; AE.SAMD.III, 96/9461.

²⁸³ Padişahın cevabı; “*Her ne tarafa biniş edersen aslâ mâni’ yokdur. Hemân gidip ikindiye dek eğlenesiz!*” oldu (AE.SAMD.III, 221/21343).

²⁸⁴ Tablonun, III. Ahmed’in saltanatı boyunca davetli katıldığı tüm yemek ziyafetlerini kapsamı olanaksızdır; zira basit bir kaynak taramasında ilk karşılaşılanlarla oluşturuldu. Dolayısıyla araştırma derinleştirildiğinde listenin hacmi artacaktır. Ayrıca padişahın icap ettiği birçok lale çırağını ve helva sohbeti davetinde muhtemelen onuruna yemek ziyafeti de verildi; fakat bunlar ileride müstakilen konu edileceğinden bu listeye eklenmedi. Verilen ziyafet tarihlerinde 1-2 günlük oynama olabilir. Verilerin büyük bir kısmı ziyafet organizasyonunda takdim edilen hediyelerin İç Hazine’ye giriş kaydından çıkarıldığı için belgedeki tarihin ziyafetin değil de hazineye ilgili kayıtlı yapıldığı günü gösterme olasılığı bakidir. Tablodaki (*) işareti, kaptanıderya olan paşanın denize gemi indirme merasimlerinde padişaha verdiği ziyafetleri ve (#) işareti ise Sadrazam Nevşehirli’nin Ramazan ve Kurban bayramlarında padişaha verdiği mutat ziyafetleri gösterir.

17 Rebiülevvel 1116/ 20 Temmuz 1704	Baruthane	Sadrazam Moralı Damad Hasan Paşa	TSMA.d, nr. 15, vr. 116a TSMA.d, nr. 51, vr. 19b
16 Cemaziyelahir 1116/16 Ekim 1704	Tersane-i Âmire	Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed Paşa	Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 735; TSMA.d, nr. 15, vr. 118b
15 Şaban 1116/ 13 Aralık 1704	Tersane-i Âmire	Kaptanıderya Mehmed Paşa*	Nusretname, s. 822 TSMA.d, nr. 15, vr. 120a
20 Şaban 1116/ 18 Aralık 1704	Sadrazam Sarayı	Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed Paşa	TSMA.d, nr. 15, vr. 121a Anonim Osmanlı Tarihi, s. 290
10 Muharrem 1117/ 4 Mayıs 1705	Okmeydanı	Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa	TSMA.d, nr. 2352/155 TSMA.d, nr. 15, vr. 126b
Evahir-i Rebiülevvel 1117/Temmuz 1705	Beşiktaş	Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa	TSMA.d, nr. 2352/310 TSMA.d, nr. 15, vr. 128a
7 Cemaziyelevvel 1117/27 Ağustos 1705	Baruthane	Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa	TSMA.d, nr. 1058, vr. 74b
27 Ramazan 1117/ 12 Ocak 1706	Beşiktaş	Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa	TSMA.d, nr. 2352/168
14 Zilkade 1117/ 27 Şubat 1706	Tersane-i Âmire	Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa	TSMA.d, nr. 15, vr. 137a
1117 içinde/ Nisan 1705-1706	Fener Bahçesi	Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa	Bağrıaçık, “Dürrî’nin Tarih Manzumelerinde”, s. 340
10 Safer 1118/ 24 Mayıs 1706	Kâğıthane Mirahur Köşkü	Mirahur-ı evvel Yahya Ağa	TSMA.d, nr. 2352/157 TSMA.d, nr. 15, vr. 140a
2 Rebiülevvel 1118/ 14 Haziran 1706	Kendi Yalısı	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2352/158 TSMA.d, nr. 15, vr. 140b
12 Muharrem 1119/ 15 Nisan 1707	Kâğıthane	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2352/159 TSMA.d, nr. 16, vr. 4b
12 veya 13 Muharrem 1119/15-16 Nisan 1707	Kendi Sarayı	Silahdar (Şehid) Ali Ağa	TSMA.d, nr. 9670/35 veya TSMA.d, nr. 16, vr. 4b
23 Muharrem 1119/ 26 Nisan 1707	Okmeydanı	Kaptanıderya İbrahim Paşa	TSMA.d, nr. 2352/160 TSMA.d, nr. 16, vr. 6a
2 Safer 1119/ 5 Mayıs 1707	İskender Çelebi Bahçesi	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa ²⁸⁵	Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 777; TSMA.d, nr. 16, vr. 6b
15 Rebiülevvel 1119/ 16 Haziran 1707	Kendi Yalısı	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2352/319 TSMA.d, nr. 16, vr. 7a
20 Cemaziyelahir 1119/18 Eylül 1707	Kâğıthane	Kaptanıderya Paşa*	TSMA.d, nr. 2352/327
20 veya 22 Zilhicce 1119/13-15 Mart 1708	Kâğıthane	Kaptanıderya İbrahim Paşa	TSMA.d, nr. 2352/161/0327 veya TSMA.d, nr. 16, vr. 14a
1 Muharrem 1120/ 23 Mart 1708	Kâğıthane	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 16, vr. 14b
25 Muharrem 1120/ 16 Nisan 1708	Sadrazam Sarayı	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 16, vr. 15a
2 veya 3 Receb 1120/ 17-18 Eylül 1708	Kasapbaşı Sarayı ²⁸⁶	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2352/162 veya TSMA.d, nr. 16, vr. 17b
5 Receb 1120/ 20 Eylül 1708	Okmeydanı	Hazineli Halil	TSMA.d, nr. 2352/334
5 Şevval 1120/ 18 Aralık 1708	Okmeydanı	Has Odalı Ali Ağa	TSMA.d, nr. 2352/337 TSMA.d, nr. 2352/401
21 Zilhicce 1120/ 3 Mart 1709	Cendere Boğazı	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2352/163 TSMA.d, nr. 16, vr. 22b

²⁸⁵ Donanma’nın uğurlanışı akabinde.

²⁸⁶ Bahçekapı’da (Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 802).

18 Muharrem 1121/ 30 Mart 1709	Baruthane	Kaptanıderya İbrahim Paşa	TSMA.d, nr. 2352/164 TSMA.d, nr. 16, vr. 23b
9 Rebiülevvel 1121/ 19 Mayıs 1709	Kâğıthane ²⁸⁷	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr.10590, vr. 20a
12 Rebiülahir 1121/ 21 Haziran 1709	Kuruçeşme/ Kendi Yalısı	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2352/342 Nusretname, s. 880
14 veya 17 Rebiülahir 1121/23-26 Haziran 1709	Kuruçeşme	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2352/342 veya TSMA.d, nr. 2352/165/166 TSMA.d, nr. 16, vr. 26b
17 Rebiülahir 1121/ 26 Haziran 1709	Silahdarın Sarayı	Silahdar Yusuf Ağa	TSMA.d, nr. 2352/165 TSMA.d, nr. 16, vr. 26b
16 Cemaziyelevvel 1121/24 Temmuz 1709	Kuruçeşme	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 32, vr. 43b
Receb 1121/ Eylül-Ekim 1709	Kasapbaşı Sarayı	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 1111, vr. 63a
7 Receb 1121/ 12 Eylül 1709	Kuruçeşme/ Kendi Yalısı	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2352/167 TSMA.d, nr. 16, vr. 27a
Selh-i Zilhicce 1121/ Mart 1710	Kâğıthane	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	Uşşâkizâde, II, 1007
1 Muharrem 1122/ 2 Mart 1710	Baruthane	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2353/86 TSMA.d, nr.16, vr. 33b
6 Muharrem 1122/ 7 Mart 1710	Zeyrek'te Sultan Sarayı	Vezir (sonra Sadrazam) Köprülüzâde Numan Paşa	TSMA.d, nr. 2353/87 TSMA.d, nr. 16, vr. 33b
12 veya 13 Safer 1122/ 12-13 Nisan 1710	Tersane-i Âmire	Kaptanıderya Mehmed Paşa*	TSMA.d, nr. 2353/89 veya Nusretname, s. 892
29 Safer 1122/ 29 Nisan 1710	Kuruçeşme/ Kendi Yalısı	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2353/90 TSMA.d, nr. 16, vr. 34b
1 Rebiülevvel 1122 veya Rebiülevvel 1122/ Nisan-Mayıs 1710	Akıntıburnu Arnavutköy/ Yalısı	Sadrazam Çorlulu Ali Paşa	Nusretname, s. 893 veya Târih-i Râşid ve Zeyli, II, 833
15 Cemaziyelevvel 1122/12 Temmuz 1710	?	Vezir Maktulzade Ali Paşa ²⁸⁸	TSMA.d, nr. 16, vr. 35b
6 Cemaziyelahir 1122/ 2 Ağustos 1710	Kuruçeşme/ Kendi Yalısı	Kaimmakam (sonra Sadrazam Şehid) Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2353/92 TSMA.d, nr. 16, vr. 36a
6 Cemaziyelahir 1122/ 2 Ağustos 1710	Kendi Yalısı	Maktulzade Ali Paşa	TSMA.d, nr. 2353/93 TSMA.d, nr. 16, vr. 36a
Şaban 1122/ Eylül-Ekim 1710	Okmeydanı	Has Odalı Kahvecibaşı Selim Ağa	TSMA.d, nr. 2354/8
17 veya 19 Muharrem 1123/7-9 Mart 1711	Tersane-i Âmire	Kaptanıderya Mehmed Paşa*	Nusretname, s. 913 veya TSMA.d, nr. 2353/104
6 veya 10 Safer 1123/ 26-30 Mart 1711	Davudpaşa, sadrazamın otağı	Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa	Uşşâkizâde Târihi, II, 1059 veya TSMA.d, nr. 2353/105
5 Rebiülevvel 1123/ 23 Nisan 1711	Aynı yer	Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa	TSMA.d, nr. 2353/107 TSMA.d, nr.16, vr. 44a
19 veya 20 Safer 1124/28-29 Mart 1712	Kâğıthane	Sadrazam Yusuf Paşa	TSMA.d, nr. 2353/54 /19 veya TSMA.d, nr. 2353/124
2 Rebiülevvel 1124/ 9 Nisan 1712	Kâğıthane	Sadrazam Yusuf Paşa	TSMA.d, nr. 2353/19 C.SM, 5276
17 Cemaziyelahir 1124/22 Temmuz 1712	Çobançeşmesi	Sadrazam Yusuf Paşa	TSMA.d, nr. 2353/131 TSMA.d, nr. 16, vr. 76a
23 Cemaziyelahir 1124/28 Temmuz 1712	Alibeyköy	Sadrazam Yusuf Paşa	MAD.d, nr. 1467, vr. 8

²⁸⁷ Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa'nın düğünleri esnasında.

²⁸⁸ II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın zevci.

(29) Receb 1124/ 1 Eylül 1712	Ağa Kapısı	Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa	TSMA.d, nr. 2353/136 TSMA.d, nr. 16, vr. 77b
7 veya 8 Şaban 1124/ 9-10 Eylül 1712	Kendi Sarayı	Silahdar Yusuf Ağa	TSMA.d, nr. 2353/137 veya TSMA.d, nr. 28, vr. 12b
20 Şaban 1124/ 22 Eylül 1712	Alibeyköy	Sadrazam Yusuf Paşa	MAD.d, nr. 1467, vr. 13 AE.SAMD.III, 84/8462
28 Şaban 1124/ 30 Eylül 1712	Çobançeşmesi	Sadrazam Yusuf Paşa	TSMA.d, nr. 16, vr. 80a
3 Şevval 1124/ 3 Kasım 1712	Çobançeşmesi	Sadrazam Yusuf Paşa	TSMA.d, nr. 2353/175 TSMA.d, nr. 16, vr. 87b
Rebiülahir 1128/ Mart-Nisan 1716	Kurşunlu Mahzen Kasrı	Sadrazam (Şehid) Ali Paşa	Nusretnâme, s. 1034
25 Cemaziyelevvel 1131/15 Nisan 1719	Kâğıthane	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa	Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1157; TSMA.d, nr. 2362/5
3 Cemaziyelahir 1131/ 23 Nisan 1719	Kâğıthane	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa	Nusretnâme, s. 1100
4 Zilhicce 1131/ 17 Ekim 1719	Okmeydanı	Kilerli Pehlivan Ahmed ²⁸⁹	TSMA.d, nr. 2362/12 TSMA.d, nr. 2184, vr. 11b
19 Şaban 1134/ 4 Haziran 1722	Okmeydanı	Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa*	Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1289; TSMA.d, nr. 2365/8
27 Şevval 1134/ 10 Ağustos 1722	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa	Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1293-1296
4 Şevval 1135/ 8 Temmuz 1723	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa#	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1321-1322
14 Şevval 1135/ 18 Temmuz 1723	Tersane Dîvânîhânesi	Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa*	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1326
5 Şevval 1136/ 27 Haziran 1724	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa#	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1367
12 Zilhicce 1136/ 1 Eylül 1724	Sadâbâd	Sadrazam Damad İbrahim Paşa#	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1388
5 Şevval 1137/ 17 Haziran 1725	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa #	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1433-4
16 Zilhicce 1137/ 26 Ağustos 1725	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ²⁹⁰	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1444
6 Şevval 1138/ 7 Haziran 1726	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ²⁹¹	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1495
20 Şevval 1138/ 21 Haziran 1726	Neşetâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa	TSMA.d, nr. 2369/10 Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1498
15 -16 Zilhicce 1138/ 14-15 Ağustos 1726	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa#	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1507; TSMA.d, nr. 2369/12
1138 içinde/ 1725-1726	?	Kaptanıderya Mustafa Paşa	TSMA.d, nr. 28, vr. 20a
4 Şevval 1139/ 25 Mayıs 1727	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa#	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1543; TSMA.d, nr. 2370/10
27 Zilkade 1139/ 16 Temmuz 1727	Kuruçeşme/ Tırmakçı Yalısı	Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1551-2
4 Şevval 1140/ 14 Mayıs 1728	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa#	Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1595; TSMA.d, nr. 2371/10

²⁸⁹ Bu kişinin ok atışında başarılı olup menzile taş dikmesini kutlama amaçlı.

²⁹⁰ 4gün önce yapılacak ziyafet o günün sabahı Tiflis'in fethi müjdesi gelince fetih kutlamalarının sonuna ertelenmişti (Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1444).

²⁹¹ III. Ahmed, bu kez Sadâbâd'da haremının bir kısmıyla birlikte 1 hafta kaldı.

22 Şevval 1141/ 21 Mayıs 1729	Sadâbâd	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ²⁹²	TSMA.d, nr. 2372/10; 2184, vr. 190a

Tablodan anlaşıldığı üzere III. Ahmed'i kurdukları zengin sofralarda ağırlayanların başında sadrazamlar gelir ve onları kaptanıderyaların takip eder. Bazı Enderun ağaları ve nadiren yeniçeri ağaları da ziyafet düzenler. Bu vesileyle padişaha maddi değeri yüksek hediyeler sunmaya ihtimam gösteren davet sahipleri²⁹³, padişahın seyrinden haz duyduğu müsabaka ve eğlencelerin tertibine özen göstermektedir²⁹⁴.

Yönetici elitin, tekellüflü sofralar ve kıymetli hediyelerle padişaha koşulsuz itaat ve bağlılıklarını sundukları bu organizasyonlara siyasî ikbal kapısı gözüyle bakmaları kaçınılmazdı. Ortamın padişahla iletişime elverişliliği, önemli iç ve dış siyasî meseleler ve gündemdeki ehemmiyetli konuların bu sofralarda müzakeresi hatta karara bağlanması ziyafetlere atfedilen önemi artırıyordu. Fakat padişahlar onuruna ziyafet sofraları kurmanın tarihi, ilk devirlere kadar gittiğine göre böylesi organizasyonlardan kendi payına çıkar uman rical profili de III. Ahmed dönemine has olmasa gerekti. Nitekim anlatısını 1704'te yani III. Ahmed saltanatının ilk yılında bitiren bir kronikte, son dönemlerde sadrazamların padişahları yılda 3-4 defa ziyafete davet etmelerinin kanuna yakın bir hal aldığı belirtilmektedir²⁹⁵.

Aynı kronikte sadrazamların bu organizasyonları halktan aldıkları akçeyle finanse ettiği iddia edilerek ziyafetlerin fazlaca tekellüflü ve maliyetlerin yüksek

²⁹² Kırım Hanı II. Mengli Giray da ortamdaydı.

²⁹³ TSMA.d, nr. 15 ve 16 numaralar, ziyafet tertipçilerinin huzur-ı hümayuna sunduğu hediyelerin kayıtlarıyla doludur. Örneğin, Sadrazam Moralı Hasan Şubat 1704'teki ziyafetinde sorguç ve çeşitli kumaşlar (TSMA.d, nr. 15, vr. 103b); Sadrazam Çorlulu Kâğıthane'deki ziyafette murassa kuşak ve 3 keselik kuruş (TSMA.d, nr. 2352/159), Cendere Boğazı'ndakinde sorguç, çeşitli kumaşlar ve 1.000 cedîd tuğralı altın (TSMA.d, nr. 16, vr. 22b); Sadrazam Köprülüzâde Numan 1710'da Zeyrek'teki ziyafette çeşitli kumaşlar ve murassa bir hançer (TSMA.d, nr. 2353/87); Sadrazam Baltacı ordugâhtaki ziyafette çeşitli kumaşlar, çengel kuşak ve 6 adet tüfek (TSMA.d, nr. 16, vr. 43b); Sadrazam Yusuf Paşa Mart 1712'de Kâğıthane'deki ziyafette murassa sorguç ve kuşak, çeşitli kumaşlar, 2 tüfek ve 4 keselik akçe (TSMA.d, nr. 2353/124); Eylül 1712'de Alibeyköy'dekinde meyve ve çiçek (AE.SAMD.III, 84/8462); Sadrazam Nevşehirli 1719'da Kâğıthane ziyafetinde 1'er murassa kuşak ile sorguç ve çeşitli kumaşlar (TSMA.d, nr. 2362/5) sundu.

²⁹⁴ Saltanatının ilk aylarında Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed'in verdiği ziyafette pehlivan güreşi seyri (Anonim Osmanlı Tarihi, s. 262). Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed'in Tersane'deki ziyafetinde kalyonda ip üstünde gösteri yapan cambazın seyri (TSMA.d, nr. 1058, vr. 58b). Sadrazam Baltacı Mehmed'in silah atışları düzenlenen bir ziyafetinde atış yapan Yeniçerinin dışının çıkması, bir diğerinin de tüfeginin "şikest" olması (aynı defter, vr. 74b). Sadrazam Çorlulu'nunkinde yine silahşorların atışlarını seyir (aynı defter, vr. 86a), bir başkasında kayık yarışlarının seyri (TSMA.d, nr. 2352/319). Baltacı'nın Prut seferi öncesinde otağda verdiği ziyafette güreş ve silah atışları seyri (Uşşâkizâde Târihi, II, 1059).

²⁹⁵ Anonim Osmanlı Tarihi, s. 262.

tutulması eleştirilir; hatta devrin başında sadarete getirilen Moralı Hasan Paşa padişaha sunduğu hediyelerde pahalıya kaçmakla suçlanır; oysa zamanında bu hususta itidal taahhüdünde bulunmuştur²⁹⁶. Aynı kaynağa göre, halefi Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed de Ekim 1704'te Tersane'de düzenlediği ziyafete hediyeleriyle birlikte 50 keseden fazla masraf etmişti (tahmini 25.000 kuruş)²⁹⁷. Paşanın bir başka ziyafetinde sunduğu hediyelerin değerinin de 30 keseyi bulmuştu (tahmini 15.000 kuruş)²⁹⁸.

Haddinden fazla yüksek oluşu ihtiyatı gerektirse de eğer doğruysa bu rakamlar Kalaylıkoz'un azil sebeplerinden olan giyim kuşamda gösterişe ve sefahate düşkün karakterine verilebilir. Nitekim paşanın Tersane'deki ziyafetinde ölçüsüzce "*zînet ve haşmet*" göstermesinin kınandığını Râşid de kaydeder²⁹⁹. Keza paşa daha sadaretteki ilk günü padişahın huzuruna altın dokuma şatafatlı bir elbiseyle çıkarak sarayda şaşkınlık yaratmıştı. Zaten sadece 89 gün süren sadaretine bu şekilde en az 2 ziyafet tertibi sığdırabilmesi de pek alışıldık bir tablo değildi.

Bu durum, yukarıdaki ziyafetlerin III. Ahmed'in cülûsunun ilk senesine, yani düzen ve istikrarın henüz temin edilemediği günlere ait oluşuyla da izah edilebilir. O sıra yönetici kadro çok sık değiştirildiği için ricalin makamını koruma adına hiçbir maliyetten kaçınmaması anlaşılabilir bir tutumdur. Çünkü dönemin tamamı dikkate alındığında her ziyafet sahibi padişaha maddi değeri oldukça yüksek hediyeler sunmuşsa da bunların başlangıçtakiler kadar yüksek rakamlara çıkmadığı kayıtlarla sabittir³⁰⁰. Padişah da davet sahiplerini hilat giydirecek taltif etmiştir.

III. Ahmed'i belli bir konuda kıvama getirmenin yolunun ziyafet tertibinden geçtiğini düşünenlerin hesapları, Kalaylıkoz Ahmed Paşa örneğinde olduğu gibi her zaman tutmadı. Ama bu hususta, terfi umuduyla kurduğu mükellef sofrası ve sunduğu maddi değeri yüksek hediyelere rağmen hüsrana uğrayan Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed ayrı bir yere sahiptir. 1703 İsyanı'nda âsilerin yeniçeri ağası atadığı ve hatırlanacağı üzere o süreçte askerin yönetime doğrudan dâhil olacağı "Ocaklı saltanatı" şeklinde yeni bir rejim kurmayı dillendirebilmiş bir şahsiyetti. III. Ahmed'in cülûsu sonrasında

²⁹⁶ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 287.

²⁹⁷ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 287. Kaynakta keseden kastın ne olduğu açık değilse de III. Ahmed devrinde bir kesenin 500 kuruşa karşılık geldiği örneklerle sabittir (**TSMA.d**, nr. 2352/381 ve 632 ve 883). Bu hesap üzere 50 kese, 25.000 kuruş yapar ki bu hayli yüksek bir meblağdır.

²⁹⁸ **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 290. Hesaplama önceki dipnotta belirtilen usulle yapıldı.

²⁹⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 735.

³⁰⁰ Yukarıda bir dipnotta hediyelerin içeriklerine dair misaller verilmişti.

da sadaret sevdasıyla uygunsuz tavırlarını sürdürmüştü. Daha ilk günlerde padişahı konağında ziyafete davet etme cüreti gösterdi ki normalde usul yeniçeri ağasının sadrazamı, sadrazamın da padişahı yemek sofrasında ağırlaması şeklindeydi³⁰¹. Gerek bu ziyafet esnasında gerekse cuma selâmlıklarında eşlik ettiği III. Ahmed’e sadaret mührünün kendisine verilmesinin gerekliliğini arkasına aldığı Yeniçeri Ocağı’na güvenerek tehditkâr bir üslupla dile getirmişti³⁰². Fakat emeline ulaşamadığı gibi önce sürgün ve ardından da katledildi.

Benzer bir hüsrânı 1708’de gündeme gelen Fatma Sultan-Silahdar (Şehid) Ali Ağa izdivacına engel olmaya çalışan dönemin sadrazamı Çorlulu yaşadı. Kendisinin önerdiği damat namzedi olarak önerdiği Abdurrahman Paşa’ya yardım amacıyla sultan kızın ikameti için bir ev satın aldı, tadilatını yaptırdığı evi göstermek ve müspet bir cevap almak ümidiyle III. Ahmed’e burada bir ziyafet verdi. Fakat padişah silahdarının damatlığında karar kılınca çabaları boşa çıktı³⁰³.

III. Ahmed’in, sadrazamlar, kaptan paşalar veya muhitindeki bazı şahıslar³⁰⁴ dışında Topkapı Sarayı’nın Enderun ağalarından gelen ziyafet davetlerine icabı hayli sıra dışıdır. Kendisi de usta bir okçu olan padişahın, ok atışı müsabakalarını izlediği Enderunlu pehlivanların, yani okçuların kutlama yemeklerine iştiraki ve bu vesileyle onlara ihsanda bulunmayı ihmal etmediği anlaşılıyor. Hazine Halil, Kilerli Pehlivan Ahmed ve Has Odalı Ali Ağa bunlardandı³⁰⁵. Okçulukta yeteneği malum Sadrazam Baltacı’nın menzile taş dikmeye muvaffak olduğu bir atışı üzerine düzenlediği kutlama yemeğine de katılmıştı (1117/1705-6)³⁰⁶.

Ziyafet tertibi için revaç gören mahaller; Okmeydanı, Kâğıthane ve Tersane-i Âmire gibi her dönem rağbet görenler ile ziyafet sahibinin tercihleri doğrultusunda

³⁰¹ “Ağalar ziyafeti az görülmüştür” denerek tuhafılık ifade edilir (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 262).

³⁰² *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 701, 703; *Nusretnâme*, s. 794-797. Ağanın sunduğu hediyeler alışılmışın üstündeydi: inci tespih, elmas yüzük, mücevher hançer, altın saat, 2 eyerli at ve 2.000 şerifi altın ile çeşitli kumaşlar (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 262; *TSMA.d*, nr. 15, vr. 94b).

³⁰³ Bu amaçla satın aldığı ev, Kasapbaşı Mehmed Ağa’nın Bahçekapı’daki sarayıydı. Olayın ayrıntıları için bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 801-3; Tuncer, “Padişah Kızlarının Şekli Evlilikleri”, s. 76.

³⁰⁴ Silahdar Ali Ağa (Sadrazam Şehid Ali Paşa), Mirahur-ı evvel Yahya Ağa ve Maktulzâde Ali Paşa.

³⁰⁵ Hazine Halil’e ziyafet bahası olarak 50 kuruş (*TSMA.d*, nr. 2352/334), Kilerli Pehlivan Ahmed’e 40 tuğralı altın ihsan edildi (*TSMA.d*, nr. 2362/12). Okçuluğa çok merakından dolayı sonradan sarayın okçular zümresine alınan Has Odalı Ali Ağa Okmeydanı’nda en çok menzil taşı olan kemankeşlerdendi ve 5 ayrı menzilde rekoru vardı (Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Ankara, AKM Yayınları, 2015, s. 192).

³⁰⁶ Kahraman, *Osmanlı Devleti’nde Spor*, s. 319; Yücel, *Türk Okçuluğu*, s. 240-2; Bağrıaçık, “Dürri’nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri”, s. 340.

belli zaman aralıklarında öne çıkanlar şeklinde iki kategoride incelenebilir. Mesela Sadrazam Moralı Hasan Paşa döneminde paşanın yalısının bulunduğu Ayvansaray; Çorlulu döneminde ise benzer sebeple Kuruçeşme öne çıktı. Sadrazam Yusuf Paşa bu amaçla Çobançeşme ve Alibeyköy'ü; Nevşehirli Sadâbâd'ı tercih etti.

Sadareti daha uzun sürseydi muhtemelen Çorlulu, yoğun kullandığı Kuruçeşme muhitine Nevşehirli'nin Sadâbâd'a kazandırdığı ünün bir benzerini kazandıracaktı. Dolayısıyla modern tarihçiler "III. Ahmed döneminin gösterişli eğlence hayatı" denildiğinde Kuruçeşme'den bahsetmeden edemeyeceklerdi. Nitekim uzun yıllardır yaşadığı Kuruçeşme'deki yalısını Çorlulu'nun zoruyla boşaltan Hollanda elçisi Colyer, Çorlulu'nun Boğaz kıyısındaki bütün gayrimüslimleri Pera'ya dönüştürdüğünden bahseder ve paşanın kafasında o yalı ve civardaki yalıları birleştirip padişahın kullanacağı bir kompleks oluşturma fikri olduğunu anlatır³⁰⁷.

İnşa edildiği 1722'den itibaren her Ramazan ve Kurban bayramında Sadâbâd'da ziyafet tertip eden ve çeşitli spor etkinlikleri ve eğlencelerin temâşâsıyla padişaha güzel bir gün yaşatan Nevşehirli'nin ziyafetlerin zamanlamasına yeni bir düzenleme getirdiği açıktır. Selefleri döneminde takvime dağınık serpiştirilen ziyafetleri dinî bayramların sonuna çeken paşa, her bayramda ziyafet tertibini rutinleştirdi. Tabii, yapımı yeni tamamlanan bir kasır yahut gelen bir fetih haberi münasebetiyle farklı zaman dilimlerinde gerçekleştirilen ziyafetler de oldu.

3.2. Tertip Edilen Eğlenceler

Kışlık ve yazlık yaşam alanlarında ve günübirlik biniş mahallerinde padişahın vaktini geçirdiği faaliyet ve eğlencelerin mahiyeti birkaç başlık altında ele alınabilir.

3.2.1. Yaptığı Sporlar

III. Ahmed, IV. Murad gibi birçok spor dalında başarılı değilse de nişancılıkta maharetini kanıtlamış bir padişahı ve iyi bir okçu ve silahşordu³⁰⁸. II. Mustafa'nın da

³⁰⁷ Elçinin yalısı Çorlulu'nun yalısının hemen yanındaydı (Marloes Cornelissen, "The World of Ambassador Jacobus Colyer: Material Culture of the Dutch 'nation' in Istanbul during the First Half of the 18th Century", **Sabancı University PhD Thesis**, 2015, s. 179-182).

³⁰⁸ IV. Murad, güreş, binicilik, cirit, okçuluk ve silahşorlukta başarılıydı (Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor**, s. 295, 491). Fakat III. Ahmed'in nişancılıkta önemli rekorları bulunan II. Mahmud kadar mahir olduğu söylenemez (Yücel, **Türk Okçuluğu**, s. 227-232)

aynı alanlarda iyi oluşu, kardeşlerin nişancılığa istidatlarının şehzadelikte geliştiğini düşündürür³⁰⁹.

Daha saltanatının ilk senesinde 900 *gez* uzaklığa ok atarak kemânkeş, yani profesyonel okçu sayılmanın şartını yerine getiren ve bu alanda *pehlivanlık* payesi alan III. Ahmed³¹⁰, Okmeydanı'nda adına nişan taşı dikilen birkaç padişaktan biridir³¹¹. Coğunlukla Okmeydanı binişlerinde buradaki Okçular Tekkesi'nde yaptığı bu sporu³¹², Tersane Sarayı'nda ve Topkapı Sarayı kompleksi dâhilinde de icra ederdi³¹³. Çevresinde okçulukla ilgilenen isimlerden Sadrazam Baltacı ile 1723'te silahdarı ve 1728'de de damadı yaptığı Silahdar Kunduracızâde İstanbullu Mehmed Paşa'nın atışlarını seyre giderdi³¹⁴.

Silahşorlukta da maharetini saltanatının başında kanıtlayan padişahın, testi, yumurta, altın gibi cisimlere belli uzaklıktan yaptığı başarılı vuruşlar tarih manzumelerinde konu edilir. Bu şekilde düşürülen tarihler arasında cülûs yılına kadar gidenler vardır³¹⁵. Zaten silah atışındaki hüneri, 1705'te adına bir taş dikilerek tescillenmiştir ki bu alandaki başarısından ötürü adına kitabe yazılan ilk Osmanlı padişahı olduğu söylenir³¹⁶.

1122 (1710-1711) yılındaki bir atışında gümüş bir parayı uzak mesafeden sayısız parçaya bölme becerisini Şair Dürri bir şiirinde konu eder³¹⁷. 1721'deki benzer bir atışında bu kez nişan aldığı bir altını “*vehle-i evvelde*”, yani daha ilk denemede 85

³⁰⁹ **Nusretnâme**, s. 807; Kahraman, **a.g.e.**, s. 525-526. Kardeşlerin ayrıştığı hususlar da vardı. Örneğin II. Mustafa, kardeşinin tersine ata binmeyi ve cirid oynamayı çok severdi (Kahraman, **a.g.e.**, s. 441).

³¹⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 728. Padişah 900 menziline ok atışı başarısından dolayı ortamdakilere 44 altın dağıttı (**TSMA.d**, nr. 1058, vr. 49b). Ayrıca Okmeydanı'nda bulunan diğer okçulara yemek ziyafeti (“900 *ziyâfeti*”) verdi (**Nusretnâme**, s. 815; **TSMA.d**, nr. 2984, vr. 3b (22 Muharrem 1116/27 Mayıs 1704)). *Gez* okçulukta mesafe ölçüsüdür. 900 *gez* Okmeydanı'nda yarışlara katılmak isteyen bir kişinin 4 şahit önünde ok atıp kendini ispatlaması gereken asgarî mesafedir. 1 *gez* 66 cm'ye tekabül ettiğine göre padişahın 900 *gez* menziline atışı 594 metre bir uzaklık demektir (Kahraman, **a.g.e.**, s. 534).

³¹¹ Diğerleri IV. Murad, III. Selim ve II. Mahmud idi (Kahraman, **a.g.e.**, s. 248).

³¹² **TSMA.d**, nr. 2352/308 (Muharrem 1117/Mayıs 1705); nr. 2352/137 (Muharrem 1119/Nisan 1707); nr. 2354/16 (Cemaziyelevvel 1122/Temmuz 1710); nr. 2354/18 (Receb 1122/Ağustos 1710) vb.

³¹³ Tersane Sarayı (**TSMA.d**, nr. 2984, vr. 5a (1117/1705-6)). Topkapı Sarayı Harem-i şerif kapısında ok atışı (**TSMA.d**, nr. 2352/309 (1117/1705)).

³¹⁴ Yücel, **Türk Okçuluğu**, s. 240-2; 242-3.

³¹⁵ Şair Dürri, padişahın nişangâhtaki bir yumurtayı vuruşuna 1115 (1703-4) ve havuzdaki bir limonu 100 adım mesafeden ilk atışta vuruşuna 1116 (1704-5) senesi için tarih düşürür (Bağrıaçık, “Dürri'nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri”, s. 338-9). Vahid Mahtûmî ise padişahın testiye yaptığı atışı bir kasidesinde konu eder (Düzenli, “XVIII. Yüzyıl Divan Şairlerinin Gözüyle”, s. 1087).

³¹⁶ Kitabenin Topkapı Sarayı müzesinin silah dairesinin giriş kapısının sağ tarafında durduğu söylenir (Kahraman, **a.g.e.**, s. 533-4). Alandaki başarısıyla adına kitabe yazılan diğeri III. Selim'di (sayfa 546).

³¹⁷ Bağrıaçık, “Dürri ve Divanındaki Tarih Manzumeleri”, s. 179-180.

adımlık mesafeden vurarak herkesi şaşırtır. Râşid'in "*meşk ü ta'lim ile bile müyesser olur hâletden*" bulmadığı³¹⁸ bu başarısından ötürü padişahın adına nişan taşı dikilir ve Râşid ve Vehbî gibi şairler tarafından tarih manzumeleri yazılır³¹⁹.

Kırdığı bu rekoru, kendisi kadar iyi silah kullanan Nevşehirli'yle arasında tatlı bir rekabete dönüştüren III. Ahmed, onun da aynı mesafeden atış denemesi yapmasını şöyle ister: "*Benim Vezîrim, Tobçular'a varmışsınız. Küçük tahta köşkün nihâyetinden karşı dîvâra altun vaz' edüp atasınız. Uracağımıza hiç iştibâh yokdur. Mürekkeb ile 85 rakam olunmuşdur. Siz dahi urursanız gâyet münâsib ve halkın içinde mümtâz ve hayli takvîyet-i dîn ü devlet olur sözlere bâ'is ü bâdî olur. Eğer urursanız ne mertebe beni mesrûr edersiniz ki kalem ile vasf idemem. Hatt-ı hümayûn vusûlünde atmağa mübâşeret eylesiniz!*"³²⁰. Seyyid Vehbî'nin şiiirinden, atış talimine hemen başlayan sadrazamın 60 ve 75 adımlık mesafeden 2 başarılı vuruş yaptığı fakat padişahın 85 adımlık rekorunu kıramadığı anlaşılmaktadır³²¹. Belki de bilinçli olarak kırmamıştır.

Hatt-ı hümayûnlarında padişahın, böyle başarılı bir atışın kamuoyunda bulacağı olumlu karşılığı konu etmesi, otorite sahiplerinin spor faaliyetlerine dahi halkla arasında iletişim unsuru olarak bakmalarının ve bunlara meşruiyet artırıcı işlev yüklemelerinin güzel bir örneği olarak görülebilir.

Nişan atışlarında daha ziyade Topkapı Sarayı içindeki Çadır Köşkü'yle³²², Edirne'de Buçuktepe mevkiini³²³ tercih eden padişah, binişe gittiği bazı mahalleri de bu amaçla kullandı. Tüfeğin içine kurşun yerine altın koyarak atış yaptığı oluyordu³²⁴. Kullandığı barut ve kurşun gibi malzemelerin ücretini özel hazinesinden verirdi³²⁵.

³¹⁸ Padişah bu atışını Hasan Paşa Bahçesi'nde yaptı (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1225). Hasan Paşa Bahçesi diye anılan yer ile bir belgede rastlanan "Topçular'daki Hasan Paşa Çiftliği" aynı olmalıdır (*TSMA.d*, nr. 2352/180). Topçular, 18. yüzyılın ilk yarısında Eyüp'e bağlı bir köydü (Gülnaz Özmutlu, "IV. Mehmed'in Kızı Hadice Sultan'ın İstanbul'daki Vakıfları ve Mülkleri", *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu IV*, 20 Mayıs–22 Mayıs 2016, s. 688). Nitekim III. Ahmed, Hasan Paşa Bahçesi'ne o sırada ikamet ettiği Eyüp'ten *biniş tarikiyle* gitmişti (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1225).

³¹⁹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1225-6; Dikmen, "Seyyid Vehbi ve Divanının", s. 340-1. Padişahın başarısına tarih düşüren Sır-kâtibi Bekir Bey ve Has Odalı Mahmud Ağa, 15'er altın ve Kilerli Ahmed Çavuş 10 altın ile ödüllendirilir (*TSMA.d*, nr. 2184, vr. 52a (Şaban 1133/Haziran 1721)).

³²⁰ AE.SAMD.III, 228/21942. Nevşehirli'nin atıcılığına dair bkz. Kahraman, *a.g.e.*, s. 525-6, 537.

³²¹ Dikmen, "Seyyid Vehbi ve Divanının", s. 377.

³²² *TSMA.d*, nr. 1048, vr. 48b (1115/1704); *aynı defter*, vr. 62b (1116/1705) vb.

³²³ *TSMA.d*, nr. 2360/4 (Rebiülahir 1129/Nisan 1717).

³²⁴ Buçuktepe'de tüfek atarken kurşun yerine tüfeğe konmak üzere verilen 2 tuğralı altın (*TSMA.d*, nr. 2360/4). 1729'da "tüfenk nişânına vaz' için" verilen 2 Frengî altın (*TSMA.d*, nr. 2184, vr. 191b).

³²⁵ Padişahın tüfekleri için 1717'de 1 ayda satın alınan barut, kurşun, ağızotu, çakmak taşı, fitil ve çakmak için toplam 20,5 kuruş 48 akçe ödendi (*TSMA.d*, nr. 2360/4).

İyi bir nişancı ve silahşor olmasına rağmen, babası IV. Mehmed ve ağabeyi II. Mustafa'daki av tutkusuna III. Ahmed'de rastlanmaz³²⁶. Fakat nadiren de olsa avlanmıştı. Alibeyköy'de geyik avladığı bir yazışmasından anlaşılır: “*Ben dahi Alibey Karyesi'ne doğru gidüp doğancılar ile geyik avlasam gerekdir*”³²⁷. Kuş avlamaya gidişi Şair Nedîm'in bir kasidesinde konu edilir³²⁸. Saltanatının sonlarına doğru Nevşehirli ve diğer vezirlerle Davudpaşa'ya ava gittiği göze çarpar³²⁹.

Nadiren yaptığı bir diğer spor, yaya (menzil) ciridi, yani cirid sopasını bir çizgiden en uzağa atma yarışıdır³³⁰. Topkapı Sarayı'nda bu oyunu oynayanlara eşlik ederken bir baltacıyı yaralar³³¹. Babası IV. Mehmed'in de henüz avla çok vakit geçirmediği Edirne'deki ilk zamanlarında sık sık yaya ciridi oynadığı söylenir³³². İyi bir at binicisi olan ve at üstünde icra edilen cirid oyununu çok seven kardeşi II. Mustafa'dan farklı olarak III. Ahmed, cirid ile hiç ilgilenmedi. Kaynakların yanlış yorumlandığı bir çalışmada³³³ aksi iddia edilse de bu doğru değildir.

3.2.2. Seyr ü Temâşâlar³³⁴

Padişahın büyük bir zevkle izlediği etkinliklerin başında, düzenleniş sıklığına göre güreş, cirid ile ok-silah atışları gibi spor müsabakaları gelir. Bunları diğer birtakım oyunlar, teatral performanslar, hüner gösterileri, musiki fasılları, havai fişek gösteriler takip eder. Mehtap seyri de böyledir.

Aktif olarak güreşle uğraşmasa da huzurunda güreşen pehlivanları seyretmekten büyük haz duyan III. Ahmed, güreş sporunu önemseyen padişahlar arasında

³²⁶ Kahraman, a.g.e., s. 202; Uğur Kurtaran, “Sultan II. Mustafa'nın Avcılığı Üzerine Bir Araştırma”, *Social Sciences Research Journal*, vol. 7, Issue 1, March 2018, s. 147-166.

³²⁷ AE.SAMD.III, 227/21849 (Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ile arasındaki yazışma).

³²⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Nedîm Dîvânı*, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2015, s. 118.

³²⁹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1615 (Kasım 1728).

³³⁰ Kahraman, a.g.e., s. 508-510.

³³¹ *TSMA.d*, nr. 2365/5 (Cemaziyelevvel 1134/Şubat 1722).

³³² Kahraman, a.g.e., s. 503.

³³³ Ahmet Yüksel, Mehmet Gül, Okan Güven, “Padişah Cirit Bindi! (Cirit Sporunu İcrâ Eden ve Destekleyen Osmanlı Sultanları)”, *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Online Yayın Tarihi 30/06/2018, s. 150.

³³⁴ “Seyr ü Temâşâ” başlığı atıldı çünkü o dönem sportif aktivite, mehtap, bahçe hatta deniz seyri gibi faaliyetlere bu ifade kullanılır: “*Cirid seyri dahi var. Gelüp seyr ü temâşâ eyleyesiz ve eğlenmeyesiz!*” (AE.SAMD.III, 229/22009). “*Sa'd-âbâd'a varup seyr ü temâşâ ederim*” (AE.SAMD.III, 225/21717).

zikredilir³³⁵. Tahta çıktığında düzenlediği ilk eğlence güreş müsabakasıdır; 1703 Eylül sonu Sofa Köşkü'nün önünde pehlivanları güreştirmiştir³³⁶.

Padişah, bu tarihten itibaren saltanatının sonuna dek bazen ayda 7 farklı günü bulan sıklıklarla bazen daha seyrek olarak birçok göç ve biniş mahallinde pehlivan güreştirdi³³⁷. Küçük ölçekli bu pehlivan güreşlerinin yanı sıra Ramazan ve Kurban bayramı şenlikleri kapsamında 50 çifti bulabilen genişlikte güreş müsabakaları organize ettirir, bunları büyük bir zevkle izlerdi³³⁸. Huzurunda güreşen tüm pehlivanları her defasında İç Hazine'den ödüllendirirdi³³⁹.

Etkin yakın çevre figürlerinden Kızlar Ağası Uzun Süleyman, padişahın güreş tutkusunun farkına vararak onu mekânında pehlivan güreşi eşliğinde ağırlayan ilk isimlerdendi³⁴⁰. Fakat ilerleyen yıllarda etkin ekibe katılan (Şehid) Ali Paşa'nın bu husustaki yeri bir başkadır. Paşa, rikâb kaymakamlığı yaptığı 4 sene boyunca mekânında neredeyse her ağırlayışında padişah için pehlivan güreştirdi³⁴¹ ve sadareti döneminde seferlerden vakit buldukça bunu sürdürdü³⁴². Ali Paşa kadar sık değilse de Nevşehirli de aynı şekilde huzur-ı hümayunda güreş müsabakası düzenletti³⁴³.

³³⁵ Diğerleri Orhan Bey, Fatih, II. Bayezid, Yavuz, Kanunî, IV. Murad, IV. Mehmed, II. Mahmud ve Abdülaziz'di. IV. Murad kendisi de güreşirdi (Kahraman, **a.g.e.**, s. 125-135).

³³⁶ **TSMA.d**, nr. 2352/303 (14 Cemaziyelevvel 1115/25 Eylül 1703).

³³⁷ Örnekler 1 ayın en az 7 farklı gününde güreş müsabakası izlediği (**TSMA.d**, nr. 2352/340 (Safer 1121/Nisan-Mayıs 1709)), en az 6 farklı gününde izlediği (**TSMA.d**, nr. 2353/80 (Rebiülevvel 1126/Mart-Nisan 1714)) şeklinde sürer gider. İlk yıllarında 1 ay içinde Baruthane, Kâğıthane (2 kez), İncili Köşk, Topkapı Köşkü ve Karaağaç binişlerinde en az toplam 6 defa güreş tertip ettirdiği (**TSMA.d**, nr. 2352/341 (Rebiülevvel 1121/Mayıs-Haziran 1709)) ve saltanatının sonlarında 1 ay içinde Sadâbâd Kasrı ve Çırağan Yalısı'nda (2 kez) en az 3 kez güreş izlediği oldu (**TSMA.d**, nr. 2370/11 (Zilkade 1139/Haziran-Temmuz 1727). Son güreş seyri 12 Zilkade 1142/29 Mayıs 1730'da Çırağan Yalısı'ndadır (**TSMA.d**, nr. 2373/11).

³³⁸ **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 41b (Şevval 1115/Şubat 1704); **aynı defter**, vr. 81a (Şevval 1116/Ocak 1705); nr. 2352/337 (Şevval 1120/Aralık 1708); nr. 2353/76 (Şevval 1125/Ekim 1713); nr. 2361/10 (Şevval 1130/Ağustos 1718); nr. 2364/12 (Zilhicce 1133/Ekim 1721); nr. 2366/12 (Zilhicce 1135/Eylül 1723); nr. 2371/12 (Zilhicce 1140/Temmuz 1728) vesaire.

³³⁹ Kazanana 2 kaybedene 1 ve duacıya 3 zolota ihsan verirdi (**TSMA.d**, nr. 2367/10; nr. 2371/12).

³⁴⁰ **TSMA.d**, nr. 2352/348 (Zilhicce 1120/Şubat-Mart 1709); nr. 2352/339 (Muharrem 1121/Mart-Nisan 1709); nr. 2352/340 (Safer 1121/Nisan-Mayıs 1709). Aslında huzur-ı hümayunda pehlivan güreştiren ilk kişi isyancıların Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed'di (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 262 (Ekim 1703)).

³⁴¹ İlk kayıt, Ali Paşa'nın Fatma Sultan'la evlenip hanedana damat oluşundan hemen sonraya Cemaziyelevvel 1121/Temmuz-Ağustos 1709'a aittir (**TSMA.d**, nr. 2352/343). Bir sonraki ay padişaha sarayında 4 farklı gün güreş seyrettirdi (**TSMA.d**, nr. 2352/344). Sonraki vakitlerin örnekleri çoktur (**TSMA.d**, nr. 2352/345 ve 42; nr. 2353/51 ve 55 ve 67; nr. 2354/14).

³⁴² **TSMA.d**, nr. 2353/73 (1125/1713); nr. 2353/74; nr. 2358/1 (1127/1715).

³⁴³ **TSMA.d**, nr. 2362/10 (1131/1719); nr. 2367/10; nr. 2368/1; nr. 2369/11; nr. 2370/11; nr. 2373/11 (1142/1729). Arşiv belgelerinin hatalı yorumlandığı bir makalede, 1722'de inşa edilen Sadâbâd'da 1710 ve 1714'te güreş oynatılması, Edirne Sarayı'ndaki Kum Köşkü'nün Topkapı Sarayı'nda gösterilmesi ve Paşa Kapısı'ndaki Fatma Sultan Sarayı'nın Salacak mevkiinde gösterilmesi gibi ciddi hatalar

Cirid müsabakaları, yani iki takımın geniş bir meydana at üstünde koştururken birbirine değnek atarak oynadıkları oyun³⁴⁴, III. Ahmed'in saltanatının ilk yıllarında ayın üçte birini bulan yoğunlukta temâşâ ettiği bir faaliyetti³⁴⁵. 1722'ye değin bu durum ayda en az 3-4 farklı gün cirid seyri şeklinde devam etti³⁴⁶. Saray ağaları, baltacılar yahut sadrazam cündîlerinden (biniciler) kurulan iki takımın karşılaştığı müsabakalarda oyuncular ödüllendirilirdi³⁴⁷. Dönemin son çeyreğine kadar cirid oyunu temâşâsının bir numaralı mekânı olan Gülhane/Cirid Köşkü, 1722'de Sadâbâd'ın inşasıyla popülaritesini yitirdi³⁴⁸. Artık cirid daha ziyade bayram, şenlik gibi büyük kutlamalarda ve Sadâbâd'da oynatılıyordu³⁴⁹. Ancak başından beri ciridin ikinci adresi olan Eski Saray, dönemin sonuna kadar padişahın cirid müsabakası seyrettiği yegâne mekân olma vasfını sürdürdü³⁵⁰.

III. Ahmed'in Sadâbâd öncesi yıllarda Gülhane Köşkü ve Eski Saray dışında III. Ahmed'in cirid oynattığı biniş alanları olarak, Eyüp'teki Maktul Kara Mustafa Paşa Yalısı, Davudpaşa, Alibeyköy, Kâğıthane, Mirahur Köşkü, Tersane'deki Has Oda Köşkü, Baruthane, Okmeydanı, Vidos Bahçesi ve Belgrad ormanlarındaki Sultan Osman Havuzu öne çıkar³⁵¹. Yaya ciridini ise Topkapı Sarayı'ndaki İncili ve Sofa

yapılmıştır (Ahmet Yiğit, "III. Ahmed Dönemi Huzur Güreşleri ve Güreşler İçin Yapılan Ceyb-i Hümayun Harcamaları", **History Studies**, vol. 6 Issue 5, September 2014, s. 269-311).

³⁴⁴ Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor**, s. 497-508.

³⁴⁵ Üst üste 2 ay her birinde 11'er farklı gün cirid oyunu izlendiğinin örnekleri vardır: **T SMA.d**, nr. 1058, vr. 58a-59b (Cemaziyelahir 1116/Ekim 1704); **aynı defter**, vr. 59b-60b (Receb 1116/Kasım 1704). Aynı şekilde 1 ayda 10 farklı gün cirid izlendiği görülür: **aynı defter**, vr. 66b-68b (Zilhicce 1116/Mart-Nisan 1705). Örnekler 1 ay içinde cirid izlenen 8 farklı gün (**aynı defter**, vr. 56b-58a (Cemaziyelevvel 1116/Eylül 1704); **aynı defter**, vr. 62a-63a (Ramazan 1116/Ocak 1705)) ve 7 farklı gün (**aynı defter**, vr. 44a-46b (Zilkade 1115/Mart-Nisan 1704); **aynı defter**, vr. 46b-48b (Zilhicce 1115/Nisan-Mayıs 1704); **aynı defter**, vr. 55a-56b (Rebiülahir 1116/Ağustos 1704)) şekilde sürer gider.

³⁴⁶ Nitekim III. Ahmed Osmanlı tarihinin en çok cirid oynatan padişahlarından. Diğerlerinin 2 oğlu III. Mustafa ve I. Abdülhamid ile III. Selim olduğu söylenir (Kahraman, **a.g.e.**, s. 31).

³⁴⁷ 1721'de Gülhane'de cirid çıkaran paşalı cündîlere 107 tuğralı altın (**T SMA.d**, nr. 2364/10) ve 1705'te ciridde yaralan 3 kişiye 3'er altın (**T SMA.d**, nr. 2352/308) ihsan verdi. Cirid oynayanlara ihsan verse de 1705'te 1 ayda 6 farklı gün seyrettiği cirid oyunlarının her birinde *berây-ı tasadduk* para verildiğini masraf defterinde fark edince "*cirid oldukda tasadduk ismiyle akçe verilmeye!*" diyerek cirid oyununda sadaka verilmemesini buyurmuştu (**T SMA.d**, nr. 2352/308).

³⁴⁸ Cülûstan sonraki ilk bayramda başlattığı (**T SMA.d**, nr. 1058, vr. 41b, 47b) Gülhane'de cirid oyunu seyretme geleneğini 1721 Ramazan Bayramı'ndan (**T SMA.d**, nr. 2364/10) sonra terk etti. Bu süre zarfında Gülhane'de bayramlar haricinde de sık sık cirid izledi. Öyle ki buraya cirid temâşâsı için 5 değişik gün geldiği oldu (**T SMA.d**, nr. 1058, vr. 44a-46b (Zilkade 1115/Mart-Nisan 1704)).

³⁴⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1295; **aynı eser**, III, 1322, 1367, 1507, 1595. Kurban bayramlarındaki cirid oyununda 12 adet koyun kurbanı kesilmesi âdetlendi (C.SM, 134/6726 (Zilhicce 1135/Eylül 1723)).

³⁵⁰ **T SMA.d**, nr. 1058, vr. 49a, 52b, 71b, 81b, 91b, 93b; nr. 2352/313 ve 320; nr. 2353/57ve 59; nr. 2366/12; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1514.

³⁵¹ Maktul Kara Mustafa Paşa Yalısı: **T SMA.d**, nr. 1058, vr. 74b, 87b (2 defa); nr. 2352/311 ve 330; nr. 2359/3. Davudpaşa: **T SMA.d**, nr. 1058, vr. 57a, 60a; nr. 2352/323. Alibeyköy: **T SMA.d**, nr. 1058, vr.

köşklerinde ve Şimşirlik'te oynatışı söz konusudur³⁵². 1722'den sonra ise Sadâbâd ve Eski Saray haricinde nadiren Alay Köşkü, Sultanahmet'teki sadrazam sarayı, Dolmabahçe, Ağa Köşkü ve İbrahim Paşa Sarayı da cirid seyri için kullanıldı³⁵³. Yani, cirid seyrinin seyrekleşmesinin yanında bu amaçla kullanılan mekân çeşitliliği de azaldı.

Padişahın onuruna cirid müsabakası tertibini çok erken tarihlerde başlatan siyâsî erkânda öncülüğü Sadrazam Moralı Hasan Paşa'nın yaptığı³⁵⁴ ve Darüssaade Ağası Uzun Süleyman'ın³⁵⁵ onu takip ettiği söylenebilir. III. Ahmed'in Nevşehirli ile temâşâsı için en çok ortak plan yaptığı oyun yazışmalara yansıdığı kadarıyla ciriddi: *"İnşâ 'allahü te 'âlâ yarın cenâbınızın Enderûn ağalarına cirîd etdirelim mi yoksa öbür güne mi te 'hîr edelim ve siz yarın gelüp seyr eder misiniz yoksa binişe yâhûd tebdîle gider misiniz? Murâdın nedir ma 'lûmum olmadığundan yazdım. Yazup bildiresiz!"*³⁵⁶.

Silah ve ok atışlarını seyir, aynı zamanda iyi bir okçu ve silahşor olan III. Ahmed'in günlük yaşantısında en sık karşılaşılan üçüncü etkinlikti. Silah atışı seyrine daha düşkün gibiydi. Nitekim saraydaki tüfek atıcılarının en parlak dönemini onun devrinde yaşadıkları ve "Birûn" içinde ilk defa teşkilatlandıkları söylenir³⁵⁷. Özellikle 1719 öncesi binişe gittiği pek çok mekânda sık sık tüfek atışı yaptıran padişahın bu amaçla kullandığı alanlar şunlardı: Topkapı Sarayı'ndaki İncili, Çadır, Cirid, Alay ve Topkapı köşkleri ile Baruthane, Okmeydanı, Tersane gözleri, Tersane'deki Has Oda Köşkü, Karaağaç, Karaağaç'taki İbrahim Hanzâde Yalısı, Kâğıthane, Mirahur Köşkü, Alibeyköy, Eyüp'teki Maktul Kara Mustafa Paşa ve Valide Sultan Yalısı, Bebek

65b, 89a. Kâğıthane: **aynı defter**, vr. 92a. Mirahur Köşkü: **TSMA.d**, nr. 2352/319. Has Oda Köşkü: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 50a, 56a, 72a, 73a, 84b, 85b; nr. 2352/311. Baruthane: **TSMA.d**, nr. 2352/311. Vidos Bahçesi: **TSMA.d**, nr. 2352/338. Sultan Osman Havuzu: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 88a; nr. 2352/311 ve 313.

³⁵² Yaya (menzil) ciridi, belirlenmiş bir çizgiden ciridi en uzağa atma yarışıdır (Kahraman, **a.g.e.**, s. 508). İncili Köşk'tekilere örnek: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 67b, 75b, 76b; nr. 2352/312. Sofa Köşkü: **TSMA.d**, nr. 2352/329; nr. 2363/4; nr. 1058, vr. 60a, 84a. Şimşirlik: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 75b, 80a; nr. 2352/319 ve 624; nr. 2365/5.

³⁵³ Alay Köşkü: **AE.SAMD.III**, 229/22009. Sadrazam Sarayı: **TSMA.d**, nr. 2368/7; nr. 2369/5. Dolmabahçe: **TSMA.d**, nr. 2362/8. Ağa Köşkü: **TSMA.d**, nr. 2362/2; nr. 2363/5. İbrahim Paşa Sarayı: **TSMA.d**, nr. 2368/1.

³⁵⁴ Topçular'daki sarayında (**TSMA.d**, nr. 1058, vr. 50b (Muharrem 1116/Mayıs-Haziran 1704).

³⁵⁵ Ağaya ait köşkte (**TSMA.d**, nr. 2352/345 (Receb 1121/Eylül-Ekim 1709).

³⁵⁶ **AE.SAMD.III**, 119/11739. "Yarın cirîde gelir misin? Yorgunluk var ise bugün biraz cirîd oynandı. Yarın olmayı verir. Ma 'lûmun oldukça bildiresin!" (**AE.SAMD.III**, 223/21510). Örnekler çoğaltılabilir: **AE.SAMD.III**, 225/21733; **AE.SAMD.III**, 215/20805.

³⁵⁷ Kahraman, **a.g.e.**, s. 525-6.

Bahçesi, Davudpaşa, Sultan Osman Havuzu, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa Yalısı, çukadar ağanın bağı, Çamlıca ve Ayazma Bahçesi³⁵⁸. Tersane Sarayı'nda “*nişâna tüfeng atdırup bahşîşler verirken*” kurşun isabet eden biri ölmüştü³⁵⁹.

Okçuların performanslarını ise özellikle 1720 öncesinde büyük çoğunlukla Okmeydanı binişlerinde³⁶⁰, bazen de Eyüp Maktul Kara Mustafa Paşa Yalısı, Süleyman Efendi Çiftliği, İncili Köşk ve Cendere Köyü'nde izlerdi³⁶¹.

Matrak oyunu, III. Ahmed'in bayram şenlikleri kapsamında Yalı Köşkü'nden temâşâ ettiği sporlardandı³⁶². Bir-iki bayram şenliğinde kılıç oyunu da seyrettiği göze çarpar³⁶³. Nadiren mızrak oyunu seyrine de rastlanır³⁶⁴. Tomak oyunu seyri ise kayıtlarda 1717 sonrasında belirir³⁶⁵. Mekân olarak Edirne Kum Köşkü, Beşiktaş Köşkü/Sarayı, Tersane Has Oda Köşkü, Eski Saray, Sofa Köşkü ile Kozbekçiler Köşkü öne çıkar³⁶⁶. Mahiyeti tam anlaşılmayan kal'a oyunu da aynı yıllarda kayıtlara girmeye

³⁵⁸ İncili Köşk: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 42a, 43b, 44b, 61a, 65a; nr. 2352/43 ve 308 ve 312; nr. 2354/12; nr. 2353/55 ve 517; nr. 2358/2. Çadır Köşkü: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 45b, 48a, 48b, 62b; nr. 2354/22; nr. nr. 2353/44 ve 54 ve 55; nr. 2357/7 ve 10. Cirid Köşkü: **TSMA.d**, nr. 2354/21. Alay Köşkü: **TSMA.d**, nr. 2353/45. Topkapı Köşkü: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 92a. Baruthane: **aynı defter**, vr. 53a, 54b, 55b, 57a, 61a, 66a, 74b, 87a. Tersane gözleri: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 67b; nr. 2352/334. Tersane'de Has Oda Köşkü: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 83b; nr. 2352/334. Karaağaç: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 42a, 66a, 67b; nr. 2352/316. Mirahur Köşkü: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 50a, 85a, 86a, 89a; nr. 2352/308 ve 319. Alibeyköy: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 89a; nr. 2352/310 ve 319 ve 320. Kâğıthane: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 92a; nr. 2357/10. Maktul Kara Mustafa Paşa Yalısı: **TSMA.d**, nr. 2352/311; nr. 2358/12. İbrahim Hanzâde Yalısı: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 48b. Valide Sultan Yalısı: **TSMA.d**, nr. 2357/10. Okmeydanı: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 85b. Bebek Bahçesi: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 89a; nr. 2352/342. Davudpaşa: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 64b. Sultan Osman Havuzu: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 44b, 50a, 54b. Sadrazam Çorlulu Ali Paşa Yalısı: **TSMA.d**, nr. 2352/343. Çukadar ağanın bağı: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 86b. Maktul Kara İbrahim Paşa Çiftliği: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 89a. Cendere Boğazı: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 92a. Çamlıca: **TSMA.d**, nr. 2352/312. Ayazma Bahçesi: **TSMA.d**, nr. 2353/517.

³⁵⁹ **Uşşâkizâde Târihi**, II, 1028 (Receb 1122/Ağustos 1710).

³⁶⁰ **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 49a, 53a, 85b, 87a; nr. 2352/137 ve 334; nr. 2354/16 ve 18; nr. 2362/7 vb.

³⁶¹ Maktul Kara Mustafa Paşa Yalısı: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 89a; nr. 2352/319. Süleyman Efendi Çiftliği: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 87a. İncili Köşk: **TSMA.d**, nr. 2352/327. Cendere Köyü: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 89b. Topkapı Sarayı Harem kapısında ok atan kapıcıları seyri: **TSMA.d**, nr. 2352/309.

³⁶² **TSMA.d**, nr. 2352/347; nr. 2354/21; nr. 2353/51; nr. 2353/63; nr. 3112/1; nr. 2357/10; nr. 2362/12; nr. 2364/10 ve 12; nr. 2365/12; nr. 2366/12; nr. 2368/10; nr. 2369/10; nr. 2370/10. Matrak oyununun nasıl oynandığı ve tarihçesi için bkz. Efkân Çalış, **Osmanlı Cenk Sanatı Matrak: Sultanların Spor, Yeniçerilerin Cenk Sanatı**, Ankara, Dünya Matrak Gençlik ve Spor Kulübü Derneği, 2015.

³⁶³ Yalı Köşkü: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 81b. Kozbekçiler Köşkü: **TSMA.d**, nr. 2352/316.

³⁶⁴ Cirid Köşkü'nde Harem ağalarının mızrak oyunu 1 ayda 2 defa: **TSMA.d**, nr. 1058, vr. 66a (Zilkade 1116/Şubat-Mart 1705). Cirid Köşkü'nde Enderun ağalarının mızrak oyunu: **TSMA.d**, nr. 2352/326 (Zilkade 1119/Ocak-Şubat 1708; nr. 2363/5 (Cemaziyelevvel 1132/Mart-Nisan 1720)). Mızrak oyununun tarihçesi ve çeşitleri hakkında bkz. Kahraman, **Osmanlı Devleti'nde Spor**, s. 612-617.

³⁶⁵ Tomak oyunu hakkında bkz. Kahraman, **a.g.e.**, s. 618-9. Tomak oyununa ilk defa I. Mahmud'un *rûznâmesinde* rastlandığı bilgisi (**aynı eser**, s. 618) revize edilmelidir.

³⁶⁶ Tomak oynayan İç ağaların seyri: Edirne Kum Köşkü (**TSMA.d**, nr. 2360/1 (1129/1717)), Beşiktaş Köşkü (**TSMA.d**, nr. 2362/8 (1131/1719)), haremde (**TSMA.d**, nr. 2363/2 (1132/1719)), Sofa'da (**TSMA.d**, nr. 2363/4 (1132/1720)), Tersane Has Oda Köşkü (**TSMA.d**, nr. 2363/8 (1132/1720)), Eski

başlar³⁶⁷. Padişah, bu oyunu bir temâşâsı öncesinde sadrazamı şöyle haberdar etmişti: “*Enderûn ağaları cum ‘a günü mükemmel kal ‘a taklidi âmâde edüp ba ‘de ‘l-cum ‘a seyr ederim*”³⁶⁸.

At koşusu, yaya koşusu ve kayık koşusu padişahın seyrinden hoşlandığı diğer müsabakalardandı. At koşuları 1719 öncesinde Okmeydanı, Çırpıcı ve Bostancıbaşı çayırırlarında ve bu tarihten sonra Kâğıthane ve Sadâbâd’da düzenlendi³⁶⁹. 1119 (1707-1708) yılındaki bir yarışta padişahın atının kazanıp ödül aldığı, Şair Dürri’nin düşürdüğü tarihten ortaya çıkar³⁷⁰. Aynı şekilde yaya koşusu da önceleri Eski Saray, Okmeydanı, Baruthane, Baltalimanı, Eyüp Maktul Yalısı, Cendere Boğazı gibi çeşitli yerlerde temâşâ edilirken Sadâbâd’ın inşasıyla sadece burada düzenlenir oldu³⁷¹.

Padişahın daha çok Yalı Köşkü ve İncili Köşk’ten seyrettiği “kayık koşusu” denilen yarışlarda ise Bostancı ve Tersane piyâdecileri *piyâde* ismi verilen kayıklarını yarıştırdı³⁷². 1710’daki bir yarışa III. Ahmed ve Kızlar Ağası Uzun Süleyman’ın kayıkları da katılmıştı³⁷³. Dönemin sonlarına doğru “*taşralıya yaya koşusu*” tertip edilmeye başlandı³⁷⁴. Kaynaklarda, en erken 1729’da rastlanan bu tabir, diğer koşularda halktan katılımcı kabul edilmediğini gösterir. Zaten dönem boyunca düzenlenen her türlü koşuda saraydan yahut vezir kapılarından görevlilerin yarıştırdığı, katılımcılara İç Hazine’den verilen ihsan kayıtlarından çok bellidir.

Saray (TSMA.d, nr. 2365/3 (1134/1722); nr. 2370/2 (1139/1726)), Kozbekçiler Köşkü’nde Galatasaray kozbekçilerin tomak oyunu (TSMA.d, nr. 2370/6 (1139/1727)).

³⁶⁷ Çırağan Yalısı’nda paşalılardan kal’a oyunu (TSMA.d, nr. 2184, vr. 88a); Kozbekçiler Köşkü’nde Enderunlunun kal’a oyunu (TSMA.d, nr. 2371/7); Fatma Sultan Sarayı’na binişte (TSMA.d, nr. 2358/29; nr. 2368/1); Sofa Köşkü’nde (TSMA.d, nr. 2369/2).

³⁶⁸ HAT, 1447/49.

³⁶⁹ 1719 öncesinde Okmeydanı: TSMA.d, nr. 1058, vr. 56a; nr. 2354/18. Çırpıcı Çayırı: TSMA.d, nr. 2357/7. Bostancıbaşı Çayırı: TSMA.d, nr. 2352/330. 1719 sonrası Kâğıthane: Nusretnâme, s. 1100. Sadâbâd’dakiler için burada düzenlenen ziyafetlere ait daha evvel verilen referanslara bakınız. At koşusunda “ser-revân Ali Ağa’ya 15 altın ihsân verildi (TSMA.d, nr. 2352/330).

³⁷⁰ Bağrıaçık, “Dürri’nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri”, s. 340.

³⁷¹ Eski Saray: TSMA.d, nr. 1058, vr. 53a, 57a, 58a. Okmeydanı: TSMA.d, nr. 2352/137. Baruthane: TSMA.d, nr. 1058, vr. 53a. Baltalimanı: TSMA.d, nr. 2352/321. Maktul Kara Mustafa Paşa Yalısı: TSMA.d, nr. 2352/321. Cendere Boğazı: TSMA.d, nr. 2352/319. Sadâbâd: TSMA.d, nr. 2370/11; nr. 2372/10.

³⁷² Yalı Köşkü: TSMA.d, nr. 2352/319 ve 341; nr. 2353/60. İncili Köşk: TSMA.d, nr. 2352/328 ve 340; nr. 2353/56; nr. 2362/7.

³⁷³ TSMA.d, nr. 2984, vr. 5a (Rebiülevvel 1117/Mayıs 1710, Tersane Bahçesi). III. Murad devri sonlarında İncili Köşk önünde 25 kayığın katıldığı geniş kapsamlı bir kayık yarışında sadrazamın kayığı birinci gelmişti (Halim Baki Kunter, *Eski Türk Sporları*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 61).

³⁷⁴ TSMA.d, nr. 2372/10 (Şevval 1141/Mayıs 1729, Sadâbâd).

Zaman zaman çeşitli tiyatro kollarının sergilediği kol oyunlarını³⁷⁵ ve suya atlayan çavuş ve dilsizlerin gösterilerini³⁷⁶ seyreden III. Ahmed'in çengî seyrettiğine ise 1726 ve sonrasında rastlanır³⁷⁷. Padişah, ip üstünde yürüyen cambazlar, maskaralık yapan cüceler, hokkabaz, taklabaz ve zorbazlar yahut ayı ve maymun oynatıcıları gibi değişik sanat erbabının performanslarına daha ziyade bayram ve düğün şenlikleri gibi kapsamlı kutlamalarda ilgi gösterdi³⁷⁸.

Sık olmasa da huzurunda fasıl düzenlediği ve sâzende ve hânendelerin performanslarını dinlediği de oluyordu³⁷⁹. Zamanında IV. Mehmed'in himaye ettiği ünlü bestekâr İtrî'yi (ö. 1712) sarayda fasla daveti ve değerli mücevherlerle taltifi söz konusudur³⁸⁰. Saltanatının başlarında daha ziyade Topkapı Sarayı'nda düzenlediği fasılların³⁸¹ saray dışına taşması, musikiyi padişah onuruna düzenlediği her türlü ziyafet ve eğlencenin değişmez bir parçası haline getiren Nevşehirli'yle oldu. Onun sadaretinde Çırağan Yalısı'ndaki lale donanmalarında, Sadâbâd'daki ziyafetlerde ve sadrazam sarayındaki helva sohbetlerinde "sâz ü sözlü" eğlenceler ve "sâzendegânlar" eksik olmadı³⁸². Uzunçarşılı bu durumu Nevşehirli'nin mükemmel bir bestekâr oluşuyla ilintilendirir³⁸³. 1131 (1718-1719) tarihi itibarıyla Enderun'da en az 8

³⁷⁵ Kol oyunu seyrettiği yerler: Has Oda (AE.SAMD.III, 1/1), Sofa Köşkü (TSMA.d, nr. 2352/314; nr. 2363/6 ve 10), Yeni Yalı (TSMA.d, nr. 2352/314), Vidos Bahçesi (TSMA.d, nr. 3112/1), Çırağan Yalısı (TSMA.d, nr. 2184, vr. 101b). Çalan, söyleyen, raks eden ve taklit yapan çok yönlü profesyonel kişiler topluluğu olan *kol* çoğunlukla çingene sanatkarlar oluştururdu (Necdet Sakaoğlu-Nuri Akbayar, **Binbir Gün Binbir Gece Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1999, s. 29). Padişahın önünde gösteri yapan Edirne koludur (TSMA.d, nr. 2363/10).

³⁷⁶ Baruthane: TSMA.d, nr. 2352/320. Sofa Köşkü: TSMA.d, nr. 2362/6. Alibeyköy: TSMA.d, nr. 2362/7. Vidos Bahçesi: TSMA.d, nr. 2353/55; nr. 2362/8 vesaire de temâşası söz konusudur.

³⁷⁷ Sadâbâd: TSMA.d, nr. 2184, vr. 138b. Bahariye Köşkü: TSMA.d, nr. 2371/12. Çırağan Yalısı: TSMA.d, nr. 2373/11.

³⁷⁸ İpe çıkan Hindî (TSMA.d, nr. 2353/78), kalyonda ip üstünde oynayan cambaz (TSMA.d, nr. 1058, vr. 58b), cambaz (TSMA.d, nr. 2362/12; nr. 2184, vr. 38b), maskaralık yapan cüceler (TSMA.d, nr. 2352/320), hokkabaz (TSMA.d, nr. 2354/21; nr. 2353/83; nr. 3112/1), taklabaz (TSMA.d, nr. 2369/10), zorbaz (TSMA.d, nr. 2362/12; nr. 3112/1), ayı ve maymun oynatıcıları (TSMA.d, nr. 2362/10 ve 12).

³⁷⁹ Tersine kardeşi II. Mustafa gittiği her yere beraberinde saz heyetini götürerek kadar müziğe düşkünlü (Uzunçarşılı, "Osmanlılarda Musiki Hayatı", s. 93).

³⁸⁰ Enver Behnan Şapolyo, "III. Ahmed ve İtrî", **Mûsikî Dünyamızın Dâvûdu Buhûrîzâde Mustafa İtrî**, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2013, s. 380-2.

³⁸¹ Sofa Köşkü'nde taşra hânendelerinin fasıl icrası (TSMA.d, nr. 1058, vr. 83b (Mart 1706)). Şimşirlik'teki Yeni Köşk'te 7 hânende ve sâzendenin fasıl icrası (TSMA.d, nr. 2352/334, Ekim 1708). Edirne Alay Köşkü'nde Hânende Hasan'ın huzurda şarkı okuması (TSMA.d, nr. 2359/6, Mayıs 1716).

³⁸² Çırağan Yalısı'na lale çırağanı için gittiği günlerde musiki dinlediğine örnek çoktur (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1183 (Nisan 1720); **aynı eser**, 1289 (Mayıs 1722); **aynı eser**, 1508 (Nisan 1726)). Hakeza helva sohbetlerindeki de öyledir (**aynı eser**, 1473 (Ocak 1726)). Sadâbâd'daki bayram ziyafetlerinde musiki dinlendiği de örneklendirilebilir (**aynı eser**, 1433 (1725); **aynı eser**, 1543 (1727)).

³⁸³ Uzunçarşılı, "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", s. 94.

hânende ve 3 sâzende vardı³⁸⁴. 1720'deki sünnet düğünü eğlenceleri için devrin ünlü bestekârı ve hânendesi Enfi Hasan Efendi (Burnaz Hasan Çelebi) başkanlığında oluşturulan 80 kişilik bir saz ve söz topluluğu padişahın otağı önünde de fasıl icra etmişti³⁸⁵.

Dini bayramlar ve düğünler, padişahın spor ve sanatın değişik dallarından birçok performansı bir arada seyrettiği anlar oldu³⁸⁶. 1720'deki sünnet düğünü şenliklerinde huzurunda sergilenen eğlencelerin yelpazesi, cirid müsabakasından kal'a oyununa, türlü hüner gösterilerinden at ve yaya koşularına kadar hayli geniştii; ayrıca gece havai fişek gösterileri de yapılmıştı³⁸⁷. Aslına bakılırsa 1719 sonrası padişahın eğlence kültürü genel olarak benzer bir mahiyete büründü.

Önceki yıllarda, aylık programı daha ziyade sık sık binişe çıkma ve her binişte bir-iki eğlencenin tertibi şeklinde gerçekleşiyorken 1719 sonrası gününbirlik binişlerin yerine yarım göçün rağbet bulmasıyla eğlencelerin düzenlendiği mekân sayısı azaldı. Aynı mekânda üst üste değişik temâşâlar yapıldı. Nevşehirli'nin 1722'den itibaren her Ramazan ve Kurban bayramı sonunda padişah onuruna Sadâbâd'da verdiği ziyafetler buna örnektir.

III. Ahmed'in deniz yoluyla geldiği Mirahur Köşkü'nden karadan alay eşliğinde Sadâbâd'a geçişiyle başlayan bu şenliklerde, yemek ziyafetine ek olarak top ve tüfek atışları, at ve yaya koşuları, cirid oyunları, sâzandegân ve bâzandegân gösterileri gibi türlü eğlenceler birbiri ardınca düzenlenir, âdeta karnaval havasında bir gün geçirilirdi³⁸⁸. Sadâbâd'ın inşasından önce Nisan 1719'daki Kâğıthane ziyafetinde de aynı geniş oyun yelpazesinin bulunduğu ve sadece kullanılan mekânın farklılık arz ettiği düşünüldüğünde Nevşehirli'nin padişahın huzurunda sergilenecek oyun ve

³⁸⁴ İsmi belirlenebilen hânendeler: Kilerli Derviş Ömer Çelebi, Süleyman Çelebi ve Ebubekir Ağa; Hazineli Mehmed Çavuş, Abdî Çavuş, Hüseyin Çavuş ve Mehmed Reşid Çavuş (Rıfkı Melûl Meriç, "H. 1131 tarihinde Şairler, Hattatlar ve Musiki San'atkarları Tezkiresi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 1956, sayı 2, s. 139). Yine Kilerli Salih (TSMA.d, nr. 2372/5 (1141/1728)).

³⁸⁵ Mehmet Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-III, Vehbi Sûrnâmesi*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2009, s. 96-98, 245.

³⁸⁶ Bayram örneği; 1721 Ramazan Bayramı birinci günü Yalı Köşkü'nde güreş ve matrak oyunu, ikinci gün Gülhane'de cirid oyunu seyri ile aynı sene Kurban Bayramı'nın birinci günü yine Yalı Köşkü'nde güreş, matrak oyunu, maymun ve ayı oynatıcılarını seyri (TSMA.d, nr. 2364/10 ve 12).

³⁸⁷ Tafsilatı için bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1187-1211; Arslan, a.g.e., s. 73-109.

³⁸⁸ İlki, Sadâbâd'ın açılış törenleri kapsamında 1722 Ramazan Bayramı akabinde olmak üzere sırasıyla bkz. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1295, 1322, 1367, 1388-9, 1433-4, 1495, 1507-8, 1543, 1595, 1622.

eğlencelerin organizasyonuna toptancı bir yaklaşım getirdiği rahatlıkla söylenebilir³⁸⁹. Önceki sadrazamlar da padişah onuruna görkemli ziyafetler tertip edip her seferinde huzur-ı hümayunda değişik gösteriler sergiletilerse de hiçbirinde bir eğlence veya sporun seyrini bir diğeri takip ettiği Nevşehirli dönemindekiler kadar çeşitlilik olmadı.

Yazışmalarından III. Ahmed'in, bu yeni tarzdan gayet memnun olduğu anlaşılır: “*Benim Vezîrim, cum’a günü Sa’d-âbâd’a varılır. Ol-gece anda kalınur. Gecesi vâfirce fişek meydânda hâzır etdirirsiz ve gündüzde ziyâfetde seyr olunan oyun ve at koşusu olur ve şenlik haymelerini kayık ve kara ile Sa’d-âbâd’a gelmek üzere ol-gün ısmarlarsız*”³⁹⁰. Diğer bir açıdan bu ifadeleri, III. Ahmed'in şenlik programını bizzat düzenlediğine de delalet eder.

Sadâbâd'da mehtap seyri de padişah için ayrı bir zevkti: “*Sa’d-âbâd mehtâblığı bir mertebedir ki kilik ile vâsf mümkün değildir. Bir gece gelüp kalsanız gâyet münâsib olur. Mahsûs çadır kurdurdum*”. Burada vakit geçirmekten aldığı hazzın derecesini, “*bunun fevkinde bir mahall-i dil-güşâ olmamak gerek*” şeklindeki sözleri ele verir³⁹¹.

Sadâbâd'da havai fişek gösterisi de düzenleyen III. Ahmed'in³⁹², bu eğlenceye düşkünlüğü yeni değildi. Nitekim 1709'da Fatma Sultan-(Şehid) Ali Paşa çiftinin Eyüp'teki düğün şenliklerinde 4 gece boyunca denizdeki sallardan havai fişeği attırmış ve ortaya çıkan renk cümbüşünü yalısından izlemişti³⁹³. 1720'deki sünnet düğünüyle ilgili yazışmalarında hem karadan (otağ-ı hümayun önünde)³⁹⁴ hem de denizden atılan havai fişeklerin seyrine meyli fark edilir. Tercihini denizden yana yaptığı bir gece, Ayvansaray'daki yalıdan izleyeceği gösteri için “*Hevâ-yi fişeklerin hazzı vardır. Açık atsunlar. Mânî’ değildir*” diye tembihle bulunmuştu³⁹⁵.

³⁸⁹ Nisan 1719'daki Kâğıthane ziyafetinde, at ve piyâde koşusu müsabakaları, cirid oyunu, top ve tüfek atışı düzenlendi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1157-8; **Nusretnâme**, s. 1100). Misafir Erdel Kralı II. Rakoczi ve maiyetinin de seyrettiği eğlencelerin içeriği, at koşuları, filinta ve küçük toparla nişan atışları ve pehlivan güreşleriydi. Nevşehirli, padişaha 3 veya 4 cariye ile güzel atlar, eğer takımları ve mücevherler gibi değerli hediyeler sunmuştu (Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 27).

³⁹⁰ AE.SAMD.III, 227/21888.

³⁹¹ AE.SAMD.III, 222/21416.

³⁹² Padişah Haziran 1726'da Sadâbâd'da haremiyle birlikte bir hafta kaldığında ve Mayıs 1729 burada Kırım hanını ağırladığında da havai fişek gösterileri seyretti (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1495, 1622).

³⁹³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 812.

³⁹⁴ “*Bu gecelik telhîsin mücebince amel eylesin. Yarın otağ-ı hümayunda fişekleri hâzır edesin!*” (AE.SAMD.III, 226/21798).

³⁹⁵ A.AMD, 03/61. Sünnet düğünü boyunca atılan havai fişeklerin tür ve miktarları ile bunlara harcanan meblağ hakkında bkz. **Târîh-i Göynüklü**, s. 315-332.

Aslında çağdaşı kroniklerde, III. Ahmed'in yeni dökülen topları veya inşası yeni tamamlanan yapıları görmeye gidişi de “seyr ü temâşâ” başlığı altında anlatılır. Erken tarihlerden itibaren bazı Kâğıthane ve Tophane binişlerinde top atışlarını seyreden padişah, zaman zaman top dökümünü teftiş ve yeni dökülen topları kontrol ederdi³⁹⁶. Keza her ilkbahar donanma sefere çıkarken düzenlenen şenliklerdeki top atışlarını Yalı Köşkü'nden izlerdi. Yine 1704'te Yedikule İskender Çelebi Bahçesi'nde yeniden inşa ettirdiği baruthaneyi³⁹⁷, vezirleriyle birlikte Kemerler'de yaptırdığı su bentlerini, yapımı yeni biten Topkapı Sarayı dâhilindeki Darphane-i Âmire'yi ve yine yeni tamamlanan Topkapı'daki Vezir Bahçesi'ne vezirleriyle seyre gidişi³⁹⁸ bu kategoride zikredilebilir. İleride konu edilecek olan yeni kalyon yahut başardaların suya indirilmesini seyir amaçlı Tersane'ye gidişleri de bu kabildendir.

3.2.3. Edirne'deki Mekânlar ve Etkinlikler

III. Ahmed saltanatı boyunca İstanbul dışına sadece seferler sebebiyle ve 3 kez çıktı. Prut sonrası ikinci olası Rus seferi için Aralık 1712-Aralık 1713 arasında Edirne'de 1 yıl kaldı³⁹⁹. Aynı şekilde 1715 Mora ve 1716 Avusturya seferleri için orduyla birlikte Edirne'ye gitti ve Balkanlardaki belli menzillerden (ilkinde Despot Yaylağı ve ikincisinde Sofya) sefer ahvalini takip etti⁴⁰⁰. Pasarofça Antlaşması imzalandıktan sonra Ekim 1718'de İstanbul'a döndü.

Edirne günlerinde Edirne Sarayı olarak bilinen Sarây-ı Cedîd-i Âmire'de kalan padişah, zamanının büyük kısmını Alay Köşkü'nde geçiriyordu⁴⁰¹. Saray kompleksinde kullandığı diğer yapılar, Amediye Köşkü, Kum Köşkü, Av Kapısı, Adl

³⁹⁶ İlk top atışı seyri Mart 1704'te Baruthane ve Kâğıthane'dedir (TSMA.d, nr. 1058, vr. 44b, 46a). Kâğıthane'deki diğer top atışı temâşâlarına örnek (TSMA.d, nr. 2353/82 ve 83). Tophane kârhanesine teftiş amaçlı gidişlerine örnek (Uşşâkizâde Târihi, II, 905; Nusretnâme, s. 1145). Mora Seferi öncesi yeni yapılan kalyon için dökülen kebîr şayka topların atılmasını müşahade etti (Nusretnâme, s. 1014).

³⁹⁷ Uşşâkizâde Târihi, II, 728 (Mart 1704).

³⁹⁸ Târih-i Râşid ve Zeyli, III, 1434 (Mayıs 1725), s. 1532 (Şubat 1727), s. 1579 (Ocak 1728).

³⁹⁹ Zilkade 1124-Zilkade 1125 arasında (Nusretnâme, s. 950, 982).

⁴⁰⁰ Rebiülahir-Zilhicce 1127/Nisan-Aralık 1715'te Edirne ve Despot Yaylağı'nda (TSMA.d, nr. 2358/03 ve 04 ve 11 ve 12). Son olarak Cemaziyelevvel 1128-Zilkade 1130/Mayıs 1716-Ekim 1718'te Edirne ve Sofya'da (TSMA.d, nr. 2359/4/5; nr. 2361/11 ve 12).

⁴⁰¹ Edirne günlerinin mekân ve faaliyet bilgileri şu defterlerden çıkarıldı: TSMA.d, nr. 2353/66-76; nr. 2358/4-11; nr. 2359/5-12; nr. 2360/1-12; nr. 2361/1-11; nr. 1996, vr. 40b- 63b, 87a-97a, 102b-117b.

Köşkü ve İdiyye Kasrı oldu⁴⁰². Askerlerin sefer alaylarını seyrettiği⁴⁰³, Kırım hanlarını kabul ettiği⁴⁰⁴, meşveretler düzenlediği⁴⁰⁵ bu mekânlarda sayısız defa güreş müsabakası⁴⁰⁶, tüfek atışları, tomak ve cirid oyunları⁴⁰⁷ düzenletti; ayı oynatan çingenelerle dilsiz ve çavuşların oyunlarını izledi⁴⁰⁸. Edirne günlerine denk gelen dini bayramlarda temâşâgâh Alay Köşkü olarak değişse de eğlencenin çeşidi aynıydı. Padişah, ilk gün 50 çift pehlivanı bulan geniş katılımlı güreş müsabakaları⁴⁰⁹ ve sonraki günlerde cirid oyunları⁴¹⁰ düzenletirdi.

Yarım göç üzere sayfiyeye taşınma söz konusu olduğunda tercihi, Buçuktepe ve Hıdırlık sarayları olurdu⁴¹¹. Binişlerinde çoğunlukla Akpınar, Buçuktepe, Hıdırlık ve Turna tepeleri, Timurtaş, Yahşi Fakih, Maraş, Valide Çeşmesi, Saatçibaşı Abdurrahman Çelebi'nin bağı, Ebe Hatun Çiftliği, Hacı Kadın Çiftliği, Mirza'nın bağı, Bostancıbaşı yeri ve Kaymakam (sonradan Sadrazam Şehid) Ali Paşa Sarayı'na gitti⁴¹². Buralarda eğlenmek için en sık tertip ettirdiği faaliyet yine pehlivan güreşiydi⁴¹³. Silah atışlarını seyri kadar⁴¹⁴ kendi yaptığı atışlarda kayıtlara yansır⁴¹⁵. Mora Seferi sırasında Despot Yaylağı'na ve Avusturya Seferi için de Sofya'ya kadar gittiğinde konakladığı değişik menzillerde öne çıkan eğlence çeşidi yine güreşti. Her fırsatta otağ-ı hümayun önünde gece vakti bile güreş müsabakası tertip ettirirdi⁴¹⁶.

⁴⁰² Yapılar hakkında bkz. Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, s. 74, 83, 97, 101, 104. Veriler, künyeleri bir önceki dipnotta belirtilen defterlerden elde edildi.

⁴⁰³ 1717'de Avusturya seferi birliklerini Alay Köşkü'nden seyri (TSMA.d, nr. 2360/5).

⁴⁰⁴ Kum Köşkü'nde (TSMA.d, nr. 2360/1 (Muharrem 1129/Aralık 1716)).

⁴⁰⁵ Avusturya seferi meşvereti (Nusretname, s. 1089 (Rebiülahir 1130/Mart 1718)).

⁴⁰⁶ 20 içinde 7 farklı günde Alay Köşkü'nde güreş müsabakası seyretti (TSMA.d, nr. 2353/70 (3-23 Rebiülahir 1125/23 Nisan-19 Mayıs 1713)).

⁴⁰⁷ 1 ayın değişik günlerinde Alay Köşkü'nde tüfek atışları, yine Alay Köşkü'nde iç oğlanlarının cirid oyunu ve Kum Köşkü'nde iç oğlanlarının tomak oyunu seyretti (TSMA.d, nr. 2360/1 (Muharrem 1129/Aralık 1716-Ocak 1717)),

⁴⁰⁸ Ayı oynatan çingenelerin Alay Köşkü'nden seyri (TSMA.d, nr. 2353/75 (Ramazan 1125/Ekim 1713), dilsiz ve çavuşların Kum Köşkü'nden seyri (TSMA.d, nr. 2361/11 (Zilkade 1130/Ağustos 1718)).

⁴⁰⁹ 1716 Kurban Bayramı'nda Alay Köşkü'nde (TSMA.d, nr. 2359/12). Hatta 1715 Ramazan Bayramı'nda otağının önünde güreş düzenletti (TSMA.d, nr. 2358/52).

⁴¹⁰ 1717 Kurban Bayramı'nda Alay Köşkü'nden cirid oyunu seyri (TSMA.d, nr. 2360/12).

⁴¹¹ AE.SAMD.III, 229/21978.

⁴¹² Yer adları, birkaç dipnot önce künyeleri verilen defterlerden çıkarıldı.

⁴¹³ Örneğin Recep 1128/Haziran-Temmuz 1716 içindeki 3 binişin hepsinde (Amediye Köşkü, Saatçibaşı Abdurrahman Çelebi Bağı ve Buçuktepe) güreş izledi (TSMA.d, nr. 2359/7).

⁴¹⁴ Rebiülahir 1129/Mart 1717'de Hacı Kadın Çiftliği'ne biniş sırasında (TSMA.d, nr. 2360/4).

⁴¹⁵ Rebiülahir 1129/Nisan 1717'de Buçuktepe Sarayı'nda (TSMA.d, nr. 2360/4).

⁴¹⁶ Receb 1127/Temmuz 1715 içinde Despot Yaylağı yolunda Bataklık menziline gece vaktinde, yine 3 gün sonra Despot Yaylağı'na varıldığında tekrar otağ-ı hümayun önünde güreş tertip ettirdi. Ayın sonuna doğru farklı menzillerde 2 kez daha güreş düzenletti (TSMA.d, nr. 2358/7). Şevval 1129/Eylül 1717'de Sofya dönüşünde Pazarcık menziline subaşında tüfek atışları seyretti (TSMA.d, nr. 2360/10).

3.2.4. Lale Donanmaları / Çırağanları

Literatürde Nevşehirli'nin sadaretinin sembolü haline getirilse de *lale donanması* veya *çırağanı* aslında III. Ahmed'in cülûsunun başından beri düzenlediği bir eğlenceydi⁴¹⁷. Nevşehirli döneminde sadece eğlencenin mekânı, düzenleyicileri ve adında bazı değişimler yaşanacaktı. Örneğin eğlencenin adının, 1720'den önceki İç Hazine kayıtlarında daima *lale donanması* ve vekayinâmede sadece bir kez *çerâğân* şeklinde geçtiği; ancak bu tarihten sonra iki kaynak türünde de *lale çerâğânı* olarak anıldığı saptanır⁴¹⁸. Eğlencenin sembolik mekânı Beşiktaş'taki sadrazam yalısı da en geç Mayıs 1729'da *Çerâğân Yalısı* şeklinde anılmaya başlamıştır⁴¹⁹.

III. Ahmed, babası IV. Mehmed gibi çiçeklere düşküdü⁴²⁰. İlkbahar gelip laleler açtığında bu kısa ömürlü nadide çiçeği gece vakti temâşâ için lale bahçelerinde aydınlatma tertibatı (*tenvîrât*) kurdurur; aralarına yerleştirilen envaiçeşit mum ve kandilin (*çerâğ*) aydınlattığı/donattığı lalelerin mehtabın altında oluşturduğu müthiş manzarayı gecenin ilerleyen saatlerine kadar yanındakilerle seyrederdiler⁴²¹. Cülûsunu müteakip 1704 ilkbaharında düzenlediği 2 farklı *mum donanması* eğlencesinde aydınlatılan çiçeğin adı kesin değilse⁴²² de tahttaki ikinci yılı olan 1705'ten 1713'e

⁴¹⁷ Lale eğlencesini Nevşehirli'nin sadaretine hasreden çalışmaların bir değerlendirmesi için bkz. Özlem Kumbar, "Lale Devri'nin Lalesi" s. 5-14, 26-32. Eğer bir Lale Devri'nden bahsetmek mümkünse bunun III. Ahmed devrinden en az 50 yıl önce başlatılmasını gerekli bulan anlatılar da vardır (Beşir Ayvazoğlu, "Lâle Devrinden Önce Lâle", **Masaldan Gerçeğe Lale Devri**, s. 159-177). Lale donanmalarının III. Ahmed dönemine münhasır olmadığını, öncesine dair tek tük de olsa örneklerin varlığını ve sonraki dönemlerde de padişahların bu eğlenceyle ilgilendiğini vurgulayan çalışmalar gittikçe artmaktadır (Kumbar, "Lale Devri'nin Lalesi", s. 75-115 (İkinci bölüm: "Lale: 1718'den önce ve 1730'dan Sonra").

⁴¹⁸ Referanslar için aşağıda verilecek tabloların "kaynaklar" sütununa bakılabilir.

⁴¹⁹ **T SMA.d**, nr. 2372/10. 1730'a ait kayıtlar da vardır (**T SMA.d**, nr. 2373/10 ve 11). Padişah da tarihsiz bir yazışmasında yalıyı bu isimle anar (HAT, 1445/59417).

⁴²⁰ Nutku, **IV. Mehmet'in Edirne Şenliği**, s. 39; Rifat Osman, **Edirne Sarayı**, s. 31. IV. Mehmed'e çiçek zevkini çiçeklere düşkünlüğüyle bilinen Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın aşladığı söylenir (**Tournefort Seyahatnamesi**, s. 48). IV. Mehmed'in bahçe düzenlemesine, çiçeklere ve laleye düşkünlüğü ve onun döneminde lale yetiştiriciliği için atılan öncü adımlar hakkında bkz. Seyit Ali Kahraman, **Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2015, s. 83; Kumbar, "Lale Devri'nin Lalesi", s. 91-99.

⁴²¹ Lalelerin gece ışıklandırılması "*envâ-ı kanâdil ve şumû'-ı hurşîd-i adîl ile şükûfe tahtaları miyânı teyzîn olunmak*" ifadeleriyle anlatılır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1183). Eğlencenin tarihsel gelişimi ve içeriğine dair literatürdeki muhayyel tasvirler (lalelerin arasında gezdirilen üzerlerine mum konmuş kaplumbağalar ve cariyeler gibi) hakkında bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Çırağan Alemleri", **İstanbul Ansiklopedisi**, VII, 3932.

⁴²² Döneme ait bir şiirde "mum donanması" ifadesiyle lale çırağanının kastedilmiş olması bu eğlencenin lale çırağanı olma ihtimalini kuvvetlendirir (Neslihan Koç Keskin, **Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân**, Ankara, Semih Ofset, 2014, s. 57).

kadar her ilkbahar Topkapı Sarayı’nda birkaç farklı gece lale donanması düzenlediği ve çoğunlukla 1704’te bakımdan geçirdiği dördüncü avludaki Sofa Köşkü’nün bahçesini kullandığı eğlence, başta devrin sadrazamı olmak üzere birtakım devlet ricalinden oluşan davetlilerle ortaya çıkan renk cümbüşünü seyrettiği kayıtlarla sabittir. 1713’te verilen fasıla, bu tarihten itibaren seferler nedeniyle Edirne’ye taşınılmasındandır. Bu şekilde Topkapı Sarayı’nda düzenlediklerinden başka, yine en geç 1705 gibi erken tarihlerden itibaren yakın çevresindeki figürlerin konutlarına da bu eğlence için davet edilmiştir. Aşağıdaki tabloda padişahın Nevşehirli’nin sadareti öncesinde ev sahipliği yaptığı yahut onur konuru olarak katıldığı lale donanmaları yer almaktadır⁴²³.

TABLO-4: Padişahın, Nevşehirli Öncesinde Katıldığı Lale Donanmaları/Çırağanları

Tarih	Düzenleyen	Mekân	Kaynak
22 Zilhicce 1115/ 27 Nisan 1704	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Mum donanması”	TSMA.d, nr. 1058, vr. 48a
25 Zilhicce 1115/ 30 Nisan 1704	III. Ahmed	Yer belirtilmemiş “Mum donanması”	TSMA.d, nr. 1058, vr. 48b
28 Zilhicce 1116/ 23 Nisan 1705	Ali Bey	“İbrahim Hanzâde Yalısı” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 1058, vr. 68a
(7) Muharrem 1117/ (1) Mayıs 1705	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale donanması”	TSMA.d, nr.15, vr. 118b TSMA.d, nr. 1058, vr. 68b
Muharrem 1117/ Nisan-Mayıs 1705	Ali Bey	“İbrahim Hanoğlu Yalısı” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 15, vr. 127a
21 Muharrem 1118/ 5 Mayıs 1706	Ali Bey	“İbrahim Hanzâde Yalısı” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 1058, vr. 84b
28 Muharrem 1118/ 12 Mayıs 1706	III. Ahmed	“İslambol’da Sofa’da” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 1058, vr. 84b
17 Muharrem 1119/ 20 Nisan 1707	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 1111, vr. 11b
14 Safer 1119/ 7 Mayıs 1707	III. Ahmed	“Şimşirlik’te şüküfezârda” “Çerâğân”	TRveZ, II, 777
(17) Safer 1119/ (20) Mayıs 1707	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 15, vr. 58a TSMA.d, nr. 16, vr. 6a veya TSMA.d, nr. 2352/384
27 Zilhicce 1119/ 20 Mart 1708	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale donanması”	TSMA.d, nr.1111, vr. 36b
26 Muharrem 1120/ 17 Nisan 1708	Ali Bey	“İbrahim Hanoğlu Yalısı” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 2352/328
27 Muharrem 1120/ 18 Nisan 1708	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 2352/635; TSMA.d, nr. 32, vr. 22a
29 Muharrem 1120/ 20 Nisan 1708	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 2352/328; TSMA.d, nr. 2352/392 (yalnız ay bilgisi var)

⁴²³ Bu tabloda eğlencenin mekânı ve adı, birincil kaynaktaki şekliyle verildiğinden tırnak içinde (‘’) yazıldı. Bu tabloda ve sonrakilerde **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, **TRveZ** şeklinde kısaltıldı.

6 Safer 1120/ 27 Nisan 1708	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 2352/484 TSMA.d, nr. 32, vr. 22b
1 Safer 1121/ 12 Nisan 1709	Kızlar Ağası Süleyman	Ağanın kendi bahçesi “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 28, vr. 6a
(14) Safer 1121/ (25) Nisan 1709	III. Ahmed	“Sofa Köşkü”/“Hâne-i Hassa Sofası”, “Lale donanması”/“Çerâğân”	TSMA.d, nr. 2352/340 veya TRveZ, II, 807
23 Rebiülevvel 1121 /2 Haziran 1709	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale Donanması”	TSMA.d, nr. 32, vr. 41a
27 Safer 1122/ 27 Nisan 1710	Kızlar Ağası Süleyman	Ağanın kendi bahçesi “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 28, vr. 87a
Rebiülevvel 1122/ Nisan- Mayıs 1710	Sadrazam Çorlulu Ali	Akıntıburnu’nda Yalısında “Mum donanması”	Nusretnâme, s. 892 TRveZ, II, 833
12 Rebiülevvel 1122 /11 Mayıs 1710	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale Donanması”	TSMA.d, nr. 2353/196 TSMA.d, nr. 32, vr. 56b
10 Rebiülevvel 1123 /28 Nisan 1711	Kaymakam (Şehid) Ali	Kaymakamın Sarayı “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 2353/109 TSMA.d, nr. 16, vr. 44b
13 Rebiülevvel 1124 /10 Nisan 1712	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 28, vr. 12a
25 Rebiülevvel 1124 2 Mayıs 1712	III. Ahmed	“Sofa Köşkü” “Lale donanması”	TSMA.d, nr. 2353/319 TSMA.d, nr. 17, vr. 45a
13 Rebiülahir 1126/ 28 Nisan 1714	Ali Bey	“İbrahim Hanzâde Yalısı” “Çerâğân”	KK.d, nr. 7430, vr. 9 TSMA.d, nr. 2357/7 vr. 2a
1125-1130/1713-1718 Padişah genel olarak İstanbul dışındadır (Edirne ve Balkanlarda)			

Tablodan anlaşılabileceği üzere III. Ahmed’in davetli olarak katıldığı saptanan ilk lale donanması, İbrahim Hanzâde Ali Bey’in ev sahipliğinde Nisan 1705’te Karaağaç İbrahim Hanzâde Yalısı’nda yapılandı ve sonraki 3 yılda da adres değişmeyecekti. Hem Ali Bey hem de ailenin bir kuşak önceki temsilcisi Mehmed Bey iyi birer lale yetiştiricisiydiler⁴²⁴. 130 çeşit lalenin bulunduğu söylenen Karaağaç’taki yalıların bahçesinde zamanında IV. Mehmed için lale donanması düzenleyen aile, şimdi oğlu III. Ahmed’i eğlendiriyordu⁴²⁵. III. Ahmed’in, 1715’te vefat eden Ali Bey’in yalısına lale donanması için son gidişi 1714 ilkbaharındadır.

Padişahın lale düşkünlüğünü fark edip onuruna donanma düzenleyen siyasi çevredeki ilk isim dönemin nüfuzlu Darüssaade Ağası Uzun Süleyman oldu. Ağa,

⁴²⁴ Kahraman, **Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri**, s. 72 ve 50. Hatta Mehmed Bey’in (ö. 1666 veya 1670) teşvikiyle *Tuhfetül-İhvân* adında bir lale mecmuası yazılmıştır (Fatih Sona, “Mehmed Fennî ve Tuhfetü’l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi”, **Turkish Studies**, Vol 9/9, Summer 2014, s. 923-926-930).

⁴²⁵ IV. Mehmed 1679’da İbrahim Hanzâde yalısında düzenlenen bir lale donanmasına katıldı (TSMA.d, nr. 4946, vr. 16a (19 Rebiülevvel 1090/30 Nisan 1679). Bu donanma, IV. Mehmed’in Edirne’den göç üzere geldiği İstanbul’da hasekisi ve şehzadeleriyle birlikte Haliç’teki Tersane Bahçesi ya da Karaağaç Bahçesi’nde konakladığı esnada (“Zeyl-i Fezleke”, s. 754) gerçekleşti. Padişah büyük ihtimalle ikamet yerinin yakınındaki Hanzâde Yalısı’na giderken şehzadelerini de yanında getirmiş dolayısıyla III. Ahmed de eğlenceyi seyretmişti. *Netâyicü’l-Ezhâr’a* göre IV. Mehmed, Hanzâde Yalısı’nda katıldığı bir lale çırağanını çok beğenince yalının bahçıvanı Mehmed Ağa Medine’deki Hanzâdeler evkafına müteveli atanarak ödüllendirildi (Kahraman, **Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri**, s. 63).

başından beri III. Ahmed'i güreş ve cirid müsabakaları eşliğinde konağında ağırlamaya gösterdiği ihtimam bir yana, 1709 ve 1710'da bahçesinde tertiplemediği lale çırağanlarıyla da padişahın gönlünü hoş etmeyi bildi. Henüz ışıklandırılan çiçeklerin lale olup olmadığı netleştirilemese de 1710 Nisan'ında Sadrazam Çorlulu Ali Paşa da donanma düzenleyicileri kervanına katıldı. Arnavutköy Akıntıburnu'ndaki yalısında III. Ahmed'i gecenin ilerleyen saatlerine kadar *mum donanması* ile eğlendirdi. 1711'e gelindiğinde bu misyonu yeni gözde Rikâb Kaymakamı (Şehid) Ali Paşa devraldı. Zaten o tarihlerde Çorlulu azledilmişti; Uzun Süleyman da 1713'te aynı akıbete uğrayacaktı. (Şehid) Ali Paşa, seferler nedeniyle çoğunlukla İstanbul dışında geçirdiği sadrazamlık yıllarında lale çırağanı tertibinde aynı performansı gösteremedi.

Arkasındaki uzun ve planlı hazırlık süreci (lale soğanlarının aylarca öncesinden sonbaharda dikilmesi, yetiştirilme safhası gibi) sefer günlerinde lale donanmasını imkânsız kılmış olmalıdır⁴²⁶. Bu hazırlık safhası nedeniyle 1 yıldır bulundukları Edirne'den birkaç aylığına İstanbul'a döndükleri 1714 ilkbaharında ne Sadrazam (Şehid) Ali Paşa ne III. Ahmed lale çırağanı düzenleyebildi. Ancak İbrahim Hanzâde Yalısı'ndaki çırağan davetine katılarak eğlenceden mahrum da kalmadılar. Aynı nedenlerle 1715 Mora ve 1716 Avusturya seferleri ve devamındaki Pasarofça barış görüşmeleri sürecinde de düzenlenmeyen eğlencenin yeniden başlaması 1720 ilkbaharını buldu.

Hasılı padişahın gerek bizzat lale donanması düzenlemesi gerekse ekâbir konaklarında onuruna düzenlenenlere iştiraki, Nevşehirli öncesinde hatta III. Ahmed döneminin başından beri olagelen bir durumdu. Nevşehirli döneminde eğlencenin tertipçileri ve mekânında farklılıklar yaşandı.

Saltanatının ilk yarısında lale donanmalarını düzenledikten sonra göç mevsimini başlatarak Topkapı Sarayı'ndan sayfiyeye taşınan III. Ahmed, 1719 sonrası sarayda lale donanması düzenlemeye pek rağbet etmedi. Saray sadece 1725 ve 1728'de eğlenceye ev sahipliği yaptığı; zaten 1728'de Ramazan dolayısıyla sayfiyeye çok geç taşındığı için lale mevsimi sarayda geçirilmişti⁴²⁷. Bundan sonra padişah, eğlence için artık kızı Fatma Sultan'a hediye ettiği Beşiktaş sahilindeki araziye damadı Nevşehirli'nin 1719'da yaptırdığı yalısı (Çırağan Yalısı) kullandı. Zaten o yılki imar

⁴²⁶ Lale yetiştirme süreciyle ilgili ayrıntılar için bkz. Kumbar, "Lale Devri'nin Lalesi", s. 118-122.

⁴²⁷ Referans bilgileri aşağıdaki tabloda bulunmaktadır.

faaliyetleriyle aynı semtteki Beşiktaş Sarayı'nı yeniletip büyüterek kalabalık harem dairesinin ikametine elverecek bir mekân oluşturmıştu. Artık her göç mevsiminin bir kısmında, birkaç kadını ve çocuğuyla birlikte *yarım göç* usulüyle geçtiği sadrazam yalısında (Çırağan) kalıyor ve buradaki ikametinin bazı gecelerinde yalının bahçesinde lale çırağını düzenletiyordu. Aşağıdaki tabloda, III. Ahmed'in Nevşehirli sadareti boyunca düzenlediği yahut davet edildiği lale donanmaları yer almaktadır.

TABLO-5: Padişahın, Nevşehirli Devrinde Katıldığı Lale Donanmaları / Çırağanları

Tarih	Düzenleyen	Mekân	Kaynak
Yalıda Kalış: Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1132/1720 Nisan sonu-Mayıs başı ⁴²⁸ Çırağan gecesi net değil	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa	Çırağan Yalısı (1 hafta kalış)	TRveZ, II, 1183
Yalıda Kalış: 1-25 Receb 1133/28 Nisan-22 Mayıs 1721 ⁴²⁹ <u>Kesin Olan Çırağan gecesi:</u> 4 Receb 1133/1 Mayıs 1721	Nevşehirli	Çırağan Yalısı (1 aya yakın kalış)	İE.HLT, 4/353
Yalıda Kalış: 21 Cemaziyelahir 1134/8 Nisan 1722 ve birkaç gün ⁴³⁰ Çırağan gecesi net değil	Nevşehirli	Çırağan Yalısı (Birkaç gün kalış)	TRveZ, II, 1288-9
Yalıda Kalış: 9 Receb-26 Şaban 1135/15 Nisan-1 Haziran 1723 ⁴³¹ <u>Kesin Olan Çırağan Gecesi:</u> 11 Şaban 1135/17 Mayıs 1723	Nevşehirli	Çırağan Yalısı (45 gün kalış)	TRveZ, III, 1315 TSMA.d, nr. 28, vr. 20a*
Yalıda Kalış: 14 Receb-21 Şaban 1136/8 Nisan-15 Mayıs 1724 ⁴³² Çırağan gecesi net değil	Nevşehirli	Çırağan Yalısı (1 aydan fazla kalış)	TRveZ, III, 1360-1
1137/1724-5 içinde (tam vakti belirsiz)	III. Ahmed	Sofa'da	TSMA.d, nr. 28, vr. 87a
Yalıda Kalış: 4-27 Şaban 1137/18 Nisan-11 Mayıs 1725 ⁴³³ <u>Kesin Olan Çırağan Gecesi:</u> 23 Şaban 1137/7 Mayıs 1725 <u>Çırağan Bitiş Gecesi:</u> 26 Şaban 1137/10 Mayıs 1725	Nevşehirli	Çırağan Yalısı (20 günü aşkın kalış)	TRveZ, III, 1425 Bitiş: TSMA.d, nr. 2184, vr. 119b

⁴²⁸ Karahasanoğlu, a.g.e., s. 106; TRveZ, II, 1183).

⁴²⁹ Gidiş: TSMA.d, nr. 2364/7; Karahasanoğlu, a.g.e., s. 106. Dönüş: Nusretname, s. 1145. Râşid'e göreysen, 8 Receb 1133/5 Mayıs 1721'de taşınılan yalıda 10 gün kalınmıştı: TRveZ, II, 1221.

⁴³⁰ Gidiş: TSMA.d, nr. 2184, vr. 68a; nr. 2365/6. Dönüşün tarihi belirsizdir. Râşid, yalıda birkaç gün kalan padişahın sonra Beşiktaş Sarayı'ndaki kafilenin yanına geçtiğini söyler (TRveZ, II, 1289).

⁴³¹ Gidiş ve dönüş: TRveZ, II, s. 1314-5. Şehzade Mehmed kızamığa yakalanınca uzun kalındı.

⁴³² Gidiş: TRveZ, III, 1360; TSMA.d, nr. 2367/7. Dönüş: TSMA.d, nr. 2367/8; TRveZ, III, 1361.

⁴³³ Gidiş: TRveZ, III, 1424-1425; Karahasanoğlu, a.g.e., s. 108-9. Dönüş: TSMA.d, nr. 2368/8.

Yalıda Kalış: 25 Receb-25 Şaban 1138/29 Mart-28 Nisan 1726 ⁴³⁴ Çırağan gecesi net değil	Nevşehirli	Çırağan Yalısı (1 ay kalış)	TRveZ, III, 1487-8 TSMA.d, nr. 28, vr. 20a*
28 Şaban 1138/1 Mayıs 1726	Kaptanıderya Mustafa Paşa	Paşanın Vefa'daki Bahçesi	TRveZ, III, 1488-9 TSMA.d, nr. 2369/9*
Rebiülahir 1139/Aralık 1726 (Mevsimi değil)	Nevşehirli	Mekân Belirsiz “Çerâğân eyledikde”	TSMA.d, nr. 2370/4
26 veya 28 Şaban 1139/ 18 veya 20 Nisan 1727	Nevşehirli	Cağaloğlu Ferahâbâd Kasrı	TRveZ, III, 1539 veya KK.d, nr. 7500, vr. 211
Evâsıt-ı Ramazan 1140/ 20-27 Nisan 1728	Kethüda Mehmed	Paşanın sarayı	TRveZ, III, 1592 TSMA.d, nr. 2371/9*
18 veya 19 Ramazan 1140/ 28 veya 29 Nisan 1728	III. Ahmed	Topkapı Sarayı “Harem”/ “Mermerlik bahçesi”	TRveZ, III, 1592 veya TSMA.d, nr. 2371/9 TSMA.d, nr. 2184, vr. 168a
20 Ramazan 1140/ 30 Nisan 1728	Nevşehirli	Ferahâbâd Bahçesi	TRveZ, III, 1593 TSMA.d, nr. 2371/9*
24 Ramazan 1140 / 4 Mayıs 1728	Kaptanıderya Mustafa Paşa	Paşanın Vefa'daki Bahçesi	TRveZ, III, 1593 TSMA.d, nr. 2358/83*
7 Şevval 1141/ 6 Mayıs 1729	Kethüda Mehmed	Paşanın yalısı	TSMA.d, nr. 2372/10 TSMA.d, nr. 2184, vr. 190a
Şevval 1141/ Mayıs 1729	Kaptanıderya Mustafa Paşa	Paşanın sarayı	TSMA.d, nr. 2372/10 TSMA. E. 1282/40, vr.1
Yalıda Kalış: 3-18 Şevval 1141/ 2-17 Mayıs 1729 ⁴³⁵ Kesin Olan Çırağan Gecesi: 13 Şevval 1141/12 Mayıs 1729	Nevşehirli	Çırağan Yalısı (2 hafta kalış)	C.SM, 113/5665
9 Şevval 1142/ 27 Nisan 1730	Kaptanıderya Mustafa Paşa	Paşanın sarayı	Târîh-i Göynüklü, s. 383 TSMA.d, nr. 2373/10
15 Şevval 1142/ 3 Mayıs 1730	Kethüda Mehmed	Paşanın yalısı	TSMA.d, nr. 2373/10 TSMA.d, nr. 2184, vr. 205a
Yalıda Kalış: Şevval 1142/ 3-15 Mayıs 1730 ⁴³⁶ Çırağan gecesi net değil	Nevşehirli	Çırağan Yalısı (15 güne yakın kalış)	NA. SP 97/26 Part 1, f. 32b, f. 44a “Tulip Feast” TSMA.d, nr. 2373/10

Nevşehirli, 1132-1143/1720-1730 tarihleri arasında 9 yıl Beşiktaş'taki bu yalıda ve 2 yıl Ferahâbâd Bahçesi'nde toplamda 11 Hicri yıl üst üste ışıktandırılan lalelerin manzarasıyla padişahı mest etmeyi bildi. Lale mevsiminin Ramazan'a denk geldiği 1727 ve 1728 senelerinde III. Ahmed, orucu Topkapı Sarayı'nda tutmak isteyip Beşiktaş'a taşınmayı erteleyince Nevşehirli de eğlenceyi bugünkü Cağaloğlu civarında

⁴³⁴ Gidiş ve dönüş: **TRveZ**, III, 1487, 1488.

⁴³⁵ Gidiş: TSMA. E. 1281/43, vr. 1; Karahasanoğlu, **a.g.e.**, s. 109; **TSMA.d**, nr. 2372/10. Dönüş: **TSMA.d**, nr. 2372/10; TSMA. E. 1281/43, vr. 1.

⁴³⁶ İngiliz elçi, 3 Mayıs 1730 tarihli mektubunda Nevşehirli'nin padişahı “*Tulip Feast*” ile eğlendirdiğini ve 15 Mayıs 1730 mektubunda “*Tulip Feast*”in o hafta sona ereceğini söyler (**NA. SP 97/26 Part 1**, f. 32b, f. 44a).

bulunan Ferahâbâd Bahçesi'nde düzenledi⁴³⁷. Devrin sonlarında eğlenceye ev sahipliği yapanlara Nevşehirli'nin damatları da eklendi. Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa 1726'dan ve Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa 1728'den itibaren her sene kendi bahçelerinde padişah onuruna lale çırağanı tertip ettiler.

Dönem boyunca lalelerin açma zamanı olan ilkbaharda düzenlenen çırağan eğlenceleri arasında Aralık 1726'da Nevşehirli'nin düzenlediği mekânı belirsiz çırağan bir istisnadır. Mevsimin ve hava şartlarının elverişsizliği hesaba katıldığında, serada lale yetiştirildiği akla gelmektedir⁴³⁸.

Çırağan Yalısı'nda düzenlenen lale çırağanlarının gecelerce sürdüğü yönündeki hâkim kanı gözden geçirilmeye muhtaçtır. III. Ahmed, yalıya taşınırken lalelerin açma vaktini kollasa da orada ikameti boyunca her gece lale donanması düzenletmedi. Araştırmacıları yanıltan, yalıdaki günlere dair ayrıntı içeren yegâne kaynak olan *Târîh-i Râşid ve Zeyli*'ndeki bilhassa ilk yıllara ait göçler için kullanılan anlatım üslubudur. Padişahın gündüzleri “*sâz ü söz ve esbâb-ı tarab*” ile vakit geçirdiği ve geceleri “*zevk-yâb-ı temâşâ-yı çerâğân-ı lâle-zâr*” olduğu gibi genel ifadeler okuyucuda her gece çırağan düzenlendiği yönünde yanlış bir kanı oluşturmaktadır⁴³⁹. Fakat aynı bakışla padişahın gündüzlerini de tamamen şarkılı şiirli eğlencelerle geçirmesi beklenirdi. Oysa örneğin burada 3 hafta kaldığı Mayıs 1721'de, yalıda hallettiği işler ve yaptığı görüşmeler bir yana, en az 3 farklı gün devlet işleri için dışarı çıktı. Bunlar, donanmayı uğurlama şenliklerini izlemeye Yalı Köşkü'ne geçişi, Tophane'deki yeni dökülen topları seyr ü temâşâ için vezir yalısına binişi ve Surre'nin o yılki çıkış alayını düzenlemek için Beşiktaş Sarayı'na geçişidir⁴⁴⁰.

⁴³⁷ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1539, 1592-3.

⁴³⁸ O ay İç Hazine'ye sadrazamın “çerâğân eyledikde” padişaha hediye ettiği 2 büyük endam aynasının giriş kaydı yapılır (TSMA.d, nr. 2370/4 (Rebiülahir 1139). Dönemin belgelerinde “çerâğân” ifadesi daima lale çırağanı için kullanıldığından bu güçlü bir varsayım olmalıdır. Aynı ay Sofa Köşkü'ndeki limonluğun, yani bitkilerin soğuktan korunması için bazı kısımları yahut her tarafı camla kaplanmış sera benzeri kapalı alanın kiremit aktarması yapılmıştı (TSMA.d, nr. 2184, vr. 146a). Çırağan Yalısı'ndaki bahçede de limonluk vardı (TSMA.d, nr. 2333, vr. 6b).

⁴³⁹ Müellif, Çırağan Yalısı'ndaki ilk 3 yıl yani 1720, 1721 ve 1722'deki lale çırağanları için yuvarlak ifadeler kullanır (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1183; aynı eser, III, 1221 ve 1288-9). Oysa az sonra belirtileceği üzere 1723 ve 1725'tekilerde tam tersini ima eder. Yalıda çırağan düzenlenen diğer yıllar olan 1724 ve 1726'ya dair kayıtlarda ise lale çırağanı amacıyla yalıya göçüş tarihini vermekle iktifa eder (aynı eser, s. 1360, 1487). Sadreddinzâde de sadece padişahın çırağan amacıyla (“*berây-ı çerâğân/berây-ı fasl-ı lâle*”) yalıya göçüş tarihini verir (Karahasanoğlu, a.g.e., s. 106-107, 108, 109).

⁴⁴⁰ TSMA.d, nr. 2364/7 (Receb 1133/Mayıs 1721).

Diğer taraftan aynı eserin sonraki yıllara ait bazı kayıtlarındaki ifadeler daha nettir ve yalıya göçülen tarih ile çırağanın düzenlendiği gece ayrı ayrı belirtilmiştir. Örneğin 1723'te yalıya 15 Nisan'da göçüldüğü halde çırağan ancak 17 Mayıs'ta yapıldı⁴⁴¹. 1725'te de yalıya *yarım göç* 18 Nisan'da gerçekleşti; fakat lale çırağanı 7 Mayıs'ta düzenlendi⁴⁴². Arşiv belgesinde rastlanan o senenin çırağan eğlencesinin 10 Mayıs tarihinde "itmâm" olduğu bilgisi, hiç fasıla verilme bile eğlencenin en fazla 4 gece sürdüğünü gösterir ki birer gün arayla düzenlenmesi de olasıdır⁴⁴³. Öte yandan dönemin sonlarında 1729'da en geç 4 Mayıs günü taşınılan ve 17 Mayıs'a kadar kalınan Çırağan Yalısı'nda lale çırağanı ya sadece 12 Mayıs gecesi yapılmıştı ya da bu tarihte son bulmuştu⁴⁴⁴.

III. Ahmed bu yalının bahçesindeki envaiçeşit Rumî laleyi sabah ve akşam seyr ü temâşâya çok düşkünse⁴⁴⁵ de lale seyri ile çırağan seyri aynı şey değildi. Çırağan, bahçedeki lale tarhlarının hatta bazen dışarıdan vazolarla getirilen lalelerin aralarına belli aralıklarla konulan mum ve kandillerle aydınlatılmasını ve bahçenin duvarları ve etrafının yine türlü kandil ve ışıklarla bezenmesini gerektiriyordu. Işıklandırmadan verim alınabilmesi için yağmursuz ve rüzgârsız havalar, mehtaplı geceler ve açık bir gökyüzü denk getirilmeliydi. Miller'e göre dolunay özellikle beklenirdi⁴⁴⁶.

Bu şekilde gerekli tertibatın alınması ve davetlilerin haberdar edilmesi gibi ön hazırlıklar için dönemin iletişim şartlarında çırağan vaktinin son anda kararlaştırılması zordur. En azından bir günlük hazırlık safhası lazımdır. Ayrıca hem iklim şartlarından hem maddi külfetinden ötürü bu tertibatın 1 ay gibi uzun sürelerle kalınabilen yalıda her gece kurulması pek olası değildir. Padişah, burada bir yahut birkaç gece çırağan temâşâ edip geri kalan günlerde diğer göç mahallerinde akşamlarını nasıl geçiriyorsa öyle geçirmiş olmalıdır ki zaten Çırağan Yalısı'nın ev sahipliği yaptığı tek eğlence çeşidinin lale donanması olmadığını önceki başlıklardaki örnekler göstermektedir. Diğer taraftan aksi, padişah ve haremi yalıdayken burada kalmayan ve ailesiyle birlikte civardaki başka bir mekânda oturan Nevşehirli'nin diğer devlet adamları gibi çırağan

⁴⁴¹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1314-5.

⁴⁴² *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1424-5.

⁴⁴³ *TSMA.d*, nr. 2184, vr. 119b. Tabii burada 2 farklı kaynak türünde (vekayinâme ve arşiv belgesi) verilen tarihlerin örtüştüğü farz edilir.

⁴⁴⁴ 13 Şevval 1141/12 Mayıs 1729'da çırağan esnasında giydirilen hilatler: C.SM, 113/5665.

⁴⁴⁵ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1424.

⁴⁴⁶ *Beyond The Sublime Porte*, s. 125.

gecesi yalıya geldiği bilgisini veren kayıtları gereksiz kılardı⁴⁴⁷. Zaten Nevşehirli'nin sadareti öncesi III. Ahmed'in Topkapı Sarayı'nda her lale mevsiminde ortalama 2 ve en fazla 3 farklı akşamda donanma tertibatı aldırıldığı saptanır⁴⁴⁸.

Eğlence vaktini kararlaştırmada, hava durumunun belirleyiciliği yazışmalarda açıktır. Örneğin Nevşehirli bir telhisinde “*lâlelerin dahi temâm temâşâ olunacak zamânı olup vakti geçmeden havâlar dahi böyle letâfet üzere iken*” yalıya teşrif buyurmasını rica ettiğinde III. Ahmed, “*dünden beri hâtıra gelen budur ki bu havâları geçirmeyüp bugün yalıya varılıp hangi gece murâd olunursa çerâğ olunmak!*” cevabını vermiş ve “*yılda bir def’a vâkı’ olur, bu havâyı geçirmemek gâyet münâsibdir zann ederim*” diye eklemişti⁴⁴⁹. Padişah, Beşiktaş’taki hanedan sarayına geçtiği bir vakit yalıda lale çırağının ne zaman yapılacağını ise Nevşehirli’ye şöyle sormuştu: “*Havâ gâyet güzel. Bu şeb, çerâğân eder misin yoksa vakt-i ma’hûda te’hîr olunur mu? Acele etmezsiz ne vakit hâzır u müheyyâ olursa ol-zamân havâyâ nazar olunup çerâğân olur*”⁴⁵⁰.

Kaynaklarda eğlencenin içeriğine ilişkin az ayrıntı bulunması, çırağan organizasyonları ve bu amaçla kullanılan lalelerin mahiyeti hakkında bazı noktaları muallakta bırakmıştır. Çırağanda hangi kalite lalelerin kullanıldığı ve bunların eğlencenin yapıldığı bahçede mi yetiştigi yoksa cam vazolar içinde dışarıdan getirilerek bahçeye mi yerleştirildiği tarzındaki sorulara⁴⁵¹ cevap mahiyetinde III. Ahmed'in şu hatt-ı hümayunu önemlidir: “*Topkapu gâyet bî-misl oldu. Baş lâleleri orta peşgûna bundan aşağı olanlar tarafeynde olan peşgûnlara mı dikilür. Böyle olsa ma'lûm olup çerâğında mum vaz’ olunmayup hıfz olunurdu. Köşkün kenârına dikilürse nisâ hâli ma'lûm. Geçüp gıtdikçe dokunurlar. Hıfzı asîr olur. Yine siz a'lemsiz!*”⁴⁵².

Bu sözlerden en azından hanedana ait bahçelerde hem en iyi cins (“baş lale”) hem de daha aşağı kalitede lalelerin bulunduğu; fakat altında yanan mumdan zarar görmemeleri için çırağanda iyi cinsten ziyade aşağı kalitedekilerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple padişahın önerisi hem çırağan zamanı diğerlerinden kolay

⁴⁴⁷ Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1221; aynı eser, III, 1360.

⁴⁴⁸ 1708, 1709, 1712’de aralık bırakılan 2 farklı gecede ve 1707’de ise 3 farklı gecede.

⁴⁴⁹ AE.SAMD.III, 228/21970.

⁴⁵⁰ AE.SAMD.III, 221/21374. Benzer bir başka yazışma için bkz. AE.SAMD.III, 227/21876.

⁴⁵¹ Bu sorulara verilen farklı cevapların özetlendiği doyurucu bir değerlendirme için bkz. Kumbar, “Lale Devri’nin Lalesi”, s. 55-64 (“Hazırlığı, Katılımcıları ve İçeriği” başlıklı kısım).

⁴⁵² A.AMD, 02/55.

ayırt edilmeleri hem de mumdan korunmaları ve gelip giderken kadınların onlara zarar vermemeleri için iyi cins lalelerin orta kısma, aşağı kalitedekilerin onların etrafına dikilmeleridir.

Fransız elçisi d'Andrezel'in 1726'da Çırağan Yalısı'nda düzenlenen bir çırağan hakkında verdiği malumatta bu anlamda kayda değerdir. Elçinin anlatısına göre, Nevşehirli'nin bahçesinde binlerce lale vardır ve kalan boşluklar da başka bahçelerden toplanıp şişelere konan lalelerle doldurulmuştur; her 4 lalede bir yere çiçeklerle aynı boyda mumlar konmuş, patikalar türlü kuş kafesleriyle süslenmiş, bahçe çok sayıda kristal lamba ile aydınlatılmıştır; renkler ve ışıkların aynalardaki yansımasıyla oluşan harika görüntüye çalınan müzik eşlik etmektedir⁴⁵³. Çırağan gecelerindeki sazlı sözlü eğlenceleri, dönemin şairleri de dizelerinde işler⁴⁵⁴.

Vâhidî'nin yaklaşık aynı yıllarda yazdığı eserinde (*Tuhfe-i Çerâğân*) Nevşehirli'nin yalısındaki çırağana ilişkin yaptığı tasvirler Fransız elçisinininkiyle örtüşür⁴⁵⁵. Şaire göre, lalelerin altına konan mumlar ile her çiçeğin üzerine bir tane denk gelecek şekilde havada birbirine şebekeyle tutturulan kandillerin gecenin karanlığında oluşturduğu renk huzmesini görüp mest olmamak elde değildi ve gümüş kafesler içinde ötüşen saka ve kanaryalarla ortam daha bir canlanıyordu⁴⁵⁶.

Lale çırağanı eğlencelerinde padişaha kimlerin eşlik ettiğine gelince; III. Ahmed'in Nevşehirli'nin sadareti öncesinde Topkapı Sarayı'nda düzenlediklerine dönemin sadrazamı, şeyhülislamı⁴⁵⁷ ve Gülnuş Valide Sultan'ın⁴⁵⁸ katıldığı;

⁴⁵³ Anna Pavord, **The Tulip: The History of Flower that has men made mad**, Bloomsbury Publishing, 2000, s. 50; Carolina Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Timaş, 2012, 5. Baskı, s. 309. Ayrıca bkz. Keskin, **Osmanlı Lâle Şenlikleri**, s. 42-3.

⁴⁵⁴ Keskin, **a.g.e.**, s. 70-1.

⁴⁵⁵ Şairin bahsettiği çırağanın tarihinin, eserdeki eğlencenin Şaban ayı ortalarında şehzadelerin katılımıyla gerçekleştiği bilgisinden hareketle 1723 olarak belirlenmesi (Keskin, **a.g.e.**, s. 16) yanlıştır. Manzumede III. Ahmed'in Tebriz ve Revan fatihi diye övülmesi, Revan'ın Ekim 1724'te Tebriz'in Temmuz 1725'te fethedildiği bilgisi ve 1723-1727 arasındaki tüm çırağanların Şaban ayında oluşu, şehzadelerin bu tarz eğlencelerin tamamında bulunuşu gibi hususlardan hareketle bu eğlence, en erken 1726 veya 1727'de düzenlenmiş olmalıdır.

⁴⁵⁶ Philippe Bora Keskiner-Ünal Araç, "Çırağan Eğlenceleri ve Çiçekçilik Tarihine Işık Tutan Bir Eser: Tuhfe-i Çerâğân", **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, 3, 2014, s. 7-8; Keskin, **a.g.e.**, s. 123-127.

⁴⁵⁷ 1708'de Sofâ'daki lale donanmasında Sadrazam Çorlulu'ya murassa hançer ihsanı: **T SMA.d**, nr. 2352/392. 1706'da Müftü efendiye 100 altın, oğluna 50 altın ihsanı: **T SMA.d**, nr. 1058, vr. 85a. Aynı isimlerin 1 yıl sonra katıldıkları bir çırağan: **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 777.

⁴⁵⁸ Valide sultan neredeyse Sofâ'daki tüm donanmalara katıldı (**T SMA.d**, nr. 1111, vr. 11b, 36b; nr. 15, vr. 58a, 118b, 127a; nr. 17, vr. 44b, 45b; nr. 32, vr. 22b, 41b, 57a; nr. 2352/384 ve 635; nr. 2353/19 ve 55 ve 196 ve 319). Her seferinde kendisine murassa şamdan, fağfuri tabak gibi değerli eşya, yüksek miktarda para ve altın (bir defasında 1.000 adet tuğralı altın), değerli mücevher, çeşitli kumaşlar, samur kürk, murassa kuşak, öd ve amber gibi farklı hediyeler ihsan edildi.

bazılarında kız kardeşi Hadice Sultan'ın da hazır bulunduğu⁴⁵⁹ her defasında katılımcılara İç Hazine'den verilen hatırı sayılır ihsanlardan anlaşılmaktadır. Padişahın onuruna düzenlenenlerde ise bu kez ev sahipleri ona hediye sunmaktadır⁴⁶⁰.

Padişahın Nevşehirli'nin sadaretinde Topkapı Sarayı'nda düzenlediklerine örnek olarak 1728'dekinde, Sadrazam Nevşehirli, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, sadrazam damadı Kaptanıderya Mustafa Paşa ile padişahın damatları Vezir (Musahip) Mehmed Paşa, Vezir Tevkii Ali Paşa ve Vezir Ahmed Paşa ve ulemadan Rumeli Kazaskeri Feyzullah Efendi ile Eski İstanbul Kadısı İshak Efendi vardı⁴⁶¹. Hatta Ramazan olduğu için davetlilere önce Paşa Kapısı'ndaki sadrazam sarayında iftar verilmişti⁴⁶². 1723'te Çırağan Yalısı'ndakinin katılımcıları arasında ise Sadrazam Nevşehirli, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah ve Kaptanıderya Mustafa Paşa kesin vardı⁴⁶³. 1725'tekinde sadrazam, şeyhülislam ve bazı vezirlerin dışında Eski Anadolu Kazaskeri Feyzullah Efendi, Defterdar el-Hac İbrahim, Reisülküttab Mehmed Efendi ve Defter Emmini Hacı Mustafa bulunuyordu⁴⁶⁴. 1729'daki çırağan temâşâsının konuğu Kırım Hanı II. Mengli Giray'dı⁴⁶⁵. Nevşehirli, bu yalıda padişah ve haremینی *yarım göç* anlayışıyla ağırladığından olsa gerek her göçün ve dolayısıyla da lale çırağanı mevsiminin sonunda III. Ahmed ve haremine oldukça kıymetli hediyeler sunuyordu⁴⁶⁶. Ferahâbâd Bahçesi'ndeki donanmalarda hediyelerin daha vasat oluşu,

⁴⁵⁹ Hadice Sultan'a donanmalarda kendisine mütenevvi kumaşlar (TSMA.d, nr. 1111, vr. 36b; nr. 32, vr. 22b; nr. 2352/635) ve 2 kese para ihsanı (TSMA.d, nr. 32, vr. 22b) yapıldı.

⁴⁶⁰ 1705'te İbrahim Hanzâde Ali Bey musavver *Kısâsü'l-Enbiyâ* kitabı sundu (TSMA.d, nr. 15, vr. 127a). Darüssaade Ağası Süleyman, 1709'da çengel kuşak ve 1710'da 1 takım düğme sundu (TSMA.d, nr. 28, vr. 6b; aynı defter, vr. 87b). Kaymakam (Şehid) Ali Paşa 1711'de 2 adet kakum kürk, 5 adet sof donluk ve 1 tüfek sundu (TSMA.d, nr. 2353/109; nr. 16, vr. 45a).

⁴⁶¹ Bu davette sadrazamın diğer damadı Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa yok gibidir. Varsa da en azından kendisine İç Hazine'den ihsan verilmez. İhsan miktarları şöyledir: Nevşehirli'ye 5.000 kuruşluk altın/10 kese, Kapudan Mustafa Paşa'ya 500 kuruşluk altın/1 kese, Damad Mehmed Paşa'ya 500 kuruşluk, Tevkii Damad Ali Paşa'ya 500 kuruşluk ve Damad Ahmed Paşa'ya 500 kuruşluk altın (TSMA.d, nr. 2371/9; nr. 2184, vr. 168a). Vakanüvis Âsım, yukarıdakilere ek olarak Abdullah Efendi ile Feyzullah Efendi'ye samur kürk ve İshak Efendi'ye vâfir altın verildiğini belirtir. Aynı kayıta sadrazama verilen ihsan, 30 kese kıymetinde mücevher bir hançer, ferâce samur kürk ve birkaç bin altın şeklindedir (Târih-i Râşid ve Zeyli, III, 1592-3). 1726 içinde "Sofa-yı hümâyün donanmasında", Nevşehirli'ye büyük 1 hatem elmas ihsan verilmişti (TSMA.d, nr. 28, vr. 87b).

⁴⁶² Târih-i Râşid ve Zeyli, III, 1592-3.

⁴⁶³ Târih-i Râşid ve Zeyli, III, 1315.

⁴⁶⁴ Târih-i Râşid ve Zeyli, III, 1425.

⁴⁶⁵ Hana murassa Selimi kabzalı altın 1 hançer ihsanı (TSMA.d, nr. 2372/10; TSMA. E. 1282/40, vr. 1)

⁴⁶⁶ Târih-i Râşid ve Zeyli, II, 1183, 1221, 1288-9; aynı eser, III, 1314-5, 1360, 1425, 1487-8; TSMA.d, nr. 28, vr. 20a.

Çırağan Yalısı'ndaki bu özenin göç durumundan kaynaklandığına işaret sayılabilir⁴⁶⁷.

III. Ahmed de damadını çoğunlukla kürk ihsanıyla taltif ediyordu⁴⁶⁸.

Kaptanıderya Mustafa Paşa ve Kethüda Mehmed Paşa'nın çırağan davetlerinde ise sadrazam, şeyhülislam ve bazı vezirler hazır bulunurdu⁴⁶⁹. İkisinin de hanımlarına İç Hazine'den⁴⁷⁰ ihsan veren padişaha, Mustafa Paşa'nın her defasında bir hediye setiyle mukabele ettiği göze çarpar⁴⁷¹. Fakat Kethüda Mehmed için aynı şey söylenemez. Padişah, şehzadeleriyle gittiği bu iki paşaya ait alanlarda diğer davetlilerle birlikte birkaç saat lale çırağanı temâşâ eder, sanat ve edebiyat erbabının performanslarını izleyip saraya dönerdi⁴⁷².

Zaten *yarım göç* üzere taşındığı Çırağan Yalısı'ndakilerin dışında katıldığı tüm lale donanmalarında düzen bu şekilde işledi. Öğleden sonra şehzadeleriyle geldiği eğlence mekânında gece yarısını geçinceye hatta bazen sabahın ilk ışıklarına dek⁴⁷³ ışık cümbüşünü izleyip konutuna döndü. Keza Nevşehirli'nin 1727 ve 1728'de Ferahâbâd Bahçesi'nde düzenlediği çırağanlar da aynı şekildeydi.

Sadrazam Nevşehirli, Kaymak Mustafa ve Kethüda Mehmed'in padişah onuruna düzenlediği çırağanlara, Nedîm, Şehrî, İshak Efendi, İzzet Ali Paşa, Seyyid Vehbî, Âsım ve Râzî devrin gibi ünlü şairlerinin de katıldığı anlaşılmaktadır⁴⁷⁴. Örneğin 1728'de Topkapı Sarayı'ndaki çırağana eski İstanbul kadısı olarak katıldığı yukarıda belirtilen devrin önemli şairlerinden İshak Efendi, aynı yıl Kethüda Mehmed'in düzenlediği eğlencede padişaha kaside sunarak 150 tuğralı altın ihsanına nail olmuştu⁴⁷⁵.

Lale çırağanı eğlencesinin içeriğine dair dönemin kaynaklarında teyit edilmeyen muhayyel tasvirlerle literatürde sık rastlanmaktadır. Bunların başında lale tarhlarının

⁴⁶⁷ 1728'deki hediyeler 2 vasat ve 1 kebir aynaydı (TSMA.d, nr. 2371/9).

⁴⁶⁸ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1315, 1361. Mayıs 1729'da çırağanda giydirilen hilatlara dair pusula için bkz. C.SM, 113/5665. 1721 ve 1725'teki çırağanlarda Şeyhülislam Abdullah'a giydirilen hilatlar için bkz. İE.HLT, 4/353; İE.HLT, 5/531; Kubar, "Lale Devri'nin Lalesi", s. 63.

⁴⁶⁹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1488, 1592.

⁴⁷⁰ 1730'da hanımlara 150'şer kuruşluk ihsan verildi (TSMA.d, nr. 2373/10).

⁴⁷¹ 1726'da 6 adet Cezayir ihramı sundu (TSMA.d, nr. 2369/9). 1728 ve 1729'dakiler için bkz. TSMA.d, nr. 2371/9; nr. 2358/83; nr. 2372/10.

⁴⁷² Bu ismin 1139/1727'deki lale çırağanına padişah katılmadı (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1541).

⁴⁷³ "Ol gice sâ'at dörde değin envâ'-ı safâ vü inbisât ile imrâr-ı zamân, ba'dehû şevket ü sa'âdet ile Sarây-ı Hümayûnlarına atf-ı inân buyurdular" (aynî eser, s. 1489).

⁴⁷⁴ Muhammed Duman, "Divan Edebiyatında Edebî Muhitler III. Ahmed ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754)", *İ.Ü. Eski Türk Edebiyatı Doktora Tezi*, İstanbul, 2022, s. 36,105,106, 110, 117, 331, 345-8.

⁴⁷⁵ TSMA.d, nr. 2371/9; Muhammed Duman, *a.g.t.*, s. 68, 110.

arasında dolaştırılan ve üzerlerine mum konan kaplumbağalar ile lalelerin arasına serpiştirilen şekerleri toplamak için koşuşan cariyeler gelir. Kaplumbağalarla ilgili tasviri Ahmed Cevdet (ö.1895) *Târih-i Cevdet* isimli eserinde zikreder; cariyeleri konu alan tasviri ise Ahmet Refik (ö. 1937) kaydeder⁴⁷⁶. Bu kişilerin anlatıları sonraki yıllarda haddinden fazla kabul görünce, davetlileri arasında şeyhülislam, kazasker gibi ulema sınıfının bulunduğu, aslında ışıklandırılan lale bahçelerinde yapılan sazlı, sözlü ve şiirli meclislerden ibaret olan lale çırağanları erotik bir içeriğe büründürülmüştür⁴⁷⁷.

Yukarıda verilen tablo, Kâğıthane ve özellikle Sadâbâd'ın dönemin lale çırağanlarının vazgeçilmez mekânı olduğu görüşlerini boşa çıkarır⁴⁷⁸. Toprağının elverişliliği nedeniyle Rumî lalenin İstanbul'da ilk olarak Eyüp ve Kâğıthane vadisinde yetiştirilmeye başlandığı bilinmektedir⁴⁷⁹. O dönemde sadece Sadâbâd'ın değil bölgedeki birçok köşk ve kasrın bahçesinde envaiçeşit lale ekili durumdadır. Fakat lale ekili olması bir bahçenin ışıklandırma tertibatı alınarak geceleri lale çırağanı eğlencesine ev sahipliği yaptığı anlamına gelmez. Nitekim kaynaklarda Sadâbâd'da bu eğlencenin düzenlendiğine dair hiçbir bulguya rast gelinmedi. Aksine III. Ahmed'in katıldığı ziyafetler ve temâşâsından zevk aldığı aktivitelerin anlatıldığı bölümler gösterir ki Sadâbâd, ev sahipliği yaptığı görkemli ziyafetlerle at ve yaya koşuları, top ve tüfek atışları, çeşitli hüner sahiplerinin sergilediği performanslar ve geceleri yapılan havai fişek gösterileri ve mehtap seyriyle öne çıkan bir mekândır.

Osmanlı hasbahçelerini süslemesi Fatih devrine kadar giden⁴⁸⁰, Kanunî devrinde itibarı artan⁴⁸¹ ve 17. yüzyıl başından itibaren sayısı giderek artan meraklıları tarafından lale çiçeğin değişik türlerinin üretilmeye başladığı bilinmektedir⁴⁸². Bu yüzyılda bahçe ve çiçeğe karşı ilgisiyle ve çiçekçilikle ilgili düzenlemelerle öne çıkan padişahlar, I. Ahmed, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed olmuştur⁴⁸³. Çiçek sevgisini

⁴⁷⁶ Kumbar, "Lale Devri'nin Lalesi", s. 29.

⁴⁷⁷ Lale eğlencesine dair muhayyel tasvirlerle yer veren modern literatür ve eğlencenin mahiyetini dönem kaynaklarına göre ortaya koyan bir inceleme için bkz. Kumbar, **a.g.t.**, s. 26-68.

⁴⁷⁸ Kâğıthane ve Sadâbâd'ın lale çırağanlarının gözde mekânları olarak zikredildiği çalışmalara örnek olarak bkz. Eyyapan, **Eski Türk Bahçeleri**, s. 51; Atasoy, **Hasbahçe**, s. 277. Benzer çalışmalar hakkında bkz. Kumbar, "Lale Devri'nin Lalesi", s. 3.

⁴⁷⁹ Candan Nemlioğlu, "Eyüplü Lâlezariler ve Lâleleri", **Eyüp Sempozyumu-IX Tebliğler, 13-15 Mayıs 2005**, İstanbul, Eyüp Belediyesi, 2005, s. 399.

⁴⁸⁰ Süheyl Ünver, "Türkiye'de Lâle Tarihi", **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 9. sayı, s. 265.

⁴⁸¹ Atasoy, **Hasbahçe**, s. 65.

⁴⁸² Kumbar, "Lale Devri'nin Lalesi", s. 88.

⁴⁸³ Kumbar, "Lale Devri'nin Lalesi", s. 138.

babası IV. Mehmed ile dedesi Sultan İbrahim'den alan III. Ahmed de çiçek yetiştiriciliğini teşvik etti. Özellikle Nevşehirli'nin döneminde etrafı lale yetiştiren devlet adamlarıyla çevrelenmişse de kendisi lale yetiştirmedir⁴⁸⁴. Zira tam bir “temâşâ adamı” olarak lale soğanlarını ıslah edip yeni türler oluşturmakla uğraşmaktan ziyade, bu kısa ömürlü nadide çiçeği her haliyle seyre müptelaydı.

Netice itibarıyla lale çırağını eğlencesini Nevşehirli'nin “icadıymış” gibi görmenin büyük bir yanılsama olduğu rahatlıkla söylenebilir. 30-40 sene önce babası IV. Mehmed'in huzurunda düzenlenen lale çırağları bir yana, III. Ahmed'in saltanatının başından beri çırağan eğlencesi düzenlemeyi/düzenletmeyi ihmal etmediği ve onun bu eğlenceye düşkünlüğünün yakın çevresindeki etkin siyasî figürler tarafından en başından beri kullanıldığı, ama Nevşehirli'nin bu hususta daha mahir olduğu anlaşılmaktadır. Mehtabın altında ışıktandırılan lale bahçelerinin müzik eşliğinde seyredildiği, şiir ve sohbet meclisleriyle vakit geçirildiği bu eğlenceye sonradan yüklenen erotik anlamlar dönem kaynaklarındaki anlatılarla uyuşmaz.

III. Ahmed'in ardılları da çırağan eğlenceleri düzenlediler. Lale yetiştiriciliğine merak salan ve lale türlerinin kaydedildiği defterde adına kayıtlı çok sayıda lale ismi bulunan halefi I. Mahmud da amcası gibi geceleri çırağan sefası düzenletti⁴⁸⁵. III. Osman ve III. Selim'in de -ne sıklıkla olduğu bilinmemekle birlikte- aynı şekilde bu etkinliklerle vakit geçirdikleri; tespit edilen son lale çırağanının II. Mahmud döneminde 1814'te gerçekleştiği bilinmektedir⁴⁸⁶.

3.2.5. Helva Sohbetleri

Helva sohbeti, eskiden beri toplumun her kesiminden insanın özellikle uzun kış gecelerinde 5-10 kişilik gruplar halinde bir araya gelip tatlı ve helva ikramı eşliğinde sohbet ederek vakit geçirdikleri bir eğlence çeşididir. Ağızların tatlanması için yapılan

⁴⁸⁴ Devrin lale yetiştiricileri, Sadrazam Nevşehirli, Kaptanıderya Kaymak Mustafa, Sadaret Kethüdası Mehmed, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah, Reisülküttap Üçanbarlı Mehmed, Viyana'ya elçi gönderilen İbrahim Ağa, Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed, İstanbul Kadısı Birâderzâde Mustafa Efendi ve Defterdar İzzet Ali Bey'di (Kumbar, **a.g.t.**, s. 139-140).

⁴⁸⁵ Kumbar, **a.g.t.**, s. 110; **Subhî Tarihi**, s. 47, 133.

⁴⁸⁶ Kumbar, **a.g.t.**, s. 111, 36.

helva ikramından ötürü eğlencenin adı helva sohbeti olarak kalmışsa da İç Hazine defterlerinde “helvâ ziyâfeti” şeklinde de anılmaktadır⁴⁸⁷.

III. Ahmed’in bu eğlenceye meyli, saltanatının son üçte birlik kısmında oluşmuş benzer. Padişah, 1135/1723’ten itibaren her sene Aralık sonu-Ocak başı gibi kış mevsiminin ortası sayılabilecek bir vakitte birkaç şehzadesi ve kızıyla Topkapı Sarayı’nın az ilerisinde yaşayan damadı Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa ve kızı Fatma Sultan’ın yanına 1 hafta-10 günlüğüne kalmaya gitti ve burada akşamlarını helva sohbetleriyle geçirdi⁴⁸⁸. Yani helva sohbetlerinin Çırağan Yalısı’nda düzenlendiği yönündeki kanı revize edilmelidir. Zira eğlenceye ev sahipliği yapan saray, Paşa Kapısı’nda eskiden Bıyıklı Mustafa Paşa Sarayı olarak bilinen ve III. Ahmed’in 1709’da (Şehid) Ali Paşa’yla evlendirirken Fatma Sultan’a hediye ettiği yapıdır. Sultanın 1709’dan beri ikamet ettiği bu mekânın konut işlevine ek olarak ofis fonksiyonu da yüklenmesi, ikinci eşi olan Nevşehirli’nin 1719’da selâmlık kısmını genişleterek sadrazam sarayı olarak kullanmaya başlamasıyla.

III. Ahmed’in helva sohbeti için sadrazamın sarayında kalmasını, önceki sadrazamlarına göstermediği bir yakınlığın ifadesi olarak gören Vakanüvis Âsım, 1723 kışında başlayan uygulamanın zamanlamasıyla ilgili açıklama yapma gereği duyar. Birkaç yıldır komşu devletlerle barış halinde olunmasından mütevellit ahalinin rahat ve yollarla beldelerin emniyet içinde olduğunu vurgular. Böyle bir ortamda padişahın kış gecelerini lezzetlendirmesinin en keyifli yolunun helva sohbetinden geçtiğini ifade eder⁴⁸⁹. Âsım’a açıklama yapma gereği hissettiren şey, uygulamanın yeniliği olmasa gerektir. Zira, saray bahçesinde “helvâ ziyâfeti” düzenleyen III. Mehmed⁴⁹⁰ örneğinde olduğu gibi bu eski bir eğlencedir ve daha önemlisi saray ricaline has değildir.

⁴⁸⁷ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yay., Ankara 1993, I, 797-9; Uğur Göktaş, “Helva Sohbetleri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV, 2. Baskı, 2003, s. 48-49. Vekayinâme kayıtlarında “helvâ sohbeti”, İç Hazine defterlerinde “helvâ ziyâfeti” (TSM.A.d, nr. 2373/5/6). Nedîm, bir kasidesinde padişahın sadrazam sarayına bu amaçla gidişini konu eder (Gölpınarlı, **Nedîm Dîvânı**, s. 123).

⁴⁸⁸ İlk helva sohbeti için sadrazam sarayında Evail-i Rebiülahir 1135/Ocak-Şubat 1723’ arasında 1 hafta kalındı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1312). Başka bir kaynakta, bu amaçla 17 Rebiülevvel 1135/26 Aralık 1722’de gidilen sadrazam sarayında 3 gün kalındığı belirtilir (**Târîh-i Göynüklü**, s. 336).

⁴⁸⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1312.

⁴⁹⁰ Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 126.

Eskiden beri her kesimden insanın ve özellikle de esnaf teşkilatının kış gecelerinde yapageldikleri bir boş zaman etkinliğidir⁴⁹¹. Örneğin Sadreddinzâde, 1718’de kadı olarak gittiği Diyarbakır’da uzun kış gecelerini helva sohbetleriyle geçirdiklerini anlatır⁴⁹². İstanbul’a dönüşte günlüğüne düştüğü, III. Ahmed’in sadrazam sarayına helva sohbetine gittiğine ilişkin notunda “*bu dahi acîb bir ma’nâ*” diyerek garipsediği husus, padişahın orada uzun süre kalışıdır⁴⁹³. Venedik balyosu da bu ilk helva sohbetini benzer şekilde “alışılmışın dışında” bularak padişahın helva sohbetine katılımını değil de sadrazamın sarayında günlerce gecelemeğini yadırgar⁴⁹⁴.

Böyle bir uygulamayı devletin içinde bulunduğu rahat atmosferle ilişkilendiren Vakanüvis Âsım, eğlencenin 1726 kışında İran’da Eşref Şah’la muharebe halindeyken yapılmasını meşrulaştırma gereği duyacaktır. Ona göre helva sohbeti “*cenk efkârı ile mükedder*” olan III. Ahmed için bir nevi “*vesîle-yi tesliye ve işgâl-i tabî’at*”dır; zaten padişah burada zamanının çoğunu sefer müzakeresiyle geçirmektedir⁴⁹⁵. Aslında padişahın, her türlü devlet işinin görüldüğü Paşa Kapısı’nda sadrazamın yanında kalıyor oluşu, vakanüvisin tespitini tamamen yok sayması imansız kılar.

III. Ahmed’in onur konuğu olduğu helva ziyafetlerinin zamanla yeni ev sahipleri türedi. Nevşehirli’nin damatları Sadaret Kethüdası Mehmed ve Kaptan ıderya Kaymak Mustafa paşalar, 1139/1726 kışından itibaren her yıl sur içindeki konutlarında helva ziyafeti düzenleyerek padişahı ve sadrazamı ağırladılar⁴⁹⁶. Hatta ikisi de evlerini padişahın önce birer akşam başta sadrazam olmak üzere dönemin elit takımına helva ziyafeti için açıyor; kayınpederleri Nevşehirli’yi ve eşi Fatma Sultan’ı baş konuk olarak misafir ediyorlardı⁴⁹⁷. 1142/1729-30 yılında padişahın diğer damatları ve şehzadeleri de helva sohbeti düzenleyicileri kervanına katıldı.

Damat vezirler Tevkii Ali Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Mustafa Paşa ve Mehmed Paşa, padişah ve sadrazam başta olmak üzere diğer damatlar ve sair erkânı çeşitli

⁴⁹¹ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, 798. Ayrıca bkz. Ratıp Kazancıgil, **Edirne’de Helva Sohbetleri ve Kış Gecesi Eğlenceleri**, Edirne, 1993; Ahmet Refik Serengil, **İstanbul Nasıl Eğleniyordu?**, haz. Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

⁴⁹² Karahasanoğlu, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁹³ Karahasanoğlu, **a.g.e.**, s. 106.

⁴⁹⁴ Shay, **The Ottoman Empire**, s. 20 (Balyos Giovanni Emo’nun 23 Ocak 1723 tarihli raporundan).

⁴⁹⁵ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1529.

⁴⁹⁶ Referansları tabloda bulunmaktadır.

⁴⁹⁷ 1726’da Kaymak Mustafa padişahı helva sohbetine davet etmeden 2 hafta önce diğer erkâna helva ziyafeti verdi. Kethüda Mehmed’in aynı kadroyu evine helvaya daveti, padişahı ağırlayışından 1 hafta önceydi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1521-2).

tatlılar eşliğinde konutlarında ağırladı. Aynı şekilde şehzadeler Süleyman, Mustafa ve Mehmed ayrı ayrı gecelerde; Bayezid ve Numan ise birlikte Topkapı Sarayı'nda helva ziyafeti düzenlediler. Hasılı III. Ahmed, saltanatının son kışı olan 1729 Aralık ve 1730 Ocak'ını bir helva sohbetinden diğerine giderek geçirdi. Aşağıdaki tabloda padişahın iştirak ettiği bilinen helva sohbetleri yer almaktadır⁴⁹⁸.

TABLO-6: Padişahın Davetli Katıldığı Helva Sohbetleri

Başlangıç Tarihi	Düzenleyen ve Mekân	Kaynak
Evail-i Rebiülahir 1135/ Ocak-Şubat 1723	Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa; Sadrazam Sarayı, 1 hafta meks	TRveZ, III, 1312
6 Rebiülahir 1136/ 3 Ocak 1724	Nevşehirli; Sadrazam Sarayı, 6 gün meks	TRveZ, III, 1344 TSMA.d, nr. 2367/4*
8 Rebiülahir 1137/ 25 Aralık 1724	Nevşehirli; Sadrazam Sarayı, 1 hafta meks	TRveZ, III, 1417 TSMA.d, nr. 2184, vr. 114a*
15 Cemaziyelevvel 1138/ 19 Ocak 1726	Nevşehirli; Sadrazam Sarayı, 13 gün meks	TRveZ, III, 1473; TSMA.d, nr. 2369/5*
27 Rebiülahir 1139/ 22 Aralık 1726	Sadaret Kethüdası Mehmed Paşa; Uzunçarşı'daki kendi ikametgâhı	TRveZ, III, 1522
27 veya 28 Rebiülahir 1139/ 22 veya 23 Aralık 1726	Kaptanıderya Mustafa Paşa; Bağçekapısı'nda kendi ikametgâhı	TSMA.d, nr. 2370/4* TRveZ, III, 1522
Cemaziyelevvel 1139/ Aralık 1726-Ocak 1727	Nevşehirli; Sadrazam Sarayı, birkaç gün meks	TRveZ, III, 1529
19 Rebiülahir 1140/ 4 Aralık 1727	Sadaret Kethüdası; Kendi ikametgâhı	TRveZ, III, 1577 TSMA.d, nr. 2371/4*
8 Cemaziyelevvel 1140/ 22 Aralık 172	Kaptanıderya; Kendi ikametgâhı	TRveZ, III, 1578 TSMA.d, nr. 2371/5*
12 Cemaziyelevvel 1140/ 26 Aralık 1727	Nevşehirli; Sadrazam Sarayı, 15 gün meks	TRveZ, III, 1578 TSMA.d, nr. 2371/5*
12 veya 13 Cemaziyelevvel 1141/14-15 Aralık 1728	Sadaret Kethüdası; Kendi ikametgâhı	Târîh-i Göynüklü, s. 370 veya TRveZ, III, 1617
16-18 Cemaziyelevvel 1141/18-20 Aralık 1728	Kaptanıderya; Kendi ikametgâhı	Târîh-i Göynüklü, s. 370 TRveZ, III, 1617 TSMA.d, nr. 2372/5
19 Cemaziyelevvel 1141/ 21 Aralık 1728	Nevşehirli; Sadrazam Sarayı, en az 10 gün meks	TRveZ, III, 1617 TSMA.d, nr. 2372/5
15 Cemaziyelahir 1141/ 16 Ocak 1729	Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın Hazine-darı'nın helvâsı (Sadrazam kerimesi Ayşe Hanım'ın zevci ??)	TSMA.d, nr. 2184, vr. 182a TSMA.d, nr. 2372/6
25 Cemaziyelevvel 1142/ 16 Aralık 1729	Sadaret Kethüdası; Kendi ikametgâhı	TSMA.d, nr. 2373/5
28 Cemaziyelevvel 1142/ 19 Aralık 1729	Şehzade Bayezid ve Şehzade Numan; Topkapı Sarayı	TSMA.d, nr. 2373/5 TSMA.d, nr. 2184, vr. 198b
29 Cemaziyelevvel 1142/ 20 Aralık 1729	Kaptanıderya; Kendi ikametgâhı	TSMA.d, nr. 2373/5
3 Cemaziyelahir 1142/ 24 Aralık 1729	Şehzade Mustafa; Topkapı Sarayı	TSMA.d, nr. 2373/6 TSMA.d, nr. 2184, vr. 199a
12 veya 17 Cemaziyelahir 1142/2 veya 7 Ocak 1730	Şehzade Mehmed; Topkapı Sarayı	TSMA.d, nr. 2373/6 veya TSMA.d, nr. 2184, vr. 199b

⁴⁹⁸ Tablo boyunca **Târîh-i Râşid ve Zeyli** adlı eser **TRveZ** şeklinde kısaltıldı. Ayrıca (*) işareti, arşiv belgesinde mekâna gidiş nedeninin belirtilmediğini ifade eder.

18 Cemaziyelahir 1142/ 8 Ocak 1730	Damad Vezir Tevkii Ali Paşa; kendi ikametgâhı (Ümmügülsüm Sultan eşi)	TSMA.d, nr. 2373/6 TSMA.d, nr. 2184, vr. 199b
20 Cemaziyelahir 1142/ 10 Ocak 1730	Damad Vezir Hafız Ahmed Paşa; kendi ikametgâhı (Hadice Sultan'ın eşi)	TSMA.d, nr. 2373/6 TSMA.d, nr. 2184, vr. 199b
21 Cemaziyelahir 1142/ 11 Ocak 1730	Şehzade Süleyman; Topkapı Sarayı	TSMA.d, nr. 2373/6 TSMA.d, nr. 2184, vr. 199b
Cemaziyelahir 1142/ Aralık 1729-Ocak 1730	Damad Vezir Mustafa Paşa; kendi ikametgâhı (Saliha Sultan'ın eşi)	TSMA.d, nr. 2373/6
25 Cemaziyelahir 1142/ 15 Ocak 1730	Damad Vezir Mehmed Paşa; kendi ikametgâhı (Ayşe Sultan'ın eşi)	TSMA.d, nr. 2373/6

Helva sohbetlerinin içeriğine dair devrin ilim ve sanat erbabının katıldıkları hakkında bilgi, eğlenceler davetliler arasındaki vakanüvis ve şairlerin anlatılarına yansıdığı için daha fazladır. Buna göre helva sohbetlerinde hânende ve sâzendeler hünerlerini sergiler, nüktedânlar kıssa anlatır ve şair takımı kaside, gazel yahut *kelâm-ı kibâr* gibi mensur risaleler okurdu⁴⁹⁹. Şairlerin yazdıkları manzum ve mensur eserleri padişah ve sadrazama sunmaları olağandı⁵⁰⁰.

Sadrazam sarayında padişah onuruna düzenlenenlerde de vakit benzer şekilde geçiriliyor olmalıdır. Sadece performansları Enderun görevlileri yahut sadrazam çavuşları sergilemektedir⁵⁰¹. Kaleme aldıkları şiirlerden, bu eğlencelere Nedîm, Râşid, Seyyid Vehbî ve Şâkir Bey gibi devrin bilindik şairlerinin de katıldığı ortaya çıkar⁵⁰². Ayrıca Nevşehirli, sarayda gündüzleri de padişahın temâşâsı için birtakım faaliyetler düzenlemiştir⁵⁰³.

Nevşehirli'nin sarayındakiler hariç bu eğlencelerde gecelemeleyen III. Ahmed, geç saatte Topkapı Sarayı'na geri dönerdi. Nevşehirli'nin dolayısıyla kızı Fatma Sultan'ın yanına giderken şehzadeleriyle birlikte birkaç kızını da yanına alır; diğerlerine sadece şehzadelerini götürürdü. Kaptanıderya Mustafa Paşa ile Kethüda Mehmed'in hanımlarına ve ev sahipleri kendi damatları olduğunda kızlarına 500'er kuruşluk ihsanda bulunurdu⁵⁰⁴. Topkapı Sarayı'nda "helvâ eyleyen" kendi

⁴⁹⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1522, 1577-8, 1617.

⁵⁰⁰ İlmî Ahmed Efendi Nevşehirli'ye bir *kelâm-ı kibâr* risalesi sundu (Mehtap Erdoğan, "Sadrazam Damad İbrahim Paşa'ya Helva Sohbetlerinde Sunulan Bir Risale: İlmî Ahmed Efendi'nin Kelâm-ı Kibâr Risâlesi", **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, XIV, sayı 2, s. 487-503).

⁵⁰¹ Vakanüvisin anlatısında eğlenceli vakitlerin geçirildiği her defasında vurgulanır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1312, 1344, 1417, 1473). Sâzende ve bâzendegan seyredildiği oldu (**aynı eser**, s. 1473).

⁵⁰² Muhammed Duman, **a.g.t.**, s. 97, 114, 117, 330, 331, 352, 378.

⁵⁰³ Oyuncuları seyri (**TSMA.d**, nr. 2184, vr. 114b), cirid seyri (**TSMA.d**, nr. 2369/5), *kahve oyunu* oynayan İshak Çavuş'u seyri (**TSMA.d**, nr. 2372/5).

⁵⁰⁴ **TSMA.d**, nr. 2373/5 ve 6.

şehzadelerini de aynı miktarla taltif etti⁵⁰⁵. İç Hazine kayıtlarına yansıdığı kadarıyla sadece Kaptanıderya Mustafa Paşa, kendisine hediye ile mukabele ediyordu⁵⁰⁶.

III. Ahmed'den sonra helva sohbetlerinin tarihe karıştığı düşünülse de⁵⁰⁷ mahiyeti ve yapılış sıklığı henüz tam bilinmemekle birlikte ardılı bazı padişahların da kış gecelerini helva sohbetleriyle geçirdiği anlaşılmaktadır. Halefi I. Mahmud ile yüzyılın üçüncü çeyreğinde tahta geçen I. Abdülhamid bunlardandır⁵⁰⁸.

3.2.6. Bahçe Halvetleri

Bahçe halveti, III. Ahmed'in harem ahalisinin bir kısmı yahut tamamıyla yılda ortalama 2 veya 3 kez belli başlı saray ve köşklerin bahçelerinde düzenlediği bir eğlenceydi⁵⁰⁹. Validesi, kadınları ve çocuklarının, kendilerine ayrılan bir bahçede tüm gün gönüllerince gezinme, serbestçe yiyip içip eğlenme, hatta padişah ile hasbıhâl etme fırsatı buldukları halvetler için havanın açık ve “*i’tidâl üzere*” olduğu zamanlar tercih ediliyordu⁵¹⁰.

Topkapı Sarayı'ndaki bahçe halvetlerinde dördüncü avludaki Hasbahçe⁵¹¹ ile Sofa Köşkü⁵¹² ve Sarayburnu kıyısındaki Topkapı Köşkü⁵¹³ kullanıldı. Göç,

⁵⁰⁵ TSMA.d, nr. 2373/5 ve 6.

⁵⁰⁶ Değişik ebatta ayna ve Cezayir ihramı (TSMA.d, nr. 2370/4; nr. 2371/5; nr. 2372/5; nr. 2373/5).

⁵⁰⁷ Midhat Sertoğlu, “Helva Sohbeti”, *Millî Kültür*, TT-502683, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Tarık Toros Arşivi, s. 20.

⁵⁰⁸ Kurtaran, *Sultan I. Mahmud ve Dönemi*, s. 46; Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 46.

⁵⁰⁹ Bahçe halvetlerinin yapılış sıklığına ilişkin ortalama yılda 2-3 rakamına, devrin ilk 7 yılındaki bu eğlenceleri gösteren şu kayıtlardan ulaşıldı: TSMA.d, nr. 15, vr. 104a, 111b, 116a, 120a, 121b, 125b (Cemaziyelahir 1115-Rebiülevvel 1118/Ekim-Kasım 1703 ile Haziran-Temmuz 1706 arası); TSMA.d, nr. 32, vr. 15a, 23a, 29b, 45b, 50a, 56b, 57a, 58a (Şevval 1118-Ramazan 1122/Ocak-Şubat 1707 ile Ekim-Kasım 1710 arası). Fransız seyyah da padişahın yılda 2 veya 3 kez bahçe halvetine izin verdiğini söyler (*De La Motraye's Travels*, I, 248). Sonraki yıllarda da ortalama aşağı yukarı aynıdır.

⁵¹⁰ Nevşehirli'nin ifadesidir (A.AMD, 02/53). Halvet eğlencesinin mahiyetine dair bkz. Çağatay Uluçay, *Harem II*, 6. Baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2017, s. 253-5.

⁵¹¹ TSMA.d, nr. 1058, vr. 42b (Şevval 1115/Şubat-Mart 1704); nr. 2352/338 (Zilkade 1120/Şubat 1709); nr. 2352/341 (Rebiülevvel 1121/Mayıs 1709); nr. 2352/642 (Receb 1121/Eylül 1709); nr. 2353/195 (Rebiülevvel 1122/Mayıs 1710); nr. 2353/44 (Zilhicce 1122/Şubat 1711); TSMA. E. 2075/51, vr. 29 (Rebiülevvel 1123/Mayıs 1711); TSMA.d, nr. 2353/49 (Şaban 1123/Eylül 1711); nr. 2353/83 (Şaban 1126/Eylül 1714); nr. 2361/12 (Zilhicce 1130/Kasım 1718); nr. 2184, vr. 11b (Zilhicce 1131/Ekim 1719); nr. 2363/3 (Rebiülevvel 1132/Ocak 1720); nr. 2363/6 (Cemaziyelahir 1132/Nisan 1720); nr. 2364/6 (Cemaziyelahir 1133/Nisan 1721); nr. 2371/8 (Şaban 1140/Nisan 1728).

⁵¹² TSMA.d, nr. 1058, vr. 84b (Muharrem 1118/Nisan 1706); nr. 2353/302 (Rebiülahir 1122/Mayıs 1710); İE.SM, 27/2893, vr. 2a (Cemaziyelahir 1124/Temmuz-Ağustos 1712).

⁵¹³ TSMA. E. 523/2, vr. 13 (Şaban 1121/Ekim-Kasım 1709); TSMA.d, nr. 2353/354 (Muharrem 1126/Ocak-Şubat 1714); nr. 2184, vr. 182a (Cemaziyelahir 1141/Ocak 1729).

Tersane'deyken Tersane Bahçesi⁵¹⁴ ile buradaki Has Oda Köşkü⁵¹⁵ ve nadiren de Kâğıthane⁵¹⁶; ve göç Eyüp veya Beşiktaş'ta iken Sadâbâd⁵¹⁷ kullanıldı. Edirne'de halvet mekânı Bahçe-i Hümayun oldu⁵¹⁸.

Kayıtlardaki *bütün halvet* ve *yarım halvet* ifadeleri, eğlencenin kimi zaman tüm harem ahalisinin iştirakiyle ama ekseri sınırlı katılımcıyla gerçekleştiğini ortaya koyar⁵¹⁹. Tüm harem ahalisinden kasıt, padişahın validesi Gülnuş Sultan ile o sırada haremde bulunan kadınları, kız ve erkek çocukları, bazı cariyeleri ve eski padişahların şehzadeleri ile henüz evlendirilmemiş kız çocuklarıdır⁵²⁰. Saray dışından haneden üyesi kadınlar da -IV. Murad'ın torunu Kaya Sultanzâde Fatma Hanım Sultan gibi- halvete davet ediliyordu⁵²¹. Padişahın evli kızlarından bilhassa Fatma Sultan bu eğlenceye sık katıldı. III. Ahmed, bir halvette kızının keyfinin yerinde olduğunu eşi Nevşehirli'ye şöyle bildirmişti: “*Halvet-i hümayûn vakti ile oldu. Yarın dahi halvet olur. Kızım derûnî muhabbet üzere selâm eder. Cümlemizin gâyet güzel zevk ü şevkimiz vardır*”⁵²².

Eğlenceye katılan harem halkına özel hazinesinden *halvet bahşişi/pîşkeşi* veren III. Ahmed'in, bu hususta bilhassa validesine hayli cömert davrandığı göze çarpar⁵²³. Padişahın bahçe halvetine rağbet buyurması “*bâ'is-i inşirâh-ı derûn ve sebeb-i sürûr-ı gûnâ-gûn*” olduğu için bu olayı “*arz-ı ubûdiyyete*” en başından beri vesile kılan

⁵¹⁴ TSMA.d, nr. 15, vr. 116a (Safer 1116/Haziran 1704); nr. 2352/334 (Receb 1120/Eylül 1708).

⁵¹⁵ TSMA.d, nr. 1058, vr. 44b (Zilkade 1115/Şubat 1704).

⁵¹⁶ TSMA.d, nr. 2353/361 (Şaban 1126/Ağustos-Eylül 1714).

⁵¹⁷ TSMA.d, nr. 2366/11 (Zilkade 1135/Ağustos 1723); nr. 2370/11 (Zilkade 1139/Haziran 1727); nr. 2372/3 (Rebiülevvel 1141/Ekim 1728).

⁵¹⁸ TSMA.d, nr. 2353/369 (Cemaziyelevvel 1125/Mayıs-Haziran 1713); nr. 2353/289 (Receb 1125/Temmuz-Ağustos 1713).

⁵¹⁹ Örneğin; TSMA.d, nr. 2184, vr. 22b; C.SM, 92/4615.

⁵²⁰ 1720'de Hasbahçe'deki *bütün halvete* şunlar katıldı: baş kadın, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı kadınlar ile Merhum Şehzade Selim validesi kadın, Merhume Rukiye Sultan validesi kadın, Merhume Reyhane/Rihane Sultan validesi kadın; Ümmügülsüm, Hadice, Atike, Saliha, Emine, Ayşe ve Rabia sultanlar; şehzadelerden Mehmed ve Mustafa; eski padişah çocuklarından şehzadeler Mahmud, Osman, Hasan ile Emetullah Sultan ve harem kethüda kadını, ustaları, horendegânları ve Atike Cariye (TSMA.d, nr. 2184, vr. 22b (Cemaziyelahir 1132/Nisan 1720)). Benzer bir başkası için bkz. *aynı defter*, vr. 11b (Zilhicce 1131/Ekim 1719)).

⁵²¹ TSMA. E. 1197/15, vr. 2 (1118/1706-7 senesi).

⁵²² AE.SAMD.III, 229/22045. Fatma Sultan'ın halvete katılımına ilişkin diğer yazışmalar: C.SM, 92/4615; A.AMD, 03/05; AE.SAMD.III, 214/20697.

⁵²³ 1713'te valide sultana 2 ay aralıklı 2 bahçe halvetinin her birinde 2.500'er kuruşluk halvet ihsanı yapıldı (TSMA.d, nr. 2353/369). 1721'deki bir halvette tüm iştirakçilere verilen toplam ihsan 1.900 kuruştur (TSMA.d, nr. 2364/6).

sadrazamlar kendisine hediye sunmayı ihmal etmediler⁵²⁴. Sadrazam Moralı Hasan Paşa'dan Nevşehirli'ye hediyenin niteliği değişti ama *halvet pîşkeşi* sunma âdeti hiç aksatılmadı. Hasan Paşa'nın *pîşkeşinin* içeriği zengin çeşitlilikte kumaştı⁵²⁵; Kalaylıkoz Ahmed Paşa, kumaşa bir miktar para ekledi⁵²⁶; Baltacı Mehmed Paşa, kumaşı yeterli gördü⁵²⁷; Çorlulu Ali Paşa, her seferinde hatırı sayılır miktarda para sundu⁵²⁸ ve Yusuf Paşa, meyve sepetleri ve vazolarla çiçek gönderdi⁵²⁹. Nevşehirli, klasik hediyesi donanmış atı halvetlerde de sunmanın gerekliliği hususunda başlangıçta kararsız kalsa⁵³⁰ da takip eden süreçte daha ziyade donanmış Mısır atı hediye etti. Bir halvette hediye ettiği atı çok beğenen III. Ahmed, âdeta rüzgâr gibi uçan (*esb-i sabâ-reftâr*) bu nadide atın hamlığının alıştırma alıştırma binilerek alınacağını ona yazmıştı ("*ağırca binilüp hamlığı alınur*")⁵³¹.

Bahçe halvetinin içeriğine gelince; etkinliğin gerçekleşeceği bahçe, halvet günü tamamen boşaltılır, kadınların rahat hareket edebilmeleri için etraf *halvet sokakları* denen paravanlarla çevrilir yahut perdelerle örtülür ve kapalı sokaklar ile oturma yerleri oluşturulurdu. Eğlencelerin mahiyeti tam belirlenemese de bahçeye geçici çadırların kurulduğu ve bunların gün boyu oturma, şarkı söyleme, oynama, yemek yeme ve namaz kılma gibi amaçlarla kullanıldığı kesindir⁵³².

⁵²⁴ İfadeler Sadrazam Nevşehirli'nin bir telhisinde geçer (A.AMD, 02/53).

⁵²⁵ TSMA.d, nr. 15, vr. 104a, 111b, 116a.

⁵²⁶ TSMA.d, nr. 15, vr. 120a.

⁵²⁷ TSMA.d, nr. 15, vr. 121b, 125b.

⁵²⁸ Her bir kesesi 50.000 akçe olmak üzere 3 kese akçe [300 kuruş] ve her bir kesesi 500'er kuruş hesabı üzere 2 kese ile 250 kuruş [1.250 kuruş] yani toplam 1.550 kuruş (TSMA.d, nr. 2352/177). Benzer bir başkası için bkz. TSMA.d, nr. 2352/178.

⁵²⁹ 121 sepet meyve ve 110 billur şişe şükûfe (AE.SAMD.III, 84/8462). 2 iki ay önceki halvette de benzer hediyeler yollamıştı (İE.SM, 27/2893, vr. 2a).

⁵³⁰ Nevşehirli durumu telhisinde şöyle dile getirir: "*halvet için bir şey lâzım gelmez deyü fermân-ı hümayûnları sudûr etmekle at gönderilmedi. Lâkin yine bir kulunuza verilür mülâhazasıyla bir çalar taşlıca sâ'at ihdâsına cesâret olunmuşdur*" (AE.SAMD.III, 214/20697).

⁵³¹ A.AMD, 02/53. "*Halvetler vukû'unda arz-ı ubûdiyyet dahi âdet*" olduğu için başka bir halvette yine Mısır atı sunan Nevşehirli'ye padişah "*esbden ziyâde hazz eyledim!*" yazar (AE.SAMD.III, 229/22045).

⁵³² Uluçay, **Harem II**, s. 253-4. De La Motraye halveti anlatırken, sadrazamın bile çıkartıldığı bahçede harem kadınlarının kara hadım ağalarının nezaretinde gezip dolaştıklarını, ardından yiye içip şarkı söyleyerek eğlenmek amacıyla bahçedeki köşklere çekildiklerini, buralara kara hadım ağalarının da alınmadığını söyler (**De La Motraye's Travels**, I, 248. Ayrıca bkz. Ali Akyıldız, **Haremin Padişahı Valide Sultan**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017, s. 268-9).

Halvet eğlenceleri büyük oranda 1 günle sınırlı tutuldu; fakat ertesi güne uzayanlar ve 1711 sonbaharındaki gibi 3 gün sürenlere nadiren rastlanır⁵³³. Halvetin Mevlid Kandili gününe (12 Rebiülevvel) denk geldiği de oldu⁵³⁴. Sofa Köşkü bahçesindeki böyle bir halvetin akşamında aynı alanda lale donanması düzenlendiği bilgisinden hareketle⁵³⁵ gündüz harem ahâlisinin lale bahçesini temâşâ ettiği ve hatta belki akşamki lale donanmasının en azından bir kısmına iştirak ettikleri düşünülebilir. Zaten valide sultan, saraydaki diğer lale donanmalarına olduğu gibi buna da katılmıştı⁵³⁶.

Nevşehirli ile III. Ahmed arasında halvet eğlencesinin 3 gün devam ettirilmesi hususunda spekülasyona çok açık bir yazışma geçer. Telhisinde Nevşehirli, mevsimin bahar olması hasebiyle bahçe sefası sürmenin ve cennet-âsâ bahçelerin seyir ve temâşâsının tam vakti olduğunu söyleyerek ısrarla padişaha halveti 3 gün yapmasını tavsiye eder. Kendisinin her meseleyi gizliden ve açıktan takipte olduğunu ve “*bir dürlü fikri çekilecek iş*” bulunmadığını bilhassa vurgular. Tüm halkın padişahın zevk ü safasını istediğini ve halvet 3 gün olsa duyanların buna sevineceğini şöyle ifade eder: “*büyük ve küçük ağniyâ ve fukarâ ve askerî tâ’îfesi ve ulemâ efendiler mecmû’ı ez-cân u dil hayır du’ânız edüp sevk ü safâda olduğunuz isterler. Böyle oldukda halvete ve seyr u temâşâyâ ne mâni’!*”⁵³⁷.

III. Ahmed’in paşaya verdiği cevapta bu çeşit eğlencelerle zevk ü safa içinde vakit geçirmekten duyduğu memnuniyetin yanı sıra Nevşehirli’ye minnettarlığı da göze çarpar: “*Hakk te’âlâ senin eksikliğin göstermesün bana. Senin vaktinde etdiğüm zevk [ü] safâyı bir vakitde etmedim. Vallahü’l-azîm hilâf değildir. Mülûk-i selef dahi*

⁵³³ Ertesi güne halvetin uzatıldığını III. Ahmed, Nevşehirli’ye şöyle haber verir: “*Halvet-i hümayûn vakti ile oldu. Yarın dahi halvet olur*” (AE.SAMD.III, 229/22045). Halvetin 3 güne uzadığına örnek: Hasbahçe’de 16-18 Şaban 1123/29 Eylül-1 Ekim 1711 (TSMA.d, nr. 1996, vr. 14b; nr. 2353/49).

⁵³⁴ TSMA.d, nr. 2353/195; nr. 32, vr. 56b (12 Rebiülevvel 1122/11 Mayıs 1710).

⁵³⁵ TSMA.d, nr. 2353/196 (12 Rebiülevvel 1122/11 Mayıs 1710).

⁵³⁶ Diğerlerinde olduğu gibi bu lale donanması vesilesiyle de Gülnuş Valide Sultan’a İç Hazine’den ihсан (1.000 tuğralı altın) verildi (TSMA.d, nr. 2353/196).

⁵³⁷ Nevşehirli’nin telhisi şu şekildeydi: “*Husûsan fasl-ı bahâr. Bahçe ise cennet-âsâ. Bu vakitlerde seyr ü temâşâ olunmamak revâ değildir. ... Allahü’l-hamd bir dürlü fikri çekilecek iş yok. Hemân safâ edecek eyyâmlardır. Halveti 3 gün etseniz cümle istimâ’ı olanlar mesrûr olur ve âlem halkı bütün zevk ü safânız isterler. Bunda hiç iştibâh yoktur. Dâ’imâ gizli ve âşikâre tecessüsden hâlî olmaduğüm ma’lûm-ı hümayûnunuzdur. Büyük ve küçük ağniyâ ve fukarâ ve askerî tâ’îfesi ve ulemâ efendiler mecmû’ı ez-cân u dil hayır du’ânız edüp sevk ü safâda olduğunuz isterler. Böyle oldukda halvete ve seyr u temâşâyâ ne mâni’!*” (A.AMD, 03/05).

deymede senin gibi bir lalaya mâlik olmamışlardır. Lehü'l-hamd ben mâlik oldum. Cenâb-ı Hakk'a kat kat şükür olsun!"⁵³⁸.

Telhisin satır aralarında belirgin olan sadrazamın padişahı ikna çabası ve bunu reaya, asker ve ulema sınıfını tek tek zikrederek yapması neye yorulmalıdır? Belgenin tarihsiz oluşu ve tahmini tarihlemeye imkân vermeyişi, yazışmanın yapıldığı şartlara ilişkin çıkarım yapmayı zorlaştırsa da birkaç olasılık üzerinde durulabilir.

Mesela, Nevşehirli o sıra iç siyasette yahut ekonomide hatta Osmanlı-İran ilişkilerinde yaşanan birtakım olumsuzlukların vahametini anlamaması için padişahı bilinçli bir şekilde eğlenceyle oyalıyor olabilir. Nitekim paşa bu konuda hayli mahirdi. Yahut III. Ahmed, zevk ü safaya çok vakit ayırmakla suçlanmaktan endişe duyuyor olabilir. Hatta belki bu konudaki kamuoyu hoşnutsuzluğuna ilişkin duyumlar almıştır da endişelerini paylaştığı sadrazamı, tersi yönde görüşleriyle onu rahatlatmaya çalışıyordur. İki durumda da paşanın bahçe halveti gibi gayet hususi ve kendisinin katılmadığı bir etkinliği bile padişahın gönlünü etmek için ya da diğer bir açıdan kendi siyasî çıkarları doğrultusunda gayet başarıyla kullandığı rahatlıkla söylenebilir.

Toparlamak gerekirse; III. Ahmed'in yaşam alanları ve buralarda geçirdiği vaktin içeriğine ilişkin tutarlı sayılabilecek bir yaşantı sürdüğü ve saltanatının başından sonuna kadar günlük rutinlerinde bariz değişimler değil, sadece bazı etkinliklerin zamanlamalarında farklılaşmalar ve düzenleniş sıklıklarında artma yahut azalmaların yaşandığı görülür. Yazlık konut uygulamasını, Nevşehirli dönemiyle özdeşleştirilen lale çırağanı eğlencelerini, seyretmekten haz duyduğu güreş ve cirid müsabakalarını, ok ve tüfek atışlarını, okçuluk ve silahşorluğu ve günübirlik binişleri, hükümdarlığının ilk günleri yahut aylarından itibaren hayatına sokmuştur. Hayatına Nevşehirli'yle giren helva sohbetleri durumun istisnasıdır. Bir ayın 7-8 günü güreş yahut cirid müsabakası seyredebilen padişahın, bu alışkanlıklarının esamisi okunmayıp yılda en fazla 3-4 gece izlediği lale çırağanları ile ünlenmesi ve bu konuda "aşırıya gitmekle" suçlanması ne büyük ironidir. Ok ve silah atışları gibi hayli başarılı olduğu hobilerinin değil de çiçek sevgisinin öne çıkarılması da böyledir.

En başından beri benimsediği hareketli yaşam tarzının tezahürü olarak Topkapı Sarayı içinde bile sabit durmayan padişah, sarayın iç ve dış bahçelerindeki köşkleri

⁵³⁸ A.AMD, 03/05.

hem dinlence yeri hem de devlet işlerini yürüttüğü ofisler olarak kullandı. Bu durum, yılın neredeyse yarısını geçirdiği sayfiyedeki saraylar için de geçerliydi. Topkapı Sarayı'ndan gittikçe daha fazla sur dışına doğru kayan yaşam tarzıyla beraber hasbahçelerdeki saray ve yalılar, konut işlevinin yanı sıra devlet işleriyle ilgili toplantı ve kabullere ev sahipliği yapma fonksiyonuyla da öne çıktılar.

Sayfiyede yaşam alanı olarak 1719'a kadar Haliç'teki Tersane ve Karaağaç hasbahçelerindeki sarayları tercihi ve sonrasında; sonrasında bu ikisine, Beşiktaş Sarayı, Çırağan Yalısı ve Eyüp'teki Valide Sultan Yalısı'nın eklenmesi söz konusudur. Bu durum yakın zaman önce Beşiktaş ve Eyüp sahilindeki hanedana ait yapıların sayısı ve konaklama kapasitesinin artırıldığı inşa faaliyetlerinin doğal bir sonucudur. Bir diğer faktör de 1719 sonrası yaygınlaşan *yarım göç* usulüyle taşınan kişi sayısındaki görece azalmanın mekân seçeneğini artırmasıdır. Dolayısıyla padişahın saltanatının ilk yarısında göç mevsimi daha ziyade 2 bahçe arasında gidiş gelişle geçerken ikinci yarısında, bazılarında daha az kişiyle olmak üzere 4 veya 5 değişik mekâna daha kısa zaman aralıklarıyla taşınma şekline bürünmüştür.

Bu durum beraberinde gününbirlik binişlerde azalmayı getirince eskiden 6-8 gün olan aylık biniş ortalaması, 2-3'e kadar düşer. Yine bunun sonucunda önceki yıllarda her binişte 1 yahut 2 etkinlik gerçekleştirilirken Nevşehirli'yle birlikte eğlencelerin içeriği kabarılaşır ve tek seferde sanat ve sporun farklı dallarından çok sayıda etkinliğin padişahın huzurunda icra edildiği günler yaşanır. Eğlencelerin mekânları için de durum aynıdır. Önceki yıllarda her biri belli başlı etkinliklerde öne çıkan değişik muhitlerdeki çok sayıdaki alanın yerini, 1722'de inşa edilen Sadâbâd alır.

Bahçe ve çiçeklere düşkün olan III. Ahmed, yeni bahçe kurmaktan ziyade mevcutların durumunda iyileştirmeye gitti; bahçelerin peyzajı, içlerindeki köşk, kasır gibi yapıların bakım ve tamiri, yeni ilavelerle ilgilendi. Bu çalışmaların en azından belli bir kısmı, İstanbul'un ihmal edildiği yıllarda bakımsızlaşan yapıların zorunlu ihyasıydı. Yeni köşk ve kasırların, ahşap malzemeden, hafif yapı tekniğiyle hızlı ve göreceli olarak ucuza inşa edilen yapılar olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Padişahın günlük yaşantısının şekillenmesinde, ilgi alanları, zevkleri, yakın çevresindeki figürlerin belirleyiciliği kadar geçmişinden getirdiklerinin de payı vardı. Nitekim sürdüğü yaşantı, babası IV. Mehmed'inkiyle fazlaca benzeşir. Bölüm boyunca çeşitli örneklerle somutlaştırılan bu benzeşme halinden hareketle eğer bir

“Lale Devri” varsa bunun III. Ahmed’den en az 50 önce IV. Mehmed döneminde başladığını düşünmek yanlış olmaz⁵³⁹. Pek çok noktada babasının izinden giden III. Ahmed, babasının Edirne’de başlattığı çok sayıda uygulamayı 50 yıl sonra geri gelinen İstanbul’a taşıdı. Bu açıdan bakıldığında III. Ahmed’in, 27 yıl boyunca günlük ve dönemlik rutinlerinden vazgeçmeden sürdürdüğü hayatıyla oluşturduğu padişah imgesinin babası dönemine dayandığı rahatlıkla söylenebilir.

İstanbul, bir asır önce inziva ilkesini gevşetmeye başlayan I. Ahmed gibi padişahların Topkapı Sarayı dışına taşan hayatlarına zaman zaman şahitlik edip sonrasında 50 yıla yakın hasret kaldığı saray maiyetine, Topkapı Sarayı’nın yüksek duvarları arkasına sığamayan bir padişahla, III. Ahmed’le hoş geldin dedi. Kendinden sonraki padişahlar da -her biri III. Ahmed kadar yoğun olmasa da- oluşan bu yeni padişah imgesiyle örtüşen hayatlar sürünce gittikçe daha az uğranılan Topkapı Sarayı, devletin idare merkezi ve padişah konutu olma fonksiyonunu 19. yüzyılın ikinci yarısında Sultan Abdülmecid’in yaptırdığı Beşiktaş’taki Dolmabahçe Sarayı’na kaptırdı.

⁵³⁹ Ayvazoğlu, “Lâle Devrinden Önce Lâle”, s. 171.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUTİNLERİ, İLGİLERİ ve MİZACI

1720’de İran’a elçi yollanan Dürri Ahmed Efendi ile iki defa huzuruna çıktığı Safevi Şahı Hüseyin arasında III. Ahmed’in yaşam tarzı üzerine geçen diyaloglar hayli sıra dışıdır¹. Önce III. Ahmed’in ava çıkıp çıkmadığını soran ve aldığı hayır cevabına şaşırان şah, avlanmak hükümdarlığın şanındanken ve babası IV. Mehmed ile ağabeyi II. Mustafa’daki av meraklıyken III. Ahmed’in niye ava gitmeyip İstanbul’da oturduğunu öğrenmek ister².

Dürri’nin, atalarının başına gelenlerden III. Ahmed’in kendine ders çıkardığını söyleyecek hali yoktur. O nedenle farklı bir izahata girişerek padişahın, şehzadelğinde tarih kitaplarında okuduğu bir hikâyeden mülhem av konusunda farklı bir düstur edindiğini belirtir. Hikâyede İran’ın adaletiyle ünlü hükümdarı Nûşîrevân, hangi avın en lezzetli ve ahirete en yararlı olduğunu öğrenmek istediğinde kendisine verilen “reaya ve ahalinin kalbini avlamak” cevabından çok etkilenen III. Ahmed, o günden sonra kendini reayanın kalbini kazanmaya adanmıştır³.

Şah bu kez ava çıkmayan III. Ahmed’in vaktini neyle ve nasıl geçirdiğini “*ya evkâtlarını ne ile güzerân ederler, eğlenceleri nedir?*” diye sorunca Dürri anlatmaya başlar. Padişahın haftada 2 gün Divân toplantısı vardır. 2 gün de sarayda kurduğu kütüphanesinde ulemanın katılımıyla düzenlenen tefsir ve hadis derslerini kafes arkasından takip etmektedir. Şah, “ya diğer günleri” deyince Dürri, padişahın müminlerin bayramı olan cuma günleri, cuma namazını cemaatle eda için erkenden camiye giderek bir miktar nafîle namazı kıldığını, cuma namazını edadan ve imamın yaptığı vaazı 2 saat dinledikten sonra sarayına döndüğünü anlatır. Geri kalan 2 günü de ısrarla soran şaha, padişahın cumartesileri sadrazamıyla memleket meselelerini müzakere ettiği; çarşambaları ise sabah namazını müteakip evrâdını okuyup öğlene

¹ Aralık 1721’de İran’dan İstanbul’a dönen Dürri’nin padişaha sunduğu takririn sûreti için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1256-1269). Ayrıca bkz. M. Münir Aktepe, “Dürri Ahmed Efendi’nin İran Sefareti I-V”, Dourry Efendy, **Relation de Dourry Efendy Ambassadeur de la Porte Othomane auprès du Roi de Perse, en 1720, présentée au Sultan Ahmed III**, çev. Chez Ferra, Paris, 1810, s. 1-72.

² “*Ya anların vâlid-i mâcidleri ve birâder-i emcedleri sayd ü şikâra mâiller idi. Bunlar niçün etmezler. Husûsâ sayd ü şikâr mülûk-i izâmın şânındandır gerek idi, edeler*” (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1260).

³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1260.

kadar vaktini ok ve tüfek atışları izleyerek geçirdiği, kendisi de bir miktar atış yaptıktan sonra başarılı atış sahiplerini ödüllendirdiği; öğleden sonra ise meydana sergilenen cirid ve mızrak oyunlarını seyrettiği cevabını verir⁴.

Padişahın günlük yaşantısını gündemde tutmaya kararlı olan şah, bir sonraki görüşmede III. Ahmed'in hangi şehirde yaşadığını mevzu eder. Soru, kendisinin hep İstanbul'da mı eğlendiği yoksa havası, suyu yahut mesiresi daha beğenilen başka şehirlere gidiş-gelişler yapıp yapmadığı şeklinde formüle edilmişse⁵ de hükümdarın 1703'te Edirne'de tahta çıktığında isyancılara verdiği söz gereği İstanbul'a taşınmaya ve bu şehirde yaşamaya mecbur bırakıldığına gönderme yapıldığı açıktır⁶. Dürri'nin, İstanbul'a dair yaptığı uzun tasvirler ve bünyesinde barındırdığı sayısız güzellikle bu şehrin sevk ü safanın her çeşidi için yeterli olduğu vurguları, başka şehirlere gitmenin gereksizliğini ortaya koymaktan ziyade, III. Ahmed'in İstanbul'a mecbur edildiğine dair karşı tarafta oluştuğunu düşündüğü imajı yıkma gayretinin sonucu gibidir⁷.

Elçinin, Müslümanlık ortak paydasına rağmen Şiilik saikiyle ezelden beri mücadele ve rekabet edilen bir devletin hükümdarı önünde çizdiği Osmanlı padişahı portresinin salt gerçekleri yansıtmaması beklenemez; nitekim durumu idealize edişleri ve

⁴ “Ben dahi “şâhım, haftada iki gün kubbe-i âlî dîvânı vardır. Umûmâ vüzerâ vü ulemâ ve ricâl-i devlet erbâb-ı mesâlih-i nâsı görürler. Ve iki gün dahi hâlâ müceddeden binâ vü ihyâ buyurdıkları kitâbhâneye teşrif ve şeyhülislâm ve sadreyn ve sâir ulemâ efendiler cem’ olup tefsîr-i şerîf ve ehâdis-i Nebvî müzâkere olunup, kendüleri kafes ardından istimâ’ ve mütelezziz ü müstefîd olurlar” dedim. “Ya kusûr günleri ne ile geçirürler?” deyü sorunca ben dahi “şâhım, cum’a günü mü’minler bayramıdır, âb-dest alup kuşluk vakti câmi’e varup işrâk ve duhânı kılup cum’ayı cemâ’at ile edâdan sonra iki sâ’at mikdârı vâ’iz efendinin nush u pendini istimâ’ ve yine makarr-ı sa’âdetlerine gelirler”. “Ya kusûr iki günde ne ile eğlenürler” dediğinde ben dahi “şâhım, cum’aertesi vezîria’zamı da’vet edüp umûra müte’allık ne kadar mesâlih ve hall ü akd-i memleket var ise huzûr-ı hümayûnuna arz ve müzâkere ve iktizâsına göre hitâmın verirler. Çehâr-şenbih günü ale’s-sabâh edâ-yı salât ve evrâddan sonra rikâb-ı hümayûnlarında olan tîr-endâzlar ve tüfenk-endâzlar cem’ olup vakt-i zuhra dek seyr ve kendüleri dahi bir mikdâr tîr-endâzlık ve tüfenk-bâzlık edüp nişânı uranlara bahşîş ihsân ederler. Ba’de’z-zuhr silâhşorlar meydâna çıkup cirîd-bâzlık ve nîze-endâzlık edüp seyr ederler” dediğimde” (Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, s. 1260-1261).

⁵ “Hoş geldin dedükten sonra yine, “Hünkâr hazretleri ne âlemedir? Hemân İstanbul’da mı eğlenürler yohsa beşer-onar konak ba’zı şehirlere geşt ü güzâr ederler mi?” dedükde, ben dahi, “geşt ü güzâr deyü buyurdunuz ne ma’nâyadır?” dedükde, buyurdular ki “ba’zı diyârın âbı ba’zının havâsı ba’zının mesîresi eyü olur. Ol cihet ile varmazlar mı?” dedi” (aynı eser, s. 1261).

⁶ Aynı eser, s. 1261.

⁷ Suraiya Faroqhi, **Yeni Bir Hükümdar Aynası Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu İmgenin Algılanması**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Alfa Tarih, 2011, s. 200. Elçi, aynı gayreti şahın veziriyle mülakatında da gösterir. Osmanlı şehzadelerinin kapalı tutulmalarını gündem edip II. Mustafa’nın Şimşirlik’teki şehzadelerinin ve III. Ahmed’in kendi oğullarının yaşam standartlarını sorgulayan Acem vezire, güzel ve ferah bir mekânda yaşayan ve gayet keyifli olan şehzadelerin dışarı çıkmaya kesinlikle rağbet etmedikleri, yanlarına verilen kitaplarla ve harp aletleriyle vakit geçirdikleri, hocalarından ilim tahsiliyle, okuma-yazmayla meşgul oldukları cevabını verir. Öyle ki başka talebelerin 1 haftada öğrendiği ilmi onlar 1 günde tahsil etmektedirler (Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1266).

abartılı sunumları ortadadır. Örneğin III. Ahmed'i dini meclislerde bulunmaya ve ibadete bu denli iştiaklı gösterişi, büyük ihtimalle din üzerinden yaşanan bu rekabet ve husumet nedeniyledir. Yine Osmanlı sarayında haftada 2 gün Dîvân toplansa da padişahın bunların oldukça azına iştirak ettiği ve kütüphanesinde Enderunluların istifadesi için haftalık tefsir, hadis ve fıkıh dersleri düzenlense de ilk ders hariç diğerlerine katılımının kesinleştirilemediği ilerleyen sayfalarda görülecektir. Dolayısıyla Dürri, birtakım olguları söylemini destekleyecek düzleme çekerken gerçeklik zemininden uzaklaşmayı pek önemsemez ki bu anlaşılabilir bir tutumdur.

Tüm bunlara rağmen elçinin, önce geniş toprakların hâkimi ve sonra bir insan olarak ele aldığı III. Ahmed'i, "konumunun gerekliliklerini çok ciddiye alan bilge bir hükümdar"⁸ olarak takdim edişi yerindedir. Aynı şekilde ayrıntılarda değilse de resmin bütününe III. Ahmed için ortaya koyduğu, devlet işleriyle alakadar, kamusal alanda görünürlüğü önemseyen, dini vecibelerinde hassas ve sevdiği sporları icra edip icra edenleri izlemekten zevk duyan hükümdar imajının da büyük oranda isabetli olduğunu bölüm boyunca verilen örnekler ortaya koyacaktır.

4.1. Devlet Protokolü ve Merasimleri⁹

4.1.1. Arz Odası'nda Yaptığı Kabuller

III. Ahmed, Dîvân-ı Hümayun toplantıları akabinde Arz Odası'nda yaptığı bu kabullerde Dîvân üyelerini ve yabancı elçileri huzuruna kabul ederdi.

Osmanlı klasik çağında Dîvân-ı Hümayun, Topkapı Sarayı'nın Kubbealtı kısmında haftanın belirli günleri toplanırdı; iki kazasker, nişancı, defterdar gibi Dîvân üyelerinin sadrazam başkanlığında devlet işlerini görüştüğü bu toplantıları, padişahlar daha ziyade kafesli bir bölme ardından takip ederdi. Fakat bu toplantılar, 17. yüzyılın ortalarından itibaren gittikçe fonksiyonunu yitirerek törensel bir hüviyete büründü¹⁰. Devletin idarî, siyasî, adlî ve benzeri meselelerinin görüşüldüğü asıl toplantılar daha ziyade sadrazam konaklarında yapılır oldu. Yine de Topkapı Sarayı'ndaki Dîvân-ı

⁸ Faroqhi, **Yeni Bir Hükümdar Aynası**, s. 201.

⁹ III. Ahmed'in bu kategoride katıldığı ilk tören cülûs-ı hümayunu, ikincisi kılıç kuşanmasıdır. Her ikisi de daha önce konu edildiğinden burada tekrar onlardan bahis açılmadı.

¹⁰ Ahmet Mumcu, **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Dîvân-ı Hümayun**, Ankara, A. Ü. Hukuk Fak. Yay., 1976, s. 29-30.

Hümâyûn, en azından asker maaşlarının (ulûfe/mevâcib) dağıtımı ve elçi kabulü zamanlarında toplanmaya devam etti¹¹.

III. Ahmed döneminde Dîvân-ı Hümâyûn'un toplanma sıklığı, Uzunçarşılı'ya göre haftada ikiydi ama dönem sonuna doğru bire inmişti¹². Eldeki kaynaklarla tüm devri kapsayan genel yargılara ulaşmak zorsa da dönemin ortalarına denk gelen (Şehid) Ali Paşa'nın sadaretinde Dîvân-ı Hümâyûn'un salı ve pazar olmak üzere haftada 2 gün toplandığı kesindir; çarşamba, cuma ve cumartesi günleri devlet işlerinin sadrazamın sarayında görülmeye devam edilmiştir¹³.

Nevşehirli'nin hava muhalefeti ve hastalık gibi fevkalade durumlarda Dîvân'ın iptaline izin istediği telhisleri ya da bizzat padişah'tan gelen bu yöndeki teklifler, onun sadaretinde de Dîvân-ı Hümâyûn'un düzenli şekilde toplandığını gösterir¹⁴. Aynı yazışmalar, Topkapı Sarayı'nda yapılmadığı vakitlerde toplantının sadrazamın sarayında icra edildiğine de delalet eder. Paşanın 1720'de sünnet düğününün hazırlıkları nedeniyle “*yarın Dîvân olmamak üzere tenbîh olundu. Ancak kulunuz her gün sarâyda ederim*”¹⁵ dediği telhisi ve büyük bir yangın sonrası söndürme faaliyetlerinde bitap düşen yeniçeriye düşünerek padişahın “*yarın büyük Dîvân olur mu yoksa olmayup kapuda mı edersiz?*”¹⁶ diye soruşu bunlara örnektir.

Dönem evrakında karşılaşılan “*hünkârimız Dîvân'a teşrîf ettikde*”, “*Dîvân'a gidildikde*” tarzı ifadelerden III. Ahmed'in saltanatının ilk yılında haftada bir, üçüncü yılının sonuna gelindiğinde en az ayda bir Dîvân toplantılarını izlediği anlaşılır¹⁷. Dîvân üyelerini ise hiç değilse her 3 ayda bir düzenlenen *Ulûfe Dîvânı* sonrası ve elçi kabulleri öncesi kabul etti¹⁸. Göreve yeni başlayan her sadrazamın ilk Salı Dîvânı'nda

¹¹ Mehmet İpşirli, “Bâbiâli”, İstanbul 1991, **DİA**, IV, 379.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 5.

¹³ 1126/1714 yılının bütünündeki Dîvân-ı Hümâyûn ve sadrazam sarayındaki Dîvân toplantılarının ayrıntılı dökümü için bkz. **KK.d**, nr. 7430 değişik varaklar.

¹⁴ Bu yazışmalara örnek: AE.SAMD.III, 223/21526; AE.SAMD.III, 224/21563; AE.SAMD.III, 224/21598; AE.SAMD.III, 225/21670; AE.SAMD.III, 227/21877; A.AMD, 01/69; A.AMD, 02/22.

¹⁵ AE.SAMD.III, 229/22039.

¹⁶ AE.SAMD.III, 223/21549.

¹⁷ Bu kanıya, padişahın saltanatının ilk 3 yılını yani Ağustos 1703-Ocak 1707 aralığını kapsayan hacimli bir İç Hazine masraf defterindeki verilerden ulaşıldı (**TsMA.d**, nr. 1058 değişik varakları).

¹⁸ Her Ulûfe Dîvânı akabinde sadrazam ve vezirlerin Arz Odası'nda kabul edildiğine örnek: **Nusretnâme**, s. 819, 824, 835, 836, 838, 845, 856 (1704-1707 arası). Elçilerin *vüzerâ akîbinde* arza çıktığına örnek: **aynı eser**, s. 807, 809, 819, 836, 843 (1704-1707). Sayısız örnek içinden mesela, Mart-Nisan 1714'te Dîvân-ı Hümâyûn toplantısı ve asker mevâcibi dağıtımı sonrası sadrazam ile defterdar,

üzerinde padişah ve devlet ileri gelenlerinin giydiği gösterişli kapaniçe kürk ile yine Arz Odası'nda "*pâye-i serîr-i a'lâya*" yüz sürmesi âdettendi¹⁹.

Fransız elçisi De Ferriol'un da vurgu yaptığı üzere devlet işleri hakkında malumat sahibi olmayı önemseyen, kontrolcü ve denetleyici karakteriyle III. Ahmed, reayanın problemlerine duyarlı ve Dîvân-ı Hümâyûn'a sunulan arzuhalleri ciddiyetle takip eden bir padişah portresi çizer²⁰. "*Bugün Dîvân-ı hümâyûn-ı adâlet-makrûnda mezâlim-i ibâda mute'allik arzuhâl verildi mi?*" diye Nevşehirli'ye sorduğu yahut "*bugün Dîvân-ı hümâyûnda ze'âmeti için feryâd iden Bosnavî'nin arzuhâlini getürdesin!*" buyurduğu hatt-ı hümâyûnları durumun çok sayıda örneğinden ikisidir²¹.

Bosna Valisi Vezir Osman Paşa'nın şikâyet edildiği bir *mahzarı* Sadrazam Nevşehirli'nin aksi yöndeki gayretine rağmen ciddiye alışı bir başkasıdır. Çorlulu Ali Paşa döneminde olduğu gibi yöre halkına Bosna valisi aleyhine beyanatı gibi yine Hersek valisinin verdirdiği düşüncesiyle Nevşehirli olayı kapatmak istese de padişah, herkesin bir anda yalan söylemesini muhal bularak olayın araştırılmasını buyurur: "*ulemâ ve sulahâ ve meşâyihin imzâları ve sâ'irinin bi-ecma'ihim mahzarda mevcûd. Biri hilâf ikisi hilâf, cemm'-i gafîrin ittifâkı hilâf olmaz. Kapucubaşı gönderüp sıhhati üzere haber alasin!*"²².

Taşra valilerinin reayaya yönelik "*zulm ü te'addîlerine*" tahammül edemediği, halktan fazladan vergi aldığı söylenen Erzurum valisi için yazdıklarında da belirgindir. "*Bile bile zulme niçün rızâ veririz? Zulme rızâ-yı hümâyûnum yokdur*" diyerek İran seferlerinde gösterdiği yararlılıkla bilinen bu paşa için Nevşehirli'ye "*bütün İrân'ı feth itse mâdâm ki zulm eder makbûlüm olmaz. Encâmından pek hazer etmek üzere yazarsın ve ruhsat vermezsin!*" diye buyurur²³. Reayaya zulmü kulağına gelen bir başka taşra idarecisini "*Kur'ân hakkıçûn bilâ-amân katlederim*" şeklinde tehdidi²⁴,

bir başka hafta yine Dîvân toplantısı sonrası ve Leh elçisinin huzura kabulü öncesi vüzera ve yeniçeri ağası arza kabul edildi (**Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 24b, 32a).

¹⁹ **Nusretname**, s. 819 (Kalaylıkoz Ahmed), 824 (Baltacı Mehmed Paşa, ilk sadareti), 842 (Çorlulu Ali Paşa), 896 (Köprülüzâde Numan Paşa), 925 (Yusuf Paşa) vesaire. Padişahın, kapaniçe kürkü sadece Nevşehirli ve (Şehid) Ali Paşa'ya giydirdiği yönündeki kanaat (Mehmet Y. Akbulut, **Hekimoğlu Ali Paşa, Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası**, 2. Baskı, İstanbul, Timaş, 2022, s. 37, 165) yanlıştır.

²⁰ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 160.

²¹ Sırasıyla bkz. AE.SAMD.III, 225/21729; AE.SAMD.III, 225/21673.

²² AE.SAMD.III, 196/18968. Bosna Valisi Osman Paşa denilen kişi büyük ihtimalle 1727-1729 arasında Bosna valiliği yürüten Topal Osman Paşa idi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1556, 1605)

²³ AE.SAMD.III, 225/21667.

²⁴ **İ.Ü. Ktp., TY, nr. 6094**, vr. 7a; Sekmen, "Sultan III. Ahmed'in", s. 45.

köylüden zorla fazladan un ve arpa alan Sofya mübayaacısı Samancı Ali'nin aleme ibret olması için katlini meşru görmesi²⁵, yine bu husustaki suçu herkesin malumu eski Sivas valisinin gereği gibi cezalandırılmadığını öğrendiğinde sadrazamı bunun ardında himayeden başka bir şey aramayacağına dair ihtarı²⁶ ve benzeri hatt-ı hümayunları²⁷ meseleyi ne derece ciddiye aldığına emsal teşkil ederler.

Ulûfe/Galebe Dîvânı dönem boyunca askerlerin mevâcib ödemeleri için âdet olduğu üzere 3 ayda bir ve çoğunlukla salı günleri toplandı²⁸. Gelenek olduğu üzere III. Ahmed, Dîvân'ın toplanma tarihine karar verirken hekimbaşından “*ulûfe ihrâcına münâsib bir sa'id gün*”²⁹ belirlemesini ister ve elçi kabul merasimlerini aynı güne denk düşürmeye özen gösterirdi³⁰. Asker maaşlarının verilme zamanını kollar³¹ ve mevâcibi vaktinde çıkarmayı önemserdi³². Sadrazamdan gelen maaşları bir hafta geciktirme talebine, aynı kıstın geçen yıl tam olarak ne zaman ödendiğini öğrenmeden yanıt vermemiştir³³. Bu tarz örnekler, aynı zamanda kendisinin askerin hoşnutsuzluğundan çekinen ve temkini elden bırakmayan karakterinin de birer tezahürüdür.

Mesâlih-i ibâdullahın görüldüğü *Ulûfe Dîvânı* bitiminde arza girme talepli sadrazam telhisiyle³⁴ devlet erkânını kabule başlayan padişah, sadrazamı ve vezirleri her defasında kabul eder, bunlara bazen asker ve ulema temsilcileri de eklenirdi³⁵.

²⁵ Devamında: “Geçende yazdım. Lisânen müzâkere olunur demişsin. Müzâkere olsa da benim vereceğim cevâb yine budur” der (AE.SAMD.III, 226/21811). Padişahın, ilgili şahsın katlini emretmesi: AE.SAMD.III, 221/21357.

²⁶ AE.SAMD.III, 228/21934.

²⁷ A.AMD, 03/45; AE.SAMD.III, 221/21315 ve 221/21356 ve 226/21821 ve 229/22034 ve benzeri.

²⁸ 1727'de Dîvân-ı Hümayun'un toplanacağı salı günü Ramazan ayının başlangıcına denk gelince toplantının öne çekilerek Şaban sonunda pazar günü yapılması gibi geleneğin nadiren bozulduğu oldu (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1538).

²⁹ AE.SAMD.III, 224/21557.

³⁰ “Gelecek Salı Nemçe elçisi rikâb-ı hümayûna yüz sürer mi haber alınup ba'dehu yarınki Salı yazı olmak üzere tenbîh olunmak münâsibce zann olunur” (AE.SAMD.III, 227/21859). Ödemelerden bir hafta önceki salı “mevâcib yazusu” olurdu (AE.SAMD.III, 224/21557; AE.SAMD.III, 227/21853).

³¹ “Dünkü gün rûz-ı kâsımın ibtidâsıdır. Ulûfe vakti geldi. Ne günü yazı olur ve ne mikdâr akçe dahi iktizâ eder” (AE.SAMD.III, 225/21718). Mevâcibin verilme zamanını soruşuna örnek: AE.SAMD.III, 228/21931.

³² “Vakt-i mezkûrda ulûfeyi ihrâc eylesin. Bir gün evvel verilmesi münâsibdir!” (AE.SAMD.III, 224/21557).

³³ AE.SAMD.III, 227/21853.

³⁴ 1132 Reşen mevâcibi dağıtımı sonrası arza girmek için ruhsat isteyen sadrazama “Mucebince amel eylesin!” yanıtını verdi (AE.SAMD.III, 223/21527). Benzer belgeler için bkz. AE.SAMD.III, 226/21807; AE.SAMD.III, 229/22010; AE.SAMD.III, 227/21847; AE.SAMD.III, 221/21322.

³⁵ Dîvân-ı Hümayun toplantısı sonrasında sadece vüzeranın arza girişine örnek olarak bkz. Büşra Uslu, “III. Ahmed Dönemi Teşrifâtı (A. d. 347: 1718-1725)”, *Mimar Sinan G. S. Ü. Tarih YL Tezi*, 2017, s. 63, 74, 85, 125, 126, 139 (Özbek elçisi), s. 141-2 (Venedik balyosu), s. 144, s. 161-2 (Acem elçisi Murtaza Kulu Han), s. 170 (aynı elçinin uğurlanışı), s. 196-7 (Fransız elçisi), s. 198 (Fransız elçisi).

Böyle durumlarda içeriye ilk yeniçeri ağası ve sonra Rumeli ve Anadolu kazaskerleri girer, onları sadrazam ve diğer vezirler takip ederdi³⁶. Bayram günlerinde toplanmadığı bilinen Dîvân-ı Hümâyûn'un 1710 Ramazan Bayramı'nda Boğdan voyvodaliğine atanan Cantemir'e hilat giydirmek için toplanması, Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın usul bilmezliğine verilerek yadırganmıştı³⁷.

Maaşları dağıtılan ve saray mutfağından yemek ikramı yapılan binlerce askerin Topkapı Sarayı avlusunda oluşturduğu renkli görüntülerle geçen *Ulûfe Dîvânı* sonunda padişah, sadrazamının paranın zamanında tahsili ve askere gereği gibi tevzindeki gayretini hediye yollayarak ödüllendirirdi³⁸. Öncesinde zaman zaman başvurduğu bu yöntemi Nevşehirli'yle rutin hale getirdiği ortaya çıkar³⁹. Paşaya her defasında bir teşekkür hatt-ı hümâyûnuyla samur kürk ve murassa hançer göndermiştir⁴⁰.

Arz Odası'ndaki elçi kabulü merasimlerine gelince; III. Ahmed 27 yılı aşan saltanatı boyunca cülûs tebriki, nâme teslimi, ahidnâme tecdidı gibi değişik vesilelerle çok sayıda yabancı devlet temsilcisini kabul etti. Rus, Venedik, Avusturya ve İran cephelerinde yürütülen mücadeleler sebebiyle hem bu devletlerin temsilcilerinin hem de ara bulucu Fransız, İngiliz ve Felemenk elçilerinin gidiş-gelişleriyle dönemde yoğun bir diplomasi trafiği oluştu.

Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarını müteakiben yapılan bu elçi kabul merasimlerini, asker mevâcibinin çıkacağı güne tesadüf ettirmek yabancıların Osmanlı Devleti'nin ihtişamına tanıklığı için önemliydi; fakat ulûfe zamanı beklenmeden yapılan kabuller de oldu⁴¹. Teşrifat kaideleri gereği bu dönemde de elçi ve beraberindeki heyet, sabahın erken saatlerinde Topkapı Sarayı'na getirilerek Dîvân-ı Hümâyûn'un bitimini ve asker

³⁶ **Sadaret Deft., nr. 347**, vr. 78; **Sadaret Deft., nr. 360**, vr. 32. Defterdarın arza kabulüne ve hilat giydirilişine örnek olarak bkz. **Sadaret Deft., nr. 360**, vr. 25a.

³⁷ Müellif "*Bir götü pohlu kâfire* [Cantemir]" yapılan bu özel muameleyi garipser (**Nusretnâme**, s. 909).

³⁸ Ulûfe Dîvânı hakkında bkz. Alikılıç, **İmparatorluk Seremonisi**, s. 71-73.

³⁹ Nevşehirli muhtemelen sadaretinin başındaki bir mevâcib ihracı sonrasında III. Ahmed'e "*Kürk ve hançer gelecek midir ve bugün gelür mi ve kim getürecekdir ona göre hazır olmak lâzımdır*" şeklinde sorunca III. Ahmed cevap olarak: "*Mevâcib ihrâcında mu'tâd mıdır değil midir deyü akşam telhîsinizde yazmışsınız. Gâh gönderilüp gâh gönderilmediği vâkı' olmuş. Bu def'a telhîsin mazmûnuna binâ'en gönderilmeyüp Şa'bân-ı şerîfde ihrâc olacak iki kış mevâcibe te'hîr olmuş idi. Söze bâdî olmayacak ise te'hîr edelim. Yok gelmesi münâsibdir dersiniz şimdi arz eyleyesiz. Yarın yâhûd bugün irsâl edeyim*" yazdı. Sonrasında padişahın hediyeleri gönderdiği anlaşılır (AE.SAMD.III, 214/20697).

⁴⁰ Örnekler için bkz. AE.SAMD.III, 227/21878; AE.SAMD.III, 227/21889; AE.SAMD.III, 228/21943; AE.SAMD.III, 225/21734; AE.SAMD.III, 225/21690.

⁴¹ Edirne Antlaşması'nın onaylı nüshasını sunan Rus elçisinin kabulü (**Nusretnâme**, s. 978 (Eylül 1713)). 2 ay sonra aynı elçiye ahidnâme teslimi (**aynı eser**, s. 980 (Kasım 1713)).

maaşlarının ödenmesini Eski Dîvân-hâne’de bekler ve sadrazam ve bazı erkân-ı devletin katılımıyla yedikleri yemeği müteakip Dîvân üyelerinin arza kabulleri tamamlanınca sıra onlara gelirdi⁴².

Elçi ve maiyeti, padişahın huzuruna çıkmadan evvel üzerlerindeki her türlü savaş aletine el konularak silahsızlandırılır; kendilerine padişahın ihsanı kürk yahut hilat giydirildikten sonra kapıcıbaşların kolları arasında hükümdarın önüne getirilir ve burada elçiye yer öptürülürdü⁴³. Çağdaş Osmanlı kaynaklarında bu eylem *zemîn-bûs* yani yer öpme olarak anılsa da ifade tam olarak yere kapaklanmak anlamında kullanılmıyordu⁴⁴. Râşid’e göre *zemîn-bûs* etmenin normali elleydi. Zaten az sonra bahsedilecek Acem elçisinin diz çökerek yeri gerçekten öpmesi garipsenmişti⁴⁵. Hollanda elçisi Calkoen, 1727’de arza çıktığında yerlere kadar eğilip hükümdarı selamladığını anlatır⁴⁶. Huzura çıkan elçi, getirdiği nâmeyi padişaha bizzat veremez, en yakınındaki vezire teslim eder ve elden ele geçirilerek kendisine ulaştırılan nâmeyi sadrazam padişahın tahtının yanına koyardı. Elçilik heyeti beraberinde getirdiği hediyeleri zaten kabulden önceki gün saraya teslim etmiş olurdu⁴⁷.

İngiliz elçi Earl of Kinnoul’un Haziran 1730’daki arza kabulüne ilişkin anlattıkları hiç sözünü etmediği yer öpme/selam verme ritüeli dışında Osmanlı kaynaklarındaki bu anlatıyla örtüşür⁴⁸. Avusturya Büyükelçisi Von Virmont’un

⁴² Elçi kabullerindeki teşrifat hakkında bkz. Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, s. 289-306; Alikılıç, **İmparatorluk Seremonisi**, s. 73-80; Mustafa Can, **Sultanın Kapısında: Kudret-Heybet Adalet (Osmanlı Devleti’nde Yabancı Elçiler)**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2019.

⁴³ Kalabalık maiyetle arza girişe izin verildiği olduysa da genellikle sayı daha kısıtlı tutuldu. Kalabalık maiyete örnek: 1724’te Fransız elçisine kendisi dâhil 15; 1719 Avusturya 16; 1721 Venedik 56 kişiye izin verildi (Büşra Uslu, **a.g.t.**, s. 196-198, 73, 140-1). Az maiyete örnek: 1721 Özbek 3, 1719 Dubrovnik 4, 1722 Leh 5, 1719 Rus 5 ve 1719 Venedik 7 kişiye izin (**Aynı tez**, s. 138-9, 66, 145, 69 ve 125, 85).

⁴⁴ Dönemin telhisleri, teşrifat defterleri ve kroniklerinde temsil ettikleri devlet değişse de elçilerden beklenen hareket için hep benzer ifadeler kullanılır: “*rikâb-ı hümayûna yüz sürmek*”, “*zemîn-bûs etmek*”, “*atebe-i aliyye-i cihândârîleri türâbına yüz sürmeğe*”, “*saht-ı zemîne yüzün sürüp*”, “*sâha-yı zemîne yüzün sürüp*”, “*pâye-i serîr-i a’lâya yüz sürüp*”, “*hâk-bûs-ı padişâhî*”, “*yer öpüp*” ve benzeri (AE.SAMD.III, 215/20811 (Dubrovnik); AE.SAMD.III, 226/21767 (Rus); AE.SAMD.III, 227/21847 (Acem); AE.SAMD.III, 222/21446 ve 222/21450 ve 226/21807 (Venedik); AE.SAMD.III, 225/21647 (Rus); **Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 41a (İsveç); **aynı defter**, vr. 42a (Leh); AE.SAMD.III, 227/21859 (Avusturya); AE.SAMD.III, 226/21788 (İngiliz); **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 705, 734, 767 (Özbek); **Nusretnâme**, s. 836 (Acem); **aynı eser**, s. 882 (Rus); **aynı eser**, s. 820, 838 (“*bisât-ı bûs-ı şehriyârî*”, Dağıstanlı ve Özbek).

⁴⁵ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1285.

⁴⁶ Eveline Sint Nicolaas, “Lale Devri İstanbulunda Bir Büyükelçi”, **Lale Devri’nin Bir Görgü Tanığı, Jean-Baptiste Vanmour**, çev. Reyhan Alp, Sevin Okyay, Linda Stark, Koçbank, 2003, s. 16.

⁴⁷ Örnekler (**Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 56, 66-67, 138-140; Büşra Uslu, **a.g.t.**, s. 73, 84-5, 161-163).

⁴⁸ **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 76a-78b. Kabul, 20 Haziran 1730’da gerçekleşti.

1719'daki kabulünün anlatıldığı bir rapor, padişahın görünüşünün yanı sıra, üzerindeki kıyafet ve ziynet eşyaları, oturduğu taht ve odadaki diğer eşyalar hakkında verdiği detaylarla dönemin maddi kültürü adına zengin bir içeriğe sahiptir⁴⁹.

Sunulan hediyein elçilik heyetinin nereden geldiğine göre değişiklik arz ettiği göze çarpar. Ruslar genellikle değerli kürkler getiriyor⁵⁰ ve Venedik, Hollanda, Fransa, İngiltere ve Avusturya gibi Avrupalı devletler değerli kumaş, gümüş kap kacak, ayna, saat ve dürbün gibi eşyaları yeğliyordu⁵¹. Asyalı elçiler, ekseriyetle kıymetli madenlerden yapılma kılıç, hançer, bıçak gibi aletler ve değerli Acem kumaşları sunuyordu⁵². Calkoen'in hediyeleri arasındaki geniş zarif kristal bir dolabı padişahın çok beğendiği söylenir⁵³. Buhara hanından 1721'de gelen hediyeler arasında türlü savaş aleti ve kumaşın haricinde Acem hattı bir Kur'an, bir *Kādî Beyzâvî Tefsîri* ve 7 deste Semerkandî kâğıt vardı⁵⁴. Dönem boyunca gelen hediyeler arasında, İran elçisi Murtaza Kulu Han'ın 1706'da sunduğu hediye fil ayrı bir yere sahiptir⁵⁵.

Sadrazam ile padişah arasında 1719'da Pasarofça Antlaşması tasdiknâmesini getiren Avusturya Büyükelçisi Von Virmont'un kabulü öncesine ait bir yazışma, ikilinin elçi kabullerine dair rutin yazışmalarından tamamen ayrışır⁵⁶. Elçinin arza girişi için onayının istendiği telhislere genelde yazdığı "*izn-i hümayûnum olmuştur!*" tarzındaki kısa cevapların⁵⁷ aksine bu defa merasimin rutin güvenlik önlemlerini

⁴⁹ Hüseyin Onur Ercan, "Pasarofça Antlaşması Mübadelesi İçin İstanbul'a Gelen Büyükelçi Damian Hugo Von Virmont'un Raporu Hakkında", **Harp ve Sulh, 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri**, yay. haz. Gültekin Yıldız, İstanbul, MSÜ Yay., 2019, s. 145.

⁵⁰ **TSMA.d**, nr. 2362/8; nr. 2363/7.

⁵¹ Fransızların hediyeleri: **TSMA.d**, nr. 2353/103; nr. 2360/4; nr. 2368/1; nr. 2372/5. İngiliz: **Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 23; **TSMA.d**, nr. 2373/12. Felemenk: **TSMA.d**, nr. 2371/01. Avusturya: **TSMA.d**, nr. 2360/4; **Sadaret Deft.**, nr. 357, vr. 57; **A.DVNSNMH.d**, nr. 6, vr. 251. Rus: **A.DVNSNMH.d**, nr. 6, vr. 52. Venedik: **TSMA.d**, nr. 2365/2. Ceneviz: **A.DVNSNMH.d**, nr. 6, vr. 259 vesaire.

⁵² **TSMA.d**, nr. 2373/1; nr. 2374/1.

⁵³ Diğer hediyeler şunlardı: kaliteli Felemenk ipliğinden dokuma saten ve kadife yelekler, kumaştan yapma çiçeklerle dolu 2 küçük vazo, değerli kokulu yağlarla dolu küçük 1 dolap, şekerlemelerle dolu 12 porselen kap, 1 teleskop ve 4 gözlü bir kutu. Resmî hediye listesinde olmasa da Osmanlı sarayının talebi üzerine elçinin yanında getirdiği yangın söndürme aygıtlarını da III. Ahmed'e sunduğu söylenir (Sint Nicolaas, "Lale Devri İstanbulunda Bir Büyükelçi", s. 18).

⁵⁴ **Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 116; **TSMA.d**, nr. 2365/2. 1716'da Kazak elçi de Kur'an sundu (**TSMA.d**, nr. 2359/2). 1730'da Şah Tahmasb'ın elçisi Acem hattı bir Kur'an sundu (**TSMA.d**, nr. 2374/1).

⁵⁵ **Nusretnâme**, s. 836.

⁵⁶ Bu elçi Ağustos 1719 itibarıyla İstanbul'a gelmişti (Uğur Demir, "Üsküdar'da Avrupalı Bir Diplomat: Avusturya elçisi Virmond'ta Kontu Damian Hugo'nun 1719'da Ağırlanması", **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VIII 21-23 Kasım 2014 Bildiriler**, cilt I, ed. Coşkun Yılmaz, Cengiz Tomar, Uğur Demir, Üsküdar Belediye Başkanlığı, s. 223-239).

⁵⁷ **AE.SAMD.III**, 222/21446. Padişahın elçi kabulü telhislerine verdiği cevaplara örnek: "*Mücebince amel eylesin!*" (**AE.SAMD.III**, 215/20807, Venedik). "*İzn-i hümayûnum olmuştur!*" (**AE.SAMD.III**,

hatırlatmadan edemeyen padişah, teyakkuzu salık verir. Üstelik buna, Nevşehirli'nin elçi kabullerine ilişkin diğer telhislerinde rastlanmayan uzunlukta ve ayrıntıdaki açıklamasına ve makul fitratına vurgu yaptığı Von Virmont'un merasim teşrifatına aykırı davranmayacağını, zaten arza çıkarken yanına eskisi gibi en fazla 20 beyzâde almasına izin verileceğini telhisinde belirtmesine rağmen gerek duyar⁵⁸.

Önce, sadrazamdan elçinin yanındaki beyzâdelerin araştırılmasını ister: *“Beyzâde oldukları yakînen ma'lûm değil. Ne şekil kâfirlerdir Allah bilir. Niyâz eylediği vech üzere tahkîk! Beyzâde olanlar haber alunup içeri komak münâsib. Beyzâde olmayanlar içeri konmamak”*. Akabinde güvenlikten sorumlu kapıcıbaşların güçlü kuvvetlilerden seçilmesini ve elçilik heyetindekilerin silahsızlandırıldığından emin olunmasını buyurur: *“Kapucubaşılar ihtiyâr olmayup güçlü kuvvetli olmak üzere ve kâfirlerin üzerlerinde alât-ı harbe müte'allik bir bıçak bile bulunmamak üzere arza gireceklerine bir hoş yokladırınız. Düşmana i'timâd câ'iz değildir!”*⁵⁹.

Bu kabulün gerçekleştiği 1719'da 15 yılı aşkın hükümdarlık tecrübesi bulunan III. Ahmed'in, merasimlerdeki güvenlik önlemlerini ve elçilerin silahsızlandırıldığını bilmediği düşünülemez. Ona rutin uygulamaları tekrar hatırlattıran şey Pasarofça sonrası konjonktürel farklılık olsa gerektir. O güne kadarki kabullerin aksine ilk kez savaşta yenildiği ve geniş Müslüman toprakları eline bıraktığı Avrupalı bir devletin temsilcilerini kabul edecektir. Sadrazamı sıkı sıkıya tembihi, girdiği vehim haliyle heyettekilerin iyi niyetinden şüphe duymasından ve merasimde kendisine karşı küstahça bir tutum sergilenebileceği kaygısına kapılmasından olmalıdır. Ancak padişahın endişeleri yersiz çıkar ve bu kabul olması gerektiği gibi gerçekleşir⁶⁰.

226/21788, İngiliz). *“Dîvân olup elçiyi pâye-i serîr-i a'lâya yüz sürmek üzere tenbîh eyleyesin!”* (AE.SAMD.III, 226/21767, Rus). *“Benim Vezîrim, Özbek elçisi hâzır ise yarınki Dîvân rikâb-ı hümâyûna yüz sürmede be'is yokdur. Öbür salı dahi Moskov elçisi yüz sürmek üzere tenbîh edesin!”* (AE.SAMD.III, 222/21429) vb.

⁵⁸ Nevşehirli'nin telhisinden: *“Elçi bir ma'kûl kâfir olup bir husûsda mu'ânedesi yokdur...Merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Mustafa Hân hazretleri gününde 20 beyzâde içeriye girmişler. Bu def'a noksân olur ziyâde olmaz. Öteden mu'tâd olan ne ise elçinin muhâfeleti yokdur”* (AE.SAMD.III, 1/23).

⁵⁹ AE.SAMD.III, 1/23.

⁶⁰ Elçi, beyzâdeleri ve tercümanı ile birlikte 16 kişilik bir ekiple huzura girdi (**Sadaret Deft., nr, 347**, vr. 56-58; Büşra Uslu, **a.g.t.**, s. 73-4; **Nusretname**, s. 1105 (22 Ramazan 1131/8 Ağustos 1719)). Osmanlı padişahlarının huzuruna 19. yüzyıldan önce Avrupaî kıyafetler içinde çıkabilen ilk ve ender elçilerden birinin bu kabuldeki Von Virmont olduğu söylene de (Can, **Sultanın Kapısında**, s. 286; Hakan T. Karateke, **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüz Yılında Merasimler**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004, s. 189) elçiye samur kürk ve maiyetindekilere de hilat giydirildiği yönündeki teşrifat kaydı bu iddiayı desteklemez (**Sad. Deft. nr, 347**, vr. 56). Kabulün büyük bir nezaket ortamında normal formunda gerçekleştiğini İngiliz elçi de anlatır (**NA. SP 97/24 Part 1**, f. 326b).

Bu dönem teşrifat kaideleri açısından sınırları zorlayan elçi, Murtaza Kulu Han olur⁶¹. Safevi Şahı Hüseyin'den getirdiği nâme ve hediyeleri teslim için Şubat 1722'de huzura çıkan Murtaza Kulu Han, her fırsatta teşrifat kaidelerini esnetme gayretine girer⁶². Pişkeşçi ağaya teslimi reddettiği hediyeleri padişaha bizzat sunmak ve nâmeyi de padişaha yine kendi eliyle vermek için diretir; fakat *hilâf-ı kânûn* bu hareketlerine izin verilmeyerek merasim olması gerektiği gibi gerçekleşir⁶³. Râşid, kabul anında nutku tutulan bu elçinin III. Ahmed'i selamlarken “*Pâdişâh-ı Cem-câh Şâh-ı Cem-câh*” diye başlattığı cümlesini bir türlü tamamlayamadığını ve aynı övgü ifadesini defalarca tekrarlayıp durduğunu anlatır⁶⁴.

Çıkışta görüştüğü ricale mahcubiyetini ifade ve durumu telafiye söz veren Acem elçi, 2 ay sonraki veda kabulünde ise padişahın huzura yalnız çıkmak ister. Elçinin bu “garip” talebi, teşrifatçı efendiye göre padişahı tazim etmeyi planlamasındandı ve övme işini abartırlarsa diye maiyetini yanında istememişti⁶⁵. Huzura yalnız çıksa da elçinin, mutat olan “*el ile olagelmiş iken diz çöküp hakikaten üç def'a zemîni bûs*” eyleyerek kendini garip bir duruma düşürdüğü ve ortaya çıkan manzaradan rahatsızlık duyan padişahın emriyle yerden kapıcıbaşılar tarafından kaldırıldığı anlatılır⁶⁶.

Kaideleri zorlayan bir diğeri, 1720'de Osmanlı-Rus “ebedî barışının” tesisindeki “büyük” gayretleri ve hizmetlerine karşılık kendisine bir kürk hediye edilmesini isteyen Rus elçisidir. Elçiye “*devlet-i aliyyede bir kürk bir iş değildir ancak hilâf-ı kânûndur*” denilerek kürk yerine at hediye edilir⁶⁷.

⁶¹ Şubat 1717'de huzura çıkarken kuşandığı kabızlı hançeri teslim etmek istemeyen bir Hint elçisi kurallar tekrar hatırlatılarak ikna edilmişti (**Sadaret Deft., nr, 346**, vr. 13).

⁶² Murtaza Kulu Han, İran'a elçi gönderilen Dürrî Efendi'nin arkasından İstanbul'a geldi. İç karışıklıkların had safhaya ulaştığı o günlerde başkenti İsfahan'ın, Afganlı Sünnilerce kuşatıldığı Safevi Devleti 22 Ekim 1722'de ortadan kaldırılacaktı (Külbilge, **a.g.t.**, s. 51 ve 44).

⁶³ **Sadaret Deft., nr, 347**, vr. 138-140; Büşra Uslu, **a.g.t.**, s. 161-163; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1274.

⁶⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1274.

⁶⁵ **Sadaret Deft., nr, 347**, vr. 146-147; Büşra Uslu, **a.g.t.**, s. 170-171.

⁶⁶ “*Elçi Hân-ı derd-mendde şu 'ürdan eser kalmayup âdetâ zemîn-bûs diz çöküp el ile olagelmiş iken mezbûr diz çöküp hakikaten 3 def'a zemîni bûs eylediği manzûr-ı Pâdişâh-ı dîn-penâh oldukda, tab'-ı hümayûnları müteneffir olmağın kapucubaşılar mezbûru kaldırıp ifâde-i merâma dahi kudret olmamağla...*” (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1285 (Mart 1722)).

⁶⁷ Nevşehirli'nin ifadesidir (AE.SAMD.III, 226/21812). Nevşehirli, 1724'te İran Mukasemesi görüşmelerindeki Rus elçisi Neplüyev'e de müzeyyen bir at hediye etti (Ünal, **Neplüyev**, s. 55). Aynı görüşmelerin arabulucusu Fransız sefir De Bonnac, gösterdiği yararlılık için ona bir samur kürk giydirildiğini ve samur kürk giydirilen ilk Fransız elçisinin kendisi olduğunu kaydeder (**İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 169).

4.1.2. Donanmanın Sefere Çıkış ve Seferden Dönüş Merasimleri

III. Ahmed, deniz güvenliğini temin amacıyla Akdeniz veya Karadeniz'e açılan donanmanın sefere çıkış veya seferden dönüşü esnasında yapılan rutin merasimin bir parçası olarak donanmayı her ilkbaharda Yalı Köşkü'nden uğurlar ve görevini tamamlayıp geri dönen donanmayı yine buradan karşılardı⁶⁸. Sadrazamın ve şeyhülislamın hazır bulunduğu bu merasimlerde kaptanıderya ve sair ümerâ-yı deryayı huzura kabul ve hilat giydirerek taltif ederdi. Donanma, merasimin sonunda top ve tüfek şenliği eşliğinde Beşiktaş'a geçer; seferden dönüşte ise aynı şekilde Haliç'teki Tersane'ye demirlerdi⁶⁹. Padişah Edirne'deyken merasimi onun adına İstanbul kaymakamı yönetir ve Edirne'den gönderilen kürk ve kaftanları Yalı Köşkü'nde kaptanıderya ve sair ümerâyâ giydirirdi⁷⁰.

*“Donanma-yı Hümayûn bugün cum ‘adan sonra Tersâne’ye girmek üzere tenbîh ve namâzdan sonra Yalı Köşkü’nde hâzır olasız!”*⁷¹ gibi hatt-ı hümayunları III. Ahmed'in donanmayı karşılama ve uğurlama programlarının hazırlığıyla bizzat ilgilendiğini gösterir. Yalı Köşkü'nden donanmayı uğurlamakla yetinmediği ve denize açılan filoya bir süre eşlik ettiği oluyordu. Örneğin 1707'de sefere çıkan donanmaya bindiği baştarde-i hümayunla Bakırköy sahilindeki İskender Çelebi Bahçesi'ne kadar eşlik etti; bahçede Sadrazam Çorlulu ve Kaptanıderya Aşçı Mehmed Paşa'ya hilat giydirdi; donanmayı geçirdikten sonra Çorlulu'nun burada verdiği ziyafete katıldı⁷².

4.1.3. Denize Gemi İndirme Merasimleri

⁶⁸ Örneğin; **Nusretnâme**, s. 794 (dönüş, Kasım 1703), s. 815, 821 (çıkış-dönüş 1704), s. 828, 835 (çıkış-dönüş 1705), s. 840, 843 (çıkış-dönüş 1706), s. 849, 855 (çıkış-dönüş 1707), s. 892, 899 (çıkış-dönüş 1710), s. 940, 943 (çıkış-dönüş 1712) vb.

⁶⁹ 1714'teki donanmanın çıkış ve dönüş merasimlerinin teşrifat kaydı vardır (**Sadaret Deft., nr. 360**, vr. 35a, 46b). Bu merasimlerde uygulanan genel teşrifat hakkında bkz. Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, s. 437-444; Orhan Şaik Gökyay, “Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya ile İlgili Teşrifât Hakkında Belgeler”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı**, İstanbul, Ed. Fak. Matbaası, 1982, sayı 12, s. 25-83; Uğur Kurtaran, “Osmanlı Devleti'nde Donanmanın Sefere Gidişi Sırasında Yapılan Merasimler”, **Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013/İstanbul, Türk Denizcilik Tarihi Bildiriler**, 6. cilt, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 9-17.

⁷⁰ **Nusretnâme**, s. 1066 (Cemaziyelevvel 1129/Mayıs 1717).

⁷¹ AE.SAMD.III, 225/21685. Donanmanın İstanbul'a giriş programını sorduğu da olurdu: “*Sen ki Vezîrim, Donanma-yı Hümayûn yarın cum ‘adan sonra içeri girer mi?’*” (AE.SAMD.III, 228/21939).

⁷² **Nusretnâme**, s. 850; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 777. İskender Çelebi Bahçesi, Kazlıçeşme ile Bakırköy arasındaki sahil kesiminde bugünkü Florya Bahçesi'ni de içeren geniş bir alana yayılır (Uğur Aktaş, **İstanbul'un 100 Bahçesi**, İBB Kültür A.Ş., 2011, İstanbul, s. 11).

Yeni inşa edilen gemilerin suya indirildiği merasimlere padişahların iştiraki yönünde Kanunî devrinde oluşan temayül bu dönem de sürdürüldü. Bu amaçla dönem boyunca en az 15 farklı merasime katılan III. Ahmed, Tersane-i Âmire’de inşa edilen farklı boyutlardaki baştarde ve kalyonların denize nüzulünü seyretti⁷³.

Merasim gününün sabahı, sadrazam, şeyhülislam, kaptanıderya, yeniçeri ağası, defterdar, tersane emini gibi devlet erkânının hazır bulunduğu Tersane’ye giden padişah, suya indirilecek kalyonun yakınında demirli başka bir kalyona geçerek merasimi burada kendisi için kurulan çadırdan seyrederdi. Yeni inşa edilen gemi, selâtin cami şeyhlerinden birisinin duası ve top ve tüfek şenlikleri eşliğinde kızak üzerinden denize doğru çekilirdi. Devlet erkânı ve Tersane çalışanlarına derecelerine göre kürk veya hilat giydirilmesi mutlak bir uygulamaydı⁷⁴.

Bir diğer husus, bu nevi merasimlerin akabinde padişahın çoğunlukla kaptanıderya paşanın tertip ettiği ziyafetlere iştirakidir⁷⁵. Bazen merasimleri izlemeye şehzadelerini de getiren III. Ahmed⁷⁶, İstanbul dışında inşa edilen gemilerin top ve tüfek şenliğiyle Tersane-i Âmire’ye getiriliş merasimlerine de katıldı⁷⁷. Sadrazam

⁷³ III. Ahmed’in katıldığı kesin olan denize gemi indirme merasimleri şunlardır: Safer 1116/Haziran 1704 kebir kalyon (**Nusretnâme**, s. 816; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, (TRveZ) II, 729).

Şaban 1116/Aralık 1704 bir kalyon (**Nusretnâme**, s. 822; TRveZ, II, 739).

Zilhicce 1116/Nisan 1705 baştarde (**Nusretnâme**, s. 825; TRveZ, II, 748; **Uşşâkîzâde**, II, 791).

Zilhicce 1119/Mart 1708 kebir kalyon (**Nusretnâme**, s. 858).

Muharrem 1121/Mart 1709 bir kalyon ve baştarde (**Nusretnâme**, s. 877; TRveZ, II, 805).

Safer 1122/Nisan 1710 üç adet kalyon, (**Nusretnâme**, s. 892; TRveZ, II, 832).

Muharrem 1123/Mart 1711 üç mîrî kalyon (**Nusretnâme**, s. 913; **Uşşâkîzâde**, II, 1056).

Rebiülevvel 1126/Nisan 1714 baştarde (**Nusretnâme**, s. 992).

Rebiülahir 1126/Mayıs 1714 bir kalyon (**Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 35b; **Nusretnâme**, s. 995).

Şevval 1126/Ekim 1714 bir kalyon (**Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 46a (Padişahın izlediği kesin değil)).

Zilkade 1126/Kasım 1714 bir mîrî kalyon (**Nusretnâme**, s. 1004 (Padişahın izlediği kesin değil)).

Muharrem 1133/Kasım 1720 bir karavele kalyon (**Nusretnâme**, s. 1133).

Cemaziyelahir 1133/Nisan 1721 baştarde (**Nusretnâme**, s.1138; TRveZ, II, 1220).

Şaban 1134/4 Haziran 1722 bir kebir kalyon (TRveZ, II, 1289).

Şevval 1135/Temmuz 1723 üç anbarlı bir kalyon (TRveZ, III, 1325. Kaptan paşanın o gün padişaha verdiği ziyafetten sonra saat 3’te kalyonun indirilmeye başlandığı fakat akabinde 2 gün sonra seher vakti devamı kararlaştırılarak kalyonun denize 2 gün sonra indirildiği söylenir (**Târîh-i Göynüklü**, s. 339).

Şaban 1139/Nisan 1727 iki adet karavele kalyon (TRveZ, III, 1537).

Muharrem 1141/Ağustos 1728 anbarlı bir kalyon (TRveZ, III, 1606).

⁷⁴ III. Ahmed döneminde gemilerin denize indirilişinin ayrıntılı tasviri için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1289; **aynı eser**, III, 1325-6, 1537; **Uşşâkîzâde Târîhi**, II, 1056. Osmanlı Devleti’nde bu amaçla uygulanan genel teşrifat için bkz. Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, s. 490; Aydın, **Sultanın Kalyonları**, s. 115-117; Gökyay, “Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya”, s. 25-83.

⁷⁵ Bu ziyafetler, padişahın davetli katıldığı ziyafetler kısmında anlatıldı.

⁷⁶ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1606.

⁷⁷ Yapımı Sinop’ta tamamlanan 3 adet beylik kalyonunun Tersane’de lenger-endâz oluşu (**Uşşâkîzâde Târîhi**, II, 949 (Receb 1120/Eylül 1708)).

Nevşehirli hastalandığında merasimin ertelenmesini gündeme getirmişti: “*boğazda olan illet zahmet verirse yarım kalyon inmesün. 1-2 gün te’hîr olunmada be’is yokdur*”⁷⁸. Padişahın üç anbarlı bir kalyonun denize indirilişini temâşası, Nedîm’in bir manzumesinde konu edilir⁷⁹.

4.1.4. Cuma Selâmlıkları

Cuma selâmlığı merasimi, Osmanlı padişahlarının halka açık camilere cuma namazına gidiş gelişleri esnasında düzenlenirdi ve yerine getirdiği “hükümdar-halk bütünleşmesi” işlevi nedeniyle dini olduğu kadar siyasî-sosyal boyutlarıyla da önemli bir ritüeldi⁸⁰. Fatih’ten beri icra edilen ve Yavuz Sultan Selim’le âdet haline geldiği bilinen bu kadim uygulama⁸¹, II. Selim ve III. Murad gibi bazı padişahlar tarafından zaman zaman ihmal edildiyse de III. Ahmed, ciddi sağlık sorunları yaşadığı günler hariç, muhakkak cuma selâmlığı düzenledi⁸². Böylece her cuma günü güzergâh üzerinde toplanıp bekleyen ahaliye hem sıhhat içinde görevinin başında olduğu mesajını hem de herhangi bir konudaki dilek veya şikâyetlerini doğrudan kendisine ulaştırma imkânı verdi.

İlk cuma namazını tahta çıkışının ertesi günü Edirne Sultan Bayezid Camii’nde kıldı ve burada adına okunan hutbeyi dinleyen III. Ahmed⁸³, İstanbul’a geldiği ilk hafta cuma selâmlığını Ayasofya’ya ve ikinci hafta babasının kabrinin bulunduğu Yenıcamı/Valide Camii’ne yaptı⁸⁴. Sonraki haftalarda sırasıyla Fatih, Beyazıt, Yavuz Selim, Süleymaniye ve Sultanahmet camilerine selâmlık düzenledi; bir sonraki ay biraz daha açılarak Şehzadebaşı, Tersane, Valide ve Eyüpsultan camilerine gitti⁸⁵.

⁷⁸ AE.SAMD.III, 222/21415.

⁷⁹ Gölpinarlı, **Nedîm Divânı**, s. 159.

⁸⁰ Mehmet İpşirli, “Cuma Selâmlığı”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 90-92; aynı müellif, “Osmanlılarda Cuma Selâmlığı (Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi)”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, İstanbul, İÜ Edebiyat Fak. Basımevi, 1991, s. 471; Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 65.

⁸¹ Alikılıç, **İmparatorluk Seremonisi**, s. 100.

⁸² Sık sık cuma selâmlığı düzenleyerek halkın içine karışan babası Kanunî’nin aksine daha ziyade sarayda vakit geçiren II. Selim’in cuma için saraydan 3 ayda 2 defa ancak çıktığı söylenir (Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 36). III. Murad sağlık sorunları ve veba salgınından ötürü uzun süre selâmlık tertibini ihmal etse de halefi III. Mehmed bu uygulamayı yeniden ihya etti (**aynı eser**, s. 87, 100).

⁸³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 688; **Zübde-i Vekayiât**, s. 818; **Uşşâkizâde Târihi**, II, 647.

⁸⁴ **T SMA.d**, nr. 2352/303 (Cemaziyelevvel 1115/Eylül 1703). Valide Camii, dönemin evrakında bazen Yenıcamı şeklinde geçer (**T SMA.d**, nr. 1058, vr. 83a; nr. 2352/314).

⁸⁵ İkinci ay: **T SMA.d**, nr. 2352/304 (Cemaziyelahir 1115/Ekim-Kasım 1703); **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 701-702; **Uşşâkizâde Târihi**, II, 679, 682. Üçüncü ay: **T SMA.d**, nr. 2352/305 (Receb 1115/Kasım-Aralık 1703); **Uşşâkizâde Târihi**, II, 686, 690, 699.

Başlarda bu şekilde her cuma farklı bir selâtin camiine alay düzenlemede hassas davrandığı⁸⁶ ve saltanatının en azından ilk 10 yılında aynı düzeni koruyarak cuma selâmlıklarını çoğunlukla Sultanahmet, Fatih ve Haliç bölgelerinde yukarıda zikredilen camilere sırasıyla gidiş şeklinde gerçekleştirdiği saptanır⁸⁷. Selâmlık düzenlenme sıklığı açısından başı çeken Ayasofya'yı Eyüpsultan takip eder; ardından çoktan aza doğru Valide, Süleymaniye, Beyazıt, Sultanahmet, Fatih, Şehzadebaşı ve Tersane camileri gelir ki bunlar klasik dönem padişahlarının cami tercihleriyle örtüşür⁸⁸. 18. yüzyılın sonlarına doğru bu anlamda Karaköy-Beşiktaş-Ortaköy sahil şeridindeki camiler öne çıkmaya başlayacaktır⁸⁹.

III. Ahmed'in, ikamet yerine yakınlık gibi nedenlerle Topkapı Ahmed Paşa, Piyale Paşa, Edirnekapı, Galata Valide Sultan, Kilise (Kalender), Kapıcı Mustafa Paşa, Koca Mustafa Paşa, Cihangir, Beşiktaş ve Zeyrek camileri ile Anadolu Hisarı'ndaki camiye alay düzenlediği de oldu⁹⁰. Edirne'deki ikameti sırasında aynı amaçla Üç Şerefeli, Muradiye, Selimiye, Maksudiye ve Sultan Bayezid camilerini kullandı⁹¹. Hava muhalefetinden ötürü planlanan selâmlık rotası son anda değiştirilip konutuna yakın bir camide karar kılınabiliyordu⁹². Sadrazamların yahut hanedan üyelerinin yeni yaptırdığı camilerin ilk cuma namazlarına iştiraki ihmal etmeyen padişah, kızı Fatma Sultan'ın yaptırdığı camiye Kâbe'ye ait eski kapı perdelerinden birini de koydurdu⁹³.

Alay ile geldiği camide kendine ayrılan kısımda kıldığı namazın akabinde bazen cuma vaizinin vaazını bir miktar dinler, varsa yakındaki türbeyi ziyaret eder ve cami ve türbe görevlilerine ihsan dağıttıktan sonra yine alayla camiden ayrılırdı⁹⁴. Cuma hutbelerinde “gazi” sıfatıyla tavsifine Prut Savaşı'nın hemen akabinde Ağustos

⁸⁶ Anonim Osmanlı Tarihi, s. 262.

⁸⁷ İlk 10 yıl vurgusu, sadece ilk 10 yıla ait birincil kaynaklarda gidilen camiler düzenli kaydedilip sonrasında cami isimleri pek zikredilmeden “*câmiye gidildikde*” gibi ifadelerle yetinildiğinden yapılıır.

⁸⁸ Klasik dönemdeki cami tercihlerine dair bkz. İpşirli, “Osmanlılarda Cuma Selâmlığı”, s. 462.

⁸⁹ İpşirli, “Osmanlılarda Cuma Selâmlığı”, s. 462.

⁹⁰ TSMA.d, nr. 1058, vr. 60a, 71a, 71a, 71b, 77a, 84a, 89b; nr. 2362/10; nr. 2362/11; Uşşâkîzâde Târihi, II, 1019, 1072.

⁹¹ Sadaret Deft., nr. 346, vr. 56; Sadaret Deft., nr. 347, vr. 9; TSMA.d, nr. 2361/3.

⁹² Şiddetli yağmur nedeniyle Şehzade Camii'ne gidiş planı, Topkapı Sarayı'na yakınlığından ötürü Sultanahmet Camii'ne çevrildi (Uşşâkîzâde Târihi, II, 687 (Receb 1115/Kasım 1703)).

⁹³ 1707'de Sadrazam Çorlulu'nun Tersane Zindanı önündeki camisine (Nusretnâme, s. 851; Uşşâkîzâde Târihi, II, 908), Valide Gülnuş'un 1711'de Üsküdar'daki camisine (Târih-i Râşid ve Zeyli, II, 848), Fatma Sultan'ın sarayının yanında eski bir mescitten 1727'de dönüştürdüğü camiye (aynı eser, III, 1561-2). Perde İç Hazine'de muhafaza ediliyordu (TSMA.d, nr. 180/2, vr. 5).

⁹⁴ Padişahın cuma vaizinin vaazını dinlediğine örnek: Uşşâkîzâde Târihi, II, 687.

1711’de başladı. Bu şekildeki ilk hutbeyi dinlemek için *Ebu ’l-Feth Camii* diye anılan Fatih Camii’ni seçmesi anlamlıdır⁹⁵. 1712’de Valide Camii’nde cuma namazı kılıyorken meydana gelen bir depreme ve yarattığı kargaşaya şahit oluşu; 1716’da Ayasofya Camii’ndeki bir cuma namazında Avusturya seferi için edilen toplu zafer duasına iştiraki kayda değerdir⁹⁶.

1717’de Edirne’de seyretme şansı bulduğu bir cuma selâmlığını tasvir eden Lady Montagu, padişahın önünde belli bir düzen içinde ilerleyen asker gruplarını rengârenk başlık ve kıyafetleriyle lale bahçelerine benzetir. III. Ahmed’in, yeniçeri ağası ve kızlar ağasının hemen arkasında eğer takımı mücevherlerle süslü atının üstünde yeşil kaftanı ve siyah kürküyle ilerlerken ki edası, onu ve arkadaşını fazlasıyla etkiler ve ikisine de daha güzel bir geçit olamayacağını düşündürür⁹⁷. Bir başka yabancı gözlemci de III. Ahmed’i 1710’da at üstünde cuma namazına giderken resmeder⁹⁸.

Cuma selâmlıklarında genellikle kara yolunu kullanan III. Ahmed’in özellikle deniz üzerinden gittiği Eyüpsultan Camii selâmlıkları top atışlarıyla şenlik havasında geçerdi⁹⁹. Ayasofya’dan sonra en sık selâmlık düzenlediği bu camiye, cuma gününün Mevlid Kandili’ne denk geldiği bir sene hem cuma namazı hem Mevlid kıraati için gelmiş; zaten bir gece önce de yine burada namaz kılmıştı¹⁰⁰. Eyüp el-Ensarî türbesini ziyareti ihmal etmezdi¹⁰¹.

Hastalık hali III. Ahmed’in selâmlık düzenlemediği tek durumdu. Vücudunu sarsan şiddetli *humma*¹⁰² veya yüksek ateş nedeniyle uygulanan *fasd* tedavisi (kan aldırma)¹⁰³ gibi nedenlerle selâmlığa çıkamadığı oluyordu. Yaklaşan cuma öncesi baş

⁹⁵ *Uşşâkîzâde Târihi*, II, 1076 (22 Cemaziyelahir 1123/7 Ağustos 1711). 18. yüzyıl sonunda I. Abdülhamid aynı amaçla Eyüpsultan Camii’ni seçmişti (Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 58).

⁹⁶ Sırasıyla bkz. *Uşşâkîzâde Târihi*, II, 1096 (Safer 1124/Mart 1712); Sakin, *İstanbul Depremleri*, s. 71; *Nusretname*, s. 1033 (Şubat 1716).

⁹⁷ Seyyah, yol üzerindeki bir konağın penceresinden seyrettikleri alay sırasında kendilerinden haberdar olan III. Ahmed’in pencerenin altından geçerken yukarıya onlara doğru çok dikkatlice baktığını kaydeder (*Letters of Lady Montagu*, I, 323).

⁹⁸ Gül İrepoğlu, “Kitaptan Tuvale 1700-1800”, *Padişahın Portresi Tesavir-i Âl-i Osman*, İstanbul, 2000, İş Bankası Kültür Yay., s. 416.

⁹⁹ *Uşşâkîzâde Târihi*, II, 712 (Şaban 1115/Ocak 1704), s. 727 (Zilkade 1115/Mart 1704); *Tsma.d*, nr. 2352/334 (Receb 1120/Ekim 1708).

¹⁰⁰ *Tsma.d*, nr. 2359/3 (Rebiülevvel 1128).

¹⁰¹ *Tsma.d*, nr. 2359/4; nr. 2352/308; nr. 2361/12 (Zilhicce 1130/Ekim-Kasım 1718).

¹⁰² “Eğer yarın *humma* gelirse bir vecihle cum’â namâzına hareket mümkün olmaz. Hakk te’âlâ cum’a *salâtı hürmetine hummayı def’ eyleye âmin!*” (AE.SAMD.III, 221/21343).

¹⁰³ 1122 Muharrem/1710 Mart ayının son haftası bu sebeple cuma namazı için çıkamadı fakat bir sonraki hafta hastalığı geçince alayla Ayasofya Camii’ne gitti (*Uşşâkîzâde Târihi*, II, 1012).

gösteren hastalıklarında ise binişlerini erteleyerek kendini namaz için dinlenmeye alırdı¹⁰⁴. Şiddetli bir çiçek hastalığı geçirdiği 1708 ilkbaharında yaklaşık 40 gün sonra ayağa kalktığındaki ilk cuma selâmlığı için yine Eyüpsultan Camii'ni tercih etti¹⁰⁵. Nedim, o dönem hasta padişahı haftalarca cumalarda görememenin üzüntüsünü kaleme aldığı *Sıhhatnâme* adlı eserinde dile getirir¹⁰⁶.

III. Ahmed, cuma selâmlıklarında kendisine iletilen arzuhalleri ciddi takip eden bir padişahtı. Büyük oranda camiye gidiş ve dönüş esnasında toplanan ve nadiren cami içinde de kabul edilen bu arzuhallerin sayısının, 70-80'i bulunduğu haftalara rastlansa da ortalama rakam 20 civarındadır¹⁰⁷. İdarî bozuklukları ya da mağduriyetleri dile getiren veya maddi yardım talebinde bulunan arzuhal sahipleri arasında kadın, ihtiyar ve esir gibi değişik sosyal statüden kişiler bulunuyordu¹⁰⁸.

Padişahın arzuhal takibine verdiği önemi, 1709-1714 arası Osmanlı topraklarında kalan mülteci İsveç Kralı XII. Şarl, siyasî çıkarları yararına kullanmayı iyi bildi. Kral, Rus politikasını yeterince saldırgan bulmadığı sadrazamlar Çorlulu ve Baltacı hakkında hazırlattığı olumsuz içerikteki muhtıraları cuma selâmlıklarında padişaha ulaştırmayı başardı¹⁰⁹. Alay güzergâhında bekleyen halkın, padişaha şikâyetlerini iletmesi kadar ihsan beklentisiyle hediye sunması da olağandı¹¹⁰.

III. Ahmed'in arzuhal takibine verdiği öneme “*Benim Vezîrim, Beşiktaş'da sâbıkan Sivas vâlisinden teşekkî edüp kan da 'vâsı için arzuhâl vermişler idi. Arzuhâli*

¹⁰⁴ “Yarın be-heme-hâl cum'a namâzına gidülür bugünlik taşra çıkmamak münâsibdir” (AE.SAMD.III, 228/21902).

¹⁰⁵ *Nusretnâme*, s. 867 (Rebiülahir 1120/Haziran 1708).

¹⁰⁶ Metin Hakverdioğlu, “Edebiyatımızda Lale Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya Sunulmuş Kasideler”, *Selçuk Ü. Eski Türk Edebiyatı Doktora Tezi*, Konya 2007, s. 85.

¹⁰⁷ İstanbul'daki ilk cuma selâmlığında Ayasofya Camii'nde 85 kişinin arzuhali kabul edildi (TSMA.d, nr. 2352/303). Mesela, 1115 Zilhicce/1704 Nisan ayı boyunca cuma selâmlıklarında arzuhal sunanların sayısı Beyazıt Camii'nde 72, Valide Camii'nde 5, Eyüpsultan Camii'nde 22'dir (TSMA.d, nr. 1058, vr. 47b-49a). Mühürlü arzuhal verildiği olurdu (TSMA.d, nr. 2360/7). Yavuz Sultan Selim, Fatih, Eyüpsultan, Ayasofya ve Beyazıt camilerinde cami içinde bir veya iki kişiden arzuhal alındığına örnek olarak bkz. TSMA.d, nr. 1058, vr. 50b, 62a, 85b, 91a ve 93a.

¹⁰⁸ Kadınlara örnek: TSMA.d, nr. 2352/306; nr. 1058, vr. 80b, 88a; nr. 2358/3; nr. 2362/10. İhtiyarlar: TSMA.d, nr. 2362/8 ve 10 ve 11. Esirler: TSMA.d, nr. 2353/55 (1712); nr. 2184, vr. 195b (1729).

¹⁰⁹ İlki için bkz. Kurat, *İsveç Kırâhı*, s. 200-201; Jorga, *a.g.e.*, s. 254. İkincisi için bkz. Kemal Beydilli, “İsveç”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 411; Kurat, *İsveç Kırâhı*, s. 537-8.

¹¹⁰ Hediye örnekleri: Hilye-i şerîf (TSMA.d, nr. 2352/306; nr. 2359/1), Kelâm-ı şerîf ve Evrâd-ı şerîf (TSMA.d, nr. 1058, vr. 57a), Cemâ'il (TSMA.d, nr. 2352/335), Ferâ'iz Risâlesi (TSMA.d, nr. 2358/3), kitap (TSMA.d, nr. 2352/305), kaside (TSMA.d, nr. 2358/3), tarih (TSMA.d, nr. 2361/3), kalemtırâş (TSMA.d, nr. 2352/336), tahta üzerine nakşedilmiş çiçek (TSMA.d, nr. 2352/333), yazı (TSMA.d, nr. 1058, vr. 62a), kuzu (çobandan) (*aynı defter*, vr. 48b), gül (divânedan) (*aynı defter*, vr. 86b). Cami ve türbe görevlilerine de ihsanda bulunuluyordu (TSMA.d, nr. 2352/304 ve 305 ve 308; nr. 1058, vr. 60b.)

*kapucular kethüdâsı ile sana göndermiş idim. Ol-da'vâ nice görülmüş arz eylesin!"*¹¹¹ hatt-ı hümayunu örnektir. Bir diğeri, eski bir kazaskerin arzuhalinden okuduğu kadı tayinlerinde haksızlık yapıldığı ve eski ve tanınmış kadıların kayırılarak daha ehil olanların önüne geçirildiği şikâyetleri karşısında takındığı ciddiyettir. Böyle bir kayırmaya zerre kadar rızası olmadığını defalarca belirttiği halde sözünün hilafına harekete nasıl cüret edildiğini sorarak sadrazamından, olayı araştırmasını ve böyleleri hakkında gerekeni yapıp kadı tayini mevzusunu bir düzene kavuşturmasını ve “*kuzât fukarâsına bir dürlü gadr*” edilmemesini istemiştir¹¹².

Benzer bir ısrarı, deprem olacağı iddiasındaki bir arzuhal sahibinin bulunup konuşturulması hususunda da gösterdi. Zira arzuhalinde deprem anında okunacak dualara da yer veren bu şahsın yazdıklarının “*mezcûb kelâmı*” olmama ihtimalini bertaraf etmek, onun gibi şüpheli fitratta biri için mühimdi¹¹³. Emrine rağmen bu şahsa ulaşamayınca olayı kendi araştırarak edindiği bilgileri ikinci bir hatt-ı hümayunla tekrar aktardığı sadrazama, “*yeşil kâğıd arzuhâl bir dânedir. Su'âl oldukda sâhibini bulurlar ve buldurasız!*” diye çıkıştı¹¹⁴.

Padişahın cuma günü rutinlerinden bir diğeri, namaz sonrası ekâbir takımından birinin hanesini ziyaretti. Yakın çevresinden Şeyhülislam Paşmakçızâde'yi¹¹⁵, Kızlar Ağası Uzun Süleyman'ı¹¹⁶, Rikâb Kaymakamı (Şehid) Ali Paşa'yı¹¹⁷ veya sonraki kaymakamı Nevşehirli İbrahim'i¹¹⁸ yahut sultan kızlarından birini¹¹⁹ görmeye gidişleri bu kapsamdadır. Yine de en çok sadrazam sarayına gittiği anlaşılr. Örneklerine Sadrazam Moralı Hasan'dan itibaren rastlanan bu uygulama¹²⁰, Nevşehirli devrinde rutin halini alır. Nevşehirli'ye “*Yarın cum'adır. Mu'tâd üzere sarâya varayım mı?*”

¹¹¹ AE.SAMD.III, 228/21910.

¹¹² AE.SAMD.III, 227/21887 (tarihsiz).

¹¹³ “*Sen ki Vezîrim, bu cum'a değil öbür cum'ada yeşil kâğıd üzere bir arzuhâl vermişler idi. Mefhûmu mezcûb kelâmı olduğundan şekk etdim. Gûyâ yine zelzele olacak ve du'aları böyle kırâ'at olunmaludur deyü yazmış. Arzuhâl sâhibini Kapucular kethüdâsı bilir. Buldurup ve söyledüp mefhûmunu arz eylesin!*” (AE.SAMD.III, 225/21721).

¹¹⁴ AE.SAMD.III, 225/21713.

¹¹⁵ *Uşşâkizâde Târihi*, II, 1080 (Eylül 1711), s. 1084 (Ekim 1711).

¹¹⁶ Eyüpsultan Camii sonrası (TSM.A.d, nr. 2352/330 (Rebiülahir 1120/Temmuz 1708)).

¹¹⁷ Süleymaniye Camii sonrası (*Uşşâkizâde Târihi*, II, 987 (Eylül 1709)). Aynı kişiye başka gidişleri (aynı eser, s. 1001, 1010, 1084, 1085).

¹¹⁸ Edirne'de Selimiye Camii dönüşü, Nevşehirli'nin sarayına teşrif ve 2 saat miktarı “*sohbet-i hâss*” edip geri dönüş (*Sadaret Deft.*, nr. 347, vr. 9 (Şubat 1718); Büşra Uslu, a.g.t., s. 16).

¹¹⁹ II. Mustafa'nın yeni evlenen kızı Safiye Sultan'ı hanesinde ziyaret (TSM.A.d, nr. 10591, vr. 9a-b (Mayıs 1710)). Eyüp'te Hadice Sultan'ın yalısına ziyaret (TSM.A.d, nr. 2358/3 (Mart 1715)) ve benzeri.

¹²⁰ *Uşşâkizâde Târihi*, II, 699

Kızım anda olmamağla varılmak münâsib midir? Hâtırları rencide olur mu ne dersiz?” diye soruşu ve gidemediğinde telafisine “*bugün ba ‘de ‘l-cum ‘a sarâyâ varmam. Hava gâyet şedîd. Muntazır olmayasız. Yarın yâhûd öbür gün varayım*” diyerek ihtimam gösterişi bu kabildendir¹²¹.

Bir diğer rutini, Süleymaniye Camii’ndeki cuma namazları akabinde Eski Saray’a uğramaktı¹²². Ramazan aylarında ise bir yere uğramadan Topkapı Sarayı’na dönüşü yeğlerdi¹²³. Fakat 1711 Ramazan’ında olduğu gibi tersi de söz konusudur. O gün Süleymaniye Camii’ne düzenlediği alayın sonunda Eski Saray’a geçti, buradan ikindiye müteakip hasta olan yakın çevre figürü Şeyhülislam Paşmakçızâde’yi evinde ziyarete, oradan da iftar için bir başka gözdesi ve damadı Rikâb Kaymakamı (Şehid) Ali Paşa’nın sarayına gitti¹²⁴.

4.1.5. Bayram Alayları

Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk günü sabahı camiye bayram namazı kılmaya merasimle gidiş geliş kadimden olageldiği gibi bu dönemde de sürdü¹²⁵. III. Ahmed cülûsunu müteakip ilk Ramazan Bayramı’nda alayla Sultanahmet Camii’ne, Kurban’da ise babasının kabrinin bulunduğu Valide Camii’ne gitti¹²⁶. Saltanatının ilk yıllarında bayram alaylarını Topkapı Sarayı civarındaki değişik selâtin camilerine düzenlediyse de¹²⁷ ilerleyen süreçte bu amaçla Sultanahmet Camii’ni kullanmayı âdet edindi. Ramazanlarda 1708 ve Kurbanlarda 1713’te başlattığı bu temayülü saltanatının

¹²¹ Sırasıyla bkz. AE.SAMD.III, 221/21385; AE.SAMD.III, 228/21924. Bir başkasında: “Cum ‘adan sonra Eski Sarây’a varılmak üzere dir. Siz dahi namâzdan sonra doğru gelürsüz. Kızımın dîdelerin bûs ederim. Yarın varırım. Ma ‘lûmun ola!” (A.AMD, 03/14). Başka bir örnek: AE.SAMD.III, 231/22179. Beşiktaş Camii’nde cuma namazı sonrası semtteki sadrazam yalısına binişi: TSMA.d, nr. 2362/11.

¹²² Burada cirid seyri: Uşşâkîzâde Târihi, II, 952. Başka bir örnek: TSMA.d, nr. 2358/3; nr. 2359/2.

¹²³ Örneğin 1709 Ramazan’ında sırasıyla Fatih, Valide, Beyazıt ve Şehzade camilerinde cuma namazını eda ve saraya dönüş: Uşşâkîzâde Târihi, II, 994, 995, 996, 996.

¹²⁴ Uşşâkîzâde Târihi, II, 1084 (Ramazan 1123/Ekim 1711). Hasta Paşmakçızâde’yi 1 ay önce de cuma selâmlığı akabinde ziyaret etti (Nusretnâme, s. 919-920 (Şaban 1123/Eylül 1711)).

¹²⁵ Osmanlı’da bayram alayları hakkında bkz. Zeynep Tarım Ertuğ, “Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı’nda Bayram Törenleri” Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 2006, s. 573-594; Uzunçarşılı, Saray Teşkilatı, s. 201- 211; Alikılıç, İmparatorluk Seremonisi, s. 125-133.

¹²⁶ Sırasıyla bkz. Nusretnâme, s. 809, TSMA.d, nr. 1058, vr. 48a.

¹²⁷ 1116-1119/1705- 1707 arasında Ramazan bayramı alaylarını Süleymaniye, Beyazıt, Sultanahmet ve Valide camilerine düzenledi (Nusretnâme, s. 825, 836, 845, 856). Kurban alayları ise 1116-1124/Nisan 1705-Ocak 171 arasında Beyazıt, Valide, Ayasofya ve Edirne Selimiye camilerine düzenlendi (aynı eser, s. 825, 837, 846, 858, 874, 888, 910, 936, 952).

sonuna kadar bozmadı¹²⁸. Edirne’de karşıladığı bayramlarda alay Selimiye Camii’ne düzenlenirdi¹²⁹. 1717 Ramazan’ında bayram namazını sefer dönüşü otağın önüne minber koydurarak eda etti¹³⁰.

Bir-iki istisna dışında her bayramı Topkapı Sarayı’nda karşılayan III. Ahmed, sadrazamın çavuşbaşısını Arife günü ikindiden sonra “*kânûn üzere*” huzuruna kabul eder ve *Arife Dîvânı* denen bu merasimle bir anlamda sarayda bayramlaşmayı başlatırdı¹³¹. Güne oldukça erken başladığı bayram sabahı, Babüssaade önündeki tahtına oturarak başta sadrazam ve şeyhülislam olma üzere gecedan sarayı dolduran tüm ilmî, idarî ve askerî erkânla bayramlaşır (*muâyede*) ve onlara el veya etek öptürürdü¹³². Akabinde kalabalık bir alayla “*Bayrâm namâzını Sultân Ahmed Câmî’inde edâ ederim. Tenbîh olunmak!*” gibi ifadelerle hazırlıklar için sadrazamına önceden haber verdiği camiye bayram namazına giderdi¹³³.

Bayram alaylarındaki gösteriş ve nümayişi seyre râğbet eden sadece meydanları dolduran kalabalık şehir ahalisi olmazdı; nitekim İstanbul’daki yabancı devlet temsilcileri de zaman zaman alayları izlediler. Örneğin 1719 Ramazan Bayramı’nda padişahın “*Sultân Ahmed’e giderim. Bir konak tedârik etdirüp seyr etsün*” diyerek izin verdiği Avusturya Büyükelçisi Von Virmont, alayı Atmeydanı’na çıkan yolun başında akşamdan yerleştirildiği bir evden izledi¹³⁴. Teşrifat kaydından, yabancı bir misafirin varlığından ötürü o günkü alaya ihtimam gösterildiği ve müteferrikaların daha özenli giyindikleri anlaşılır¹³⁵.

¹²⁸ Sultanahmet Camii’ne 1120/1708 ve sonrasında düzenlenen Ramazan bayramı alayları için bkz. **Nusretnâme**, s. 872, 886, 908, 921, 944, 1004, 1105, 1115 (Ayasofya, 1720 senesi); **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 320, 1366, 1431, 1492, 1542, 1594, 1621). Aynı camiye 1125/1713 ve sonrasında düzenlenen Kurban bayramı alayları için bkz. **Nusretnâme**, s. 985, 1007, 1029, 1096, 1107, 1130; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1333, 1388, 1439, 1506, 1553, 1603.

¹²⁹ 1713’te 2 bayramda (**Nusretnâme**, s. 952 ve 979).

¹³⁰ Sofya’dan dönerken Tatarpazarı menzilinde (**Nusretnâme**, s. 1078; **TSMA.d**, nr. 2360/9).

¹³¹ **Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 37. Ramazan 30 gün çektiğinde yapılp 29 gün çektiğinde atlanan Arife Dîvânı’nın ve arife şartlarının ay 29 çekse de yerine yettirilmesini öneren sadrazamı III. Ahmed şöyle reddetti: “*Ay sâbit olmadan arefe gününün şerâyiti nice icrâ olunur. Mukaddemlerde vâkı’ oldu, şerâyit-i yevm-i arefe muktezî değildir. Olmaz. Bu gece Şevvâl-i mükerrem görünür ise çehâr-şenbih id olur. Görünmezse çehâr-şenbih günü şerâyit-i yevm-i arefe icrâ olunur. Ramazân-ı şerîf 29’a geldikde yevm-i arefe merâsimi fevt olageldiği ma’lûm-ı hümayûnumdur*” (A.AMD, 03/15).

¹³² Bu dönem bayramlarda uygulanan teşrifat hakkında 1125/1713 Kurban Bayramı kaydı gayet ışık tutucudur (**Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 12a-20a). Bir sonraki bayramın (Ramazan) teşrifatının daha kısa da anlatımı vardır (aynı defter, vr. 44a-b). Daha geç tarihli (Kasım 1718) oldukça ayrıntılı bir başka bayram alayı anlatısı için bkz. **Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 35-43; Büşra Uslu, **a.g.t.**, s. 50-58.

¹³³ AE.SAMD.III, 224/21560.

¹³⁴ AE.SAMD.III, 230/22050; **Nusretnâme**, s. 1105.

¹³⁵ **Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 59; Büşra Uslu, **a.g.t.**, s. 76.

Bayram namazı sonrasında çoğunlukla Yalı Köşkü'nde bayram eğlencelerini seyreden padişah, o sene rutinin dışına çıkarak bu amaçla imar faaliyetleriyle yeni bir çehreye kavuşturduğu Beşiktaş Sarayı'nı kullandı¹³⁶. Bayram namazından sonra Sarayburnu'ndan Beşiktaş'a geçmek için Tersane'deki en iyi çekdiriyi süsleterek hazırlattığı¹³⁷ ve 25 çift pehlivanın güreştirdiği ve maymun oynatıcılarının gösteri düzenlediği eğlenceleri Beşiktaş Köşkü'nden izlediği anlaşılmaktadır¹³⁸.

Bayram günlerine dair kayda değer bir diğer husus, başka birçok alanda olduğu gibi Sadrazam Nevşehirli'ye gösterilen yahut onun ustaca edindiği sadrazam olarak bayram alayı düzenleme ayrıcalığıdır. 1721'de başlatılan uygulamayla her Ramazan bayramının üçüncü günü Eyüp'e giden sadrazam, burada türbe ziyaretini müteakip yeniçeri ağasının onuruna verdiği ziyafete katıldı, dönüşte gösterişli bir alay eşliğinde Süleymaniye'ye çıkara yol üzerinde bekleyen fukaraya ihsan ve kendisine şerbet sunan yeniçeriye bahşiş dağıttı. Alayın sonunda Topkapı Sarayı Alay Köşkü'nde yahut Eski Saray'da nümayışı seyreden III. Ahmed'in eteğini öptü¹³⁹.

Teşrifat kaydına göre eski bir gelenek olan sadrazamların bayram alayı düzenlemesi, IV. Mehmed devri sonlarında savaşımlardan ötürü terk edilmişti¹⁴⁰. Nevşehirli'den önce II. Mustafa'nın sadrazamı Amcazâde Hüseyin Paşa bu âdeti canlandırma girişiminde bulunmuş; fakat ardıllarının kayıtsızlığı başlattığı bu geleneği kısa ömürlü kılmış; Sadrazam (Şehid) Ali Paşa da aynı yönelimi göstererek alaya ait geçmiş örneklerin kaydını teşrifat defterinden bulup çıkartmıştı¹⁴¹. Fakat muhtemelen seferler ve kısa sadaret süresi paşaya tasarısını hayata geçirme imkânı vermedi. Zaten 3,5 yıllık sadaretinde İstanbul'da karşıladığı tek bayram 1714 Ramazan'ı oldu¹⁴².

¹³⁶ Bu şekilde bir diğer istisna 1728 Kurban Bayramı'nda eğlenceleri, yeniden yaptırdığı Bahariye Yalısı'ndan seyredişidir. Sırasıyla bkz. **T SMA.d**, nr. 2362/10; nr. 2371/12.

¹³⁷ “*Bayrâm namâzından sonracâ Beşiktaş'a mehterhâne ile top ve tüfenk şenliği ederek mürûr etmek üzere murâdım vardır. Ne dersin? Münâsib görürsen; Tersâne'de mevcûd olan çekdirilerin en eslâhî levendi ile mükemmel donatup Yalı Köşkü ile Bahçekapusu beyninde îd-i şerîf günü ale's-sabâh hâzır u âmâde olmak ve bir kusûru kalmayup mükemmel donatulmak için kapudan paşaya [Kaymak Mustafa] tenbîh eylesin. Münâsib görmezsen arz u i'lâm eylesin!*” (AE.SAMD.III, 222/21469).

¹³⁸ **T SMA.d**, nr. 2362/10.

¹³⁹ İlk alay için bkz. **Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 112. Yeniçeri ağası ziyafeti için ilk yıllarda Taşlıca Boğazı'ndaki Kara Mustafa Paşa Yalısı'nı yahut Yenibahçe Nakkaş Paşa Sarayı'nı ve daha sonra Süleymaniye'deki Ağakapısı'nı kullandı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1292-3; **aynı eser**, III, 1320, 1367, 1432, 1493).

¹⁴⁰ **Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 21a-23a; Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, s. 147-8.

¹⁴¹ **Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 21a-23a.

¹⁴² Ali Paşa'nın alayın masrafından kaçındığından bu tasarıyı hayata geçirmedeği iddiası, müellifin Nevşehirli'ye yaranma çabasının ürünü gibidir (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1228).

Nevşehirli'nin bu âdeti canlandırmak için padişah'tan müsaade istediği telhisleri, daha önce bahsedilen III. Ahmed'i bir konuda istediği kıvama ustalıkla getirme becerisinin güzel birer örneğidirler. Paşa, öncelikle fikrin kendinden çıkmadığını üstüne basa basa vurgulayarak devletin içinde bulunduğu atmosferin böyle bir alayın icrasına ne kadar uygun olduğunu Dîvân üyelerinin ağzından anlattı. Buna göre, kendi açısından “*icrâsı ile adem-i icrâsı*” müsavi olan kadime ait bu uygulamanın canlandırılması teklifi Dîvân'da kazaskerlerden gelmiş ve diğerleri tarafından da “*müstahsen*” görülmüştü; halk böyle rahat ve emniyet içindeyken “*kadîme mürâ'âtla*” alayın ihyasının herkesçe olumlu karşılanacağı noktasında Dîvân üyeleri mutabıktı¹⁴³.

Bu telhise cevaben III. Ahmed, en son Amcazâde'nin sadareti gibi oldukça yakın bir dönemde tertip edilip müspet karşılanan bu alayın düzenlemesinde beis görmediğini yazdı: “[Amcazâde] *Hüseyin Paşa vakti karîbdir. Ol-vakt olmuş. İstihân görülmüş bunda bir dürlü be'is yokdur. Nice münâsib görürsen öylece edersin*”¹⁴⁴. Bu cevabın paşaya yetmediği, mütereddît yapıdaki efendisinin kafasından geçenlerden emin olmak için üst üste 2 telhis daha yollamasından bellidir. Projenin fikir babasının kendisi değil de kazaskerlerin olduğunu yinelediği ilk telhisine “*kâ'ide-i kadîmeye mürâ'ât münâsibdir*” cevabını veren padişah¹⁴⁵, bu konuyu şeyhülislamla da istişare edeceğini belirttiği ikinci telhisinden sonra nihayet daha somut ifadelerle alaya izin verdi: “*münâsib görülen işde hayr olduğuna istibâh yoktur. Hemân ba'de'l-müzâkere yarın âdet-i kadîm üzere Eyüb'e ve ba'dehu alây ile sarâyâ nüzûl edersin bayrâmın üçüncü günü olmaludur. Dördüncü günü olmaz*”¹⁴⁶.

Nevşehirli'nin başlattığı bu uygulamayı, Artan'ın gündeme taşıdığı “yönetici elitin 18. yüzyıl tarzı meşruiyet arayışına ortak olma çabasının” bir parçası olarak görmek pekâlâ mümkündür. Öteden beri saltanatın kendini meşru kılma ve iktidarını sergileme yollarının başında gelen bayram alaylarının artık yönetici elitin tepesindeki sadrazam tarafından da kullanmaya başlanması, yani bir taraftan sadrazamın iktidara ortak olma gayreti, diğer taraftan padişahın buna müsaadesi “kolektif iktidar” denen olgunun yaygınlaşmasına bağlanabilir¹⁴⁷.

¹⁴³ AE.SAMD.III, 1/22.

¹⁴⁴ AE.SAMD.III, 1/22.

¹⁴⁵ AE.SAMD.III, 227/21846.

¹⁴⁶ AE.SAMD.III, 223/21548.

¹⁴⁷ Artan, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, s. 302, 306.

Sadrazamın tıpkı padişah gibi görkemli bir alay eşliğinde fakir fukaraya ihsan dağıtarak payitahtın sokaklarında yaptığı geçit, bu iktidar paylaşımının bir göstergesi olduğu kadar alayın sonunda saraya gelip III. Ahmed'in eteğini öperek ona itaatini bildirmesi, bu paylaşımın sınırını göstermesi açısından mühimdir. Zaten olayın bir diğer vechesi yine Artan'ın vurguladığı padişahın sadrazamına “iktidar sembollerini serbestçe sergilemesine izin” vermesidir. Bu, onunla kurduğu güç ittifakının devamı, yani “kolektif iktidarın meşruiyeti” adına razı olduğu bir durumdur¹⁴⁸.

Artan'a ait formülasyonda ricalin bu türden meşruiyet arayışı 18. yüzyıl tarzı olarak kodlanmışsa da sadrazamların bayram alayına çıkmaya en geç IV. Mehmed döneminde başladıkları bilgisi¹⁴⁹, bu arayışın çok daha erken dönemlerde başladığını gösterir. O nedenle önceki bölümde örneklendirilen başka birçok alanda olduğu gibi bu hususta da eğer bir “Lale Devri” var ise onun en az 50 yıl önce başladığını öne sürmek abesle iştigal olmayacaktır. Nitekim tarihsel olgular, kesit değil süreç olarak incelendiğinde, belli bir zaman dilimine has addedilen birçok hususiyetin aslında “nev-zuhûr” olmadığının tespiti işten bile değildir. Değişen, III. Ahmed'in günlük yaşantısının pek çok alanında olduğu gibi söz konusu olgunun gerçekleşme oranındaki artış, tekrarlanma derecesi ve yoğunluğudur.

Son olarak başka birçok özel gün gibi bayramların da padişahın hazinesini zenginleştirme işlevine değinmek gerekebilir. Dönemin İç Hazine ve Raht Hazinesi kayıtları, III. Ahmed'e her bayram hanedan üyeleri, saray çalışanları ve rical-i devletten gelen hediyelerin kayıtlarıyla doludur¹⁵⁰. Evli kızlarından Fatma Sultan da babasına bayram hediyesi gönderenlerdendi¹⁵¹. Saltanatının başlarındaki kayıtlarda bayram hediyesi sunan rical arasında adları geçen ve her defasında samur kürk ile

¹⁴⁸ Artan, “18. Yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, s. 314.

¹⁴⁹ Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, s. 147-8.

¹⁵⁰ Bayram hediyelerine örnek: Boğdan voyvodası, 10.000 kuruş ve 2 kürk (TSMA.d, nr. 2373/12). Valide sultan ve darüssaade ağası, 1'er tane donanmış at (TSMA.d, nr. 2353/350). Sadrazam Baltacı, murassa kuşak ve kürkleri (TSMA.d, nr. 2352/172). Sadrazam Çorlulu, kuşak, samur kürk ve 500 kuruş hesabı üzere 4 kese para ve Yeniçeri Ağası Osman, samur kürk ve Defterdar Mehmed Efendi, samur kürk (TSMA.d, nr. 2352/173). Padişah bayram hediyesini beğendiği Nevşehirli'ye “*Arz olunan hediye peşendide-i şâhânem olmuşdur*” yazar (AE.SAMD.III, 228/21965). Dönem sadrazamlarının sunduğu pek çok bayram hediyesinin toplu kaydı için ayrıca bkz. MAD. d, nr. 1871 değişik varaklar.

¹⁵¹ TSMA.d, nr. 2353/350. Babasına bayram için mektup da yazardı (AE.SAMD.III, 221/21350).

murassa kuşak sunan yeniçeri ağası ve defterdar efendi, ilerleyen yıllarda bu alışkanlığı terk etmiş olacak ki III. Ahmed bu meseleyi bir yazışmasında konu eder¹⁵².

Bu ikisinin daha düşük maliyetli de olsa hediye vermelerinden yana oluşunu bildirirken ki ifadeleri, aksi için uğraşsa da fitratındaki hediye düşkünlüğünü ele verir: “*Yeniçeri ağası ve defterdâr, îdiyye, rikâb-ı hümâyûna yalnız boğça ve bir parça cevâhir virseler olmaz mı? Münâsib görürsen verdiresin. Elbetde olsun demem. Senin re'iyine havâle etdim. Memdûh değil ise hâcet yok!*”¹⁵³. Sadece bu değil, tez boyunca verilen çok sayıda örnekte III. Ahmed’in hediye almaktan haz duyan, “kullarının” kendisine itaatini düzenli olarak sundukları hediyelerle yinelemelerini önemseyen ve hazinesini dolu tutmaktan hoşlanan mizacı kendini hemen fark ettirmektedir.

4.1.6. Surre-i Hümâyûn Törenleri

III. Ahmed döneminde sürdürülen bir diğer merasim olan Surre alayları, her yıl Receb ayı ortalarında muhakkak tertip edilirdi¹⁵⁴. Bu merasimde Surre-i hümâyûn, yani Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere başta padişah, saray halkı ve devlet ricalinden toplanan para ve hediyeler onları yerine ulaştırmakla görevli alaya merasim eşliğinde teslim edilir ve böylece Surre saraydan çıkarılırdı¹⁵⁵.

Dönem boyunca daha çok Topkapı Sarayı’nın ev sahipliği yaptığı merasimde, Harem kapısı önünde Surre eminine teslim edilen Surre’nin, Yalı Köşkü ve Beşiktaş Köşkü’nden çıkarıldığı da oldu¹⁵⁶. Edirne’de ikamet edilen dönemlerde merasim Edirne Sarayı’nda gerçekleştirildi¹⁵⁷. Alayın yola çıkacağı gün, Surre-i hümâyûn kese ve çıkınlarının bağlanması işlemi için Topkapı Sarayı Babüssaade Kapısı’nın önünün

¹⁵² Dönemin başında yeniçeri ağası ve defterdardan gelen bayram hediyeleri için bkz. **TSMA.d**, nr. 2352/766 (1705 Ramazan); nr. 15, vr. 139a (1706 Kurban); nr. 2352/173 (1707); nr. 2352/183 (1708); nr. 2352/698 (1709); nr. 2352/171 (1710); nr. 2353/183 (1710); **MAD. d**, nr. 1667, vr. 17 (1712).

¹⁵³ AE.SAMD.III, 222/21428.

¹⁵⁴ 1703 yılından (**TSMA.d**, nr. 2352/889) 1730 yılına kadar (**TSMA.d**, nr. 2373/7) tüm yılların -1718 senesi hariç- Surre-i hümâyûn çıkış kaydı arşiv evrakı ve kroniklerde vardır.

¹⁵⁵ Alayın ayrıntıları ve Surre’nin içeriğine dair bkz. Münir Atalar, **Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991; Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 181-2; Tufan Buzpınar, “Surre”, **DİA**, İstanbul 2009, XXXVII, 567-569.

¹⁵⁶ Topkapı Sarayı’ndan çıkışı (**Nusretnâme**, s. 821, 835, 844, 855, 868). 1714’te Yalı Köşkü’nden (sayfa 997), 1721’de Beşiktaş Köşkü’nden çıkışı (sayfa 1145).

¹⁵⁷ **TSMA.d**, nr. 2358/6 (1715); nr. 2359/7 (1716); nr. 2360/7 (1717).

yahut Kozbekçiler Kapısı önündeki odanın tercih edildiği ve bağlama merasimini padişahın Arz Odası penceresinden izlediği bir hatt-ı hümayunundan anlaşılır¹⁵⁸.

Surre'ye katkı olarak verdiği para ile Mekke ve Medine fukarasına yolladığı inamı saltanatının başlarında Haremeyn Dolabı'ndan veren padişah¹⁵⁹, en geç 1715 itibariyle İç Hazine'den bu amaçla tahsisat ayırdı ve “*tekmîl-i Surre-i hümayûn*” adı altında her sene 6.165 kuruşluk altın verdi¹⁶⁰. Aynı şekilde özel hazinesinden en geç 1706'dan itibaren her sene haremindeki kadınlara ve belli yaşa gelmiş çocuklarına onların kendi adlarına gönderdikleri Surre miktarına katkıda bulunmak amacıyla olsa gerek *Surre altını* ihsanında bulundu¹⁶¹.

4.1.7. Hırka-i Saâdet Ziyaretleri

Hiz. Muhammed'den günümüze ulaştığı bilinen, biri Topkapı Sarayı'nda diğeri Fatih Hırka-i Şerîf Camii'nde muhafaza edilen 2 hırka vardır. Literatürde bunlardan ilki “hırka-i saâdet”, ikincisi “hırka-i şerîf” şeklinde anılsa da bu ayırım geç dönemlere aittir¹⁶². Nitekim III. Ahmed dönemi evrakında ikisi de *hırka-i şerîf* şeklinde anılır ve ayırım mekân bilgisiyle sağlanır. Hırka-i saadet, Topkapı Sarayı'na getirildiği Yavuz Sultan Selim döneminden beri muhafaza edildiği Has Oda'da padişahlar tarafından türlü vesilelerle ziyaret edilirdi. Ziyaretler özellikle cuma günleri veya mübarek

¹⁵⁸ “*Surre-i şerîf Cum'a-ertesi günü çıkmak üzere ismarladım. Misâfir odası ziyâdır. Olmaz. Bâbü's-sa'âde Kapusu önünde bağlanup Arz Odası revzeninden bakılmak mümkün. Kozbekçiler Kapusu önündeki odada bağlanmak dahi mümkün. Bu ikisinden hangisi münâsib ise arz eyleyesiz!*” (AE.SAMD.III, 230/22063).

¹⁵⁹ Cülusunun ilk yılı bu amaçla Haremeyn Dolabı'ndan verilenler için bkz. **TSMA.d**, nr. 2352/889. Surre ve çıkış günü yapılan diğer masraflar Haremeyn Dolabında hıfzedilen Haremeyn-i şerîfeyn akçesinden karşılanırdı (**TSMA.d**, nr. 2372/859 (1705); nr. 2352/932; TSMA. E. 523/2, vr. 17 (1710)).

¹⁶⁰ **TSMA.d**, nr. 2358/6 (1715); nr. 2359/7 (1716); nr. 2360/7; nr. 2362/7; nr. 2365/7; nr. 2367/7; nr. 2371/7; nr. 2372/7; nr. 2373/7 (1730). Belgelerden “*tekmîl-i surre*” olarak İç Hazine'den her yıl verilen miktarın, bazı yıllarda çok ufak sapmalar olmakla birlikte 6.165 kuruş (“2.348 tuğralı altın 60 para”) olarak sabitlenmiş olduğu anlaşılır. Ayrıca bkz. İE. EV, 54/5961 (1716).

¹⁶¹ 1706'da kadınlara verdiği *Surre altını* toplam 310 şerîfi altındı (**TSMA.d**, nr. 1070, vr. 11a). 1726'da 560 tuğralı altının dağılımı şu şekildeydi: başkadına 200 altın, 4 farklı kadına 60'ar altın; şehzade ve kız çocuklara 15'er altın (**TSMA.d**, nr. 2369/7).

¹⁶² *Hırka-i saâdet*, Hiz. Muhammed'in ashaptan Kâ'b b. Züheyr'e hediye ettiği düşünülen ve Mısır seferi sonrası Yavuz'un diğer kutsal emanetlerle İstanbul'a getirip Topkapı Sarayı'nda koruma altına aldığı hırkaya denir. *Hırka-i şerîf* ise Veysel Karanî'ye verilmesi yönünde Hiz. Muhammed'in vasiyeti olduğu düşünülen ve I. Ahmed zamanında bu hırkayı muhafaza eden Üveysiler ailesiyle birlikte İstanbul'a getirilen bugün Fatih'te Hırka-i Şerîf Camii'nde koruma altında olanıdır (Zeynep Tarım Ertuğ, “Osmanlı Devlet Teşrifatında Hırka-i Şerîf Ziyareti” **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi**, sayı 16, 1998, s. 37-45; Nurhan Atasoy, “Hırka-i Saâdet”, **DİA**, İstanbul 1998, XVII, 374-377; Baha Tanman, “Hırka-i Şerîf Camii”, **DİA**, İstanbul 1998, XVII, 378-382).

gecelere denk getirilir ve sefer öncesi veya tahta cülûsta hırka-i saâdetin bulunduğu odada namazlar kılınırdı. Ramazan ayında da buraya vüzera ve ulemanın iştirakiyle resmî ziyaretler düzenlenirdi¹⁶³.

Selefleri gibi III. Ahmed de bayram sabahı veya bazı mübarek gecelere denk gelecek şekilde hırka-i saâdetin bulunduğu odayı ziyaret etti ve bazı meclisleri burada topladı¹⁶⁴. Ayrıca Ramazan ayında buraya resmî ziyaret düzenlemeyi rutin haline getirdi. Nitekim her yıl Ramazan ayı ortalarında Has Oda'da muhafaza edildiği sandıktan padişahın nezaretindeki bir törenle çıkarılan hırka, önce Enderun halkının ve sonra bu amaçla saraya davet edilen devlet erkânının önünde, yani “*iki nevbet*” açılıp “*dâmen-i mübârekin telsîm*” edildi¹⁶⁵.

Genel olarak Ramazan'ın 15'inde veya takip eden 1-2 gün içinde düzenlenen bu merasimlerin, padişahın hastalığı veya sefer hali nedeniyle ayın son günlerine kaydırıldığı, hatta bu sebeple hırkanın bir defa açılıp sadece devlet erkânının ziyaretine imkân tanındığı yıllar da oldu¹⁶⁶. Beşiktaş Sarayı'nın kullanıldığı 1719 senesi hariç, hırka-i saâdetin açılış merasimlerine İstanbul'da Topkapı Sarayı, Edirne'de ise Edirne Sarayı ev sahipliği yaptı¹⁶⁷.

Merasim öncesinde III. Ahmed'in, âdeti bir protokol müdürü gibi sadrazamını “*Yarın öğleden sonra hırka-i şerîf salla’l-lahü aleyhi ve sellem ihrâc olacaktır. Da ‘vet*

¹⁶³ Ertuğ, “Hırka-i Şerîf Ziyareti”, s. 38; Akyıldız, **Valide Sultan**, s. 238-9.

¹⁶⁴ Ramazan bayramı sabahı (**TSMA.d**, nr. 2352/337 (1708); nr. 2354/21 (1710)). Kurban bayramı sabahı (**TSMA.d**, nr. 1996, vr. 5b (1711)). Şaban ayının 27. gecesi ziyareti (**TSMA.d**, nr. 2373/8 (1730)). Göreve getirdiği ilk şeyhülislamı Paşmakçızâde'ye burada hilat giydirdi (**Zübde-i Vekayîât**, s. 833). Şehzadesi Süleyman'ın hatim merasimini burada düzenledi (A.AMD, 02/17). Mora Seferi meşveretini burada topladı (**Nusretnâme**, s. 1005).

¹⁶⁵ **Nusretnâme**, s. 807 (1115/1704), 824, 835, 845; **TSMA.d**, nr. 2352/324; **Nusretnâme**, s. 870; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 828; **Nusretnâme**, s. 902; **TSMA.d**, nr. 2353/50; nr. 2353/62; **Nusretnâme**, s. 944, 978; **TSMA.d**, nr. 2358/9; nr. 2359/9; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1138; **Nusretnâme**, s. 1002, 1104, 1115; **TSMA.d**, nr. 2364/9; nr. 2365/9; nr. 2366/9; nr. 2367/9; nr. 2368/9; nr. 2369/9; nr. 2370/9; nr. 2371/9; nr. 2372/9; nr. 2373/9 (1142/1730). Devlet erkânı için yapılan merasimlerin çoğunda Sofa Köşkü (**Nusretnâme**, s. 807, 824, 835, 902, 944, 1115) ve bazen Taht-ı Şerîf Odası kullanıldı (**aynı eser**, s. 845, 870, 1002). Merasimin bir parçası olan *Buhur Suyu* ihmal edilmedi (**TSMA.d**, nr. 2361/9). *Hırka-i şerîf suyunun ihracı* merasiminin ayrıntıları için bkz. **Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 43a (Ramazan 1714). *Hırka-i şerîf suyunun* sadrazama da gönderiliyordu (**KK. d**, nr. 7430, vr. 34, Ramazan 1714).

¹⁶⁶ 1720'de padişahın hastalığı nedeniyle Ramazan ayının 21. günü açıldı (**Nusretnâme**, s. 1115). Mora Seferi'nde Despot Yaylağı'ndan Edirne'ye ancak Ramazan ayının sonunda dönülebilince hırka Kadir Gecesi'nin gündüzünde ve sadece 1 kez yani devlet erkânının huzurunda açıldı (**TSMA.d**, nr. 2358/9; nr. 1996, vr. 92b-94b (28 Ramazan 1127/27 Eylül 1715)).

¹⁶⁷ 1719 Beşiktaş Köşkü (**Nusretnâme**, s. 1104). Topkapı Sarayı'nda açıldığı yılların referans bilgileri için üstteki dipnotta bakılabilir. Edirne'dekiler: **Nusretnâme**, s. 978 (1125/1713); **TSMA.d**, nr. 2358/9 (1127/1715); nr. 2359/9 (1128/1716); **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1138 (1130/1718).

olunacaklara bugünden da‘vet haberleri irsâl olunmak”¹⁶⁸ şeklinde bilgilendirmesi, önceki başlıklarda da göze çarpan katılacağı her türlü merasimin hazırlık aşamasıyla bizzat alakadar oluşunun ve ayrıntıları gözetişinin bir başka örneğidir. Gösterilen ihtimamın bir diğer nedeni, merasime katılmaya büyük önem veren payitaht ulemasından birilerinin davet dışı bırakılıp gücendirilmesinin önünü almak olsa gerektir. Nitekim 1730 İsyanı’nda etkin rol oynayan Ayasofya Camii Şeyhi İspirizâde Ahmed Efendi, 1726 Ramazan’ındaki merasime katılamamıştı. Padişah, yokluğunu fark ettiği şeyhe davet pusulasının ulaşmadığını öğrenince ihmali bulunan görevliyi azletse de şeyhin gönlünü alamamışa benzer¹⁶⁹.

Mayıs 1704’teki ilk göçünden itibaren hırka-i saâdeti taşındığı mekâna götürmeye özen gösteren III. Ahmed, bu ilk göçünde saltanat alametlerinden sancak-ı şerîfi de yanına almıştı¹⁷⁰. Göç güzergâhına göre araba, filika yahut sandalla yeni mekânına nakledilen hırka-i saâdet, burada hazırlanan özel bir odada muhafaza edili ve Hırka-i Saâdet Odası’ndaki bazı eşyalar da onunla birlikte yeni mekâna taşınırdı¹⁷¹. Nitekim göç mahalleri olan Tersane ve Karaağaç bahçeleri ile Beşiktaş Sarayı’nda Hırka-i Şerîf Odası olarak anılan kısımlar mevcuttu¹⁷². Edirne’ye ve Balkanlara gidişlerinde de III. Ahmed’e eşlik eden hırka-i saâdetin¹⁷³ padişahla çıktığı son yolculuk, Ağustos 1730’ta tasarlanan İran seferi için otağ-ı hümayunun kurulduğu Üsküdar’a naklidir¹⁷⁴. Ancak 45 gün sonra patlak veren isyan sebebiyle Topkapı Sarayı’na geri getirilecektir¹⁷⁵.

III. Ahmed, Topkapı Sarayı’nda mahfuz olan bu hırkanın haricinde bugün Fatih Hırka-i Şerîf Camii’nde muhafaza edilen diğerini de zaman zaman ziyaret etti. Hz. Muhammed’in Veysel Karanî’ye bıraktığı rivayet edilen ve 17. yüzyıl başında

¹⁶⁸ AE.SAMD.III, 224/21611.

¹⁶⁹ Bu nedenle Çavuşlar Kâtibi Mustafa Efendi azledildi (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1490).

¹⁷⁰ *Nusretname*, s. 815; *T SMA.d*, nr. 2352/618. Sonraki senelere örnek: *T SMA.d*, nr. 1058, vr. 75a (1705); *aynı defter*, vr. 87a (1706); nr. 2352/323 (1707); nr. 2352/329 ve 399 (1708); nr. 2354/19 (1710); nr. 2353/82 ve 83 (1714); nr. 2184, vr. 4a (1719); nr. 2184, vr. 4a (1720).

¹⁷¹ 1719’da Topkapı Sarayı’ndan Tersane Sarayı’na filika ile nakledildi (*T SMA.d*, nr. 2184, vr. 4a), buradan Beşiktaş Sarayı’na kara yoluyla taşındı (*T SMA.d*, nr. 2362/8). Hırka-i Saâdet Odası’ndan yeni mekâna taşınan diğer eşyalar için bkz. *KK.d*, nr. 7175, vr. 15.

¹⁷² Tersane Bahçesi: A.AMD, 02/17. Karaağaç Bahçesi: *T SMA.d*, nr. 2352/394; *KK.d*, nr. 7175, vr. 15. Beşiktaş Sarayı ve Edirne Sarayı: Eldem, *Köşkler ve Kasırlar I*, s. 24-5.

¹⁷³ *Sadaret Deft.*, nr. 360, vr. 4a-5a (Edirne, 1713); *T SMA.d*, nr. 2358/3 (Edirne, 1715); nr. 2359/5 (Edirne, 1716); nr. 2360/11 (Balkanlar, 1717).

¹⁷⁴ *T SMA.d*, nr. 2374/1; *Destarî Salih Tarihi*, s. 5.

¹⁷⁵ *Destarî Salih Tarihi*, s. 8.

İstanbul'a getirilen bu hırka, III. Ahmed devri başlarında Sadrazam Çorlulu tarafından bugün bulunduğu camiye çok yakın konumdaki Akseki Mescidi'nin karşısına inşa edilen bir hücrede muhafaza edilmeye başlandı¹⁷⁶. Dönemin evrakında Ali Paşa Camii semti yahut Akseki Mahallesi¹⁷⁷ olarak adlandırılan hırkanın bulunduğu muhit, yine Çorlulu tarafından yaptırılan bir imaret ve çeşme¹⁷⁸ ve III. Ahmed tarafından inşa ettirilen bir başka imaretle şenlendirildi¹⁷⁹. 1707 Kurban Bayramı öncesi cuma namazı için alayla Fatih Camii'ne geldiğinde yakındaki hırka-i şerîfi ziyaret eden padişah¹⁸⁰, benzer bir ziyaretini 1711'de Prut Seferi'ni müteakip¹⁸¹ elde edilen zafere bir nevi "teşekkür için" yaptı¹⁸². 1714'te de buraya muhtemelen Kadir Gecesi'nin gündüzü olan 26 Ramazan'da geldi¹⁸³.

4.1.8. Mevlid-i Şerîfe Gidişler

Hz. Muhammed'in doğduğu gün kabul edilen Hicri Rebiülevvel ayının 12. gününde selâtin camilerinin birinde kalabalık bir kitle önünde okunan Mevlid-i Şerîf-i Nebevî'ye gidiş III. Ahmed'in hiç aksatmadığı bir diğer resmî törendi. Tahta çıktığı 1703'te isyan karmaşasından ötürü selefi II. Mustafa'nın geciktirdiği Mevlid Kandili merasimini Şaban ayının ilk günlerinde 3 ay rötarlı olarak o düzenledi; Sultanahmet Camii'ne alay eşliğinde Mevlid kıraati dinlemeye gitti¹⁸⁴. Bir sonraki sene bu amaçla Valide Camii'ni¹⁸⁵ tercih ettiyse de sonraki yıllarda mecburî durumlar dışında Mevlid-

¹⁷⁶ İlerleyen dönemde I. Abdülhamid, bugünkü caminin kuzeyinde yaptırdığı fevkanî hücre ile hırkanın ziyaretini kolaylaştırdı. Burası II. Mahmud tarafından yenilendi. Sonunda hırka-i şerîfin içerisinde muhafaza edildiği bugünkü camiyi 1851'de Sultan Abdülmecid inşa ettirdi (Baha Tanman, "Hırka-i Şerif Camii", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 378).

¹⁷⁷ *TSMA.d*, nr. 1996, vr. 12a (1711); nr. 2357/9 (1714); nr. 2352/892 (1707).

¹⁷⁸ Çeşme kitabesi 1118 (1706-1707) tarihli (Hatice Aynur & Hakan T. Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri: 1703-1730*, İstanbul, İBB A.Ş. Yayınları, 1995, s. 97-98).

¹⁷⁹ III. Ahmed'in Cemaziyelahir 1119/Eylül 1707'de faaliyete geçmiş durumda olan imaretinde, fukaraya pişirilecek yemek ve vazifelilerin yevmiye ücreti avâid-i hümayûn akçesinden karşılanacaktı (*TSMA.d*, nr. 2352/892). İlerleyen yıllarda belirlenen düzen içinde işletilen (*TSMA.d*, nr. 2353/523, Haziran 1711) imaretin gerektiğinde tamir masrafı İç Hazine'den karşılandı (*TSMA.d*, nr. 2358/3, Mart-Nisan 1715). İmaratin masrafları 1719'da Topkapı Sarayı'nda inşa edilen Enderun Kütüphanesi için düzenlenen yeni vakfiye ile kütüphane için kurulan vakfa bağlandı (*TSMK. Y.Y. 75*, vr. 18b-19a).

¹⁸⁰ *TSMA.d*, nr. 2352/316 (Zilhicce 1118/Mart 1707).

¹⁸¹ *TSMA.d*, nr. 2353/58; nr. 1996, vr. 12a (25 Cemaziyelahir 1123/10 Ağustos 1711).

¹⁸² *Uşşâkîzâde Târihi*, II, 1076.

¹⁸³ Buradaki "mu'allim-hânenin sıbyanına" ihsan verdi (*TSMA.d*, nr. 2357/9; nr. 1996, vr. 77b).

¹⁸⁴ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 273; *TSMA.d*, nr. 2352/306; *Uşşâkîzâde Târihi*, II, 701.

¹⁸⁵ *Nusretname*, s. 816; *Uşşâkîzâde Târihi*, II, 777; *TSMA.d*, nr. 1058, vr. 54a.

i şerîf meclisini her yıl Sultanahmet Camii'nde topladı¹⁸⁶. Padişahların bu amaçla daha ziyade Sultanahmet Camii'ni tercihi D'Ohsson'a göre, önündeki Atmeydanı'nın katılımcıların atlarının tamamını alabilecek büyüklükte olmasındandı¹⁸⁷. Edirne yıllarında bu amaçla Edirne Selimiye Camii'ni¹⁸⁸ kullanan III. Ahmed, Mora ve Avusturya seferleri öncesinde askerle Eyüp semtinde kışladığı 1715 ve 1716'da Eyüpsultan Camii'ni¹⁸⁹ tercih etti.

Merasim öncesinde tezkirelerle bilgilendirilen ulema, vüzera ve meşayihin doldurduğu camiye alay ile teşrif eden ve yeniçeri ağası tarafından karşılanıp mahfil-i hümâyuna geçirilen padişah, buradaki kafesi açtırarak cami içinde kendisini ayakta karşılayanlara selam verir, kafes kapandıktan sonra yerine geçen kalabalıkla birlikte selâtin cami şeyhlerinin verdiği vaazı ve mevlidhânların okuduğu Mevlid'i dinlerdi. Hac ibaretinin sorunsuz gerçekleştiğinin müjdesi olarak Mekke şerifinden gelen nâme-yi ve hac emirinden gelen mektubu teslim alır ve meclisin sonunda yapılan duaya iştirak ederdi¹⁹⁰. Bazen Mevlid alaylarına şehzadelerini de götürürdü¹⁹¹. İç Hazine'den merasimin nihayetinde görevlilere ihsan ve dönüş alayında etrafa saçmak için para tahsisi olağandı¹⁹². Mevlid-i şerîflere taşra vüzerası dâhil edilmezdi; fakat 1720'de sünnet düğünü için İstanbul'a gelen vilayet beylerbeyleri ve diğer taşra vezirlerinin katılımına izin verildi¹⁹³.

¹⁸⁶ **Nusretnâme**, s. 829 (1705), 842 (1706), 850 (1707), 867 (1708), 879 (1709), 894 (1710), 917 (1711), 939 (1712), 992 (1714), 1097 (1719), 1111 (1720), 1136 (1721); **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1341 (1723), 1416 (1724), 1458 (1725), 1517 (1726), 1563 (1727), 1612 (1728); **T SMA.d**, nr. 2373/3, cami adı yoktur (1142/1729); **Abdi Tarihi**, s. 26 (1143/1730).

¹⁸⁷ **İmparatorluğun Meşalesi: XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve Ignatius Mouradgea d'Ohsson**, haz. Sture Theolin, Carter Findley, Günsel Renda, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002, s. 42-43. Bu caminin banisi I. Ahmed'in mevlidlerde davetlilere dağıtılacak şerbet ve şeker ile mevlidhânlara verilecek caize ve hilatlerin masraflarının karşılanması için özel bir vakıf kurmuş olması da sebepler arasında zikredilir (Alikılıç, **İmparatorluk Seremonisi**, s. 107).

¹⁸⁸ **Nusretnâme**, s. 960 (1713), 1061 (1717), 1086 (1718).

¹⁸⁹ **Nusretnâme**, s. 1013 (1715), 1033 (1716).

¹⁹⁰ Merasimin o dönemki teşrifatının tafsilatı için bkz. **Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 26b-30a (Rebiülevvel 1126/Mart 1714); **Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 43-45, 74-76, 102-103; Büşra Uslu, **a.g.t.**, s. 59-62, 93-95, 123-124 (1719-1721 arası). Mevlid-i şerîflere taşra vüzerası dâhil edilmezdi fakat 1720'de sünnet düğünü için İstanbul'a gelen vilayet beylerbeyleri ve diğer taşra vezirlerinin katılımına izin verildi (**Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 102). Merasim sırasında hac müjdesini getiren müjdecî, padişaha 1 kutu Medine hurması hediye ederdi (**Nusretnâme**, s. 879).

¹⁹¹ Mevlid-i şerîf günü Şehzade Mehmed'in halka yüzü gösterildi (AE.SAMD.III, 221/21348).

¹⁹² Saçılmak üzere genellikle 200 kuruş verilirdi (**T SMA.d**, nr. 2366/3; nr. 2373/3 vesaire).

¹⁹³ **Sad. Dft.**, nr. 360, vr. 102.

Padişahın ağır seyreden çiçek hastalığı sebebiyle 1708’te Mevlid 1 ay gecikmeli okundu¹⁹⁴. III. Ahmed garip bir rastlantı sonucu bir Mevlid Kandili vaktinde başlayan bir isyanla tahta geçti ve yine bir Mevlid Kandili’ni müteakip çıkan başka bir isyanla tahttan indirildi (19 Rebiülevvel 1143/2 Ekim 1730). İştirak ettiği son Mevlid merasimi, planlanan İran seferi için bulunduğu Üsküdar’da validesi Gülnuş Emetullah Sultan’ın camisinde 1730’da icra edilendir. O ve tüm devlet erkânı bu camide Mevlid dinlerken isyan ateşini 3 gün sonra yakacak olan âsi elebaşları İstanbul’da muhtemelen Patrona Halil liderliğinde son kez toplanıp bazı hususları karara bağlıyorlardı¹⁹⁵.

4.2. Mübarek Gün-Geceleri İhyası ve Tasavvufla İlişkisi

İslam toplumlarında, kendilerine özel manalar yüklenerek mübarek kabul edilen bazı vakitler vardır (kandiller, bayramlar, cuma günleri, aşûre günleri, üç aylar gibi). Osmanlı toplumunda olduğu gibi saray yaşantısında da bu vakitlere has birtakım uygulamalar göze çarpar¹⁹⁶. Bu uygulamaların III. Ahmed’in günlük yaşantısında izleri kaynaklara yansıdığı ölçüde sürülebilir. Bunu yaparken mübarek kabul edilen vakitleri Hicri takvimdeki sıralarına göre ele almak pratik olacaktır.

4.2.1. Mübarek Gün-Geceler

Hicri takvimdeki birinci ay olan Muharrem aşûre ayıdır. III. Ahmed, bu ayda Topkapı Sarayı’nın mutfağında pişirilmesi mutad olan ve sarayın iç ve dış ocakları ile şehir halkına dağıtılan aşûrenin dışında Harem Dairesi’nde de aşûre pişirtir ve yapım aşamasında alışılmışın dışında baharatlar denemeyi severdi¹⁹⁷. Gül kokusu veren *ıtır-şâhî* ekleterek pişirttiği aşûreden, damatlarına ve Kaptanıderya Mustafa Paşa’ya tattırmasını Nevşehirli’den şöyle istemişti: “Benim Vezîrim, bu şeb ‘âşûrâ tabh etdirdim. Rîhini def’ içün biraz ıtır-şâhî idhâl olundu. Mizâc-ı âsafiye münâsib değil ammâ kapudan paşaya [Kaymak Mustafa] ve oğlunuz dâmâdım Mehmed Paşa’ya ve

¹⁹⁴ Nusretnâme, s. 867; TSMA.d, nr. 2352/330 (12 Rebiülahir 1120/1708).

¹⁹⁵ Abdi Tarihi, s. 26; Aktepe, Patrona İsyanı, s. 133.

¹⁹⁶ Halide Aslan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mübarek Gün ve Gecelerden Kandiller”, İSTEM, yıl 7, sayı 13, 2009, s. 199-231.

¹⁹⁷ Haremde pişirilen aşûre için misk ve anber gibi esanslar İç Hazine’den verilirdi (TSMA.d, nr. 2364/1; nr. 2371/1). Aşûre hakkında bkz. Eyüp Baş, “Aşûre Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler”, AÜİFD, XLV, 2004, sayı 1, s. 167-190; Zeynel Özlü, “Osmanlı Sarayında Aşûre Geleneği Uygulamasına Dair”, Milli Folklor, 2014, yıl 26, sayı 101, s. 209- 224.

dâmâdlarım Ali ve Ahmed Paşa'lara ekl etdüirdüp seyr edesiz!"¹⁹⁸. Bir defasında da *gülâb* ve *misk* ile pişirttiği bir kazan aşûreden bir maşrapa yolladığı sadrazamını, kararında yemesi, zira fazla yerse *nevâzili* hareket ettireceği noktasında uyarmıştı¹⁹⁹.

İkinci ay olan Safer'in ilk günü Safer ayı duası okumayı ihmal etmediği bir hatt-ı hümayyunundan anlaşılır: "*Sabâhınız hayr ola. Ne âlemdesiz? Bugün Safer'in gurre si olmağın du'âsı kırâ'at olunup du'â olunmak hâtırdan çıkmasun. Her sene kırâ'at ederim. Zâ'idesi emr-i mukarrerdir*"²⁰⁰. Okunan duanın içeriği belirsizse de İslam toplumlarındaki Safer ayında bela ve musibetin çokça görüldüğü yerleşik inancından hareketle korunma duası okuduğu düşünülebilir²⁰¹. Bu ayın uğursuz sayıldığını İngiltere elçisi de söz konusu eder²⁰².

Yılın üçüncü ayı olan Rebiülevvel'in 12. günü Hz. Muhammed'in doğum günü için Sultanahmet Camii'ndeki Mevlid-i şerîf kıraatine iştiraki, daha önce açıklandı. Aynı günün gecesinde Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusundaki Enderun Camii'nde Mevlid okuttuğu da olurdu²⁰³.

Üç ayların ilki olan Receb, kayıtlara her yıl padişahın huzurundan alayla çıkarılan Surre ile yansır. Bu ayın içindeki Regâib ve Mi'rac kandillerine has bir uygulamaya rastlanmaz. Fakat padişah, Şaban ayındaki Berat kandillerinde, cami ve mescitlere konulması için *şem'-i asel*, yani bal mumu yollar ve buralarda "*devâm-ı ömr ü devleti*" için En'âm ve Fetih sûreleri okuturdu²⁰⁴. 1707'nin Berat gecesinde Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Camii'ne teşrif etmiş²⁰⁵; 1725'inkinde ağırladığı Kâdirî Şeyhi Eşrefoğlu İzzeddin Efendi'nin (ö. 1740) vaaz ve duasına katılmıştı²⁰⁶.

¹⁹⁸ AE.SAMD.III, 229/22033. Kokulu bezelye de denilen ve çiçeklerinden esans üretilen *ıtır-şâhi* bitkisinden elde edilen yağ uçucu olup renksiz ve kuvvetli gül kokulu bir sıvıdır (Turhan Baytop, **Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün)**, İstanbul, Sanal Matbaacılık, 1984, s. 259-260).

¹⁹⁹ AE.SAMD.III, 215/20805.

²⁰⁰ AE.SAMD.III, 1/08.

²⁰¹ Ayşe Esra Şahyar, "Safer Ayına Dair Uğursuzluk Telâkkisi ve Kaynakları", **Hadis Tetkikleri Dergisi**, İstanbul, 2016, XIV, sayı 2, s. 105-113.

²⁰² NA. SP 97/23, f. 150a (29 Ocak/9 Şubat 1715)), f. 155b (24 Şubat/7 Mart 1715).

²⁰³ TSMA.d, nr. 2373/3 (12 Rebiülevvel 1142/5 Ekim 1729).

²⁰⁴ TSMA.d, nr. 2352/889; TSMA. E. 523/2, vr. 9, 11, 12, 15, 17. Bu şekilde sure okutulan camiler, örneğin 1710'da Ayasofya, Yakup Ağa ve Hanım Sultan camileriydi (TSMA. E. 523/2, vr. 17).

²⁰⁵ TSMA.d, nr. 2352/323.

²⁰⁶ Ağırladığı Şeyh Eşref-zâde ve müritlerine 50 altınlık ihsan verdi (TSMA.d, nr. 2368/8). Eşrefzâde'ler İznik'te kurulan ve Bursa'da etkin olan Kâdiriyye tarikatının Eşrefoğlu Rûmî'ye (ö. 1469/70) nispet edilen "Eşrefiyle" kolunun yöneticilerindendi. III. Ahmed döneminde yaşayan ve vaazları beğenilip saraya davetle taltif edilen kişi Eşrefzâde İzzeddin Efendi'dir (Nuri Özcan, "İzzeddin Efendi, Eşrefzâde", **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, 544-555; Mustafa Kara, "Eşrefiyye", **DİA**, İstanbul 1995, XI, 477- 479).

Yine Şaban ayında Mevlevîhâne'ye giderek “tevhîd-i şerîf eden” dervişleri seyrettiği²⁰⁷; Çırağan Yalısı'na davet ettiği Rifâîler şeyhinin tevhîd ve duasına iştirak ettiği kayıtlara yansır²⁰⁸. Şaban 1723, *hasbet-en-lillâh* esir azadı için özel hazinesinden ciddi meblağlar verdiği bir zaman dilimidir²⁰⁹.

Üç ayların sonuncusu ve oruç ayı olan Ramazan'ı sayfiyeden ziyade sarayda geçirmeyi tercih ederdi²¹⁰. Pasarofça sürecindeki 1718 Ramazan'ında Ağustos sıcaklarının etkisinden bir nebze kurtulmak için Edirne Sarayı'ndan sayfiyedeki Hıdırlık yahut Buçuktepe'ye taşınmayı öneren Nevşehirli'ye bu ayı kalabalık geçirmeyi sevdiğini şöyle anlatmıştı: “*Hâlâ cümlemiz bir yerde Ramazân-ı şerîfi edâ edeyoruz. Havâlar gâh sıcak gâh serince. Müfârekat bu vakitte münâsib değil. Ramazân-ı şerîfde azlık ile zevk olmaz. Ba'de'l-îd tebdîl-i mekân olunur*”²¹¹.

Ramazân ayında fazla binişe çıkmaz, çıktığında da sultan kızların veya vezirlerin saraylarına çoğunlukla iftar daveti sebebiyle giderdi²¹². Belirtildiği gibi bu ayda, hırka-i saadetin rutin açılma merasimini düzenlerdi. Bazı Ramazan günlerini Harem Dairesi'nde ilahi²¹³ yahut Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde ney²¹⁴ dinleyerek geçirirdi. Saltanatı boyunca, seferler nedeniyle yolculukla geçen Ramazanları kadar (1715-1718)²¹⁵ uzun süre hastalıkla boğuştuğu (1720)²¹⁶, elçi kabulleriyle iştigal ettiği (1719²¹⁷) ve akşamlarında lale çırağanı seyrettiği (1728)²¹⁸ Ramazanları da oldu. Bazı Ramazan akşamları, selâtin camilerine Teravîh namazına gittiği ve çok azı dışında²¹⁹ bunların Kadir gecelerine tesadüf ettiği göze çarpar.

²⁰⁷ Dervişlere 15 altın ihsan verildi (TSMA.d, nr. 2366/8, Şaban 1135/Mayıs 1723).

²⁰⁸ TSMA.d, nr. 2369/8 (Şaban 1138/Nisan 1726).

²⁰⁹ Esirlerin ücreti için 2.981 kuruş zolota (“5 kese ile 481 kuruş”) verildi (TSMA.d, nr. 2366/8).

²¹⁰ Sadece 1719'da Ramazan'ı Beşiktaş Sarayı'nda geçirdi (TSMA.d, nr. 2362/9). 1720'i için de aynı planı yaptı ama hastalanınca Ramazan'ın 9. günü Topkapı Sarayı'na geri döndü (TSMA.d, nr. 2363/9).

²¹¹ AE.SAMD.III, 229/21978.

²¹² Damadı Rikâb Kaymakamı (Şehid) Ali Paşa'nın sarayına iftara gidişi (Uşşâkîzâde Târihi, II, 1086 (1711)). Safiye Sultan'ın hanesine gidişi (AE.SAMD.III, 228/21921). Eski Saray'a iftara gidişi (Uşşâkîzâde Târihi, II, 716 (1704)).

²¹³ TSMA.d, nr. 2353/50 (Ramazan 1123/Ekim-Kasım 1711).

²¹⁴ Burada neyzen dedeye 5 altın ihsan verdi (TSMA.d, nr. 1058, vr. 80b (1705)).

²¹⁵ 1716 ve 1718 Ramazanları Edirne'de geçti (TSMA.d, nr. 2359/9 (1716); nr. 2361/9 (1718)). 1715 Ramazan'ı Siroz'dan Edirne'ye dönüşle ve 1717'nin bir kısmı Sofya'da geri kalanı Edirne'ye dönüşle geçti (TSMA.d, nr. 2358/9 (1715); nr. 2360/9 (1717)).

²¹⁶ TSMA.d, nr. 2363/9; nr. 2184, vr. 29b-31b.

²¹⁷ Avusturya büyükelçisini kabul (Nusretnâme, s. 1104-5).

²¹⁸ Târih-i Râşid ve Zeyli, III, 1592-3; TSMA.d, nr. 2371/9.

²¹⁹ TSMA.d, nr. 1058, vr. 93a (Ayasofya Camii'ne, 1706); nr. 32, vr. 50a (Ayasofya Camii'ne, 1709); nr. 32, vr. 50b (Fatih Camii'ne, 1709).

Ramazan ayının ekseri 27. gecesi, nadiren de 26. veya 28. gecesi ihya edildiği anlaşılan Kadir Gecesi aksatmadan camiye gittiği bir başka zaman dilimidir²²⁰. Dönemin veziriazamı Kadir Gecesi münasebetiyle padişaha muhakkak hediye sunar²²¹ ve bazen ziyafete davet ederdi²²². Padişahın, Ramazan'ın sonunda Şevval'in ilk günü alayla camiye bayram namazına gidişi ve Kurban bayramları için de geçerli olan aynı rutini yukarıda konu edildi. Her iki bayramı da hilal kesin görünmesiyle (*rü'yet-i hilâl*) başlatma ihtimamı yazışmalarına yansır²²³. Beşiktaş'taki Yahya Efendi Türbesi'ne kayıtlara yansıyan tek ziyareti Şevval ayındadır²²⁴.

Ramazan ayında aksatılmadan devam eden bir başka uygulama, *sadaka-ı fitr* olarak verilen *fitre-i hümayûndur*²²⁵. III. Ahmed, saltanatı boyunca bu amaçla silahdar ağa eliyle “*müstahikkine tevzî' ve taksîm olunmak üzere*”, bir istisna dışında her yıl 333 kuruş 40 akçe (“40.000 çil/cedîd akçe eder”) fitre verdi; bu parayı en azından bazı yıllarda Taşra Hazinesi'nden değil de Enderun Hazinesi'nden ödedi²²⁶. Bunun tek

²²⁰ Tahttaki ilk Kadir Gecesi'nde Ayasofya yerine Valide Camii'ne gidişini müellif garipser (**Uşşâkîzâde Târîhi**, II, 718). Kadir Gecesi'nde Sultanahmet Camii'ne gidişi (**aynı eser**, II, 1086). Kadir Gecesi'nin Ramazan ayının 26. ve 28. gecelerine denk geldiği az da olsa görülür. Bu gece, camiye gidilirken fener taşıyan bostancılara İç Hazine'den ihsan verilirdi (**TsMA.d**, nr. 2352/307 (1704); nr. 1058, vr. 63a (1705), vr. 81a (1706), vr. 93b (1707); nr. 2352/324 (1707); nr. 2352/336 (1708); nr. 2352/346 (1709); nr. 2354/20 (1710); nr. 2353/50 (1711); nr. 2353/62 (1712); nr. 2353/350 (1713) vb.

²²¹ Genellikle inci tespih ve müzeyyen seccade hediyesi (**TsMA.d**, nr. 15, vr. 124a (Baltacı Mehmed Paşa); **aynı defter**, vr. 145b (Çorlulu Ali Paşa); nr. 2352/170; nr. 2352/171 (Çorlulu); nr. 2354/9 (Baltacı); nr. 2353/184 (Yusuf Paşa); 2353/142 (Şehid Ali Paşa)).

²²² 1706'da Sadrazam Baltacı, Kadir Gecesi akşamı padişaha ziyafet verdi (**TsMA.d**, nr. 2352/168). 1709'da Kadir Gecesi akşamı Köprülüzâde Numan Paşa ile evlendirdiği yeğeni Ayşe Sultan'ın sarayındaydı (**TsMA.d**, nr. 2352/346). 1714 Kadir Gecesi'nde yanına şehzadesi Süleyman'ı da alıp Sadrazam (Şehid) Ali Paşa'yla evli kızı Fatma Sultan'ın sarayına gitmişti (**KK.d**, nr. 7430, vr. 23).

²²³ A.AMD, 03/15 (Ramazan); **Sadaret Def.**, nr. 360, vr. 47b (Kurban).

²²⁴ **TsMA.d**, nr. 2362/10 (11 Şevval 1131/27 Ağustos 1719).

²²⁵ Uzunçarşılı'ya göre padişahlarının oruç ayı Ramazan'ın sonunda vere geldikleri *sadaka-ı fitr* denilen fitre, Karaman ve ona bağlı liva ve kazalarda yaşayan gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinden verilirdi. Bu para padişahın adına ya matbah emini yahut başka bir görevli tarafından muhtaçlara dağıtılırdı (Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 73). Ramazan ayının sonunda gücü yeten her Müslüman'ın ödemekle sorumlu olduğu bu sadaka ve verilecek miktar belirlenirken takip edilen yollara dair bkz. Yunus Vehbi Yavuz, “Fitre”, **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 160-1.

²²⁶ **TsMA.d**, nr. 2352/307 (1115/1704); nr. 1058, vr. 63b (1116/1705); nr. 1058, vr. 81a (1117/1706); nr. 1058, vr. 93b (1118/1707); nr. 2352/324 (1119/1707); nr. 2352/336 (1120/1708); nr. 2352/346 (1121/1709); nr. 2354/20 (1122/1710); nr. 2353/50 (1123/1711); nr. 2353/62 (1124/1712); nr. 2353/75 (1125/1713); nr. 2358/9 (1127/1715, “*mu'tâd üzere fitre-i şehriyârî Taşra Hazine'den gelmeyüp bu sene-i mübârekede Enderûn-ı hümayûn hazînesinden verilmesi fermân-ı hümayûn buyurulmakla*” Enderun Hazinesi'nden ödenir); nr. 1996, vr. 105b (1128/1716, Enderun Hazinesi); nr. 2361/9 (1130/1718, E.H.); nr. 2362/9 (1131/1719, E.H.); nr. 2363/9 (1132/1720, E.H.); nr. 2364/9 (1133/1721, E.H.); nr. 2365/9 (1134/1722); nr. 2366/9 (1135/1723); nr. 2367/9 (1136/1724); nr. 2368/9 (1137/1725); nr. 2369/9 (1138/1726); nr. 2370/9 (1139/1727); nr. 2371/9 (1140/1728); nr. 2372/9 (1141/1729); nr. 2373/9 (1142/1730).

istisnası, yolculukta geçirdiği Ramazan ayı sonunda bayram namazını otağda kıldığı 1717 senesidir ve fitreyi 150 kuruş olarak vermiştir²²⁷. Rakamdaki değişikliğin, seferî olma halinden kaynaklanabileceği değerlendirildiyse de itibar edilen fıkıh kitaplarında fitre miktarının yolculuk hali gözetilerek belirlendiğine dair bir bilgiye rastlanmadı.

40.000 akçelik fitre parasının alım gücüne ilişkin bir fikir oluşturmak adına, saray mutfağı için 1 kuzunun 150 akçeye²²⁸ ve 1 kile pirincin 87,2 akçeye²²⁹ alındığı 1707’de bu parayla 266 adet kuzu veya 450 kileden fazla pirinç alındığı söylenebilir²³⁰. Devlet ricalinden örneğin 1714’te Sadrazam (Şehid) Ali Paşa’nın fitresi 100 kuruştur²³¹.

Kayıtlar biraz geriye doğru tarandığında meblağın en azından 1681’den beri değişmediği ve IV. Mehmed, II. Ahmed ve II. Mustafa’nın da aynı rakam üzerinden (40.000 akçe) fitre verdiği saptanır²³². 19. yüzyıl ortasından itibaren kayıtlarda saray kadınları ve diğer hanedan mensupları için ödenen fitre meblağının da açıkça belirtildiği ve rakamın hurma ve üzüm gibi yiyeceklerin fiyatları baz alınarak belirlendiği görülür²³³.

III. Ahmed, Ramazan ayına ulaşmanın şükran ifadesi olan fitreden başka bu ayda bol miktarda tasaddukta bulunurdu²³⁴. Aslında özel hazinesinden hayır-hasenata ödenek ayırması Ramazan ayıyla sınırlı değildi ki bu hükümdar olmanın gereği idi. İhtiyaç sahiplerine sadaka niyetiyle İç Hazine’den ayırdığı aylık 9.000 çil akçelik

²²⁷ TSMA.d, nr. 2360/9.

²²⁸ Emine Berksan, “Matbah-ı Âmire/Saray Mutfağı (1703-1730)”, *İstanbul Ü. İktisat Tarihi Doktora Tezi*, 2005, İstanbul, s. 65.

²²⁹ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000, s. 122-123 (Ek 1).

²³⁰ Pirinç için kullanıldığında bir kile, 10 okkaya tekabül eder. Bir okka da 1,283 gramdır.

²³¹ KK. d, nr. 7430, vr. 25 (Ramazan 1126/Ekim 1714).

²³² IV. Mehmed dönemi örnekleri: TSMA.d, nr. 2344/151 (1681); nr. 4946, vr. 59b (1682); nr. 2344/160 (1685); nr. 2344/171 (1687). II. Ahmed dönemi: TSMA.d, nr. 2348/12 (1693). II. Mustafa dönemi: TSMA.d, nr. 2350/8 (1696); nr. 1058, vr. 21a (1703). 1524-1525 bütçesine göre Kanunî Sultan Süleyman’ın fitresi için 10.000 akçe verildi. (Halil Sahillioğlu, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41, sayı,1-4, 1985, s. 446).

²³³ 1848’den bir örnek için bkz. Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan*, s. 337-8). 1871’den örnek için bkz. TSMA.d, nr. 402/9; Erkan Işıktas, “1287/M.1871 Ceyb-i Hümayun (Ceyb ve Hare-i Hâssa-i Şahane) Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” *Gaziantep Ü. Tarih YL Tezi*, 2013, s. 106.

²³⁴ 1703’te cülûsunu müteakip ilk Ramazan’da Tersane Zindanı’ndaki fakir suçluların 567 kuruş 100 akçelik borçlarını ödedi (TSMA.d, nr. 2352/523). 1708’de yangında evleri yananlara yardımda bulundu (TSMA.d, nr. 2352/336). 1712 Ramazan’ında tekkelere 530 kuruş değerinde kurban dağıttı (TSMA.d, nr. 2353/256).

mutat ödeneğin haricinde²³⁵ gittiği yerlerde fakire fukaraya para tasadduk etmeyi²³⁶ veya belirli bölgelere görevliler yollayarak ihtiyaç sahiplerine yardım ulaştırmayı²³⁷, kurban kestirip şehir sakinlerine, tekke ve medreselere dağıttırmayı ihmal etmezdi²³⁸. Yine, ev satın almaya gücü yetmeyen hazine kethüdasına 1730'da sadaka verdiği hatırı sayılır meblağ gibi maddî yardım taleplerini geri çevirmedi²³⁹.

Ramazan ayıyla ilgili bir başka husus Huzur Dersleri uygulamasıdır. Ramazan ayında padişahların huzurunda ulemanın iştirakiyle belli aralıklarla münazaralı tefsir dersi icrasının, 18. yüzyıl sonlarına doğru başladığı bilinmektedir²⁴⁰. Literatürde bu uygulamayı III. Ahmed'in başlattığı iddia edilse de bu dönemde Huzur Dersi'ni icra ettiren -kelime ıstılah olarak bir Osmanlı padişahının huzurunda Ramazan'da yapılan ders için kullanılsa da- Sadrazam Nevşehirli'dir. En azından 1724'ten itibaren her Ramazan haftanın belli günleri konutunda topladığı ulemaya *Kādî Beyzâvî Tefsîri*'nden bölümler okutan paşa, 1728'deki bir derste III. Ahmed'i de misafir etti²⁴¹.

Ramazan ayı dışındaki zamanlarda III. Ahmed'in huzurunda tefsir dersi düzenleyip düzenlemediği araştırıldığında, sadece cülûsunu müteakip ilk birkaç ay sarayda yaptırdığı tefsir dersleri ve ileride konu edilecek 1719'daki Enderun Kütüphanesi'nin açılışında yaptırdığı dersle karşılaşılır. Bunların ilki siyâsî amaçlara matuftu. Saltanatının başında bazı cumartesi günleri ulema ve vüzerayı tefsir dersi için saraya toplayan padişah, her dersin sonunda 1703 İsyanı'nın bakiyesi bir-iki üst düzey

²³⁵ Saltanatının başında II. Mustafa devrindeki uygulamayı sürdürüp her ay ihtiyaç sahiplerine sadaka amacıyla 5.000 çil akçe ayırdı (TSMA.d, nr. 1058, vr. 31a, 33b, 37b, 38b, 40a, 41b (Rebiülahir-Şevval 1115/Ağustos 1703-Şubat 1704). Muharrem 1116/Mayıs 1704'te 9.000 çil akçeye çıkardığı meblağ saltanatının sonuna kadar böyle kaldı. Örnek olarak bazı yılların Muharrem ayı kayıtlarına bkz. TSMA.d, nr. 1058, vr. 49a (Muharrem 1116/Mayıs 1704; nr. 2352/308 (1117/1705); nr. 2352/328; nr. 2352/339; nr. 2354/12; nr. 2353/67; nr. 2353/354; nr. 2361/1; nr. 362/1; nr. 2366/1; nr. 2369/1; nr. 2372/1; nr. 2373/1; nr. 2374/1 (1143/1730)).

²³⁶ Bir defasında bu amaçla 100 kuruşluk birerlik ve 100 kuruşluk ikişerlik çil akçe ve 85 kuruşluk para-i cedid ayrılmıştı. (TSMA.d, nr. 2353/58 (1713)). 1724'te Eyüp Valide Sultan Yalısı yakınındaki tekkenin şeyhine ve fukarasına ihsan 19 altın verdi (TSMA.d, nr. 2367/7).

²³⁷ "Silahdâr Ağa; Hazîne'den 250 guruşluk zolota alasin. Baş çûkadâr ile Çantacı Bekir'i gönderesin. Beşiktaş ve Tobhâne taraflarına varup gâyet müstahiklerin bulup hâllerine göre tevzî' eylesinler!" (AE.SAMD.III, 225/21680). "Silahdâr Ağa, Hazîne'den bir kîse atîk para alıp, Kasımpaşa'ya, Eyyüb'e, Üsküdar'a, Beşiktaş'a gâyet müstahikkine tevzî' etdiresin!" (AE.SAMD.III, 221/21328).

²³⁸ TSMA. E. 2075/112; TSMA.d, nr.2352/97 (Eyüp ahalisine).

²³⁹ Kethüdaya bu amaçla 2.500 kuruş verildi (AE.SAMD.III, 226/21808; TSMA.d, nr. 2373/8).

²⁴⁰ Huzur Dersi uygulaması için bkz. Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 441-4; Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid*, s. 53-4.

²⁴¹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1366, 1431, 1491, 1542, 1593-4 (III. Ahmed'in teşrifi).

devlet adamını azledip Sarayburnu'ndan kayıkla sürgüne yolladı; devlet kademesindeki planlı temizlik tamamlanınca dersleri nihayete erdirdi²⁴².

4.2.2. Tasavvufî İlişkisi

Çoğu Osmanlı padişahı gibi III. Ahmed de birkaç farklı tarikat şeyhiyle temas kurdu ve farklı tasavvufî akımlardan beslenen tekkeleri ziyaret etti²⁴³. Dönemin kaynakları, öne sürüldüğü gibi Cerrâhîliğe intisabını²⁴⁴ yahut hayatı boyunca bir şeyhe bağlanıp bağlanmadığını açığa kavuşturmaya imkân tanımaz. Ancak aynı kaynaklar ve tasavvufî metinlerdeki rivayetlerden hareketle padişahın en azından etkileşime girdiği meşayih hakkında tespitlerde bulunulabilir.

Bunların başında, III. Ahmed'in Halvetîliğ'in bir alt kolu olan Cerrâhîliğ'in kurucusu Nûreddin Mehmed Cerrâhî'nin (ö. 1721) sohbetlerinde bulunduğu rivayeti gelir. Dayanağı, adı geçen şeyhin faaliyetlerini yürüttüğü Karagümrük Canfeda Hatun Camii'nin yanındaki bir konağı tekkeye dönüştürerek tarikat mensuplarını yeni bir mekâna kavuşturmasıdır²⁴⁵. İlminden istifade ettiği düşünülen bir diğer Halvetî şeyhi, öldüğü 1723'e kadar yaklaşık yarım asır Topkapı Sarayı yakınındaki Aydınoglu Halvetî Tekkesi'nin şeyhliğini yürüten Ünsî Hasan Efendi'dir²⁴⁶. Zamanında IV. Mehmed'in davetiyle sarayda Enderunlulara 2 yıl vaaz verdiği ve zikir ve devran yaptırdığı söylenen bu zatla tanışıklığının şehzadelik yıllarından gelmesi olasıdır.

Padişahın hürmet duyduğu zatlar arasında sayılan bir diğeri Kocamustafapaşa Halvetî Hankâhı Şeyhi Mehmed Nûreddin Efendi'dir (ö. 1747). Padişahın usta bir hattat olarak nesih hatla yazdığı 4 Kur'an'dan birini ona hediye ettiği söylenir²⁴⁷. Öte

²⁴² Bu dersler “*def'-i rü'esâ-yı bugât*” için başlatıldı (Zübde-i Vekayiât, s. 830; Uşşâkîzâde Târihi, II, 670-1). Derslerin akabinde bir üst düzey devlet adamı görevden alınıyordu (aynı eser, II, 692; Târih-i Râşid ve Zeyli, II, 703-5, 711). Amacına ulaşan derslere son verildi (aynı eser, II, 718-9).

²⁴³ Padişahların birden fazla tarikat lideriyle iletişimine dair 15. ve 16. yüzyıldan örnekler için bkz. Reşat Öngören, Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu'da Süffiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl), İstanbul, İz Yayıncılık, 2016, s. 245-285; Mustafa Özsaray, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)”, FSM Vakıf Ü. Temel İslam Bilimleri Doktora Tezi, İstanbul, 2018.

²⁴⁴ Enver Behnan Şapolyo, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul, Elif Kitapevi, 2013, s. 503.

²⁴⁵ Ramazan Muslu, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl], İstanbul, İnsan yayınları, 2003, s. 80, 568. Şapolyo, a.g.e., s. 222; Osmanzâde Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, V, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul, Kitabevi, 2006, s. 44. Cerrâhî tarikatının âsitanesi ve pir makamı haline gelen bu tekke, belli aralıklarla yenilenerek ayakta kaldı ve İstanbul'un önemli tasavvuf kültürü merkezlerinden biri olma vasfını Cumhuriyet Türkiye'si'nde de sürdürdü (M. Baha Tanman, “Nûreddin Cerrâhî Tekkesi”, DİA, İstanbul 2007, XXXIII, 253-256).

²⁴⁶ Muslu, a.g.e., s. 568; Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya, IV, 42.

²⁴⁷ Muslu, a.g.e., s. 568; Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattâtîn, 1928, s. 78.

yandan o dönem Halvetiyyenin Sivâsî koluna hizmet eden ve 1729 Balat yangınında zarar gören Fatih'teki Drağman/Tercüman Yunus Tekkesi'ni yeniden inşa ettiren padişah, hüsn-i hatla yazdığı 2 ayrı levhayı tekkenin tevhidhânesinin iç ve dış duvarlarına astırdı²⁴⁸.

Mevlevî ricaliyle de yakın ilişkiler kuran padişah, Beşiktaş'taki Mevlevîhâne'ye ney dinlemeye ve devran seyretmeye giderdi²⁴⁹. Edirne Muradiye Mevlevîhânesi'nin şeyhliğini yarım asırdan fazla yürüten Mevlevî Şeyhi Enîs Receb Dede'ye (ö. 1734?) intisabından söz edilse²⁵⁰ de selefi 4 padişah ve 20'e yakın sadrazamı da manevi dairesine aldığı söylenen bu isme intisabı Artan'ın belirttiği gibi sembolik olmalıdır²⁵¹.

Padişah, Kâdirî ricalinden ise Şeyh Eşrefoğlu İzzeddin Efendi (ö. 1740) ile temas kurdu. Hac yolculuğu için Bursa'dan İstanbul'a gelen şeyhi 1725'in Berat Gecesi'nde müritleriyle birlikte ağırladığı ve vaazını dinleyip duasına iştirak ettiği kayıtlarla sabittir²⁵². Şeyhin benzer bir hürmeti onu saraya davet eden I. Mahmud'dan da gördüğü söylenir²⁵³.

Bir Rifâî şeyhi ile de irtibat kuran III. Ahmed, Nisan 1726'da Çırağan Yalısı'nda ağırladığı şeyhin tevhid ve duasında hazır bulundu²⁵⁴. Bahsedilen Rifâî şeyhi, yüzyılın başında geldiği tahmin edilen İstanbul'da Rifâî tarikatını örgütleyen Mehmed Hadidî (ö. 1756) olabilir²⁵⁵. Şeyhin Üsküdar'daki Tavaşî Hasan Ağa Camii'nde başlattığı Rifâî ayinleri kalabalıklaşınca caminin karşısına 1732'de kurulan ilk Rifâî âsitanesi, tarikatın İstanbul'da yaygınlaşma sürecinin başlangıcı sayılmaktadır²⁵⁶.

²⁴⁸ Muslu, **a.g.e.**, s. 568; M. Baha Tanman, "Drağman Külliyesi", **DİA**, İstanbul 1994, IX, 524-5. Enes İlhan, **Lale Devrinde Gül Aşığı: III. Ahmed (Necîb)-Hayatı, Sanatı ve Divançesi**, Gece Kitaplığı, 2016, s. 87. Levhaların biri tarih manzumesi, diğeri "*Fa'lem ennehu lâ ilâhe illallâh*" ayetidir. Ayet, sonraki asırda Üsküdar'daki Şeyh Mustafa Devatî Türbesi'ne taşınmıştır (Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 140).

²⁴⁹ **TSMA.d.**, nr. 1058, vr. 80b (1705); nr. 2366/8 (1723).

²⁵⁰ Hasan Aksoy, "Enîs Receb Dede", **DİA**, İstanbul 1995, XI, 241.

²⁵¹ Tülay Artan, "El Yazmaları Işığında Bir Çevre ve Çehre Eskizi: Kadızâdeliler, Müceddidiler ve Damad İbrahim Paşa (1730)", **Müteferrika**, Kış 2016/2, s. 85. 1674'te vefatına değin Muradiye Mevlevîhânesi'nin şeyhliğini yürüten Enîs Receb Dede'nin manevi dairesine girdiği rivayet edilen diğer padişahlar, III. Ahmed'in babası, 2 amcası ve kardeşi, yani IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa'dır (Murat Akgündüz, "Mevlevîlik ve Osmanlı Padişahları", **Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri- II 26-28 Ekim 2007 Şanlıurfa**, ed. Abdurrahman Elmalı, Ali Bakkal, Urfa, İlahiyat Fakültesi, s. 349).

²⁵² **TSMA.d.**, nr. 2368/8 (1725); Muslu, **a.g.e.**, s. 569; Hüseyin Vassaf, **Sefine-i Evliya**, I, 109.

²⁵³ Muslu, **a.g.e.**, s. 569.

²⁵⁴ **TSMA.d.**, nr. 2369/8 (Şaban 1138/Nisan 1726).

²⁵⁵ Ekrem Işın, "Rıfâîlik", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI, 326.

²⁵⁶ Ekrem Işın, "Rıfâîlik", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI, 326..

1715 Mora Seferi esnasında Balkanlardaki Bektaşî tekkelerinden Ferecik Nefes Baba Tekkesi'ni ziyareti, padişahın ziyaret ettiği tekke çeşitliğine verilebilecek son örnektir²⁵⁷. Zamanında IV. Mehmed'in de ziyaret ettiği bu tekke için kısa bir de şiir kaleme alan III. Ahmed, hüsn-i hatla yazdığı bu şiiri türbe duvarına astırdı²⁵⁸.

Yukarıdaki örnekler, padişahın tekke ziyareti yapmak veya sohbet meclisinde bulunmak türünden faaliyetlerini Halvetîlerle daha sık olmakla birlikte Mevlevî, Kâdirî, Rifâî ve Bektaşîleri kapsayacak geniş likte tuttuğunu gösterir. Birçok Osmanlı padişahı gibi o da geniş bir coğrafyanın hâkimi ve Müslümanların halifesi olarak farklı tasavvufî hareketler ve meşayih erbabıyla ilişkilerini belli bir seviyede tutmuştu. Dolayısıyla zikredilen örneklerden mesela Mevlevîhâne'ye ney dinlemeye gidişi, tek başına ondaki Mevlevîlik temayülüne kanıt sayılamayacağı gibi aşağıda konu edilecek Nakşî-Müceddidî şeyhi Murad Buharî'ye hürmetinden dolayı "Nakşî-Müceddidî eğilimleri" bulunduğu yönündeki kanaat²⁵⁹ de temkini gerektirir. Nitekim aynı bakış açısıyla III. Ahmed'in adını, Bayramî-Melâmîliği ile birlikte zikretmek işten bile olmazdı. Zira gözdelik payesiyle yakın çevresinde tutup devlet işlerinde görüşlerine başvurduğu siyasî figürler arasında Melâmîliğin yaygınlığı aşağıda görülecektir.

III. Ahmed'in etrafındaki ricalin tasavvuf tarikatlarındaki tercihleri hakkında, ilk sadrazamlarından Moralı Hasan'ın Halvetî, Baltacı Mehmed'in Mevlevî olduğu rivayet edilir²⁶⁰. Yakın çevrenin etkin ismi Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi'nin Bayramî-Melâmî hareketinin kutupluğunu 30 yılı aşkın yürüttüğü bilinmektedir²⁶¹. Paşmakçızâde'nin 1712'de vefatını müteakip harekete onun teşvikiyle katıldığı bilinen (Şehid) Ali Paşa'nın²⁶² kutupluğu devraldığı söylenmektedir²⁶³.

²⁵⁷ TSMA.d, nr. 2358/9. Tekke hakkında bkz. Ayşegül Kılıç, "Balkanlar'da Osmanlı İskânına Bir Nefes: Ferecik'te Işıklar (Nefes Sultan/Baba) Tekkesi", **VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı**, I, ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara, Gece Kitaplığı, 2019, s. 3-45.

²⁵⁸ İlhan, **a.g.e.**, s. 32. IV. Mehmed'in buraya ziyareti (Ayşegül Kılıç, **a.g.m.**, s. 25).

²⁵⁹ Artan, "I. Mahmûd Saltanatında Boğaziçi Eğlenceleri", s. 103.

²⁶⁰ Muslu, **a.g.e.**, s. 587, 594.

²⁶¹ Abdülhakî Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 163-4; Haşim Şahin, "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 812.

²⁶² **Nusretname**, s. 1054.

²⁶³ Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 165-6; Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", **Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 69.

Bayramî-Melâmîliği, Hacı Bayram-ı Velî'nin (ö. 1430) vefatı sonrası halifelerinden Ömer Dede Sıkkînî'nin (ö. 1475) tarikatın taç ve hırkasını terk edip melamet neşvesine bürünmesiyle oluşan kapalı bir yapılanmadır²⁶⁴. Belli bir ayin, evrad, zikir yahut kisve edinmeyen, tekke ve zaviye kurmayan, dünyadan uzleti ve vakıf geliriyle geçinmeyi reddeden ve süluklerini mürşide muhabbet ve ihvanla sohbetten ibaret gören Bayramî-Melâmîliğinin fikri temelini, vahdet-i vücud düşüncesini ve ona bağlı olarak hakikat-i Muhammediye ile kutup inancı oluşturur; ayrıca bu grup Hz. Muhammed ve Hz. Ali ittihadına inanmaları ve Ehl-i Beyt ile 12 imama muhabbetleriyle bilinir²⁶⁵. Bu gibi hususiyetleri nedeniyle Sünni temelli Osmanlı ulemasının şiddetle eleştirdiği ve devletin de şüpheyile yaklaştığı bu zümre, ilk devirlerden itibaren merkezî idareyle sorunlar yaşar. Sertlik oranı dönemine göre değişse de baskı görüp devlet takibatına maruz kalan ve hatta bazı kutupları idam edilen Melâmîler, faaliyetlerini içlerine kapanarak gizlilik ilkesi temelinde yürütürler²⁶⁶.

1662'de Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın emriyle 90 yaşının üstündeki kutupları Sütçü Beşir Ağa ve 40'a yakın müridinin boğularak idamı hâdisesinde merkezî idareyle oldukça gerilen ve içlerine kapanan bu grubun²⁶⁷, III. Ahmed döneminde devlet kademelerinde bu denli yer edinmesi hayli sıra dışıdır. Bir Melâmî kutbu olan Paşmakçızâde'nin Sünni ulemanın başı addedilen şeyhülislamlık makamını 5 yıl işgal etmesi ve bir diğeri (Şehid) Ali Paşa'nın padişahın güvenini tam manasıyla kazanıp biricik gözdesi, damadı ve sadrazamı olabilmesi örneğine pek rastlanmayan bir durumdur²⁶⁸.

²⁶⁴ DİA, "Melâmiyye", **DİA**, İstanbul 2004, XXIX, s. 29.

²⁶⁵ Gölpınarlı, **Melâmilik ve Melâmîler**, s. 190-206; Abdurrezzak Tek, **Bayrâmî Melâmîliği'ne Dair Melâmet Risâleleri**, İstanbul: Dergâh Yay., 2021, s. 44-53. Şahin, "Bayramiyye", s. 797.

²⁶⁶ Nihat Azamat, "Bayrâmî Melâmîliğine Dair", **Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan**, ed. Ebru Altan, Abdurrahman Kesik, Murat Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2020, s. 115-123; Mustafa Kara, "Melâmetiye", **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, c. 43, sayı I-IV, Prof. Sabri F. Ülgener'e Armağan, İstanbul, 1987, s. 580-581; Ekrem Işın, "Melâmîlik", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, V, s. 380-386.

²⁶⁷ Azamat, "Bayrâmî Melâmîliğine Dair", s. 122; Gölpınarlı, **Melâmilik ve Melâmîler**, s.188.

²⁶⁸ Aslında 17. yüzyılın başından itibaren Melâmîliğe intisap edenler arasında Sadrazam Halil Paşa (ö. 1630), Şeyhülislam Ebülmeyâmin Mustafa Efendi (ö. 1604) ve reisülküttaplığa kadar yükselen Sarı Abdullah (ö. 1660) gibi üst düzey devlet adamlarına ve ulema mensuplarına rastlanır. Fakat Melâmî kutupluğu makamında böylesi bilindiği kadarıyla ilktir (Azamat, "Bayrâmî Melâmîliğine Dair", s. 122).

Ekrem Işın'a göre, döneme damgasını vuran bir diğer isim Sadrazam Nevşehirli de Melâmî'dir. Işın, Melâmîlerin 18. yüzyıl başında Topkapı Sarayı'nın Helvacılar Ocağı'nda ciddi şekilde örgütlendiklerini ve Nevşehirli'nin bu ocaktan çıkan en bilindik Melâmî olduğunu öne sürer²⁶⁹. Tülay Artan, Nevşehirli'nin tasavvufi tercihlerine ilişkin birden fazla olasılığı gündeme taşır. Ona göre, paşanın mezar taşının şeklinden ötürü Melâmî olma ihtimali, Şehzadebaşı'ndaki medresesinin müfredatına *Mesnevi* dersi koydurduğu için Mevlevîliğe muhabbeti ve Nakşibendî-Müceddidî Şeyhi Murad Buhârî ile mektuplaştığı iddiasından hareketle de Müceddidîliğe meyli söz konusu edilebilir²⁷⁰.

Işın'a göre Paşmakçızâde Ali Efendi ile (Şehid) Ali Paşa'nın kutuplukları sırasında bürokrasiye iyice yerleşen Melâmîler, sonraki dönemde Nevşehirli'nin himayesinde önemli kadrolarda varlıklarını sürdürdüler ve üst tabaka şehirli nüfusta ve bürokraside seçkin ama dışa kapalı bir Melâmî zümresi oluşturdular²⁷¹. Yazar, o dönem Melâmîliğe meyledenler arasında Reisülküttap Mustafa Efendi, Ahmed Arîfî Efendi, Defterdar Sarı Mehmed Paşa ile devrin bilindik müellif ve münşilerinden Vakanüvis Râşid Efendi, Mustafa Sâmî, Osmanzâde Tâib ve Nedîm'i zikreder²⁷².

Nakşibendî-Müceddidîliğinin bu dönemde İstanbul'da yükselişine de değinmek gerekebilir. Temeli Hindistan'da atılan ve İmam-ı Rabbanî (ö. 1634) öğretilerine dayanan Nakşibendî-Müceddidîliği, siyasî bir tepki hareketi olarak doğar ve şeriatı merkeze yerleştiren, İslam'ın ilk haline dönüşü ve Hz. Muhammed'in hadislerine eksiksiz uymayı salık veren bir yaklaşımla dine sonradan ilave edilen yahut ondan eksiltilen her şeyi bidat gören reformcu bir anlayışı benimser²⁷³. Hareketi Anadolu'ya ulaştıran ve İstanbul'a getiren Müceddidî şeyhlerinden Semerkand doğumlu Murad

²⁶⁹ Ekrem Işın, "Melâmîlik", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, V, s. 385.

²⁷⁰ Artan, "El Yazmaları Işığında Bir Çevre", s. 55-56. Bir çalışmada Nevşehirli'nin Murad Buhârî'nin takipçilerinden olduğu iddia edilse (Abu-Manneh, "Sheikh Murâd al-Bukhârî and the Expansion of", s. 19) de ikilinin mektuplaşmalarını inceleyen Artan, Nevşehirli ile şeyhin arasında özel bir ilişkinin varlığını ihsas edecek ifadelerle rastlamadığını belirtir (sayfa 78).

²⁷¹ Işın, "Melâmîlik", s. 384-385.

²⁷² Aynı yer; Ekrem Işın, "Abdülbâki (La'lizâde)", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I, 28. Işın, bu zümredeliklerin kendilerini dıştan Nakşî gösterecekleri de aslında Lâlîzâde'nin Melâmîlik temeline dayanan tasavvufi anlayışını benimsediklerini kaydeder. Şair Nedîm'in gençliğinde Gülşeniyye tarikatına intisabı da söz konusudur (İskender Pala, "Lale Devri ve Nedîm", **İstanbul Armağanı IV Lâle Devri**, yay. haz. Mustafa Armağan, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2000, s. 79).

²⁷³ Adını, kurucusu İmam-ı Rabbanî diye anılan Ahmed Farûkî Sirhindî (ö. 1634) için söylenen ikinci binyılın müceddidi iddiasından alan Müceddidîlik için bkz. Şimşek, **Nakşibendî-Müceddidîlik**; Hamid Algar, "Nakşibendiyye", **DİA**, İstanbul 2006, XXXII, 335-342.

Buhârî, ilk defa IV. Mehmed döneminde davet üzere gelerek 5 yıl kaldığı İstanbul'da Müceddidîliği devlet ricali arasında yaymaya başlar; hatta kendisine ya ilk intisap edenlerden ya da en azından destek çıkanlardan biri III. Ahmed'in şehzadelik hocası (sonradan Şeyhülislam) Feyzullah Efendi olur²⁷⁴. Şeyh, 20 yıl aradan sonra 1708'de tekrar geldiği İstanbul'dan 2 yıl içinde Sadrazam Çorlulu tarafından uzaklaştırılır²⁷⁵. Sürülme sebebinin, halktan gördüğü teveccüh ve etrafının kalabalıklaşmasından duyulan rahatsızlık olduğu söylenir²⁷⁶. 6 yıl kadar Bursa'da yaşadığı sürgün hayatı sonrasında 1715 veya 1717'de İstanbul'a geri dönen Murad Buhârî, 1720'de vefatına dek yaşadığı Eyüp'teki tekkesinde faaliyetlerini sürdürür²⁷⁷. Yüksek katılımlı cenaze merasiminde yaşanan izdiham hali, etkisi altına aldığı kitlenin genişliği hakkında bir fikir verir²⁷⁸.

Müceddidîliğin İstanbul'da etkin bir konuma yükselmesinde, Murad Buhârî'nin ulemayla kurduğu dostane ilişkilerin payı büyüktür²⁷⁹. Tanınmış Melâmî figürlerden Lâlîzâde Abdülbâkî, padişahın hüsn-i hatta ta'lik hocası Veliyüddin Efendi ve 1717'den beri kızlar ağalığını yürüten Hacı Beşir Ağa, Murad Buhârî'ye intisabıyla bilinen isimlerdendir²⁸⁰. Şeyhin, sadrazamlar Köprülüzâde Numan Paşa, (Şehid) Ali Paşa ve Nevşehirli'ye hitaben Arapça mektupları varsa²⁸¹ da benzer bir iletişimi III. Ahmed'le kurduğunu gösteren bir karineye rastlanmadı. Fakat padişahın, şeyhin vefatından sonra tekkesi ve türbesini ziyarete gittiği rivayet edilir²⁸².

Sürgündeki Lâlîzâde Abdülbâkî Efendi'nin affı için Murad Buhârî'nin ricacı olduğu bilgisinden hareketle²⁸³, III. Ahmed'in en azından şeyhin hatırını saydığı söylenebilir. Melâmîliği yanında Murad Buhârî'den aldığı icazetle de bilinen

²⁷⁴ Şimşek, **Nakşibendî-Müceddidîlik**, s. 93; Muslu, **a.g.e.**, s. 233. Feyzullah Efendi'nin şeyhe intisabının değil, desteğinin söz konusu olduğu iddiası için bkz. Abu-Manneh, "Sheikh Murâd al-Bukhârî and the Expansion of", s. 12.

²⁷⁵ Halil İbrahim Şimşek, "Murad Buhârî", **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 186.

²⁷⁶ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1177; Şimşek, **Nakşibendî-Müceddidîlik**, s. 96.

²⁷⁷ Şimşek, **Nakşibendî-Müceddidîlik**, s. 98-9. Tekke ile ilgili bkz. Nuran Çetin, "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2015, sayı 4, s. 5-36.

²⁷⁸ Ali Çoban, "Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı'sında Nakşibendîlik Risaleleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)**, 2018, sayı 16, s. 142.

²⁷⁹ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", s. 79.

²⁸⁰ Şimşek, **Nakşibendî-Müceddidîlik**, s. 195; Şimşek, "Murad Buhârî", s. 186.

²⁸¹ Artan, "El Yazmaları Işığında Bir Çevre", s. 77-78, dipnot no 98; Abu-Manneh, "Sheikh Murâd al-Bukhârî and the Expansion of", s. 17.

²⁸² Abu-Manneh, "Sheikh Murâd al-Bukhârî and the Expansion of", s. 21.

²⁸³ Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 153; Nihat Azamat, "Lâ'îzâde Abdülbâkî", **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 90.

Lâlîzâde²⁸⁴, Sadrazam (Şehid) Ali Paşa'nın danışmanı olarak katıldığı Petervaradin hezimetini sonrasında Limni'ye sürgün edilmiş ve 1720'lerin başlarında affedilerek İstanbul'a dönünce Melâmî meşrep bir Nakşîlik anlayışının yerleşmesinde önemli rol oynamıştı²⁸⁵.

Nakşibendî-Müceddidî şeyhlerinin devlet ricaliyle iletişimi, III. Ahmed'in ardılları zamanında da devam etti. Örneğin Murad Buharî'nin oğlu Muhammed Bahâeddin'i 1752'de sarayda ağırlayan I. Mahmud, hacca gidiş masraflarını da karşıladı; III. Osman da bu şahısla iletişimi sürdürdü²⁸⁶. Oğlu Hüseyin el-Muradî, benzer bir taltifi I. Abdülhamid'den gördü²⁸⁷. Bir diğer Müceddidî şeyhi Mehmed Emîn Tokadî'nin (ö. 1745) de I. Mahmud'dan çok ikram gördüğü, aynı padişahın Konya'daki Müceddidî şeyhi Muhammed Hâdimî'yi (ö. 1762) de İstanbul'a davet ederek ona tefsir dersi icra ettirdiği söylenir²⁸⁸.

Sonuç olarak III. Ahmed'in, Halvetîlerinkinde daha sık olmakla birlikte Mevlevî, Kâdirî ve Rifâî şeyhlerinin vaaz ortamlarında bulunduğu, bu tarikatlara ve Bektaşîlere ait tekkelere ziyaretlere gittiği ve bazı tarikat ileri gelenlerini Topkapı Sarayı'nda yahut sayfiyede ağırladığı görülür. İletişimde bulunduğu bu şeyhlerden herhangi birine intisabı tespit edilememiştir. İleride böyle bir intisap tespit edilse bile bunun, örneğin III. Murad ile rüyalarını yorumlatmak amacıyla düzenli yazıştığı Halvetî şeyhi Şücâ arasındaki gibi kuvvetli bir bağ olma ihtimali hayli düşüktür²⁸⁹.

Dönem boyunca devlet kademelerinde ve III. Ahmed'in yakın siyasî çevresinde Bayramî-Melâmîlerin etkinliği söz konusudur. Kapalı bir yapılanma olan Melâmîlik'te kişinin kendini açık etmemesine verilen ehemmiyet göz önünde bulundurulduğunda, III. Ahmed'in yakınındaki Paşmakçızâde Ali ve Sadrazam (Şehid) Ali Paşa'nın, dahası eğer Melâmî ise Nevşehirli'nin faaliyetlerinden ne kadar haberdar olduğunu kestirmek güçtür. Fakat yine de devrin müellifinin, Paşmakçızâde'nin Sadrazam Çorlulu'nun

²⁸⁴ Halil İbrahim Şimşek, "Anadolu Müceddidîlerine İlişkin Bazı Tarihî Bilgilerin Kullanışı Üzerine Bir Değerlendirme", **Gazi Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002/2, c. I, sayı 2, s. 221; Azamat, "Lâ'îzâde Abdülbâkî", s. 90; Şahin, "Bayramiyye", s. 813. Lâlîzâde'nin, daha ziyade *Sergüzeşt* adıyla bilinen *Menâkıb-ı Melâmîyye-i Bayramiyye* adlı eseri, Bayramî-Melâmîliğin tarihi ve geleneklerini anlatan yegâne kaynaklardanır.

²⁸⁵ Şahin, "Bayramiyye", s. 813; Işın, "Abdülbâkî (La'îzâde)", s. 28; Işın, "Melamîlik", s. 385.

²⁸⁶ Şimşek, **Nakşibendî-Müceddidîlik**, s. 192.

²⁸⁷ Şimşek, **Nakşibendî-Müceddidîlik**, s. 193.

²⁸⁸ Aynı yer.

²⁸⁹ Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 81. Ayrıca bkz. **Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları**, haz. Özgen Felek, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2014.

baskısıyla ilk şeyhülislamlığından azledilişinin nedenleri arasında saydığı, bu kişinin Hamzavî ve dinin akaidini birbirine karıştırmış “hulûlî mezhep” bir zorba olduğu şeklindeki iddialardan²⁹⁰ padişahın olan bitenin az çok farkında olduğu çıkarımı yapılabilir.

Gerçi Çorlulu’nun Paşmakçızâde’den kurtulma çabasının altında dini kaygılardan ziyade siyasî çıkarlar yatıyordu. Sadrazam, karar mekanizmasında etkin bu ismi şehirden uzaklaştırarak sadaret işlerinde kendisine ayak bağı olacak bir kişiyi daha saf dışı bırakmanın derdindeydi. Nakşibendî-Müceddidî Şeyhi Murad Buharî’yi de şehirden uzaklaştıran Çorlulu, o dönem Müceddidîler ile Melâmîler arasında kurulduğu söylenen iyi ilişkilerden²⁹¹ ve bu iki grubun bürokrasi içindeki faaliyetlerinden işkillenmiş olabilir. Padişahın birinci gözdesi ve kendisinin baş rakibi Melâmî Rikâb Kaymakamı (Şehid) Ali Paşa ile Murad Buharî’nin nüfuzunu birleştirerek onun ayağını kaydırmaya girişme ihtimali, onu böyle bir yola tevessül ettirmiş olabilir. Bu konuda netleştirilemeyen bir başka husus, devrinde devlet kadroları ve toplum nezdinde rağbet gören Nakşibendî-Müceddidîlikle III. Ahmed arasındaki ilişkinin biçimidir.

4.3. Bireysel Uğraşları

4.3.1. Hat Sanatı

III. Ahmed, güzel yazı yazmakta gösterdiği yetenek ve üstün performansla hüsn-i hat sanatıyla uğraşan 10’dan fazla Osmanlı padişahı arasında farklı ve haklı bir üne sahiptir²⁹².

Çağdaşı yabancılar tarafından “mükemmel bir hattat”²⁹³ ve “memleketinin en iyi yazı yazanı”²⁹⁴ şeklinde tavsif edilir. Bunda, küçüklüğünden beri aldığı hat eğitiminin

²⁹⁰ Nusretnâme, s. 845.

²⁹¹ Öngören, “Osmanlı Türkiyesi’nde Tarikatlar”, s. 69.

²⁹² II. Murad, II. Bayezid, Kanunî Sultan Süleyman, III. Murad, IV. Murad, II. Süleyman, II. Mustafa, III. Mustafa, III. Selim, II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz diğerleridir (Hüsrev Subaşı, “Hattat Osmanlı Padişahları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, XI, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 56).

²⁹³ Mouradgea D’Ohsson, **XVIII. Yüzyıl Türkiyesi’nde Örf ve Adetler**, terc. Zerhen Yüksel, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul, s. 145.

²⁹⁴ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 168.

kalitesi ve hat sanatının rağbet gördüğü bir çevrede yetişmesi gibi unsurlar kadar, merak saldıgı güzel yazıya fitraten yatkınlığının payı da olmalıdır²⁹⁵.

Şehzadelik yıllarında Osmanlı hat sanatının Şeyh Hamdullah'tan sonra ikinci dehası sayılan Hafız Osman'dan sülüs, nesih ve celi sülüs meşk eden padişah, eğitimini Hafız Osman'ın önemli talebelerinden Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi (ö. 1731) ile tamamladı²⁹⁶. Ayrıca Veliyüddin Efendi'den (ö. 1768) ta'lik icazeti aldı²⁹⁷. Saltanatının başında yazdığı hatt-ı hümayunlardaki muntazam kaligrafi, güzel yazı yeteneğinin şehzadelik döneminde ne ölçüde inkişaf ettiğinin göstergesidir²⁹⁸. Tahta geçtiğinde kullanmak için Hazine'den yanına aldığı ilk kitaplar arasında hatt-ı şerif ve telhis örneklerini içeren mecmuaların varlığı, biçimsellik kadar üslubuna uygun yazmaya verdiği öneme işarettir²⁹⁹. Masasında duran yazı örnekleri, sadece kendi hocaları Hafız Osman ve Seyyid Abdullah'ın değil, hat sanatının önceki iki başat ekolünün temsilcisi Şeyh Hamdullah ve Ahmed Karahisarî'ye ait çalışmalardan da yararlandığını gösterir³⁰⁰.

Tespit edilebilen 40'a yakın eseriyle günümüze en çok eseri ulaşan 3 hattat padişahdan biri kabul edilen³⁰¹ III. Ahmed'in üretkenliği bir yana, denediği değişik yöntemlerle Osmanlı hat sanatına farklı açılımlar getirdiği söylenir; yenilikçi yaklaşımı dönemindeki ve sonraki hat ustalarınca kabul görüp yaygınlaşmıştır³⁰². Bu anlamda, hat sanatı için birçok açıdan ilklerin padişahı olmuş ve hatta bazı hususlarda tek kalmıştır. Yazıları biçimsel olarak; levha ve kitabe formatındakiler, Kur'an-ı Kerim nüshaları ve albümler (*murakka'*) şeklinde 4 kategoriye ayrılabilir. Bir de her

²⁹⁵ Şehzadelik yılları hüsn-i hat ortamına dair bkz. Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 90 vd.

²⁹⁶ Subaşı, "Hattat Osmanlı Padişahları", s. 56.

²⁹⁷ Haremeyn-i şerife'nin müfettişliği görevindeki Veliyüddin Efendi ileride tanınan bir şeyhülislam oldu (Subaşı, "Hattat Osmanlı Padişahları", s. 56; Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, 1928, s. 79).

²⁹⁸ AE.SAMD.III, 82/8197 (Rebiülahir 1115/Eylül 1703); AE.SAMD.III, 224/21629 (Cemaziyelevvel 1115/Eylül 1703); C.SM. 144/7206 (Cemaziyelevvel 1115/Eylül 1703); AE.SAMD.III, 80/8060 (Ramazan 1115/Ocak 1704); **T SMA.d**, nr. 2352/252 ve 302 ve 303 ve 305 ve 375 ve 378 ve 577 (Rebiülahir 1115-Şaban 1115/Ağustos 1703-Ocak 1704; BOA, MFB, 34 (Şevval 1116/Şubat 1705).

²⁹⁹ **T SMA.d**, nr. 158/1, vr. 5b (Cemaziyelahir 1115/Ekim 1703).

³⁰⁰ **T SMA.d**, nr. 158/1, vr. 7b-8a.

³⁰¹ Subaşı, "Hattat Osmanlı Padişahları", s. 56.

³⁰² Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 278-306.

eserinin altına attığı kendi tasarımı imzaları, yani tuğraları vardır³⁰³. Tuğrayla uğraşan III. Ahmed, hattat padişahlar arasında tuğrasını kendi çeken tek isimdir³⁰⁴.

Günümüze ulaşan eserleri arasında 24 tane ile en kalabalık grubu oluşturan levha formatındakilerde, alışılmışın dışında büyüklüğe sahip taşınabilir ahşap levhaların üzerine seçtiği kısa ve göz alıcı dini içerikli şablonları genellikle celî sülüs hat ile itinayla yazdı. Her birini tezyin ettirdikten sonra Topkapı Sarayı'nın bazı kısımlarına yahut Üsküdar Gülnuş Valide Sultan, Ayasofya ve Şehzadebaşı gibi çeşitli selâtin camilerine astırdı³⁰⁵.

Kitabe formatındaki ikinci kategoride hüsn-i hat ile yazdığı dini içerikli ibareleri yahut kaleminden çıkan kısa manzumeleri, çoğunlukla mermer bazen de çini üzerine kazıtıp/işletip Topkapı Sarayı kapıları ile içindeki bazı mevkilere, baniliğini üstlendiği çeşmelere ve ziyarete gittiği tekkelerin duvarlarına astırdı³⁰⁶. Bunların en bilineni 1141/1728-9 yılında Topkapı Sarayı önünde yaptırdığı çeşme için büyük celî sülüs hat ile yazdığı ve bugün hâlâ yerinde duran “*Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle du'â*” şeklindeki kitabedir³⁰⁷. Kendisi bu anlamda hüsn-i hat yazılarını mimarî ve epigrafik amaçla kullanılan ilk ve en önemli Osmanlı padişahı olarak kabul edilir³⁰⁸.

Müstakimzâde, III. Ahmed'in nesih hat ile 4 tane Kur'an yazdığını ve 2'sini Kocamustafapaşa Hânkâhı Şeyhi Nureddin Efendi ile Hâfız Paşa Camii İmamı Veliyüddin Efendi'ye hediye ettiğini ve diğer 2'sini Medine'ye Ravza-i Mutahhara'ya gönderdiğini kaydeder; fakat bunlardan günümüze ulaştığı bilineni yoktur³⁰⁹.

³⁰³ Padişahın çeşitli imzaları hakkında bkz. Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 252-276.

³⁰⁴ Subaşı, “Hattat Osmanlı Padişahları”, s. 56; P. Bora Keskiner, “Sultan Ahmed III's Hadith-Tughra: Uniting The Word of The Prophet and the Imperial Monogram”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, sayı 2, 2013, s. 114.

³⁰⁵ Topkapı Sarayı Hırka-i Saâdet Dairesi'ndeki Kelime-i Tevhîd, Arz Odası penceresi üzerindeki Besmele, Enderun Kütüphanesi'ndeki manzume, Üsküdar Gülnuş Valide Sultan Camii iç duvarındaki “*Cennet annelerin ayağı altındadır*” hadis-i şerîfi ve Ayasofya Camii içindeki bir başka levha en bilenenlerdendir (Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 105-161).

³⁰⁶ Topkapı Sarayı Dîvân-ı Hümayun'un iç duvarındaki Kelime-i Tevhîd, Babüssaade'nin iç tarafındaki hadis-i şerîf, Arz Odası'ndaki hadis-i şerîf ve Arz Odası girişinin üstündeki Besmele, Drağman Tekkesi'nin duvarına, Üsküdar'da Gülnuş Valide Sultan adına yaptırdığı çeşme duvarına yazdıkları örnek verilebilir (Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 161-178).

³⁰⁷ Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 175-6. Kitabe, koca bir satır şeklinde çeşmenin Ayasofya'ya bakan asıl cephesi üzerinde durmaktadır (Reşad Ekrem Koçu, “Ahmed III. Meydan Çeşmesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, I, 297).

³⁰⁸ Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 162.

³⁰⁹ Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, 1928, s. 78. Ali Emirî'nin iddiası, III. Ahmed'in yazdığı 4 değil 5 adet Kur'an olduğu yönündedir (Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 193).

Padişahın hüsn-i hat sanatıyla kâğıt üzerine yazdığı yazılarından oluşan 2 albümünden 1136/1723 tarihli 10 sayfalık ilki, Şeyh Hamdullah'ın hat yazılarının birebir kopyasıdır³¹⁰. *Murakka'-ı Hâs* diye bilinen 1140/1727 tarihli ikincisi ise kendinin ve devrinin şaheseri olarak nitelenir³¹¹. Bu albümde kendi adına tertiplemediği alışlagelen tuğrasının dışında³¹², yine yenilikçi bir yaklaşımla kendisinin tanzim ettiği muhtelif ibarelerle çektiği 9 farklı tuğra yer alır³¹³.

Tuğra şeklindeki bir başka kompozisyonunda Hz. Muhammed'in "*Benim şefaati ümmetimden büyük günahlar işleyenler içindir*" mealindeki hadis-i şerîfini istifler³¹⁴. Keskiner'e göre padişahlık alameti tuğra ile bir hadis-i şerîfin birlikte kullanımı ilkti ve oluşturduğu bu *hadis-tuğra* ile III. Ahmed, peygamber ve sultan yahut din ve devlet gibi iki hayatî kavramı tek bir hat kompozisyonu içinde birleştirmeye muvaffak olmuştu³¹⁵. Bu kompozisyon ve albümdeki diğerleri, o dönem ve sonrasında levha yahut çini üzerine işlenerek Topkapı Sarayı ve muhtelif camilerin iç duvarlarına yerleştirildi³¹⁶. Sonraki asırlarda farklı tuğra kompozisyonları denense de en rağbet görüp kopyalananın III. Ahmed'in bu *hadis-tuğrası* olduğu düşünülmektedir³¹⁷. Diğer taraftan bir-iki istisna dışında yaygın şekliyle madenî para ve resmî belgelerde kullanılan padişah tuğraları, farklı bir fonksiyona

³¹⁰ Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 193. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (TSMK. A. 3652) muhafaza edilen bu albüm hakkında bkz. Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 198-206.

³¹¹ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (TSMK. A. 3653) korunur (M. Uğur Derman, **Murakka'-ı Hâs, Tuğrakeş Bir Pâdişah: Sultan III. Ahmed**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2009, s. 10).

³¹² "Şah Ahmed bin Mehmed Han el-muzaffer daima". Örnekler için bkz. Suha Umur, **Osmanlı Padişah Tuğraları**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1980, s. 241- 245.

³¹³ Albümdeki tuğra kompozisyonları şunlardı: "Hazret-i Sultân-ı Kâbe Kavseyni ve'l-Haremeyn"; "Muhammedün-Seyyidü'l-Keykeyni ve's-Sakaleyn"; "Mücebince amel oluna"; Şâh Ahmed bin Mehmed Hân el-Muzaffer dâimâ"; "Cihanın mâliki Hâkân-ı Emced"; "Şeriat sâliki Sultan Ahmed"; İhsân-ı Hümayûnum olmuşdur"; "İhsân-ı Pâdişâhânem olmuşdur"; "Eser-i Hâme-i Şâh Ahmed bin Mehmed Hân"; "Ketebehu Ahmed Hân Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn". Albümün tamamının faksimile baskısı için bkz. Derman, **Murakka'-ı Hâs**, s. 20-24.

³¹⁴ Bu hadis-tuğra kompozisyonunun, ilki 1710 tarihli 2 nüshası günümüze ulaştı (TSMK. G.Y. 425 ve TSMK. G. Y. 947) Bkz. Muammer Ülker, **Başlangıcından Günümüze Türk Hat Sanatı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987, s. 207. Padişah bu kompozisyonun altına ketebe makamına "*Hadis-i pâkîni Sultân Ahmed eylemiş tuğra*" diye biten bir beyit kaleme alır (İlhan, **a.g.e.**, s. 34). "İstif" tabiri, hat sanatında harf ve kelimelerin üst üste getirilerek ahenkli ve göze hoş görünecek şekilde yerleştirilmesi için kullanılır (M. Uğur Derman, "İstif", **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, 330-333).

³¹⁵ Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 125.

³¹⁶ O devir üretime geçen Tekfur Sarayı çini atölyesinde çini üzerine işlenen bu kompozisyon Topkapı Sarayı Haremi Kara Ağalar Camii, Nevşehir Damad İbrahim Paşa Camii ve Nevşehir Nar Köyü Camii'ne konuldu (Bora Keskiner, "Sultan Ahmed III's Calligraphy on Tekfur Sarayı Tiles", **14th International Congress of Turkish Art**, Paris, 2013 s. 380-1).

³¹⁷ Keskiner, "Sultan Ahmed III's Hadith-Tughra", s. 125. Yazar, bu kompozisyonun günümüze ulaşan kopyalarından tespit edilebilenleri listeler (**aynı makale**, s. 119-124).

büründürüldükleri bu dönemde mimarî yapıların kitabeleri üzerine yerleştirilmeye başlanarak epigrafik bir hüviyet kazanmıştır³¹⁸.

Keskiner, padişahın Timurlu, Akkoyunlu ve Safevi sanatçılarından esinlendiğini, hat sanatına getirdiği yenilikçi bakış açısı ve denediği değişik sanatsal kompozisyonlarla bu alanda bir yapı taşı olduğunu ve 18. ve 19. yüzyıllar boyunca hüsn-i hatta atılan bazı reformist adımların köklerini onun uygulamalarında aramak gerektiğini belirtir³¹⁹. Eser içerik seçimlerini, Hz. Muhammed'den şefaet beklentisinin tezahürü olarak yorumlar. Yazılarını Hırka-i Saâdet Dairesi'nin iç ve dış duvarlarına yerleştirmesini, tuğra albümüne peygamber için Haremeyn'in efendisi övgüsü yaptığı bir kompozisyonla başlayıp kendisini buraların hizmetkârı şeklinde nitelendirdiği başka biriyle bitirmesi ve tuğra ve hadisi ilk defa aynı kompozisyonda bir araya getirmesi gibi hususları bu kanısına dayanak gösterir³²⁰.

Yazar, dini içerikli göz alıcı büyük hüsn-i hat levhalarını, Topkapı Sarayı içinde ulema ve vüzeranın uğrak mekânlarına ve dışarıda halkın sık ziyaret ettiği cami ve türbelere yerleştiren padişahın, bu sanatı propaganda aracına dönüştürme ve klasik dönemdeki “gazi padişah” imgesinin yerine “dindar ve bilge padişah” imgesini koyma gayretine vurgu yapar³²¹. Ayrıca levha ve mimarî eserlere kitabe yazma uygulamasını “kamusal alanda görünürlüğe” dayalı yeni bir hükümdar imgesi geliştirme gayretine verir³²² ve sonraki padişahların da onun açtığı bu yolda yürüdüğünü kaydeder³²³.

Hat sanatının tarihçesi ve teknikleri (*ilm-i hat*) üzerine yazıp çizmeyi teşvik ederek³²⁴ bu türün gelişimine katkıda bulunan III. Ahmed'in saltanat yıllarında, güzel sanatlarla iştigal edenler kıymet görüp teşvik ve himaye edildi. Gerek Enderun ahalisi gerekse şehirdeki ilim ve sanat erbabından çok sayıda kişi hüsn-i hatta ustalaştı³²⁵.

³¹⁸ III. Ahmed'in tamir ettirdiği Büyük Bent'in kitabesinin üzerine tuğrasını yerleştirmesi bu uygulamanın başlangıcı kabul edilse de 18. yüzyıldan önce de II. Murad'ın tuğrasını üzerinde barındıran Selanik'teki bir kitabe ve III. Murad'ın işlendiği bir cami kitabesi gibi nadir örnekleri vardır (M. Uğur Derman, “Tuğra”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 338).

³¹⁹ Bora Keskiner, *a.g.t.*, s. 131, 162, 197-8, 279.

³²⁰ Bora Keskiner, *a.g.t.*, s. 51, 53, 114, 127, 180, 244 vs.

³²¹ Bora Keskiner, *a.g.t.*, s. 279, 314.

³²² Bora Keskiner, *a.g.t.*, s. 162.

³²³ III. Mustafa, III. Selim, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, II. Abdülhamid, Mehmed Vahdeddin bunlardandır (Bora Keskiner, *a.g.t.*, s. 279).

³²⁴ Bora Keskiner, *a.g.t.*, s. 89-90.

³²⁵ Padişah hocalığı da yapan Yedikuleli Seyyid Abdullah ile Veliyüddin Efendi, Rumeli Kazaskeri Abdülbâkî Arif Efendi, İsmail Zühdü, Şekerzâde Seyyid Mehmed, Durmuşzâde Ahmed Efendi, Ağakapılı İsmail Efendi, Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi, şairliği de olan Defterdar İzzet Ali Paşa,

Bunlardan Şekerzâde Seyyid Mehmed, III. Ahmed tarafından Ravza-ı Mutahhara'daki Şeyh Hamdullah hatlı Mushaf'ı kopya etmeye gönderildi ise de bu iş ancak I. Mahmud devrinde bitirilebildi. Bu Mushaf, 19. yüzyıl sonu matbaada çoğaltılarak Osmanlı'daki ilk matbu Kur'an olma vasfını kazandı³²⁶.

III. Ahmed'in yakın çevresinden güzel yazıda ustalaşanlardan biri, gençliğinde Hafız Osman'ın tedrisinden geçip icazetini Ressam Ömer Efendi'den aldığı söylenen Nevşehirli'dir³²⁷. Diğer damadı olan Nevşehirli'nin oğlu Genç Mehmed Paşa ve Nevşehirli'ye karşı beliren muhalif gruptaki Kaptanıderya Kaymak Mustafa Paşa da hat sanatında yeterliliklerini kanıtlayanlardandı³²⁸. Hatta padişah güzel yazı hususunda Mustafa Paşa ile tatlı bir yarış içine girmişti: “*Benim Vezîrim, bu gönderdiğüm yazıyı kapudan paşaya [Kaymak Mustafa] veresiz. Yazı ve cedvel ve pervâz yapışdırmaları bi'l-cümle benimdir. Ancak beyne's-suverde işlenen hâl-kârî benim değildir. Meşk edüp yazmak üzere sipâriş edesiz. Bundan iyi yazarsa hazz ederim. Sa'yim dahi ziyâde olur ve inşâ'allah keskin yazarım. Yazdırdup göndermeniz me'mûldür*”³²⁹.

III. Ahmed'in silahşorlukta da benzer bir rekabet ortamını kendisi kadar iyi silah kullanan Nevşehirli'yle oluşturup paşayı kendi atış rekorunu kırmaya davet ettiği ve Okmeydanı'na ok atmaya giderken de okçulukta mahir sadrazamı Baltacı'yı yanına aldığı hatırlanırsa, iddialı olduğu alanlarda sevdiği vezirleriyle yarışmaktan keyif aldığı ve motivasyonunu bu şekilde artırdığı rahatlıkla söylenebilir.

4.3.2. Şiir ve Lugaz

“Necîb” mahlasıyla şiirler yazan III. Ahmed, şair Osmanlı padişahlarının “Divan” sahibi olanları arasında sayılır³³⁰. Bugüne değin şiirlerinden gün yüzüne çıkanlar, Ali Emirî (ö. 1924) tarafından toplanıp istinsah edilen 301 beyit civarındaki

Hasan Üsküdarî, Enderun'da emsali olmayan Has Odalı Ebûbekir Ferîd Bey ile padişahın rikâbdarı Ahmed Lebîb dönemin önde gelen başarılı hattatlarındandı (Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/II, 554-5; Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 82-84; Meriç, “Hicri 1131 tarihinde Enderunlu Şairler, Hattatlar ve Musiki”, s. 141).
³²⁶ M. Uğur Derman, “Sultan Üçüncü Ahmed'in Yazdırdığı Mushaf”, **Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi**, sayı 1, Aralık 1988, s. 70-74.

³²⁷ Şevket Rado, **Türk Hattatları: XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler**, İstanbul: Yayın Matbaacılık, 1984, s. 134.

³²⁸ Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, 1928, s. 375, 540.

³²⁹ İE. HAT, 4/386.

³³⁰ Coşkun Ak, **Şair Padişahlar**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, “İçindekiler” kısmı. Günay Kut, “Payitaht İstanbul'un Sultan Şairleri (Seyf ve'l Kalem Sahipleri)”, **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, 2000, s. 161-178.

divançesi³³¹ ve kendi el yazısıyla güzüümüze ulaşan birkaç küçük manzumedir. Ali Emirî'nin topladığı şiirler hakkında edebiyatçıların ortak kanaati, divançede dini içeriğin ağır bastığı yönündedir³³². Bu anlamada, Allah ve peygamber sevgisine çokça yer verip sık sık şefaât talebinde bulunduğu şiirlerinin, Klasik Edebiyat örneği olmaktan çok tasavvufî özellikler taşıdığı yönündeki tespit³³³ ve divançesinin “bir tevhit, naat ve münacat mecmuası” olarak tanımlanması³³⁴ mühimdir.

Divançesindeki dini içerikli olmayan az sayıda şiir arasında beşerî aşkı konu edinenler ve Kemerler'e gidiş ya da Neşetâbâd Köşkü'nde safa gibi günlük yaşantısından izler barındıranlar vardır³³⁵. Nevşehirli'nin ziyafet davetine yazdığı cevap, tahtı bıraktığı yeğeni I. Mahmud'a bilindik nasihatı³³⁶ ve Ferecik'teki Nefes Baba Tekkesi için kaleme aldığı ve hüsn-i hatla yazıp türbe duvarına astırdığı şiiri bu kabildendir³³⁷. Divançenin sonlarında oğlu Seyfeddin'in doğumu (1728), kızı Fatma Sultan'ın yaptırdığı cami (1727) ve kendisinin Topkapı Sarayı Babüssaade Kapısı önünde inşa ettirdiği çeşme (1729) gibi önemli olaylar hakkında ebced hesabıyla tarih düşürdüğü birkaç “tarih manzumesi” yer alır³³⁸. Topkapı Sarayı önünde yaptırdığı çeşmenin tarih mısraının ebcedi eksik gelince dönemin ünlü şairi Seyyid Vehbî, başa eklediği bir kelimeyle tarihi tamamlamıştı: “(Aç) besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle du 'â (1141)”³³⁹.

Padişah, naat ve münacatlarında nispeten ağır bir dil kullansa da genel olarak şiirlerinin dilinin sadeliği ve bunun döneminin şiir diliyle örtüştüğü hususunda

³³¹ Mustafa İsen-A. Fuat Bilkan, **Sultan Şairler**, Akçağ Yayınları, 1997, s. 51. Divançe yani küçük şiir mecmuası ya da küçük divan, bir şaire ait şiirlerin içinde Divanı oluşturan şiir türleri ve nazım şekillerinin her birine ait ayrı örnekler bulunmaması durumunda kullanılan bir terimdir.

³³² Ak, **Şair Padişahlar**, s. 305-6; İlhan, **a.g.e.**, s. 17-18. III. Ahmed'in şiirlerinden bazı seçkilerin yer aldığı bu tür çalışmaların yanı sıra divançenin Ali Emirî'nin istinsahı olan bilinen tek nüshasının (Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emirî kısmı, **Manzum**, nr. 529/1, vr. 1-40) tıpkıbasımı yapıldı (Enes İlhan, **Lale Devrinde Gül Aşığı: III. Ahmed (Necîb)-Hayatı, Sanatı ve Divançesi**). Buna göre divançede, 1 mesnevi, 11 murabba, 38 gazel, 6 kıt'a, 5 matla', 3 şarkı, 7 mısra' ve 1 müfred vardır (**aynı eser**, s. 24).

³³³ İsen-Bilkan, **Sultan Şairler**, s. 51.

³³⁴ İlhan, **a.g.e.**, s. 18.

³³⁵ Sırasıyla bkz. İlhan, **a.g.e.**, s. 19, 33, 45.

³³⁶ İlhan, **a.g.e.**, s. 27, 55.

³³⁷ 1715 Mora seferi sırasında (İlhan, **a.g.e.**, s. 32; **TSMA.d**, nr. 2358/9).

³³⁸ İlhan, **a.g.e.**, s. 86-87. Önemli olay ve hadiselerin tarihini ebced hesabıyla bir beytin yahut ibarenin içinde belirtme sanatı olan tarih düşürme hakkında bkz. Turgut Karabey, **Türk Edebiyatında Tarih Düşürme**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2015.

³³⁹ Hilmi Yücebaş, **Şair Padişahlar**, İstanbul, Ahmed Halid Yaşaroğlu Kağıdcılık ve Kitapçılık, 1960, s. 104. Seyyid Vehbî aynı şekilde divançedeki bir başka şiiri daha tahmis yani ilave yaparak yeniden tanzim etti (İlhan, **a.g.e.**, s. 35).

edebiyatçılar hemfikirdirler³⁴⁰. Yine dönem şiirine uygun olarak aruz vezni yanında hece vezniyle yazdığı şiirleri de vardır³⁴¹. Divançesindeki birkaç şarkı ve ilahi, devrin bestekârlarından Tosunzâde Abdullah ve Tiznâm Hafız Yusuf Çelebi ile 20. yüzyıl bestekârı Arif Sami Toker gibi isimler tarafından bestelenir³⁴² ve bestelenen ilahileri zaman zaman tekkelerde okunur³⁴³. Fakat kendine ait bestesi yoktur. Zaten Osmanlı musikisine yönelik araştırmalarda, IV. Murad, I. Mahmud, III. Selim ve II. Mahmud gibi bestekâr Osmanlı sultanları arasında III. Ahmed'in adı geçmez³⁴⁴.

Bestekâr padişahların ortak yönünü oluşturan enstrüman çalma merakı zaten III. Ahmed'de yok gibidir. Örneğin günümüze ulaşan eserleriyle bestekârlıkta kendini kanıtlayan halefi I. Mahmud usta bir tanburîdiydi³⁴⁵; hatta haremindeki cariyelere musiki hocalığı yaptığı rivayet edilir³⁴⁶. III. Ahmed ise sadece musikişinas bir padişahı ve bestecilik yönü de olan sevgili damadı Nevşehirli'yle birlikte musiki erbabını himaye ederdi³⁴⁷. Aşağıda değinileceği üzere saltanatı süresince gerek saraydaki Enderunlular gerekse tekke dervişleri arasından musikiyle uğraşanlar teşvik edilip desteklendi.

Padişahın divançesi dışında günümüze kendi el yazısıyla ulaşan birkaç küçük manzumesi ise dini içerikli değildir. İlk olarak beşerî aşkı konu ettiği şu kıt'ası zikredilebilir:

Görelî ârızını³⁴⁸ dide-i hûn-efşânım
Künc-i firkatde erişdi feleğe efgânım
Mâ'il oldı güzelim sana dil-i nâlânım

³⁴⁰ Ak, *Şair Padişahlar*, s. 307; İlhan, *a.g.e.*, s. 20.

³⁴¹ İsen-Bilkan, *Sultan Şairler*, s. 51.

³⁴² Gözde Çolakoğlu Sarı, "Osmanlı-Türk Müziği'nde Padişahların İzleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, cilt VII, sayı 35, s. 58; Nazmi Özalp, *Türk Mûsiki Tarihi*, I, İstanbul, MEB, 2000, s. 447-8.

³⁴³ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi Birinci Cild Dini Eserler*, İstanbul, Rıza Coşkun Matbaası, 1942, s. 123.

³⁴⁴ Kevser Tuğyan Yıldız, "Bestekâr Osmanlı Padişahları ve Dönemlerinin Musiki Anlayışı", *İstanbul Teknik Ü. Sanat Tarihi YL Tezi*, 2007.

³⁴⁵ Uzunçarşılı, "Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı", s. 96-98.

³⁴⁶ Özalp, *Türk Mûsiki Tarihi*, I, 408.

³⁴⁷ Özalp, *Türk Mûsiki Tarihi*, I, s. 443.

³⁴⁸ Padişah bu şiiri, belki düzeltme amacı güderek aynı kâğıt üzerine 2 kez yazar. İlkinde, bu kelimenin ilk harfi "elif" iken ikincisinde "ayn" olarak değiştirir.

*Ne suçum var seni sevmekde benim sultânım*³⁴⁹

Bir diğeri bir sadrazamı için güzel dileklerini sıraladığı şu rubaîdir:

Âsafâ kalbini Hakk hürrem ü han-dân etsün

Sîne-i sâfinı hem-reng gülistân etsün

Halkı âsûde edüp sâye-i ikbâlinde

*Sana Nâbî gibi dünyâyı du‘â-hân etsün*³⁵⁰

Bir hatt-ı hümayununda, 1137/1724-25 yılında tamamlanan bir kasra, “Zevkin eyleye Sultân Ahmed Cem-Câh, 1137”³⁵¹ tarihini düşürerek şu beyti eklemiştir:

Murâd, seyr-i makâmât-ı aşk ise ey dil!

*Çemen çemen yürü gez andelîbin ardınca*³⁵²

Nevşehirli ve III. Ahmed’in, yani iki şiir düşkününün yazışırken satır aralarına serpiştirdikleri bu tarz kısa manzumelerin örnekleri çoğaltılabilir. Nitekim sadrazam, bir kış akşamı sarayındaki helva sohbetine III. Ahmed’i bir beyitle davet etmiş:

Senindir hâne, minnetin yoktur şevketlü hünkârım

Kerem kıl, sohbet ü helvâ, gel ikbâl ü şevketle

Ondan; “Beni sen eyledün da ‘vet ne mümkün eyleyim ben red” karşılığını almıştı³⁵³.

³⁴⁹ TSMA. E. 802/4.

³⁵⁰ Padişah hatt-ı hümayunun baş kısmına bu rubâ’îyi yazdıktan sonra sadrazamın hatırını şöyle sorar: “Benim Vezîrim, ne âlemdesin? Du‘â-yı hayrım bâlâda tahrîr olunan mazmûndan ma‘lûm olur. Benim ziyâde râhatım ve zevk ü şevkim vardır...” (AE.SAMD.III, 225/21728).

³⁵¹ Yapımı yeni biten bu kasra kendisini davet eden Nevşehirli’ye, yeni kasrın hayırlı olmasını ve yarın geleceğini yazar: “İnşâ’allahu te‘âlâ, benim Vezîrim cânım, yarın varırım. Hakk te‘âlâ meymûn [u] mübârek eyleyüp nice kasırlar yabdırup içinde zevk eylemek mukadder eyleye âmin bi-hürmeti seyyidi ‘l-mürselîn. Sultânın gözlerin bûs ederim. Hareme selâm ederim.” Devamında “Bedîhî bir beyt yazıldı” diyerek yukarıdaki mısraı kasrın “tamâm târihi” olarak ekler (AE.SAMD.III, 228/21905).

³⁵² AE.SAMD.III, 228/21905. Kuvvetle muhtemel yapı, Şaban 1137/Nisan-Mayıs 1725’te tamamlanan Tophane Salıpazarı’ndaki Emnâbâd Kasrı’dır.

³⁵³ Cevabın tamamı şöyleydi: Çerâğimsun benüm hem sen vezîr-i nükte-dânımsun/ Nazîrîn yok sadâkat ile meşhûr cihânımsun/ Beni sen eyledün da ‘vet ne mümkün eyleyim ben red/ Derûnunda olan mihrüm gibi sen hırz-ı cânımsun (İlhan, a.g.e., s. 55; Yücebaş, Şair Padişahlar, s. 106). Nevşehirli’nin III. Ahmed’e yazdığı başka bir kıt’a için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., IV/II, 316.

Örneklerden anlaşıldığı üzere padişah “tarih manzumesine” meraklıydı. Geçmiş çok eskiye dayansa da gelişimi ve yaygınlığı açısından zirveyi 18. yüzyılda bulduğu düşünülen ebced hesabıyla önemli hadiseler üzerine manzum tarih düşürme³⁵⁴, III. Ahmed döneminde çok yaygındı. Hatta devrin şairleri, câize veya terfi beklentisiyle padişaha, sadrazama ve diğer ricale sunmak için önemli önemsiz her duruma tarih manzumesi yazarak nitelik kaybına neden olmakla suçlanırlar³⁵⁵.

Yazdığı tarih manzumeleriyle III. Ahmed’i etkileyen çağdaşı edebî şahsiyetlerin başında ünlü şair ve münşi Osmanzâde Tâib (ö. 1724) gelir. Padişah, şehzadesi İbrahim’in doğumuna düşürdüğü tarihe hayran kaldığı bu ismi bir hatt-ı hümayunla şairlerin başı (*reîs-i şâirân*) ilan eder³⁵⁶. Şairin bir başka manzumesindeki ifadelerin güzelliği onda, bunların ancak ilahî bir feyiz yazılabileceği hissi uyandırır: “*Osmanzâde’nin târihi gâyetü’l-gâye pesendide-i hümayûnum oldu. Ancak olur ve söylenmez. Maksûdu beyân eylemekle ilhâm-bârî olduğuna zerre kadar ıstibâh yokdur. Âferîn sad âferîn*”³⁵⁷. Pasarofça sulhu için yazılan tarihler arasında ise Şehrî mahlaslı bir şairin söyleyişini beğenir ve tanımadığını belirttiği bu şair için “*ne hoş mazmûn ile edâ etmiş*” yorumunda bulunur³⁵⁸. Yeniden inşa edilen Tophane’nin kitabesine de “*gâyet bî-nazîr*” bulduğu Dürrî’nin düşürdüğü tarih mısramın yazılmasını uygun görür³⁵⁹.

Seyyid Vehbî (ö. 1736), Nevşehirli’nin Şehzadebaşı’nda inşa ettirdiği medrese için çok sayıda şairin düşürdüğü tarih arasından padişahın onunkini seçip dizelerinin medrese kitabesine yazılmasını uygun bulduğu şairdir. Bu seçimi paşadan gelen talep doğrultusunda yapan III. Ahmed’in, söz konusu manzumenin son kısmına müdahale

³⁵⁴ Turgut Karabey, “Tarih Düşürme”, **DİA**, İstanbul 2011, XL, 80; Zafer Topak, “18. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası (Arpaemînzâde Sâmi, Edirmeli Kâmî, Esrâr Dede, Nedîm, Seyyid Vehbî, Şeyh Gâlip, Vahîd Mahtumî)”, **Sakarya Ü. Türk Dili Edebiyatı Doktora Tezi**, 2017, s. 30.

³⁵⁵ Topak, **a.g.t.**, s. 30; Ömür Ceylan, “Klasik Şiirin Büyüyen Gölgele Yüzyılı (1701-1800)”, **Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış**, ed. Kayahan Özgül, Ankara, Kurgan Edebiyat, 2013, s. 249. Devrin şairlerinin kendi divanlarındaki sayısız tarih manzumesinin yanında sadece III. Ahmed ve Nevşehirli’ye sunulan kaside ve tarih manzumelerinin derlendiği bir mecmuada, yaklaşık 160 değişik tarih manzumesi bulunur. Bunları Dürrî, Seyyid Vehbî, Râşid, Küçükçelebizâde Âsım, Nedîm, Osmanzâde Tâib, Sâmi, Fâiz, Neylî ve Reşîd gibi şairler sunar (Metin Hakverdioğlu, “Fâiz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuasından Lâle Devri Harpleri ve Sulhları (Ebcedli Tarih Manzumeleri)”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, sayı 9, s. 73-101).

³⁵⁶ Ali Canip Yöntem, “Reis-i Şâiran Osmanzâde Tâib Efendi”, **Türkiyat Mecmuası**, II, 1928, s. 111.

³⁵⁷ AE.SAMD.III, 225/21710. 18. yüzyılda nükteli şiir ile ilahî feyzin sık sık ilişkilendirildiğine ve daha çok tasavvufi gelenekten gelen şairlerin şiirlerini Allah’tan gelen feyiz ve ilhamla yazdıkları düşüncesine sahip olduklarına dair bkz. Topak, “18. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası”, s. 215, 321.

³⁵⁸ AE.SAMD.III, 228/21930.

³⁵⁹ AE.SAMD.III, 222/21441-M; Muhammed Duman, **a.g.t.**, s. 71.

etme arzusu, normal olarak medresenin banisi Nevşehirli'nin adının geçtiği tarih mısraının hemen üstündeki beytin de kendi adıyla başlayacak şekilde değiştirilmesi ihsası mühimdir: “*Vehbî'nin târîhi cümleye gâlib lâkin evvelki musarra'ya nâm-ı hümayûn ile bed' olunsa pek pesendîde-i âlemiyân olurdu*”³⁶⁰. Zira, Nevşehirli ile paylaştığı “kolektif iktidardaki” görünürlüğüne verdiği öneme işaret sayılabilir.

III. Ahmed'in saltanat yılları, kültür ve sanat faaliyetlerinin desteklendiği, edebî ve ilmî eser üreticilerinin himaye görüp teşvik edildiği bir zaman dilimiydi. Dönem boyunca devleti idare edenlerin sergiledikleri himayeci tutumun 18. yüzyılın “şair ve şair asrı” şeklinde anılmasında rolü büyüktü³⁶¹. Nitekim ilim ve sanat erbabının taltif edildiği ve edebî meclislerin toplanma sıklığının oldukça yüksek olduğu ortamda, süslü anlatımlarıyla özgün şiirler kaleme alan çok sayıda nitelikli şair yetişti³⁶². Sadece Sadrazam Nevşehirli'ye ve padişaha sunulan şiirlerin toparlandığı tek bir mecmuada, 98 şaire ait 500'ün üstünde şiirin bulunması bu zenginliğin göstergelerindendir³⁶³.

Edebiyat tarihi uzmanlarına göre bunlardan Nâbî (ö. 1712), “hikemî” üslupta yazdığı çok sayıda şiirle ekol olmayı başarmış bir isimdi³⁶⁴. Padişah tarafından şairlerin reisi seçilen Osmanzâde Tâib, geride sadece manzum değil en bilineni ilk müstakil Osmanlı sadrazam biyografisi *Hadikatü'l-Vüzerâ* olmak üzere önemli mensur eserler ve değerli yapıtlara ait çok sayıda tercüme bıraktı. Bu kişinin yerine vekil atadığı Seyyid Vehbî, şiir kariyerini Nâbî'nin izinde başlatıp kendine has tarzıyla Divan şiirinde çığır açtığı düşünülen Nedîm'in (ö. 1730) etkisine giren hatta yerine onu vekil bırakan bir isimdi. Aynı zamanda 1720'deki sünnet düğününün konu edildiği meşhur *Sûrnâme*'nin yazarıydı. Nedîm, geliştirdiği “şûhâne” şiir üslubuyla konuşma dilinde yazdığı sade ve samimi şiirleriyle dönemi en canlı haliyle yansıtmayı başaran,

³⁶⁰ AE.SAMD.III, 221/21363. *Musarra'* kafiyeli mısralardan oluşan beyte verilen addır. Şairin, padişahın isteğini yerine getirdiği anlaşılır (Dikmen, “Seyyid Vehbî ve Divanının”, s. 409-410).

³⁶¹ Topak, “18. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası”, s. 28.

³⁶² Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/II, 541.

³⁶³ 636 varak hacme sahip bu mecmuayı derleyenler, Fâiz Efendi ile Şâkir Bey'di (Metin Hakverdioğlu, *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri*, İstanbul, Sage Yayıncılık, 2011, s. 46, 57).

³⁶⁴ Paragraf boyunca verilecek olan III. Ahmed döneminin önde gelen edebî şahsiyetleriyle ilgili temel tanıtıcı bilgiler, Osmanlı edebiyat tarihinin şu kaynaklarından derlendi: Osman Horata, *Has Bahçede Hazan Vakti*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009; Haluk İpekten ve diğerleri, “XVIII. Yüzyıl Dîvân Nazmı”, *Büyük Türk Klasikleri*, VI, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1987; Haluk İpekten, *Dîvân Edebiyatında Edebî Muhitler*, Ankara, MEB Yay., 1996; Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Edebiyat Yayınevi, 1970; Topak, “18. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası”, s. 28-35.

Divan şiirinde “mahallî” üslubu yaygınlaştıran ve hece vezninde yazdığı murabbalarla şarkı türünün gelişimine de büyük katkı sağlayan bir şairdi. Dürri, şiirlerini Nâbî ekolünde yazar; İzzet Ali Paşa (ö. 1734) Nedîm’i takip ederdi. Hem Nâbî hem Nedîm üslubunda şiirleri bulunan Râşid (ö. 1735) ve Küçükçelebizâde Âsım (ö. 1760) aynı zamanda vakanüvistiler. Râşid, (Şehid) Ali Paşa’nın hamiliğinde yazmaya başladığı vekayinâmeyi Nevşehirli döneminde 1722’e kadar getirdi ve dönem sonuna kadarki kısmı Âsım tamamladı (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*)³⁶⁵.

III. Ahmed ve Sadrazam (Şehid) Ali Paşa da hamilik müessesesini iyi işletmeler de ilim ve sanat erbabının himayesi açısından Nevşehirli’nin sadaret yılları ayrı bir yere konmalıdır. Elinin açıklığıyla tanınan Nevşehirli, uzun sadaret süresi ve sefere çıkmayıp hep İstanbul’da bulunuşunun da etkisiyle edebî şahsiyetlerle çok daha güçlü patronaj ilişkileri kurdu. Nitekim in’am, tevcih, iltifat beklentisiyle tarih manzumesi veya kaside sunma gibi vesilelerle III. Ahmed’in 93, (Şehid) Ali Paşa’nın 51, Nevşehirli’nin ise 148 şairle etkileşimi saptanır ki paşanın hamilikte 18. yüzyılın ilk yarısına damga vurduğu düşünülmektedir³⁶⁶.

Selefi (Şehid) Ali Paşa da bir şiir ve edebiyat tutkunu olarak ilim ve sanat erbabını himaye etti. Üçte ikisi seferlerde geçen 3,5 yıllık sadaretinde azımsanmayacak sayıda yetenekli ismi etrafında topladı³⁶⁷. Nitekim gerek Râşid, Arpaeminizâde Sâmi, Osmanzâde Tâib gerekse Nedîm ilk önce Ali Paşa’nın himayesine giren isimlerdi³⁶⁸. Bu isimlerin ve zamanla eklenen diğerlerinin yeni hamisi Nevşehirli, sazlı sözlü meclislere sık sık davet edip yeteneklerini sergileme imkân tanıdığı bu şairlere geçimlerini teminde ihtiyaç duydukları hami desteğini cömertçe sağladı; velinimetleri Nevşehirli’nin küçük büyük her faaliyetini şiire döken şairler de paşanın övüldüğü sayısız kasideler kaleme aldılar³⁶⁹. Böylece dönem ile ilgili modern tarihçilere, büyük

³⁶⁵ Arpaeminizâde Sâmi, Pîrizâde Mehmed Sâhib, tasavvufu şiirleriyle de bilinen Kâmî, Neylî (ö. 1748), İshak Efendi, İzzet Bey, Nâhîfi (ö. 1738), Münif (ö. 1743), Fâ’iz, Edîb (ö. 1748), Feyzî, Vâsîf, Mâcid, Türk edebiyatının en çok naat yazan ismi Yahya Nazîm, Şehr ve çok sayıda şarkı söylemiş bir isim olan Vahîd Mahtumî bu dönemin diğer önemli şiir erbabındandır. Kaynaklar için bkz. Önceki dipnot.

³⁶⁶ Muhammed Duman, *a.g.t.*, s. 71, 143, 240, 560.

³⁶⁷ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1022.

³⁶⁸ Ahmed Refîk, *Âlimler ve Sanatkârlar*, haz. Necip Yılmaz, İstanbul, Büyüyen Ay, 2013, s. 282, 306; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV/II, 305. Ali Paşa, dönem vekayini yazmakla görevlendirdiği Râşid’e nişancılık mansıbı da teklif etmişti (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 962).

³⁶⁹ İbrahim Paşa’nın ilmî-kültürel faaliyetlere verdiği önemi eserlerinde anlatan çağdaşı ulema ve şuaraya örnek olarak bkz. Salim M. Aydın, “Lâle Devrinde Yapılan İlmî Faaliyetler”, *Divan/İlmî Araştırmalar*, 1997/1, yıl 2, sayı 3, s. 145-146. Osmanlı Divan şairleri ile yönetici elit arasında kurulan

oranda Nevşehirli'nin merkeze alındığı ve padişaha nazaran sadrazamın daha fazla öne çıkarıldığı edebî anlatılar miras kaldı.

Nevşehirli ve padişaha sunulan şiirlerin derlendiği bir mecmuada yer alan 256 kasideden 242 tanesinin yani neredeyse hepsinin başlı başına Nevşehirli'ye yazıldığı tespiti, paşayla şairler arasındaki “şair-patron” ilişkisinin boyutunu göstermeye yeterlidir³⁷⁰. Nedîm de divanındaki 21 kasidenin 19'unda Nevşehirli'ye methiye düzer, sadece 2 kasidesinde III. Ahmed'i över³⁷¹. Nevşehirli'nin bulunduğu her ortamı şenlendiren ve hamisinin attığı neredeyse her adım için tarih manzumesi ve kasideler yazan Nedîm'in bu yönüyle Nevşehirli'nin gerçek manada nedimi olduğu ifade edilir³⁷². Çağının önde gelen edebî kişiliklerinden Nâbî, Dürri, Osmanzâde Tâib, Seyyid Vehbî ve daha az tanınan Şehrî'yi yetenekli bulup söyleyişlerini beğendiği yazışmalarından ortaya çıkan III. Ahmed'in Nedîm hakkında yaptığı herhangi bir değerlendirmeye rastlanmadı.

Edebî sahadaki zenginliğin musikide de kendini gösterdiği dönemde Enderun'da yetişip adını devrin ve musiki tarihinin önde gelen hânende ve bestekârları arasına yazdıranlar az değildir. Burada bireyler çok yönlü yetiştirildiğinden çoğu, şair, hattat, musikişinas gibi sıfatları bir arada taşırlar³⁷³. Saray fasıl heyetinin başı, yüzlerce beste sahibi Ebûbekir Ağa (ö. 1759), şarkı besteciliğinin öncülerinden tanburî ve hânende Kadızâde Mustafa Çavuş ile hânendelerin başı tanburî ustası şair bestekâr Enfî Hasan Ağa (ö. 1724) bunlardandı. Keza, padişah imamlığı ve şehzade hocalığını da yürüten ve güzel sesiyle ünlenmiş Arapzâde Abdurrahim Bâhir Efendi (ö. 1746) ile padişahın müezzinlerinden Tosunzâde Abdullah da böyleydi³⁷⁴. Dini ve tasavvufi besteciliğin en

hamilik ilişkileri üzerine bir çalışma için bkz. Halil İnalçık, **Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Ankara, Doğu Batı Yay., 7. Baskı, 2016.

³⁷⁰ Geri kalan 14 kasidenin büyük çoğunluğu III. Ahmed'e yazıldı (Hakverdioğlu, **Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri**, s. 46, 101).

³⁷¹ Sevda Ünal Kılıç, “Edebiyat Patronajı Açısından Damat İbrahim Paşa Dönemine Ait Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Erzurum, 2018, sayı 61, s. 10.

³⁷² İskender Pala, “Nedim ve Lale Devri”, s. 78. Paşanın Şehzadebaşı'ndaki kütüphanesinin *hafız-ı kütüplüğü* görevini de yürüten şair, ismi yaşadığı devirle bütünleşen nadir şahsiyetlerdendi. Çırağan eğlenceleri ve helva sohbetleri denilince akla hâlâ ilk onun şiirlerindeki canlı tasvirler gelir (Muhsin Macit, **Nedim, Hayatı, Eserleri ve Sanatı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010, s. 18.).

³⁷³ Meriç, “Hicri 1131 tarihinde Enderunlu Şairler, Hattatlar ve Musiki”, s. 139-168.

³⁷⁴ Aynı zamanda iyi bir hattat ve hânende olan Kara İsmail Ağa, Davudî sesli Mehmed Reşid Çelebi, İbrahim Ağa, Hânende Çar-Şeb Mustafa Ağa, padişahın musahiplerinden Ali Dede, İsmail Ağa, Mehmed Emin Reşid Efendi dönem boyunca Enderun'da yetişen diğer bestekârlardandı. Derviş Ömer Çelebi, Enfî Hasan'dan sonra ser-hânende oldu (Özalp, **Türk Müsiki Tarihi**, I, 400-482; Yılmaz Öztuna, **Türk Musikisi Teknik ve Tarih**, İstanbul, Türk Petrol Vakfı Lâle Mecmuası Neşriyatı, 1987,

iyilerinden Galata Mevlevîhânesi postnişini ve neyzenbaşısı *kutb-ı nâyî* lakaplı ney virtüözü ve müzik bilgini Osman Dede (ö. 1729) ile Rum asıllı bestekârlarının en büyüğü addedilen hânende ve tanburî Zaharya, bu dönemde yetişen en önemli değerlerdendi³⁷⁵. Osmanlı tarihinin ilk müzisyen tezkiresinin (*Atrabü'l-Âsâr*) yazıldığı bu dönemde, devrin bestekârlarından (sonradan Şeyhülislam) Esad Efendi (ö. 1757) 17. yüzyılın başından o güne yaşamış çok sayıda icracı ve bestekârın hayat hikâyesini kaleme aldı³⁷⁶.

Son olarak III. Ahmed'in bir diğer boş zaman uğraşı olan lugaz, yani manzum bilmecelelerden bahsedilebilir. Divan şairleri, bu manzum bilmecelelerde bir kavram yahut nesnenin özelliklerini belli bir vezinle mısra mısra sıralar, dolaylı ifade ve teşbihlerle tasvirini yapar ve okuyucudan cevabı bulmasını isterlerdi³⁷⁷. Geçmişi çok eskiye dayansa da Türk Edebiyatı'nda 18. yüzyılda revaç bulan lugaz türünün örnekleri, Nabî, Nedîm, Seyyid Vehbî ve Râşid'in divanlarında yer alır³⁷⁸.

III. Ahmed, III. Murad gibi lugaz yazmadı; fakat başkalarına ait lugazları - tercihen zor olanları- çözmeye hevesliydi³⁷⁹. “*Benim Vezîrim, birkaç dâne lugaz yapdırup gönderesin. Kolay olmayup güç olsun!*” diyerek lugaz istediği Nevşehirli'yi³⁸⁰, çözümünü de göndermesi konusunda uyardı³⁸¹. Kuvvetle muhtemel 1719-1721 arasında gerçekleşen bu yazışmanın dışında, saltanatının ilk yıllarında

s. 87-94; Arzu Kopuz, “Lâle Devri Bestekârları”, **İTÜ Güzel Sanatlar ASD YL Tezi**, 1996; Muhammed Türe, “III. Ahmed Dönemine Ait Bir Fasl Mecmuasının İncelenmesi”, **Marmara Ü. Türk Din Musikisi YL Tezi**, 2019). Halvetî olan Enfi Hasan, derlediği bir güfte mecmuasında (*Tezkiretü'l-Müteahhirîn*) çoğunluğu çağdaşı şeyh ve meczuplar çok sayıda ismin menkıbevî biyografilerini kaleme aldı (*Tezkiretü'l-Müteahhirîn: XVI.-XVIII. Asırlarda İstanbul Velileri ve Delileri*, haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, İstanbul, MTV Yayıncılık, 2007).

³⁷⁵ Ergun, **Türk Musikisi Antolojisi Birinci Cild Dinî Eserler**, s. 151-156. Bu dönemin diğer bestekârları arasında dini musikideki eserleriyle tanınan Sultan Selim Camii naathânı Tiznâm Hafız Yusuf Çelebi, hattat ve hânende Hafız Şuhûdî Mehmed Efendi, hattat şair hânende ve sâzende Tab'i Mustafa Efendi, âlim şair tanburî ve neyzen Odabaşızâde Şeyh Ali Rıza, aynı zamanda büyük bir şair olan Yahya Nazîm Çelebi, devrin en çok ilahi besteleyen Çâlâkzâde Şeyh Mustafa Efendi, Hafız Rif'at Efendi ve Kapudanzâde de sayılmalıdır. Hayat hikâyeleri ve eserleri için bkz. yukarıdaki dipnotta verilen musiki tarihi üzerine yapılmış çalışmalara.

³⁷⁶ Cem Behar, **Şeyhülislam'ın Müziği: 18. Yüzyılda Osmanlı-Türk Musikisi ve Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Atrabü'l-Âsâr'ı**, İstanbul, YKY, 2010.

³⁷⁷ İsmail Durmuş, “Lugaz”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 222.

³⁷⁸ Mustafa Uzun, “Lugaz, Türk Edebiyatı”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 223. 18. yüzyılda lugaza dair ayrıca bkz. Pervin Çapan, “18. Yüzyıl Tezkirelerinde Örneklenen Mu'ammâ ve Lugazlar”, **Osmanlı Araştırmaları**, XXVI, 2005, s. 205-222.

³⁷⁹ Mustafa Özkan, “Sultan III. Murad'ın Lugazları ve Bu Lugazlara Yazılmış Cevaplar”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, sayı 43, Haziran 2020, s. 209-288.

³⁸⁰ AE.SAMD.III, 222/21438.

³⁸¹ AE.SAMD.III, 222/21441-M.

şahsî kullanımına aldığı kitaplar arasında bulunan *Lugaz Mecmû'ası*, yine çok vakit geçirdiği Has Oda'daki kütüphanede duran *Tasvîrlî Mecmû'a-yı Lugâz*, onun lugazlara ilgisinin hayli erken tarihlerde başladığına delalet eder³⁸².

4.3.3. Kitap

III. Ahmed, Osmanlı kitap sanatına ve kütüphaneciliğine önemli katkılarda bulunan birçok selefi gibi kitaba meraklı, kütüphaneciliğe önem veren bir padişah³⁸³. Zaten yaşadığı mekân Topkapı Sarayı, koleksiyoncu seleflerinin sayesinde Türkçe, Arapça, Farsça ve farklı Batı dillerinden pek çok değerli yazma eseri bünyesinde barındıran bir merkez durumundaydı. Hatta aşağıda konu edileceği üzere sarayın Enderun bölümünde ve Hazine'nin değişik birimlerinde dağınık halde muhafaza edilen kitapları, 1719'da üçüncü avluya yaptırdığı müstakil bir kütüphane binasıyla tek çatı altına toplayan ve Enderun görevlilerinin istifadesine açan da o oldu (Enderun Kütüphanesi/III. Ahmed Kütüphanesi).

4.3.3.1. İlgi Duyduğu Kitaplar

Erken dönem Osmanlı padişahlarının kitap zevki ve okuma alışkanlıkları üzerine yazıp çizmek, kaynakların tahdit edici mahiyeti nedeniyle pek kolay değildir. Zira kaynaklar, bu padişahların saray hazinesinde tuttuğu, değişik kütüphanelere vakfettiği ve himayelerinde telif ya da istinsah edilen kitapları saptamaya izin verdikleri nispette kişisel kitap koleksiyonlarının boyut ve muhtevasını tespitte elverişli değildirler. Vekayinâmelerden bir padişahın radarına takılan birkaç kitabın ismi belirlenebilir; fakat bir elin parmağını geçmeyen bu münferit tespitler ilgili hükümdarın okuma alışkanlıklarına ilişkin kapsamlı çıkarımlar için yetersizdir³⁸⁴.

Bu noktada mekânsal yakınlık üzerinden ilerlemek ve padişahların yaşam alanlarında tuttuğu kitapların izini sürmek akıllıca olabilir. Zira, Topkapı Sarayı'ndaki

³⁸² **TSMA.d**, nr. 158/1, vr. 7a, 17a. Defterdeki iki kaydın da tarihi 1705-1709 arasındır.

³⁸³ Bu yönü öne çıkan diğer padişahlar, Fatih, II. Bayezid, Yavuz, Kanunî, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, II. Osman, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim ve II. Abdülhamid'dir (Filiz Çağman, "Osmanlı Padişahlarının Kitap Hazinesi Topkapı Sarayı Müzesi", **Kişisel Arşivlerde Osmanlı Belleği Taha Toros Arşivi**, 77583463, s. 8-9; İsmail Baykal, "Fatih Sultan Mehmed'in Hususî Kütüphanesi ve Kitapları", **Vakıflar Dergisi IV**, 1958, s. 75-79).

³⁸⁴ Örneğin Dünya tarihine alaka duyan III. Murad bu alanda çeviriler yaptırır, atalarından Yavuz'un menâkıblarını okumayı sever ve merak saldıği cifr ilmiyle ilgili okumalar yapardı. Dış siyasetten anlayan IV. Murad ise Machiavelli çevirtirerek okurdu (Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 76, 85, 308).

kitap koleksiyonunun önemli bir kısmının Enderun/İç Hazine'nin değişik odalarında muhafaza edildiği³⁸⁵ ve padişahların buralardan Has Oda ve Harem Dairesi gibi vakitlerinin çoğunu geçirdiği mekânlara kitap aldıkları bilinmektedir³⁸⁶. Örneğin III. Murad'ın Has Oda'da yemek yediği bölümde özel bir kitaplığı vardı³⁸⁷. Fatih'ten beri okuyucu denilen görevlilerin bulunduğu bu alanda, Kanunî Sultan Süleyman yemek yerken bilindik kitaplardan pasajlar okuturdu³⁸⁸. 16. asrın sonlarında padişahlar Harem'de uyuma başlayınca burada beliren kitaplık ünitesi ihtiyacını, yaptırdığı kitaplık şeklindeki odayla I. Ahmed giderdi (I. Ahmed Kitaplığı)³⁸⁹. Okuma merakıyla bilinen III. Mehmed, gezmeye gittiği bahçelere yanında kitap götürürdü³⁹⁰.

III. Ahmed de elinin altında bulundurmak istediği kitapları Enderun Hazinesi'nden Has Oda'ya ve Harem Dairesi'ne aldırıyordu³⁹¹. Has Oda'ya aldirdığı *sır kâtiplerinin* sorumluluğundaki bu kitaplar, en geç 1120/1708-9 itibariyle “*kütübhâne*” olarak adlandırılan³⁹² ve “*demir tel şebeke ile süslü kütübhâne*”³⁹³ şeklinde tarif edilen bir üniteye tutuluyordu³⁹⁴. Aynı şekilde başından beri Enderun

³⁸⁵ Fatih'ten beri kitap muhafaza edilen Enderun/İç Hazine'de geleneksel İslamî ilimler, tarih, coğrafya, astronomi gibi pek çok alandaki yüzlerce kitabın yanında Bizans saray kütüphanesinden gelen Latince, Grekçe kitaplardan oluşan önemli bir koleksiyon da vardı. II. Bayezid'in genişlettiği saray kitaplığının hacmi Kanunî devrinde iyice artmış ve eser sayısı 7.200 cilde çıkmıştı (Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 179-180; Çağman, “Osmanlı Padişahlarının Kitap”, s. 9; Penzer, **Harem**, s. 328).

³⁸⁶ Çağman, **a.g.m.**, s. 9-10. 16. yüzyıl başından bir Batılı seyyahın anlatısına göre sarayda 2 kitaplık vardı. Biri, içöğlanların ve saray hizmetlilerinin yaşadığı alanın arkasında herkese açık büyük kitaplık; diğeri padişahın yatak odasının yanında daha gizemli ve en meşhur olanıydı ve kendisinin sık sık okuduğu kitaplar burada dururdu (İsmail E. Erünsal, “Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi, İlgi Duyduğu Konular, Kitaplar ve Kurduğu Kütüphaneler”, **Fatih Sultan Mehmed Han**, ed. Fahmeddin Başar, İstanbul, FSM Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 80).

³⁸⁷ Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 197. III. Murad ve Kanunî'nin kitaplıklarının betimlendiği minyatürlere örnek olarak bkz. **aynı eser**, s. 197-8, 199; Emine Fetvacı, **Sarayın İmgeleri, Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarih**, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, YKY, 2011, s. 63-78.

³⁸⁸ Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 198.

³⁸⁹ 1608 inşa tarihli I. Ahmed Kitaplığı hakkında bkz. Penzer, **Harem**, s. 276-7.

³⁹⁰ Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 128-9; İsmail E. Erünsal, **Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler-I**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 362-3.

³⁹¹ III. Ahmed döneminin başlarında kitaplar, saraydaki Enderun Hazinesi (**TSMA.d**, nr. 2402/11, vr. 1b; nr. 2352/237) ile onun değişik birimleri olan Has Oda Hazinesi (**TSMA.d**, nr. 2402/11, vr. 1b; nr. 2352/237), Bodrum Hazinesi (**TSMA.d**, nr. 2362/1, vr. 2b, 3a; nr. 2363/1, vr. 2b-3b) ve İfrâz Hazinesi (**TSMA.d**, nr. 180/2, vr. 1; nr. 2362/1, vr. 2b; nr. 2363/1, vr. 4b-5a) gibi odalarda muhafaza ediliyordu.

³⁹² “*Hâfiz-ı kütüb olanların hıfzında olmak üzere Hâne-i Hâssa'da olan kütübhâneye vaz' olunan kitaplardır ki zikr olunur. El-vâkı' fî târih sene 1120*” (**TSMA.d**, nr. 158/1, vr. 17b).

³⁹³ **TSMA.d**, nr. 158/1, vr. 12b.

³⁹⁴ Kapağında: “*Hâne-i Hâssa'da sır kâtibi olanların ve hâfiz-ı kütüb olanların hıfzında olan kitâblar defteridir*” yazan deftere Has Oda'ya getirilen tüm kitaplar periyodik olarak işlenmiştir (**TSMA.d**, nr. 158/1). En erken kayıt (sayfa 5a) cülûsun üçüncü ayının başı yani Receb 1115/Kasım-Aralık 1703 tarihlidir. “*Hâne-i Hâssa*” terimi o dönem daima Has Oda için kullanılıyordu (**TSMA.d**, nr. 2354/22; nr. 2362/1; nr. 2373/8, vr. 2a; İE.HAT, 4/389 ve benzeri).

Hazinesi'nden Harem Dairesi'ne konmak için de kitap çıkışı yapılyordu³⁹⁵; fakat 1719'a kadar bu kitapların Harem'in tam olarak neresinde tutulduğu kayıtlarda açık değildir. Bu amaçla, I. Ahmed Kitaplığı yahut padişahın 1705'te I. Ahmed Kitaplığı ile Hünkâr Sofası'nın arasına yaptırdığı Yemiş Odası kullanılmış olabilir. Nitekim kitabesinde “nüzhet-gâh” yani eğlenme-dinlenme alanı olarak yapıldığı belirtilen bu mekân bazı çalışmalarda “okuma odası” diye tanımlanır³⁹⁶.

Kasım 1719'da kayıtlarda türeyen “*harem-i hümayûn kitâbhânesi*” ifadesi, üçüncü avluda inşa edilen Enderun Kütüphanesi'nin faaliyete geçişiyle eş zamanlı olarak haremde de “*kitâbhâne*” diye nitelenen bir birimin oluştuğuna delalet eder³⁹⁷. Zaten hemen o ay Enderun Hazinesi'nden Enderun Kütüphanesi'ne ciltlerce kitap nakledilirken “*harem-i hümayûn kitâbhânesine*” de coğrafyadan tarihe, siyerden fıkha, ahlaktan tasavvufa, edebiyattan hat sanatına kadar geniş yelpazede eser taşınır³⁹⁸. Sonraki yıl da buraya kitap takviyesi sürer³⁹⁹. Penzer'in verdiği malumat Harem'deki kitaplığın yerini belirlemede işlevsel olabilir. Buna göre III. Ahmed, 1719-1720 sıralarında Enderun Camii ile Kafes Taşlığı denilen kısmın arasında bir mevkide özel bir kitaplık kurmuş ve nadir el yazmalarını buraya yerleştirmişti⁴⁰⁰.

Neticede III. Ahmed'in ilgi duyduğu yahut çeşitli gerekçelerle yakınına aldığı kitapların, bir anlamda “özel/hususî kitaplığı/kütüphanesinin” Has Oda ve Harem'deki *kütübhâne* ya da *kitâbhâne* şeklinde anılan ünitelerde tutulduğu anlaşılmaktadır. Aslında mevcut kaynaklardan bu 2 mekâna dönem boyunca konulan kitapların ihtiyaca cevap verecek bir envanteri çıkarılabilir; fakat bu 2 kitaplık mekânların diğer sahiplerinin, yani Has Oda'daki 40 kişilik içoğlanı mevcudunun ve Harem'deki çok

³⁹⁵ En erken kayıt cülûstan 2 ay sonradır (TSM.A.d, nr. 2402/11, vr.1b (Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1115/Ekim 1703)). “*Harem-i hümayûna teslim olunan kitâbların*” örnekleri çoğaltılabilir (TSM.A.d, nr. 2352/237 (Evâhir-i Zilhicce 1118/Mart 1707); nr. 2358/10, vr.7b (Şevval 1127/Ekim 1715); nr. 158/1, vr. 8a (1129/1717 senesi); nr. 180/2 değişik varaklar vesaire).

³⁹⁶ Sakaoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 381.

³⁹⁷ TSM.A.d, nr. 2363/1, vr. 3a, 5a (Muharrem 1132/Kasım 1719); nr. 2364/5, vr. 2a (Cemaziyelevvel 1133/Mart 1721); nr. 2365/4, vr. 2a (Rebiülahir 1134/Ocak-Şubat 1722).

³⁹⁸ Bazıları şunlardı: *Risâle-i Akâlim-i Seb'a*, *Harîta-i Kemâl Re'is*, *Behçetü't-Târîh*, *Fetih-nâme-i Diyâr-ı Arab*, *Gencine-yi Feth-i Gence*, *Târîh-i Fezleke*, *Tâcü't-Tevârih*, *Acâyib-i Mahlukât* (Farsça), *Türkî Fetvânâme*, *Kânûn-nâme*, *Türkî Siyer*, *Şevâhidü'n-Nübüyye* (Türkî), *Hâbnâme-i Veysi*, *Gülistân*, *Menâkıb-ı Ebû'l-Vefâ*, *Divân-ı Nevâyî*, *Divân-ı Rûhî*, *Kasîde-i Nevâlî der Medh-i Sultân Murâd*, *Murakka' ba-hatt-ı ta'lik* (TSM.A.d, nr. 2363/1, vr. 3a (Muharrem 1132/Kasım-Aralık 1719)). O ay harem kitaplığına kapsamlı bir kitap nakli daha yapıldı (TSM.A.d, nr. 2363/1, vr. 5a-b).

³⁹⁹ TSM.A.d, nr. 2364/5, vr. 2a (Cemaziyelevvel 1133/Mart 1721).

⁴⁰⁰ Buranın, I. Ahmed Kitaplığı ile bağlantısı var mı belli değildir (Penzer, **Harem**, s. 327).

sayıda hanedan üyesinin kullanımına da açık olduğundan ortaya çıkan listenin padişahın kitap zevkiyle ne derece örtüşeceği belirsizdir.

Dolayısıyla bizzat padişahın kullanımına ayrılan kitapları gösteren kayıtlara ihtiyaç vardır; ama erken dönem padişahlarının çok azı için bu amaca matuf kayıtlara denk gelinir ve saptanan kitap sayısı oldukça düşük kalır. Örneğin böyle bir kayda göre II. Selim, Hazine’den kendi kullanımı için *Şehnâme*, *Dîvân-ı Hâfız*, *Câmî Dîvânı* ve *Mesnevî*’yi çıkartarak yanına almıştı⁴⁰¹.

Farklı kütüphanelerdeki binlerce yazma eserin “temellük kitabelerini” tek tek inceleyerek kuruluştan II. Selim’e kadarki padişahların hususî kitaplığında yer alan kitapları saptamaya çalışan Süheyl Ünver’in bu şekilde ulaştığı en kalabalık kitap listesi 16 eser ile Çelebi Sultan Mehmed’e (ö. 1421) aittir⁴⁰². İsmail Erünsal da Fatih Sultan Mehmed’in entelektüel dünyasının izlerini Doğu-Batı dillerinde çok sayıda nadide eseri topladığı Topkapı Sarayı’ndaki kitap koleksiyonu üzerinden sürer⁴⁰³.

III. Ahmed’in kullanımına ayrılan kitapların en azından bir kısmını saptamada Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’ndeki bir defter işlevseldir⁴⁰⁴. Defterde, saraydaki farklı hazine birimleri ve Harem Dairesi’nden çıkarılan ve ricalden gelen hediyelerden veya muhallefatlardan alınarak Has Oda’daki *sır kâtiplerinin* sorumluluğuna verilen kitapların listelendiği 1703-1718 arasındaki değişik tarihlere ait 10’dan fazla girdi kaydı bulunur. Girdilerden 3’ü “*berây-ı isti’mâl-i hümâyûn*” yani padişahın şahsî kullanımına verildiği kesin olan kitapları gösterir⁴⁰⁵. Kasım 1703 tarihli ilk girdide, cülûsunun ikinci ayında Has Oda Hazinesi’ni ziyarete giden III. Ahmed’in buradan kendisine aldığı kitaplar kayıtlıdır⁴⁰⁶. 2 yıl sonrasına ait (Kasım 1705) ikinci kayıt,

⁴⁰¹ Fetvacı, *Sarayın İmgeleri*, s. 69-70.

⁴⁰² Süheyl Ünver, “Çelebi Sultan Mehmed Hususî Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, XIX, Ankara, 1970, s. 291-5.

⁴⁰³ İsmail E. Erünsal, “Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi, İlgi Duyduğu Konular, Kitaplar ve Kurduğu Kütüphaneler”, s. 63-94.

⁴⁰⁴ Referans numarası: **T SMA.d**, nr. 158/1.

⁴⁰⁵ Defterde 3 farklı kategoride kitap kaydı vardır: hareme verilen yahut haremde çıkan kitaplar, haremde padişahın şahsî kullanımında olanlardan getirilenler, Has Oda’daki *sır kâtibi* ve *hâfız-ı kütüblerin* muhafazasına verilenler, yine Has Oda’daki *sır kâtibinin* muhafazasına fakat bu kez padişahın şahsî kullanımı için verildiği vurgulananlar. III. Ahmed’in Has Oda Hazinesi’ni ilk ziyaretinde, hazineden çıkarılan kitapların “*harem-i hümâyûn için gönderilenler*” ve “*berây-ı zât-ı hümâyûn*” için verilenler şeklinde 2 ayrı başlık altında listelenmesi (**T SMA.d**, nr. 2402/11, vr. 1b ve 2b) çalışmanın sıhhati açısından, özel olarak padişahın kullanımına ayrılanlar üzerinden ilerlemenin gerekliliğini ortaya koyar.

⁴⁰⁶ “[Has Oda Hazinesi’nden] *Sır kâtibi Ali Ağa’ya berây-i isti’mâl-i hümâyûn teslim olunan kütüb-i mütenevvi’a*” (**T SMA.d**, nr. 2402/11, vr. 2b; nr. 158/1, vr. 5a (Kasım 1703)).

kitap türü ve sayısı itibariyle en hacimlisidir⁴⁰⁷. Tam tarihi bilinmese de önceki ve sonraki girdilerin tarihlerinden, 1705-1709 yılları arasına ait olduğu tahmini yürütülen üçüncü kayıt ise padişahın kullanıma mahsus Harem'deki kitaplardan Has Oda'ya gönderilenleri gösterir ve ikinciye tamamlar mahiyettedir⁴⁰⁸. Sonraki yıllar için benzer nitelikte kapsamlı verilere şimdilik denk gelinememiştir.

III. Ahmed'in kullanımına tahsis edilen bu 3 girdideki kitaplar, tematik bir tasnife tabi tutulduğunda ortaya 120 civarı kitaptan oluşan uzun bir liste çıktı. Dönemin ancak dörtte birlik zaman dilimine tekabül eden ilk 5-6 yılına ait verilerden oluştuğundan bu liste, III. Ahmed'in sadece bu süre zarfında "hususî kitaplığına" kattığı kitaplara dair söz söyleme imkânı verir. O nedenle listede adı geçmeyenlerin, padişahın kitaplığında kendilerine yer bulamadıkları yahut yine listede yokluğundan ötürü padişahın çok temel ve bilindik bir eseri görmediği gibi sonuçlara varmak yanıltıcı olmanın ötesinde metodolojik açıdan sorunludur. Kaynakların dönemin başlarına ait oluşunun bir diğer handikabı, yeni telif ve tercüme eserlerin hatta faaliyete giren ilk matbaada basılan kitapların durumlarının belirsiz kalması ve padişahın bunlara karşı ilgisinin düzeyinin anlaşılamamasıdır.

Listenin tüm devri kapsayacak çıkarımlara olanak tanımadığı baştan kabul edilmekle birlikte kaynak azlığından ötürü erken dönem Osmanlı padişahlarının bireysel okuma zevkleri hakkında yapılan tespitler, en iyi ihtimalle 1-2 düzine kitaba dayandırılabilirdi için bu görece hacimli liste, tüm eksikliklerine rağmen oldukça kıymetlidir. O nedenle listedeki "yoklar" üzerinden ilerlemek yerine padişahın tahttaki ilk 5-6 yılında bir konuda malumat edinmek, bilgiye ulaşmak, okumak, incelemek veya elinin altında bulundurmak gibi türlü motivasyonlarla hazine odalarındaki dolaplardan yaşadığı mekânlara aldırıldığı saptanan bu kitaplara odaklanıp kendisinin kitaplarla kurduğu ilişkinin mahiyeti ve seviyesini anlamaya yönelik değerlendirmeler yapmak daha makul görülebilir.

⁴⁰⁷ "Vech-i meşrûh üzere derûn-ı defterde mastûr olan kitâblar Hazînedâr Vekîli Beşîr Ağa yediyle harem-i şerîf tarafından gelüp berây-ı isti'mâl-i hümayûn sır kâtiblerine teslim şod" (TSMA.d, nr. 158/1, vr. 2b-5a (Receb 1117/Ekim-Kasım 1705)).

⁴⁰⁸ "İsti'mâl-i hümayûna mahsûs hârem-i şerîf tarafından gelen sandığın içinde olan kitâblardır. Alâ vechi't-tafsîl tahrîr olup Kâtibi's-sîr Abdi Ağa'ya teslim olunmuştur" (TSMA.d, nr. 158/1 vr. 6a-7a (tahmini 1117-1120/1705-1709)).

TABLO-7: Padişahın Kullanımına Tahsis Edilmiş Kitaplar⁴⁰⁹

TEFSİR
(1703) <i>Tefsîr-i Ebu's-Su'ûd</i>
(1703) <i>Tefsîr-i Hüseyin el-Vâ'iz</i>
(1703) İsmi nâ-ma'lûm <i>tefsîr</i>
(1705) <i>Tefsîr-i Fâtiha-yı şerîf</i>
(1705) <i>Tefsîr-i Kebîr Tercümesi</i> (Şehlâzâde hattıyla H. 999'da yazıldı) [Fahreddin er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb olarak da bilinen eserine yapılan tercüme]
(1705) Tahtü'l-lafz ma'nâsıyla <i>Tefsîr-i şerîf</i> (333 varak)
(1705-1709) Bazı âyet-i kerîme tefsîr eder
KELAM-AKAİD
(1703) <i>Hâşiye-i Şerhü'l-Mevâkıf</i> [Cürcânî'nin eserine yazılan haşiye]
FIKİH
(1703) <i>Eşbâhü'n-Nezâ'ir</i>
(1705) <i>Şurûtu's-Salât</i> (Manzûm)
SİYER ve HADİS
(1703) <i>Kitâbü'l-Fevâiyh</i>
(1703) <i>Silsilenâme-i Nebevî</i> (10 varak)
(1703) <i>Câmî'u's-Sahîh</i> [Buhârî ve Müslim]
(1705) <i>Me'âlimü'l-Yakîn</i> (Ahmed b. Hatib Kastallânî'nin <i>Mevâhib-i Ledünniye</i> kitabının [Sokullu] Mehmed Paşa namına Abdülbâkî Efendi'nin yaptığı tercümesi)
(1705) <i>Delâ'il-i Nübüvvet-i Muhammedî</i> (Altıparmak Mehmed Efendi telifi)
(1705) <i>Şevâhidü'n-Nübüvve</i> (I. Süleyman zamanında Veziriazam Rüstem Paşa namına telif, hikâye-i garîbeler vardır) [Molla Câmî'nin eseri]
(1705) Kadîm Lisân-ı Türkî üzere <i>Siyer-i Nebî</i> cilt 3 ve 4
(1705) Kadîm Lisân-ı Türkî üzere <i>Siyer-i Nebî</i> cilt 5 ve 6
(1705-1709) Nâkıs <i>Siyer-i Nebî</i>
(1705-1709) Evsâf-ı Râsûl'e müte'allik küçük mecmu'a
(1705-1709) <i>Delâ'ilü'l-Hayrât</i> [Salavat mecmuası]
TARİH
(1703) <i>Tevârih-i Oğuzyân</i>
(1703) <i>Tevârihe</i> müte'allik Arabî kitâb (4 kıt'a)
(1705) <i>Selîmnâme</i> (Lokman bin Hüseyin telifi, manzum, musavver, Fârisî)
(1705) <i>Târîh-i Kânûnî</i> (H. 1001 tarihinde H. 954 senesine dek derç olunmuş, müellifi bilinmiyor)
(1705) <i>[Feth-i] Sigetvar Târîhi</i> (müellifi Feridun Çelebi, musavver, 290 varak, IV. Mehmed'e hediye olunan kitaplardan) [Feridun Ahmed Bey'in <i>Nüzhetü'l-Esrâri'l-Ahbâr der Sefer-i Sigetvar</i> adlı eseri]
(1705) <i>Merhûm Sultân Süleyman Han'ın Seferleri</i> beyanıdır (Lokman bin Seyyid Hüseyin telifi, Fârisî)
(1705) <i>Tevârih-i Âl-i Osmân</i> (II. Selim'in zamanına kadar yazılmış, muhtasar küçük kıt'a)

⁴⁰⁹ Kitap isimlerinin sol başında parantez içindeki tarihler, ilgili kitabın bahsi geçen deftere (TSMA.d, nr. 158/1) göre padişahın kullanımına tahsis ediliş tarihidir ki defterdeki girdilerin yıllara göre referans numarası üstteki dipnotlarda verilmişti. Kitap adının yanındaki parantez içi () açıklamalar aynı defterde kitap için verilen orijinal bilgilerdir. Sadece köşeli parantez içindeki [] açıklamalar çalışmanın sahibine aittir.

(1705) <i>Eğri [Seferi] Târîhi</i> (manzum ve musavver, Merhum Sultan Mehmed [III. Mehmed] namına telif, Maktul İbrahim Paşa [Sadrazam Kara İbrahim Paşa (ö.1687)] muhallefâtından)
(1705) <i>Tevârih-i Âl-i Osmân</i> (Sultan İbrahim evâ'iline değin)
(1705) <i>Târîh-i Tîrû [Tiryaki] Hasan</i>
(1705) <i>Târîh-i Fezleke</i> (H.1001 senesinden H.1065 senesine dek Kâtip Çelebi cem' eyler)
(1705) <i>Târîh-i Solakzâde</i> (IV. Mehmed namına telif ve cem' olunan H.1082 senesine dek)
(1705) <i>Peçûyî İbrahim Paşa Târîhi</i> (Sultan Mehmed Han'ın evâ'iline dek derç olunan)
(1705) <i>Târîh-i Yemen</i> (Eski Mısır Muhafızı Ahmed Paşa'nın emriyle H.1060 tarihinde [Gelibolulu Mustafa] Âli Efendi'nin telifi, musavver)
(1705) <i>Şemâi 'l-i Osmâniyye</i> (musavver, II. Selim'in namına Lokman'ın telifi, daha sonra IV. Mehmed zamanına dek tasvir olunmuş, sonra da III. Ahmed'e gelinceye dek tasvir olunmuş)
(1705) <i>Târîh-i Fütûhu 'ş-Şâm</i> cilt I ve II (Sahabe-i kiramın muharebelerini içerir)
(1705) <i>Selâtin-i Mâziye ve Enbiyâ-yı izâmın tevârihleri</i> ve bir eski <i>takvîm</i> bir yerdedir
(1705-1709) <i>Nusretnâme</i> [Gelibolulu Mustafa Âli]
(1705-1709) <i>Gazânâme-i Osman Çavuş</i>
(1705-1709) <i>Fusulü'l-Hal ve'l-Akd</i> [Gelibolulu Mustafa] (Âli Efendi telifi)
(1705-1709) <i>Nişancı Târîhi</i> [Nişancı Ramazanzâde Mehmed Çelebi'nin eseri olmalıdır]
(1705-1709) <i>Behcetü 't-Tevârih</i> [Şükrullah]
(1705-1709) <i>Maktel-i Hasan Hüseyin</i>
MÜNŞEAT ve RESMÎ YAZIŞMA ve KANUNNÂME
(1703) <i>Münşe'âtü 's-Selâtin</i> [Feridun Ahmed Bey]
(1703) Musavver hatt-ı şerifler olur (24 varak)
(1703) Ebru ciltli telhisât ve hatt-ı şerifler olur uzunca kitap (21 varak)
(1705) Bazı telhis sûretleri
(1705-1709) <i>Kânûn-nâme</i>
LUGAT
(1703) <i>Kitâbu 's-Surâh mine 's-Sihâh</i>
TASAVVUF ve MEKÂKIB ve HİKÂYÂT
(1703) <i>Reşehât-ı Aynü'l-Hayât Tercümesi</i> [Nakşibendî sûfilerine dair]
(1705) <i>Tenbîhü 'l-Gabî</i> [Yusuf Halvetî]
(1705) <i>Silsiletü 'z-Zehab</i> (Molla Cami' telifi, musavver, manzum, Fârisî)
(1705) <i>Tezkiretü 'l-Evliyâ</i> [Sûfî büyüklerinin hal tercümeleri]
(1705) <i>Mîhr ü Müşterî</i> (Mevlâna Mehmed Assâr telifi, musavver, manzum, Fârisî)
(1705) <i>Menâkıb-ı Sevâkıb Tercümesi</i> (H. 998 tarihinde III. Murad namına Zeyrek Ağa'nın mübaşeretıyla Derviş Mahmud Mevlevî'nin telifi, Hz. Mevlâna menakıbı)
(1705) <i>Minhâcû 'l-Abidîn Tercümesi</i> (İmam Gazzâlî telifinden yapılan Lisân-ı Türkî'ye tercüme, acayip hikâye ve nasihatler var)
(1705) <i>İbretnâme</i> (I. Süleyman'ın namına Lâmi Efendi telifi, musavver)
(1705) <i>Leyla ile Mecnûn Kitâbı</i> (I. Süleyman zamanında Fuzulî'nin nazım eylediği, musavver)
(1705) <i>Seyyid Battal Gazi'nin Hikâyeleri</i>
(1705-1709) <i>Ebû Ali Sînâ [İbn-i Sînâ] Hikâyesi</i> (küçük kıt'a)
(1705-1709) 17 satır nesih hatla hikâyât olur
(1705-1709) <i>Kıssa-yı Cemşid-nâme [Cemşid ü Hurşid]</i>
(1705-1709) <i>Menâkıb-ı İmâm Ca'fer-i Sâdıkın</i>
(1705-1709) <i>Fîrûz Şâh-nâme</i>
AHLAK ve SİYASETNÂME ve NASİHATNÂME ve ISLAHATNÂME
(1703) <i>Hümâyûn-nâme</i> [Fabl]
(1705) <i>Kitâb-ı Gülistân</i> (Musavver, Fârisî)
(1705) <i>Hümâyûn-nâme</i> diye meşhur olan Arabî <i>Kelîle ve Dimne</i> (musavver, manzum, Arabî)
(1705) <i>Eyyûhe 'l-Veled</i> [İmam Gazzâlî]

(1705) <i>Mevâhibü'l-Hallâk</i> (I. Süleyman namına Celâl Beyzâde Mustafa Efendi telifi Lisân-ı Türkî üzere nadir hikâyeler, 386 varak)
(1705) <i>Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi</i> (I. Ahmed'in namına [Hocazâde] Abdülaziz Efendi telifi)
(1705) <i>Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi</i> (II. Selim'in veziriazamı Sokullu Mehmed Paşa namına Pîr Mehmed Efendi telifi)
(1705) <i>Nasihatü'l-Mülûk</i> (musavver)
(1705) <i>Nasihatü'l-Mülûk</i> tercümesi <i>Nasihatü'l-Mahlûk</i> (Mu'allimzâde adında birine ait, küçük kıt'a)
(1705) <i>Kitâb-ı Müstetâb</i> (Nizâm-ı âleme müte'allik)
(1705-1709) <i>Hırzû'l-Mülûk</i>
(1705-1709) <i>Bahâristân</i>
(1705-1709) <i>Hümâyûn-nâme</i> (musavver)
(1705-1709) <i>Vâkı'a- Nâme-i Veyis</i> [<i>Hâbnâme</i>]
COĞRAFYA
(1705) <i>Acâ'ib-i Mahlûkât Tercümesi</i> (Sultan Mehmed Han bin Bayezid Han'ın [Çelebi Sultan Mehmed] namına telif)
(1705) <i>Mesâlik-i Memâlik</i> (Lisân-ı Arabî, ekâlîmin eşkâli anlatılır, III. Mehmed zamanından gelen kitaplardan, 20 eşkâl, 151 varak)
(1705) <i>Kitâb-ı Atlas</i> 'dan tercüme eşkâl-i ekâlîm-i Çin beyanında nesih hatla bir büyük kitap (114 varak, 17 eşkâl, musavver)
(1705) Ebû Ali Sînâ [İbn-i Sînâ] telifi <i>Kitâbu'l-Magribeyn Tercümesidir</i> (köhne kitap, seb'a seyyâre ve burûcâtın eşkâli var, musavver)
ASTRONOMİ
(1705) Lisân-ı Türkî üzere Usûlü'l-Melâhim'e ve Rûznâme ve sâ'ir nücûma müte'allik Risâleler (264 varak)
(1705) Usûl-i Melâhim'e ve sâ'ir nücûma müte'allik şeyler bir cilt içindedir
(1705) Usûlü'l-Melâhim'e, eşkâlî ve sâ'ir nücûma müte'allik şeyler. Amma bunda ziyade şeyler vardır.
(1705) Eski Mısır Valisi Mehmed Paşa'nın emriyle <i>Müşkilât-ı Rûznâme</i> için telif olunan kitap, büyük kıt'a 33 varak, Merhum Sultan Ahmed Han-ı Gazi, şehzade iken tahrîr eylemişlerdir. [<i>Hall-i Müşkilât-ı Rûznâme</i>]
(1705) Sâ'id bin Hasan telifi ilm-i hey'ette <i>Teşvik Ta'limî</i> (Arabî)
(1705-1709) <i>Ferahnâme</i> ⁴¹⁰
ŞİİR
(1703) <i>Dîvân-ı Hâfiz</i>
(1703) <i>Dîvân-ı Nevâyî</i>
(1703) <i>Te'lifât-ı Molla Câmî</i> 1 cilt
(1703) <i>Şâh-nâme</i> (Musavver)
(1705) <i>Süleymân-nâme</i> 4 cilt (I. Selim zamanında nazım olunan)
(1705-1709) Na't ve Gazel yazılı Mecmû'a
(1705-1709) <i>Dîvân-ı Şâhî</i>
(1705-1709) <i>Kasîde-i Münferice</i> [İbnü'n-Nahvî'nin eseri]
(1705-1709) <i>Kasîde-i Tantarânî/niyye</i>
ULEMA ve ŞUARA BİYOGRAFİSİ
(1705) <i>Şakâyık-ı Nu'mâniye Tercümesi</i> (Molla Mecid telifi, 590 varak)
(1705-1709) <i>Tezkiretü's-Şu'arâ</i> (Hasan Çelebi)

⁴¹⁰ *Ferahnâme* isminde günümüze ulaşan yazmaların büyük çoğunluğu, el-Akhisari (Şücaüddin İlyas b. İsa b. Mecdüddin es-Saruhani (ö. 967/1559) tarafından kaleme alınan bir astronomi kitabıdır. O sebeple bu kategori altında değerlendirildi fakat yine de *Ferahnâme* adında 2 değişik yazara (XIV. yüzyıl şairi Kemaloğlu ile XV. yüzyıl şairi Hatiboğlu) ait mesnevi bulunduğunu da unutmamak gerekir.

TIP
(1703) <i>Cevâhîrnâme/Cevhernâme</i>
(1705) <i>Gayetü'l-Beyân</i> (Merhûm Sultan Mehmed [IV. Mehmed] emriyle hassa hekimlerden Salih Efendi telifi)
(1705) Merhum Sultan Mehmed'in namına Zeynelabidin Efendi telifi, tıbbî müte'allik
(1705) <i>Şifâ'ü'l-Fevâ'id</i>
(1705-1709) <i>Baytarnâme</i>
MİNYATÜR
(1705) Tasvîrât-ı gûn-â-gûn, Bihzâd ve Velî Cân'ın kalemiyle cem' olan bir mecmû'a-i garra (76 varak)
(1705-1709) <i>Nakş-ı Mânî ve Erjeng</i> nam kitap yazısız [Mânî, Çinli ressam]
RİSALE
(1705) Bazı Risâle
(1705) Azmizâde'nin ve Mustafa Efendi'nin Risâleleri
(1705) Umûr-ı Müslimîne müte'allik bazı ahvâl zikrinde bir Risâle
MECMUA
(1703) Birî musavver ciltli Sefinedir, 3 cilt Mecmû'a
(1705-1709) Mecmû'a 1 cilt
(1715) <i>Sultân Osmân Mecmû'ası</i> ⁴¹¹
MÜSTAKİL KONULARA DAİR
Spor
(1705) Tîr-endâzlara müte'allik <i>Kavsnâme</i> kitabı, bir küçük kıt'a
Çiçek
(1705-1709) <i>Şükûfenâme</i>
Lugaz
(1705-1709) <i>Lugaz Mecmû'ası</i>
DİĞER ESERLER
(1703) <i>Mir'âtü'l-Ka/evneyn</i> ???
(1705) <i>Mecâlisü'l-Mübelliğâ</i> (Şeyh Abdülfettah el-Kırîmî telifi, Arabî, 276 varak, Mecalis)
(1705) <i>Târîh-i Fevâkih-i Hoş-bûy</i> [güzel kokulu meyveler Tarihi ???]
(1705-1709) Tasvîrlîce <i>Silsilenâme</i>
(1705-1709) Du'âlar ve kasideler ve tarihler
(1705-1709) <i>Şerh-i Tevhîdnâme</i>
(1705-1709) <i>Şekûrî</i> ??? <i>Târîhi</i> (8 satırlı küçük kıt'a)

III. Ahmed'in Kasım 1703'te Has Oda Hazinesi'nden kullanımına aldığı kitaplar sayıca çok değilse de yeni padişahın ilk tercihlerini göstermesi bakımından mühimdir. Henüz 2 aylık hükümdarın aldığı kayda değer tek tarih kitabının *Tevârih-i Oğuzyan* olması, belki de atalarına duyduğu merakın büyüklüğündendir. Önceki padişahlara ve sadrazamlara ait yazışma örneklerini (*hatt-ı şerîf* ve *telhîs sûretleri*) alması, yazısını geliştirme gayretine işaretler ki güzel yazıya düşkünlüğüne yukarıda değinilmişti.

⁴¹¹ TSMA.d, nr.180/2, vr. 3 (Muharrem 1127/Ocak-Şubat 1715).

Yazılarını şekilsel olduğu kadar üslubuna uygun yazmayı önemseydiği, elinin altında *Münşe'âtü's-Selâtin* bulundurmasından bellidir. Feridun Ahmed Bey'in III. Murad döneminde topladığı ve eski padişahlara ait yazışma örneklerinin bulunduğu bu eserle iştigali, devletin yazışma diline aşinalık kesp etme arzusunu açık eder⁴¹².

Padişahın ahlak-nasihatnâme literatüründen aldığı tek eser, hayvanların konuşturulduğu hikâyeler üzerinden içtimaî ve siyasî terbiyeye yönelik nasihatler barındıran en bilindik Türkçe fabllardan *Hümâyûn-nâme*'dir⁴¹³. Seçtiği 2 tefsirden ilki, yazdıklarında Ehl-i Sünnet kaidelerine sıkı sıkıya bağlı bir Osmanlı müfessiri Ebüssuûd Efendi'ye ve diğeri Nakşibendî tarikatına intisabına rağmen Ehl-i beyt sevgisi ve Şiiliğe temayülle itham edilen İranlı müfessir Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'ye aittir⁴¹⁴. Tasavvuf alanında aldığı tek eser, aynı İranlı müfessirin oğlunun yazdığı ve 16. yüzyıl öncesinin en sağlam Nakşî kaynaklarından sayılan Nakşibendî Sûfilerinin menkıbelerini konu eden *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât* tercümesidir⁴¹⁵.

Yeni hükümdar, kelam sisteminde felsefeye ağırlık veren Cürçânî'nin *Şerhü'l-Mevâkıf* adlı eserine yazılan bir haşiyeyi⁴¹⁶ ve fıkıh alanında İslam hukukundaki küllî kaideleri ve benzer meselelerin tabi olduğu hükümleri anlatan *Eşbâhü'n-Nezâ'ir* türü bir eser aldı⁴¹⁷. Hz. Muhammed'in hayatı için Osmanlı şeyhülislamı Karaçelebizade Abdülaziz'in *Kitâbü'l-Fevâiyh*⁴¹⁸ adıyla Türkçeye çevirdiği siyer kitabını seçti; sahih

⁴¹² Abdülkadir Özcan, "Münşeâtü's-Selâtin", **DİA**, İstanbul 2006, XXXII, 20-2.

⁴¹³ Aslında *Hümâyûn-nâme*, Arapça *Kelile ve Dimne* adlı eserin Hüseyin Vâiz-i Kâşifi tarafından Farsçaya *Envâr-ı Süheyli* adıyla çevrilen versiyonundan, Alâeddin Ali Çelebi tarafından Türkçeye tercüme edilmiş halidir (Ömer Faruk Akün, "Alâeddin Ali Çelebi", **DİA**, İstanbul 1989, II, 315-8).

⁴¹⁴ Kur'an'ın bütününe tefsir eden nadir Osmanlı tefsir âlimlerinden Ebüssuûd Efendi (ö. 1574) "sultânü'l-müfesssirin" gibi unvanlarla anılan ve eserini yazarken Ehl-i Sünnet kaidelerine sıkı sıkıya bağlı kaldığı bilinen bir müfessir, şeyhülislam ve hukukçuydu (Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", **DİA**, İstanbul 1994, X, 365-371). Hüseyin Baykara döneminde yaşayan İranlı müfessir, mutasavvıf ve şair olan Hüseyin Vâiz-i Kâşifi (ö. 1504-1505) vaazlarıyla ünlüydü. Nakşibendî tarikatına intisabına rağmen Ehl-i Beyt'e duyduğu büyük sevgiyi açık ettiği eserleri, kendisindeki Şiilik eğiliminin kuvvetine gösterge sayılır (Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifi", **DİA**, İstanbul 1999, XIX, 16-8).

⁴¹⁵ Fahreddin Ali el-Kâşifi es-Safi'nin (ö. 1532-3) Farsça olarak 1503'te yazdığı Arapça ve Türkçe tercümelere olan eserdir (Necdet Tosun, "Reşehât", **DİA**, İstanbul 2008, XXXV, 8-9). Belgede nüshanın mütercimi belli değildir.

⁴¹⁶ Yaşadığı Timur dönemine damgasını vurup sonraki yüzyıllarda da otorite kabul edilen Arap dili, kelam ve fıkıh âlimi Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 1413), fıkıhta Hanefî mezhebine bağlı olup itikadî konularda Eş'arîlerin görüşlerini benimsediği söylenir (Sadreddin Gümüş, "Cürçânî, Seyyid Şerîf", **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 134-6). Belgede haşiyenin müellifi belli değildir.

⁴¹⁷ Mustafa Baktır, "Eşbâh ve Nezâ'ir", **DİA**, İstanbul 1995, XI, 456-7.

⁴¹⁸ Tam adı *Fevâiyhu'n-Nebeviyye fî Siyeri'l-Mustafaviyye* olan bu eser, Sa'deddin Muhammed b. Mes'ûd el-Kâzerûnî'nin *Siyer-i Nebeviyye* adlı Farsça eserinin Türkçe tercümesidir (Nevzat Kaya, "Karaçelebizade Abdülaziz Efendi", **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 382).

hadislerin toplandığı *Câmi 'u's-Sahîh'*⁴¹⁹ de tercihlerine ekledi. Ünlü Arapça *es-Sihâh* lügatindeki açıklamaların kısaltılmış ve kelimelerin Farsça karşılığının da verilmiş hali olan *Kitâbu's-Surâh mine's-Sihâh* adlı yaygın lügat yanına aldığı bir diğer yapıtı⁴²⁰. Seçtiği Farsça şiir kitapları, dünya edebiyatında yer edinen şairlerden Firdevsî (*Şâh-nâme*), Hâfiz-ı Şîrâzî (*Hâfiz Dîvânı*) ve Molla Câmi (*Te'lifât-ı Molla Câmi*) ile Çağatay edebiyatının büyük şairi Ali Şîr Nevâî'ye (*Dîvân-ı Nevâyî*) aitti⁴²¹. Aldığı tek tıp kitabı olan *Cevâhîrnâme/Cevhernâme*, değerli taşların tıbbî yönden tedavi ve tesirlerinin konu edildiği küçük manzum bir mesneviydi⁴²².

1705 tarihli ikinci girdi ile tahminen 1705-1709 arasında bir vakte ait üçüncü girdideki kitaplar toplu bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, tematik baskınlık açısından tarih kitaplarının açık ara önde olduğu ve bunları ahlak-nasihatnâme ile tasavvuf-hikâye türündekilerin takip ettiği görülür. Temel İslami ilimlere ait kitaplarda siyer dalındakiler yoğunluktadır. Hz. Muhammed'in hayatı için biri, 16. yüzyılın büyük şairi Bâkî'nin kaleminden çıkan ve çok rağbet gören *Me'âlimü'l-Yakîn*⁴²³ olmak üzere 2 değişik siyer tercümesi⁴²⁴ ve 6 ciltlik Türkçe *Siyer-i Nebî*'yi, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat maksadıyla mucizelerinin toplandığı Molla Câmi'nin meşhur eseri *Şevâhidü'n-Nübüvve*'yi⁴²⁵ ve peygambere okunacak salavatları içeren *Delâ'ilü'l-Hayrât* adlı mecmuayı almıştı.

Kitaplığında bulundurduğu tarih kitaplarının büyük çoğunluğu Osmanlı tarihi üzerineydi. Kimisinde anlatı Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan ve hatta bazen insanoğlunun yaratılışından başlasa da kahir ekseriyeti, muayyen bir zaman diliminin olaylarına, en fazla da 16. ve 17. yüzyıl fetihlerine odaklandı. Osmanlı padişahlarının

⁴¹⁹ Buhârî ve Müslim'in sadece sahih hadisleri toplamayı amaçladıkları *Câmi 'u's-Sahîh'*i, Kur'an'dan sonra İslam'ın en güvenilir kitapları kabul edilir (Yaşar Kandemir, "Hadis", **DİA**, İstanbul 1997, XV, 33).

⁴²⁰ Mustafa Budak, "Cemâl-i Karşî", **DİA**, İstanbul 1993, VII, 304-5.

⁴²¹ Derya Örs, "Şiir, Fars Edebiyatı", **DİA**, İstanbul 2010, XXIX, 154-5; Günay Kut, "Ali Şîr Nevâî", **DİA**, İstanbul 1989, II, 449-53.

⁴²² Âmil Çelebioğlu, "Ahmed Bîcan", **DİA**, İstanbul 1989, II, 49-51.

⁴²³ Sadrazam Sokullu Mehmed'in isteğiyle yapılan bu tercüme, el-Kastallânî'nin *Mevâhib-i Ledünniye* adlı siyer kitabının tercümesidir (Mehmet Çavuşoğlu, "Bâkî", **DİA**, İstanbul 1991, IV, 537-540).

⁴²⁴ Belgeye göre diğer siyer tercümesi, Altıparmak Mehmed Efendi'nin (ö. 1623-4) *Delâ'il-i Nübüvvet-i Muhammedî* adlı eseridir. Bu eserin, daha önce Nişancı Celalzâde Mustafa tarafından tercüme edildiği halde, yanlışlıkla Altıparmak'a nispet edildiği yönünde bir görüş vardır. Aynı görüşe göre Altıparmak Mehmed Efendi'nin yaptığı siyer tercümesi Molla Miskin'in *Meâricü'n-Nübüvve* adlı eserinedir (Adnan Karaismailoğlu, "Altıparmak Mehmed Efendi", **DİA**, İstanbul 1989, II, 542).

⁴²⁵ Farsça siyer kitaplarının başında gelen ve farklı tercümeleri vardır (Ömer Okumuş, "Câmi", **DİA**, İstanbul 1993, VII, 95). Belgedeki, Kanunî devri Veziriazamı Rüstem Paşa adına yapılmıştır.

minyatürlerine ve tarihî ahvallerine yer verilen Seyyid Lokman'ın *Şemâi'l-i Osmâniyye*'si, III. Ahmed'e, selefi padişahların fiziki özellikleriyle karakterleri arasında bağ kurma imkânı verecek müstesna bir yapıttı⁴²⁶. Tarih kitaplarının arasında eski hükümdarların ve peygamberlerin hayatlarını konu eden eserler ile sahabe muharebelerine ilişkin *Târîh-i Fütûhu's-Şâm*'ın ve Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbela'da öldürülüşünü anlatan *Maktel-i Hasan Hüseyin*'in⁴²⁷ varlığı da dikkat çeker.

Padişahın kitaplığındaki ahlak ve nasihat kitapları, genel ahlaki kaidelerin işlendiği eserler ve Osmanlı devlet teşkilatındaki bozulmaları konu eden nasihatnâme-ıslahatnâme türünün örnekleri olarak ikiye ayrılabilir. Fakat ağırlığı ilk gruptakiler oluşturur ve en gözde eser *Hümâyûn-nâme/Kelile ve Dimne*'dir. Onu, Farsça yazılan ahlak kitaplarının en meşhurlarından olup listede 2 farklı Türkçe tercümesi bulunan *Ahlâk-ı Muhsinî*⁴²⁸ ile yine 2 farklı nüshası bulunan siyasetnâme türünün belli başlı örneklerinden sayılan *Nasihatü'l-Mülûk*⁴²⁹ takip eder. İmam Gazâlî'nin doktrinlerini bir öğrencisine nasihat biçiminde aktardığı *Eyyühe'l-Veled* (Ey Oğul) adlı risalesi, ahlakla ilgili çeşitli konuların işlendiği *Mevâhibü'l-Hallâk*⁴³⁰, Osmanlı döneminde çokça okunan Farsça ahlaki ve edebî eserlerin başındaki Sa'dî-i Şîrâzî'nin musavver *Kitâb-ı Gülistân*'ı ve Molla Câmi'nin *Bahâristân*'ı da bu kategoridedir⁴³¹.

Listede, Osmanlı devlet düzeninde baş gösteren bozulmalara çözüm önerileri sunan ıslahatnâmelerden ise müellifleri bilinmeyen *Kitâb-ı Müstetâb* ve *Hürzû'l-Mülûk*

⁴²⁶ Tam adı *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâli'l-Osmâniyye* olup III. Murad'a kadarki padişah portrelerini içeren eserin (Bekir Kütükoğlu, "Lokmân b. Hüseyin", *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 208-9) belgedeki 2 kez tekmil edilen ve önce IV. Mehmed zamanına sonra da III. Ahmed'e gelinceye dek tasvir olunmuş halidir.

⁴²⁷ Şeyma Güngör, "Maktel-i Hüseyin", *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 456-7.

⁴²⁸ İbadet, ihlas, sabır, şefkat, istikamet, adalet, şecaat gibi ahlak ve fazilet kavramlarını ele alan Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi'ye ait *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin listedeki ilk tercümesi, II. Selim zamanında Pîr Mehmed Efendi'nin yaptığı ve çok kabul gören tercümedir. Diğeri ise Hoca Sâdeddin'in oğlu Abdülaziz'in I. Ahmed zamanında yaptığıdır (Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", *DİA*, İstanbul 1989, II, 17).

⁴²⁹ Tasavvufi bakış açısıyla bir devlet başkanında bulunması gereken hasletler ile devleti ayakta tutacak unsurlar anlatılır (Casim Avcı, "Nasihatü'l-Mülûk", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 411). Belgede, İmam Gazzâlî'nin Farsça telifi *Nasihatü'l-Mülûk*'ün resimli bir nüshası ve Muallimzâde'nin bu kitaptan yaptığı ve *Nasihatü'l-Mahlûk* olarak adlandırdığı küçük bir Türkçe tercüme bulunur.

⁴³⁰ Koca Nişancı Celalzâde Mustafa Efendi'nin emeklilik döneminde Kanunî adına Türkçe yazdığı eserdir (Celia J. Kerslake, "Celalzâde Mustafa Çelebi", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 260-2).

⁴³¹ Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 1292) *Gülistân*'da padişahların hal ve hareketleri, dervişlerin ahlakı, kanaatin fazileti, susmanın faydaları, sohbet adabı gibi konuları hikâyelerle süslenerek anlatılır (Tahsin Yazıcı, "Gülistân", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 240-1). Biçimsel olarak *Gülistân*'ın örnek alındığı *Bahâristân*'da, ünlü Sûfilerin söz ve davranışları, yöneticilerde bulunması gereken adalet, cömertlik, kerem gibi vasıflar, aşk ve âşıkların özellikleri eğitici, öğretici ve eğlendirici kaygılarla işlenir (Ömer Okumuş, "Bahâristân", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 470-1).

ile Veysî'nin geçmişten örneklerle devletlerin çöküş sebeplerinin irdedeği ve çöküşten kaçış çarelerini sıraladığı *Vâkı'anâme/Hâbnâme* adlı eseri vardır⁴³².

Listede tasavvuf ve hikâye türüne ait kitaplar hayli fazladır ve Halvetî, Nakşibendî ve Mevlevîlere ait eserler çoğunluktadır. Yusuf bin Yakub el-Halvetî'nin *Tenbîhü'l-Gabî fî Ru'yeti'n-Nebî* adlı eseri, Hz. Muhammed'i rüyada görme, buna dair tarikat şeyhlerinde meydana gelen bazı haller ve bu amaçla kullanılan havas ve duaları içerir⁴³³. Nakşibendî tarikatına mensup Molla Câmî'nin Sünnî akideler ile mecazî ve hakikî aşkı konu edindiği, hükümdar ve tabiplere dair fıkralara yer verdiği *Silsiletü'z-Zehab* adlı eseri, Ehl-i Beyt sevgisine ayırdığı bölüm sebebiyle tepki çekmiş bir yapıttır⁴³⁴. Tasavvufu benimseyen bir diğer isim Ferîdüddin Attâr'a ait *Tezkiretü'l-Evliyâ*⁴³⁵ sûfî büyüklerinin hal tercümelerini; Mevlevîlik tarihi bakımından kaynak kabul edilen *Sevâkıbü'l-Menâkıb Tercümesi*⁴³⁶ ise Mevlâna ve Mevlevî ileri gelenlerinin biyografilerini içerir. Cennet yolunun engelleri ve bunlardan çıkış çarelerinin konu edildiği, İmam Gazâlî'ye ait *Minhâcü'l-Abidîn*⁴³⁷ adlı eserin Türkçe tercümesi ile ilahî aşkın terennüm edildiği tasavvufî ve âşıkane Farsça bir mesnevi *Mihr ü Müşteri*⁴³⁸ de listededir. Bir diğer mesnevi, konu edindiği aşkın ilahî mi yoksa dünyevî mi olduğu tartışılan Fuzûlî'nin *Leyla ile Mecnûn* adlı kitabının resimli bir nüshasıdır⁴³⁹. Başka bir musavver eser olan *İbretnâme*, Nakşibendî şeyhi Lâmiî

⁴³² İçeriği *Koçi Bey Risalesi*'ne benzetilen *Kitâb-ı Müstetâb* muhtemelen 1620'de yazılarak II. Osman'a sunuldu. III. Murad'a sunulan *Hırzû'l-Mülûk* ise devlet teşkilatını, klasik düzene ters uygulamaları ve bunlardan kurtuluş çarelerini konu eder. I. Ahmed'e sunulan *Hâbnâme*'de ise I. Ahmed ile Büyük İskender rüyada konuşturulur; eski hükümdarların devirlerinden örneklerle bir devletin çöküş sebepleri anlatılır, çöküş ve bozulmadan kaçış için şeriata sarılmak, işi ehline vermek gibi çözüm önerilerinde bulunulur (Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, 6. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yay., 2014, s. 132-4, 133).

⁴³³ Hür Mahmud Yücer, "Sünbüliyye", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 137.

⁴³⁴ Molla Câmî'nin (ö. 1492) Farsça yazdığı *Heft-Reng* isimli eserinin ilk mesnevisidir (Süleyman Uludağ, "Câmî", *Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*, 26-28 Mayıs 2014, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir, 2014, s. 268).

⁴³⁵ M. Nazif Şahinoğlu, "Ferîdüddin Attâr", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 95-8.

⁴³⁶ Abdülvehhâb es-Sâbûnî'nin *Sevâkıbü'l-Menâkıb*'ının Farsça aslından III. Murad zamanında Mesnevîhân Derviş Mahmud Dede Konevî (ö. 1602) tarafından yapılan tercüme, Kanûnî zamanında yapılan eski tercümeyi unutturarak meşhur oldu. Hz. Mevlana'nın hayatı, düşüncesi ve etrafındaki kişilerin biyografilerini içerir (Ali Alparslan, "Abdülvehhâb es-Sâbûnî", *DİA*, İstanbul 1988, I, 287).

⁴³⁷ H. Bekir Karlağa, "Gazzâlî, Eserleri", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 524.

⁴³⁸ Assâr-ı Tebrizî'nin (ö. 1382) nazmettiği, devrinde ve sonrasında çok rağbet gören binlerce beyitlik bu uzun mesnevi, şairinin, riyaziye ve astronomi sahasında geniş bilgisini de ortaya serer. Zaten İslam edebiyatında kozmik cisimlerin isimleri kullanılarak yazılan ilk mesnevi olarak bilinir (Orhan Bilgin, "Assâr-ı Tebrizî", *DİA*, İstanbul 1991, III, 504).

⁴³⁹ Türk edebiyatının klasik döneminde yazılan en güzel mesnevi diye nitelendirilen Fuzûlî'nin (ö. 1556) Kanûnî devrinde nazmettiği *Leyla ile Mecnûn*, Arap, İran ve Türk edebiyatının ortak konularından Leyla

Çelebi'nin tasavvufî ve ahlâkî menkıbe anlatısıdır⁴⁴⁰. *Seyyid Battal Gazi'nin Hikâyeleri* ise Emeviler döneminden bir kumandanın savaş kahramanlıklarını konu eder⁴⁴¹. Şiirlere konu olan bir diğer klasik aşk hikâyesi *Kıssa-ı Cemşîdnâme/Cemşîd ü Hurşîd*⁴⁴² ve Şia'nın altıncı imamı Ca'fer-i Sâdık menkıbelerini içeren *Menâkib-ı İmâm Ca'fer-i Sâdık* de listededir⁴⁴³.

Padişah, edebiyatta daha ziyade kaside, naat ve gazele öncelik vermiştir⁴⁴⁴. Coğrafyada, yeryüzü şekilleri, iklimler ve yerleşim birimlerinin konu edildiği en eski kitaplardan *Acâ'ib-i Mahlûkât*'ın tercümesi, değişik şehir ve bölgelerin anlatıldığı *Mesâlik-i Memâlik* ve içinde çok sayıda harita ve yer tasviri barındıran önemli bir Dünya coğrafyası eseri *Kitâb-ı Atlas [Atlas Maior]*'dan tercüme bir kitap almıştır⁴⁴⁵. Astronomide tercihleri *melheme/melâhim* yani gelecekte ortaya çıkacak sosyal karışıklıklar ve kıyamet alametlerinden haber veren eserler, *rûznâme* yani astrolojik

ve Mecnun hikâyesinin en tesirli ve samimi anlatısı olarak kabul gömüştür (Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 243-4).

⁴⁴⁰ Daha çok Molla Câmî'nin eserlerinden yaptığı tercümelerle tanınan Divan şairi ve Nakşibendî şeyhi Lâmiî Çelebi (ö. 1532) *İbretnâme*'yi Kanunî namına telif etmiştir (Günay Kut, "Lâmiî Çelebi", **DİA**, XXVII, 96-97).

⁴⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Battal Gazi", **DİA**, İstanbul 1992, V, 204-5.

⁴⁴² Hasan Aksoy, "Cemşîd ü Hurşîd", **DİA**, İstanbul 1993, VII, 342-3.

⁴⁴³ Şia'nın altıncı imamı Ca'fer-i Sâdık (ö. 765) ilmî bir şahsiyet olarak Sünnî kaynaklardan hürmet gören, Sûfilerin evliya sayıp Nakşibendiyye ve Bektaşîyye tarikatlarının silsilelerinde kendisine yer verdikleri çok yönlü bir kişiliktir (Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", **DİA**, İstanbul 1993, VII, 1-3).

⁴⁴⁴ Bunlar, Kanunî'nin şehzadelerinden Bayezid'e ait *Dîvân-ı Şâhî* (Şerafettin Turan, "Bayezid, Şehzade", **DİA**, İstanbul 1992, V, 231); İbnü'n-Nahvî'nin malının gasp edilmesi üzerine kaleme aldığı, Allah'a teslimiyeti dile getiren sıkıntılı ve kederli insanların virdi diye bilinen diğer ismi "*el-Ferec ba'de's-Şidde*" olan *Kasîde-i Münferice* (İsmail Durmuş-Hüseyin Elmalı "İbnü'n-Nahvî", **DİA**, İstanbul 2000 XXI, 163); Tantarânî tarafından Selçuklu veziri Nizâmülmülk'e methiye yazılan *Kasîde-i Tantarâniyye* (İsmail Durmuş, "et-Tantarâniyye", **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 576-7) ve dördüncüsü, "Na't ve Gazel yazılı *Mecmû'a*"dır.

⁴⁴⁵ *Acâ'ib-i Mahlûkât Tercümesi*, Zekerîyyâ el-Kazvînî'nin (ö. 1283), aynı adlı eserinin Çelebi Sultan Mehmed'e sunulan tercümesidir. Osmanlı coğrafyasının ilk kitabı sayılan ansiklopedik eserde, gökler, denizler, nehirler, iklimler gibi coğrafi kavramlarla şehirler, kaleler gibi yerleşim birimleri anlatılır. *Mesâlik-i Memâlik* adında Arapça coğrafya kitabı birden fazladır. Müellifleri arasında İbn Havkal, el-İstahrî, Ebû Ubeyd el-Bekrî sayılabilir. Belgede müellif bilgisi yoktur. *Kitâb-ı Atlas [Atlas Maior]*'dan tercüme "*eşkâl-i ekâlîm-i Çin beyânında musavver ve nesih hatla 114 varak bir büyük kitaptır ve 17 eşkâl*" anlatılır. *Kitâbu'l-Magribeyn Tercümesi* ise evraka göre Ebû Ali Sînâ'nın [İbn-i Sînâ] telifidir ama köhnedir. Musavver olan eserde yedi gezegenin ve yıldızların eşkâli vardır.

takvimler ve *nücûm* yani yıldızlara dair risalelerden yana yapmış⁴⁴⁶ ve ayrıca harflerden mana çıkarmaya dayalı İbn-i İsmâ'nın *Ferâhnâme*⁴⁴⁷ adlı eseri de almıştır⁴⁴⁸.

Tıp alanından ise hastalıklar ve tedavi yöntemlerine dair kolay anlaşılır pratik bir tıp kitabı olan IV. Mehmed'in hekimbaşısı Salih bin Nasrullah'ın (ö. 1669) yazdığı *Gayetü'l-Beyân* ile yeme-içme düsturları, hayvanî-nebâtî gıdaların özellikleri ile saç uzatmaya ve cinsel gücü artırmaya yarayan özel terkiplerin konu edildiği *Şifâ'ü'l-Fevâ'id*⁴⁴⁹ vardır. Bir diğeri, binicilik, at türleri, vasıfları ve hastalıklarının anlatıldığı *Baytarnâme* türünden bir örnektir⁴⁵⁰. Padişah, “kitaplığındaki” çok sayıda musavver kitabın yanı sıra minyatür sanatının en büyük ustalarından Mezopotamya kökenli Nakkâş Mânî ile 16. yüzyılın ilk yarısında Herat'ta yaşayan Bihzâd ve aynı yüzyılın ikinci yarısından Tebrizli Veli Can'ın çizimlerinin yer aldığı müstakil yapıtları da yanına alır⁴⁵¹.

III. Ahmed'in “kitaplığına” kattığı kitapların bir kısmı ilgi alanlarıyla birebir örtüşür. Profesyonel bir şekilde okçuluk sporuyla uğraşan hükümdarın kitaplığında başından beri ok atmanın adabı, menziller ve okçuların anlatıldığı *Kavsnâme* isimli bir eser mevcuttu⁴⁵². Yine, çiçek çeşitleri ve çiçek yetiştiriciliği gibi konuların işlendiği

⁴⁴⁶ Belgede geçen “*Usul'ül-Melâhim'e müte'allik risale*” ifadesinden genel olarak “melâhim” usullerinden bahseden risalelerin kastedildiği varsayıldı fakat kastedilenin bu türün müstakil bir örneği olan Hubeyş et-Tiflîsi'nin *Usulü'l-Melâhim* adlı Farsça eseri olması da mümkündür (İlyas Çelebi, “Fiten ve Melâhim”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 152). Aynı şekilde “*Rûznâme*” lafzı da genel manada kullanılmadıysa Şeyh Vefâ diye tanınan Muslihuddin Mustafa'nın (ö. 1491) İstanbul'un enlem ve boylamına göre tertip edilen cetvellerden oluşturduğu *Rûznâme* adlı eseri de kastedilmiş olabilir (Reşat Öngören, “Muslihuddin Mustafa”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 270).

⁴⁴⁷ Günümüze ulaşan *Ferâhnâme* isimli yazma eserlerin çoğunun müellifi olarak, el-Akhisari, es-Saruhânî diye de anılan İbn-i İsmâ (ö. 967/1559) adı geçmektedir. Bu kişinin *Ferâhnâme'si* ise astronomi dalında bir eserdir (Cemal Kurnaz- Mustafa Tatcı, “İbn İsmâ”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 92).

⁴⁴⁸ Ayrıca, Şeyh Vefâ'nın “*Rûznâme*” adlı eserinin müşkilâtlarını halletmek için yazılan *Hall-i Müşkilât-i Rûznâme* de alınmıştı. Son olarak, heyet ilmi yani astronomiye dair Said b. Hasan'a ait Arapça *Teşvîk Ta'limi* zikredilmelidir.

⁴⁴⁹ Zeynelabidin b. Halil'in yazıp IV. Murad'a sunduğu *Şifâ'ü'l-Fevâ'id*, *Şifâ'ü'l-Fuâd* olarak da bilinir (Ahmed Ağırakça, “Osmanlı Tıbbının Kaynakları”, *Osmanlılarda Sağlık*, I, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma, 2006, s. 158; Kasım Kırbıyık, “Sâlih b. Nasrullah”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 41-3).

⁴⁵⁰ Kasım Kırbıyık, “Baytarlık”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 278-282.

⁴⁵¹ “*Bir cild kebîr kıt'a siyâh cildli serâbâ Nakş-ı Mânî ve Erjeng nâm kitâb yazısız*” (TSMA.d, nr. 158/1, vr. 7a). “*Tasvîrât-ı gün-â gün, Bihzâd ve Velî Cân'ın kalemiyle cem' olmuş bir mecmû'a-i garradır. 46 meclisi ve 76 evrâk-ı musavver Acem cildlidir*” (TSMA.d, nr. 158/1, vr. 5a).

⁴⁵² Hasan Aksoy, “*Kavsnâme*”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 70-1. *Kavsnâme* türünden eser verdiği bilinen birkaç isim vardır fakat belgede müellifi ve telif tarihi bilgisi bulunmaz.

Şükûfenâme ile manzum bilmecelerin bulunduğu *Lugaz Mecmû'ası* gibi eserler padişahın çiçek ve bilmece merakını ele verirler⁴⁵³.

Bu arada kitapların ciltlenmesi ve mücellit seçimiyle bizzat alakadar olan padişah, ciltlenecek kitapları sadrazamı aracılığıyla mücellide yollar⁴⁵⁴ ve kitapların tezhip, cilt ve tamir masraflarını⁴⁵⁵ ve yeni kitap satın alım ücretlerini özel hazinesinden karşılardı⁴⁵⁶. Nevşehirli'yle bir yazışmasından 10'ar 10'ar ciltlemeye yolladığı bir grup kitabın her biri için mücellide 20'şer *para* ödeneceği ortaya çıkar⁴⁵⁷.

Kitap hediye etmeyi seven padişah, aile fertlerine, Enderun ağalarına ve bazı devlet ricaline çok sayıda kitap hediye etti⁴⁵⁸. Fakat yakın çevresinden en yoğun kitap alışverişini kitaplara ve okumaya düşkünlüğüyle bilinen Sadrazam (Şehid) Ali Paşa ile yaptı. Zengin bir kitap koleksiyonuna sahip paşa, kısa saltanatında Şehzadebaşı'nda bir kütüphane inşa ettirip buraya çok sayıda kitap vakfetmiş, Medine'ye darülhadis ve kütüphane inşasına yönelik tasarısı ise ani ölümüyle akim kalmış bir isimdir⁴⁵⁹. III. Ahmed'in, bu kitap-sever damada hediyeleri arasında *Târîh-i Vassâf*, *Müntehabü'l-Beyân ve'l-Eş'âr*, Farsça bir siyer, yine Farsça bir tarih kitabı, Fuzulî'nin manzum ve musavver *Leyla ile Mecnûn*'u ve Arapça *Târîh-i Hükemâ* sayılabilir⁴⁶⁰.

⁴⁵³ Erken tarihlerde, padişahın çalışma odası Has Oda'daki *sır kâtiplerinin* hıfzına verilen kitaplar içinde iki türün de başka örnekleri vardı: “9 satır musavver *Şükûfenâme*” ve “21 satır tasvirli *Şükûfenâme*” (TSMA.d, nr. 158/1, vr.17b); “*Şükûfezâr*”, (aynı defter, vr. 21a), “kırmızı cildli ta'lik hattla 23 satır 2 varak *Risâle-i Şükûfe*” (aynı defter, vr. 20b), “*Tasvirli Mecmû'a-yı Lugâz*” (aynı defter, vr. 17a).

⁴⁵⁴ AE.SAMD.III, 227/21873; İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 182.

⁴⁵⁵ 1706'da Abdi Çelebi'ye *Kitâb-ı Meşârik*'in tezhip ve cildi için 70 kuruş verdi (TSMA.d, nr. 2352/881. 1718'de bir cild kebîr musavver *Silsilenâme* (6 kuruş), bir cild kebîr musavver *Falnâme* (6 kuruş) ve bir cild kebîr musavver *Şâh-nâme* (8 kuruş) için toplam 20 kuruş tamir bahası verdi (TSMA.d, nr. 2361/12). Mushaf-ı şerif ciltlerinin yenilenme masrafları için bkz. TSMA.d, nr. 2363/2.

⁴⁵⁶ Kitâb bahâsı için silâhdâr ağaya 50 kuruş verdi (TSMA.d, nr. 2352/312). Hekim Yasef'e verilen kitâb bahâsı 40 kuruştı (TSMA.d, nr. 2352/323). İç Hazine'de muhafaza edilen kitaplardan satılanlar olurdu: *Türki Mesâ'il*, *Tercüme-i Câmi'u'l- Hikâyât* (cild 2 ve 3), *Tuhfetü'l-Edeb*, *Dîvân-ı Muhibbî* (TSMA.d, nr. 180/2, vr. 2b ve 3a).

⁴⁵⁷ İE. HAT, 4/388.

⁴⁵⁸ Enderun ağalarına verdiklerine örnek: Rikâbdar Ahmed Ağa'ya *Gazeliyyât Mecmû'ası* (TSMA.d, nr. 158/1, vr. 6a) ve *Baytarnâme* (aynı defter, vr. 6b), Hazinesdar Beşir Ağa'ya *Meşârik-ı Şerîf Tercümesi* (aynı defter, vr. 2b), Selim Ağa'ya hüsn-i hat sanatı yapıtlarından “30 satır Şeyh [Hamdullah] *taklîdi*” ve “*Serâsere kaplı Mir Ali hattıyla Esmâ-yi Allah 6 kıt'a murakka*” (aynı defter, vr. 7b), Seferli koğuşundan Süleyman'a *Sahîh-i Buhârî* (aynı defter, vr. 22), Silâhdar Ali Ağa'ya Fahreddin er-Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr*'i (TSMA.d, nr. 2352/384), Silâhdar (Şehid) Ali Ağa'ya 4 farklı kitap ihsanı (TSMA.d, nr. 1111, vr. 52a), Silâhdar Ağa'ya *Târîh-i Peçûyî* ve *Du'ânâme-i şerîf* (TSMA.d, nr. 2363/1, vr. 3b ve 5a), Çukadar Ağa'ya *Târîh-i Fezleke* (aynı belge, vr. 3b).

⁴⁵⁹ Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, s. 172-180.

⁴⁶⁰ TSMA.d, nr. 17, vr. 94a; nr. 2353/40 (1126/1714; nr. 158/1, vr. 4b (1127/1715), vr. 18b.

Ali Paşa'ya 1713'te gönderdiği bir grup kitabın içeriklerine bakılmaksızın isimleri bile devletin zirvesindeki bu iki ismin ajandasını ve Devlet-i Aliyye'nin etrafındaki dünyaya dair bilgi edinme iştiaqlarını izhara kâfidir: “*Sûret-i Afrikayâ ve Evsâf-ı Afrikayâ ma'a Sûret-i Asyâ ve Evsâf-ı Asyâ, Beyân-ı Saltanat-ı İsvec ve Moskov ve Leh ve Tatar ve Kazak ve Macâr ve Rûm* (2.cild), *Saltanat-ı Nemse* [Nemçe] *İcmâlen, Tasvîr-i Memâlik* (2 cild)”⁴⁶¹. Prut Savaşı sonrası sürüncemede kalan Osmanlı-Rus ilişkilerinin Haziran 1713'te Edirne Antlaşması ile sonuca bağlandığı ve artık Karlofça kayıplarının geri alınması yollu mütalaaların yapıldığı bu günlerde, Edirne'deki III. Ahmed ve Sadrazam (Şehid) Ali Paşa'nın elinin altında bu kitaplar vardı. Nitekim kısa bir süre sonra Mora yarımadası Venedik işgalinden kurtarılacak; fakat ertesi sene istirdat kapsamında çıkılan Avusturya seferinde alınan büyük yenilgi beraberinde hazin bir geri çekiliş süreci getirecekti.

Padişahın sefer dönemlerinde coğrafya kitaplarına yoğunlaştığı, Edirne'ye yola çıkışı öncesine ait şu talimatında da belirgindir: “*Geçende hazînededen ihrâc olunan kitâb-ı coğrâfiyye ne mikdâr cild olursa Edirne'ye götürüle!*”. Kutsal nesnelerden de manevi yardım almayı umuyor olsa gerek yanında götürmeyi arzuladığı bir diğer eşya Hz. Davud'a ait olduğu öne sürülen kılıçtı⁴⁶².

Padişaha hediye gelen kitaplarda kitabın türünün, hediye sahibinin statüsüne göre değiştiği göze çarpar. Devlet adamları genelde onun ilgi alanları yahut beğenisini öncelemiş; ulema kesimi Kur'an-ı Kerim ve revahtaki dini içerikli kitapları seçmişti. Sadrazam Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın 1704'teki ziyafetinde sunduğu 5 kitaptan birinin hüsn-i hat sanatı albümü olması (*musavver murakka'*) rastlantı değildi⁴⁶³. Sadrazamın diğer seçimleri de padişahın hoşuna gidecek türdendi: yeni telif bir Osmanlı tarihi olan *Na'imâ Târîhi*, medresedeki fıkıh eğitiminin temel metinlerinden *Mülteka'l-Ebhur Şerhi*, meşhur Arap alimi İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin *Unvânü's-*

⁴⁶¹ “*Sene 1125 Şehr-i Şa'bânın on üçüncü pazar-ertesi günü Silâhdar Ağa tarafına teslim olunup Dâmâd-ı Şehriyârî Ali Paşa hazretlerine irsâl olunan kitâblardır. Der Sarây-ı Edirne*” (TSMA.d, nr. 2060, vr. 29b (13 Şaban 1125/4 Eylül 1713). Kayda göre henüz Edirne'ye gelinmeden İstanbul'dayken Ali Paşa'ya resimli bir *Cerrâhnâme* ile başka 3 cilt kitap daha teslim olundu. İkili arasındaki bu kitap hareketliğine dair kitapların kime ait olduğu, ikiliden hangisinin bunları incelediği yahut incelemek istediği gibi pek çok soru akla gelse de belgede bunlara cevap mahiyetinde bilgi yoktur.

⁴⁶² “*Hazret-i Dâvûd Aleyhi's-selâm hazretlerinin seyf-i şerîfleri ve ma'a levhâ-ı mübârekleri Edirne'ye götürüle!*” (AE.SAMD.III, 225/21681).

⁴⁶³ TSMA.d, nr. 158/1, vr. 6a.

Şeref adlı kasidesi ve *Hulâsatü'l-Ahbâr* adındaki Mekke ve Medine tarihçesi⁴⁶⁴. 1720'deki sünnet düğününde Sadrazam Nevşehirli'nin hediye ettiği Şeyh Hamdullah hattı Kur'an-ı Kerim de böyledir⁴⁶⁵. Buna karşın gerek bu sünnet düğününde gerekse Fatma Sultan ile (Şehid) Ali Paşa'nın 1709'daki düğününde ulema kesimi temel İslami ilimlere ait kitaplar sundu⁴⁶⁶.

1720'deki sünnet düğününün hediye listesinde tarihteki diğer 2 büyük sünnet düğünü olan 1582 ve 1675'tekilere kıyasla dini içerikli kitap oranının açık ara önde oluşu literatürde, 1720'de sünnet düğününün bir hanedan eğlencesi olmaktan çıkıp dini bir kutlama hüviyetine büründüğü ihtimaliyle açıklanmıştır⁴⁶⁷. Fakat mesele aslında kitap hediye edenlerin sosyal statüleriyle alakalıdır. Önceki 2 düğünde kitap hediye edenlerin sosyal statülerindeki çeşitlilik (merkez ve taşra teşkilatından çok sayıda yönetici, ulema sınıfı üyeleri ve farklı esnaf grupları gibi) 1720'de yerini sadece ulema sınıfına bırakmış ve doğal olarak bu kişiler önceki düğünlerdeki meslektaşları gibi yine dini içerikli kitaplar sunmuştu⁴⁶⁸. Zaten zaman zaman konu edildiği üzere 1582 ve 1675 düğünleriyle kıyaslandığında 1720'deki düğünde herhangi bir dini kaygıya rastlanmaz. Yani aslında sorgulanması gereken, hanedan düğünlerinde padişaha kitap hediye edenlerin 18. yüzyılda neden sadece ulema sınıfıyla sınırlı hale geldiğidir⁴⁶⁹.

⁴⁶⁴ Sır Kâtibi Ahmed Ağa'ya teslim edilen bu kitapların padişahın kullanıma verildiği kuvvetle muhtemelse de bu bilgi teyit edilemediği için bunlar yukarıdaki uzun listeye eklenmediler.

⁴⁶⁵ **TSMA.d**, nr. 9561, vr. 2b. İbrahim Hanzâde Yalısı'ndaki lale donanmasında ev sahibi, 1 cilt musavver *Kıssâsü'l-Enbiyâ* kitabı hediye etti (**TSMA.d**, nr. 15, vr. 127a (Nisan 1705)).

⁴⁶⁶ 1709'daki düğünde ulemadan gelenler şunlardı: Şeyhülislam Ebezâde Efendi *Kelâm-ı şerîf*, *Tefsîr-i Beyzâvî*, *İhyâ'ü Ulûm*, *Manzûm Muhammediyye* ve *Muhibbî Divânı* verdi. İstanbul Kadısı İsmail Efendi *Tefsîr-i İbn-i Kemâl*, *Mesnevî-i şerîf* ve *Hümâyûn-nâme* verdi. Nakibüleşraf Mehmed Efendi *Kelâm-ı şerîf*, *Tefsîr-i Beyzâvî*, *Kuhistân-ı Kebîr* ve *Fetâvâ-Kâdîhân* verdi. Rumeli Kazaskeri Mirzâ Mustafa Efendi *Mushaf-ı şerîf*, *Hidâye* ve *Şerh-i Muvattâ fi'l-Hadîs* verdi. Anadolu Kazaskeri Ahmed Efendi *Mushaf-ı şerîf*, *Sahîh-i Buhârî* ve *Hidâye* verdi (**TSMA.d**, nr. 158/1, vr. 19b-21a). 1720'deki düğünde ulemadan gelenler şunlardı: *Suyolcuzâde hattı Mushaf-ı şerîf*, *Tefsîr-i Kâdî Beyzâvî*, *Sahîh-i Buhârî*, *Durer* [u] *Gurer*, *Hidâye*, *Minhu'l-Gaffâr*, *Tefsîr-i Keşşâf*, *Câmi'u's-Sahîh*, *Tefsîr-i İbn-ü Abbas*. Kitaplar arasında tür bakımından Hekimbaşı Ömer Efendi'nin sunduğu İbn-i Sînâ'ya ait *Kânûn fi't-Tıbb* farklıdır (**TSMA.d**, nr. 9561, vr. 5a-b).

⁴⁶⁷ 1582 düğününün hediye listesindeki Fars edebiyatının başat yapıtlarının ağırlığını 1675'te nispeten devam ettirmesine karşın 1720'deki düğünde hiç meydana olmamaları, hakeza minyatürlü eserlerin yokluğu da garipsenir (Hedda Reindl-Kiel, "Power and Submission, Gifting at Royal Circumcision Festivals in the Ottoman Empire (16th-18th Centuries)", **Turcica**, 41, 2009, s. 76,77. Konu edilen 3 düğünde gelen kitap hediyeelerinin tam listesi için bkz. **aynı makale**, s. 80-88).

⁴⁶⁸ 3 kişi dışında: Sadrazam Nevşehirli, Hekimbaşı Ömer Efendi ve İbrahim Hanzâde İsmail Bey (Kiel, "Power and Submission", s. 86-87).

⁴⁶⁹ III. Ahmed'e hediye kitap sunanlar arasında bayram alayı ve cuma selâmlığı gibi merasimlerde yol üzerinde bekleyen İstanbul halkı da vardı. Böylelerine misliyle mukabele edilerek yüksek miktarda ihsan verilirdi. 1705'te Ayasofya Camii'ne gidişte "*Birgili Kitâbı*" hediye edene 6 altın, aynı ay içinde kitap veren bir başka kişiye 10 altın ihsan verildi (**TSMA.d**, nr. 2352/313).

Toparlamak gerekirse, şahsî kullanımına ayrılan kitaplarla ilgili veriler ve yakın çevresiyle yaptığı kitap alışverişlerinden hareketle, III. Ahmed'in bilhassa Osmanlı tarihine büyük ilgi duyduğu ve ecdadının fetihlerini okumaya hevesli olduğu rahatlıkla söylenebilir. Özellikle sefer zamanları, dış siyasete ve dünya tarihine ilgisinin arttığı, sefere hazırlık dönemlerinde, önceliğini Devlet-i Aliyye'nin etrafındaki devletlerle ilgili malumat toplamaya verdiği ve bunların durumlarını değişik yönleriyle tahlil eden eserleri incelediği, böylesi zamanların vazgeçilmezinin coğrafya ve dünya tarihi kitapları olduğu göze çarpar.

Nasihat ve ahlak literatürüne ait eserleri ilgiyle takip eden padişahın favorileri, *Kelîle ve Dimne* adlı ünlü Arapça fabl kitabının tercümesi olan *Hümâyûn-nâme*, Farsça ahlak kitaplarının en meşhurlarından *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin tercümesi ile siyasetnâme türünün belli başlı örneklerinden *Nasîhatü 'l-Mülûk* 'tür. Daha 1705'te her birinin 2'şer farklı nüshası kitaplığında bulunan bu kitaplardan ilk ikisinin birer çevirisini de devrin ünlü şair ve münşisi Osmanzâde Tâib yapıp III. Ahmed'e sunar⁴⁷⁰. Devletin yönetim sorunlarını konu edinen ve çıkış yolları öneren en az 3 kitabın erken tarihte elinin altında oluşu, kanlı bir isyanla başa geçen bir padişah olarak devlet düzenini sağlama arzusu ve gayretine verilebilir.

Tasavvuf sahasında Nakşibendî, Mevlevî ve Halvetîlerin eserlerine kitaplığında yer veren padişah, özellikle bu tarikatların önde gelenlerinin hayat hikâyeleri ve menkıbelerini konu eden yapıtları seçiyordu. Ayrıca Ehl-i Beyt ile ilgili kitaplara kayıtsız kalmayarak Ehl-i Beyt sevgisi nedeniyle çağdaşlarınca eleştirildiği bilinen yazarların çalışmalarını kitaplığına dâhil etti. Bunların başında *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin de müellifi olan Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi gelir.

Tefsir, fıkıh, hadis gibi temel İslami ilimlerde daha çok Hz. Muhammed'le ilgili kitaplara ağırlık verdi; peygamberin hayat hikâyesi, şemali, hadisleri ve onun için okunacak salavatlar öncelikli konuları oldu. Tıp alanında "yeni tıp" olarak adlandırılan 17. yüzyıl telifi çalışmaları yakınında tutuyor; astronomide tabiat olayları, harfler ve yıldızlardan geleceğe dair tahminler yapan risaleleri, astrolojik takvimleri tercih

⁴⁷⁰ Tâib, *Kelîle ve Dimne*'nin özeti niteliğindeki *Simârü 'l-Esmâr* adını verdiği çevirisini 1705'te padişaha sundu. Yaptığı *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesine ise padişahın adından mülhem *Ahlâk-ı Ahmedî* adını verdi ve ona sundu (Abdülkadir Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 6).

ediyordu. Edebî sahada ilk tercihleri, Fars edebiyatının başat yapıtları ile naat, gazel ve kasidelerin yer aldığı mecmualar oldu. Arapça sözlüklerle haşır neşir olmayı seviyordu. Hatta *Lisânü'l-Arab fi'l-Lüga* adlı meşhur ansiklopedik Arapça lügate dair duyduğu övgüler, bu esere merakını iyice arttırınca, eseri, satılacağı şahıstan incelemek için geri getirtmişti⁴⁷¹. Kitap seçimlerinde güzel yazıya, okçuluk sporuna, çiçeklere, şiire ve *lugaza* olan ilgisi de hemen kendini hissettiriyordu.

Kitaplığında bulundurduğu sayısız musavver yani resimli yazma eser bir yana, Mezopotamya kökenli ve Tebriz ve Heratlı büyük resim ustalarının sadece çizimlerine yer verilen yazısız resim kitaplarına düşkünlüğü mühimdir. Benzer bir merakı Fransa'ya dair tasvirlerle de gösterdiği, Nevşehirli'ye gönderdiği “*geçen sene yalıda görülen Françe tasvîrlü kitâbları dahi gönderesin*” şeklindeki hatt-ı hümayundan anlaşılır⁴⁷². Bir yangında zarar gören Tophane-i Âmire'nin yeniden inşa edildiği günlerde yapıldığı anlaşılan bu yazışmada sözü edilen “*tasvîr basmalar*” Fransız sefir tarafından sadrazama verilmişti⁴⁷³.

Bu hatt-ı hümayun, Osmanlı Batılılaşmasını “Lale Devri” ile başlatan ve savlarını bu dönem sanat ve mimaride Fransa'dan çok etkilenildiği ön kabulü üzerine temellendiren araştırmacıların iştahını kabartacaktır. Fakat durumun padişahın salt ilgisinden ibaret olma ihtimalini ıskalamamak ve her türlü tasvirli kitaba büyük ilgi duyduğu gerçeğinin farkında olmak mühimdir. Bunun en açık delili, az önce belirtilen hususî kitaplığına kattığı sayısız musavver nüsha ile büyük resim ustalarının yazısız, sırf minyatür ve resimlerden oluşan çalışmalarıdır. Aksi takdirde aynı büyük anlamı bu kitaplardaki Asyalılara ait çizimleri incelemesine de yüklemek ve bu kez mimaride Safevi etkisini aramak gerekecektir.

Kaynaklar büyük ölçüde dönemin başlarına ait olduğu için hükümdarın yeni telif ve tercüme eserlerle faaliyete giren ilk matbaada basılan kitaplara ilgisini belirlemek güçtür. Mesela 1720 düğününü anlatan ve Levnî'nin minyatürleriyle eşsizleşen

⁴⁷¹ “*Bu kitâbın misli bulunmaz deyü sarây hâceleri haber verirler. Hâlâ Mirzâ-zâde Efendi'ye fûruht olunmak için götürülmüş. Getürdüp gönderesin. Bakayım!*” (AE.SAMD.III, 228/21924). Arapça sözlüklerin en büyüklerinden sayılan *Lisânü'l-Arab*, dil, tefsir, hadis, fıkıh, kişi ve yer adları, tarihi hadiselerle dair verdiği malumatla ansiklopedik sözlük özelliği taşır ve İbn Manzûr (ö. 1311) tarafından 1290'da tamamlanmıştır (Hulusi Kılıç, “*Lisânü'l-Arab*”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 195-6).

⁴⁷² AE.SAMD.III, 222/21438.

⁴⁷³ AE.SAMD.III, 222/21441-M; Salim M. Ayduz, **XV ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi**, Ankara, TTK, 2006, s. 87.

Sûrnâme-i Vehbi, Naîmâ'nın bıraktığı yerden Osmanlı vekayininin zapt edildiği *Târîh-i Râşid*, Osmanzâde Tâib'in II. Mustafa'ya kadar tüm padişahların hayat hikâyelerini ve hayratını anlattığı *Hadîkatü 'l-Mülûk*⁴⁷⁴ III. Ahmed'in hususî kitaplığına girdi mi? Ya da değişik meslek grupları hakkındaki müstakil biyografik eserlerden örneğin ilk müstakil sadrazam biyografisi (*Hadîkatü 'l-Vüzerâ*), ilk müzisyen tezkiresi (*Atrabü 'l-Âsâr*) ya da bu devirde yazılan 3 farklı şair tezkiresinden (Safâyî Mustafa, Sâlim ve İsmail Belîğ'e ait)⁴⁷⁵ hangisi padişahın ilgisine mazhar oldu? Bahçe sevgisi ve lale çiçeğine muhabbeti malum padişah, örneğin kendisine sunulan ve lale merakının tarihçesi ile lale isimleri ve yetiştiricilerini konu eden *Gonce-i Lâlezâr-ı Bâğ-ı Kadîm* ve *Defter-i Lâlezâr-ı İstanbul*'u nasıl buldu?⁴⁷⁶.

Meselenin bir de tercüme ve matbu eser boyutu vardır. Dönem boyunca yapılan bireysel tercümelerin yanında Nevşehirli'nin oluşturduğu tercüme heyetiyle sistematikleşen ve ivme kazanan çeviri faaliyetleri kapsamında Doğu ve Batı dillerinden tarih, coğrafya, felsefe, riyaziyyat ve tıp alanından önemli eserler Türkçeye ve Arapçaya kazandırıldı⁴⁷⁷. Yine, İbrahim Müteferrika ve Fransa'ya elçi gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in oğlu Said Efendi'nin teşebbüsleri sonucu, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah'tan alınan bir fetva ve III. Ahmed'in bu yöndeki fermanı üzere 1727'de resmen faaliyete geçen Türkçe harfli ilk matbaada basılan eserlerden örneğin *Vankulu Lügati*, Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetü 'l-Kibâr fî Esfâri 'l-Bihâr*'ı yahut *Târîh-i Seyyâh* başucu kaynakları arasında yerini aldı mı? ⁴⁷⁸. Devamı getirilebilecek olan bu türden sorularla, III. Ahmed'in okuryazar bir birey olarak çağının edebiyat ve sanat erbabı yahut ulema ve meşayihinin yazdığı kitaplara yaklaşımı irdelenebilir. Kesin

⁴⁷⁴ Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", s. 6.

⁴⁷⁵ Filiz Kılıç, "Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri", *TALİD*, V, sayı 10, 2007, s. 554-5; Haluk İpekten, *Şair Tezkireleri*, Ankara, Grafiker Yay., 2002.

⁴⁷⁶ Bu dönemde lale üzerine yazılan eserler için bkz. Kumbur, "Lale Devrinin Lalesi", s. 16-17).

⁴⁷⁷ Bunların en bilinenleri arasında ilk ikisi Arapçadan üçüncüsü Farsçadan çevrilen 3 umumî İslam tarihi vardır (*Aynî Tarihi*, Müneccimbaşı'nın *Camiü'd-Düvel* veya diğer adıyla *Sahâ'ifü 'l-Ahbâr*'ı ve Handmîr'in *Habibü's-Siyer*'i). Ayrıca Yanyalı Esâd Efendi'nin başında bulunduğu bir heyetin Grekçe'den Arapçaya çevirdiği Aristo'nun fizik kitabı, İbrahim Müteferrika'nın tercüme ettiği *Târîh-i Seyyâh* adındaki Safevi tarihi, Tercüman Osman Ağa'nın Almancadan çevirdiği *Nemçe Tarihi* ve İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'si de bu şekilde tercüme edilenlerdendir (Aydüz, "Lâle Devrinde Yapılan İlmi Faaliyetler", s. 143-170; Şeşen, "Lâle Devrinde Yenileşme Hareketleri ve Tercüme Edilen Eserler", s. 48-47; İpşirli, "Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", s. 33-42).

⁴⁷⁸ Selim Nüzhet Erçek, *Türk Matbaacılığı: Müteferrika Matbaası*, İstanbul, Ankara, Maarif Vekaleti, 1939; Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746): Yeniden Değerlendirme*, İstanbul, Yeditepe Yay., 2006; Sarıcaoğlu-Yılmaz, *Müteferrika Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası*.

cevap için buna imkân tanıyan kaynakların tespiti gerekse de ilgi duyduğu kitapları gösteren yukarıdaki listeden ve yakın çevresiyle kitap alışverişlerinden yola çıkarak az önce sayılan çağdaşı eserlerin pek çoğunu “kitaplığına” seve seve dâhil ettiğini düşünmek çok da yanlış olmayacaktır.

4.3.3.2.Kütüphaneciliği

III. Ahmed tahta geçtiğinde Topkapı Sarayı’ndaki kitap sayısı, asırlardır devam eden yeni telifler, müsadere veya muhallefat yoluyla intikal eden ya da hediye gelen kitaplarla fazlaca artmıştı⁴⁷⁹. Gittikçe genişleyen bu koleksiyondaki eserlerin bir kısmı, Enderun odalarındaki raflarda ve Harem-i Hümayun’da tutulsa da kahir ekseriyeti, Enderun Hazinesi’nin değişik birimlerinde kilitli kapılar ardında unutulmaktan toz tutan dolaplarda meraklılarından uzakta muattal duruyordu⁴⁸⁰.

Kitapların vaziyetinin padişahın zihnini başından beri kurcaladığı, cülûsundan birkaç ay sonra saraydaki önemli bir kitap yekûnunu babaannesi Turhan Valide Sultan’ın Yeniciami yanındaki türbesine vakfedişinden bellidir⁴⁸¹. Haziran 1704’ta türbeye nakledilmiş durumdaki bu kitapların bakım ve muhafazasına görevliler tayin eden ve güvenliklerini fetva makamının sorumluluğuna bırakan padişah, böylece en azından bir kısım kitabı kullanıma açtı ve mükerrer kitap miktarını bir nebze düşürdü⁴⁸². Gerçi ileride, türbe içinde zor ulaşıldığı için kitaplardan yeterince istifade edilemediğini fark edecek ve türbenin yanına müstakil bir kütüphane binası yaptırarak 1725’te kitapları buraya taşıtacaktır⁴⁸³.

⁴⁷⁹ İsmail Baykal, “Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplıkları”, **Güzel Sanatlar VI**, İstanbul, 1949, s. 76; Filiz Öğütmen, “Topkapı Sarayı’nda Kütüphaneler”, **Hayat Tarih Mecmuası**, 12, İstanbul, 1966, s. 35-39.

⁴⁸⁰ Kitapların vaziyeti, III. Ahmed’in vakfiyesinde böyle anlatılır (**TSMK. Y. Y. 75**, vr. 10a). O sıra çok sayıda kitabın İç Hazine, Has Oda Hazinesi ve Harem’de tutulduğuna dair bkz. **Nusretname**, s. 1099.

⁴⁸¹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1426; İsmail E. Erünsal, “Yenicami Kütüphanesi”, **DİA**, İstanbul 2013, XLIII, 443.

⁴⁸² Padişah oluşturduğu “*kitâbhanesini*” ziyarete türbeye gitti (**TSMA.d**, nr. 1058, vr. 52a (17 Safer 1116/21 Haziran 1704)). Ücretleri Yeniciami vakfından karşılanacak kütüphane görevlilerine beratlarının verilmesine yönelik Şeyhülislam Paşmakçızâde’nin arzına padişahın cevabı için bkz. (**TSMA.d**, nr. 2353/599). Kitaplara hazırlanan vakfiye Muharrem 1116/Mayıs 1704 tarihlidir (**İstanbul Şer’iye Sicilleri, Rumeli Sadareti**, nr. 161, vr. 19b; Erünsal, “Yenicami Kütüphanesi”, s. 44).

⁴⁸³ İnşaatına 2 Zilhicce 1136/22 Ağustos 1724’te başlanan kütüphanenin resmî açılışı 15 Receb 1137/30 Mart 1725’te yapıldı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1426; Erünsal, “Yenicami Kütüphanesi”, s. 443). İnşaatın toplam masrafı olan 2.391,5 kuruşun 806 kuruşu adı geçen caminin vakıf gelirinden ve 1.541,5 kuruşu Haremeyn dolabındaki Evkâf-ı hümayun akçesinden ödendi (**TSMA.d**, nr. 2358/70). Buradaki kitapların bir kataloğunu hazırlatan padişah (**Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar**, 2742)

Pasarofça sürecinde Edirne’de bulunduğu günlerde, İstanbul’da yaşanan bir-iki hadise padişaha, saray dışına kitap vakfetmenin muteber bir çözüm olup olmadığını sorgulattı. Bunlardan biri Yenicami’nin içinde zamanında Turhan Valide Sultan’ın oluşturduğu kütüphaneden 11 adet değerli kitabın çalınmasıdır⁴⁸⁴. Hırsızların kitapları satıp para kazanmayı hedeflediğinden emin olan padişah, İbrahim Paşa Sarayı’nın kütüphanesindeki kitapların güvenliğinden de kaygı duymuştu⁴⁸⁵.

III. Ahmed, Topkapı Sarayı’nın içine müstakil bir kütüphane inşasına karar verdiğinde, sarayın üçüncü avlusunda II. Selim devrinden kalma eski bir köşkü yıktırdı ve yerinde başlattığı kütüphane inşaatı için 17 Şubat 1719 Cuma günü temele ilk kazmayı kendisi vurdu ve ikinciye en büyük şehzadesi Süleyman’a vurdurdu⁴⁸⁶. Bir hatt-ı hümayunla inşaatın başladığını Nevşehirli’ye haber verdi⁴⁸⁷. 2 hafta sonra temel kazımı bitince paşayı ve ulema ile meşayih saraya çağırıp duasını yaptırdı⁴⁸⁸.

10 ay gibi bir sürede tamamlanan inşaatın her aşamasıyla ilgilendi; yapım masraflarını, bunların kaydını tutan kâtibin ücretine kadar İç Hazine’den ödedi⁴⁸⁹. Kütüphanenin işleyişi, düzeni ve giderlerinin karşılanma şekli gibi hususları bir vakfiye düzenleyerek karara bağladı⁴⁹⁰. Mimarî açıdan Türk kütüphanelerine ait

kütüphane işleyişi için tekrar vakfiye düzenletti (**Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Câmî, 1200**. Aktaran; Erünsal, “Yenicami Kütüphanesi”, s. 443).

⁴⁸⁴ A.AMD, 03/36. Yenicami’nin banisi Turhan Valide Sultan, zamanında burada oluşturduğu “kitâbhâneye” 300 cildi aşkın kitap vakfetmiş ve muhafaza ve bakımları için ücretleri vakıftan ödenmek üzere görevliler tayin etmişti (H. Ahmet Arslantürk, **Turhan Valide Sultan Vakfiyesi**, İstanbul, Metamorfoz Yayıncılık, 2012, s. 24-26; Nimet Bayraktar, “İstanbul’da Kadınlar Tarafından Kurulmuş Kütüphaneler”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, XII, sayı 3-4, 1963, s. 90-91).

⁴⁸⁵ Bu kaygılarla buradaki kitapların ve kütüphane vakfının “keyfiyyetinin” ciddiyetle soruşturulmasını emreder (AE.SAMD.III, 221/21345).

⁴⁸⁶ I. Ahmed’in Sultanahmet Camii’nin temelinde kullandığı altın kazmayla kullandığı rivayet edilir (**Nusretname**, s. 1099). Temel atılırken dua yapan Seferli Hâcesi Abdullah Efendi’ye 190 tuğralı altın ihsan edildi (**TSMA.d**, nr. 2362/3, vr. 2a (27 Rebiülevvel 1131/17 Şubat 1719)). Ayrıca bkz. Semavi Eyice, “Ahmed III Kütüphanesi”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 40; Necipoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 166.

⁴⁸⁷ A.AMD, 02/74; Erünsal, **Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik**, s. 182.

⁴⁸⁸ 11 Rebiülahir 1131/3 Mart 1719 (**Nusretname**, s. 1099). Râşid, Nevşehirli ve diğer erkânın temel atma törenine katıldıklarını söylerken yanılıyor. Zaten verdiği tarih, üstteki kaynaklardaki tarihle uyumsuz; temel hazırlandığında yapılan duanın tarihine denk düşer (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1150).

⁴⁸⁹ A.AMD, 02/74. Kütüphane inşaatında harcanan toplam 19.577 kuruşun 15.158,5 kuruşu Zilkade 1131/Eylül-Ekim 1719’da (**TSMA.d**, nr. 2362/11, vr. 3a) ve geri kalan 3.416,5 kuruş ile yıldız için gereken 334 Frengî altın inşaat bittikten sonra Safer 11327/Aralık 1719’da (**TSMA.d**, nr. 2363/2, vr. 2b) İç Hazine’den ödendi. İnşaatın günlük ve haftalık masraf kayıtları için bkz. **TSMA.d**, nr. 2002. İnşaatın 6 ayda bittiği söylene (**Nusretname**, s. 1099) de İç Hazine defterleri daha uzun sürdüğünü gösterir (**TSMA.d**, nr. 2362/11, vr. 3a). Padişah, Nevşehirli’den inşaatın giderlerinin sağlanmasını yapmasını ister (AE.SAMD.III, 225/21727). Sadrazamla kütüphane personelinin ücreti hususunu da mütalaa eder (AE.SAMD.III, 215/20801).

⁴⁹⁰ Vakfiyenin aslı için bkz. **TSMK. Y. Y. 75**. Ayrıca bkz. Müjgan Cunbur, “Lâle Devrinde İstanbul Kütüphaneleri”, **Türk Kültürü**, IX, Ankara, 1971, s. 363-368; İsmet Binark, “Topkapı Sarayı

özellikleri taşıyan yapının⁴⁹¹ hemen önüne eşsiz bir çeşme inşa ettirdi⁴⁹². İlerleyen yıllarda kendi yazdığı bir hüsn-i hat levhasını kütüphanenin iç duvarına yerleştirdi⁴⁹³.

Enderun Kütüphanesi/III. Ahmed Kütüphanesi şeklinde anılan kütüphanenin vakfiyesinde III. Ahmed'in, arkalarında sadaka-i cariye olarak cami ve mescit gibi hayır eserleri bırakan seleflerinin aksine bir kütüphane yaptırıp “*zuhûr-ı Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'den beri*” Topkapı Sarayı'nda türlü vesilelerle toplanan ama dolaplar içinde unutulmuş binlerce kitabı Enderun görevlilerinin kullanıma açmayı yeğlediği belirtilir⁴⁹⁴. Haftada 2 gün açık olacak kütüphanede, saray kapısından çıkarılmamak kaydıyla ödünç kitap verilecek ve haftalık düzenlenen tefsir, hadis, fıkıh ve tecvit dersleriyle Enderunlunun ilim tedrisi ortamının canlı kalması sağlanacaktı⁴⁹⁵. Vakfiyede şart koşulan tefsir derslerinin ilki, başta sadrazam, tüm vüzera ve ulemanın katılımıyla 23 Kasım 1719'daki açılış merasiminde icra edildi ve III. Ahmed dersi kütüphane içine yerleştirilen tahtından takip etti⁴⁹⁶.

Enderun Hazinesi'ndeki çok sayıda kitabı buraya vakfeden padişah⁴⁹⁷, kütüphanede toplanan eserlerin eksiksiz bir katalogunu hazırlattı⁴⁹⁸, bu kitaplara vurulmak üzere kendine ait bir mühür tasarladı⁴⁹⁹. Yeniçeri ağası gibi bir kısım önde gelen devlet ricali, padişahın kurduğu kütüphanede “*benim dahi bir kitâbım bulunsun*”

Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası”, **Vakıflar Dergisi**, XIII. Sayı, Ankara, 1981, s. 732-734. Kütüphanenin “*vakfiyye-i ma'mûl bihâsi*” şeyhülislam ve sadreyn efendilere imzalatılmıştı (A.AMD, 03/39).

⁴⁹¹ Eyice, “Ahmed III Kütüphanesi”, s. 40-41; Mehmed Refik, “Enderûn-ı Hümâyûn Kütüphânesi”, **TOEM**, VII, 1334, s. 236-241; Sakaoğlu, **Topkapı Sarayı**, s. 196-202.

⁴⁹² Çeşmenin kitabesi 1131/1719 tarihli (Eyice, “Ahmed III Kütüphanesi”, s. 40).

⁴⁹³ Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 127. “Levh-i şerîf” için İç Hazine'den verilen altın varanın kaydından, levhanın, Rebiülevvel 1136/Aralık 1723'te yerleştirildiği anlaşılır (**TSMK.d**, nr. 2367/3, vr. 2a).

⁴⁹⁴ **TSMK. Y.Y. 75**, vr. 10-11. Ayrıca bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1150.

⁴⁹⁵ **TSMK. Y.Y. 75**, vr.15b-19a. Personeliyle ilgili şartların saray teşkilatının işleyişine göre düzenlenmesi, burayı diğer Osmanlı vakıf kütüphanelerinden ayırır (İsmail E. Erünsal, “Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphane Geleneği”, **Osmanlı**, XI, ed. Güler Eren, Ankara, 1999, s. 707).

⁴⁹⁶ Dersi, bu amaçla kütüphaneye *dersiâm* atanan Üsküdar kadılığından mazul Selim Efendi yaptı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1170). Kütüphanede dua yapan meşayihe ve inşaatta hizmeti geçenlere ihsan verildi (**TSMK.d**, nr. 2363/1, vr. 2b). İnşaatin bitimine tarih düşüren Şehremini Sâmî Efendi 30 altınla ödüllendirildi (**TSMK.d**, nr. 2363/5, vr. 2a).

⁴⁹⁷ İç Hazine'nin alt birimlerinden Bodrum Hazinesi'nden yollanan kitaplar: **TSMK.d**, nr. 2363/1, vr. 3b-4b. İfrâz Hazinesi'nden yollananlar: **TSMK.d**, nr. 2363/1, vr. 4b.

⁴⁹⁸ **TSMK. A. 3679** (padişahın mührü ve hattı-ı hümâyununu içerir). Katalog hakkında bkz. Salim M. Ayduz, “Topkapı Sarayı Sultan III. Ahmed Kütüphanesindeki Felsefe/Fen Bilimleriyle İlgili Eserler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, I, haz. Feridun Emecen, İshak Keskin, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 201-228. Sonraki asırda (1231/1815-6) yeniden sayımı yapılan bu kitaplar için başka bir katalog daha hazırlandı (**TSMK. A. 3680**).

⁴⁹⁹ Üzerinde cülûs tarihi (1115/1703) ve tasarladığı tuğrası bulunuyordu (Bora Keskiner, **a.g.t.**, s. 36).

diyerek kütüphaneye kitap vakfettiler⁵⁰⁰. Hazine'deki kitapların tamamı bu süreçte kütüphaneye aktarılmadı. Hem Hazine'de hem de Harem Dairesi gibi bazı alanlarda kitap hep bulunduruldu. Enderun Hazinesi'nde sonraki yıllarda da kitap bulunduğu bellidir⁵⁰¹. Hatta türlü vesilelerle buranın kitap hacmi zaman içinde yine artacaktı. 1720'deki sünnet düğününde hediye gelen kitaplar⁵⁰² ve 1730'da Nevşehirli'den gelerek Hazine envanterine giren *Atlas Maior*'un 10 ciltlik Latincesi ve 9 ciltlik Türkçe tercümesi (*Nusretü'l-İslâm ve's-Sürûr fî Tahrîri Atlas Mayor*) böyledir⁵⁰³.

III. Ahmed'in ardılları da Hazine'de biriken kitaplar için sarayda müstakil bölümler oluşturmayı sürdürdü. I. Mahmud, Revan Köşkü'nde 1733'te kurduğu kitaplığa çok sayıda kitap vakfetti; III. Osman ve III. Mustafa aynı kitaplığı kullandı⁵⁰⁴. Yine, I. Mahmud'un oluşturduğu Emanet Hazinesi Kitaplığı ile I. Abdülhamid ve III. Selim tarafından sayısız kitabın vakfiyla oluşturulan Bağdat Köşkü Kitaplığı da bu kapsamdadır⁵⁰⁵.

Enderun Kütüphanesi'nin kataloğu incelendiğinde, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, sarf-nahiv, edebiyat, lügat, tıp, ahlak, tasavvuf, tarih, coğrafya, hendese, felsefe, mantık, musiki ve astroloji gibi hemen her alandan 3.517 değerli eserin kütüphaneye vakfedildiği görülür⁵⁰⁶. Sonuçta böylesine geniş yelpazeli bir koleksiyona sahip olursa da III. Ahmed'in attığı bazı adımlardan, yapım aşamasında kütüphaneye konulacak kitapların türü hususunda bir kafa karışıklılığının yaşandığı ortaya çıkar. Öncelikle meseleye dair Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah'ın görüşüne başvurulmasını isteyen padişahın, bu aşamada Nevşehirli'ye bulunduğu öneri hayli sıra dışıdır:

⁵⁰⁰ Yeniçeri ağası *Tefsîr-i Nişâbü'rî* getirdi (A.AMD, 03/14). Padişah, Nevşehirli'nin verdiği bir kitabı da kütüphaneye koymaya niyetlendiğinde kütüphane defterine kaydettirmek için kitabın adını sadrazama sormuştu (AE.SAMD.III, 132/12951).

⁵⁰¹ Örnek olarak bkz. **T SMA.d**, nr. 2364/5, vr. 2b (Cemaziyelevvel 1133/Şubat-Mart 1721).

⁵⁰² Hediyelerin tam listesi için bkz. **T SMA.d**, nr. 9561.

⁵⁰³ "*Latîn lisânından mütercem Nusretü'l-İslâm ve's-Sürûr fî Tahrîri Atlas Mayor ismiyle müsemma rub'-i meskûn eşkâliyle musavver Türkî kitâb 9 cild*" ve "*Latîn hattıyla Atlas Mayor nâmında rub'-i meskûn eşkâliyle musavver cildleri kadife kaplı kitâb 10 cild (bâlâda mezkûr 9 cild Türkî kitâb bunun tercümesidir)*" (**T SMA.d**, nr. 2373/8, vr. 1b (Şaban 1142/Şubat-Mart 1730)). Tercümenin sahibine dair bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Ebû Bekir b. Behrâm", **DİA**, İstanbul 1994, X, 110-111.

⁵⁰⁴ İsmail Baykal, **a.g.m.**, s. 79-80; İsmet Binark, **a.g.m.**, s. 722.

⁵⁰⁵ İsmet Binark, **a.g.m.**, s. 728; Zeynep Çelik, "Saray Kütüphanesi", **Topkapı Sarayı**, İstanbul, Akbank Kültür Sanat Kitapları, 2000, s. 350.

⁵⁰⁶ Kütüphane kataloğuyla ilgili ilk çalışmayı yapan Mehmed Refik'in verdiği rakamı tashih eden Ayduz, kataloğa ilk etapta 3.386 kitap kaydedildiğini; sonra muhtelif vesilelerle 131 kitap ilavesiyle sayının 3.517'ye ulaştığını belirtir (Ayduz, "Topkapı Sarayı Sultan III. Ahmed Kütüphanesindeki", s. 208-9. Krş. Mehmed Refik, "Enderûn-ı Hümâyûn Kütüphanesi", s. 241).

“Mülûk-i selef hazâ'in-i enderûna vâfir kitâb cem' edüp iddihâr eylemişler. Tefâsîr ve ehâdis ve Arabî kitâblar intihâb olunup kitâbhâneye ve Galata'ya ve ba'zı yerlere vakf olunmak üzeredir. Lâkin bunlardan gayrı Fârisî ve Türkî ve Arabî vâfir kitâb dahi vardır. Bunların metrûk durmasında günâh mukarrer. Lâkin mülûk-i selef vaz' eylemişler. Yine durması mı münâsibdir yoksa halka ihsân olunması mı münâsibdir? Efendi dâ'imizden su'âl edüp vech-i şer'isini beyân buyurup arz eylesin!”⁵⁰⁷.

Bu hatt-ı hümayun, III. Ahmed'in haddinden fazla sayıda kitabın metruk durmasından duyduğu rahatsızlığı bir kez daha gözler önüne serer. Anca padişahın, tefsir ve hadis kitapları ile Arapça kitapların bir kısmını saraydaki Enderunlu için yaptırdığı kütüphaneye ve bir başka Enderun mektebi olan Galata Sarayı'na vakfedecekken, bunların dışındaki Farsça, Türkçe ve diğer bir kısım Arapça kitap için aynı inisiyatifi almayı, onların akıbetini şeyhülislama sorma gereği duyması, birinci gruptakiler için “vakfetme” ve ikinciler için “ihsan etme” ifadesini kullanışı nasıl değerlendirilmelidir? Onu, ayırım yapmaksızın tüm kitapları kütüphaneye vakfetmekten alıkoyan nedir yahut hangi motivasyonla ikinci gruptakilerin “halka ihsanını” gündeme getirmiştir?

Padişah o süreçte ayrıca ilmiye sınıfının önde gelenlerini saraya toplayarak kütüphaneye kitap seçimi konusunda görüşlerine başvurdu. Hatta bu toplantının sebebini yanlış anlayan şehirdeki Venedikliler, Pasarofça kayıplarının telafisi için yeni bir sefer müşaveresi yapıldığı yönünde asılsız haberler yayarak Avrupa'da teyakkuza neden olurlar⁵⁰⁸.

Saray kütüphanesine konulacak kitapların türü hususunda yaşanan bu belirsizlikte, İsmail Erünsal'ın gün yüzüne çıkardığı sıra dışı bir uygulamanın payı olabilir. Bu uygulamaya, Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın Şehzadebaşı'nda yaptırdığı kütüphaneye vakfettiği kitaplarının bir kısmını buraya yerleştirmeden 1716'da aniden ölümü üzerine, kitapların arasındaki nadir eserlerin saray hazinesine kazandırılması gibi pratik bir nedenle başvurulmuştu⁵⁰⁹. O esnada vakfedilen kitapların müsadere

⁵⁰⁷ AE.SAMD.III, 228/21959.

⁵⁰⁸ NA. SP 97/24 Part 1, f. 326b (Stanyan, 25 Ağustos/5 Eylül 1719).

⁵⁰⁹ Bazı yazışma ve belgelerden Erünsal'ın vardığı kanı, henüz yerleştirilmemiş olsalar da Ali Paşa'nın ölmeden evvel kitaplarını kütüphaneye kesinlikle vakfettiği yönündedir (Erünsal, **Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik**, s. 175-180; Ahmed Refik, **Âlimler ve Sanatkârlar**, s. 334-339).

izin vermeyen İslam hukuku engelini aşmak gerektiğinde öncelikle Şeyhülislam Ebû İshak İsmail Efendi'den bir fetva alındı. “*Felsefe ve nücum ve ekâzib ile meşhûn olan eş'âr ve tevârihe müte'allik olan*” kitapların “*vakfı müte'âref değildir*” denilen fetvayla, Ali Paşa'nın dini içerikli olmayan kitapları “vakıf malı” statüsünden çıkarıldı⁵¹⁰. Akabinde fetva dayanak gösterilerek paşanın kitaplarının dini ilimlere ait olmayanları müsadere edildi (1717 yılı başları)⁵¹¹.

Fetvanın hukukî dayanağını oldukça zayıf bulan Erünsal, kitap vakfının örfe caiz görüldüğü vakıf konusundaki muteber eserlerde kitap türünde herhangi bir ayrıma denk gelinmediğini, daha önemlisi dönemin pek çok vakıf kütüphanesinin kataloğunda her türden kitabın yer aldığını kaydeder⁵¹². Yapılanı, “*şer'î bir zarureten ziyade maslahat icabı*” olarak görür⁵¹³. Zaten III. Ahmed'in paşaya ait kitapların satışını salık verdiği fermanda, “*mümtâz ve bî-nazîr*” olanların satılmayıp özenle muhafaza edilmesi ve listesinin kendisine gönderilmesini emretmesi niyetini açık etmektedir⁵¹⁴.

Bu durum, yukarıdaki hatt-ı hümayunda “vakfetmek” ifadesinin neden sadece dini içerikli kitaplar için kullanıldığını bir nebze anlaşılır kılar. Muhtemelen III. Ahmed yaptırdığı kütüphaneye her türden kitabı koyma arzusundaydı; fakat bahsi geçen yakın tarihli fetvayı yok saymaktan ve dini içerikte olmayan kitapları saray kütüphanesine kendi eliyle vakfederek ilmiye ricalinin tepkisini almaktan çekindiği için böyle sıra dışı bir teklifte bulunmuştu. Niyeti, ulemayı ecdadın biriktirdiği yüzlerce ciltlik kitabın halka dağıtılmasındansa Enderun Kütüphanesi'ne vakfını yeğleyecekleri bir zemine çekmekti.

Neticede; kararın son haline nasıl evirildiği tam bilinmese de zengin içeriğine bir dizi müzakere sonucu ulaştığı kesin olan Topkapı Sarayı'nın bu ilk müstakil kütüphanesine, vakfiyesinde de belirtildiği gibi her fennin seçkin kitapları konuldu⁵¹⁵. Diğer taraftan III. Ahmed, yeniden fethedilen Mora'daki Anabolu Kalesi'nin camisiyle birlikte ihya ettiği medresesinin kitap ihtiyacını da karşıladı. Medrese

⁵¹⁰ Erünsal, **a.g.e.**, s. 175; Ahmed Refik, **a.g.e.**, s. 336.

⁵¹¹ Fetva alındıktan sonra kitapların müsaderesi için yollanan emirlerde, kitapların değerli olanlarının Enderun Hazinesi'ne konulmak üzere bulundukları yerlerden getirilmesi ve diğerlerinin gerçek fiyatları üzerinden satılıp toplanan hâsılatın hazineye teslim edilmesi istendi (Erünsal, “Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhaflar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2007, s. 122-3).

⁵¹² Erünsal, **Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik**, s. 178.

⁵¹³ Erünsal, **Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik**, s. 178-9.

⁵¹⁴ Ahmed Refik, **a.g.e.**, s. 338.

⁵¹⁵ **TSMK. Y. Y. 75**, vr. 12a.

müderresinin hazırladığı listedeki kitapları satın aldirarak buraya vakfetti⁵¹⁶. Sakız Adası'nda da validesi Gülnuş Emetullah Sultan adına bir kütüphane kurdu⁵¹⁷. Gerek bu türden örnekler gerekse aldığı ciddi inisiyatiflerle Topkapı Sarayı'ndaki kitapları, sarayın içinde ve sarayın dışında inşa ettirdiği 2 farklı kütüphane binasına yerleştirerek daha geniş okuyucuyu kitlelerine kavuşturması, III. Ahmed'in kütüphane oluşturmaya verdiği önemi anlamaya yeterlidir.

4.4. Mizacı

4.4.1. Geçirdiği Hastalıklar ve Ölümü

III. Ahmed'in sağlığını ele almadan önce kendisini ve ailesini takip eden hekimlere ve dönemin tıp anlayışına değinmek gerekebilir. Öncelikle padişah ve ailesi hekimbaşının (*ser etibbâ-i hâssa*) takibindeydi. Hekimbaşı, altındaki bir grup saray hekimi (*etibbâ-i hâssa*) ile hanedan üyelerinin sağlığını korumak ve hastalıklarını tedavi için en uygun uygulamaya, ilaç veya macuna karar verip bunları hazır etmekten birinci derecede sorumluydu⁵¹⁸. Dönem boyunca bu görevde bulunan 4 farklı isimden sadece birisi vazifeden el çektilirdi.

III. Ahmed'in ilk hekimbaşısı, şehzadeliğinde sünnetini de yapan IV. Mehmed'in cerrahbaşısı mühtedi hekim Nuh Efendi'dir. Uzun yıllar II. Mustafa'nın hekimbaşılığını yürüten bu isim, III. Ahmed'in cülûsu sonrası da görevden alınmadı ve vefat ettiği Ekim 1707'ye kadar hekimbaşılık yaptı⁵¹⁹. Yerine getirilen Rüstem Paşa Medresesi müderresi Yenibahçeli (Küçük) Mehmed Efendi'nin, daha liyakatli 2 adayın varlığına rağmen Sadrazam Çorlulu ile eski tanışıklığı sayesinde bu makama çıktığı söylenir. Zaten vüzeradan gördüğü teveccühe güvenerek sergilediği had hudut bilmez tavırlarından ötürü 1715'te görevden alınacaktır⁵²⁰. Sonrasında hekimbaşılık, eski

⁵¹⁶ Kitapların ücreti için Evkâf-ı hümayun akçesinden 290 kuruş verildi (TSMA.d, nr. 2358/72 (1138/1725-26)). III. Ahmed bu medreseye 62 adet kitap gönderdi (İsmail E. Erünsal, **Türk Kütüphaneleri Tarihi II**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1988, s. 70). Ayrıca bkz. Nejat Göyünç, "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anadolu) ve Yapıları", **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara, TTK, 1988, s. 475.

⁵¹⁷ Erünsal, **Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik**, s. 170 (VGMA. 639, s. 57'ye atıfla).

⁵¹⁸ Hekimbaşılık hakkında bkz. Ali Haydar Bayat, **Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999; Sinem Serin, **Osmanlı Sağlık Sisteminin Yönetimi Hekimbaşılık Kurumu**, İstanbul, Kitapevi, 2021.

⁵¹⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 786. Nuh Efendi, I. Mahmud dönemi sadrazamlarından Hekimoğlu Ali Paşa'nın babasıdır (Akbulut, **Hekimoğlu Ali Paşa**, s. 50).

⁵²⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 786, 892.

adaylardan asrın Eflatun'u sayılan Süleymaniye Medresesi müderrisi Ömer Efendi'ye verildi⁵²¹. Kasım 1723'te onun vefatından sonra ise görevi, en revaçtaki saray hekimlerinden Hayatizâde Mustafa Feyzi devraldı. Kendisiyle aynı ismi taşıyan eski bir hekimbaşının torunu olan Hayatizâde Mustafa, III. Ahmed'in hal'i sonrası da hekimbaşılığı sürdürdü⁵²².

Dönem boyunca sarayın sağlık işlerinde hekimbaşına yardımcı olarak sayısı 28 ile 41 arasında değişen hassa hekimi istihdam edildi⁵²³. Fakat padişahın sağlığı söz konusu olduğunda öne çıkanlar, cülûstan itibaren yanında olan Hekim Mehmed⁵²⁴, yine erken tarihlerden itibaren uzun yıllar hizmetinde bulunan Yahudi Hekim Yasef⁵²⁵, çiçeğe yakalandığı 1708'de bilgisine başvuru ve Müslüman olup Mehmed ismini alan Fransız elçilik doktoru⁵²⁶, Hekim Hüseyin⁵²⁷ ve Hayatizâde Mustafa ile Mehmed kardeşlerdir⁵²⁸. III. Ahmed'in özellikle Yasef ve Hayatizâde Mustafa'ya çok güvendiği anlaşılır; nitekim ikinci ismi 1723'te hekimbaşılığa yükseltecektir. Padişahın bazı hastalıklarında, Musevi asıllı Fonseca gibi saray dışından doktorlara danışıldığı da olmuştur⁵²⁹.

III. Ahmed'in sağlık problemleri ve hekimlerin bunlara yaklaşımı incelenirken, dönemin tıp bilgisi ve terminolojisini esas almak gerekti çünkü aksi takdirde Osmanlı tıbbı ile modern tıbbın kavram ve uygulamaları birbiriyle tam örtüşmediği için

⁵²¹ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 892.

⁵²² Bu 4 ismin görev süreleri şöyleydi: Nuh Efendi, 26 Cemaziyelahir 1106-29 Receb 1119/11 Şubat 1695-26 Ekim 1707; Yenibahçeli Mehmed Efendi, 29 Receb 1119-10 Safer 1127/26 Ekim 1707-15 Şubat 1715; Ömer Efendi, 10 Safer 1127-24 Safer 1136/15 Şubat 1715-23 Kasım 1723; Hayatizâde Mustafa Feyzi (Torun), 24 Safer 1136-5 Zilkade 1148/23 Kasım 1723-18 Mart 1736 (Erhan Afyoncu, "Osmanlı Hekimbaşları ve Hassa Hekimleri", *Osmanlılarda Sağlık*, I, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, Biofarma, İstanbul, 2006, s. 93). Bunların kısa biyografileri için (Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık*, s. 84-99; Serin, *Hekimbaşılık Kurumu*, s. 258-9).

⁵²³ Sarayda 1713'te 33, 1716'da 28, 1721'de 32, 1725-1727 arasında 37 ve son olarak 1728-9 arasında 41 saray hekimi bulunuyordu (Afyoncu, "Osmanlı Hekimbaşları", s. 96).

⁵²⁴ Cülûstan itibaren çok sayıda belgede Hekim Mehmed ismi geçer (*TsMA.d.*, nr. 2352/304 ve 376 ve 885; *TsMA. E.* 523/2, vr. 4; *AE.SAMD.III*, 222/21419).

⁵²⁵ *TsMA.d.*, nr. 2352/323 ve 326; nr. 2353/22 ve 343 ve 355; nr. 2363/9; HAT 1447/41; *A.AMD*, 03/39; *AE.SAMD.III*, 228/21901 ve 228/21897 ve 228/21966 ve 225/21646.

⁵²⁶ *TsMA.d.*, nr. 2352/398. Hakkında bilgi, padişahın çiçek hastalığı anlatılırken verilecektir.

⁵²⁷ *TsMA.d.*, nr. 2358/1.

⁵²⁸ İki kardeşin adının birlikte geçtiği belgeler: *TsMA.d.*, nr. 2359/3; nr. 2363/9; *AE.SAMD.III*, 225/21666; *AE.SAMD.III*, 225/21646. Hayatizâde Mustafa'nın tek geçtiği belgeler: *TsMA.d.*, nr. 2356/11; nr. 2361/2; nr. 2362/3/8; nr. 2363/4/10; nr. 2363/12; nr. 2364/6.

⁵²⁹ Başlangıçta İstanbul'daki Fransız elçiliği için çalışan Daniel de Fonseca (1672 - tahm.1740) adındaki İspanyol asıllı Musevî hekimin, zaman aralığı net değilse de III. Ahmed'e hekimlik yaptığı söylenir (Abraham Haim, "Fonseca, Daniel De", *Encyclopedia Judaica*, Second Edition, Volume 7, New York, Thompson/Gale, 2007, s. 115).

anlatımda birtakım karışıklıklar doğabilirdi. Osmanlı tıbbına göre hastalıkların sebebi, insanın tabiatı, yani *mizâc*ındaki dengenin bozulmasıdır. Aslında bozulan, insan bedenini oluşturduğu kabul edilen 4 *hılt* (kan, safra/sarı safra, sevdâ/kara safra ve balgam) arasındaki dengedir⁵³⁰. Her biri sıcak-soğuk ve kuru-yaş niteliklerden 2'sine sahip bu 4 *hılt*tan herhangi birinin miktar ve niteliğinde meydana gelen bozulmalar dengeyi bozarak hastalığa sebep olur; iyileşme için dengeyi yeniden sağlamak gerekirdi. *Hılt*ların karışım oranı bireyden bireye farklılık gösterdiğinden bünyedeki baskın *hılt*a göre *mizâc*lar 4'e ayrılmıştı: *demevî*, *balgamî*, *safravî* ve *sevdavî*. Baskın *hılt*ın insan karakteri üzerinde etkisi varsayılarak, sıcak-soğuk-kuru-yaş tabiatlılar gibi bir takım karakter tasnifleri ortaya konmuştu⁵³¹.

Nevşehirli'ye ait şu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla III. Ahmed'in *mizâc*ı *demevî* idi, yani bedeninde *kan hılt*ı baskındı: “Şevketlü kudretlü efendimin mübârek *mizâc*-ı hümayûn-ı şâhâneleri eğerçi *demevî*dir lâkin safra dahi karışıkdır”⁵³². *Mizâc*ındaki denge bozuklukları ekseriyetle *hummâ* şeklinde kendini gösteren padişah, böyle durumlarda yüksek ateş (*harâret*) ile gelen üşüme-terleme-titreme hali yaşıyor ve baş ağrısı çekiyordu⁵³³.

Sadrazamın koordinesiyle hekimbaşı ve saray hekimlerinin birlikte yürüttükleri tedavi sürecinde, teşhisin doğru konulabilmesi ve *hummâ* halinin gelme sıklığının (günlük, gün aşırı, dört günde bir) tespiti için tek bir fizikî muayeneyle yetinmeyen

⁵³⁰ Nil Sarı, **Osmanlılarda Tıp Ahlakı**, T.C. Sağlık Bakanlığı, Ankara, 2015, s. 62-3.

⁵³¹ Ayşegül Demirhan Erdemir, “Ahlât-ı Erbaa”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 24; Mükerrrem Bedizel Zülfikar Aydın, “Osmanlı Tıbbında Müfred Devâ Kullanımı ve Müfredât Eserlerinin Genel Özellikleri”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, VI/2, 2005, s. 302.

⁵³² AE.SAMD.III, 227/21842.

⁵³³ “Benim Vezîrim, bugün sâ‘at ikide iken *hummâ* gelüp dörde değin ditredüp derûnda harârete komuşdur. İki sâ‘at üşümesi mütemâdî oldu. Başım ağrır lâkin pek şedîd değildir. Şimdi pâd-zehr nûş eyledim” (AE.SAMD.III, 224/21634). Padişahın *hummâ*ya sık yakalandığı bu konudaki hatt-ı hümayûnlarının çokluğundan bellidir: “Bugün gâh üşüyüp gâh kızdım” (AE.SAMD.III, 228/21897). “Bedenimde ve başımda ağrı ve harâret birâz var” (AE.SAMD.III, 227/21842). “Hâlâ *mizâc*ım tas[h]îh olmadı. Bu gece yine harâret inmez. Kuruluğu ki vâsf olunmaz” (A.AMD, 03/39). “[Hekimbaşı] Efendi ilâcda te‘hîr eyledi. *Hummâ* değildir deyü mukaddem dediler. Şimdi *hummâ*-yı yevmiyyedir derler. Evvelde *hummâ* olduğun zann-ı gâlibim var idi” (AE.SAMD.III, 228/21966). “İllet-i ma‘hûd, ahşama/akşama bir buçuk sâ‘at kala vâkı‘ olup sabâha dek; sabâhdan sâ‘at üçe dek harâreti ve baş ağrısı mütemâdî olur. İki gündür şiddet üzere idi” (A.AMD, 02/61). “Bugün vakt-i zuhûr nevbet geldi. Bu nevbet hafîfçe yarınki şedîdcedir” (AE.SAMD.III, 229/21976). “*Hummânın* harâreti şedîdce olduğundan birâz eseri dahi var”. “Vücûdum hâlâ pek za‘f üzere değildir”. “*Hummâ* gelmese aslâ öyle bir illetim yoktur. Eğer yarın *hummâ* gelirse bir vechile cum ‘â namâzına hareket mümkün olmaz. Hakk te‘âlâ cum ‘a salâtı hürmetine *hummâyı* def‘ eyleye âmin” (AE.SAMD.III, 221/21343).

hekimler onu her sabah tekrar görür⁵³⁴, gerektiğinde nabız kontrolü ve idrar tahlili (“*kârûreye bakmak*”) yaparlardı⁵³⁵.

Mizâcında inhirâfın daha çok bahar aylarında ortaya çıktığı padişah, çoğunlukla sayfiyede hastalandı. Örneğin Karaağaç Bahçesi’nde ikamet ettiği 1706 sonbaharında yakalandığı şiddetli *hummâ* hali nedeniyle Topkapı Sarayı’na erken dönüldü⁵³⁶. 1708 ilkbaharında, yani 2 yıl sonraki göç mevsiminde yine Karaağaç Bahçesi’ndeyken yüksek ateşle başlayan maraz 2-3 gün içinde ciddi bir hal aldı; vücudunu kızarık ve kabarcıkların kapladığı padişah ölümcül çiçek hastalığına yakalanmıştı⁵³⁷. Hastalığın şiddetiyle bünyesini zayıflayıp yatağa düştüğünde iyileşmesi 40 günü buldu⁵³⁸.

Doktorların ümidi kestikleri padişahın, hastalığın 20. gününden sonra iyileşme emareleri göstererek hayatî tehlikeyi atlattığı anlatılır⁵³⁹. Zamanında büyük dedesi I. Ahmed de tahtının tek varisi kardeşi Mustafa (I. Mustafa) ile çiçek hastalığına yakalanmış; aynı şekilde hastalıkları çok ciddi seyredince sonu geldiği düşünülen Osmanlı hanedanına alternatif arayışlara girilmişti (Nisan 1604)⁵⁴⁰.

III. Ahmed’in çiçeğe yakalandığı 1708’de Osmanlı toplumunda çiçekleme usulü (variola) denilen bir yöntemle yeni yeni çiçek aşısı yapılmaya başlandığı bilinmektedir. Bu yöntemin çok daha erken bir tarihte hayata geçirildiğini düşünen tıp

⁵³⁴ AE.SAMD.III, 228/21916.

⁵³⁵ “*Hekîmbaşî Efendi nabz-ı hümâyûna ve kârûreye bakdıktan sonra Hayâtî-zâde’yi kulunuza gönderüp elhamdû’lillahi te’âlâ birşey yokdur. Kârûreden fehîm olunduğuna göre ...*” (AE.SAMD.III, 225/21646). Benzer bir başkası için bkz. AE.SAMD.III, 227/21886. “*Kârûre*”, hastaların idrarını hıfz ve muayene için kullanılan sidik kabına denir (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitapevi, 1999, s. 491).

⁵³⁶ 14 Eylül 1706’daki geri dönüşten 2 gün önce aynı mekânda 3 aylık şehzadesi Ali vefat etti (**Nusretnâme**, s. 843; **Uşşâkîzâde Târihi**, II, 865-6).

⁵³⁷ **De La Motraye's Travels**, I, 285.

⁵³⁸ Sutton’ın, 6 Haziran 1708’de padişahın hastalığının 23. veya 24. gününde olduğunu belirtmesi ve **Nusretnâme**’de padişahın hastalığın 40. gününde sıhhat bulup 24 Haziran 1708’de Eyüp’e cuma namazına giderek dışarıya çıkmaya başladığının söylenmesinden hareketle, hastalık süreci 14-15 Mayıs-24 Haziran 1708 şeklinde tarihlenebilir (**BL. Add MS 61535**, f. 21a-b; **Nusretnâme**, s. 867). Bu tahmini tarihlemeyi doğrular mahiyette kayıtlar vardır (**TSMA.d**, nr. 2983, vr. 3a, 4a). Hastalık nedeniyle o sene Mevlid kıraati 1 ay geç icra edildi.

⁵³⁹ **BL. Add MS 61535**, f. 21a-b. Bir ay sonra elçi, padişahın iyileşeli birkaç defa dışarıya çıkıp boy gösterdiğini yazar (**Aynı defter**, f. 25a-b, 26a (24 Haziran/5 Temmuz 1708)). Çağdaşı Avusturya İmparatoru Kaiser I. Joseph de Nisan 1711’de çiçeğe yakalandı fakat iyileşemedi (Kemal Beydilli-İsmail E. Erünsal, “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711)”, **Belgeler [Türk Tarih Belgeleri Dergisi]**, cilt XXII, sayı 26, Ankara, TTK, 2001, s. 24, 26).

⁵⁴⁰ Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 141.

tarihçileri varsa⁵⁴¹ da İstanbul'da yaşayan Rum Hekim Timonius'un aşı hakkındaki 1713 tarihli raporundan hareketle İstanbul'da en geç 1705'ten itibaren çiçek aşısının uygulandığı söylenebilir⁵⁴². Lady Montagu 1717'de geldiği Edirne'de Osmanlıların aşılama dedikleri bu uygulamayla çiçek hastalığını tehlikesiz hale getirmeyi başardıklarından övgüyle bahseder⁵⁴³. Fakat Eylül 1705'te Gülnuş Valide Sultan'ın evlatlığı Eğlence Hatun'un ve Kasım 1707'de Çavuşbaşı Şehrî Mehmed Ağa'nın çiçek hastalığından ölümü gibi örnekler⁵⁴⁴, çiçek aşısının saray çevrelerinde henüz yaygınlaşmadığını düşündürür. Kaynaklarda padişahın aşı olup olmadığına yahut çocuklarını aşılatıp aşılatmadığına, yani Saray'ın aşı politikasına ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmadı. Hastalıkla yürütülen bir mücadele varsa da daha sonraki yıllarda çiçekten ölen hanedan üyelerinin varlığı⁵⁴⁵ bu konuda bir sürekliliğin sağlanmadığına yorulabilir.

Çiçeğe yakalanan III. Ahmed'in tedavisi için devrin en iyi ve yetenekli hekimlerinden oluşan bir ekip, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa ve Şeyhülislam Ebezâde Efendi gözetiminde Topkapı Sarayı'nda geceleyerek tedavi sürecini takip etti⁵⁴⁶. Bir yandan da manevi yardımı olacağı düşüncesiyle etrafa sadakalar dağıtıldı⁵⁴⁷. Süreç boyunca uygulanan tüm tedaviler tespit edilemese de hükümdara, çok ciddi bir *perhîz* uygulatıldığı⁵⁴⁸ ve *fasd* yapıldığı (kan aldırma)⁵⁴⁹ kesindir.

⁵⁴¹ Esin Karlıkaya, "Osmanlı Devleti'nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyet", **Osmanlı'da Salgın Hastalıklara Mücadele**, ed. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan, İstanbul, Çamlıca Yay., 2015, s. 29 (13-45).

⁵⁴² O. T. Hult, "Türkiye'de XVIII. Asrın Başında Çiçek Aşısı Tatbikine Dair", çev. Akdes Nimet Kurat, **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, İstanbul, 1940, cilt IV, no 15, s. 101-2.

⁵⁴³ **Letters of Lady Montagu**, I, 338-9.

⁵⁴⁴ **Nusretnâme**, s. 834, 855.

⁵⁴⁵ Şehzade Süleyman'ın 1732'deki vefatı gibi (**Subhî Tarihi**, s. 178).

⁵⁴⁶ Hekimbaşı Yenibahçeli Mehmed, Hekim Süleyman, Hekim Ömer, eski hekimbaşılardan Müneccimbaşı Arabzâde Mehmed ve "sâir Müslim ve kefereden ne kadar hazâkat ile nâm-dâr etubbâ var ise" ekipteydi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 793). Aralarında, sonradan Mehmed ismini alan Dr. Gowir adında Hollandalı mühtedi bir hekim de vardı (Bayat, **Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılik**, s. 89). Padişahın huzurunda Müslüman olduğunda kendisine üst-baş kıyafeti verildi (**TSMA.d**, nr. 2352/398 (Receb 1120/Eylül-Ekim 1708)). De La Motraye'ye göre ismi Gouin olan bu kişi, İrlanda asıllıydı. İstanbul'daki Fransız elçiliğinde çalışırken padişahın hastalığında konsültasyon için geldiği sarayda uyguladığı perhîz yöntemleri ve ilaç reçeteleri çok beğenilince ihtida ederek hassa hekimleri arasına katılmıştı (**De La Motraye's Travels**, I, 285).

⁵⁴⁷ Medreselere dağıtılan miktar 2.500 kuruştı (**TSMA. E**. 523/2, vr. 12).

⁵⁴⁸ Bahir Selçuk, "Yeni Bir Sıhhat-nâme Şehdî'nin Sultan III. Ahmed Sıhhat-Nâme'si", **Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları**, cilt. III/II, Bahar 2008, s. 613; **De La Motraye's Travels**, s. 285.

⁵⁴⁹ **TSMA.d**, nr. 28, vr. 86a. 18. yüzyıl sonu hekimbaşılardan Gevrekzade Hafız Hasan (ö. 1789), çiçek hastalığının tedavisinde *fasd* ve müşhili önerir (Süheyl Ünver, **Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi**, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1948, s. 40).

Bu hastalığı, şiirlere konu edilen ve sağlığına kavuşmasının sevinciyle *Sıhhatnâme* türünde manzumeler kaleme alınan III. Ahmed, tespit edilebildiği kadarıyla kendisine en çok *Sıhhatnâme* sunulan Osmanlı padişahıdır⁵⁵⁰. Bunların aralarında *humma* ve *nezle* gibi diğer hastalıkların konu edenler varsa da kahir ekseriyeti çiçek münasebetiyle yazılan şiirlerdir⁵⁵¹. Ünlü şair Osmanzâde Tâib de aynı vesileyle *Sıhhatâbâd* adında kısmî manzum bir Kırk Hadis şerhi yazarak padişaha sundu⁵⁵². Eser, beğenilmiş olmalı ki Has Oda'daki kütüphaneye yerleştirilmişti⁵⁵³.

1720 yazı, III. Ahmed'in *mizâc*ındaki dengenin bozulduğu ve iyileşmesinin hayli uzun sürdüğü bir başka zaman dilimidir. Yazlık ikametgâhı Beşiktaş Sarayı'nda Temmuz başı yaşadığı şiddetli *humma* hali nedeniyle Topkapı Sarayı'na geri dönen padişahın tedavisi Sarayburnu kıyısındaki Topkapı Köşkü'nde yapıldı. Hastalık Ramazan'a denk geldiğinden hırka-i saâdetin açılış merasimi geciktirildi⁵⁵⁴. Bu dönem, vücudundan ateşin tam 17 gün ayrılmadığını ve yemeden-içmeden kesildiğini anlatan padişah, ateşinin her sabah düşüp gün içinde tekrar yükselmesinin hekimleri yanılttığı ve ilaç işinin ağırdan alındığından dert yanar⁵⁵⁵. Hekimbaşı Ömer Efendi, hünkâr hekimleri Hayatizâde kardeşler ve Yasef'in takip ettiği tedavi sürecinde padişah için inci ve altın tozu içeren özel bir macun yapıldığı kesindir⁵⁵⁶.

⁵⁵⁰ *Sıhhatnâme* yazarları arasında Râşid, Seyyid Vehbî, Nedîm, Dürri, Çelebizâde Âsım, Zahî, Samî', Kâmî, Fâik, Şehdî, Fâsîhî, Nesîb Dede ve Şeyhülislam İshak vardır (Bilal Kemikli, "Divan Şiirinde Sağlık", *Osmanlılarda Sağlık*, 2006, I, 306-7; Betül Sinan Nizam, "'Cümleliz Sıhhat ile Sağ Olasız': Sıhhatname Literatürüne Zeyl", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı 25, 2020, İstanbul, s. 784).

⁵⁵¹ *Sıhhatnâme* türündeki şiirlerin padişahın hangi hastalığından ifâkati üzerine yazıldığını gösteren bir tablo için bkz. Nizam, "Sıhhatname Literatürüne Zeyl", s. 799-805.

⁵⁵² Yatman, *Osman-zâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler*, s. 15; Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", s. 2.

⁵⁵³ *TSMA.d*, nr. 158/1, vr. 20a (1121/1709-1710).

⁵⁵⁴ Padişahın, Beşiktaş Sarayı'ndan 9 Ramazan 1132/15 Temmuz 1720'de dönüşü ve hırka-i saâdetin geç kalan açılış merasimini iyileştiğinde 21 Ramazan 1132/27 Temmuz 1720'da yapışı (*Nusretnâme*, s. 1115), en az 2 hafta hasta kaldığını düşündürür. Hekimler Hayatizâde kardeşlere ve Yasef'e sağlığına kavuşunca yaptığı 1.500 kuruşluk ihsan da aynı tarihlidir (*TSMA.d*, nr. 2363/9 (27 Temmuz 1720)).

⁵⁵⁵ "Benim Vezîrim, ben hasta olalı bugün 17 gündür benden harâret ayrıldığını bilmem. Sabâhlarda biraz ayrılır. Ol-vakt hekimbaşı gelür harâret ayrılmış der ve gider. Düñki gün vakt-i zuhûrda bir harâret vâkı' oldu ki el-ân eseri bâkîdir. Ta'âmdan kesildim. Gönüm bir şey almaz. Mukaddem ilâc lâzım idi. Te'hîr ile işte bu vakitlere dek kaldı. Haziranda temmûzda ilâc olmaz dediler. Bende hâlî üzere kodum. İktizâsı oldukda ilâc olunur deyü şimdi cevâb ederler" (AE.SAMD.III, 228/21916).

⁵⁵⁶ Hekimbaşı Ömer, padişahın ağrıların dindirdiğinden Rumeli sadreti payesi ile taltif edilir (Bayat, *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık*, s. 92). Pişirilen macun için Hekim Hayatizâde Mustafa'ya İç Hazine'den 3 dirhem hurda inci ve 5 deste altın varak verildi (*TSMA.d*, nr. 2363/9, vr. 3b).

III. Ahmed tam toparlanamamış olacak ki 1 ay sonra, yani şehzadelerinin sünnet düğünü öncesinde tekrar hastalandı (Eylül 1720)⁵⁵⁷. İlet boğazındaydı ve şişliklerden dolayı yutkunma zorluğu çekiyordu ve *gargaradan* fayda görmeyince *fasd* işlemi kararlaştırıldı⁵⁵⁸. Bu işlemden 2 gün önce vücut temizliği için *müşhil* ilacı alan padişah, *fasd*ı sünnet düğünü eğlencelerini kolay takip için geçtiği Tersane Bahçesi'nde oldu⁵⁵⁹.

1720 yazında padişahın peşini bir türlü bırakmayan bu uzun hastalık süreci üzerine *Sıhhatâbâd* isimli uzun bir mesnevi⁵⁶⁰ ile *Sıhhatnâme* türünde bir kaside⁵⁶¹ kaleme alan Vakanüvis Râşid'e ek olarak Kâmî ve Seyyid Vehbî gibi şairler de *Sıhhatnâmeler* yazdılar⁵⁶². Nevşehirli, padişahın iyileşmesi için cuma namazlarında toplu dualar edildiğini anlatır; Ayasofya Camii'ndeki duada cami cemaatiyle birlikte kendisinin de birtakım coşkun haller yaşadığını belirtir⁵⁶³.

Tedavi amacıyla vücutta biriken fazla kanın atar veya toplardamarlardan alınması demek olan *fasd*⁵⁶⁴ padişahın çok sık başvurduğu bir tedavi yöntemiymiş⁵⁶⁵. Çiçek hastalığı, boğazda illet, *humma*, baş ağrısı ve yüksek ateşte *fasd* uygulaması kaçınılmazdı. Kan alma işleminden 2 gün önce *müşhil* ile sindirim organlarında

⁵⁵⁷ Düğün otağı ve çadırların Kâğıthane'ye kurulumundan önce padişah hastalanmıştı (AE.SAMD.III, 229/22039). Otağ ve çadırlar, 9 Zilkade 1132/12 Eylül 1720'de kuruldu (**Nusretnâme**, s. 1117).

⁵⁵⁸ “Boğazım illeti dünden beri iyice. Şişleri tahlile yüz tuttu. Lâkin evvelki boğazın sağ tarafında olan katı nevâzil, tahlil olmayup hâli üzere durup yutkundukça dokunur. Fasd olmadan gayri şey ile mütehallil olur diyemem. Ba'de'l-fasd mu'allâca olunup inşâ'llahü te'âlâ def' olur. Fasdı, Efendi te'hîr ediyor. Böyle illetde fasdın te'hîri câ'iz midir. Su'âl olunursa ma'lûm olur. Gargaradan sâ'irden fâ'ide müşâhede olmadı. Gayri fasd bir gün evvel olsa. Allah vere fâ'ide olaydı” (AE.SAMD.III, 229/22039). Sonra *fasd*da kesin karar verildi: “Benim Vezîrim, boğazımda olan illet yine evvelki gibidir. Dünden beri birâz hiffet vardır. Tetricle gider deyü hekîmbaşı haber verir. Eylül'ün dördüncü günü hafifce müşhil verüp altıncı Salı günü fasd etmek üzere karâr vermişdir” (AE.SAMD.III, 225/21735). Padişahın zikrettiği tarihler Rumî'dir. 6 Eylül Salı günü, 14 Zilkade 1132/17 Eylül 1720'ye denk gelir.

⁵⁵⁹ *Müşhil* verilmesi 15 Eylül, Tersane Bahçesi'ne göç 16 Eylül, *fasd* işlemi 17 Eylül, Okmeydanı'nda düğün eğlenceleri başlangıcı 18 Eylül'dedir (AE.SAMD.III, 225/21735; **Nusretnâme**, s. 1117-8).

⁵⁶⁰ Padişahın 1720 Ramazan'ında yakalandığı hastalığın çiçek olduğu iddiası (Serkan Türkoğlu, **Vakanüvis Râşid'in Sıhhat-âbâd Mesnevisi**, Ankara, 2015, s. 33, 88-93) doğru değildir.

⁵⁶¹ Serkan Türkoğlu, “Divan Edebiyatında Mensur Metinlerin Manzum Olarak Yeniden Yazılması ve Vakanüvis Râşid'in Sıhhat-abad Mesnevisi Örneği”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sayı 16, Eylül 2015, s. 87.

⁵⁶² Nizam, “Sıhhatname Literatürüne Zeyl”, s. 733, 804.

⁵⁶³ A.AMD, 02/29. Tarihsiz bu belge için, arşiv tasnifçisinin attığı tahmini 1135/1722-3 tarihinin baz alınması hatalıdır (Karahasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair”, s. 103).

⁵⁶⁴ Vücuttaki kirli kandan arınmanın 2 değişik yönteminden biri *fasd* yani kanın damardan alınması; diğeri *hacamat* yani bedenin değişik bölgelerinde bardak çekerek kanın dışarı atılmasıdır. Belgelerde III. Ahmed'in *fasd* yaptırdığına sıkça rastlansa da *hacamata* dair hiçbir kayda denk gelinmedi. 2 yöntem arasındaki farklar için bkz. Abdullah Köşe, “Hacamat”, **DİA**, XIV, 1996, s. 422.

⁵⁶⁵ Tespit edilen ilk *fasd*ı Haziran 1704'teki nedeni belirsiz işlemdir. Bu vesileyle Sadrazam Moralı Hasan'dan çeşitli kumaş hediyeleri gelmiştir (**TSMA.d**, nr. 15, vr. 115a). Padişaha 1708 ve 1710 baharlarında da *fasd* işlemi yapıldığı kesindir (**TSMA.d**, nr. 28, vr. 86a; **Uşşâkîzâde Târihi**, II, 1020). II. Mustafa da bahar aylarında kan aldırırdı (**TSMA.d**, nr. 1058, vr. 2b ve vr. 27a).

temizlik yapılan padişah⁵⁶⁶ işlem sonrasında *perhîz* yapıp 1 hafta boyunca yiyip içtiklerine dikkat etmesi bekleniyordu⁵⁶⁷.

Padişahın boğazındaki illet çok şiddetli değilse kan aldırmaya gerek duymayıp hekim tavsiyesiyle şerbet içtiği dönemleri oldu⁵⁶⁸. Soğuk algınlığında da şerbet içerek ter yoluyla *marazı* vücuttan atmaya uğraşırdı⁵⁶⁹. Koca karı soğuklarında hastalıktan çay içerek korunduğunu anlatır; fakat nasıl bir çaydan bahsettiği belirsizdir⁵⁷⁰.

Yürümede güçlük çektiren bel ağrısı için akşamdan *hıyarşenbe* bitkisi alır, sabahında “hamamda sıcak su dökünür” ve dışarı çıkmayıp istirahat çekilirdi⁵⁷¹. Onu dışarı çıkmaktan alıkoyan bir başka rahatsızlığı, sıcakların yüksek seyrettiği yaz günlerinde ateşini çıkaran ve başını ağrıtan güneş çarpmasıydı⁵⁷².

Bir diğer sıkıntısı, karaciğerin salgıladığı yeşil sarı renkte acı sıvı öd olarak tanımlanan safranın yapısının bozulmasıydı. Gereğinden fazla arttığında *humma*ya sebebiyet veren safra, yine ateş, baş ağrısı ve titremeyle kendini gösteriyordu⁵⁷³. Böyle zamanlarda yüksek ateşten içi yanar, gece-gündüz soğuk su yahut ekşi şerbet içmedikçe rahata eremez⁵⁷⁴, ağız kuruluğu ve hafakanımı bazen *ağaç kavunu ekşisi* içerek teskin ederdi⁵⁷⁵. Tedavi sürecinde kendisinden, kiraz, süt, yoğurt ve özellikle hamurlu tatlılar ile yağlı şeylerden, yani “*safrâya istihâlesi*” olan yiyeceklerden uzak

⁵⁶⁶ AE.SAMD.III, 225/21735.

⁵⁶⁷ Kan alma işlemi sonrası Nevşehirli'nin, “*Bir hafta kadar perhîze himmet buyurulmak mercûdur*” telhisine, “*Sîpârîş olunduğu üzere perhîze ez-dil [ü] cân tekayyüd-i tâmm ederim. Fasdın gâyet muktezî olduğu ba 'de 'l-fasd müşâhede olunmuşdur*” cevabını verdi (A.AMD, 02/23).

⁵⁶⁸ AE.SAMD.III, 228/21902.

⁵⁶⁹ “*Mizâcım alçak. Soğuk geçmiş. Dünden bugüne gelince hâlâ bi-huzûrum. Bu gece terleyim. Şerbet nûş edeyim. Râhat edersem yarın giderim*” (AE.SAMD.III, 132/12955). Nevşehirli, soğuk algınlığına hava değişiminin sebep olabileceği, terlemenin iyi geleceği cevabını verir (AE.SAMD.III, 228/21969).

⁵⁷⁰ “*Bugünlerde çay eşribesi ziyâde nâfi 'dir. Birâz getüresiz. Bizim vardır lâkin ağırca yapılmışdır. Hazz etmedim*” (AE.SAMD.III, 225/21670).

⁵⁷¹ “*Dünden beri birâz bel ağrısı vâkı 'olup hekîmbaşıya ifâde oldukda hıyarşenbe isti 'mâl olunup sabâh hammâma girüp sıcak su dökülüp muhâfaza için taşra hareket etmedim. Öyle pek değildir. Yürümede birâz zahmet verir lâkin inşâ 'allahü tebâreke ve te 'âlâ yarına dek bi 'l-küllîye def' olur ümînzeyim*” (AE.SAMD.III, 223/21505).

⁵⁷² A.AMD, 02/58.

⁵⁷³ AE.SAMD.III, 227/21842; AE.SAMD.III, 228/21897; AE.SAMD.III, 228/21966.

⁵⁷⁴ “*Bu gece yine harâret inmez. Kuruluğu ki vasf olunmaz. Gece de sabâh da soğuk su, ekşi şerbet içmedikçe râhat mümkün değildir*” (A.AMD, 03/39).

⁵⁷⁵ “*Safrâdan bakiyye vardır deyü hekîmler cevâb vermişler. Ağaç kavunu ekşisi isti 'mâl olacak oldu*” (A.AMD, 03/39). İlerleyen günlerde padişah vücudundaki hararete soğuk su içmeden sadece *ağaç kavunu ekşisi* içerek karşı koymayı başarır (AE.SAMD.III, 228/21919). *Ağaç kavunu* bitkisi yüksek ateşi teskin etme, ferahlatıcı ve serinleticisi etkiye sahiptir. Kalbi takviye edici, safrayı kusturarak ishal yoluyla yok edici, müshil etkisi yapıcı, kirli kanı tasfiye edici olarak da tedavilerde kullanılır (Cemal Anadol, *Lokman Hekim ve İbni Sina'dan Günümüze Kadar Şifalı Bitkiler ve Şifalı Sular Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 1990, s. 74).

durması istenmiş ve uyarıları dikkate aldığını şöyle anlatmıştır: “*perhîz kemâlde. Gönliüm kat‘â tatlı istemez, ekşi ister. Meyveden ve sâ‘ireden bir şey ekl etmem*”. Sadece biraz piliç ile *ebe gümecî* yemiş ve safrayı vücuttan atmak için ishal etkisi (*amel*) malum *hıyarşenbe* kullanmıştı: “*Bu gece hıyarşenbe filizi isti ‘mâl olunacaktır. Ümîzdir ki 1-2 amelden sonra def‘ ola!*”⁵⁷⁶.

Saray hekimleri idrar tahlilinden safranın “*bir mikdâr galeyânı*” olduğunu anladıkları bir vakitte, *kûlâlarındaki* (böbrek ?) safrayı yok etmek için *ihtikân*, yani makattan hafifçe ilaç şırınga etmek anlamındaki lavman işlemini önerdiler; fakat o devayî özel bir *ma‘cûn* ile *kudret helvâsında* aradı⁵⁷⁷ Hekimlerin ittifak ettikleri bir diğer husus, lavman sonrası *kınakına* bitkisi veyahut bal ve sirkeyle yapılan şerbet olan *sirkencebin* almanın ehemmiyetiydi; bilhassa *kınakının* *humâyı* derhâl keseceği düşünülüyordu⁵⁷⁸.

Ancak her nedense III. Ahmed *kınakına* macununu kullanmakta çekimser almış ve sadrazamın ona ısrar etmesi gerekmişti: “*Bilmem niçün istinkâf buyurursuz. Hele bir hafta tenâvül buyurulsun görün sonra tâlib olursuz*”⁵⁷⁹. Sonunda “*hekîmden gayrıdan çâre yok*” diyerek durumu kabullenen padişah, kullandığı diğer ilaçlar ile *kınakına* macununu birlikte almanın mahsurlu olup olmadığını sormadan edememişti.

Nevşehirli’nin aynı yazışmada değindiği bir diğer husus, *kınakına* macununun *bâhı*, yani şehveti artırmadaki etkinliğidir: “*kuvvet-i bâhı ise vâsf olunmaz. Dünyâda misli ve akrânı bulunmaz*”. Literatürdeki III. Ahmed’in *bâh* zaafına yakalandığı ve

⁵⁷⁶ AE.SAMD.III, 227/21842. *Hıyarşenbe* bitkisinin bu amaçla kullanılışına dair örnekleri çoğaltmak mümkündür: “*Bugün gâh üşüyüp gâh kızdım. Sen geçerken Yâsef’i getürtdüm. Hâlâ safrâdan gayrı nesne yokdur deyü cevâb-ı netîcesi hemân bu şeb hıyarşenbe isti ‘mâl olunmak evlâdır deyü cevâb verdi. Hekîmbaşî yarın gece yensiün deyü cevâb vermiş idi. Bunda acele evlâdır. Bir sâ‘at evvel safrâyı def‘ eylesün*” (AE.SAMD.III, 228/21897). “Amel olma” yöntemiyle padişahın hararet ve baş ağrısının hafifletildiğine başka bir örnek (A.AMD, 02/61). *Hıyarşenbe* (*Hıyarşembe-Hıyarşember-Hindhıyarı*) bitkisi bir çeşit müşhildir. Kum-taş düşürmeye, nezleye, nezle kaynaklı göz ağrısını kesmeye ve nikrise faydasıyla bilinir (Anadol, *Şifalı Bitkiler ve Şifalı Sular Ansiklopedisi*, s. 134).

⁵⁷⁷ Hekimlerin uygulamayı düşündükleri tedavi Nevşehirli’nin ifadeleriyle; “*Safrâyı kûlâlardan ayırup bi‘l-küllîye def‘ ve dimâğa su‘ûd iden bihârını cezb için gâyet hafifce bir ihtikân*” idi. Padişah ise “*Bir ma‘cûn ile 10 dir[h]em kudret helvâsı isti ‘mâl olmak üzeredir. Hangisi isti ‘mâlde eshel ise anı yarın ekl etmek üzereyim*” cevabını verir (AE.SAMD.III, 225/21646). *Kudret Helvası* (*Gezengevi-Gezengebi*) bitkisi bir müşhil olup besleyici ve kan kesici etkisi bulunur, göğsü yumuşatır (Baytop, *a.g.e.*, s. 310).

⁵⁷⁸ AE.SAMD.III, 229/21976 (Sadrazam, müşhil etkisi bilinen taze Frenk eriği de yollar). Tedavi amaçlı olarak kullanılan *kınakına* (*Cinchona*) ağacı türü, kırmızı *kınakına* kabuğudur. Ateş düşürücü, kuvvet verici, iştah açıcı etkilere sahiptir. Sıtmaya karşı ve gribal enfeksiyonlarda mukavemeti artırıcı ve kalp yatıştırıcı olarak kullanılır (Baytop, *a.g.e.*, s. 293-294).

⁵⁷⁹ AE.SAMD.III, 228/21966.

Bâhnâme türü örneklerinden olan *Risâle fi'l-Bâh* adlı eserin ona yazıldığı iddiası⁵⁸⁰ temkini gerektirir. Zira, bu eserin müellifi Hattat Kâtibzâde Mehmed Refî (ö. 1769) hakkında en kapsamlı çalışmanın sahibi Süheyl Ünver, tenasül azalarına ilişkin hastalıklarla cinsel arzu noksanlığı konu eden ve ilaç terkipleri barındıran bu eserin kime sunulduğunun belli olmadığı kanaatindedir⁵⁸¹. O nedenle bu *Bâhnâme*'nin çocuk sahibi olamayan halefi I. Mahmud için yazılma ihtimali de göz ardı edilmemelidir ki bu yönde tespitler de mevcuttur⁵⁸². Diğer taraftan III. Ahmed devrinin başlarından beri padişahın özel hazinesinde İbn-i Sina telifi bir *Bâhnâme*⁵⁸³ ve Has Oda kitaplığında da “*bâha müte'allik bir risale*”⁵⁸⁴ bulunuyordu.

III. Ahmed'in hastalıklarını tedavide kullanılan *ma'cûn* ve *pâd-zehr* denilen karışımlardan da bahsetmek gerekebilir. Sarayın sağlık ekibinin başındakiler, her bahar hazırladıkları özel macunları *nevrûziye* adı altında padişaha takdim eder⁵⁸⁵; her Şevval ayı “senelik macun” pişirir⁵⁸⁶ ve gerektiğinde bunları tazelerlerdi⁵⁸⁷. Bu rutin uygulamalar haricinde bazı hastalıklara içeriği farklı macunlar hazırlamak icap ederse bu amaçla kullanılacak değerli taş, maden ve esanslar İç Hazine'den temin edilirdi⁵⁸⁸. Terkibi sarayda yapılan macunların aksine panzehirler şişelenmiş olarak dışarıdan satın alınabiliyordu. Bir panzehir, farklı bir ishal edici etki yapınca sahte içerikten

⁵⁸⁰ İlter Uzel, “Türkçe Bâhnâmeler Hakkında Bir İnceleme”, *Kebikeç*, sayı 13, 2002, s. 196; Abdülkadir Özcan, “Bâhnâme”, *DİA*, IV, 1991, 490.

⁵⁸¹ 10 yıl III. Mustafa'nın hekimbaşılığını yürüten müellif bu eseri, hassa hekimliği sırasında bazı meclislerde kendisine yöneltilen cinsî meselelerle ilgili sorulara cevap mahiyetinde yazdığını belirtir fakat teslim ettiği zevatın isimlerini vermez (Süheyl Ünver, *Katibzade Mehmed Refi Efendi Hayatı ve Eserleri*, İ.Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü, Kemal Matbaası, İstanbul, 1950, s. 26). Müellifin, sarayda hassa hekimliğine başlama tarihi (1714) III. Ahmed dönemine denk düştüğünden (sayfa 10) sözü edilen araştırmacılar da, eserin III. Ahmed için yazıldığı hissi uyanmış olmalıdır.

⁵⁸² Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Osmanlı Padişahları ve Bahnameler”, *VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-26 Ekim 1961 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 1967, s. 424.

⁵⁸³ *TSMA.d*, nr. 2352/237 (Zilhicce 1118/Mart 1707).

⁵⁸⁴ *TSMA.d*, nr. 1587/1, vr.16b.

⁵⁸⁵ Nevruzîye macun veren hekimbaşı, kehhalbaşı ve cerrahbaşına İç Hazine'den ihsan verildi (TSMA.d, nr. 2365/5; nr. 2366/6; nr. 2367/6; nr. 2368/6; nr. 2369/7; nr. 2370/7; nr. 2372/8; nr. 2373/8).

⁵⁸⁶ *TSMA.d*, nr. 2363/10 (Şevval 1132); nr. 2368/10 (Şevval 1137); nr. 2373/10 (Şevval 1142) vesaire.

⁵⁸⁷ “*Berây-ı nefis-i hümayûn ma'cûn tazelandikde verilen bir buçuk dirhem anber*” (*TSMA.d*, nr. 2362/12, vr. 4a (Zilhicce 1131/Ekim-Kasım 1719).

⁵⁸⁸ Macun pişiminde İç Hazine'den öd, anber, misk, inci, mercan, yakut, zümrüt, lâl, altın varağı gibi malzemeler verildi (*TSMA.d*, nr. 2352/390 (1708); nr. 2353/32 (1713); nr. 2359/2 (1716); nr. 2364/11 (1721); nr. 2368/4 (1724); nr. 2373/11 (1730). Farklı padişahlar için (II. Mehmed, III. Mehmed, I. İbrahim ve I. Abdülhamid) hazırlanan macun içeriklerine örnek olarak bkz. Anadol, *a.g.e.*, s. 354-361.

şüphelenen padişah, bu maddeyi satın alırken dikkat edilecek hususları hatırlatma gereği duymuştu⁵⁸⁹.

Toparlamak gerekirse III. Ahmed'in *mizâc*ında ortaya çıkan bozulmalar genelde yüksek ateş, titreme, baş ağrısı, boğazda sertlik, iştahsızlık, ağız kuruluğu ve safranın gereğinden fazla artışı gibi belirtilerle kendini gösterdi. Bozulan *hıltın* dengesini yeniden sağlayabilmek için şerbet içme ve hamama girme gibi doğal yollarla terleme, kan alma (*fasd*), müshil ilacı, lavman (*ihlikân*), perhiz, macun ve panzehire başvuruldu; tedavi sürecinde padişah ve hekimler arasındaki koordineyi sadrazam sağladı⁵⁹⁰. Örnekler, padişahın çok sık hastalandığı hissini uyandırır da saltanatının son aylarında onu yakından gören İngiliz elçisine gayet sağlıklı görünmüştü⁵⁹¹.

2 Ekim 1730'da tahttan indirildikten sonra 7 şehzadesiyle birlikte kapatıldığı Şimşirlik'te 6 yıl daha yaşayan III. Ahmed'in bu günleri hakkında pek malumat yoktur. Fakat 1145/1732-3 yılında hanedanından verdiği ağır kayıplar onu, derinden etkilemiş olmalıdır. Üst üste 2 şehzadesini (Süleyman ve Seyfeddin), 4 kızını (Fatma, Ümmügülsüm, Ümmüseleme ve Emine sultanlar) ve en az 4 kadını (Emetullah Başkadın, Mihrişâh, Rabia Şermî ve Fatma kadınlar) kaybetti. Tahttan indirilme acısı ve yaşadığı bu kayıpların verdiği üzüntünün yanı sıra yüksek tansiyon, damar sertliği ve şeker hastalığının tüm organlarını tedricen çökerttiği düşünülmektedir⁵⁹². Başka bir araştırmacı, onu ölüme şeker ve kalp hastalığının götürdüğünü kaydeder⁵⁹³.

⁵⁸⁹ A.AMD, 03/33. 1714'te Musahip Selim Ağa'ya aldırılan 6 adet panzehire 47 kuruş ödendi (T.SMA.d, nr. 2353/365). Pasarofça sürecinde Edirne'deki padişaha İstanbul'dan panzehir getirtildi (AE.SAMD.III, 215/20797). *Hummâ* durumlarında panzehir içilerek tedaviye başlandığı da olurdu (AE.SAMD.III, 224/21634; AE.SAMD.III, 227/21842).

⁵⁹⁰ Genel sağlık durumunun sorulduğu telhislerin bazısına sağlık ve afiyet içinde olduğu cevabını verir: "Allahü'l-hamd ziyâde safâ-yı hâtırım ve gönül hoşluğum vardır ve cümle evlâdlarımın güzelliği vardır" (AE.SAMD.III, 225/21670). "İyiceyim. Kızıma selâm ederim" (AE.SAMD.III, 227/21831). Bazılarında vücudunda hafif bir kırgınlık bulunduğunu yazar: "Üç gündür mizâcım nâ-hôş olup dünki gün azîm zahmet vermişdir. Bugünlük Allahü'l-hamd iyüceyim. Tefekkür üzere olmayasın. Şimdilik güzelliğim vardır" (A.AMD, 01/33). "Allahü'l-hamd sıhhat üzereyim. Birâz gevşekliğim var. Gayrı illetim yokdur. Ümiz ederim ki ol dahi def' olur. Bir dürlü elem çekme!" (AE.SAMD.III, 224/21636).

⁵⁹¹ NA. SP 97/26 Part 1, f. 67a (29 Haziran/10 Temmuz 1730).

⁵⁹² Ekrem Uykucu, *Osmanlı Padişahları Nasıl Öldüler*, İstanbul (yayınevi ve basım yılı yok), s. 150. Yazarın şeker hastalığı için kaynağı şudur: Lütfiye Turan, "Osmanlı Hükümdarlarının Ölüm Sebepleri", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi*, 1951, Tez no 1968, s. 478.

⁵⁹³ İzzettin Barış, *Osmanlı Padişahlarının Yaşamlarından Kesitler, Hastalıkları ve Ölüm Sebepleri*, Bilimsel Tıp Yayınları, Ankara, 2002, s. 171.

III. Ahmed, Miladi takvim hesabıyla 63 yaşına girmek üzereyken 14 Safer 1149/24 Haziran 1736 tarihinde “*ale’s-seher*”, yani gün doğmadan vefat etti⁵⁹⁴. Ölüm sebebi, teşrifat kaydına göre sağ tarafına inen inmeydi ve inmeyi müteakip 2-3 gün içinde vefat etmişti⁵⁹⁵.

Gelenek olduğu üzere şeyhülislam, kaymakam, yeniçeri ağası, diğer ocak ağaları, ulema ve devlet ricalinden oluşan bir heyet, saraya gelip III. Ahmed’in bedenini ve ölümün doğal bir ölüm olup olmadığını kontrol etti. Gasil işlemi sonrası Babüssaade önünde musallaya yerleştirilen cenazenin namazını, tüm devlet erkânı ve ulema takımının katılımıyla İmam-ı Sultani Mehmed Sahib Efendi kıldırdı ve devrin padişahı I. Mahmud Arz Odası önünden namaza iştirak etti⁵⁹⁶. Na’sı alayla kadın ve çocuklarının da gömülü olduğu Yenicami yanındaki Valide Turhan Sultan Türbesi’ne taşınan III Ahmed, burada babası IV. Mehmed’in yanına defnedildi⁵⁹⁷. Vefatı üzerine kaleme alınan tarih manzumelerinden Galatalı Hafız Efendi’ninki; “*Serîr-i pâk-i Firdevs ola Sultân Ahmed’e me’vâ-1149*” şeklindedir⁵⁹⁸.

4.4.2. Dış Görünüşü ve Karakteri

30 yaşında tahta çıkan III. Ahmed’in dış görünüşüne ilişkin en erken tarihli bilgiler, 1700-1710 tarihleri arasında İstanbul’da Fransız elçiliği yapan De Ferriol’un anlattıklarıdır. Elçi, tavrındaki haşmet ve azameti kayda değer gördüğü padişahı, ortanın biraz üzerinde boya, güzel yüz hatlarına ve siyah sık sakallara sahip biri olarak tarif eder ve yüzünü oldukça soluk bulur⁵⁹⁹. Uzun yüzlü, düşük omuzlu ve siyah gözlü

⁵⁹⁴ TSMA.d, nr. 2066, vr. 1; Özcan, **Osmanlı Sultanları-III**, s. 176. Ölüm tarihini, 11 Safer 1149/21 Haziran 1736 (**İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları, nr. 207/3**, vr. 32b) yahut 12 Safer 1149/22 Haziran 1736 şeklinde (**Mü’ri’t-Tevârih**, I, 44) veren kaynaklar vardır. Literatürde ölüm tarihini, 3 Safer 1149/13 Haziran 1736 (Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 211) ve 21 Safer 1149/1 Temmuz 1736 şeklinde (Danışmend, **a.g.e.**, IV, 24; Sertoğlu, **a.g.e.**, s. 2372; Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar**, II, Ankara, TTK Basımevi, 1996, s. 222) veren çalışmalar mevcuttur.

⁵⁹⁵ “*Sağ taraflarına nâzile isâbet*” (**Sadaret Deft.**, nr. 350, vr. 80). Vekayinâmede ölümü “*mizâc-ı letâfet-ı imtizâclarına ârız olan illet ü dâ’-pezîrâ-yı ilâc u devâ olmayup*” şeklinde anlatılır (**Subhî Tarihi**, s. 300). Fransız bir gözlemciye göre ise zehirlenerek öldürüldü (Zinkeisen, **a.g.e.**, V, 440; Gezer, “Yazma Eserler Işığında Patrona Halil İsyanı Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 345). Bu alanda çalışmalarıyla bilinen Şehsuvaroğlu, III. Ahmed’in ölüm sebebini tespit edemediğini belirtir (Bedi Şehsuvaroğlu, “Osmanlı Padişahlarının Âkibetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme”, **V. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 12-17 Nisan 1956, I, 400).

⁵⁹⁶ Ayağından rahatsız olduğu için namazı şeyhülislam kıldırılmamıştı (**Sadaret Deft.**, nr. 350, vr. 81).

⁵⁹⁷ TSMA.d, nr. 2066; **Subhî Tarihi**, s. 300-301; Özcan, **Osmanlı Sultanları-III**, s. 176.

⁵⁹⁸ Hâfiz Hüseyin Ayvansarâyî, **Vefeyât-ı Ayvansarayî**, Hz. Ramazan Ekinci, İstanbul, Buhara Yayınları, 2013, s. 98; Halit Karatay, **Hattat Divan Şairleri**, Akçağ, 2008, s. 308.

⁵⁹⁹ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 160.

padişahın, sol gözünü zaman zaman kırptığını, hızlı konuştuğunu, kuvvetli ve hoş bir sese ve Osmanlı hanedanına has kartal burna sahip olduğunu belirtir⁶⁰⁰. “*Eğlence ve servet düşkünü*” diye nitelediği ve savaş konusunda tecrübesiz bulduğu hükümdarın “*halkı tarafından sevilmediği*” için yokluğunda bir isyan çıkar korkusuyla ordusunun başında sefere gitmeyeceği yönünde kanaat bildirir⁶⁰¹.

Aynı dönemin İngiliz elçisi Sutton, tabiat olarak fazlaca ihtiraslı ve mağrur bulduğu padişahın, aceleci, hiddetli, acımasız ama bir o kadar da değişken ve istikrarsız karakterine dikkat çeker⁶⁰². Aslına bakılırsa III. Ahmed’in tabiatında hiddet ve acımasızlık, çoğunlukla saltanatını tehlikede gördüğü vakitlerde açığa çıkar ve büyük oranda hadiseler karşısında soğuk kanlılığını kolay yitirişinden kaynaklanır.

Bir başka İngiliz olan Lady Montagu, 1717’deki bir cuma selâmlığında uzaktan seyrettiği III. Ahmed’i, 40 yaşlarında gösteren yakışıklı bir erkek diye tarif eder ve çehresindeki zarif ama ciddi eda ile iri kara gözlerini öne çıkarır⁶⁰³. Avusturya büyükelçisi Von Virmont’un kâtibi Cornelius von den Driesch, 1719’daki elçi kabul merasimde yakından gördüğü III. Ahmed’i ayrıntılı tasvir edenlerdendir: “*Sultan Ahmed 51 yaşında, orta boylu, esmer ve bir erkek için çirkin sayılmayacak bir yüze sahip, solgun yanaklı, siyah ama uzun olmayan sakallı, siyah, terbiyeli ve çoğunlukla yere bakan ve kolaylıkla fark edilebilecek bir biçimde pek hükümdarca bakmayan gözlere sahip biridir. Ancak şehzâde [Süleyman] çok daha canlı görünüyor ve bir güzellik abidesidir*”⁶⁰⁴.

1716-1724 yılları arasında İstanbul’da Fransız elçiliği yapan De Bonnac için padişah, “içine kapanık ve değişkendir” ve çatışmaktan hoşlanmayan bir yapıya sahiptir⁶⁰⁵. 1727’de huzuruna çıktığında kendisinden hayli etkilenen Hollanda elçisi Calkoen ise padişahın çok yetenekli ve zeki olduğunu, sağlam ve keskin bir muhakeme yeteneğinin yanında, büyük devlet adamlarında bulunması gereken birçok haslete

⁶⁰⁰ Kurat, **İsveç Kralı**, s. 18 (Ferriol, **Abregé de l’etat Présent de L’Empire Ottoman**. Potrait du Grand Seigneur. AE. Cor. Pol. Turquie. 47, 147-150 pp.(9. XII. 1709)’dan naklen).

⁶⁰¹ **İstanbul’da Fransız Elçiliği**, s. 160.

⁶⁰² **NA. SP 97/23**, f. 119a (24 Kasım 1714/7 Aralık 1714).

⁶⁰³ **Letters of Lady Montagu**, I, 323.

⁶⁰⁴ Ercan, “Büyükelçi Damian Hugo Von Virmont’un Raporu Hakkında”, s. 145.

⁶⁰⁵ De Bonnac’a ait rapordan nakleden; Jorga, **a.g.e.**, s. 299.

sahip olduğunu anlatır⁶⁰⁶. 1730 Haziran sonu, yani hal' edilmeden 3 ay önce kabul ettiği İngiliz elçisi Earl of Kinnoul, 56 yaşındaki padişahın esmere çalan ten rengini, orta boylu oluşunu ve yapılı vücudunu öne çıkarır ve onu, sağlıklı addedilen herkes kadar sağlıklı ve güçlü bulur⁶⁰⁷.

III. Ahmed'in fizyonomisini en iyi yansıtan resim ve minyatürler, çağdaşı Batılı ressam Jean-Baptiste Vanmour (ö. 1737) ile Osmanlı sarayında yetişen 18. yüzyılın en başarılı minyatür ustalarından Levnî'nin (ö. 1732) kaleminden çıkanlardır⁶⁰⁸. Padişah, Vanmour'un portrelerinde daha ziyade Arz Odası'ndaki elçi kabul törenlerinde ve Osmanlı devlet ricali ile elçilik heyetinin de dâhil edildiği kompozisyonlarda betimlenir⁶⁰⁹. Vanmour'a atfedilen en az 2 küçük ebatlı portrede de boydan resmedilir⁶¹⁰. Bunların birinde kır sakallar içinde yaşlılık haliyledir⁶¹¹.

Levnî ise *Kebîr Musavver Silsilenâme*⁶¹² ve *Kıyâfetü'l-İnsâniye fi Şemâ'ili'l-Osmâniye*⁶¹³ adlı eserlerdeki birer portrede III. Ahmed'i resmeder. Ayrıca 1720 sünnet düğününün anlatıldığı *Sûrnâme-i Vehbî* adlı kitapta, düğünün sahnelerini betimlediği 40'a yakın minyatürde padişahı tasvir eder⁶¹⁴. İki sanatçının çizimlerini karşılaştıran uzmanlarda oluşan kanaat, Levnî'nin padişahın badem şeklindeki kara gözlerini, uzun

⁶⁰⁶ **A journey into the world of the Ottomans:** [the catalogue]/[contributors to the catalogue, Olga Nefedova ... [et al.]].1. ed. Milan: Skira; New York, N.Y.: Distributed in North America by Rizzoli International Publications, 2010, s. 147.

⁶⁰⁷ **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 67a (29 Haziran/10 Temmuz 1730).

⁶⁰⁸ Vanmour ve eserleri hakkında bkz. Olga Nefedova, **A Journey into the World of the Ottomans: the Art of Jean-Baptiste Vanmour, 1671-1737**, Milano, Skira, 2009, s. 83-143. Levnî hakkında bkz. Gül İrepoğlu, **Levnî: Nakış, Şiir, Renk**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999; Süheyl Ünver, **Ressam Levnî: Hayatı ve Eserleri**, Ankara, MEB, 1949.

⁶⁰⁹ 1724'te 2 Fransız elçisi Vicomte d'Andrezel ve Marquis de Bonnac'ın kabul merasimleri ve 1727'de Hollanda elçisi Calkoen'in arza kabulü (Nefedova, **A Journey into the World of the Ottomans: The Art of Jean-Baptiste Vanmour**, s. 126-128).

⁶¹⁰ Nefedova, **A Journey into the World of the Ottomans: The Art of Jean-Baptiste Vanmour**, s. 122; Günsel Renda, "Vanmour ve İstanbul'da Yaşam", **Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı, Jean-Baptiste Vanmour**, çev. Reyhan Alp, Sevin Okyay, Linda Stark, Koçbank, 2003, s. 48-50.

⁶¹¹ İrepoğlu, "Kitaptan Tuvalet 1700-1800", s. 385, 413. Vanmour'a atfedilen Topkapı Sarayı'ndaki imzasız III. Ahmed portresinin (aynı makale, s. 412 (**Topkapı Sarayı Müzesi, 17/963**)) Vanmour'un ekolünden bir ressam tarafından çizildiği yönünde bir iddia da vardır (Renda, "Vanmour ve İstanbul'da Yaşam", s. 50).

⁶¹² III. Ahmed tahtında otururken arkasında şehzadesiyle nakşedilir (**TMSK. A. 3109**; Nigar Anafarta, **Topkapı Sarayı Padişah Portreleri**, İstanbul, Doğan Kardeş Yay., 1966, Tablo XIX). Öte yandan Mevlânâ Müzesi'ndeki, 19. yüzyıl ürünü padişah portreleri albümünde de Levnî'nin çiziminden esinlenerek III. Ahmed yine yanında bir şehzadesiyle betimlenir (Günsel Renda, **Padişah Portreleri Mevlânâ Müzesi Albümü**, Kültür Bak. Anıtlar ve Müzeler Genel Md. Yay., 1999, Konya, s. 72-73).

⁶¹³ İrepoğlu, **Levnî: Nakış, Şiir, Renk**, s. 109-110 (**TSMK. H. 1562**, y. 62).

⁶¹⁴ **Sûrnâme-i Vehbî (Topkapı Sarayı Müzesi, A. 3593)** adındaki düğün kitabının içine serpiştirilen bu minyatürler yayınlandı (Esin Atıl, **Levni ve Surname: Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü**, İstanbul, Koçbank Yay., 1999, değişik sayfalar).

yüzü, hafif kavisli/kemerli burnu ve koyu renk sakalları ile gözlerindeki dalgın bakış ve zarif duruşunu, resmine daha başarıyla aksettirebildiği yönündedir⁶¹⁵.

III. Ahmed'in çağdaşı Batılı ressamlardan Hans Georg Müller ile İsveç Kralı XII. Karl'ın maiyetindeki Conrad Sparre'e atfedilen tasvirleri de bulunur⁶¹⁶. 19. yüzyılın başında Osmanlı ressamı Kostantin Kapıdağlı tarafından oluşturulan padişah portreleri albümünde ise Avrupa tarzı portrecilik üslubunun bir yansıması olarak madalyon içinde ayakta ve yarım boy tasvir edilmiştir⁶¹⁷.

Kaynaklardan hareketle III. Ahmed'in ortanın üzerinde boya, zarif bir vücuda, manalı hoş bir ses tonuna, esmere çalan ten rengine ve güzel bir yüze sahip olduğu söylenebilir. Yüz hatlarının detayına inildiğinde, uzun, soluk bir çehre, badem şeklinde siyah iri gözler ve bu gözlerdeki dalgın bakış, hafif kavisli bir burun ve siyah, kısa, sık sakallar belirgindir.

III. Ahmed, fazlasıyla temkinli, endişeye meyyal, her detayı hesap eden, değişken bir fitrata; kolay karar değiştiren, istikrarsız, yanındakilerden kolayca etkilenebilen, heyecanlı bir tabiata sahipti. Evhamlı mizaç, itimat problemi ve şüphecilik karakterinin öne çıkan yönleridir. Nitekim fitratındaki evhamı tahrik eden yakın çevresindekilerin etkisiyle sadrazamlarından çabucak vazgeçti; yerinde manevralarıyla aynı akıbete duçar olmaktan 12 yıl kurtulabilen Nevşehirli'yi de Patrona İsyanı sırasındaki vehim haliyle çarçabuk feda etti. Onu bu yönüyle, karakterindeki “*sebatsızlık ve tereddüdün*”, “*devlet işlerine alâkasız kişilerin müdahalesine zemin hazırlayacak dereceye*” vardığı söylenen⁶¹⁸ III. Murad'a benzetmek mümkündür.

⁶¹⁵ İrepoğlu, “Kitaptan Tuvale 1700-1800”, s. 384; Gül İrepoğlu, “Vanmour ve Levnî: Aynanın İki Yüzü”, **Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı, Jean-Baptiste Vanmour**, Koçbank, 2003, s. 89.

⁶¹⁶ İrepoğlu, “Kitaptan Tuvale 1700-1800”, s. 386-7, 416.

⁶¹⁷ Topkapı Sarayı Resim Galerisi Kapıdağ Serisi'ndeki III. Ahmed portresinin tıpkıbasımı yapıldı (Tülay Duran, **Padişah Portreleri**, proje danış. Ertuğrul Zekâi Ökte, İstanbul, Tarihi Araş. ve Dök. Merk. Kurma ve Geliş. Vakfı, 1999, s. 204). Kapıdağlı albümüne yakın tarihli ve sanatçısının kimliği bilinmeyen bir başka 19. yüzyıl padişah portreleri albümünde III. Ahmed yine arkasında duran bir şehzadesiyle betimlenir (Günsel Renda, **Osmanlı Padişah Portreleri Bir 19. Yüzyıl Albümü**, İnan ve Suna Kıraç Koleksiyonu, 1992, s. 88-89). III. Mustafa döneminin saray ressamı Rafael'e atıfla Refail Ekolü diye bilinen küçük madalyonlar içindeki padişah portrelerinin soyağacına yerleştirildiği bir çalışmada da III. Ahmed, aynı şekilde yine şehzadesiyle birlikte betimlenir (İrepoğlu, **Levnî: Nakış, Şiir, Renk**, s. 108). 19. yüzyıl Fransız ekolünün izlerini taşıyan bir başka portresinde görünüşü hayli farklıdır (Filiz Çağman-Zeren Tanındı, **Padişah Portreleri**, İstanbul, Yapı Kredi Bankası, 1984, s. 32).

⁶¹⁸ Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, 79.

Hazinesini dolu tutmayı sevmesi, kadın ve çocuklarına karşı cömertliği ve hareminin kalabalıklığı III. Murad’a benzeyen diğer yönleridir⁶¹⁹. Hazine gelirlerini artırmaya ve giderleri azaltmaya verdiği önem, Nevşehirli’ye sarf ettiği övgü dolu sözlerde kendini gösterir: “*Beytü’l-mâl-i Müslimîni siyânetde akrânın gelmemiştir. Berhûr-dâr olasin. Rızâ-yı hümâyûnumu tahsîl ancak olur. Fimâ-ba’d zuhûr edecek mesârîfde dahi ihtimâm edesin*”⁶²⁰.

Güvensiz ve kaygılı fitratı III. Ahmed’i, devlet işleri hakkında malumat sahibi olmayı önemseyen ve denetleyici ama bir o kadar da zor karar veren, hatta bazı durumlarda kolayca fikir değiştirebilen bir hükümdar yaptı. Büyük oranda sadece son sadrazamı Nevşehirli ile arasında geçtiği saptanan yazışmaların hacimsel büyüklüğü ve dağ başındaki bir köy camisine hatip tayini⁶²¹ gibi teferruattan sayılacak mevzulara bile sıkça rastlanan geniş konu yelpazesi, önemli veya önemsiz her türlü meseleyi sadrazamıyla yazışma konusu yaptığını ve gelişmelerin seyrini takibi ısrarla sürdürdüğünü gösterir. Yazışmayı yeterli görmeyip “*rikâb-ı hümâyûnuma yüz sürdüğünde lisânen söyleşülür*” tarzındaki cevaplarıyla nihai kararı yüz yüze müzakereye bıraktığı da çoktur⁶²². Yazışmalardan ortaya çıkan, taht-ı saltanatında olup bitene, gerek dış gerek iç siyasî gelişmelere vakıf, şer‘i ve örfî hukuk bilgisi iyi, işini şansa ve oluruna bırakmayıp her ihtimali değerlendiren ve tecessüsü önceleyen fazlaca temkinli bir hükümdar portresidir.

1721’de Osmanlı hâkimiyetindeki Ülgünlü bir ticaret gemisini mürettebatıyla birlikte batıran Venediklilere karşı izlenecek politikayı, karşısındaki gözdesi Nevşehirli bile olsa adım adım yazıp açıklaması ve gelişmelerin seyrini ciddiyetle takibi, yönetim anlayışına örnek teşkil eder⁶²³. Bilgilendirme amaçlı yahut onayının

⁶¹⁹ Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 70.

⁶²⁰ A.AMD, 02/07. Girit Adası’nın “revgan-ı zeyt resminden” havale ve poliçe olarak ciddi bir meblağın gelmesi üzerine yazdığı benzer bir hatt-ı hümâyûn için bkz. AE.SAMD.III, 228/21971.

⁶²¹ Köy ve kasabalardaki çok sayıdaki caminin “hitâbetlik” onayı talebi karşısında “*izn-i hümâyûnum olmuştur*” yazdığı hatt-ı hümâyûnlara örnek olarak bkz. AE.SAMD.III, 9/835; AE.SAMD.III, 2033; AE.SAMD.III, 219/21106; AE.SAMD.III, 221/21332; AE.SAMD.III, 223/21523; AE.SAMD.III, 223/21525; AE.SAMD.III, 223/21550; AE.SAMD.III, 228/21949; AE.SAMD.III, 228/21954 ve saire. ⁶²² AE.SAMD.III, 215/20809; AE.SAMD.III, 221/21373; AE.SAMD.III, 229/22044; A.AMD, 01/57.

⁶²³ Önce bölgeye adam yollanıp olayların aslının öğrenilmesini, süreç neticeleninceye kadar Ülgünlü ve Venediklilerin sulha mugayir hareketinin önüne geçmek için gereken emirlerin yollanıp yazışmaların yapılmasını salık verir (AE.SAMD.III, 228/21907). Arada, “*Ülgünlülerin da’vâları nice oldu?*” diye sorar (AE.SAMD.III, 224/21560). Tetkikat neticelendiğinde ise Ülgünlülerin can ve mal kaybının tazmini için karşı tarafın ödeyeceği meblağı belirtip paranın Venedik balyosundan tahsilini ve sulhu

istendiği her türden kâğıdı, bunların sadrazamın kontrolünden geçtiğini bildiği halde titizlikle okuyup incelerdi.

Örneğin Hotin ve Bender muhafızlarına ait “*havâdis kâğıdlarını*” okuduğunda “*mazmunları birbirine mutâbık*” olmayan bu kâğıtların sıhhatinden şüphe duymuştu⁶²⁴. Erdel Prensi Rakoczi’nin mektubunda Avusturya’nın Akdeniz politikasına dair yazdıklarının doğruluk payını Nevşehirli’ye, “*Nemçelünün Akdeniz’e donanma çıkarması vâkı’ mıdır? Benim ma’lûmum değil. Çıkardığı halde ne tarafta tersâne inşâ edecektir*”⁶²⁵ diye sormuştu. Pasarofça sonrası Tuna tarafına hudut tahdidine yolladığı vezirden haber gelip gelmediğini öğrenmeyi kendisine iş edinişi ve “şimdi geldi” yanıtıyla paşanın mektubunu huzuruna yollayan Nevşehirli’ye “*ne cevâb yazılıp irsâl olunursa arz eylesin*” diyerek cevabı da görmek istemesi yine bu kavildendir⁶²⁶.

Aynı şekilde Pasarofça barış görüşmelerini yürüten murahhaslara⁶²⁷ ve eyalet valilerine⁶²⁸ yollanacak emirleri, değişik yabancı elçilerden gelen takrirleri⁶²⁹ ve çeşitli devletlere gönderilecek nâme metinlerini⁶³⁰ okuyup kontrolü ihmal etmezdi. Hatta Safevi Şahı Hüseyin’e gidecek nâmenin baş kısmına Kur’an ayetleri yazıldığını fark edince “*nâme-i hümayûnun dibâcesinde ayât-ı kerîme yazılmış. Bi’l-cümle mahzûrdan sâlim midir?*” diye sorarak bu hususun “*ehl-i ilm*” birine danışılmasını istemişti⁶³¹. Başka bir yazışmasında ise Kur’an ayetlerinin kitaplara yazılmasını da uygun bulmuyordu⁶³².

bozdukları için Venedik’ten istenen topraklar hakkında balyosla görüşülmesini emreder (AE.SAMD.III, 226/21816).

⁶²⁴ AE.SAMD.III, 226/21797. Örnekler çoğaltılabilir: AE.SAMD.III, 222/21436 (Niğbolu mutasarrıfı); AE.SAMD.III, 222/21465 (Şam Valisi Receb Paşa’nın kaimesi); AE.SAMD.III, 224/21602 (Eflak voyvodasının kaimesi).

⁶²⁵ AE.SAMD.III, 226/21800.

⁶²⁶ AE.SAMD.III, 229/22003.

⁶²⁷ AE.SAMD.III, 221/21323; AE.SAMD.III, 21/2014.

⁶²⁸ Mısır Valisi Recep Paşa’ya yazılan kaimeleri incelediğinde: “*Kâ’imeler güzel. Yolunda yazılmış. Ber-hurdâr olasin. Hemân kîse alup irsâl eylesin*” cevabını verir (AE.SAMD.III, 229/22037). Örnekler çoğaltılabilir: AE.SAMD.III, 222/21392; AE.SAMD.III, 229/22036 (Halep valisi); AE.SAMD.III, 222/21444; AE.SAMD.III, 222/21454 (Trablusşam valisi); AE.SAMD.III, 225/21747.

⁶²⁹ A.AMD, 02/21 (Moskov); AE.SAMD.III, 222/21445 (İngiliz ve Felemenk); AE.SAMD.III, 227/21847 (Fransız); HAT, 1447/21 (İngiliz).

⁶³⁰ AE.SAMD.III, 222/21468 (Moskov).

⁶³¹ A.AMD, 03/47.

⁶³² AE.SAMD.III, 226/21805.

Kararına sunulan hadiseler hakkında tecessüs ve tahkiki öncelediği ve “*tahkik ise kem değildir. Bakalım etrâfdan haberler gelsün*”⁶³³ dediği Eflak voyvodasının mektubunda geçen havadisler örneğindeki gibi temkini ve tedbiri elden bırakmayıp çapraz kontrol mekanizmalarını devreye soktuğu durumlarla çok sık karşılaşılır⁶³⁴. Akdeniz’de Osmanlı gemilerine zarar veren “Burunsuz” isimli korsanın ele geçirilmesi haberine sevinse de müjde sahibi Halil Kaptan adlı denizciyi kastederek “*kapudanların sözüne amel olunmayup tecessüs olunmak münâsibdir*” diyerek olayı araştırtmadan edememişti⁶³⁵.

Bu temkin, “*gāyet hilekâr*” bulduğu bazı “*mel’ûn Nasâra elçileri*”ne ve bilhassa Çorlulu’nun sadaretinde Rum tebaayı ciddi şekilde kışkırttığını düşündüğü Rus elçisi Tolstoy’a karşı tutumunda da göze çarpar⁶³⁶. Bazı elçilere ise aynı derecede “*i’timâd*” edildiği ve Tolstoy gibilerden gelen malumata inanmayıp “*sâ’irlerden dahi tecessüs edilmesini*” salık verdiği yine aynı satırlardan ortaya çıkar. “*Rum keferesini bazı yaramazlığa sevkine*” kesin gözüyle baktığı bu Rus elçinin İstanbul’da istediği gibi gezinmesine müsaade edilmemesini de salık vermiştir⁶³⁷.

Vidin Kalesi’nin tamir masrafı olarak bildirilen meblağ karşısında, “*masrafları bi’l-cümle vâkı’ mıdır gayrı vâkı’ var mıdır? Ba’det- tecessüs ma’lûmun olur*” cevabındaki hassasiyet, onayına sunulan her türlü masraf için geçerlidir⁶³⁸. Yerel yöneticilere yönelik şikâyetleri, bölgeye görevli yollayarak “*tefahhusu*” ihmal etmese de soruşturmanın hakkıyla yapılp gerekenlerin “*ahz u hats*” ile cezalandırılabilmesi için bölgeye yollanan görevlilerin parayla satın alınamayacak yani “*akçe tama’ına*” düşmeyecek işinin ehillerinden seçilmesi gerektiğinin farkındadır⁶³⁹.

⁶³³ AE.SAMD.III, 132/12956.

⁶³⁴ AE.SAMD.III, 222/21394; AE.SAMD.III, 196/18968; AE.SAMD.III, 223/21546; AE.SAMD.III, 225/21642.

⁶³⁵ Padişah önce memnuniyetini, “*Ziyâde hazz eyledim. Mel’ûnun vücûd-ı murdârı inşâllahü te’âlâ nâr-ı Cehenneme varmışdır*” diye ifade eder ve hemen akabinde olayın araştırılmasını yukarıdaki şekilde tembihler (AE.SAMD.III, 222/21409).

⁶³⁶ A.AMD, 02/14; A.AMD, 01/74.

⁶³⁷ A.AMD, 01/74. Padişahın Rus elçisinin şehirdeki Rumlarla kaynaşmasını istemediği başka bir hatt-ı hümayun için bkz. AE.SAMD.III, 228/21909.

⁶³⁸ AE.SAMD.III, 221/21302.

⁶³⁹ AE.SAMD.III, 139/13539.

Reayaya zulmü kesinleşen yerel yöneticilerin hemen azil ve sürgününde de hassastır⁶⁴⁰. Ancak bu uygulamayla sorunun kökten çözülmediğinin de idrakindedir. Katledilmedikten sonra bu şahısların biraz vakit geçip tekrar görev verilince aynı zulmü sürdürdüklerini belirtir: “Benim kat’an zulme rızâ-yı hümayûnum yoktur. Yakîn hâsıl etduğüm gibi katl ederim. Bu paşalardan mâdâm ki ubûdiyyet nâmıyla akçe alınur. Anlar zulmden ictinâb eylemezler ve katl dahi olunmayup ya firâr veyâhûd bir yerde meks edüp yine paşalığı ibkâ oluyor. Böyle oldukda bî-hûde zahmet çekmenin ma’nâsı nedir. Zulmüyle ma’rûf olanlar bir vakitte yine mansıba nâ’il olup evvelkiden ziyâde edeyor. Yine akçe verüp halâs oluyor”⁶⁴¹.

Bunlardan biri olduğuna inandığı Receb Paşa’nın Kudüs civarındaki reayadan usulsüz vergi alma ihtimalinin önüne geçmek için “iş bana düştü” diyerek bulduğu çözüm, paşaya yollanacak fermanın üst kısmına “zulm etmeyüp du’â-yı hayr-ı padişâhâneme nâ’il olursun deyü hatt-ı hümayûn keşîde” etmek olmuştu⁶⁴². Bazı yanlış hareketlerinden ötürü Anadolu Valisi Vezir Osman Paşa’ya yollanmak üzere hazırlanan “ikâz ve inzâr” emri onayına sunulduğunda onda hasıl olan Osman Paşa’nın uyarıdan anlamayacağı kanaatinin çaresizliğiyle sadrazama, “başını kes. Günâhı boynuma! Bu cür’et neden iktizâ eder?”⁶⁴³ demişti.

Önceki sayfalarda örnekleri görülen “kadîme müracaat”, düzenlettiği her türlü alay ve merasimin içeriğinde olduğu gibi tayin ve atama süreçlerinde de önemsedığı bir husustu. Azledilecek bir bostancıbaşının yerine getirilecek kişinin “kânûn-ı kadîm üzere” belirlenmesini⁶⁴⁴ ve ulemadan bir müderrisin terfi talebine ancak “bi-hasebi’t-tarîk olagelmiş ise” rıza gösterip “olagelmemiş ve söze bâdî ise” yanaşmaması⁶⁴⁵ durumun çok sayıda örneğinden ikisidir. Tayin-atama süreçlerinde gözettiği esaslar açısından, yeni kapıcıbaşı tayini esnasında bu mevki için düşünülen Eski Rikâbdar Ahmed Ağa’nın, mala düşkünlük ve makamını kötüye kullanarak ikram peşine düşme gibi zaaflarının olup olmadığının araştırılmasını istemesi mühimdir⁶⁴⁶.

⁶⁴⁰ AE.SAMD.III, 222/21394 (Van muhafızı); AE.SAMD.III, 221/21315 (Eğriboz muhafızı); AE.SAMD.III, 224/21608 (Basra valisi) ve benzeri.

⁶⁴¹ AE.SAMD.III, 224/21553.

⁶⁴² AE.SAMD.III, 227/21866.

⁶⁴³ AE.SAMD.III, 222/21396.

⁶⁴⁴ AE.SAMD.III, 1/04.

⁶⁴⁵ AE.SAMD.III, 228/21933.

⁶⁴⁶ AE.SAMD.III, 225/21676.

Adlî meselelerin şer‘ ve kanun üzere çözülmesi, suçluların cezalandırılmasında kararlı ve sert tavrı, yönetim anlayışında göze çarpan bir başka hususiyettir. Suçluların Edirne beylerbeyi gibi devlet ricalinden olduğu durumlarda, delillerin karartılmasını önlemek için olsa gerek gizlilik içinde suçu araştırttığı⁶⁴⁷, idam ve recm gibi büyük cezaların uygulanması için fetva alınmasını önemseydiği⁶⁴⁸ ve söz konusu zanlının suçu sabit olana kadar verilen cezanın infazında acele etmediği göze çarpar. Çorlu civarında işlenen bir cinayetin katil zanlılarının cezalandırılması meselesinde, kadı efendinin düzenlediği mahkeme belgesi olan hüccet ile birlikte hadiseyi bir telhiste kendisine özetleyen sadrazamına cevaben yazdıkları bu anlamda kayda değerdir: “*telhîsin meşhûmu ma‘lûm-ı hümayûnum oldu. Hüccetin mazmûnu dahi ma‘lûmum oldu. Kâtiller ikrâr etmemiş. Köylünün şahâdet[leri?] sâ‘î bi‘l-fesâd oldukları hüccet olmuş ve refiklerinin ikisi dahi hâlâ firâr imiş. Bu takdîrce kâtili kimlerdir. Cümlesi böyle midir değil midir bir hoş ma‘lûm olmayınca acele olunmasun. Firâr edenler elbette bulunsun ve bunda mahbûs olanlar mahalline gönderülsün. Ve Çorlu ahâlisinden bir hoş tefahhus olunsun. Bir hoş ma‘lûm oldukda katl olunmaları bir iş değildir*”⁶⁴⁹.

Yeri geldikçe verilen örneklerde açık olan bir diğer nokta, her türlü icraatında halkın ve askerin vereceği tepkiyi fazlasıyla önemseyişi ve sokakta edilen dedikodulara duyarlılığıdır. Özellikle Edirne’de bulunduğu Petervaradin hezimetini akabindeki toprak kayıpları ve Pasarofça barış görüşmeleri sürecinde, İstanbul’da aleyhinde oluşan kamuoyundan hayli etkilendiği ve sulh süreciyle alakası olmayan mevzulara yaklaşımında bile başkent halkının tepkisinin belirleyici olduğu anlaşılır.

O günlerde, bir grup imam ve hafızın kaleme aldığı bir *mahzardan* İstanbul’daki bazı camilerde Kur’an kıraatinde “dâd” harfinin telaffuzu konusunda niza çıktığını öğrendiğinde sergilediği tutum buna örnektir. Söz konusu kavgayı söylemleriyle başlatan Ayasofya Vaizi Süleyman Efendi’yi destekleyen kitlenin büyümemesi ve tansiyonun daha fazla yükselmemesi için bu şahsın şehir merkezinden hemen

⁶⁴⁷ “*Sen ki kâ‘im-makâmsın; Edirne beylerbeyisinin da‘vâcılar kaç nefer âdem olurlar ve da‘vâları zabt ve firâde firâde defter olunmak için sadr-ı rûm efendiye sipâriş edüp ve yarınki gün defterini rikâb-ı hümayûnuma arz eylesin. Hatt-ı hümayûn sâdir olduğunu ifşâ etmesin. Tarafından olmak üzere sipâriş edesin*” (AE.SAMD.III, 228/21918). Pasarofça sürecinde Edirne’ye gelen bu hadisenin devamında III. Ahmed, davanın ordugâhtaki sadrazamın huzurunda görülmesi için Edirne valisinin kethüdası ve tüm kapı halkını ordugâha yollar (AE.SAMD.III, 228/21935).

⁶⁴⁸ AE.SAMD.III, 226/21811 (idam); AE.SAMD.III, 226/21766 (idam); AE.SAMD.III, 227/21895 (zinadan recm); AE.SAMD.III, 223/21489 (yalancı şahitlikten idam).

⁶⁴⁹ AE.SAMD.III, 225/21743.

uzaklaştırılmasına karar verilir; fakat vaizin İstanbul halkı arasında çok taraftarı bulunduğu için padişah bu kararı fiiliyata geçirmekten çekinir. Bunun, şehirde “*azîm kîl ü kâle*” sebebiyet vereceğinden ve vaizin taraftarlarının Edirne’deki hükümeti arzuhale boğacağından endişe duyar⁶⁵⁰. Endişelerini tek tek izale eden vezirin uzun cevabî telhisine müteakip bu yöndeki kararını katileştirebilir⁶⁵¹.

O yılki bayram eğlenceleri kapsamında tiyatro sanatçılarına kol oyunu oynatıp oynatmama hakkında vezirinin görüşüne başvururken yazdıkları, halkın tepkisinden çekinme derecesi anlamaya yeter. Yazışmanın tarihi bilinmese de “*Sen ki Vezîrim, bayramlarda kol oynandığı ma’lûmundur. Bu vakitte de olsun mu?*” diye soruşundan sıkıntılı bir süreçten geçildiği hissi uyanır. “*Taşranın ahvâlini benden eyce bilürsün*” dediği vezirine halkın böyle bir organizasyondan hoşnut olup olmayacağını “*mevzû ‘-ı bahs olup memdûh-ı âlem olur mu olmaz mı arz u i’lâm eylesin!*” diye sorar⁶⁵².

Söz konusu, “*muhibb-i müşfikim*”, “*dîn ü devletime sadâkatlî ve himmetlî vezîrim ve dâmâd-ı muhteremim*”, “*cânımdan azîz sevgili dâmâdım, lâlâm*”⁶⁵³ gibi taltif içeren ifadelerle hitap ettiği Nevşehirli bile olsa büyük ve küçük her mevzuda aynı temkinli, şüpheli ve denetleyici tutumu sürdürdüğü ortadadır. O nedenle ikilinin arasının uzun yıllar bozulmaması, basit mevzulardan önemli devlet politikalarına kadar her hususta padişahı istediği kıvama büyük ölçüde getirebilen Nevşehirli’nin başarısıdır. Paşa bunu III. Ahmed’in nezdindeki müstesna yeri başka gözdelere kaptırmamak için geliştirdiği yerinde stratejilere ve seferlere bile iştirak etmeyip hiç yanından ayrılmadığı padişahın zihnindeki endişe ve şüpheleri telhislerinde bıkmadan usanmadan yaptığı uzun izah ve telkinlerle bertaraf edişine borçludur. Kurduğu mükemmel zamanlamalı komplolarıyla kendi argümanını kuvvetlendirishi ve hükümdarın gönlünü hoş tutma noktasındaki üstün gayreti de unutulmamalıdır.

⁶⁵⁰ “*Sen ki Vezîrim, Vâ’iz Süleymân’ın tarafında vâfir âdem vardır. Sarıyer’e gönderilmesinde azîm kîl ü kâl olmak gerek. Ve belki gitmemesi için bu tarafa arz ederler. Bu keyfiyyet İslâmbol halkının bir hoş ma’lûmları olmuş. Gitmesinde kîl ü kâl olmaz mı olur mu sen ne vecihle mülâhaza eyledin? Arz u i’lâm eylesin!*” (HAT, 1447/50).

⁶⁵¹ AE.SAMD.III, 229/21977. Bu mevzuyu Râşid de konu eder (**Târih-i Râşid ve Zeyli**, II, 1137). 1-2 ay geçip ortam sakinleştiğinde vaizin evine geri dönmesine izin verildi (**aynı eser**, II, 1280). Tartışmanın ele alındığı bir çalışma için bkz. Mehmet Gel, “III. Ahmed Devrinde Osmanlı Kur’an Kıraatı Geleneğine Bir Hicaz Pratiğini Dahil Etme Teşebbüsü “Harf-i Dâd” Yahut “Velâ’d-dâllîn” Tartışması”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, cilt 25, sayı 49 (2020/2), s. 55-95.

⁶⁵² A.AMD, 03/30.

⁶⁵³ Sırasıyla bkz. AE.SAMD.III, 225/21675; AE.SAMD.III, 227/21878; AE.SAMD.III, 223/21494.

Bu haliyle bile Nevşehirli'nin padişaha kabul ettiremediği fikirleri oldu. Örneğin Pasarofça sürecinde başkentin emanet edildiği İstanbul kaymakamlığına damadı Tevkii Kaymak Mustafa'yı getirmeyi istediğinde yaptığı onca akla yatkın izahata rağmen III. Ahmed'i ikna edemedi⁶⁵⁴. Yine aynı süreçte bu kez reisülküttabın vezirlikle terfiini teklif etmişse de padişah sulh akdi daha tamamlanmadığından aceleye lüzum görmeyerek buna yanaşmadı⁶⁵⁵. Nevşehirli, Kazlıçeşme-Bakırköy sahil hattında İskender Çelebi Çiftliği bölgesindeki yenilenmesi elzem olan baruthanenin Adalar'da (Kızıladalar) inşasını önerdiğinde padişah, burada barutun nakli daha kolay ve gemilerin yükleme için bekleme süreci daha rahat olacağından, ayrıca Adalar'a yanaşan “kefere gemileri” nedeniyle bekçilerin olası bir ihmali durumunda kundaklama ihtimali artacağından baruthanenin yine aynı bölgede inşasında ısrarcı oldu⁶⁵⁶. Sonuçta aynı yerinde baştan aşağıya yeniden yapılan baruthane 1727'de hizmete açıldı.

Nevşehirli ile III. Ahmed arasındaki yazışmalarda göze çarpan bir başka husus, “*benim dünyâ ve âhirette dostum olan İbrahim'im ve vezîrim*” diye başlayıp “*benim sevdiğim, benim cânım*” diye bitirdiği hatt-ı hümayununda olduğu gibi⁶⁵⁷ padişahın bilhassa saltanatının tehlikeye düştüğü Pasarofça sürecinde barışın tesisi adına büyük ümitler beslediği taze sadrazamına yazdıklarında yukarıdakine benzer nitelikte hitaplara ve yüreklendirici ifadelerle çok sık rastlanışdır⁶⁵⁸.

Padişah, sulhu sağlama göreviyle Sofya'ya yolladığı Nevşehirli'ye hatt-ı hümayunlarında, lafı sık sık 1 yıl önce onunla nikâhladığı 14 yaşındaki kızı Fatma Sultan'a getirerek sultanın, annesi ve kardeşleriyle birlikte sulh için hayır dualar ettiğini belirtme gereği duyar⁶⁵⁹. Bu şekilde “*zevceniz sultân, leb-i teşnenizi* [susamış

⁶⁵⁴ AE.SAMD.III, 186/18012.

⁶⁵⁵ AE.SAMD.III, 1/07. Bu kişi muhtemelen Arif Ahmed Efendi'dir. Barış imzalanınca istediği vezaret verilerek Avusturya sınırını belirlemeyle görevlendirildi (*Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1137).

⁶⁵⁶ AE.SAMD.III, 228/21958.

⁶⁵⁷ AE.SAMD.III, 223/21482.

⁶⁵⁸ “*Benim rûhum*” (AE.SAMD.III, 225/21744); “*Benim cânım*” (AE.SAMD.III, 227/21882); “*Benim cânımdan aziz sevgili dâmâdım, lâlâm*” (AE.SAMD.III, 223/21494).

⁶⁵⁹ “*Sultân kızım, vâlidesi ve sâ'irleri bi'l-cümle gözleri yaşıyla du'ânızda dâ'imlerdir*” (AE.SAMD.III, 225/21687). “*Sultân kızım ve vâlidesi ve cümlesi du'âlar ederler*” (AE.SAMD.III, 228/21920).

“*Gözüm nûru kerîmem selâm ve du'âlar arz ederler. Vâlideleri ve hemşireleri ve oğullarım cümlesi du'â-yı hayrınızdadırlar*” (AE.SAMD.III, 228/21914). “*İffetli cânım pâresi sultân kızım derûnî dilden selâm ederler. Vâlidesi dahi selâm ve du'â ederler. Oğlum Süleymân ve Ümmügülsüm Sultân cümlesi du'âlar ederler*” (AE.SAMD.III, 225/21683). “*Sultân-ı âlî-şân ve vâlide-i muhteremeleri ve karındâş-ı*

dudağınızı] *bûs ederler ve cümle evlâdlarım du‘ânızda dâ‘imlerdir*”⁶⁶⁰ diye yazdığı bir hatt-ı hümayunu ve “*sultân kızım her-bâr telhîs geldikçe sulhun temessükâtı geldi mi deyü tecessüs üzerelerdir. Muhabbetleri cenâbınıza ne rütebde olduğu bu su‘âllerinden ma‘lûm-ı izzet olur. Hak te‘âlâ an-karîb selâmet ile kavuşdura*”⁶⁶¹ dediği bir diğerinde kullandığı rahat ifadelere, sıradan bir kayınpeder-damat ilişkisinde bile denk gelmek zordur. Bu hal, padişah ile sadrazam arasındaki açık iletişimin ve samimiyetin derecesine yorulabilir.

Benzer bir samimiyet, yaptıkları bir gezi planından cayış nedenini Nevşehirli’ye açıklarken kullandığı ve üst-ast ikilisinden ziyade aynı sosyal statüdeki iki arkadaşın arasındakine benzeyen üslubunda da vardır: “*Seyr ü seyrân cânım ister velâkin vücûdum illetlü. Varsam bile zevk edüp eğlenemem. İ‘timâd etmezsen baş kadın cümle ahvâlimi bilür. Keyfiyyetimi andan su‘âl eyle. İ‘timâd edersin*”⁶⁶².

Kızı Fatma Sultan’ın yakalandığı ağır kızamık hastalığı sırasında yatağa düşmesinden duyduğu keder ve teessürü Nevşehirli’ye yazarken kendisini anlattığı, “*tabî‘atım gâyet fenâ. Bir cüz’î şeyden yüreğim güm güm öter. Ben de âcizim ammâ ne edeyim böyle halk olmuşum*” şeklindeki satırlar aslına kalırsa karakterinin kısa bir özeti gibidir⁶⁶³. Bu anlamda nazik tabiatlı, ince ve hassas ruhlu olduğu söylenebilir. Nitekim çocuklarıyla ilgili mevzularda sergilediği aynı derecede vehimli, korumacı ve bir o kadar da merhametli ve düşünceli tutumu bir sonraki bölümde detaylıca konu edilecektir.

mükerrermeleri rûz u leyâl du‘ânızda ve intizârınızda olup ziyâde sıhhat ve âfiyet üzerelerdir (AE.SAMD.III, 132/12955).

⁶⁶⁰ A.AMD, 02/80.

⁶⁶¹ AE.SAMD.III, 223/21471.

⁶⁶² AE.SAMD.III, 132/12955.

⁶⁶³ AE.SAMD.III, 228/21898.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AİLE ÇEVRESİ

III. Murad'dan sonra en kalabalık hanedana sahip olduğu söylenen III. Ahmed'in aile çevresini belirlemek meşakkatli bir araştırma sürecini beraberinde getirdi¹. Zira barındırdıkları bariz hata ve eksiklikler nedeniyle mevcut çalışmalardaki listelere mesafeli yaklaşmak gerekti ve döneme ait dağınık haldeki sayısız birincil kaynak taranarak literatürdekilerin hiçbirinin tam tekrarı olmayan yeni listeler oluşturuldu².

Ortaya çıkan listelerin hacmi okuyucuda padişahın hareminin her daim bu kadar kalabalık olduğu hissini uyandırmamalıdır. Zira ileride görüleceği üzere ölüm vak'alarının sıklığından ötürü bilhassa devrin ilk yarısında Harem Dairesi'nin nüfusu çok sık değişti. Dikkate değer bir diğer husus, araştırmanın odağına III. Ahmed'in aile çevresi bulunduğu bile yakın siyasî çevresinin konu dışı tutulamayışıdır. Nitekim siyasî ve ilmî erkânın, hanedanın merasim tarzı özel anlarında varlıklarını hissettirmesi âdetlendi ve bunun yolu, nitelik ve niceliği ilgili ricalin protokoldeki yerine göre önceden belirlenen hediyeler sunmaktan geçiyordu. Bu dönemde de devlet ricali, maddi külfet ve zorunlu masraf kalemi olan böylesi anları padişah nezdinde kendini gösterme, itaatini yineleme, itibarını artırma, hatta istikbal fırsatı olarak görüp ustaca kullandı. Dolayısıyla aşağıda III. Ahmed'in kadınları ve çocukları değişik yönleriyle ele alınırken ricalin hanedana dair mevzulara dahlinin yoğunluğu da açığa çıkacaktır.

5.1. Kadınları

Hareminin kalabalık oluşu bir yana, devrin kayıt usulü III. Ahmed'in kadınlarının isimlerini tespiti güçleştirmektedir. Zira devrin kâtipleri, adlarını

¹ Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, s. 79. “Azametli ve çok karısı olan padişah” diye tavsif edilir (Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 2).

² Yararlanılan birincil kaynakların künyeleri yeri geldikçe verilecektir. Gözden geçirilen fakat verdikleri malumat birincil kaynaklarla teyit edilmeden kullanılmayan çalışmalar şunlardır: Kiraz Hamdi Paşa, **Âl-i Osman veyâhud Hanedân-ı Osmânî Hazerâtı**, Süleymaniye Ktb. Yazma Başışlar Kısmı, nr. 2173 (müellif hattı), s. 55-57; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, I, yay. haz. Nuri Akbayar, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996; Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, s. 79-95; Alderson, **Structure of The Ottoman Dynasty**, Table XLI; Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar**, II, 222-233; Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Kadın Sultanları**, İstanbul, Alfa Tarih, 2015, s. 416-449; Haluk Şehsuvaroğlu, **Asırlar Boyunca İstanbul: Eserleri, Olayları, Kültürü**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesinin okurlarına armağanıdır, 2005, s. 205- 207; Sertoğlu, **a.g.e.**, s. 2372; Ayşe Gül Hüseyinklioğlu, “Sultan III. Ahmed Dönemi’nde Osmanlı Hanedanı: Şehzadeler, Kadınlar, Kızlar ve Damatlar”, **Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir**, s. 39-77.

zikretmekten içtinap ettikleri kadınları, “başkadın”, “üçüncü kadın hazretleri” gibi ifadelerle kıdem sıralarıyla yahut “Sultan Süleyman validesi kadın”, “Zeynep Sultan validesi kadın” şeklinde çocukları üzerinden kayda geçirmişlerdir. Kadınların doğum ve ölüm tarihleri ve dünyaya getirdikleri çocukların adlarını belirlemek daha da güçtür.

Nadiren karşılaşılan istisnaî bir grup belgeden III. Ahmed’in kadını olduğu teyit edilebildi: Emetullah Başkadın (ö. 1145/1732-3)³, Rukiye İkinci Kadın⁴, Fatma Hümaşâh⁵, Mihrişâh Emine (ö. 1145/1732-3)⁶, Hadice⁷, Muslî/Müslî⁸, Rabia Şermî (ö. 1145/1732-3)⁹, Şahin (ö. 1145/1732-3)¹⁰, Sadık¹¹, Hatem¹² ve Hâce Ayşe Behrî/Bahrî¹³. Literatürde yaygın şekilde bu padişahın kadınları arasında zikredilen ama arşiv taramasında aynı adlı cariye isimlerine denk gelinse de “kadın” statüsüne geçtikleri yönünde bir kayda henüz rastlanmayanlar ise Zeynep¹⁴, Ümmügülsüm¹⁵,

³ Emetullah Başkadın ibaresi ilk cülûstan 40 gün sonra (TSMA.d, nr. 2352/303 (27 Cemaziyelevvel 1115/8 Ekim 1703)). Benzer diğer erken tarihli evraka örnek (TSMA.d, nr. 20, vr. 2a, vr. 4b).

⁴ En erken cülûstan 9 ay sonra (TSMA.d, nr. 15, vr. 112b (Muharrem 1116/Mayıs 1704)). Sonraki ay kendisine ciddi harcamalar yapılır, ihsan verilir (TSMA.d, nr. 51, vr. 9a-14b). Safer 1126 (Şubat-Mart 1714) tarihinde hâlâ “İkinci Rukiye Kadın” diye anılır (TSMA.d, nr. 20, vr. 4b). Ölüm tarihi kesin değilse de “ikinci kadının” vefatını bildiren 23 Zilkade 1127 (20 Kasım 1715) tarihli kayıttan hareketle en geç bu tarihte öldüğü söylenebilir (MAD.d, nr. 948, vr. 19, 69). O nedenle ilerleyen yıllarda karşılaşılan Şehzade Bayezid’in (d. 1718) validesi ikinci kadın başka birisidir.

⁵ En erken cülûstan 3 yıl sonra (TSMA.d, nr. 9929/1, vr. 32b, 41a (1118/1706-1707); nr. 15, vr. 32b; nr. 2353/32 (1125/1713)). 1719-1723 arası tarihli 2 hatt-ı hümayunda adı geçer (AE.SAMD.III, 228/21901 ve 228/21898). Diğer ismi Fatma’dır (Dikmen, “Seyyid Vehbi ve Divanının”, II, 377).

⁶ Mihrişâh Kadın ibaresi ilk cülûstan 7 yıl sonradır (TSMA.d, nr. 2354/10; nr. 12, vr. 13b (1122/1710-1711); nr. 2353/6). Başlangıçta ismi Mihrişâh Bula (TSMA.d, nr. 2352/386 (1119/1707)), birkaç yıl sonra Mihrişâh Cariye’dır (TSMA. E. 801/18, vr. 8 (1122/1710)). Mezar taşına göre vefat tarihi 1145/1732-1733 idi (Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 206).

⁷ Hadice Kadın ibaresi ilk cülûstan 8 yıl sonra (TSMA.d, nr. 1, vr. 10b; nr. 2353/7 (Muharrem 1123/Şubat-Mart 1711); nr. 28, vr. 8b (1126/1714); nr. 2360/6 (1129/1717)).

⁸ Muslî/Müslî Kadın ibaresiyle ilk cülûstan hayli sonra karşılaşılr (TSMA.d, nr. 28, vr. 8b (Safer 1128/Ocak-Şubat 1716); aynı defter, vr. 84b (Şevval 1128/Eylül-Ekim 1716)). Daha öncesinde Müslî Cariye şeklindedir (TSMA.d, nr. 16, vr. 14b (1123/1711)).

⁹ Şermî Cariye şeklinde rastlandı (TSMA.d, nr. 2352/415 (Rebiülevvel 1123/Nisan-Mayıs 1711); nr. 17, vr. 89b (1126/1714)). Mezar taşında ölüm tarihi 1145/1732-1733 idi (Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 206).

¹⁰ Şahin Kadın ibaresi ilk cülûstan 14 yıl sonra geçer (TSMA.d, nr. 2360/5 (Cemaziyelevvel 1129/Nisan-Mayıs 1717)). Daha önce, Şahin Bula (ilki; TSMA. E. 1196/4, vr. 2, 3 (1115/1703)) ve Şahin Cariye (ilki; TSMA.d, nr. 2353/457 (1124/1712)) ve Şahin Kalfa (TSMA.d, nr. 2358/44 (1127/1715)). Mezar taşında ölüm tarihi 1145/1732-1733 senesidir (Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 206).

¹¹ İlk Sadık Kadın ibaresi hayli geç tarihtedir (TSMA.d, nr. 28, vr. 58b (Muharrem 1131/Aralık 1718)).

¹² Ramazan 1123/Ekim-Kasım 1711’den itibaren Hatem Cariye (TSMA.d, nr. 16, vr. 40b). Birkaç yıl daha durum aynı (TSMA.d, nr. 2353/18 (1124/1712); nr. 28, vr. 11a; nr. 2359/1 (1128/1715)).

¹³ “Ayşe Hâce’ye ihsân olunmuştur. Sene 1118” (TSMA.d, nr. 9929/1, vr. 8a). Nevşehirli devrine ait bir belgede “Bahrî/Behrî Kadın” geçer (AE.SAMD.III, 228/21899). 1139/1726-1727 tarihinde vefat ettiği ve Eyüpsultan Camii civarında metfun olduğu söylenir (Haskan, **Eyüpsultan, Tarihi**, s. 380).

¹⁴ Valide Turhan Türbesi’nde metfundur (Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 207). En geç Ramazan 1121/Kasım 1709’da Zeynep Cariye şeklinde anılıyordu (TSMA. E. 523/2, vr. 15).

¹⁵ Muharrem 1128/Aralık 1715-Ocak 1716’da Ümmügülsüm Cariye olarak anılıyordu (TSMA.d, nr. 2359/1). 1186/1772-1773 tarihinde vefat ettiği ve Valide Turhan Sultan Türbesi’nde metfun olduğu

Hanife¹⁶, Hüsnüşâh/Hasanşâh¹⁷ ve Fatma'dır (ö. 1145/1732-3)¹⁸. Ayrıca mevcut literatürde adları geçmese de arşiv kayıtlarında rastlanan bir grup isimden İsmihân¹⁹ ve Nokta'nın²⁰ III. Ahmed'in kadını olması kuvvetle muhtemeldir; Alicenâb²¹, Şerîfe/Emîre²², Ümmüşâh²³ ve Esper²⁴ adındakilerin durumunu kesinleştirmek içinse yeni kayıtlara ihtiyaç vardır²⁵.

Padişahın cülûsundan en geç 40 gün sonra başkadını, 9 ay sonra ikinci kadını²⁶, 3 yıl sonra dördüncü kadını²⁷ vardı. Saltanatının ilk 3 yılında Emetullah Başkadın,

söylenir (Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 206). Padişahın kızlarından Ümmügülsüm Sultan'la ilgili kayıtları yanlış yorumlayarak "Ümmügülsüm Sultan" adında bir kadının varlığına hükmetmek hatalıdır (Gül İrepoğlu, **Osmanlı Saray Mücevherleri**, İstanbul, BKG Yay., 2012, s. 297).

¹⁶ Valide Turhan Türbesi'nde metfun olduğu söylenir (Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 207). Cemaziyelahir 1115/Ekim-Kasım 1703'ten itibaren Hanife Bula (**TSMA.d**, nr. 2352/304); Safer 1127/Şubat 1715'ten itibaren Hanife Cariye (**TSMA.d**, nr. 2358/2); Şevval 1135/Temmuz 1723'te hâlâ Hanife Cariye olarak geçiyordu (**TSMA.d**, nr. 28, vr. 92b).

¹⁷ "Hüsnişâh kullarına ihsân" (**TSMA.d**, nr. 2358/50 (Rebiülahir 1128/Mart-Nisan 1716)).

¹⁸ Fatma Cariye olarak geçer (**TSMA.d**, nr. 28, vr. 90a (Cemaziyelahir 1140/Ocak-Şubat 1728)).

¹⁹ "Harem-i şerifte İsmihân Kadın'a" (**TSMA.d**, nr. 15, vr. 68b, 110b; nr. 51, vr. 2a-b (Muharrem 1116/Mayıs-Haziran 1704)).

²⁰ "Harem-i şerifte Nokta Kadın'a" (**TSMA.d**, nr. 9929/1, vr. 38b (Şevval 1117/Ocak-Şubat 1706)).

²¹ Alicenâb Kadın'a, Fatma Sultan'a ve Mihrişâh'a birer murassa saat ihsanı (**TSMA.d**, nr. 2350/20 (Ramazan 1120/Kasım-Aralık 1708)). Kayıta ilgili kadın için "harem-i şerifte" ibaresi yok.

²² Cemaziyelahir 1125/Haziran-Temmuz 1713'te Ebe Kadın'a 1.000 kuruş ve Şerîfe/Emîre Kadın'a genelde doğum yapanlara verilen 500 kuruşluk ihsan verildi (**TSMA.d**, nr. 2353/369; nr. 2353/288).

²³ "Musâhib İbrahim Âğa yediyle Ümmüşâh Kadın'a ihsân buyurulan 100 kuruş zolota" (**TSMA.d**, nr. 2360/5, vr. 2a (Cemaziyelahir 1129/Mayıs 1717)). İhsan kaydında ilgili kadın için "harem-i şerifte" ibaresi yok fakat aynı belgede bir satır üstte benzer şekilde Musahip İbrahim âğa eliyle başkadına yapılan ihsanın kaydında da "harem-i şerifte" ibaresi yoktur.

²⁴ Esper Kadın olarak geçişi (**TSMA.d**, nr. 28, vr. 16a (1133/1720-1721)). En erkeni, Safer 1124/Mart-Nisan 1712'de olmak üzere çokça Esper Cariye şeklinde geçer (**TSMA.d**, nr. 2355/2; nr. 2353/38 (1125/1713); nr. 2359/1 (1128/1716), ilerleyen yıllardaysa Esper Kalfa olarak (**TSMA.d**, nr. 28, vr. 62b (1130/1718) kaydı vardır.

²⁵ Kiraz Hamdi'ye göre (Kiraz Hamdi, **a.g.y.**, vr. 55), III. Ahmed'in kadınları ve Hicri ölüm tarihleri şöyleydi: Râbi'a Şermî Kadın (ö. H. 1145), Şâhin Kadın (1145), Şâyeste? Hâtun (1124), Hadîce Hâtun (1190), Hâce Âyşe Behrî Kadın (1189), Fatma Hümâşâh Sultan (1145), Mihrişâh Hatun (1142), Emetullah Hatun (1176), Ümmügülsüm Hatun (1182), Müslî/Muslî Hâtun (1172), Hâtem Kadın (1183), Hüsnüşâh/Hasanşâh Kadın (1146), Zeynep Kadın (1170), Bülbül Sultan Hanım? (1172), Hanife Kadın (1182). Alderson'un listesi (Alderson, **a.g.e.**, Table XLI) şöyledir: Ayşe/Buhari/Mihri/Hace, Gülnuş, Hasanşah (ö. H. 1146), Mihrişâh (Mihrimâh, Emine) (1145), Râbia Şermî, Şahin (1145), Ümmügülsüm (1182), Fatma Hümâşâh (1155), Hadice (1124), Hatem (1186), Muslî (1162), Rukiye, Ümmetullah Bânû, Zeynep (1170). Uluçay'ınki (Uluçay, **a.g.e.**, s. 79-83) de şöyledir: Emetullah Başkadın, Hadice Kadın, Mihrişâh Kadın (ö. H. 1145), Ümmügülsüm Kadın (1182), Şermî Kadın (1145), Rukiye Kadın, Hanife Kadın, Ayşe Kadın, Emine Kadın (1163), Fatma Kadın (1145), Zeynep Kadın, Gülşen Kadın, Sadık Kadın, Hürrem Kadın, Meyli Kadın, Nazife Kadın ve Nejat Kadın. Uluçay, son 7 ismi "padişahın kadını olması muhtemeldir" diyerek verir ve bunların son 5'ini tarihsiz bir arşiv belgesine dayandırır (**TSMA.d**, nr. 4665). Belgede gerçekten III. Ahmed'in kadınlarından bazılarının adı varsa da başka padişahlarınki de olduğundan -II. Mustafa'nın Şehsuvar Kadın'ı gibi- bu belgede geçen isimler III. Ahmed sonrası bir dönemde Eski Saray'da bulunan eski padişahların kadınlarının adları olmalıdır.

²⁶ **TSMA.d**, nr. 15, vr. 112b (Mayıs-Haziran 1704). Bir belge (**TSMA.d**, nr. 7908) farklı yorumlanarak varılan cülûstan 3 ay sonra ikinci kadını olduğu kanısı (Argıt, **a.g.e.**, s. 47) doğru değildir.

²⁷ **TSMA.d**, nr. 2352/89 (Rebiülevvel 1118/Temmuz 1706).

Rukiye İkinci Kadın ve Hümaşâh Bula (üçüncü yılın sonunda Hümaşâh Kadın) isimleri öne çıkmaktadır²⁸. Cülûsunun yedinci yılına, yani Ekim 1710'a gelindiğinde silsiledeki kadın sayısı 6'ya yükselir²⁹. Şubat 1714'e kadar bu şekilde kalan sayı, bu tarihte "üçüncü kadının" yaşamını yitirmesiyle 5'e düşer³⁰ ve silsilenin son kısmı değişir³¹. Ekim 1715'te "yedinci kadın" ibaresi göze çarparken³² birkaç ay sonra silsilenin tekrar "beşinci kadına" inmesi, ölüm vak'alarının sıklığına işaret eder. Vefat eden "ikinci" ve "dördüncü" kadının tayinatı Kasım 1715'te kesilmiştir³³.

Kayıtların tutuluş şekli nedeniyle silsiledeki kadınların tamamının isimlerini belirlemek güçse de Emetullah Başkadın ve Rukiye İkinci Kadın'ın dışında en geç 1707'de Hümaşâh'ın, 1710'da Mihrişâh'ın ve 1711'de Hadice'nin "kadın" statüsüyle anıldığı kesindir³⁴. Nisan 1720'de kadın olarak anılanların sayısı en az 9'a³⁵ ve Mayıs 1721'de en az 13'e çıkmıştı³⁶. Bunların ilk 5'i veya 6'sı, "üçüncü kadın hazretleri" şeklinde hiyerarşideki sıralarıyla ve diğerleri "Ayşe Sultan validesi kadın hazretleri" şeklinde çocukları üzerinden kayda geçiriliyordu. Çocukları vefat ese de anneleri "kadınlık" statülerini korur ve hayatta başka çocuğu yoksa "merhûme Ayşe Sultan validesi kadın" gibi ifadelerle anılırdı. Bir diğer nokta, 18. yüzyılın daha geç tarihli kayıtlarında rastlanan "kadın efendi" şeklindeki tavsife ("ikinci kadın efendi", "Nevrez kadın efendi" gibi) III. Ahmed devrinde hiç rastlanmayışındır.

Eldeki en geç tarihli belgeden anlaşılan, III. Ahmed'in hal' edilmeden 2 ay öncesinde hâlâ 13 kadını vardı³⁷. Arada vefat edenler hesaba katılarak saltanatı boyunca toplamda en az 16-17 değişik kadını olduğu söylenebilir. İkbâllerinin sayısına dair; cülûsunun yedinci ayında "baş ikbali" olduğu³⁸, Mayıs 1704'te en az 3 ikbâli

²⁸ T SMA.d, nr. 51, değişik varaklar (Muharrem 1116-1118/Mayıs 1704-Nisan 1706).

²⁹ T SMA.d, nr. 2358/30 (Ramazan 1122/Ekim 1710).

³⁰ T SMA.d, nr. 2357/2 (Safer 1126/Şubat-Mart 1714).

³¹ T SMA.d, nr. 2353/281 (Cemaziyelevvel 1126/Mayıs-Haziran 1714).

³² T SMA.d, nr. 2358/10 (Şevval 1127/Ekim 1715).

³³ MAD.d, nr. 948, vr. 19, 69 (Zilkade 1127/Kasım 1715).

³⁴ Bakınız yukarıda bu kişilerin "kadın" şeklinde anıldığı ilk tarihlere dair verilen dipnot bilgilerine.

³⁵ T SMA.d, nr. 2363/6 (Cemaziyelahir 1132/Nisan-Mayıs 1720)).

³⁶ Bunlar şunlardı: başkadın, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci kadınlar, Saliha Sultan validesi, Ayşe Sultan validesi, Sultan Mehmed validesi, Merhum Sultan İbrahim validesi, Merhume Reyhane Sultan validesi, Merhum Sultan Selim validesi, Merhume Rukiye Sultan validesi ve Rabia Sultan validesi kadınlar (Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1221-2 (Receb 1133/Nisan-Mayıs 1721)).

³⁷ T SMA.d, nr. 2374/1, vr. 2a (15 Muharrem 1143/31 Temmuz 1730)

³⁸ T SMA.d, nr. 1058, vr. 41a (Şevval 1115/Şubat 1704).

bulunduğu³⁹, bu sayının Ağustos 1714'te en az 5'e yükseldiği⁴⁰ kesindir. Uluçay'a göre, bunlardan birinin adı muhtemelen Şayeste Hanım'dı⁴¹.

Kaynaklarda "hasekisi" olarak anılan bir kadına den gelinmez⁴². O geceyi beraber geçirmek istediği cariyesine/kadınına "*bu gece gelesiz deyü!*"⁴³ gibisinden hatt-ı hümayunlar yollayan padişahın, kadınlarıyla karşılıklı yazışmalarına maalesef rastlanmadı. Fakat Sakaoğlu, bozuk el yazısıyla kaleme alınmış, Ayşe Kadın imzalı tarihsiz bir pusulanın III. Ahmed'e hitaben yazılma ihtimalini yüksek görmektedir⁴⁴.

Padişahın çocuklarının küçük bir kısmının annelerini belirlemek ve bazıları için tahmin yürütmek mümkündür. İlk kızı Fatma Sultan'ın (d. 1704) annesi Emetullah Başkadın⁴⁵ ve ilk şehzadesi Mehmed'inki (d. 1705) Rukiye İkinci Kadın'dır⁴⁶. Hadice Sultan'ın (d. 1710) annesinin adı da Rukiye'yd⁴⁷. Fakat bu Rukiye ile dönemin başlarında adına sıkça rastlanan ve büyük ihtimalle Kasım 1715'ten önce vefat eden Rukiye İkinci Kadın farklı kişilerdi. Saliha Sultan'ın (d. 1715) annesinin Hatem Kadın olması muhtemeldir⁴⁸. Zübeyde Sultan'ın (d. 1728) validesi vekayinâme kayıtlarına göre Muslî/Müslî Kadın'dı⁴⁹. Bir başka vekayinâmeye göreyse Zübeyde Sultan ile

³⁹ TSMA.d, nr. 2352/618 (Muharrem 1116/Mayıs 1704).

⁴⁰ TSMA.d, nr. 2353/361. İkbâl lafzı geçenlere belgelere örnek (TSMA.d, nr. 2353/347; nr. 2358/44).

⁴¹ Uluçay, a.g.e., s. 83. Şayeste/Şaheste Cariye ismi sıkça geçse (örn. TSMA.d, nr. 16, vr. 11a (Ramazan 1123/Ekim-Kasım 1711) de "Şayeste Hanım" kullanımına rastlanmadı. İkbâl Şayeste'ye ait 1134 (1721-1722) tarihli mezar taşı bulunduğu söylenir (Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 206).

⁴² II. Mustafa ve III. Ahmed'in, haseki edinmemelerini maliyetine ve savaş masraflarına bağlayan Cantemir'in yorumu temkini gerektirir (Cantemir, a.g.e., s. 297; Argıt, a.g.e., s. 44).

⁴³ TSMA. E. 1195/44, vr. 1.

⁴⁴ Sakaoğlu, *Topkapı Sarayı*, s. 316; TSMA. E. 11842 (pusula metni).

⁴⁵ Uluçay, a.g.e., s. 80. *Sicill-i Osmanî I*'de (s. 6) Fatma Sultan'ın annesinin Hâce Âyşe Behrî/Bahrî Kadın olduğu iddia edilse de sultanın eşi Nevşehirli'nin telhisinde kullandığı bir ifade bu ihtimali boşa çıkarır: "*Vâlide-i mükerreme sa'adetlû ismetlû başkadın efendimizin dahi dest-i şerîflerin bûs edüp anların dahi izn-i hümayûnların ricâ ederler*" (AE.SAMD.III, 229/22017).

⁴⁶ TSMA.d, nr. 2984, vr. 7a (1117/1705-1706).

⁴⁷ *Evkaf-ı hümayun Müfettişliği, İstanbul dördüncü mahkemesi, defter nr.132*, vr. 15 (1153/1740-1741). Belgeyi dikkatime sunan Betül İpşirli Argıt'a teşekkür ederim. Ayrıca bkz. Uluçay, a.g.e., s. 82. Rukiye Kadın, 1151/1738'te ölen kızı Hadice Sultan'ın adına Yenicami Türbesi yakınına çeşme yaptırdı (*İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*, III, ed. Necdet Ertuğ, metin yaz. Rahmi Karakuş ve diğerleri, İSKİ, 2006, s. 27-28). Uluçay'ın aksi yöndeki iddiasını çeşme kitabesi teyit etmez.

⁴⁸ AE.SMST.III, 329/26537; Mustafa Güler & Rahime Özdamar, "III. Ahmed'in Kızı Saliha Sultan ve Vakıfları (1127-1192/1715-1778)", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, sayı 75, 2021/3, s. 123.

⁴⁹ 2 kaynakta da "Musliha" şeklinde geçer (Ahmed Vâsîf Efendi, *Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, haz. Nevzat Sağlam, Ankara, TTK, 2020, s. 81; Mehmet Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, haz. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019, I, 393).

Ayşe Sultan (d. 1718) aynı annenin çocuklarıydı⁵⁰. Esmâ Sultan'ın (d. 1726) annesi içinse Hanife Kadın⁵¹ ve Zeynep Kadın şeklinde iki ihtimal dillendirilir: ⁵².

Şermî, 1725 doğumlu Şehzade Abdülhamid'in (I. Abdülhamid) validesidir⁵³. Mihrişâh ise Şehzade Süleyman (d.1710) ile 1717 doğumlu Mustafa'nın (III. Mustafa) annesidir⁵⁴. Yani, Mihrişâh ve Şermî, padişah anneleriydi ancak ömürleri çocuklarının saltanatlarını görmeye yetmediği için “valide sultan” sıfatını resmen alamadılar. İkisinin de isimleri, sonradan padişah olan oğullarının yaptırdığı birer camii ile yaşatıldı⁵⁵.

Mihrişâh, hakkındaki “ikinci kadın” olduğu yaygın kanısına⁵⁶ rağmen arşiv evrakına göre en azından Receb 1135-Rebiülahir 1142/Mayıs 1723-Kasım 1729 tarih aralığında üçüncü kadındır ve bu süre zarfında başkadının Emetullah, ikinci kadının Şehzade Bayezid'in (d. 1718) validesi ve dördüncü kadının Şehzade Mehmed'in (d. 1717) validesi olduğu kesindir⁵⁷. O halde Mihrişâh'ın ikinci kadın olduğu kanısı ancak hakkında veri bulunmayan III. Ahmed devrinin son 10 ayında yaşanan kadın ölümleriyle sıralamanın değiştiği varsayımıyla izah edilebilir. Her halükârda, literatürde yerleşen bu bilgi, en azından belirtilen zaman aralığı için revize edilmelidir.

Aksi takdirde, padişah kadınları hayrat kitabeleri ve diğer yazılı metinlerde de yine adlarıyla anılmadıkları için sadece Mihrişâh'ın değil, silsiledeki diğer kadınlara ait tarihi eserlerin yahut vakfiyelerin saptanmasında da zincirleme hatalar süregidecektir. En azından silsiledeki ilk 5 kadının hangi yıl aralığında kim olduğu ve

⁵⁰ **Mü'ri't-Tevârih**, 1978, IIA, 9. Ayşe sultanların birinin annesinin Muslî/Müslî Kadın olduğu iddiası (**Sicill-i Osmanî**, I, 81 (1.cilt, s. 29)). Ayşe Sultan'ın annesinin Emine Kadın olduğu da söylenir (Uluçay, **a.g.e.**, s. 81; Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 206).

⁵¹ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 206.

⁵² **Sicill-i Osmanî**, I, 37 (1.cilt, s. 46).

⁵³ Kiraz Hamid Paşa, **a.g.y.**, vr. 55; Uluçay, **a.g.e.**, s. 83.

⁵⁴ **TSMA.d**, nr. 1137; Uluçay, **a.g.e.**, s. 83.

⁵⁵ III. Mustafa, annesi Mihrişâh Kadın ve kardeşi Şehzade Süleyman adına Üsküdar Ayazma'da bir camii (Uluçay, **a.g.e.**, s. 82; **Mü'ri't-Tevârih**, IIA, s. 39; **TSMA.d**, nr. 1137); Rabia Şermî adına oğlu I. Abdülhamid Beylerbeyi'nde bir cami (Sarıcaoğlu, **Sultan I. Abdülhamid**, s. 28) yaptırdı.

⁵⁶ Uluçay bu bilgiyi, III. Mustafa dönemine ait bir belgeye (“1175 senesi Şevvâl-i şerîfnde bundan akdem vefât iden İkinci Mihrişâh Kadın merhûmenin Enderûn-ı hümayûnda fûruht olunan eşyâsının defter müfredâtıdır”) (TSMA.d, nr. 8096)) dayandırır (Uluçay, **a.g.e.**, s. 81).

⁵⁷ 1723 öncesi kayıtlarda, Şehzade Mehmed'in validesi, ilk 5 kadın arasında değildir. 1723'ten itibaren “Şehzade Bayezid validesi ikinci kadın, Şehzade Süleyman validesi üçüncü kadın, Şehzade Mehmed validesi dördüncü kadın” şeklinde geçen onlarca kayıt vardır (TSMA.d, nr. 2366/7 (Receb 1135/Mayıs 1723); nr. 2367/8; nr. 2369/10; nr. 2371/3; nr. 2372/3 ve 10 ve 12; nr. 2373/4 (Rebiülahir 1142/Kasım 1729)). 1723 öncesi kayıtlarda bir kadının hem hiyerarşik sıralaması (baş, ikinci, üçüncü vb.) hem de kimin validesi olduğu aynı anda belirtilmemiştir.

yine şehzade annelerinin doğru tespiti, günümüze ulaşan tarihi eserlerin banilerinin hakkıyla belirlenmesi açısından mühimdir. Zira, bu kadınların 1141/Ağustos 1728-Temmuz 1729'da Üsküdar'da yaptırdığı ve çoğu günümüze ulaşan çeşmelerin bir kısmı literatürde yaygın şekilde yanlış banilere atfedilmektedir⁵⁸.

Benzer yanlışlıkların önüne geçmek için Mihrişâh Kadın'ın Zeynep Sultan'ın (d. 1718) validesi olduğu iddiasına⁵⁹ da Zeynep Sultan'ın Şehzade Abdülhamid'le aynı anneden doğduğu yönündeki bir diğerine⁶⁰ de temkinle yaklaşmak gerekir⁶¹. Mihrişâh'ı, Şehzade Süleyman ve Mustafa haricinde Bayezid ve Seyfeddin'in (d. 1728) anneleri yapan kanaat de yanlıştır⁶². Tersine onun, Numan'ın (d. 1723) annesi olma ihtimali belirmiştir⁶³. Aralık 1719'da doğup bir gün yaşayan Şehzade Abdullah'ın annesi de büyük ihtimalle odur; ondan 2-3 gün sonra dünyaya gelen 1,5 ay ömür sürecek Emetullah Sultan'ınki ise Şehzade Bayezid'in validesi kadındır⁶⁴.

⁵⁸ Birkaç sayfa sonra konu edilecek olan padişah kadınlarının Üsküdar'da yaptırdığı çeşmelere bkz.

⁵⁹ Şemdanizâde 18. yüzyılın ikinci yarısında kaleme aldığı eserinde, III. Mustafa ile Zeynep Sultan'ın aynı anne babadan (*li-ebeveyn*) kardeş olduklarını söyler (**Mü'ri't-Tevârih**, IIA, s. 15); Ahmet Yaramış, "III. Ahmet'in Kızı Zeynep Sultan'ın Hayatı ve Üsküdar'daki Vakfiyesi", **Üsküdar Sempozyumu II**, 12-13 Mart 2004 Bildiriler cilt I, Üsküdar Belediyesi, s. 198.

⁶⁰ Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar**, II, 223; Hüseyinliklioğlu, "Sultan III. Ahmed Dönemi'nde Osmanlı Hanedanı", s. 43, 45. İhsan kayıtlarında bu ikisinin annelerinin ayrı ayrı zikredilmesi bu ihtimali devre dışı bırakır (**TSMA.d**, nr. 2368/8; nr. 2369/1; nr. 2373/4; nr. 2373/7 vesaire).

⁶¹ Padişaha birden fazla çocuk veren her kadın, ihsan kayıtlarında ilk çocuğunun adı üzerinden kayda geçirilirdi. Aksi, aynı kadına 2 kez ihsan verilmesini gerektirir. Nitekim şehzadeler Süleyman ve Mustafa'nın annesi her zaman ilk çocuğu Süleyman üzerinden kaydedildiğinden belgelerde "Mustafa validesi kadın" ifadesine rastlanmaz. Hatta 1720'deki sünnet düğününde şehzadelere gelen hediyeler kaydedilirken Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid'in isimlerine ayrı ayrı başlıklar açıldığı halde valideler için sadece Süleyman, Mehmed ve Bayezid validesi kadınlar şeklinde başlıklar açılmıştır (**TSMA.d**, nr. 9561, vr. 4a). Dolayısıyla eğer Zeynep, Süleyman ve Mustafa'yla kardeş olsaydı validesinin adı toplu ihsan kayıtlarında hiç geçmezdi. Oysa her defasında müstakil olarak zikredilmiştir.

⁶² Hüseyinliklioğlu, **a.g.m.**, s. 43, 45. Şehzadeler Süleyman ile Bayezid'in aynı anneden olamayacakları hatt-ı hümayunda açıktır: "*Benim Vezîrim, vaz'-ı haml eden Süleymân'ın vâlidesidir. Bâyezid'in vâlidesi dahi bir kaç güne dek vaz'-ı haml eder*" (AE.SAMD.III, 223/21480). Süleyman ve Seyfeddin de aynı anneden olamaz çünkü ikisinin validelerine İç Hazine'den her defasında ayrı ayrı ihsan verilmiştir (**TSMA.d**, nr. 2371/10; nr. 2358/34; nr. 2371/12; nr. 2373/3; nr. 2373/4; nr. 2373/7).

⁶³ Birden çok çocuğu olan kadınların, ihsan kayıtlarına ilk çocuğu üzerinden kaydedilmesi temayülü gereği harem üyelerine verilen toplu ihsanlarda "Şehzade Numan validesi kadın" şeklinde bir ibareye hiç rastlanmaz. Şehzade Numan'ın ilk tıraşını gösteren istisnâî kayıta "Numan Validesi Üçüncü Kadın" ibaresi geçer ki o dönem üçüncü kadın Mihrişâh'tır (**TSMA.d**, nr. 2368/8 (Nisan-Mayıs 1725)).

⁶⁴ "*Vaz'-ı haml eden Süleymân'ın vâlidesidir. Bâyezid'in vâlidesi dahi bir kaç güne dek vaz'-ı haml eder*" hatt-ı hümayunundan Şehzade Süleyman ve Bayezid'in annelerinin birkaç gün arayla doğum yaptıkları öğrenilir (AE.SAMD.III, 223/21480). Bir sonraki başlıkta padişah çocuklarının listelendiği tabloda Aralık 1719'da 3 gün arayla doğan Şehzade Abdullah ile Emetullah Sultan hemen dikkati çeker. Zaten o ay genelde doğum yapan kadınlara verilen yüksek ihsan miktarı (burada 1.500 kuruş) Süleyman'ın ve Bayezid'in validelerine verilir (**TSMA.d**, nr. 2363/2).

Diğer bazı çocukların anneleri hakkında literatürde birbiriyle uyuşmayan bilgileri teyide imkân henüz doğmadığı için şimdilik bu isimleri zikretmeme yönüne gidildi.

III. Ahmed'in haremindeki kadın ve cariyelerin milliyeti, menşei ve saraya nasıl geldikleri konusunda yeterli bilgi yoksa da belgelerde Gürcü veya Çerkez asıllıların baskınlığı göze çarpar⁶⁵. Hammer göre, Şehzade Selim'in (d. 1707) annesi Rus, Murad'ın (d. 1708) Hırvat ve ikizler Ümmügülsüm ile Zeynep'in de Rus'tu⁶⁶.

Hediye yahut vezir muhalefatından gelen cariyelere rastlansa da bu dönemde hareme cariyeye temini daha ziyade satın alma yoluyla oldu⁶⁷. Satın alınan cariyelere çoğunlukla 120-325 kuruş arasında rayice uygun rakamlar ödeniyor⁶⁸; fakat cariyenin meziyetine göre bedel çok artabiliyordu. Örneğin çengî bir cariyeye 500 kuruşa⁶⁹, aşçı biri 450 kuruşa⁷⁰ ve şaire olan diğeri 700 kuruşa⁷¹ satın alındı. Kanun çalan Alemşâh Cariye için 1.200 ve neyzen bir diğeri için 1.100 kuruş verildi⁷². Bir başka neyzen cariyeye 1.350 kuruşa ve Hatem adlı çengî cariyeye tam 2.250 kuruşa satın alındı⁷³. Hangi üstün vasfından ötürü bu bedeli hakkettiği belirsiz olan Alicenâb için ise 1400 kuruş ödendi⁷⁴. Topkapı Sarayı'nın karşısında oturan IV. Murad'ın torunu Kaya Sultanzâde Fatma Hanım Sultan bu dönemde hareme cariyeye temininde öne çıkan isimlerdendi⁷⁵.

⁶⁵ Satın alınan 3 Gürcü ve 1 Çerkez kızı (TSMA.d, nr. 2353/455 (1123/1711). Satın alınan Gürcü ve Rus asıllı 8 cariyeye (C.SM, 80/4027 (1123/1711); Betül İpşirli Argıt, **Harem-i Hümayun Cariyeleri, 18. Yüzyıl**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2017, s. 74. Padişah, hasta kızının evine onu eğlendirmesi için Çerkez Rukiye Cariye'yi göndermişti (A.AMD, 02/72).

⁶⁶ Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Üçdal Neşriyat, 1996, XIII, 115, 128.

⁶⁷ Edirne'deki cülûsundan İstanbul'a gelene kadar âdet gereği çoğu Çerkez 100'den fazla cariyeye hediye edildiği söylenir (**De La Motraye's Travels**, I, 247). Nevşehirli'nin 1719'da Kâğıthane eğlencesinde "3 veya 4 tane seçme çiçek gibi kız" hediye ettiği söylenir (Mikes, **Türkiye Mektupları**, s. 27). Kırım hanından bir cariyeye hediye gelmiştir (TSMA.d, nr. 2366/4, vr. 2b (1135/1723)). Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'daki cariyeleri el konulanlara örnektir: "*Merhûm Ali Paşa'nın Asitâne'de olan cevârilere ve köleleri için haber gönderilmiş idi. Gelmedi mi?*" (A.AMD, 03/66).

⁶⁸ Değişik zamanlarda makul ücretler ödenen cariyelere örnek (Argıt, **Harem-i Hümayun Cariyeleri**, s. 75; TSMA.d, nr. 2353/455; TSMA. E. 523/2, vr. 11, 12, 15, 16; TSMA. E. 802/11, vr. 24).

⁶⁹ TSMA. E. 523/2, vr. 16 (1123-1124/1711-1712).

⁷⁰ TSMA. E. 523/2, vr. 7 (1117/1705-1706).

⁷¹ TSMA.d, nr. 2353/457 (Cemaziyelevvel 1124/Haziran 1712).

⁷² Kanunî Alemşâh, Yazıcı Efendi (Nevşehirli İbrahim) eliyle Helvacı kızından satın alındı. Neyzen cariyeye, Kaya Sultanzâde Hanım Sultan eliyle alındı (TSMA.d, nr. 2352/905 ve 907 (1120/1708-1709)).

⁷³ TSMA.d, nr. 2984, vr. 3b (1116/1704-1705), vr. 6a (1117/1705). Öte yandan 1121/1709 senesinde hareme satın alınan 4 aşçı cariyeye için 2.088 Esedî kuruş ödendi (MAD.d, nr. 2483, vr. 29).

⁷⁴ TSMA.d, nr. 2353/457 (1124/1712).

⁷⁵ Onun aracılığıyla bir cariyeye 1.000 kuruşa (TSMA.d, nr. 2352/866), ney üfleyen başka birisi 1.100 kuruşa (TSMA.d, nr. 2352/905) alındı. Bu şekilde 1121/1709-1710 yılında 900 kuruş, 390 kuruş, 335 kuruş ve 280 kuruş 4 cariyeye alındı (TSMA. E. 523/2, vr. 13). Bir başka cariyeye tedarikçisi Odalık Ayşe Kadın'dı (TSMA. E. 523/2, vr. 16; TSMA.d, nr. 2984, vr. 3b).

Padişahın bazı vasıflara sahip cariyeleri haremine katmak için sarf ettiği çaba kayda değerdir. Eski reisülküttaplardan Ahmed Paşa'nın satın aldığı fakat henüz hanesine götürmeyip kız kardeşinin evinde tuttuğu "okumuş cariyeye" için devreye girmesi böyledir⁷⁶. "Okumuşluk" ve "kâtibliğin" III. Ahmed'in haremünde değer gören vasıflardan olduğu ihsan kayıtlarından da fark edilir⁷⁷. Haremde edebî şahsiyetlerin varlığının önemsendiğini, hem şairlik yönü olan Rabia Şermî Kadın⁷⁸ hem de pahalı da olsa şiir yazma yeteneğinden ötürü alınmaya değer bulunan "şaire cariyeye" örneği ele verir. Fakat şimdilik ne bu kadınların padişaha yazdığı bir şiire ne de tersine, yani şairlik yönü olan ve sevgili damadı Nevşehirli'ye hitaben beyitler yazan padişahın kadınları için övgü dolu ifadelerle bezediği manzum metinlere denk gelindi.

Harem fertlerinin kitaplarla haşır neşir olmasını önemseyen ve İç Hazine'den Harem Dairesi'ne düzenli kitap çıkarttıran III. Ahmed, kitap hediye ederek de kadınlarını okumaya teşvik ederdi. Cülûstan itibaren Hazine'den Harem'e defalarca kitap çıkışı yapıldı ve dini ve beşerî ilimlere ait çok sayıda kitap buraya gönderildi⁷⁹. Zaten kitaplar için burada en geç 1719'da müstakil bir kütüphane ünitesi oluşturulmuş durumdaydı⁸⁰.

Padişahın kadınlarına münferit kitap hediyelerinde Mushaf'tan sonra başı Hz. Muhammed'in hayatının anlatıldığı siyer kitaplarının çekmesi, kendisinin kitap tercihleriyle örtüşmektedir⁸¹. Örneğin 6 ciltlik resimli Türkçe *Siyer-i Nebî*'nin ciltlerini Emetullah Başkadın, Şehzade Mehmed'in validesi ile Mihrişâh Kadın arasında paylaştırmıştı⁸².

⁷⁶ AE.SAMD.III, 225/21669. Ayrıca bkz. Uluçay, **Harem II**, s. 65.

⁷⁷ "Okumuş Arife kullarına" (TSMA.d, nr. 28, vr. 13a); "Kâtib Saliha kullarına" (nr. 28, vr. 19a).

⁷⁸ "Şâ'ir Şermî kullarına ihsân" (TSMA.d, nr. 2352/415 (1123/1711)).

⁷⁹ Bu minvalde en erken kayıt (TSMA.d, nr. 2402/11, vr. 1b (1115/1703). Başka örnekler (TSMA.d, nr. 2352/237 (1118/1707); nr. 2358/10, vr. 7b (1127/1715); nr. 158/1, vr. 8a (1129/1717); nr. 180/2).

⁸⁰ 1719'da "*Harem-i hümayûn kitâbhânesine vaz' olunmak üzere*" verilen başta Kur'an-ı Kerîm, dini, tarihî ve edebî eserlerden oluşan zengin bir liste (TSMA.d, nr. 2363/1, vr. 3a-5b). Sonraki yıllarda yapılan kitap takviyeleri (TSMA.d, nr. 2364/5, vr. 2b (1133/1721); nr. 2365/4, vr. 2b (1134/1722).

⁸¹ Mushaf hediye edilenler: İkinci Rukiye Kadın (TSMA.d, nr. 15, vr. 80b, 81a-b); Hümaşâh Bula (TSMA.d, nr. 51, vr.10a); İkinci Hazinedâr Emine ile Mihrişâh, Merâmi ve Mahbûbe (TSMA.d, nr. 2352/389); beşinci kadın, Sultan İbrahim validesi kadın ve Atike Cariye (TSMA.d, nr. 2365/4); Özbek Hanı'ndan gelen Mushaf bir cariyeye (TSMA.d, nr. 2353/34); başka bir cariyeye (TSMA.d, nr. 2365/2). Eski Saray'daki Şehsuvar Kadın'a (TSMA.d, nr. 180/2, vr. 2a).

⁸² Her birine veriliş tarihi sırasıyla Safer 1127/Şubat-Mart 1715, Şevval 1133/Temmuz-Ağustos 1721 ve Şevval 1136/Haziran-Temmuz 1724 şeklindedir (TSMA.d, nr. 180/2, vr. 2b).

Başk adına verdiği meşhur İslam tarihi *Tevârih-i Taberî*⁸³ ile içeriği net olmayan *Kitâb-ı Silsilenâme*⁸⁴; Şehzade Mehmed'in validesine verdiği başka bir musavver *Siyer-i Nebî* ile Mevlâna'nın tasavvuf anlayışını anlatan *Mesnevî-i şerîf*'in⁸⁵ musavver nüshası farklı zamanlarda kadınlarına hediye ettiği kitaplar arasında zikredilebilir⁸⁶. Mihrişâh Kadın'a, muhtemelen Makedonyalı İskender'in efsanelerini konu edinen *İskender*'in dördüncü cildini⁸⁷; üçüncü kadına 1719'da bir çeşit Hz. Ali biyografisi olan hacimli manzum mesnevi *Kitâb-ı Fazîletnâme-i İbn-i Yemîn*'i hediye etmişti⁸⁸. Kur'an hatmi yapan cariyesini de özel hazinesinden ödüllendirmişti⁸⁹.

Önemsenen bir diğer husus, cariyelerin musiki eğitimidir. Satın alınırken kanun ve ney gibi müzik aletlerini çalmada mahir kızlara fahiş rakamlar ödenmesi bir yana, cariyelerin ney dersleri önemsendi. Hatta bir ara bu amaçla devrin en bilindik bestekârlarından Eyyubî Derviş Neyzen Hüseyin Dede onlara hoca olarak atandı⁹⁰.

Eskiden olageldiği gibi III. Ahmed döneminde de Harem cariyelerden kurulu sâzende ve hânende takımının fasıllarına ev sahipliği yapan bir mekândı. Sâz takımında kanunî ve neyzen cariyeler kesin vardı⁹¹. Haremde ayrıca köçek gösterileri⁹² ve dönemin teatral performansı olan kol oyunu seyirleri⁹³ gibi eğlenceler düzenlenir; yılda ortalama 2-3 kez gerçekleştirilen bahçe halveti eğlenceleriyle haremde sakınlarına serbestçe eğlenme ve padişahla vakit geçirme fırsatı verilirdi⁹⁴. Bu etkinliğe haremdeki tüm kadın ve çocukların yanı sıra evlenip "taşraya" çıkan kızlar⁹⁵,

⁸³ Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 314-8.

⁸⁴ Eser, Osmanlı padişahlarının silsilesini yahut belki de bir tarikat silsilesini içeriyor olabilir.

⁸⁵ Mevlâna Celâleddin Rûmî'ye (ö.1273) ait 6 ciltlik Farsça *Mesnevî*'nin özellikleri ve içeriği hakkında bkz. Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 325-334.

⁸⁶ *Tevârih-i Taberî* cilt 1 (*TSMA.d*, nr. 2363/1, vr. 3b (1132/1719)); *Kitâb-ı Silsilenâme* (nr. 2363/10, vr. 2b (1132 1720)); *Siyer-i Nebî* (nr. 2365/2, vr. 2a (1134/1721)); *Mesnevî-i şerîf* (nr. 2366/4, vr. 2b (1135/1723)).

⁸⁷ Belgeden, eserin İran edebiyatının ünlü Farsça *İskendernâme*'lerinden biri mi yoksa Ahmedî'nin Türkçe *İskendernâme*'si mi olduğu anlaşılmıyor (*TSMA.d*, nr. 180/2, vr. 3a (1136/1724)). Ayrıca bkz. İsmail Ünver, "İskender (Edebiyat)", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 557-9.

⁸⁸ *TSMA.d*, nr. 2363/1, vr. 3b; 1113, vr. 9a (1132/1719). Eser hakkında bilgi için bkz. Aydın Kirman, "Yemînî", *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 420-2.

⁸⁹ Cariyeye entari ve şalvarı ile serâser kaftan ihсан edildi (*TSMA.d*, nr. 2364/8, vr. 3 (1133/1721)).

⁹⁰ Kopuz, "Lâle Devri Bestekârları", s. 84.

⁹¹ 1707'de hânende ve sâzende takımı en az 11 kişiden oluşuyordu (*TSMA.d*, nr. 2353/2).

⁹² 1714'te en az 4 köçek cariyeye vardı (*TSMA.d*, nr. 2357/3).

⁹³ Misafir gelen Fatma Sultan da haremde oynayan kolu seyretmişti (AE.SAMD.III, 225/21733).

⁹⁴ Eğlencenin mahiyeti daha önce aynı başlık altında ele alındı.

⁹⁵ Örnekler Fatma Sultan üzerinde yoğunlaşır (A.AMD, 03/05; C.SM, 92/4615).

eski padişahların kızları ve Şimşirlik'te tutulan şehzadelerinin⁹⁶ dâhil edildiği da olurdu.

Sayfiyedeyken, birkaç kadınının civardaki bahçelere kendi başlarına eğlenmeye gidebilmeleri⁹⁷ ve yine evli kızlarının saray ve yalılarında yatılı kalabilmeleri⁹⁸ gibi belgelere yansıyan ufak ayrıntılardan III. Ahmed'in, kadınlarına görece serbest bir hareket alanı sağladığı hissi oluşur. Aynı şekilde bazen kadınlarının sultan saraylarına yalnız gidiş-gelişlerine müsaade etti⁹⁹. Bazen de kendisi onlara eşlik ederdi nitekim Mihrişâh Kadın ve şehzadesi Süleyman'la birlikte yeğeni Safiye Sultan'ı ziyaret gitmişti¹⁰⁰.

Padişahın, kadınlarına özel hazinesinden muayyen vakitlerde yaptığı mutat harcama ve verdiği ihsanlar dışında çeşitli vesilelerle para, kürk, mücevher, kuşak gibi olağan dışı ihsanlar da bulunması çok sıktır¹⁰¹. Doğum yapan her kadına ve çocuklarının önemli anlarında annelerine hatırı sayılır miktarda para ihsanında bulunması bunlardandır¹⁰². En sevip saydığı kadını olarak bilinen ve mal temlikine erken başladığı Emetullah Başkadin'a vakıf kurma izni de verdi¹⁰³. 1705'te Galata'da bir ekmekçi fırını ve 1707'de Beyazıt'taki Eski Darphane binası ve çevresindeki arsayı ona temlik etti¹⁰⁴. Bu arsaya hayır amaçlı mescit, çeşme, mektep gibi tesisler yaptıran Emetullah, simkeşhâneye çevirdiği Eski Darphane binasını ve diğer emlakını, yaptırdığı bu tesislerin masraflarına vakfetti¹⁰⁵. Medine-i Münevvere'de de vakıfları

⁹⁶ Şehzade İbrahim, Mahmud, Hasan ve Osman ile Emetullah Sultan (TSMA. E. 802/12, vr. 30 (Şevval 1125/Ekim-Kasım 1713); TSMA.d, nr. 2361/12, vr. 3 (Zilhicce 1130/Ekim-Kasım 1718)).

⁹⁷ 1708 yazında göç Karaağaç Bahçesi'ndeyken bir defa Emetullah Başkadin'ın ve başka bir zaman Hümaşâh Kadın ile İkinci Kadın'ın Vidos Bahçesi'ne gidişine izin verildi (TSMA.d, nr. 2983, vr. 4a)

⁹⁸ AE.SAMD.III, 226/21795; AE.SAMD.III, 228/21900; AE.SAMD.III, 225/21670.

⁹⁹ "Sultân kızım ve vâlideşi ve Safiye Sultân'ın karındâşı ben varmazdan mukaddemce vardılar. Bir gece kalup ertesi geldiler" (A.AMD, 03/54).

¹⁰⁰ TSMA.d, nr. 2184, vr. 57a (1133/1721). Benzer örnekler için bkz. TSMA.d, nr. 2353/45, vr. 2a (1123/1711, ikinci kadın ile Üsküdar'a); nr. 2353/361 (1126/1714, beşinci kadın ile Maktul Yalısı'na).

¹⁰¹ Mutat ihsanlara; türlü tayinatlar, düğün gibi önemli günlerde verilenler, her Receb ayında Surre bahşişi, Ramazan ve Kurban bayramlarında ihsan, her göç öncesinde verilenler sayılabilir.

¹⁰² Şehzade Mustafa'nın doğumunda annesine 1.000 kuruş (TSMA.d, nr. 2360/2), Abdülhamid'ininde bir murassa kuşak (TSMA.d, nr. 28, vr. 4b), Emine Sultan'ıninde 1.000 kuruş (TSMA.d, nr. 2373/3) ihsan verildi. Şehzade Süleyman'ın önemli günlerinde validesine verilenler: tıraşında 1.000 kuruş (TSMA.d, nr. 2353/369), hocaya çıktığında 1.500 kuruş (TSMA.d, nr. 2353/298), sünnetinde 4.000 kuruş (TSMA.d, nr. 2363/11).

¹⁰³ Uluçay, **Padişahın Kadınları ve Kızları**, s. 79.

¹⁰⁴ Uluçay, **a.g.e.**, s. 80. Ayrıca bkz. TSMA. E. 12286; TSMA. E. 7768. İkinci Kadın'a da Odunkapısı'ndaki fırınlar temlik edilmişse de tarihi belli değildir (İE.SM, 31/3289 (tarihsiz)).

¹⁰⁵ Şaban 1119/Kasım 1707 tarihli vakfiyesine göre 7 dükkân, 115 oda, 1 mahzen ve 2 *masura* suyun gelirleri sözü edilen mescit, mektep, sebil vesaireye bırakıldı (TSMA. E. 6848; Uluçay, **a.g.e.**, s. 80;

olan Emetullah'ın hayrat inşası için kuşaklarından bir kısmını satışa çıkarması kayda değerdir. En yüksek fiyatı verene satılması için devlet erkânı arasında gezdirilen kuşaklardan 3'ü, Nevşehirli ile onun kethüdası Mehmed ve dönemin defterdarı tarafından alınmış ve yeterli teklifin gelmediği dördüncüsü geri gönderilmişti¹⁰⁶. Hasköy¹⁰⁷ ve Üsküdar'daki çeşmeler Emetullah'ın yaptırdığı diğer hayır işlerindendi.

1141/1728-1729'da III. Ahmed'in kadınları arasında çeşme yaptırma seferberliği yaşandığı söylene yeridir. O yıl Topkapı Sarayı dışına Bâb-ı Hümâyün önüne yaptırdığı fevkalade güzellikteki çeşmeye ek olarak Üsküdar'da yeni hizmete giren su yolu üzerine, İskele Meydanı'na validesi adına ve semtin değişik mahallerine şehzadeleri adına çeşmeler yaptıran padişahın kadınları da semtte çok sayıda çeşme yaptırdı. Nevşehirli gibi bazı devlet ricalinin de katılımıyla inşa edilen 30'a yakın çeşmeyle semt âdeta bezendi¹⁰⁸. Ya çeşme inşası hususunda III. Ahmed kadınlarını teşvik etmiş¹⁰⁹ ya da kadınlar bu işi kendi aralarında yarışa dönüştürmüştü. Başkadın Emetullah 1 çeşmenin¹¹⁰, Şehzade Bayezid'in validesi ikinci kadın 2 çeşmenin¹¹¹, Şehzade Süleyman ve Mustafa'nın validesi üçüncü kadın (Mihrişâh) 2 çeşmenin¹¹², Şehzade Mehmed'in validesi dördüncü kadın 2 çeşmenin¹¹³, Şehzade Abdülhamid'in

Semiha Nurdan, "Sultan III. Ahmed Döneminde Hayırsever Bir Saraylı Kadın: Emetullah Başkadın Vakfı ve Vakfiyeleri", **Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi**, 2020, 1(1), s. 179-195).

¹⁰⁶ 3 kuşağın satışından elde edilen 8.250 kuruş (16,5 kese) ve önceden yollanan 55 kese 200 kuruşla birlikte toplamda 71 kese 450 kuruş hayrat inşası için bina eminine verildi (AE.SAMD.III, 228/21963).

¹⁰⁷ 1140/1727-8 yapım tarihli bu eserin yakınındaki Keçeci Mescidi'ni de onarttı, minber koydurarak camiye çevirdi. Caminin altına mektep de yaptırdığı söylenir (Aynur & Karateke, **a.g.e.**, s. 249).

¹⁰⁸ Aynur & Karateke, **a.g.e.**, s. 175. Bu çeşmeler, Nevşehirli'nin baniliğinde 1728'de tamamlanan Üsküdar su yolunun üzerine inşa edildi (Çeçen, "Üsküdar Suları", 375).

¹⁰⁹ Birinin kitabesinde banisi ikinci kadının, çeşmeyi III. Ahmed'in isteği üzerine yaptırdığı belirtilir (Aynur & Karateke, **a.g.e.**, s. 207-8).

¹¹⁰ Üsküdar İmrâhor Camii yanında (Aynur & Karateke, **a.g.e.**, s. 195).

¹¹¹ Tam konumu tespit edilemeyen ilkinin kitabesinde, H. 1141'de "ikinci kadın" tarafından yaptırıldığı yazar. Bulgurlu Mescidi yanındaki diğerinin kitabesinde banisinin, "Şehzade Bayezid validesi kadın" olduğu yazar. *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri* adlı çalışmada bu 2 çeşmenin Mihrişâh Kadın'a atfedilmesi (sayfa 207 ve 208) yanlıştır. Çünkü 1135-1142/1723-1729 tarih aralığında Şehzade Bayezid'in validesi ikinci kadındı ve Şehzade Süleyman validesi (Mihrişâh) üçüncü kadındı.

¹¹² Selamsız Caddesi'ndekinin kitabesinde banisinin "Şehzade Süleyman validesi kadın" olduğu yazar. Bülbüldere Çıkamazı'ndakininde ise "üçüncü kadın" ibaresi vardır ki H. 1141 yılında bu ikisinin de Mihrişâh Kadın olduğu belirtilmişti. *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri* adlı çalışmada, ikinci çeşmenin Mihrişâh Kadın'a atfedilmemesi yanlıştır (s. 210 ve s. 217).

¹¹³ Tam mevki belli olmayan ilkinin kitabesinde "dördüncü kadın" tarafından yapıldığı yazar ki bu tarihte dördüncü kadın Şehzade Mehmed'in validesiydi. Tembeller Mahallesi Kireçhane karşısındaki ikincisinin kitabesinde Şehzade Mehmed validesi kadının yaptırdığı yazar (**aynı eser**, s. 188 ve 213).

validesi Rabia Şermî¹¹⁴ ve Şehzade Seyfeddin'in validesi kadın¹¹⁵ 1'er çeşmenin banisi oldular. Öte yandan Hâce Ayşe Behrî Kadın, Eyüp'te Eyüpsultan Camii'nin haziresi önüne 1 çeşme yaptırmıştı¹¹⁶.

III. Ahmed'in kadınlarının sağlığı hakkında; kayıtlara en sık yansıyan problemin *humma* ve boğazda illet olduğu söylenebilir. Gerektiğinde dönemin hekimbaşısı ve Musevî Hekim Yasef'in devreye girdiği tedavi sürecinde en sık başvurulanan yöntem yine *fasd*, yani vücuttan kan almadır. Padişah, kızı ve damadının evindeyken *humma* tutan Emetullah Başkadın için *fasd* uygulanmasını Nevşehirli'ye şöyle buyurur: “[Sultân kızımın] *vâlidelerini humma incidmiş. Tabî'atları öteden beri ağırcaadır. Münâsib ise hemân müshil verilüp kan alınmak. Eğer hastalığı var ise hiffet bulur*”¹¹⁷. Emetullah'ın daha önceki kan aldırışları da kayıtlardan takip edilebilmektedir¹¹⁸.

Emine sultanlardan birinin annesi boğazından çok hastalandığında da aynı tedaviye başvuruldu¹¹⁹. Hem dönemin hekimbaşısı hem de Hekim Yasef'in muayene ettiği kadına uygulanan *fasd* işlemi 4 defa tekrarlandığı halde müspet bir netice alınamayınca padişah telaşlanmış; kadının durumunda korkulacak bir şey olup olmadığını (“*muhavvif midir değil midir*”) hekimbaşına sordurmuştu¹²⁰.

Doğumu yaklaşan hamile bir kadını ise göç mevsimi sonunda sayfiyeden Topkapı Sarayı'na dönüşe geçileceği esnada hastalandı. Padişah, ateş ve *humma*dan mustarip kadını Hekim Yasef'e muayene ettirdi. Kadının durumunun hâlâ ciddiyetini koruduğunu Nevehirli'ye “*kadın hazretleri bu za'f üzere kalursa harekete bir vechile kâdir değildir. Hakk te'âlâ kendi fazl u keremi ile kuvvet ihsân eyleye!*” diye haber verdi; “*vücûda gelecek yolcumuzdan dahi bir eser yokdur*” diyerek bebeğin henüz doğmadığını da bildirdi¹²¹. İlerleyen günlerde kadın iyileşse de dünyaya getirdiği kız

¹¹⁴ Şemsi Paşa'da (**aynı eser**, s. 210-211).

¹¹⁵ Kaptan Paşa Camii avlu kapısındaki çeşmenin kitabesinde banisinin, “Şehzade Seyfeddin validesi kadın” olduğu yazar. III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri'nde, bu şehzadenin annesini Mihrişâh Kadın olarak veren kaynaklara atfen “Mihrişâh Kadın Çeşmesi” diye isimlendirilmesi yanlıştır (s. 209).

¹¹⁶ Kitabesi 1139/1726-7 tarihli (aynı eser, s. 169).

¹¹⁷ AE.SAMD.III, 228/21900.

¹¹⁸ 1711'de *fasd* işlemi yapılan Emetullah Kadın'a 100 kuruş ihsan verildi (TSMA.d, nr. 1996, vr. 11a).

¹¹⁹ Emine adında 1130-1132/1718-1720 arasında 2 yıl ve 1132-1134/1720-1722 arasında 1,5 yıl yaşayan 2 kızı oldu. Referans bilgilerine bir sonraki başlıktan bakılabilir.

¹²⁰ “Emine Sultân'ın vâlidesi boğaz illetinden ziyâde hasta. Dörd def'â *fasd* etdiler. Henüz teskîn olmadı. Hekimbaşî dünkü gün bakdı. Hâlâ, Yasef bakıyorlar. Muhavvif midir değil midir? Hekimbaşî Efendi'ye tezkere yazılıp cevâbı geldikde kâğıdı gönderesiz” (AE.SAMD.III, 226/21795).

¹²¹ AE.SAMD.III, 222/21470. Bahsedilenin Emetullah Başkadın olduğu hissi uyanır.

çocuğunu *humma* tutuyordu¹²². *Humma*dan başka sıkıntısı olmayan bebeğin iyileşeceğine inancından olsa gerek padişah, doğumun duyurulmasını buyurdu¹²³.

Kayıtlara “üçüncü kadın” şeklinde geçen ve ismi tespit edilemeyen kadın, sağlık sorunlarıyla uğraşan bir diğerydi. Tedavisi için 1711 baharında Hekim Yasef’e özel bir macun yaptırılmış¹²⁴, 3 yıl sonra 1714’te hastalandığında ise iyileşemeyerek vefat etmişti¹²⁵. Defin masrafları, helva harcı ve *ıskât-ı salâtı*, yani kılamadığı namazları yerine verilen fitre ve etrafa borçları padişahın özel hazinesinden ödendi¹²⁶. Metrukesinden İç Hazine’ye konan özel eşyaları, 18. yüzyıl başında bir padişah kadınının günlük yaşantısını idame ettirme şeklinin ipuçlarını içerir¹²⁷.

III. Ahmed’in, tahttan indirilişinden 2 ay önceye ait olan eldeki en geç tarihli kayda göre o sıra hayatta 13 kadını vardı. Bunlar; başkadın, ikinci, üçüncü, dördüncü kadınlar ile Şehzade Mehmed validesi, Şehzade Abdülhamid validesi, Şehzade Seyfeddin validesi, Esmâ Sultan validesi, Saliha Sultan validesi, Emine Sultan validesi, Zübeyde Sultan validesi, Zeynep Sultan validesi ve Ayşe Sultan validesi olan kadınlardı¹²⁸. Padişah 2 Ekim 1730’te tahttan indirildiğinde kadınları ve bekâr kız çocukları gelenek olduğu üzere Eski Saray’a gönderildi. 1145/1732-1733’te bazı şehzadeleri (Süleyman, Seyfeddin) ve kız çocuklarıyla (Fatma, Ümmügülüm,

¹²² “Kadının elhamdülillah iyiliği var. Hayf olacak hastalığı kalmadı. Küçük sultânın humması ayrılmadı. Her gün tutar lâkin elhamdülillah sâde humma var. İnşâ’allah def’ olur. Sultân kızım [Fatma Sultan] geldikde görürler” (AE.SAMD.III, 228/21925). Göç mevsiminin bitiş tarihi ve çocukların doğum-ölüm tarihleri gibi ipuçları, bu bebeğin Zilkade 1134/Ağustos-Eylül 1722 doğumlu Ümmüseleme Sultan olduğunu düşündürdü. O sene göç mekânı Valide Sultan Yalısı’ndan 29 Zilkade 1134/30 Ağustos 1722’de geri taşınılmıştı (TSMA.d, nr. 2365/11; nr. 2184, vr. 76a).

¹²³ AE.SAMD.III, 228/21925.

¹²⁴ Bu amaçla İç Hazine’den verilen inci, yakut, zümrüt, lâl, panzehir, öd, amber vb. miktarı için bkz. TSMA.d, nr. 17, vr.13b (Rebiülevvel 1123/Nisan-Mayıs 1711).

¹²⁵ TSMA.d, nr. 2357/2 (Safer 1126/Şubat-Mart 1714). Bu hastalığı sırasında da tedavisiyle Hekim Yasef ilgilendi (TSMA.d, nr. 2353/355).

¹²⁶ Merhumenin kabrinin sandukası, üzerine konulan sof ve taş ile marangoz ücreti ve helva harcı için toplam 430 kuruş (TSMA.d, nr. 2353/355), *ıskât-ı salâtı* için 30 kuruş (TSMA.d, nr. 2353/356), kapıcı, baltacı, terzi, kuyumcu ve kürkçüye olan borçları için 1.052 kuruş (TSMA.d, nr. 2353/297) ödendi.

¹²⁷ Farklı kalite ve malzemeden üretilen 16 kürk ile çeşitli sayıda yorgan, yastık, yüz yastığı, mik’ad, cibinlik, perde, kapı perdesi, gümüş ve bakırdan yapılmış kapacak (gülâbdan, buhurdan, ibrik, su tası, sahan ve kapak, sini, şamdan, fener, kahve ibriği, askısı ve tepsisi, şeker kutusu vesaire), Çin porseleni ve billur camdan tabak ve kâse ile asma saat bulunuyordu (TSMA.d, nr. 2353/446).

¹²⁸ Bu belgede birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kadınların kimlerin valideleri olduğu bilgisi yoktur (TSMA.d, nr. 2374/1, vr. 2a. (15 Muharrem 1143/31 Temmuz 1730). Benzer bir başkası (TSMA.d, nr. 2373/12 (Zilhicce 1142/Haziran-Temmuz 1730)).

Ümmüseleme ve Emine sultanlar) eş zamanlı olarak en az 4 kadını vefat etti. Bunlar, Emetullah Başkadin, Mihrişâh, Rabia Şermî ve Fatma kadınlardır¹²⁹.

Peş peşe yaşanan ölümler akla iki ihtimali getirmektedir: salgın hastalık veya canlarına kasıt. Şehzade Süleyman'ın çiçek hastalığından öldüğü bilgisi, diğerlerinin de çiçek yahut başka bir salgın hastalığa yakalanmış olabileceğini düşündürür¹³⁰. Nitekim yabancı gözlemciler o sıralar şiddetli bir veba salgınının İstanbul halkını kırıp geçirdiğini anlatır¹³¹. Geçmişte yaşanan benzer bir örnekte de III. Murad'ın çok sayıda kızı, onun vefatından 2 yıl sonraki veba salgınında hayatını kaybetmişti¹³². Birkaç ay içinde bunca ölümün yaşanmasının ardında kasıt arayan Uluçay ise ölümlerin bir hadiseyle ilintili olup olmadığının araştırılmasından yanadır¹³³.

5.2. Çocukları

5.2.1. Çocuklarının Doğum-Ölümlerine Dair

III. Ahmed'in saltanat dönemi esas alınarak saptanan 51 çocuğunun isimleri ile doğum ve ölüm tarihleri aşağıda tabloda yer almaktadır¹³⁴.

TABLO-8: Padişahın Çocukları ve Doğum-Ölüm Tarihleri

Adı	Doğum Tarihi	Ölüm Tarihi
Fatma	22 Cemaziyelahir 1116 ¹³⁵ / 22 Ekim 1704	Zilkade 1145 ¹³⁶ /Nisan-Mayıs 1733 29 yaşında
Mehmed (A)		

¹²⁹ Uluçay, **a.g.e.**, s. 80-82; Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 206. Bir manzumede ki Ümmüseleme Sultan ile annesinin beraber vefat ettiği bilgisi, yukarıdakilerden birisinin Ümmüseleme'nin annesi olabileceğini düşündürdü (Dikmen, "Seyyid Vehbi ve Divanının", II, 373).

¹³⁰ **Subhî Tarihi**, s. 178; **Mür'i't-Tevârih**, I, 32.

¹³¹ **NA. SP 97/26 Part 2**, f. 314b (15/26 Eylül 1732), f. 332a (13/24 Ocak 1733). Temmuz 1732-Şubat 1733 arası etkin olan salgında, dönem sadrazamının kapı halkından aralarında oğlu, erkek kardeşi ve yeğeninin de bulunduğu 300 kişinin hayatını kaybettiği söylenir (Shay, **The Ottoman Empire**, s. 39).

¹³² Emecen, **Osmanlı Sultanları-II**, s. 70.

¹³³ Uluçay, **Padişahın Kadınları ve Kızları**, s. 83.

¹³⁴ Alderson ve Uluçay, III. Ahmed'in aynı isimli çocuklarının bazılarını gözden kaçırdıklarından listeleri eksiktir. Zeynep ismindeki 4 kızın 3'nü tespit edip 23 Rebiülevvel 1126/8 Nisan 1714 doğumlu 18 ay hayat süren Zeynep'i atlamaları böyledir. Benzer şekilde 3 Selim'den 2'sinden bahseden Alderson, 1127/1715 içinde doğup ölen Selim ile 1130/1718 doğumlu 2-3 hafta yaşayan Selim'i tek kişi alayıp yaşam aralığını 1127-1130/1715-1718 şeklinde vermiştir (Uluçay, **a.g.e.**, s. 86-87; Alderson, **a.g.e.**, Table XLI).

¹³⁵ **Nusretname**, s.820; **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 289; **TSMA.d**, nr. 51, vr. 34b (sadece ay bilgisi); **Târih-i Râşid ve Zeyli** (bu tablo boyunca **TRveZ**), II, 735 (22 Cemaziyellevvel); **Uşşâkizâde Târihi**, II, 785 (5 Cemaziyellevvel).

¹³⁶ **Subhî Tarihi**, s. 198; **Mür'i't-Tevârih**, I, 30; **TSMA.d**, nr. 19/2, vr. 50b.

	8 Şaban 1117 ¹³⁷ /25 Kasım 1705	8 Rebiülevvel 1118 ¹³⁸ /20 Haziran 1706 7 aylık
İsa	10 Zilkade 1117 ¹³⁹ /23 Şubat 1706	10 Safer 1118 ¹⁴⁰ /24 Mayıs 1706 3 aylık
Ali	6 Rebiülevvel 1118 ¹⁴¹ / 18 Haziran 1706	3 Cemaziyelahir 1118 ¹⁴² /12 Eylül 1706 3 aylık
Hadice (A)	16 Şevval 1118 ¹⁴³ /21 Ocak 1707	27 Şevval 1119 ¹⁴⁴ /21 Ocak 1708 1 yaşında
Rukiye (A)	29 Muharrem 1119 ¹⁴⁵ / 2 Mayıs 1707	30 Cemaziyelevvel 1119 ¹⁴⁶ /29 Ağustos 1707 4 aylık
Selim (A)	18 Cemaziyelahir 1119 ¹⁴⁷ / 16 Eylül 1707	14 Safer 1120 ¹⁴⁸ / 5 Mayıs 1708 8 aylık
Murad	12 veya 21 Zilkade 1119 ¹⁴⁹ / 4 veya 13 Şubat 1708	10 Muharrem 1120 ¹⁵⁰ /1 Nisan 1708 2 aylık
Zeynep (A) (İkiz) ¹⁵¹	15 veya 24 Zilkade 1119 ¹⁵² / 7 veya 16 Şubat 1708	20 Şaban 1120 ¹⁵³ /4 Kasım 1708 9 aylık
Ümmügülsüm (İkiz) ¹⁵⁴	15 veya 24 Zilkade 1119 ¹⁵⁵ / 07 veya 16 Şubat 1708	Cemaziyelahir 1145 ¹⁵⁶ /Kasım-Aralık 1732 26 yaşında
Abdûlmelik ¹⁵⁷ / Abdûlmâlik	9 Şevval 1121 ¹⁵⁸ /12 Aralık 1709	17 Muharrem 1122 ¹⁵⁹ /18 Mart 1710 3 aylık
Zeynep (B)	4 Zilkade 1121 ¹⁶⁰ /5 Ocak 1710	5 Cemaziyelahir 1122 ¹⁶¹ / 1 Ağustos 1710 7 aylık

¹³⁷ Nusretnâme, s. 835; Uşşâkîzâde, II, 820; TSMA.d, nr. 15, vr. 131a; nr. 28, vr. 5a; TSMA. E. 802/5, s. 21; TRveZ, II, 755 (7 Şaban).

¹³⁸ Nusretnâme, s. 841; TRveZ, II, 767; Uşşâkîzâde, II, 863; TSMA.d, nr. 2352/176; nr. 15, vr. 141b.

¹³⁹ TRveZ, II, 757; Nusretnâme, s. 837; Uşşâkîzâde, II, 825.

¹⁴⁰ TRveZ, II, 767; Nusretnâme, s. 840; Uşşâkîzâde, II, 861 (2 Safer).

¹⁴¹ Nusretnâme, s. 841; TSMA.d, nr. 15, vr. 141a; TRveZ, II, 767; Uşşâkîzâde, II, 862 (Son 2 kaynağa göre Ali, Şehzade Mehmed'in öldüğü 8 Rebiülevvel günü doğdu).

¹⁴² TRveZ, II, 770; Nusretnâme, s. 843; Uşşâkîzâde, II, 865; MAD.d, nr. 948, vr. 14.

¹⁴³ TRveZ, II, 773; Nusretnâme, s. 845; Uşşâkîzâde, II, 871.

¹⁴⁴ TRveZ, II, 788; Nusretnâme, s. 856; Uşşâkîzâde, II, 915

¹⁴⁵ TRveZ, II, 777; Nusretnâme, s. 849; Uşşâkîzâde, II, 902.

¹⁴⁶ TRveZ, II, 785; Nusretnâme, s. 854; Uşşâkîzâde, II, 909; TSMA.d, nr. 1111, vr. 19b (sadece ay).

¹⁴⁷ Nusretnâme, s. 854; TSMA.d, nr. 2352/181; 16, vr. 8a; MAD.d, nr. 1109, vr. 2; TRveZ, II, 785 ve Uşşâkîzâde, II, 910 (19 Cemaziyelahir).

¹⁴⁸ TRveZ, II, 793; Uşşâkîzâde, II, 943; MAD.d, nr. 2488, vr. 2; Nusretnâme, s. 867 (14 Safer).

¹⁴⁹ Nusretnâme, s. 858; MAD.d, nr. 1109, vr. 3 veya TRveZ, II, 788; Uşşâkîzâde, II, 916; TSMA.d, nr. 2352/182; nr. 16, vr.13a (11 Zilkade).

¹⁵⁰ TRveZ, II, 791; Nusretnâme, s. 865; Uşşâkîzâde, II, 940; MAD.d, nr. 2488, vr. 2.

¹⁵¹ Ümmügülsüm Sultan ile ikiz kardeşidir.

¹⁵² Nusretnâme, s. 858 veya TRveZ, II, 788 (2 kaynakta da ikizlerin, Şehzade Murad'dan 3 gün sonra doğduğu vurgulanır); Uşşâkîzâde, II, 916 (25 Zilkade, ikizlerden biri için sehven Rukiye denmiş).

¹⁵³ TRveZ, II, 796; Nusretnâme, s. 869; Uşşâkîzâde, II, 952.

¹⁵⁴ Zeynep Sultan'ın ikiz kardeşidir.

¹⁵⁵ Bkz. Zeynep Sultan'ın doğum tarihine yönelik yukarıdaki dipnot.

¹⁵⁶ TSMA.d, nr. 2214; nr. 2808; Subhî Tarihi, s. 178.

¹⁵⁷ Arşiv evrakında Abdûlmâlik'tir. Abdülmecid adında ikiz kardeşinin varlığı iddiası (Alderson, a.g.e., Table XLI) teyit edilemedi.

¹⁵⁸ Nusretnâme, s. 887; TRveZ, II, 829; Uşşâkîzâde, II, 998; TSMA.d, nr. 28, vr.7a.

¹⁵⁹ Nusretnâme, s. 892; TRveZ, II, 832; Uşşâkîzâde, II, 1011; TSMA.d, nr. 2354/1 (sadece ay).

¹⁶⁰ Nusretnâme, s. 888; TRveZ, II, 829; Uşşâkîzâde, II, 1001.

¹⁶¹ Nusretnâme, s. 896; TRveZ, II, 838; TSMA.d, nr. 2354/6 (sadece ay); Uşşâkîzâde, II, 1026 (4 Cemaziyelahir).

Süleyman	29 Cemaziyelahir 1122 ¹⁶² / 25 Ağustos 1710	Cemaziyelahir veya Receb 1145 ¹⁶³ / Kasım-Aralık 1732 23 yaşında
Hadice (B)	3 veya 10 Şaban 1122 ¹⁶⁴ / 27 Eylül veya 4 Ekim 1710	H. 1151? ¹⁶⁵ /1738 senesi 29 yaşında
Atike	20 Safer 1124 ¹⁶⁶ /29 Mart 1712	Zilhicce 1150 ¹⁶⁷ /Mart-Nisan 1738 26 yaşında
Rukiye (B)	28 Safer 1124 ¹⁶⁸ /6 Nisan 1712	17 veya 18 Zilkade 1126 ¹⁶⁹ / 24 veya 25 Kasım 1714 2 yıl 10 aylık
Mehmed (B)	16 Ramazan 1124 ¹⁷⁰ / 17 Ekim 1712	21 Cemaziyelahir 1125 ¹⁷¹ /15 Temmuz 1713 9 aylık
Zeynep (C)	23 Rebiülevvel 1126 ¹⁷² / 8 Nisan 1714	Şaban veya Ramazan 1127 ¹⁷³ / Ağustos veya Eylül 1715 1,5 yaşında
Rukiye (C) ???	??? ¹⁷⁴	Muharrem 1129 ¹⁷⁵ /Aralık 1716-Ocak 1717
Saliha	4-10 veya 15 Rebiülahir 1127 ¹⁷⁶ / 9-15 veya 20 Nisan 1715/Edirne	14 Ramazan 1192 ¹⁷⁷ /6 Ekim 1778 65 yaşında
Selim (B)	15 Rebiülahir 1127 ¹⁷⁸ / 20 Nisan 1715 /Edirne	Ramazan 1127 ¹⁷⁹ /Eylül 1715 5 aylık
Ayşe (A)	11 Şevval 1127 ¹⁸⁰ /10 Ekim 1715 /Mora Seferi sırasında	Muharrem 1129 ¹⁸¹ /Aralık 1716-Ocak 1717 /Edirne 1 yıl 3 aylık

¹⁶² Nusretnâme, s. 898; TRveZ, II, 840; Uşşâkîzâde, II, 1028 (28 Cemaziyelahir).

¹⁶³ Subhî Tarihi, s. 178 veya Mür'î't-Tevârih, I, 30; Sicill-i Osmanî, I, 44.

¹⁶⁴ Nusretnâme, s. 900; TRveZ, II, 842 veya TSMA.d, nr. 16, vr. 37a; nr. 28, vr. 10a; Uşşâkîzâde, s. 1036 (9 Şaban).

¹⁶⁵ Uluçay, a.g.e., s. 92; Sicill-i Osmanî, I, 31 (1.cilt, s. 16). Dönem kroniği Subhî Tarihi'nde ölüm kaydı yok.

¹⁶⁶ Nusretnâme, s. 937; Uşşâkîzâde, II, 1096 (bu kaynak aynı gün farklı annelerden isimleri zikredilmeyen 1 kız 1 erkek 2 çocuk dünyaya geldiğini söylerse de erkek çocuğu bilgisi teyit edilemedi); D. BŞM.d, nr. 1210 (Doğan çocuğun adı yazılmamış, birkaç gün sonra bir başka kız çocuğu daha doğduğuna atfen olmalı “ibtidâ sultân dünyaya geldikde” ifadesi var).

¹⁶⁷ 12 Zilhicce 1150/22 Mart 1738'de Atike Sultan'a verilen senelik odun tayinatı vefatı sebebiyle kesildi (C.SM, 137/6862; Uluçay, a.g.e., s. 91). Dönem kroniğinde (Subhî Tarihi) ölüm kaydı yok.

¹⁶⁸ Nusretnâme, s. 937; TSMA.d, nr. 2353/126 ve TSMA.d, nr. 16, vr. 75b.

¹⁶⁹ Sadaret Defterleri, nr. 360, vr. 46a veya Nusretnâme, s. 1004; TSMA.d, nr. 2357/10 (sadece ay).

¹⁷⁰ Nusretnâme, s. 944; TSMA.d, nr. 16, vr. 82b.

¹⁷¹ Nusretnâme, s. 976; TRveZ, s. 767; Târîh-i Göynüklü, s. 139.

¹⁷² Nusretnâme, s. 993; MAD.d, nr. 1667, vr. 31; TSMA.d, nr. 9670/43.

¹⁷³ AE.SAMD.III, 163/15926 veya TSMA.d, nr. 2358/51 (iki belgede de gün bilgisi yok).

¹⁷⁴ 1 Cemaziyellevvel 1127/5 Mayıs 1715 tarihinde hayattadır (İE.ENB, 6/616).

¹⁷⁵ Rukiye Sultan'ın tekfin ve tecviz masrafı için harcananlar (AE.SAMD.III, 17/1604 (Başka bir hanedan üyesi olma olasılığı çok çok düşüktür)).

¹⁷⁶ TRveZ, s. 898 veya Nusretnâme, s. 1016. İkinci kaynak Şehzade Selim'le aynı gün doğduğunu söyler. Bunların ikiz kardeş olduğu iddiası (Alderson, a.g.e., Table XLI) kaynaklardan teyit edilemedi. 11 Rebiülahir'de ismi belirtilmeyen bir kız çocuğu doğumu kaydı vardır (Târîh-i Göynüklü, s. 156).

¹⁷⁷ Hikmet Çiçek, “Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)”, Atatürk Ü. TAE Doktora Tezi, Erzurum, 2018, s. 758. Vefatı sonrası İç Hazine'ye nakledilen eşyalarının listesi için bkz. TSMA.d, nr. 766; Uluçay, a.g.e., s. 89.

¹⁷⁸ Nusretnâme, s. 1016; TRveZ, s. 899; Târîh-i Göynüklü, s. 157.

¹⁷⁹ TSMA.d, nr. 2358/51.

¹⁸⁰ TRveZ, s. 959-960 (Mora Seferi sırasında). Şevval ayında kayıtlara yeni bir kadın (yedinci kadın) eklenir (TSMA.d, nr. 2358/10). 10 Şevval/9 Ekim'de isim verilmeyen bir kız çocuğu doğduğu kaydı (Târîh-i Göynüklü, s. 213). Bir sonraki ayın ihsan kayıtlarında ismi geçer (TSMA.d, nr. 2358/49).

¹⁸¹ TSMA.d, nr. 2360/1.

Mehmed (C)	18 veya 19 Muharrem 1129 ¹⁸² / 2 veya 3 Ocak 1717 /Edirne	29 Rebiülevvel 1170 ¹⁸³ /22 Aralık 1756 40 yaşında
Mustafa (III. Mustafa)	14 Safer 1129 ¹⁸⁴ /28 Ocak 1717 /Edirne	8 Zilkade 1187 ¹⁸⁵ /21 Ocak 1774 58 yaşında
Ayşe (B)	Receb 1129 ¹⁸⁶ / Haziran-Temmuz 1717/Edirne	15 Zilhicce 1130-1 Muharrem 1131/ 9-24 Kasım 1718 tarihleri arasında olmalı ¹⁸⁷ 5-6 aylık
Selim (C)	5 Rebiülevvel 1130 ¹⁸⁸ / 6 Şubat 1718/Edirne	19 Rebiülevvel 1130 ¹⁸⁹ /20 Şubat 1718 /Edirne 14 günlük
Emine (A)	Receb yahut en geç Zilhicce 1130 ¹⁹⁰ /Haziran yahut en geç Ekim-Kasım 1718/Edirne	Ramazan 1132 ¹⁹¹ /Temmuz-Ağustos 1720 2 yaşında
Reyhane/ Rîhane	21 Ramazan 1130 ¹⁹² / 18 Ağustos 1718/Edirne	29 Muharrem 1132 ¹⁹³ /12 Aralık 1719 1,5 yaşında
Zeynep (D) ¹⁹⁴	Evail-i Şevval 1130 ¹⁹⁵ / 28 Ağustos-3 Eylül 1718/Edirne	12 Muharrem 1188 ¹⁹⁶ / 25 Mart 1774 58 yaşında

¹⁸² **Nusretname**, s. 1059; **MAD.d**, nr. 1667, vr. 55 veya **Sadaret Defter**, nr. 346, vr. 94; **Sadaret Defter**, nr. 347, vr. 186; **MAD.d**, nr. 7700, vr. 84; **Târîh-i Göynüklü**, s. 287 (20 Muharrem).

¹⁸³ **Hâkim Efendi Tarihi**, I, 423-428; **Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Asâr**, s. 77.

¹⁸⁴ **Nusretname**, s. 1059; **Sadaret Defter**, nr. 347, vr. 186; **Sadaret Defter**, nr. 346, vr. 68; **Târîh-i Göynüklü**, s. 287 (Adı sehven “Mehmed” yazılmış); **TRveZ**, s. 1050 (tam tarih yok).

¹⁸⁵ **Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Asâr**, s. 589; Kemal Beydilli, “Mustafa III”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 282.

¹⁸⁶ İhsan kayıtlarında ismi ilk, Receb 1129/Haziran-Temmuz 1717’de geçer (**TSMA.d**, nr. 2360/7). “*Vilâdet-i Sultân için Vezîr Rikâb Kâ’immakâmı İbrahim Paşa’nın rikâba sunduğu hediye*” ibaresi bu ayda doğduğunu teyit eder zira o ve önceki ay başka doğum gerçekleşmedi (**MAD.d**, nr. 1667, vr. 76 (2 Receb 1129/12 Haziran 1717)). Bu aydan sonraki kayıtlarda ismi hep geçer (**TSMA.d**, nr. 2360/12 (Zilhicce 1129/Kasım-Aralık 1717); nr. 2361/8; nr. 2361/9; nr. 2361/12 (Zilhicce 1130/Ekim-Kasım 1718)). 1129/1717 senesinde validesine ihsan verilir (**TSMA.d**, nr. 28, vr. 59b).

¹⁸⁷ Adının geçtiği son ihsan kaydı 15 Zilhicce 1130/9 Kasım 1718 tarihlidir (**TSMA.d**, nr. 2361/12). 1 Muharrem 1131/24 Kasım 1718’de başka bir Ayşe Sultan doğduğuna göre (**Nusretname**, s. 1097) padişahın hayattaki 2 çocuğuna aynı ismi vermeme prensibi ve ölen çocuğunun ismini sonra doğan ilk çocukta yaşatma çabası hesaba katıldığında, Ayşe Sultan, bu 2 tarih arasında vefat etmiş olmalıdır.

¹⁸⁸ **Nusretname**, s. 1085; **Târîh-i Göynüklü**, s. 301; **TSMA.d**, 2361/3; **Sadaret Defter**, nr. 347, vr. 10.

¹⁸⁹ **Sadaret Defter**, nr. 347, vr. 10; **TSMA.d**, nr. 2361/3 (gün net değil); Mustafa Öksüz, “Şemdanîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi’nin Mür’î’t-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni”, **Mimar Sinan G. S. Ü. Ortaçağ Tarihi YL Tezi**, İstanbul, 2009, s. 330 (gün net değil).

¹⁹⁰ Receb 1130/Haziran 1718’de “Emine Sultan validesi kadına” genelde doğum yapana verilen hatırı sayılır (500 kuruş ve 50 dirhem öd) ihsan (**TSMA.d**, nr. 2361/7). 1130 Zilhicce/Ekim-Kasım 1718 tarihli ihsanda sultanın adı geçer (**TSMA.d**, nr. 2361/12). Bir mevâcib kaydından hareketle 1123/1711’den önce doğması gerektiği iddia edilse de (Uluçay, **a.g.e.**, s. 92) bahsi geçen, II. Mustafa’nın kızı Emine Sultan da olabileceğinden böyle bir kanıya varılamaz.

¹⁹¹ **TSMA.d**, nr. 2363/9. İsim zikredilmeksizin 27 Ramazan 1132/2 Ağustos 1720’de “*bir sagîre sultânın*” ölüm kaydı (**Nusretname**, s. 1115). Vefatından sonra annesine ihsan verilmeye devam edilir: “*Merhûme Emine Sultân Vâlidesi Kadın hazretlerine*” (**TSMA.d**, nr. 2363/12; nr. 2364/7; nr. 2365/6).

¹⁹² **Târîh-i Göynüklü**, s. 309; **TSMA.d**, nr. 2361/9 (gün bilgisi yok). Ayın 23. günü “yeni kadın” için genellikle doğum yapanlara verilen miktarda para ihsanı yapılır.

¹⁹³ **Nusretname**, s. 1110; **Sadaret Defter**, nr. 347, vr. 69; **TSMA.d**, nr. 2363/1 (sadece ay bilgisi var).

¹⁹⁴ İsmi, Zeynep Asıma olarak da geçer (Alderson, **a.g.e.**, Table XLI; Kiraz Hamdi, **a.g.y.**, vr. 59).

¹⁹⁵ 7 Şevval 1130/3 Eylül 1718’da doğum yapana verilen 500 kuruş ihsanı “beşinci kadına” verilir. Aynı masraf defterinin ilerleyen sayfalarında “*Zeynep Sultân vâlidesi Kadın*” ibaresiyle ilk kez karşılaşılar (**TSMA.d**, nr. 2361/10, vr. 2a ve 3b). Nevşehirli, 5 Şevval 1130/1 Eylül 1718’de “*vilâdet-i sultân*” sebebiyle hediye sunar (**MAD.d**, nr. 1667, s. 92).

¹⁹⁶ **Mü’ri’t-Tevârih**, III, 4; Çiçek, “Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi’nin II. Cildinin”, s. 411.

Bayezid	9 Zilkade 1130 ¹⁹⁷ /4 Ekim 1718 /Edirne	Evâhir-i Ramazan veya 8 Şevval 1184 ¹⁹⁸ / Ocak başları veya 25 Ocak 1771 54 yaşında
Ayşe (C) ¹⁹⁹	1 Muharrem 1131 ²⁰⁰ / 24 Kasım 1718	3 Şaban 1189 ²⁰¹ /29 Eylül 1775 58 yaşında
Ümmüseleme (A)	6 Muharrem 1131 ²⁰² / 29 Kasım 1718	3 Safer 1131 ²⁰³ /26 Aralık 1718 1 aylık
Rabia (A)	6 veya 7 Muharrem 1132 ²⁰⁴ / 19 veya 20 Kasım 1719	Zilkade 1134 ²⁰⁵ /Ağustos-Eylül 1722 2 yaş 9 aylık
Abdullah	5-6-7 Safer 1132 ²⁰⁶ / 18-19-20 Aralık 1719	6-7-8 Safer 1132 ²⁰⁷ /19-20-21 Aralık 1719 1 günlük
Emetullah (A)	10 Safer 1132 ²⁰⁸ /23 Aralık 1719 1131/1719	25 Rebiülevvel 1132 ²⁰⁹ /5 Şubat 1720 1,5 aylık
Rukiye (D?)	???	19 Rebiülevvel 1132 ²¹⁰ /30 Ocak 1720 Çok küçük yaşta vefat
Emine (B)	En geç Şevval 1132 ²¹¹ / Ağustos-Eylül 1720	Cemaziyelahir 1134 ²¹² /Mart-Nisan 1722 öncesi 1,5 yaşında
İbrahim (A)	9 Rebiülevvel 1133 ²¹³ / 8 Ocak 1721	7 Cemaziyelahir 1133 ²¹⁴ /5 Nisan 1721 3 aylık
Ümmüseleme (B)	Zilkade 1134 ²¹⁵ / Ağustos- Eylül 1722	Cemaziyelahir 1145 ²¹⁶ /Kasım-Aralık 1732 11 yaşında
Numan	6 Cemaziyellevvel 1135 ²¹⁷ / 12 Şubat 1723	5 Receb 1178 ²¹⁸ /29 Aralık 1764 43 yaşında

¹⁹⁷ Nusretnâme, s. 1095; TRveZ, II, 1144; Sadaret Deft., nr. 347, vr. 29.

¹⁹⁸ Muharrem Saffet Çalışkan, “Enveri Sadullah Efendi ve Tarihi’nin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)”, Marmara Ü. TAE Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 212; Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Asâr, s. 467 veya Sadaret Deft., nr. 347, vr. 29.

¹⁹⁹ Çağdaşı olan II. Mustafa’nın kızı Ayşe Sultan (1696-1752) ile karıştırılmaması için ilkinde “Büyük” ona “Küçük Ayşe Sultân” deniyordu (Uluçay, a.g.e., s. 88).

²⁰⁰ Nusretnâme, s. 1097; Sicill-i Osmanî, I, 7 (gün bilgisi yok).

²⁰¹ Çiçek, “Sadullah Enveri Efendi ve Tarihi’nin II. Cildinin”, s. 530; Şehsuvaroğlu, a.g.e., s. 206.

²⁰² TSMA.d, nr. 2362/1; TSMA.d, nr. 1996, vr. 118b.

²⁰³ Nusretnâme, s. 1097.

²⁰⁴ TRveZ, II, 1170 veya Nusretnâme, s. 1109 (sehven Hadice denmiş); TSMA.d, nr. 2363/1 (ay).

²⁰⁵ TSMA.d, nr. 2365/11, vr. 3.

²⁰⁶ Nusretnâme, s. 1110 veya TRveZ, s. 1171 veya Sadaret Deft., nr. 347, vr. 69-70.

²⁰⁷ Bkz. Önceki dipnot.

²⁰⁸ Nusretnâme, s. 1110; Sicill-i Osmanî, I, 20 (1.cilt, s. 11).

²⁰⁹ Nusretnâme, s. 1111; TSMA.d, nr. 2363/3 (gün bilgisi yok).

²¹⁰ Nusretnâme, s. 1111; TSMA.d, nr. 2363/3 (gün bilgisi yok).

²¹¹ İlk, Şevval 1132/Ağustos-Eylül 1720 tarihli masraf kaydında adı geçer ve sonraki aylarda düzenli olarak rastlanır. (TSMA.d, nr. 2363/10; nr. 2363/12 (Zilhicce 1132/Ekim 1720)).

²¹² İhsan kayıtlarında adı en son Zilhicce 1133/Eylül-Ekim 1721’de geçer. Cemaziyelahir 1134/Mart-Nisan 1722 ve sonraki aylarda “merhûme” şeklinde anılır (TSMA.d, nr. 2365/6).

²¹³ Nusretnâme, s. 1136; TSMA.d, nr. 2364/3.

²¹⁴ Nusretnâme, s. 1138; TSMA.d, nr. 2364/6 (sadece ay bilgisi var).

²¹⁵ TSMA.d, nr. 2365/11.

²¹⁶ Subhî Tarihi, s. 178. Vefatı sonrası tayinatı 17 Cemaziyelahir 1145/7 Aralık 1732’de kesilir (C.SM, 84/4211). Zilkade 1136/Temmuz-Ağustos 1724 tarihli masraf kaydında “merhûme” ibaresi geçse de yanlışlıkla yazılmış olmalıdır (TSMA.d, nr. 2367/11). Zira sonraki aylarda ona ihsan verilmeye devam eder (TSMA.d, nr. 23670/2 (Safer 1139/Eylül-Ekim 1726); nr. 2371/5 (Cemaziyellevvel 1140/Ocak 1728)). Zaten Zilkade 1136/Temmuz1724’te vefat edenin Emetullah Sultan (B) olduğu başka kaynaklarda sarihdir (TRveZ, III, 1387; Sadaret Deft., nr. 347, vr. 70).

²¹⁷ TRveZ, III, 1313; Târih-i Göynüklü, s. 337; TSMA.d, nr. 2366/5.

²¹⁸ Mür’i’t-Tevârih, IIA, 73; Hâkim Efendi Tarihi, II, 1167; Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Asârı, s. 285.

Emetullah ²¹⁹ (B)	16 Zilhicce 1135 ²²⁰ /17 Eylül 1723	7 veya 8 Zilkade 1136 ²²¹ / 28 veya 29 Temmuz 1724 11 aylık
Naile	1 Cemaziyelahir 1137 ²²² / 15 Şubat 1725	15 Cemaziyelevvel 1139 ²²³ /8 Ocak 1727 2 yaşında
Abdülhamid (I. Abdülhamid)	5 Receb 1137 ²²⁴ /20 Mart 1725	11 Receb 1203 ²²⁵ /7 Nisan 1789 66 yaşında
Nazife ²²⁶	Zilkade aşr-ı ûlâ evâsıtı 1137 ²²⁷ / 21-26 Temmuz 1725	Ramazan 1145 veya 5 Receb 1178 ²²⁸ / Şubat-Mart 1733 veya 29 Aralık 1764
Esmâ ²²⁹ (Büyük)	10 Recep 1138 ²³⁰ /14 Mart 1726	Evâsıt-ı Zilkade 1202 ²³¹ / 13-22 Ağustos 1788 64 yaşında
Sabiha	24 Rebiülahir 1139 ²³² / 19 Aralık 1726	3 veya 4 Cemaziyelevvel 1139 ²³³ / 27 veya 28 Aralık 1726 10 günlük
Rabia/Rebia (B)	14 Rebiülevvel 1140 ²³⁴ / 30 Ekim 1727	23 Şaban 1140 ²³⁵ /4 Nisan 1728 6 aylık
Seyfeddin	21 Receb 1140 ²³⁶ /3 Mart 1728	Cemaziyelahir ile Şaban arasında 1145 ²³⁷ / Kasım 1732-Şubat 1733 5 yaşında
Zübeyde	17 Şaban 1140 ²³⁸ /29 Mart 1728	6 Ramazan 1169 ²³⁹ /4 Haziran 1756 29 yaşında
Emine (C)	12 Rebiülevvel 1142 ²⁴⁰ / 5 Ekim 1729	Cemaziyelahir-Şaban 1145 ²⁴¹ / Kasım 1732-Şubat 1733 3 yaşında
Ümmühabibe	Şaban 1142 ²⁴² /Şubat-Mart 1730 (ismine rastlanılan en erken tarih)	Şevval 1142 ²⁴³ /Nisan-Mayıs 1730 Birkaç aylık

²¹⁹ İsmi Ümmetullah şeklinde geçer (Alderson, **a.g.e.**, Table XLI).

²²⁰ **TRveZ**, III, 1334; **TSMA.d**, nr. 2366/12 (gün bilgisi yok).

²²¹ **TRveZ**, III, 1387 veya **Sadaret Def.**, nr. 347, vr. 70.

²²² **TRveZ**, III, 1422; **TSMA.d**, nr. 2368/6 (gün bilgisi yok).

²²³ **TRveZ**, III, 1529; **TSMA.d**, nr. 2370/5 (gün bilgisi yok).

²²⁴ **TRveZ**, III, 1423; **TSMA.d**, nr. 2368/7.

²²⁵ Sarıcaoglu, **Sultan I. Abdülhamid**, s. 36.

²²⁶ Uluçay, Nazife Sultan'ın 1135 (1723) senesinde öldüğünü söyler (**a.g.e.**, s. 93).

²²⁷ **TRveZ**, III, 1437. Bu ay, Şehzade Süleyman'ın validesine (Mihrîşah) yüklü miktarda (2.000 kuruş) ihsan yapılması, Nazife'nin annesinin o olduğunu düşündürür (**TSMA.d**, nr. 2368/11).

²²⁸ C.SM, 29/1454 veya Alderson, **a.g.e.**, Table XLI (Şehzade Numan'ın vefatıyla aynı gün vurgusu). Sadece yıl yani 1178/1764-1765 bilgisi verenler (Kiraz Hamid Paşa, **a.g.y.**, vr. 58; **Sicill-i Osmanî**, I, 85 (1.cilt, s. 31)). O yılın vekâyiini içeren *Hâkim Tarihi* ile *Vâsıf Tarihi*'nde vefat kaydı yoktur.

²²⁹ Aynı devirde yaşayan, Sultan I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'dan ayırt edilmesi için "Büyük Esmâ Sultan" diye anılır (Uluçay, **a.g.e.**, s. 90).

²³⁰ **TRveZ**, III, 1483.

²³¹ Filiz Bayram, "Enverî Târîhi: Üçüncü Cild Metin ve Değerlendirme", **İstanbul Ü. Yeniçağ Tarihi Doktora Tezi**, İstanbul, 2014, s. 447; **Sicill-i Osmanî**, I, 18 (1.cilt, s. 12).

²³² **TRveZ**, III, 1522.

²³³ **TRveZ**, III, 1522; **TSMA.d**, nr. 2370/5 (sadece ay bilgisi).

²³⁴ **TRveZ**, III, 1564. Rebiülevvel ayında doğduğundan isminin Rebia konduğu anekdotu (**TSMA.d**, nr. 2371/3 (sadece ay bilgisi)).

²³⁵ **TRveZ**, III, 1589. **TSMA.d**, nr. 2371/8 (sadece ay bilgisi).

²³⁶ **TRveZ**, III, 1586; **TSMA.d**, nr. 2371/7.

²³⁷ **Subhî Tarihi**, s. 179; **Mür'î't-Tevârih**, I, 30.

²³⁸ **TRveZ**, III, 1588.

²³⁹ **Hâkim Efendi Tarihi**, I, 391; **Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Asâr**, s. 88. Vefat yılı olarak 1170/1756-1757'yi veren de vardır (**Mür'î't-Tevârih**, IIA, s. 9).

²⁴⁰ Mevlid-i Nebvî günü doğduğu vurgusu yapılır (**TSMA.d**, nr. 2373/3).

²⁴¹ **Subhî Tarihi**, s. 178.

²⁴² Bu tarihte Ümmühabibe Sultan validesi kadına murassa sorguç ihsanı yapılır (**TSMA.d**, nr. 2373/8). Kiraz Hamdi'ye göre doğumu 1135 (1722-1723) senesindedir.

²⁴³ **TSMA.d**, nr. 2373/10 (sadece ay bilgisi); **Sicill-i Osmanî**, I, 20 (1.cilt, s. 44).

Padişahın şehzadelik yıllarından Mehmed isminde bir çocuğu olduğu iddia edilse de “*ibtidâ evlâdımız olmağla*”²⁴⁴ dediği Fatma Sultan’ı (d. 1704) ilk çocuğu kabul etmek daha doğrudur²⁴⁵. Râşid’e göre ilk erkek çocuğu ise babasının adını verdiği Kasım 1705 doğumlu Mehmed’dir²⁴⁶. Ondan evvel doğup ölen yine Mehmed isminde en az bir şehzadesinin daha bulunduğu iddiasını teyide imkân henüz doğmadığı için yukarıdaki tabloda ilk şehzade olarak Kasım 1705 doğumlu Mehmed’e yer verildi²⁴⁷.

Literatürde III. Ahmed’in çocukları arasında zikredilen birkaç isim, incelenen birincil kaynaklardan bu bilgi henüz doğrulanamadığından yukarıdaki tabloya dâhil edilmedi. Örneğin Uluçay’ın bahsettiği Ayşe (ö. 1706), Akile (ö. 1737) ve Beyhan (ö. 1720) sultanlar²⁴⁸ ile başka iki çalışmada²⁴⁹ karşılaşılan Ferdane Sultan ismine birincil kaynaklarda denk gelinmedi. Diğer taraftan Alderson’un III. Ahmed’in oğulları arasında zikrettiği²⁵⁰ Mahmud ve Hasan aslında II. Mustafa’nın Şimşirlik’te tutulan şehzadeleriydi.

O sıra sarayda yaşayan ve III. Ahmed’in çocuğu olmayan diğer hanedan üyelerinin tespiti, bu tarz hataların önüne geçmek adına mühimdir. Bunlar; Şimşirlik dairelerindeki II. Ahmed’in şehzadesi İbrahim (ö. 1714) ve II. Mustafa’nın şehzadeleri Hasan (ö. 1733), Mahmud (I. Mahmud) ve Osman (III. Osman) ile II. Mustafa’nın Eski Saray’a gönderilen kızları Zeynep (ö. 1705), Emetullah (ö. 1727), Emine (ö.

²⁴⁴ Doğumun sadrazama bildirildiği hatt-ı hümayunun sûreti (**Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 289). Bazı kaynaklardaki ilk çocuk vurgusu (**Aynı yer**; **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 736; **De La Motraye's Travels**, I, 259) diğerlerinde yoktur (**Uşşâkizâde**, II, 785 ve **Nusretnâme**, s. 820).

²⁴⁵ Şehzadeliğinden olan çocuğunun 1108-1115/1697-1703 arası yaşadığı iddia edilir (Alderson, **a.g.e.**, Table XLI). Yenicami haziresinde 1111/1699-1700 vefat tarihli Mehmed adlı bir şehzadenin metfun bulunduğu söylenir (Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 207).

²⁴⁶ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 755. Burada geçen “ibtidâ şehzâde” lafzı şuralarda yoktur (**Nusretnâme**, s. 835; **Uşşâkizâde**, II, 820). Doğum kutlamalarının süresi ilk şehzade meselesinde belirleyici olabilirdi. Fakat kutlama süresi Fındıklılı’ya göre 3 gün 3 gece; Râşid, Uşşâkizâde ve Adana’ya yollanan bir emre göre 10 gün 10 gecedir (M. Zahit Yıldırım, “30 Numaralı Adana Şeriyye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757”, **İnönü Ü. İslam Hukuku YL Tezi**, 1996, s. 140-1).

²⁴⁷ Padişahın 1117/1705-1706 yılında doğup ölen 2 tane Mehmed isminde şehzadesi olduğu iddia edilir (Kiraz Hamdi, **a.g.y.**, vr. 55-57). Yenicami haziresinde 1117/1705-1706 vefat tarihli bir Şehzade Mehmed metfun bulunduğu söylenir (Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 209).

²⁴⁸ Uluçay, **a.g.e.**, s. 89 ve 95.

²⁴⁹ Alderson, **a.g.e.**, Table XLI; Kiraz Hamdi, **a.g.y.**, vr. 59.

²⁵⁰ Alderson, **a.g.e.**, Table XLI.

1739), Büyük Ayşe (ö. 1752) ve Safiye'dir (ö. 1778)²⁵¹. Cülûstan itibaren isimlerine kayıtlarda sıkça rastlanması araştırmacıları yanıltmamalıdır.

Uluçay'ın da dikkat çektiği üzere III. Ahmed²⁵², ölen çocuğunun ismini yeni doğan bir diğerine ve o da yaşamazsa bir sonraki bebeğe takarak aynı adı yaşatma konusunda ısrarcı davrandı. O nedenle her biri farklı zamanlarda yaşayan aynı isimli birden çok çocuğu oldu (3 Selim, 4 Zeynep, 3 Emine gibi)²⁵³. Literatürde Ümmügülsüm ve Zeynep haricinde ikizlerinden bahsedilse de kayıtlar bu iddiayı desteklemez²⁵⁴.

Padişahın büyük çoğunluğu bebekken ölen 51 çocuğundan sadece 17'si eğitim çağı olan 5-6 yaşına ulaşabildi. Bunlar, oğulları Süleyman, Mehmed (d. 1717), Mustafa, Bayezid, Numan ve Abdülhamid ile kızları Fatma, Ümmügülsüm, Hadice (d. 1710), Atike, Saliha, Zeynep (d. 1718), Ayşe (d. 1718), Ümmüseleme (d. 1722), Nazife, Esmâ ve Zübeyde'dir. 3 yaşını bile göremeyen diğerleri arasında 2 haftalıkken ölenler, 10 gün hatta 1 gün yaşam sürenler²⁵⁵ ve dünyaya gözünü hasta açanlar vardı²⁵⁶.

Harem Dairesi'ni bazen üst üste gelen doğumların çifte sevinci²⁵⁷ bazen de doğum müjdesinin hemen akabinde yaşanan ölümlerin burukluğu kaplardı²⁵⁸. Padişahın bir şehzadesini yitirdiğinde gark olduğu keder, Şeyhülislam Ebezâde Abdullah'a "daha genç Allah yine verir" tesellisini ettirmişti²⁵⁹. Bilhassa devrin başlarında had safhada olan bebek ve çocuk ölümleri salgın hastalıklardan kaynaklanmalıdır²⁶⁰. Nitekim padişahın, tahttaki 5. yılı dolduğunda dünyaya gelen 5'i

²⁵¹ III. Ahmed'in "*ihsân-ı hümayûnum olmuştur*" yazdığı bir tayinat kaydına göre cülûsu sırasında sarayda yaşayan diğer hanedan üyeleri şunlardı: şehzadeler İbrahim, Mahmud, Osman ve Hasan ile kızlar Ayşe, Safiye, Emine, Zeynep ve Emetullah (C.SM, 144/7206 (Cemaziyelevvel 1115/Eylül 1703)). Şimşirlik'teki şehzadeleri III. Ahmed sünnet ettirecekti (**Nusretnâme**, s. 825).

²⁵² Uluçay, **Harem II**, s. 131.

²⁵³ En az 3 şehzadesine Mehmed, yine 3 tanesine Selim, 4 kızına Zeynep, 3'er tanesine Emine ve Ayşe isimlerini verdi. Örnekler çoğaltılabilir.

²⁵⁴ Şehzade Abdülmelik/Abdülmâlik'in Abdülmecid adında ikiz kardeşi olduğu yine 1715 doğumlu Şehzade Selim ve Saliha Sultan'ın ikiz kardeş oldukları iddia edilir (Alderson, **a.g.e.**, Table XLI).

²⁵⁵ Selim (d. 1718) 2 hafta, Sabiha (d. 1726) 10 gün ve Abdullah (d. 1719) sadece 1 gün yaşadı.

²⁵⁶ AE.SAMD.III, 228/21925.

²⁵⁷ "*Benim Vezîrim, vaz'-ı haml eden (doğuran) Süleymân'ın vâlidesidir. Bâyezid'in vâlidesi dahi bir kaç güne dek vaz'-ı haml eder*" (AE.SAMD.III, 223/21480).

²⁵⁸ Şehzade Ali'nin doğumundan 2 gün sonra, hatta bazı kaynaklara göre doğduğu gün Mehmed (A) vefat etti. Bkz. Çocuklar tablosunun ilgili kısımlarına.

²⁵⁹ TSMA. E. 39/22 (Valide Gülnuş'a yazdığı taziye mektubu). Ebezâde'nin görev aralığı, bu çocuğun Murad (ö. 1708) yahut Abdülmelik/Abdülmâlik (ö. 1710) olabileceğini düşündürdü.

²⁶⁰ Padişahın da 1708'de çok ağır bir çiçek hastalığı atlattığı konu edilmişti. Jorga'ya göre çocuklarının pek çoğu sara hastalığından hayatını yitirdi (Jorga, **a.g.e.**, s. 307).

erkek 10 çocuğundan sadece Fatma ve Ümmügülsüm yaşıyordu; diğerleri henüz birkaç aylıkken dünyadan göçmüştü²⁶¹. Tahtta 12 yılını geride bıraktığı Kasım 1715'te 22 çocuğundan sadece 1 şehzadesi (Süleyman) ile 5 kızı hayattaydı²⁶². Yani basit bir hesapla dönemin ilk yarısı dünyaya gelen her 3 çocuktan 2'si öldü. Ölüm oranları 1718'den sonra ise nispeten azaldı.

“Bu sâ'atde bir kerîmeciğim dünyâyâ kadem basdı. İsmi Râbi'a tesmiye eyledim”²⁶³, “bugün sa'ât 9'da bir şehzâde-i civân-bahtım dünyâyâ kadem basdı. İsm-i hümâyûnun İbrahim tesmiye eyledim”²⁶⁴ gibi hatt-ı hümâyunlarla sadrazamına doğum müjdesi veren III. Ahmed, bu gelişin hayırlı olması için dua eder²⁶⁵ ve doğum kutlaması kapsamında yapılması gerekenleri “mu'tâd üzere mehterhâne çaldırılmak ve şenlik olunmak” veya “mehterhâne çalınmak ve toplar atılmak üzere bu sa'ât tenbih edesin” şeklinde sıralardı²⁶⁶.

Doğum kutlamalarında aşırıya gitmediği ve içeriği yoğun tutup *şehir donanması*, top-tüfek atışı ve mehter çalınması gibi tüm etkinlikleri birlikte yaptırdığı kutlama sayısının az olduğu saptanır²⁶⁷. İstanbul ve bazı şehirlerde cadde ve dükkânların süslenerek geceleri aydınlatma tertibatının alındığı *şehir donanması*, topluma da maddi külfeti olan zahmetli bir etkinlikti. 1723'teki Şehzade Numan'ın doğumundaki gibi İstanbul'daki elçilik binaları da eğlenceye dâhil ediliyordu²⁶⁸.

*Şehir donanması*nı ilk 3 çocuk olan Fatma, Mehmed ve İsa hariç çok azında düzenleyen padişah, bunları da 3 günle sınırlı tuttu²⁶⁹. Geri kalanlarda ya top atışı ve

²⁶¹ TSMA.d, nr. 2352/608; nr. 2352/400 (Ramazan 1120/Kasım-Aralık 1708).

²⁶² TSMA.d, nr. 2358/32 (Zilkade 1127/Kasım 1715). Ağustos 1718'de ise 2'si yaşı henüz doldurmuş 3 şehzadesi, yani Süleyman, Mehmed ve Mustafa vardı (TSMA.d, nr. 2361/9).

²⁶³ AE.SAMD.III, 223/21485.

²⁶⁴ AE.SAMD.III, 225/21732.

²⁶⁵ “Hakk celle vü alâ mübârek eyleyüp cümlemize dünyevî ve uhrevî murâd-ı maksûdumuza nâ'il eyleye!” gibi dua cümleleriyle (AE.SAMD.III, 225/21732). Şeyhülislama da haber yollamak mutattı (AE.SAMD.III, 223/21480). Benzerleri için bkz. AE.SAMD.III, 228/21925; AE.SAMD.III, 221/21338.

²⁶⁶ Sırasıyla bkz. AE.SAMD.III, 228/21928 (Bayezid); AE.SAMD.III, 225/21732 (İbrahim). Sadrazama doğumun müjdelendiği başka hatt-ı hümâyunlar için bkz. AE.SAMD.III, 223/21501; AE.SAMD.III, 224/21609 (Emine)). Başka bir mesele için yazdığı bir kâğıdın sonuna doğum haberini, “Câriye vaz '-ı haml eyledi. Veledi duhterdir. Yarın size bir âdem göndereyim mi? Yoksa iktizâ eylemez mi bildirersiz!” diyerek ilişitiriverdiği örnekteki (AE.SAMD.III, 228/21913) gibi bazı hatt-ı hümâyunlarında özensizlik havası sezilir.

²⁶⁷ *Vilâdet-i hümâyun* eğlenceleri hakkında bkz. Mehmet Arslan, “Osmanlı Döneminde Padişah Çocuklarının Doğumları Münasebetiyle Yapılan Şenlikler ve Vilâdet-nâme-i Hadice Sultan”, **Osmanlı Edebiyat-Tarih- Kültür Makaleleri**, İstanbul, Kitabevi, 2000, s. 491-527.

²⁶⁸ NA. SP 97/24, f. 454b; Cornelissen, “The World of Ambassador Jacobus Colyer”, s. 225.

²⁶⁹ İlk çocuk Fatma'da gündüzlerde 4 gün şenlik tertibi, günde 3 kez top atışı ve şehirdeki dükkânların süslenmesi (donanması) fermanı çıktı. Eğlenceler kapsamında 4. gün düzenlenen Esnaf Alayı ve

mehterle yetindi²⁷⁰ ya da hiç kutlama yaptırmadı. Örneğin 1708’de doğan Şehzade Murad için *şehir donanması* düzenlemek yerine medrese ve tekkelere kurban ve sadaka dağıttı²⁷¹. Şehzade Mehmed (d. 1705) doğduğunda cami ve mescitlerde “*hamd ü senâya*” kalkılarak çocuğun uzun ömürlü olması için dua edilmesini salık verdi²⁷². Şehir merkezindeki şehrâyinlerin dışında örneğin 1715’teki Şehzade Selim’in doğumu Mora seferi sırasında ordugâhta çadırlar süslenerek ve gece *meşale* ve *mum donanması* yapılarak kutlandı²⁷³.

Doğumunu halka mehterle duyurmayı yeterli gördüğü bir kızı için sarf ettiği “*bundan sonra gelecek şehzâde olursa 3 gün şenlik olur. Şehzâde ile sultânın beyinde fark lâzımdır*” sözleri, padişahın kutlama içeriklerinde cinsiyet faktörünü gözettiğine işaretir²⁷⁴. Emetullah Sultan’ıninde hiçbir faaliyete gerek duymadı: “*mehterhâne ve top şenliği iktizâ etmez. Mukaddem dahi olduğu vardır*”²⁷⁵. Bu tutumunda çocuk sayısının çokluğundan ötürü eğlence tertibinin hazineye ve şehir ahalisine yükleyeceği maddi külfet kadar, devlet işlerinin eğlence atmosferinde aksatılması veya kamuoyunda hoşnutsuzluk oluşması ihtimali de etkendi²⁷⁶.

Sarayburnu’nda deniz üzerindeki temsili kale kuşatması (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 736; **Anonim Osmanlı Tarihi**, s. 289) ile akşamki havai fişek gösterileri (**Nusretnâme**, s. 820) öne çıkar. İlk şehzade Mehmed için 10 gün 10 gece (yahut 3 gün 3 gece) ve Şehzade İsa için 5 gün 5 gece *şehir donanması* tertibi alındı (**Aynı eser**, s. 837 ve **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 757). Doğumu 3 gün 3 gece *şehir donanması* ile kutlanan diğer çocukları: 1707 doğumlu Selim (**aynı eser**, s. 785), Abdülmelik/Abdülmalik (**Nusretnâme**, s. 887), 1715 doğumlu Saliha ve Selim (**aynı eser**, s. 1016) ve Numan (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1313).

²⁷⁰ Doğumu 3 güne varan sürelerde günde birkaç kez top atışı veya mehter çalınarak kutlananlar: ikizler Zeynep ve Ümmügülüm (**Uşşâkizâde Tarihi**, II, 916); İbrahim (**Nusretnâme**, s. 1136); 1717 doğumlu Mehmed (**Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 186); Mustafa (**Sadaret Deft.**, nr. 346, vr. 68) ve Seyfeddin (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, s. 1587).

²⁷¹ **Uşşâkizâde Tarihi**, II, 916. Kurban bahası İç Hazine’den verildi (**TSM.A.d.**, nr. 2352/906). Bu durum akla, bebeğin hasta olma ihtimalini getirir nitekim 2 ay sonra vefat edecektir.

²⁷² Yıldırım, “30 Numaralı Adana Şerhiye Sicil Defteri”, s. 140-1.

²⁷³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 899; **Târîh-i Göynüklü**, s. 157.

²⁷⁴ AE.SAMD.III, 222/21413.

²⁷⁵ AE.SAMD.III, 223/21501.

²⁷⁶ Doğum kutlamalarında, saray ağaları, harem kadınları, merasimlere iştirak eden, lohusayı görmeye gelenlere in’am ve ikramlar; harem ve sarayın aydınlatılması, top-tüfek atışları, mehterhâne gösterileri, ıııklı gece gösterileri için yapılan masrafların tümü devlet hazinesinden karşılandığı için masrafların fazlalığı devlet hazinesine yük olurdu. Öte yandan doğum sebebiyle üst düzey devlet adamlarının padişaha hediye sunması gerekirdi. Bir doğumun devlet hazinesine maliyetine dair III. Mustafa döneminden bir örnek için bkz. Uluçay, **Harem II**, s. 154-55. 1709’da hayattaki tek şehzadesi Abdülmelik/Abdülmalik’in Ramazan Bayramı ile birleşen doğum kutlamalarından ötürü devlet işlerine 8 gün ara verilışı şehirdeki yabancı temsilciler nezdinde rahatsızlık uyandırdı (**British Library, Add MS 61535**, f. 60a (Sutton, 8 Aralık 1709/19 Aralık 1709)).

Bir diğer etken, mevcut siyâsi atmosferin elverişsizliğidir. Örneğin Ağustos 1710'da Sadrazam Köprülüzâde Numan Paşa'nın azlini müteakip koyduğu gece sokağa çıkma yasağına denk gelen Süleyman'ın doğumunu, hayattaki tek şehzadesi olduğu halde şehirde kutlatmadı ve sarayda eğlence tertibi ve top atışıyla yetindi²⁷⁷. Şehzade Mehmed'in doğumunda (Ocak 1717) ise bir buçuk asırlık Osmanlı toprağı Temeşvar'ın kaybının üzüntüsüyle mehteri yeterli buldu²⁷⁸.

Toprak kayıplarının kamuoyu hassasiyetini artırdığı Pasarofça sonrası günlere rastlayan Aralık 1719'daki Şehzade Abdullah'ın doğumunu nasıl karşılanacağını kestiremediği için *şehir donanması* yapmadan geciktirmek istedi. Kutlama fikrine ancak Nevşehirli'nin ısrarıyla “âkıl ve kâmil olanların indinde” münasip görülüp görülmeyeceğinin soruşturulması kaydıyla yeşil ışık yaktı²⁷⁹. Emrettiği soruşturmayı yapan Nevşehirli'nin, telhisinde yeniçeri ağasının görüşünü aldığını özellikle belirtmeye duyduğu gereksinim, aslında III. Ahmed'in askerden ne kadar çekindiğinin de göstergesidir²⁸⁰.

Alışlagelmiş bir uygulama olarak bu dönemde de doğumlar, saraydan musahip ve *lohusa şerbeti* yollanarak devrin önde gelen ricaline müjdelendi²⁸¹. Sadrazam ve şeyhülislam her doğumda muhakkak giden müjde musahibi, eğer bebeğin cinsiyeti erkekse yeniçeri ağası ile nişancı ve defterdarın da kapısını çaldı²⁸². Kapısına gelen musahibe ve padişaha tatminkâr hediyeler hazırlaması beklenen ilgili rical, hediyelerin

²⁷⁷ Uşşâkizâde Tarihi, II, 1028.

²⁷⁸ Târîh-i Göynüklü, s. 287.

²⁷⁹ AE.SAMD.III, 214/20698.

²⁸⁰ Nevşehirli'nin cevabı: “... Husûs-ı mezbûr mukaddem müzâkere olunduğundan gayrı şimdi dahi bunda olan kullarıyla ve yeniçeri ağası getürdülüp anınla müzâkere olundukda aslâ bir dürlü mahzûr add olunacak hâlet olmayup âme-i âleme bir ziyâfet olur deyü istihsân eylemişlerdir. Elhamdülillahi te'âlâ eyyâm-ı saltanat-ı mülûkânelerinde halk-ı âlem kemâl-i emniyyet ile râhat ve refâhiyyetde olup ve bu husûs cümleye işâ'atı elzem olan umûrdan olduğundan gayrı şehzâde-i âli-şân hazerâtının vilâdet-i bâhir-i sa'âdetleri[nde şehrayîn] (yırtık) olmak de'b-i dirin olup mahzûr add olunur keyfiyyet olmadığı hâlde icrâsı isâbet ve bi-fazlihî te'âlâ bu esnâda bir dürlü hâlet olmayup amme-i âlem böyle vakitte izhâr-ı surûr ve şâdmânî etmeye müterakkıb oldukları nümâyân...” (A.AMD, 01/81). Sonra 3 gün 3 gecelik kutlama kararı alınsa da bebeğin ani ölümüyle uygulanamadı (Sadaret Deft., nr. 347, vr. 69-70).

²⁸¹ Padişahın, doğumlarda şerbetin, sadrazam, şeyhülislam, kaptanıderya, iki kazasker, defterdar, nakibüleşraf, yeniçeri ağası, valide sultan kethüdası, sadaret kethüdası, silahdar ağa ve kapı ağasına gönderilmesine yönelik emri (TSMA. E. 494/07). *Lohusa şerbeti* gönderme âdeti hakkında bkz. Çağatay Uluçay, “İstanbul'da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve Şenliklere Dair”, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası IV*, İstanbul Baha Matbaası, 1958, s. 207-8.

²⁸² AE.SAMD.III, 226/21802. “Paşalara ve ağaya musâhib göndermem. Şehzâde olsa gönderirdim” (AE.SAMD.III, 222/21413). “Vilâdet-i hümayîn vâkı' olur ise kâ'im-makâm paşaya bir kulumu göndereyim mi göndermeyim mi bildirsin!” (A.AMD, 02/78).

nitelik ve niceliği hakkında önceden bilgilendirilirdi²⁸³. Sadrazam (Şehid) Ali Paşa'nın Zeynep Sultan'ın müjdesini getiren Baş Musahip Mehmed Ağa'ya ihsan ettiği 1.500 kuruş ile giydirdiği samur erkân kürk ve III. Ahmed'e yolladığı at, doğum müjdesinin rical-i devlete maliyeti hakkında fikir verir²⁸⁴. Şehzade Bayezid doğduğunda musahibe 2.500 kuruş ile 1 samur kürk ihsan eden ve padişaha 1 at yollayan Nevşehirli'nin²⁸⁵ Rabia Sultan'ın doğumunda sunduğu hediyelerin arasındaki Mısır atını hükümdar çok beğenmişti²⁸⁶.

Doğumlar vesilesiyle padişaha hediye sunma, sadrazamın hiç aksatmadığı ve zaman zaman kendisine bazı vezir ve ağaların da katıldığı bir uygulamadır²⁸⁷. Nadiren denk gelinen çocuk ölümlerinde taziye maksatlı hediye sunumunda bilhassa Sadrazam Çorlulu²⁸⁸ ve Gülnuş Valide Sultan²⁸⁹ hassas davranmıştı. *Vilâdet-i hümayunu* tebrike gelen Dîvân-ı Hümayun üyelerini kabul eden padişah²⁹⁰, bazı şehzade doğumlarında mülâzemet bekleyenler için belli sayılarda mülâzım yazılmasına izin verdi²⁹¹.

²⁸³ Hediyein miktarını padişahın önceden belirlediği açıktır: “Benim Vezîrim, vaz’-ı haml eden Süleymân’ın vâlidesidir. Ve izn-i musâhibe 3 kîse kâfîdir. Bâyezid’in vâlidesi dahi bir kaç güne dek vaz’-ı haml eder. Paşalar 2’şer verir” (AE.SAMD.III, 223/21480). Bir şehzade doğumunda sadrazam, kendilerinden beklenen doğum hediyesine ilişkin bilgilendirdiği yeniçeri ağasından 3 kese para, 1 at ve 1 kürk ve nişancı efendiden 2 kese para, 1 at ve 1 kürk istedi (AE.SAMD.III, 226/21802).

²⁸⁴ **KK.d.**, vr. 7430, vr. 8 (Rebiülevvel 1126/Mart-Nisan 1714).

²⁸⁵ **Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 29 (9 Zilkade 1130/4 Ekim 1718).

²⁸⁶ “Gönderdiğin esbden pek hazz eyled[im]. Ancak olur. Lâkin raks etmesi ne şekildir henüz ma’lûmum değildir. Ol-dahi görüldükde tahrîr olunur” (AE.SAMD.III, 226/21782). Hediyelerin içinde Rabia Sultan için bir zümrüt küpe ve validesi için bir elmas yüzük de vardı. Nevşehirli, şehzadeler Abdullah ve İbrahim’in doğumlarında da hediye sundu (A.AMD, 01/75; AE.SAMD.III, 223/21508).

²⁸⁷ Fatma Sultan'ın doğumunda Sadrazam Kalaylıkoz, murassa kuşak, kabızalı murassa hançer, çeşitli kumaşlar ve bir miktar para sundu (**TSMA.d.**, nr. 15, vr. 119a). Sadrazam Çorlulu'nun Hadice, Selim ve Murad'inkinde verdiği doğum hediyeleri: **TSMA.d.**, nr. 16, vr. 2a, 8a, 13a. Sadrazam Baltacı'nın Hadice'ninkinde: **TSMA.d.**, nr. 28, vr. 10a. Sadrazam Yusuf Paşa'nın Rukiye ve Mehmed'inkinde: **TSMA.d.**, nr. 16, vr. 75b, 82b. Sadrazam (Şehid) Ali Paşa'nın Zeynep'inkinde: **MAD.d.**, nr. 1667, vr. 31. Sadrazam Halil Paşa'nın Mehmed ve Mustafa'ninkinde: **aynı defter**, vr. 55, 50. Sadrazam Nevşehirli'nin diğer Zeynep'inkinde: **aynı defter**, vr. 92. Hediye defterlerindeki kayıtlar, Gülnuş Valide Sultan, darüssaade ağası, Mısır valisi başta olmak üzere bazı vilayet valileri, Enderun ağaları, rikâb kaymakamı gibi görevlilerin de hediye sunduklarını gösterir.

²⁸⁸ İlk şehzade Mehmed'in 1706'da vefatı (**TSMA.d.**, nr. 15, vr. 141a; nr. 2352/176) ve Mart 1708 tarihinde başka bir vefat (**TSMA.d.**, nr. 1111, vr. 35b).

²⁸⁹ **TSMA.d.**, nr. 28, vr. 5a (1708). Ablası Hadice Sultan'ın taziye hediyesi (**TSMA.d.**, nr. 2352/184).

²⁹⁰ Yeni doğan kız çocuğu hakkında yazan padişah devamında; “salı günü Dîvânda sana bakmak için söylemişler idi. Yarın ikindiden sonra gelürler mi yazup bildirsin” der (AE.SAMD.III, 222/21413).

²⁹¹ Mülâzım, yetişmiş medrese mezunu talebe olup müderrislik yahut kadılığa atanmak için sıra bekleyenlere deniyordu (Mehmet İpşirli, “Mülâzemet”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 537-9). Şehzade Abdülhamid doğunca Sadrazam Nevşehirli'ye 20, şeyhülislama 16, vezirler, sadreyn efendiler, nakibülşeraf, İstanbul kadısı ve imam-ı evvel efendiye 2'şer, imam-ı sani, hekimbaşı, kehhâlbaşı, cerrahbaşı ve müneccimbaşı efendilere 1'er mülâzım yazmaya izin verildi (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1423). Doğumlarında mülâzım yazılmasına izin verilen diğerleri İsa (**Uşşâkizâde Tarihi**, II, 825), Abdülmelik/mâlik (**TSMA. E.** 900/20) ve Seyfeddin'di (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1586). Mustafa'nın

Padişahın daha çok doğum müjdesi için kaleme aldığı hatt-ı hümayunların vefatı konu edinenleri genellikle sadrazamın takip edeceği cenaze işlemleriyle alakalıdır. “*Fevt olan ma’sûmcamın namâzına gelmeyesin. Efendi dâ’îmizi ve paşaları ve sâ’irleri gönderesin!*” diyerek sağlık sorunları nedeniyle cenaze namazına katılmama izni verdiği Nevşehirli’ye, mevtayı, Ümmüseleme Sultan’ın yakınına defnettirmesini buyurmuştu²⁹². Vefatları selâtin camilerinde okunan salâlarla halka duyurulan²⁹³ çocukların, cenaze alaylarında takip edilen usuller teşrifat defterlerinde kayıtlıdır²⁹⁴.

Padişahın ihsan ve iltifatına mazhar olma iştiağıyla devrin müverrih ve şairleri, kaleme aldıkları çok sayıda manzume ile şehzade ve sultanların doğumları, bazen de ölümlerine ebced hesabıyla tarih düşürdüler. Nâbî²⁹⁵, Dürri²⁹⁶, Seyyid Vehbî²⁹⁷, Arpaeminizâde Samî²⁹⁸, Nedîm²⁹⁹, Râşid³⁰⁰, Vâhîd Mahtumî³⁰¹, Osmanzâde Tâib³⁰², Neylî³⁰³, Küçükçelebizâde Âsım³⁰⁴ ve (Şeyhülislam) İshak Efendi³⁰⁵ gibi şairlerin divanlarında bu türün örneklerine sıkça rastlanır³⁰⁶. Şairlik yönü olan III. Ahmed de

doğumundaki gibi Enderun ağalarına yazı ve arzuhal sunma izni verildiği oldu (TSMA.d, nr. 1996, vr. 107a).

²⁹² AE.SAMD.III, 227/21891. Aralık 1719’da ölen Reyhane Sultan’ın cenazesine ayağındaki rahatsızlık nedeniyle katılamayan Nevşehirli, yerine kethüdası Mehmed Paşa’yı yolladı (**Sadaret Def.**, nr. 347, vr. 69). Reyhane’nin 1,5 yaşında bebekken öldüğü ve yanına gömüleceği Ümmüseleme’nin de Aralık 1718’de öldüğü bilgisi, yazışmaya konu olan “*fevt eden ma’sûmcamın*” Reyhane olduğunu düşündürür.

²⁹³ **Uşşâkizâde Târîhi**, II, 952 (Zeynep Sultan’ın ölümünün duyurulması).

²⁹⁴ 1718’de Edirne’de ölen Selim’in defin sürecinin detayları (**Sadaret Def.**, nr. 347, vr. 10-11). 1719’da ölen Abdullah, Reyhane ve Emetullah’ın cenaze alaylarının anlatısı (**aynı defter**, vr. 69-70).

²⁹⁵ Abdülmelik/mâlik, İsa ve Mehmed’in doğumları (Bilkan, **Nâbî Divânı**, I, 260-267).

²⁹⁶ Fatma, Mehmed, İsa, Selim, Murad, ikizler Zeynep ve Ümmügülsüm, Abdülmelik/mâlik’in doğumları (Bağrıaçık, “Dürri ve Divanındaki Tarih Manzûmeleri, s. 63, 101, 107, 129, 132, 134, 183).

²⁹⁷ Bayezid ve İbrahim’in doğumları ile Reyhane, Ümmüseleme, Emine, Rabia, Emetullah, Nazife, Ümmügülsüm, Fatma ve Emine’nin vefatları (Dikmen, “Seyyid Vehbi ve Divanının”, II, 342-379).

²⁹⁸ Mehmed, Mustafa, Selim, Numan, İbrahim ve Seyfeddin’in doğumları (Kemal Kahramanoğlu, “Sâmî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni”, **Selçuk Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi**, Konya, 1995, s. 562, 564, 568, 599, 601, 616).

²⁹⁹ Numan ve Abdülhamid’in doğumları (Gölpınarlı, **Nedîm Divânı**, s. 155 ve 160).

³⁰⁰ Saliha Sultan ve Selim’in doğumları (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 898, 899). Fatma, Saliha ve Bayezid’in doğumları (Halit Biltekin, “Vak’anüvis Râşid Efendi ve Divanı’nın Tenkitli Metni”, **Ankara Ü. Türk Dili ve Edebiyatı YL Tezi**, 1993, s. 152, 176, 183).

³⁰¹ Mehmed’in doğumu (Bahattin Kahraman, “Vâhîd Mahtumî Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkidli Metni cilt I”, **Selçuk Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi**, 1995, s. 417).

³⁰² Şehzade İbrahim’in doğumu (Yatman, **Osman-zâde Tâib Divânı’ndan Seçmeler**, s. 2).

³⁰³ Abdülhamid ve Numan’ın doğumları (Atabey Kılıç, “Ahmed Neylî Divanı”, **Ege Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi**, İzmir, 1994, s. 367 ve 384).

³⁰⁴ Emetullah’ın vefatı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1387).

³⁰⁵ Selim, Mehmed, İbrahim, Murad, Hadice ve Ayşe’nin doğumları (Muhammet Nur Doğan, **Şeyhülislâm İshak Efendi Hayatı, Eserleri ve Divanının Edisyon Kritiği**, İstanbul, MEB Yayınevi, 1997, s. 276-281).

³⁰⁶ Benzer örnekler (Düzenli, “XVIII. Yüzyıl Divan Şairlerinin Gözüyle”, s. 1088; Metin Hakverdioğlu, “Ebced: Sayıların Dili (Fâ’iz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuasından Adım Adım Lâle Devri)”,

şehzadesi Seyfeddin'in doğumuna tarih düşürdü: "*Kınından sıçradı çıktı hemân meydâne Seyfû'd-dîn* (1140/1727)"³⁰⁷. Diğer taraftan Nedîm'in şehzadelere hasrettiği bir kasidesi vardır³⁰⁸.

Teamül gereği III. Ahmed'in çocukları, Harem Dairesi'nde kendilerine ayrılan odalarda annelerinin nezaretinde dadı, dâye (sütnine) ve cariyelerin gözetiminde büyütölmüş olmalıdır³⁰⁹. Yeni doğan bebeklere süt verecek kişi meselesini periyodik olarak "dâye cariyeye" alımıyla çözen padişah³¹⁰, süttten kesilen erkek çocuklarına *lala* seçiminde titiz davranırdı³¹¹.

III. Ahmed tahttan indirildiğinde Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bayezid, Numan, Abdülhamid ve Seyfeddin adlarında 7 şehzadesi hayattaydı. 12 kız çocuğundan Fatma, Ümmügölsüm, Hadice, Atike, Saliha, Zeynep ve Ayşe, evlendiklerinden haremten ayrılmışlardı. Yaşları çok küçük olan Nazife, Esmâ, Zübeyde, Emine ve Ümmüseleme ise valideleriyle beraber Eski Saray'a gönderildi. Bunlardan Esmâ ve Zübeyde ileride devrin padişahları tarafından evlendirildi³¹². Babalarıyla aynı kaderi paylaşan şehzadeler ise Şimşirlik dairelerinde mecbur tutuldukları inziva hayatına başladılar.

Belirtildiği gibi üst üste ölümlerin yaşandığı 1145/1732-1723'te şehzadelerden Süleyman ve Seyfeddin ile kızlardan Fatma, Ümmügölsüm, Ümmüseleme ve Emine vefat etti. Şehzade Mehmed'in 1756'daki ölümü ise şâibelidir. İstanbul halkının sevdiği bu ismin³¹³ 40'ı bulan yaşıyla Şimşirlik'in en yaşlı bireyi ve dolayısıyla tahtın en yakın adayırken zehirlenerek ortadan kaldırıldığını öne sürenler kadar ölümü şehri

Milletlerarası Türkoloji Kongresi 30 Eylül- 4 Ekim 2013 İstanbul, Bildiri Kitabı Cilt III, İstanbul 2014, s. 230, 233, 235). Fatma, Mehmed, İsa, Selim, diğer Mehmed ve Abdülhamid'in doğumuna düşürölen bir dizi tarih manzumesinin evrakı için bkz. TSMA. E. 445/43, vr. 9-21.

³⁰⁷ İlhan, **Lale Devrinde Güll Aşığı**, s. 87.

³⁰⁸ Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bayezid ve Numan'a (Gölpınarlı, **Nedîm Dîvânı**, s. 120).

³⁰⁹ Uluçay, **Harem II**, s. 158; Uzunçarşılı, **Saray Teşkilatı**, s. 110. Kız-erkek her çocuğuna dadı ve dâye tayin edildiğine örnek (TSMA.d, nr. 2353/563 (Şaban 1125/Ağustos-Eylöl 1713). Yeni doğan şehzadeye satın alınan beşiğe 720 kuruş ödenmişti (TSMA. E. 523/2, vr. 11 (1119/1708)).

³¹⁰ Hareme dâye cariyeye satın alımına örnekler (TSMA.d, nr. 2353/541 ve 555 ve 560; nr. 2358/44). Bir dâye kadın hacca gönderilir (TSMA.d, nr. 2352/883 (1117/1705)).

³¹¹ Şehzade Selim'e tayin edilecek yeni lalanın "*âkal ve reşid*" olması hususunda padişahın, silahdarına hitaben kaleme aldığı hatt-ı hümayun (AE.SAMD.III, 225/21678).

³¹² Uluçay, **Padişahın Kadınları ve Kızları**, s. 90, 92.

³¹³ Şehzadenin cenazesinde sarayın önüne 5.000'den fazla insanın toplandığı söylenir (**Hâkim Efendi Tarihi**, I, 427).

etkisine alan salgın bir hastalığa -yüksek olasılıkla vebaya- bağlayanlar da vardır³¹⁴. Şimşirlik'teki şehzadelerin zehirlenme korkusunu ne kadar yoğun yaşadığını göstermesi açısından, Şehzade Mustafa'nın (III. Mustafa) zehre karşı vücut direncini arttırmak için düşük dozlarda zehir içtiği rivayeti kayda değerdir³¹⁵.

III. Ahmed'in şehzadelerinden III. Mustafa (1757-1774) ve I. Abdülhamid (1774-1789) Osmanlı tahtına oturdu. Her biri sadrazam zevcesi olan kızlarından Ayşe (ö. 1775), Saliha (ö. 1778), Zeynep (ö. 1774) ve özellikle de Esmâ Sultan (ö. 1788), Osmanlı hanedanının 18. yüzyıldaki tanındık kadın simaları arasına girdi³¹⁶. III. Ahmed'in çocuklarının çok büyük bir kısmı Bahçekapı'daki Yenicami Valide Sultan Türbesi'nde yan yana metfundur³¹⁷. Bunun istisnası, İstanbul dışında Edirne'deyken vefat edenler³¹⁸ ile zevcinin mezarının yanına yahut vasiyeti üzerine başka bir mekâna gömülen birkaç kızıdır³¹⁹. Padişahlar III. Mustafa ve I. Abdülhamid ise müstakil türbelerine defnedilmiştir³²⁰.

5.2.2. Çocuklarıyla İlişkileri ve Onların Hayatındaki Yeri

5.2.2.1. Çocuklarının Eğitimi

Hanedan çocukları için türlü vesilelerle yapılan birtakım merasimler vardır. Eğitime başlama törenleri (*bed'-i besmele*) ve ilk tıraşları (*bed'-i tıraş*), ilk Kur'an hatimleri (*hatm-i Kur'an*) bunlardandır. Cinsiyet ayırmaksızın eğitim çağına gelen tüm

³¹⁴ Kemal Beydilli, "III. Mustafa (1757-1774), Kaynarca Öncesi Bir Padişah Portresi", s. 189. Şehzadeyi, Sultan III. Osman'ın sadrazamına zehirlettiği rivayeti (Uzunçarşılı, **a.g.e.**, IV/I, 339-40).

³¹⁵ Hatta fizyonomisindeki soluk ten rengi gibi birtakım değişimler buna verilir (Cem Görür, "Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri", **Şeyh Edebalı Ü. Tarih Doktora Tezi**, 2020, s. 26; Beydilli, "III. Mustafa (1757-1774)", s. 189).

³¹⁶ Her birinin hayat hikâyelerine dair bkz. Uluçay, **Padişahın Kadınları ve Kızları**, s. 86-91.

³¹⁷ Yukarıda verilen tabloda, ölüm tarihleri için referans verilen vekayinâmelerin ilgili sayfalarında defin bilgileri vardır. IV. Mehmed'in validesi Turhan Sultan'ın yaptırdığı bu türbeye, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman ile bunların hareminden çok sayıda kişi defnedilmişti (Haluk Şehsuvaroğlu, "Yenicami Türbeleri", **Asırlar Boyunca İstanbul**, s. 205-207).

³¹⁸ Mehmed (ö. 1713) Darülhadis Camii haziresine (**Nusretname**, s. 976), Zeynep (ö. 1715) şehirde bir yere (AE.SAMD.III, 163/15926), Selim (ö. 1718) Selimiye Camii mihrabı karşısındaki türbe bahçesine (**Sadaret Defter**, nr. 347, vr. 11/122) gömüldü. Edirne'de ölen Ayşe (ö. 1717) ve Edirne'de yahut Balkanlarda bir menzilde ölen Selim (ö. 1715) da burada gömülü olmalıdır (**Tsma.d**, nr. 2358/51).

³¹⁹ Esmâ Sultan, Eyüp Muhsinzâde Mehmed Paşa türbesine (Uluçay, **a.g.e.**, s. 91); Saliha Sultan, Eyüb el-Ensârî türbe kapısı yanına (Uluçay, **a.g.e.**, s. 89; **Tsma.d**, nr. 7666); Zeynep Sultan, Alemdar'da Zeynep Sultan Camii bahçesine (Uluçay, **a.g.e.**, s. 87'den naklen **Tsma. E.** 7029) veya Soğukçeşme'deki camisine (Çiçek, "Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin", s. 411).

³²⁰ III. Mustafa'nın türbesi Laleli Camii yakınında (Beydilli, "Mustafa III", s. 283). I. Abdülhamid'in Bahçekapı'da Hamidiyye Türbesi (Sarıcaoğlu, **Sultan I. Abdülhamid**, s. 37).

çocuklarına en geç 5 yaşında hoca tayin eden III. Ahmed, şehzadeleri söz konusu olduğunda bunu muhakkak bir merasim eşliğinde yaptı. İlk defa düzenleteceği her merasim türünde teşrifat defterlerinden eskiye ait örnekleri çıkarttırması, “*kadîme müracaat*” noktasındaki hassasiyetinin bir başka tezahürüdür³²¹.

Düzenlettiği ilk merasim, en büyük şehzadesi 4 yaşındaki Süleyman’ın *bed’-i besmelesi* içindi ve Ağustos 1714’te Tersane Sarayı’nın Okmeydanı tarafındaki bahçe kapısının önüne kurulan otağ-ı hümayunda gerçekleştirildi. Törende Süleyman, eğitimi için görevlendirilen hocası İmam-ı Evvel-i Sultanî Arabzâde Mehmed Efendi eşliğinde, devlet ve ilmiye ricalinden geniş bir davetli grubunun önünde *elifba*’dan okumaya başladı³²². III. Ahmed’in oğluna murassa bir Kur’an-ı Kerîm hediye ettiği merasimde³²³, Sadrazam (Şehid) Ali Paşa da şehzadeye, anne ve babasına hediye bohçaları ve padişaha ayrıca gümüş rahtıyla beraber bir de kısrak hediye sundu³²⁴. Merasimden 10 ay sonra şehzadenin, Kur’an’daki 101. sûre olan el-Kari’a’ya çıkması münasebetiyle hocasının ödüllendirildiği kayıtlara yansır³²⁵.

Bu ve diğer şehzadeler için düzenlenen 3 farklı *bed’-i besmele* merasimi³²⁶, masraflarının karşılandığı padişahın özel hazinesine bir miktar külfet getirse de³²⁷ ricalin sunduğu hediyeler bu yükü hafifletiyordu.

³²¹ Güzel bir tevafuk eseri *bed’-i besmele* merasiminin teşrifat örneği için III. Ahmed’in kendi şehzadelik merasiminin kaydı çıkarılmıştı (**Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 36a-40a). III. Ahmed, şehzadesinin hatm-i şerîf merasiminin tertibinde nasıl bir izleyeceğinden emin değildi: “*Teşrifâtda kaydı var mıdır henüz ma’lûmum değildir. Vâlid-i mâcidimiz zamânında öyle tekellûf olmamış. Biz dahi ne vechile hareket edelim. Cenâbınız ve Efendi dâ’îmiz ve sâ’irleri da’vet olunmak lâzım mıdır? Sen nice münâsib görürsün? Hâceye çıkdıkda tekellûf olmuş teşrifâtda kaydı görülmüş idi. Hemân sen nice münâsib görürsen ben hazz ederim*” (A.AMD, 02/17).

³²² Merasimin ayrıntıları için bkz. **Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 36a-40a; **Nusretnâme**, s. 997.

³²³ **TSMA.d**, nr. 2353/41.

³²⁴ **KK.d**, nr. 7430, vr. 19, 20. Darüssaade ağasının hediyeleri için bkz. **MAD.d**, nr. 1667, vr. 33.

³²⁵ Şehzade hocasına 37 altın ihsan verildi (**TSMA.d**, nr. 2358/46 (Cemaziyelahir 1127/Haziran 1715)).

³²⁶ Birincisi, Ekim 1721’de İncili Köşk’te şehzadeler Mehmed, Mustafa ve Bayezid için (4, 4 ve 3 yaşında) toplu yapıldı (**Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 108-109; **TSMA. E.** 537/30, vr. 1). İkincisi, yine İncili Köşk’te Ekim 1727’de Şehzade Numan (5 yaşında) için (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1560-1). Üçüncüsü aynı mekânda Ocak 1729’da Şehzade Abdülhamid (4 yaşında) için (**TSMA.d**, nr. 2373/5).

³²⁷ Etrafa saçılan para ve şehzadeler hazırlanırken kullanılan öd ve anber gibi kokular İç Hazine’den verildi. Şehzade Süleyman’ın kayda geçen masraf 6.500 kuruş (**TSMA.d**, nr. 2353/298), Şehzade Mehmed, Mustafa ve Bayezid’in toplu merasiminde aynı şekilde 6.500 kuruştı (**TSMA.d**, nr. 2364/12). Şehzade Abdülhamid’inde ise sadece etrafa saçılmak üzere 2.500 kuruş verildi (**TSMA.d**, nr. 2373/5).

Şehzadeler henüz 2-3 yaşlarındayken düzenlenen *bed'-i tıraş* merasimleri, benzer harcamalar³²⁸ ve hediye takdimlerinin³²⁹ daha küçük ölçekli yapıldığı bir diğer etkinlikti. Üçüncüsü ise *hatm-i Kur'an* merasimleriydi. En büyük şehzade Süleyman ilk hatmini tamamladığında 9 yaşında ve diğerleri 8-10 yaş aralığındaydı³³⁰. Süleyman için Haziran 1719'da o sıra ikamet edilen Tersane Sarayı'nın Hırka-i Şerîf Odası'nda icra edilen törende şehzadenin hocası İmam-ı Evvel Arapzâde Efendi hatim duası okudu ve meclisteki hocalara ihsanda bulunuldu³³¹.

Kız çocuklarına gelince; ekseriyetle 5 yaşından önce eğitime başlatıldılar³³² ve 6 ile 9 yaş aralığında Kur'an'ı hatim ettiler³³³. Örneğin hocaya 4,5 yaşında çıkan Ümmüseleme (d. 1722) ilk hatmini 6 yaşında bitirdi³³⁴.

Şehzadelerin spor ve güzel yazı alanlarında gelişimlerini önemseyen III. Ahmed, oğlu Süleyman için 3 yaşından itibaren düzenli olarak oyun tomağı ve top³³⁵, 5 yaşına geldiğinde ata biniş malzemeleri³³⁶ ve 6 yaşından itibaren atış talimlerinde kullanması için *puta/tomar oku* tedarik ettirmişti³³⁷. Yazı sanatına merak salan Mehmed ve Mustafa'ya hat dersleri aldırılmıştı³³⁸.

Çocuklarının okuma alışkanlığı edinmelerini önemseyen, küçük yaşlarından itibaren onlara hediye ettiği dini ve beşerî ilimlere ait çok sayıda kitaptan bellidir.

³²⁸ Edirne Kumköşkü'nde Enderun halkının katılımıyla yapılan 3 yaşındaki Şehzade Süleyman'ın ilk tıraşında etrafa saçılmaya 2.500 kuruş ve şehzadenin validesine 1.000 kuruş verildi (TSMA.d, nr. 2353/286 ve 369). Diğer şehzadelerin ilk tıraş yaşları ve yapılan masraflar: Edirne'de 1,5 yaşındaki Mehmed (TSMA.d, nr. 2361/10; nr. 1996, vr. 116a). 3 yaşındaki Mustafa (TSMA.d, nr. 2184, vr. 12b; nr. 2363/1). 2 yaşını geçkin Bayezid (TSMA.d, nr. 2364/7). 2 yaşındaki Numan (TSMA.d, nr. 2368/8). 2 yaşını geçkin Abdülhamid (TSMA.d, nr. 2370/11).

³²⁹ Süleyman'ın tıraşında kızlar ağasının hediyesi (MAD.d, nr. 1667, vr. 23). Mehmed'in tıraşında sadarete yeni gelen Nevşehirli 1 midilli sundu (AE.SAMD.III, 227/21874).

³³⁰ Diğer şehzadelerden 8 yaş civarındaki Mehmed ve Mustafa'nın ilk Kur'an hatimleri (TSMA.d, nr. 2368/2). 10 yaşındaki Bayezid'inki (TSMA.d, nr. 2371/6).

³³¹ Sadaret Deft., nr. 347, vr. 52; Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1164; Nusretnâme, s. 1103. Daha geç bir tarihte bu merasimin teşrifat defterindeki kaydı çıkarılır (TSMA. E. 385/2).

³³² Atike 4 yaşında Edirne'de, Ayşe 3, Ümmüseleme 4,5, Esma 4 yaşında. Her birine hocaya çıkışta verilen ihsan ve güzel kokular için sırasıyla (TSMA.d, nr. 2359/7; nr. 2365/3; nr. 2373/10).

³³³ Atike 8 yaşında (TSMA.d, nr. 2363/10; nr. 1996, vr. 104b) ve Ümmügülsüm 9 yaşında (TSMA.d, nr. 2358/62).

³³⁴ TSMA.d, nr. 2370/3; nr. 2371/5, vr. 2a.

³³⁵ TSMA.d, nr. 2353/32; nr. 2358/10; nr. 2359/7 ve 10 ve 12; nr. 2360/1 vesaire.

³³⁶ TSMA. E. 714/57.

³³⁷ TSMA.d, nr. 2359/7 (Haziran-Temmuz 1716) ve TSMA.d, nr. 2361/7 (Mayıs 1718).

³³⁸ Bora Keskiner, a.g.t., s. 50 ve 79. Şehzade Mehmed'in Mushaf-ı şerîf yazdığı (aynı yer). Şehzade Mustafa'nın, hassa hekimliği de yapan ünlü ta'lik hocası Kâtipzâde Mehmed Refi Efendi'den ders aldığı (Uzunçarşılı, a.g.e., IV/I, 341).

Mushaf, *Enâm-ı şerîf* ve *Du'ânâme-i şerîf* dışındaki³³⁹ kitapların seçiminde devreye yine cinsiyet faktörü girer. Padişahın, her biri Osmanlı tahtının varisi olan oğulları için kitap türü yelpazesini hayli geniş tutması, onların her alanda donanımlı yetişmelerini sağlamak amacıyla olsa gerektir. En büyük şehzadesi Süleyman'a siyerden coğrafyaya, nasihatnâme türünden edebiyata, tarihten güzel yazı sanatına kadar çok farklı türlerden öğrenimine ciddi katkı sağlayacak eserler hediye etmesi tesadüf olmamalıdır.

Hediyeler arasında hikâye türünün belli başlı örneklerinden *Fîrûznâme*³⁴⁰, Hz. Muhammed'in mucizelerinin toplandığı Türkçe *Şevâhidü'n-Nübüvve*, ansiklopedi mahiyetinde bir coğrafya ve kozmografya kitabı olan Farsça *Acâ'ib-i Mahlûkât*, ahlak/nasihatname türündeki *Kitâb-ı Melâzü'l-Müttakîn*³⁴¹, hat sanatı örneklerinin derlendiği musavver bir albüm (*Murakka'*) ve III. Murad dönemi hadiselerini konu edinen manzum musavver Türkçe bir tarih kitabı olan *Vekâyi'-i Sultân Murâd-ı Sâlis* vardı³⁴². Aynı şekilde daha küçük yaştaki Mehmed ve Mustafa'ya Firdevsî'nin Farsça *Şâh-nâme*'sinin birer adet resimli nüshasını³⁴³ ve Bayezid'e Altıparmak Mehmed Efendi'nin siyer tercümesi³⁴⁴ ile Arapça *Acâ'ib-i Mahlûkât*'ı verdiği kesindir³⁴⁵.

Kız çocuklarının ise Türkçe kitaplardan temel dini bilgileri edinmeleri öncelenmiş gibidir. Nitekim Saliha Sultan için Hz. Muhammed'in hayatı ve mucizelerini anlatan manzum Türkçe *Muhammediyye*³⁴⁶ ile Türkçe *Siyer-i Nebî*'nin üçüncü cildini ve en eski Türkçe fıkıh kitaplarından Candaroğlu İsmail Bey'e ait

³³⁹ 1719'da Enderun Kütüphanesi açıldığında çocuklara toplu şekilde Mushaf, *Enâm-ı şerîf* ve *Du'ânâme-i şerîf* hediye edildi: Mehmed, Mustafa, Bayezid, Ümmügülsüm (2 adet), Atike, Saliha, Emine, Hadice, Zeynep ve Ayşe'ye Mushaf (TSMA.d, nr. 2363/1, vr. 2b-3a) ve yine Mehmed, Fatma ve Emetullah'a Mushaf, şehzadelere verilmek üzere 9 adet *Enâm-ı şerîf* ile 6 adet *Du'ânâme-i şerîf* (aynı defter, vr. 5a). Ayrıca farklı zamanlarda Ümmügülsüm'e bir Mushaf (TSMA.d, nr. 2353/33, vr. 1b), Süleyman'a murassa bir Mushaf (TSMA.d, nr. 2353/41, vr. 1b), Ayşe ve Zeynep'e Mushaf (TSMA.d, nr. 2365/4, vr. 2a) ve Abdülhamid'e *Tebâreke Cüzü* (TSMA.d, nr. 2373/12, vr. 3a) verildi.

³⁴⁰ TSMA.d, nr. 180/2, vr. 3a (Safer 1127/Şubat-Mart 1715). Şehzade 5 yaşındayken.

³⁴¹ TSMA.d, nr. 2363/1, vr. 3a (1719). Şehzade 9 yaşındayken. Müellifi Mahmud b. Murad ve tam adı *Melâzü'l-Müttakîn ve Melceü's-Sâlihîn* olan eserin günümüze az nüshası ulaşmıştır.

³⁴² Sırasıyla bkz. TSMA.d, nr. 180/2, vr. 3a (1136/1724 ve 1137/1724). Şehzade 14 yaşındayken.

³⁴³ Sırasıyla bkz. TSMA.d, nr. 2362/7, vr. 2b (1131/1719); nr. 2366/4, vr. 2b (1135/1723). Fars edebiyatının en büyük manzum yapıtlarından sayılan Firdevsî'ye ait eser hakkında bkz. Mehmet Kanar, "Şâhnâme", DİA, İstanbul 2010, XXXVIII, 289.

³⁴⁴ TSMA.d, nr. 2363/1, vr. 3b (1132/1719).

³⁴⁵ TSMA.d, nr. 180/2, vr. 3a (1135/1722).

³⁴⁶ Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 1451) telifi manzum eser (Mustafa Uzun, "Muhammediyye", DİA, İstanbul 2005, XXX, 583-4).

Kitâb-ı Hulviyyât'i³⁴⁷ uygun buldu³⁴⁸. Ümmügülsüm Sultan için Osmanlı padişahlarının buradaki hayır eserlerini konu eden *Kitâb-ı Fezâ'il-i Mekke* isimli Mekke tarihinin Türkçe tercümesini seçti³⁴⁹. Reyhane Sultan için seçimi, kendi "kitaplığında" da bulunan *Kitâb-ı Ahbârü'l-Ferec ba'de's-Şidde* oldu³⁵⁰.

Öte yandan çocuklarına türlü vesilelerle devlet ricalinden kitap hediyeleri de geliyordu. Örneğin Nevşehirli, 1720'deki sünnet düğününde sünnet olan 4 şehzadeye birbirinden değerli çok sayıda kitap hediyesi sunmuştu³⁵¹.

5.2.2.2.Çocuklarının Düğünleri

III. Ahmed, oğulları 10 yaşındaki Süleyman, 3 yaşındaki Mehmed ve Mustafa ile 2 yaşındaki Bayezid'i Eylül 1720'de muhteşem bir düğünle sünnet ettirdi. Kendisinin aslında Mora fethini müteakip Süleyman'ı sünnete niyetlendiği³⁵²; fakat Petervaradin yenilgisiyle başlayan sınır boylarındaki sıkıntı süreç nedeniyle kolladığı uygun vakti ancak bulabildiği söylenir³⁵³. Nitekim Süleyman'ın sünneti 10 gibi geç bir yasa kalmıştır.

15 gün süren düğün eğlenceleri boyunca gündüzleri Okmeydanı'na kurulan çadırlarda tüm vüzera, ulema ve seyfiye takımına sırayla yemek ziyafetleri verildi; geleneksel saray eğlenceleri, şölenler, gösteriler ve esnaf geçitleri düzenlendi. Geceleri Haliç'te deniz üzerinde ışık gösterileri ve ateş oyunları yapıldı. Bu cümbüşü padişah, gündüz otağından ve gece Tersane Sarayı'ndaki kafesli köşkten takip etti. Her günün

³⁴⁷ Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyat-ı Sultani Adlı Eseri Üzerine Notlar", *Türk Tarih ve Kültüründe Kastamonu*, Tebliğler, 19-21 Ekim 1988, Ankara 1989, s. 43-54.

³⁴⁸ 3 kitap 1719'da bir defada verildi (TSMA.d, nr. 2363/1, vr. 3b; nr. 1113, vr. 9a).

³⁴⁹ TSMA.d, nr. 2363/1, vr. 3b; nr. 1113, vr. 9a (1132/1719). Ünlü şair Bâkî tarafından tercüme edilen *Kitâb-ı Fezâ'il-i Mekke* hakkında bkz. Mehmet Çavuşoğlu, "Bâkî", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 540.

³⁵⁰ TSMA.d, nr. 2363/1, vr. 3b; nr. 1113, vr. 9a.

³⁵¹ Her birine verilen Mushaf-ı şerîf ve *En'âm-ı şerîf* dışında Şehzade Süleyman'a, Ahmed el-Bûnî'ye ait *Kitâb-ı Şemsü'l-Ma'ârifü'l-Kübrâ*, Mukaddime-i Salât ve resâ'il-i muhtelif ve gayrihâ, musavver *Yûsuf*[u] *Züleyhâ*, Molla Câmî telifi *Silsiletü'z-Zeheb* ve *Hidâye*; Şehzade Mehmed'e, *Silsiletü'z-Zeheb*, musavver talik hattıyla lâ-nazîr *Murakka'*, *Dîvân-ı Kemâl-i Hocendî*; Şehzade Mustafa'ya, *Dîvân-ı Şeyh Sa'dî-i Nakşibendî*, Ali Rıza hattıyla *Sûret-nâme-i Şâh Abbâs* ve musavver *Murakka'*; Şehzade Bayezid'e *Sultân Murâd Hân Dîvânı*, *Şerh-i Gülşen-i Râz* ve musavver *Murakka'* (TSMA.d, nr. 9561, vr 3b-4a; Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-III*, s. 46, 166-167).

³⁵² NA. SP 97/23, f. 201a (17/28 Eylül 1715).

³⁵³ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, 1187.

davetlileri ve geçit yapan esnaf grupları hediyeler sundu³⁵⁴. Şehzadeler düğünün bitiminde Topkapı Sarayı'na dönüşten 1 hafta sonra buradaki Sünnet Odası'nda sünnet edildiler³⁵⁵. III. Ahmed *sûr-ı hümayun* kapsamında şehzadeler ve reayadan peyderpey sünnet ettirdiği 5.000'e yakın çocuğa ek olarak Nevşehirli'nin oğlu Mehmed Bey ile Yeniçeri Ağası Mehmed'in ortanca oğlu İsmail Bey'in de sünnetine izin verdi. ³⁵⁶.

III. Ahmed'in düğün hazırlıklarını takiple görevlendirdiği Nevşehirli'nin³⁵⁷ düğünün hazırlık safhasıyla ilgili anlatılarda öne çıkışına ve düğün alanına hazırlıkları teftişe gidişlerine fazla anlam yüklemekten evvel³⁵⁸ padişahın o sıra ciddi bir hastalık süreci geçirdiği hatırlanmalıdır. Nitekim tam düğün öncesi boğazında ortaya çıkan ve uzun süre peşini bırakmayan illet nedeniyle *fasd* tedavisi uygulanan hükümdar, düğün hazırlıklarını hasta yatağından sadrazamıyla yazışarak takibe mecbur kalmıştı³⁵⁹. Bu haliyle bile organizasyonun her aşamasıyla ilgili hazırlıkları titizlikle gözden geçirmiştir ki zaten aksi onun vehimli karakterine pek uymaz.

Düğünün “*i’tidâl üzere*” hesap edilen muhtemel masrafları ve davetli listesinin incelenmesi, düğün alanındaki çadırların yerleşim planı ve bazı hanedan üyelerinin düğün sırasında konaklayacağı mekânların ayarlanması, yabancı elçilerin şenlikleri izlemesine izin verilmesi ve düğünün ilk günü ulemanın huzura kabul edilmesi

³⁵⁴ Hediye listeleri (TSM.A.d, nr. 9670; nr. 9561; Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-III**, s. 45-62). Davet edilmedikleri halde yabancı elçilerden düğün hediyesi beklendiğini anlatan De Bonnac, hediye için şart koştuğu davetiyenin gelmesini başardığını anlatır (*İstanbul'da Fransız Elçiliği*, s. 171-2). Şaşıp kaldığı bu istek karşısında eski örnekleri bulmak için elçilik kayıtlarına bakan Stanyan, padişahı darıltmamak için hediye sunduğunu kaydeder (NA. SP 97/24, f. 371a). Konunun farklı zaviyeden ele alındığı bir çalışma için bkz. Faroqhi, **Yeni Bir Hükümdar Aynası**, s. 169-181.

³⁵⁵ 15-29 Zilkade 1132 (18 Eylül-2 Ekim 1720) arasındaki düğün eğlenceleri ile düğünün sonunda 6 Zilhicce 1132/9 Ekim 1720'de gerçekleşen sünnet alayı ve ertesi günkü şehzadelerin sünneti gibi hadiselerin tafsilatı için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1187-1211; **Nusretnâme**, s. 1116-1131; **Sadaret Deft.**, nr. 347, vr. 108-110; Hâfız Mehmed Efendi, **1720 Şehzâdelerin Sünnet Düğünü = Sûr-ı Hümayûn**, yay. haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008; Atıl, **Levni ve Sûrname**; Seyyid Vehbî, **Sûrnâme (Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü)**, haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul, Çığır Kitabevi, 1939; Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-III**; Esin Atıl, “The Story of an Eighteenth Century Ottoman Festival”, **Muqarnas**, 12, 1995, s. 84-100; Sinem Erdoğan İşkorkutan, “1720 Şenliği'nde Yemek Üzerinden İfade Edilen Sosyal Hiyerarşileri Anlamak”, **Osmanlı Araştırmaları**, sayı 50, 2017, s. 117-152.

³⁵⁶ Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri-III**, s. 109. Bu ikisinin sünneti, şehzadelerin sünnetinden sonra ayrı olarak Nevşehirli'nin sarayında yapıldı. III. Ahmed Mehmed Bey'in sünnet edileceği gün sadrazam sarayına giderek Nevşehirli'yi taltif etti (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1211). Mehmed Bey'in sünnet edileceği saati, sadrazam telhisle padişahın onayına sunmuştu (A.AMD, 02/62).

³⁵⁷ **Nusretnâme**, s. 1116.

³⁵⁸ Örneğin; Artan, “18. yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin”, s. 302-303.

³⁵⁹ AE.SAMD.III, 229/22039.

yazışmalara yansıyan koordinasyonun örneklerindendir³⁶⁰. Karada ve denizde düzenlenecek şenliklerin zamanlaması ve sergilenecek gösterilerin içeriği de aynı şekilde kararlaştırılmıştır³⁶¹.

Bir diğer husus, davet mektuplarının Nevşehirli'nin imzasıyla yollanmasıdır³⁶². Nevşehirli, davetlilere getirecekleri hediyelere ilişkin hatırlatmalar yapılacağı için mektupların onun kaleminden çıkmasının padişahın izzeti adına daha uygun olacağını bir telhisle anlatsa ve eski düğünlere ait mektup örnekleri gönderse de denetleyici yapısıyla III. Ahmed, yeni yazılacak mektupları görmeden edememiş ve hazır olunca kendisine yollanmasını istemiştir³⁶³.

Kız çocuklarının izdivaçları için de küçüklü büyüklü düğün şenlikleri tertip ettiren padişah, şehir yaşantısını birkaç günlüğüne hareketlendiren alay ve eğlenceler düzenletiyordu. İstanbul'a 50 yıl sonra geri taşınan hanedanın gücü ve devamlılığının şehir halkına hatırlatılması işlevi de gören³⁶⁴ görsel şölen mahiyetindeki bu düğünlerin ilki 1709 Mayıs ayında gerçekleştirildi. Saray ve payitaht henüz 4,5 yaşındaki Fatma Sultan ile Silahdar Ali Ağa'nın (Şehid Ali Paşa) şekli izdivacı için bir dizi alay ve eğlenceye sahne oldu³⁶⁵. O esnada henüz 2 yaşındaki Ümmügülsüm Sultan da Kubbeveziri Abdurrahman Paşa ile nişanlandı³⁶⁶.

Osmanlı tarihinde örneklerine 17. ve 18. yüzyıllarda rastlanan şekli evlilik usulünde, dönem siyasası gereği bazı padişah kızları çocuk denecek yaşlarda evlendirildiler³⁶⁷. Babasının güvenini kazanıp yakın dairesine giren silahdarı Ali

³⁶⁰ Sırasıyla bkz. AE.SAMD.III, 224/21623; AE.SAMD.III, 229/22039; AE.SAMD.III, 222/21441; AE.SAMD.III, 223/21487. AE.SAMD.III, 227/21832.

³⁶¹ Sadrazam o geceki şenlik "*karada mı olsun deryâda mı olsun*" diye sorduğunda, yalının önünde havai fişek gösterisi yapılmasını isteyen III. Ahmed fişeklerin açıktan atılmasını buyurur (A.AMD, 03/61). Benzer başka bir yazışma için bkz. AE.SAMD.III, 222/21441.

³⁶² Atıl, **Levni ve Sûrname**, s. 47.

³⁶³ AE.SAMD.III, 224/21623.

³⁶⁴ Tülay Artan, "Royal Weddings and Grand Vezirate: Institutional and Symbolic Change in the Early Eighteenth Century", **Royal Courts in Dynastic States and Empires A Global Perspective** içinde, ed. Jeroen Duindam, Tülay Artan, Metin Kunt, Leiden- Boston, Brill, 2011, s. 354-5.

³⁶⁵ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 807-812; **Nusretname**, s. 877-879; **Uşşâkizâde Târihi**, II, 970; **Tsma.d**, nr. 10590; Çağatay Uluçay, "Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma", **İstanbul Enstitüsü Mecmuası** IV, İstanbul: Baha Matbaası, 1958, s. 135-168; Mehmet Arslan, "III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge", **Osmanlı Makaleleri, Edebiyat, Tarih, Kültür** içinde, İstanbul, 2000, s. 527-551.

³⁶⁶ Abdurrahman Paşa 1716'da henüz evlilik gerçekleşmeden vefat edince bu sultan, 1724'te başka bir kişiyle evlendirildi (Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, s. 85).

³⁶⁷ İlk örneklerine I. Ahmed döneminde rast geline bu usul II. Mahmud (1808-1839) devrine kadar yürürlükte kaldı (Uluçay, **Harem II**, s. 169).

Ağa'yla henüz 4,5 yaşındayken tamamen siyasî konjonktür gereği evlendirilen Fatma Sultan bunlardan biridir. Teamül gereği, zifaf için çocuk sultanın bulûğa ermesi beklenip o vakte değin damat paşanın kızın yanına yaklaşmasına izin verilmeyeceğinden bu evlilik aslında şekilden ibaretti ve daha ziyade sembolik değere haizdi³⁶⁸.

Ali Paşa 1716'da Avusturya seferinde şehit düşünce zevciyle gerçek manada bir evlilik hayatı yaşamadan dul kalan Fatma³⁶⁹, 1 yıl sonra 13 yaşındayken başka bir siyasî evlilik projesinin içine çekilerek Şubat 1717'de babasının yeni gözdesi 50 yaşının üstündeki Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendirildi³⁷⁰. O sıra Avusturya karşısında yaşanan toprak kayıpları nedeniyle ortam hanedan düğünlerinin olağan eğlencelerine uygun olmadığından bu aşamaları atlayan III. Ahmed, paşaya damatlık hilatı giydirmekle yetindi³⁷¹.

Diğer kızlarını 3'erli 2 grup halinde 1724 ve 1728'de evlendiren III. Ahmed, ilk gruptakilere damat seçerken bariz şekilde Nevşehirli'nin tesirinde kaldı. Hanedanla halihazırda Fatma Sultan üzerinden kurduğu sıhriyet bağıını pekiştirmeyi amaçlayan paşa, biri kendi oğlu olmak üzere sultanların hepsinin yakın çevresinden isimlerle izdivacını sağladı³⁷². Nitekim Atike Sultan sadrazamın önceki eşinden olma oğlu Genç Musahip Mehmed Paşa'yla³⁷³, Ümmügülsüm Sultan sadrazamın kardeşinin oğlu Nevşehirli Tevkii Ali Paşa'yla ve Hadice Sultan sadrazamın sevdiği bir paşanın oğlu Vezir Küçük Osman Paşazâde Hafız Ahmed Paşa'yla evlendirildi³⁷⁴. 1728'de bu isimlerin arasına Zeynep Sultan'ın eşi olarak diğer yeğeni Mirahur-ı sani Küçük Sinek Mustafa Paşa'yı ekletti. O seneki düğünlerde III. Ahmed'in damatları halkasına katılan

³⁶⁸ Alderson, **a.g.e.**, s. 99.

³⁶⁹ Uluçay, **Harem II**, s. 193. Fatma Sultan'ın 4,5 yaşında evlendirilmesiyle başladığı yeni hayata ve damat paşanın süreçteki etkinliği hakkında bkz. Tuncer, "Şekli Evlilikler", s. s. 67-108.

³⁷⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1055; **Nusretnâme**, s. 1061; **Sadaret Defter**, nr. 346, vr. 69; TSMA. E. 406/8.

³⁷¹ **NA. SP 97/24 Part 1**, f. 17a. Seyyaha göre, nikâh akdi sonrasında gelin alay ile sadrazam sarayına yollandı (**Letters of Lady Montagu**, I, 321-2).

³⁷² Artan, "Royal Weddings and Grand Vezirate", s. 341, 362.

³⁷³ Damadın 14 yaşında olduğu söylenir (**Târîh-i Göynüklü**, s. 342).

³⁷⁴ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1345-6, 1349-1354; Artan, "Royal Weddings and Grand Vezirate", s. 341. Hadice Sultan'ın Ahmed Paşa ile izdivacının gerçekleşmediği ve aynı yıl Ali Paşa'yla evlendirildiği iddia edilse de (Alderson, **a.g.e.**, Table XLI) Râşid'in düğün anlatısı ve arşiv belgeleri bunu teyit etmez nitekim Aralık 1729'da Hafız Ahmed Paşa hâlâ Hadice Sultan'ın zevcidir (**TSMA.d**, nr. 2373/6; nr. 2184, vr. 200a). Bu 3 düğünün geç bir tarihte teşrifat defterinden çıkarılan kaydına göre de sultanın zevci Ahmed Paşa'dır (TSMA. E. 972/48).

diğer 2 kişi, Ayşe Sultan’la evlendirilen padişahın silahdarı İştanbullu Kunduracızâde Mehmed Paşa ve Saliha Sultan’la evlendirilen Revan Muhafızı Deli Hüseyn Paşazâde Sarı Mustafa Paşa oldu³⁷⁵.

Sultanların evlenme yaşlarına göz atıldığında, ilk evliliği şekli olan Fatma hariç diğerlerinin 10 ile 16 yaş aralığında evlendirildiği saptanır³⁷⁶. Nitekim padişahın bu konudaki genel tutumu kızların bulûğunu beklemektir³⁷⁷. Belirtildiği gibi bunu “icbar eden” birtakım siyasî hesaplar yüzünden Fatma’yı 1709’da çocuk yaşta evlendirdi. O süreçte Silahdar Ali’yi hanedan damadı yaptırmamak için kendi adamı Abdurrahman Paşa’yı Fatma Sultan’a damat namzedi olarak öneren devrin sadrazamı Çorlulu’yu gücendirmemek için onun adayını da 2 yaşındaki kızı Ümmügülsüm ile nişanlamıştı. Abdurrahman Paşa 7 yıl sonra 1716’da öldüğünde evliliğin henüz gerçekteşmemesi, III. Ahmed’in düğünü ağırdan aldığını gösterir. Ümmügülsüm 16 yaşına geldiği 1724’te Nevşehirli Tevkii Ali Paşa’yla evlendirilecektir.

Eski padişah II. Mustafa’dan yadigâr yeğenlerinin de düğünlerini yapan III. Ahmed, babaları zamanında nişanlanıp düğünleri geri kalan Emine ve Ayşe sultanları, uzatmalı nişanlıları Sadrazam Çorlulu Ali Paşa ve sonra sadrazam olacak Köprülüzâde Numan Paşa ile Nisan 1708’de evlendirdi³⁷⁸. Diğer yeğeni Safiye ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın oğlu Maktulzâde Ali Paşa’nın düğününü Mayıs 1710’da yaptı ve Emetullah’ı 1720’deki sünnet düğününün hemen öncesinde Musul Valisi Sirke Osman Paşa’yla nikahladı³⁷⁹.

³⁷⁵ Ayrıntılar için bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1596-7, 1615-1616. Saliha Sultan’ın düğünü hakkında bkz. Uluçay, **Harem II**, s. 165’ten naklen; **Defter-i Teşrifât-ı Hümâyûn**, Konya Koyunoğlu Müzesi Yazmaları, nr. 14555.

³⁷⁶ İzdivaçları anlattığı bölümlerde müverrih, kızların “*sinn-i rüşd ü temyize*” vardıkları vurgusunu yapar (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1345 ve 1596. Ayrıca bkz. Tuncer, “Şekli Evlilikler”, s. 77). 1724’te evlendirilen Atike 12, Ümmügülsüm 16 ve Hadice 14 yaşındaydı. 1728’de evlenen Ayşe ve Zeynep 10 yaşında, Saliha ise 13 yaşındaydı.

³⁷⁷ “*Benim Vezîrim. Düñkü gün müzâkere olunan sultânân mâddesi kable’l-vukû’ kimseye işâ olunmayup ketm oluna. Dahi ona vakit vardır. Acele olacak mevâddan değildir. Benim murâdım ba’de’l-bulûğ vermektir. Ma’lûmun oldukda kimseye işâ etmeyesin!*” (C.SM, 26/1304). Uluçay, bu hatt-ı hümâyunu, hangi padişaha ait olduğunu belirtmeden kullanmıştır (Uluçay, **Harem II**, s. 169). Ama belgenin üslubu ve yazının karakteristik özellikleri III. Ahmed’e ait diğer hatt-ı hümâyunlardakiler ile örtüştüğünden bu belgenin III. Ahmed’e ait olması kuvvetle muhtemeldir.

³⁷⁸ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 791-2; Mehmet Arslan, “II. Mustafa’nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan’ın Düğünleri Üzerine Bir Belge”, **Osmanlı Makaleleri** içinde, s. 553-565. Görevi gereği uzakta olduğundan Ayşe Sultan’ın damat namzedi Köprülüzâde, düğünde vekiliyle temsil edildi ve sultan, alay eşliğinde getirildiği Zeyrek’teki sarayında yaşamaya başlasa da zıfâf ancak Numan Paşa’nın İstanbul’a geldiği Mart 1710’da gerçekteşti (**Nusretnâme**, s. 891).

³⁷⁹ Sırasıyla bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 833 ve s. 1189-1192; **Nusretnâme**, s. 893-4 ve s. 916; **TSMA.d**, nr. 10591; Uluçay, “Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine”, s. 135-168; Mehmet Arslan,

Kaynaklardaki düğün anlatılarından padişahın yeğenleri dâhil her bir sultanın düğünü için nişan, çeyiz ve düğün alayları düzenlediği, çeyiz masraflarını İç Hazine'den karşıladığı, her gelin için yeni bir mesken hazırlattığı, gelinin yeni evine götürüldüğü düğün alaylarını izlediği ve düğünün ertesi günü sultanı yeni evinde ziyareti ihmal etmediği ortaya çıkar³⁸⁰. Düğünlerin hazırlık safhalarıyla bizzat alakadar ve merasimlerin ayrıntılarına vakıf olduğu, bir kızının nişan hazırlıkları hakkında uzun uzun yazdığı hatt-ı hümayunundan bellidir³⁸¹. Nevşehirli'nin, yeğeni Emetullah'ın düğün hazırlıklarını bizzat takip edip eksikleri gidermesinden duyduğu memnuniyeti “*ber-hurdâr olasin. Ziyâde hazz eyledim. Emetullah Sultân kendü kızım makâmındadır. Ne kadar ikrâm ile zifâf olursa memnûn olurum*” diye ifade etmişti³⁸².

Bu düğünün öncesindeki yazışmalar, hanedana damat seçiminde gözetilen hususları ortaya koymaları hasebiyle mühimdir. Anlaşılan Emetullah için uygun damat adayı meselesi, padişahla sadrazam arasında müzakere edilmiş; öne çıkan iki adaydan evvela daha varlıklı olanına, yani Musul Valisi Vezir Sirke Osman Paşa'ya teklif götürülmüş ve kendisine önce bir sultanla izdivaç etmek isteyip istemediği ve ardından Emetullah Sultan'ın “*harç ve masraflarını görmeye*” iktidarı ve rızası bulunup bulunmadığı sordurulmuştu. Sirke Osman Paşa'dan gelen olumlu cevap, sadrazamı da padişahı da memnun etmişti; zira sadrazama göre diğer aday Ali Paşa'ya düğün masrafları için yardım etmek gerekecekti (“*i ânete muhtâcdır*”). III. Ahmed'e göre de Osman Paşa'nın “*nîşânı ziyâdece olur*”du³⁸³. Zaten padişah Osman Paşa'nın düzeceği nişan takımı hakkında da bilgilendirilmek istedi: “*nîşânda ne mikdâr şey verecekdir defterini arz eylesin!*”³⁸⁴.

“II. Mustafa'nın Kızı Safiye Sultan'ın Düğünü Üzerine Bir Belge”, **Osmanlı Makaleleri** içinde, s. 567-574. Emine, Ayşe ve Safiye sultanlar, eşlerinin birkaç sene içinde vefatı üzerine III. Ahmed tarafından birkaç kez daha evlendirildiler (Uluçay, **Padişahın Kadımları ve Kızları**, s. 75-78).

³⁸⁰ Her düğün alayının ayrıntıları, yukarıda künyeleri verilen ilgili düğünün anlatısında mevcuttur. 1724'te evlendirilen kızların çeyizleri İç Hazine'den karşılandı (TSMA.d, nr. 5018/1; nr. 2367/4). Yeğen Emetullah Sultan'ın çeyizi İç Hazine'den verildi (TSMA.d, nr. 2363/11; nr. 2364/1). Padişahın, düğünü müteakip sultanları evlerinde ziyarete örnek (TSMA.d, nr. 10591, vr. 8b (1710, yeğen Safiye Sultan).

³⁸¹ A.AMD, 02/79.

³⁸² AE.SAMD.III, 226/21763.

³⁸³ AE.SAMD.III, 221/21367.

³⁸⁴ AE.SAMD.III, 224/ 21556. Düğün sırasında 20.000 altın mihr veren Sirke Osman Paşa'nın nişan ağırlığı olarak sundukları için bkz. **Sadaret Deft.**, nr. 360, vr. 97. Hanedan damatlarından istenen nişan ağırlığının (mihr-i müeccel, çeşitli mücevherler, kıyafet ve kumaşlar, şeker, meyve, çiçek gibi) kapsamı hakkında bkz. Uluçay, **Harem II**, s. 178.

Bu anekdot, hanedana damat seçiminde -tek ölçüt olmasa da- adayın ekonomik durumunun önemsendiğini göstermesi açısından önemlidir. Damadın varlıklı oluşu, kısa vadede düğünün tedarikini görebilmesi ve padişah ve ailesine layık hediyeler takdim edebilmesi bakımından önemlidir, zira bu aşamada hazineden yardım edilen damatlar olmuştur. Uzun vadede de hem hanedan damadı olmanın yükümlülüklerini yerine getirebilmesi hem de padişah kızına standardı yüksek bir yaşantı sunabilmesi için önemlidir³⁸⁵.

5.2.2.3.Çocuklarına Sunduğu Maddi Olanaklar

Padişahın çocuklarının olağan ve olağan dışı şeklinde iki farklı gelir türü vardı. Her bir çocuk için alışılabilen yiyecek, içecek, yakacak, giyecek tayinatı ve ödenekleri³⁸⁶, hazineden verilen *mevâcibler*³⁸⁷, tevcih edilen *mukataa* gelirleri ve özel gün ve merasimlerdeki mutat ihsanlar ilk gruptandır. İç Hazine irâd ve masraflarının aylık listelendiği defterler, padişahın tüm çocuklarına yılda birkaç kez verdiği kışlık-yazlık giysi, ayakkabı ve sair mefruşat, Ramazan ve Kurban bayramlarında, Surre Alayı çıkışlarında, göçler ve binişlerde verdiği mutat ihsanların kayıtları ile doludur.

Bunlara ilaveten III. Ahmed, küçük yaştan itibaren her çocuğuna düzenli ek gelir edindirmeye yönelik adımlar atmıştır. Örneğin tüm şehzadelerine kurduğu Enderun Kütüphanesi vakfının yıllık *izdiyâd akçesini*³⁸⁸ bağlatıp nesli sürdürükçe bu düzenin devamını vakfiyesinde şart koştu. Bu kaideyi bozmaya yeltenecekleri “*her kim tebdîl ve tagy[î]r ederse rahmet-i niyâz-ı mutlakdan mahrûm ve matrûd olalar*” şeklinde itap edişi geleneğe uygundur³⁸⁹.

³⁸⁵ Damatlara, sultana, padişaha ve hareme sunacağı nişan ve sair ağırlıkları ve hediyeler için hazineden para desteği yapıldığına örnekler: Uluçay, **Harem II**, s. 171.

³⁸⁶ Rukiye Sultan'ın 20 günlükken başlatılan günlük mutfak tayinatı, 3 yaşındaki Fatma Sultan'ınkiyle aynıydı. Fatma'nınki şöyleydi: 2 nân-ı hâs, 1 tabak Üsküdar kaymağı, 1 vukiyye tereyağı, 200 dirhemlik beyaz bal mumu, 1 vukiyye şeker, 1 vukiyye meyve, 2 yumurta ve kuzu zamanında kuzu (**D. BŞM.d**, nr. 1570; **MAD.d**, nr. 948, vr. 46 (18 Safer 1119/21 Mayıs 1707)). 1710 doğumlu Zeynep Sultan'a verilenler (**MAD.d**, nr. 948, vr. 69). Ekim 1720'de Şehzade Süleyman'a verilenler (AE.SAMD.III, 191/18474). Aralık 1732'de Ümmüseleme'nin ölümü üzere kesilen tayinatı (C.SM, 84/4211).

³⁸⁷ Sultanlara hazineden verilen mevâcibe örnek olarak bkz. İE.SM, 30/3145 (1711).

³⁸⁸ *İzdiyâd akçesi* bir vakfın tüm muhasebesi yapıp tüm masrafları ve gerekli tamirat bedelleri düşüldükten sonra geriye kalan geliriydi (**T SMA.d**, nr. 8265).

³⁸⁹ 1136/1723-1724'te başlatılan bu uygulamayla hayattaki şehzadeler Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bayezid ve Numan arasında ilgili miktar (o yıl için 4.433 kuruş) eşit paylaşıldı (**T SMA.d**, nr. 8265). Bir sonraki yıl, yeni doğan Şehzade Abdülhamid de listeye eklenerek *izdiyâd akçesi* (4.260 kuruş) aynı

Çok küçük yaşta mal-mülk temlik etmeye başladığı kızlarından Zeynep'e (d. 1714) henüz 5 aylıkken Eyüp'te bir bahçe³⁹⁰, 1 yaşındaki Zübeyde'ye Fındıklı'da bir yalı³⁹¹, 2 yaşındaki Rukiye'ye (d. 1712) bir çiftlik³⁹² ve 7 yaşındaki Ümmüseleme'ye (d. 1722) Ağakapısı yakınında bir ev³⁹³ temlik etti³⁹⁴. Haziran 1723'te yaşları çok küçük 2 tanesi hariç haremdeki kızlarının hepsine ya bir bostan veya bahçe mahsulü geliri ya da kayıkthane veya dükkân gibi bir kira geliri bağlamıştı³⁹⁵.

Düğününü yaptığı her bir sultan için yeni bir de mesken hazırlattı. 4,5 yaşında evlendirdiği Fatma Sultan'a Topkapı Sarayı yakınında Paşa Kapısı'ndaki Bıyıklı Mustafa Paşa Sarayı diye bilinen yapıyı tahsis etmiş³⁹⁶, binanın aylar süren tamirinin masraflarını ve iç döşemesi için harcananları özel hazinesinden karşılamıştı³⁹⁷. Ayrıca kızına burada kullanması için Halkalı Suları'ndan 4 *masura* su tahsis etmişti³⁹⁸. Hizmetine verilen bir grup görevli ve cariyeyle yeni bir hayata başlayan çocuk sultan babasının ve şekilde de olsa eşinin koruması altında bulûğ çağını burada bekledi³⁹⁹.

Fatma Sultan'ın Nevşehirli'yle de aynı yerde yaşadığı hatta biraz genişletilen yapının sadrazam sarayı olarak kullanıldığı; ayrıca babasının ona Eyüp'teki Valide Sultan Yalısı ile Bakırköy bölgesinde Vidos Bahçesi'ni de ihsan ettiği daha önce belirtilmişti. Yine Fatma Sultan için ilk evliliğinin hemen başında Eyüp Valide Sultan Yalısı'nın yanında 7.500 kuruşa bir yalı satın alınmıştır; fakat alanın babası mı zevci (Şehid) Ali Paşa mı olduğu net değildir⁴⁰⁰. Ayrıca vekayinâme kaydına göre, Fatma Sultan'ın ilk evliliğine denk düşen 1715'te Eyüp Yavedûd İskeleyi civarında da bir

kaide üzere paylaştırıldı ve her birine 710 kuruş düştü (TSM.A.d, nr. 2352/894). Daha önceki yıllarda *izdiyâd akçesi* Haremeyn dolabına konmuş olmalıdır (TSM.A. E. 1195/35, Mart 1721).

³⁹⁰ Eyüp'te Şah Sultan Mahallesi'nde hamama bitişik bahçe (HAT, 1447/17 (1714)).

³⁹¹ Eski Tersane Emîni Hüseyin Efendi Yalısı diye bilinen bina önce Nazife Sultan'a verilmiş ancak ona daha sonra başka bir yalı ihsan edilince boşa çıkmıştı (C.SM, 24/1226 (1729)).

³⁹² Müderris Karyesi'nde (AE.SAMD.III, 230/22059 (1714)).

³⁹³ Ağa Kapısı yakınındaki Merhume Emetullah Sultan'ın hanesi (C.SM, 99/4951 (1729)).

³⁹⁴ Bu 4 emlakın bu sultanlara temliki kendilerinden gelen arzuhaller üzerinedir. Sultanların yaşları küçük olduğundan arzuhalleri valideleri kaleme almış yahut aldirmış olmalıdır. Zeynep Sultan (ö. Eylül 1715) ve Rukiye Sultan (ö. Kasım 1714) arzuhaller verildikten kısa bir süre sonra vefat ettiler.

³⁹⁵ TSM.A.d, nr. 5916.

³⁹⁶ Târih-i Râşid ve Zeyli, II, 801.

³⁹⁷ Tuncer, "Şekli Evlilikler", s. 79, 84.

³⁹⁸ AE.SAMD.III, 229/21995 (1709). *Masura*, şehirdeki konak ve hamamlara su yollarından gelen suyun miktarının, suyun akış hızına göre belirlendiği bir ölçü birimidir (Tuncer, "Şekli Evlilikler", s. 84).

³⁹⁹ Tuncer, "Şekli Evlilikler", s. 84.

⁴⁰⁰ Selma Kuşu, a.g.t., s. 53 (HRŞS, nr. 126, s. 61'den naklen (6 Cemaziyelâhîr 1121)).

yalısı vardı⁴⁰¹. Padişah, 1725'te Fındıklı Salıpazarı'nda inşa edilen Emnâbâd'ı da Fatma Sultan'a temlik etmişti⁴⁰².

Nevşehirli Tevkii Ali Paşa ile evlenen Ümmügülsüm Sultan'a konut olarak Kadirga Limanı'nda bir saray tahsis eden padişah⁴⁰³, Alibeyköy Çiftliği'ni de bu kızına temlik etti⁴⁰⁴. 1708'de Köprülüzâde Numan Paşa'yla evlendirip Zeyrek Sarayı'na yerleştirdiği yeğeni Ayşe Sultan'a, 1712'de Eyüp Defterdar İskelesi yakınlarında yazlık bir konut da satın aldı⁴⁰⁵. 1719'da zevcinin vefatıyla dul kalan sultanı yeniden evlendirdiği 1720'de ona yeni bir saray daha yaptırdı⁴⁰⁶. Diğer yeğeni Safiye Sultan'a 7.500 kuruşa tamir ettirdiği Şah Huban Sarayı'nı verdi⁴⁰⁷. Öbür yeğenleri ve kızlarının yaşam alanlarını da izdivaçları öncesinde aynı şekilde hazır ettirdi⁴⁰⁸. Yeğeni Emetullah Sultan'a Ortaköy'de ihsan ettiği yalı gibi yazlık konut taleplerini de geri çevirmedi⁴⁰⁹.

Evlenen yeğenlerinin saray mutfağından verilen günlük tayinatlarının çoğunlukla kesildiği⁴¹⁰; ancak kızlarınıninkinin devam ettiği göze çarpar⁴¹¹. Diğer taraftan her iki gruba da devlet hazinesinden mevâcib adı verilen bir maaş verilmektedir⁴¹². Yine de Ümmügülsüm Sultan gibi maddi sıkıntı çeken ve babasından

⁴⁰¹ **Nusretnâme**, s. 1028. Mora seferi sonrası İstanbul'a dönülüp Eyüp'te kışlamaya karar verildiğinde padişah ve haremimin Eyüp Valide Sultan Yalısı'nda, Sadrazam (Şehid) Ali Paşa'nın "*kendü dâ'iresiyle Yavdod İskelesi'nde vâkı' zevcesi Fatma Sultan Yalısı'nda*" ikameti kararlaştırılmıştı.

⁴⁰² BOA, MFB, 72 (temlik beratı).

⁴⁰³ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1351.

⁴⁰⁴ İE.SM, 31/3289 (tarihsiz). III. Ahmed'in 1712'de Ümmügülsüm'e hediye ettiği söylenen Eyüp'teki Rami Paşa Çiftliği (Selma Kuşu, **a.g.t.**, s. 44) ile bu yapı aynı olmalıdır.

⁴⁰⁵ Sırasıyla bkz. **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 793; **T SMA.d**, nr. 2353/556.

⁴⁰⁶ AE.SAMD.III, 228/21926.

⁴⁰⁷ **T SMA.d**, nr. 2353/520 (Rebiülahir 1123/Mayıs 1711).

⁴⁰⁸ Atike'ye Eyüp'te eskiden Toykun Mustafa Ağa'ya nispetle bilinen ama 25.000 kuruş harcanarak (**T SMA.d**, nr. 2366/10/12) yeniden inşa edilen saray (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1354), Ayşe'ye Süleymaniye'de Valide Sultan Kethüdası Mehmed Paşa Sarayı olarak bilinen yapı (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1615), Zeynep'e Topkapı Sarayı'nın karşısında bulunan Kibleli Sarayı (**aynı eser**, s. 1616), Saliha'ya Eyüp Defterdar İskelesi yakınındaki sahil sarayı tahsis edildi (**aynı eser**, s. 1597). Öte yandan padişahın yeğenlerinden Emetullah'a Süleymaniye yolu üzerinde Ağa Kapısı yakınında onun için inşa edilen saray (**aynı eser**, II, 1191) verildi. Padişah bu sarayın 1 ay içinde bitirilmesini, gerekirse inşaatta çalıştırılmak için esir tayin edilmesini emretmişti (AE.SAMD.III, 228/21926).

⁴⁰⁹ AE.SAMD.III, 64/6449 (Şaban 1135/Mayıs 1723). Bahsi geçen Emetullah Sultan'ın padişahın yeğeni olduğu kesindir çünkü bu tarihte hayatta Emetullah adında bir kızı yoktu.

⁴¹⁰ Yeğenlerinden Ayşe ve Emine'nin evlendikleri 1708'de, Safiye'nin 1710'da mutfak tayinatları kesildi (**MAD.d**, nr. 948, vr. 45). İlginçtir ki 1720'de evlenen yeğeni Emetullah'ın mutfak tayinatı vefat ettiği 1727'de kesildi (**aynı defter**, vr. 46).

⁴¹¹ Fatma Sultan'ın mutfak tayinatı ilk evliliğinden sonra sürdü (**MAD.d**, nr. 948, vr. 46). Ayşe Sultan'ın tayinatı 1728'deki düğününden sonra yeniden düzenlenerek devam etti (AE.SAMD.III, 18/1721).

⁴¹² İstanbul Gümrüğü mukataasından evli kızları Hadice, Fatma, Ümmügülsüm ve Atike ile yeğenleri Emine, Ayşe, Safiye ve Emetullah'a ödenen mevâcib (AE.SAMD.III, 194/18704 (1139/1726-1727)).

yardım talebinde bulunanlar oluyordu. Halini arz ettiği mektubunda Ümmügülsüm, eşi Ali Paşa'nın kapıya dayanan alacaklıları yüzünden aile huzurlarının kalmadığından yakınır ve rehine koyduğu mücevherleri de borcu kapatmaya yetmediği için babasından yardım ister⁴¹³. Mektubun içeri, bu çiftin daha önce de benzer taleplerde bulunduğu hissini uyandırır.

Çocukların bir diğer gelir kaynağı padişaktan ve devlet ricalinden değişik vesilelerle gelen ihsan ve hediyelerdi. Şehzadelerine sık sık değerli mücevherlerle süslenmiş tüfek ve kılıç gibi savaş aletleri hediye eden padişah⁴¹⁴, para ihsanlarında da bulunurdu. Mesela 1720'deki düğünde sünnet olan 4 şehzadesinin her birine 2.500 kuruşluk hatırı sayılır meblağ etti⁴¹⁵. 10.000 kuruş gibi yüksek bir rakamı 1708'de bir kızına tek seferde veriş örneğindeki gibi⁴¹⁶ ihsanlar hususunda kız çocuklarına karşı da oldukça cömert davrandığı ve bu tutumu kızlar evlendikten sonra da sürdürdüğü görülür⁴¹⁷.

Fransız elçisi De Bonnac'ın padişahın şehzadelerine cüzi miktarda harçlık verdiği ve bu sebeple bir şehzadesinin huzurunda cirid oynayanlara dağıtmak için Sadrazam Nevşehirli'den para istemek durumunda kaldığı yönündeki ifadeleri gerçeği pek yansıtmaz⁴¹⁸. Nitekim rutin bir uygulama olarak şehzadelerin harem dışına her çıkışında etrafına saçılmak ve beraberindekilere verilmek gibi amaçlarla İç Hazine'den para çıkışı yapılıyordu⁴¹⁹. Ayrıca Şehzade Süleyman'a 10 yaşında İç Hazine'den 40 kuruş miktarında aylık bağlanmış durumdaydı⁴²⁰.

⁴¹³ Çağatay Uluçay, **Haremden Mektuplar**, İstanbul, Vakit Matbaası, 1956, s. 112; TSMA. E. 759/15.

⁴¹⁴ 1712'de Sadrazam Baltacı'nın muhalefatından gelen 100'ü aşkın hançerin içinden altın, Selimî ve benzeri türden çok sayıda hançeri değişik zamanlarda Şehzade Süleyman, Mehmed, Mustafa, Bayezid ve Abdülhamid'e verdi (TSMA.d, nr. 5650). Bunun dışında Süleyman'a verilen kılıçlar (TSMA.d, nr. 2353/32; nr. 2358/11). Mehmed, Mustafa, Bayezid, Numan ve Abdülhamid'e ihsan tüfekler (TSMA.d, nr. 2373/7). Bayezid'e Tatar Hanı Mengli Giray'dan gelen bir tüfeğin ihsanı (TSMA.d, nr. 2372/10). Süleyman, Bayezid, Mehmed, Mustafa ve Numan'a değişik zamanlarda ihsan verilen murassa bıçaklar (TSMA.d, nr. 28, vr. 77b-80a). Süleyman'a verilen murassa hançer (TSMA.d, nr. 28/1, vr. 2 (hatt-ı hümayun: "Şehzâdem Süleymân'a ihsân fî 10 Zilka'de 1130")).

⁴¹⁵ TSMA.d, nr. 2363/12, vr. 3a.

⁴¹⁶ Bu kızı ya Fatma ya Ümmügülsüm'dür (TSMA.d, nr. 2352/92).

⁴¹⁷ Sultanlara küçüklüklerinde ve izdivaçları sonrasında yapılan ihsanlara dair İç Hazine kayıtlarında sayısız örnek vardır.

⁴¹⁸ **İstanbul'da Fransız Elçiliği**, s. 181.

⁴¹⁹ Örneğin; 1716'da babasıyla Galata Sarayı'na giden Şehzade Süleyman'ın etrafına saçılması için 3.000 çil akçe (25 kuruş) verildi (TSMA.d, nr. 2359/3, vr. 2b). Yine 1716'da Şehzade Süleyman Edirne'de babasıyla Timurtaş'a binişe gittiğinde etrafına saçılmak üzere 10 kuruş verildi (TSMA.d, nr. 2359/10, vr. 2a). 1726'da Eyüb el-Ensârî'de Şehzade Abdülhamid'in etrafına saçılmak için 250 kuruş verildi (TSMA.d, nr. 2369/7, vr. 2a).

⁴²⁰ TSMA.d, nr. 2363/5 (1132/1720); nr. 2363/7/8/9; nr. 2364/3 vesaire.

Çocuklara devlet büyüklerinden gelen hediyeler büyük oranda eğitime başlama, sünnet ve izdivaç gibi merasimler yahut yemek ziyafetleri gibi organizasyonlar vesilesiyledir⁴²¹. Örneğin Şehzade Mehmed’e ilk tıraşında donanmış bir midilli hediye eden Nevşehirli⁴²², padişaha Nevruziye at takdim ettiği bir zamanda da Mehmed’e bir midilli ve Süleyman’a bir adet donanmış doru at göndermişti⁴²³. Padişahın vezir ziyaretlerinde yanında götürdüğü şehzadelere hediye takdimine alışık olduğu için böyle bir ziyarette şehzadesi Süleyman’a hiçbir şey vermeyen ev sahibi hakkındaki serzenişi dikkate şayandır: “[Süleymân] bir çıplak midilliye nâ’il olmadı. Ziyâdesine biz de rızâ vermezdik. Bu kadar da olsa bârî neleri eksilür. Kasden midir yoksa ziyâde züğürtlüklerinden midir hayretde kaldım. Vardığıma bir mertebe pişmânım ki kalem ile ta ‘bîr edemem”⁴²⁴.

Bir diğer nokta, padişahın özellikle şehzadeleri adına hayrat yaptırma hassasiyetidir. 1141/1728-1729 yılında hayattaki 7 şehzadesi adına Üsküdar’ın değişik mahallelerinde birer çeşme yaptırdı⁴²⁵. Yine aynı yıl evli kızlarından Atike, Fatma, Hadice, Ümmügülsüm ve Ayşe Sultan (1 yıl önce) adına da Üsküdar’da birer çeşme inşa edilmişse de bunların yapım masraflarında onun katkısı bulunup bulunmadığı netleştirilemedi⁴²⁶.

5.2.2.4.Çocuklarının Günlük Yaşantıları

⁴²¹ Örneğin 1720 düğününde başta sadrazam devlet erkânının şehzadelere sunduğu hediyeler (TSMA.d, nr. 9670/5 ve 46 ve 48 ve 62-73; nr. 9651; nr. 2363/11; TSMA. E. 661/3).

⁴²² AE.SAMD.III, 227/21874.

⁴²³ A.AMD, 02/27.

⁴²⁴ A.AMD, 03/54. Büyük ihtimalle ev sahipleri yeğeni Safiye Sultan ile Maktulzade Ali Paşa çiftidir.

⁴²⁵ Şehzade Abdülhamid için yaptırılan Hacı Bekir Camii yakınında, Bayezid için Hüdaî Camii yakınında, Mehmed için Şemsi Paşa Sahili’ndeki Şerefâbâd Kasrı’nın duvarında, Mustafa için Aziz Mahmud Hüdaî Sokak’ta, Numan için Ferah Sokak’ta, Seyfeddin için Bulgurlu Mescid Mahallesi’nde ve Süleyman için Şemsi Paşa Sahili’ndeki Şerefâbâd Kasrı’nın duvarındaydı. Sırasıyla bkz. Aynur & Karateke, III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri, s. 211, 212, 212, 213, 214-5, 215 ve 216.

⁴²⁶ Sırasıyla bkz. Aynur & Karateke, a.g.e., s. 181, 196, 201, 217-8, 248-9.

III. Ahmed, İstanbul içi ve Edirne göçlerinde⁴²⁷ muhakkak yanına aldığı kadın ve çocuklarını sık sık günlük gezinti ve vüzera ziyaretlerine⁴²⁸ de götürürdü. Hatta saltanatının başlarında göç mekânlarında dünyaya gelen veya ölen çocukları oldu⁴²⁹. İlerleyen yıllarda her göçe tüm çocuklarını götürmemesi ve özellikle küçük yaştakileri sarayda bırakmayı yeğlemesi belki de bundandı: “*Bütün göç ile varılmada su‘ûbet mukarrer. Ma‘ûmcaların ba‘zıları gâyet sabî olup, olur olmaz sadâdan dehşet edüp ağlarlar. Kebîrceleri götürülüp sabî olanları kalmak üzere münâsib görülmüşdür*”⁴³⁰.

Diğerlerinin küçük yaşlarda ölümü nedeniyle günlük gezintilerinde yanında götürdüğü ilk şehzadesi Süleyman oldu. 3 yaşından itibaren biniş-i hümayunlara ve kayık gezintilerine katılan Süleyman’a, 1720’de yine 3 yaşına basan Mehmed ve sonra diğerleri eklendi⁴³¹. Padişah, şehzadelerin Harem Dairesi’nden sarayın üçüncü avlusundaki Has Oda’ya çıkmalarına izin verir⁴³², onlara buradaki İç Hazine’yi gezdirir⁴³³, Galata Sarayı’ndaki Enderun Mektebi’ni ziyaretlerine onları da götürürdü⁴³⁴. Şehzade Süleyman’ı kayıkla gezdirmişti⁴³⁵. Bir Mevlid Kandili günü şehzadesi Mehmed’i “*halka arz-ı didâr*” ettirtmişti ki Nevşehirli’ye göre bu davranışı,

⁴²⁷ Tüm Edirne yolculuklarına çocuklarını götürdü (Nusretname, s. 950 (Aralık 1712); TSMA.d, nr. 2353/31 ve 35 (Haziran ve Eylül 1713); nr. 2358/31/33 (Mart ve Kasım 1715); nr. 2359/7 ve nr. 2360/2 (Temmuz 1716 ve Şubat 1717). Hatta Şehzade Süleyman ve Mehmed’in *bed’-i traş* ve Atike’nin *hocaya çıkış* merasimleri burada oldu. Şimşirlik’teki şehzadeleri de götürürdü (TSMA. E. 504/2).

⁴²⁸ Nevşehirli’nin Sadâbâd ziyafetlerine (Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1508), aynı kişinin helva sohbetlerine (aynı eser, s. 1314 ve 1344), Kaptanıderya Mustafa Paşa’nın Nisan 1726’da düzenlediği lale çırağanına (aynı eser, s. 1488), 1727’de aynı kişinin Kuruçeşme’deki Tırnakçı Yalısı’na (aynı eser, s. 1551) ve Ümmügülsüm Sultan’ın Kadırga Limanı’ndaki sarayına (TSMA.d, nr. 2372/7).

⁴²⁹ 1706’da Tersane Bahçesi’nde 3 aylık Şehzade İsa (Uşşâkizâde, II, 861) ve Karaağaç Bahçesi’nde yine 3 aylık bebek Şehzade Ali (Nusretname, s. 843) vefat etti. 1707’de 1 aylık bebekken Karaağaç Bahçesi’ne göçe götürülen Rukiye’nin burada öldüğünü ve sonra geçilen Tersane Bahçesi’nde Selim’in dünyaya geldiğini, birinci ve ikinci göç başlangıcında verilen ihsan kayıtları ortaya koyar (TSMA.d, nr. 2352/623; nr. 2352/624). Zeynep Sultan 1710’da Tersane Bahçesi’nde vefat etti (Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 838). 2 ayrı şehzadesi Selim, Edirne’de dünyaya gelip İstanbul’u görmeden burada öldü. Selim (ö. 1715) için bkz. TSMA.d, nr. 2358/4 ve nr. 2358/51. Selim (ö. 1718) için bkz. TSMA.d, nr. 2361/63.

⁴³⁰ AE.SAMD.III, 224/21551 (Hitap Sadrazam Nevşehirli’yedir).

⁴³¹ Süleyman’ın ilk biniş kaydı, 3 yaşında Edirne’de Bağlar’a götürülüşüdür (TSMA.d, nr. 2353/74). Padişahın onu yanında götürdüğü mekânlar arasında İstanbul’da Yalı Köşkü (2353/159 ve 2357/9), İncili Köşk (2353/79), Alay Köşkü (2357/7/9) gibi Topkapı Sarayı’na yakın yerler kadar İbrahim Hanzâde Yalısı (2357/7), Mirahur Köşkü (2357/8), Alibeyköy (2357/8 ve 2353/82), Tersane (2353/81), Silahdar Çeşmesi ve Okmeydanı (2353/82), Tersane Sarayı (2353/83) gibi uzak yerler de vardır. Edirne’de ise Kum Köşkü (2358/11 ve 2360/12) ve Timurtaş’a (92358/51) götürmüştü. Şehzade Mehmed’i binişe ilk götürüşü 3 yaşındayken Eski Saray ile Davudpaşa Köşkü’nedir (2363/4). Daha sonrakiler arasında Topkapı (2363/5), Sepetçiler Köşkü (2363/7) ve İncili Köşk (2363/10) vardı.

⁴³² Süleyman’a bu amaçla en geç 3 yaşından itibaren izin verildi (TSMA.d, nr. 2353/347).

⁴³³ Süleyman 10 yaşında ve Mehmed 3 yaşında iken (TSMA.d, nr. 2363/1 (1132/1719)).

⁴³⁴ 6 yaşındaki Süleyman’ı buraya götürüşü (TSMA.d, nr. 2359/3 (1128/1716)).

⁴³⁵ AE.SAMD.III, 222/21437.

“*âmmе-i âlemin du ‘â-yı hayrlarına bâ ‘is*” olmuştu⁴³⁶. Mevlid kıraati sonrası Şehzade Mehmed’i kendi sarayında ağırlamak isteyen Nevşehirli’nin teklifini olumlu karşılamış ve önden şehzadesini gönderip kendisinin de arkadan geleceğini bildirmişti⁴³⁷.

Örnekte görüldüğü üzere şehzadelerinin kendi başlarına hareketlerine olanak tanıyan padişah, yanlarına genellikle silahdar ağayı katarak sportif aktivite⁴³⁸ ve hırka-i saâdet ziyareti⁴³⁹ gibi vesilelerle sarayın Harem Dairesi’nin dışına çıkmalarına müsamaha gösterir ve topluca Hasbahçe’ye gitmelerine ses çıkarmazdı⁴⁴⁰. 1730’un kış gecelerinde şehzadelerinin Topkapı Sarayı’nda *helva sohbeti* eğlencesi düzenlemesine müsaade etmişti⁴⁴¹.

Saltanatı boyunca katıldığı 2 seferde de haremi ve çocuklarının bir kısmı yanındaydı. Büyük şehzadesi Süleyman 1715 Mora Seferi sırasında Despot Yaylağı’na giderken de 1717’de Belgrad’ın muhasara altında bulunduğu dönemde Sofya’ya giderken de babasının yanındaydı⁴⁴². Pasarofça dönüşü alayla İstanbul’a giren padişaha at üstünde eşlik eden şehzadesi de muhtemelen yine oydu⁴⁴³.

Belli bir yaşa gelen şehzadeleri cuma selâmlığı⁴⁴⁴, bayramlaşma⁴⁴⁵, denize gemi indirme⁴⁴⁶ ve elçi kabulü gibi merasim ve törenlerde III. Ahmed’e eşlik ettiler. Onların, elçi kabul merasimlerini padişahın tahtının yanı başında izleyişleri hem elçi

⁴³⁶ AE.SAMD.III, 221/21348.

⁴³⁷ “Cum’aya gindikden sonra gönderirim ve ben dahi varırım” (Aynı belge).

⁴³⁸ “Ay boyunca Silâhdâr Ağa ma’rifetiyle Şehzade Süleyman taşra çıktığı zamanlarda oyun için sarf edilen 10 çift tomak ve 35 adet top” (TSMA.d, nr. 2353/32 (1125/1713)).

⁴³⁹ TSMA.d, nr. 2358/2. 1715 Mora seferi için Edirne’ye gidişin birkaç gün önce Şehzade Süleyman’ın “taşrada olan hırka-i şerife teşrif buyurması” muhtemelen Edirne’ye götürülmek üzere yerinden çıkarılan mübarek hırkayı ziyareti anlamına gelir. Nitekim bir hafta sonra padişah da “taşrada olan hırka-i şerifi” ziyaret eder.

⁴⁴⁰ “Cum’a günü Efendiler/Şehzâdegân hazerâtı Hâsbâğçe’ye gittiklerinde [onlara] Silahdâr Ağa ma’rifetiyle ihsân buyrulan 2.000 akçe” (TSMA.d, nr. 2184, vr. 62a; nr. 2365/1, vr. 2a (1134/1721)).

⁴⁴¹ TSMA.d, nr. 2373/5/6; 2184, vr. 199a-b, 200a-b.

⁴⁴² Despot’a gidiş (TSMA.d, nr. 2358/7, vr. 3; nr. 2358/48 (Temmuz ve Ağustos 1715)). Sofya’ya gidiş (Nusretnâme, s. 1068; TSMA.d, nr. 2360/8 ve 11 (Temmuz ve Ağustos 1717)).

⁴⁴³ Mikes, *Türkiye Mektupları*, s. 22 (İstanbul, 22 İlkteşrin 1718).

⁴⁴⁴ 1718 Kurban Bayramı alayına padişahın şehzadesinin (Süleyman olmalı) iştiraki (Sadaret Deft., nr. 347, vr. 41). Şehzade Süleyman’ın cuma selâmlıklarına ve bayram alaylarına iştirakinden Dürri Efendi, İran Şahı’na verdiği malumatta bahseder (Târîh-i Râşid ve Zeyli, II, 1266.)

⁴⁴⁵ Bayram sabahı saraydaki bayramlaşma merasiminde yanına şehzadelerini aldığı (Gölpınarlı, *Nedîm Dîvânı*, 2015, s. 48).

⁴⁴⁶ Ağustos 1728’de üç anbarlı kalyonun denize indirilmesi (Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1606).

raporlarına⁴⁴⁷ hem de Vanmour'un yağlı boya tablolarına⁴⁴⁸ yansımıştır. Padişah, Eski Saray'daki Baltacılar Koğuşu'nun yangın sonrası yenilenen halini görmeye giderken de şehzadelerini götürmüş; burada onlarla cirid müsabakası seyretmişti⁴⁴⁹. Kızı Ümmügülsüm Sultan'ın düğün alayına şehzadeleri Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid'i de dâhil etti⁴⁵⁰. Sadâbâd'da ziyafet verdiği Kırım hanına yanındaki şehzadesi Süleyman'ın eteğini öptürdü⁴⁵¹. 1719'da Enderun Kütüphanesi'ne temel atarken kendisinden sonra ikinci kazmayı yine Süleyman'a vurdurdu⁴⁵².

Bu anlamda onlarla katıldığı son büyük merasim, 1730'da İran seferi için Üsküdar'daki ordugâha geçiş alayıdır. 4 saat süren bu görkemli ve kalabalık alaya 6 şehzadesi iştirak etti⁴⁵³. Patrona İsyânı sonunda nihayet tahtı yeğeni Şehzade Mahmud'a bırakacağı zaman haremın Şimşirlik kısmından almaya gittiği yeğenin bir koluna şehzadesi Süleyman'ı diğerine Mehmed'i verdi. Hepsinin önüne düşerek Hırka-i Saâdet Odası'na getirdiği Mahmud'a burada ilk biati kendisi etti⁴⁵⁴.

5.2.2.5. Çocuklarının Hastalandığı Durumlar

Birçok çocuğunu bebek denilecek yaşta kaybeden padişah, çocuklarının sağlık sorunlarında saray hekimlerini seferber eder; manevi yardımı olacağı ümidiyle de etrafa sadaka dağıttırırdı. Bu anlamda, birkaç aylık bebekken hastalanan ilk şehzadesi Mehmed'in "ifâkati" niyetiyle tekkelere in'am ve kurban dağıttırışı⁴⁵⁵, 1723'te Çırağan Yalısı'nda kızamığa yakalanan bir başka Mehmed'i için Nakşibendî

⁴⁴⁷ İngiliz elçi E. Montagu 1717'de Edirne'de arza çıktığında, padişahın yanında "yakışıklı" diye nitelenen Şehzade Süleyman vardı (**Letters of Lady Montagu**, I, 359). 1719'da kabul edilen Avusturya büyükelçisi Virmont'un kâtibi, padişahın yanında Süleyman ve diğer 3 şehzadesini görmüş hatta babasına göre daha canlı bulduğu Süleyman'ı "*güzellik âbidesi*" olarak nitelemişti (Ercan, "Büyükelçi Damian Hugo Von Virmont'un Raporu Hakkında", s. 145). İngiliz elçi Earl of Kinnoul'un 1730'daki kabulü esnasında da III. Ahmed'in 5 şehzadesi tahtının yanında ayakta durur bir vaziyette merasimi izliyordu (**NA. SP 97/26 Part 1**, f. 78a).

⁴⁴⁸ İki tabloda da şehzadeler padişahın tahtının yanında ayakta durur vaziyette resmedilir (Seth Gopin, Eveline Sint Nicolaas, **Jean Baptiste Vanmour (1671-1737): Peintre de la Sublime Porte**, 2009, Musée des Beaux-Arts de Valenciennes, 2010, Figure 49, Figure 47).

⁴⁴⁹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1514; **T SMA.d**, nr. 2370/2 (1726 yılı).

⁴⁵⁰ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1352 (1724 yılı).

⁴⁵¹ **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, III, 1621 (Mayıs 1729).

⁴⁵² **Nusretnâme**, s. 1099.

⁴⁵³ **NA. SP 97/26 Part 1**, f. 92a.

⁴⁵⁴ **Destârî Sâlih Tarihi**, s. 18.

⁴⁵⁵ Emir Buharî Tekkesi ve Hasan Efendi Tekkesi'ne in'am ve kurban dağıtımı, Tersane'de 6 adet kurban kesimi (**T SMA. E. 523/2**).

zaviyelerine sadaka dağıttırıp cami hocalarından şifa duası isteyişi⁴⁵⁶ örnek verilebilir. Fatma Sultan'ın kızamık sürecinde zevci Nevşehirli'yi “*tasadduk taksîm eyleyesiz ve ba'zı münzevî olan âdemlere gönderesiz, du'âsın alasız*”⁴⁵⁷ diye tembihlemesi de böyledir.

Yazışmaları, padişahın çocuklarının sağlık problemlerine vakıf olduğu ve tedavi süreçlerini yakından takip ettiğini gösterir. Kızı Ümmügülsüm'ün *humâyâ* düşar oluşu⁴⁵⁸, yine bu kızının boğazından uzun süre gitmeyen illet⁴⁵⁹, oğlu Bayezid'in mesanesindeki illetten ötürü “*idrârda killet*” çekmesi⁴⁶⁰, yine kızlarından “*zükâm*” yani nezlele yakalananlar ve boyun, kol veya bel ağrısı çekenler⁴⁶¹ yazışmalarına yansıyan hastalık örnekleridir. Evlendirdiği kızlarının sağlık durumlarını takibi sürdürdüğüne, kızlarının durumunu damatlarından sorması ve “*bîzâr-ı boğaz*” olan bir kızının hekimbaşına gösterilip uygunsa *fasd* tedavisine bir an evvel başlanmasını emredışı örnektir⁴⁶².

Bir ara şehzadesi Süleyman baş ağrısı ve ateşten mustarip olduğunda onu devrin hekimbaşı ve en güvendiği hekimlerden Hayatizâde kardeşlere muayene ettirmiş; *humâ* dışında çiçek olma ihtimali üzerinde de durulan oğluna *fasd* uygulanmasını önerdiğinde hekimbaşının “*olsa da olur, bakalım*” diyerek kendisini geçiştirmesinden ve Hayatizâde kardeşlerin de hekimbaşının “*ağzına bakmasından*” hoşlanmamıştı. Temkinli karakteri gereği işini şansa bırakmayarak Sadrazam Nevşehirli'ye bir köşeye çekip Hayatizâde kardeşlere “*fasdın iktizâsı*” olup olmadığını sormasını, eğer var derlerse hekimbaşını da çağırıp toplu bir müşavere yapmasını ve bir an önce bu tedaviyi başlatmasını salık vermişti⁴⁶³.

⁴⁵⁶ TSMA.d, nr. 2366/7; *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, III, 1314-1315. Aynı Mehmed, Eylül 1726'da Valide Sultan Yalısı'nda *humâyâ* yakalandı (*aynı eser*, 1510). Şehzadesi Abdülmâlik/melik'in doğumunda 500 kuruş tasadduk etti (TSMA. E. 523/2, vr. 3).

⁴⁵⁷ AE.SAMD.III, 228/21901.

⁴⁵⁸ AE.SAMD.III, 225/21682.

⁴⁵⁹ A.AMD, 03/58.

⁴⁶⁰ AE.SAMD.III, 224/21610.

⁴⁶¹ “*Benim Vezîrim, dünkü gün kızım biraz zükâm idi. Nicedir? Benden selâm edüp hâl ü hâtırların su'âl edüp cevâbını irsâl edesin*” (AE.SAMD.III, 225/21725). “*Benim Vezîrim, sultân kızım nicedir? Dünkü gün boynum ve kolum ağırır deyü cevâbı buyurmuşlar idi. Hâlâ mizâc-ı nâzenînleri nicedir sıhhati üzere yazup bildiresin*” (AE.SAMD.III, 225/21738). Fatma Sultan'ın bel ağrısı (HAT, 1447/49).

⁴⁶² AE.SAMD.III, 225/21703; AE.SAMD.III, 221/21333.

⁴⁶³ AE.SAMD.III, 225/21666.

Fatma Sultan'ın Nevşehirli'yle evliyken yakalandığı ve çok ağır seyreden kızamık hastalığının tedavisi için dönemin hekimbaşısı ile en güvendiği iki hekim olan Hayatizâde ve Yasef'i görevlendirdi⁴⁶⁴. Gidişatı sürekli yazıştığı damadına sorarak takip etti, annesi Emetullah Başkadın'ı yanında bıraktığı Fatma'yı zaman zaman gidip gördü ve kadınlarından Hümaşâh'ı da Fatma'nın yanına yolladı⁴⁶⁵.

Bu süreçte ateşi günlerce düşmeyen ve iç hararetinin ıstırabıyla ilaçlarını bile alamayacak kadar yemeden içmeden kesilen kızının “*encâmını*” düşünmekten geldiği hali Nevşehirli'ye: “*geceden beri uyku gözüme girmeyüp dürlü dürlü vesveseler ile vücûdum za'îf olup bî-şu 'ûr oturuyorum. Elimden du'âdan gayrı bir şey gelmez*” diye anlatır ve “[kızım] *beni su'âl ederler mi eğer pek su'âl edüp isterlerse bildirsin. Varırım*” diye sorarak üzüntüden zayıf düştüğünden ve yemeden kesildiğinden dert yanar: “*lâkin benim dahi vücûdum kederinden alimallah za'îf olmuştur. Dîvân tamâmından sonra dahi şimdi çorba yedim*”⁴⁶⁶. Fatma'nın durumunun ciddiyetini hâlâ koruduğu haberi gelince duyduğu kederi “*fikirden aklım başımda yokdur. Gezdiğim yeri bilmem*” diye ifade edişi, kızının sonunu hayırlı eylemesi için Allah'a niyazda bulunması ve damadını “*sen dahi Allah'a tevekkül olasın. Mevlâ kerîmdir*” diyerek tesellisi kayda değerdir⁴⁶⁷.

Padişahın, çocuklarının beden sağlığı kadar duygu durumlarını da önemseydiğine, “*kemâl mertebe deryâdan havfları*” olan, yani denizden korkan bir şehzadesini karşı kıyıya geçirmek için süslenmiş (“*pakça donanmış*”) bir çekdirinin ve çekdiriye binmek için bir köprünün iskelede hazır edilmesini tembihi güzel bir örnektir⁴⁶⁸. Başka bir örnek, kendi duygu durumunu ve karakterindeki kaygı ve temkinin derecesini de açığa çıkarır. Vidos Bahçesi'ne eğlenmeye yolladığı Fatma Sultan ile yanındaki kızların bahçedeki havuzunda bulunan kayık veya sala binip boğulma ihtimalini, onları “binmeyin” diye tembihlemese de aklından çıkaramaz. Önce Nevşehirli'ye hatt-ı

⁴⁶⁴ HAT, 1447/41; AE.SAMD.III, 228/21901. Hayatizâde Mustafa, Kasım 1723'te hekimbaşısı olduğuna göre, belgede hekimbaşısı ve Hayatizâde'nin ayrı şahıslar olarak zikri (“*Hekimbaşıya ve Yâsef ve Hayâtî-zâde'ye birer birer sordum*”) sultanın kızamığa bu tarihten önce yakalandığını düşündürür.

⁴⁶⁵ AE.SAMD.III, 228/21898; AE.SAMD.III, 228/21901.

⁴⁶⁶ AE.SAMD.III, 228/21903. Sultanın evine getirtilen bir Okuyucu Efendi dua okuyor, padişah hararetine iyi gelmesi için kızına ayva pişirtip yolluyor, ayrıca sadrazamına kızına çorba yahut “*arpa cüllâbı*” yedirmelerini öğütlüyordu (HAT, 1447/41; AE.SAMD.III, 21492).

⁴⁶⁷ AE.SAMD.III, 228/21901.

⁴⁶⁸ HAT, 1447/35.

hümâyün yollayarak bahçedeki sal ve kayığı havuzdan çıkarttırmasını salık verir⁴⁶⁹. Bu da zihnindeki olumsuz düşünceleri susturmaya yetmeyince bahçeye kızları gözetmesi için bir de musahip gönderir⁴⁷⁰.

Aslına kalırsa hastalık ve kaza gibi çocuklarının başına gelen yahut gelebilecek olumsuz durumlarda yerli yersiz düşünmek suretiyle bazen gereksiz endişelere kapıldığıнын kendisi de farkındadır: “*tabî‘atım gâyet fenâ. Bir cüz’î şeyden yüreğim güm güm öter. Ben de âcizim ammâ ne edeyim böyle halk olmuşum*”⁴⁷¹.

5.2.2.6.Evli Kızlarıyla İletişimi

Evlendirdiği kızlarıyla alakadar olmayı sürdüren III. Ahmed, onları ara ara ziyaret etti⁴⁷². Sultanların eşleri vüzera takımından olduğundan bu ziyaretlerin bir kısmı, devletin normal işleyişi içinde değerlendirilmelidir. Örneğin cuma namazı sonrası rutin olarak sadrazam sarayına gidişleri nedeniyle iki eşi de sadrazam olan Fatma Sultan’ın en sık gördüğü kızı olması normaldir⁴⁷³. Yine, vezir damatların evlerindeki yemek ziyafeti, helva sohbeti ve lale donanması gibi eğlencelere iştiraki de böyledir⁴⁷⁴.

Kızı Hadice Sultan’a bir gidişinde başka bir damadını da hatt-ı hümâyünla oraya çağırması⁴⁷⁵. Çok farklı nedenlerle yaptığı ziyaretler de oldu. Mesela yeni doğum yapan kızı Ümmügülsüm’ü ve bebeğini görmeye gitti⁴⁷⁶, bir hafta sonra da bebek için hazırlattığı altın bir beşik ve beşik içi malzemelerini alay eşliğinde kızına yollattı⁴⁷⁷. Yeğenleriyle de alakadar oluyor; onları belli aralıklarla görmeye gidiyordu⁴⁷⁸. Yeğeni

⁴⁶⁹ AE.SAMD.III, 222/21460.

⁴⁷⁰ A.AMD, 03/48.

⁴⁷¹ AE.SAMD.III, 228/21898.

⁴⁷² Ümmügülsüm’ü Kadırga Limanı’ndaki evinde ziyaret (TSMA.d, nr. 2369/2 (1138/1725); nr. 2184, vr. 146b (1139/1726); nr. 2372/7 (1141/1729). Hadice’yi Beşiktaş Kara Mehmed Paşa Yalısı’nda ziyaret (TSMA.d, nr. 2373/1 (1142/1729)). Atike’yi ziyaret (TSMA.d, nr. 2367/12 (1136/1724); nr. 2184, vr.108b-109b (1136/1724). Ayşe’yi ziyaret (TSMA.d, nr. 2372/6 (1141/1729); nr. 2372/7 (1141/1729); nr. 2184, vr.183b (1141/1729).

⁴⁷³ Cuma günleri yapılan bu ziyaretin örnekleri çoktur: Sadaret Deft., nr. 346, vr. 56 (1129/1717); TSMA.d, nr. 2362/11 (1131/1719); nr. 2362/12 (1131/1719); nr. 2363/7 (1132/1720) vesaire.

⁴⁷⁴ Padişahın damatlarının evlerinde düzenlenen eğlencelere iştiraki, ilgili kısmında ele alınmıştır.

⁴⁷⁵ AE.SAMD.III, 228/21929.

⁴⁷⁶ TSMA.d, nr. 2373/7 (21 Receb 1142/9 Şubat 1730).

⁴⁷⁷ TSMA.d, nr. 2373/8; TSMA. E. 1282/18 (1 Şaban 1142/19 Şubat 1730).

⁴⁷⁸ Ayşe’yi Zeyrek’teki sarayında ziyaret: TSMA.d, nr. 2352/346 (1121/1709); nr.2371/1 (1140/1728). Emine’yi Topkapı’daki sarayında ziyaret: TSMA.d, nr. 2353/361; nr. 1996, vr. 75b-77a (1126/1714);

Emine Sultan'a bir ziyaretinde kızı Fatma Sultan da yatıya geldiği bu ismin evindeydi⁴⁷⁹. Diğer yeğeni Safiye, dünyaya getirdiği bebeğine isim koyarken ona danışıyordu⁴⁸⁰.

Evli kızlarından bilhassa Fatma'yı Topkapı Sarayı'nda veya sayfiyede birkaç günlüğüne misafir edişine sık rastlanmaktadır⁴⁸¹. Bunların bir kısmında sultan, bahçe halveti gibi eğlencelere iştirak⁴⁸², yeni doğan kardeşini görmek⁴⁸³ yahut bayramlaşmak için⁴⁸⁴ ailesinin yanındaysa da bazıları, eşi Nevşehirli'yle arasının açık olduğu vakitlere denk gelir.

Öyle anlaşıyor ki kocasıyla ilişkisi iniş çıkışlı seyreden sultan, paşaya kırıncı veya dargıncı babasının yanında daha uzun kalıyordu. Böyle durumlarda Nevşehirli, “*gayrı sabra mecâlim kalmadı. [Sultânın] Bir gececik Eyüb'e teşrîf ile kulların hâkkden ref' buyurmaları ez-dil ü cân niyâz olunur*” gibi ifadelerle zevcesinin gönderilmesi padişahın rica ederdi⁴⁸⁵. Padişahın bu ricalara bazen olumlu yanıt verdiği⁴⁸⁶; bazen de “*gösteriş, karîban varmalarını gösterir. Elem üzere olmayasın. Gönderirim. Vâlideleri dahi du'âlar ederler*”⁴⁸⁷ şeklinde muallâk cevaplarla paşayı geçiştirdiği ortaya çıkar.

Sultanın yapılan ısrara rağmen evine dönmeye yanaşmadığı vahim haller de yaşanmıyor değildi: “*Sultân kızıma gâh-be-gâh hânenize varın deyü söylerim. Buradan hazz eyledüm deyü cevâb ederler. Vâlideleri dahi ibrâmdan hâlî değillerdir. Selâm [u] du'âlar ederler*”⁴⁸⁸. Karı-koca arasında âdetâ ara buluculuğa soyunan III.

nr. 2368/1; nr. 2358/293 (1137/1724); nr. 2371/8 (1140/1728). Safiye'yi Şah Huban Sarayı ve diğer ikametgâhlarında ziyaret: **TSMA.d**, nr. 2353/49; nr. 1996, vr. 13b-15a (1123/1711); nr. 2364/10; nr. 2184, vr. 56a-57b (1133/1721); nr. 2371/8 (1140/1728). Ziyaretler daha çok mübarek aylara denk gelir.

⁴⁷⁹ AE.SAMD.III, 224/21610.

⁴⁸⁰ 1721 veya sonrası tarihli bu yazışmada padişah, bebeğin şehir dışındaki babasının daha evvelen rica ettiği Kasım isminin verilmesini münasip görür (AE.SAMD.III, 223/21510). Safiye'nin önceki bir doğumunda bebeğe Mehmed adı verildiği bir başka yazışmadan anlaşılır (AE.SAMD.III, 228/21938).

⁴⁸¹ AE.SAMD.III, 1/15 ve 132/12957 ve 222/21415 ve 225/21682 ve 225/21705 ve 225/21733 ve 226/21757 ve 228/21915 ve 229/22045. Diğer kızlarıyla alakalı benzer kanılara varılamaması veri eksikliğindendir. Bu tür meselelerin konu edildiği hatt-ı hümayunların büyük çoğunluğu Nevşehirli'ye yazıldığı için doğal olarak belgelerde paşanın eşi Fatma Sultan hakkında bilgi vardır.

⁴⁸² A.AMD, 03/05. Bir defasında III. Ahmed, kızının yanına geleceği vakti sadrazama “[Sultân kızım] ne günü bize gelürler. Anı dahi bildiresiz!” diye sormuştu (AE.SAMD.III, 119/11739).

⁴⁸³ AE.SAMD.III, 228/21925.

⁴⁸⁴ AE.SAMD.III, 223/21548.

⁴⁸⁵ A.AMD, 03/61 (1720'deki sünnet düğünü esnasında).

⁴⁸⁶ “[Sultân kızım] *inşâ'allahu te'âlâ yarın teşrîf ederler*” (A.AMD, 03/61).

⁴⁸⁷ Cümlelerin başı şöyledir: “[Sultân] *yalıya varacaklar [m]ı henüz söylemediler lâkin*” (AE.SAMD.III, 225/21711).

⁴⁸⁸ AE.SAMD.III, 225/21682.

Ahmed, damadının kızının gönlünü almasıyla rahatladı: “*Sultân kızımın sabra mecâli kalmayup hâne-i sa ‘âdetine gitdiler. İyi gönlünü almışsınki pek muhabbeti var. Allah-ı azîmü’ş-şân oğullı ve kızlı eyleyüp birbirinizden ayırmayup ve seni dahi Rabbim hizmetimden ayırmaya!*”⁴⁸⁹.

Fatma Sultan ile Nevşehirli arasında çıkan gerginliklerin bir sebebi, paşanın başka cariyelerle düşüp kalktığı şeklindeki söylentilerdi. Fatma, babasının yanından bir dönüşünde ona “*candan i ‘tibâr*” göstermeyince Nevşehirli, halini padişaha arza karar vermiş ve saraydakilerin “*paşa, öteden beri mu ‘tâd olmuşdur. Cârîyesiz olmaz. Hâlâ cârîye vardır*” gibi sözlerle sultanın kafasını karıştırdığından dert yanıyordu. “*Bu ne şekildir? Ne gûne sözdür ve ne demektir? Meğer bana cünun mu ârız oldu? Evvelki hâlim başka. Şimdi bana öyle hareket küfürdür. Vücûdu değil, hâtırıma dahi vallahü’l-azîm gelmemişdir*” diye kendini müdafaa ederek padişahın bu türden asılsız söylentiler çıkaranların önünü almasını talep etmişti⁴⁹⁰.

Bu talebe padişahın cevabı, Harem’den kimsenin kızına böyle şeyler söylemediğini taahhüt etmek oldu. Paşaya kızının “*kendi ziyâde reşîd olduğundan*” bu tür fikirlere düştüğünü ve bunları “*çokca bilür aklı*” ile yaptığını yazdı. Onu şaşırtan bir diğer husus, kızının kocasına karşı bu gelgitli tavırlarıydı: “*gâh eve giderim deyü murâd ederler. Eve vardıkda bilmem ki pişmân mı olurlar. Yoksa sizi sevdiklerinden nâz mı ederler. Burası size ma ‘lûm olur*”⁴⁹¹.

Bu yazışmalarda göze çarpan samimi dil, III. Ahmed ile Nevşehirli arasındaki açık iletişim ve çekinmeme halinin bir başka örneğidir. Daha önce verilen örneklerin de ortaya koyduğu üzere, bu rahatlığı karşı tarafa veren III. Ahmed’in üslubudur.

Toparlamak gerekirse; en az 51 çocuk ve 16-17 kadınıyla en kalabalık hanedana sahip Osmanlı padişahlarının başında gelen III. Ahmed’in, hanedanının mensuplarına yakın ilgi ve alaka gösterdiği, çocuklarına karşı koruyucu, kuşatıcı, babacan tavırlı,

⁴⁸⁹ AE.SAMD.III, 222/21445.

⁴⁹⁰ AE.SAMD.III, 132/12957.

⁴⁹¹ “*Kadın hazretleri ile bu husûs müzâkere olundu. Yemin billâh eder ki sultân hazretlerine kimse bir şey söylemez. Kendi ziyâde reşîd olduğundan fikre düşer. Düñki gün gâyet iyiydi. Öyleden sonra hâneme giderim deyü niyâz eyledi. Biz dahi arabasını ismarlayup gülererek oynayarak arabaya süvâr oldular. Hattâ ben berâberce arabaya değin vardım ve sana selâm gönderdim ve biraz söz dahi söyledim. Bilmem söylediler mi? Hemân kendü çokca bilür aklı ile yapar. Kadın selâm eder. Hâtırların hoş tutsunlar, ben öyle söz kimseye söyletirmem deyü cevâb eylediler. Gâh eve giderim deyü murâd ederler. Eve vardıkda bilmem ki pişmân mı olurlar. Yoksa sizi sevdiklerinden nâz mı ederler mi. Burası size ma ‘lûm olur*” (AE.SAMD.III, 132/12957).

düşünceli hatta söz konusu onların sağlığı ve güvenliği olduğunda fazlasıyla kaygılı ve tedbirli bir baba portresi çizdiği rahatlıkla söylenebilir. En donanımlı yetiştirdiği ve geleceğine en çok yatırım yaptığı, bu açıdan bakıldığında da taht için en iyi hazırladığı şehzadesi, Süleyman ve sonra Mehmed olmuştur⁴⁹². Fakat onların saltanat sıralarını beklerken zamansız ölümleriyle taht yolu, kardeşleri Mustafa'ya açılacaktır. Kadın sayısının çokluğu padişahın kadınlara düşkünlüğünü ihsas eder; fakat bunların arasından siyasî meselelere karışana ve bu anlamda hükümdarın üzerinde etkinlik kurabilene yahut saray hayatında çevirdiği entrikalarla öne çıkan bir isme denk gelinmez.

⁴⁹² 1720'de İran'a elçi giden Dürri Efendi de Safevi şahı Hüseyin'in veziriyle yaptığı mülakatında, padişahın şehzadeleri arasında tahminen 12 yaşında olduğunu söylediği Süleyman'ı edep, erkân, irfan ve yüksek zekasıyla öne çıkarır (**Târîh-i Râşid ve Zeyli**, II, 1266).

SONUÇ

22 Ağustos 1703'te 30 yaşında 23. Osmanlı padişahı olarak tahta çıkan ve 2 Ekim 1720'a kadar 27 yılı aşkın saltanat süren III. Ahmed, şehzadelğinde sancağa yönetim tecrübesi edinmeye yollanmayan ve tahtın intikalinde bir asırdır uygulanan *ekberiyet* usulü gereği taht sırasını kapatıldığı bir saray dairesinde gözetim altında bekleyen padişahlardandı. Bu şartlar altında, yani fazlasıyla yalnızlaştırılmış ve devlet idaresine yabancılaşmış bir şekilde tahta çıkan diğerleri gibi o da iktidarını etrafındaki güç odaklarıyla paylaşmaya, yani “kolektif iktidar” olgusunu kabullenmeye hazırды.

Şehzadelğinde yaşadığı 16 yıllık bu gözetimin III. Ahmed'e en olumsuz getirisi, zaten nazik olan tabiatına, ince ve hassas ruhuna eklediği fazlasıyla kaygılı ve vehimli kişilik oldu. Zira 14 yaşına kadar tahttaki babası IV. Mehmed'in yanı başında iyi bir eğitim muhitinde ve sağlıklı şartlarda yetişse de babasının hal'inden kendi cülûsuna kadar maruz kaldığı sıkı kontrolün onda bıraktığı fiziksel ve ruhsal tahribat bir yana, babası ve ağabeyinin askerî isyanlarla sükutuna şahit oluşunun etkisiyle tahta çıktığında benliğini saran akıbet endişesi had safhadaydı.

Onun bu endişeye meyyal, kaygılı, şüpheli, itimat problemi olan ve etrafından kolay etkilenen mizacının ve büyük-küçük her mevzuda aynı denetleyici, ayrıntıcı ve şüpheli tutumu sürdürmesinin muhakkak hükümdarlığına olumlu katkıları oldu. Örneğin devlet işlerine vakıf oluşu, gelişmelerin seyrini bizzat takibi, kontrol ve denetim mekanizmalarını iyi işletiş, her meselede temkini ve tedbiri elden bırakmayarak tecessüs ve tahkiki öncelemesi bunlardandır. Ancak aynı mizaç onu etrafındaki kişilerin etki ve yönlendirmelerine daha açık bir hale de getirdi. “Gözde” payesiyle yakın çevresine aldığı kimi figürlere, hükümet etme yetkisinin asıl sahibi sadrazamları gölgede bırakacak kadar devlet idaresinde söz hakkı vermesi bir yana, bu “gözdelerin” üzerini çizmedeki ve yeni arayışlara yönelmedeki hızı dikkate şayandır ve aynı karakterin bir tezahürüdür.

Fikirleriyle onu etkileyebilen ve dönem siyasetine perde arkasından şekil veren yakın çevresindeki nüfuzlu figürlerin arasında hanedan ve ulemadan Gülnuş Valide Sultan ve Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi gibi önemli şahıslara rastlansa da bunlar daha ziyade görevleri gereği kendisiyle yakınlık kurup güvenini kazanan saray

Çalışanları arasından ıktı. Kızlar Ağası Uzun Süleyman, Yazıcı Nevşehirli Damad İbrahim, Silahdar (Şehid) Ali, Bostancıbaşı Arnavut Hacı Halil, Bostancıbaşı Sivaslı Mehmed Ağa, Silahdar Boşnak Mehmed Ağa bu açıdan akla ilk gelenlerdir. Bunlardan (Şehid) Ali, Nevşehirli Damad İbrahim ve Arnavut Hacı Halil paşalar sadrazamlığa kadar yükseldi; hatta padişahın damadı da olan ilk ikisi devrin tam anlamıyla muktedir nadir veziriazamlarından oldu. Sadaretinin son yılı hariç Çorlulu Ali Paşa da iktidar sahibi bir sadrazamdı.

Padişahın komploculuk potansiyeli gördüğü yöneticilerinden kolay vazgeçmesi, yakın çevresindeki bu figürlere onun evhamını tahrik ederek sadrazamlık mevkii dâhil atamaları belirleme gücü verdi. Bu keyfiyet, yönetici elit arasında yakın çevreye girme mücadelesini kızıştırmakla kalmadı; bu kişileri olayların lehlerine yahut aleyhlerine çok süratle yön değiştirebildiği kaygan bir zeminde yaşamaya mecbur etti. İktidar cenahında ise etkin yakın evre figürlerinin aleyhteki faaliyetleri nedeniyle oturdukları makamdan olma korkusu yaşayan sadrazamlar, ikballeri adına rakip addettikleri kişileri en kestirmeden saf dışı bırakma yoluna süluk ettiler. Padişahın, saltanatının ilk 15 yılında 13 sadrazam değiştirmesi ve 22 gün görevde tuttuğu sadrazamının oluşu, bu kaotik atmosferi tahayyüle yetecektir.

Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın 12 yıl gibi uzun bir süre sadaret makamını elinde tutabilmesinde, mükemmel zamanlamalı komplolarıyla rakiplerini bertarafındaki becerisi, kurduğu güçlü çalışma ekibi ve ekibindekiler ve hanedanla kurduğu nepotik ilişkiler, çok iyi tanıdığı ve seferlere bile iştirak etmeyip yanından ayrılmadığı padişahın korku ve şüphelerini sabırla izale edişi ve bir yandan da vakit geçirmekten zevk aldığı şeyleri önüne sererek onun gönlünü hoş tutmayı bilmesi ve tabi İran seferlerinden üst üste gelen fetih haberleri gibi faktörler etkili oldu.

Ancak III. Ahmed, Patrona İşyanı sırasındaki vehim haliyle Nevşehirli'yi de çok hızlı feda etti. Aynı şey kendi tahtı için de geçerliydi; 4 gün içinde her şeyin olup bittiği hadisede perşembe sabahı isyan bayrağını aan âsiler pazartesi sabahı yeni padişah I. Mahmud'a biat etmişti. III. Ahmed'in, olayların başında sayıları artmadan üzerlerine kuvvet yollayarak isyancıları dağıtma dirayeti göstermeyip Nevşehirli dâhil isyanda dahli muhtemel kişileri yanına alarak Topkapı Sarayı'na kapanması ve isyancılarla pazarlığa oturması da mizacındaki güven probleminin ve kararsızlığın sonucuydu.

Bu açıdan, korktuğunun başına geldiği ve dedesi I. İbrahim, babası IV. Mehmed ve kardeşi II. Mustafa'yla aynı kaderi yaşamaktan kaçamadığı rahatlıkla söylenebilir. Zira, kendisine taht yolunu açsa da 1703 İsyanı'yla kardeşi II. Mustafa'nın hal' edilmesi ve taht onun hakkı iken annesi Gülnuş, babası IV. Mehmed ve hatta kardeşi II. Mustafa'nın kamuoyunda bıraktığı “kötü intiba” yüzünden isyancıların son ana kadar onun padişahlığını istememesi bir yana, Osmanlı hanedanının sorgulanıp alternatif arayışlara girildiği, hatta askerin söz sahibi olduğu bir yönetim hayalinin kurulduğu sancılı bir sürecin sonunda tahta çıkması ve dahası hocası Feyzullah'ın ölüm fermanını onaylamaya mecbur kalması, III. Ahmed'de ciddi travmalar yaratmış olmalıydı.

Saltanat yıllarındaki gelişmeler de askerin nefesini hep ensesinde hissettirecek türdendi. İlk yıllarda deşifre edilen kimi düzmece kimi gerçek isyan hazırlıkları, en az 4 sadrazamının azil sebepleri arasında geçen “fitne” hazırlığına karıştığı iddiası, Petervaradin hezimetini müteakip başlayan zorlu ricat sürecinde Osmanlı ordusu ve İstanbul halkı arasında beliren barış karşıtı duruş ve savaşa yeni bir padişahla devam nidaları, ondaki isyan korkusunu hep canlı tuttu. Dolayısıyla III. Ahmed her türlü icraatında halkın ve askerin vereceği tepkiyi fazlasıyla önemseyen ve her an fitneciler tarafından hal' edilmeyi bekleyen bir hükümdar profili çizdi. Onun isyan korkularının canlı kalmasında, yakın çevresindekilerin bu korkuları kullanmalarının ve birçok siyasî meseleye bu şekilde kendi istekleri doğrultusunda yön vermelerinin etkisi de büyüktü.

Bu anlamda, Pasarofça'ya giden yolu açan Petervaradin hezimetinin III. Ahmed'in hükümdarlığının kırılma noktası olduğu söylenebilir. Nitekim Ruslardan Azak'ı ve Venedik'ten Mora'yı geri alan padişah, Petervaradin'de de kazansaydı Avusturya'ya bırakılan Macaristan toprakları ve Lehlere bırakılan Kamanice gibi diğer Karlofça kayıplarının istirdadı noktasında önünde kimse duramazdı. Ancak biricik gözdesi, damadı ve sadrazamı Ali Paşa'yı da şehit verdiği tersine bir akış, Habsburgları durdurulamaz kılıp Temeşvar ve Belgrad gibi geniş ve hayati öneme haiz Osmanlı toprakları elden gittiğinde, daha fazla kayıp vermemek adına Pasarofça'da dayatılan acı reçeteyi kabule mecbur kalmış ve bunu yeni bir padişahla harbe devam yönündeki kamuoyuna rağmen yapmıştı.

Saltanatının bundan sonraki kısmında, toprak kayıplarını geri alma yönündeki tüm temennisine rağmen Osmanlı askerinin güven vermeyen hali, Avusturya'nın Avrupa'da kurduğu ittifaklarla gücüne güç katması, tahtının bir yenilgiyi daha kaldırmayacağı gerçeği ve tabii İran cephesindeki uzun soluklu seferler, III. Ahmed'e Batı'da istirdat yollu politikalar uygulatmadı. Aslına bakılırsa, saltanatının bundan önceki kısmında da Şehid Ali Paşa'nın sadaret yılları haricinde barışçıl bir dış politika takip edilmiş; II. Viyana kuşatmasını müteakip yaşanan büyük buhran ve ciddi toprak kayıplarının tedirginliğiyle diğer sadrazamlar, küçük kazanımlar için mevcut hali tehlikeye atmaktan imtina etmişti.

Zaten yaygın kanının aksine Mora Seferi'ne azmedenin de Şehid Ali Paşa değil III. Ahmed'in kendisi olduğu anlaşılmaktadır. Padişahın, İsveç Kralı XII. Karl ve Rus Çarı Petro'ya söz geçiremediği uzun süreçte 2 kez sefer ilan edip uzak-yakın eyalet askerini boşu boşuna Edirne'ye toplamakla zedelediği itibarını bir sefer düzenleyerek geri kazanma kararlılığı, Sadrazam (Şehid) Ali Paşa'ya Mora seçeneğini gündeme getirtmişti 1715'te Mora Venediklilerden geri alınarak bu sağlansa da 1716'daki ağır Varadin hezimetini padişahın meşruiyetini yeniden ve daha ciddi bir biçimde sorgulattı.

1722'de beliren İran meselesi meşruiyetinin yeniden tesisi adına önemli bir fırsat olabilirdi. Nitekim III. Ahmed, bu kez Safevi coğrafyasında atak bir dış politika takibi için yeni sadrazamı Nevşehirli'yi zorlayacaktı. Ancak padişah, İran seferlerinin başlatılması ve Kafkasların güneyine inen Ruslara karşı agresif bir siyaset gütmeye hususunda zaman zaman ipleri eline alsa da uzlaşmacı bir dış siyaset için direten Nevşehirli, her defasında er ya da geç suyun mecrasını istediği yöne çevirmeyi başardı.

Dolayısıyla III. Ahmed'in "gazi padişah" olmaya öykünse de bu konuda, tahta çıkar çıkmaz aksi yöndeki tüm uyarılara rağmen beklemeksizin Avusturya seferlerini başlatan ve orduyla bizzat giden II. Mustafa gibi kararlılık gösteremediği ve kolay vazgeçirildiği söylenebilir. Pek tabii, ağabeyinin bu kararlılığının sonunun Karlofça kayıplarına varması da onu temkine yönlendirmiş olmalıdır. Bir diğer husus, onun yanında Şeyhülislam Feyzullah Efendi gibi hem ideal hükümdarlık ve devlet yönetimi noktasında ona önemli misyonlar yükleyecek hem de sürekli güven ve cesaret aşılayacak bir hocasının olmayışındır. Öyle ki Feyzullah Efendi, II. Mustafa'nın meşruiyetini artırma yolunda onu ikinci bin yılın müceddidi olarak sunmuş ve Müceddid Hadisi üzerinden Hicri 11. asrın başına denk gelen 1106/1695'teki

cülûsuyla din ve devletin tecdidi için beklenen müceddidin II. Mustafa'dan başkası olamayacağı fikrini ortaya atmıştı¹. Bu arada kaynaklarda, III. Ahmed için benzer bir müceddidlik iddiasına henüz denk gelinmedi.

III. Ahmed'in idareciliğine ilişkin; taht-ı saltanatında olup bitene, iç-dış siyasî gelişmelere, Devlet-i Aliyye'nin etrafında olup bitene vakıf, şer'î ve örfî hukuk bilgisi yeterli, adli meseleleri şer' ve kanun üzerine çözmede ve suçluları ve reaya zulmeden idarecileri cezalandırmada kararlı bir hükümdar portresi çizdiği söylenebilir. Devlet hazinesini dolu tutmada ihtirası malumdur. Saltanatının ilk yıllarında sık sık kıyafet değiştirip sokaklarda teftiş amaçlı gezmiştir. Yeniliğe açık oluşu, devrinde yangınlarla mücadele için Tulumbacı Ocağı kurulması, Türkçe harfli ilk matbaanın faaliyete geçmesi ve yeni iktisadi teşebbüsleri desteklemesinden bellidir. Karşısındaki gözdesi Nevşehirli bile olsa büyük ve küçük her mevzuda temkinli, şüpheli ve denetleyici tutumunu sürdürmüş; işini şansa ve oluruna bırakmayıp her ihtimali değerlendirerek tecessüsü öncelemişti. O nedenle ikilinin arasının uzun yıllar bozulmaması, basit mevzulardan önemli devlet politikalarına kadar her hususta padişahı istediği kıvama büyük ölçüde getirebilen Nevşehirli'nin başarısıdır.

Devlet yönetiminin Edirne'de bulunuşundan ötürü ihmal edilen İstanbul'un imarına önem veren padişah, sonu gelmeyen yangınların ve Büyük 1719 Depremi'nin şehirde yarattığı yıkımın izlerini silmek için kapsamlı onarım ve yenileme faaliyetleri yürüttü. Hanedan yapıları, şehir surları, bent, çeşme, su yolları, camiler ve Tophane, Baruthane, Tersane gibi kamu binalarının elden geçirilmesi böyledir.

Bahçe ve çiçeklere düşkün olan padişah, yeni bahçe kurmayarak mevcutların peyzajı ve içlerindeki hanedana ait köşk, kasır gibi yapıların bakım ve tamirleriyle ilgilendi. Bunların en azından belli bir kısmı belirtildiği gibi ihmal edilen İstanbul'un bakımsız kalan yapılarının zorunlu ihyasıydı. Yeni inşa ettirdiği köşk ve kasırlar, ahşap malzemeden ve hafif yapı tekniğiyle göreceli olarak ucuza ve hızlı inşa edilen ve dolayısıyla uzun ömürlü olamayan yapıları; zira inşa edildiği asrın sonunu göreni bile pek olmadı.

¹ Uşşâkizâde Târihi, II, 750-756; Artan, "El Yazmaları Işığında Bir Çevre", s. 76; Hanifi Şahin, "Feyzullah Efendi'nin Nesaihi'l-Müluk'u ve İslam Siyaset Geleneği Bağlamında Değerlendirilmesi", **Erzurumlu Şeyhülislam Feyzullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-2 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler**, Atatürk Üni. Yay., 2015, s. 346-8.

III. Ahmed, devlet protokolü ve merasimlerde kadime ait uygulamaları önemsemi ve kamusal alanda görünürlüğe ehemmiyet verdi. Cuma selâmlığı ve bayram alayı gibi halkın arasına karıştığı her türlü merasime iştirakte ve halktan gelen arzuhal ve şikayetleri yakından takipte hassasiyeti, örnek alınacak düzeydedir. Maddi yardım taleplerine kayıtsız kalmayışı, İstanbul'un çeşitli semtlerinde dolaştırdığı adamlarıyla ihtiyaç sahiplerine sadaka ve kurban dağıtmayı ihmal etmeyişi bir diğeri hususiyetidir.

Arkasında bıraktığı eserler arasında Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Kütüphanesi ve önündeki çeşme, Bahçekapı'daki Valide Turhan Sultan Türbesi'nin yanına yaptırdığı bir başka kütüphane, Topkapı Sarayı önüne inşa ettirdiği ve duvarına kendi yazdığı bir hüsn-i hat levhasını astırdığı bugün III. Ahmed Çeşmesi olarak bilinen çeşme, Üsküdar İskele Meydanı'na validesi Gülnuş Sultan adına yaptırdığı bir diğeri çeşme ile aynı semte şehzadeleri adına yaptırdığı 7 farklı çeşme, yine Üsküdar'a validesi Gülnuş adına yaptırdığı cami ve etrafındaki mektep, sebil gibi yapılar ve Sadâbâd'daki çağlayanın önüne yaptırdığı çeşme ile Aynalıkavak Kasrı'nın önündeki bir başka çeşme sayılabilir.

Hüsn-i hat sanatında pek mahir olan III. Ahmed, zamanının en iyilerinden sayılacak kadar iyi bir hattattı. 40'ı bulan sayısı ile günümüze en çok hat eseri ulaşan 3 padişah'tan biri olmanın ötesinde, hat sanatına getirdiği yenilikçi bakış açısı ve denediği değişik sanatsal kompozisyonlarla bu alanda bir yapı taşı olduğu geleceğin reformist adımlarının onun uygulamalarından ilhamla atıldığı düşünülmektedir. Orta dereceli bir şair olarak şiire, ebced hesabıyla önemli olaylara tarih düşürmeye ve de manzum bilmece olan lügaza meraklıydı. Devrinin edebî şahsiyetlerini, sanatkâr ve hattatlarını himaye eden padişahın, elinin altında bulundurduğu kitaplar arasında Fars edebiyatının dünyaca ünlü manzum yapıtları ile farklı kaside, naat ve gazel örnekleri vardı.

Osmanlı tarihine büyük ilgi duyan ve ecdadının fetihlerini okumaya hevesli olan III. Ahmed, sefer zamanlarında bilhassa dış siyaset, coğrafya ve dünya tarihine ilişkin eserlerle iştigal olurdu. Yine tasavvuf ve hikâye türüne ait kitaplara, nasihat ve ahlak literatüründen eserlere ve Osmanlı devlet düzenindeki sorunların konu edilip çözüm önerilerine yer verilen kitaplara, Arapça lügatlere, minyatür, resim ve astronomiyle ilgili yapıtlara ilgisi fark edilir düzeydedir. Kütüphaneciliğe verdiği ehemmiyeti göstermeye, Topkapı Sarayı'nı ilk müstakil kütüphane binasına kavuşturduğunu ve

sarayın farklı kısımlarında dağınık halde tutulan geniş kitap koleksiyonunu burada bir çatı altına topladığını söylemek yeterlidir.

Kaleminden çıkan şiirlerin ve hat sanatı eserlerinin içeriğinde, Hz. Peygamber sevgisi ve ondan şefaât beklentisi çok baskındır. Aynı şekilde, temel İslami ilimler arasından en fazla Hz. Muhammed'in hayatı, mucizeleri yahut sözlerinin konu edildiği kitaplara ilgi göstermiştir. Mübarek gün ve gecelerin ihyasına hassasiyeti, zamanının ortalama bir dindarı kadardır. Farklı tasavvufî hareketler ve meşayih erbabıyla ilişkilerini belli bir seviyede tutmayı yeğleyerek tekke ziyareti yapmak veya sohbet meclisinde bulunmak türünden faaliyetlerini, Halvetîlerle daha sık olmakla birlikte Mevlevî, Kâdirî, Rifâî ve Bektaşîleri kapsayacak genişlikte tuttuğu anlaşılır ki bu çeşitlilik hükümdar olmanın gereği gibidir. Herhangi bir şeyhe intisabı ise tespit edilememiştir.

Günlük yaşantısında Topkapı Sarayı'ndan sık çıkan ve etrafta gezinmeyi seven III. Ahmed'in tam anlamıyla bir "seyr ü temâşâ" insanı olduğu söylenebilir. Bağ ve bahçe seyrine düşkünlüğünün yanı sıra, cirid ve güreş, ok ve tüfek atışları, at, yaya ve kayık koşuları gibi spor müsabakalarının seyrinden büyük haz duyardı. Geceleri havai fişek gösterileri ve mehtap seyrine düşküdü; özellikle lale çiçeğinin dolunayın altında ışıktandırılmış halini seyre müptelaydı. İyi bir nişancı olarak okçuluk ve silah atıcılığında rekor kırarak derecede mahirdi.

Tahta çıktığında saray ve devlet erkânını İstanbul'a geri taşıyarak Osmanlı hanedanı için yeniden Topkapı Sarayı merkezli bir yaşantı ihdas eden III. Ahmed, mizaç olarak çok benzediği babası IV. Mehmed'in Edirne'de sürdüğü hareketli yaşam tarzını İstanbul'da tekrar canlandırdı. Babasından farklı olarak sefer mecburiyeti dışında şehirden ayrılmadı ve avla uğraşmadı; fakat avlanmanın yerine başka etkinlikleri koydu.

En başından benimsediği hareketli yaşam tarzının tezahürü olarak Topkapı Sarayı içinde bile sabit durmayarak sarayın iç ve dış bahçelerindeki köşkleri hem dinlence yeri hem de devlet işlerini yürüttüğü birer ofis olarak kullandı. Bu durum yılın neredeyse yarısını geçirdiği sayfiyedeki saraylar için de geçerliydi. Gittiği yerlerde bir yandan devlet işlerini takip ederken bir yandan düzenlettirdiği türlü etkinliklerle vakit geçirdi. Topkapı Sarayı'ndan sur dışına doğru kayan yaşam tarzıyla

beraber hasbahçelerdeki saray ve yalılar, konut işlevinin yanında devlet işleriyle ilgili toplantı ve kabullere ev sahipliği yapma fonksiyonuyla da öne çıktılar.

Topkapı Sarayı'nın köşkları arasında yaptığı gidiş-gelişler, Boğaz ve Haliç kıyısındaki sahil saraylarına gerçekleştirdiği mevsimsel taşınmalar/göçler, çıktığı günöbirlik geziler/binişler, katıldığı ekâbir takımına ait ziyafet davetleri, buralarda hoşça vakit geçirmek için düzenlettirdiği türlü sportif aktivite, teatral performans ve lale ırağanı gibi eğlencelerin hiçbirisi aslında ona has değildi. Ecdadı da bu ve benzeri etkinliklerle belli düzeylerde iştigal etti. Fakat selefleri gibi avlanmaya gitmeyişi, III. Ahmed'in söz konusu faaliyetleri daha sık yapmasını netice verdi. Bu sıklık, günlük hayat pratiklerinin belli bir rutine oturmasını ve yaşam tarzına dönüşmesini beraberinde getirince saray hayatına daha bir canlılık geldi.

İstanbul, bir asır önce inziva ilkesini gevşetmeye başlayan I. Ahmed gibi padişahların, Topkapı Sarayı dışına taşan hayatlarına zaman zaman şahitlik edip sonrasında 50 yıla yakın hasret kaldığı saray maiyetine, Topkapı Sarayı'nın yüksek duvarları arkasına sığamayan bir padişahla, III. Ahmed'le hoş geldin demişti.

Kendinden sonraki padişahlar da -her biri aynı yoğunlukta olmasa da- oluşan yeni padişah imgesiyle örtüşen hayatlar yaşayınca, her devrin en gözde padişah sporu avcılığın yerini başka eğlence anlayışları aldı. Gittikçe daha az uğranılır bir mekân olan Topkapı Sarayı, devletin idare merkezi ve padişah konutu olma fonksiyonunu 19. yüzyılın ikinci yarısında, Sultan Abdölmecid'in yaptırdığı Beşiktaş'taki Dolmabahçe Sarayı'na kaptıracaktı. Dolayısıyla ilk nüvelerine, 16. yüzyılın farklı zaman dilimlerinde kısa aralıklarla rastlanan, 17. yüzyılın ikinci yarısında IV. Mehmed döneminde temellenen Osmanlı hükümdarlarının yeni günlük hayat biçiminin, III. Ahmed saltanatında yerleşik hale geldiği rahatlıkla söylenebilir.

III. Ahmed'in, yaşam alanları ve buralarda geçirdiği vaktin içeriğine ilişkin tutarlı sayılabilecek bir yaşantı sürdüğü ve saltanatının başından sonuna günlük rutinlerinde bariz değişimler değil de sadece bazı etkinliklerin zamanlamalarında farklılaşmalar ve düzenleniş sıklıklarında artma yahut azalmaların yaşandığı görülür. Yazlık konut uygulamasını, Nevşehirli dönemiyile özdeşleştirilen lale ırağanı eğlencelerini, seyretmekten haz duyduğu güreş ve cirid müsabakalarını, ok ve tüfek atışlarını, okçuluk ve silahşorluğu, civar mahallere çıktığı günöbirlik binişleri, hükümdarlığının ilk gün yahut aylarından itibaren hayatına sokmuştu. Sadece helva

sohbetleri, hayatına Nevşehirli'yle girdi. Bir ayın 7-8 gününü güreş yahut cirid müsabakası seyrine ayıran bir padişahın bu alışkanlıklarıyla değil de yılda en fazla 3-4 gece izlediği lale Çırağanlarıyla ünlenmesi bu konuda “aşırıya gitmekle” suçlanması ilginçtir. Ok ve silah atışları gibi hayli başarılı olduğu hobilerinin değil de çiçek sevgisinin öne çıkarılması da böyledir.

Aynı şekilde 1722’de inşa edilen Sadâbâd’la değişen, padişahın önceki yıllarda dağınık olarak birçok farklı muhitte ve mekânda gerçekleştirdiği seyr ü temâşâların bir yere toplanmasından başka bir şey değildi. Her biri belli başlı etkinliklerde öne çıkan değişik muhitlerdeki çok sayıdaki mekânın yerini büyük oranda Sadâbâd almıştı. Literatürde Sadâbâd gibi fazlaca anlam yüklenen Beşiktaş semti ve buradaki Çırağan Yalısı da aslında 1719 öncesinde ilk baharların gözde göç mahalli Karaağaç Bahçesi’nin ve buradan lale çırağını izlemeye gidilen hemen yandaki İbrahim Hanzâde Yalısı’nın gördüğü fonksiyonu devralmıştı.

Tüm bu hususlar muvacehesinde, literatürde tartışma konusu olan genelde 18. yüzyılın özelde III. Ahmed devrinin, hatta devrinin son 12 yılı olan “Lale Devri”nin Osmanlı tarihi içinde nasıl konumlandırılacağı sorunsalı tekrar değerlendirildiğinde, III. Ahmed’in sürdüğü yaşantının, 17. Yüzyıl padişahları arasında çoktan belirginleşen “inziva ilkesini” gevşetme temayülünü “yeni normal” haline getiren babası IV. Mehmed’inkiyle fazlasıyla benzeştiği söylenebilir.

Pek çok noktada babasının izinden giden ve babasının Edirne’de başlattığı sayısız uygulamayı 50 yıl sonra geri gelinen İstanbul’a taşıyan III. Ahmed’in, 27 yıl boyunca günlük ve dönemlik rutinlerinden vazgeçmeden sürdürdüğü hayatıyla oluşturduğu padişah imgesi aslında babasının dönemine dayanmaktadır. O nedenle eğer III. Ahmed’in yaşantı şekline “yeni bir hayat tarzının ikamesi” yakıştırması yapılacak ise “yeni” diye takdim edilen bu tarzın, en az 50 yıl önce IV. Mehmed tarafından yerleşik hale getirildiğinin farkında olmak önemlidir. Dolayısıyla modern araştırmacılar, indirgemeci tarihçilik metodundan uzaklaşmayı başarabilirlerse, Osmanlı sarayındaki padişah merkezli günlük hayata dair “Lale Devri”ne has addettikleri pek çok hususun “nev-zuhûr” olmadığını fark edeceklerdir.

KAYNAKÇA

I. YAYINLANMAMIŞ KAYNAKLAR

A) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

a. Belgeler

1. Ali Emiri Tasnifi

-Ali EmiriTasnifi III. Ahmed (AE.SAMD.III):

1/1; 1/3; 1/04; 1/07; 1/08; 1/13; 1/15; 1/22; 1/23; 9/835; 17/1604; 18/1721; 21/2014; 64/6420; 64/6449; 80/8060; 82/8197; 84/8462; 96/9461; 119/11739; 132/12951; 132/12955; 132/12956; 132/12957; 139/13539; 163/15926; 175/17075; 186/18002; 186/18012; 191/18474; 194/18704; 196/18968; 196/18972; 214/20697; 214/20698; 214/20700; 215/20797; 215/20801; 215/20803; 215/20805; 215/20806; 215/20807; 215/20809; 215/20811; 219/21106; 221/21301; 221/21302; 221/21315; 221/21322; 221/21323; 221/21328; 221/21332; 221/21333; 221/21334; 221/21338; 221/21343; 221/21345; 221/21348; 221/21350; 221/21356; 221/21357; 221/21363; 221/21365; 221/21367; 221/21371; 221/21372; 221/21373; 221/21374; 221/21381; 221/21385; 221/21386; 222/21392; 222/21393; 222/21394; 222/21396; 222/21404; 222/21409; 222/21413; 222/21414; 222/21415; 222/21416; 222/21418; 222/21419; 222/21428; 222/21429; 222/21430; 222/21436; 222/21437; 222/21438; 222/21441; 222/21441-M; 222/21444; 222/21445; 222/21446; 222/21450; 222/21454; 222/21460; 222/21465; 222/21466; 222/21468; 222/21469; 222/21470; 223/21471; 223/21480; 223/21482; 223/21485; 223/21487; 223/21489; 223/21491; 223/21494; 223/21500; 223/21501; 223/21505; 223/21508; 223/21510; 223/21515; 223/21523; 223/21525; 223/21526; 223/21527; 223/21529; 223/21531; 223/21546; 223/21548; 223/21549; 223/21550; 224/21551; 224/21553; 224/21554; 224/21556; 224/21557; 224/21560; 224/21563; 224/21564; 224/21593; 224/21598; 224/21599; 224/21602; 224/21608; 224/21609; 224/21610; 224/21611; 224/21623; 224/21629; 224/21630; 224/21634; 224/21636; 225/21642; 225/21646; 225/21647; 225/21666; 225/21667; 225/21669; 225/21670; 225/21673; 225/21675; 225/21676; 225/21678; 225/21680; 225/21681; 225/21682; 225/21683; 225/21684; 225/21685; 225/21687; 225/21688; 225/21690; 225/21691; 225/21697; 225/21698; 225/21703; 225/21705; 225/21710; 225/21711; 225/21713; 225/21715; 225/21717; 225/21718; 225/21720; 225/21721; 225/21725; 225/21727;

225/21728; 225/21729; 225/21730; 225/21732; 225/21733; 225/21734; 225/21735;
225/21737; 225/21738; 225/21743; 225/21744; 225/21746; 225/21747; 226/21752;
226/21756; 226/21757; 226/21760; 226/21763; 226/21766; 226/21767; 226/21774;
226/21779; 226/21782; 226/21788; 226/21795; 226/21797; 226/21798; 226/21800;
226/21802; 226/21805; 226/21807; 226/21808; 226/21810; 226/21811; 226/21812;
226/21816; 226/21821; 227/21831; 227/21832; 227/21842; 227/21846; 227/21847;
227/21849; 227/21853; 227/21859; 227/21863; 227/21864; 227/21866; 227/21868;
227/21873; 227/21874; 227/21876; 227/21877; 227/21878; 227/21882; 227/21886;
227/21887; 227/21888; 227/21889; 227/21890; 227/21891; 227/21895; 228/21897;
228/21898; 228/21899; 228/21900; 228/21901; 228/21902; 228/21903; 228/21905;
228/21906; 228/21907; 228/21908; 228/21909; 228/21910; 228/21913; 228/21914;
228/21915; 228/21916; 228/21918; 228/21919; 228/21920; 228/21921; 228/21924;
228/21925; 228/21926; 228/21927; 228/21928; 228/21929; 228/21930; 228/21931;
228/21932; 228/21933; 228/21934; 228/21935; 228/21938; 228/21939; 228/21940;
228/21942; 228/21943; 228/21949; 228/21954; 228/21957; 228/21958; 228/21959;
228/21960; 228/21963; 228/21965; 228/21966; 228/21969; 228/21970; 228/21971;
228/21973; 228/21974; 228/21975; 229/21976; 229/21977; 229/21978; 229/21995;
229/22002; 229/22003; 229/22009; 229/22010; 229/22015; 229/22016; 229/22017;
229/22023; 229/22031; 229/22033; 229/22034; 229/22036; 229/22037; 229/22038;
229/22039; 229/22044; 229/22045; 230/22049; 230/22050; 230/22051; 230/22059;
230/22060; 230/22061; 230/22063; 231/22179; 232/22198; 232/22199; 232/22209;
232/22231; 232/22232

-Ali Emiri Tasnifi Mustafa III (AE.SMST.III): 329/26537

2. Cevdet Tasnifi

-Cevdet Dahiliye (C.DH): 271/13515

-Cevdet Saray (C.SM): 24/1226; 26/1304; 29/1454; 80/4027; 84/4211; 92/4615;
99/4951; 113/5665; 121/6100; 134/6726; 137/6862; 144/7206

3. Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT): 1445/59417; 1447/17/21/35/41/42/49/50; 1654/73

4. İbnül Emin Tasnifi

-İbnül Emin Dahiliye (İE.DH): 35/3062

-İbnül Emin Ensab (İE.ENB): 6/616

-İbnül Emin Evkaf (İE. EV): 54/5961)

-İbnül Emin Hat (İE.HAT): 4/386; 4/388; 4/389

-İbnül Emin Hil'at (İE.HLT): 4/353; 5/531

-İbnül Emin Saray Mesalihi (İE.SM): 27/2893; 30/3145; 31/3289

5. Müzehheb Ferman ve Beratlar (MFB): 34, 72

6. Bâb-ı Asafî Amedi Kalemî (A.AMD): 01/33; 01/57; 01/60; 01/67; 01/69; 01/70; 01/73; 01/74; 01/75; 01/81; 02/06; 02/07; 02/13; 02/14; 02/17; 02/21; 02/22; 02/23; 02/27; 02/28; 02/29; 02/42; 02/44; 02/53; 02/55; 02/58; 02/61; 02/62; 02/65; 02/66; 02/70; 02/71; 02/74; 02/78; 02/79; 02/80; 03/05; 03/09; 03/14 03/15; 03/29; 03/30; 03/33; 03/34; 03/36; 03/39; 03/40; 03/45; 03/47; 03/48; 03/54; 03/57; 03/58; 03/61; 03/66

b. Defterler

Bab-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d), nr. 862; nr. 1210; nr. 1444; nr. 1570

Düveli Ecnebiyye Defterleri (A.DVNS.DVE. d), nr. 57

Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d), nr. 7430; nr. 7175

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.), nr. 948; nr. 1109; nr. 1667; nr. 1871; nr. 2483; nr. 2488; nr. 3143; nr. 3671; nr. 4763; nr. 5065; nr. 7700

Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNSNMH.d), nr. 6; nr. 7

Sadaret Defterleri (Sadaret Def.), nr. 347; nr. 346; nr. 350; nr. 360

B) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA):

a. Belgeler

Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı (TSMA.E): 33/76; 39/19; 39/20; 39/21; 39/22; 79/18; 101/2; 145/11; 262/13; 385/2; 445/43; 494/07; 504/2; 523/2; 531/1; 537/30; 562/2; 566/42; 661/3; 714/57; 753/56; 759/15; 779/8/9; 801/04/05/07/8/09/18; 802/4/10/11/12; 809/41; 900/20; 972/48; 1095/4; 1195/35; 1196/4; 1197/15; 1281/43; 1282/18/40; 2075/51; 2989; 6073/1; 6848; 7025/44; 7029; 7768; 11842; 12286.

b. Defterler

Topkapı Sarayı Müzesi Defterleri (TSMA.d): nr. 1; nr. 15; nr. 16; nr. 17; nr. 19/2; nr. 28; nr. 32; nr. 51; nr. 154; nr. 158/1; nr. 180/2; nr. 1048; nr. 1058; nr. 1070; nr. 1101; nr. 1111; nr. 1113; nr. 1137; nr. 1254/19; nr. 1587/1; nr. 1996; nr. 1997; nr.

2002; nr. 2060; nr. 2066; nr. 2184; nr. 2214; nr. 2333; nr. 2343; nr. 2344/145-151 arası; nr. 2344/160; nr. 2344/168-171 arası; nr. 2345/9; nr. 2345/49-52 arası; nr. 2346; nr. 2348/6 ve 12; nr. 2350/5 ve 7 ve 8 ve 16-20 arası; nr. 2352/2 ve 6 ve 7 ve 43 ve 77 ve 82 ve 83 ve 89 ve 97 ve 129 ve 137 ve 159 ve 170-180 arası ve 200 ve 237 ve 252 ve 256 ve 265 ve 302 ve 303 ve 304 ve 305 ve 306 ve 307 ve 308 ve 309 ve 311-349 arası ve 369 ve 375 ve 376 ve 380 ve 381 ve 383 ve 384 ve 390 ve 392 ve 398 ve 399 ve 400 ve 415 ve 523 ve 577 ve 601 ve 608 ve 610 ve 612 ve 613 ve 614 ve 618 ve 619 ve 620 ve 623 ve 624 ve 625 ve 632 ve 635 ve 642 ve 698 ve 766 ve 852 ve 865 ve 866 ve 877 ve 881 ve 883 ve 885 ve 889 ve 891 ve 892 ve 894 ve 905 ve 906 ve 907 ve 932; nr. 2353/7 ve 11 ve 18 ve 19 ve 22 ve 23 ve 28 ve 32 ve 38 ve 40 ve 42 ve 43-87 arası; nr. 2353/103 ve 124 ve 142 ve 184 ve 195 ve 196 ve 200 ve 254 ve 281 ve 286 ve 288 ve 289 ve 302 ve 309 ve 319 ve 343 ve 350 ve 354 ve 355 ve 357 ve 361 ve 365 ve 369 ve 386 ve 409 ve 455 ve 457 ve 517 ve 520 ve 523 ve 533 ve 536 ve 540 ve 541 ve 554 ve 555 ve 556 ve 560 ve 563 ve 599; nr. 2354/4 ve 9 ve 10 ve 12-22 arası ve 347; 2355/2 ve 5; nr. 2356/11; nr. 2357/2 ve 3 ve 7-10 arası; nr. 2358/1-12 arası ve 22 ve 30 ve 44 ve 50 ve 51 ve 52 ve 62 ve 83 ve 70 ve 72 ve 293; nr. 2359/1-12 arası; nr. 2360/1-12 arası; nr. 2361/1-12 arası; nr. 2362/1-12 arası; nr. 2363/1-12 arası; nr. 2364/1-12 arası; nr. 2365/1-12 arası; nr. 2366/1-12 arası; nr. 2367/1-12 arası; nr. 2368/1-12 arası; nr. 2369/1-12 arası; nr. 2370/1-12 arası; nr. 2371/1-12 arası; nr. 2372/1-12 arası ve 859; nr. 2373/1-12 arası; nr. 2374/1-3 arası; nr. 2402/11; nr. 2808; nr. 2983; nr. 2984; nr. 3112; nr. 4665; nr. 4946; nr. 5000; nr. 5018/1; nr. 5650; nr. 5916; nr. 7356; nr. 7666; nr. 7818; nr. 7908; nr. 8096; nr. 8265; nr. 8863; nr. 9561; nr. 9573; nr. 9929/1; nr. 9670; nr. 10118; nr. 10590; nr. 10591

C) İstanbul Şer‘iyye Sicilleri, Rumeli Sadareti, nr. 161

Evkaf-ı hümayun Müfettişliği, İstanbul dördüncü mahkemesi, defter nr.132

D) Yabancı Arşivler:

1) The National Archives (NA) State Papers (SP) 97/19; 97/20; 97/21; 97/23; 97/24; 97/25; 97/26 Part 1; 97/26 Part 2; 97/59

EXT: 7/10; 6/94

2) British Library Archives and Manuscripts

BL. Stowe MS 462

BL. Add MS. 46542; 61535; 72555

E) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi:

TMSK. A. 3109: **Kebîr Musavver Silsilenâme**

TMSK. A. 3593: **Sûr-nâme**

TSMK. A. 3652: **Murakka Albümü, Sultan III. Ahmed**

TSMK. A. 3653: **Murakka-ı Has, Sultan III. Ahmed**

TSMK. A. 3679: **Enderun Kütüphanesi İlk Kataloğu**

TMSK. A. 3680: **Enderun Kütüphanesi İkinci Kataloğu**

TSMK. G.Y. 425: **Hadis-Tuğra Kompozisyonu, Sultan III. Ahmed**

TSMK. G. Y. 947: **Hadis-Tuğra Kompozisyonu, Sultan III. Ahmed**

TSMK. H. 1562: **Kıyâfet-i İnsâniye fî Şemâ'il-i Osmânîye**

TSMK.R. 1977: **Târih-i Hıfzî**

TSMK. Y. Y. 75: **Enderun Kütüphanesi Vakfiyesi**

F) Diğer Yazma Eser Kütüphaneleri:

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, nr. 6094

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları, nr. 207/3.

Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emirî kısmı, Manzum, nr. 529/1.

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, A 1902/3 (**Vak'a-i Patrona Halil**)

Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Kısmı, nr. 2173 (**Kiraz Hamdi Paşa,**

Âl-i Osman veyâhud Hanedân-ı Osmânî Hazerâtı)

Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, nr. 2742

Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Câmi, nr. 1200

II. YAYINLANMIŞ KAYNAKLAR

a. Osmanlıca Eserler

Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul, Çamlıca Yayınları, 2008.

Ahmed Vâsıf Efendi, **Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Asâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)**, haz. Nevzat Sağlam, Ankara, TTK, 2020.

Ahmed Resmî Efendi, **Hamîletü'l-Küberâ**, haz. Ahmet Nezihi Turan, İstanbul, Kitapevi, 2000.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK, 2000.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK Basımevi, 1995.

Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeyleri Osmanlı Sadrazamları, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, Kitabevi Yay., 2013.

Hâfız Mehmed Efendi, **1720 Şehzâdelerin Sünnet Düğünü = Sûr-ı Hümâyûn**, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, **Vefeyât-ı Ayvansarayî**, haz. Ramazan Ekinci, İstanbul, Buhara Yayınları, 2013.

Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âli Osmân**, haz. Sevim İlgürel, Ankara, TTK Basımevi, 1998.

Îsâzâde Tarihi (Metin ve Tahlili), haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, Fetih Cemiyeti, 1996.

Mehmed Halife, **Tarih-i Gilmânî**, haz. Kamil Su, Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser: 74, İstanbul, 1976.

Mehmed Ârif, “Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyye’de Zabıt Edilmemiş 1142 Senesi Hadisatı” **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, I-III, sayı IV (1328), s. 258-264; sayı V (1328), s. 309-316; sayı XVI (1330), s. 1024-1034.

Mehmet Hâkim Efendi, **Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)**, haz. Tahir Güngör, Ed. Ziya Yılmaz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Mirza Habib Efendi, **Hat ve Hattatan**, 1312/1894, Kostantiniye, Matbaa-i Ebüzziya, 1306.

Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü’l-Vukû’ât I-IV**, İndeksli Tıpkıbasım, haz. Yılmaz Kurt, Ankara, TTK, 2014.

Mustafa Sâfî’nin Zübdetü’t-Tevârihi, haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara, TTK, 2003.

Mü’minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi, **Ravzatü’l-Küberâ Tahlil ve Metin**, haz. Mesut Aydın, Ankara, TTK Basımevi, 2003.

Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, haz. Mustafa Koç, İstanbul, Klasik Yayınları, 2014.

Nabi’nin Surnamesi: Vakayi-i Hitan-i Şehzadegan-ı Hazret-i Sultan Muhammed-i Gazi Li Nabi Efendi/Yusuf Nabi, haz. Agah Sırrı Levend, İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1944.

Na’îma Mustafa Efendi, Târih-i Na’îmâ, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, TTK Basımevi, 2007.

Osmanzâde Hüseyin Vassaf, **Sefine-i Evliya**, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul, Kitabevi, 2006.

Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli**, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul, Klasik Yay., 2013.

Seyyid Vehbî, **Sûrnâme (Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü)**, haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul, Çığır Kitabevi, 1939.

Sicill-i Osmanî / Mehmed Süreyya, I, yay. haz. Nuri Akbayer, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, **Nusretnâme İnceleme Metin (1106-1133/1695-1721)**, haz. Mehmet Topal, Ankara, TUBA, 2018.

Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleriyle Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin), haz. Mesut Aydın, İstanbul, Kitabevi, 2007.

Suyolcuzâde Mehmed Necib, **Devhatü'l-Küttab**, tertip ve tashih eden Kilisli Muallim Rifat, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatından, İstanbul, 1942.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür'î't-Tevârih, I, haz. Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.

1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi, haz. Faik Reşit Unat, 2. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

Târîh-i Göynüklü, Osmanlı Tarihi (1123-1172/1711-1759) İnceleme-Metin, haz. Songül Çolak, Metin Aydar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Tayyar-zâde Atâ, **Osmanlı Saray Tarihi**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, Kitabevi, 2010.

b. Batı Dillerindeki Eserler

A Particular Account of the Two Rebellions which happen'd at Constantinople in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI. At the Deposition of Achmet the Third, and the Elevation of Mahomet the Fifth: Composed from the Original Memorials drawn up in Constantinople: With Remarks, Explaining the Names, Offices, Dignities of the Port, London, 1737.

Abbott, G. F. **Under the Turk in Costantinople: A Record of Sir John Finch's Embassy, 1674-1681**, London, Macmillan, 1920.

Dadich, Francesco. "Denkwürdigkeiten von. Constantinopel vom Jahr 1710-1751", **Allgemeine Historische Bibliothek**, 13, 1770.

De La Croix, Pétis. **An Account of the Turks Wars with Poland, Muscovy and Hungary, containing a very particular relation of several material transactions**, omitted both in Mr. Knolles's and Sir P. Ricaut's History, and Mr. Savage's, and Mr. Jones's Abridgments, which may therefore serve as an appendix to either. ... Translated by A. Chaves, London, 1711, I.

De La Guillatiere, **An Account of Late Voyage to Athens**, London, Printed by J.M. for H. Herringman at the Blew Anchor in the Lower Walk of the New Exchange MDCLXXVI.

Dourry Efendy, **Relation de Dourry Efendy Ambassadeur de la Porte Othomane auprès du Roi de Perse, en 1720, présentée au Sultan Ahmed III**, çev. Chez Ferra, Paris, 1810.

Early Voyages and Travels in the Levant. I. The Diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600. II. Extracts from the diaries of Dr. John Covel, 1670-1679. With some Account of the Levant Company of Turkey Merchants, ed. J. Theodore Bent, London, Printed for the Hakluyt Society, 1893.

Karahasanoğlu, Selim. **Politics and Governance in the Ottoman Empire: The Rebellion of 1730- An Account of the Revolution that Took Place in Constantinople in the Year 1143 of Hegira/Vâkıa Tahrîri Bin Yüz Kırk Üçte Terkîb Olunmuştur**, Harvard University, 2009.

Knolles, Richard. **The Turkish History, Comprehending the Origin of that Nation, and the Growth of the Othoman Empire, with the Lives and Conquests of their Several Kings and Emperors**, London, 1704, II.

Kurat, Akdes Nimet. **The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710-1714)**, London, Office of Royal History Society, 1953.

Le Bruyn, M. Cornellie. **A voyage to the Levant, or, Travels in the principal parts of Asia Minor, the islands of Scio, Rhodes, Cyprus & c**, done into English by W.J. London, Printed for Jacob Tonson within Gray's Inn-Gate in Gray's Inn-Lane; and Thomas Bennet, at the Half-Moon in St. Paul's Church-Yard, 1702.

Montague, John. **A Voyage Performed by the Late Earl of Sandwich Round the Mediterranean in the Years 1738 and 1739**, London, 1799.

Perry, Charles. **A View of the Levant: Particularly of Constantinople, Syria, Egypt, and Greece**, London: T. Woodward, 1743.

Sir de Crouzenac, **Historie De La Dernière Révolution Arrivée Dans L'Empire Ottoman Le 28.Septembre de l'année 1730**, Paris, Cailleau, 1740.

The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu, I, ed. Halsband, Oxford, Oxford University Press, vol. I, 1956.

Vandal, Albert. **Une Ambassade Française en Orient sous Louis XV; la Mission du Marquis de Villeneuve 1728-1741**, Paris, E.Plan, 1887, Chapitre III.

De La Motraye, Aubry. **A. De La Motraye's Travels Through Europe, Asia and into parts of Africa, etc.** (Translated from the French.), London, 1723-32.

III. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. "Candaroğlu İsmail Bey ve Hulviyyat-ı Sultani Adlı Eseri Üzerine Notlar", **Türk Tarih ve Kültüründe Kastamonu**, Tebliğler, 19-21 Ekim 1988, Ankara 1989, s. 43-54.
- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. **1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı**, Ankara, Tan Yay., 2011.
- _____. "The Reisülküttab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz", **Princeton University PhD Thesis**, 1963.
- Afyoncu, Erhan. **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, 6. Bsk., İstanbul, Yeditepe Yay., 2014.
- _____. "Osmanlı Hekimbaşıları ve Hassa Hekimleri", **Osmanlılarda Sağlık**, I, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, Biofarma, İstanbul, 2006, s. 85-97.
- _____. "Sultan III. Ahmed'in Gözünden Pasarofça Barışı", **Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri**, yay. haz. Gültekin Yıldız, İstanbul, MSÜ Yay., 2019, s. 1-17.
- Ağırakça, Ahmed. "Osmanlı Tıbbının Kaynakları", **Osmanlılarda Sağlık**, I, ed. Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz, İstanbul, Biofarma, 2006, s. 133-163.

Ahmed Refik.

Lale Devri: 1130-1143, İstanbul, Teshil-i Tabaat Matbaası, 1331.

_____.

Lale Devri, İstanbul, Timaş Yay., 1997.

_____.

Âlimler ve Sanatkârlar, haz. Necip Yılmaz, İstanbul, Büyüyen Ay, 2013.

Ak, Coşkun.

Şair Padişahlar, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Ak, Mahmut.

“Coğrafya, Osmanlılar Dönemi”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 62-66.

Akbulut, Mehmet Y.

Hekimoğlu Ali Paşa, Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası, 2. Baskı, İstanbul, Timaş, 2022.

_____.

The Scramble for Iran: Ottoman Military and Diplomatic Engagements During the Afghan Occupation of Iran, 1722-1729, İstanbul, Libra Kitap, 2017.

Akgündüz, Ahmet.

“Ebüssuûd Efendi”, **DİA**, İstanbul 1994, X, 365-371.

Akgündüz, Murat.

“Mevlevîlik ve Osmanlı Padişahları”, **Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri- II 26-28 Ekim 2007 Şanlıurfa**, ed. Abdurrahman Elmalı, Ali Bakkal, Urfa, İlahiyat Fakültesi, s. 342-352.

Aksan, Virginia H.

Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870), 3. Basım, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İş Bankası Yay., 2017.

Aksoy, Hasan.

“Cemşîd ü Hurşîd”, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 342-343.

_____.

“Kavsnâme”, **DİA**, 2002, İstanbul XXV, 70-71.

_____.

“Mehmed Enverî, Hocaîade”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVIII, .

_____.

“Enîs Receb Dede”, **DİA**, İstanbul 1995, XI, 241-242.

Aktaş, Uğur.

İstanbul’un 100 Bahçesi, İBB Kültür A.Ş., İstanbul, 2011.

Aktepe, M. Münir.

Patrona İsyanı (1730), İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958.

_____.

“Damad İbrahim Paşa Evkafına Dair Vesikalar”, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XIII, 17-18, s. 17-26.

_____.

“1727-1728 İzmir İsyanına Dair Bazı Vesikalar”, **Tarih Dergisi**, VIII, sayı 1-12, 1955, s. 71-98.

_____.

“Vak’anüvis Mehmed Raşid Efendi’nin Eşref Şah Nezindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muhabereleler”, **Türkiyat Mecmuası**, XII, sayı 11, 1955, s.155-178.

_____.

“Kâğıdâne’ye Dair Bâzı Bilgiler”, **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan**, 2. Baskı, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 335-363.

_____.

“Dürri Ahmed Efendi’nin İran Sefareti I-V”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 1, Ekim 1967, s. 56-61; sayı 2, Kasım 1967, s. 60-64; sayı 4, Ocak 1968, s. 60-63; sayı 5, Şubat 1968, s. 53-57; sayı 6, Mart 1968, s. 82-85.

_____.

“Ahmed III”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 35-38.

_____.

“Damad İbrahim Paşa, Nevşehirli”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 441-443.

_____.

“Çorlulu Ali Paşa”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 370-371.

_____.

“Baltacı Mehmed Paşa”, **DİA**, İstanbul 1992, V, 35-36.

_____.

“Hasan Paşa, Damad”, **DİA**, İstanbul 1997, XVI, 336.

Akün, Ömer Faruk.

“Alâeddin Ali Çelebi”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 315-318.

Akyıldız, Ali.

Haremin Padişahı Valide Sultan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017,

_____.

Kral Öldü Yaşasın Kral Osmanlı’da Cülus, Veraset ve Meşruiyet, İstanbul, Timaş, 2021.

- _____. “İnsanı Yazmak, 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, sayı 50, 2017, s. 219-242.
- _____. “Mâbeyn-i Hümâyun”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII,
- Alikılıç, Dünder. **İmparatorluk Seremonisi: Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler**, İstanbul, Tarih Düşünce Kitapları, 2004.
- Alderson, A.D. **The Structure of Ottoman Dynasty**, Oxford, 1956.
- Algar, Hamid. “Nakşibendiyye”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXII, 335-342.
- Allahverdi, İbrahim (çev.). **Tolstoy’un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, Yeditepe Yay., 2009.
- Alparslan, Ali. “Abdülvehhâb es-Sâbûnî”, **DİA**, İstanbul 1988, I, 286-287.
- Anadol, Cemal. **Lokman Hekim ve İbni Sina’dan Günümüze Kadar Şifalı Bitkiler ve Şifalı Sular Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkmen Ktpevi, 1990.
- Anafarta, Nigâr. **Topkapı Sarayı Padişah Portreleri**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1966.

Anderson, M.S.

Europe in the Eighteenth Century, 1713-1783,
2nd Edition, New York, Longman, 1976.

Andreasyan, Hrand.

“Balatlı Georg’a Göre Edirne Vakası,” **İ.Ü. Tarih Dergisi**, 1960, sayı 15, s. 47-64.

Arı, Bülent-Alptuğ, Güney.

“Demirbaş Şarl ve İsveç-Osmanlı Diplomasisi”,
Memâlik-i Osmaniye’de Demirbaş Şarl Ahmed Refik, İstanbul, Yeditepe Yay., 2015.

Argıt, Betül İpşirli.

Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715,
İstanbul, Kitap Yay., 2014.

_____.

Harem-i Hümâyun Cariyeleri, 18. Yüzyıl,
İstanbul, Kitap Yay., 2017.

Arslan, Mehmet.

Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri 3,
Vehbi Sûrnâmesi, İstanbul, Çamlıca Yay.,
2009.

_____.

Osmanlı Saray Düğünleri 4-5, **Lebib Sûrnâmesi-Hazin Mehmed Efendi (Hazin) Sûrnâmesi-Abdi Sûrnâmesi, Telhîsü’l-Beyân’ın Sûrnâme Kısmı**, İstanbul, Çamlıca Yay., 2011.

_____.

“III. Ahmed’in Kızı Fatma Sultan’ın Düğünü Üzerine Bir Belge”, **Osmanlı Makaleleri, Edebiyat, Tarih, Kültür** içinde, İstanbul, 2000, s. 527-551.

_____.

“II. Mustafa’nın Kızları Ayşe Sultan ve Emine Sultan’ın Düğünleri Üzerine Bir Belge”, **Osmanlı Makaleleri**, Edebiyat, Tarih, Kültür, s. 553-565.

_____.

“II. Mustafa’nın Kızı Safiye Sultan’ın Düğünü Üzerine Bir Belge”, **Osmanlı Makaleleri** içinde, s. 567-574.

_____.

“Osmanlı Döneminde Padişah Çocuklarının Doğumları Münasebetiyle Yapılan Şenlikler ve Vilâdet-nâme-i Hadice Sultan”, **Osmanlı Edebiyat-Tarih- Kültür Makaleleri**, İstanbul, Kitabevi, 2000, s. 491-527.

Arslantürk, H. Ahmet.

Turhan Valide Sultan Vakfiyesi, I
İstanbul, Metamorfoz Yayıncılık, 2012.

Artan, Tülay.

“Arts and Architecture”, **The Cambridge History of Turkey, volume III, The Later Ottoman Empire (1603-1839)**, ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 408-480.

_____.

“Forms and Forums of Expressions: Istanbul and Beyond, 1600-1800”, **Ottoman World**, ed. Christine Woodhead, London, Roudledge, 2011, s. 378-405.

_____.

“Royal Weddings and Grand Vezirate: Institutional and Symbolic Change in the Early Eighteenth Century”, **Royal Courts in Dynastic**

States and Empires A Global Perspective

içinde, ed. Jeroen Duindam, Tülay Artan, Metin Kunt, Leiden- Boston, Brill, 2011, s. 339-399.

_____.

“18. yüzyıl Başlarında Yönetici Elitin Saltanatın Meşruiyet Arayışına Katılımı”, **Toplum ve Bilim**, sayı 83, Kış 1999/2000, s. 292-323.

_____.

“From Charismatic Leadership to Collective Rule: Introducing Materials on the wealth and Power of Ottoman Princesses in the Eighteenth Century”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, 4: 1993, s. 53-94.

_____.

“Topkapı Sarayı Arşivi’ndeki Bir Grup Mimari Çizimin Düşündürdükleri”, **Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-5**, İstanbul, 1992, s. 7-57.

_____.

“El Yazmaları Işığında Bir Çevre ve Çehre Eskizi: Kadızâdeliler, Müceddidîler ve Damad İbrahim Paşa (1730)”, **Müteferrika**, Kış 2016/2, s. 1-94.

_____.

“I. Mahmûd Saltanatında Boğaziçi Eğlenceleri: Temâşâ, Tefekkür, Tevakkuf ve “Şehr-i Sefa””, **Gölgelenen Sultan, Unutulan Yıllar I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)**, cilt II, derleyen Hatice Aynur, İstanbul, Dergah Yayınları, 2021, s. 92-159.

Aslan, Halide.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Mübarek Gün ve Gecelerden Kandiller”, **İSTEM**, yıl 7, sayı 13, 2009, s. 199-231.

Atalar, Münir.

Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Atasoy, Nurhan.

Hasbahçe-Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek, Koç Kültür Sanat Tanıtım, İstanbul, 2003.

_____.

1582 Surname-i Hümâyûn: Imperial Celebration, İstanbul, Koçbank, 1997.

_____.

“Hırka-i Saâdet”, **DİA**, İstanbul 1998, XVII, 374-377.

Atıl, Esin.

“The Story of an Eighteenth Century Ottoman Festival”, **Muqarnas**, 12, 1995, s. 84-100.

_____.

Levni ve Sûrname: Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü, İstanbul, Koçbank Yay., 1999.

Avcı, Casim.

“Nasîhatü’l-Mülûk”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXII, 411.

Aydın, Mükerrerem Bedizel Zülfikar.

“Osmanlı Tıbbında Müfred Devâ Kullanımı ve Müfredât Eserlerinin Genel Özellikleri”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, VI/2, 2005, s. 299-315.

Aydın, Yusuf Alperen.

Sultanın Kalyonları, İstanbul, Küre Yayınları, 2011.

Aydüz, M. Salim.

XV ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi, Ankara, TTK, 2006.

_____.

“Lâle Devrinde Yapılan İlmî Faaliyetler”, **Divan/İlmî Araştırmalar**, 1997/1, yıl 2, sayı 3, s. 145-146.

_____.

“Topkapı Sarayı Sultan III. Ahmed Kütüphanesindeki Felsefe/Fen Bilimleri ile İlgili Eserler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı**, I, haz. Feridun Emecen, İshak Keskin, İstanbul, Timaş, 2013, s. 201-228.

Aynur, Hatice-Karateke, Hakan T. **III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri: 1703-1730**, İstanbul, İBB A.Ş. Yayınları, 1995.

Ayvazoğlu, Beşir.

“Lâle Devrinden Önce Lâle”, **Masaldan Gerçeğe Lale Devri**, 2. Baskı, İstanbul, Timaş, 2004, s. 159-177.

Azamat, Nihat.

“Bayrâmî Melâmîliğine Dair”, **Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın’a Armağan**, ed. Ebru Altan, Abdurrahman Kesik, Murat Öztürk, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2020, s. 115-123.

_____.

“Lâ‘lîzâde Abdülbâkî”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII,

Bağrıaçık, M. Ziya.

“Dürri'nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 2001, sayı 10, s. 333-347.

Baktır, Mustafa.

“Eşbâh ve Nezâir”, **DİA**, İstanbul 1995, XI, 456-457.

Barış, İzzettin.

Osmanlı Padişahlarının Yaşamlarından Kesitler, Hastalıkları ve Ölüm Sebepleri, Bilimsel Tıp Yayınları, Ankara, 2002.

Baş, Eyüp.

“Aşûre Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler”, **AÜİFD**, XLV, 2004, sayı 1, s. 167-190.

Bayat, Ali Haydar.

Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999.

Baykal, İsmail.

“Fatih Sultan Mehmed'in Hususî Kütüphanesi ve Kitapları”, **Vakıflar Dergisi IV**, 1958, s. 75-79.

_____.

“Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplıkları”, **Güzel Sanatlar VI**, İstanbul, 1949, s. 75-84.

Bayraktar, Nimet.

“İstanbul'da Kadınlar Tarafından Kurulmuş Kütüphaneler”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, XII, sayı 3-4, 1963, s. 85-95.

Bayram, Filiz.

“Enverî Târîhi: Üçüncü Cild Metin ve Değerlendirme”, **İstanbul Ü. Yeniçağ Tarihi Doktora Tezi**, İstanbul, 2014.

Baytop, Turhan.

Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün), İstanbul, Sanal Matbaacılık, 1984, s. 259-260.

Baysun, Cavid.

“Müverrih Râşid Efendi’nin İran Elçiliğine Dair”, **İ.Ü. Türkiyat Mecmuası**, IX, 1951, s. 145-150.

Behar, Cem.

Şeyhülislam’ın Müziği: 18. Yüzyılda Osmanlı-Türk Musikisi ve Şeyhülislam Es’ad Efendi’nin Atrabü’l-Âsâr’ı, İstanbul, YKY, 2010.

Berksan, Emine.

“Matbah-ı Âmire/Saray Mutfağı (1703-1730)”, **İstanbul Ü. İktisat Tarihi Doktora Tezi**, 2005, İstanbul.

Beydilli, Kemal.

“III. Mustafa (1757-1774), Kaynarca Öncesi Bir Padişah Portresi”, **Ottoman Studies/ Osmanistische Studien**, Band 8, 2019, s. 189-245.

_____.

“Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islâhât Düşünceleri”, **İlmî Araştırmalar**, I, sayı 8, 1999, s. 25-64.

_____.

“Prut Antlaşması”, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 359-362.

_____.

“İsveç”, **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, 407-414.

_____.

“Mustafa III”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 280-283.

Beydilli, Kemal-Erünsal, İsmail E. “Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs Seyfullah Ağa’nın Viyana Elçiliği (1711)”, **Belgeler [Türk Tarih Belgeleri Dergisi]**, cilt XXII, sayı 26, Ankara, TTK, 2001, s. 1-33.

Bilge, Sadık Müfit.

“Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754)”, **Tarih Kritik Dergisi**, (4) 2, Nisan/April 2018, s. 87-98.

Bilgicioğlu, Banu.

“Sâdâbâd”, **DİA**, İstanbul 2008, XXXV, 389-381.

Bilgin, Arif.

"Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbi Bitkiler", **Osmanlılarda Sağlık**, I, ed. Coşkun Yılmaz ve Necdet Yılmaz, İstanbul, 2006, s. 247-264

Bilgin, Orhan.

“Assâr-ı Tebrizî”, **DİA**, İstanbul 1991, III, 504.

Biltekin, Halit.

“Vak‘anüvis Râşid Efendi ve Divanı’nın Tenkitli Metni”, **Ankara Ü. Türk Dili ve Edebiyatı YL Tezi**, 1993.

Binark, İsmet.

“Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve Kütüphane Koleksiyonları ile İstanbul Kütüphaneleri Hakkında Yerli-Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası”, **Vakıflar Dergisi**, XIII. sayı, Ankara, 1981, s. 717-743.

Bilkan, Ali Fuat.

Nābī Dīvānı, I, II, İstanbul, M.E.B. 1997.

Bizer, Ali Şevket (çev.).

İstanbul'da Fransız Elçiliği, Marki de Bonnac'ın Tarihi Hatırat ve Belgeleri, yay. haz. Mustafa Daş, Ankara, TTK, 2017.

Bostan, İdris.

“Korfu”, **DİA**, İstanbul 2002, XXVI, 201-202.

Börekçi, Günhan.

“Factions and Favorites at the Court of Sultan Ahmed I (r. 1603-17) and His Immediate Predecessors”, **The Ohio State University PhD Thesis**, 2010.

_____.

“İnkırâzın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Krizi”, **Divan Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi**, 14 sayı 26, 2009/1, s. 45-96.

Budak, Mustafa.

“Cemâl-i Karşî”, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 304-305.

Butrus, Abu-Manneh.

“Sheikh Murād al-Bukhārī and the Expansion of the Naqshbandī-Mujaddidī Order in Istanbul”, **Die Welt des Islams**, 53/1, 2013, s. 1-25.

Buzpınar, Tufan.

“Surre”, **DİA**, İstanbul 2009, XXXVII, 567-569.

Can, Mustafa.

Sultanın Kapısında: Kudret-Heybet Adalet (Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçiler), Ankara, Gazi Kitapevi, 2019.

- Cantemir, Dimitrie. **The History of The Growth and Decay of The Othman Empire**, London, J.J. and P. Knapton, 1734-35.
- Cenez, Dilek Seniha. “18. Yüzyılda Bir Devlet Adamı: Çorlulu Ali Paşa (1706-1710)”, **İstanbul Ü. Yeniçağ Tarihi YL Tezi**, 2017.
- Ceyhan, Semih. “Mesnevî”, **DİA**, İstanbul 2004, XXIX, 325-334.
- Ceylan, Ömür. “Klasik Şiirin Büyüyen Gölgeleer Yüzyılı (1701-1800)”, **Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış**, I, ed. Kayahan Özgöl, Ankara, Kurgan Edebiyat, 2013, s. 237-291.
- Cornelissen, Marloes. “The World of Ambassador Jacobus Colyer: Material Culture of the Dutch ‘nation’ in Istanbul during the First Half of the 18th Century”, **Sabancı University PhD Thesis**, 2015.
- Coşkun, Seda. “H. 29 RA 1136/27.12.1723 Tarihli BOA HAT 1447 No’lu Muhasebe Defteri Işığında Sa’dâbâd Sarayı’nın İncelemesi”, **Yıldız Teknik Ü. Mimarlık YL Tezi**, İstanbul, 2014.
- Cunbur, Müjgan. “Lâle Devrinde İstanbul Kütüphaneleri”, **Türk Kültürü**, IX, Ankara, 1971, s. 363-368.
- Çağman, Filiz -Tanındı, Zeren. **Padişah Portreleri**, İstanbul, Yapı Kredi Bankası, 1984.

Çağman, Filiz.

“Osmanlı Padişahlarının Kitap Hazinesi Topkapı Sarayı Müzesi”, **Kişisel Arşivlerde Osmanlı Belleği Taha Toros Arşivi**, 77583463, s. 8-10.

Çakır, Merve.

“Edirne’de Saltanat Düğünü: Şehzâdelerin Sünnet Merasimi ve Hadice Sultân’ın İzdivâc Töreni”, **Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011 Bildiriler Kitabı**, Edirne, T. Ü. Edeb. Fak. Yay., 2012, s. 111-129.

Çalış, Efkân.

Osmanlı Cenk Sanatı Matrak: Sultanların Sporu, Yeniçerilerin Cenk Sanatı, Ankara, Dünya Matrak Gençlik ve Spor Kulübü Derneği, 2015.

Çalışkan, Muharrem Saffet.

“Enveri Sadullah Efendi ve Tarihi’nin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)”, **Marmara Ü. TAE Doktora Tezi**, İstanbul, 2000.

Çapan, Pervin.

“18. Yüzyıl Tezkirelerinde Örneklenen Mu’ammâ ve Lugazlar”, **Osmanlı Araştırmaları**, XXVI, 2005, s. 205-222.

Çavuşoğlu, Mehmet.

“Bâkî”, **DİA**, İstanbul 1991, IV, 537-540.

Çavuşoğlu, Semiramis.

“The Kadızadeli Movement: an Attempt of Şeriat-minded Reform in the Ottoman Empire”, **Princeton University PhD Thesis**, 1990.

_____.

“Kadızâdeliler”, **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 100-102.

- Çaykent, Özlem- Kaya, Sinan. “Ali Akyıldız ile “Padişah-ı Mecâzi” Kadınlar, Harem ve Tarih Üzerine” (söyleşi), **Toplumsal Tarih**, Mart 2018, s. 62-70.
- Çeçen, Kazım. “Üsküdar Suları”, **DİA**, İstanbul 2012, XLII, 374-376.
- Çelebi, İlyas “Fiten ve Melâhim”, **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 149.
- Çelebioğlu, Âmil. “Ahmed Bîcan”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 49-51.
- Çetin, Nuran. “Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2015, sayı 4, s. 5-36.
- Çelik, Zeynep. “Saray Kütüphanesi”, **Topkapı Sarayı**, İstanbul, Akbank Kültür Sanat Kitapları, 2000, s. 350.
- Çiçek, Fikri. “An Examination of Daily Politics and Factionalism at the Ottoman Imperial Court in Relation to the Regicide of Osman II (r.1618-1622)”, **İstanbul Şehir Ü. Tarih Bölümü YL Tezi**, 2014.
- Çiçek, Hikmet. “Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)”, **Atatürk Ü. TAE Doktora Tezi**, Erzurum, 2018.

- Çoban, Ali. “Telif ve Teklif: XVIII. Yüzyıl Osmanlı’sında Nakşibendilik Risaleleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)**, 2018, sayı 16, s. 133-176.
- Çolakoglu, Gözde Sarı. “Osmanlı-Türk Müziği’nde Padişahların İzleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2014, cilt VII, sayı 35, s. 52-65.
- D’Ohsson, Mouradgea. **XVIII. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Adetler**, terc. Zerhen Yüksel, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul.
- Danışman, Zuhuri. **Osmanlı Padişahları**, III, Zuhuri Danışman Yayınevi, 1946.
- Danışmend, İ. Hami. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, İstanbul, Türkiye Yay., 1972.
- Değirmenci, Tülin. **İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.
- Demir, Uğur. “1716’de Avusturya’ya Savaş İlanı ve Fransa Elçilik Tercümanı Benjamin Brué Suikastının Perde Arkası”, **Mustafa Çetin Varlık Armağanı**, İstanbul, KTP Yay., 2013, s. 410-433.
- _____ . “Üsküdar’da Avrupalı Bir Diplomat: Avusturya elçisi Virmondt Kontu Damian Hugo’nun 1719’da Ağırlanması”, **Uluslararası Üsküdar**

Sempozyumu VIII 21-23 Kasım 2014
Bildiriler, cilt I, ed. Coşkun Yılmaz, Cengiz
Tomar, Uğur Demir, Üsküdar Belediye
Başkanlığı, s. 223-239.

Derman, M. Uğur.

Murakka’-ı Hās, Tuğrakeş Bir Pâdişah:
Sultan III. Ahmed, İstanbul, Kubbealtı
Neşriyat, 2009.

_____.

“Sultan Üçüncü Ahmed’in Yazdırdığı Mushaf”,
Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi,
sayı 1, Aralık 1988, s. 70-74.

_____.

“Sultan III. Ahmed İçin Hazırlanan Bir Tefsir
Kitabı”, **Filiz Çağman’a Armağan**, İstanbul,
2018, s. 265-272.

_____.

“Tuğra”, **DİA**, İstanbul 2012, XLI, 336-339.

_____.

“İstif”, **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, 330-333.

_____.

“Hafız Osman”, **DİA**, İstanbul 1997, XV, 98-
100.

Devellioğlu, Ferit.

Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat,
Ankara, Aydın Kitapevi, 1999.

DİA.

“Melâmiyye”, **DİA**, İstanbul 2004, XXIX, 29-
35.

Diker, Sevgi Ağca.

Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda,
İstanbul, Kitap Yayınevi, 2021.

- Dikmen, Hamit. “Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni”, A. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi, Ankara, 1991.
- Dingeç, Emine. “Osmanlı Padişahlarının Yazlık Saray Kültürü: Göç-i Hümayun (18. yüzyıl)”, **XVI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, IV. cilt I. Kısım, Ankara, 2015, s. 229-252.
- Doğan, Güner. **Venediklü ile Dahi Sulh Oluna 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri**, İstanbul, İletişim Yay., 2017.
- Doğan, Muhammet Nur. **Şeyhülislâm İshak Efendi Hayatı, Eserleri ve Divanının Edisyon Kritiği**, İstanbul, Milli Eğitim Yayınevi, 1997.
- Doğru, Halime. **Lehistan’da Bir Osmanlı Sultanı: IV. Mehmed’in Kamanıçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006.
- Duman, Muhammed. “Divan Edebiyatında Edebî Muhitler III. Ahmed ve I. Mahmud Dönemi (1703-1754)”, **İ.Ü. Eski Türk Edeb. Doktora Tezi**, İstanbul, 2022.
- Duran, Tülay. **Padişah Portreleri**, proje danış. Ertuğrul Zekâi Ökte, İstanbul, Tarihi Araş. ve Dök. Merk. Kurma ve Geliş. Vakfı, 1999.
- Durmuş, İsmail. “et-Tantarâniyye”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 576-577.
- _____. “Lugaz”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 222-223.

- Durmuş, İsmail- Elmalı, Hüseyin. “İbnü’n-Nahvî”, **DİA**, XXI, 163-164.
- Düzenli, Mesut Bayram. “XVIII. Yüzyıl Divan Şâirlerinin Gözüyle Padişahlar ve Saltanat Dönemleri”, **Turkish Studies**, vol 7/3, Summer 2012, s. 1075-1122.
- Eid, Shady. “Hattat Şekerzade Mehmed Efendi”, **FSM Vakıf Ü. GSE Geleneksel Türk Sanatları ASD YL Tezi**, 2015.
- Eldem, Edhem. “18. Yüzyıl ve Değişim”, **Cogito Osmanlılar Özel Sayısı**, İstanbul, YKY, sayı 19, Yaz 1999, s. 189-199.
- Eldem, Sedad Hakkı. **Köşkler ve Kasırlar I**, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü Rölüve Kürsüsü.
- _____. **Sa’dabad**, Kültür Bakanlığı Y., İstanbul, 1977.
- Emecen, Feridun M. **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II**, İstanbul, İSAM Yay., 2016.
- _____. “Matruşka’nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve “Lale Devri” Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, sayı 52, 2018, s. 79-98.
- _____. “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülahazalar”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, sayı 6, 2001, s. 63-76.

_____.

“Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”,
**Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve
Toplum**, İstanbul, Timaş, 2011, s. 37-60.

_____.

“İbrâhim Han”, **DİA**, İstanbul 2000, XXI, 316-
317.

Ercan, Hüseyin Onur.

Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diplomasi,
Ankara, TTK, 2022.

_____.

“Pasarofça Antlaşması Mübâdelesi İçin
İstanbul’a Gelen Büyükelçi Damian Hugo Von
Virmont’un Raporu Hakkında”, **Harp ve Sulh**,
**300. Yılında Pasarofça Antlaşması
Sempozyumu Bildirileri**, yay. haz. Gültekin
Yıldız, İstanbul, MSÜ Yay., 2019, s. 139-149.

Erdbrink, Bosscha.

**At the Treshold of Felicity: Ottoman-Dutch
Relations During the Embassy of Cornelis
Calkoen at the Sublime Porte 1726-1744**,
Ankara, 1975.

Erdemir, Ayşegül Demirhan.

“Ahlât-ı Erbaa”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 24.

Erdoğan, Mehtap.

“Sadrazam Damad İbrahim Paşa’ya Helva
Sohbetlerinde Sunulan Bir Risale: İlmî Ahmed
Efendi’nin Kelâm-ı Kibâr Risâlesi”, **C.Ü.
İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2010, XIV, sayı 2, s.
487-503.

- Erdoğan, Meryem Kaçan. “II. Viyana Muhasarası”, **Marmara Ü. TAE Doktora Tezi**, İstanbul, 2001.
- Erdoğan, Muzaffer. “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, **Vakıflar Dergisi**, IV, Ankara, 1958, s. 487-503.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. **Türk Musikisi Antolojisi Birinci Cild Dini Eserler**, İstanbul, Rıza Coşkun Matbaası, 1942.
- Erimtan, Can. **Ottoman Looking West?: The Origins of the Tulip Age and its Development in Modern Turkey**, London and New York: I. B.Tauris, 2008.
- _____. “Sadâbad Algısı: “Lale Devri” ve Osmanlı-Safevi Rekabeti”, **Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri, On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri**, der. Dana Sajdi, çev. Aylin Onocak, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 61-88.
- _____. “Ahmed Refik’in Lâle Devri’ni Yazarken Kullandığı Kaynaklar ve ‘Lâle Devri’ Paradigması: Bir Teolojik İma”, **Doğu Batı**, sayı 85, 2018, s.11-29.
- Ertaş, M. Yaşar. **Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik**, 2. Baskı, İstanbul, Kronik, 2018.
- Ertuğ, Necdet. **Osmanlı Döneminde Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Ertuğ, Necdet (ed.)

İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi, III, ed. Necdet Ertuğ, metin yaz. Rahmi Karakuş ve diğerleri, İSKİ, 2006.

Ertuğ, Zeynep Tarım.

“Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Sarayı’nda Bayram Törenleri” **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan**, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 2006, s. 573-594.

_____.

“Osmanlı Devlet Teşrifatında Hırka-i Şerif Ziyareti” **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi**, sayı 16, 1998, s. 37-45.

_____.

“Topkapı Sarayı”, **DİA**, İstanbul 2012, XLI, 256-561.

Ertürk, Volkan.

“XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi”, **Tarih Okulu Dergisi**, Eylül 2013, yıl 6, sayı XV, s. 91-125.

_____.

XVIII. Yüzyılda Sultanların Mekânları, İstanbul, Akademi Titiz Yay., 2013.

Erünsal, İsmail E.

Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler-I, İstanbul, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., 1982.

_____.

Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1988.

_____.

Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik, İstanbul, Timaş, 2015.

_____.

“Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhaflar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2007, s. 99-146.

_____.

“Fatih Sultan Mehmed: Entelektüel Bir Sultanın Portresi, İlgi Duyduğu Konular, Kitaplar ve Kurduğu Kütüphaneler”, **Fatih Sultan Mehmed Han**, ed. Fahameddin Başar, İstanbul, FSM Vakıf Üniversitesi Yay., 2018, s. 63-94.

_____.

“Fatih Sultan Mehmed’in İlgi Duyduğu Kitaplar ve Kütüphanesi”, **Fethi Gören Şehirden İstanbul’un Fethine ve Fatih’ine Bakış (28-29 Mayıs 2014)**, Üsküdar, İstanbul, 2014, s. 1-9.

_____.

“Lehistan Kralı II. Ogüst’e Gönderilen Bir Elçinin Raporu (1713)”, **Yücel Dağlı Anısına**, haz. Evangelia Balta, İstanbul, Turkuaz Yay., 2011, s. 201-213.

_____.

“Osmanlılarda Kütüphane ve Kütüphane Geleneği”, **Osmanlı**, XI, ed. Güler Eren, Ankara, 1999, s. 699-719.

_____.

“Şehid Ali Paşa Kütüphanesi”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 435-436.

_____.

“Yenicami Kütüphanesi”, **DİA**, İstanbul 2013, XLIII, 443.

- Erzincan, Tuğba. “Sepetçiler Kasrı”, **DİA**, İstanbul 2009, XXXVI, 538-539.
- Esemenli, Deniz. “Harem, Türk, İslam Mimarisinde Harem”, **DİA**, İstanbul 1997, XVI, 138-152.
- Evyapan, Gönül Aslan. **Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski Osmanlı Bahçeleri**, Ankara, ODTÜ, 1972.
- Eyice, Semavi. “Dünden Bugüne Kâğıthane”, **Masaldan Gerçeğe Lale Devri**, 2. Baskı, haz. Mustafa Armağan, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 125-144.
- _____. “Ahmed III Kütüphanesi”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 40-41.
- _____. “Alay Köşkü”, **DİA**, İstanbul 1999, II, 349-350.
- _____. “Arz Odası”, **DİA**, İstanbul 1991, III, 345-346.
- _____. “Aynalıkavak Sarayı”, **DİA**, İstanbul IV, 1991, 264-266.
- _____. “Damad İbrâhim Paşa Külliyesi”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 443-447.
- Eyüboğlu, Mualla Anhegger. **Topkapı Sarayı’nda Padişah Evi (Harem)**, İstanbul, 1986.
- Faroqhi, Suraiya. **Yeni Bir Hükümdar Aynası Osmanlı Padişahlarının Kamusal İmgesi ve Bu**

- İmgenin Algılanması**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Alfa Tarih, 2011.
- Fayda, Mustafa. “Taberî, Muhammed b. Cerîr”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 314-318.
- Felek, Özgen (haz.). **Kitâbü’l-Menâmât: Sultan III. Murad’ın Rüya Mektupları**, haz. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2014.
- Fetvacı, Emine. **Sarayın İmgeleri, Osmanlı Sarayı’nın Gözüyle Resimli Tarih**, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, YKY, 2011.
- Finkel, Carolina. **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Timaş, 2012.
- Gazi Zahirreddin Muhammed Babur, **Baburnâme**, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabalcı Yay., 2006.
- Gel, Mehmet. “III. Ahmed Devrinde Osmanlı Kur’an Kiraatı Geleneğine Bir Hicaz Pratiğini Dahil Etme Teşebbüsü “Harf-i Dâd” Yahut “Velâ’d-dâllîn” Tartışması”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, cilt 25, sayı 49 (2020/2), s. 55-95.
- Genç, Serdar. **Lale Devrinde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik**, İstanbul, Kitap Yay., 2013.
- Gerçek, Selim Nüzhet. **Türk Matbaacılığı: Müteferrika Matbaası**, İstanbul, Ankara, Maarif Vekaleti, 1939.

- Gezer, Yalçın. “Yazma Eserler Işığında Patrona Halil İsyanı Hakkında Bir Değerlendirme”, **Osmanlı İstanbulu III**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İBB Kültür A.Ş., 2015, s. 331-351.
- Gopin, Seth-Sint Nicolaas, Eveline. **Jean Baptiste Vanmour (1671-1737): Peintre de la Sublime Porte**, Musée des Beaux-Arts de Valenciennes, 2010.
- Göger, Veysel- Sarıkaya, Hüseyin. “Mora’nın İstirdâdına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir’in Vâkı‘ât-ı Gazavât’ı”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, sayı 20, İstanbul, 2009, s. 1-32.
- Özalp, Nazmi. **Türk Mûsiki Tarihi**, I, İstanbul, MEB, 2000.
- Gökbilgin, Tayyib M. “Boğaziçi”, **DİA**, İstanbul 1992, VI, 251-262.
- Gökpınar, Bekir. **Tuna Ötesinde Son Sefer Varadin 1716**, İstanbul, İdeal Kültür Yay. 2019.
- _____. “Osmanlı Macaristan’ında Son Kale: Temeşvar’ın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkması (1716)”, **Osmanlı Araştırmaları**, 2019, sayı 54, s. 199-240.
- _____. “Varadin Seferinde Organizasyon ve Lojistik (1716)”, **Atatürk Ü. Tarih Doktora Tezi**, 2013.
- Göktaş, Uğur. “Helva Sohbetleri”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV, 2. Baskı, haz. İlhan Tekeli ve

diğer, İstanbul, Kültür Bak., Ankara, Tarih Vakfı, 2003, s.

Göktürk, H.

“Bebek, Hümayunâbâd Kasrı”, **İstanbul Ansiklopedisi**, V, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay Neşriyatı, İstanbul, 1961, s.

Gökyay, Orhan Şaik.

“Osmanlı Donanması ve Kapudan-ı Derya ile İlgili Teşrifât Hakkında Belgeler”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı**, İstanbul, Ed. Fak. Matbaası, 1982, s. 176-203.

Gölpınarlı, Abdülbaki.

Melâmîlik ve Melâmîler, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

_____.

Nedîm Dîvânı, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2015.

Görür, Cem.

“Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri”, **Şeyh Edebali Ü. Tarih Doktora Tezi**, 2020.

Göyünç, Nejat.

“XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları”, **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan**, Ankara, TTK, 1988, s. 461-485.

Güler, Mustafa - Özdamar, Rahime. “III. Ahmed’in Kızı Saliha Sultan ve Vakıfları (1127-1192/1715-1778)”, **İ.Ü. Tarih Dergisi**, sayı 75, 2021/3, s. 117-158.

Gümüş, Sadreddin.

“Cürcânî, Seyyid Şerif”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 134-136.

Güngör, Şeyma.

“Maktel-i Hüseyin”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 456-457.

Haim, Abraham.

“Fonseca, Daniel De”, **Encyclopedia Judaica**, Second Edition, Volume 7, New York, Thompson/Gale, 2007, s. 115.

Hakverdioğlu, Metin.

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lâle Devri Kasideleri, İstanbul, Sage Yayıncılık, 2011.

_____.

“Edebiyatımızda Lale Devri ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’ya Sunulmuş Kasideler”, **Selçuk Ü. Eski Türk Edebiyatı Doktora Tezi**, Konya 2007.

_____.

“Fâiz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuasından Lâle Devri Harpleri ve Sulhları (Ebcedli Tarih Manzumeleri)”, **Amasya Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017, sayı 9, s. 73-101.

_____.

“Ebced: Sayıların Dili (Fâ’iz Efendi ve Şâkir Bey Mecmuasından Adım Adım Lâle Devri)”, **Milletlerarası Türkoloji Kongresi 30 Eylül- 4 Ekim 2013 İstanbul, Bildiri Kitabı Cilt III**, İstanbul 2014, s. 225-247.

Hamadeh, Shirine.

Şehr-i Sefa, 18. Yüzyılda İstanbul, çev. İlknur Güzel, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

- Hammer, Joseph Von. **Büyük Osmanlı Tarihi**, Üçdal Neşriyat, 1996.
- Haskan, Mehmet Mermi. **Eyüpsultan Tarihi**, İstanbul, Eyüp Bel., 1996.
- Horata, Osman. **Has Bahçede Hazan Vakti**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009.
- Horn, David Bayne. **British Diplomatic Representatives 1689-1789**, London, Offices of the Society, 1932.
- Hult, O. T. “Türkiye’de XVIII. Asrın Başında Çiçek Aşısı Tatbikine Dair”, çev. Akdes Nimet Kurat, **Türk Tıp Tarihi Arkivi**, İstanbul, 1940, cilt IV, no 15, s. 97-102.
- Hüseyinlikliöğlu, Ayşe Gül. “Sultan III. Ahmed Dönemi’nde Osmanlı Hanedanı: Şehzadeler, Kadınlar, Kızlar ve Damatlar”, **Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir**, s. 39-77.
- Işıктаş, Erkan. “1287/M.1871 Ceyb-i Hümayun (Ceyb ve Harc-ı Hâssa-i Şahane) Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, **Gaziantep Ü.Tarih YL Tezi**, 2013.
- Işıksel, Güneş. “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi Fransa’da: Güzergâh, Toplumsal Algı, Diplomatik Pratikler ve de “Lâle Devr””, **Doğu Batı**, sayı 85, 2018, s. 99-112.

- Işın, Ekrem. “Abdûlbâki (La’lizâde)”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, I, haz. İlhan Tekeli ve diğer, İstanbul, Kültür Bak., Ankara, Tarih Vakfı, İstanbul, 1993, s.
- _____. “Melamîlik”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, V, haz. İlhan Tekeli ve diğer, İstanbul, Kültür Bak., Ankara, Tarih Vakfı, 1994, s. 380-386.
- _____. “Rıfâîlik”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, VI, haz. İlhan Tekeli ve diğerleri, İstanbul, Kültür Bak., Ankara, Tarih Vakfı, 1994, s.
- İlhan, Enes. **Lale Devrinde Gül Aşığı: III. Ahmed (Necîb)-Hayatı, Sanatı ve Divançesi**, Gece Kitaplığı, 2016.
- İnalcık, Halil. **Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, Ankara, Doğu Batı Yay., 7. Baskı, 2016.
- _____. “Osmanlı Padişahı”, **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, sayı 13, s. 68-79.
- _____. “Osmanlılarda Saltanat Veraset Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, **A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, sayı 14, 1959, s. 69-94.
- İnan, Göker. “Hasan Esîrî’nin Mi’yârü’l-düvel ve Misbârü’l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)”, **Marmara Ü. TAE Yeniçağ Tarihi Doktora Tezi**, 2017.
- İnciciyan, G. V. **Boğaziçi Sayfiyeleri**, İstanbul, Eren Yay., 2000.

İpekten, Haluk.

Dîvân Edebiyatında Edebî Muhitler, Ankara, MEB Yay., 1996.

_____.

Şair Tezkireleri, Ankara, Grafiker Yay., 2002.

İpekten, Haluk-Özergin, M.

“Sultan Ahmed III Devrine Aid Tarih Manzumeleri”, **İ.Ü. Tarih Dergisi**, cilt 9, sayı 13, 1958, s. 133-150; cilt 10, sayı 14, 1959, s. 125-146.

İpekten, Haluk ve diğerleri,

“XVIII. Yüzyıl Dîvân Nazmı”, **Büyük Türk Klasikleri**, VI, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1987, s. 193-414.

İpşirli, Mehmet.

“Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler”, **I. Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987**, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987, s. 33-42.

_____.

“Osmanlılarda Cuma Selâmlığı (Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi)”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, İstanbul, Edebiyat Fak. Basımevi, 1991, s. 459-471.

_____.

“Bâbîâlî”, **DİA**, İstanbul 1991, IV, 386-389.

_____.

“Cuma Selâmlığı”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 90-92.

- _____. “Huzur Dersleri”, **DİA**, İstanbul 1998, XVIII, 441-444.
- _____. “Mirza Mustafa Efendi”, **DİA**, İstanbul 2005, XXX, 167-8.
- _____. “Mülâzemet”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 537-539.
- _____. “Paşmakçızâde Ali Efendi”, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 185-186.
- İrepoğlu, Gül. **Levnî: Nakış, Şiir, Renk**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1999.
- _____. **Osmanlı Saray Mücevherleri**, İstanbul, BKG Yay., 2012.
- _____. “Kitaptan Tuvale 1700-1800, Yenilik ve Değişim”, **Padişahın Portresi Tesavir-i Âl-i Osman, İstanbul**, 2000, İş Bankası Kültür Yay., s. 378-401.
- _____. “Vanmour ve Levnî: Aynanın İki Yüzü”, **Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı, Jean-Baptiste Vanmour**, Koçbank, 2003, s. 73-102.
- İsen, Mustafa- Bilkan, A. Fuat. **Sultan Şairler**, Akçağ Yayınları, 1997.
- İşkorkutan, Sinem Erdoğan. **The 1720 Imperial Circumcision Celebrations in Istanbul Festivity and Representation in the**

Early Eighteenth Century, Leiden, Boston: BRILL, 2021

Kafadar, Cemal.

“Eyüp’te Kılıç Kuşanma Törenleri”, **Eyüp: Dün/Bugün**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 50-61.

Jorga, Nicolae.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, IV, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kontrol Kemal Beydilli, İstanbul, Yeditepe, 2009.

Kahraman, Atif.

Osmanlı Devleti’nde Spor, Ankara, 1995.

Kahraman, Bahattin.

“Vâhîd Mahtumî Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkidli Metni cilt I”, **Selçuk Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi**, Konya 1995.

Kahraman, Seyit Ali.

Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2014.

_____.

Şükûfenâme: Osmanlı Dönemi Çiçek Kitapları, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2015.

Kahramanoğlu, Kemal.

“Sâmî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkidli Metni”, **Selçuk Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi**, Konya, 1995.

Kallek, Cengiz.

“el-Hidâye”, **DİA**, İstanbul 1997, XVII, 471-73.

Kanar, Mehmet.

“Şâhnâme”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 290-292.

Kandemir, Yaşar M.

“Hadis”, **DİA**, İstanbul 1997, XV, 27- 64.

Kaplan, Yunus.

“Lale Devri İstanbul’unda Padişah Bahçelerini Anlatan Manzum Bir eser: Hıfzî ve Mesâir’i”, **MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 15, sayı 1, Mart 2017, s. 307- 330.

Kara, Mustafa.

“Melâmetiye”, **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, cilt 43, sayı I-IV, Prof. Sabri F. Ülgener’e Armağan, İstanbul, 1987, s. 561-598.

_____.

“Eşrefiyye”, **DİA**, İstanbul 1995, XI, 477- 479.

Karabey, Turgut.

Türk Edebiyatında Tarih Düşürme, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2015.

_____.

“Tarih Düşürme”, **DİA**, İstanbul 2011, XL, 561- 598.

Karaçay, Nazire Türkal.

“Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695)”, haz. **Marmara Ü. TAE Doktora Tezi**, İstanbul 2012.

Karagöz, Hakan.

“Pasarofça Barışı’na Giden Süreçte Osmanlı-Habsburg Rekabeti (1716-1717)”, **Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri**, yay. haz. Gültekin Yıldız, İstanbul, MSÜ Yay., 2019, s. 55-84.

_____. “Petervaradin Muharebesinde (1716) Habsburgların Osmanlılardan Ele Geçirdiği Silahlar ve Harp Teçhizatı”, **İ. Ü. Tarih Dergisi**, sayı 59, 2014/1, s. 79- 112.

Karahan, Abdülkadir. “Fuzûlî”, **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 240-246.

Karahasanoğlu, Selim. **Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme**, İstanbul, İş Bankası Yay., 2013.

_____. “Tulip Age Legend: Consumer Behavior an Material Culture in Ottoman Empire (1718-1730)”, **Binghamton University PhD Thesis**, 2009.

_____. “Osmanlı Tarih Yazımında “Lale Devri”: Eleştirel Bir Değerlendirme”, **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, sayı 7, Bahar-Yaz 2008, s. 129-144.

_____. “İstanbul’un Lale Devri mi? Tarih ve Tarih Yazımı”, **Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu, 14-17 Aralık 2010**, İstanbul, 2010, s. 427-463.

_____. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi”, **OTAM**, 2008, sayı 24, s. 97-128.

- Karaismailoğlu, Adnan. “Altıparmak Mehmed Efendi”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 542.
- _____. “Hüseyin Vâiz-i Kâşifi”, **DİA**, İstanbul 1999, XIX, 16.
- Karatay, Halit. **Hattat Divan Şairleri**, Akçağ, 2008.
- Karateke, Hakan T. **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti’nin Son Yüz Yılında Merasimler**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.
- Karlıağa, H. Bekir. “Gazzâlî, Eserleri”, **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 530-534.
- Karlıkaya, Esin. “Osmanlı Devleti’nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyet”, **Osmanlı’da Salgın Hastalıklara Mücadele**, ed. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan, İstanbul, Çamlıca Yay., 2015, s. 13-41.
- Kaya, Nevzat. “Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi”, **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 381-383.
- Kazancıgil, Ratıp. **Edirne’de Helva Sohbetleri ve Kış Gecesi Eğlenceleri**, Edirne, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 1993.
- Kemikli, Bilal. “Divan Şiirinde Sağlık”, **Osmanlılarda Sağlık**, I, 2006, s. 299-319.

- Kerslake, Celia J. “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 260-262.
- Keskin, Neslihan Koç. **Osmanlı Lâle Şenlikleri: Çerâğân**, Ankara, Semih Ofset, 2014.
- Keskiner, Philippe Bora. “Sultan Ahmed III (r. 1703-1730) as a Calligrapher and Patron of Calligraphy”, **University of London SOAS PhD Thesis**, 2012.
- _____. “Sultan Ahmed III’s Calligraphy on Tekfur Sarayı Tiles”, **14th International Congress of Turkish Art**, Paris, 2013, s. 379-385.
- _____. “Sultan Ahmed III’s Hadith-Tughra: Uniting The Word of The Prophet and the Imperial Monogram”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, sayı 2, 2013, s. 111-125.
- Keskiner Philippe Bora -Ünal Araç. “Çerağan Eğlenceleri ve Çiçekçilik Tarihine Işık Tutan Bir Eser: Tufhe-i Çerâğân”, **İstanbul Araştırmaları Yıllığı**, 3, 2014, s. 1-8.
- Kılıç, Atabey. “Ahmed Neylî Divanı”, **Ege Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi**, İzmir, 1994.
- Kılıç, Ayşegül. “Balkanlar’da Osmanlı İskânına Bir Nefes: Ferecik’te Işıklar (Nefes Sultan/Baba) Tekkesi”, **VII. Uluslararası Balkan Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı**, I, ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Ankara, Gece Kitaplığı, 2019, s. 3-45.

- Kılıç, Filiz. “Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri”, **TALİD**, V, sayı 10, 2007, s. 543-564.
- Kılıç, Hulusi. “Lisânü’l-Arab”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 195-6.
- Kılıç, Sevda Ünal. “Edebiyat Patronajı Açısından Damat İbrahim Paşa Dönemine Ait Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Erzurum, 2018, sayı 61, s. 3-14.
- Kırbıyık, Kasım. “Baytarlık”, **DİA**, İstanbul 1992, V, 278-282.
- _____. “Sâlih b. Nasrullah”, **DİA**, İstanbul 2009, XXXVI, s. 41-43.
- Kırca, Ersin. **Sadrazamlardan Mektuplar 17031704 (Râmi Mehmed Paşa Münşeati)**, İstanbul, Kitapyurdu Doğrudan Yay., 2020.
- Kiel, Hedda Reindl. “Power and Submission, Gifting at Royal Circumcision Festivals in the Ottoman Empire (16th-18th Centuries)”, **Turcica**, 41, 2009, s. 37-88.
- Kirman, Aydın. “Yemînî”, **DİA**, İstanbul 2013, XLIII, 420-2.
- Kocaaslan, Murat-Arslantürk, H. Ahmet. “Sultan II. Mustafa Saltanatında Edirne Sarayı: 1696-1698 Harem Tamirâtı”,

Turkish Studies, volume 9/1 Winter
2014, Ankara, s. 271-312.

Kocatürk, Vasfi Mahir.

Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, Edebiyat
Yayınevi, 1970.

Koçoğlu, Turgut.

“Şefik-nâme, Şefik-nâme Şerhi ve Edhem ü
Hümâ Mecmuası (İnceleme-Tenkitli Metin-
Sözlük-Tıpkı Basım)”, **Erciyes Ü. Eski Türk
Edebiyatı YL Tezi**, 2004.

Koçu, Reşad Ekrem.

Osmanlı Padişahları, İstanbul, Ana Yayınevi,
1981.

_____.

“Ahmed III. Meydan Çeşmesi”, **İstanbul
Ansiklopedisi**, I, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet
Ali Akbay Neşriyatı, İstanbul, 1958, s.

_____.

“Alibey Köyü”, **İstanbul Ansiklopedisi**, II, 639-
640.

_____.

“Bahâriye”, **İstanbul Ansiklopedisi**, IV, 1853,
1844.

_____.

“Çırağan Alemleri”, **İstanbul Ansiklopedisi**,
VII, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay
Neşriyatı, İstanbul, 1965, s.

Konrad, Felix.

“Coping with “the Riff-Raff and Mob”:
Representations of Order and Disorder in the
Patrona Halil Rebellion (1730)”, **Die Welt Des
Islam**, Brill, 54, 2014, s. 363-398.

Kopuz, Arzu.

“Lâle Devri Bestekârları”, **İTÜ Güzel Sanatlar ASD YL Tezi**, 1996.

Köşe, Abdullah.

“Hacamat”, **DİA**, İstanbul 1996, XIV, 422.

Kumbar, Özlem.

“Lale Devri’nin Lalesi: Çiçek Üzerinden Bir Dönem Sorgulaması”, **Medeniyet Ü. Yeniçağ Tarihi YL Tezi**, 2016.

Kunter, Halim Baki.

Eski Türk Sporları, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1938.

Kurat, Akdes Nimet.

İsveç Kralı XII. Karl’ın Türkiye’de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, Rıza Coşkun Matbaası, 1943.

_____.

Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711), I, Ankara, TTK, 1951.

_____.

“The Retreat of The Turks, 1683-1730”, **Makaleler**, II, haz. Nihat Yazılıtaş, Ahmet Vurgun, TTK, Ankara, 2015, s. 133-184.

_____.

“Baltacı”, **İA**, İstanbul 1961, MEB, II, 287-291.

Kurnaz, Cemal- Tatcı, Mustafa.

“İbn İsâ”, İstanbul 1999, **DİA**, XX, 91-92.

Kurt, Zeynep.

“13 Numaralı ve 1727-1730 Tarihli Mühimme Zeyli Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)”, **Fırat Ü. Tarih YL Tezi**, 2005.

Kurtaran, Uğur.

Bir Zamanlar Osmanlı Sultan I. Mahmud ve Dönemi (1730-1754), Ankara, Atıf Yayınları, 2014.

_____.

Sultan II. Mustafa (1695-1703), Ankara, Siyasal Kitabevi, 2017.

_____.

“Osmanlı Devleti’nde Donanmanın Sefere Gidişi Sırasında Yapılan Merasimler”, **Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013/İstanbul, Türk Denizcilik Tarihi Bildiriler**, 6. cilt, Ankara, TTK Yayınları, 2014, s. 9-16.

_____.

“Sultan II. Mustafa’nın Avcılığı Üzerine Bir Araştırma”, **Social Sciences Research Journal**, vol. 7, Issue 1, March 2018, s. 147-166.

Kuşu, Selma.

“18. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Eyüp’te Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Trakya Ü. Tarih Doktora Tezi**, 2019,

Kut, Günay.

“Payitaht İstanbul’un Sultan Şairleri (Seyf ve’l Kalem Sahipleri)”, **İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri**, 2000, s. 161-178.

_____.

“Ali Şîr Nevâî”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 449-453.

_____.

“Lâmîî Çelebi”, **DİA**, XXVII, 96-97.

- Külbilge, İlker. “18. yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İran Siyasi İlişkileri (1703-1747), **Ege Ü. Tarih Doktora Tezi**, İzmir, 2010.
- Küpelı, Özer- Külbilge, İlker. “III. Ahmed Devri’nde Osmanlı İran İlişkileri”, **Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir**, ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan, Kayseri, Laçın, 2018, s. 670-698.
- Kütükoğlu, Bekir. “Lokmân b. Hüseyin”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 208-9.
- Kütükoğlu, Mübahat. **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul, 1994.
- Lale Devri’nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir**, ed. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç, Gökçe Özcan, Kayseri, Laçın, 2018.
- Le Gall, Dina. “Kadıızadelis, Nakşbendis, and Intra-Sufi Diatribe in Seventeenth- Century Istanbul”, **The Turkish Studies Association Journal**, 28/1, 2004, s. 1-28.
- Macit, Muhsin. **Nedim, Hayatı, Eserleri ve Sanatı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010.
- Majer, Hans Georg. “Sultan Mustafa II in Istanbul”, **Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016**, ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa

- Gürkan, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2016, s. 339-361.
- Mehmed Refik. "Enderûn-ı Hümâyûn Kütüphânesi", **TOEM**, VII, 1334, s. 236-241.
- Mehmed Zeki. "On Birinci ve On İkinci Asırlarda İstanbul'da Bahçeler ve Mesireler", **Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası**, 30, İstanbul 1335, s. 76.
- Meriç, Rıfkı Melûl. "H. 1131 tarihinde Şairler, Hattatlar ve Musiki San'atkarları Tezkiresi", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, 1956, sayı 2, s. 139-168.
- Mertarak, Aydın. "Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1822-1723)", **Gaziosmanpaşa Ü. SBE YL Tezi**, Tokat, 2005.
- Meservey, Sabra. "Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam", **Princeton University PhD Thesis**, 1966.
- Mikes, Kelemen. **Türkiye Mektupları**, çev. Sadrettin Karatay, Ankara, TTK, 2014.
- Miller, Barnette. **Beyond The Sublime Porte, The Grand Seraglio of Stambul**, New Haven, Yale University Press, 1931.
- Mumcu, Ahmet. **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun**, Ankara, A. Ü. Hukuk Fak. Yay., 1976.

Murphey, Rhoads.

“Twists and Turns in the Diplomatic Dialogue: The Politics of Peacemaking in the Early Eighteenth Century”, **The Peace of Passarowitz, 1718**, eds. Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Indiana, Purdue University Press, 2011, s. 73-91.

Muslu, Ramazan.

Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl], İstanbul, İnsan yayınları, 2003.

Necipoglu, Gülru.

15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı, YKY, İstanbul, 2007.

_____.

“Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul As a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture”, **Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design**, ed. Attilio Petruccioli, Leiden, Brill, 1997, s. 32-71.

Nefedova, Olga (ed.).

A Journey into the World of the Ottomans: the Art of Jean-Baptiste Vanmour, 1671-1737, Milano, Skira, 2009.

_____.

A journey into the world of the Ottomans: [the catalogue]/[contributors to the catalogue, Olga Nefedova ... [et al.]].1. ed. Milan: Skira; New York, N.Y.: Distributed in North America by Rizzoli International Publications, 2010.

Nemlioğlu, Candan.

“Eyüplü Lâlezarîler ve Lâleleri”, **Eyüp Sempozyumu-IX Tebliğler, 13-15 Mayıs 2005**, İstanbul, Eyüp Belediyesi, 2005, s. 398409.

Nicolaas, Eveline Sint.

“Lale Devri İstanbulunda Bir Büyükelçi”, **Lale Devri’nin Bir Görgü Tanığı, Jean-Baptiste Vanmour**, çev. Reyhan Alp, Sevin Okyay, Linda Stark, Koçbank, 2003, 9-25.

Nizam, Betül Sinan.

“Cümleliz Sıhhat ile Sağ Olasız”: Sıhhatname Literatürüne Zeyl”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, sayı 25, 2020, İstanbul, s. 729-807.

_____.

“Sıhhatname Türüyle İlgili Bazı Problemler, Tespit ve Düşünceler”, **MUTAD**, 2020, VII (2), s. 441-467.

Nurdan, Semiha.

“Sultan III. Ahmed Döneminde Hayırsever Bir Saraylı Kadın: Emetullah Başkadın Vakfı ve Vakfiyeleri”, **Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi**, 2020, 1(1), s. 179-195.

Nutku, Özdemir.

IV. Mehmet’in Edirne Şenliği, Ankara, TTK Basımevi, 1987.

Ocak, Ahmet Yaşar.

“Battal Gazi”, **DİA**, İstanbul 1992, V, 204-205.

Okumuş, Ömer.

“Bahâristân”, **DİA**, İstanbul 1991, IV, 470-1.

_____.

“Câmî”, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 94-99.

Olson, Robert.

“The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?”,

Journal of Economics and Social History of Orient, 17:3, 1974, s. 329-344.

Osmanlı'da Salgın Hastalıklara Mücadele, ed. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan, İstanbul, Çamlıca Yay., 2015.

Öğütmen, Filiz.

“Topkapı Sarayı’nda Kütüphaneler”, **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı 12, İstanbul, 1966.

Öngören, Reşat.

Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu’da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl), İstanbul, İz Yayıncılık, 2016.

_____.

“Osmanlı Türkiye’si’nde Tarikatlar”, **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 55-94.

_____.

“Muslihuddin Mustafa”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 269-271.

Örs, Derya.

“Şiir, Fars Edebiyatı”, **DİA**, İstanbul 2010, XXIX, 154-155.

Öz, Mustafa.

“Ca’fer es-Sâdık”, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 1-3.

Özcan, Abdülkadir.

İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-III, İstanbul, İSAM yayınları, 2017.

_____.

“Bahnâme”, **DİA**, İstanbul 1991, IV, 489-490.

_____.

“Biniş”, **DİA**, İstanbul 1992, VI, 184-185.

_____.

“Çehrin Seferi”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 249-251.

_____.

“Halil Paşa, Arnavut”, **DİA**, İstanbul 1997, XV, 323.

_____.

“Karlofça, Karlofça Antlaşması”, **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 504-507.

_____.

“Kılıç Alayı”, **DİA**, İstanbul 2002, XXV, 408-410.

_____.

“Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa”, **DİA**, İstanbul 2002, XXVI, 263-5.

_____.

“Köprülüzâde Numan Paşa”, **DİA**, İstanbul 2002, XXVI, 265-267.

_____.

“Mehmed IV”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVIII, 414-418.

_____.

“Mustafa II”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 275-280.

_____.

“Münşeatü’s-Selâtin”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXII, 20.

_____.

“Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 2-4.

_____. “Süleyman II”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 75-80.

_____. “Şehid Ali Paşa”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 433.

_____. “Pasarofça Antlaşması”, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, 177-181.

Özcan, Nuri. “İzzeddin Efendi, Eşrefzâde”, **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, 544-555.

Özkan, Mustafa. “Sultan III. Murad’ın Lugazları ve Bu Lugazlara Yazılmış Cevaplar”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, sayı 43, Haziran 2020, s. 209-288.

Özlü, Zeynel. “Osmanlı Sarayında Aşure Geleneği Uygulamasına Dair”, **Milli Folklor**, 2014, yıl 26, sayı, 101, s. 209- 224.

Özmutlu, Gülnaz. “IV. Mehmed’in Kızı Hadice Sultan’ın İstanbul’daki Vakıfları ve Mülkleri”, **Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu IV**, 20 Mayıs–22 Mayıs 2016, s. 685-706.

_____. “IV. Mehmed Dönemi Osmanlı Saray Hareminde Sanatçı Cariyeler (1677-1687)”, **Süleyman Demirel Ü. Tarih Doktora Tezi**, Isparta, 2012.

Özsaray, Mustafa.

“Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)”, **FSM Vakıf Ü. Temel İslam Bilimleri Doktora Tezi**, İstanbul, 2018.

Öztuna, Yılmaz.

Türk Musikisi Teknik ve Tarih, İstanbul, Türk Petrol Vakfı Lâle Mecmuası Neşriyatı, 1987.

_____.

Devletler ve Hanedanlar, II, Ankara, TTK Basımevi, 1996.

Pakalın, Mehmet Zeki.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara, MEB Yay., 1993.

Pala, İskender.

“Lale Devri ve Nedîm”, **İstanbul Armağanı IV Lâle Devri**, yay. haz. Mustafa Armağan, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2000, s. 75-86.

Pamuk, Şevket.

İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000.

Pavord, Anna.

The Tulip: The History of Flower That Has Men Made Mad, Bloomsbury Publishing, 2000.

Peirce, Leslie.

Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümler ve Kadınlar, çev. Ayşe Berktaş, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996.

Penzer, N.M.

Harem, İstanbul, Alfa Yay., 2014.

Peşalj, Jovan.

“The Peace of Passarowitz and the Habsburg-Ottoman Relations”, **Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri**, yay. haz. Gültekin Yıldız, İstanbul, MSÜ Yay., 2019, s. 20-35.

Rado, Şevket.

Türk Hattatları: XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler, İstanbul: Yayın Matbaacılık, 1984.

Renda, Günsel.

“Vanmour ve İstanbul’da Yaşam”, **Lale Devri’nin Bir Görgü Tanığı, Jean-Baptiste Vanmour**, çev. Reyhan Alp, Sevin Okyay, Linda Stark, Koçbank, 2003, s. 41-72.

_____.

Osmanlı Padişah Portreleri Bir 19. Yüzyıl Albümü, İnan ve Suna Kırac Koleksiyonu, 1992.

_____.

Padişah Portreleri Mevlânâ Müzesi Albümü, Kültür Bak. Anıtlar ve Müzeler Genel Md. Yay., Konya, 1999.

Rifat Osman.

Edirne Sarayı, yay. Süheyl Ünver, Ankara, TTK Yayınları, 1989.

Sabev, Orlin.

İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746): Yeniden Değerlendirme, İstanbul, Yeditepe Yay., 2006.

Sahillioğlu, Halil.

“1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, 41, sayı 1-4, 1985, s. 415-449.

Sakaoğlu, Necdet.

Tarihi, Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Saray-ı Hümayun Topkapı Sarayı, İstanbul, Denizbank Yayınları, 2002.

_____.

Bu Mülkün Kadın Sultanları, İstanbul, Alfa Tarih, 2015.

Sakaoğlu, Necdet-Akbayar, N.

Binbir Gün Binbir Gece Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1999.

Sakin, Orhan.

Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri, İstanbul, Kitapevi, 2002.

Samardžić, Nikola.

“The Peace of Passarowitz, 1718: An Introduction”, **The Peace of Passarowitz, 1718**, eds. Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Indiana, Purdue University Press, 2011, s. 9-37.

Sâmiha Ayverdi Külliyyâtı 18- Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, IV. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 1999.

Sarı, Nil.

Osmanlılarda Tıp Ahlakı, T.C. Sağlık Bakanlığı, Ankara, 2015.

Sarıcaoğlu, Fikret.

Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.

_____.

“Ebû Bekir b. Behrâm”, **DİA**, İstanbul 1994, X, 110-111.

_____.

“Rûznâme”, **DİA**, İstanbul 2008, XXXV, 278-281.

Sarıcaoğlu, Fikret- Yılmaz, Coşkun. **Müteferrika Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası**, İstanbul, Esen Ofset, 2008.

Sarıkaya, Hüseyin- Göger, Veysel. “Mora’nın Yeniden Fethine Dair Osmanlıların Hazırladıkları Fetihname”, **Tarih Dergisi**, sayı 67, İstanbul, 2018/I, s. 101-124.

Sekmen, Veysel.

“III. Ahmed’in Hatt-ı Hümayunları”, **Selçuk Ü. Yeniçağ Tarihi YL Tezi**, Konya, 2019.

Selçuk, Bahir.

“Yeni Bir Sıhhat-nâme Şehdî’nin Sultan III. Ahmed Sıhhat-Nâme’si”, **Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları**, cilt. III/II, Bahar 2008, s. 604-616.

Serengil, Ahmet Refik.

İstanbul Nasıl Eğleniyordu?, haz. Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Serin, Sinem.

Sinem Serin, **Osmanlı Sağlık Sisteminin Yönetimi Hekimbaşılık Kurumu**, İstanbul, Kitapevi, 2021.

Sertoğlu, Midhat.

Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı, V, Ankara, TTK, 2011.

_____.

“Helva Sohbeti”, **Millî Kültür**, TT-502683, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Tanık Toros Arşivi.

Sevinç, Tahir.

“1703 Edirne Vakası”, **Süleyman Demirel Ü. YL Tezi**, 2004.

Shay, Mary Lucille.

The Ottoman Empire from 1720 to 1734: as Revealed in Despatches of the Venetian Baili, Westport, Greenwood Press, 1978, s. 90.

Sona, Fatih.

“Mehmed Fennî ve Tuhfetü’l-İhvân İsimli Şükûfe-nâmesi”, **Turkish Studies**, Vol 9/9, Summer 2014, s. 923-943.

Sözen, Metin.

“Beylerbeyi Sarayı”, **DİA**, İstanbul 1992, VI, 77-78.

_____.

“Dolmabahçe Sarayı”, **DİA**, İstanbul 1994, IX, 503-507.

Subaşı, Hüsrev.

“Hattat Osmanlı Padişahları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, XI, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 52-60.

Sumner, B.H.

Peter the Great and the Ottoman Empire, Oxford, B. Blackwell, 1949.

Şahin, Hanifi.

“Feyzullah Efendi’nin Nesaihi’l-Müluk’u ve İslam Siyaset Geleneği Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Erzurumlu Şeyhülislam Feyzullah Efendi Sempozyumu (31 Ekim-2 Kasım 2014 Erzurum) Tebliğler**, Atatürk Üni. Yay., 2015, s. 339-349.

Şahin, Haşim.

“Bayramiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 781-847.

Şahinoğlu, M. Nazif.

“Ahlâk-ı Muhsinî”, **DİA**, İstanbul 1989, II, 17.

_____.

“Ferîdüddin Attâr”, **DİA**, İstanbul 1991, IV, 95-98.

Şahyar, Ayşe Esra.

“Safer Ayna Dair Uğursuzluk Telâkkisi ve Kaynakları”, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, İstanbul, 2016, XIV, sayı 2, s. 105-113.

Şakul, Kahraman.

II. Viyana Kuşatması Yedi Başlı Ejderin Fendi, İstanbul, Timaş, 2021.

Şapolyo, Enver Behnan.

Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul, Elif Kitapevi, 2013.

_____.

“III. Ahmed ve İtrî”, **Mûsikî Dünyamızın Dâvûdu Buhûrîzâde Mustafa İtrî**, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2013, s. 380-382.

Şehsuvaroğlu, Bedi N.

“Osmanlı Padişahları ve Bahnameler”, **VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-26 Ekim**

1961 Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1967, s. 423-428.

“Osmanlı Padişahlarının Âkibetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme”, **V. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 12-17 Nisan 1956, I, s. 392-410.

Şehsuvaroğlu, Haluk.

Asırlar Boyunca İstanbul: Eserleri, Olayları, Kültürü, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesinin okurlarına armağanıdır, 2005.

“Biniş, Binişi Hümayun”, **İstanbul Ansiklopedisi**, V, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay Neşriyatı, İstanbul, 1961, s.

“Karaağaç Yalısı”, **Tarihten Sahifeler**, 13.12.1949, TT-500508, sayfa 5, **Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği**, Taha Toros Arşivi.

Şeşen, Ramazan.

“Lale Devrinde Yenileşme Hareketleri ve Tercüme Edilen Eserler”, **Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları**, 28/II, 2004, s. 47-57.

Şimşek, Halil İbrahim.

18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik, Anadolu'daki Temsilcileri ve Tasavvufî Görüşleri, İstanbul, Litera Yay., 2016.

_____.

“Anadolu Müceddidilerine İlişkin Bazı Tarihî Bilgilerin Kullanışı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Gazi Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002/2, c. I, sayı 2, s. 213-227.

_____.

“Murad Buhârî”, **DİA**, İstanbul 2006, XXXI, 185-187.

Tabakoğlu, Ahmet.

Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul.

_____.

“XII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, cilt 41, sayı 1-4, s. 389-414.

_____.

“Osmanlı Devleti’nin İç Hazinesi”, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, I, 2006, s. 51-56.

Tanman, Baha.

“Kurşunlu Mahzen Köşkü”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, V, İstanbul, Kültür Bakanlığı, Ankara, Tarih Vakfı, 1994, s.

_____.

“Hırka-i Şerif Camii”, **DİA**, İstanbul 1998, XVII, 378-382.

_____.

“Nûreddin Cerrâhî Tekkesi”, **DİA**, İstanbul 2007, XXXIII, 253-256.

_____.

“Drağman Külliyesi”, **DİA**, İstanbul 1994, IX, 524-525.

- Tatcı, Mustafa-Yıldız, Musa (haz.). **Tezkiretü'l-Müteahhirin: XVI.-XVIII. Asırlarda İstanbul Velileri ve Delileri**, İstanbul, MTV Yayıncılık, 2007.
- Tayşi, Mehmet Serhan. "Feyzullah Efendi, Seyyid", **DİA**, İstanbul 1995, XII, 527-528.
- Telci, Cahit. "Osmanlı Sultanlarının Yaz Ayı Geleneği: Göç-i Hümayûn", **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir, 1999, s. 491-514.
- Theolin, Sture-Findley, Carter- Renda, Günsel. **İmparatorluğun Meşalesi: XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Görünümü ve Ignatius Mouradgea d'Ohsson**, haz. İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2002.
- Terzioğlu, Derin. "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", **Cogito, Selçuklular Özel Sayısı**, YKY, sayı 29, 2001, s. 284-296.
- _____. "Sufi and Dissident in the Ottoman Empire: Niyazi-i Mısri (1618-1694)", **Harvard University PhD Thesis**, 1999.
- Topak, Zafer. "18. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikasi (Arpaemînzâde Sâmi, Edirneli Kâmî, Esrâr Dede, Nedîm, Seyyid Vehbî, Şeyh Gâlip, Vahîd Mahtumî)", **Sakarya Ü. Türk Dili Edebiyatı Doktora Tezi**, 2017.

Topkapı Sarayı Harem-i Hümayunu: harem padişahın evi, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müzesi, 2012.

Tosun, Necdet.

“Reşehât”, **DİA**, İstanbul 2008, XXXV, 8-9.

Tournefort, Joseph de.

Tournefort Seyahatnamesi, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, 2. Kitap.

Tuncer, Şaduman.

“Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şekli Evlilikler: III. Ahmed’in Kızı Fatma Sultan Örneği”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, yıl 21, sayı 43, 2020, s. 67-108.

_____.

“The Ottoman Imperial Festival of 1675: an Attempt at Historical Contextualization” **Fatih Ü. Tarih YL Tezi**, 2011.

Turan, Ahmet Nezihi.

“Mahremiyetin Muhafızları Darüssaade Ağaları”, **Osmanlı Araştırmaları**, XIX, İstanbul 1999, s. 123-148.

Turan, Lütfiye.

“Osmanlı Hükümdarlarının Ölüm Sebepleri”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi**, 1951, Tez no:1968.

Turan, Şerafettin.

“Bayezid, Şehzade”, **DİA**, İstanbul 1992, V, 230-231.

Türe, Muhammed.

“III. Ahmed Dönemine Ait Bir Fasıl Mecmuasının İncelenmesi”, **Marmara Ü. Türk Din Musikisi YL Tezi**, 2019.

Türek, Ahmet- Derin, F. Çetin.

“Feyzullah Efendi’nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, XXIII, 1969, s. 205-218; XXIV, 1970, s. 69-92.

Türkoğlu, Serkan.

Vakanüvis Râşid’in Sıhhat-âbâd Mesnevîsi, Ankara, 2015.

_____.

“Divan Edebiyatında Mensur Metinlerin Manzum Olarak Yeniden Yazılması ve Vakanüvis Raşid’in Sıhhat-abad Mesnevisi Örneği”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, yıl 3, sayı 16, Eylül 2015, s. 80-96.

Uluçay, Çağatay.

Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara, TTK Basımevi, 2001.

_____.

Harem II, 6. Baskı, İstanbul, Ötüken, 2017.

_____.

Haremden Mektuplar, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1956.

_____.

“Fatma ve Safiye Sultanların Düğünlerine Ait Bir Araştırma”, **İstanbul Enstitüsü Mecmuası IV**, İstanbul: Baha Matbaası, 1958, s. 135-168.

_____.

“İstanbul’da XVIII. ve XIX. Asırlarda Sultanların Doğumlarında Yapılan Törenler ve

- Şenliklere Dair”, **İstanbul Enstitüsü Mecmuası IV**, İstanbul Baha Matbaası, 1958, s. 199-213.
- Uludağ, Süleyman. “Câmî”, **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması**, 26-28 Mayıs 2014, 2013 TDKB, Eskişehir, 2014, s. 267-280.
- Umur, Suha. **Osmanlı Padişah Tuğraları**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1980.
- Unat, Ekrem Kadri. **Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TTK, 2004.
- Unat, Faik Reşit. “Kapıcıbaşı Niş’li Mehmed Ağa’nın Moskova Sefaretnamesi I-III”, **Tarih Vesikaları**, sayı 10, İlkkanun 1942, s. 284-299; sayı 11, Şubat 1943, s. 352-371; sayı 12, Nisan 1943, s. 462-472.
- Uslu, Büşra. “III. Ahmed Dönemi Teşrîfâtı (A. d. 347: 1718-1725)”, **Mimar Sinan G. S. Ü. Tarih YL Tezi**, 2017.
- Uykucu, Ekrem. **Osmanlı Padişahları Nasıl Öldüler**, İstanbul (yayınevi, basım yılı yok).
- Uzel, İlter. “Türkçe Bâhnâmeler Hakkında Bir İnceleme”, **Kebikeç**, sayı 13, 2002, s. 191-206.
- Uzun, Mustafa. “Lugaz, Türk Edebiyatı”, **DİA**, İstanbul 2003, XXVII, 222-223.

_____.

“Muhammediyye”, **DİA**, 2005, İstanbul XXX, 583-4.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı.

Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, 3. Baskı, Ankara, TTK, 1998.

_____.

Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, 3. Baskı, Ankara, TTK, 1988.

_____.

Osmanlı Tarihi, III/I, 8. Baskı, Ankara, TTK, 2011.

_____.

Osmanlı Tarihi, III/II, 7. Baskı, Ankara, TTK, 2011.

_____.

“Osmanlı Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı”, **Belleten**, Ankara, TTK Basımevi, cilt XLI, Ocak 1977, sayı 161, s.

_____.

“Osmanlı Tarihinde Gizli Kalmış veya Şüphe ile Örtülü Bazı Olaylar ve Bu Hususa Dair Vesikalar”, **Belleten**, sayı 163, 1977, s. 507-554.

Ülker, Muammer.

Başlangıcından Günümüze Türk Hat Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Y., Ankara, 1987.

Ünal, Fatih.

XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev, Gece Kitaplığı, 2015.

Üngün, Sevim.

“Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetih-nâmesi”, **Tarih Dergisi**, sayı 20, İstanbul, 1965, s. 101-116; sayı 21, 1966, s. 63-76; sayı 22, 1967, s. 169-180.

Ünver, İsmail.

“İskender (Edebiyat)”, **DİA**, İstanbul 2000, XXII, 557-559.

Ünver, Süheyl.

Katibzade Mehmed Refi Efendi Hayatı ve Eserleri, İ.Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü, Kemal Matbaası, İstanbul, 1950.

_____.

Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1948.

_____.

Ressam Levnî: Hayatı ve Eserleri, Ankara, MEB, 1949.

_____.

“Çelebi Sultan Mehmed Hususî Kütüphanesi”, **Türk Kütüphaneciliği**, XIX, Ankara, 1970, s. 291-295.

_____.

“Türkiye’de Lâle Tarihi”, **Vakıflar Dergisi**, Ankara, 9. sayı, s. 265-270.

Voltaire, François.

Russia under the Peter the Great, London, Associated University Presses, 1983.

Yakarçelik, Nalan Dönmez.

“Deniz Müzesi’nde Sergilenen Tarihi Kadırga”, **Vakıflar Dergisi**, 2018, sayı 49, s. 167-185.

Yakıt, İsmail.

Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1992.

Yaramış, Ahmet.

“III. Ahmet’in Kızı Zeynep Sultan’ın Hayatı ve Üsküdar’daki Vakfiyesi”, **Üsküdar**

- Sempozyumu II, 12-13 Mart 2004 Bildiriler cilt I, Üsküdar Belediyesi, s. 198-201.
- Yatman, Mustafa. **Osman-zâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1989.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “Fitre”, **DİA**, İstanbul 1996, XIII, 160-161.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Beyzâvî”, **DİA**, İstanbul 1992, VI, 100-103.
- Yaycıoğlu, Ali. “Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sayı 18, Güz 2021, s. 8-56.
- Yazıcı, Tahsin. “Gülistân”, **DİA**, İstanbul 1996, XIV, 240-241.
- Yeniçeri Kâtibi Hasan, **Prut Seferi’ni Beyanımdır**, 2. Baskı, haz. Hakan Yıldız, İstanbul, İş Bankası Yay., 2011.
- Yıldırım, M. Zahit. “30 Numaralı Adana Şeriiye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757”, **İnönü Ü. İslam Hukuku YL Tezi**, 1996.
- Yıldız, Aytaç. “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Paris’e Neden Gitti? Türk Tarih Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Deneme”, **Doğu Batı**, sayı 85, 2018, s. 113-126.
- Yıldız, Kevser Tuğyan. “Bestekâr Osmanlı Padişahları ve Dönemlerinin Musiki Anlayışı”, **İstanbul Teknik Ü. Sanat Tarihi YL Tezi**, 2007.

Yıldız, Murat.

“Padişahların Dinlenme ve Eğlenme Mekânları: İstanbul Bahçeleri”, **Osmanlı İstanbulu II**, İstanbul, 2014, s. 637-673.

_____.

“Bahçeden Kışlaya Üsküdar Bahçesi”, **Osmanlı İstanbulu III**, 2015, s. 379-442.

Yılmaz, Hakan.

“İsyânın Gölgesindeki İstanbul: Yeni Arşiv Belgeleri Işığında 1730 Patrona İsyânı”, **Osmanlı İstanbulu IV**, ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İBB Kültür A.Ş. 2016, s. 411-452.

_____.

“Patrona Halil Vak‘ası Hakkında Yeni Bir Kaynak”, **HAİD, XVI/189**, Haziran 2009, s. 42-44.

_____.

“1730 Patrona İsyânı ile İlgili Kroniklerden Rûz-nâme Yazarı “Ahmed” Kimdir?”, **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, I, sayı 2, s. 103-126.

Yılmaz, Mehtap.

“Vekayi’name (Vekayi-i Bec)”, **Marmara Üniversitesi**, İstanbul, 2006.

Yöntem, Ali Canip.

“Reis-i Şâiran Osmanzâde Tâib Efendi”, **Türkiyat Mecmuası**, II, 1928, s. 103-130.

Yücebaş, Hilmi.

Şair Padişahlar, İstanbul, Ahmed Halid Yaşaroğlu Kağıdcılık ve Kitapçılık, 1960.

Yücel, Ünsal.

Türk Okçuluğu, Ankara, AKM Yayınları, 2015.

Yücer, Hür Mahmud.

“Sünbülüyye”, **DİA**, İstanbul 2010, XXXVIII, 136-140.

Yüksel, Ahmet- Gül, M.- Güven, O. “Padişah Cirit Bindi! (Cirit Sporunu İcrâ Eden ve Destekleyen Osmanlı Sultanları), **Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Online Yayın Tarihi 30/06/2018, s. 145-163.

Zinkeisen, Johann Wilhelm.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774), V, çev. Nilüfer Epçeli, çev. kontrol Kemal Beydilli, İstanbul, Yeditepe, 2011.

Zorlutuna, Salih.

“Edirne’nin Sünnet ve Evlenme Düğünleri”, **Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara, TTK, 1965, s.

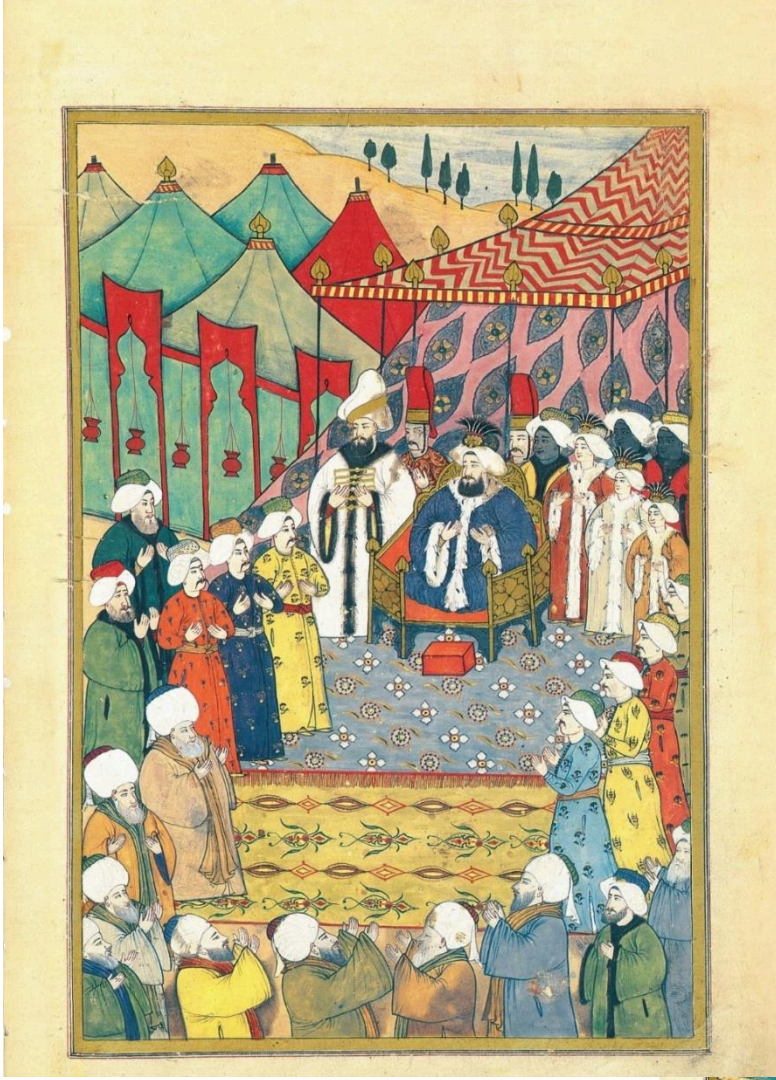
EKLER

III. Ahmed ve Şehzadesi, Nakkaş Levnî Tasviri¹

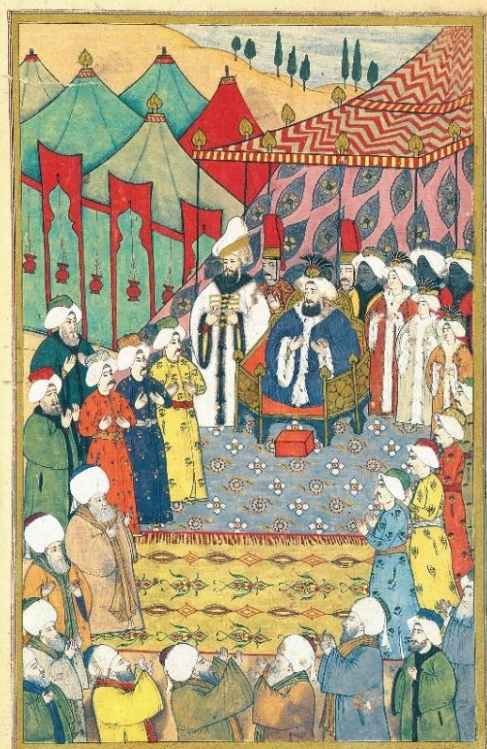
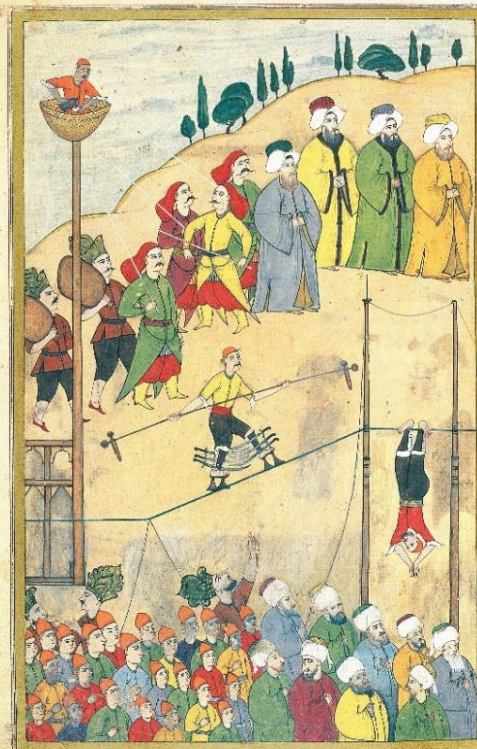
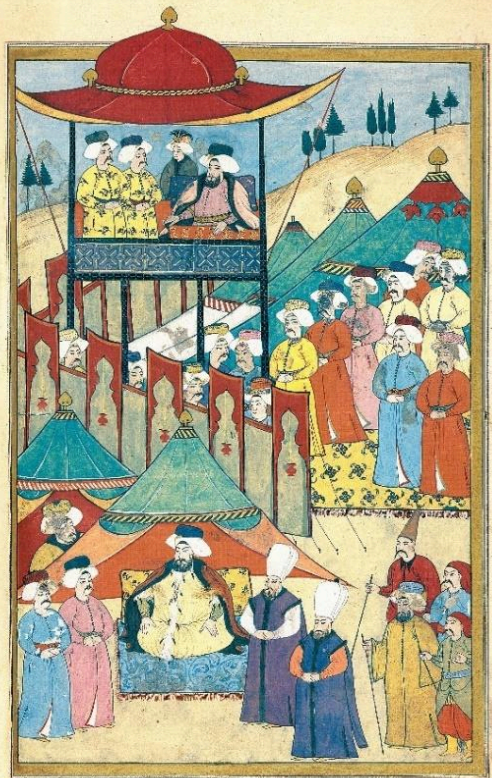
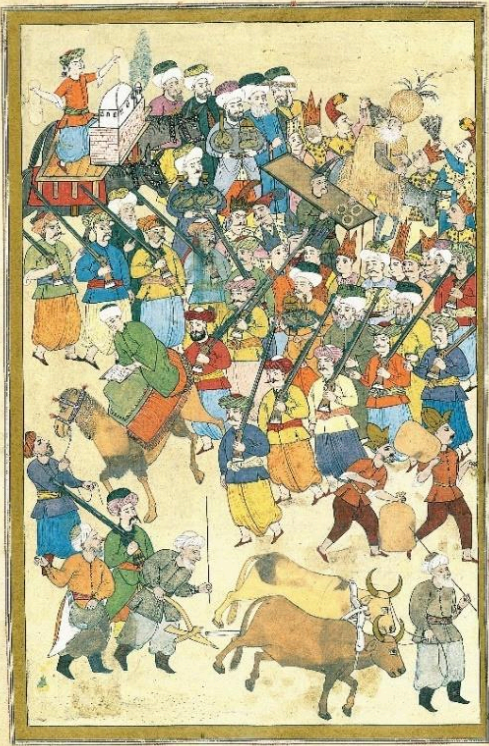

¹ Nigâr Anafarta, **Topkapı Sarayı Padişah Portreleri**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1966, XIX.

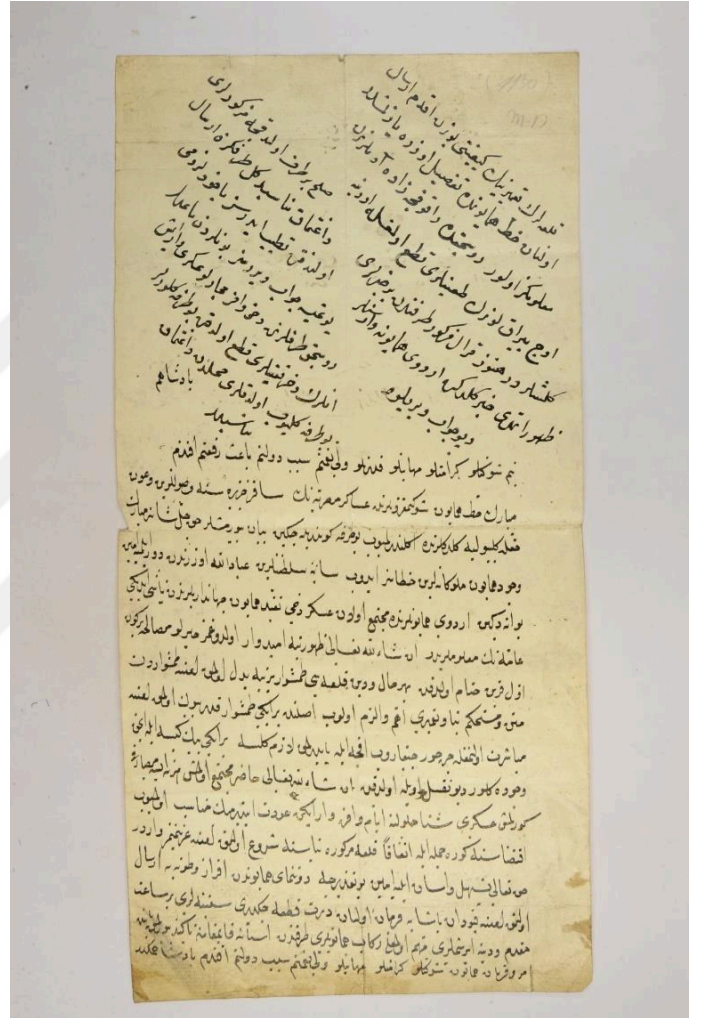
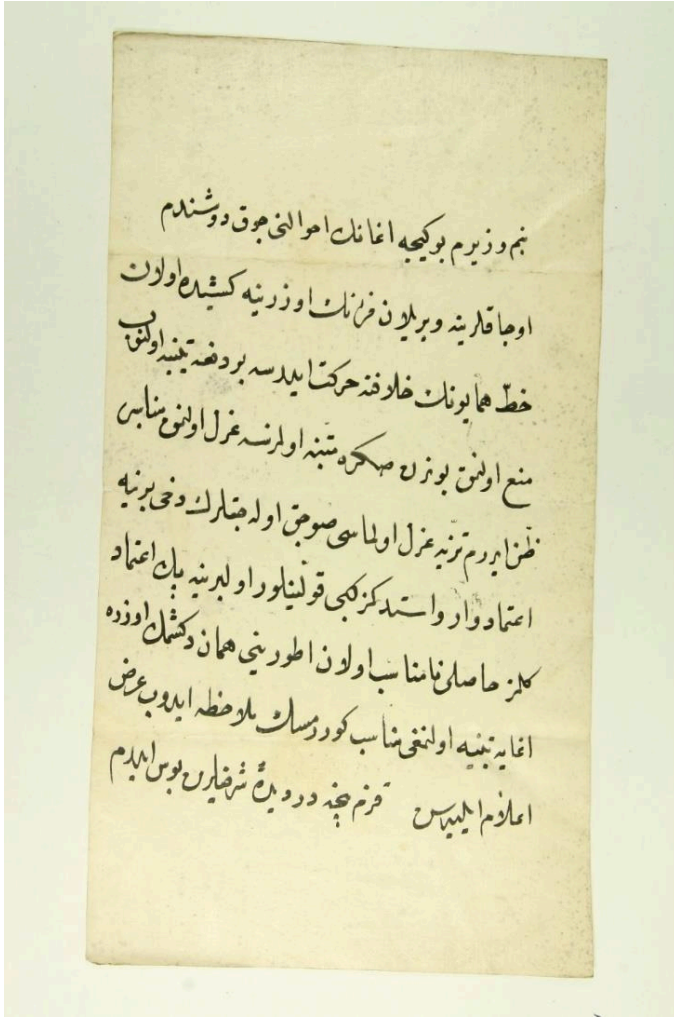
1720 Sünnet Düğünü, III. Ahmed Sahnelerinden Örnekler, Levnî Tasviri¹

¹ Esin Atıl, *Levni ve Surname*, Koçbank, İstanbul, 1999, s. 223, 182-183, 195, 222-223, yprk 28b-29a.

III. Ahmed'in Hatt-ı Hümayun Örnekleri²

² Referans numaraları sırasıyla; BOA, AE.SAMD.III, 1/13; A.MKT, 12/40; AE.SAMD.III, 64/6420; AE.SAMD.III, 227/21866; TSMA. E. 802/4.

درجیت
۱۸۸۶
۱۸۸۶ - ۱۸۸۷

بسم و زیرم صباحك سعيد اوله نه عالده كن
قرن پنجه در جمله مریباری تعالی انك ففند
محفوظ اولغی دوزش مرقعالی دن تهم
بسم مزاجم لله الحمد صفا و دزه و حکیم باشیه
بنضی کوستردم او یله بر خوف جکه جل
علمت بوقد اولدیم انشا الله تعالی دفع اولود
سرکی بکون تمام اولودمی پوشیلی اوغلاون
سرکی باشنه بیقیدی

کوره لی ادرکی دین خوز افشانم
کنج فرقد ایرشدی فلکه افشانم
مائل اولدی کون لم سکا دلانا لانم
نه صوجیم وارسنی سیکم بسم شلطانم

کوره لی ادرکی دین خوز افشانم
کنج فرقد ایرشدی فلکه افشانم
مائل اولدی کون لم سکا دلانا لانم
نه صوجیم وارسنی سیکم بسم شلطانم

III. Ahmed'e Ait Hüsni Hat Örnekleri

Çektiği Hadis-Tuğralardan: "Şefâ'atı lî ehli'l kebâ'iri min ümmetî / Şefaatim, ümmetimden büyük günah sahipleri içindir" Hadis-i Şerîfi

Yazdığı ve Topkapı Sarayı Önüne Yaptırdığı Çeşme Duvarına Astırdığı "Aç Besmeleye İç Suyu; Han Ahmed'e Eyle Dua" Mazmunu